

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ
ORTUTAY GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN,
VARGYAS LAJOS

SZERKESZTŐ
BALASSA IVÁN

LXIII. ÉVFOLYAM
1952

TARTALOM — СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

- Ortutay Gyula*: Kodály Zoltán hetvenéves. — Семидесятилетняя годовщина со дня рождения Кодаля. — Le soixante-dixième anniversaire de Zoltán Kodály 257—262
- — : Rákosi Mátváselvtárs 60. születésnapja, az új magyar népi díszítőművészet fejlődésének hatalmas forrása. — 60-летний юбилей дня рождения Матиаса Ракоши является великим источником нового венгерского декоративного искусства. — Le 60e anniversaire de la naissance du camarade Mathias Rákosi — puissante source de l'essor des nouveaux arts décoratifs hongrois 1—9

Tanulmányok — Научные статьи — Études

- Diószegi Vilmos*: A viaskodó táltosbika és a samán állatalakú életlelke. — Борьба жрецов под видом быков. — La lutte du taureau miraculeux et l'âme vitale du chaman susceptible de revêtir la forme d'un animal. 308—357
- Grigorjev—Eszrely Sz. G.*: Néhány szó a csuvas népköltésről. — Современный чувашский фольклор. — Le folklore tchouvache d'aujourd'hui 44—62
- K. Csilléry Klára*: Vázlatok Tiszaigar népi lakáskultúrájából. — Наброски о культуре жилищ в Тисаигаре. — Essai sur le mobilier populaire de Tiszaigar 83—111
- Kresz Mária*: Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai. — Ход развития нашего народного декоративного искусства. — Les tendances dominantes de l'évolution de l'art populaire hongrois 10—43
- Manga János*: A társadalmi szempontú néprajzi kutatásokról. — Об этнографических исследованиях с общественной точки зрения. — Zu den ethnologischen Forschungen soziologischer Richtung 63—82
- Ortutay Gyula*: Kocsuth Lajos a magyar nép hagyományaiában. — Образ Лайоша Кочут в преданиях венгерского народа. — Lajos Kossuth in Hungarian Popular Tradition 263—307
- Szendrey Ákos*: Legényavatás. — Обычай празднования возмужалости у лиц мужского рода. — Jünglingsweihe 358—370

Adatközlések — Сообщение данных — Documentation

- Bakó Ferenc*: Az erdőhorváti pereg-sütő asszonyok. — Эрдохорватские крендельщицы. — Die Brezelbackenden Frauen aus Erdőhorváti ... 416—432
- Beke Ödön*: Ősi temetkezés nyelvi emléke a permi népeknél. — Языковые следы древнего похоронного обряда пермяцких народов. — Sprachgeschichtliches Denkmal atavistischer Leichenbestattung bei den permischen Völkern 432—433
- Dajaszászyné Dietz Vilma*: Adatok a matyó íróasszonyok életéhez. — Данные из жизни рисовальщиц местности Межекевешд. — Lebenslauf und Stilarten der Mezőkövesder Musterzeichnerinnen 139—149
- Domokos Pál Péter*: Egy népballada dallama. — Мелодия одной народной баллады. — A Ballad Tune 150—160
- Fél Edit*: Újabb szempontok a viselet kutatásához. — Новые точки зрения при исследовании наряда. — Neue Gesichtspunkte der Trachtforschung 408—415
- Luby Margit*: A kézi gyapjúkalap készítése. — Шляпное валяльное ремесло. — Der handgearbeitete Filzhut. III. 127—138
- Molnár Balázs*: Adatok a komádi tanyák történetéhez és a tanyai lakosság életmódjának mai átalakulásához. — Хутора в окрестностях с Комади и их преобразование в социалистическом секторе. — Die Gehöfte der Umgebung von Komádi und ihre Umwandlung im sozialistischen Sektor. 371—407
- Solymos Ede*: Egyéni és szövetkezeti halászat a Velencei tavon. — О рыболовстве на озере Веленце. — Über die Fischerei am Velence-See ... 112—126
- Szücs Sándor*: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön. — Древние мотивы замечаемые в рисунках на орудиях пастухов. — Ancient Decorative Patterns on Herdsmen's Implements 160—166

Varga Gyula: Kismarja község jószágbélyegei 1844-ben. — Клейма скота в 1844 году в селе Кишмарья. — Viehmarken der Gemeinde Kismarja im Jahre 1844 167—170

Vitarovat — Дискуссии — Discussions

Balassa Iván: A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásának néhány kérdése. — Несколько вопросов этнографического исследования социалистической жизни деревень. — Quelques problèmes de l'étude ethnographique de la vie socialiste aux villages hongrois.... 434—446

Adatok a néprajz történetéhez — К истории этнографии — Contributions à l'histoire de l'ethnographie

Balassa Iván: A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal (1841—1914). — Связь Венгерского этнографического музея с русской этнографической наукой (1841—1914). — Les relations du Musée d'Ethnographie Hongrois avec l'ethnographie russe (1841—1914) 171—201

Boglár Lajos: XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában. — Венгерские путешественники XVIII. в. в южной Америке. — 18th Century Hungarian Explorers in South America 449—462

— : Móricz Zsigmond néprajzi gyűjtése. — Этнографическая деятельность Жигмонда Мориц. — Folkloristische Sammeltätigkeit des Schriftstellers Sigmund Móricz 447—449

Múzeológia — Музеология — Museologie

Balassa Iván: Termelőszövetkezeti kiállítás Karcagon. — Колхозная выставка в Карцаге. — Exposition kolkhoziérne à Karcağ 470

Barabás Jenő: A gyulai múzeum román népművészeti kiállítása. — Выставка румынского народного искусства в городе Дюле. — L'exposition de l'art populaire roumain à Gyula 202

B. J.: A néprajzi kiállítások bírálata. — Критика этнографических выставок. — Critique des expositions ethnographiques 202—203

Boross M.: Nagybudapest népművészetének kiállítása Rákospalotán. — Выставка народного искусства Большого Будапешта. — L'exposition de l'art populaire des faubourgs de Budapest..... 467—468

Janduskin Sz.: Tájékutató Múzeum a Csúvas Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban. — Крайеведческий музей Чувашской АССР. 203

Lengyel Györgyi: Népművészetünk és iparművészetünk találkozása. — Встреча нашего народного и нашего художественного искусства. — Contact de notre art populaire et de notre art décoratif 464—466

Maszlova G. Sz. — *Falhejcsa V. A.*: A népi díszítőművészet és az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság iparművészeti alkotásainak kiállítása. — Выставка произведений народного искусства и художественной промышленности РСФСР. — L'exposition des oeuvres de l'art populaire et des oeuvres de l'art décoratif de l'URSS..... 470—476

Szabó Máttyás: Néprajzi kiállítás Dörben. — Этнографическая выставка в Дере. — Exposition ethnographique à Dör 468—469

A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Néprajzi Bizottságának határozatai a néprajzi kiállítások kérdésében. — Резолюция Постоянной этнографической комиссии Венгерской академии наук по вопросам этнографических выставок. — Résolutions de la Commission Ethnographique de l'Académie Hongroise des Sciences au sujet des expositions ethnographiques 463—464

Néprajzi hírek — Этнографические известия — Nouvelles ethnographiques

Balassa Iván: A termelőszövetkezeti munkaközösség munkája..... 480—483

Barabás Jenő: Néprajzi munka 1951-ben 477—480

<i>Belényesy Márta</i> : Beszámoló az Országos Történeti Múzeum »Anyagi kultúra a XV—XVI. században« kutató munkaközösségének célkitűzéseiről és munkájáról	205—207
<i>Belov. A. Sz.</i> : Folklór expedíció az Udmurt Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban	211
<i>Dégh Linda</i> : Jelentés a munkásfolklór munkaközösség eddigi tevékenységéről	204—205
<i>Gergely Pál</i> : A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kéziratairól	207—208
<i>Márkus Mihály</i> : Néprajzi tevékenység Csehszlovákiában (1949—1952).....	213—218
<i>Mence V.</i> : A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiájának Néprajzi és Folklórintézete	212—213
<i>Rajeczky Benjamin</i> : Új népzene-kutató munka	483—484
<i>Zsdankó T. A.</i> : A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkája 1951-ben.....	484—490
— : A Néprajzi Intézetben folyó etnográfiai munka átállításának útjain (Szovjetunió)	208—211

Könyvszemle — Рецензия — Revue littéraire

<i>Bartók Béla—Kodály Zoltán</i> (szerk.): A Magyar Népzene Tára. I. Kerényi György: Gyermekjátékok. (Rajeczky Benjamin)	219—221
(Kovács Ágnes)	221—242
<i>Blackwood B.</i> : The Technology of a Modern Stone Age People in New Guinea (Bodrogi Tibor)	507
<i>Hegedűs Lajos</i> : Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. (Balassa Iván)	493—494
<i>Hinderling Paul</i> : Über steinzeitliche Beile der Südsee. (Bodrogi Tibor).....	508
<i>Hingston Guiggin A.</i> : A Survey of a Primitive Money. (G. Nagy Piroska)	252—255
<i>Kálmány Lajos</i> : Történeti énekek és katonadalok. (Banó István)	229—233
Válasz Banó István bírálatára	233—242
<i>Kodály Zoltán</i> : A magyar népzene (Rajeczky Benjamin).....	491—493
<i>Lugossy Emma</i> : 77 leánytánc. (Gábor Anna)	494—496
<i>Müller Madden Henry</i> : Xántus Hungarian Naturalist in the Pioneer West. (Sándor István)	508—510
<i>Okunjeva V. V.</i> : Orosz népi táncok. (Lugossy Emma).....	249—250
<i>S. Sándor Pál</i> (szerk.): Parasztságunk a Habsburg önkényuralom kor- szakában 1849—1867. (Barabás Jenő)	245—246
<i>Schlosser Katesa</i> : Propheten in Afrika. (Bodrogi Tibor)	255—256
<i>Thurnwald R.</i> : Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft. (Bodrogi Tibor)..	504—507
<i>Vajda László</i> : Nagy magyar utazók. (Balassa Iván)	242—245
— A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei. 3. Múzeológiai sorozat. I., 2. sz., II. kötet 1. sz. (Vajda László).....	224—229
— A szovjet kolhozok néprajzi kutatásának módszeréről szóló vita. (Balassa Iván)	496—499
— Az 1950—51. évben megjelent csehszlovák könyvek és folyóiratok. (Manga János)	250—252
— : Марий калык муры. — Cseremiszi népdalok. (Vargyas Lajos)	247—249
— : Родовое общество (Szendrey Ákos)	500—504

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXIII. ÉVFOLYAM 1—2. SZÁM

BUDAPEST, 1952

Főszerkesztő:

ORTUTAY GYULA

Szerkesztőbizottság

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VARGYAS LAJOS

Szerkesztő:

BALASSA IVÁN

Feladás kiadó: Az Akadémiai Kiadó igazgatója

Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850

TARTALOM

*Rákosi Mátyás életének 60. születésnapja, az új magyar népi díszítő-
művészet fejlődésének hatalmas forrása* 1— 9

Tanulmányok

Kresz Mária: Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai..... 10— 43
Grigorjev-Eszterly: Néhány szó a csuvas népköltésről..... 44— 62
Manga János: A társadalmi szempontú néprajzi kutatásokról... 63— 82
K. Csilléry Klára: Vázlatok Tiszaigaz népi lakáskultúrájából... 83—111

Adatközlések

Solymos Ede: Egyéni és szövetkezeti halászat a Velencei-tavon 112—126
Luby Margit: A kézi gyapjúkalap készítése. III..... 127—138
Dajaszázné Dietz Vilma: Adatok a matyó íróasszonyok életéhez 139—155
Domokos Pál Péter: Egy népballada dallama..... 156—160
Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön... 160—166
Varga Gyula: Kismarja község jóságbélyegei 1844-ben..... 167—170

Adatok a néprajz történetéhez

Balassa Iván: A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajz-
tudománnyal 171—201

Néprajzi múzeológia

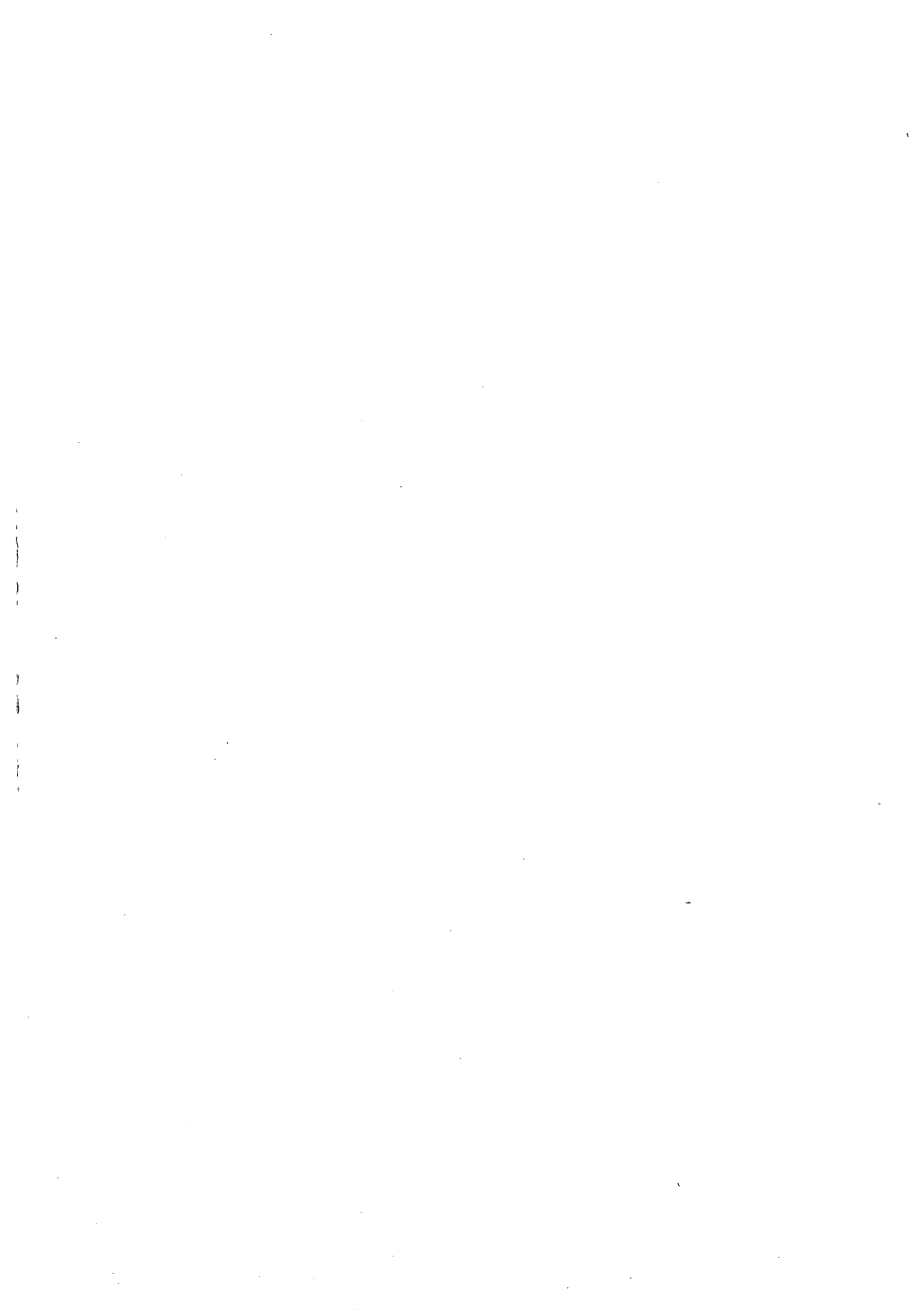
Barabás Jenő: A gyulai múzeum román népművészeti kiállítása 202
B. J.: A néprajzi kiállítások bírálata 202—203
Sz. Janduskin: Tájékoztató Múzeum a Csuvas Autonóm Szovjet
Szocialista Köztársaságban 203

Néprajzi hírek

Dégh Linda: Jelentés a munkásfolklor munkaközösség eddigi
tevékenységéről 204—205
Belényessy Márta: Beszámoló az Orsz. Történelmi Múzeum »Anyagi
kultúra a XV—XVI. században« kutató munkaközössé-
gének célkitűzéseiről és munkájáról 205—207
Gergely Pál: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának
újabban megszerzett vagy feltárt kéziratairól..... 207—208
—: A Néprajzi Intézetben folyó etnográfiai munka átállítá-
sának útjain 208—211
A. Sz. Belov: Folklor-expedíció az Udмурt Autonóm Szovjet
Szocialista Köztársaságban 211
V. Mence: A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Tudományos
Akadémiájának Néprajzi- és Folklorintézete..... 212—213
Márkus Mihály: Néprajzi tevékenység Csehszlovákiában
(1949—1952) 213—118

Könyvrevizió

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXIII. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1952 * 1-2 SZÁM

Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja: az új magyar népi díszítőművészet fejlődésének hatalmas forrása

Március 9-én egész dolgozó népünk forró lelkesedéssel ünnepelte meg legnagyobb fiának, Rákosi Mátyás elvtársnak 60-ik születésnapját. Ez az ünnep népünk szeretetének, ragaszkodásának és megbecsülésének hatalmas demonstrációja volt nemzetünk nagy tanítója és vezére iránt, akinek nevéhez és többéztizedes áldozatos munkásságához fűződik új életünk minden ragyogó alkotása, szocializmust építő népünk minden sikere. Őt köszöntve, ünnepelte dolgozó népünk diadalmas pártunkat, a Szovjetunió iránti törhetetlen barátságunkat, győzelmes munkásosztályunkat, munkásosztályunk és parasztságunk megdönthetetlen szövetségét, népi demokratikus államunk szilárd hatalmát, népgazdaságunk győzelmeit, szocialista iparunk eredményeit, népgazdaságunk sikeres szocialista kezdeményezéseit, egyre eredményesebben kibontakozó kultúrforradalmunkat, zavar-talan, békés alkotómunkánkat, egész születő új társadalmunkat.

Feléje fordulnak e napon a kultúra, a tudomány, a művészet dolgozói is, feléje, aki a magyar kultúra forradalmi fejlődését elindította és aki a legtöbbet tette azért, hogy hazánk „a kiművelt emberfők” országa legyen. Iskoláinkat, egyetemeinket benépesítő munkás- és parasztdiákok, az új népi értelmiség tízezrei, új egyetemek, főiskolák és iskolák, új tudományos és művészi intézmények, a megújított Tudományos Akadémia, a tudósok és művészek eddig soha nem tapasztalt anyagi és erkölcsi támogatása és megbecsülése, milliós példányszámot elérő könyvkiadásunk, a dolgozó milliók mindennapos szükségletévé váló opera- és színházkultúra, a film, a sajtó, a rádió fejlődése, az üzemi és falusi kultúr-otthonok ezrei, a mind jobban kiszélesedő kulturális tömegmozgalom, mind mind az ő alkotó tevékenységének, bölcs irányításának eredményei. Neki köszönhető, hogy a formájában nemzeti, tartalmában egyre szocialistábbá váló kultúra napjainkban valóban soha nem látott virágzásnak indult.

Rákosi Mátyás nevéhez fűződik az új magyar népművészet kibontakozása is. Az ő személye inspirálta a szűkebben értelmezett népművészetnek, a magyar népi díszítőművészetnek hatalmas fellendülését is.

A magyar népművészet kulturális forradalmunk jelentős részeként az elmúlt évek során fejlődésének újabb szakaszába lépett. Mint haladó kulturális hagyományaink egyik legbővebb vízű forrása, pártunk és népi demokratikus kormányzatunk részéről különös gondoskodásban és támogatásban részesül és fokról fokra kezdi betölteni azt az új szerepét, hogy egész népünk kulturális fejlődésének szilárd alapjává váljék. A népdal, a népi színjáték, népi díszítőművészet ezerféle gazdag megnyilvánulása szabad és gondolkodó országunkban egyre jobban

mindennapi szükségletévé kezd válni dolgozó népünknek — a falu és a város dolgozóinak egyaránt, és egyben kimeríthetetlen kincseshányója az irodalomnak, a képzőművészetnek, az iparművészetnek, sőt a könnyűipar egyes ágainak is. Tartalmában egyre jobban új életünk problémái és mindennapi kérdései fejeződnek ki, hagyományos formái pedig egyre jobban gazdagodnak, színesednek. Mindez nem véletlen olyan országban, ahol — Petőfi szavaival élve — „a nép uralkodik a politikában és költészetben egyaránt”, és nem véletlen, hogy népművészetünk termékenyítőleg hat népünk szeretett vezérének alakja, akiben testet ölt az a hatalmas fejlődés, amelynek egész dolgozó népünk boldog részese.

Igy van ez mindenütt, ahol a nép a szocializmust építi, kivált a győztes szocializmus országában, a nagy Szovjetunióban, ahol a szovjet nép történelme legnagyobbjainak, Leninnek és Sztálinnak személye köré a népművészet virágaiból fonja szeretetének legékesebb koszorúját.

Igy van ez nálunk is.

Március 9-én dolgozó népünk — szeretetének és megbecsülésének megnyilatkozásaként — mindennapi élete és munkája legszebb, legsikerültebb eredményeinek, ajándékainak özönét küldte el Rákosi Mátyás elvtársnak: ragyogó gépmodelleket, munkatárgyakat, szerszámokat, üzemek és gyárak kicsinyített mását, új technikánk legújabb alkotásait, dísztárgyakat, választékos emléktárgyakat, s a díszes albumok, gépek, modellek, dísztárgyak, festmények, szobrok tarka sokaságában is kiemelkednek a magyar falu dolgozóinak hatalmas teremsorokat megtöltő ajándékai, a nép művészeti alkotásai, az új népi díszítőművészet pompás eredményei. A sokezer dolgozó parasztkéz a fadaragás, a művészi fazekasság, a hímzés, a szőttés, a népviselet díszjeinek nyelvén fejezte ki szeretetét hazánk legnagyobb fia iránt.

A hatalmas népművészeti anyag az ajándékok óriási tömegével együtt méltó demonstrációja a falu és város egyre mélyülő barátságának és egyben impozáns megnyilatkozása dolgozó népünk fejlődő kulturális egységének.

Soha nem látott tömegben vonult fel ezen a kiállításon az ország népművészetének legjava. Majdnem minden falu képviseltette magát valamilyen helyi készítésű ajándéktárggyal.

A legnagyobb csoportot a hímzések és szőttések alkotják. Leheletfinom kapuvári és hőveji fehérhímzéses terítők, fehér rátétes tüllabrosz, élénkszíni buzsáki gyapjúhímzés, díszpárnák somogyi és zalai lyukhímzéssel, feketén fehér aprómintázatú sárközi terítők: a dunántúli hímzőasszonyok remekei. Szép számmal láttunk dunántúli szőttéseket is; vörös szedett zalai, somogyi és baranyai pamut-szöttések, sárközi abroszok, sokszínű gyapjúfonálból szőtt délszláv kötények, takarók, a tolnamegyei székelyek remekbekészült párnái és *festékes* szőnyegek tették bizonyosságot arról, mennyire elevenen élő gyakorlat a magyar nép asszonyainál a fonalasmunka, a művészi hímzés és a szövés.

Az Alföld egyik legszínesebb vidéke, Kalocsa környéke is méltóan mutatta be remekeit: a szép, színes terítők mellett teljes öltözetet küldött: virágos ingvált, *telepamukos* pruszlikot, *bukórózsás* kötényt, tarka kásmirszoknyát, gyöngyökkel kivarrott, színes *fityulát*, motívumai között a szegélydíszben egyre többször feltűnik az ötágú csillag.

Újra és újra találkoztunk a kiállításon a híres mezőkövesdi hímzéssel és közöttük egynéhány igen szép alkotással. Túrkeve szőnyeget küldött, a Tiszántúl más vidékei szűrőhímzéses párnát, szűrőrátétes terítőt s egy dúsán hímzett feketevirágos

1. Bihari szűrrátétes albumfedél

2. Karcagi hordóskulacs

kisbundát. Orosháza és Békéscsaba környékéről világos, finoman színezett kendők érkeztek. Heves és Nógrád megyékből gazdag mintázatú, szövött és hímzett dísz-törülközők, Tura, Bánk, Püspökhatvan és más pestkörnyéki falvak és a távolabbi Szentistván vidám hímzései, kis kendőcskéi az MNDSZ-asszonyok és úttörő kislányok szeretetét mutatták.

Az asszonyok és különösen az úttörők nemcsak falujuk legszebb hímzéseivel, szőttéseivel kedveskedtek, hanem helyi népviseleti ruhába öltöztetett babákkal is. Magyarország majdnem minden viseletét megtaláljuk a kiállításon. Különösen kiemelkedett Bács-Kiskun megye ajándéka: vitrin, amelyben párosával sorakoznak az ünneplőbe öltöztetett babák, hímes ruhájú kalocsaiai, sokac öltözetű herceg-szántóiak és bársonyruhás kiskőrösi menyecske.

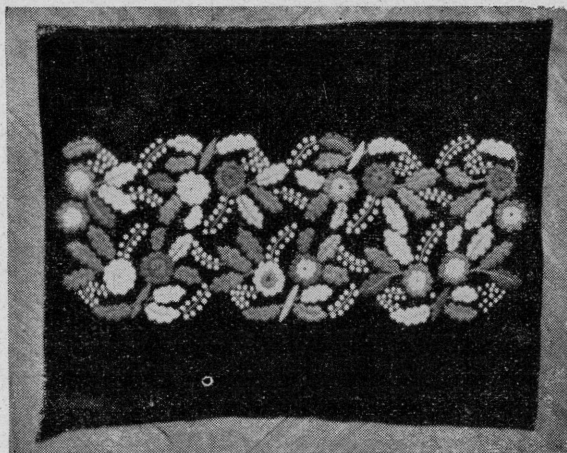
A kalocsai *íróasszonyok és pingálók* — több mint 70 asszony és kislány — önálló albumot ajándékozott. Minden egyes lapja más-más rajzoló munkája. Az azonos stílus egységén belül is gazdagon érvényesül az alkotók egyénisége, tudása, művészi fantáziája, s bizonyítja azt, hogy hazánkban egy kis területén is mennyi ügyeskező, gazdag képzelőerővel megáldott tehetség él.

De remekeltek a fazekasok és a faragók is: virágmintás butella, kulacs, butykos érkezett Karcag fazekasaitól, Mezőtúrról csárdáskorsó, Sárospatakról komaszilke. Tatáról kék-zöldmintás vizeskorsó, Szekszárdról tűzesszínű tányérok és bokályok, Magyarszombatfáról valamennyi cserépedényük apró mása. Faragott dobozokat, botokat, ostorokat küldtek a dunántúli és tiszántúli pásztorok; díszes szalmafonatok, fonott szatyrok is díszítik a kiállítást.

A nép szeretete sok olyan tárggyal lepte meg Rákosi elvtársat, amellyel különleges ünnepi alkalmakkor szokta szeretetét és tiszteletét kifejezni. Nagy számmal szerepeltek a kiállítás tárgyai között a paraszti élet legnagyobb ünnepéhez, a lakodalomhoz fűződő tárgyak. Sok falu díszes kendőt, törülközőt készített megemlékezésül, amilyennel a menyasszony új rokonságának szokott kedveskedni. Völegényének a menyasszony különös gonddal varrott jegykendőt ajándékoz, egyes helyekről ezeknek díszes mását küldték el Rákosi elvtársnak. A vőfelny rozmarinogereget: ilyen is szerepel a Rákosi elvtársnak szánt tárgyak között. Lakodalomkor használatos a miskakancsó is, ez sem hiányozhatott az ajándékok közül. Ritka nagy alkalomra szokott készülni a hordóskulacs, ilyet küldött Karcag szövetkezeti város tíz kis hordócskából összeállítva. Szép ötlet volt a szivalakú tintatartó, a *kalamáris* is, amilyent a fazekasok kedves barátjuknak szoktak készíteni megemlékezésül.

A paraszti élet egyik leggyakoribb, legkedvesebb ajándéka a mézeskalács szív. A debreceni mézeskalácsosok Rákosi elvtárs születésnapjára mesteri új nyomódúcot faragtak, ezzel formálták ki a hálájukat jelképező nagy mézeskalácsszívet.

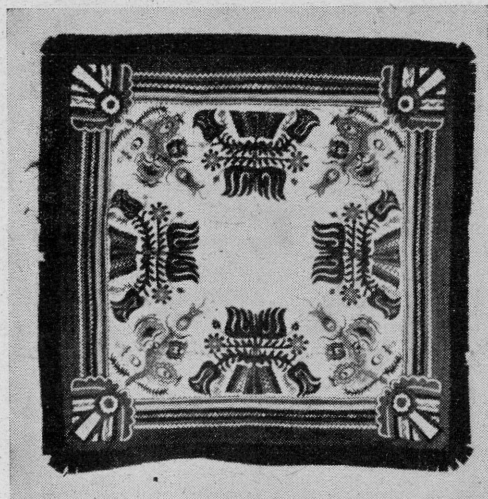
Az ajándékok között nemcsak olyanokat látunk, amelyek szép, díszes változatai a falusi élet használati tárgyainak, hanem olyanokat is, amelyek a régi színezést, összhangot, technikát megtartva, új tárgyakon alkalmazzák a hagyományos díszítést, és ezzel az új forma mellett új tartalmat is adnak neki. A terítők, párnák sokaságából példaképpen kiemeljük az egyik palóc hímzésű párnát. Ismeretes, hogy a palóc kötényhímzések fekete klotton, színes selyemszállal készülnek. A párna készítője — bár megtartotta az alapanyag és díszítmény eredeti összhangját — alapanyagul a párnának alkalmasabb posztót választotta, ennek a hímzésére a célszerűbb gyapjúfonalat. A vastagabb hímzőszálnak megfelelően a mintát kissé megnagyobbította és a kompozíciót zártabbá tette. Másik szép példa

3. Párna palóc kötényhímzéssel

egy terítő veszprémi kanász-szűrnek a mintájával és technikájával: posztórátéttel és gyapjúhímzéssel. Nemcsak virágdísz, hanem a terítő széle is a cifraszűr csipkézett posztószegélye nyomán készült. Ez a terítő szintén jó példa arra, hogyan kell a régi népművészet összehatását átvinni a mai életet szépítő tárgyakra.

A rongyszőnyeg szövése országsherte ismert munka, takaróul, falvédőül, szőnyegül használják. Túrkeve népi szövői ebből az olcsó, igénytelen köznapi darabból ünnepit alakítottak: díszes faliszőnyeget. Jól sikerült a szőnyeg erős elválasztó csíkokra való térelosztása és a beleszőtt békegalambok szögletes vonalú stilizálása is mesteri. Szépen oldották meg a színek elhelyezését, a világos és sötét színek váltakozása jól kiemeli a főmotívumokat. Különösen kiemelkedő ez a darab azért is, mivel tudjuk, hogy Túrkevéen idáig ilyen jellegű népművészeti

4. Terítő dunántúli szürrátétes díszítéssel

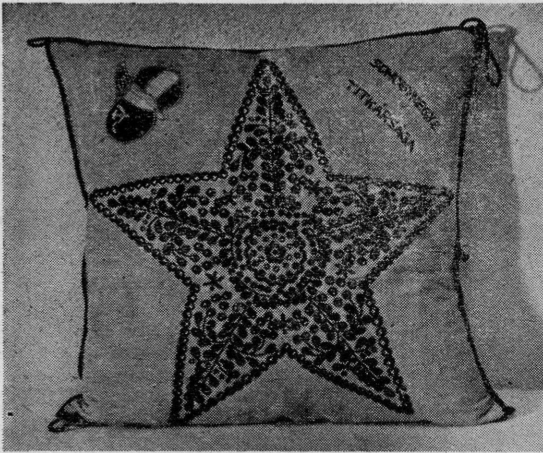
alkotások nem készültek. Ez is tanulságos példája annak, hogy szocializmust építő országban hogyan bontakoznak ki új népművészeti ágak.

A Rákosi elvtársnak ajándékozott tárgyokban mindennél ékebben látszik a népnek vezére iránti szeretete, ezt tükrözte a hímzések színpompás virágdíszje, ezt bizonyította az a tény is, hogy népünk azokat a tárgyakat küldte ajándékba, amelyeket legszebbnek érez, amit élete ünnepi alkalmain használ, amit legkedvesebbjeinek szokott ajándékozni. Erről tanúskodik az is, hogy elküldte azokat

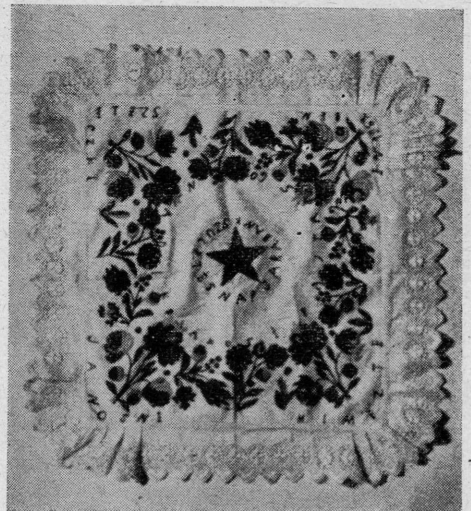
5. Túrkevei rongyszőnyeg

a darabokat, amelyeken a régi magyar népi alkotás remekei új életre elevednek. De még ennél többről is tanúságot tesznek a kiállított tárgyak. A Rákosi elvtárs iránti szeretet jelei összefonódnak a párt iránti hűség, a hazaszeretet, a harcos békeakarát, a Szovjetunió iránti törhetetlen hűség jelképeivel. Ékesen bizonyítják ezt már a meleg szeretettel és lelkesedéssel készített feliratok is: a sárközi terítők virágos betűkkel írt szavai, vagy a pásztorostorok tarka betűinek szívből jövő ajánlásai. A népi alkotók nemcsak különös gondossággal, őszinte ragaszkodással és ritka ötletességgel készítették az ajándékokat erre az alkalomra, hanem — nagyobb tömegben most először! — tudatosan összekapcsolták a díszítést új, szocializmust építő életük mondanivalójával, a párt jelvényével, a népköztársaság címerével, a szovjet-magyar barátság jelképeivel, a békétábor fehér galambjával. Piros gyöngyökből kirakott csillag díszíti a kalocsai album fedelét, pártjelvényt hímezték a hőveji batiszterítő közepére, a veszprémmegyei faragáson virágkoszorú öleli körül a köztársaság címerét. A nógrádmegyei Bánkon színes virágokkal telehímzett kiskendő közepére ötágú csillagot varrtak. Egyetlen nagy ötágú csillag díszíti a somogy megyei MSZT-

6. Párna somogyi inghímzéssel

titkárság ajándékpárnáját. Csillagmintával régebben a somogyi inghímzéseket díszítették; innen vette át és fejlesztette ki monumentális jelképét — a virágos csillagot — a párna alkotója. A madármotívum eddig is kedvelt eleme volt a magyar népművészetnek, de most kapott csak igazán új, tudatos tartalmat a fehér békegalamb. Fából faragott galambalakot küldtek nem egy faluból, ez valaha csak szobadísz volt, de ma már politikai jelkép lett. Túrkeve faliszőnyegének két leegyszerűsített vonalú, erőteljes rajzú békegalambja kiterjesztett szárnyal veszi közre a közepre helyezett vörös csillagot. Karcagi dísztal közepén lendületes rajzú békegalamb hirdeti a magyar nép elszánt békeakarát. Gyakori és kedvelt díszítőeleme új népművészetünknek a Magyar Népköz-társaság címere. Posztórátétben, cserépedényen, sőt szalmafonatból, a legkü-

7. Hímzett kiskendő Bánkról

lönfélőbb technikai megoldásokban látjuk. Különösen mesterien sikerült címerünk szerves beillesztése a hagyományos díszítésbe egy bihari szúrrátétes albumfedélen. A régi darabokat jellemző ovális formába helyezték a címert olyan leleményesen, hogy valóban a kiállítás egyik legszebb ajándékának mondható:

8. Tiszafüredi mintájú tál (Karcag)

a hagyományos népművészet értékei, a szocialista élet jelképe és az új használati forma harmonikus egésszé ötvöződik rajta. De számtalan más tárgyon is elmés megoldásban látjuk új hazánk címerét. Példaképpen a pereckulacsokat említjük, amelyek középebe éppen beleillik a címer kerek alakja. A pereckulacs másik megoldása a kiállítás egyik monumentális ajándéka: a magyarszombafai fazekasszövetkezet által készített félméter magas pereckulacs. A technikailag is bravúros, szép, mutatós kulacs közepében domborúan formált ötágú csillag van, rajta színes pártjelvény és lelkeshangú felirat: „Békeőrségként sorakozunk Rákosi elvtárs mögé. Vas megye dolgozói”.

Az ajándékok között különösen kitűnnek az aprólékos műgonddal és szeretettel készült tiszántúli ostorok — a régi pásztorélet „címeri” — az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek ajándékai. Az új élet jókedve, a munka szeretete, a szocialista hazaszeretet színes jelképei ékesítik a Rákosi elvtársnak szánt kis remekműveket. A tiszántúli ostornyeleket régebben is a pásztor életéből vett tárgyak tarkították: kés, villa, balta, házak, virágok, pásztorok, állatok képe. A berakott díszítés apró elemeit játékosan, összefüggés nélkül helyezte el egymás mellé a művészkedő pásztor. Az új ostorok képecskéi a munka apró szimbolumai: kút, ökör, házak, disznókat etető állatgondozó — mai sötétkék ruhában, sűrke kalapban, cipőben —, de ott látjuk mellettük a pártjelvényt, címert, ötágú csillagot, békefalmot, sarlót és kalapácsot, immár elválaszthatlanul a mindennapi élet jelképeitől.

Az új és régi elemek egységbefogása legszebben a balmazújvárosi pártbizottság által ajándékozott ostonon sikerült. Nyelén koszorúval körülvéve apró, derűs képecskéik, a boldog, békés élet, az alkotó öröm jelképei: finom kis hegedű

vonóval, karcsú pipa, tarka virágok cserépben és elszórva, fokos, kis házak, egyiken gólya; a faragás eszközei: bicska és szurkáló. Mindez aprólékos szeretettel kidolgozva, még a virágok cserépét is kicsi virágocskák díszítik. Csak fokozzák a hatást a derűs színek és nem utolsó sorban az ostornyél mesterének nagy technikai tudása. Az ostor legszebb ékessége, középpontja: a moszkvai Kreml. Az alkotó pásztor képzelete a népmesék hangulatával eleveníti meg a Szovjetunió jelképét. Széles kőfal fölött világoskék torony emelkedik, csúcsán ötágú csillag. A bástyafalból és a torony két oldalán egy-egy virágszál nő ki, a torony

9. Cimeres pereckulacs

fölött a sárga hold ragyog, körülötte fénylő csillagkorona. Az éjszakában őrködő torony, a Szovjetunió iránti bizalom költői képe, elevenen fonódik össze népművészetünk e remekbe készült gyöngyszemén a Rákosi elvtárs iránti szeretettel és a boldog, alkotó élet hálatelt dicséretével.

*

Ennek a gazdag népművészeti anyagnak igen jelentős művészeti és tudományos tanulsága van. Ez az alkalom új népi díszítőművészetünk első reprezentatív, tömegerejű megnyilatkozása volt. Mint ilyen, az egész ország népi művészi ízlésének hú tükre, amely egyenetlenségei ellenére is kétségtelen bizonyítéka annak a ténynek, hogy az új magyar díszítőművészet a népi demokratikus feltételek között megtalálta fejlődésének útját. Ezt bizonyítja sok régi forma felélése — nem egyszer a népi alkotó saját kezdeményezésére — és új formák kibontakozása is. És ezt bizonyítja mindenképp a kiállítás egyes kiváló darabjai is, a hagyományos formák és az új, szocialista tartalomnak magasszínvonalú megjelenése. Legelső sorban ezzel hozott a kiállítás újat, fordulópontot népművészetünkbe, ezzel mutatott új távlatot a jövő felé.

10. Balmazújvárosi ostornyel (4 odala)

60-летний юбилей дня рождения Матиаса Ракоши является великим источником нового венгерского декоративного искусства

Венгерский народ с глубокой любовью праздновал 60 летний юбилей со дня рождения товарища Матиаса Ракоши. С этим именем неразрывно связано начало культурной революции и новый, пышный расцвет венгерской науки и искусства. Само имя Матиаса Ракоши и день его рождения, эта знаменательная дата, стали неиссякаемыми источниками нового венгерского декоративного искусства. Желая отметить дорогую дату, наш народ осыпал товарища Ракоши потоком ценных подарков. На выставке этих подарков среди экспонатов сельскохозяйственной промышленности и труда всей Венгрии выделяются многочисленные прекрасные подарки трудящихся венгерской деревни, наполнившие много целый ряд длинных зал. Среди них мастерски исполненная резьба по дереву, художественные гончарные изделия, вышивки, ткани, украшения национальных одежд, все это заготовлено с любовью мозолистыми руками наших крестьян, все это демонстрирует любовь нашего народа к своему великому вождю.

Этот богатый материал народного искусства дает возможность сделать некоторые выводы как художественного так и научного характера. Это было первое репрезентативное и могучее проявление нового народного декоративного искусства, и как таковое оно верно отражает народный художественный вкус всей страны и является бесспорным доказательством того, что новое декоративное искусство нашло правильный путь среди народно-демократических условий. Доказывает это и возобновление многих старинных форм и расцвет новых форм. Отдельные, выдающиеся экспонаты выставки доказывают вышесказанное своей традиционной формой и новым социалистическим содержанием высокого уровня. Таким образом эта выставка обозначает новый поворотный пункт в нашем народном искусстве и тем самым открывает перед нами новые перспективы будущего.

Le 60e anniversaire de la naissance du camarade Mathias Rákosi — puissante source de l'essor des nouveaux arts décoratifs hongrois

Tout le peuple hongrois vient de fêter avec enthousiasme le 60e anniversaire de la naissance du camarade Mathias Rákosi. A son nom se rattachent toutes les victoires d'un pays engagé dans la voie de l'édification du socialisme, le déclenchement d'une révolution culturelle, le brillant essor de la science et de l'art. L'anniversaire de la naissance de Rákosi est devenu une puissante source des nouveaux arts décoratifs hongrois, puisque, à cette occasion, le peuple hongrois a comblé de dons le camarade Rákosi.

A l'exposition de ces dons qui représentent les efforts du pays entier, y compris, entre autres, l'industrie et l'agriculture, on a réservé une longue série de salles aux objets offerts par les travailleurs des villages hongrois. Des milliers de mains paysannes travaillaient à ces sculptures sur bois, à ces vases, à ces broderies etc. pour révéler, dans le langage de l'art populaire, l'attachement des larges masses laborieuses au grand chef de la nation.

Ces riches matériaux nous invitent à en tirer certaines conclusions au point de vue artistique et scientifique. L'exposition en question fut, à n'en point douter, la première manifestation d'un art décoratif nouveau. Reflétant fidèlement le goût du peuple, cet art témoigne du fait que, conformément aux conditions créées par la démocratie populaire, il a déjà trouvé la bonne voie. Tantôt on assiste à la renaissance des formes anciennes — grâce à l'initiative spontanée des artistes populaires, — tantôt on observe la cristallisation de formes entièrement nouvelles. En même temps, la vitalité de la nouvelle tendance est dûment prouvée par certains chefs-d'oeuvre où les formes traditionnelles s'unissent au nouveau contenu socialiste. Précisément pour cette raison l'exposition marque un tournant décisif dans l'histoire de l'art populaire hongrois et ouvre une brillante perspective sur son avenir.

TANULMÁNYOK

Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai*

Előadásomban a magyar népi díszítőművészet, az ú. n. népművészet fejlődésének útjairól fogok beszélni, az új, szocialista népi díszítőművészet kialakulásáról, rámutatok a magyar népművészet előtt álló nagyszerű lehetőségekre és ismertetem, hogy milyen eredményeket értünk el a felszabadulás óta. De, hogy ezekkel a kérdésekkel szembe lehessen nézni, először tisztázni kell, mit értünk népi díszítőművészetnek, melyek a népművészetnek haladó hagyományai, mire építhet a szocialista kultúra. Előadásom első része tehát a hagyományos magyar népművészeztől szól, annak meghatározásáról és az előadás második része szól csak tulajdonképpeni tárgyamról: a magyar népművészet szocialista fejlődéséről.

A „népművészet” kifejezésen két fogalmat szoktunk érteni: tágabb értelemben a nép művészetének valamennyi területét, tehát a nép költészetét, zenéjét, táncát is, szűkebb értelemben csak az iparművészetnek megfelelő területét. Az utóbbira pontosabb kifejezés a „népi díszítőművészet”, mert a nép alkotásai többnyire csak használati tárgyak; önálló népi festészeztől, szobrászatról alig beszélhetünk. A „népművészet” kifejezés szűkebb és tágabb értelme intézményeink elnevezésében is benne van: a Népművészeti Intézet a népművészet valamennyi ágával foglalkozik; a Népművészeti és Háziipari N. V. neve csak a népi iparművészet körére vonatkozik. A néprajztudományban inkább a pontosabb „népi díszítőművészet” kifejezést használjuk — ezt alkalmazzuk mi is a következőkben, bár egyszerűség kedvéért gyakran „népművészetet” mondunk.¹

A népművészet — mint neve is elárulja — a „nép”, a dolgozó nép művésze, szemben az uralkodó osztályok művészetével. Csak a szocializmusban s majd a kommunizmusban válik a művészet az egész — immár egységes — nép művészetévé. A Szovjetunióban mást értenek népművészetnek, mint amit Magyarországon értettek egészen a fejlődés jelen szakaszáig. Amint tehát a „nép” fogalma is különböző korszakoké, a népművészet fogalma is koronként változik, s amint a történeti fejlődés formái különbözőek, úgy a népművészetnek is más a tartalma különböző országokban. A népművészet azonban minden társadalomban megmarad az emberi kultúra örök alapjának, forrásának, melyből minden új kor haladó művésze merít. Gorkij szavaival: „A nép nemcsak minden anyagi értéket létrehozó erő, hanem a szellemi értékeknek is egyetlen és kiapadhatatlan forrása, ... az emberi kultúra történetének is megteremtője”.²

* A Magyar Néprajzi Társaság és a Népművészeti Intézet által közösen rendezett népművészeti anketon (Győr, 1952. november 6—8.) elhangzott előadás.

¹ A nép „díszítő-művésze” kifejezésre l. *Viski Károly*: „Díszítőművészet” c. fejezet, *A magyarság néprajza*² II. 226. A „népművészet” kifejezésre l. *Ortutay Gyula*: *A magyar népművészet*. I. 9.

² *Gorkij* mondását *Csicserov* idézi: *A hagyomány és szerzőség kérdése a folklorban*. Sz. E. 1946. 2.

A magyar népi díszítőművészet multjának, haladó hagyományainak meghatározásához a szovjet tudomány, elméleti és gyakorlati útmutatásaira és a magyar néprajztudomány eddigi eredményeire támaszkodunk,³ és a kérdést először a társadalmi tartalom, az osztálytartalom, másodsorban az etnikai, a nemzeti forma szempontjából vesszük vizsgálat alá.⁴

A díszítőművészet első meghatározója a társadalmi tartalma: kik csinálják, kiknek csinálják, és ennek megfelelően, milyen társadalom, milyen ízlés tükröződik benne.⁵ A népi díszítőművészet alkotói, mesterei mindig a dolgozó nép köréből kerülnek ki, elsősorban a jobbágyságot felváltó paraszti sorokból, valamint a paraszti életformában élő kézművesek közül. A nép művészi munkái egyrészt saját használatra készülnek, ajándéknak, barátság vagy szerelem jelének. A szöttesek, hímzések az asszony ruháját, ágyra valóját, vászonkendőit díszítik, a pásztor elsősorban terelőszerszámát, ostorát vagy botját ékesíti, apró készségeit, sőtartóját, tükrösét, kedvese számára pedig díszes mosósulykot, mángorlót, vagy guzsalyt farag. Másrészt megrendelésre is készül népi művészi munka, de akkor is hasonló körülmények közt élő paraszti számára. A főköttők készítéséhez, díszítéséhez általában csak egy-egy asszony ért a faluban; vele varratják a többiek is. A népi kézműves, szűrszabó, takács, fazekas, paraszti vevőközönség számára dolgozik, az ő ízlésükhöz alkalmazkodik. A népi alkotók számára a művészi tevékenység gyakran csak kiegészítés a fő foglalkozást jelentő paraszti földművelés vagy pásztorkodás mellett, vagy ha hivatásosan folytatja munkáját — mint az említett főköttőkészítő asszony vagy a népi kisiparos — mégis benne él a paraszti társadalomban, a paraszti életforma szokásai szabják meg életét, művészetét. Munkáját hagyományyszerűen tanulja meg, ellesi az idősebbektől, öregebbektől. Elnyomott osztályhelyzete következtében a népi alkotó művészete külön utakon, a hagyományos népi ízlés keretében tudott csak fejlődni; az uralkodó osztályok művészetétől azonban el volt rekesztve, amint a hivatalos iskoláktól, főiskoláktól, kiállításoktól is el volt zárva. Ennek velejárója az is, hogy képeket, szobrokat — Magyarországon — a népművészet mesterei általában nem készítettek. S ha egy-egy tehetségnek, egy Munkácsynak kivételképpen sikerült az osztálykorlátokat áttörni, festészetét, bár a népben gyökerezik, s a nép hangja szólal meg benne, senki sem nevezné népművészetnek, mert nem a paraszti társadalomhoz szól, hanem az egész nemzethez. A nép számos tehetségének művészete így viszonylag szűkebb körre, a használati tárgyak díszítésére szorítkozik, de ebben olyan remekműveket alkot, amelyek semmivel sem kisebb értékűek a „nagy” művészetek alkotásainál.

Az uralkodó osztályok, a polgárság vagy általában a városi lakosság számára dolgozó kézműves — asztalos, kőfaragó — termékei nem sorozhatók a népi díszítőművészet fogalmkörébe, itt a mester már a nemesi, városi, polgári ízlésnek igyekezett eleget tenni és bár a munka művészi volta az ő tehetségét dicséri, és nyilván saját ízlése is megnyilatkozik benne, az alkotás egésze mégsem a nép hagyományai szerint készül, s ezért nem is nevezhető népművészet-

³ A népi díszítőművészet körültkintő meghatározására, a különböző kritériumok felsorolására és a vitás területek megjelölésére I. *Palotay Gertrud*: A magyar népművészet kutatása. Könyv. a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből, 1948. 2—5.

⁴ A kultúra társadalmi tartalmára és etnikai formájára I. *P. I. Kusnyer*: Sztálin tanítása a nemzetről és a nemzeti kultúráról s e tanítás jelentősége a néprajztudomány számára. Sz. E. 1949. 4.

⁵ L. *Viski Károly* i. m. „A művészek” címszó alatt.

nek. A nép is megkülönbözteti egymástól a „műbútorasztalost”, aki polgári, városi divat szerint dolgozik, és a „vásári asztalost”, a paraszti tulipános láda és más festett bútor mesterét és művészt. A népművészet elhatárolása a társadalmi tartalom szerint a néprajztudomány területének is megfelel. A habán fazekasok korai, XVI—XVII. századi munkái, melyeket a nemesség és a városi polgárság számára készítettek, a művészettörténet, az iparművészet-történet körébe tartoznak; a parasztság számára készült XVIII—XIX. századi késő habán és habánjellegű munkákat a néprajztudomány vizsgálja.

A közös hagyomány és a hagyományban megnyilvánuló közös ízlés az, ami végső soron eldönti, hogy népi alkotásnak számítható-e egy művészi munka. Ha például valamely pásztor városi megrendelő számára farag egy botot, de az a bot megfelel annak a hagyománynak, amely a pásztor többi munkájában is megnyilvánul, vagy szerves összefüggésben van vele, akkor az a bot feltétlenül a népi díszítőművészet alkotásai közé sorolható. Ha azonban egy parasztasszony — akár saját használatára — kézimunkaboltban előnyomott falvédőt hímez, és azon nem változtat semmit, akkor az a falvédő semmiesetre sem népművészeti alkotás, mert a kézimunkabolt polgári, gyakran giccses ízlése tükröződik benne.

A népi díszítőművészet társadalmi tartalmával egyben rávilágítottunk a népművészet egyik döntő kritériumára: az ízlésben megnyilvánuló kollektív jellegre, amely a közös társadalmi fejlődésből ered. A nép egyes konkrét társadalmi közösségeiben — egyes falvakban, etnikai egységekben — olyan közös hagyomány, közös ízlés fejlődik ki, amelyhez minden egyes alkotó művésze szervesen kapcsolódik, amely egy közösségen belül mindenkire egyformán kötelező. A sárközi főkötők alapanyagául például minden asszony fekete selymet vagy klottot használt, kivarrására rendszerint fehér fonalat, a mintát a hagyományos szerkezetnek megfelelően rendezte el, és mindig virágmintával varrta ki. Elképzelhetetlen például, hogy valaki alapanyagának másszínű anyagot használt volna, vagy hogy például keresztöltéssel, mértani mintával varrta volna ki a főkötőt. A sárközi ing hímzésénél vagy az ú. n. „biborvég” hímzésénél azonban egészen más — de ugyanolyan kötelező — hagyományok voltak érvényesek. Szék községben főleg az ágyravaló párnákra került szabadrajzú hímzésdísz. Az alapanyag mindig fehér vászon, a hímzés fonala vastag piros, vagy — öregebbeknél — kék, esetleg piros-kék színű, de sohasem más. Mindenki egyformán rajzolta elő a szokásos mintákat: előbb a középtengely vonalát húzta meg, majd a két szegélyét, a nagyobb foltok keménypapírból kivágott díszítményeit elrendezte, a kisebb díszítményeit szabadkézzel rajzolta meg, s azután fogott a kivarráshoz: előbb a körvonalakat, a *sinýort* varrta ki, majd a felületek betöltése következett, a *tölis*. Az eredmény: erőteljes, élénk folthatású hímzés, amit a különböző öltéstechnikák váltakozó használata tett tagolttá.⁶

A közös hagyomány alkalmazói és teremtői azonban konkrét, egyes emberek. Mint a népköltészetnél, úgy a népi díszítőművészetnél sem igaz, hogy a nép művésze — mint a polgári romantika terjesztette — csak úgy magától nő, mint a vadvirág: itt is egyes emberek, egyes tehetségek munkája az alkotás, akik beleviszik saját egyéniségüket, fejlesztenek, változtatnak is a stíluson, de ugyan-

⁶ *Palotay Gertrud*: A szolnokdobokai Szék magyar hímzései. Erdélyi Tudományos Füzetek, 179. sz. 9. 1944.

akkor alkalmazkodnak a kialakult hagyományokhoz.⁷ „A hagyomány és szerzőség elválaszthatatlan egység, amint az a népművészeti alkotások rokonságában és különbözőségében kifejezésre jut” — állapítja meg a szovjet néprajztudomány.⁸ Szék faluban⁹ — mondtuk — szép, sajátos jellegű párnavegeket varrtak bizonyos hagyományoknak megfelelően. Ha közelebbről megvizsgáljuk a széki varrottásokat, látjuk, hogy a kötelező hagyományt milyen különbözőképpen valósították meg az egyes asszonyok, kiki saját egyéniségének és tehetségének megfelelően. Az egyik asszony munkája rajzbeli szépségével, jó folt-elrendezésével, részletező kivitelével tűnik ki; másik asszony keze alatt a minta megmeregvedik; újra másíknál nagyvonalú, mozgalmas a hímzés; s volt egy öregasszony, aki oda sem nézett a varrására — „Hadd el, kedvesem, meglesz ez!” — szokta mondogatni; — hevenyészett, zavaros hatású munka került ki a keze alól.

Olyan faluban, ahol él a népművészet hagyománya, ahol minden asszony maga szövi meg a vásznát és minden leány hozományában számos hímzett ruhadarabnak kell lennie, ott többé-kevésbé minden asszony ért a szövéshez, varrás-hoz. De ilyen községben is kiválnak egyes tehetségek, akiknek kezdeményezései, művészi újításai előre viszik a helyi hagyományokat. Néhol a hímzés mintáit egyes íróasszonyok írják elő, hozzájuk viszik a többiek a vásznat, de — mint Kalocsán mondják — az íróasszony hiába írja elő szépen a mintát, ha a kivarró nem válogatja hozzáértő ízléssel a pamut színeit, nem ügyel az öltések gondosságára. Az egyes kimagasló tehetségek — mint a festészetnél és szobrászatnál is — gyakran valóságos „iskolákat” alkotnak: a kiváló íróasszonyoknak, fazekasmestereknek, asztalosoknak, pásztoroknak tanítványaik vannak saját gyermekeik, segédjük, bojtárjuk sorából, akik persze változtatnak is az adott stíluson. A mezőkövesdi varrások között például — újabb kutatás eredményeképpen¹⁰ meg tudjuk különböztetni a Kisjankó Bori íróasszony iskolájához tartozó munkákat Rakamazi Erzsa kéve-tőinek munkáitól, de az egyes alkotók pályáján belül is bizonyos fejlődés állapítható meg: így Kisjankó Bori korai és későbbi munkái között. Külső szemlélő azonban alig tudja ezt az egyéni különbséget felfedezni, annyira erős a közös hagyomány kötöttsége. Az egyes tehetségek, a kimagaslók neve az egész faluban ismert és gyakran messze földön híres a többi mester között. Saját társadalmának körén kívül azonban a népi alkotó neve ismeretlen marad; csak a szocializmus körülményei között válik ismertté.

Az egyéni megnyilvánulásokon túl azonban a népművészet jellegének kialakításánál a paraszti társadalom közös hagyománya, közös ízlése a döntő. A „paraszti társadalom” alatt az egész „parasztság” társadalmi közösségét kell érteni, mégpedig annál inkább, minél közelebb áll még a parasztság a feudális állapotokhoz. Lenin meghatározása szerint: „Amennyiben még megmaradnak a jobbági viszonyok, annyiban a „parasztság” továbbra is osztály, vagyis, ismétlem, nem a polgári, hanem a jobbágyságon felépülő társadalom osztálya marad”.¹¹ Bizonyos tekintetben az osztályokra bomlott „parasztság” is közösséget alkot, mégpedig — újra lenini meghatározás szerint — többek közt éppen az életmód és kultúra köti össze a paraszti társadalom különböző rétegeit. A nagyparasztságot — mondja Lenin — „a parasztsággal csak az alacsony

⁷ *Ortutay* i. m. „Egyéniség és közösség” és „A változat kérdése” címszók alatt.

⁸ *Csicserov* i. m.

⁹ *Palotay* i. m. L. még *Palotay*: A változatok a hímzésben. Ethn. LV, 115.

¹⁰ *Dajaszászné Dietz Vilma*: Adatok a mezőkövesdi íróasszonyok életéhez. Ethn. LXIII, 1—2.

¹¹ *Lenin*: Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja. *Lenin*: Az agrárkérdésről, I, 237.

kultúrszínvonal, az életmód és a saját gazdaságában végzett személyes fizikai munka köti össze”.¹²

A mezőkövesdi földes lány is ugyanolyan ruhában, ugyanolyan himzett surcban járt, mint a summáslány, ruhája csak apróságokban tért el, például a földeslánynak széles (1 koronás) pántlikák lógtak a köténye előtt, míg a summáslánynak csak keskeny (27 krajcáros) pántlikákra telt.¹³ A jómódú parasztság tehát éppen úgy élt a népművészet alkotásaival, mint a dolgozó parasztság, sőt gyakran éppen a legcifrább, legdúsabb tárgyak kulákházból kerültek múzeumba. Mégis: a népművészetben nem a kulákok ízlése érvényesült, hanem elsősorban a túlnyomó többséget képező dolgozó parasztsóké. És az alkotók is elsősorban a dolgozó parasztság köréből kerültek ki. A népi kézművesek, kiknek remekművei a jómódú paraszt házat ékesítik — asztalosok, fazekasok — többnyire nehezen élő szegény emberek. Jómódú parasztháznál az asszonyok nem törődnek annyira a varrás, hímzés munkájával s gyakran pénzért varratnak — de nem is győznék maguk előállítani a nagygazdálányhoz illő kelengyét; Kalocsán 99 himzett ingvállal mentek férjhez a kuláklányok. Az említett Szék községről írja Palotay Gertrud, hogy mennyivel inkább tudták művészileg is értékelni hímzéseiket azok az asszonyok, akik maguk varrták a párnákat, mint a nagygazdaasszonyok, akik fizetett varrónővel varratatták és így semmi személyes kapcsolatuk nem volt a szép párnákkal, hanem csak a jómódú fitogtatására használták. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a népi díszítőművészet lényegileg a dolgozó parasztság ízlésének kifejezője és alkotása.

A népművészet lényegileg a dolgozó parasztság művészete — de óvakodni kell attól a narodnyik polgári beállítástól, amely a csillogó, tarka népművészet tükrében hamis, idillikus képet adott a parasztságról, hogy a szegényparasztság elnyomott osztályhelyzetét elkendőzze.

A jobbagyparasztság tárgyi környezete is rendkívül szegényes volt. A régi palóc házban például alig volt más, mint egy hatalmas kemence és körbefutó padok: a fűtetlen kamarában az asszonyok ágyneműje deszkaállványzatra volt rakva. A vésett díszű láda, az ú. n. *szekrény* volt a ház egyetlen díszes bútordarabja. A néprajzi gyűjtők tudják legjobban, hogy sokszor hány házat kell végigjárni, míg egy díszes tárgy kerül elő. Tiszaigaron például a szegény kanász nyomorúságos otthonában az egyetlen művészi tárgy a hosszú gonddal készült ostor volt. S ha vannak falvak, ahol teljesen díszessé vált a környezet, magasra vetett ágy, képekkel és tányérokkaal teleakasztott fal, hímzésekkel, szőttesekkel zsúfolt szekrény teszi színompássá a házat, annak ára: „cifra nyomorúság”, nehéz napzamosmunka, keserves koplalás. „Hadd korogjon, csak ragyogjon” féle közmondás járja Bujákon, Mezőkövesden.

A „cifra nyomorúság” is mutatja, mennyire erős a nép esztétikai igénye, hogy minden szegénysége, nyomorúsága mellett szebbé, díszesebbé, cifrábbá tegye környezetét, ruházatát, használati tárgyait. Ha nem telt drága, nemes anyagra, mint úri háznál, olcsóbb, házi anyagból utánozta ugyanazt, ravasz fogásokkal próbálta elérni a kívánt hatást. Az úri hímzés mását a nép magaszőtte vászonra, házilag festett durvább fonallal varrta; majolika- és porcelánkészlet helyett a népnél sokáig csak cserépedény járta, azonban az is virágdíszes volt. Ágyának párnái a mennyezetet érték, de ezt sokszor nem az ágynemű sokasága, hanem üres fakeret tartotta. A durvább nyersanyag és a díszes

¹² Lenin: Válogatott művek. II. 773.

¹³ Dajaszázné szóbeli közlése.

hatásra való törekvés önmagukban is az úri osztályok művészetétől eltérő technikát és díszítést vontak maguk után.

Hogy a nép nyomasztó, egyhangú életét mégis széppé próbálta tenni, azt legjobban bizonyítja, hogy már a jobbágyság korában is a cifraságot, *nyalgaságot* tiltó rendelkezések ellenére kedve volt a díszítéshez. Ismert, hogy mennyire helytelenítették és tilalmazták a hatóságok a cifraszűrt, tilalmazták a cifra ködmönt is, bizonyos színes ruházatot is. Kecskemét városában „egy mód nélkül való cifra ködmen” viseléséért 12 pálcá büntetést kapott egy juhász, és az előljáróság megparancsolta, hogy a szűcs, aki a ködmönt csinálta, „a börtönben fejtse le a ködmennek a cifráját”. Tiltották a díszes gazdasági szerszámokat is: „a festett... bélfák és hasonló haszontalan cifraságú tézslafejeknek” használatáért is 12 pálcá büntetés vagy 12 forint bírság járt¹⁴.

A nép elnyomottsága és forradalmisága néha témájában is tükröződik a régi népművészet alkotásain, annak ellenére, hogy az elsősorban ornamentális jellegű volt. Kossuth „honi ipar” mozgalomát propagálja az az 1846-ból való tiszafüredi tányér, melynek felirata: „Honi tányért veszek én, abból ebédek én!” — Kossuthot éltetik a hódmezővásárhelyi butellák szövegei, némelyikre a „Nemzeti dal” első sorait karcolták be. A Bach-korszak alatt kezdték magyar címerrel és piros-fehér-zöld színekkel díszíteni a cifraszűrt és a magyar címer került — többek közt — a lakodalmi kulacsokra is. A népi forradalmiság hű tükröződései a somogyi pásztorfaragások, — az egyik tükrös például a betyár vágyalmát ábrázolja: a zsandár könyörög térdenállva a betyárnak élete megkegyelmezéséért!

A magyar népi díszítőművészet teljes egészében igazolja Révai elvtárs szavait: „A mi szocialista népiességünknek semmi köze a levitézlett ‚narodnyik’ ‚népiességhez’. Mi is szeretjük és csodáljuk a népdalt, a népmesét, a népművészetet, feladatunk, hogy ápoljuk és óvjuk a népi kultúra nagyszerű kincseit, de nem azért, hogy a régi paraszti elnyomottságot és elzárkózottságot idealizáljuk a népművészet kultuszának örve alatt, hanem azért, hogy tudatosítsuk új, szocialista életet teremtő népünkben: íme, mennyi szépség, ízlés, tehetség, erő, alkotókedv, mennyi harcikedv volt dolgozó népünkben még az elnyomtatás évszázadai alatt is”¹⁵.

A nép művészi hagyományaival kapcsolatban rá kell térnünk a másik, sokat vitatott területre, amely a népművészet meghatározói közé tartozik. Ez a nemzeti forma. A magyar díszítőművészet nemzeti jellegéről a kutatás megindulása óta, a múlt század vége óta, két ellentétes téves nézet alakult ki. A burzsoa kozmopolita nézet¹⁶ — az imperialista korszak polgári ideológiája — tagadta a népi díszítőművészet nemzeti jellegét, kimutatta az idegen történeti stílusok hatását, és azt állította, hogy a nép pusztán átvételre képes, sőt szétbomlasztja, elkorcsosítja az uralkodó osztályoktól tanult művészetet; a népnek önálló alkotóképes-

¹⁴ *Viski Károly* i. m. 271. *Győrffy István*: Viselet c. fejezet. A magyarság néprajza. I. 324. *Győrffy*: A cifraszűr. 1930. 195. L. még *Gönczi Ferenc*: A cifraszűrök készítésének és viseletének eltiltása, NE. XXXIV (1942), 268. *Szabó Kálmán*: A régi Kecskemét küzdelme a színes népviselet és a cifra gazdasági szerszámok ellen (1698—1812). Ethn. XLII, 96.

¹⁵ *Révai József*: Művelt nép. Műveit Nép, I. (1950.) 1.

¹⁶ *I. I. Potyekin*: A kozmopolitizmus elleni küzdelem feladatai a néprajzban. Sz. E. 1949. 2. Neumann „Gesunkenes Kulturgut” elmélet kozmopolita voltáról I. *Csicserov* hozzászólását Potyekin előadásához.

sege, kezdeményező, feltaláló ereje nincsen.¹⁷ A néprajzi kutatás azonban a díszítőművészet tárgyainak összegyűjtésével megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy igenis van a magyar népnek önálló művészete. Így ez a nézet ma már kevésbé veszélyes, ezért a következőkben ezzel az elmélettel nem is foglalkozunk részletesebben. Másrészt azonban a népi díszítőművészetet a narodnyikok, nacionalisták erősen kisajátították és ilyen nézetek máig kísértének. A népművészet narodnyik értelmezése onnan ered, hogy változatlan, örök parasztságot tételtek fel, s ennek megfelelően nem tekintették dialektikusan, történetien a népművészetet, a parasztság jelen művészetét változatlanul vetítették vissza a múltba. Ilyen tudománytalan szemléletet képviselt a népművészet egyik első kutatója, Huszka József.¹⁸ A népművészet is állandóan változó, fejlődő jelenség és a magyar díszítőművészetet a változatlannak vélt „ősi”-vel azonosítani, vagy a népművészet sajátos nemzeti jellegéből arra következtetni, hogy ez évszázadokon át változatlanul maradt keleti örökség, súlyos tudományos tévedés. — Ez a narodnyik, nacionalista szemlélet a Horthy-faszizmus idején újra felütötte a fejét és többek közt más nemzetek népművészetének lebecsülésében jelentkezett. Rá kell mutatnunk, hogy a néprajztudomány művelői, elsősorban Györfly és Viski kezdetől fogva harcoltak az ilyen tudománytalan nézetek ellen és éppen a legvitásabb területek történetiségét bizonyították be (szücs- és szűrhimzés, székelykapu, pávaszem elmélet).¹⁹ Mégis a narodnyik szemlélet a néprajztudományban is hatott mint történetietlen módszer — példának okáért a múzeumi tárgyak kora még csak hozzávetőlegesen sincsen meghatározva. Ennek a módszernek követ-

¹⁷ Huszka József: A magyar díszítő stíl, 1885. c. könyvének megjelenése után Pulszky Károly: Iparművészet és stíl c. cikkében (Művészi Ipar, 1886, 156.) tagadja, hogy volna magyar „stíl”, mert e díszítések más népeknél is előfordulnak és az úri osztályoknál is megtalálhatók voltak. Véleménye szerint „a népipar rendszerint nem egyéb, mint vegyüléke különféle régi divatoknak vagy magasabb értelemben, a használatból kiszorult stíleknék”. Hasonlóan vélekedett Pasteyner Gyula: A nemzeti elem a régi hazai művészetben (Művészi Ipar, 1885—86, 317.), „... azon díszítő elemek inkább elsatnyultak... úgy formára, mint színe egészen nyerseks, durvák, fejletlenek...” V. ö. Réthy László: Magyar stíl. 1885. A vita összefoglalását l. Beliczay János: A magyar stílről, 1887. V. ö. Huszka újabb vita-cikkeit: Magyar népies és renaissance díszítmények (Művészi Ipar, 1888. I.) és Tereptsünk igazán magyar műipart. Sepsiszentgyörgy, 1890. Szendrei János két egymást kiegészítő tanulmányban újra összefoglalja a vitát: Magyar díszítmények (Művészi Ipar, 1891, 73.) c. tanulmányban: azt hangsúlyozza, hogy mi teszi magyarrá a díszítményeket, a másik tanulmányban: Keleti és nyugati művészet hatása a magyar díszítményekre (Művészi Ipar, 1892, 13.) eilenkezőleg, az idegen hatásokat vizsgálja, anélkül, hogy előbbi eredményeit tagadná. Hampel József: A régi hazai ornamentikáról (Magyar Iparművészet, 1899, 217.). Huszka hasonló című cikkben (Magyar Iparművészet, 1899, 98.) ezt a narodnyik álláspont felel vitatja.

¹⁸ L. Huszka egész munkásságát, de főleg késő műveit. Módszerét, t. i., hogy a jelenből indul ki, a „Magyar népies és renaissance díszítmények” (Művészi Ipar, 1888. I.) c. tanulmányában fejt ki. Pl. Magyar díszítő stíl. 1885. Magyar ornamentika, 1898. A magyar ornamentika hun eredete, 1912. A magyar turáni ornamentika története. 1930.

¹⁹ Viski Károly: A pávaszem. NÉ. XVIII (1926), 24. Viski Károly: Adatok a székelykapu történetéhez. NÉ. XXI (1929), 65. Györfly István: A cifraszúr. Bp. 1930. — Huszka a nemesi rend iparművészetére, például az „úri himzésekre” elismerte a történeti stílusok hatását és ezeket „magyar renaissance”-nak nevezte el. Csak az erősebben megmagyarosodott — de újabb eredetű — díszítményeket tartotta ősi keleti eredetűnek, elsősorban a szűr- és szücs-hímzéseket. Eppen Huszka narodnyik szemléletének megcáfolására volt jelentős Györfly felfedezése a szücs- és szűrhimzés eredetéről.

kezménye, hogy az eddigi néprajzi vizsgálódás a díszítőművészet egyes területein lefelül általában nem vizsgálta a történeti fejlődést, hanem azt változatlan egésznek tekintette és legfeljebb mint ilyen hasonlította össze a különböző történeti stílusokkal. Minthogy a korábbi időkből származó csökevények továbbélése a népi műveltségben különösen gyakori és a díszítőművészetben is egymás mellett találunk különböző stílusokból származó elemeket, az a nézet alakult ki, hogy a népi díszítőművészet vizsgálatánál nem a konkrét történeti fejlődés a kutatás tárgya, hanem csak a különböző korokból származó rétegek vizsgálata.²⁰ A régészet nyelvével élve, a néprajztudománynál nem érdekes az abszolút kronológia, csupán a relatív kronológia. Ezzel szemben a szovjet tudomány a néprajzba is bevezette az abszolút kronológiát, az évszámokkal való datálást.²¹ A magyar néprajz ötéves terve a népi díszítőművészet vizsgálatának ezt a módszerét vette át és ez a módszer máris néhány tanulságos eredményt hozott.

Kévszám olyan eleme van népművészetünknek, amelyre bátran mondhatjuk, hogy a honfoglalás előtti időből való, vagy, hogy még a finn-ugor korszakból hoztuk volna magunkkal. Viski ilyennek gondolja a pásztorok készségének csontból faragott, szerény díszítésű gyöngyeit, az u. n. *kupánc*okat, ilyennek gondolja az egyszerű díszű kéregedényeket.²² Még az osztálytársadalom előtti kor díszítőművelei vannak a szarvasagancs löportartókon, amelyekből Magyarországon különösen szép gyűjtemény került elő.²³ A középkori jobbágyság művészete valószínűleg elsősorban geometriai jellegű díszítésekből állt, amelyeknek egy része tovább él napjainkig, gondoljunk például a kalotaszegi fafaragásokra.²⁴ Példaképpen elsősorban az ácsolt ládára hivatkozunk, amelyhez hasonló szerkezetű és hasonló mértani díszítésű ládák a középkor folyamán — sőt korábban is — Európaszerte megtalálhatók voltak.²⁵ A legrégebbi évszámmal ellátott XVIII. század végi dunántúli pásztorfaragásokon is főleg mértánias elemeket látunk.²⁶ A népi hímzések legrégebbi rétegét a varrás bizonyos szükségszerűségeinek díszes megoldása képezi: az összevarrás megerősítése közbeiktatott színes csíkkal, két anyag díszítéssel való összevarrása, a ráncolások mértánias mintázatú levarrása. Középkori eredetűnek mondhatók a szöttek geometrikus mintái: csillag, kereszt,

²⁰ *Palotay Gertrud*: Die historische Schichtung der ungarischen Volksstickerai. Ungarische Jahrbücher, 1938, 2—4. 219. „Man darf nicht vergessen, was auch für das folgende gilt, dass bei der Erforschung der kulturgeschichtlichen Schichtung der ungarischen Stickereien niemals die Zeit ihrer Entstehung, sondern ausschliesslich ihr Stilgepräge, d. h. diejenige Stilschicht, zu der sie gehören, massgebend ist.”

²¹ *Sz. P. Tolszto*v: A szovjet etnográfia; iskola. A Sz. E. 1947. 4. számából közli Ethn. LX, 24.

²² *Viski Károly*: Díszítőművészet. A magyarság néprajza. II. 233

²³ *Viski K. i. m.* — *Bátky Zsigmond*: Szarvasagancs-löportartóink ornamentikájához. NÉ. XVIII (1926), 1.

²⁴ L. már *Hampel József*: A régi hazai ornamentikáról, Magyar Iparművészet, 1899, 98. „Tehát a mennyire most lehet véleményünk a magyar középkori ornamentikáról, a nép ízlését ugyan nem ismerjük, de valószínű, hogy házi iparában ragaszkodott ősi geometriai modorához...”

²⁵ *Királyné Csilléry Klára*: Az ácsolt láda. Magyar Tudományos Akadémia Osztály közleményei. Néprajz. 1951.

²⁶ V. ö. az Országos Néprajzi Múzeum kiállítása a pásztorművészetről és ennek ismertetése. A Néprajzi Múzeum pásztorművészeti kiállítása, Szabad Művészet, 1952. január.

négyszet, és az ezekből származtatható szálszámolásos hímzések.²⁷ Igaz, hogy a középkori jobbágy életének tárgyi emlékeit, művészetét alig ismerjük, de az eddigiek alapján is kitűnik, hogy díszítőművészete egészen más jellegű volt, mint a későbbi idők magyar díszítése. Az is kétségtelen, hogy ez a díszítőművészet szoros rokonságban állt a többi európai ország népének, jobbágyságának művészetével.

Hatalmas változást jelentett népművészetünkben a kialakuló polgárság művészetének hatása, a renaissance, ami népünkhöz a paraszti árutermelés kezdeti időszakában, a XVIII. század végétől érkezik. A dolgozó nép művészte nem volt teljesen elszigetelve az uralkodó osztályok művészetétől, — hiszen maga részese volt munkájának — s ezért természetesen az uralkodó osztályok mindenkor művészetének stílusa a népi művészetben is meglátszik. Az átvétel azonban csak akkor történhetett meg, amikor a nép társadalmi, gazdasági fejlődése megteremtette a belső feltételeket. A kultúrjelenségek elemzésével kapcsolatban mondja Tokarjev: „A marxista módon gondolkodó szovjet tudósok előtt teljesen világos, hogy az emberiség kulturális fejlődésében csak akkor tesz egy lépést előre, midőn jelentkezik a határozott társadalmi szükséglet, amely nélkül általában sem fel nem talál, sem át nem vesznek semmit”.²⁸ Ez a magyarázata annak, hogy a XVIII. század végi és XIX. századi fokozottan árutermelésre áttérő magyar parasztság éppen ekkor kezdte átvenni a nyugati polgárság renaissance eredetű művészetét. Ugyanakkor azonban hatottak rá a korabeli művészetek, a barokk, a rokokó, a biedermeier, a klasszicista stílus elemei is. Az említett művészi stílusokat a nép azonban nem változatlanul vette át, hanem inkább csak elemeiben, mintegy nyersanyagként, amelyet saját hagyományainak megfelelően idővel annyira átalakított, hogy a végeredmény új, önálló népi alkotásnak mondható. Hasonlóan az új magyar népzene stílusához, a magyar nép a feudális geometrikus díszítés után ily módon kialakított egy új stílust — a virágmintás, sokszínű díszítmények stílusát, — amelynek fejlődése döntően a jobbágyfelszabadítás utáni korszakra esik és jórészt az emlékezet által nyomon követhető. Így magyarázható, hogy a magyar parasztságnál az előbb említett mértani díszű ácsolt ládát a renaissance szerkezetű „tulipános láda” éppen a XVIII. század végén, a XIX. század folyamán váltja fel, és, hogy a tulipános ládán a renaissance eredetű díszítmények mellett megtalálhatók a barokk, rokokó, biedermeier stílus népi elemei is.²⁹ A magyar népi festett asztalosbútorok közül az egyik legkorábbi darab, egy békéscsabai karosszék, amelynek festése a templomi mennyezetek renaissance mintáival rokon, szintén ebből a korból, 1778-ból való.³⁰ A pásztorfaragások színes spanyolozott díszítményei csak a XIX. század első negyedében tűnnek fel, a somogyi pásztorművészet legtükéletesebb remekei pedig a század közepéről valók.³¹ Nézzük a népi fazekasművészetet. A festett díszű mázas fazekasság Magyarországon a török hódoltsággal kezdődik. Két hatás éri ekkor: a Pozsony környékére települt habánok renaissance eredetű munkája és a török fazekasság.³² A korai habán munkák azonban a nemesek és városi polgárok számára készültek, a parasztok számára dolgozó fazekasokhoz csak későn érkezhettek a többszínű, festett má-

²⁷ *Palotay Gertrud*: Die historische Schichtung der ungarischen Volksstickerien.

²⁸ *Sz. A. Tokarjev*: Az ethnogenezis problémája. Ethn. LXI, a Sz. E. 1949. 3. számából közli.

²⁹ *Királyné Csilléry Klára*: i. m.

³⁰ V. ö. az Országos Néprajzi Múzeum kiállítása a magyar népi festett bútorokról.

³¹ V. ö. az Országos Néprajzi Múzeum id. pásztorművészeti kiállítása.

³² *Domanouszky Gyögy*: Népi fazekasság. (1924) 7.

zas edények divatja. Hódmezővásárhelyről az első, évszámmal ellátott edények a XIX. század legelejéről valók, ezek még egyszínű zöld és okkersárga mázúak, díszítményük bekarcolt vagy domborműves minta. A hódmezővásárhelyi múzeum első, írókával festett edénye 1826-ból való. Ez az írókás stílus gazdagszik, szinesedik egészen a század végéig. Mezőtúron a múlt század elején még mázatlan fekete edényeket készítettek. A mázas technika a XIX. század elején került Mezőtúrra, és a század végére itt is virágkorát éli a lendületes írókás díszítés.³³ A XVII—XVIII. században divatos úri hímzések, amelyekben részben nyugati renaissance hatás, részben oszmán-török befolyás tanulmányozható, valószínűleg a XVIII. század végén, a XIX. század elején kerültek a néphez. E hímzések a parasztságnál elnépiesedtek: erőteljes vonalvezetés, más öltéstechnika, egy színrel való kivarrás, zsúfolásra törekvős különbözteti meg őket az úri hímzésektől.³⁴ A szücs-hímzésről és a szűr-hímzésről Györffy kutatásai nyomán köztudomású, hogy fejlődésének kezdete szintén a XIX. század eleje, és tetőfokát a jobbágyfelszabadítás után érte el. A szücs- és szűr-hímzés az asszonyokvarrta vászonzhímzéseket, ruhahímzéseket is befolyásolta. A mezőkövesdi hímzésről tudjuk, hogy ismert stílusában az 1870—80-as években fejlődött ki, és virágkorát a századforduló táján érte, amikor lepedőn, kötényen, ingen egyaránt alkalmazták.³⁵

A magyar parasztság kapitalizálódása, a kapitalizmus haladó szakasza tehát serkentőleg hatott népi díszítőművészetünkre, sőt új stílus születik ekkor, amelyet a népzene analógiájára „új magyar népi díszítőstílusnak” nevezhetünk.³⁶

Ez az „új magyar népi díszítőstílus” azonban nem egyszerre terjedt el az egész ország területén, hanem az országon belüli egyenlőtlen fejlődés következtében különböző helyeken más-más időszakban érte el virágzásának teljét.

A népen, nemzeten belül a kisebb etnikai egységek történelmi fejlődésének vannak sajátosságai, és ennek megfelelően népművészetünk kialakulása is hasonló, de részleteiben egyenlőtlen fejlődés eredménye. Ahol a történelmi fejlődés viszonylag kedvező volt, ahol a kapitalista termelési viszonyok korábban kialakulhattak és ahol mód nyílt korai ártermelésre, ott ez az új díszítőstílus — a parasztság megváltozott életmódjával együtt — hamarabb bírt kibontakozni, de általánosságban hamarabb is hanyatlott le, hogy helyét átadja egy teljesen polgáriasult formájú életstílusnak.³⁷ Nézzünk néhány példát. A mértanias díszű écsolt *szekrényt* a tulipános láda az ország különböző területein más-más időpontban váltotta fel. Míg a korán polgárosodó Alföldön és Nyugat-

³³ Az Országos Néprajzi Múzeum és a hódmezővásárhelyi Tornay Múzeum gyűjteményei alapján.

³⁴ *Palotay Gertrud*: Die historische Schichtung der ungarischen Volksstickerei.

³⁵ L. *Györffy István*: A mezőkövesdi matyó hímzés. *Muskáli*, I. 10, II. 1. V. ö. még *Dajaszázné* újabb kutatásai.

³⁶ *Szabolcsi Bence*: Adatok az új magyar népdalstílus történetéhez. *Új Zenei Szemle*, (1950.) I. évf. 2, 3, 5 sz. — V. ö. *Oriutay* i. m. 18. „a magyar népművészet XIX. századi vallóságos renaissance-a következik, régi formák gazdagabb újjáéledése, új stílusok keletkezése, (csak megemlíjük, hogy ebben az időben terjed el Bartók és Kodály szerint az új népdal stílus is)”.

³⁷ Az előbbi idézet folytatása: „... ez az új fordulat azonban később nem egy helyütt az ellenkező irányba csapott át, s azt eredményezte, hogy népünk egyes csoportjai kiléptek a régibb kötött életformából s szakítottak annak külső megnyilatkozásaival, így a népművészetrel is”. 18.

Dunántúlon már a XVIII. században kezdődik ez a változás, Baranyában csak a XIX. század második felében következnek be, sőt a palócoknál még 1928-ban is volt olyan menyasszony, aki ácsolt *szekrény* nyel ment férjhez. S míg például Hódmezővásárhelyen az utolsó festett bútorok a múlt század közepéről valók, tehát több mint 100 éve nem készülnek, a palócoknál csak a múlt század második felében kezdett divatba jönni a festett bútor és még ma is értenek a tulipános láda készítéséhez.³⁸ De hasonló a helyzet a népviseletnél is. Kecskemét múlt század közepéről való képein látunk olyan ingvállas, sokszoknyás öltözetet, amilyent a palócok hordanak egészen napjainkig. Ezt a sokszoknyás viseletet azonban korábban egyszerűbb ruházat előzte meg: vászonpendely, legfeljebb egy szoknyával. A egypendely-viselet már a múlt század első fele óta országszerte kezdett kiszorulni, de a világtól vizekkel elzárt, környezeténél jóval szegényebb Sióagárdon egészen a mai napig megmaradt a vászonpendely mint nyári munkaruha,³⁹ sőt új formát nyert: a sokszoknya analógiájára helyi divatként szokásba jött a sok pendely viselete is. Látjuk tehát, hogy a fejlődés különbözősége és ezenkívül számos, bonyolultságában szinte kiszámíthatatlan tényező játszik közre egy vidék népművészetének, etnikai arculatának kialakításában. Nem beszélhetünk ezért olyan „magyar” népművészeti jelenségekről, amelyek azonos formában az egész ország népére érvényesek lennének. Más a matyók művészete, mint a sárközieké, más az alföldi mezővárosoké, mint a palócoké. Talán a néprajznak nincs még egy olyan területe, ahol az egyes etnikai egységek, és ezen belül az egyes falvak sajátosságai olyan erősen érvényesülnének, mint éppen a díszítőművészet; — a gazdasági technikák, a népdal, a mese nem olyan helyhez kötött, mint a díszítés vagy népviselet, amelyről a szakember első tekintetre pontosan meg tudja mondani, hogy hová való. A köztudat azonban még ma is hajlik arra, hogy általános érvényű „magyar” népművészetet keressen, ezért tartottuk szükségesnek kifejtetni azt a rég ismertényt, hogy a népi díszítés nemzeti formájának számos helyi változata van.

A népművészet narodnyik szemléletéből következik a közvéleménynek az a gyakori téves nézete is, amely nem látja, hogy a magyar díszítés mennyire összefonódik más népek művészetével, nem látja a népek művészetének nemzetköziségét. Ez a szemlélet arra hajlik, hogy a népművészet magyar jellege feltételének tartsa, hogy lehetőleg ezeréves multja legyen és csakis a magyar népénél legyen meg. Egyesek ma is kérdezik, hogy melyik az a népviselet, népi hímzés, amely kizárólag a magyar népre jellemző, amelynek elemei kizárólag a mi népünkönél vannak meg. A népek nem egymástól elszigetelten fejlődtek a történelem során, mi is szoros kapcsolatban voltunk számos néppel, főleg a közvetlen szomszédos népekkel, és így természetesen népművészetünk is sok vonásban rokon más népek művészetével. Az u. n. „*gyolcsos tótok*” az egész országot bejárták madaras mintájú hímzéseikkel, lepedőikkel,⁴⁰ a „*tót jazekek*” és „*oláh korsót*” az Alföld nagy részén használták,⁴¹ a hódmezővásárhelyi tálások cserépedényeit magyarokon kívül román, szlovák és német parasztok is vásárolták.⁴² A sárközi ingujjak és bíborvégek mértanias elrendezésű hímzéseiben a szom-

³⁸ Királyné Csilléry Klára i. m. és szóbeli közlése.

³⁹ Királyné Csilléry Klára sióagárdi gyűjtése.

⁴⁰ Palotay Gertrud: Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár, 1947.

⁴¹ Saját gyűjtés.

⁴² Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi tálasság. NE. XVII (1916), 80 és 96.

szédos délszlávok hasonló hímzéseinek, hatása ismerhető fel,⁴³ — de viszont a magyar szücs- és szűrmunkák majdnem minden, magyarokkal együttélő vagy szomszédos nép ruházatára hatottak. Hasonló történelmi fejlődésen mentünk keresztül és hasonló hatások értek minket és a párhuzamos belső fejlődés sok hasonló eredményt hozott létre.⁴⁴ Mint mondtuk, az egész feudális Európa jobbágyságának művészetében voltak közös vonások és Európa népeinek paraszti művészete sem állt távol egymástól. A rozettadíszítmény, amely Skandináviától a Balkánig, Oroszországtól Franciaországig egész Európában elterjedt, megtalálható úgy a kalotaszegi kisszékeken, mint az ukrán szánkókon, és — például — a rozettás díszítésű nagyorosz mángorlók megtévesztésig hasonlítanak egyes dunántúli mángorlókhoz. Az uralkodó osztályok művészetének stílusai is minden országban hatottak, mégpedig a helyi fejlődésnek megfelelően más-más időben, más-más erővel. A nemzeti fejlődés különleges körülményei szabták meg a nemzet népművészetének fejlődését is, amely így minden népnél sajátos összetételű, sajátos nemzeti formájú. A narodnyik szemlélet tévedése onnan ered, hogy a nemzeti formát, a közös nemzeti jelleget összetévesztik a díszítés egyes elemeinek nemzeti voltával, történelmi eredetével. Ha a kultúrát formai elemeire bontjuk, kevés olyan elemet találunk, ami kizárólag a magyarokról — vagy bármely más népnél — volna meg: a rózsza, a tulipán, szekfű, a madáralak más népek ornamentikájában is megtalálható. Mégis ezek az elemek minden népnél, s így a magyarnál is, olyan sajátos megjelenésűek, hogy első tekintetre megkülönböztethetők minden más nép művészi megnyilatkozásaitól. A közvélemény kizárólag magyarnak ismeri a kulacsot, pedig a kulacsformájú edény már a klasszikus ókorban ismeretes volt, a középkorban is mint „zarándok üveg”, s használták máig úgy Olaszországban, mint Németországban vagy a balkáni országokban, hogy csak egy kiragadott példát említsék.⁴⁵ Mégis, a debreceni csikóbőrös kulacs vagy a mezőtúri cserépkulacs olyan sajátosan magyar formája a kulacsnak, amely nem készülhetett sehol máshol, csak nálunk.

A nemzeti jelleg tehát nem abban rejlik, hogy egyes díszítőelemek a honfoglalásig nyúlnának vissza, vagy, hogy kizárólagosan csak a magyar népnél volnának meg, — népművészetünk nemzeti jellege a magyar nép történelmi fejlődésének sajátosságaiából származtatható. Amikor a magyar népművészet nemzeti karakteréről beszélünk, általában egy bizonyos kor, egy bizonyos fejlődési fok népművészetét értjük: az új magyar népi díszítőstílust, azt, ami a magyar nép nemzeté alakulásának idején bontakozott ki, és ami a leggazdagabban van képviselve múzeumainkban, gyűjteményeinkben. Ez az uralkodó díszítőstílus nagyjából részben növényi jellegű, még a korábbi eredetű mértánias elemeket is virágággal köti össze, virágokká alakítja át. A sokféle virágminta kedvelése jellemző sajátossága ennek a magyar díszítésnek, főleg a rózsza számtalan változata, a tulipán, szekfű, gyöngyvirág stb., térkitöltésül gyakran sűrű levéldísz, *rozmarin*. Állatdíszítmények közül elsősorban madár, gyakran virággal csőrében. A mintákat a fantázia rendkívül változatos formákban alakítja át, megjelenésüket az adott technika — szövés, keresztöltéses vagy laposöltéses varrás, a fazekas írókája — is befolyásolja. A magyar nép általában nagyon arányosan komponál és a fejlődés tendenciája arra hajlik, hogy a díszítményeket sűrűn összekomponálja. Jellemzőnek mondható, hogy a kompozíció vonalvezetése erőteljes és határozott és az elemek elrendezése által is hangsúlyozott. A minta rendszerint

⁴³ *Fél Edit*: Women's Clothing in the Sárköz. Folia Ethnographica, II. (1950).

⁴⁴ V. ö. H. Th. Bossert: Volkskunsts in Europa. Berlin, (1926).

⁴⁵ *Wagy László*: A csutóra. Dunántúli Szemle. 1940, 14.

ritmikusan tagolt, a nagyobb foltok és az apróbb díszek kellemesen váltakoznak. A minta teljes egészében gyakran nagy, tömört foltot alkot, a díszítmények üresen hagyott puszta területből emelkednek ki. A díszített és díszítetlenül hagyott részek a tárgy szerkezetét, felépítését hangsúlyozzák. Színezéssel is a kompozíció tagoltságát hangsúlyozza a magyar díszítés. Jellemző az új magyar díszítőstílusra az élénk, tiszta színek kedvelése, a vörös sokféle árnyalata, az erős ellentétek. Bizonyos színek ritkák. A sárga például nagyobb tömegben általában nem fordul elő, a tört színeket és a pasztel színeket nem kedveli. Erőtéljesség, határozottság, nagy fantázia és még az apróbb tárgyakon is bizonyos monumentalitás jellemzi a magyar díszítést.⁴⁶

Nem az a döntő tehát, hogy a népművészet egyes elemei honnan származnak, melyik szomszédos néptől vagy melyik történelmi stílusból erednek, hanem az a döntő, hogyan tette ezt a hatást a nép magáévá, hogyan alakította át a hagyománynak megfelelően, hogy fejlesztette, gazdagította tovább, míg végül olyan sajátos művészi alkotás jött létre, amely annyira eltávolodott az eredeti forrástól, hogy azt csak a legalaposabb tudományos elemzés tudja kideríteni.⁴⁷ S bár az eredet megállapítása is tudományos feladat, a kérdés fontosabb része: mi tette nemzetivé, mi tette népivé a népművészet egyes jelenségeit, hogyan nyilvánul meg a nemzeti jelleg a kultúrában.⁴⁸ Sztálin meghatározása szerint a nemzet egyik lényeges alkotóeleme a „kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat”.⁴⁹ A nemzeti jelleg, azaz a „kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat” hangsúlyozásával tudunk rámutatni népművészetünk magyar voltára, hazafias értékére. A nemzeti jelleg konkrét sajátosságainak kielemezése azonban komoly és nehéz tudományos feladat, amire eddig a néprajztudomány még kevés kísérletet tett.

A magyar nép nagy képzelőereje, sajátos ízlése a díszítőművészet terén olyan kimagasló, egyedülálló értékeket hozott létre, amelyekre bátran vonatkozatható Sztálin elvtársnak a magyar kormánydelegációhoz intézett szava: „Mind-en nemzetnek, nagynak és kicsinynek, van valami egyéni sajátossága, mindegyik hozzájárul a maga obulusaival az emberiség közös kincstárának gyarapításához. Van mindegyikben valami, ami nincsen meg... más népben”.⁵⁰

Egyre jobban bebizonyosodik, hogy népi díszítőművészetünk nemcsak történetileg változó, hanem rendkívül fejlődőképes, életerős. Hogy mennyire életerős népünk alkotókészsége, viszonylag milyen rövid idő alatt tud kifejlődni a díszítésnek egy új stílusa, arra példa a kalocsai hímzés és pingálás is, amely a múlt század második felének előnyomott polgári hímzéséből eredt, és ezt eleinte egy, majd két színnel varrta ki, míg napjainkig folyton gazdagítva a színek skáláját, egyre bővítve a virágok mintáját, ma már 22 színnel dolgozik, fejlett színskálájával komponált és változatos motívumkincset használ.⁵¹ Jel-

⁴⁶ *Viski Károly* előszava *Viski—Bátky—Györffy szerk.: Magyar népművészet* c. kötetben, (1928).

⁴⁷ *Pi*, a Báthory címer elnépiesedése, *Huszka József: Népies ornamentikák forrásai.* Ethn. V. (1894), 155.

⁴⁸ „A néprajztudomány alfája és omegája, kiindulópontja és végcélja a nép, annak nemzeti vagy etnikai specifikuma.” *Polyekin* i. m. V. ö. *P. I. Kusnyer* i. m.

⁴⁹ *Sztálin: Marxizmus és nemzeti kérdés.* I. V. Sztálin művei. 2. 321.

⁵⁰ *Új Világ*, 1948. I. sz.

⁵¹ *V. ö. Eckert Irma: A kalocsai hímzés eredete és fejlődése.* Szegedi Füzetek, II. 55—64, III. 47.

lemző erre az új hímzésre, hogy úgy kompozíciójában, mint színösszeállításban eltér a korábbi magyar varrottásokat jellemző ízléstől, kedveli a pasztel színeket is, a rózsaszínt, sárgát, világoskékét. A legújabb fejlődésre példa a kevésbé ismert nógrádmegyei Bánk hímzése is, itt még az 1930-as években csak egyszínű késsel és pirossal varrták a mintákat, és ma már sokszínű, fejlett ízlésű hímzés alakult ki.⁵²

A kalocsai népművészet a tehetségek egész sorát fejlesztette ki. Ebben a művészi légkörben az asszonyok és lányok többsége ért valamelyest a minták írásához, és egyes kimagasló tehetségek válnak ki közülük. A társadalmi és gazdasági viszonyok, a történelmi fejlődés különbözősége mellett az ilyen általános művészi tevékenység magyarázza, hogy egyes helységekből olyan magasra fejlődhet a díszítőművészet valamelyik ága, míg a környéken ez csak fejletlenebb formában van meg, vagy teljességgel hiányzik, — például Kalocsa szomszédos községeiből is hiányzik a kalocsai jellegű hímzés. A díszítőművészetre is érvényes, hogy a művészlet önmagát fejleszti, saját korábbi alkotásaihoz kapcsolódik, Marx felfogása szerint: a zene fejleszti ki az emberben a zene iránti érzéket — és ugyanúgy mondhatjuk, hogy a kalocsai hímzés fejleszti ki a kalocsai asszonyokban a hímzés iránti érzéket.⁵³

Népi díszítőművészetünknek ez az új, ma egyre fejlődő és gazdagodó területe különösen értékes a szocialista népművészet fejlesztéséhez. A díszítőművészetre is áll Mojszejev elvtársnak a népi táncra vonatkozó tanácsa: „A népi hagyományok mélyen élnek, de azért a népművészet sohasem áll egy helyen. *Élő folyamat* az, amely egyre újabb vonásokkal gazdagodik, megújul a kimeríthetetlenül mély népi forrásokból. A népművészettel foglalkozó művésznek pedig az a feladata, hogy *rátaláljon a nép alkotóművészetének dialektikus folyamataira*; lássa meg az elmúltot, hervadót; tárja fel és emelje az újonnan keletkezőt”.⁵⁴

Míg a kapitalizmus fejlődő szakasza egy új, színes díszítőművészetet hozott országszerte, a kapitalizmus hanyatló szakaszának embertelensége, különösen az imperializmus korában rombolólag hatott a népművészetre. Rombolólag hatott elsősorban azzal, hogy a parasztság proletárosodása által nem egy népművészeti ág teljesen kipusztult, a kulákok nagyrésze pedig a burzsoá életformához iparkodott alkalmazkodni, és a népművészet országosan csak egyes, sajátos történeti fejlődésű vidékeken maradt meg. A polgári kultúra formái erősen hatottak a parasztságra, a kapitalista gyáripar termékei egyre szélesebb rétegekhez jutottak el, háttérbe szorították a nép művészi munkáját és kártékonyan hatottak ízlésére. Rózsás ládák helyett flóderozott bútor, hímzett ágyra való helyett kartontakaró, tarka cserépedény helyett porcelánedény terjedt el a nép között. A gyári termék elterjedése természetesen nem jelent hanyatlást, művészi szempontból azonban veszteséget jelentett, mert a parasztság addig önálló művészi tevékenysége alábbhagyott és a paraszti élet ezáltal még sivárabb és még szegényebb lett.

Ártott a kapitalizmus akkor is, amikor a nép díszítőművészetét fel próbálta eleveníteni. A népi díszítőművészet felélesztése nem új feladat. A nemzeti „styl”

⁵² A Textilmintatervező Vállalat rajzolóinak néprajzi gyűjtése 1951.

⁵³ Idézi Lukács György: Marx és Engels irodalomelmélete. 127. L. még a művészet relatív önálló fejlődéséről; a művészet „az alkotó szubjektumokon keresztül — önmagát fejleszti, közvetlenül saját korábbi alkotásaihoz kapcsolódik”.

⁵⁴ F. S.: Beszélgetés Mojszejev elvtárral, a Szovjetunió Allanti Népi Táncegyüttesének vezetőjével. Szabad Nép. 1951. március 20.

kialakítása az iparművészet jelentős mozgalma volt a múlt század végén Európaszerte. A kapitalista gyáripár nem törődött az áruk művészi minőségével, termékei művészietlenek és nemzetietlenek voltak. Amikor a század közepe utáni években különböző nagy ipari kiállításokon rádöbbsentek erre, akkor terelődött a figyelem az eddig elhanyagolt népi díszítőművészetre, ebben keresték a nemzeti jellegét, amelyből az iparművészet megújulna.⁵⁵ A törekvés tehát annyiban, amennyiben a nemzeti kultúra kifejlesztésére törekedett, haladó volt. És haladó volt abban is, hogy a nép felé fordult. A népi díszítőművészetnek, a magyar „styl”-nek első szószólója a narodnyik szemléletű Huszka József volt. Huszka elsősorban a díszítés egyes keleti eredetűnek tartott elemeiben vélte a nemzeti jellegét felfedezni. Nem látta, és kortársai sem látták, hogy a tárgy szerkezetének éppúgy megvan a nemzeti sajátága, mint a dísznek, hogy a szerkezet és a díszítmény elválaszthatatlanul összefüggnek.⁵⁶ A szerkezet magyar mivoltának tagadásából származott az a gyakorlati útmutatás, amely közrejátszott abban, hogy egészséges nemzeti iparművészet nem tudott kifejlődni: csupán a díszítmény elemeivel, motívumaival akarta magyarrá tenni az iparművészetet. Huszka haladó törekvéseit és tudománytalan módszereit az egész hivatalos tudomány bírálta és támadta. Kozmopolita módon tagadták, hogy a népművészet nemzeti jellegű volna, véleményük szerint a történeti stílusú minták a nép kezén csak elsatnyulnak és nem alkalmasak arra, hogy az iparművészet erre alapuljon.⁵⁷

A hivatalos irányzat kozmopolita nézeteitől függetlenül az iparművészet egyre inkább a népművészet felé fordul.⁵⁸ Különösen emelkedik a népművészet iránti érdeklődés az 1890-es évek közepétől, a millennium után, amikor a szecesszió divatjával együtt a népművészet felé is fordul az újonnan keletkező burzsoázia érdeklődése, amikor az ezerévesnek vélt magyar ornamentikával is kívánja stabilizálni osztályhelyzetét.⁵⁹ Ettől az időtől kezdve erőteljesebben meg-

⁵⁵ A mozgalomról l. különösen *Pulszky Károly*: *Iparművészet és stíl . . . Művészi Ipar, 1885/86.* 193. — A XIX. század második felében Oroszországban is folytak hasonló kísérletek. Ezt így értékeli a szovjet tudomány: „A forradalom előtti Oroszországban néhány felvilágosodottabb, az orosz kultúráért aggódo egyéniség a nemzeti iparművészet támogatására tett kísérletet. Ez azonban nem ért el, de nem is érhetett el komoly eredményt a kapitalista viszonyok csúfos feltételei miatt”. *I. V. Lavrov*: *A népművészet újjászülése.* Sz. E. 1947. 159.

⁵⁶ Nincs magyar szerkezet, nincs magyar építézet sem, ebben általában egyetértek a korabeli vélemények. *Pasteiner* i. m. „Nemzeti művészetről az építésre és a művészi iparra vonatkozólag szó sem lehet, . . . Csakis egyes magyar formák forognak kérdésben . . .” l. még *Hampel* i. m.

⁵⁷ *Pulszky Károly*: i. m. — *Pasteiner Gyula* i. m. — *Batai Gábor* könyvismertetése Huszka „Teremtsünk igazán magyar műipart” és Molnár József „Húsvéti tojások” c. könyvekről, (*Művészi Ipar, 1890, 38.*) „A mustrák soványak, kiszáradtak, valósággal aszkórosak, merevek, ijesztően szellemtelenek, nincs bennök semmi természetesség, azért a legcsekélyebb fejlődésre sem képesek, s másolásuk a képzelhető legnagyobb veszedelem lenne a nemzeti művészetünkre nézve . . . Tehát csak nem akarja (Huszka), hogy a műértő rajzoló a falvak tudatlan vén asszonyaihoz menjenek, hogy tőlük megtanulják rosszul csinálni azt, amit már a kő- és a bronzkor népei igen szépen megcsináltak . . .”

⁵⁸ A magyar iparművészet népi törekvéseiről összefoglalóan l. *Györgyi Kálmán*: *Magyaros ízlés.* c. könyvével kapcsolatos tanulmányt, *Magyar Iparművészet, 1937, 184.*, továbbá *Nádai Pál*: *Negyven évfolyam feltámadása.* *Magyar Iparművészet, 1937, 2.*; amely az 1880-as évektől kezdve tekinti át a magyar iparművészet történetét.

⁵⁹ A *Magyar Iparművészet* I. évfolyama (1897) új programja, u. ott. 237 és főleg *Ráth György* elnök beszéde a Magyar Iparművészeti Társulat 1898. évi közgyűlésén.

indul a gyűjtés munkája is, a polgári lakásoknak népművészeti tárgyakkal való díszítése,⁶⁰ a népi ornamentikájú iparművészet,⁶¹ a háziipar pártolása.⁶²

A felelevenítés kísérlete azonban végeredményképen nem teremtett népi iparművészetet, és a nép iparművészetének sem használt, hanem ártott. A tőkés osztály a nép művészetét is ki akarta zsákmányolni. Nem azért merített a néptől, hogy a népművészet eredményeit az előző korok nagy hagyományaival gazdagítva visszaadja a népnek, hanem, hogy zsákutcába jutott és az eklekticizmustól megcsömörlött polgári kultúráját gazdagítsa vele. Szalonképessé akarta tenni a parasztok munkáját, lecsiszolni róla, ami a dekadens polgári ízlés szerint durva, éppen azt, ami népivé teszi. Így alakították át az iparművészek tervezései a népit, és — ami még rosszabb — ilyen irányban befolyásolták magát a népnek a művészetét is. A kapitalista kereskedelem olcsó profitra törekedve, csak fokozta ezt a káros hatást. Már a 80-as években különböző főhercegnők védnöksége alatt megindult a magyar háziipar termékeinek nagyarányú exportja London, Párizs felé.⁶³ Ekkor élte virágkorát az új stílusú magyar népművészet nem egy ága, de alighogy kivirágzott, máris rácsapott a kapitalista kereskedelem. A háziiparos parasztok még az átlagos napszámnál is alacsonyabb bérekért dolgoztak, a tőkésék anyagilag és szellemileg egyaránt zsákmányolták ki őket, és ráadásul megfertőzték ízlésüket.

Hogy csak a legkirívóbb és legismertebb példát említsem, a mezőkövesdi matyó hímzés példáját hozom fel. A klasszikus mezőkövesdi hímzésről mondtuk, hogy a múlt század közepén még ismeretlen volt, — bár volt más jellegű hímzése, szövése a matyó népnek, — ez az 1880-as évekbe fejlődött ki teljes virágjában. De alighogy kifejlődött, rövidesen az uralkodó osztályok martaléka lett. Már a millenáris kiállításon is szerepelt egy mezőkövesdi pár, azonban országos feltűnést akkor keltett, amikor 1911-ben Budapesten operabált rendeztek, amelyen mágnás főszereplők Izabella főhercegnőnek, a „matyóság patrónájának” kívánságára matyó ruhában mezőkövesdi lakodalmat mutattak be. Az Izabella védnöksége alatt működő háziipari egyesület ekkor a helybeli úriasszonyok vezetésével hozzáfogott, hogy a polgári szalonok ízléséhez idomítsa a mezőkövesdi hímzést, kialakították a matyó terítők, díványpárnák, falvédők stílusát, és a kereskedelem rövidesen elárastotta velük az egész országot, és az egész világra exportálta. Szabad vonalvezetésű, nagy fantáziájú minták helyett szigorú mértani rendbe kényszerítették az egyes elemeket, a minták egész felépítése szétesett, az élénk, vidám egész színek helyett dekadens, tompa, tört színeket használtak, sablonos, silány minőségben készültek a kereskedelmi célra szánt darabok. A nép egészséges ízlésére vall, hogy Mezőkövesden is, — és másutt is, — a kereskedelmi célra készülő munka mellett a saját használatra készülő darabok viszonylag mentesek maradtak ettől a káros befolyástól, és egészen más stílusban,

⁶⁰ Pl. Művészi Ipar. 1891, 31; összevásárlás külföld részére, u. o. 1885/86, 51.

⁶¹ L. a Művészi Ipar és a Magyar Iparművészet évfolyamait, főleg 1897-től.

⁶² 1873-as bécsi világiállítás; ennek anyagát közli *Pulszky Károly*: A magyar Háziipar díszítményei 1878. — 1878-as párizsi világiállítás. — 1881-es budapesti nőipari tárlat. — 1885-i budapesti országos tárlat, 1. különösen *Szalay Imre* jelentése, Művészi Ipar, 1885/86, 156. Összefoglalóan *Györgyi Kálmán*: A magyar hímző háziiparról, Magyar Iparművészet. 1926. 51 és *Viski Károly*: Néprajzunk és népművészetünk múzeuma. A műgyűjtő, 1928. 8.

⁶³ *Gyarmathy Zsigáné*: A kalotaszegi varrottas, 1899. — Tarka képek a kalotaszegi varrottas világból. 1899.

a régi hagyományok folytatásaként készültek. Időnként a nép jó ízlése még a kereskedelmi célokra szánt darabokon is javított egyet-mást, és iparkodott saját fantáziáját érvényre juttatni.⁶⁴

A Horthy-korszak Magyarországnak, amelynek fontos jövedelmi forrását képezte feudális elmaradottsága látványának mutogatása, idegenforgalmi szempontból különösen jelentős volt a magyar népművészet. A háziipar termékeinek exportja folytatódik, sőt az előző korszakhoz képest minőségben silányabbá válik. A Gyöngyösbokréta törekvése nem az volt, hogy a népművészetet visszaadja a népnek, és hasonlóan Tüdös Klára divatszalonjának magyar ruhái sem a népnek voltak szánva, hanem a felső tízezer hölgyeinek. A Horthy-fasizmus alatt ez az irányzat egyre nőtt, 1937-ben már évi 7000 külföldi látogatója volt a mezőkövesdi u. n. matyó-háznak, és 6 millió pengős tételben exportálták a 23–30 filléres napi bérben készült „magyaros” háziipar termékeit.⁶⁵

A népművészet „fejlesztésének” e kártékony módjai annyira elriasztólag hatottak, hogy — főleg a 30-as évektől kezdve — egy olyan mozgalom indult meg, amely tiszteletben tartotta a nép kialakult hagyományait, és a népművészet minél hitelesebb megoldására törekedett. Új tartalmat természetesen nem tudott adni a népművészetnek, előre vinni nem tudta, de némi eredményeket ért el megismertetésében, megszerettetésében, elsősorban a hímzés, a „kézimunka” terén. Sikerült elérni, hogy a kézimunkatanítás népi alapon történjék, népi hímzést tanítottak a nőipariskolákban, a Muskátli folyóirat pedig kizárólag a népi textília népszerűsítését tűzte ki céljául. Ezzel az irányzattal a magyar néprajztudósok már szoros együttműködésben voltak, és az elért eredmények is nagyrészt a néprajzi kutatás segítségével köszönhetőek. Persze, ebben az irányzatban is megnyilvánultak nacionalista vonások, narodnyik törekvések. A Horthy-korszak viszonyai között azonban ez a mozgalom nem tudott kibontakozni, és csak a népi díszítőművészet kedvelőinek szűk körére szorítkozott.

A tőkés rendszer alatt tehát a felelevenítési kísérletek arra törekedtek, hogy a néptől még művészetét is elvegyék, és a tőkés osztály céljaira használják fel. Vagy — amennyiben ezek a felelevenítő törekvések pozitívek voltak — érvényre jutni nem tudtak.

Tanulságos, hogy a felelevenítésnek különböző kísérleteit hogyan ítélte el a néprajztudós Viski Károly, és a Horthy-korszak reménytelen perspektíváira jellemző, hogy milyen távolinak látott egy olyan mozgalmat, amely — mint írja — „vissza akarja adni a népnek mindazt, ami értéknek látszik, hogy maga a nép éljen vele . . . , hogy holt mintasorokból eleven, a népben élő és a népben élni-vágyó művészet maradjon — ad saecula saeculorum”. — „Ez fog is sikerülni — folytatja — mihelyt a parasztság — beleértve a szegény embert is — olyan társadalmi és gazdasági szintre emelkedik, hogy képes lesz történeti műveltsége elemei között tudatosan válogatni. Talán száz év múlva, talán kétszáz év múlva . . . ”⁶⁶

Összefoglalva a magyar népi díszítőművészet társadalmi tartalmáról és nemzeti formájáról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a népi díszítőművészet a dolgozó nép, elsősorban a dolgozó parasztság történelmileg kialakult hagyományos művészet, formájában népi, nemzeti, számos helyi változattal és széles nemzetközi rokonsággal. A népművészet örök forrása minden művészetnek, változó,

⁶⁴ Györffy István: A magyar népi ruhahímzések, 1929

⁶⁵ Vasárnapi Ujság, 1937, március.

⁶⁶ Viski Károly: Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban. 1941

és fejlődőképes, önálló alkotásokat hoz létre, és a kapott hatásokat saját hagyományainak megfelelően alakítja át. Ez az a népművészet, amelynek haladó hagyományaira a szocialista népművészet épülhet.

*

A felszabadulás teljesen új helyzetet teremtett a magyar nép egész jövője és így a népi díszítőművészet jövője számára is. A dolgozó parasztság többé nem elnyomott osztály, hanem a termelőszövetkezeti mozgalom erősödésével egyre inkább a szocializmus útjára térő szabad parasztság, a munkásosztállyal együtt a hatalom birtokosa. Kultúrája többé nem az elnyomott nép osztály-műveltsége, értékeivel a kulturális forradalom során szerves részévé, alapjává válik az egész dolgozó magyar nép formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájának. Ma már a népi díszítőművészet fejlődése előtt egészen más perspektívák állnak, mint a múltban. A kapitalista kereskedelem és polgári giccs által meg nem rontott haladó hagyományainkból kell kiindulni és ezt úgy kell fejleszteni, hogy népünk mai igényeivel, társadalmunk mai törekvéseivel, kultúrmozgalmunk általános feladataival, a termelés mai eszközeivel legyen összhangban.

A következőkben először áttekintjük, hogy a népi díszítőművészet múltjának előbb ismertetett története után milyen állapotban találjuk a népi díszítést az ország különböző vidékein és ennek megfelelően melyek azok az alapok, amelyek a szocialista népművészet fejlődése elindulhat.

Sok helyen a parasztság polgárosodó-proletárosodó folyamata következtében a helyi díszítőművészetnek még az emléke is kiveszett, és már csak múzeumokban őrzött tárgyakból ismerhetjük meg a régi népművészetet. Teljesen kiveszett a hagyománya például a régi alföldi hímzéseknek, a kúnsgái, a hódmezővásárhelyi hímzésnek, vagy a nyugatdunántúli u. n. rábaközi munkának. Majdnem az egész Alföld területén és a Dunántúl északi és nyugati részén letűnt a népviselet és vele együtt a népi textília. Már a századforduló táján megszűnt dolgozni az utolsó mester olyan egykor jelentős fazekasközpontokban, mint Mezőcsát, Pásztó, Gyöngyös, Mórág. Festett bútorok sem készültek az alföldi városokban a század vége óta, sőt az utolsó datált darabok az 1850-es évekből valók. Ahol ennyire kiveszett a népi díszítőművészet hagyományainak az emléke is, a fejlesztés első szakasza a régi darabok hűséges másolása kell, hogy legyen, — ezt tanfolyamok segítenék elő, — majd ezt követné a továbbfejlesztés szakasza.

Valamivel jobb a helyzet ott, ahol még él egy-két idősebb ember, idősebb mester, aki a díszítőművészet régi hagyományait ismeri, de már nem gyakorolja. Tótkomlóson például van egy asztalosmester, aki ért a faragott, festett bútorok készítéséhez, de már 20 év óta nem volt megrendelése. Sátoraljaújhelyen, Mezőkövesden és a nógrádmegyei Kisterenyén is tudunk egy-egy öreg mesterről, aki tudna festett bútorokat, tulipános ládákat készíteni, csak kapna rendelést. Sárosatakon már csak Szkircsákné érti a cserépedények virágozását. A tiszafüredi fazekasság lényegileg már a század eleje óta megszűnt, az utolsó mester évek óta favágásból él. Ilyen helyen az öreg mestereket kell sürgősen munkába állítani és fiatalokat kell melléjük rendelni, hogy a régi mesterség, a régi művészet ki ne haljon. Amikor Pudovkin elvtárs múlt nyáron Hódmezővásárhelyre látogatott, első kérdése ez volt az öreg fazekasokhoz: van-e tanítványa, hány embernek adta át mesterségét? ⁶⁷

⁶⁷ Szabad Nép, 1951. szept 23.

Legnehezebb a helyzet ott, ahol a kapitalista kereskedelem, a kispolgári ízlés felé való elhajlás alapos rombolást végzett és ahol giccses „magyaros” réteg alól kell újra elővarázsolni a népművészet haladó hagyományait. A legnagyobb kár talán a fazekasművészetnél történt. A gyári bádogedény és a porcelán versenye a fazekasipart a századforduló táján országszerte válság elé állította. Vagy megszűnt a mesterség virágja teljében, és a fazekasok más munkát kerestek, — vagy behódoltak a polgári ízlésnek, hogy a paraszti vevőközönség mellett az úri közönséget is megnyerjék. A hivatalos hatóságok is nagyon „felkarolták” ezidőtájt a népi fazekasságot. Agyagipari szakiskolák létesültek, tanműhelyek, tanfolyamok,⁶⁸ ahol a nép fejlett művészi tudását „vad hajtásnak” minősítve, a „dudva kiirtása” után „helyesebb irányba” akarták ezt terelni, — ráadásul polgári elképzelés szerinti „magyar díszítő modorban”!⁶⁹ Főleg a két, számbelileg is legjelentősebb fazekas központban, Mezőtúron és Hódmezővásárhelyen tettek nehezen helyrehozható kárt. Elvetették a fazekasok hagyományos díszítőeszközét, az írókát, amellyel sajátos hatásokat lehetett elérni és helyette az ecsetet vezették be; formalista, szecessziós formákat honosítottak meg; Hódmezővásárhelyen a tanműhelyben ólompapír sablonnal festett mintákra akarták rászoktatni az asszonyokat. Később Hódmezővásárhelyen megalapították a majolikatelepet, és itt a helyi népi formákat átalakították a szecessziós iparművészet, a „magyaros” ízlés követelményeinek megfelelően. A két háború közötti korszakban a vásárhelyi kismesterek is tömegesen álltak át a majolikatelepen tanult stílus utánzására és a teleppel versenyt dolgoztak az úri közönség szalonjai és az export számára. Mezőtúron a formalista vázák divatja terjedt el, ezekre eleinte „magyaros” minta került, majd a Horthy-korszak végén, amikor a mezőtúri fazekasság mélypontra süllyedt, csak egyszínű, sötét festékekkel és vastag mázakkal öntötték le ezeket a vázakat, vagy lélektelen mintával „batikolták” őket. Elterjedt a formából préselt, giccses szobrocskák gyártása, amelyeket ugyancsak leöntöttek sötét festékekkel és vastag mázzal. A mezőtúri „vázás cigányok” a felszabadulás utáni években is országszerte házaltak e giccses termékekkel és rontották vele felszabadult parasztságunk ízlését. A két legnagyobb fazekasközpont mellett országszerte majdnem minden törekvőbb fazekasmestert megfertőzött ez a szecessziós magyaros stílus. — A hiba azonban nem jóvátehető. A mezőtúri 40 mester közül kettő-három még apjától megtanulta a díszítés tiszta, erőteljes művészetét, Hódmezővásárhelyen is él még néhány mester, aki emlékszik a régi díszítésre, és több mester példája mutatja, hogy a fazekasok úgy térnek vissza a régi formákhoz, mintha érintetlenül hagyta volna őket a szecesszió divatja.

A népi textília, hímzés, szöttek területén kisebb a kár, mert a kapitalista kereskedelem keze szerencsére nem jutott el minden faluba, hanem csak néhány helyet pécézett ki.

A legnagyobb kártevés — mint ismertettük — Mezőkövesden történt. De hogy itt is lehet visszanyúlni az előző, még haladó korszak stílusához, arra jó példa a Népművészeti Vállalat szép munkája, amelynek nyomán Mezőkövesden máris olyan alkotások születtek, amelyeket múzeális értékűnek kellett nyilvánítani, sőt, amelyek nemcsak másolatai a réginek, hanem újat is hoznak, s a mai ízlésnek megfelelnek.

A magánosan élő faragópásztorokhoz elég későn jutott el a kereskedelem,

⁶⁸ Modori, ungvári, mágoesi agyagipari iskolákról. Művészi Ipar, 1885/86, 150. 1887, 64, 275, 1893. 108

⁶⁹ Popp János: Az ungvári majolika. Művészi Ipar, 1887, 71.

de itt is hozott bizonyos rombolást: a minőségi munka felületessé, elnagyolttá válását, spanyolozott berakás helyett tetszelős festés használatát, a művészi munka elsablonosodását.

A szocialista népművészet megteremtésének legkönnyebbek a feltételei olyan helyeken, ahol a népművészet ma is élő gyakorlat, ahol napjainkban van fejlődés, kivirágzásban. Két nagy területe van az országnak, ahol számos faluban ma is virágzik a népviselet és ezzel kapcsolatban a népi textília. Az egyik: Észak-Magyarország területe, a palócföld és a vele határos terület, Nógrád, Heves megye, Pest megye északi része; a másik: a Dunántúl délkeleti része: Tolna, Baranya. Az újstílusú népi hímzés egyre fejlődik Kalocsa környékén, Sióagárdon és Nógrád, Heves, Pest megye számos falujában. Itt nincs más tennivalónk, mint ezt a tevékenységet felkutatni, a leghathatósabban támogatni, öntudatosítani és a kulturális tömegmunka szerves részévé tenni.

Eddig azonban még a felkutatással is el vagyunk maradva, pl. a népviseletes falvak katalógusa csak most van készülőfélben, a népviseletek térképe pedig nemrég készült el.

A fentiekből kitűnik: a népi díszítőművészet fejlesztésének feltétele, hogy ismerjük az eddigit, hogy elmélyült néprajzi kutatásokra alapozzuk a munkát. Ezen a téren még igen sok tennivalónk van. Mondottuk, hogy a kutatás először akkor lendült fel, amikor gyakorlati szükség támadt rá: a múlt század végén.⁷⁰ A magyar népművészet anyagának első nagyobbarányú feltárása kétségtelenül Huszka József nevéhez fűződik. Elmaradottságunkra jellemző, hogy máig a legfontosabb forrásmunka a több narodnyik lelkesedéssel, mint tudományos megbízhatósággal összeállított Malonyay-mű. Amint a század végén a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya megalakult és mióta a múzeum folyóirata, az *Értesítő* is megjelenik, a kutatás súlypontja a Nemzeti Múzeumra tevődött át. Ezzel már tudományosabb jelleget nyert a népművészet vizsgálata, de egyben megszűnt az az eleven kapcsolat, ami korábban a gyakorlathoz fűzte. Fontos határhő volt a Bátky—Györfly—Viski által az 1928-i prágai nemzetközi népművészeti kongresszusra szerkesztett „Magyar népművészet” c. kötet, amely a könyvforgalomban ma már ritkaságszámba megy. Újabb határhővet jelentett a „Magyar-ság Néprajza”-nak megjelenése és ebben Viski Károly fejezete a díszítőművészetről. Az érdeklődés megindulása óta a magyar népművészetnek valóban tekintélyes irodalma gyűlt össze, azonban távolról sem mondhatjuk ezt az irodalmat kielégítőnek. Az irodalom, a feldolgozások nincsenek arányban a tárgygyűjtéssel, múzeumaink, gyűjteményeink gazdag anyagához képest elmaradtak. Aránytalanság van a tudományos feldolgozások és a publikált képanyag között is, pl. a Néprajzi Múzeum „Magyar Népművészet” anyagközlő sorozatának előszavai rendkívül szűkszavúak, másrészt például Kiss Lajosnak a szűcsmesterségről és tálasságról szóló dolgozatainak képanyaga sajnálatosan keveset ad. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a kiadványok hiányossága nem annyira a néprajzosok hibája volt, hanem inkább az akkori rendszer kiadványpolitikájáé, amely a népművészetről szóló műveknek nem engedett méltó teret és vagy a szöveget nyirbálta meg, vagy az illusztrációt. Ezen a néprajztudósok saját erejükből próbáltak segíteni. A 20-as években Györfly és Viski a Néprajzi Múzeumban házi-lag olcsó nyomtatási eljárást kísérleteztek ki, amellyel a múzeum gyűjteményének gazdag anyagát úgy-ahogy mégis közzé tudták tenni. Természete-

⁷⁰ A népművészet gyűjtésének történetéről l. *Viski Károly*: A magyar népművészet irodalma. A műgyűjtő, 1928, 18. és *Palotay Gertrud*: A magyar népművészet kutatása, 1948.

sen ezek a kiadványok szépség tekintetében messze elmaradtak a külföld tökéletes technikájú publikációi mögött. Sok olyan feldolgozásra volna szükségünk, mint Györfly István egyedülálló „Cifraszűr” műve, sok olyan mélyreható tanulmányra, összehasonlításra, mint Palotay Gertrud munkája: „Oszmán-török elemek a magyar hímzésben”. Ha áttekintjük a magyar népi díszítőművészet egyes ágait, azt látjuk, hogy a bőséges irodalom ellenére a kutatás feladata nagyrészt még előttünk áll. Vegyük a textiliát. Ez áll még a legjobban, mégis olyan közismert területről, mint a matyó hímzés, nincs jól illusztrált összefoglalásunk. Ugyiszólván nincsen munka, amely a palócok hímzésével foglalkoznék, a ritkaságszámba menő alföldi hímzések mintáit nem közlik sehol, a magyar népi szőtteseknek alig van irodalmuk. Hasonló a helyzet a népi cserépedények vizsgálatánál. Nincs például dolgozat, amely a híres mezőtúri korsósok munkájával foglalkoznék. A fazekasmesterségről szóló néhány dolgozat olyan gyöngén illusztrált, hogy még tudományos azonosításra sem alkalmas, nemhogy gyakorlati felhasználásra. Népi cserépedényeink egyetlen szépen illusztrált kiadványa a tiszafüredi cserépedényeknek Viski által szerkesztett füzeté, azonban ebből meg hiányzik a méltó előszó. A festett bútoroknál még rosszabb a helyzet: ezeknek egyáltalában nincs irodalmuk, a népi asztalosmesterség nincs feldolgozva. Teljesen elhanyagolták a hazánk területén élő más népek díszítőművészetének ismertetését: nem tudunk semmit a nógrádmegyei és pestmegyei szlovákok gazdag és egyre fejlődő textilmunkáiról — ezek tárgyi emlékei is hiányoznak múzeumbainkból — nincs tanulmány a dunántúli délszlávok változatos szőttes- és hímzésanyagáról, pedig ez — ellenkezőleg — ugyancsak gazdagon van képviselve a különböző gyűjteményekben. És — mint már az előzőkben mondtuk — a meglévő feldolgozások is erősen kifogásolhatók módszertanilag, jellemző rájuk a népművészet történetietlen szemlélete, a társadalmi szempontok hiánya. Sok alapos, a történelmi materializmus szempontjai szerint megírt feldolgozásra van szükség, bőséges, szép kivitelű illusztrációkkal, hogy a tudomány és a gyakorlat egyaránt hasznát vegye. Erre kell törekedni, ezt tűztük ki célul, tudományos feladatul az ötéves terv során!

Feladatunkban máris elértünk bizonyos eredményeket. Egyelőre gyűjtés formájában eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert anyagot tártunk fel⁷¹ (Kalocsa, Sióagárd, Bánk, Acsa textiliái, Siklós fazekassága), igen tanulságos eredményekkel alkalmaztuk a történeti szemléletet (mezőkovesdi hímzés, Mezőtúr, Hódmezővásárhely fazekassága). Rá kell mutatnunk a tudományos kutatás egyik legfőbb nehézségére: míg a művészek, iparművészek és maguk a népi művészek körében hatalmas az érdeklődés a népi díszítőművészet iránt és tudományos kutatásban is örömmel vesznek részt, — a mezőtúri fazekasok például felajánlották, hogy összegyűjtik városukban a mesterség régi emlékeit — a népművészettel foglalkozó néprajzosok száma aránytalanul kicsi, új tudományos káderek nevelése alig történik, sőt a népi díszítőművészet kutatása iránt bizonyos lebecsülést tapasztalhatunk. Elég rámutatnunk arra, hogy az egyetemen ilyenirányú előadások alig hangzanak el, a fiatal néprajzosok e téren teljesen járattalanul kerülnek a múzeumokba. Néprajztudományunk múltból örökölt hiányossága mellett a káderhiány az oka, hogy tudományunk nincs eléggé felkészülve, hogy eleget tegyen a gyakorlat számos követelményének.

A népi díszítőművészet mélyreható ismerete elengedhetetlen a szocialista

⁷¹ Királyné Csilléry Klára: Iparművészeti és képzőművészeti főiskolás hallgatók nyári gyűjtése, Ethn. LXII (1951), 460.

népművészet, a szocialista iparművészet kialakításához. A népművészet haladó hagyományaiban megvan minden feltétel, hogy a szocialista művészet követelményeinek megfeleljen. Formájában nemzeti, mint Gorkij mondta a háziiparról: „Ez az iparág, mely az ország kultúrnívójának híu kifejezője, komoly tanulmányozást és mély figyelmet érdemel. Ennek azonban világosan kifejezésre kell juttatnia a nemzeti ízlés kifinomodását, meg kell mutatnia a szép fogalmának az orosz ember által elfogadott mértékét, szellemének kultúrnívóját”.⁷² Gorkij szavait magunkra vonatkoztatva: a népművészetben megmutatkozik a szép fogalmának a magyar ember által elfogadott mértéke, szellemének kultúrnívója. A nemzeti ízlésnek, a helyi hagyományoknak megfelel, tehát egyben közérthető is, kedves és ismert a dolgozó nép tömegei előtt. Az anyag, a szerkezet és a díszítmény között az alkotások nagy többségében teljes a harmónia, nincsen benne formalista ellentét, formalista öncélúság, a tárgy mindig megfelel céljának. Egy ruhadarab szabása mindig az alapanyagból adódik, a díszítmény az összevarrásokból adódó szabást hangsúlyozza és a nagy, üres felületeket élénkíti, a díszítmények elosztása pedig kitűnően érvényesül a viselésnél. A díszítmény színei erőteljesek, vidámak — életkedv, derű, optimizmus sugárzik belőlük, valóban arra valóak voltak, hogy a múltban is elviselhetővé tegyék a nehéz paraszti életet és megszépítsék a jelent és a jövőt. A népművészet az élet egészét átfonja, a szakajtókendőtől a főzőfazékig, a kapakaparó-fácskától a rühzsírtartóig alig van olyan használati tárgy, amelyre olykor legalább szerény dísz ne kerülne. A változatos, sohasem ismétlődő minták nagy díszítőkedvről, képzelőerőről tanúskodnak. A fázekasasszony szégyelne, ha többször másolna egy mintát, legfeljebb két tányért virágoz egyformán, azt is azért, mert a piacon könnyebben kél el párosan az edény. A díszítőmód sohasem áll egy helyen, folytonosan megújuló, fejlődőképes, haladó. Mezőkövesden szinte minden évben új divatja van a kötényvarrásnak. Minden alkotó keresi, hogy mi újjal tudná gyarapítani a hagyományt. Az asszonyok büszkén mutatják a kutatónak azokat a mintákat, amelyeket ők vezettek be; egyes palóc falvakban a fiatalok kifejtik anyjuk vászonkendőiből a régi varrást, hogy újabb, divatosabb mintát varrjanak bele. A hagyományos díszítőművészetnek ezek a sajátosságai teszik azt fejlődőképpé és nyújtanak alapot új, immár szocialista tartalmú művészet kialakítására.

Mint a művészet többi területén, úgy a díszítőművészetnél is hiba volna, ha a szocialista művészet csupán az eddigi hagyományok felélesztésére, másolására szorítkoznék. Hiba volna, ha a díszítőművészetben is csupán a legrégebbi hagyományokhoz akarnánk visszanyúlni, amint ezt a zeneművészetnél a pentaton zene egyoldalú felhasználásának bírálatából is láthattuk.⁷³ (Hogy a díszítőművészetben is volt ilyen tendencia, annak tudható be például, hogy múzeumaink gyűjteményeiben az újstílusú magyar népművészet gyengén van képviselve és ez az anyag alig szerepelt az iskolai kézimunka-oktatásban.) A népi díszítőművészetre is érvényes Révai elvtárs iránymutatása: „A költészetben és a zenében sem mondjuk azt: 'vissza a népdalhoz!', nem mondjuk még azt sem: 'vissza Petőfi Sándorhoz!', hanem azt mondjuk: használj fel a nép dalait, de menj előre a szocialista-realista zenéhez, amely *ennek* a mai népnek és nem a 150 vagy 200 év előtti parasztságnak érzelmeit fejezi ki!”⁷⁴ — A népi hagyó-

⁷² Idézi I. V. Lavrov: A népművészet újjászületése.

⁷³ L. Tyihan Hrennyikov hozzászólása a zene: hét vitájához. Szabad Nép, 1951, november 27.

⁷⁴ Vita az építészet helyzetéről. Révai József hozzászólása, 1951, 63.

mányok összekapcsolása mai mondanivalóval, szocialista tartalommal: ez a legnagyobb feladat népművészetünk további fejlődésében.⁷⁵ Hogy ez lehetséges, hogy a szocializmus körülményei között a népművészet nem pusztul el, hanem ellenkezőleg: újjászületik, új tartalommal telítődik, erre a Szovjetunió ragyogó példát nyújtott.

A Szovjetunió népművészetének történeti forrásai is éppolyan változatosak, sőt még változatosabbak, mint a mieink.⁷⁶ Művészetének nem egy ága — mint például a holmogori csontfaragás — a XVIII. században még virágzott, de a XIX. század folyamán elsorvadt, és csak a szocializmusban éledt újra. A kapitalizmus itt is megtette a maga romboló hatását, de a szocialista népművészetnek sikerült ettől újra megtisztulnia.⁷⁷ Az orosz népművészet részben a falusi és városi piacra dolgozó háziiparból fejlődött ki: egész központok foglalkoztak gyermekjáték-készítéssel, fakanál vagy más faneműek faragásával, festésével, kéregdísztárgyak készítésével, lakkfestéssel. A Szovjetunió különböző történeti fejlődésű népei értékes művészi elemeket őriztek meg az ösközöségi társadalomból, a nemzeti társadalomból is. A szovjet népművészetet rendkívül változatosá, sokrétűvé teszik ezek a különböző korokból származó rétegek, különböző eredetű stílusok. Az újjáfejlesztés során a szocialista népművészet nem törekszik egyöntetűsége, ellenkezőleg, értéknek tekinti a hagyományok változatoságát, egyaránt megbecsüli a dimovói cserépfütyülők egyszerű stilizáltságát, a kudrinói fafaragások mértánias mintáit és a lakkfestés gazdag, természethű ábrázolásait. Egy dolog azonban jellemző a szocialista népművészet minden ágára: az új megjelenése, magának a díszítőművészetnek továbbfejlődése és új, tematikus művészet kialakulása, a szocializmus nagy eszméinek realista ábrázolása. A forradalom harcai, a szocializmus építése, hazaszeretet, haladó nemzeti hagyományok, a Nagy Honvédő Háború, a békeharc és a Szovjetunió nagy hősei, mind témái a szovjet népművészet alkotásainak változatos stílusok megoldásában. A szocializmusban a népi művészek képzelőereje valóban magasan szárnyalhat, technikai készségük, rajztudásuk kifejlődik, munkájukhoz minden támogatást megkapnak. „A forradalom feloldja az összes lebilincselte erőket és felemeli a mélységből az élet felszínére” — mondta Lenin.⁷⁸ Chochlomában, ahol valamikor csak fakanalakat, fabögréket festettek, ott ma egész enteriőrök berendezése készül, Palech, Msztyere vagy Choluj községben, ahol valamikor manufaktúraszerűen gyártották a sablonos ikonokat, ma lakkfest-

⁷⁵ Csillag Miklós: Népművészeti hagyományaink — mai mondanivaló. Művelt Nép, 1951. okt. 6.

⁷⁶ T. Szorokin: Orosz népi díszítőművészet, Bp. 1947. — I. V. Lavrov: A népművészet újjászületése. (Az Orosz Szocialista Szövetséges Szovjetköztársaság népművészeti ipara.) Sz. E. 1947. 2. — Sz. Tyemerin: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság népművészete. (Az 1951. évi moszkvai kiállítás anyaga alapján.) — „A Szovjetunió népi iparművészete”. Bevezetés az ilyen című sorozat első kötetéhez. Moszkva—Leningrád, 1940. Közli a Képzőművészeti és Iparművészeti tudósító, 1. sz. 1951. szept.

⁷⁷ „A népművészet a kapitalizmus korszakában hanyatlásnak indult, mert a burzsoázia és kispolgárság ízléséhez idomult. A kapitalista rendszerben a népművészet stílusát idegen behatások torzítják, a népi iparművész kézműiparossá változik, aki idegen, legnagyobb részét ízléstelen példákat utánoz”. A Szovjetunió népi iparművészete I. m.

⁷⁸ Klara Zetkin: Visszaemlékezés Leninre. Lenin a kultúráról és a művészetéről, 1939.

ményeken a szovjet élet nagyigényű, dúsfantáziájú ábrázolásai születnek. Az addig főleg apró használati tárgyakra szorító díszítőművészet új, merész feladatok megoldására vállalkozik, szobrokat, domborműveket, építészethez kapcsolódó monumentális alkotásokat készít.

A szocialista népművészetnek ezek a perspektívái mielőttünk is nyitva állanak, a mi hagyományaink sem alkalmatlanok a továbbfejlesztésre. Hogyan érte el a szovjet népművészet ezeket a nagyszerű eredményeit? Az eredmény elérése elsősorban a jó szervezési munkának köszönhető. A kapitalizmus által elsorvasztott népművészet megmentésének sürgősségét a szovjet hatalom korán felismerte és például már 1921-ben a kihalófélben lévő cholmogori csontfaragás felélesztésére tanfolyamot indított, gondoskodott az utánpótlásról, az öreg mesterek mellé fiatalokat állítottak, hogy a hagyományos munkamódszereket átvegyék. A káderképzés alaposan van megszervezve és ennek tudható be, hogy például a csukcsoknál, ahol az Októberi Forradalom előtt már csak egy-egy mester dolgozott, ma virágzó műhelyekben és szakiskolákban dolgoznak a csontfaragók, A káderképzés bizonyos központokban történik és különböző tanulási formákban — tanfolyamok, brigádkiképzés, iskolák, technikumok — a helyi hagyományok továbbfejlesztésére irányul. Tehát nem általános törekvés „a” népművészet továbbfejlesztésére, hanem — szem előtt tartva, hogy a különböző falvak, különböző vidékek művészetét nem lehet összekeverni — egy-egy központ továbbfejlesztését tűzi ki célul. Az egyes központokban 33 művészeti iskola működik — fafaragó, játékkészítő, hímező, ötvös, csontfaragó iskola — az oktatásban az öreg mesterek is résztvesznek. A tanulók olyan alapos kiképzésben részesülnek, hogy munkájuk a hivatásos művészet színvonalára emelkedik. Népművészeti szövetkezeteket szerveztek szerte a Szovjetunióban. 1947-ben 1400 népművészeti szövetkezet működött, a háború előtt egyedül Ukrajnában 109 szövetkezet foglalkozott hímmel, 54.000 taggal. A szövetkezetek feladata hármas: a) hogy kiváló minőségben és b) elfogadható áron termeljenek, ezenkívül c) hogy remekműveket készítsenek, még ha hónapokba, vagy évekbe kerül is. Műhelyeket szerelnek fel a szövetkezetekben, technikai segédeszközöket, féligkész gyártmányokat használnak fel, — amennyiben nincs a művészet kárára, — hogy a mesterek mennél behatóbban foglalkozhassanak a művészi alkotással. Komoly nevelőmunka folyik itt, politikai felvilágosítás, általános műveltség terjesztés, technikai képzés és művészi oktatás. A múlt hagyományainak tanulmányozása múzeumokban és könyvtárakban történik, a népi mesterek állandó látogatói a múzeumoknak. A szövetkezeti tagok közül sztahanovisták és élmunkások emelkednek ki. A munka minőségének emelésére a szövetkezetek Összszövetségi Központja versenyeket szervez. A népművészeti szervek központi irányításával, segítségével a Moszkvában létesített tudományos intézet, az Iparművészeti Tudományos Kutató Intézet foglalkozik.^{79a} Az intézet

^{79a} Az Iparművészeti Tudományos Kutató Intézet 1. ideológiai irányítást ad a szövetkezeteknek, 2. új anyagokat, tökéletesebb technikákat kísérletez ki, 3. az ornamentikát irányítja, a modern és formalisztikus befolyásoktól óvja a mestereket, 4. tudományos munkáit a helyszínre irányítja, oda, ahol legnagyobb a szükség (pl. a fasiszták által elpusztított területekre), 5. a kutatóintézetben vannak a leggazdagabb vázlatgyűjtemények, amelyek utazások és expedíciók során készültek, 6. az intézet kiállításokat rendez a fővárosban és külföldön is, évi népművészeti kiállítást Moszkvában a népi mesterek műveiből, 7. tanfolyamokat szervez, 8. pályázatokat hirdet, 9. művészeti konferenciákat hív össze, 10. a szakemberek helyszíni kiszállításait és 11. a mesterek moszkvai tanulmányútajait megszervezi. — *Lavrov* i. m.

adja ki a „Szovjetunió népi iparművészete”, c. többkötetes gyűjteményt. Kievben a Népművészetek Állami Múzeuma mellé kísérleti műhelyt állítottak fel, ahol tanulmányozzák a régi művészet hagyományait és az új művészet kialakítását. A népművészeti alkotásokból gyakran rendeznek kiállításokat, Moszkvában minden évben és a legkiválóbb népi művészeket érdemrendekkel, „a népi művészet érdemes mestere” címmel tüntetik ki. Hogy mekkora megbecsülés jár a Szovjetunióban a népi alkotóknak, azt legjobban az a tény világítja meg, hogy a Nagy Honvédő Háború idején Sztálin elvtárs utasítására még a végső győzelem kivívása előtt a frontról visszarendelték a népi művészeket, hogy munkájukban mielőbb megnyilatkozzék a győzelem gondolata.

A szovjet példától lelkesítve a népi demokráciákban is új virágzásnak indult a népi díszítőművészet. Lengyelországban például a népművészet hagyományos központjainak munkájával a Központi Népi és Népművészeti Iparok Szövetkezete foglalkozik. A szövetkezeten belül az egyéni alkotók kezdeményezéseinek tág tere van, és kiállítások, versenyek, tapasztalatátadás, értekezletek biztosítják a színvonal további emelkedését. A Lodzi Vajdaságban rendezett díszítőművészeti versenyen 1949-ben például 150 alkotó vett részt 2815 munkával. 1950-ben pedig a legszebben berendezett kurp lakóház címéért folyt verseny. Fontos szerepe van a Népművészetkutató Intézetnek, amelynek szép folyóirata — *Polska Sztuka Ludowa* — kizárólag a népművészet hagyományaival foglalkozik. A lengyel népi díszítőművészet fejlődését a magyar közönség is megismerhette az 1949-ben rendezett kiállításon és meggyőződhetett arról is, hogy az új tematika — a falu új élete — hogyan nyert helyet a lengyel népművészet hagyományaiban, színes papírkivágásokban, fafaragásban, gyermekjátékokban. — Hatalmasan fellendült a népi díszítőművészet Csehszlovákiában is, különösen erősen fejlődött a kereskedelem számára dolgozó népi háziipar. Ennek irányítását a Népi és Művészi Ipar Központja végzi, amelynek szépen illusztrált folyóiratából, a *Tvar-ból* értesülünk, hogy mekkora lépéseket tettek a népi hagyománynak a mai használati szükséglethez való alkalmazása terén. Így például minta-fazekasműhelyt állítottak fel, ahol a régi és az új összeegyeztetésének kísérletei ölnak iparművészek segítségével. — Bulgáriában is központilag fogják össze a népi díszítőművészet szervezését és itt is igyekeznek az iparban is alkalmazni a népművészetet. 1948-ban kiállítást rendeztek népi szőttesekből, hogy ezek változatos technikáit és mintáit az ipari textiltermelés felhasználhassa. — A román népi díszítőművészet fejlődését az új tartalom felé, — többek közt a szőnyegszövés fejlődését — az 1949–50-es a Szovjetunió Művészeti Akadémiájának termeiben rendezett kiállítás és Sztálin elvtársnak küldött ajándékok kiállítása szemléltette.^{79b}

A felszabadulás óta nálunk is kitértek a népi díszítőművészet fejlődésének lehetőségei. Pártunk és államunk messzemenően gondoskodik arról, hogy a nép alkotó erőj minden irányban kibontakozhassanak és a szocializmus építését elősegítsék. Különböző és igen hathatós intézkedések történtek a népművészet támogatására különösen a fordulat éve óta, amióta a kultúrforradalom feladatai előtérbe kerültek. Így, mikor megalakult a Népművelési Minisztérium, létrehozták 1950-ben a Népművészeti és Háziipari Vállalatot, mely munkájának súlypontját a népművészeti munkák készíttetésére helyezi. 1951. januárjában megjelent a népművészeti árucikkek márkázási rendelete, ez biztosítéka az új népművészeti tár-

^{79b} A népi díszítőművészet fejlődése a népi demokrátilkus országokban, l. pl. *I. Kolojeva*: Néprajzi munka a népi demokratikus Lengyelországban 1945–1950. Sz. E. 1951, 3. 185. *Marija Veleva*: A „bolgár népi szőttesek” a szófiai bolgár néprajzi múzeumban. Sz. E. 1949. 4. *N. Szobolevszkij*: A román népművészetről. (A Moszkvában rendezett kiállítás anyaga.) Sz. E. 1950. 2.

gyak néprajzi és művészi ellenőrzésének és lehetőséget ad a szakmai irányításra.⁸⁰ Ugyancsak 1951-ben jött létre a Népművészeti Intézet azzal a feladatkörrel, hogy támogassa és tudatosá tegye a népművészeti ágakat és a kultúrforradalomhoz kapcsolja.⁸¹ A díszítőművészet számára is sokat jelentett 1951-ben az első falusi téli kultúrverseny, főleg a népviseletek értékelése terén. A párt II. kongresszusának beszédei és határozatai, amikor rámutattak haladó nemzeti hagyományaink fokozott megbecsülésére és az igazi szocialista hazafiasságra, egyben a népművészet számára is további útmutatást adtak.⁸² Sokat tanulhattunk a művészet más ágainál azóta adott pártirányítástól: az írókongresszustól, az építészeti vitából, a zenei hét bírálataiból. Az iparművészet körében különösen a II. kongresszus óta lendült fel a népi díszítőművészet iránti érdeklődés, és a művészeti oktatásban javult a káderképzés. Végül — de nem utolsósorban — a népi díszítőművészet gyakorlati felhasználása szempontjából is rengeteget jelent az a támogatás, ami- ben a néprajz, a múzeumok, a tudományos kutatás a demokráciától részesült és szüntelenül részesül.

Ezeknek a lehetőségeknek figyelembevételével sorra kell vennünk, hogy eddig milyen eredményeket értünk el a népi díszítőművészet területén és melyek a továbbfejlesztés lehetőségei. A zeneművészekkel együtt mi is felvetjük a kérdést: „elődeink hagyatékával hogyan sáfárkodtunk?” — „valóban arra vittük, arra fejlesztettük-e tovább nemzeti hagyományainkat, amerre ezek a hagyományok az élet leghatalmasabb lendületével mutattak előre: az igazság, az emberség, a szépség egyre táguló — és számunkra immár szélesen kitért — nagy lehetőségei felé.”⁸³ — Tisztában kell lennünk azzal, hogy a népművészet különböző területei közül éppen a népi díszítőművészet fejlesztése van leginkább elhanyagolva, ez a legproblematisabb terület. A díszítőművészetnek nincs Petőfije és nincs Aranya, nincs Bartókja és nincs Kodályja, de még csak a fel- szabadulás óta virágzó táncmozgalommal sem versenyezhet. Tisztában kell lennünk, hogy munkánk sürgős, hogy a régi hagyományokhoz értő öreg mesterek évei meg vannak számlálva és ha a Szovjetunióban már a huszas évek elején gondoskodni tudtak a káderpótlásról, a mi számunkra kétszeresen sürgős a fel- elevenítés, a fejlesztés feladata.

A szocializmus építésének korszakában a népművészet fejlesztésének, tovább- vitelének feladata kettős: 1. egyrészt magának a nép művészetének, háziiparának folytatása és szocialista művészetté való fejlesztése, 2. másrészt ennek alkalmazása a nemzeti formájú, szocialista tartalmú iparművészet és a gyári termelés területére. Ez a kettős feladat kölcsönviszonyban áll: a nemzeti formájú ipar- művészetnek feltétele virágzó népművészet, amelyből szüntelenül meríthet.

Az első feladatról szólunk először. Ez is két részre oszlik: a saját célra készülő munka és a szocialista kereskedelemnek készülő munka. A saját célra készülő munka a hagyományos népművészet szerves folytatása és, mint mondtuk, nem egy területen éppen napjainkban bontakozik ki. Ez az alapja az egész díszítőmű- vészetnek, biztosítéka a továbbfejlődésnek, fontos tehát ennek támogatása és min-

⁸⁰ A népművelési miniszter 1011—5—38/1951. (I. 30.) Np. M. számú rendelete a népművészeti árucikkek márkázása tárgyában.

⁸¹ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 9/1951. (I. 6) M. T. számú rendelete Népművészeti Intézet létesítéséről.

⁸² A szocializmus építésének útján. A MDP II. kongresszusának anyagából. Révai József beszéde és a kongresszus határozatai.

⁸³ Szabolcsi Bence: Zenei hagyományainkról. Szabad Nép, 1951. okt. 7.

den feltételének megadása. A munka folytatásának feltétele azonban részben nyersanyag-kérdés (szövéshez pamut kell, hímzéshez sifon, hímzőfonal), nemzetgazdasági kérdés, és mint ilyen, a szocialista kereskedelemhez kapcsolódik. A szocialista kereskedelem pedig nyersanyaggal csak úgy támogathatja a saját célra készítő népművészetet, ha ez egyben kereskedelmi célra is dolgozik. Így fonódik össze e két pont.

Eddig a népi díszítőművészet tárgyai elsősorban saját célra készültek, a szűk családi kör életének szépítésére szolgáltak. A hímzések, szöttesek a lány hozományába készültek, a legdíszesebb kendők a komámasszony vagy a lakzis vendég ajándékát takarták be, a rózsás tányérok a konyha falát ékesítették. Az egyház is értette a módját, hogyan kell a művészetén keresztül hatolni a parasztokhoz — gondoljunk csak a márialányok díszes fehér ruhájára vagy a hímzett templomi zászlókra. A saját használatra készülő munkák folytatása természetesen ezentúl is üdvözlendő, szép és helyes, ha virágmintás a lány köténye, ha otthonát sajátkészítésű szöttesek és hímzések díszítik — de törekednünk kell, hogy ez ma már öntudatosan történjék, a nép a saját magának készülő munkát is kultúrmunkának érezze. Fontos feladat, hogy a szűkebb családi környezet mellett a díszítőművészet az általános kulturális tömegmozgalom szerves részévé váljék. Ennek megszervezése a Népművészeti Intézet feladata.⁸⁴ A továbbiakban az átvitel néhány lehetőségére szeretnénk rámutatni. Kevés történt eddig a kultúrotthonok, párthelyiségek, tömegszervezeti helyiségek dekorálásánál a népi díszítőművészet felhasználására, pedig volnának lehetőségek: vörös szöttek felhasználása, tányérok akasztása a képek körül, faragott képrámák, papírdíszítés a lámpán — ezekre mind vannak példaképek a népi házbereendezésben. Ki kell dolgozni új népi hagyományokat a dekorációra, rá kell bízni ezt is a nép ízlésére. Egészséges kezdeményezés volt pl. Tiszaigaron, amikor az állami gazdaság rizsbrigádjának tagjai rizsből fontak aratókoszorút, ezt vörös szalagokkal és ötágú csillagokkal díszítették és a kultúrterem közepén akasztották fel. Ahol a falusi fiatalság között még él a fonó vagy a közös varrás szokása, ott ezt a hagyományt a DISZ vehetné át és énekkarok, táncsoportok mellett hímző-, szövőcsoportok alakulhatnak. A táncsoportok közösen, kulturális munkaként készíthetnék el táncruhájukat, értékes hímzéssel díszítve. Ha a falu közös ajándékot akar adni, annak elkészítése is kultúrmunkának számítson. Olyan faluban is, ahol a kereskedelmi célra készülő háziipar nincs megszervezve, időnként versenyeket, kiállításokat lehetne szervezni a népi díszítőművészet munkáiból. Sződön például saját kezdeményezésre volt is egy ilyen kiállítás, ahol a legkiválóbb író- és hímzőasszonyt díszoklevéllel tüntették ki. A díszítőművészet feladatkörének ilyen kitágulása és tudatossá válása egyben új formákat és szocialista tartalmat is hozna.

Részletesebben foglalkozunk a kereskedelmi célra készülő népművészeti munkával, mert itt már vannak komoly eredmények, de vannak hiányosságok is. Egyéves fennállása óta mit tett a népi díszítőművészet felélesztésére, fejlesztésére a Népművészeti és Háziipari N. V.? Vegyük sorra a díszítőművészet különböző területeit.

A legnagyobb eredményeket a népi cserépedény terén érte el a Nemzeti Vállalat. Szinte valamennyi központot felújították — Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Magyarszombatfa, Karcag, Szekszárd, Bátaszék, Siklós, Sárospatak, Mohács, Csákvár, Tüskevár, Tata — s mindenütt a régi népi hagyományokat elevenítet-

⁸⁴ *Csillag Miklós*: Művészi feladatok. A népművelési minisztérium országos értekezlete, 1951 márc. 19—20. Művelő Nép, 1951 IV. 2.

ték fel — pedig mondtuk, a kapitalista kereskedelem éppen a fazekasságnál ártott leginkább. A felújításnak különböző típusai vannak. Vannak olyan mesterek, — mint például Kántor Sándor mester Karcagon — akik teljesen tudatosan, múzeumi darabok alapján elevenítik fel a rég elmúlt mesterséget. Másutt már évtizedek óta nem folytatták az örökölt hagyományokat és csupán a századeleji tanfolyamok ízlésromboló stílusában dolgoztak, de most a Népművészeti Vállalat biztatására, teljes frissességében előszedték a régi mintákat. Így dolgozik K. Sebestyén János Mezőtúron, Gerencsér Sebestyén Siklóson, Kulutáczi Máttyás Mohácson és ilyen kísérleteket folytat Vékony Sándor mester Hódmezővásárhelyen. A vállalat fellendítette a munkát olyan helyen, — mint például Sárospatak — ahol töretlen a hagyomány, de már csak a helyi piac és a szűkebb közönség számára dolgoztak. Van, ahol máris szemünk előtt fejlődik ki a díszítés új stílusa: Magyarszombatfán. Most már olyan helyen is sor kerül a fazekasság felújítására, ahol évek óta egyáltalán nem folyt munka: Tiszafüreden. Az eredmények mellett még sok a tennivaló. A termelést egyelőre szervezeti nehézségek, a szövetkezetekre való átállás és ezen belül a néprajzi, művészi szempontok biztosításának hiánya akadályozza. Mezőtúron például már sikerült feltámasztani az egészséges hagyományokat, de a szövetkezet még mindig nagy mennyiségben készíti a giccses szobrocskákat, vázákat. Felvilágosító és nevelő munka kellene a fazekasok között, mert sokan még nem értik, miért kell a régi hagyományokhoz visszatérni, miért giccses a megszokott díszítőmód, nem látják elég világosan és tudatosan, hogy milyen irányba haladjanak. A szecessziós formák, „magyaros” díszítmények legerősebben Hódmezővásárhelyen vertek gyökeret, de itt a majolikatelepen a múltból örökölt minták szerint dolgoztak, és az utóbbi időben már válogatott, jobb kollekció szerint történik a termelés.

Összefoglalva a népi fazekasművészetnél elért eredményeket, azt kell mondanunk, hogy egy év alatt valamennyi fontosabb fazekasközpontot sikerült feltámasztani, a polgári giccses ízléstől mentes, már elpusztulásnak hitt népi művészetet sikerült elővarázsolni, és a mai termékek vetekednek a legszebb régi múzeumi darabokkal.

A népi textilja területén a Népművészeti Vállalat munkája nehezebb volt, és ezért nem tudott elérni ilyen nagyszerű eredményeket. Legjobban áll a szőttes: a vállalat dolgoztat a Bodroghözben, a sárközi szövőasszonyok maguk kutatják fel a régi mintákat, új, a szövés munkájának megszervezése a lakócsai horvátoknál, a szentistváni matyóknál, és komoly eredmény, hogy a Bukovinából Tolna megyébe telepített székelyeknél a Népművészeti Vállalat — egy helyi tanítónő közreműködésével — újra megindította a szövőszékeket. Helyes és serkentő volna, ha keresztül lehetne vinni, hogy a szövőasszonyok a munkabérük egy részét nyersanyagban kapják meg, hogy saját céljukra is tudjanak szőni.

A hímzésnél szűkebb a keresztmetszet; a matyóknál, a Sárközben, Hővejen, Karádon és Hódmezővásárhelyen folyik munka, inkább olyan helyeken, ahol „melegágyi virág” a hímzés. Ott, ahol ma eleven gyakorlat, élő divat a hímzés, például a palókoknál és a palókokkal határos vidéken, nem folyik kereskedelmi célú munka, bár újabban a vállalat ezt is tervbevette, és egyes helyeken meg is szervezte. Bizonyos eredmények a hímzés területén is vannak már: Mezőkövésden például a régi minták továbbfejlesztésével mintaszerűen szép és ízléses falvédők készültek. Tardon, ahol azelőtt keresztzemes munkát megrendelésre nem készítettek, a kötények mintáit apró kis terítőkre vitték rá. A vállalat dolgozói vigyáznak, hogy a minőség ne váljék silánnyá, hogy a minták gazdagodjanak.

Hogy mégis a hímzés áll viszonylag leggyöngébben az új népművészet ágai között, ennek oka elsősorban az alacsony munkabér, amely nincs arányban más munkabérekkel. A fejlett minőségű népművészeti hímzés legnagyobb versenytársa az exportcélokra készülő grenadin-blúz. A hiba főleg abban van, hogy az izlést rontó blúzhímzést olyan helyeken szervezik, ahol van életképes népi hímzés, Mezőkövesden például 400—800 asszony dolgozik grenadin-blúzokkal, Mezőkövesden, ahol ma még él az egészséges hagyomány is! A kalocsai asszonyok a francia petit point hímzésre buzdító falragasz láttán joggal tiltakoztak: hát nem elég szép a miénk? Kétségtelenül eleget kell tenni az export-kötelezettségeknek, de legalább gondoskodás történjék arról, hogy ezt ne olyan helyeken szervezzék meg, ahol van helyi hagyomány.

A textília területén tehát az a tanulság, hogy a haladó hagyományok felélesztése itt is lehetséges volna, ha megfelelő szervezés mellett a népi munka megkaphatná a minőségileg megérdemelt munkabéreket.

Fafaragás, pásztorművészet terén a Népművészeti Vállalat egyelőre főleg dunántúli faragókat foglalkoztat, de ezen a területen komoly felderítő munkát végzett, egyedül Veszprém megyében 16 faragó embert kapcsolott be a munkába. Az egyes faragók munkája különféleképpen viszonylik az ismert hagyományokhoz, értékük néprajzi és művészi szempontból különböző, némelyik igen fejlett technikával dolgozik, mintái tökéletes kivitelűek, de a hagyománytól elszakadtak, mások viszont megrekedtek, és vannak olyanok, akiknek munkája hűséges folytatása a réginek. Némelyik faragó már szocialista jelképeket is alkalmaz s vannak már olyan dobozok, sőt apróbb tárgyak, például barackmagok, amelyeken tökéletes kivitelben, reális ábrázolásban látjuk a szocialista jelképeket finom díszítés keretébe foglalva.

A felsoroltak mellett a népi díszítőművészetnek számos más ága is van, amelyeket kereskedelmi célra szintén érdemes volna felkarolni. Számításba jön a népi bútór, a festett asztalosmunka. Ez azért sürgős, mert az a néhány mester, aki még érti a mesterségét, már évek óta nem kap megrendelést, mert falun a festett bútór divatja már elmúlt. Érdemes a famunka más területeinek hagyományait is életben tartani, esetleg más használati tárgyon alkalmazni, így például a kapuk monumentálisabb faragványait, a kenderszerszámok változatos díszítvényeit, a mézesbábok mintáit. Értékes hagyományai vannak a fésűsmesterségnek, a bőrmunkának, a szijgyártásnak, lószőrmunkának, fémművességnek stb. Semmiképpen sem szabad elhanyagolni a népi ruhadíszítés két olyan sajátágosan magyar területét, mint a szűrűhímzést és a szücsmunkát.

A Népművészeti Nemzeti Vállalat rövid, egy évet alig túlhaladó működése alatt többet tett a népi díszítőművészet fejlesztése terén, mint ami az egész Horthy-korszakban történt. Számptalan szervezési nehézséggel küzdve, magas kalkuláció ellenére az 1951-es év folyamán másfélmillió forintot meghaladó értékben készített népművészeti alkotásokat. Néprajzi szempontból is hasznos felderítő munkát végzett, sikeresen élesztette fel nem egy ágát a népművészetnek, olyan helységeket kapcsolott be a kereskedelmi célra történő termelésbe, ahol ez eddig nem volt meg, komoly nevelő és öntudatosító munkát végzett a népi művészek között, eredményesen leválasztotta a kapitalista kereskedelem izlést romboló hatásait és mindezzel megteremtette a továbbfejlesztés alapját.

Milyen eredményeket értünk el a népi díszítőművészet alkalmazásánál az iparművészet és a gyári termelés területén?

Itt elsősorban jószándékú törekvésekről és a káderképzésben a népművészet

fokozott szerepéről kell beszámolnunk. A művészeti gimnáziumban, az Iparművészeti Főiskolán rendszeresen foglalkoznak népi díszítőművészettel, az Iparművészeti Főiskola hallgatói megismerkednek a múzeumi anyaggal, sőt 1951. nyarán először helyszíni gyűjtőmunkában vettek részt, s ez élményszerű közelségbe hozta őket a népi alkotókhöz. Iparművészeti és képzőművészeti főiskolai hallgatókból álló csoport dolgozott Kalocsán, Kazáron és Nagylócon. Egy kerámikus csoport három jelentős fazekasközpontban, Mezőtúron, Hódmezővásárhelyen és Szekszárdon végzett néprajzi és művészi szempontból egyaránt tanulságos munkát.

Míg a népi hagyományok felelevenítésénél a legnagyobb eredmények a kerámia területén vannak, a gyári termelésnél a textil jár az élen a népi formák felhasználásában. 1951. őszén Zvezgyina szovjet elvtársnő javaslatára textilmintagyáraink tervezőinek harmadrésze, számszerint 25-en tíznapos gyűjtőútra mentek Szakmár, Homokmégy, Sióagárd, Galgahévíz, Acsa, Bánk, Hollókő és Nagylóc helységeibe, hogy közvetlen élmények alapján meritsenek a népi díszítőművészetből, elsősorban a népi hímzésekéből. Néprajzilag is értékes és részben teljesen új tudományos eredményeket hozó anyagukat a Néprajzi Múzeumban állították ki, majd hozzáfogtak a gyűjtött anyag felhasználásához. Az új gyári anyagokra tervezett mintáknál különböző módon használták fel a népi díszítmenyeket, s ha volt is olyan minta, amely nem a népművészet szellemében készült,⁸⁵ az új minták többsége a változatos, derűs, erőteljes népi díszítőművészet hatását tükrözi, és több olyan minta született, amelyre bátran rámutathatunk: ilyennek képzeljük el a dolgozó nép mai ízlésének megfelelő, nemzeti formájú, új iparművészetet! — A ruhatervezésnél is történtek kísérletek, a népi ruházat elveinek, ötleteinek felhasználására. Az Iparművészeti Főiskolán is készült néhány ilyen terv, de ez egyelőre még inkább kísérletnek tekinthető. A Ruhatervező Vállalat dolgozói pedig továbbképző tanfolyamuk során módszeresen foglalkoznak a különböző magyar népviseletekkel. — A népművészet felhasználására kísérletek történtek a kerámia területén is, de itt még sokkal hátrább állunk. Az Iparművészeti Főiskolán készült néhány ilyen darab, és ez a munka terv szerint folytatódik és mélyül. A jeles kerámikus művészek jól ismerik a népi fazekasságot és saját művészi stílusuknak megfelelően alkalmazzák is. Nem történt eddig semmi a porcelángyártásnál, igaz, hogy a más technikával készült népi cserépedények díszítmenyeinek felhasználása porcelánra nem könnyű feladat. A népi bútor művészetének felhasználásával sem kísérleteznek, de ez sem könnyű kérdés. Folytathatnánk a sort. Tény az, hogy az iparművészek még nem ismerik eléggé azt a számos lehetőséget, amit a népművészet számukra rejt.

Népi demokráciánkban olyan gyors a fejlődés, hogy a tudomány alig tud lépést tartani az étellel. Amióta ezek a sorok íródtak, a díszítőművészet terén is jelentős események történtek. Kalocsán múlt nyáron még senkinek eszébe nem jutott volna, hogy a fejlett hímző- és pingálóművészetet a szocialista kultúra szolgálatába állítsák, de a november 7-i népművészeti nap annyira felrázta a helyi népi művészeket, hogy új lendülettel fogtak munkához, hímzőkörök alakultak, pingáló brigádok kipingálták a kalocsai és kiskőrösi állomás épületét, majd Budapesten a Rákosi Mátyás kultúrházat is.⁸⁶

⁸⁵ „Sok zeneszerzőnk népünk dalait lélektelen nyersanyagként tekinti..., ami az ő, igen gyakran még sok formalista előítélettől áthatott zenei ízlését kielégíti.” Szabó Ferenc: Zeneművészetünk időszerű kérdései, Szabad Nép, 1951, ápr. 8.

⁸⁶ E sorok írásakor még nem ismertük a Rákosi elvtárs születésnapjára készült ajándékokat, amelyek új fordulópontot jelentettek díszítőművészetünk fejlődésében.

A magyar népművészetnek egyre komolyabb szerepe, nevelőértéke lesz népi demokráciánkban. A díszítésben erőteljesen megnyilvánuló nemzeti forma önmagában is a nemzeti művészet szeretetére, hazafiasságra nevel. A szocialista népművészet művei nemcsak a parasztság között terjednek el, hanem eljutnak a városi dolgozókhöz is, a munkássághoz is és a városi iparművészet is merít a paraszti munkából: a szocialista népművészet összekötő kapocs parasztság és munkásság között — „ajándék, amelyet a parasztság ad új, születőben lévő szocialista kultúránknak” — a munkás-paraszt szövetség erősítője.⁸⁷ Mindenkor szoros kapcsolatban van a nép jelen ízlésével, aktuális problémáival, nem veszi el a hagyományokat a néptől, hanem meggazdagítva, gyarapítva adja vissza az egész dolgozó népnek, az egész nemzetnek, ami a népe. Csak a szocializmus körülményei között válik valóban nemzeti művészetté a népművészet. Mint népünk szeretett vezére, Rákosi elvtárs mondta történelmünk haladó hagyományairól: „Mi jogos örökösei és egyenes folytatói vagyunk mindannak, ami 1000 éves történetünkben életképes és jövőbe mutató”.

Kresz Mária

Ход развития нашего народного декоративного искусства.

В первой части этого труда определяется, что представляет собою народное декоративное искусство, и говорится об его прошлом и прогрессивных традициях. Во второй части говорится о социалистическом развитии народного творчества, о достигнутых успехах и о дальнейшем направлении работы. Данное определение того, что же представляет из себя народное декоративное искусство, мы будем анализировать с точки зрения общественного содержания и этнических форм.

Само название «народное искусство» показывает, что в противоположность искусству господствующего класса, творцы этого искусства вышли из народа, из крестьян, которые раньше были или крепостными или такими мастерами, которые вели крестьянскую жизнь.

Такие художественные народные работы изготовлялись отчасти для собственных потребностей отчасти по заказу для других покупателей тоже из крестьян. Общая традиция и общий вкус, проявляющийся в традиции, дает окончательную оценку тому, можно ли считать творчество народным творчеством или нет. Хотя сферой народного декоративного искусства является сфера всего крестьянского общества все-таки только вкус трудящегося крестьянства, представляющего собою большинство, отражается в нем.

Второе, что определяет народное искусство, это национальная форма. О национальном характере венгерского декоративного искусства, со времени начала исследований этого искусства, в конце прошлого века, сложились два совсем противоположные друг другу мнения. Буржуазная, космополитическая точка зрения отрицала национальный характер венгерского народного декоративного искусства и утверждала, что оно скопировано, перенято от искусства господствующего класса, и в руках народа оно придет в упадок. Результаты этнографического исследования, в полной мере, опровергли такое мнение. Мнение народников неустанно говорило о вечном крестьянстве и неизменно утверждало, что современное крестьянское искусство исходит из прошлого, даже больше, некоторые из них считали декоративное искусство -- наследием.

В нашем народном искусстве очень мало таких элементов, о которых мы смело можем утверждать, что они происходят со времен «до основания венгерского государства». По всей вероятности, искусство феодальных крестьян состояло, главным образом, из украшений с рисунками разных геометрических фигур. Огромная перемена прои-

⁸⁷ Révai József hozzászólása a tömegkultúra kérdéseiről a népművelési minisztérium országos értekezletén. Szabad Nép. 1951 március 25.

зошла в народном искусстве под влиянием формирующегося мещанского искусства, Назовём, например, ренессанс, который пришел к нашему народу в конце XVIII века, в период начала расцвета крестьянского производства. Подобно новой народной музыке в народном искусстве появился новый стиль; после феодальной орнаментики с геометрическими фигурами, новый стиль пестрой орнаментики, развитие которой, как раз, совпадает с эпохой освобождения крестьян.

Венгерское крестьянство капитализировалось, и этот этап прогрессирующего капитализирования способствовал развитию народного декоративного искусства и началу образования совсем нового стиля, который мы можем, аналогично народной музыке, назвать «новым венгерским народным декоративным стилем». Этот стиль в различных местах страны, в различные периоды достиг полного расцвета. И так национальный характер нашего народного искусства происходит из особенностей истории развития венгерского народа, и, когда мы говорим о национальной характерности венгерского народного искусства, то подразумеваем некоторую степень развития его: новое венгерское декоративное искусство, которое показано богатыми экспонатами в наших музеях и коллекциях.

Разрушительно действовала на народное искусство жестокость времен упадка капитализма, особенно время империализма. По причине перехода крестьян в пролетариев, в мещан, по причине всё большего распространения фабричных товаров во многих местах народное искусство погибло, сохранилось оно только в некоторых местностях, благодаря, их особенному историческому развитию. Огромный вред народному искусству приносил капитализм даже и в то время, когда он старался возобновить народное декоративное искусство. Такие попытки возобновления не создавали национальной художественной промышленности, а имели чрезвычайно вредное влияние на народное искусство. Капиталистическая торговля, стремясь к легкой наживе, повышала это вредное влияние. Освобождение страны создало совсем новое положение для будущего венгерского народа и таким образом для народного декоративного искусства тоже. Культура трудящегося крестьянства со всеми её ценностями становится основой новой народной культуры национальной по форме, социалистической по содержанию. Во многих местах наше древнее декоративное искусство исчезло без следа. Есть еще места где мастера, постарше годами, знают традиционное, но уже не применяют его в своем мастерстве. Самое трудное положение там, где капиталистическая торговля и мещанский вкус проникли и осквернили древнее, ценное народное искусство. Но ещё имеются в стране много местностей, где и сегодня процветает истинное народное искусство и где эту деятельность нам надо сделать сознательной и поддерживать её. Для возобновления, развития практического применения народного искусства нужно обладать научными знаниями народного искусства, и поэтому автор дает краткий обзор истории исследования. Исследования венгерского декоративного искусства, впервые, появились тогда, когда появилась нужда практического применения со стороны художественной промышленности, т. е. в 70-х годах XIX столетия. На переломе столетий главным центром исследований являлся этнографический музей. Исследования связаны с именами Кароя Вишки и Иштвана Дёрфи. Но несмотря на имеющуюся обширную литературу, задача исследований, в своей большей части, не разрешена, и разрешение её стоит перед нами. Коллектив сотрудников венгерского народного декоративного искусства поставил себе целью разрешить эту задачу в рамках пятилетки.

В прогрессивных традициях народного искусства имеются все условия к тому, чтобы это искусство ответило требованиям социалистического искусства. Координация народных традиций с современностью, с социалистическим содержанием это есть самая большая задача дальнейшего развития нашего народного искусства. Со времени освобождения Венгрии, в стране и со стороны партии и со стороны правительства были изданы эффективные распоряжения в поддержку народного искусства так например: организация национальных предприятий (НВ) народного искусства и кустарной промышленности, закон о набивке клейма, создание института народного искусства, организация первого культурного соревнования деревень, постановление второго конгресса Партии и много других.

Последующие задачи развития народного декоративного искусства многогранны. С одной стороны надо продолжать само, народное искусство, кустарную промышленность и развить его в социалистическое искусство. С другой стороны применить его в области художественной промышленности и фабричных изделий. Главной задачей

стоит перед нами, чтобы, поддерживая работы для собственного потребления -- которые являются залогом дальнейшего развития -- превратить декоративное искусство в организующую часть всеобщего культурного массового движения. В национальных предприятиях народного искусства и кустарной промышленности, которые были основаны с целью развития народного искусства, самым большим успехом пользуется гончарная посуда. В некоторых центрах гончарных изделий (горшков) пошли обратно по направлению обновления прогрессивных народных традиций; значительные успехи замечаются в кустарных тканях, в вышивках и резьбе по дереву. В фабричных производствах самый большой успех народное искусство показывает в узорах текстиля.

Les tendances dominantes de l'évolution de l'art populaire hongrois

La première partie de l'étude est consacrée au passé et aux traditions progressistes de l'art populaire; on y trouve aussi une définition de l'art décoratif populaire. Dans la seconde partie il est question de l'évolution socialiste de l'art populaire, des résultats obtenus jusqu'à nos jours et des tendances qui déterminent la perspective de l'avenir.

L'art décoratif populaire est examiné sous l'angle du contenu social et de la forme nationale. L'art populaire — comme son nom l'indique — est l'art du peuple, c'est-à-dire du peuple travailleur; il se distingue donc de l'art des classes dominantes. Les créateurs de cet art se recrutent avant tout parmi les paysans qui descendent des serfs de jadis, ainsi que parmi les artisans partageant le sort de la paysannerie. Les produits de l'art populaire peuvent être fabriqués tantôt pour les besoins de la maison, tantôt à la commande: dans le second cas les acheteurs sont également des paysans. En dernière analyse, ce sont la tradition populaire et le goût commun qui déterminent l'appartenance d'un objet à la sphère de l'art populaire. Bien que celle-ci embrasse l'ensemble de la société paysanne, l'art populaire reflète surtout le goût commun des paysans travailleurs, couche prédominante de la paysannerie.

Un autre facteur essentiel de l'art populaire est ce qu'on appelle „forme nationale”. Depuis la fin du siècle passé, c'est-à-dire depuis les premiers tâtonnements des recherches, le caractère national de l'art décoratif du peuple hongrois a donné lieu à la cristallisation de deux opinions opposées. A l'avis des bourgeois cosmopolites, l'art décoratif du peuple hongrois n'aurait point de caractère national; selon les partisans de ces vues, ce serait l'art de la classe dominante qui s'abâtardirait entre les mains du peuple. Mais cette opinion ne résiste point à la critique: elle se trouve en flagrante contradiction avec les conclusions qui se dégagent des recherches ethnographiques. D'autre part, les „narodniks” hongrois supposaient l'existence d'une paysannerie „immuable” et cherchaient à replacer l'art contemporain du peuple aux époques lointaines du passé; quelques-uns d'entre eux allaient jusqu'à considérer l'art décoratif hongrois comme un héritage oriental. Il n'en reste pas moins que fort rares sont des éléments qu'on puisse faire remonter avec certitude à une époque antérieure à la conquête arpadienne. Tout porte à croire que l'art des serfs de l'époque féodale comportait surtout des décorations de caractère géométrique. Un changement radical s'est opéré sous l'influence de la Renaissance, c'est-à-dire de l'art d'une bourgeoisie en plein essor; cette vague atteignit le peuple dès la fin du XVIIIe siècle, qui marquait le début de la production de marchandises de la part de la paysannerie. Parallèlement à la cristallisation du style de la nouvelle musique populaire hongroise, le peuple créa, après les motifs géométriques de l'époque féodale, le style des motifs fleuris et bariolés; l'essor de ce style eut lieu surtout après l'affranchissement des serfs. On peut dire que la période progressiste du capitalisme exerça une influence bienfaisante sur l'art décoratif populaire: à ce temps-là on assistait à la naissance d'un style qu'on nomme — d'après les changements survenus dans la musique populaire — „le nouveau style décoratif du peuple hongrois”. La floraison de ce style eut son apogée à des époques assez diverses qui varient d'une région à l'autre. Le caractère national de l'art populaire résulte donc des particularités de l'évolution historique du peuple hongrois; quand on parle de ce caractère national, on entend par là le caractère spécifique du nouvel art décoratif qui prédomine dans nos musées et dans nos collections.

Le caractère inhumain de la période décadente du capitalisme et surtout l'époque de l'impérialisme exercèrent un effet destructeur sur l'art populaire. A bien des endroits on constate la disparition totale de l'art populaire; seule l'évolution particulière de certaines régions pouvait contrecarrer avec succès ce processus d'anéantissement. Il y avait des moments où le capitalisme essayait de faire revivre l'art décoratif populaire, mais même

ses tentatives de ce genre, sans atteindre leur but, eurent un effet néfaste sur l'art du peuple. Le commerce capitaliste, avide de profit, eut également sa part dans cette décadence.

La libération du pays a créé une situation entièrement nouvelle pour l'avenir du peuple hongrois; de nouvelles perspectives s'ouvrirent aussi pour l'art décoratif populaire. La culture de la paysannerie travailleuse, avec toutes ses valeurs, devint la base même de la culture du peuple hongrois travailleur, culture nationale par sa forme et socialiste par son contenu. Nombreux sont les endroits où l'on ne se souvient plus de l'ancien art décoratif; à d'autres endroits seuls les vieux ou les maîtres d'un âge plus ou moins avancé connaissent encore les traditions de l'art populaire. Aux endroits infectés par le commerce capitaliste et le goût de la petite bourgeoisie la situation est particulièrement difficile. On y observe avec regret la dégénérescence de l'ancien art du peuple. Néanmoins il y a encore des régions assez étendues où l'art populaire n'a cessé de fleurir, c'est là qu'il faut s'efforcer d'éveiller la conscience du peuple. Pour y réussir et pour ranimer la production d'une manière pratique, il est indispensable d'avoir en vue l'histoire de l'art populaire et de son étude scientifique. L'auteur passe donc en revue les recherches sur l'art populaire hongrois. L'étude de l'art décoratif remonte aux années 70 du siècle passé, c'est-à-dire à une époque qui réclamait l'institution de cette discipline à cause des besoins pratiques de l'essor des arts décoratifs dans notre pays. À partir du tournant du XIXe et du XXe siècles les recherches se concentrèrent au Musée d'Ethnographie de Budapest; elles se rattachent surtout aux efforts de deux illustres savants, Charles Viski et Étienne Györfy. Malgré l'abondance de travaux parus jusqu'à nos jours il reste encore beaucoup à faire: la majorité des problèmes à résoudre incombent à la diligence d'un groupe de chercheurs qui, dans le cadre du plan quinquennal, s'occupera de l'art décoratif populaire.

Les traditions progressistes de l'art populaire contiennent toutes les prémisses exigées par l'art socialiste. Rattacher les traditions populaires au contenu socialiste de notre époque, voilà en quoi consiste la tâche suprême de l'évolution future de l'art populaire hongrois. L'Union Soviétique a déjà fourni un brillant exemple du renouveau de l'art populaire sous l'égide du socialisme. Depuis la libération le Parti et l'État ont tout fait en Hongrie pour encourager l'essor de l'art populaire: signalons dans ce domaine la fondation de l'Entreprise Nationale de l'Art Populaire et de l'Industrie Domestique, le décret concernant le marquage des objets, la création de l'Institut de l'Art Populaire, le premier „concours culturel” des villages, les résolutions du IIe congrès du Parti, etc. Les problèmes qui sont à résoudre en vue d'un puissant essor de l'art populaire sont multiples; il s'agit, d'une part, de la continuation de l'art populaire et de l'industrie domestique, ainsi que de leur transformation en art socialiste, d'autre part, de l'utilisation des résultats de l'art populaire dans le domaine des arts décoratifs et de la production manufacturière. Il s'agit d'encourager non seulement les efforts ayant pour but de satisfaire les besoins domestiques — cette partie du travail étant le gage même du progrès — mais aussi les tendances grâce auxquelles l'art populaire deviendra une partie intégrante du mouvement culturel des larges masses du peuple. L'Entreprise Nationale de l'Art Populaire et de l'Industrie Domestique a pour but d'encourager le développement d'un art populaire répondant aux exigences du commerce socialiste. Jusqu'ici les résultats les plus significatifs ont été obtenus dans le domaine de la poterie: presque tous les centres de la poterie hongroise ont été renouvelés et guidés dans la voie des traditions progressistes. En outre, on peut signaler certains succès dans le domaine de la broderie, du tissage et de la sculpture sur bois. En ce qui concerne l'application de l'art populaire à la production manufacturière, on doit signaler surtout l'utilisation des motifs populaires au cours de la création de nouveaux motifs pour l'industrie textile.

Néhány szó a csuvas népköltésről*

Mielőtt a csuvas folklórról beszélnék, szeretnék néhány szót a folklór-ról általában mondani. Ez érthetőbbé teszi egyúttal a szerzőnek a csuvas folklórra vonatkozó nézeteit.

Mint ismeretes, a társadalom szellemi élete a társadalom anyagi életének: gazdasági rendszerének, egyszóval az alapnak a függvénye, a politikai, jogi, filozófiai, művészi és egyéb nézetek azokat a gazdasági (termelési) viszonyokat tükrözik, melyek az adott időben az illető társadalomban uralkodnak. A folklorisztikai jelenségek a társadalom szellemi életének alkotó részei, tartalmuk tehát megváltozik a társadalom gazdasági alapjának változásával, formájuk ellenben túlélhet társadalmi, gazdasági életformákat anélkül, hogy lényeges változásokon menne keresztül.

A folklór alkotásai teljesen kifomálódottak már az ősközösség legrégebbi korszakában. Az emberi munka, a termelő tevékenység következményeként születtek s kifomálódva visszahatottak a termelés fejlődésére. A folklór alkotásainak befolyása a termelés fejlődésére annál nagyobb és erősebb, minél kezdetlegesebbek a termelés eszközei és módjai, minél alacsonyabb a fejlődés színvonala. Ez azzal magyarázható, hogy az emberi társadalomban a fejlődés alacsonyabb fokain az emberek egész szellemi kultúrája, minden termelési és természettudományi élettapasztalatuk csaknem kizárólag a szóbeli költészetben összpontosul. A kulturális színvonal emelkedése következtében, a termelés erői fejlődésének mértéke szerint, az írásbeliség és az irodalom alakulásának arányában a folklór alkotásainak befolyása saját gazdasági alapjára csökken, de teljesen sohasem szűnik meg, mint ahogy nem szűnik meg és nem szűnhet meg soha a felépítmény befolyása sem saját gazdasági alapjára.

Teljes biztonsággal kimondható az is, hogy a folklór alkotásainak befolyása a társadalom fejlődésére a szocializmus és a kommunizmus korszakában megnövekszik, mivel az új társadalmi rendszer felszabadítva a néptömegeket a gazdasági, politikai és szellemi rabságból, rendkívül kedvező körülményeket teremt a népművészet igazi felvirágzása számára. A szocialista termelési viszonyok, az elvtársias kölcsönös segítségnyújtás a termelésben, a termelőeszközök közös tulajdonban való használata stb. új dalokat, új meséket, új aforizmákat hoznak létre, melyek a kommunista építési szolgálatában állnak. Ezt az állítást igazolja a népi tehetségek és a népi alkotóművészet felvirágzása a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban.

Ezek után az általános megjegyzések után rátérhetünk a csuvas folklórral kapcsolatos kérdések vizsgálatára.

* Sz. G. Grigorjev-Eszrely elvtárs folyóiratunk számára oroszul írt tanulmányát a Magyar Tudományos Akadémián keresztül juttatta el hozzánk. *Szerkesztő.*

I. A csuvas folklór gyűjtésének története

A csuvas folklór, mint a többi nép folklórja is, gyökereivel a távoli múltba nyúlik vissza. A csuvas társadalom gazdasági alapjával összhangban különböző fejlődési fokokon ment keresztül. Egyelőre azonban még nem tudjuk pontosan, hogy fejlődésének egyes szakaszaiban milyen tulajdonságai voltak, milyen volt tartalma és formája. Ez azzal magyarázható, hogy egészen a XIX. század közepéig a csuvas folklórral (és általában a csuvas történettel) senki sem foglalkozott, alkotásait senki sem jegyezte le. Maguknak a csuvasoknak alárendelt helyzetük és a művelt középosztály hiánya következtében erre módjuk nem volt, az orosz értelmiséget pedig, amely ebben az időben nagyobb részben nemesekből állott, nemhogy a csuvas folklór, hanem még az orosz folklór sem érdekelte. Ennek az értelmiségi rétegnek egyes, rendkívül haladó képviselői becsülték a népművészetet. Elsősorban a nagy orosz költőt, Puskin-t kell megemlítenünk, aki népköltészeti minták után magas művészi fokon álló költői alkotások egész sorát írta meg.

A csuvas folklór egyes darabjai a XIX. század első felében jelennek meg először nyomtatásban. A. Fuks: Записки о чувашах и черемисах казанской губернии (Feljegyzések a kazáni kormányzóság csuvasairól és csere miszeiről) című könyvében (Kazán, 1840.) néhány csuvas dalt közöl, melyeket maga A. Fuks és Oznobisin, az író jegyzett le. 1881-ben jelent meg M. Lapyev könyve: Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба; Казанская губерния (Oroszország földrajzára és statisztikájára vonatkozó feljegyzések a vezérkar tisztjeitől; Kazáni kormányzóság). Ebben a kötetben szintén találunk néhány csuvas éneket, de ezek sem jobbak a Fuks könyvében közölteknél. Mind A. Fuks, mind M. Lapyev rendkívül rossz véleménnyel voltak a csuvasok nyelvéről és folklórjáról. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy ostoba, gőgös és felületes módon lenézték a csuvasokat, mint alacsonyabbrendű fajt, hanem azzal is, hogy alig ismerték a csuvas nyelvet, a csuvas folklórt és magát a csuvas népet.

Több csuvas folklóralkotást találunk A. F. Rittih könyvében: Материалы для этнографии России. Казанская губерния (Казань, 1870.) (Adatok Oroszország néprajzához. Kazáni kormányzóság. Kazán, 1870.) és N. M. Malyhov könyvében: Симбирские чуваш и поэзия их (1877.) (A szimbirszki csuvasok és költészetük, 1877.), továbbá Budenz közlésében: Két csuvas mese. NyK. XVI. (1880.).

A fentemlített munkák az első források a csuvas népköltészetre vonatkozólag, de a fentnevezett szerzők közül (talán Budenzet kivéve) egyik sem tarthat igényt a csuvas folklór első kutatója címére, mivel könyvükben a csuvas folklórt csak melleleg érintik, darabjait csupán szemléltető anyagként kezelik.

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a korszakban két folklorisztikai irányt különböztetünk meg: az egyik a nemesi-polgári irányzat, amely kétségbe vonja a folklór osztályjellegét, a másik a papi-misszionárius irány, amely arra tesz erőfeszítéseket, hogy a folklór alkotásait vallásos-misztikus tartalommal töltsse meg. Lényegében mindkét irányzat mélyen reakciós és népellenes, alapvető céljuk a folklór megsemmisítése, tartalmának eltörzítése, mivel legtöbbször abban nyilatkoztak meg a néptömegek felsza-

badító reményei és törekvései is. Ez a torzítás olykor burkoltan történt a folklór osztályfelettségének árca alatt, mintha csupán csak a népi tömegek szórakoztatása volna a célja, olykor pedig nyíltan és nyersen »szentek-ke« és hozzájuk hasonlókkal helyettesítették a folklór alkotásainak népi hőseit s a bölcs népi mondásokat a rabszolgatartók intelmeivel cserélték fel. Ebben a korszakban a csuvas folklór gyűjtésének és tanulmányozásának ügye papi-misszionárius elemek befolyása alá jutott. Ezek a »folkloristák« megpróbálták kiirtani a folklórból a felszabadító eszmét és a népi hősokról szóló alkotásokat pedig az ú. n. »szent« emberekről szóló mesékkel helyettesítették. A cári korbács és a papi kereszt nemcsak arra tett kísérletet, hogy a csuvasokat a pravoszláv hitre kényszerítse s ezzel egyúttal engedelmesebb alattvalóivá tegye, hanem ki akarta irtani belőlük a lelket is, meg akarta semmisíteni az évszázadok során kialakult csuvas népművészetet is. Ezt a papi-misszionárius buzgóságot azonban nem koronázta siker. A csuvas nép ellenállást fejtett ki a folklór alkotásain keresztül is. Ilyenek például az alábbi szólás-mondások: »Mi kell a kántornak és a papnak? Hogy a hasukat süttessék a nappal.« vagy »Ne lustálkodj, mester leszel, ne szégyenkezz, pópa leszel.« Még élesebben kigúnyolja a papokat és hittérítőket a nagyszámú pap- és vallásellenes mese és anekdota.

A csuvas folklór komoly és valóban tudományos tanulmányozása V. Szbojev: Исследования об инородцах казанской губернии (Казань, 1856.) (A kazáni kormányzóság kisebbségeire vonatkozó kutatások. Megjegyzések a csuvasokról. Kazán, 1856.) című munkájával kezdődik. Szbojev ebben a munkában nyolc különböző műfajú csuvas éneket mutat be. A bemutatott anyag alapján megáfolyja A. Fuks állítását, mely szerint a csuvasoknak nincsenek hagyományos, kialakult formájú énekeik, hanem beérik olyanokkal, amelyeket sebtében rögtönöznek.

Szbojev után nagy munkát végzett a csuvas folklór gyűjtése és tanulmányozása terén V. Moskov és N. I. Asmarin. Az előbbi tudományos kutatásokon alapuló munkájának címe: Музыка чувашских песен и мелодия чувашских песен. (Известия Общества археологии, истории и географии. Том XI.) (A csuvas énekek kísérő muzsikája és dallama), az utóbbi pedig Очерк народной поэзии у чуваш (Этнографическое обозрение. Н 2-э 1892.) (A csuvas népköltészet vázlata) és Сборник чувашских песен, собранных в губерниях казанской, симбирской и уфимской (Казань, 1900.) (A kazáni szimbiri és ufai kormányzóságokban gyűjtött csuvas énekek gyűjteménye. Kazán, 1900.) című munkákat írta. A két szerző közül kétségtelenül N. I. Asmarin a nevezetesebb, aki életét teljes odaadással a csuvas nép történeti, néprajzi és folklórkérdései tudományos feldolgozásának szentelte. A felsoroltakon kívül még egész sereg munkát adott ki a csuvasokról. Ezek között a legjelentékenyebb a csuvas nyelv többkötetes szótára, amelynek kiadása csak néhány éve fejeződött be. Asmarin nem volt született csuvas, de csuvas környezetben nőtt fel, megtanulta a csuvas nyelvet, átvette szokásaikat, megszerette a népet és annak szentelte egész életét. Munkái valamennyi közül a legtárgyilagosabbak, a legjobban megfelelnek a valóságnak.

Itt kell megemlítenünk az első csuvas történész, irodalmár, néprajzos és folklorista Sz. M. Mihajlov (1821—1861) termékeny munkásságát, aki a múlt század 50-es éveiben egész sor művet írt a csuvasokról. Ezek közül figyelemreméltók az alábbiak: Предания, сказки и легенды чувашского

народа. (Казанские губернские ведомости. ИИ 24, 25, 26, 28 за 1852.) (A csuvas nép mondái, meséi és legendái), О музыке чуваш (Казань, 1852.) (A csuvas zenéről), Чувашские разговоры и сказки. (Казань, 1853.) (Csuvas beszélgetések és mesék). A csuvas nép története és néprajza feldolgozásának területén kifejtett széleskörű irodalmi-publicisztikai munkásságáért Sz. Mihajlovot az Orosz Földrajzi Társaság 1854-ben tagjává, munkatársává választotta, 1859-ben pedig ezüst éremmel tüntette ki.

Nyugat-Európa tudósai, akik ebben az időszakban meglátogatták a csuvas földet, megismerkedtek Mihajlovval és felhasználták utasításait, anyagát. Így járt el a többek között a magyar tudós, Reguly is, aki a 40-es években megfordult a csuvas Volga-vidéken és feljegyezte a csuvas népművészet néhány alkotását.

*

A csuvas tanítóképző Szimbirszkben (ma Uljanovszk) való megnyitásával a csuvasok közül kikerülő kultúrált emberek számának megnövekedésével nemcsak az írni-olvasni tudás és a kultúra terjesztésének ügye fordul jobbra, hanem a csuvas folklór gyűjtésének és feldolgozásának ügye is.

1871-ben a szimbirszki csuvas tanítóképzőintézet megszervezője, Iván Jakovlevics Jakovlev megalkotja a csuvas ABC-t. Ettől kezdve csuvas nyelven is jelennek meg könyvek. Már az első csuvas-nyelvű ábécés könyvek is közölnek az oktatási anyag mellett meséket, találós kérdéseket és közmondásokat. Az egész irodalmi, kiadói és oktatási ügy lelke Jakovlev volt. Maga is gyűjtött csuvas népköltési anyagot s munkájába bevonta tanítványait is. Jakovlev és tanítványai munkájának arányait megítélhetjük abból, hogy csak N. I. Asmarin és N. V. Nyikolszkij professzorok irattárában 250 kötet folklór anyag maradt fenn a szimbirszki csuvas tanítóképzőintézet gyűjtéséből. N. I. Asmarin és N. V. Nyikolszkij is hatalmas folklór-anyagot gyűjtöttek össze. Haláluk után Asmarin irattárából 30 kötet, Nyikolszkij irattárából pedig 116 kötet került az állam tulajdonába.

Megközelítőleg erre az időre esik I. N. Jurkin és G. T. Timofejev csuvas néprajzosok és flokloristák tevékenysége is. Előbbi, élete során 60.000 sor dalt, mesét és közmondást gyűjtött, az utóbbi hatalmas csuvas néprajzi és folklór-gyűjteményt hagyott hátra »Техер ял — Девять деревень (Kilenc falu) címmel.

Ennek az óriási anyagnak legnagyobb részét a Csuvas Nyelv-, Irodalom- és Történetkutató Intézetben helyezték el s ott gondos tudományos vizsgálatnak vetik alá. A szebb darabokat az intézet csuvas folklór-gyűjteményekben és időszaki kiadványaiban publikálja.

*

Az első orosz forradalom évében kezdték kiadni Kazánban az első csuvas újságot »Хыпар« — Известия (Hírlap) címmel. Ez közölte a csuvas folklór néhány alkotását is. A forradalom kudarcával azonban az újságot betiltották s a fekete reakció győzelme következtében ismét a papi-misszionárius és a polgári-földbirtokos önkényuralom ügynökei léptek előtérbe. Különösen erősen hatottak N. V. Nyikolszkij néhány akkori néprajzi munkájára. Nyikolszkij Взгляд чуваш на воинскую повинность (A csuvasok nézetei a kötelező katonai szolgálatról) című munkájában nyíltan felszólította a csuvasokat a cár »a csuvasok védelmezője és jóltevője« iránti alattvalói hűségre és becsületes szolgálatra.

A papi-misszionárius irodalom minden vonalon támadásba ment át a világi irodalom ellen, a csuvas haladó értelmiség részéről azonban visszatartásra talált. Már 1908-ban sikerült kiadni Szimbirszkben néhány világi tartalmú könyvet. Például: *Образцы мотивов чувашских народных песен и тексты к ним* (Csuvas népdalmotívumok és hozzájuk tartozó szövegek), *Сказки и предания чуваш* (Csuvas mesék és mondák), Andersen meséje: *A kövér hattyúk*; Akszakov meséje: *Az aléni virágocská stb.* 1914-ben megjelent P. V. Pazuhin második gyűjteménye: *Образцы мотивов чувашских народных песен и тексты к ним* (Csuvas népdalmotívumok és a hozzájuk tartozó szövegek).

A csuvas folklór gyűjtése és tanulmányozása terén nagy munkát végzett ezekben az években a Magyar Tudományos Akadémia. 1909–12-ben két nagy csuvas-folklór kötetet adott ki. Az első kötet a csuvas ősvallás emlékeivel foglalkozik, a második kötet 1500 csuvas közmondást, találóskérdést, éneket és mesét tartalmaz. Mindkét kötetnek Mészáros Gyula a szerzője.

Röviden ez a csuvas folklór gyűjtésének és tanulmányozásának története a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Amint már láttuk, ebben a korszakban nem oldották meg (néhány ritka kivételt nem tekintve) kielégítő módon ennek a kérdésnek sem a gyakorlati, sem a tudományos részét. Csak a szovjet hatalom, miután felszabadította a csuvas népet, adta meg a lehetőséget arra, hogy széles és egyúttal tudományos alapon szervezzék meg a csuvas folklór gyűjtésének és tanulmányozásának ügyét, csak ez adta meg a lehetőséget arra, hogy a csuvas folklór a hamis papi-misszionárius és kulák-kereskedői üledéktől megtisztuljon s kiválóbb alkotásait a kommunista kultúra nevelő-eszközként felhasználhassa.

II. A csuvas folklór tanulmányozásának kérdései

A csuvas folklór tanulmányozása nagy nehézségekkel jár. Ezek a nehézségek nem annyira a folklór alkotásainak sajátosságaiból, mint inkább a nélkülözhetetlen történeti anyag elégtelenségéből adódnak.

Tudott dolog, hogy a népművészet alkotásainak alapos vizsgálatához és tanulmányozásához jól kell ismerni a nép történetét. De mit tudunk a csuvasok történetéről? Sajnos, nagyon keveset. Az a hatalmas anyag, amit erre a kérdésre vonatkozólag a forradalom előtti és a szovjet tudósok gyűjtöttek, mind a mai napig feldolgozatlan és kiértékeletlen. Még Sztálin elvtárs: *Марксизм и вопросы языкознания* (Marxizmus és nyelvtudomány című munkája után is (ahol többek között hangsúlyozódik az a tétel, hogy a nyelv évszázadok során nem megy keresztül lényeges változásokon) vannak olyan elvtársak, akik mint az ördög a tömjénfüsttől úgy irtóznak attól a kérdéstől, hogy a volgai bolgárok nyelve közvetlen kapcsolatban van-e a mai csuvas nyelvvel, jöllehet a volgai Bolgária írásos emlékei (sír-emlékek) kizárólag a csuvashoz tartoznak (arab írásjegyek, csuvas szavak). Világos, hogy ennek a bolgár-félelemnek a ki nem küszöbölése még tudatlan és bürokratikus állásfoglalás a csuvas történelem egyes kérdéseinek tudományos magyarázatával kapcsolatban.

Bárhogyan is áll a dolog, népünk történetét egyelőre kevésbé ismerjük. Éppen ezért rendkívül nehéz nyomon követni a csuvas folklór fejlődésének útját. Például teljesen homályos marad számunkra az a kérdés, hogy milyen

volt a csuvas folklór formája és tartalma fejlődésének első korszakaiban. Ezen a területen csak más népek folklórja történetéből vett párhuzamok alapján foglalhatunk állást. Azonban a párhuzamvonás, ahogyan már V. I. Lenin is felhívta a figyelmünket, nem tudományos módszere a kutatásnak, következőképpen a kérdés nyitott marad.

Többé-kevésbé ismert a XIX. század csuvas folklórja, azonban itt is mutatkoznak lényeges fogyatékoságok. Így például a legnagyobb történeti eseményeknek, melyek a XVII—XVIII. században a Volga vidékén végbe mentek (a parasztság felkelése Sztyenyka Razin és J. Pugacsev vezetésével) csak halvány tükörképei mutatkoznak a XIX. század folklórájának fennmaradt alkotásaiban. Ez mindenekelőtt természetesen azzal magyarázható, hogy a cárizmus üldözött minden megemlékezést ezekről az eseményekről, de nem szabad megfeledkeznünk a csuvasok elnyomott helyzetéről, tudatlanságban való tengődéséről sem, ami nem adta meg annak lehetőségét, hogy írott emlékekben megörökítsék ezeket az eseményeket és megőrizték a róluk szóló népméket.

A régebbi korszakok eseményeiről alig beszélhetünk. Azok csaknem teljesen elhalványodtak a nép emlékezésében. Még az olyan esemény is, mint a XVI. század közepén a kazáni kánságnak az oroszok által való meghódítása, a nép emlékezetében csupán zavaros képzetként őrződött meg. Az elmondottak után úgy látszik, mintha semmiféle lehetőség sem volna arra, hogy rekonstruáljuk a csuvas folklór történeti fejlődését. Ez azonban nincs így. Pl. meglehetősen világos fogalmaink vannak már az ősközösségi fokon álló csuvasok folklórjáról is. E korszak folklórájának emlékei a különféle ráolvasások, bűvölések, a természet erőihez való könyörgések, a naptári ünnepekhez kötött dalok és munkadalok. Természetesen a társadalom fejlődésével együtt ezek is változásokon mentek keresztül, alapjukban azonban elég érintetlenül őrződtek meg. Пыенфайта alkotásokat nagy számban találunk Magnickij: *Материалы к объяснению старой чувашской веры* (Adatok a régi csuvas vallás megvilágításához) és Mészáros: *A csuvas ősvallás emlékei c.* munkájában.

E korszak folklórja az egész társadalmat, a társadalom minden tagját szolgálta, mivel még nem voltak magántulajdonban a termelési eszközök és nem voltak egymással szembenálló társadalmi osztályok. A társadalomnak ellenséges osztályokra való bomlásával megváltozik a folklór alkotásainak jellege is. Tartalmuk révén osztályjelleget nyernek, a társadalom egy bizonyos osztályát szolgálják, a szembenálló osztály kárára. A legkülönbözőbb vallásos énekek és imádságok, a ráolvasások és bűvölések stb., fegyverré válnak a dolgozó tömegek kezében a kizsákmányoló osztályok által történő szellemi leigázás ellen. A kizsákmányoló osztályok életviszonyaikkal arra kényszerítik a kizsákmányoltakat, hogy új műfajokat alkossanak a folklórban; ilyenek a mesék, az anekdoták, a közmondások, szólásmondások stb. Ezekben az alkotásokban a dolgozók könyörtelenül kigúnyolják osztályellenségeiket és dicsőítik a dolgozó ember kiválóságát. Elég nagy számban találunk erre példát azokban a csuvas folklór-gyűjteményekben, amelyeket Csebokszarban (Csuvasia) adtak ki 1941—49-ben, valamint Mészáros munkájának második kötetében. A rendelkezésünkre álló anyag alapján, bár nem sikerült mindig pontosan megállapítani, hogy mikor, melyik korszakban keletkezett ez vagy az a folklóralkotás, a rabszolgatársadalom,

a feudalizmus, vagy a kapitalizmus korszakában-e, — de egy dolog világosan áll előttünk: majdnem mindig két ellentétes osztály képviselőivel van dolgunk: gazdával és szolgával, földbirtokossal és paraszttal, kereskedővel és háziszolgával stb. Rendkívül valószínű és tudományosan is helyes feltételeznünk, hogy azok a folklóralkotások, amelyek a barszolgaság és a feudalizmus korszakában keletkeztek, a kapitalizmus körülményei között új tartalommal telnek meg: a gazda megváltozva ugyan, de megmarad, a vele szembenálló már nem rab (szolga vagy zsellér) és nem paraszt, hanem munkás. Ezt a gondolatot igazolja a csuvas mesék, anekdoták, közmondások és szólásmondások tartalma is. Bár fennmaradnak a gazda és a szolga, a földesúr és a paraszt ábrázolásai, de kisebb helyet foglalnak el.

Ilyen módon ismét igazolódik az a tétel, hogy a társadalom anyagi életének megváltozásával megváltozik a társadalom szellemi életének tartalma is. A csuvas társadalom életkörülményeiben beállott változások esetünkben a csuvas folklór tartalmának módosulásához vezettek.

A csuvas nép jóval az orosz hódítás előtt ismerte már a nagybirtokosokat és kereskedőket, ellenük irányította gúnyos meséit, anekdotáit stb. A tatár-mongol invázióban és a vagyonos osztályok orosz és más földekre való menekülésével kapcsolatban, továbbá a megmaradt részük eltatárosodásával a folklórnak ezek a gúnyoros alkotásai a tatár mirzák (fejedelmek) és bégek ellen irányultak, mivel abban az időszakban ezek voltak a csuvas dolgozók fő kizsákmányolói. Mikor a csuvas földet meghódították az oroszok, ezek a gúnyoló folklór-alkotások a gyarmatosítók, a hivatalnokok és papok, hittérítők ellen irányultak, valamint a helyi kizsákmányolók és varázslónők ellen.

Bár a kapitalizmus gyengén fejlődött a csuvas földön, körvonalai teljesen kialakultak. Ez abból látható, hogy a városokban és a telepeken gyárak és üzemek keletkeztek, kapitalista csuvasokkal az élükön, kereskedő csuvasok léptek fel nemzetközi kapcsolatokkal, falun pedig kulák kiskereskedők. A kizsákmányolóknak, a burzsoázia új osztályának a városban a munkások álltak ellen, falun pedig a szegényparasztok és a mezőgazdasági cselédek.

Ebből az osztálycsoportosításból kiindulva megváltozik a csuvas folklór tartalma is. A korszak meséiben és anekdotáiban mind nagyobb mértékben kigúnyolják a fiatal burzsoázia képviselőit, tudatlanságukat, kapzsiságukat, fukarságukat, szélhámosságukat, könyörtelenségüket stb. Ugyenebben az időben megmarad, sőt fokozódik a folklór alkotásainak élessége a papok ellen, akik a dolgozók elleni harcban a burzsoázia szolgái voltak. Meg kell említenünk, hogy ebben az időben a papok már nem idegenből jött hittérítők, hanem nagyrésztük csuvas származású. Ez azonban nem menti meg őket a folklór nyilaitól. Megállapíthatjuk tehát, hogy a kapitalizmus fejlődésével nemcsak a csuvas nép nemzeti öntudata növekedett, hanem a dolgozók osztályöntudata is s már nem nemzeti hozzátartozásuk szerint osztályozták az embereket, hanem osztályhelyzetük szerint.

Természetesen a folklór alkotásaiban a vagyonos osztályok képviselőire mért csapások nem véletlenül érik őket, hanem a dolgozó tömegek képviselői nagyon is tudatosan mérik azt rájuk. A dolgozók ezeknek a mesehősöknek az alakján keresztül éneklik meg erejüket és akarataikat, értelmességüket és jellemüket, törekvéseiket és adottságaikat, ezek minden lehetséges akadály ellenére biztosítják számukra végül a kizsákmányolók igazán a lerázását.

Természetesen a folklóralkotások között akadnak olyanok is, amelyek a népiesség látszatát keltve, a kizsákmányolók és a szentatyák »érdemeit« és »belső értékeit« igyekeztek dicsőíteni. Ezeket a »meséket« azonban gyorsan felismerte a nép és belesöpörte a történelem szemétládájába. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeként véglegesen végeztek a hasonló jellegű »alkotásokkal.«

*

Néhány szó a csuvas folklóralkotások formáiról

A csuvas folklór formáira vonatkozó kérdéseknek nincs lényeges jelentősége. Azonban tekintettel arra, hogy napjainkban egyes folkloristák hajlandók a prózai elbeszéléseket úgy tekinteni, mintha az csuvas mesék, legendák, mondák stb. egyetlen formája volna, erről is kell néhány szót mondanunk. Általánosságban szólva, ma a csuvas meséknek, legendáknak, mondáknak valóban csak az elbeszélő (prózai) formáját ismerjük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a csuvasoknak nem voltak olyan folklóralkotásaik, amelyeket versformában adtak volna elő. Vegyük pl. Feodorov: »Арзюри« — леший. (Erdei szellem), vagy Ivanov: »Тимёр тылэ« — Железная малка. (A vastiloló) c. költeményét. Ezek a csuvas folklór hiteles versformájú alkotásai (eredeti eposz), amelyeket csak kevésbé javítottak és szerkesztettek át az első csuvas költők. Emlékezetem szerint az öregek, akik sohasem hallottak Feodorovról vagy Ivanovról, ezeket az alkotásokat felerészben prózában, felerészben versekben adták elő. Ezenkívül ugyancsak a mi falunkban élt egy guszlár, Kösat Makseme-nek (Nemezcsizmás Maxim, t. i. nemezcsizmát hordott) hívták, aki hosszú tréfás verses alkotásokat adott elő. Tartalmukra most már nem emlékszem, azonban ezeknek a daloknak a motívumai és formája csodálatosan emlékeztet a mai kazah akünök alkotásaira.

Nekem az a véleményem, hogy a csuvasoknál még a közelmúltban is voltak verses formájú, epikus jellegű alkotások. Ezt igazolja néhány adat, amit a csuvas Nyelv-, Irodalom- és Történelemkutató Intézet kéziratos gyűjteményében őriznek. Azt is feltételezhetjük, hogy valahol a csuvas földön, vagy ami még valószínűbb, annak határain kívül a Szovjetunió más területein élnek még olyan öreg csuvasok, akik egyes folklóralkotásokat (legendákat, mondákat) verses énekes formában adnak elő.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eddig nem látott lehetőséget teremt nemcsak a forradalom előtti folklór gyűjtésére és tanulmányozására, hanem a népművészet felvirágzására is. A társadalom politikai, gazdasági alapjának megváltozásával együtt nemcsak az általános szellemi kultúra változott meg, hanem a népművészet jellege, tartalma és formája is. Részben a múlté lettek a különféle ráolvasások, bűvölések, a vallásos és naptári ünnepekhez kötött énekek és imádságok, mivel számukra már nincsen meg a társadalmi alap. Eltűntek azok az énekek is, amelyek a csuvas nép keserves sorsát gyászolták. Helyettük új dalok születtek, melyek a szabadságot és az örömteli szocialista életet éneklik meg; a szovjet katonák csatatéren tanúsított hősiességét és bátorságát, a szovjet emberek gyárakban és kolhozokban végzett munkáját dicsőítik. Új mesék és legendák születtek a szovjet nép vezéreiről; V. I. Leninről és I. V. Sztálinról.

A mai csuvas folklór, mint általában a szovjet folklór, szoros kapcsos-

latban van a szocialista valósággal, mivel az szülte és azt szolgálja. Éppen ezért a mi körülményeink között nincs helye az olyan »kínai falnak«, amivel a burzsoá folkloristák megpróbálták elválasztani a folklórt a szépirodalomtól, mondván, hogy »a szépirodalom a kiválasztottak művészete, a folklór pedig a műveletlen tömegek szórakoztatására szolgál.« A Szovjetunióban, így a Csuvas földön is a folklór alkotásait egyenlő mértékben közlik a híres írók művészi alkotásaival.

A szovjet csuvas folklór gyorsan fejlődik és gazdagszik. Ez a gazdagodás általában összefügg a Szovjetunió általános gazdasági, politikai és kulturális fejlődésével. Az alkotások egy része a régi forma felhasználásával keletkezett, de új tartalommal, más részük pedig a folklór eddig nem ismert formáiba önti az új tartalmat. Ezzel kapcsolatban elegendő a csasztuskák új formájának születésére utalni. Ezeket a dalokat a kolhozifjúság balalajka kísérettel adja elő. Itt minden új. A tartalom is, a forma is, a balalajkával való előadás is. Együttal megjegyezzük, hogy a balalajka, mint zeneszerszám, régebben nem állott különösen nagy becsben a csuasoknál. Jobban kedvelték a hegedűt és a guszlát, s részben a harmonikát is. Ma a hegedűt s a guszlát teljesen kiszorította a harmonika és balalajka s más pengetős hangszerek.

A csuvas szovjet folklór nagyarányú felvirágzása a fasiszta Németország elleni Nagy Honvédő Háború korszakára esik. Kezdetben felháborodott katonadalok születtek Hitler és a fasizmus ellen, azután megjelennek a közmondások, szólásmondások, anekdoták és mesék, amelyek leleplezik és kigúnyolják az idegen rablókat. Ezekkel együtt terjed az ismert írók és költők számos alkotása is s a csuvas folklór részévé válik.

Meg kell említenünk még egy körülményt, ami igen nagy mértékben felvirágoztatta a csuvas folklórt a szovjet időben. Az orosz és a többi nép forradalmi dalait lefordították csuvas nyelvre, s ez lehetővé tette, hogy később nemzeti forradalmi énekek szülessenek.

Napjainkban a csuvas folklór alkotásai a szocialista társadalom embe-reinek békés munkáját éneklik meg, azt a munkát, amely oly sikeresen építi a kommunista társadalmat. Ez természetes folytatása az Októberi Forradalom és a polgárháború korszaka, az újjáépítés, a szocialista építkezés, a Nagy Honvédő Háború nehéz évei és a háború utáni első öt éves terv folklórájának. Természetesen ebből a folklóranyagból idővel sok kiszitálódik, de a legértékesebbek megmaradnak a szovjet korszak népe szavának hatalmas emlékeiként.

III. A szovjet csuvas folklór

A régi Oroszország társadalmi gazdasági alapjának megváltozása az egykori orosz birodalom népei szellemi kultúrájának átalakulásához vezetett. Ennek megfelelően megváltozott a folklór tartalma is. Feledésbe merültek, elpusztultak különböző ráolvasások, varázslások, a vallásos, ünnepi, és ezekhez hasonló énekszövegek és dallamok, mivel nem volt már számukra reális társadalmi háttér. Mindinkább háttérbe szorultak az irreális tartalmú mesék és legendák. Eltűntek a keserves sorsról szóló énekek és siránkozások.

A szovjet rendszer győzelmével és a szocializmusnak a csuvas földön és általában valamennyi szovjet köztársaságban történő építésével új folklór született és fejlődött ki, ami a felszabadított munka örömét, a szocialista élet hatalmas megteremtőit, Lenint és Sztálint, a kommunizmus nagysza-

bású építkezéseit éneklik meg. A szovjet korszak csuvas folklórában két nagy csoportot különböztethetünk meg: az első, a nagyobbik csoport, a dalok és csasztuskák, a második csoport a mesék, legendák, anekdoták, közmondások, szólásmondások stb.

Már mondtuk, a mai csuvas folklórban a dalok foglalják el a vezető helyet. A szovjet korszak meséi és legendái nem haladják meg a két-három tucatot. Dalokat és csasztuskákat viszont százával, ezrével sorolhatunk fel. Ezek a dalok bizonyos csoportokra oszthatók: forradalmi, munka-, ünnepi, újjonc- stb. dalokra.

A mai csuvas folklór jellegének megvilágítására néhány példával mutatjuk be ezeknek az alkotásoknak legfőbb témáit. A szerző egyúttal mentegeti magát. A dalok fordításában nem őrizhető meg mindig az eredeti rím és ritmus. Igen sokat töprengtem és gondolkodtam a lefordított dalok tartalmának és formájának többé-kevésbé pontos visszaadásán.

1. A Leninnek és Sztálinnak szentelt dalok és mesék

A mai csuvas folklórban különösen nagy helyet foglalnak el azok az alkotások, amelyek a Szovjetunió hatalmas megalkotóinak, Leninnek és Sztálinnak az alakját rajzolják le. A dalokban is, a mesékben is hősökként szerepelnek, akik felszabadították a dolgozókat az évszázados rabságból, szabad, boldog életet adtak nekik. A mai csuvas folklór alkotásaiban Lenin és Sztálin neve elválaszthatatlan egymástól s úgy jelenik meg, mint a dolgozók nagy vezére és tanítója. Forduljunk a példákhoz:

Lenin szép hajnalával
Szerencsés úthoz értünk,
Sztálin bölcseségével
Gazdag élethez jutottunk.

Asle* Lenin süttibe
Telej sülnö tupremér,
Asle Stalin tšisöbe
Pujan purnés tupremér.

Selyemkendő fejemen,
Másik kettő kezemben.
Lenin bölcsesége bennem.
Sztálin képe énvelem.

Pursén tuter pušémra,
Šure tuter alemra.
Lenin attem — tšəremre,
Stalin atte — umemra.

Fényes a hold, fényes a hold, — úgy mondják,
Fénylőbb vagy te a holdnál Sztálin elvtárs.

Ujex süte, ujex süte, aj teješšə;
Ujexran ta, Stalin juldaš, süte esə!

Becéző a nap, becéző a nap — úgy mondják,
Becézőbb vagy te a napnál, Sztálin elvtárs.

Šəvel eše, xəvel eše, aj teješšə;
Šəvelren te, Stalin juldaš, eše esə!

Drága az arany, drága az arany — azt mondják,
Drágább vagy te az aragnál, Sztálin elvtárs.

İltten xakle, İltten xakle, aj teješšə;
İlttenran ta, Stalin juldaš, xakle esə!

* A szerző kéziratában szereplő e-t e jelöli.

Már az idézett daltöredékekből is látható, hogy milyen gyöngédséggel és szeretettel veszik körül Lenin és Sztálin nevét a mai csuvas folklórkötés-sokban. A kép teljessége kedvéért idézünk még két csuvas mesét rövid tartalmi kivonatban.

Az első mesének »Телей« — Счастье (Boldogság) a címe. Tartalma a következő:

»Egy névtelen faluban élt egyszer egy öregember és egy öregasszony. Nehezen jöttek ki a keresetükből. Öregkorukra csodagyermekük született, aki nem órától órára, hanem percről percre nőtt. Mattur Endri felnőtt és látta, körülötte mindenütt nyomor van és szegénység, boldogságnak nyoma sincsen. Vette kenyerestartisznyáját és elindult megkeresni népe boldogságát. Sokáig ment, rövid ideig ment, nem tudjuk, végül elérkezett a naphoz és meglátott rajta egy hatalmas sast. A sas megtanította a hőst, hogyan kell legyőzni a nép ellenségeit és hogyan kell elérni a boldogságot. Tanácsainak segítségével Mattur Endri megsemmisítette a nép ellenségeit és megtalálta a boldogságot a munka emberei számára.« A mese verssel fejeződik be:

A legyőzhetetlen nap,	Pultarulle xevatle,
A hatalmas szárnyú sas,	Síræp, vejle sunatle,
A mi szeretett Leninünk,	Emertkajek — Lenin vel,
A mi szeretett Sztálinunk.	Emertkajek — Stalin vel.

Lenin elméje fényével	Asle Lenin esæpe,
Boldogságunkat megtaláltuk,	Tševaš tupræ telejne,
Sztálin elméje fényével	Asle Stalin esæpe
Győzhetetlenekké váltunk.	Tševaš tupræ tivæšne . . .

A másik mesének a címe: »Хевель« — Солнце (Nap), tartalma a következő:

»A Volgánál egy kolhozban élt egy öregember. Volt neki három fia. Egyszer az öregember magához hívatta a fiúkat, s meghagyta nekik, hogy menjenek el a naphoz. A fiúk nem sokat gondolkoztak, hanem elmentek. Az úton a fiatal hősök megsemmisítették a Szovjetunió ellenségeinek sok-sok hordáját. Hőstetteik hírét meghallotta Sztálin, meghívta a Kremlbe és kitüntette őket az »Aranycsillaggal«. Hazatérve a fiúk elmesélték atyjuknak tetteiket és a Napnál tett látogatásukat.« Ez a Nap — Sztálin. »Helyesen mondjátok fiaim, a dolgozók igazi Napja valóban Sztálin — mondja az öreg. — Ti nála voltatok, ő tüntetett ki benneteket. Ti teljes mértékben méltók vagytok arra, hogy rokonaink hálásak legyenek nektek.«

Mint az idézett példából látható, a nép vezéreit, hőseit a legékesebb jellemvonásokkal ruházza fel. Hatalmasak, messzirelátók, mint a fenn szálló sas. Fényüket, nagyságukat semmivel sem lehet összehasonlítani. Fénylőbbek a holdnál, becézőbbek a napnál, drágábbak az aranynál. Az utóbbi különösen jellemző; nincs olyan mese, nincs olyan ének, nincs olyan dal, melyben Lenint és Sztálint ne hasonlítanák össze az élet, a fény, a meleg forrásával, a Nappal. A Nap Lenin és Sztálin melegével és fényével, jóságával és gondoskodásával melegíti a munka valamennyi emberét. A Nap — Lenin és Sztálin — minden nép szívébe vidámságot és magabiztosságot költöztet, harcol a békéért és a világ népei közti barátságért.

2. Dalok a sztálini alkotmányról

Sok szívhez szóló dalt szentelt a csuvas nép a Szovjetunió sztálini alkotmányának, mely a Szovjetunió nagy vívmányait és polgárjogait őrzi. Ezeket az eredményeket és jogokat a szovjet szocialista állam alapvető törvényeinek megalkotója, I. V. Sztálin biztosította. Éppen ezért az alkotmányról szóló dalokban állandóan jelen van Sztálin elvtárs alakja. Alább bemutatunk néhány részletet azokból a dalokból, amelyeket a Szovjetunió sztálini alkotmányának szenteltek.

Miként a meleg tavaszi nap
Felkelti az alvó földet,
Úgy kelti fel az alkotmány is
Szovjet földön az alvó örömet.

*

Fenn a magas kék egekben
Fénylik a nap felettünk,
Sztálin ékes alkotmányát
Szívünk vérében visszük.

*

Hallgatjuk a csalóányt,
Hogy örüljön a szívünk
Olvassuk az alkotmányt,
Hogy örüljön értelmünk.

*

Fehér virágos selyemkendő
Díszíti nyakunkat.
Sztálin drága alkotmánya
Melegíti szívünket.

Šurkunexi sar xəvel
Ilemlet' təantsene;
Konstitutsi — sən šakon
Saventarat' tsərene.

*

Jelder-jelder sar xəvel,
Kevak pələt, tüpintše.
Stalin sirne tap sakon
Kašni šinnen tsərintše.

*

Šeptšek kajek jurrine
Pur šinnen ta iltmelle
Stalin konstitutsine
Pur šinnenta pəl'melle.

*

Šur tšetšklə pürsən tuter
Pulter kašin uməntše;
Stalin sirne konstitutsi
Pulter kašin tsərintše!

Itt a sztálini alkotmányról csak néhány csuvas dalt hoztunk fel példaképpen. Ezeknek a daloknak azonban megszámlálhatatlan tömege él. Elkísérik a csuvasokat, különösen az ifjúságot, munkájukra, pihenésükre, lelkesítik őket a kommunista építés feladatainak sikeres elvégzésére.

3. A haza védelmére szentelt dalok

A haza védelme a Szovjetunió minden polgárának megtisztelő kötelessége. Így van ez megírva a sztálini alkotmányban. A szovjet emberek mindennél jobban szeretik a szocialista hazát, mivel az és kizárólag csak az biztosítja számukra a kultúrát, a jómcdú életet. Éppen ezért a szovjet hadseregben való szolgálatot és a szovjet haza megvédését legelső és legmegtisztelőbb kötelezettségnek tekintik. Ez visszatükröződik a csuvas népköltészetben is, mint az alábbi példákból látni fogjuk.

Ne szólj hozzám kedvesem,
Egyenes út előttem.
Hangosan szól énekem,
Országunkat megvédem.

Anne, manšen an maker,
Pirən umra šul taker.
Taker šulba utatper,
Xərlə šara kajatper.

Örülj anyám, örvendezz,
Fiad örül, lelkendez.
Hazám védeni megyek,
Gonosz ellenség, reszkess.

*

Tüzeckénk még kéken ég,
Ne zárd el a szelepet,
Éber még az ellenség
Ne tedd le a fegyvered.

*

A gyeplők újak a polcon,
Használatra vár a hám.
Nőjj, mint az erős tölgyfalomb,
Vár rád a katonaság.

*

Disznó ne üsd bele orrod
Kolhozveteményesünkbe!
Ellenség, mit keresel
Szovjet veteményesünkben?

*

Mint a veszett kutyának
Fejére nagyot ütöttünk,
Úgy a japán szamurájoknak is
Minden fogát kitördeltük.

Saven, anne, manpala,
Manšen esə an ku'an.
Ep kajatep sixlama
Xamer tevan šəršiva.

*

Kemakara kevar pur
Lüşke xupsa xuras mar,
Yəri-tavra tešman pur, —
Sišlex əsne vejlatar.

*

Xutlam-xutlam til'xepi,
Sentrej šintše vırtmintštə.
Tšun juratne sar atši
Xərlə Sarta pulintštə.

*

An tšik sišna, semsuna
Kolxos ješəl paxtšine.
An tšik pušna es, tešman
Sovet Sojus tšikkine.

*

Ursa kajne jittine
Semsa urle pətemer
Irsər samurajsene
Šelne xuşsa jatemer.

Nem idéztük a Nagy Honvédő Háború korszakának dalait, mivel azokról másutt szándékozunk beszélni. Itt csak a következő körülményekre szeretnénk felhívni a figyelmet: a csuvasok régi újoncdalait teljesen átírtatta a bánat és a szomorúság. Bennük az újoncok biztos halálra készültek. Teljesen más a mai újoncdalok hangulata: üdék, optimisták, magukkal ragadók. Ez jól látható a fent idézett példákban is. Természetes magyarázata ennek a szovjet emberek anyagi életkörülményeinek megváltozása s ennek következtében az életre s benne a hadseregben való szolgálatra vonatkozó nézetek gyökeres átalakulása. A régi időben az állam és a hadsereg a dolgozók ellensége volt, mivel az erőszak eszközeként szerepelt a birtokosok és a kapitalisták kezében. Egészen más ma a helyzet, mikor a szovjet állam, s benne országunk hadserege teljesen népi, a nép érdekeit védi. Ebből következik a szovjet emberek odaadása szovjet hazájuk iránt, s az a tény, hogy a szovjet hadseregben való szolgálatot úgy tekintik, mint megtisztelő kötelességet. Ebből következik az újoncdalok optimizmusa és kiesorduló életkedve.

4. A kolhozfalú dalai

A mai csuvas kolhozdalok, közöttük a munkadalok is, — ritmikájukat illetőleg — már nincsenek kapcsolatban a munkafolyamattal. De azért megtöltik a kolhoz munkás életét munkája közben és szabadidejében egyaránt. Nagy mozgósító és lelkesítő szerepet játszanak. Ezt magunk is tapasztalni fogjuk, ha megismerkedünk néhányal a mai csuvas falú dalai közül. Íme néhány példa ezekből a dalokból és csasztuskákból:

A szovjet hatalmat hazánkban
Milyen mester alkotta meg?
A kolhozéleket hazánkban
Milyen mester alkotta meg?
Lenin alkotta a szovjet hatalmat,
Sztálin alkotta a kolhozéleket.
Művészetünk a büszkeségünk,
Gazdagságunk: jobb életünk.

*

A nyírfaligetben szól a kakuk,
Hajlong a fenyő a nyír előtt.
Hajlong a fenyő, hullámszik a nyír,
Szellő jár-kél a lomb között.
A szél fuvallatától, lélekzetétől
Hullámszik a gabona, ring a vetés,
Örvendezik a kolhoz munkás szíve:
Hála néked munka, hála néked
emberi ész!

*

Kisüt az első tavaszi nap.
Kivirágzik a fagyal
Cseng a kakukszó
Cseng a kakukszó,
Hangos az erdőalj.

Brigádunk a mezőre tart,
Ajkukon vidám a dal,
Szól a kakukszó,
Szól a kakukszó,
Hangos az erdőalj.

*

:Selyemkendő vállamon:
Hattyúként járok az úton, az úton,
A szükségét elhagyom,
Kolhozban van jó sorom, jó sorom.

: Azt mondják, jó sorunk van:
Mért ne élnénk boldogan?
Itt lakunk a kolhozban, kolhozban.
Kolhozélet gazdagság,
Lenin útja igazság, igazság.

: Azt mondják, nincsen panasz:
Mért is lenne zokszavam?
Jól élünk a kolhozban, kolhozban.
Kolhozélet könnyebbség,
Sztálin szava bölcsesség, bölcsesség.

Sovet vlašne šeršivra
Mənle estaš tune-ši?
Tšaple kolxos purneša
Mənle estaš tune-ši?
Lenin tune ku vlašá,
Stalin tune kolxosa.
Vəsen xiššen piratper,
Tšaple šulba utatper.

*

Xurenlexra kukkuk, aj avetat',
Tšereš terri sillenet'.
Tšereš ta terri sillenipe
Vešter-vešter šil' varet'.
Vešterax ta vešter šil' vərnipe
Xirti tīrpul xumxanat'.
Xirtijex te tīrpul xumxannipe
Pirən kolxos savenat'.

*

Šurxi xəvel' aj, ešetsan,
Šəmər't' šeški šurelsan,
Avetat' kukkuk,
Avetat' kukkuk,
Jenerat' verman.

Pirən brigade xire tuksan,
Əs' jurrine tētensan,
Avetat' kukkuk,
Avetat' kukkuk,
Janerat, verman.

*

:Pursən tuter ep šixrem:
Uram urle ep kašrem, ep kašrem.
Šən purneša ep kušrem,
Jiverlexran xeteltem, xeteltem.

: Pujan, pujan tejəšə:
Jeple pujan pulas mar?
Epir xalə kolxozra, kolxozra,
Kolxoz əšne savatper,
Lenin jatne manmastper, man-
mastper.

: Purneš' lajex tejəšə:
Jeple lajex pulas mar?
Epir xalə kolxozra, kolxozra,
Kolxoz əšne savatper,
Stalin xiššen piratper, piratper.

A kép teljessége kedvéért bemutatjuk a csuvas kolhozparasztság néhány közmondását is.

- A kolhozombárokban télen is, nyáron is töménytelen sok a gabona.
- Kolhoz-lónak nem kell korbács.
- A kolhozban egyformák a fiatalok és az öregek, mind büszkék a munka örömére.
- A kolhozvagyon, népvagyon, meg kell óvni, meg kell őrizni az ellenségtől.
- Ami a kolhoz számára jó, az ellenség számára rossz.
- A munkaszerető kolhozisták bőségben élnek.
- Sztálin szava olyan, mint az arany, sohasem rozsdásodik meg.

Alapjában véve ilyenek azok a dalok és közmondások, amelyek az új csuvas falu szocialista életét tükrözik. Itt már nincs helye a sors stb. ellen való panaszkodásnak, mivel a közös munka alapján megváltoztatta a parasztság lelkivilágát is.

5. A Nagy Honvédő Háború korszakának csuvas folklórja

A Szovjetuniónak a német fasiszta rablók ellen viselt Nagy Honvédő Háborúját valamennyi népe hatalmas mértékben támogatta, mivel a fasiszta Németországban és annak rabló hadseregében szocialista hazájuk halálos ellenségét látták. A szovjet-csuvas föld a többi szovjet köztársasággal együtt hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az ellenséget szétzúzza. A csuvas nép munkás és harcos hőstettei révén teljes erejével kivette részét az állati ellenség feletti győzelem kivívásában. Ez visszatükröződik népköltészetében is: dalokban, mesékben, közmondásokban stb. Hogy megállapításunk ne csak üres szavakból álljon, forduljunk magukhoz a folklóralkotásokhoz, mindenekeelőtt a dalokhoz:

Szamártövis bokorból
Kígyó szava hallatszik.
Berlini kutyaólból
Hitlerugatás hangzik.
Vérünket szomjúhozza,
Vagyonunkat óhajtja,
Óklébe akar fogni,
Rabjává akar tenni.
Nem megyünk a markába.
Nem veszünk rabigába.
Levágjuk a kobakját,
Kiirtjuk a fajtáját.

*

Berlin kapuja lánccal van bezárva
Nem nyithatja ki bárki,
Mi kinyitjuk, s bemegyünk.

Hitler lépcsője vassal van borítva,
Nem léphet rá bárki.
Mi rálépünk s felmegyünk.

Jəpl'ə xule xuššintšen
Š'əl'en sassi iltənet',
Junle Berlin xulintšen,
Gitler sassi iltənet',
Junlə Gitler aškenat',
Xələx mulne xəpsenat',
Pire tšura tevas, tet,
Xanxur, asap küres, tet.
Tšura tuma pameper,
Xanxur, asap tüşməpər,
Pušne kassa tateper,
Leš təntšene esatəper!

*

Berlin xəpxi sentšerle,
Pul'i-pul'mi usajmast',
Epir ussa kəpəpər.

Gitler pusmi timərlə,
Pul'i-pul'mi pusajmast',
Epir pussa kəpəpər.

A német hadsereg erős hadsereg.
Nem verheti le bárki.
Mi legyőzzük s szétszórjuk.

*

Teljes erődből szólj kakukmadár,
Hamarosan vége a dalnak.
Teljes erődből harcolj, babám,
Hamarosan vége Hitlernek.

Gyorsan frontra kell mennünk,
Harcok hőségévé lennünk,
Oroszlánként harcolnunk,
Fasisztákra lesújtunk

*

Ember tán ez? Nincsen képe.
Kutya tán ez? Nincsen szőre.
Ártány talán? Nincs sertéje.
Mondhatjátok hát, miféle?
Hitler szuka fia ez,
Fasiszta hordalék ez.
Svábbogarak közé fogjuk,
Három napig mindig ütjük,
Tökkobakját addig verjük,
Míg csak széjjel nem ütöttük.
Szemétdombon eltemetjük,
Lepd el bogáncs, megengedjük.

Nimesé sarə — sírep sar,
Pul'i-pul'mi vatajmast',
Epir šapsa vateper!

*

Avet kukkuk xiterax,
Tšarenassi inse mar.
Šapés tusem xiterax, —
Šanteressi inse mar!

Epir fronta kajar-i te
Frontri geroj pular-i.
Areslan pek šapešsa
Fašisa təp tevar-u.

*

Etem tesen, senə šuk,
Sisna tesen, šertsə šuk,
Jite tesen, təsə šuk,
Kalamasan — pəles šuk.
Vel əmət'sər Gitler vət'.
Ik tarakan kül'əpər,
Varne Gitler xupeper,
Viššə xísran tapeper
Šitštšə pušran šapəpər,
Kuptaškine vateper,
Masara esateper,
Vəl'tren verri akeper!

Ilyenek a Nagy Honvédő Háború csuvas népköltészetének termékei.
Forduljunk most az antifasiszta közmondásokhoz.

- A farkas megfojtja a juhokat, Hitler az embereket.
- Hitler gazdagsága — a népi vér.
- A szovjet lövedékek szeretik a Villit.
- A fasiszta ma ezredes, holnap halott.
- A fasiszta reggel nevet, estére sírvafakad.
- A fasiszta ma a lábán áll, holnap mankóin.
- A vihar szétveri a port, a szovjet hadsereg a fasisztákat.

Amint látjuk, a nép rövid fordulatokban, metszően csutorozza a német fasiszta rablókat és főkolompusukat, Hitlert. Ezekben a népi közmondásokban kifejeződik a szovjet emberek büszkesége szeretett hadseregük ereje és hatalma felett.

Az antifasiszta dalok és közmondások a Nagy Honvédő Háború korszakában rendkívül nagy lelkesítő szerepet játszottak. Ezek a szovjet társadalom erkölcsi, politikai egységének megnyilatkozásai. A maguk idejében nagy mértékben hozzájárultak ennek az egységnek a legmesszebbmenő megszilárdításához, következőképpen hozzájárultak a szovjet hadsereg erkölcsi, politikai és harcászati minőségének fokozásához is.

Bizonyos értelemben leszögezhetjük, hogy az antifasiszta folklór a Szovjet Hadsereg fegyverévé vált és erejéhez mérten hozzásegített bennünket a hitleri Németország és az imperialista Japán feletti győzelem teljes kivívásához. Itt azonban emlékeznünk kell arra is, hogy győzelmünk kivívása mindenekelőtt annak az eredménye, hogy a mi társadalmi és politikai rendünk felsőbbrendű a kapitalistákénál, a mi hadseregünk felsőbbrendű a kapitalista hadseregnél, szocialista ideológiánk felsőbbrendű a kapitalista ideológiánál. Győzelmünk kivívása a népnek és a hadsereg zseniális vezetőjének Sztálin generálisszimuszának köszönhető. A Szovjetuniónak a Nagy Honvédó Háborúban aratott győzelmét ezekből az alapvető feltételekből kiindulva lehet csak megérteni, s így érthetjük csak meg az antifasiszta folklór helyét és szerepét is a német-fasiszta bitorlók teljes megsemmisítésében.

A Nagy Honvédó Háború korszaka nemcsak antifasiszta dalokat és közmondásokat hozott létre, hanem meséket is. Hogy megismerkedjünk ezeknek a meséknek jellegével, röviden bemutatjuk két antifasiszta mese tartalmát. Az első, Kacschan nagyapó meséje így szól:

»Egyszer a parasztok a ház tövében, a földpatkán üldögéltek és pocskondiázták a német bitorlókat, koszos kutyaúknak nevezték őket. Hirtelen odaszaladt hozzájuk egy kutya és beszédkézségre téve szert, azt mondta: Ti megsértettétek bennünket kutyaúkat, mivel összehasonlítottatok bennünket a német bitorlókúkkal. A parasztok nagy zavarba jöttek és a német bitorlókat a vérengző farkassal, a mérges kígyóúval és végül az erdei szellemmel hasonlították össze. Azonban hirtelen megjelent a farkas, a kígyó és az erdei szellem, s egyhangúan kijelentették, hogy a parasztok nagyon megsértik őket, ha a német bitorlókúkkal hasonlítják össze. »Mi — mondták — nem rombolunk le városokat és falvakat, nem gyilkolunk meg öregeket, asszonyokat és gyermekeket, mint a németek. A parasztok sokáig hallgatóan üldögéltek és azon töprengtek, minek is nevezzék, mivel is hasonlításák össze a német bitorlókat, mikor végre eszükbe jutott a fasiszta szó. Igen, a német bitorlók valóban fasiszták, akik gonoszabbak a fenevadaknál és férgéknél és akiknek nem lehet helyük a földön.«

A másik mese címe: »A farkónélküli kutya, a 'fúrer'.« Tartalma a következő:

»Német földön élt egy gonosz és elbizakodott kutya, a 'fúrer'. Ez a falánk állat egyszer elkerült a Volga partjára. Látja, a Volga vízében aranyos halak mérhetetlen tömege fickándozik. A fúrernek kicsordult a nyála láttukra, s azon gondolkozott, miképpen is tudná ezeket a halakat megfogni? Soká gondolkozott a fúrer és végül kitalálta: ráül egy kőre, beleveti a farkát a vízbe és vár, amíg a hal maga ráakaszodik a farkára.

Sokáig ült-e, rövid ideig ült-e, nem tudjuk, azonban közben, amíg ott ült és szunyókált, megváltozott az idő. A meleg nyár helyett beállott a kemény tél, a Volga víze beállott s a fúrer farka a jég közé fagyott. Nagyhirtelen ezer villám kezdett villogni, egyik hihetetlen erővel lecsapott és a fúreret lekopasztotta. A dühös fúrer teljes erejével kirántotta a farkát a Volga jegéből és futásnak eredt nyugat felé, véres nyomokat hagyva maga után. A szovjet hadsereg üldözöbe vette az állatot, állandóan a sarkában volt és végül saját berlini vackában verte agyon.«

Az antifasiszta mesék, akár a hozzájuk hasonló énekek és közmondások, egyetlen meghatározott célt tartottak szem előtt: leleplezni a fasisz-

must és képviselőinek aljas lényegét, megerősíteni a szovjet emberek magabiztosságát saját ügyük igaz voltában, meggyorsítani az emberiség leggonoszabb ellensége, a német fasiszta bitorlók feletti győzelmet. Ezt a célt el is érte. A folklór is hozzájárult a nagy ügyhöz a maga módján.

*

Megismertük tehát a mai csuvas folklór alapvető fajait és témáit. Megismerkedtünk jellegével és célkitűzéseivel. Ezek után még jobban meggyőződhetünk arról, hogy az olyan társadalmi jelenség is, mint a folklór, jelentős szerepet játszik a társadalom életében, egyike azoknak a szellemi eszközöknek, amelyekkel a néptömegeket meg lehet mozdítani a kommunista építés soronlévő feladatainak elvégzésére és azoknak a feladatoknak a megoldására, amelyek a szocialista hazának az imperialista bitorlók ellen való megvédésével kapcsolatosak. Még jobban megbizonyosodtunk arról, hogy nincs »tisztza művészet«, »művészet a művészetért«, hogy a művészet mindig kiszolgálja azt a társadalmat, amelynek következményeként megjelenik. Saját alapjára vonatkozó segítő szerepének végrehajtása nélkül a művészet megszűnik művészet lenni. Ez a tétel törvényszerűen folyik az alap- és felépitményről szóló marxista-leninista tanításból és a művészet marxista értelmezésének sarokköve.

Sz. G. Grigorjev-Eszrely
(Moszkva)

*

Современный чувашский фольклор

Первые письменные заметки современного чувашского фольклора появились в первой половине XIX века. В них часто замечаются умышленные искажения, сделанные соответственно фольклористическому направлению этого века.

Автор даёт краткий обзор фольклористическим изданиям чувашей и стремится на базе сохранившихся по сей день традиций установить, в чём состоит характерность древнего, чувашского фольклора.

На основании коллекций и изданий он идёт по следам изменений круга объектов народно-поэтических творчеств, следит за процессом обеднения форм вплоть до Великой Октябрьской Революции. Он даёт целый ряд отрывков чувашского фольклора, который теперь стал богатым по форме и изменился по содержанию в социалистической обстановке. Этот иллюстрирующий материал сгруппирован вокруг пяти больших тем:

1. Песни и сказы о Ленине и Сталине
2. Песни о Сталинском МанIFESTE
3. Песни о Родине
4. Песни колхозов
5. Чувашский фольклор во время Великой Отечественной Войны.

Базируясь на приведенных им отрывках, он устанавливает, что фольклор будучи общественным явлением, одновременно является и важным фактором формирования общества. Этот фактор имеет огромное значение в стройке общества этой эпохи.

Le folklore tchouvache d'aujourd'hui

Les premiers monuments écrits du folklore tchouvache remontent à la première moitié du XIXe siècle; conformément aux préoccupations folkloriques de l'époque, ils témoignent souvent d'une modification tendancieuse de matériaux authentiques.

L'auteur passe en revue les publications concernant le folklore tchouvache et les études qui leur ont été consacrées; ensuite, ayant en vue l'histoire du peuple tchouvache et les traditions qui ont survécu jusqu'à nos jours il essaie de formuler certaines conclusions au sujet du caractère ancestral du folklore tchouvache.

Les recueils et les publications permettent à l'auteur de suivre pas à pas les chan-

gements survenus dans les genres de la poésie populaire; d'une manière générale, les formes témoignent d'un appauvrissement indéniable qui durait jusqu'à la Révolution d'Octobre.

L'auteur tient à présenter quelques spécimens susceptibles de donner une idée du folklore à l'époque du socialisme: à ce propos il attire l'attention aussi bien sur les changements du contenu que sur l'enrichissement des formes. Les citations sont groupées autour de 5 sujets: 1. Chansons et contes sur Lénine et Staline; 2. Chansons sur la constitution stalinienne; 3. Chansons sur la défense de la patrie. 4. Les chansons du village kolchozien. 5. Le folklore tchouvache à l'époque de la Grande Guerre pour la Patrie.

Comme il ressort de ces spécimens, le folklore n'est pas seulement un phénomène social, mais aussi un facteur de l'évolution qui joue un rôle essentiel dans l'édification de la société.

A társadalmi szempontú néprajzi kutatásokról

Az elmúlt két évben a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjtőterületén, főleg Nógrád megye néhány községében végzett néprajzi gyűjtés jegyzetanyagának ismételt átnézése során került a kezünkbe Nahodil cseh kartársunk tanulmánya,¹ amelyben a szovjet néprajz haladó feladatait ismerteti és röviden az 1949. januárjában megtartott I. prágai néprajzi konferenciáról is beszámol. Amint a szerző írja, ennek a konferenciának az volt a célja, hogy „rámutasson a csehszlovák néprajz új ideákkal való megtöltésének szükségességére”.² Persze, a konferencián a régi csehszlovák néprajzi iskola bírálata során annak hiányosságai, tévelygései is kiderültek. Kiderült, hogy a csehszlovák néprajz teljesen az uralkodó osztály, különösen az agrárpárt eszközüvé vált, az „egységes” paraszti kultúra teóriájával pedig, amelynek megszemélyesítője a gazdag paraszt volt, az elmaradt gazdasági és szociális viszonyokat idealizálta és végül, főleg szlovák viszonylatban, még a nacionalizmus uszályába is belekerült.³ Meg kell még itt említenünk a konferenciának azt a határozatát, amely szerint a csehszlovák néprajz egyik közeli feladata lesz, hogy a népi kultúrában mind az elévülést, mind az egész kultúra és falusi életforma összetett folyamatának átalakulását vizsgálja. Ez a vizsgálat a cseh és szlovák népen kívül kiterjed a nemzeti kisebbségek, többek között a szlovákiai magyarok életére is.⁴

A szomszédos Csehszlovákia néprajzi kutatóinak törekvései minket is újabb feladatok elé állítanak. Kutatásainkat olyan területekre is ki kell terjesztenünk, amelyeket eddig elhanyagoltunk, és úgy, ahogyan, ezt eddig nem tettük. Tolsztoz, akinek ismert tanulmányára⁵ Nahodil is többször hivatkozik, a történelmi materializmus tanítására támaszkodva, a nép etnikai kultúrája keletkezésének és fejlődésének konkrét történelmi vizsgálatát tartja szem előtt, és a szovjet kutatók munkájában újnak tartja azt, hogy nem szorítkoznak csupán a tények történelmi egymásutánjának megállapítására, hanem felfedezik mögöttük a történelmi fejlődés meghatározott törvényszerűségeinek megnyilvánulásait. Hasonlóképpen jelöli meg a néprajz feladatait Potyehin, amikor a következőket mondja: „A néprajzi kutatások tárgya a nép, fejlődésének történelmi folyamatában. A néprajzi tanulmányok feladata tehát, hogy megállapítsa és leírja az

¹ *Otokar Nahodil: Sovětský národopis a jeho pokroková úhola.* Prága, 1950. Lásd még: *O. Nahodil — J. Kramářik: J. V. Stalin a národopisná věda.* Prága, 1952. A szerzők ebben a tanulmányukban részletesen foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mi a jelentősége Sztálin nyelvtudományi munkájának a néprajztudomány területén, bírálják a csehszlovák néprajzban a reakciós idealista befolyásokat, megjelölik az alapvető feladatokot és röviden beszámolnak az I. prágai konferencia óta elért eredményekről.

² U. a. 72.

³ U. a. 70.

⁴ U. a. 76. Értesülésünk szerint ezek a vizsgálatok már folynak is.

⁵ *Sz. P. Tolsztoz: A szovjet etnográfiai iskola.* Ethn. LX (1949), 24—45. Lásd még *Sz. P. Tolsztoz: Lenin és a néprajz aktuális problémái.* Szovj. Etn. 1949. I. (Magyar fordításban a Néprajzi Múzeum könyvtárában.)

etnikai és nemzeti sajátosságokat, mindazt, ami az egyik etnikai csoportot, az egyik nemzetet a másiktól elválasztja, vagy összekapcsolja”.⁶ Ezek a célkitűzések nálunk a paraszti társadalom rétegződésének és kultúrájának, életformája változásának vizsgálatában kétségekívül új feladatok elé állítanak, olyan feladatok elé, amelyeket eddig alig vagy egyáltalán még sem kezdtünk.

Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a prágai néprajzi kongresszus megállapításai nemcsak a csehszlovák, hanem a magyar néprajzra is egyformán érvényesek. A magyar néprajz sokévtizedes multjában kevés utalást találunk arra vonatkozólag, hogy néprajzi kutatásaink régi értelemben vett tárgya, a parasztság, korántsem mutat oly idealisztikusan egységes képet, ahogyan ezt általában eddigi tanulmányaink alapján gondolhatnánk.⁷ Pedig köztudomású, — szinte előttünk játszódott le, — hogyan számolta fel, hogyan alakította, formálta kb. 100 év alatt a kapitalizmus a feudális jellegű paraszti-népi kultúrát.⁸

Tanulmányunk célja az elmondottak után az, hogy a következőkben néhány példával rámutassunk arra, hogy ezt a változást milyen mértékben sikerült egyes témakörökhöz rögzíteni, továbbá, hogy a példák közlésével alkalmat adjunk adatgyűjtéseink hiányosságainak vagy éppen más szempontok szerinti kibővítésének módjai feletti vitára.

A közölt példák, illetve adatok összegyűjtése nem az előbb elmondottak alátámasztására, igazolására történt, hanem — amint már említettük — a Palóc Múzeum gyűjtőterületén, főleg Nógrád megye néhány községében a népi hangszerekkel, a viseletváltozással, az ünnepi szokásokkal stb. kapcsolatos kutatások során kerültek feljegyzésre. Ennélfogva nem is terjeszkedhetnek ki röviden vázolt új feladatainkra és a minket elsősorban érdeklő szempontokat közelről sem meríthetik ki teljes egészükben. Adataink — amelyek a legtöbbször hiányosak is — kiválogatásában azt a célt tartottuk szem előtt, hogy azokkal egyrészt a falu társadalmának jellegzetességeire, majd a kapitalizálódással kapcsolatos rétegződésére, másrészt pedig az ezzel is együttjáró paraszti kultúra tartalmi és formai változására — a lehetőségekben belül — néhány példával történeti fejlődésében rámutassunk. Hogy adataink összefüggőbbek és áttekinthetőbbek legyenek, illetve a helyi jelenségeket, formákat jobban kidomborítsák és ne táplálják az általánosítás esetleges gyanúját, néprajzi gyűjtéseink idevágó jegyzetanyagát egy-egy faluhoz kapcsoljuk s azokkal egy-egy falu konkrét viszonyait kívánjuk többé-kevésbé megvilágítani.

⁶ *Polyechin*: Задачи борьбы космополитизмом в этнографии. Szovi. Etn. 1949. 2. 8. „Valamely meghatározott történeti korszakban minden nép kulturális fejlődése magán hordozza azoknak a termelőerőknek és termelési viszonyoknak (tehát egészében a termelési módnak) a bélyegét, melyek az illető társadalmi-gazdasági formáció lényegét alkotják.” P. I. Kusnyer: Stalinovo učenie o národe a národnej kulture a jeho význam pre etnografiu. Národopisný Sborník, IX. 14.

⁷ A parasztság rétegződésének vizsgálatára vonatkozó kísérletekkel találkozunk a következő szakirodalomban: *Ortutay Gyula*: Magyar Népmesék. 74—76. Budapest, 1937., *Ortutay Gyula*: Fedics Mihály meséi. Budapest, 1941., *Fél Edit*: Kocs 1936-ban. Budapest, 1941., *Doctor Linda*: Pandur Péter meséi. Budapest, 1942. I., *Vargyas Lajos*: Aj falu zenei élete. Budapest, 1941. Újabbán: *Morvay Judit*: Ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. Ethn. LXI (1950), 148, *Dégh Linda*: Ismeretlen típusú népmese a dunántúli székegyeknél. Ethn. LXI (1950), 172; *Takács Lajos*: Népi verselők, hírversírók. Ethn. LXII. (1951), 15.

⁸ V. ö. *Ortutay Gyula*: A magyar néprajztudomány elvi kérdése. Ethn. LX (1949), 10—13.

Hollókő

A 70—80 éves parasztok egybehangzó közléseiből ítélve, Nógrád megye legtöbb jobbágyfalva társadalmi rétegződésének képe a jobbágyfelszabadulás utáni években lényegében még nem változott. A negyed-, fél- vagy egészházhelyes parasztokat jobbágnak, az ennél kevesebb földdel, vagy csak házzal rendelkezőket továbbra is zsellérnek neveztek. Az előbbiek most már saját földjüket művelték, fuvarozni jártak, az utóbbiak pedig a jobbágyoknál végeztek részes- vagy napszámomunkát, illetve az uradalmi birtokokon dolgoztak. Azonban már a tagosítás előtt, az 1850-es években gyakran előfordult, hogy a jobbágyföldek gazdát cseréltek. „Mikor kiosztották a földet, sok adót vetettek ki utána és inkább lemondtak róla, vagy odaadták a szomszédjuknak.” A falu előbb említett, általában még egységesnek mondható két rétege Nógrád és Hont régi jobbágyfalvaiban kb. az 1870-es, 1880-as években kezdett egyre erőteljesebben differenciálódni.

Hollókőn az 1880-as években a legtöbb földje, 6—7 hold, Percze Ferencnek volt. A község tulajdonában levő úrbéri birtok 52 kat. hold erdőből és legelőből állott. A racionálisabb paraszti gazdálkodás, a fokozódó árutermelés és a földek jelentősebb felhalmozódása egyes parasztcsaládok kezén csak a múlt század vége felé, kb. az 1890-es évek táján kezdődött. Azelőtt egy-egy parasztcsaládnak (jobbágnak) egy-két, legfeljebb három darab marhája volt, gabonája pedig csak annyi termelt, amennyi kenyérnek és vetőmagnak kellett. Ebben az időben honosodott meg a faluban a mesterséges takarmány (lóhere) termesztése takarmányozás céljaira. Régebben nem termeltek vörös lóherét, rétje pedig nem volt a falunak, így azt a kevés marhát is, amit tartottak, leginkább szalmával etették a téli hónapokban. Gyakran előfordult, hogy amikor a szalma elfogyott, a háztetőről a zsúpot etették meg az állatokkal. A vörös lóhere termesztésével a faluban jelentősen megnövekedett az állatállomány, több lett a trágya, és a föld is jobban termelt. A marhaállomány növekedésével együtt járt a nyereszkesedési vágy. Az 1890-es évek körül az Oláh, Szabó és Nagy családok a debreceni, karcagi, szolnoki, majd a vajdahunyadi, szászvárosi, karánsebesi stb. vásárokat is bejárták s az onnan felhajtott borjúkat, „keverék marhákat” otthon felhizlalták és a környékbeli vásárokon (Pásztón, Szécsényben, Balassagyarmaton, Kékkőn stb.) sokszor kétszeres áron adták el.

A vásárolás célja egyrészt a meggazdagodás, a földszerzés, másrészt az a meggondolás volt, hogy a vásárolás könnyebb keresetet biztosított, mint a fuvarozás, vagy a mezei munka és „jobban is szerették, mert az utazgatás és a jöves-menés jobban tetszett nekik, már azért is, mert a keresetből az ivásra is tellett”.⁹ Persze, mindez azzal járt, hogy a kupeczek meggazdagodtak, s a kocsmázás következtében leginkább eladósodott gazdák földjeit is ők vásárolták fel.

Így került néhány hollókői paraszt kezére 1890 körül a rimóci határból kb. 100, a Béke-féle birtokból, amelyet kb. 30 család vett meg, több mint 100 kat. hold föld nagy része. Ezekkel és a többi apró vásárlással 1910-ben már majdnem kétszeresére, 691 holdra és 748 négyszögöltre emelkedett a község birtokterülete és természetesen ez a jelentősebb növekedés főleg néhány család földjeire vonatkozott, míg a többiek egy része az eladósodás vagy pedig a földek

⁹ A Palóc Múzeum Adattára, 3., 5., 14. ltsz.

megosztása révén egyre inkább elszegényedett. Nagy István gazdag paraszt apjának, amikor ő született, még csak 3 hold földje volt, neki jelenleg 38 kat. holdja van. A földek halmozódásában, mint mindenütt, itt is nagy szerepet játszott az egyke. Az 1910-es évektől kezdve rohamosan apadt a születések száma és elsősorban éppen a gazdagabb családokban. „Mindegyik arra vágyódott, hogy kényelmesebben és jobban élhessen. Már akkoriban rájöttek arra, hogy a több gyerek több kiadás és kevesebb kényelem.” Ebben az időben a birtokszerzés lehetősége is megszűnt, a földet most már csak házasodás révén lehetett szaporítani, tehát a jómódú házasulandó legénynek és férjhezadandó leánynak jelentős mértékben megnőtt az értéke és ezt az értéket még az egyre több és drágább ruhával is fokozták.

Az 1890. utáni években a falu lakossága már három egymástól élesen megkülönböztetett rétegre oszlott. *Zsellérnek* nevezték a nincsteleneket és azokat, akiknek csak házuk és két-három hold földjük volt vagy még ennél is kevesebb, *boldogabbnak*, *gazdáknak* azokat, akik 5—20 holdon és jógazdának (most kuláknak) azt, aki 20—30, vagy ennél is több hold földön gazdálkodik, illetve gazdálkodott. Az 1930-as évektől a zsellérnek nevezett réteg családjainak fiatalabb tagjai — akik előbb a faluban vagy más falvakban napszámos vagy részes mezőgazdasági munkát végeztek, — egyre inkább a környékbeli bányákba és ipari üzemekbe járnak dolgozni s kétlakiságuk is egyre inkább az ipar felé tolódik el, amivel a falu néprajzi képe is jelentős változásnak indult.

A földek halmozódásával, a kereskedéssel, az egyre fokozódó ártermeléssel előálló kapitalizálódás és ezzel együtt a falu rétegződésében mutatkozó társadalmi tagozódás Hollókőn a viseletben mutatkozott, illetve mutatkozik legszembeötlőbben. Nem célunk most ezt a folyamatot végig kísérni, mert a hollókői viselet változásával külön tanulmányban kívánunk foglalkozni, egy-két példával csak arra utalunk, hogy a falu gazdasági életében létrejött változások a viselet egy-két vonatkozásában mit eredményeztek.

Özv. Nagy Ferencné Kelemen Margit (1920-ban született Hollókőn, hárman vannak testvérek, apjának 9 hold földje van) szerint: „Öreganyám, amikor én kislány voltam, emlegette, hogy önekik valamikor pokrócból, meg vászonból volt a ruha. Régen hatnak is elég lett volna az a ruha, ami most egynek. Kislány koromban még sokkal kevesebb szoknyát hordtak.” A zsellérek és *boldogabbak*, a gazdák között 1904. körül jött divatba a drágább ruha, „akkor kezdődött a ruházkodás”. Ugyanis 1900. után szűnt meg az *úrdolga*, ezután fizetett napszámosokat kellett fogadniok az uradalmaknak a cukorrépa, a burgonya, a kukorica kapálásához. Napszámba a zsellér- és gazdaasszonyok, leányok egyformán elmentek, a napszám bérét pedig főleg ruhára fordították. Ebben az időben kezdődött meg a „versengés az öltözködésben”, mert „aki szebb ruhában járt, híresebb volt”. Akkoriban élte virágát a *szabadka*, amelyből egy-egy menyecskeének, asszonynak 3—4 vagy ennél is több volt: „kinek, hogy tellett”. Kelemen Lajos (1883-ban született Hollókőn) 9 holdas paraszt elmondja, hogy ebben az időben a *boldogabbak* (gazdák) csináltatták, a szegényebbek viszont készen vették a férfiruhát a vásáron. „A faluban két embernek volt nagybundája, ha nyakuk közé vették, leért a földre egészen, nem is volt szegény egyik sem.” Ez a különbség a női viselet ruhaanyagában is megmutatkozott, amint Nagy Ferencné Jankó Rozália mondja, hogy fiatal korában vállkendője kékfestő anyagból volt, zöld virággal, mert abban az időben „csak a boldogabbak viseltek cifra selymet”.

Úgy látjuk, a társadalmi hovatartozandóságot még két ma használatos ruhadarab is megjelöli: a *trotya* és a *szükujjú ing*. Trotyát a jobbmódú, általában 10

holdon felüli családok asszonyainál nem találtunk, viszont Török Ferencné (1900-ban született Hollókőn) 4 holdas paraszt felesége „egész életében” trotyát viselt. Herczeg Sándorné (1896-ban született) zselléraszony szintén trotyát hord, azt maga szabja és varrja, mert az sokkal olcsóbb, mint a főkötő. Nagy Istvánné (61 éves, első férje varsányi zsellér volt, második férje Hollókőn kuláknak számít) szerint a trotyát azok hordták, akik nem szerettek cifrálni. Első férje is mindenáron azt akarta, hogy trotyát hordjon, mert féltékeny volt rá. „Az ember nem akarta engedni, hogy cifrán járjak. A trotyán, azt mondta, nem akad meg annyira a többi ember szeme.” Nagyné ugyan tagadta ezt, de mégis azt kell látnunk, hogy a trotya viselése a szegényebbeknél volt, illetve van szokásban azért, mert anyaga olcsóbb, elkészítése pedig gyorsabb, mint a főkötőké.

Nagy Istvánné a hollókői női ingekről azt mondja, hogy „amennyire vissza tudnak emlékezni Hollókőn, az 1880-as években kerek kivágású szűk inget viseltek. A bőujjas ingvállat, amelynek az anyaga 1905. körül még csupafonalas volt, az 1910-es évekig csak a jómódúak hordták.” Az 1920-as években már mindenki bőujjas inget hordott a faluban. Akkor az ing anyaga határozta meg, „ki milyen módban él”. Köznapra maradt a csupa-fonalas, ünnepre pedig félfonalas, csupa-pamutos; gyolcs- vagy tüllanyagból készült az ingváll ujja. „Minél gazdagabb volt az asszony vagy leány, annál finomabb anyagból varrták az ingváll ujját.”

A viselet *elfordítása* az 1940-es években kezdődött azok között a zselléregények, házasemberek között, akik a zágyvavölgyi ipari üzemekbe járnak dolgozni. Balog Lajos 34 éves zsellér ugyan már 19 éves kora óta jár Budapestre, Kisterenyére és Nagybatonyba, de mégis csak az 1940-es években szánta rá magát, hogy kivetkőzzék. Először pantallót és cipőt vett, mert a régi szűk posztónadrágot és az alatta hordott, összecsavart vászongatyát nagyon kényelmetlennek találta. Ugyanakkor a vászoninget és a csipkés lajbit még tovább hordta. Amikor a kisterenyei bányáüzembe több társával munkára mentek jelentkezni, és útközben egy szalmakazalban háltak meg, ott reggel levetették lajbijukat és úgy mentek a bányába, mert attól tartottak, hogy ott kigúnyolják őket. De amikor hazafelé jöttek, a szalmakazalban hagyott lajbit újból felvették, abban mentek haza: Hasonlóképpen történt a *bőujjú vászoninggel* is. Azok, akik az ipari üzemekbe járnak munkára, először munkahelyükön vásároltak maguknak kész inget, elsősorban azért, hogy a más vidékekről való munkások ne gúnyolják őket *bikfaingeseknek*, másodsorban azért, mert a fehér vászoning nagyon piszkolódott, *kézben* nem tudták kimosni és ha izzadtak, dörzsölte a testüket. Eleinte a városi szabású inget csak munkahelyükön hordták s amikor szombaton hazamentek, újra a vászoninget vették magukra.

Ma, (1950-től) az ipari munkások és az egy-kétholdas napszámos parasztok, főleg a 30–35 éven aluliak, általában már kész inget vásárolnak, viszont a gazdalegények és fiatal házasemberek — ha a vásári inget köznap fel is veszik — ünnepen és vasárnap hímzett vászoningben járnak.

Amilyen könnyen szakítanak az ipari munkára áttért férfiak az elavult viseleti formákkal, olyan nehezen válnak meg hagyományos viseletüktől a leányok és az asszonyok. Ez jellemzően mutatkozik Gondos Jánosné Matuszka Mária esetében is. Matuszka Mária zsellérlány, aki 1913-ban született Nógrádsipeken, Kaposvárra ment szolgálni falujuk volt tanítójához. Matuszka Mária Kaposvárott még kb. 1 évig hordta a *bőszoknyát* (sipeki viselet, amely a hollókőiével azonos), de közben megúnta, „mert sokáig tartott az öltözködés, a ruha

meleg is volt”, aztán Kaposvárott mindenki nagyon megnézte, őt pedig bántotta, hogy csodálkoznak rajta. Különben is megtetszett neki a városi ruha, mert úgy látta, hogy az kényelmesebb, szebb, meg nem is olyan feltűnő, mint a sok szoknya. A tanítóékhoz járt egy varrónő, azzal varratott magának ruhát, azzal az indokolással, hogy únja az öltözködést, a fésülködést meg azt, hogy őt bámulják. Mikor elkészült az első egybeszabott városi ruhája, azonnal fel is vette. Volt Kaposvárott két kocsis, akik gyakran fordultak meg a tanító házá-nál. Amíg Matuszka Mária bő szoknyában járt, a kocsisok így szóltak hozzá: „Jó reggelt, Mariska!”. Amikor kivetkőzött, már így köszöntek neki: „Kezit csókolom, Mariska!”. „Akkor már a ruhának köszöntek” — jegyezte meg Matuszka Mária.

Amikor Kaposvárról visszaköltözött édesanyjához, aki másodszor Hollókőre ment férjhez, a Kaposvárott csináltatott ruha volt rajta. Hollókőn Matuszka Mária városi szabású ruhájában akart menni a temetésre, de édesanyja nem engedte, azt mondta, „má csak úgy nem megy a népek közé, hogy kinevessenek”. Ezután anyja előszedte régi ruháit és abba öltöztette.

1932-ben férjhez ment Gondos János helybeli szellérhez. Később mint aszszony került a miskolci bábaképzőbe, ahol eleinte szintén „bő szoknyába” járt. Egy alkalommal, amikor férje meglátogatta, vett neki *slafrokot*, Miskolcon azt hordta. De amikor látogatóba hazajött Hollókőre, ismét régi ruháját vette fel. Ezt az ura is így kívánta, mert otthon szégyelték a városi ruhát. Mikor a bábaképzőből hazakerült, ismét levette az egybeszabott ruhát, és csak 1947-ben vette fel újra, amikor — állítólag a körorvos utasítására — végleg kivetkőzött. Nemsokára a férje, aki közben bíró lett a faluban, szintén elhagyta a viseletet és azóta, ha együtt látják őket a faluban, hátuk mögött gyakran mondogatják: „no, már mind a ketten urak”.

A viseletben jóformán senki sem lát praktikumot, a hozzá való ragaszkodás oka a megszokás és a megszólástól való félelem. Özv. Nagy Ferencné Kelemen Margit (1920-ban született Hollókőn), 9 holdas középparaszt leánya mondja el a következőket: „Parádon voltunk pokrócot venni, bementünk az állomásra egy mezőkövesdi asszonnal, aki szintén viseletben volt, és nem akarták felvenni a csomagunkat. Még veszekedtek is ránk. Másik esetben elmentünk ugyanazzal és ugyanarra az állomásra, de már akkor ő ki volt vetkőzve, és akkor már az ő csomagját fölvelték, mert ő már nagyságos asszony volt, enyimet meg félre dobták, hogy én ráérek. És akkor ő kinevetett és mondta, hogy látod, az az egy szoknya lett a nagyságos asszony, nem én.”

„Én is azt szeretném elérni a kivetkőzéssel, hogy volna annyi becsem, mint annak, aki kivetkőzik, mert így nem sokba néznek, akárhova megyek. Oda vótam most is vásáron, bementem a vendéglőbe másodmagammal Mátészalkára és mindenkit kiszolgáltak, csak minket nem. Meg volt az asztal terítve fehér abroszokkal, nekünk meg a hátunkon nagy piszkos abroszokban volt batyu, és a pincér közel sem mert jönni hozzánk. Egyszer aztán felszóltam, hogy lehet-e valami ennivalót kapni? A pincér odajött, kértem tőle az étlapot, ő nem akarta ideadni, csak a legolcsóbb ételeket számolgatta, hogy csak ez van. Mire én azt mondtam neki, hogy adja ide az étlapot, én kiválasztottam belőle a csirkepaprikást, amit a pincér immel-ámmal hozott fel nekünk, és melléje a bort és szódát.”

„Mikor megyünk valahova, akkor lenéznek bennünket. A szomszéd falubeliek a toldiak gyakran mondják a hollókőieknek, hogy miért nem vetkőznek ki, miért

nem járnak úgy, mint ők? Minek nézetik le magukat? Akárhová mennek, az ő ruhájuk más, más abban a megjelenésük, nagyobb a tekintélyük. Ha elkerülnék a faluból, azonnal kivetköznék, úgy eladnám a ruháimat, hogy ne is lássam.”

Hogy a falu gazdagabb rétege, amely Hollókőn a hagyományos formákat, így a viseletet is a régi gazdasági és társadalmi renddel együtt véli továbbhordozni, hogyan vélekedik a viselet változásáról, mi sem bizonyítja jobban, mint Szabó Margit, 20 éves, gazdag paraszt leánya. Szabó Margit, amikor nemrégiben Felsőtoldon járt, ahol már a viseletet elhagyták, és kérdezték tőle: „miért nem fordítja át a viseletet, mert abban szebb lenne”, azt felelte: „Azok fordítják át a viseletet, akik nem bírnak ruhát venni, a szegényebbek. Mi még bírunk, mi még veszünk.”^{9a}

Ecseg

A falu néprajzi képeinek legszembeötlőbb változását — a zsellérségnek az iparban való elhelyezkedésével — Ecsegen is a viseletben látjuk elsősorban. Ecsegen már az 1880-as évek táján is a lakosságnak mintegy 70 százaléka nincstelen vagy egy-kétholdas zseliér volt és csak 30 százaléka volt számottevő földdel rendelkező paraszt (jobbágy).

A viselet változásának számbavételére itt elsősorban Csonka József 73 éves középparaszt (templombíró) adatait közöljük. Gyermekkorában a férfiak ünnepen gácsi kék posztóból készült ruhát hordtak. A nadrág elől zsinóros volt, *leppentyűvel* (billencs). Akinek télen fázott az ujjá, bedugta alája.

A lajbi félmellig ki volt vágva, kis gallérja volt, elől egy sor csontgombbal. A kabáton 2 sor gomb volt. Csonka gyermekkorában a férfiak még mind oldaltvarrott csizmát hordtak, csak 1890. körül kezdett elterjedni a hátulvarrott csizma. Télen báránybőrsapkában, nyáron kalapban jártak. A férfiak nyári viselete a gatyá, bőujjú ing és kékfestő kötény volt. A munkásemberek, a zsellérek aratáskor, kaszáláskor bocskort hordtak. Akinek jobban tellett, annak csizmája volt. „Egy kondás volt nálunk, emlékszem rá, az télen is gatyában járt. Lábán puhaszárú, oldaltvarrott csizmát hordott. A szűrt télen-nyáron viselte. Alája télen még ködmönt vett magára.” Az 1870-es években télen a férfiak és nők egyaránt hordták a ködmönt. Még a gyerekek is ködmönben jártak. Mikor a ködmön kiment a divatból, 1890. körül, Oswald Bertalan, az ecsegi szűcs útkaparónak ment. Mind a férfiak, mind az asszonyok ködmöne sárgaszínű volt, az előbbi rövidebb, hátul kis frakkal, a férfiaké hosszabb és kevésbé volt testhezálló, mint az asszonyoké. Az öregebb emberek a ködmönhöz télen is gatyát hordtak. A gatyát az 1890. körüli években kezdték elhagyni. Ünnepen a gazdák és a gazdák fiai, a legények és házasemberek még kb. 1904-ig hordták. Szerinte a zsellérek azért hagyták el előbb, mert a „zselléremberek meg asszonyok napszámba jártak és nem volt idejük fonásra-szövésre”.

A 69 éves Surányi János napszámos így okolja meg a viselet változását:

Ecsegen az 1880-as évek táján a zselléremberek már nem igen kaptak munkát, mert a paraszti birtokok elaprózódtak és napszámosra, cselédre kevésbé volt szükség, az uradalmak pedig a földekhez közelebb eső falvakból olcsóbb és igénytelenebb cselédeket, aratókat alkalmaztak. A falubeli zsellérek így nem maradt más hátra, mint az, hogy idegenben keressék meg kenyérüket. 1890. körül éppen ezért már a cukorgyárba jártak dolgozni. 1900.

^{9a} U. o. 3., 5., 14. ltsz.

táján több mint 100 ember dolgozott a selypi, trencsényi, nagyszombati, orosz-kai, brucki, szolnoki, sarkadi stb. cukorgyárakban. Egy-egy újonnan épült cukorgyár részére már itt toboroztak munkásokat. „Ez nagyban elősegítette a régi viselet megszűnését. Az emberek itt is látták, ott is láttak valamit, és azt utánozták. A messze vidéki gyárakban dolgozó ecsegiek az akkoriban itt hordott ruhában jártak, de aztán később ezt már nem hordták, hogy az idegenben ne legyenek feltűnőek.” Régi ruhadarabjaikat annál is inkább szívesen vetették le, mert „a viseletben járókat falusiaknak tartották s azokat nem becsülték úgy, azokat nem tartották olyan művelteknek, mint a más ruhában járó városi embereket.” Aztán az idegenben való munka gyakran azzal is együttjárt, hogy egy nadrágot vagy inget ott vettek maguknak, ahol éppen dolgoztak.

Az ecsegi zsellérek eleinte csak ősztől tavaszig jártak máshová dolgozni, nyáron otthon arattak, és az aratás után mentek a cukorgyárba, a bányába, a vasgyárba. Később kétlakóságuk egyre inkább megszűnt, sőt sokan el is költöztek a faluból. „Az ecsegiek látták, hogy a gazdaság maradi, ott keveset lehet keresni, és durván is bánnak az emberrel, többet kell dolgozni, ezzel szemben az iparban jobban lehet keresni, és nem is kell annyit dolgozni.”

„Az asszonyok, a leányok onnan hozták a változást, hogy sokan elmentek szolgálni és amikor visszajöttek, már nem vették fel a régi ruhát. Akik otthon maradtak, nem mentek szolgálni, utánozták a többiket, mert látták, hogy a városi ruha, attól, amit a falun hordtak, szebb is, olcsóbb is volt.” Az ecsegi lányok és fiatal menyecskék az 1900-as években kezdtek áttérni a városi viseletre. A kivetkőzést mindig a szegényebb, főleg zsellércsaládok leányai és menyecskéi kezdték. A régi viseletet a jobb módú gazdák leányai és menyecskéi hordták legtovább. Akik viszont leány- vagy menyecskekorukban nem vették ki, azok a mai napig az ország más területeiről is ismert formájú paraszti viseletben: sötét színű ráncolt szoknyában, blúzban, kötényben és kendőben járnak.¹⁰

Kazár

Az ipar felé forduló parasztközségek egyik legjellemzőbb példája Kazár. Itt a tagosításkor 30 házhelye volt a falunak. A két réteg, a jobbágy és a zsellér közötti különbség még a múlt század végén is elsősorban a lakóházak elhelyezkedésében mutatkozott meg. A *belső soron*, ahol sokkal szűkebbek voltak a telkek, a zsellérek, a *külső soron*, a nagyobb telkeken pedig a jobbágyok laktak. Általában jobbágyoknak nevezték, akinek egy pár lova (fogata) és tehene volt, akkor is, ha pl. csak egy fél fertály földdel rendelkezett. Viszont ugyanannyi földdel már zsellérnek mondták azt, akinek fogatja nem volt. Mivel a községben földszerzési lehetőség nem volt, a jobbágyság is elszegényedett, annál inkább, mivel mind a zsellér-, mind a jobbágycsaládokban egyaránt gyakori volt a 8–10 gyerek. Erre az elszegényedésre jellemző a *Kovács-had*, amelynek a tagosításkor egy és fél házhelye volt. Ez a másfél házhely már a hetvenes években két részre, majd a kilencvenes esztendőben az egyik rész megint két részre, a másik rész pedig három részre osztódott. Nagy Józsefné, amikor 1882-ben férjhezment, négy fertály földet vitt magával (apja utáni örökségét teljes egészében, mert apjának egyetlen gyermeke volt), és ez a birtok már az 1900-as években négy részre osztódott.

¹⁰ U. o. 21. ltsz.

A zsellércsaládok fiatalabb férfitagjai már az 1870-es években Pestre jártak dolgozni. Nem volt ritka, hogy az utat oda és vissza gyalog tették meg. Ugyanekkor a zsellérleányok és menyecskék vagy a községben vállaltak feles munkát, vagy pedig a környékbeli uradalmakban dolgoztak, mint napszámosok. Az 1880-as és az 1890-es években a férfiak egyre inkább a közeli bányákban keresték és találták meg a munkalehetőségeket, ahol a kazáriak eleinte csak külső napszámosmunkát végeztek, majd később megtanulták az idegen bányászoktól a szén fejtését. A falu lakosságának átállása az ipari, illetve bányamunkára, fokozatosan történt. Eleinte csak a zsellérek, majd a földek osztódása arányában a volt jobbágyok férfitagjai is a bányákba, illetve az ipari üzemekbe kerültek. Pl. Kovács palya Józsefnek az apja, aki 1923-ban halt meg 76 éves korában, még nem járt a bányába, mert ő még 9 hold földet örökölt, de fiai és unokái már mind bányászok lettek. Az előbb említett Nagy Józsefné férje is csak gazdálkodott, két fia és unokái viszont már bányászok. Ma körülbelül 17 gazda van a faluban, akinek — nem örökölt, hanem inkább vásárolt (az első világháború után volt erre egy-két lehetőség) — birtoka meghaladja a 10 holdat, de ezek között is alig van egy-kettő, akinek családtagjai közül valaki ne járna a környékbeli üzemekbe. Így a község férfilakosságának ma 97—98 százaléka ipari dolgozó.

A múlt század második felének vége felé a zsellér- és jobbágyi réteg mellett kialakult, főleg a zsellérekből, egy jelentéktelen számú iparosréteg is, amely életformájában a bányászokéhoz igazodott. Iparosnak azok a zsellér-, majd lányászcsaládok adták azokat a gyermekeiket, akiket gyöngé testaltatuk miatt a bányamunkára nem tartottak alkalmasnak.

A falu paraszti jellegének átalakulását a házban, annak berendezésében és a viseletben, nemkülönben a szokásokban és a hitvilágban is végigkísérhetjük. Özv. Nagy Tamásné 84 éves parasztasszony szerint, amikor ő férjhezment 1877-ben, „a házakban cövekelt padok és vályogpadkák voltak. A sarokban volt az asztal, az ajtó mellett meg a kiürtös kemence. Ez alatt főztek gácsi meg poltári fazékban. Minden ház zsúpfődeles volt, öklömnyi ablakkal, amit még télen be is dugtak, hogy a hideg ne jöjjön be és csak a kemence tüze világított”. Kovács palya József 78 éves volt bányász is elmondja, milyen volt a régi kazári ház. Hatvan esztendővel ezelőtt még a legtöbb házban olyan kemence volt, amelynek „bent volt a füstfogója. Mikor a tűz már nem füstölt, már csak parázs volt, bedugták a kéménylyukat, hogy a meleg bent maradjon a házban.” Az idősebb férfiak a kemence tetején aludtak. „Este, amikor az asszonyok fontak, a gyerekek a kemence tetején hallgatóztak. A ház (első szoba) berendezése még ötven-hatvan esztendővel ezelőtt is régies volt.” Az ajtó melletti sarkot a kemence foglalta el. A falak mellett padkák sorakoztak. Ezek a szegényebb házakban vályogfalak voltak, tetejükön keményfa deszkával, vagy egyszerűen a földbe vert lábakra helyezett deszkalapok, a jobbmódú házakban pedig lábaspadok, lócák. A falon, főleg az utcai front felé, közvetlenül a padlásdeszkák alatt szorosan egymás mellett voltak felakasztva az üvegre festett szentképek, köztük már néhány papírkép is. Minél jobbmódú volt a ház népe, annál több volt a szentkép. A két ablak között, a képek alatt volt felakasztva a tükör. Az asztal az utcai és udvari frontra néző ablakok közötti sarokban volt. Még hatvan esztendővel ezelőtt is voltak olyan házak, — főleg zsellérházak —, amelyekben az asztallap a földbe vert lábakra volt helyezve. A *rendesebb* (jobbágy) házakban már kecskelábú asztalok voltak. Az

egy-két arasznyi ablakokat egy darab üveggel, szegényebb házakban olajos vagy zsíros papírral fődtek be.

A lakás céljaira szolgáló helyiségek három részből álltak: a házból (szoba), pítarból és kamrából. A házban főztek, ott sütötték a kenyeret és ott is étkeztek az asztalnál. Ha otthon voltak esténként, a család minden tagja a házban tartózkodott. Az idegennek, vendégnek szintén a házban készítettek fekvőhelyet éjtszakára. A legény is a házban beszélgetett a leánnyal, amikor a többiek aludni tértek. Az idősebb férfiak és az özvegy emberek, gyerekek általában a kemence tetején aludtak, ahol ágynemű nem volt, csak különböző régi ruhadarabok, s azokkal takaródtak. A jobbmódú házakban takarónak a bundát vagy szűrt használták.

A pitarban csak egy *szék* (pad) volt, amelyre a vizes favedreket helyezték. A két veder mellett volt a csanak, amivel vizet merítettek. A csanakot a ház valamelyik férfitagja fagőrcsből faragta. A pitarban tartották még a moslékos dézsát és azokat a szerszámokat, amelyeket a ház körül használtak. A zselléri sorú favágók itt tartották fejszéiket, fűrészeiket.

A kamrában (*kamrika*) a falak mellett egymás után álltak a *kecskelábak* (ágyszéklábak), középen pedig a *szekrények* és ládák. Egy-egy kamrában sokszor hat, néha ennél is több ágy volt elhelyezve a falak mentén. A menyecskék és asszonyok a *szekrényben* a vászonruhát (alsóruhát), a ládában pedig a felsőruhát tartották. A kecskelábakat mindig a vőlegény vagy valamelyik faragni tudó rokoná készítette, az ágyneműt, a szekrényt és a festett lábát pedig a menyasszony vitte magával. Minél jobbmódú volt a menyasszony, annál cifrább (virágosabb) volt a ládája és annál díszesebb faragású volt a szekrénye.

Említettük, hogy Kazáron a zselléreknek külön házsoruk volt a *belső soron*, telkeik pedig sokkal keskenyebbek és rövidebbek voltak, mint a jobbágyoké, mert gazdasági udvarra nem volt szükségük. Igavonó marhájuk nem volt s így istállójuk sem, amely a jobbágy-udvarokon a kamra, illetve a lakásrész után következett. Kazárnak ez a régi képe kb. az 1900-as évektől indult jelentős változásnak. A sokszor véletlenül előfordult tüzek vagy kézszakarva történt gyújtogatások következtében először a zsúptetők tűntek el, majd az új tetők felrakásával egyidejűleg legtöbbször felemelték a falakat és megnagyobbitották az ablakokat. A családok szaporodásával és szétválásával szükségessé vált a régi épületfrontok meghosszabbítása. Ahol erre valamilyen oknál fogva nem volt lehetőség, ott a telek valamelyik részére építettek lakóházat, majd amikor a meglévő telkeken már nem volt terjeszkedési lehetőség, a régi falun kívül, de ahhoz kapcsolódva épültek új lakások, amelyeknek legtöbbször már az új életformához igazodott. Az új, nagyablakos házak előtt megjelentek a virágos kertek, az udvarban a gyümölcsfák és a veteményes kert. A pitar helyébe egy félig konyhának, félig lakószobának szánt helyiség, a „meleg konyha”, a kamra helyébe pedig lakószoba vagy éléskamra került. Az egykori ház (most *elsőház* vagy *első szoba*) az 1900-as évektől szintén jelentős változáson ment keresztül. Először kikerült belőle a kürtös kemence és helyét a kívülről fűthető kemence, majd a tűzhely foglalta el, és berendezése még kibővült az ágygal és szekrénnyel. Az utóbbi években épült hányászlakások első szobáiban pedig már elrendezésükben is a városi bútorokat: az egymás mellé helyezett két ágyat és a két szekrényt találjuk.

Kazáron éppúgy, mint a legtöbb nógrádi községben, az öregebbek még emlékeznek szüleik, nagyszüleik elbeszéléseire, amelyek szerint *negyvennyolc*

előtt még mind a férfiak, mind a nők vászonruhában jártak. Jakab Julianna 76 éves kazári asszony, volt bányász felesége mondja: „Kislány voltam, nem is tudom; hány esztendő, akkor hallottam öregapótól, ő emlegette, hogy mikor gyerek volt, csak ilyen rövid derekú vót az ing és a derekukon széles szíj vót, az ingnek meg olyan rövid ujjá vót. Az embereknek három ágba vót fonva a hajuk. Lábukon gatyá, bocskor vót, a lábszár meg szíjjal vót becsavarva. A fejükön nagykarimájú kalapot hordtak. Télbe is gatyába jártak.” Kovács palya József 76 éves bányász szerint még az ő fiatal korában is gatyában jártak a férfiak, télen ködmönt és subát, esős időben pedig csuhát hordtak. Jakab Julianna édesanyja gyakran emlegette, hogy akkoriban a kislányoknak nem volt szoknyájuk, pendelyben jártak az iskolába. Az asszonyok ruhája vászonból volt, a pruszlik meg bőrből.

Özv. Nagy Tamásné 84 éves kazári asszony leánykorában a leányok és menyecskék ünnepen *gallyas-olajos* (kékfestő) szoknyában jártak templomba. Bőjtben pedig, vagy ha gyászoltak, a fiatal menyecskék és lányok is lángszín kékfestő anyagú ruhát hordtak. Az idősebb asszonyok ünneplő és köznapló ruhájának anyaga egyaránt kékfestő volt. „Rókás mente már akkoriban volt a faluban, de azt csak a gazdagabbak hordták, a szegényeknek arra nem telt... Ködmönt is hordtak már akkor, de az se volt mindenkinek. A szegényebbnek arra se telt.”

Kovács palya József édesanyja, aki 1919-ben halt meg 74 éves korában, „mindig emlegette, hogy amikor ő férjhez ment, csak 2 szoknyája meg 2 kendője volt” és egy *aranyfeketője*. „A ruha csak ingből, pendelyből meg felső szoknyából állt.” Ezzel szemben özv. Nagy Tamásné 1888-ban, amikor férjhez ment, már a következő ruhadarabokat vitte magával: 8 ingváll, 8 pendely, 1 bőganga vászonból, 4 kecele kékfestőből, 4 perkát alsószoknya, 3 kazmir szoknya (kék, fekete és piros), 3 festő-, 2 karton-, 1 Kossuth-gyász-, 1 *sejtes* szoknya, 1 *sejtes*, 1 fehér, 1 piros kazmir, 1 fekete rojtos nyakravaló kendő, 3 vizitke, 5 fékető (1 aranycsipkés, 1 ezüstcsipkés, 1 Kossuth-gyász, 1 sárgatarajú, 1 viselő kisékető, ez utóbbit akkoriban köznap is hordták a házasság után 7–8 évig, amíg a gyerekek fel nem nőttek), 5 kiskendő (1 piros, 1 kék, 1 kazmir, 1 olajos, 1 *pásztyi csipkés* fehér), 4 galáris, 3 pár csizma és 3 barchet-szoknya.

Az előbb felsorolt ruhadarabok a kazári viseletben az utóbbi évekig megmaradtak, de formájukban és anyagukban jelentős változáson mentek át. Ezeket a változásokat viselőik is számon tartják. Lássunk erre néhány példát. A kendőnek mostani szélesebb kötési módja kb. 30–35 év óta van szokásban, az első világháború óta. Azelőtt nem volt alatta keményre vasalt fehér kendő, csak puha gyolcs. Kb. 50 évvel ezelőtt a féketőt csak csipkéből és pántlikákból készítették, galáris nem volt rajta. Abban az időben, amikor a templomba mentek, a féketőre még *sejtes* kendőt kötöttek. Az adatközlő — Kovács palya Istvánné (40 éves) — leánykorában az idősebb, 50–60 éven felüli asszonyok mind kézelős ingvállat hordtak, ami azt igazolja, hogy a fodros ujjú ingváll, továbbá a *szuka ingvá* a múlt század vége felé, a *duda ingvá* pedig kb. a századfordulóban kezdett divatba jönni Kazáron. Nagy Józsefné szerint, aki 1866-ban született, „akkor, amikor én fiatal voltam, csak aratáskor hordtuk a szuka-inget azért, hogy a búza ne verje ki a kezünket... Édesanyám mondta, hogy amikor ő fiatal volt, akkor csak ronggyal kötözték be a karukat, nem vót még akkor szuka-ing.” A nyakbavaló kendők közül legrégibbnek a kékfestőt tartják, utána következett a *gyere haza*

kendő, amely az első világháború körül volt divatban a fiataloknál. Ma kb. 40 éves korig a nyakbavaló kendő színes kázmír vagy selyem — az utóbbit inkább a gazdagabbak hordták —, eltekintve a bőjti vagy gyászalkalmaktól. A kecele, surc és a ganga közül a kecelét tartják legrégebbnek, amely eleinte kékfestőből, majd klottból készült. Régi ruhadarabnak tartják a *vizitkét*, amelyet kékfestőből, majd klottból, atlaszból és bársonyból varrtak. Kb. 30 év óta kázmírból és selyemből is varrják. A bársonyt elhagyják, mert az drága. A régi és újabb vizitkék formája között az a különbség, hogy az újabbak fodorja bővebb, mint a régieké, több a *cifraság* rajta és a fodor szélébe drótot húznak, hogy szebben álljon. A ruha formája és anyagára vonatkozólag figyelemreméltó megjegyzést tett Kovács palya Istvánné, amikor azt mondotta, hogy „a divatot mindig csak a fiatalok veszik át, az idősebbek már nem, azok úgy öltözködnek tovább, amint azt az öregebbektől látták.”

A viselet mai állapotát az jellemzi, hogy az iskolából kimaradt leányok közül már csak öt jár *bő szoknyában*, kb. 15—20 rakott szoknyában és blúzban, kb. 10 egybeszabott városi ruhában. A *kivetkőzést* itt háromféleképpen indokolják. Az egyik indok az, hogy a „régifajta ruhához már nem lehet anyagot kapni. Minek vegyük meg (másoktól) a kihordott rongyokat, veszek olyat, amilyen most van és úgy öltözök, ahogyan most öltöznek.” Kazáron is megtaláljuk a hollóközihez hasonló indokolást. Kiss Ferencné bányász felesége mondja, hogy „... ha bemegyünk Tarjánba, ránk se néznek... A múltkor mesélte édesanyám — mondja Kiss Ferencné leánya —, hogy amikor Tarjánban volt, készakarva a lábára léptek (mezítláb volt), cigaretta csikket dobtak a lábára, el is határozta, hogy vesz magának egy slafrokot és ezentúl csak úgy megy a városba.” A harmadik, alábbi megokolás ugyan csak a férfiviseletre vonatkozik, de egyre inkább magukávé teszik a nők is, hogy a „városi viselet jobb”. Szabó Imre György (1863-ban született Kazáron) szerint „... olyanok vótak a legények (vászoningben), hogy öröm vót rájuk nézni. Hogy a bánya felkerült, elmentek a fiatalok a bányába. Ott nem mehettek gatyába és fel kellett venni így a nadrágot... Nem lehetett a bányába azt a nehéz munkát vászonigbe elvégezni. A bánya vitte el a viseletet.”¹¹

Ipolyvece

Az előbbieken röviden ismertetett három községtől eltérő tendenciát mutat Ipolyvece, ahol néhány parasztcsalád erőteljes kapitalizálódásának példáival, a zsellérségnek föld- és marhaállomány szerzési törekvéseivel találkozunk. Ipolyvecén 1890. körül 4 *jógazda* volt (a három evangélikus Sulyán- és az egy katolikus Deme-család) kb. 6—6 *fertállal* (1 fertály 8 kat. hold, 1 házhely 32 kat. hold), kb. 12 jobbágy *gazda* félházhellyel, 20 jobbágy 1 fertállal. Több mint a falu lakosságának a fele 1 fertálnál kevesebb földdel bíró és nincstelen zsellércsalád volt. Általában jobbágnak vagy gazdának azt nevezték, akinek legalább 1 fertály földje volt és fogatja (igavonó marhája). Akinék már csak fél fertálya vagy annál kevesebbeje volt, azt zsellérnek mondták. 1944. előtt, főleg az első világháború körüli és utáni időkben ez a birtokmegosztás jelentős mértékben eltolódott. A *jógazdák* száma — akik aratókat fogadtak és napszámokkal dolgoztattak — 9-re szaporodott (kb. 30—150 holdig), a *gazdáké* — akik csak aratót fogadtak — 30—40 családra (kb. 8—30 holdig), a házzal és néhány hold földdel rendelkező zsellérek továbbra is a község lakosságának

¹¹ U. a. 13. ltsz.

mintegy a felét képezték. Ezekhez kapcsolódtak a letelepedett uradalmi cselédek, a napszámosok, kb. 15 család, amely az 1920-as évektől 1—2 hold vagy néhány száz négyszögöl földet szintén szerzett magának.

Az elmondottak után nézzük meg ennek a kapitalizálódási folyamatnak egy-két mozzanatát, főként Mitasz Ferenc esetében, aki apjától örökölt 11 hold földjéhez 140 holdat *szerezett*.

Földszerzési lehetőség — egy-két eladósodott gazda földjeinek megvételén kívül — Ipolyvecén 1913-ig nemigen volt.

Az 1890-es években „...mind szegényebben állt a nép. Nem dógoztak a népek akkor annyit, mind most. Sok vót a pallag (parlag). Nem vót nagyravágyó a nép. Nem vótak akkor olyan címeres ruhák, mint most.” De viszont ezek az évek voltak a fordulat éveit is. Akkoriban kezdődött az egyre fokozódó áruterelés. A határból egyre inkább eltűnt az ugar, a marhaállomány szaporodott, a földeket tervszerűen kezdték trágyázni. 1900. körül néhány gazda már vasekét, szecs kavágó gépet, vetőgépet, kapáló ekét vásárolt. Ettől az időtől „kezdett az emberiség irigykedni, másnak az előmenetele fáj neki”. Azelőtt 4 gazdacsalád kivételével még mindenki járt napszámba, nemcsak a zsellérek, hanem a jobbágyok is. Az áruterelés, a nyereszkesedési vágy már a többterelés szolgálatába állította a jobbágyok családtagjait. Mindennek végső célja a paraszti kapitalizálódás, a földszerzés volt.

Mitasz Ferencnek — 1879-ben született Ipolyvecén — a nagyapja, aki juhász volt a Coburg hercegi uradalomban, juhász korában egy félházhelyet szerzett. A nagyapának három gyermeke volt: két leány és egy fiú. Az egyik leány és a fiú fél-fél fertályt, a másik leány egy egész fertályt örökölt. Így Mitasz Ferenc apjának örökség révén egy fél fertály jutott, de amikor meghalt, már egy házhelye volt. Fiatalkorában részes kaszálást vállalt, majd az így szerzett takarmányra marhákat vásárolt, azokat meghízaltta és drágábban adta tovább. Mitasz Ferencék hárman voltak testvérek, azért ő apjától csak 11 hold földet örökölt. Viszont, amikor megnősült, elvette feleségül az egyik Demecs család egyetlen lányát, akivel 50 hold földet kapott. Nemsokára, 1913. körül, amikor eladták a Coburg-féle birtokot, abból Mitasz Ferenc már 45 holdat vásárolt. Ezzel és a többi kisebb-nagyobb vásárlásokkal, amelyek az 1940-es évekig tartottak, 150 holdra szaporodott fel a birtoka. A Coburg-féle birtokot teljes egészében a gazdák vásárolták meg. A nagygazdák, Mitaszékon kívül Sulyanék 30 holdat, Friss kocsmáros 45 holdat, a Dobosok 6 holdat, a kisebb gazdák 4—6 holdat vásároltak. „Mind olyanok vették meg, akiknek legalább már 8—10 holdjuk volt.” Ebből a földből mindössze két zsellérnek jutott 2—3 hold. A gazdák alig egy esztendő múlva „már sirattak, jajgattak, hogy megvették a földet, mert adósság annyi volt rá, hogy féltek, hogy az ősi birtok is elmegy utána”. Aztán bekövetkezett a háború, majd az infláció és az adósságot néhány éven belül „egy borjú árából” kifizették.

1917-ben a Majthényi-féle birtok mintegy 100 holdat kitevő rétjét adták el. Ezt már teljes egészében a falu zsellérsége vásárolta meg. „Akkor összefogtak a zsellérek, ők maguk között 2—2 holdanként elosztották.” Ugyanígy a zsellérek kezére került a Laszkáry-birtok is, amelyet ugyan szintén Friss kocsmáros vásárolt meg, aki viszont 1930-ig kisebb parcellákban, főleg házhelyeknek adta el. A ház, továbbá az egy-két hold föld vagy rét a zsellérség helyzetében is változást hozott. Azelőtt a zsellérnek nem volt marhája, legfeljebb egy borja. A vásárolt réten termett szénán már egy-két szarvasmarhát is el tudtak tartani,

„akkor terjedt el a tehénfogat. Most, akinek egy hold földje van, annak is van” tehene.

A tehénfogatok beállítása ösztönös védekezés volt a fogattal rendelkező gazdák napszámuzsorája ellen. Ugyanis azelőtt egy palánki erdei fuvarért 4, egy palánki vagy honti malomfuvarért — amikor a gazda a sajátján kívül még négy-öt zsellérnek is vitt öröltetni, minden zsellércsaládnak 2—2 napot kellett dolgoznia leginkább a kapálás idején. Napszámósoknak a jógazdák ritkán fizettek, mert az előbb említett fuvarokon kívül a zsellér még egy hold feles föld után is tartozott 2 napot dolgozni, az arató pedig a gazda rétjeinek lekasálásában is köteles volt segíedezni.

Ipolyvecén az előbb említett kapitalizálódási folyamattal egyidejűleg, kb. 40 évvel ezelőtt változott át a régi parasztház is. Az 1900-as évek táján a legtöbb ház házból (szoba), pitarból és kamrából állt. A házban csak 2—3 ágy, 1—2 láda (festett), sarokpad, asztal, búbos kemence volt. A pitar két részből állt: a pitarból és konyhából. A pitarban semmit sem tartottak, csak a konyhát elválasztó fala volt tányérokka díszítve. A konyhában volt a vizespad, a falon felakasztva, vagy pedig a padra lerakva tartották az edényeket. A tűzhely a kemence szája előtt volt, ott főztek a vas háromlábbon. A tűzhely mellett, a fal felé eső részen volt a *pécka*, a főzőüst (katlan) helye. A kamrában az élelmiszereken, zsíron, liszten, gabonán kívül egy-két ládát vagy *szekrényt* (szuszék) tartottak. Ahol nagyobb volt a család, ott ágy is volt a kamrában. 1910. körül vált egyre gyakoribbá, hogy a régi zsúpfedeles házak átépítésével a kamra helyébe a *hátsó ház* lépett. A jobbágyok házaiban — és a később épült zsellérházakban is — a *nyitott konyhát* felváltotta a *meleg konyha*. A jógazdák házai még inkább megnyúltak. A két szoba között még ottmaradt egy helyiség, a régi pitar emlékeként udvari bejárattal, de a tulajdonképpeni főző konyha, *nyitott konyha* a hátsó szoba után kapott helyet szintén udvari bejárattal. A kapitalizálódó, ú. n. jógazda udvarának jellemzője a magtár, amely a lakásrésszel szemben, az udvar túlsó oldalán áll. Ennek a megjelenését a birtok halmozódásával együtt járó, egyre fokozódó gabonatermelés hozta magával. Az önellátásra termelt gabona könnyűszerrel elért a félig lakásnak használt kamrában, viszont a termelés fokozásával a nagyobb mennyiségű gabonának már az uradalmi majorok mintájára épült raktárra, magtárra volt szüksége.

Több ipolyvecei adatközlőnk közléseiből azt látjuk, hogy a falu gazdasági életében végbement változás a társadalmi, közösségi életben is lényeges változásokat hozott létre. Az ezekre jellemző példák közül itt csak néhányat említünk meg röviden. A jobbágyfelszabadulás utáni falusi életformában a jobbágyot és a zsellért bizonyos *patriarchális* viszony jellemzi. A szolga, az arató gazdáját násznagynak hívja a lakodalmaiba, vagy ha gyermeke születik keresztapának. Viszont a gazda kötelességének tartja, hogy a lakodalomhoz szükséges lisztről, zsírról, borról maga gondoskodik. Ennek ellenére a zsellér- és jobbágylakodalom között mégis megvolt a különbség. A jobbágy lakodalma három, a zselléré csak másfél napig tartott. Az előbbiben cigány muzsikált, az utóbbiban dudás fújta a nótát.¹² „Régen mind elmentek a lakodalomba, könnyebben gondolkoztak az emberek. Később egyre inkább földéhesek, pénzéhesek lettek...” Abban az időben a komaságot a legelső rokonságnak tartották.

¹² V. ö. Manga János: Nógrádi dudások. A Néprajzi Múzeum Füzetei. 12. sz. 24—25. Budapest, 1950.

Komának a pajtasokat hívták, még nem számított, hogy azok jobbágyok vagy zsellérek. „Ázelőtt a rokonok, a komák, ha elváltak egymástól, megcsókolták egymást, akkor nagyon szerették (az emberek) egymást. Most elmennek egymás mellett, észre se veszik egymást.” Ha valakinek a háza tetején a zsúpfedelet újra kellett fedni, a falu férfiai — különbség nélkül — heteken keresztül együtt kötötték a *babkát* vagy ha épített valaki, az építkezéshez ingyen hordták a követ. „Örült, akit hívtak”.

Dejtár

A parasztság rétegződésének, társadalmi viszonyainak visszatükröződését a hit- és szokásvilágban is megtaláljuk. A falu régebbi, egyöntetűbb társadalmában még meglévő babonás képzetek, hiedelmek az egyes rétegek erőteljesebb elkülönülésével szintén differenciálódtak. Mivel a gazdag paraszt polgárosodott, a zsellér viszont proletarizálódott, a két szélső rétegtől egyre jobban kiszorulva, a szegényebb parasztnál rekedtek meg, annál is inkább, mivel annak termelési módjaiban éltek, illetve élnek legtovább a legrégebb elemek. Amíg a jobbágy maga hajtotta a lovakat, maga kezdte a vetést, elvégezte a munkakezdettel együttjáró hagyományos rítusokat, de amikor meggazdagodott vagy egykezett és már idegen munkaerővel is dolgoztatott, racionálisabb szemléletéből egyre inkább kiszorultak a babonák irracionális elemei. Viszont a zsellér, akit napszámosmunkája már nem tett érdekeltté a termelésben, hátat fordított azoknak a babonáknak, amelyek előbb pl. gyűjtőgető, néhány háziállatot tartó életformájához kapcsolódtak. Így a régi hit- és szokásvilág csökevényeinek továbbhordozója a földjét maga megművelő, állataival maga bajlódó középvagy szegényparaszt maradt. A nálánál szegényebb réteg, a falusi életformában megrekedt zsellérség (így több nógrádi faluban pl. a cigányasszonyok is) csak azokat a babonás elemeket hordozta tovább, amelyekből mások hiszékenysége vagy hagyománytisztelete révén magának hasznot hajthatott. Ez történt a legtöbb nógrádi faluban a lucázókkal, a betlehemesekkel, a karácsonyi köszöntőkkel stb. Ezt a folyamatot igazolja az alábbi dejtári példa is.

Dóka Józsefné Oravecz Erzsébet egy-kétholdas zselléraszony (meghalt kb. 14 évvel ezelőtt) Urnapja előtti napokban az egész vidéket bejárta tisztelfűért és kakukfűért. Ezeket a füveket azután Urnap reggelén széthordta az úrnapi *gulyhók*-ba (kunyhókba), hogy ott a pap megszentelje. A körmenet után a füveket összeszedte, hazavitte, majd megszáritotta és eltette. Ha Dejtáron vagy a közeli falvakban valamelyik kisgyerek megbetegedett, tőle vittek fűvet orvosságnak. „Ugy jártak hozzá, mint a patikába”. A füveket bedobták a kisgyerek fürdőjének a vizébe s azoktól — a hiedelem szerint — meggyógyult. Oravecz Erzsébetnek ezek a füvek nagyon jó hasznot hajtottak. Hogy a haszna még nagyobb legyen, ügyesen azt is megállapította, hogy a környékbeli községekben hol a legbabonásabbak, leghiszékenyebbek az emberek, aztán a füveit oda hordta. Különösen Ipolybalogra járt sokat, onnan kosárszámra hordta haza a babot, zsákszámra a lisztet, a zsírt fazekakkal, gyakran egész sonkákat hozott. A füvek árulása mellett még házasságközvetítéssel is foglalkozott: házásított, férjhezadott. „Dolgozni soha életében nem szeretett”. Gyakran mondogatta, hogy amikor kis földjét be kellett volna kapálni, ő bizony nem kapált, hanem elment Balogra, onnan hordta a *sok mindent*, s amit összehordott, azért fogadott maga helyett kapást.¹³

¹³ A Palóc Múzeum adattára, 20. ltsz.

Az ezévi úrnapi körmenet alkalmával módunkban volt megfigyelni azt, hogy a falu közössége a régi vallási formákkal, az ezekhez kapcsolódó szokásokkal, általában az ünnepekkel szemben milyen magatartást tanúsít. Az asszonyok, leányok és menyecskék, továbbá a gyermekek, legények és férfiak zöme ünneplőbe öltözve vett részt a körmeneten. Akiknek ez régebben is kötelességük volt, elkészítették a kunyhókat, részt vettek azok díszítésében, azonban annak ellenére, hogy a régi szokásról, a megszentelt virágok, levelek és füvek hazaviteléről s azoknak orvosság céljára való felhasználásáról még mindnyájan tudtak, azt a fiatalok már egyáltalán nem gyakorolták, s ha néhány öregasszonytól látták is, mosolyogtak rajtuk és cselekedetüket babonának, tudatlanságnak tartották.

A 30—40 éven felüli asszonyokban még megtaláljuk a babonákra, a régi szokásokra való emlékezőt, de azokat — amint mondják — már csak néhány asszony gyakorolja a faluban *titokban*. A babonákban, a szokásokban való hit már ezekben is megingott. A szó szoros értelmében használjuk ezt a kifejezést, hogy *megingott*, mert odáig még nem jutottak el, hogy értelmetlen voltukat teljes mértékben felismerjék. A falu különböző rétegei egyformán világosan látják, hogy amióta egészségház van a faluban, amióta a betegeket a kórházba viszik, sokkal kisebb a gyermekhalandóság és kevesebb az olyan haláleset, amelyet még 20—30 esztendővel ezelőtt is *szárazbetegséggel, gyomorgörccsel* stb. okoltak meg. Az első világháború utáni évektől, amióta a község lakosságának majdnem a fele jár Pestre dolgozni, a hitvilági- és a szokáselemeknek az ünnepekhez és hétköznapokhoz, az egyéni, közösségi és gazdasági élethez való kapcsolatai erősen meglazultak. A boszorkányképzetek — amelyeket a századforduló táján pl. a fonó még nevekhez kapcsolva hordozott tovább — a munkás- (zsellér) lányok képzeteiből már hiányoznak.

A szokásokat a két világháború között sok vonatkozásukban az egyén vagy a család osztályhelyzete szabta meg. Dejtáron is, mint máshol, a karácsonybójt ebédnek külön a jobbágy-, külön a zsellérházaknál megvolt a kialakult rítusa. Az ebéd mézespálinkával, dióval, almával kezdődött, ezután a mákosderelye következett. A gazdaházaknál még mézesostya is volt, amelyet a karácsonyi morzsa fontos részének tartottak. A jobbágyházaknál az ebéd kezdete előtt az asztal alatt egy csomó szénát szalmával vegyítve helyeztek el és melléje ekevasat és néhány más gazdasági eszközt, szerszámot tettek, hogy a következő esztendőben bőven legyen széna, szalma, a szerszámok pedig szerencsét hozzanak. Amikor erre vonatkozólag egy zselléri sorú adatközlőnket megkérdeztük, azt válaszolta: „Én nem várhattam jó termést se a szénába, se a szalmába, mert nekem nem vót földem”. Az alma, dió, mákosderelye különbség nélkül minden család asztalán ott volt, mert a család egyes tagjainak egészségét, betegségét, esetleg halálát „jósolta” meg, a mák pedig a bőséget, a több vagy a sok pénzt, a szerencsét jelentette, amely a szegény vagy gazdag képzetét egyformán foglalkoztatta. Az ebéd után mind a zsellér-, mind a jobbágyházaknál a gazdasszony még ülve maradt az asztal mellett, hogy a tyúkok jól üljenek, mert tyúkjai a zselléraszonymak is voltak. Viszont a zsellérasztalról hiányzott a karácsonyi morzsa, amelyet főleg a beteg állatok füstölésére használtak, mert a zsellérnek nem volt se tehene, se lova.

*

Az előbbieken közölt adalékok, úgy látjuk, kellőképpen indokolják azt, hogy néprajzi kutatásainknak egyre jobban ki kell terjedniök a néprajzi jelenségeknek

a termelési, gazdasági és társadalmi tényezőkkel való együttes vizsgálatára. Látjuk azt is, hogy a paraszti társadalom változásának történeti vizsgálata nélkül kutatásaink területét sem tudjuk összefüggéseiben felmérni. Felsorolt példáink egyformán bizonyítják, hogy a nem fejlődésében vizsgált, egységes, merev paraszti kultúra teóriája tudománytalan teória, mert a jelenségeket kiragadja összefüggéseiből, nem veszi tekintetbe a mindig szükségszerű változást, az előbbitől mindig eltérő újat, magát a fejlődést és ennek a fejlődésnek rugóit, létrehozó erőit, magát a gazdasági alapot.

Néhány példánk is igazolja, hogy a kisparaszti önellátó termelésből kiinduló kapitalizálódás a marhaállomány szaporításával és az egyre fokozódó árutermelettel a paraszti kultúrában milyen változásokat és milyen társadalmi ellentéteket hozott létre. A hollóközi és ipolyvecei példákból láttuk, hogyan halmozódott fel a föld egyesek kezén, hogyan vált a földszaporítás egyik eszközévé az egyke, majd hogyan lépett ennek szolgálatába a viselet, az öltözködésben való versengés. A földek egyre aránytalanabb elosztódása, a falusi társadalom egyre éleesebb rétegződése a paraszti kultúra legtöbb területén megmutatkozik. A régiebb formájú, de esetleg újabb és drágább anyagú ruhák a gazdagabb rétegnél maradnak meg, míg az újabb, praktikusabb formák és olcsóbb anyagok a szegényebbek viseletében jelentkeznek. Viszont adatközlőink egyike-másika azt is eléggé hangsúlyozta, hogy amíg a falu társadalmán belül mennyire köteleztek a hagyományok, azon kívül hogyan vált a viselet bizonyos „alacsonyabbrendű” társadalmi vagy kulturális helyzet megjelölőjévé, ami viszont a népviselettől való elszakadást nem kis mértékben segítette elő. Világossá válik az is, hogy a viselet nem önmagától, csak a divat hatására változik, hanem a változást legtöbbször az életformá megváltozása, a másirányú termelőmunka stb. teszi indokolttá. A kazári *szuka ingvá* hosszú ingujja azért terjedt el, hogy a sarlós aratás után általánossá vált kaszás aratás közben a marokszedő karjait ne karcolja össze a szalma és a kalász.

A gazdasági alapon nyugvó igények érvényesülésével találkozunk a házzal és annak berendezésével kapcsolatban. Kiderült, hogy az önellátó termelés idején a gabona tárolására még elégséges verem vagy pedig a lakás céljaira is használt *kamrika* helyébe a többtermelés fokozásával, a földbirtok halmozódásával hogyan lép az uradalmi majorok mintája alapján épített magtár. Ugyanígy mind a kazári, mind az ipolyvecei adatok alapján végig kísérhetjük a lakás fejlődésében azt az igényt, amelyet a gazdasági viszonyok változása szükségszerűen vont maga után.

Figyelemreméltó az az egy-két ipolyvecei idézetünk, amely azt látszik igazolni, hogy a kapitalizálódás és az egyre éleesebb osztályrétegződés az előbbi, a feudalizmusból átmentődött bizonyos fokú „patriarchális” állapotot, a zsellér és jobbágy közötti aránylag „jóviszonyt”, amely a feudális főúr ellen mind a zsellér, mind a jobbágyot a közös sorsban többé-kevésbé még egygé kovácsolta, hogyan bontotta meg a „földéhség”. Ezt a felbomlási folyamatot a hitvilágra vonatkozó dejtári példák is alátámasztják. Sőt, a kazári viselet is mutat ilyen változásokat. A gazda felesége az aratás ideje alatt a hagyományokat követi, mikor vasárnap Kossuth-gyászba öltözik, mert „aratáskor gyászolják a határt”, de a bányász feleségét már nem köti ez a hagyomány.¹⁴

¹⁴ Az aratás ideje alatti vasárnapokon a kazári menyecskék „félgyászba” öltöznek. „Kossuth-gyásznak” a szoknya anyagát nevezik, mert a kereskedők annakidején így kínálták a vásáron: „Tessék, itt a Kossuth-gyász, vegyenek a Kossuth-gyászból!”

Nem állítjuk azt, hogy néprajzi kutatásainkban az itt hangsúlyozni kívánt szempontokkal nem találkoztunk volna, hiszen a magyar néprajznak is megvan a maga haladó hagyományai — amelyeknek a számbavételét várjuk —, azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy kiállításainkban és tanulmányainkban a népi kultúra és életmód jellegzetességeinek következetes történetiségében való bemutatása, a társadalmi jelenségek néprajzi tanulmányozásának, keletkezésének és fejlődésének feltárása még nem érvényesül kellőképpen. Tanulmányainkban és kiállításainkban még mindig találkozunk azzal a régi szemlélettel, amely a néprajz területén a vizsgálatot és a bemutatást főleg az archaikus formákra korlátozza, amely a népi kultúra egyes elemeit természetes összefüggéseikből kiragadja, amely a vizsgálatokat az egyedülállókra, a különlegességekre irányítja.

A szovjet példák, a szovjet néprajzi iskola szerint — amint arra már rá is mutattunk — az etnográfia a történettudomány ága, amely valamely népnek kulturális sajátosságaival foglalkozik a kulturális fejlődés egyik fokozatán. Tolsztovszerint „etnográfiai tanulmányainkban a pontos kronológia alkalmat ad arra, hogy valamely kulturális jelenség keletkezését, változását vagy megszűnését objektíven, históriailag érzékeltessük és ezzel a ténnyel az etnográfus olyan fontos elemmel gazdagítja munkáját, amely lehetővé teszi mindazoknak a kérdéseknek az elkerülését amelyek az elődök és kortársak azzal követtek el, hogy valamely etnográfiai tényt egyszerűen csak ‚réginek’ vagy ‚újnak’ tüntettek fel.”¹⁵ Levin azt hangsúlyozza, hogy csak a nép kultúrájának és életmódjának jelenkorig terjedő sokoldalú tanulmányozása teszi lehetővé az egyes jelenségek fejlődési folyamatának dialektikus feltárását; megvilágítja keletkezésüket, és helyesen látja meg annak a lényegét, amit mi néprajzi csőkevénynek nevezünk. Megállapítja továbbá, hogy a néprajzi anyagot minden esetben következetes történetiséggel kell kiállítani s következőképpen mind a múltat, mind a jelent be kell mutatni.¹⁶

Példáinkból és a magyar néprajzi kutatások eddigi eredményeiből egyformán látjuk azt a sokoldalú folyamatot, amely a népi kultúra tartalmában és formájában a múlt század derekától kezdve napjainkig végbement. Nincs egyetlen kiállításunk vagy tanulmányunk, amely ezt a folyamatot a néprajz valamelyik területén a népi kultúrának és életmódnak jellegzetes helyi variánsaival együtt bemutatta volna. Ha elfogadjuk azt, hogy kutató vagy múzeumi munkánk célja elsősorban a nevelés, a szocialista embertípus kialakítása, akkor módszereinkben is ehhez a követelményhez kell igazodnunk, kiállításainkban és tanulmányainkban azokat a társadalmi jelenségeket kell bemutatnunk, amelyek a néprajzi kutatás tárgyát képezik és úgy, hogy azok az anyagi és szellemi kultúra történeti fejlődését igazolják. A múzeum tudományos kutatómunkájának eredményeit a tömegek felé kell, hogy közvetítse, ez a tény pedig azt a feladatot állítja fel vele szemben, hogy a kutatások eredményeiből leszűrt tudományos hitelű megállapításaival, tudományos rendszerbe foglalt tárgyi és egyéb dokumentációs anyagával a megismert objektív igazságokat hirdesse, ezeket a kutatás újabb és újabb eredményeivel alátámassza, vagy a tudománytalan állításokat, a tudomány elavult tételeit megcáfolja.

¹⁵ Sz. P. Tolsztovszov: *Sovětska škola v národopise*. 23. Praha, 1949.

¹⁶ M. G. Levin: *Néprajzi anyag a tájkatató múzeumok kiállításain*. (Az Orsz. Népr. Múz. nyers fordítása.) Kusnyer idézett tanulmányában (22. l.) írja, hogy a néprajzi kutatásoknak a régi állapot kereteire való korlátozása voltaképpen a mától való menekülést, a legidősebb tudományos problémák vizsgálatának mellőzését jelentette.

A paraszti társadalom rétegződési folyamatának egy-két mozzanata arra is felhívja a figyelmünket, hogy a népi kultúrában és életmódban nekünk kell feltárni azokat az elavult és a fejlődést gátló hagyományokat, csökevényeket, amelyek a fejlődést gátolják. A hollóközi és kazári példákkal kapcsolatban emlékezzünk a középosztálynak azokra a törekvéseire, amelyek az 1930-as években a viselet elavult formáit megmerevíteni akarták, ugyanakkor ezeknek a régi formáknak a hordozóit lenézték. Ki kell mutatnunk, hogy a rétegződési folyamatban melyek voltak azok, amelyek az elmaradt termelési móddal együtt a fejlődést gátló hagyományokat is tovább hordozták és amelyek a fejlődéssel napjainkban is ellentétben állnak.

Viszont népi kultúránknak és életformánknak haladó hagyományai is vannak. V. I. Lenin írja, hogy „Minden nemzeti kultúrában, bár fejletlenül, megvannak a demokratikus és szocialista kultúra elemei, mert minden nemzetben vannak dolgozók és kizsákmányolt tömeg, amelynek életviszonyai elkerülhetetlenül demokratikus és szocialista ideológiát szülnék.”¹⁷ Ha ez így van, akkor nem kétséges, hogy ezeket a szempontokat is érvényesítenünk kell kutatásaink minden területén, a kultúra és életmód általános és helyi sajátosságainak vizsgálatában egyaránt. Ezen a területen nagy feladat vár az Országos Néprajzi Múzeum és a tájmúzeumok dolgozóira. Itt az ideje, hogy végre megteremtsük az országos és tájmúzeumok szorosabb kapcsolatát, munkájuk tervszerű összehangolását.

Közölt példáink világosan igazolták azt is, hogy a történeti fejlődés, a természeti környezet stb. különböző hatása a megye más-más falvaiban jelentős különbözőségeket eredményezett, olyan különbözőségeket, amelyekben azokat az etnikus hagyományokat kell látnunk, amelyeknek a felderítése és bemutatása elsősorban tájmúzeumaink feladata. A kultúra tartalmán kívül tehát a kultúra formájára, az idők folyamán kialakult etnikai hagyományok sajátosságaira is súlyt kell helyezni. Ezek a tények fokozott mértékben indokolják a népi kultúra tartalmának és formájának együttes és részletes vizsgálatát.

A közölt példáink korántsem elégségesek arra, hogy azokból választ formálazzunk az itt felvetett kérdésekre, arra azonban egyre határozottabban felhívják a figyelmünket, hogy az előttünk álló feladatok elvégzésére egyöntetűen fokozottabb mértékben kell mozgósítani szakkádereinket. Néprajzi gyűjtéseinket és kiállítási, publikációs lehetőségeinket szintén tervszerűen kell felépítenünk és összehangolnunk, mindig meghatározott kutatási szempont szem előtt tartásával, és tekintetünket a kutatásainkból következtethető törvényszerűségek felderítésére kell irányítanunk. Tanulmányunk gondolatmenetét nem véletlenül kapcsoltuk Nahodil kartársunk megállapításaihoz. Köztudomású, hogy pl. a szlovák-magyar nyelvhatáron tömegesen vannak éppen tárgykörünkbe vágó olyan néprajzi problémák, amelyeket csak a csehszlovák néprajzi intézményekkel összehangolt kutatási feladatokkal és módszerekkel oldhatunk meg. Az etnogenezis folyamatát, a települések történetét, a magyar és szlovák népcsoportok egymásrahatását csak akkor deríthetjük fel a néprajztudomány számára, ha a közös munka feltételei megteremtődnek. Ennek pedig egyik és legelső feltétele a mi esetünkben a csehszlovák néprajzi intézményekkel való szoros kapcsolat kiépítése.

Manga János

¹⁷ V. I. Lenin: Összes Művei 20. 8. (oroszu.)

Об этнографических исследованиях с общественной точки зрения

Здесь говорится о венгерских этнографических исследованиях, вернее об успехах исследований, о критике в связи со способами исследований и о самих способах и недостатках исследований.

1-ая этнографическая конференция, состоявшаяся в Праге в январе 1949 г., занималась тоже подобными проблемами. Критиковали древнюю чехословацкую этнографическую школу, ее недостатки и заблуждения. Главная, своеобразная ошибка как и венгерской, так и чешской этнографии состояла в том, что все свои исследования они направляли в сторону архаизма, не анализировали этнографические явления в процессе их развития, с другой стороны они на крестьянство смотрели как на единый общественный слой. Очерк поднимает проблему этнографических исследований с общественной точки зрения, и данными, которые главным образом, были собраны в связи с исследованиями народных костюмов, он схематически показывает нам перемену этнографических отношений, произошедших в пяти селах нogradского комитата. Этот научный труд подводит к заключению, что в середине прошлого века крестьянское общество представляло собою довольно единое общество, но с капитализацией оно начинает распадаться на слои. Такое подразделение на слои привело к тому, что и в крестьянской культуре появились своеобразные перемены и различия. Эти различия замечались в крестьянском быту в большинстве местностей. В конце, учитывая выводы, труд этот занимается проблемой устройства этнографических выставок, с целью показать успех этнографических исследований с общественной точки зрения и поднимает вопрос о важности совместной работы с этнографическим институтом Чехословакии.

Zu den ethnologischen Forschungen soziologischer Richtung

In den bezüglichlichen Besprechungen über die ungarischen ethnographischen Forschungen, beziehungsweise über die Ergebnisse derselben und ihrer bisherigen Methoden, wurden auch die Gesichtspunkte der Forschungen und deren Mangelhaftigkeiten zur Sprache gebracht. Die im Januar 1949. abgehaltene I. Prager Ethnographische Konferenz hat sich mit gleichen Problemen befasst. Man hat dort die frühere Richtung der tschecho-slowakischen Ethnographie, ihrer Mangelhaftigkeit und ihre Irrungen kritisiert. So wie die ungarische, hatte auch die tschecho-slowakische ethnographische Forschung den Fehler, dass sie meistens ihr Augenmerk hauptsächlich auf Archaismen lenkte und dass sie die ethnographischen Erscheinungen nicht in ihrer Entwicklung verfolgte; andernteils glaubte man an eine einheitliche soziale Schichtung des Bauernvolkes.

Die Studie berührt das Problem der soziologisch-ethnographischen Forschungen und beschreibt die mit Hilfe der im Laufe der Sammlung von Volkstrachten erreichten Angaben, die Veränderungen in fünf Dorfgemeinschaften im Komitat Nógrád. Man kommt zu dem Ergebnis, dass die um die Mitte des vorigen Jahrhunderts noch ziemlich einheitliche Bauernschaft, infolge der Kapitalisierung sich immer stärker in soziale Schichten teilte, und dass diese Schichtung auch in der Bauernkultur eigentümliche Unterschiede hervorbrachte. Diese Unterschiede lassen sich auf den meisten Gebieten des Volkslebens nachweisen.

Die Studie berührt zum Schluss noch die Problematik der Ausstellungen soziologisch-ethnographischen Forschungs-Materials in den Museen.

Vázlatok a tiszaiigari népi lakáskultúrából

Dolgozatomban a tiszaiigari lakásberendezés vázlatos képét szeretném nyújtani a múlt század elejétől napjainkig terjedő korszakban.

A közlemény anyagát Tiszaiigaron, az 1949—51. évek során végzett gyűjtések során szedtem össze. A gyűjtést az Orsz. Néprajzi Múzeum tiszaiigari munkaközösségének tagjaként végeztem, mely munkaközösség a falu történetének, valamint gazdasági, társadalmi és kulturális képe fejlődésének vizsgálatát tűzte maga elé. Ebben a munkában feladatomban a lakásberendezés vizsgálata volt. Az általam gyűjtött anyag summája és illusztráló képanyaga Kardos László: Tiszaiigar, egy agrárproletár falu útja c. sajtó alatt lévő munkájában jelenik meg. Ugyanebből a munkából az olvasó megismerheti Tiszaiigar egész gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének menetét, éppen ezért jelen tanulmányomban ezekre nem térek ki, és csak a tárgyamhoz szorosban kapcsolódó témával foglalkozom.

Az igari lakásberendezés történeti fejlődése

A következőkben leírandó vázlatomban nem a tiszaiigari lakásberendezés egészének, hanem tulajdonképpen csak a fiatal házaspárok bútortárának vizsgálatára szorítkozom. Ezt a témaszűkítést kényszerűségből alkalmaztam. A berendezésben beállt változást ugyanis kétféleképpen lehetett volna megragadni: az új elemek megjelenése, illetve a régiek eltűnése időpontjának rögzítésével. Az utóbbi, mint tudjuk, inkább csak az újabb időben fogható meg.¹ Mindenesetre igyekeztem a régi elemek eltűnését is időhöz kötni, már amennyire lehetett.

Dátumszerű pontossággal azonban csak az új tárgyak megjelenése rögzíthető, ezek közül is, különösen a régebbi időben, csak azoké, amelyek a használatnak, illetve utódjának különösebb jelentőségűek. Részletesebb elemzés céljára éppen ezért a ruhanemű befogadására szolgáló bútordarab (*szekrény, láda, kaszni, sifon*) látszott a legalkalmasabbnak, mivel ilyen a vizsgált teljes 150 évnyi időszakon át mindig kaptak az igari menyasszonyok, bármilyen társadalmi osztályba tartoztak is. Ennek a bútordarabnak beszerzési ideje a házasságkötés időpontjával pontos dátumhoz köthető. A ládafélék vizsgálatának segítségével nemcsak az adatközlők életében végbement bútordívat-változásokat tudjuk nyomon követni, hanem éppen ezek adnak lehetőséget arra, hogy adatközlőink életénél jóval messzebbre tekinthessünk vissza. Anyja, nagymamája, sőt dédmamája kelengyebútortárában igen sok asszony ismerte, sőt éppen ezek a tárgyak egy egész kor lakásberendezését szimbolizálják előttük, ezek segítségével maradt meg éle-

¹ Pl. a két háború között kezdték kidobni a kemencepadkákat, vagy az 1880-as évektől nem kaptak a menyasszonyok *párnatakarót*. De a jelzett időben sem alakítottak át minden kemencét, és az 1880-as évek után is sokáig használták még a meglévő *párnatakarókat*.

sen emlékezetükben a már elhalt öregektől hallott, de sohasem látott régi berendezés leírása. Ezeknek az emlékezeseknek nyomán tudtam én is közel öt nemzedékre, mintegy 150 évre visszanyúlni.²

A többi bútordarab közül egyeseket elég pontosan lehetett egy-egy, a ruhanemű megőrzésére szolgáló bútordarabbal már meghatározott korszakhoz kötni. Így pl. az 1830-as, 40-es évek gazdag jobbágyainak utódai emlékeznek arra, hogy elődeik házában a tulipános láda mellett az egész berendezés hasonló jellegű, festett volt; néhány darabot még meg is tudnak mutatni, az elpusztultakról pedig pontosan beszámolnak. Ugyanígy a nevezett évek zsellérségének utódai arról beszélnek, hogy, ha tulipános ládát kapott is elődjük, a ház többi bútordarabja házilag durván összeácsolt, festetlen holmi volt. Némely bútordarab története viszont alig vagy nehezen nyomozható ki. Ilyen például az asztalé, amelynek formája, díszítése és az abban beálló változások nem tűnhettek különösen jellegzetesnek. Ilyenek továbbá az apróbb berendezési tárgyak is, amilyen az ablakfüggöny, a különféle gyalogszékek stb.

A tárgyalt bútordarabok helyére is elég pontosan emlékeznek az adatközlők, úgy, hogy az egyes korszakok berendezési elvét viszonylag könnyen megrajzoltathattam.³ De, ha az eddig felsorolt berendezési elemeket több-kevesebb biztonsággal időhöz tudtam is kötni, még mindig hiányzott a tárgyakhoz kapcsolódó élet, a lakásmód. Nem találtam olyan adatközlőt, aki megmondta volna, hogy pl. a múlt század közepe táján milyen volt a lakás tisztántartása, vagy, hogy hol aludtak a gyerekek, hol volt a kenyér helye stb.

Az így adódott régi anyag szegényessége késztetett az újabb anyag egyszerűsítésére, színessége elhagyására. Csak azokat az adalékokat tártam fel dolgozatomnak első részében, amelyek megfelelői az adott korábbi időszakból is előkerültek. Így pl. nem dolgoztam fel a lakáshasználati adatokat.

Az elmondottak alapján érthetővé válik, hogy miért kellett témámat, az igari lakásberendezés történeti vizsgálatát, kizárólag a fiatal házások bútorzatára leszűkítenem. Adatközlőim elmondása alapján csak a fiatalok bútorzatáról, főleg a díszes, emlékezetes darabokról és a belőlük alakított lakáskép milyenségéről

² Az elődök idejében történt változások vizsgálatára természetesen más módszert kellett alkalmaznom, mint azoknak az eseményeknek megtudakolására, amelyek adatközlőim életében történtek. Azt ugyanis minden igari asszony tudja, hogy az ő férjhezmenetele idején milyen bútort kaptak a különböző társadalmi osztályok lányai, viszont a régebbi korokra vonatkozólag emlékezésük csak saját elődeik konkrét darabjára, illetve darabjaira korlátozódik. Például az 54 éves Szabó Pálné a nagyanyjától hallotta, hogy annak anyja, Tüdös Mária 1839-ben *tulipános ládát* és *gombos nyoszolyát* kapott. Szabó Pálné ezeket a darabokat meg is tudja mutatni saját és rokonsága bútorai között. Arra azonban már nem tud felelni, hogy a nevezett bútordarabok mennyire voltak elterjedve a faluban. Azt sem tudja megmondani, hogy a szegény lányok vajjon ugyanolyan ládát kaptak-e, mint az ő dédnagyanyja, aki gazdalanynak volt. Ugyanez az adatközlő, Szabó Pálné viszont saját koráról teljes biztonsággal tud válaszolni a hasonló kérdésekre, a hozzá hasonló szegényparaszt lányok kelengyéjére vonatkozólag éppúgy, mint ha a más társadalmi osztályba tartozó lányoké felől érdeklődünk.

Az adatközlők életének bútordivatját aránylag kevés személy megkérdezésével jól és pontosan meg lehet állapítani. Ezzel szemben a régi bútorzat megismeréséhez igen sok személy megkérdezése szükséges. Még így is, a legaposabb tudakozódás ellenére is, csak megközelítő dátumokkal tudtam meghatározni a változást.

³ A legkorábbi időszak lakásberendezésének megrajzolása kivétel ez alól. Adatközlőim közül egyik sem tudta az akkori házbelső teljes és összefüggő képét vázolni. Mint-hogy azonban a berendezés képe a legszegényebeknél a 70-es évekig alig változott, így az egyes különálló adatokat ennek a képnek a segítségével rekonstruáltam egy-egy

alkothattam képet. Nem tudtam azonban megragadni az igari paraszti házbelsőök egy korszakon belüli összképét, nem tudtam választ adni olyanféle kérdésekre sem, hogy pl. 1850-ben milyen lehetett egy idősebb házaspár otthona.

* * *

Tiszaiigar lakáskultúrájának vizsgálatát az 1810-es évekkel kezdem, mivel ez az a legrégebb idő, amelyet a szájhagyomány alapján, hozzávetőleges pontossággal meg tudok rajzolni. Ezen időpont önálló gazdálkodásának megfelelően az igari parasztházak berendezését kiki otthon, házilag készítette. Asztalos-csinálta bútort az igari parasztlakosok akkor még nem használtak.

Egyetlen nem odahaza, sőt nem is Igaron készült darab volt a bútortartásban, a leányok kiházásításkor adott *szekrény*.⁴ A *szekrényt* gabonáért cserélték a tiszafüredi és a madarasi vásárokon *kanalas tótoktól*, akik „onnan felülről” hozták.

A tiszaiigari *szekrény*⁵ ácsolt láda, a Gömör megyében készült darabokkal megegyező típusú, háziipari készítmény.

A többi bútort házilag készült. Deszkából szilárdan összeállított ágy ekkor még egy sem volt. „Kecskelábon állt az ágy”⁶ — beszélik. A *kecskeláb* háromlábú állvány téglalakú lappal; két szélső lába egyik oldalra dől, a középső a másik oldalra. Két ilyen *kecskelábra* deszkát helyeztek, erre hintették a szalmát. Az egész állványt sarokba állították, mert így a szalmát a fal két oldalról megtartotta. A szabad hosszanti oldalra viszont felálló deszkát, *prémet* szereltek. A szalmát szalmatakaróval takarták le. Erről és az ágynevelő milyen-ségéről adatközlőim nem tudtak bővebb felvilágosítást adni.

A fekvőhely előtt rövid, támlanélküli, bevert lábú pad, *rengőszék*⁷ állt, „arról jártak föl az ágyra”.

A gyermekágyas asszony ágya köré *szúnyoghálót* húztak. A szúnyogháló ritkaszövésű, háziszőttés vászonból készült.

A lakás belső bútortartása a sarkos berendezési elv szerint volt elrendezve, azaz a fekvőhely egyike az ajtó mögötti sarokban, a másik az ezzel átlósan szemben fekvő sarokban foglalt helyet. Az ajtó másik oldalán, a sarokban a kemence állt, a negyedik sarokban pedig a fal mentén, az egyik fekvőhelytől a

⁴ Képet lásd Kardos László: Tiszaiigar, egy agrárproletár falu útja c. sajtó alatt lévő munkájában a „Lakáskultúra” c. fejezetben

⁵ Három darabot láttam, — egy ezek közül a Néprajzi Múzeumban van (ltsz. 50.14.76.) —, egynek megmaradt tetejét, továbbá számos már elpusztult darabnak az ezekkel megegyező leírását hallottam.

⁶ Az *ágy* az ágynevelőt jelöli.

⁷ *Rengőszéket* nem láttam, csak leírásból ismerem. Nevét is igen kevesen ismerik. Az elmondások alapján ma itt-ott még használatos *hosszúszekekkel* azonos formájú volt. (Hasonlóan a maconkai palócoknál: a „hosszúszekek”, ha az ágy előtt áll, „ringő” a neve, ha a konyhában vizespadként használják, akkor „vízszekek”). Egyik adatközlőmnél az 1910-es években még megvolt, *mosószekek*nek használták, de anyjuk csak *rengőszék* néven említette. Más mai igariak ezt a bútordarabot csak *hosszúszekek*nek mondják: „Az ágy előtt állt a hosszúszekek”.

másikig terjedő szakaszon *lóca* húzódott. Ezek a lócák igen egyszerűen készültek, a fal mellett vályogból *lábakat* raktak és deszkapallókat fektettek rájuk.⁸

A lócák által alkotott szögletben állt az *asztal*. Ezt is házilag készítették. A mainál alacsonyabb volt, egyeneslábú, fiók nem volt benne.⁹

Ülőbútorként — a lócákon kívül — a könnyen elmozdítható, három ember számára való, támlanélküli padocska, a *hosszúszék*¹⁰ szolgált, és az egy ember számára készült gyalogszék, a *kisszék*.¹¹

Apróbb holmi számára *vaklik*¹² volt a falban, de az alacsony mestergerenda átalközeiben¹³ is sok minden elfért.

A fal meszeletlen volt, csak sárga földdel betapasztva.¹⁴

Összefoglalva: Tiszaigaron a múlt század elején a paraszti lakásberendezés igen egyszerű volt. Az egyetlen háziiparos készítette ácsolt *szekrényen* kívül a ház bútorzata csupa kezdetlegesen összerótt állványféle volt. Ezek mind deszka tetőlapból és az abba fúrt lyukakba illesztett karólábakból álltak, a lóca kivételével, amelyik még egyszerűbb módon vályoglábakon nyugodott. A bútorok egy része még szilárdan össze sem volt építve, mint például az asztal, lóca, vagy az ágy.¹⁵

*

Az 1830-as években jelentős változások következtek be az igari házberendezésben. Eddig az egyes paraszti házbelsőik között nem volt lényeges különbség, a 30-as évektől kezdve azonban a bútorzat már a tiszaiigari parasztság meginduló osztálytagozódását mutatja. Míg a parasztság nagy részénél a lakás berendezése továbbra is a régi maradt, addig a parasztság vékony, tehetős rétegénél új, Tiszaigaron ed-

⁸ Ma ilyen pad már nincsen Igaron, de a századforduló utáni időkben még akadt szegényebb hely, ahol ilyet használtak.

⁹ Egy, az adatközlők által leírthoz hasonló darabot Szolnokv Lajos talált gyűjtése során. Ez a darab négy karólábból és egy arasznyi vastag lapból áll. Érdekes, hogy az asztal egyes részei nincsenek szilárdan összeépítve, az asztallap csak félig van befúrva a lábak számára, úgy, hogy a lap felemelésével az egész alkotmány szétesik. Az asztallap négy sarkán alul bevágás van a fogó kéz számára, mert vastagsága miatt nem lehetne felemeléskor megmarkolni. Ezt az asztalt tulajdonosai idegenektől vették, szerintük a darab húsvágó-székek készült.

¹⁰ *Hosszúszék* még ma is található élvétve egy-két szegényparaszt házában. A világháborúig zsellérházaknál jobbára ezt használták szék helyett. „Nem volt ezelőtt karszék, csak hosszúszék, csak a tizennégyes háború után lett jobban a karszék, akkor nézett a népség jobban széjjel a világban”; „Amikó férhementünk (1910 körül) az volt a kanapé, a hosszúszék” — mondják.

¹¹ A *kisszék* ma is általánosan használatos, főleg konyhai munkáknál, nyári, ház-előtti étkezéseknél stb. Ma vetélytársa az asztaloskészítette *zsámoly*.

¹² *Vaklik* ma már a gyűjtők tudomásával igari szobában nem található. Az adatközlők szerint az 1860-as években épült házakban még volt.

¹³ A gerendák átalközeiben ma is különféle holmit tartanak, különösen, amit a gyermek kezétől féltenek. Ott van a gyufa, régebben a kismécs, sokan ott tartják a *könyvet* (biblia). A szappant is oda teszik, ott jobban szárad.

¹⁴ Ma már nemigen emlékeznek rá. A századforduló utáni években még akadt szegény öreg család, ahol ilyen sárga, meszeletlen volt a szoba fala.

¹⁵ Az ágyon kívül minden bizonyosan használták fekvésre a lócát és a kemencepadkát, sutót is, ahogy ez szinte máig általános volt. A férfiak, ahol a jószág volt, mint később is, az ólban aludtak. Feltételezhetjük, hogy a nehezen elmozdítható asztal mellett megvolt a nyáron ma is használatos karólábú (de átfúrt lapú), tehát szilárdan összeépített *kisasztal*, ami mellé *kisszékek* szoktak ülni. Feltételezhetjük, a *kisszék*nél valamivel magasabb, ma is általános *fejőszék* meglétét is, nemkülönben azt, hogy a ma már ritka *mosószék* (kb. 50 cm. magas) és ugyanígy, hogy a ma már alig található *álló* (vagy *gyermekálló*) használatos volt ebben az időszakban is.

dig ismeretlen¹⁶ bútorok egész sora tűnt fel: *tulipános láda*¹⁷ *gombos nyoszolya*,¹⁸ *saroklóca*,¹⁹ *fogas*,²⁰ *korsólóca*,²¹ *támlás karszék*.²² Míg a legtöbb parasztlány továbbra is csak *szekrényt* kapott, a módos *gazdálány* szekrény helyett *tulipános ládában* vitte a holmiját és ezenkívül ágyat, *gombos nyoszolyát* is kapott. Míg a parasztság többségnek egész berendezése házilag készült, egyedül a *szekrényt* vették vásáron, az is faragó háziiparosok munkája volt, a jómódúak az új jellegű bútort mind úgy szerezték be vásáron, tanult asztalosmesterektől. A többi parasztház bútorzatában egyetlen díszített darab volt: a festetlen, geometrikus, vésett díszítésű szekrény, ezzel szemben a most megjelenő asztalosbútor minden darabja festéssel, virágdíszítéssel tarkállott.

Az új bútorok díszítéstílususa egységes képet mutat: egyszínű fekete alapon piros. A fő díszítmény: hármás virágból álló csokor a ládákön, lócákön, nyoszolyá-

¹⁶ Ha azt mondom: Tiszaiáron ismeretlen, mindig csak a parasztságra gondolok. Sajnos, így kell eljárnom egész dolgozatom folyamán, mivel az igari földbirtokosok és kispolgárok lakáskultúráját nem volt módomban megismerni. Az asztalosokról tudjuk, hogy mindkét irányban ízlésközvetítők voltak: ők biztatták a gazdag parasztokat, hogy uras, drágább bútorokat rendeljenek, viszont a századforduló népieskedése idején ők készítették az úri előszobák számára a „paraszt” bútorokat. Ezekről a jelenségekről — az 1880-as évektől kezdődően — a tiszafüredi asztalosok is tudnak beszélni. A korábbi idők, és éppen tárgyalt korunk, ebben a vonatkozásban ismeretlen számomra. A legelső tulipános ládát Igaron, az 1830 körüli években, a tanító leánya, Hegyemegi Klára kapta, aki parasztemberhez ment férjhez. De vajon a földbirtokosok lányai mit kaptak ebben az időben? Mikor és milyen eltulodással jelent meg az úri házakban az empire, illetve a biedermeier stílus? Szükség lenne olyan monográfia írására is, amelyik egy bizonyos helyen (egy faluban) együttélő ellentétes társadalmi osztályok, földbirtokosok, kispolgárok és parasztek kultúráját összehasonlíttaná.

¹⁷ Későbbi, 1840-es évekből származó példányt lásd Kardos i. m. Az 1830-as, 40-es évekből származó (gyűjtésem során tíz darabot láttam) darabok mind azonos díszítést mutatnak (a díszítést a továbbiakban írom le). Négyzetleges lábakon állnak, ez felfelé sima, vagy kannelurázott (hornyolt) félpillérben folytatódik. A későbbi, 40-es évekből származó darabok egy részének elején léccel elválasztott, fiókot utánzó rész van. Belül a ládák díszítetlenek, baloldalt ládafiúk van.

¹⁸ Egy, az 1830-as évek közepéről származó darab: Kardos i. m.; 145.900 ltsz. A gyűjtés során csak ezt az egy ép darabot találtam, továbbá egynek állványá, *kis asztallá* alakított darabjait. Az épen maradt darab két vége teljesen egyforma alakú és díszítésű. Lábai középső része esztergályozott, két vége hasábalakú. Az ágy felső része — az átalakított darabé is — félkörös. A félkörös rész két oldalán egy-egy esztergályozott fekete gömb, *gomb* van; állítólag innen eredt a *gombos nyoszolya* név is. Díszítmény csak a végében van, az oldalak egyszínű feketék.

¹⁹ Gyűjtésem során két darabot láttam, mind a kettő igen kopott, rossz állapotban volt. Hátuk tömör, ez a rész volt díszítve. Mindkettőnek deszkalába volt, ez barokkosan ívelt vonalú karfában folytatódott. Az egyik példány külső lábához eredetileg kis téka volt — a Néprajzi Múzeum 50.04.28 ltsz. hódmezővásárhelyi sarokpadjánál látható módon — hozzáépítve, ennek csak bevésési nyomai látszanak már, de több elbeszélés tanúskodik hasonló, lócalábhöz épített szekrénykéről.

²⁰ Csak egyetlen festett példányt láttam (145.906. ltsz.; Kardos i. m.). Alul fogakkal, felül korlással ellátott polccal van felszerelve. Hasonló darabokat írtak le az elbeszélések is.

²¹ Csak egyetlen példányt találtam (145.905. ltsz.; L. Kardos i. m.). Földön álló, két polccal ellátott vízespád. A felső polc hátul deszkaháttal van ellátva, elől korlátja van. Díszítése alapján mindenképpen beillik az e korabeli darabok közé. Nevét tulajdonosán kívül mások is említették, míg hozzá hasonló formát egyetlen adatközlőm sem írt le.

²² Két példányt találtam. (Egyik 142.346 ltsz.; Kardos i. m.) Mindkettőnek nyolcszögletes, ferdén kifelé álló, ülőlapra csapolt lába van. Az ülőlap barokkosan ívelt vonalú, ugyanígy a támla is. Ennek aszimmetrikus felső része rokokó ízü. Mindkét támlán szívalakú kivágás van. Hasonló darabokat az adatközlők elbeszéléseiből is ismerem.

kon és az egy korszólócán köralakú keretbe van foglalva. A keret többnyire bevéselt — ez az egyetlen véselt dísz a különben csak festett ládákön —, egy esetben festett levélkoszorúból alakított.²³ Ezenkívül még virág- és levélfüzerek, inđák, ritkábban kisebb csokrocskák ékesítik a darabokat, illetve az általunk ismert fogasoknak és székeknek ezek az egyedüli díszük. A díszítés módjára jellemző az apró, tarka levélkéik, virágszirmok alkalmazása.²⁴

A festett bútorokkal berendezett szoba gazdag, színpompás látványt nyújtott. Ezt a benyomást még fokozta a díszes ágynemű és a fogas színes edényei.

Az ágyneműt — az adatközlések bizonytalansága ellenére — ebből a korból már ismerjük,²⁵ anyaga házivászon, *asszonyszütte vászon* volt. A lepedő fehér volt, szélén csipkével díszített.²⁶ „Az ágyba szórt szalmát” azonban nem ezzel, hanem *szalmatakaróval* terítették le, ez rongypokróc volt. A lepedőt csak betűrték a szalmatakaró és az arra rakott derékalj közé, úgy, hogy lelőgjon a csipkés széle, hogy „ne lássanak az ágy alá”. A *derékajj* piroscsíkos, kékcsíkos, négyenyűstös vászomból készült. A párnákat erre a derékaljra tették fel.

A párnák fehér vászomból készültek, a szövőszék szélességének megfelelően, a mai gyári anyagból készült párnáknál jóval keskenyebb, 70 cm-es szélességgel. A belső *tok* is vászomból készült, akárcsak a külső *haj*. A haj az egyik keskenyebb végén *magokverte vászonzsinórral, szőttmaccaggal* záródott. A másik keskenyebb vége díszített volt: keresztvarrással²⁷ varrták ki. A díszítés színe piros volt vagy kék, egyik adatközlő szerint „a menyecskeé pirossal vót, öregebbnek meg kékkel varrták ki”. Akadnak, akik ma is emlékeznek a minták nevére: *szöllőfürt, rózsza, csillag, vízfolyás*.²⁸ Más adatközlő szerint a *párnahajba* piros csíkok is voltak beleszőve, sőt kockás is lehetett. Szerinte „vót, hogy a párnahaj csíkos is vót, meg ki is vót varrva”. Ezenkívül a párnának „kivarrták vászoncérnával, aszúrral körül a szélit. Olyan nagy aszúrral vót, mint az ízem”.

Ebben az időben egy leány három párnát kapott, a párnákat a derékaljra tették egymás mellé, keskenyebb, díszített végükkel kifelé. A párnákra állították

²³ Ilyen köralakú díszítményből a ládák elején mindig kettő van, a lócák hátán három, a nyoszolyák végén alul is és a félkörös részen is középen egy-egy, a korszólóca felső hátsó részén kettő. A kör piros, vagy a piros kör mentén még egy kék kör is fut.

²⁴ A tizennyolc ebből a korból származó bútordarab közül négyről határozottan tudja tulajdonosuk, hogy más faluból kerültek Igarra. Ezek közül egyiket Tiszafüredről, egy másikat pedig Tiszaszőlősről jött menyasszony hozta magával. Ez a kevés adat is mutatja, hogy ez a stílus a környéken is el lehetett terjedve. A múzeumi és irodalmi anyag alapján ezt a bútordíszítő stílust még nem ismertük. En, készíteshlyét Tiszafüreden sejtve, az ottani asztalosokat kérdeztem ki. A két legidősebb, 82—83 éves mester szerint ez esetleg lehetséges. Biztosat azonban nem tudtak mondani, mivel az idősebbektől erre vonatkozóan nem hallottak semmit. Az ő idejükben még élő bútorfestés más stílusban történt. A kutatott stílus elterjedését csak a környező községek egyenkénti felkutatásával lehetne megállapítani.

²⁵ Ebben a leírásban csak elbeszélésre támaszkodhattam, eredeti darab *e korból* nem maradt fenn.

²⁶ A két erre vonatkozó adat: „kicsipkézték, úgy kicsinálták, mint a halott alá valót”; „fehér vászonlepedő horgoássa!”.

²⁷ Legtöbbsen *keresztvarrásnak* mondják, de van, aki *keresztöltésnek* nevezi. Más szerint „ki volt merkolva, úgy csinálták, hogy mentek a szálán”.

²⁸ Ez utóbbit mutatták is az adatközlők: zezug vonalú díszítmény lehetett.

fel a dunnát. A dunnahaj vagy keresztvarrással, a párnákéhoz hasonló mintával volt kivarrrva, de különben fehér volt, vagy szőtt csíkokkal²⁹ díszítették.

Az előbbieken leírt ágy természetesen díszágy volt. A használati darabok szintén vászonból készültek, esetleges díszítésükről a mai adatközlők nem tudnak. Említik azonban a párnatakaró használatát. Ez fehér vászonruha volt, lefekvéskor ezt terítették a párnára, hogy „ne a párnát nyújjék vagy piszkolják”³⁰

A berendezésmód az új bútorok divatbajöttével nem változott. A saroklóca az eddigi vályoglábú lóca helyébe került. A gombos nyoszolyát az utca felőli ablak mellett álló kecskebakra vetett ágy helyébe állították. Előtte már karszék díszelgett a rengőszék helyén.³¹ A ládát az első ágy és a lóca közé helyezték, (Talán már az volt a szekrény helye is?) A fogast a lóca fölé akasztották. A fogas felső része, a polc karfiával volt ellátva, annak támasztották a rózsás tányérokat „arccal kifelé”. A fogakon pintyökés csuprok lógtak.³² Az új bútorok mellett is megmaradt azonban egy darabig a hátsó ágyhelyen a kecskelábra vetett ágy.

*

Az 1840-es évek második felében további változásokat is észlelhetünk. Míg a 30-as és 40-es évek elején a gazdálányok kelengyeként kapott ládája még egészen kicsi (átlag 80x50x50 cm) volt, addig a 40-es évek második felében a gazdálányok már nagyméretű (átlag 100x60x70 cm) tulipános ládával mentek férjhez. Ugyanekkor, a 40-es évek második felében már a szegény lányok is általában tulipános ládát kaptak a régebbi szekrény helyett, mégpedig olyan kis méretű tulipános ládát, amilyen a gazdálányoknál az előző korszakban dívott. Ezekben az években már szegényebb lányok is kaptak gombos nyoszolyát. Ettől a két asztaloskészítette bútor darabtól eltekintve a parasztság továbbra is a házilag összetakolt bútorokat használta, a tehetősek drága, díszes darabjai nem terjedhettek el körükben.

*

Az 1850-es évektől a divatot irányító módos gazdák az eddigi tarka, virágos bútor helyett a polgári empire stílus népi változatára tértek át. Az ebben az időben készült bútorok mind sötétbarna vagy vörösesbarna színűek. A gazdag

²⁹ Ez ugyanannak — az előbbi adatközlőkkel egyezően tiszai népi családból származó asszonynak — az adata, aki szerint a párnahéjat is szőtt csíkok és áttörés díszítették.

³⁰ A múlt század 80-as éveiben férjhezmenő lányok még kaptak párnatakarót, azután már, a bolti anyagok divatbajöttével, a szövés-fonás megszűnésével elmaradt a használat.

³¹ Egyesek szerint nemcsak karszéket, hanem karoslócát is használtak. Ennek mai leírása azonban bizonytalan. Egy, eredetileg ágy előtt álló, ilyen nevű darabot találtam, ez az 1900-as években készült. Találtam viszont egy olyan darabot is, amelyik formája alapján ebbe a korba sorolható: deszkalába van ugyan, de ez újabbnak látszik, támlája keskeny, csipkézett szélű deszka, amit két közdeszka köt az ülőpadhoz, karfája ferdeállású, egyenes lécs, ülőlapja szélén csipkézett perem. Ez a darab barnára van átfestve, így díszítése nem árulhat el róla semmit, gazdája pedig más idős asszonytól vette, ezért történetét nem ismeri.

³² Az általános tapasztalatból kiindulva feltételezhetnénk, hogy ebben az időben már ismerték az asztalos-készítette asztalt is. A látott régi darabok mind olyanok, mint amilyen az alföldi, festett bútorú szobákban áll: lábai négyzetesek, lefelé keskenyedők, lenn két egymást keresztező heveder, macskaülő fogja őket össze, tetejük levehető. A kért darabok keletkezésének időpontját azonban a tulajdonosok nem tudták pontosan megmondani („nagyanyámké, édesapámé volt” stb.).

lányok *uras*, egyszínű barna, sárgaréz rozettákkal díszített, nagyméretű (mint az előző korszakban) ládát kaptak és ugyanolyan színű, sima, felső részén rácsoszással ellátott ágyat.³³

Ugyanekkor jött divatba a *rácsoskarú szék*,³⁴ rácsos saroklóca,³⁵ rácsos *böcső*³⁶ és a *téka*.³⁷ A téka helye az *első ágy* mellett, a falon volt. A saroklóca sarkába kis (átlag 50x30x25 cm) *irományosláda*³⁸ került. A *fogas* a dízhelyről a kemence háta mögé szorult, ott már csak ruhaneműt akasztottak rá, polcára szappant, apróságokat tettek. Az ezután készült fogasoknak már rendeltetésüknek megfelelően nincs is korlátjuk többé, színük barna vagy fekete. A fogas helyett *fétükör*³⁹ került akkortájt a falra dísznek, köréje kis, rózsás, gyári tányérokat aggattak, általában a falat tányérokkal rakták tele.

A szegényebb lányok továbbra is kis, tulipános ládát kaptak kelengyéjükbe, az ágy azonban, ha került, már barna, rácsos felsőrésű volt.

Divatbajött a *kékfestő* ágynemű is. Sötétkék-világoskék mintás vagy sötétkék sárgacirmos volt az anyaga, ezt *gyócsos tótok* hozták eladni Igarra.

*

Az 1860-as években költözött először asztalos Igarra. Elsősorban épület-asztalossággal, koporsókészítéssel foglalkozott, rendelésre inkább csak a gazdagoknak készített. A szegények továbbra is az olcsóbb vásári bútortokat vették, később is legfeljebb alakítási, átfestési munkákkal jártak az asztaloshoz.

*

Az 1870-es években már a lányok nagyrésze egyszínű, sötétre festett ládát kapott. A kuláklányok ládájának alul egy fiókjá is volt.

A gazdagok szobája újabb empire ízlésű bútordarabbal gazdagodott, ez a *fakanapé*.⁴⁰ Kettőt vettek belőle és a *saroklóca* helyére állították.

³³ A tovább divatban lévő ládából igen sok példányt láttam, az ágyat viszont csak elmondás alapján ismerem.

³⁴ U. n. konyhaszék: négy egyenes, hevederekkel összekötött, négyszegletes lába van, a hátsó lábak támlában folytatódnak, ezeket is hevederek kötik össze.

³⁵ Az előbbi típusú sorokpadhoz hasonlóan deszkalába van. Támláját keretbe foglalt, hengeres fapálcák alkotják.

³⁶ Az országosan ismert talpas bölcstípus, oldalának felső része ebben az időben, a lóca hátához hasonlóan, rácsos. A későbbi, inkább fúró-faragó emberek készítette darabok tömör oldalúak. A másik, Tiszaigaron ismeretes darabról l. a következő fejezetet.

³⁷ A tiszaiigari darabok általában ajtó nélküli, egy polccal ellátott fakeretek. Ezen az ajtót leginkább függöny pótolja. Az ajtóval ellátott darabok többnyire falbarmélyesztettek, nevük *almárium*. Az ajtó általában sima deszka. Volt egymást keresztező lécekkel rácsozott ajtajú téka is. (Egy ilyen a Néprajzi Múzeumban van. Ltsz.: 142.347). Egy, méreteiben (40x71 cm) és színében (sötétzöld, eredetileg világoszöld) is szokatlan darabot találtam, ez alul kis fiókkal van ellátva, közepén vésett, kóralakú, geometrikus díszítéssel. Készítésének ideje ismeretlen.

³⁸ Egyszerű, díszítetlen, hasábalakú ládikák.

³⁹ Sima, lapos, barna kerettel ellátott tükör; helye a gerenda alatt, az első falon van. Keresztbe helyezik a falra, (a mennyezet, illetve föld vonalával a szélesebb oldal fut párhuzamosan) mindig dőlve állítják. *Fétükör*nek tulajdonképpen újabban nevezik, mióta nagyobb, *egész tükör* is van a házaknál.

⁴⁰ Az Igaron használatos kanapé az országosan ismert típushoz hasonló. (Magy. Népr. I. 224., Négy egyenes lába van. Támlája tömör, három betéttel ellátva, színe általában barna.

Az asztalosbútor térfoglalása kiszorította a házból a régies, házilag készült darabokat. Már ekkor a szegényebbek házában is mindenütt asztaloskészítette ágy állt a kecskelábra vetett ágy helyén. A *kecskeláb* ekkor már csak mint a szükségágy, a *vacok* tartója szerepelt.

A *rengőszéket* sem tették már az ágy elé, de nem kötöttek *szünyoghálót* sem már a szülőasszony ágya köré.

A jobbmódúak szintelen, polgárias bútora mellett a szegényebbek bútora még inkább színes volt. A szegény lányok továbbra is tulipános ládát kaptak. Ezek a 60-as, 70-es években készült darabok már nem hasonlítanak a korábbi, az előbbieken leírt stílusú darabokhoz. A régebbi darabokat szállító bútorkészítő hely már — úgy látszik — nem dolgozott ebben az időszakban, s a még tulipános ládát igénylő⁴¹ szegény lányok más vidékről jövő vásároló asztalosoktól vették a szükséges darabokat. Egyes, ebből az időből származó ládák piros, fekete hullámvonalakkal csíkozott alapon tarka virágokkal díszítettek, azaz a főleg miskolci és egri asztalosok révén elterjedt stílusba⁴² tartoznak. A fennmaradt darabok közt kisebb számban vannak vésett díszű, egyszínű sötétre festett darabok, ezeknek eredet helye ismeretlen. A szegények házában használatban volt sötétszínű rácsos lóca is kis virágcsokrokkal díszített, ezekről szintén nem tudunk semmit.

*

Az 1880-as évek elején már ismét újabb divatú bútortalival hívalkodtak a gazdag lányok. *Háromfiókos kasznit*⁴³ kaptak kelengyébe, míg a többiek most

⁴¹ A festett láda „igénylésének” természetesen elsősorban nem ízlésbeli oka volt. A kis tulipános ládák, — bár festettek voltak, kevesebbe kerültek, mint a rézveretes, nagyméretű barna ládák. Később azután, a megszokás révén, az ízlés kialakításában is hatott ez a színesség. Erről később lesz még szó.

⁴² Ezt a stílust a néprajzkutatók általában a Néprajzi Múzeum tulajdonában lévő, az ezredéves kiállításról származó mezőkövesdi darabokról „matyó”-nak szokták nevezni. Mezőkövesd, több más hellyel egyetemben, csak másodlagos központja volt ennek a stílusnak, jobbra inkább az említett központok látták el kész bútordarabokkal, illetve azokból, — nevezetesen Egerből — jött a kövesdi asztalosokhoz bútorfestő, *virágozó* asszony is. Ilyen stílusú bútor, mint azt az egyik 82 éves tiszafüredi asztalos mondja, Tiszafüreden is készült. A nevezett asztalos éppen Egerben, a leghíresebb *virágozó* asszony férjénél tanult, hogy a festést az asszonytól elsajátíthassa. Tiszafüreden később készített is ilyen festett darabokat, sőt az egri asszonyt is elhívta festeni, de ezeket a bútorokat Heves megye nyugati, a Tisza másik oldalán fekvő része számára készítette, mert akkor már az igariak és környékbeliek nem vették. Hogy előtte csináltak-e ilyen stílusú darabokat Füreden, vagy máshonnan kerültek-e a környékre az Igaron is található darabok, nem tudja. Kutatásaink során a ládákon kívül még két, azokkal egyező stílusban készült darabot találtunk Igaron. Az egyik egy asztal, piros-fekete hullámvonalakkal díszített, virágzás nélküli. Ez a tárgy Tiszaórszról került Igarra, keletkezésének kora ismeretlen. A másik egy téka, — ezt a darabot Kresz Mária találta, — az előbbivel megegyező alappal, ajtajának közepén tarka, a virágok formálásában ismertetett stílustól elütő virágcsokrokkal. Ennek a tárgynak történetéről sem tudunk semmit.

⁴³ Barnaszínű sublót az országosan általános formában, díszítés nélkül. Igaron *kaszni* vagy *kaszli* a neve.

már mind barna,⁴⁴ fiókos, de még inkább fiók nélküli ládát. A *kaszni* a láda helyére, az elsőágy mellé került. Terítővel letakarták, és a poharakat, bögréket, általában a menyasszonyi ajándékba kapott holmit rakosgatták ki rá.

De megváltozott az ágynemű is. Ezt a bolti anyagok elterjedése, a kendertermelés megszűnése hozta magával. A szélesebb gyári anyagból szélesebb, 1x1 méteres párnák készültek. A szegényebb lányoknál az új anyagból is még sokáig csak régi méret szerinti párna telik.

Divatját múlta a csipkés lepedő is, bolti anyagból varrt *lopottajjú lepedő* került a helyébe. Ez két szél, hosszanti oldalán egymás mellé varrott anyagból készült, ezek közül az egyik darab a másik hosszúságának másfélszerese volt. A hosszabb darabot ráncolva varrták a másikhoz, úgy, hogy a hozzávarrás fölött kis fodra, *ina* maradjon.⁴⁵ A *lopottajjú lepedő* anyaga a jómódúaknál fehér, áttetsző opál, a szegényebbeknél tarka, mintás karton volt. Ezt a lepedőt ebben az időben még nem az ágy leterítésére használták, mint ma, hanem az előbbi időkben divatban volt csipkés vászonlepedőhöz hasonlóan, a párnák alá tették a síma részt, míg a fodros rész az ágy előtt lógott le.

A bölcső, ami a jómódúaknál már az 50-es években feltűnik, csak most, kb. 30 év múlva lett általános, ekkortól már nem tudunk bölcsőként használt kerek teknőről.

*

Az 1900-as években változás állt be a gazdagok lakásberendezésében. Az egyre jobban tollasodó kulákok lányai a század kezdetétől már *sifont*, kétajtós álló szekrényt kaptak *kaszni* helyett. A kelengyébe kapott ágynemű száma is növekedett, hat párnát adtak már a férjhezmenő lánynak. Ezek a párnák az akkori divat szerint fehér gyolcsból készültek, végükbe *ándece*t (vagy *ánzetot*), csipkebetétet varrtak, emögül piros anyag, *pipi* látszott ki. A hat párna mellé két dunna is járt, mert ebben az időben a gazdag lányok két ágyat kaptak már. Ez a két ágy, egyformán megvetve, előre, a szoba utcai falához, az ablak két oldalára, egymással szembe került. Az ágy már nem fedetlenül állt, mint eddig, hanem posztó *ágyterítő*vel takarták le.⁴⁶ Díszes alsó lepedőre így ezeknél az ágyaknál nem volt szükség többé, az ilyen típusú ágyakra nem is tettek fel már.

A szegényebb lányok ágynemű kelengyéje is gyarapodott, a század elején már 4–6 párnát kaptak. Ezek a párnák díszítetlenek, az *ándece*s (vagy *ánzetos*) párna nem vált általánossá. A szegényebbek a párnákat két sorban helyezték el a díszágyban. Aki hatot kapott, az keskenyebb végükkel kifelé állította, hármathármat egymás mellé. Akinek négy jutott, az hosszával fordította kifelé és

⁴⁴ Most már, ha csak az anyja ládája jutott is kelengyeként a lánynak, akkor is átfestették barnára. A festett bútor divatja eltűnésével vele járt az is, hogy igen sok helyen barnára festették át a még meglévő, sokszor kopott, régiebb bútorokat. Ettől többnyire csak a nem szobabútoroként (pl. díszesládának) használatos darabok menekültek meg. Az át nem festett darabokat, ha szobában voltak használatban, a petróleumos ronggyal való letörölgetések, de különösen a századforduló után divatba-jött brunolinozás sötétítették meg.

⁴⁵ A *lopottajjú lepedő* neve az igariak szerint onnan ered, hogy a ráncolt részt a simán hagyott félből „lopták” el.

⁴⁶ A posztó ágyterítő divatját a községbeli kereskedők kezdték az 1880-as évek vége felé.

kettőt-kettőt tett egy sorba: ezek a párnák, a szegényeké, többnyire még egészen keskenyek is voltak. A dunnát mindenképpen kétrét hajtva állították fel a párnákra. A lepedőt viszont nem alulra tűrték be már, hanem felülről terítették le vele az egész ágyat.

Mint látjuk, ugyanaz a jelenség, a kelengyeként kapott ágynemű számának szaporodása, más jellegű hatást eredményezett a gazdagoknál, akiknek volt pénzük, hogy a megsokasodott ágynemű számára két díszágyat vegyenek, és mást a szegényeknél, akiknek a több ágyneműt továbbra is egy ágyban kellett elhelyezniük. Az eredmény a gazdagoknál polgáris lakásbelső lett, amit még fokozott a posztó ágyterítő és az a szokás, hogy a dunnát hamarosan már nem magosra állítva, hanem *urasan* lenyomogatva tették ezeken a helyeken az ágyra. A szegények megmagasodott ágya viszont a régebbi paraszti hagyományok folytatását jelenti, „parasztos” ízlést mutat.

A kulákok által behozott új, költséges bútordarabra, a *sifonra*, már a középparasztoknál sem volt pénzük. Lányaik ezután is kasznit kaptak, de az eddigénél már gazdagabb jellegű, *ölfiókos kasznit*.⁴⁷

A szegény lányok egészen a kilencvenes évek végéig ládát vittek férjük házához, ebben az időben azonban már ők is *háromfiókos kaszniba* rakosgatták holmijukat.

A kulákok lakásában azonban nemcsak az egyes bútordarabok változtak meg, hanem a szobaberendezés képe is. Az ágyakról már tudjuk, hogy előre kerültek. Közéjük állították a kanapét, ez elé az asztalt. Mindkét ágy előtt három-három szék állt, már nem is rácsoskarú szék, hanem újdivatú *nádszék*.⁴⁸ A *sifon* tetején, amelyik ennél a rendezési módnál valamelyik ágy végéhez került, ott sorakoztak az esküvői ajándékok. A gazdagoknál az asztal terítővel volt letakarva, az ablak fölött díszes függönytartó, rajta függöny, a falakon képek, — Kossuth búcsúja hazájától, de ugyanígy az uralkodóház tagjainak arcképei is⁴⁹ —, nagyméretű és kisebb fényképek. Emellett az első szoba — mert az előbbieken leírt csak elsőszoba⁵⁰ — még padlós is volt, falát ki is festették, mennyezetére meg gipszdíszítményt tettek.

*

A világháborúig újabb bútortípusok meghonosodásáról nem beszélhetünk. Tudjuk azonban, hogy lassanként, már az 1910-es évektől kezdve, előbb a középparaszti, majd a szegényparaszti lakásokban is, újabb díszítőelemek jelentek meg. Elsősorban a fényképekről kell megemlékeznünk, ezek eleinte kisebb, majd mind nagyobb számban honosodtak meg és a tükör körül kaptak helyet, esetleg közülük egy nagyobb a tükör mellett a falon. A tányérok is főleg a fényképek szorították ki. De a fiataloknak már nem is tetszettek az öregek kedvelt tányérjai, nem tették fel már ebben az időszakban a szobájukba. A tányérok színességét egyelőre a falon elhelyezett tarka papírvirágok pótolták. A lámpát is

⁴⁷ Ennek a típusnak alul három fiókja van, mint az eddig divatban lévő sublótnak, ezek fölött pedig egymás mellett két kisebb fiók van.

⁴⁸ Gyári, hajlított szék.

⁴⁹ Különféle nyomott képek előfordultak középparaszt családoknál is elvéve, de jellemzően és főleg nagyobb számban a kulákok lakását díszítették.

⁵⁰ Az elsőszoba, hátsószoba (*elsőház, hátsóház*) meglétéről eddig azért nem írtam, mert régebbi használatára nincsen biztos adatunk. Még a régebbi házakról sem tudjuk, hogy az esetleges két helyiség egyikét korábban nem kamrának használták-e, mint ahogy ma is gyakorlatban van.

feldíszítették, színes papírral csavargatták be, *babkosarat*⁵¹ akasztottak rá. Az ablakokra függőny, *firhang* került, ezt *firhangtartó*⁵² tartotta.

*

Az 1920-as években a gazdagok leányai már *szobabeli bútort* kaptak: két *sifont*, két ágyat, két széket és asztalt. A középparasztok lányainak ugyanekkor egy *sifon* és ágy volt a kelengyéje, a szegény lányoké öt- vagy háromfiókos *kaszli* meg egy ágy, az is többnyire az édesanyjuké.

*

Az 1930-as években a kuláklányok bútora tovább szaporodott. Ebben az időben már két *sifont*, két ágyat, két éjjeliszekrényt, toalettetükört, négy széket, díványt és asztalt kapott férjhezmenetele alkalmával a kuláklány. A középparaszt családok lánya ugyanakkor két *sifont*, ágyat, két széket és asztalt vitt a kelengyéjébe. A szegény lány — bár cselédként eltöltött évek során csak kelengyéjére gyűjtögetett — csak ágyat és *sifont* vehetett, ezt is sokszor csak árverésen, ócskán. Ritka eset, hogy még két széket is szerzett mellé.

*

Az 1940-es évek nem hoztak újabb bútordivatot. A berendezés módjában viszont új divat jött és terjedt el az új házasok között: a hálószobás berendezés.

Ez természetesen csak a fiatalok berendezése, ott is csak a módosaké, mert a szegény lányoknak a felszabadulásig nem tellett teljes szobabútorra.

*

A felszabadulással nem változott meg mindjárt az igari szobabelsők képe. Az újgazdák lányai — főleg az 1946—49-es években, a jólizető rizstermelés jövedelméből — már teljes szobabútort kaptak. A termelészövetkezetbe való belépés (1950—51) óta újabb szokás honosodott meg: ma közösen veszik a bútort a vőlegény és menyasszony szülei.

A fiatalok már mind úgy rendezik be a szobájukat, hogy a két ágy középen egymás mellé kerüljön, eléje az asztal, két oldalán székekkel, a falnál a két nagy szekrény; esetleg még dívány, toalettetükör is van a szobában, utóbbi a sarokba állítva.

Az idősebbek szobája még majd mind a régi ízlés szerint van berendezve, többnyire a sarkos elv szerint. De a régi, hagyományosan elrendezett szoba falán már ott van Lenin, Sztálin, Rákosi elvtárs képe. Mikor Szabó Pálné 1949-ben kirakta Sztálin elvtárs újságból kivágott kis képét, rózsás levelezőlapokkal varrta körül,⁵³ ma azonban már illőbbnek találja a vörös fakeretet. Ma ez a kép Lenin és Rákosi elvtárs képével együtt a *kaszli* fölött ékeskedik.

⁵¹ Cérnára felfűzött babszemekből összeállított lámpadísz. Egy idegenből Igarra jött asszony kezdte el ebben az időben. Egy két évtizedig volt divatban, főleg lányos házaknál.

⁵² Függőnyt már korábban is tettek, megjelenésének pontos dátumát nem tudtam kinyomozni.

⁵³ A két háború közt jött divatba a képeslevelezőlapok összevarrása szobadíszítés céljából. A levelezőlapokat mintát alkotva varrják össze, többnyire csíkban. Mikor már túl hosszú, új csíkot kezdenek. Fiatalok ma már nem készítik. Szabó Pálné ezzel a hagyományos faldíszkészítő eljárással tette szebbé Sztálin elvtárs képét.

Másutt piros papírkeret övezi a vezetők képét. Van, ahol a Szovjet Kultúra mellékletei díszítik a szobát. Így tükröződik a szoba díszítésében már az új élet.

Az igazi változás az igari lakáskultúrában csak ezután várható. Csak a parasztság életének teljes szocialista átalakulása során fogják a régi egészségtelen házakat mind száraz, nagyablakos, padlós lakásokra felcserélni, amelyekben már nem kell félni, hogy az új bútorok furnírja felkunkorodik, amely már nem lesz a régi zsúfoltsággal, dohossággal, egészségtelen levegőjével mindenféle betegség melegágya. Az már otthon lesz végre a munka után. Hogy a hagyományokból mit fog átvenni majd ez a kultúra, azt majd a jövő mondja meg. Nem kétséges, hogy a szocializmus építése során az igariak is megtalálják az újabb életmódnak megfelelő lakásberendezési formát, amelyben mód lesz hasznosítani a mult legegészségesebb tapasztalatait.

A tiszaiigari lakáskultúra egy eleme: a fekvőhely

Végigtekintettük az igari lakásberendezés történeti alakulását öt nemzedék életében. Már a bevezetésben utaltam arra, hogy a tárgyakhoz kötődő életet, megfelelő adatok híján, azok történeti folyamatában nem tudom megrajzolni. E hiány pótlására szükségesnek mutatkozott a mai élet tüzetes leírása. A jelen dolgozat kerete nem engedte meg ezt a teljességre törekvő anyagközlést. Kiemelem tehát a lakáskultúrának egyetlen elemét, a fekvőhelyet. Ennek a témának kifejtése olyannak látszott, amelyik a tiszaiigari életet leghívebben és legsokoldalúbban tükrözi.

1. *Az állandó jellegű fekvőhely.* a) *Az ágy elnevezése.* Az asztaloskészítette, állandó jellegű fekvőhely neve a mai igariak nyelvében általánosan *ágy*. Az 50—60 éven felüliek azonban többnyire csak akkor nevezik *ágy*nak, mikor a magukéról, vagy annál újabb darabokról van szó, ha az édesanyjukéra, nagyanyjukéra terelődik a beszéd, már *nyoszolyát* mondanak. Például egy 69 éves asszony: „Én kaszlivall mentem férjhez és egy ágygal... Az én édesanyám egy nyoszolyával jött férjhez...” Akad az idősebbek közül, aki ilyenkor, belelendülve a beszédbe, a magáét is ezen a néven említi, esetleg közben a fiatalabbakét is. Mégis csak egy olyan idős asszonyt találtam — 85 éves —, aki elbeszéléseiben következetesen mindig *nyoszolyának* nevezte az ágyat. A múlt századi festett bútorokról beszélve akad fiatal is, aki *nyoszolyának* mondja az akkori ágyat. Ennek a névnek konzerválódásához erősen hozzájárul az, hogy az 1830—40-es években divatos ágy neve, a *gombos nyoszolya* kifejezés, illetve *nyoszolya* szó több dalban, illetve dalrészletben is fennmaradt. Általánosan ismerik ezt a dalt:

„Este viszik a menyasszony ágyát,
Elvesztették a nyoszolya lábát,
Addig asszony nem fekszel az ágyba,
Míg meg nem lesz a nyoszolya lába.”⁵⁴

Emlegetik a következő töredéket is:

„Ölelj meg hát a gombos nyoszolyába.”

⁵⁴ Vagy: „Este vitték a menyasszony ágyát,
Elvesztették a nyoszolya négy lábát...”

Az egyik falubeli asszonnyal kapcsolatos a következő versike:

„Gombos nyoszolya.
Benne fekszik . . . Ugyan mi baja?
Az az ő baja,
Legény kén oda,
. . . . nagy titokban meglátogatja.”

Az általános *gombos nyoszolya* mellett ritkábban, egy-egy esetben hallottam más elnevezéseket is: *tulipános nyoszolya*, *tornyos nyoszolya*. Ezeket, különösen az elsőt, az adatközlő esetleg az elbeszélés pillanatában alkothatta, máskor nem használta. Hallottam viszont fiataloktól a *gombosvégű ágy*, *gomboságy* kifejezést is.

Az ágyrészek elnevezése a következő: *ágyvége* vagy *vége*, illetve a falnál levő a *belső vége*, a másik a *külső vége*, *ódalai*, illetve *külső ódalai*, *belső ódalai*, *ágydeszka* vagy *deszka*.

Az ágynemű megjelölésére Tiszaigaron ma általánosan az *ágynemű* szót használják. Az *ágy* szót ágynemű értelemben még az idősebbek is csak szó-lásokban, megszokott formulákban használják, pl.: „Kecskelábon állt az ágy”, „Főlért a padlásig az ágy”, „Akkor olyan ánzetos ágy volt a divatba”.

A mai öregek vallomása szerint régebben a párna szó helyett a *fűajj* szót használták. Ma ennek a szónak általánosabb jelentése él, ezzel jelölnek minden, alváskor a fej alá tett holmit. Alkalmazzák az ágyban elhelyezett párnákra is: „Jó megcsináltad a fűajjmat?”, éppúgy, mint a mezei alkalmi fekvőhelyre: „Fűajjnak tesznek egy kive búzáat”. A szónak ez a tágabb értelmezése minden bizonnyal megvolt korábban is, inkább a *párna* szó meghonosodása lehet újabb. Mindezt azonban nem lehet bizonyítani, mert a *párna* szó ma a legöregebbek nyelvében is általánosan használatos. Az igariak szerint újabban inkább *vánkus*-nak nevezik a párnát, gyűjtésem folyamán azonban nem talákoztam olyannal, aki ezzel a szóval élt volna. Meg kell ugyan jegyezni, hogy főleg 50 éven felüliektől gyűjtöttem.

A párnatokat általánosan *tok*nak mondják, a külső huzatot leginkább *haj*-nak, *párnahaj*nak, de 50 éven aluliak *huzat*nak, *párnahuzat*nak is nevezik. Ugyanígy a dunnánál is: *dunnahaj* vagy *dunnahuzat*. A párnahuzat és dunnahuzat közös neve: *ágyhuzat*. Ezt különösen a hozomány felsorolásakor használják. Ebben a vonatkozásban egy váltás huzat neve: egy *csapat*, pl.: „Három párnát meg dunnát kapott, meg két csapat ágyhuzatot.” A *lopottajjú lepedő* kifejezést és általában az ágyterítő *lepedő* nevét inkább csak az 50 éven felüliek használják. A fiatalabbak leginkább *ágyterítő*nek nevezik, esetleg a más típusúakkal egyszerre emlegetve *fodros ágyterítő*nek, *fodrosajjú ágyterítő*nek.

Sajátos, hogy az Igaron még ma is általános magasra vetett ágynak nincs kizárólagos neve. Egyforma arányban használatos a *magos ágy* és *vetett ágy* körülírás is.

b) *Az ágy használata*. Tiszaigaron az ágy beszerzésének szinte egyetlen alkalmá a házasságkötés; új ágy általában csak a fiatalasszony kelengyéjével kerül a házhoz. Bár az ágy beszerzése a leány szüleinek gondja, deszkát a vőlegény vesz bele.⁵⁵ Az ágynemű — és sokszor a kelengye többi részének — elő-

⁵⁵ Feltételezhetjük, hogy a szokás elődje az asztalosbútor divatbajötte előtti időben az volt, hogy a vőlegénynek kellett a kezdetleges ágyat elkészíteni, ahogy a palócoknál is szokásban volt.

teremtése mindig az anya feladata volt. Igaron is, mint országszerte, ismerik azt a mondást, hogy: „mikor a kislány átlépi a küszöböt, akkor gyűjthetik a staférungot”. És ez valóban szinte szószerint így volt Igaron, ahol a cseléd-, zselléraszonyok csak hosszú évek gondjával tudták összekuporgatni lányaik — nem volt ritka az olyan ház, ahol öt is volt — hozományát. Amikor a kislány már annyira megeszesedett, hogy libát lehetett rábízni — úgy hatéves korában —, ültettek számára libát, azt azután egész nyáron legeltette. Egy család 10—30, vagy még több libát tartott egy nyáron. Így is lassan gyűlt a toll, hiszen tíz liba tolla alig ad ki két kisebb párnába valót. Egy kisebb párnába két kiló toll van, de nagyobbba kell három is. Az ilyet tartják szépnek Igaron, ez már „olyan, mint a duda”. Dunnába négy kiló toll kell. Ezenkívül még a toll vagy a tömött libák árából kellett beszerezni az ágyneműt is. Nem egy helyen a kaszlít, ágyat is liba árából vették.⁵⁶

A városron cselédeskedő leányok általában úgy szereztek meg a tollat, hogy pénzt küldtek haza libára, amit az anyjuk kisebb testvérrel őriztetett. A toll azután a leányé lett, a hús meg a családé. Akadt olyan cselédlány is, aki pénzért vette a tollat, különösen, ha nem volt, akire az őrzést bízhatta volna.

A kacsatoll használata már ritkább volt Igaron. Úgy tartják, hogy a kacsa-toll összeesik, az azzal tömött párna nem áll olyan szépen, mint a libatollas. Azt mondják, hogy olyan gazdag parasztasszonyok tartottak kacsát tollnyerés céljából, akik lányukat már nem akarták kiküldeni vele, de pásztorra sajnálták a pénzt.⁵⁷ A cselédasszonyok is kacsát tarthattak csak, de míg az előbbieket kacsái az udvaron nevelkedtek, ezeké vízre járt, a vizen nőtt kacsza tolla pedig majdnem olyan szép, mint a libáé.

Tyúktollnak párnába való felhasználásáról Igaron nem tudnak, de már a vadliba, vadkacsa tollát beleteszik a párnába olyan helyen, ahol vadászó ember van.

Említik, hogy akadtak olyan szegények, különösen urasági cselédek, akik toll híján szalmával tömtek ki a díszágy párnáit. Mások *buzgányt*, vagy apró forgácsot tettek bele. Mondják, hogy a hat párna adásának divatbajóttével olyan helyen is megtették ezt, ahol többnek akarták mutatni magukat. A gazdagoknál az 1940-es években divatbajótt és a fiataloknál ma már általánossá váló ágyra helyezett díszpárnát általában szalmával tömik ki.

A leány ágyneműjét természetesen férjhezmenetelig nem használják. A múltban nem volt ritka Igaron az olyan család, ahol a családtagok, de különösen a gyermekek feje alatt sohasem volt párna, bár a lányok új párnái ott sorakoztak szépen a vetett ágyban.

A vetett ágy, mint tudjuk, a főhelyen áll, lehetőséghez képest nem bontják meg. Ha az ágyra mindenképpen szükség van, akkor is mindennap leszedik róla a leány ágyneműjét, és két egymással szembeállított *karszék*re pakolják fel, óvatosan, hogy baja ne essék. Ahol „két vége van a háznak” (két szoba van),

⁵⁶ Az egyik, a 20-as években férjhezment asszony mondta a hozományba kapott bútoráról: „En nem tudom az árát, de azt tudom, hogy tizenegy libát hizlaltunk meg érte édesanyámmal, — de jó nagy libák voltak, 11 kilósak. — aszt attuk el, és vettük érte Füreden a kaszlít, meg az ágyat.”

⁵⁷ A libapásztor bére egy öltözet ruha volt egy nyárra.

ott a *nagyházban*, a felvégiben van a leány vetett ágya. Vannak, akik különben kamrának használják a *másik végét*, és csak akkor csinálnak *tisztaszobát*, ha nagylány van a háznál.

A leány ágyát Igaron minden ceremónia nélkül, az esküvőt követő napokban viszik át a vőlegényes házba. Más ezzel kapcsolatos szokásról még a legöregebbek sem tudnak.

A fiatalasszony ágya általában főhelyre kerül, bár akad anyós, aki ezt nem engedi. A fiatalasszony ma már, mint tudjuk, nem veti fel az ágyát, de míg divat volt, az is felvetette. A díszágyneműre az asszonyok is vigyáznak, óvják, nem használják. Általában éppen ez okozza a vesztét. Még az olyan helyen is, ahol használják az ágyat, amelyikben a díszágynemű áll, és így naponta lepakolják, még ott is csak télen bolygatják naponta, mivel nyáron kinn alusznak. Így a tavaszi és őszi nagytakarítás közti időközben a díszágyhoz hozzá sem nyúlnak. Egy idő múlva azután többnyire belefészkel a moly, tönkremegy a toll. Ekkorra azonban már nőnek a lányok, azoknak kell az új. Ritka az olyan asszony, akinek hosszabb ideig megmaradnának a párnái. Ahol tudják, ott a használati ágyban még pótolják a kárt új tollal, de már új díszágyat nem csinálnak. Úgy is tartják, hogy idős asszonynak „nem illik a címer”, a magosra vetett ágy.

Az ágy az asszony büszkesége, erről látszik meg, hogy milyen rendes az asszony. Éppen ezért az asszonyok reggel legelőbb ezt rakják rendbe, csak azután látnak a dolguk után. Míg a *kaszlin* a legtöbb helyen rendetlenség van, — különösen télen —, addig az ágy szépen vetve áll. Ezért megszólnák a háziasszonyt, ha vetetlen maradna, annál nem nagy baj, ha szanaszét van rajta minden, ha csak nincs eladó leány a háznál.

Az ágy vetésének külön technikája van. A dunna tollát mind előre kell rázni, hogy szépen álljon. A felállított dunnát sodrófával igazítják el. A magas ágyat *kisszékről*, *karszékről* vetik.

A hátsó ágy már nem magos, a dunnát ezen nem állítják fel kétrétbe hajtva, hanem azért minden reggel ezt is rendesen bevetik.

Az ágy rendbentartása nincs ellentétben azzal, hogy egyes dolgokat az ágyon, ágy alatt, esetleg az ágyban tartsanak. Az idősebbek az ágy végibe dugják a *mangorlót* és a *nyujtófát*, aminek a helye a fiataloknál az asztalfiókban, esetleg felakasztva a konyha falán van. Ma is gyakori szokás a nagykendőnek, mellesnek az ágy lábrészéhez ágyazása. A fiatal házasok lakásának kivételével még ma is szinte mindenütt az ágy alatt ül a tyúk télen, és az ágy lábához kötik ki a kiscsirkék kikelte után. Az ágy lábánál, vagy a lóca lábánál van az öregeknél a *petrós üveg* helye, az ágy alatt áll a tojásos *kubuz*, a *csizma-
vető* (másképen: *kutya*). Ezeknél az időseknél ott a helye a meszes edénynek is, sőt egyes helyeken még meszes gödör is van az ágy alatt. A fiatalok a sokféle újabb raktározó bútorban helyezik el a különféle holmit, az ágy alatt való raktározás szokása szemükben már a rendetlenség jele.

Az ágyra leginkább ruhaneműt tesznek. A háziasszony, ha nincs vendég a háznál, piacról, faluból jövet az ágyra teríti ki a levett rendesebbik fejkendőjét, amit majd akkor rak el, ha ráér. A nagykendőt is az ágy végéhez helyezik le. Már idegenben az asszonyok nem tennék oda, ott inkább a férfiak rakják kalapjukat az ágyra. A lányosházhoz érkező legény is oda szokta tenni kalapját.

Egy-két éve, újabban az a szokás jött divatba, hogy a legény kezében tartja kalapját, amíg a lány el nem veszi tőle és fel nem teszi az ágy tetejére.

2. Alkalmi fekvőhely.

Ma az az általános, hogy az asszony a férjével alszik. Igar termelőszövetkezeti faluvá válása előtti időben azoknál a családoknál, ahol jószág volt, valaki a férfiak közül kinn hált az ólban. A 12 évesnél idősebb fiúk általában kinn aludtak. Legényfiú híján az istállóban aludt a férfi is. A múlt háború előtt pedig általában kinn aludtak a férfiak és közben be-be jártak a feleségükhöz. Igaron azonban csak egy olyan asszonyról tudnak, aki férjével együtt az ólban hált.⁵⁸

A múlt háború után a férfiak kinnhálása egyre ritkább lett. Az utolsó olyan férfi, aki mindig kint hált az istállóban — csak haldoklaskor hozták be a szobába — 1940 körül halt meg. Ma már megszólják az olyan fiatalokat, akik az öreg embert az istállóban engedik kinn hálni.⁵⁹

Az istállóban általában a *vacok*, esetleg *dikón* aludtak. A *vacok* tulajdonképpen az asztaloskészítette ágyat megelőző szobabeli fekvőhely egyenes leszár-mazottja. Erről viszont tudjuk, hogy az 1830—70-es évek idején megszűnt állandó jellegű szobabeli fekvőhely lenni. Előbb a főhelyről került el, majd a hátsó ágy helyéről is kiszorult, és az első ágy és a kemence közé állították szükségágyként. Mint ilyen, a *vacok* a régies jellegű, sarkos berendezésű tiszai lakásbelső jellegzetes eleme. Csak ott hiányzik, ahol anélkül is elegendő fekvőhely van, többnyire ahol már a gyermekek és felnőttek különköltöztek. Helye — az első ágy és a kemence között — többnyire igen rövid nemcsak felnőtt, hanem gyermek számára is, ezért a *vacok* a kemencesuttal egymagasságúra készítik, hogy ez annak kiegészítését képezze.

Mivel a deszka, illetve deszkák egyik végét a kemencepadka tartja, csak a másikat kell alátámasztani. Tartására elegendő egy *kecskeláb* is, vagy két székek, esetleg egy kiszolgált, szétfűrészelt pad egy szakasza. Újabban viszont kezdik kidobni a kemence körül levő padkát, a deszka alá meg két padocsát és széket, vagy más alkalmatosságot tesznek.

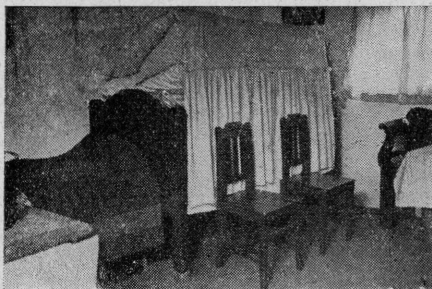
Mivel a szalmát ma már nemigen szórják közvetlenül a *vacok* deszkájára, hanem többnyire szalmazsákba tömve teszik rá, nincs szükség szalmafogó deszkára sem. A *kecskeláb* típusnál ma már gyakoribb az ágyszerűen összehajtogatott forma. Ennek lába egyenes, sokszor hengeres dorongfa, másoknál hasábalakúra lefaragott. Ezekhez a lábakhoz szögeznek a feneket tartó hevedereket és az egyenes oldalakat, mert ennek — az ágyhoz hasonlóan — oldalai is vannak. Ilyet használnak újabban általában az istállóban is, — annak neve *óli vacok* —, ahol természetesen megint csak szalma van benne, pokróccal letakarva. Általában ilyen tesznek nyári alvőhelynek az *ámbitusra* is.

A *vacok*nál sokkal kevésbé általános a *dikó*. Bár vannak idősebbek, akik

⁵⁸ Ez az asszony csak a gyermekágy idején volt benn a házban, utána újból kiment. A gyermek ekkor benn maradt a házban a férfi szüleivel, az asszony éjszaka is bejárt hozzá szoptatni.

⁵⁹ Mesélik: „Az egyszeri gazdaembernek volt egy fia. Az ember megöregedett, de a fia nagyon rossz volt a szüleihez. Mert a fiú nagyon fellengzős volt. Szép házuk volt, de az öreg az istállóban aludt. Pedig az öreg beteg volt. A fiú egyszer úgy gondolta, hogy mégis meg kell mutatni a doktornak az öreget. Meg is érkezett a doktor. Kérdezte, hogy hol a beteg? — Hát az ólba van — azt mondta a fiú. — Hát, hogy lehet a beteg az istállóba? — mondja a doktor. De ekkorra már be is ment az ólba és az öreg ember felelt neki: — Csak tessék, hagyja doktor úr, az én apám is itt halt meg az ólba.” Fél Edit gyűjtése.

úgy vélik, hogy használata megelőzte a vacokét, mégis nagyobb elterjedettségéről a visszaemlékezések sem tudnak. A tiszaiigari *dikó* az országosan ismert formához⁶⁰ hasonló: négy egyenes lábát hevederek kötik össze, mégpedig a keskenyebbik oldalon kettő-kettő, a hosszanti oldalon egy-egy. A fejnél levő lábak magasabbak, felső részüket egy ferde állású lécc köti a hosszanti hevederhez. A *dikó* vázát gyékénnyel fonják be és rozsszalmával, *zsuffal* tömki ki. A befonást a hosszanti hevederekre kötik, a felső kereszthevederek viszont három, az egész fekvőhely alatt végigmenő gyékénykötelet tartanak, ezek fogják a befonást. Hogy ezek a kötelek el ne csússzanak helyükről, a két felső heveder végig gyékénykötéssel van betekerve. A *dikó* általában az *ámbituson*, még inkább az istállóban áll.

1. Szobasarak vetett ággyal

2. Régies kisparaszti házbelső, nagyrészt multszázadi bútorkkal

Míg az idősebbek pontosan tudják az elnevezéseket, ma már vannak, akik a *dikó* is *vacok*nak mondják. Olyan is akad, aki a *vacok*ot nevezi *dikónak*. A *dikó* neve egyeseknél *hencser*, mások a *vacok*ra is alkalmazzák ez elnevezést. Az igariak szerint a *hencser* szót a városon jártak tanulták és terjesztik kb. a 30-as évek vége óta. Egyesek beszédében a *hencser* szónak nappali pihenőhely értelme van: „A *vacok*ot *hencser*nek használjuk”, „*Vacok*... az ami az uraknál a *hencser*, *sezlon*.”

A legény barátai, akik esténként egyik vagy másik *ólban* gyűltek össze és gyakran ott is háltak, lefeküdtek a földre, szalmára vagy még szívesebben a marhák jászlába. A marha, ha jóllakott, lefeküdt, lehetett nyugodtan aludni tőle.

A *vacokon*, *dikón* nemigen használtak rendes ágyneműt. A szobabeli *vacok*ra többnyire szalmazsákot tettek ugyan, de már az odakünn használatos *vacokon* szalma állt. A szalmazsákot és a szalmát is egyaránt rongypokróccal takarják le. A *dikóra* közvetlenül fekszenek rá, esetleg ennél is rongypokrócot terítenek maguk alá. Lepedő ezekre a fekvőhelyekre sose kerül. *Fűajj*nak a rajta fekvő rossz kabátot, kendőt vagy hasonlót rak a feje alá, és pokróccal takarózik. Istállóban használtak *szénapárnát* is a fej alá.

A beteg, hacsak nem nagyon súlyos a baja, a házbeli *vacokon* pihen. Neki már *párnát* tesznek a feje alá, dunnával, esetleg csak pokróccal takarják be.

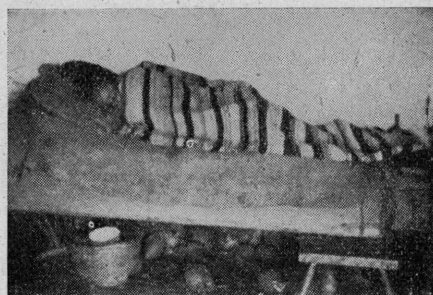
*

Az, amit eddig a fekvőhely használatáról elmondtam, általában csak a téli, illetve hűvös időszakra értendő. Mert amint melegere válik az idő, de főleg

⁶⁰ Magy. Népr. I. 228. ábrája.

aratás és cséplés idején, *nagy dologidőben* az igariak nem szoktak szobában aludni, még istállóban sem, csak az udvaron, ahol hamarabb világos van, és könnyebben felébredhetnek.

A kisparaszt csak úgy tudott megélni, ha hajtotta magát. Sokan az ereszt alá, az *ámbitusra* kitett ágyféleségen aludtak, de *nagy dologidőben* inkább a földön, mert „ha jó, pompás helyet csinál magának, akkor nem éri el a célját, akkor nem csinál meg egy nap 16 keresztet”. Volt, aki a szalmába feküdt, a jószág körül keresett magának valami helyet, mert nyáron az is kinn volt kikötve az udvaron. A kocsiderékban való fekvés kényelmetlenebb volt ennél. Nem tettek maguk alá semmit, csak a fejük alá pokrócot, kabátot, „úgy savanyít az ember egy pár óra hosszat.” A fáradt embernek azonban még ez a hely is

3. Istállóbeli „vacok”

4. Alkalmi fekvőhely délutáni alvásra

nagyon kényelmes volt, még esetleg így is tovább aludt a kelleténél, ezért a nagy többség eleve kellemetlenné tette az alvást, hogy időnként felébredésre kényyszerüljön és ne mulassza el a felkelés idejét. Aki *ébrebben akart aludni*, az vagy egy levágott fatörzsön kucorodott össze, vagy téglát helyezett a feje alá, a bakancsát tette oda, esetleg a kalapácsos tarisznyát, és így közbe-közbe gyakran *föl-rezzent*. Ha valamilyen okból a házban alvásra szorult, akkor is a konyha földjére feküdt és fejét a küszöbre hajtotta. Az asszonyok többsége is csak a házban vagy a ház előtt álló hevenyészett ágyra dőlt le nyáron, „mert, ha takarítással, ágyazással tölti az időt, hát a munka nem halad”. Az ágyneműt is sajnálta sok, hogy bepiszkolódik a poros testtől, szennyes ruhaneműtől. — „Csak nem keverem össze az ágyat!” — mondták. Az asszonyok már nemigen háltak a földön, bár akadt nem egy, aki lelökött egy rossz zsákot vagy rongypokrócot, feje alá kabátot vagy ócska ujjast tett, és úgy aludt valamit. Más az egy kupacba rakott *babhajba*, *borsóhajba*, vagy szalmába heveredett le éjszakára.

Az olyan parasztasszony, akinek több segítsége volt, nagy fiai, akik elvégezték a munka javát, esetleg megtehetette, hogy a szobában hált, hiszen nem származott nagy kár belőle, ha reggel gyorsan rendet rakott a mezőre való kimenetel előtt. Akadt természetesen mindig olyan asszony is, aki bár sok dolga volt, mégis az ágyat bontotta meg, reggel meg nem ért rá megvetni, és sokszor úgy hagyta hétszámra is, még vasárnap sem rakta rendbe. Az ilyen asszonyt mindig nagyon megszólták.

Más volt a helyzet a gazdag parasztszaládoknál. Ott nyugodtan aludhattak mindannyian a házban, a béres vigyázott kinn a jószágra. Nem volt baj, ha nagy dologidőben elaludtak a lefüggönyözött, hűvös szobában, volt, aki elvégezzé

a dolgot. Az ágyneműt sem féltették az elpiszkolódástól, mert ezekhez a házakhoz napszámosasszony járt mosni.

Szóljunk még a mezőn kinn alvó emberekről is. Az ilyenek, hacsak nem csöszök voltak, a földön háltak, s úgy tették maguk számára tűrhetővé a helyet, ahogy éppen tudták.

Az 1910-es évekig szokásban levő őszi éjtszakai legeltetések idején a kinn alvó emberek szűrbe takaródtak, a szűr az általános viselethez tartozott, mindenkinek volt. A kinn háló a fejét vagy barázdára vagy *kukoricatőtisre* hajtotta. Szűrbe takaródzva aludt kinn a pásztor és a csösz is, bár ez utóbbinak általában volt kunyhója és ott kezdetlegesen összerőtt ágyfélje is.

A saját földjükön gazdálkodó parasztok mindig haza jártak éjtszakára, de már az uradalomnál aratóknak erre sokszor nem volt módjuk, mert munkahelyük nagyon messze esett a falutól. Ilyenkor vagy az uraság tanyáján, szalmában heverték le, vagy ha az is nagyobb távolságra feküdt, kinn aludtak a földön. Az asszonyok, lányok egy-egy kévét tettek maguk alá, kissé megnyomkodták, hogy laposabb legyen, majd úgy feküdtek, hogy fejük a búza tövéhez kerüljön, lábuk meg már le is lóghatott, nem volt baj. A férfiak nem törődtek annyit a helykészítéssel. Lefeküdtek a tarlóra is, „meghajlik az valahogy, meg akkor nem is igen érkezik észrevenni, me fárat. 11 óráig dolgozik, akkor elalszik úgy, hogy csak akkor ébred, ha nap van.” Azért a férfiak is húztak a fejük alá egy kévét. A kévék szétoldását az uradalmak nemigen engedték, azt legfeljebb saját földjén kinnszoruló tette meg, hogy *kive kaparékot* szétoldott a feje alá. *Gépeléskor* a cséplőgép közelében lévő gyepes részeken aludtak, és szalmát terítettek maguk alá. Ilyenkor már hűvösebb volt az idő, a kinn alvók vittek magukkal hazulról rossz pokrócot, kabátot a takaródzáshoz.

3. *A gyermekágyas asszony fekvőhelye.* Új házások különleges fektetéséről, ezzel kapcsolatos szokásokról még a legöregebbek sem tudnak Igaron. A gyermekágyas asszony fekvőhelye⁶¹ régebben *szúnyoghálóval* volt elkerítve.⁶² A *szúnyogháló* — mint tudjuk — ritkaszővésű háziszőttés vászomból készült. A szúnyogháló alkalmas volt díszítésről az adatközlők nem tudnak. A szúnyoghálót a mennyezetbe vert szögre akasztották fel, a felső széléhez varrt akasztók segítségével. Két szárnya középen nyitva volt. A szúnyogháló feltevésének okául az adatközlők a különböző külső behatások elleni védekezést emlegetik⁶³; a hozzá kapcsolódó szokásokról mit sem tudnak.

Szúnyoghálót az 1870-es évek elején tettek fel Igaron utoljára gyermekágyas asszony ágya köré. Ezentúl már csak a ház előtti, nyáron használatos ágy köré kötötték fel, szúnyogok elleni védekezésül. Hogy erre a célra alkalmazták-e régebben, eredeti használati módjával párhuzamosan, nem tudni. Az udvari ágyhoz későbbi időkben azonban csak ott használták a szúnyoghálót, ahol régi volt a háznál, ott is csak addig, amíg tartott, újakat sehol sem készítettek. Az utolsókat az 1920-as években használták el.

A gyermekágyas asszony ágycsipkés szélű lepedő alkalmazásával tették ünnepélyesebbé. Ezt a lepedőt azonban nem terítették az asszony alá, csak két-rét hajtva az ágy szélébe tűrték be. Ennek használata egyes családokban még az 1920-as években is divatban volt.

⁶¹ A „boidogasszony ágya” elnevezést nem ismerik.

⁶² Hasonlóan Diószegi V. gyűjtésében.

⁶³ „Se nap nem sütötte, se légy nem érte, se szúnyog.” Hasonlóan Diószegi V. gyűjtésében: „a légy és más ne háborgassa”.

Aki csak tudott, fehér ágyneműt húzott ilyenkor, de legalább is tisztát. Ebben ma is ugyanaz a helyzet.

A gyermekágyas asszony ágyához az idősebbek tudatában igen sok babona tapad. Így pl. úgy vélik, hogy a gyermekágyas asszonyon nem szabad keresztülnyúlni, mert elapad a teje.⁶⁴ Ezért a gyermeket az anyja lábához tették.⁶⁵ Az anyához jövő látogatónak feltétlenül le kellett ülnie hacsak egy pillanatra is, hogy „el ne vigye” a gyermek álmát,⁶⁶ de viszont, ha a gyermekágyas asszony ágyára ült, akkor éppen ezáltal okozott álmatlanságot az újszülöttnak, esetleg a látogató az anya tejét apaszthatta el tetteivel.⁶⁷

A babonás hit azt tartotta, hogy a gyermeket nem szabad elvenni az anyja mellől, bölcsőbè vagy más fekvőhelyre fektetni, — míg meg nincs keresztelve, mert akkor ellopja a boszorkány vagy elcseréli idétlen gyermekkel, esetleg megrontja. Még az anyja ágyában fekvő kisedet is féltették tőle, ezért az asszony, amint a gyermek megszületett, imakönyvet tett a feje alá,⁶⁸ hogy az megóvja a bajtól.⁶⁹ Szokás volt kulcsot is tenni a gyermekágyas asszony párnája alá védekezésül, hogy a tejét el ne vigyék.⁷⁰

4. *A gyermek fekvőhelye.* A kisgyermek fekvőhelye a múlt század első felében Igaron általánosan a *kerekteknő* volt. Ebben az időben bölcső még egyáltalán nem volt használatos az igari parasztságnál. A kerekteknőről részletesebb tudósítást a mai adatközlők azonban nem tudnak adni. Hogy eleve erre a célra készült, szélükön a lekötőmadzag számára vágott lyukakkal ellátott darabok voltak-e használatban, nem tudják. Az általuk még használatban ismert darabok teljesen azonosak voltak a ma is általános kis dagasztóteknőcskéekkel.

A bölcsőt Igaron a múlt század 50-es éveiben kezdték használni. Ez a típus az országosan ismert talpas bölcsőnek felel meg, oldalának felső része rácsos. Az egész barnára van festve.

Emellett említenek egy másik típust is, ennél a kis bölcsőládikát (más szerint kis teknőt) dagasztólábszerű állvány tartotta. Ennek a típusnak eredetéről, meghonosodásának idejéről, sajnos, semmit sem tudok. Eredeti darabot sem találtam. Az 1920-as években még három példány is volt a faluban.

Az előbbi neve *rengőböcső*, az utóbbié *hintaböcső*. A részek neve mindkétónél: *vége, ódala*, az előbbi talpának neve: *rengője*, az utóbbinak volt *oszlopja* (vagy *lába*) is.

Bölcső sohasem volt minden házban. Ahol volt, sokáig megőrizték, és mikor nem volt már rá szükség, feltették a padlásra. Ha rokonnak, szomszédnak kellett,

⁶⁴ Szendrey Á. gyűjtése.

⁶⁵ Fél E., Szendrey Á. gyűjtése.

⁶⁶ Szendrey Á. gyűjtése.

⁶⁷ Szendrey Á. és Diószegi V. gyűjtése.

⁶⁸ Szendrey Á. gyűjtése szerint akadt asszony, aki állandóan zsoltárt tartott a feje alatt rontás ellen.

⁶⁹ Egy 60 éves asszony, aki ezt minden gyermeke születésekor megtette, a következőkkel indokolja cselekedetét: „Mer hallotta ídesanyám, hogy egy asszonytól el akarták lopni a gyereket a boszorkányok, aszt az asszonynak imakönyv volt a feje alatt. Aszt aszt mondta az egyik boszorkány a másiknak, hogy: — Nem lehet, mert fadarab van a feje alatt. — Aszt mondta, hogy fadarab, az imakönyvnek, mert nem akarta megmondani, hogy imakönyv.”

⁷⁰ Diószegi V. gyűjtése.

kölcsönadták. Új darab azonban a múlt világháború óta nem készült. Azóta előbb a kulákmenyecskék, majd ma már a dolgozó parasztfiatalok is *gyerek-kocsit* vesznek.

A bölcsőbe szalmazsákot szoktak tenni, rá a legtöbben *kisderekajjat*, arra lepedőt. A lepedőre a századforduló óta általában szoktak gumilepedőt is. A gyermek feje alá egy vagy két kispárnát helyeznek. Takarni dunnával szokták a csecsemőt. A kocsiban használatos ágynemű ehhez hasonló.

A bölcső két oldalán a szokásos típusnak megfelelően *gombok* vannak. Ha az asszony nem tud a gyerekre ügyelni, az ezekre csomózott madzag segítségével kötözi le a kicsit, hogy ki ne essék. Nem egyszer meg is fulladt így a gyermek, vagy a dunna alatt, vagy a kötéllel fojtotta meg magát.

Ha a gyermek kisebb, és nem kell félni, hogy felkapaszkodik, és úgy esik ki, akkor nem kötik le, hanem feltámasztják a bölcső *rengőjét* bottal vagy tégladarabbal, hogy meg ne löködjék, és ki ne forduljon a csecsemő. A bölcsőhöz, mint a szülőágyhoz is, sok babonás hiedelem tapadt. Az öregek úgy vélték, hogy nem jó a bölcsőt előre megvenni. Ennek okát ma már nem tudjuk, inkább csak szólás formájában él: „Furcsa egy dolog létlen gyerekek bölcsőt készíteni!” Máskor meg fejcsóválva mondják az öreg asszonyok a fiatalokra: „Előre megveszik a létlen gyerekeknek!”

Nem volt szabad a bölcsőt üresen ringatni, mert úgy hitték, hogy akkor meghal a gyermek. A boszorkányoktól is féltették a bölcsőben fekvő csecsemőt. Fésűt, sós kenyeret tettek a feje alá, hogy ne váltsák el.⁷¹

Az igari szegényparaszság, de különösen a cselédség egy része nem egy esetben bölcsőt sem tudott szerezni, — a családban nem volt, mástól éppen nem kaphatott, — az ilyen helyeken a gyermeket *mosóteknőbe* (újabbfajta, asztalos-készítette),⁷² vagy *szénáskasba*⁷³ fektették. Amikor már nagyobb lett és ülni tudott, olyanok is beletették a gyermeket, akiknél bölcső is volt, mert az előbbi nem borult fel vele.⁷⁴

A mezőn használatos lepedő- vagy mástípusú alkalmi bölcsőt Igaron nem ismerik. A mezőn a kisgyermeket vagy *kerekkasba* fektetik, vagy, ha már ülni tud, a földre helyezik. A gyöngye kisgyermeket hátulról göröngyökkel támasztgatják fel. Ha erősen süt a nap, hűvöst csinálnak neki: egy, vagy több karót leütnek, és *baturuhát*, kendőt terítenek rá, hogy napszúrást ne kapjon a kicsi. Mások esernyőt visznek magukkal, azt nyitják ki a gyermek feje fölött.

A kisgyermek a legtöbb helyen addig alszik a bölcsőben, míg kisebb testvére nem születik. Ha nincs utána gyermek, akkor addig alszik benne, amíg csak belefér. Akad gyermek, amelyik még négyéves korában is bölcsőben hál.

A bölcsőből kikerülő kisgyermek kisebb korában többnyire az anyja mellett

⁷¹ Diószegi V. gyűjt. Számtalan babonát ismernek ezenkívül arra vonatkozóan, hogy a gyermek jól aludjék, ne vigyék el az álmát. Így nem szabad megcsókolni, inkább meg kell köpködni, nem szabad a fürdővizét este kiönteni, nem szabad a pelenkát ellopni hagyni (Szendrey A. gyűjt.).

⁷² Hasonlóan Fél E. gyűjtésében.

⁷³ Igaron a kosár neve *kas*.

⁷⁴ Egyik, 70 év körüli adatközlő hallotta régebben az akkori öregektől, hogy: „ezelőtt felkötötték kötélen egy kast. A gerendába vertek szöveget, aszt úgy volt. Nem nevelték olyan pípen (a gyermeket), mint most”.

alszik, néha kettő is fekszik az asszony mellett. Fiúgyermeket tesznek az apa mellé is, de már leánygyermeket nem.⁷⁵

A gyermeknek régebben általában a *sutban* volt a helye. Nappal is ott játszott, oda küldték: „Sutra pulya!” Éjszaka is ott csináltak neki helyet. Nem egy olyan ház akadt, ahol a patkára is fektettek gyermeket. A *sutban*, patkán háló gyermek ritkán kapott szalmazsákot, inkább csak rossz zsákot löktek alá.

A nagyobb gyermek a *vackon* és *lócán*, illetve *kanapén* feküdt, esetleg földre vetett szalmazsákon. A *lócára*, *kanapéra* is szalmazsák került a fekvő alá. A gyermek takarója nem állt sokból, többnyire mindegyikre jutott egy az anyja által levetett szoknyából, esetleg valami rossz ruhadarabot dobtak rá. Takaróra nem tellett a szegényparasztság gyermekei számára, az egyetlen dunnát a szülők használták.

Ha már nagyobb lett a gyermek, kikerült az istállóba, ha fiú volt; a leány továbbra is ott aludt az eddigi helyén.

Ma azonban a gyermekek már külön alusznak, és a múlté lett a gazdagok gúnyos szólása: „Nagy családból való, kilencen aludtak egy ágyon”⁷⁶.

Osztálykülönbségek a lakáskultúrában

A tiszai kutatások egyik súlypontja a parasztság kultúrájában megmutatózó osztálykülönbségek vizsgálata volt. A magam területén igyekeztem ezt a problémát minél több vonatkozásban megvizsgálni. A történeti vázlat anyagát is ezek szerint a szempontok szerint gyűjtöttem.

Ha csak a történeti áttekintés anyagát, a lányok hozományba kapott bútorát nézzük is, megállapíthatjuk, hogy a *gazdalányok* bútora mindig más, újabb divatú volt, mint az ugyanabban az időben férjhezmenő szegény lányoké. Mikor azok már kis, asztaloskészítette, tarka *tulipános ládát* kaptak, ezek egyszerű, háziiparos csinálta *szekrényt* vihettek csak férjük házához; mikor már ezek is meg tudták venni a kis festett ládát, azok már nagyméretű ládával büszkélkedtek. Mikor a kuláklánynak *kaszni* volt a kelengyéjében, a szegény örült, ha fiókos, barna ládára tellett, mikor azoknak már csak sifon kellett, ezek *kasznira* kuporgatták a pénzt.

Tiszai története utolsó 120 évének vizsgálata szemléletesen mutatja, hogy mindig 20–30 évnek kellett eltelnie, míg a szegény szülők is meg tudták venni lányuk kelengyéjébe ugyanazt a típusú bútoradarabot, amit a gazdag parasztlányok már régóta kaptak.

Ha pedig a tárgy legkorábbi és legkésőbbi⁷⁷ kelengyekénti előfordulását nézzük, még nagyobb különbségeket észlelünk. Az első *tulipános ládát* 1830 körül kapták Igaron, az utolsót 1877 körül. 1850-ben már volt olyan lány, aki barna ládát kapott, de ismerünk olyat is, akinek 1898-ban is csak ezzel kellett megelégednie. *Kaszniról* az első adataink 1884-ből vannak, de tudjuk, hogy 1928-ban is akadt szegény lány, aki csak ezt tudott venni cselédkeresetéből.

Tanulságosan mutatják ezek a dátumok, hogy a kapitalizálódás útján haladó kisközségben — ahol pedig az osztálydifferenciálódásnak távolról sem volt

⁷⁵ Fél E. gyűjtése. Így mondta az adatközlő: „Féltettem, ha kezit ráteszi, valami baja lesz. Nem szerettem, ha a gyerek az apjával hál.”

⁷⁶ Fél E. gyűjtése.

⁷⁷ És itt még számításba kell azt is vennünk, hogy természetesen nem rendelkeztem az összes adatokkal, és így esetleg az általam bemutatott időközök még egy-két évvel nagyobbak.

olyan széles skálája, mint pl. az alföldi nagy mezővárosokban — az egyes bútordarabok megjelenése a szegény- és kulákpasztoknál mint mutatható fél-évszázados eltérést.

A történeti anyag ezen túlmenően arra is rámutat, hogy magát az osztálykülönbségek kérdését is történetileg kell nézni. Más különbségek láthatók az osztálytagozódás kezdeti szakaszán, a múlt század 30-as, 40-es éveiben, mint a nagy kulákvagyonok kialakulásának idején, a századfordulón, vagy a kuláknomás megerősödésének idején, a Horthy-korszakban.

Az új divatokat mindig a kulákok kezdték, azonban az általuk kezdeményezett lakásművészek történeti egymásutánja egy határozott irányba való fejlődést mutat.

Amikor az 1830-as évek gazdag jobbágysai tulipános bútorral rendezték be szobájukat, ennek még csak egy célja volt: a jólét, a mód mutogatása. Ezt a célt jellemzően paraszti módon érték el: színes tárgyakkal zsúfolták tele a szobát. Ezek a tárgyak különben is a hagyományos berendezés szükségleteinek feleltek meg, pl. a sarokra állított vályoglábú lóca helyébe festett saroklóca került.

Az 1850-es évek idején a gazdagoknak már nem tetszett a festett bútor. A jobbágyfelszabadítással az osztálytagozódás élesebbé vált. Ettől kezdve a gazdagok kultúrájukban is fokról-fokra elszakadtak a parasztság többi részétől. Az első lépések még bizonytalanok voltak, a berendezési tárgyak és a berendezés módja maradt a régiben, csak a bútorok veszítették el színességüket, tarkaságukat és kaptak „uras” barna színt⁷⁸.

Az ezután következő években már újabb formájú, polgáris jellegű bútorok is megjelentek: a *kanapé*, a *sublót* (*kaszni*).

Újabb fordulót jelentettek az 1900-as évek. Az elszakadásra való törekvés már határozott formát öltött erre az időre. A hagyományok, a kultúra közössége teherré vált már a kulákság számára. Eddig csak elemeket vett át a polgári kultúrából, és ezeket paraszti kultúrája kerete közé ágyazta, ettől kezdve azonban már minden válogatás nélkül, egészében veszi azt át. A századforduló kulákszobája már padlós volt, fala festett, stukatúros mennyezetét gipsz-ékmény díszítette, berendezésmódja is szakított a hagyományossal.

Az újabb bútordarabok bevezetését azonban csak az indokolta, hogy *urasab-*bak voltak, mint a többi paraszté, de ugyanakkor a tulajdonosok nem tudták élvezni az új lakásberendezési mód előnyeit. A szobát nem azért padlóztatták le, mintha az ilyen helyiség egészségesebb lett volna a földesnél, — hiszen míg az első szobát, a *vizitszobát* padlóra csináltatták, maguk tovább is a padlózatlan hátsóban laktak, — hanem mert az uraknál is úgy volt. A falakon árváskodó egy-két giccses tájképben sem gyönyörködött senki, csak azért voltak ott, hogy a betévedő úri látogató láthassa, hogy a tulajdonosnak is van pénze ilyesmire. Így majmolták le az áhított kultúra egyes formai elemeit, miközben annak tartalma ismeretlen maradt számukra. A paraszti tömegek kultúrája felé maguk

⁷⁸ Világos, hogy a változtatásnak ez a formája nem Tiszaigarról indult ki. A színes bútorról egyszínű sötét bútorra való áttérés az ország más területén is bekövetkezett. Annak azonban, hogy az igari gazdagok átvették és annak, hogy ebben az időszakban vették át, az oka feltétlenül a lakosság megváltozott ízlése volt.

vágták el az utat, *uras* kultúrájuk gyökértelen, összekapkodott, megértetlen elemek szervesen halmaza volt.⁷⁹

Míg a falu gazdagjait a hagyományoktól való elszakadásra törekvés jellemezte, addig a szegényeket éppen ellenkezőleg, a hagyományokhoz kötöttség. A szegények is vettek át új darabokat, — bizonyos idő letelte alatt minden Tiszaigaron megjelenő bútor bekerült az ő házukba is —, de az új darabokat a régi hagyományos keretbe illesztették bele. De nem is tehették másképpen. Gondoljunk csak arra, hogy az asztalosbútor megjelenésének idején a tollasodó jobbagyoknak már az 1830-as években volt módjuk arra, hogy egész szobaberendezésüket festett, tulipános bútorra cseréljék fel, míg a szegényebeknél egy évtized múlva is csak festett láda, esetleg ágy tarkította a házilag összeütött bútorokkal berendezett szoba képét. Számításba kell vennünk ehhez azt, hogy az általános szokás szerint Igaron is az asszony csak a ruhaneműk tartására szolgáló bútor darabot és ágyat (korábban csak ágyneműt) vitte hozományba, — egészen a szobabútor-hozomány századunkbeli szokásáig. Többre, ha férje együtt maradt szüelével, nem volt szüksége. Különböben asztal, ülőalkalmatosságok beszerzése a vőlegény, illetve az új házasság gondja volt. Ahol tellett a vagyonból, ott ezek a bútorok épp oly fényesek és divat által megkövetelt legújabb darabok voltak, mint a menyasszonyéi, a belőlük átalakított házbelső összhangját az egystílusú bútorok adták, amelyekből — a divat diktálása szerint — akár egészen más jellegű berendezést lehetett alakítani, mint a szülőké volt. Ugyanekkor a külön-költöző szegények bútorzatában csak az volt az új, amit a menyasszony kapott; sokszor ez is az édesanyáról, sőt nagyanyáról maradt, vagy árverésen vették. A többi szükségessé apránként, többnyire használtan vásárolták meg. Egy-két darab került innen-onnan, örökségképen. Az egyszerűbb bútor darabokat meg összeütötte valamelyik férfi családtag. Az öregek annakidején ugyanígy szedgették össze a bútor. A fiatalok berendezése így — az egy-két újabb darab mellett is — alig különbözött szüeliktől. A szedett-vedett bútorok összhangját csak a hagyományos elrendezésmód biztosította, a régi, bevált szabály. Az új helyen is oda állították az ágyat, ahol az otthoniaknak volt a helyük, a lóca is a megszokás meghatározta helyre került és a többi bútor darab ugyanúgy. Az újabb divatú bútor darab is így illeszkedett be a hagyományos rendbe, az azonos funkciójú divatjamult tárgy helyét foglalva el. Így pl. a fényképekkel ugyanúgy rakták körül a tükröt, ahogy a tányérok körítették azt korábban.

A gazdagok könnyebben ki tudták selejtezni a régi bútor⁸⁰, módjuk volt szakítani a hagyományokkal. Jellemző, hogy mikor ezek a századfordulón a teljesen polgáriás berendezésre tértek át, akkor alakult ki a parasztság többi részénél a hagyományos paraszti ízléstől fogant hat párnás, magosra vetett ágy.

A hagyományhoz való ragaszkodásnak jellemző képét adja a mai tiszai lakásberendezés tanulmányozása. Sarokpad már alig van, de még mindig akad, ahol a kanapét a sarokba állítják. Ezt hol egy sarokpad felével — a sarokpadok öröklés alkalmával többnyire két helyre kerültek, — párosították, hol egyszerű,

⁷⁹ Ezeknek a tényeknek megállapításánál is nagyon gátló számomra, hogy nem ismerjük Tiszaigar nem-paraszti rétegeinek kultúráját. A helyi kispolgári berendezések, mint országszerte, feltehetőleg nem sokban különböztek a leírt képtől.

⁸⁰ Emellett esetleg igen sokáig fennmaradt a régi láda, mint kamrabeli liszt-tartó, vagy a régi fogas használatlanul az ólpadlason.

házilag összetákolts padocskát helyeztek melléje, de nem egy helyütt egyszerűen egyedül állították oda a kanapét, úgy mintha a sarokpad egyik fele volna.

A párhuzamos berendezés fő jellemzőjét, az ágyaknak a főfalhoz való előreállítását a szegényparaszt családok közül máig is alig egy-kettő vette át. Oka kezdetben gazdasági volt: nem volt elég ágynemű a két ágy felvetéséhez. Később azonban már a szegényebb lányok is 6 vagy legalább is 4 párnát kaptak; mégsem vetették fel a házban található mindkét ágyat és tették az előtérbe.

5. Szegényparaszt szobája a századforduló utáni bútortattal

6. Gazdagparaszt lakása a századfordulói bútortattal

A párhuzamosan való elrendezés egyik részletét, a kanapé és az asztal középre állítását viszont a szegényebb házaknál is sokfelé megvalósították. Az előbbiekben említett kanapé-állítási módoknál ez ma már általánosabb. A kanapé az előlő fal közepénél van, előtte az asztal; ott meg, ahol a párhuzamos berendezésű szobák másik ágya áll, a *kaszli* helyezkedik el, esetleg a sifon, sarokra állítva.

Erdemes megemlíteni, hogy a Tiszaigaron megvizsgált 50 lakásbelső közül 30 sarkos, illetve felemás elv szerint van berendezve, de ezek közül csak hétnél találtam sarokpadot vagy a sarokpad elvének megfelelő berendezést, 23 esetben az ágyak a sarkos berendezés szabályai szerint voltak elhelyezve, az asztal és a kanapé közepén állt. Ezek mind szegényparaszti lakások voltak. Tíz házban találtam párhuzamos berendezést, ezek — egy-két szegényparaszt ház kivételével — főleg középparasztiak voltak. Nyolc hálószobás berendezést láttam, kuláklakást, középparaszti és főleg minden rétegbeli új házast. ⁸¹

A berendezés vizsgálatából leszűrhetjük azt a tapasztalatot, hogy a szegényeknél nemcsak a bútordarabok cserélődtek lassan, hanem maga a berendezésmód is igen lassan változott. Így a tiszai szegényparasztság többségénél a sarkos berendezésmódot a mai napig nem váltotta fel a párhuzamos rend, csak egyik — nem a jellemzőbb — eleme párosult az előbbivel.

Az igari szegényparasztság gazdasági és társadalmi elesettsége miatt akarva-akaratlan a hagyományok hordozója lett és hosszú időn keresztül konzervatíván ragaszkodott a régi típusú lakásberendezéshez. A legtöbb adatközlőm, — főleg asszonyok — határozott állást foglalt a megszokott sarkos, illetve felemás sarkos, berendezésmód mellett és erősen elítélte a mai hálószobás berendezést. A lányos anyák most is magosra vetik lányuk ágyát, még akkor is, ha

⁸¹ Erdekes, hogy csak két olyan szobabelsőt láttam, amelyik egyáltalán nem kapcsolódik a hagyományos berendezési módokhoz, mindkettőnél a szoba kicsisége volt ennek az oka.

tudják, hogy a fiatalok esetleg másként fogják azt használni. A hozományok elbeszélésénél is kitűnt ez. Volt eset, amikor a szegény lány esetleg megvehetett volna egy újabb típusú bútort, de a régibb divatú jobban tetszett neki.⁸²

Mindezt csak a tárgyakról, a bútorokról és berendezésük módjáról beszélünk. Láthattuk, hogy ebben is erős különbségek voltak a tiszai gazdagok és szegények között. Még inkább erre a következtetésre jutunk, ha a tárgyak mögött rejlő életet is szemügyre vesszük.

A két különböző kultúra két különböző életmódot takart. Míg a kulákok számára a lakás díszítése, a „van”-nak, a fölöslegnek a mutogatása volt, és nem került különösebb erőfeszítésbe, addig a szegény asszony csak nagynehezen tudta megvalósítani a lakás csinoságát, az emberi életkörülmények jelzőjét. A sokgyerekes napszámosasszonynak még a takarítás is a pihenéstől ellopott időt jelentett. A lányos anyának még több bajt adott ez. A gazdag asszonynak könnyű volt a dolga, a vizitszobába vezethette a vendéget, de szegény helyen, ahol csak egy szoba volt, külön gondot adott a legényjáró napokon a rendcsinálás, különösen, ha sok kisebb testvér volt. Ilyenkor mindig fel kellett mázolni a szoba földjét, majd homokkal elhinteni a mázolást, hogy föl ne vágja a lábbeli sarka. A lányos háznál, ha nem került pénz kaszlikendőre, fehér papírt terítenek a kaszli alá. A firhangot színes papírból készítették, a kemencepadkát rongypokróc helyett csomagolópapírral borították be.

De leleményesnek kellett máskor is lenni a szegényeknek. Az ócska tárgyak felhasználásáról külön tanulmányt lehetne írni. A ládákat például számtalan formában alakították át. Egyik anya még kicsi gyermekét is tulipános ládába helyezte, „az volt a dajka”, míg az anya oda volt dolgozni.

Beszéljünk a bútorok beszerzéséről is, ha már annyit néztük a hozományt. Láttuk, hogy a szegény lány esetleg olyan bútordarabot vitt férje házához, amely a gazdagnak még a nagyanyja idejében volt csak jó. De, ha arra gondolunk, hogy a gazdag kulákapa pénzfölslegéből vette meg lányának a hozományt, a szegény meg nehéz koplalások árán szerezte meg, esetleg a leány cselédkedett az árverésen ócskán vett darabért, még jobban látjuk a kettő közötti szakadékot.

Azt se felejtjük el, hogy a fiataloknak nem egyszer csak annyi bútoruk volt, amennyit az asszony hozott a házhoz. Az egyik igari asszony mondta: „Az anyámnak egy ágyat meg egy kasznit csináltak. Mást nem kapott. A férjinek se vót, aszt mikor férjhezment, bezárták az ajtót, mikor megfősztek, hogy ne jöjjön be senki, aszt leültek a földre, aszt úgy ettek. Azért zárták be az ajtót, mert szégyellték a nagy szegénységet. Akkor legelőször asztalt vettek, amikor bírtak”.

Gondoljunk arra is, hogy állhatott bár a szegény házában ugyanolyan stílusú ágy, mint a gazdagéban, ha a kuláknál mindenkinek külön ágy jutott, a szegény házában egy ágyban feküdt a házaspár, gyerekeknek, gyakran négynek kellett meghúzódnia egy ágyon. Máshol meg csak a szülőknek jutott ágy, a gyerekek meg szanaszét a sutban, patkán, vackon, lócán, földrevetett szalmazsákon, teknőben, melyiknek hol lehetett helyet szorítani. Es fűzzük ehhez hozzá azt is, hogy a kisparasztnál nem a béres aludt kinn a szükségágyon az istállóban, hanem a szegényparaszt maga. Az agrárproletárok egy része meg éppen mint béres

⁸² Ez derül ki a helybeli asztalos előadásából is, aki megemlékezik arról, hogy sokszor olyankor is régibb típusú bútort vettek volna a szegényebbek, mikor az már régen nem volt divatban, és csak az asztalos beszélte le róla őket.

aludt a kulák vagy a földesúr istállójában. És jusson eszünkbe az is, hogy mikor a kulák nem sajnálta a selyempaplant állandó használatra, akkor a szegényeknek a lányok vetett ágyra kuporgatták a tollat, a gyerekeknek meg rossz rongyok jutottak fejaljul. És ne feledjük el azt sem, hogy a szegény nagy dologidőben a bakancsát, kalapácsos tarisznyát tette a feje alá, hogy kényelmetlenül aludva, gyakran riadjon fel és el ne mulassza a felkelés idejét.

Sorakoztathatnék még több adatot is, az is mind csak további bizonyíték lenne arra, amit már eddig is láttunk, hogy a kultúra egy kis területe is hiven tükrözi az azt alakító társadalmat és annak osztályait.⁸³

Rövid fejtegetésünk végére érkezve, megállapíthatjuk, hogy az osztálykülönbségek mint a paraszti kultúra minden területén, a lakáskultúra területén is érvényesülnek. Az osztálytagozódás, majd a kapitalizmus fejlődésével kiszélesedő osztálydifferenciálódás a kultúrában is egyre jobban megmutatkozik. Eleinte csak szerényen, majd, ahogy az osztályok gazdaságilag és társadalmilag egyre jobban elkülönültek egymástól, úgy távolodott el egyre jobban egymástól kultúrájuk is.

K. Csilléry Klára

Наброски о культуре жилищ в Тисаигаре

Автор в начале своего труда знакомит нас со способами сбора материала, при помощи которого он устанавливает развитие мебелировки квартир в Тисаигаре. Перемены, происшедшие в мебелировке квартир, связаны, главным образом, с такими конкретными датами, как передача невестинного приданого, мебелировка молодоженов. В десятых годах восемнадцатого столетия мебелировка соответствовала хозяйству самозаготовки, то есть она была чрезвычайно простой, самодельной: скамьи без спинок, простые обтесанные кровати и т. п. Единственная вещь, которая была украшена рисунками геометрических фигур, был сундук, который покупался на ярмарке и первыми заготовщиками которого были словаки-кустарники из комитата Гёмёр. Классовое подразделение феодального строя верно отражается в переменах наступивших в обстановках жилищ. В тридцатых годах восемнадцатого столетия, богачи-крестьяне мебелируют свою комнату крашеной, цветной мебелью, заготовленной столяром. В то время, когда такой стиль мебели отвечал вкусу крестьян, и размещение их соответствовало требованиям традиции, то параллельно с этим все более углубляющееся экономическое социальное подразделение на классы, клонит вкус крестьянской буржуазии к гражданскому вкусу. Сперва крашеная, цветная мебель уступает место простой коричневой мебели, по форме мало отличающейся от прежней цветной, потом последнюю сменяет мебель новой гражданской формы, а уж в конце столетия даже традиционное размещение уступает размещению гражданского вкуса.

Исторический обзор показывает, как появляются все новые и новые моды на мебель и с каким опозданием они приходят к различным классам крестьянства. Опоздания так велики, что например в 20-30 случаях подсчитано, что иногда требуется 50 лет, чтобы в приданом бедной крестьянской девушки появилась какая-нибудь новая мебель, которая была в приданом богатой девушки в свое время. В то время, когда богатеи, различными переменами, стремятся все дальше отойти от традиций, порвать с культурой крестьянской общины, бедняки под экономическим и социальным гнетом остаются консервативными и, перенимая некоторые элементы, формируют их в рамках традиций. Две различные мебелировки жилищ указывают на две различные формы жизни. Например, бедняк летом спал на дворе положив под голову какой-нибудь твердый предмет, сапоги, молоток. Он делал это для того, чтобы не проспать, и как можно, раньше начать работу, в то время богатеи спал на кровати под шелковым одеялом в темной комнате.

⁸³ Kifogásolható, hogy csak a kulákok és szegényparaszatok elientétéri; beszélttem, nem tértem ki a középparasztokra is. Ennek az a magyarázata, hogy a középparaszt, mint egész magatartásában, kultúrájában, és kultúrájának ebben a részében is ingadozó. Rokoni kapcsolatai kötik ide is, oda is. Ami biztosat megállapíthattam, az a történeti részbe bekerült.

Народная демократия ликвидирует классовую разницу, и в порядке стройки социализма создаются условия новых здоровых жилищ и мебелировки. В квартире молодых, кроме новой мебели, на стене висят портреты вождей партии, имеется радио, которое теперь можно найти в каждом доме. Все это говорит о новой жизни.

Essai sur le mobilier populaire de Tiszai

Au début de l'étude l'auteur esquisse la méthode qu'elle a appliquée au rassemblement des matériaux dans le but de tracer les grandes lignes du développement du mobilier populaire à Tiszai. Les principaux changements sont datés à l'aide des meubles reçus en dot, ainsi qu'à la base du mobilier des jeunes mariés.

Pendant la deuxième décennie du XIXe siècle le mobilier, fabriqué à la maison — conformément aux principes d'autarchie qui dominaient la vie économique du village — était encore fort simple: il comprenait des bancs sans dossier, des lits reposant sur des tréteaux, etc. La seule pièce achetée au marché était un coffre fait à la manière des charpentiers; ce coffre, orné de motifs géométriques, renvoyait à l'industrie des Slovaques de Gömör.

Plus tard les changements survenus dans le mobilier populaire reflètent fidèlement la différenciation des classes qui se fait sentir même dans le cadre de la vie féodale. Aux années 30 les riches serfs tiennent à remplir la chambre entière de meubles de couleur faits par un menuisier. Le style de ces meubles s'adapte encore au goût des paysans; leur disposition témoigne de la vitalité de certaines exigences traditionnelles. Au cours de l'évolution ultérieure — parallèlement à la séparation économique et sociale des classes — la bourgeoisie d'origine paysanne tend à adopter un goût d'ailleurs bourgeoise d'abord les meubles de couleur sont remplacés par des pièces brunes d'une forme analogue; ensuite on voit paraître des meubles conformes au goût de la bourgeoisie. Vers le tournant des XIXe et XXe siècles même la disposition traditionnelle des meubles cède à l'influence du goût bourgeois.

Cet aperçu historique nous permet de voir le retard considérable qu'accuse la pénétration d'une certaine „mode” dans les diverses couches de la paysannerie. Certains meubles reçus d'abord par les jeunes filles riches, ne paraissent dans la dot des filles pauvres qu'une vingtaine ou une trentaine, voire une cinquantaine d'années plus tard. Tandis que les riches adoptent volontiers les innovations qui les aident à se détacher de la communauté de la civilisation paysanne, les pauvres, par suite de leur misère économique et sociale, sont forcés d'être conservateurs. Certes, ils adoptent également certains éléments nouveaux, mais ils cherchent à les accorder avec les formes traditionnelles.

Quand il s'agit de deux variétés importantes du mobilier, il convient de les expliquer par la diversité de la manière de vivre. En été les pauvres se couchaient par terre, dans la cour et mettaient sous leur tête un objet dur (chaussures, marteaux) pour ne pas dormir jusqu'à une heure avancée; en même temps les riches reposaient dans des chambres à rideaux, dans des lits munis d'une couverture de soie.

La démocratie populaire tend à liquider les différences de classe; l'édification du socialisme ranime aussi le mobilier populaire. Les jeunes gens ont un mobilier nouveau; le fait qu'ils se trouvent au commencement d'une vie nouvelle est marqué par les portraits des dirigeants du Parti et par l'appareil de radio qui ne manque à aucune maison.

ADATKÖZLÉSEK

Egyéni és szövetkezeti halászat a Velencei-tavon*

1. Jogi viszonyok és értékesítés.

A Velencei-tó halászati joga 1912-ig az egyes víztulajdonosok kezében volt. A székesfehérvári káptalan vizét, ami az egész területnek több mint felét képezte, nagyobb részben pákozdiak, kisebb mértékben pedig sukoróiak bérelték. Sukorón a 40—50 holdas telkesnek négy-öt hold, a zselléreknek pedig egy-egy hold „vizes páskom”-ja volt. A sukoróiak többnyire maguk halászták vizüket, ha azonban mégis kiadták, akkor a bérlő vagy hallal fizetett vagy pedig „ledolgozta”. Pénzben ritkán tudtak megállapodni, bár úgy mondják, legjobb volt pénzben vagy halban megegyezni, mert azt ki lehetett fizetni, a ledolgozásnál azonban mindig hátrálékban voltak.

A többi községben a földbirtokostól vagy az egyháztól hasonló módon bérelték a vizet. A bérösszeg alapja a terület holdszáma volt.

A varsás halászok, ezek voltak többségben, a *csapások*ot bérelték. Oda helyezték le sapkavarsáikat, ott szigonyoztak. A tehetősebbek a tisztásokat vették ki és itt 100 m-es kerítőhálójával dolgoztak. A századfordulón már vagy 16 pákozdi halász bérelte közösen a káptalani vizet és azt albérlébe is adták kishalásznak. Ugyanakkor a tó többi részén kocsmárosok és kereskedők voltak a bérlők.

A kifogott hallal mindenki szabadon rendelkezett. Bárkában tartotta, míg felesége be nem vitte kocsin szapulóban a fehérvári piacra, vagy a „fisér” érte nem jött. *Herman* erről így ír:

„A fogott halak a ladik rekeszébe kerülnek s minthogy mind kemény életűek, gondra nem szorulnak. Varsáit feljárva, mi mindig kora reggel történik, oda rudal a halász a falu „bárkarakodójához”, ahol a ládaalakú haltartók a parthoz közel ki vannak kötve, kiválasztja az eladni való halat, melyet a bárkába gyűjt, a többit haza viszi, hol az asszony ráteszi a kezét, mint a halászember konyhájának rendes járulékára.

A bárkának van „retesze”, hogy lakattal elzárható legyen, oldala, fedele csupa kerek lyuk, hogy a víz járhassa.

Így járja az nap nap után a varsásoknál s csak annyi a változatosság, hogy a nem halászó is megkívánja a halat, elküldi feleségét, lányát a bárkákhoz, hol mindig akad halászember, aki jó szóért és kevés pénzért szolgál egy kis friss, eleven hallal s azt az igazi „halászfonttal” magyaros ráadással kiméri...

Rendesen csütörtöki napon, estvefelé népesedik meg a bárkarakodók tája. A halásznépesség erős fonású, csinos formájú, öblös „kasokat” szállítgat; a szák

* Részlet a Velencei-tó halászata c. szakdolgozatból. Alapját az 1950-ben végzett gyűjtésem adja, melyet részben *Diószegi Vilmos*sal végeztem, ki mindig kiváló munkatársnak és barátnek bizonyult és sok értékes szempontra hívta fel figyelmemet. Fogadja érte köszönetemet.

készen van; a nagy „halászfönt”, mellyel pár mázsát is meg lehet mérni; a kisafa, amelybe ezt be lehet akasztani, mind kéznél van... Ha ilyenkor azt kérdezi az ember, mit várnak? a felelet az, „hogya gyün a fisér!”

A fisér szekerekkel jár, amelyekre föl van téve a *lajt*. A lajtról itt csak annyit, hogy lapított hordó, felül derekas lyukkal, hogy a nagyobb hal is bedönthető legyen. A halászságnak rendes fisérjei vannak, s így az alkú egyszeribe megvan. A halászok kinyitogatják a bárkákat, kiszákolják a halat, s bedöntik a kasba, amelyben ilyenkor nagy a csapkodás; amikor pedig a kas megtelt, két fülén átdugják a kisafát, s beakasztják a halászfönt horgába. Ekkor két marok halász rudat vesz a vállára, a rúdba belé akasztja a mérő horgát, felemeli az egész terhet, s addig tartja, míg a fisér megmérte, a tóbíró pedig utána nézett. Ekkor a kimért halat a lajtba döntik.¹ A fisér lefoglalta a halat egy-egy hónapra, öt, tíz, tizenkét krajcár volt különként a kárász, a ponty 40, 50 krajcár. Két lajtot is feltettek egy kocsira, mindegyikben 70—80 kg pontyot vittek Pestre.

A múlt század végén a többirtokosok belátták, hogy az egyéni gazdálkodás nem kifizető. Ezért 1890-ben megalakították a Velencei-tavi Halászati Társulatot. Példakép a Balatoni Halászati Társulat volt, az alapszabályok is ugyanazok.

Az egységes kezelést a bérletek különböző idejű lejártja miatt csak 1912. január 1-től tudták megvalósítani, mikortól 20 évi időtartamra, 1931. december 31-ig adták bérbe a vizet évenként 12.800 koronáért, mely öt évenként 20%-kal emelkedett. Ennek alapján a kat. holdankénti bérjövdelem 3.26 koronára rúgott. A bérlet lejártja után, 1931-ben újabb 20 év időtartamra adták bérbe évi 24.000 P-ért. Ez 6 P bérösszeget biztosított holdanként a tulajdonosnak. Ezenkívül holdanként 1—1 kg ponty vagy csuka nagybani áron.

A bérlők kötelezettségei többek között a következők: évi 20.000 db 5—10 dkg-os pontyivadék hozatása, a tisztásokon és nád között erős fagyban a jég naponkénti lékeltetése, a nádas óvása. Új csapásokat nem nyithatnak, nem vadászhatnak. A környék lakosságának ellátására 3—4 községben bizonyos napokon helyi piacot kell létesíteniök, melyen 10—15% pontyot és csukát kell áruba bocsátaniök nagybani áron. Ezt a piacot azonban beszüntethetik, ha a lakosság üzérkednék a hallal. Az alkalmazott halászok nevét kötelesek voltak a Társulatnál bejelenteni, a kifogásolt személyeket pedig elbocsátani.²

A kifogható hal mértéke a 9.500/1926. F. M. sz. rendelet 23. §-a értelmében:

Fogassüllő	30 cm,	25 dkg
Kecsege	40 cm,	25 dkg
Márna	25 cm,	20 dkg
Ponty	30 cm,	40 dkg

Most megváltozott a halászok jogi helyzete is. Eddig jórészt a maguk gazdáai voltak, most a bérlő alkalmazottai lettek. Mindenki köteles volt a fogott halat beszoigáltatni. A *kisszerszamosok*, akik saját szerszámmal dolgoztak,³ a *harmadikat* kapták, vagyis 1 kg-t fizettek a bérletért, 1 kg-t a bérlőnek, 1 kg maradt az övék.

¹ Herman O.: Magyar Halászat Könyve, 240—241. Bp. 1887.

² Sédi Károly: Velencei Tó, 88—89. Bp. 1944. és a székesfehérvári káptalani irattár.

³ „Kisszerszamos halász” többnyire egyedül dolgozik, varsával, fenékhorggal, stb. míg a nagyhalász hálós bandában kerítőhálóval.

A nagyhalóval dolgozók a *negyediket* kapták, mert 1 kg-t a hálóhasználatért fizettek, ami a bérlő tulajdonát képezte. De úgy számították a hal árát, hogy a *harmadikból* is *negyedik* lett, mert a filléreket kikekerítették, természetesen a bérlő javára.

Ha a vásárcsarnok befogadóképességén felül termeltek csak egy keveset is, rögtön leesett a hal ára.

Ebben az időben átlag negyven halász volt a tavon. Mondják is: „Nem csoda, ha meggazdagodott a bérlő, mikor negyvenszer annyi jutott rá, mint egy-egy halászra”.

A bérlő kizsákmányoló volta azonban nem tűnt fel a halászoknak, mert a tenyésztés következtében bőven volt hal, s a bérlő is igyekezett kisebb kedvezményekkel (egy-egy jobb halásznak ingyen szerszáanyagot adott, minden halász heti 12 kg halból 2 kg ingyen *vacsorahalat* kapott) megnyerni magának a halászok egy részét. A halászok addigi kizsákmányoltsága csak a halászszövetkezet megalakulása után vált nyilvánvalóvá előttük.

A bérlők a profit fokozása érdekében dunai halászokat is hozattak. Ők ismertették meg a helybeliekkel az ötkarikás szárnyas varsát és a fenékhorgot.

A bérlő átvételi telepeket létesített Velencén, Gárdonyban, Sukorón. Ide szolgáltatták be a kifogott halat, az általa kinevezett telepkezelőknek. Ezek gondoskodtak a hal bárkázásáról, jegeléséről, míg elszállították vasúton vagy teherautón. A telepen tartották a bárkákat, a nagyhalót és a hozzávaló segédszerszámokat. A *hajókat* is itt kötötték ki.

Velencén a bérlő *telelőket* is építtetett. Ezek kb. 1 m mély medencék, ahová nagy fogás esetén, főleg télen tették a halat. Motoros szivattyúval állandóan friss vízzel látták el. Szükség esetén egy hálóval két oldalról az egyik sarokba húzták ki a halat.

1945-ben, a felszabadulás után, a tó halászati joga is állami tulajdon lett. A birtokosoknak csak a nád maradt meg. 1945. december 2-án alakult meg a Velencei Tavi Halászati Szövetkezet, mely most a 12.440/1947. sz. kormányrendelet alapján módosított alapszabályok szerint működik.

Az alapszabályok 8. §-a alapján a szövetkezet tagja csak olyan személy lehet, aki: „a szövetkezet által bérelt, vagy bérelni kívánt halászvíz vidékén lakik, vagyonával szabadon rendelkezik és a szövetkezet tevékenységében személyesen közreműködik, továbbá

1. a halászatot három éve mint önálló halász vagy halászsegéd gyakorolja;
2. vagy halászati szaktanfolyamot végzett és vizsgát tett;
3. vagy a halászatot főfoglalkozásként gyakorolja és megélhetésének több mint felerészét halászatból fedezi;
4. vagy működésével és munkájával a szövetkezetet nagyban elősegíti.

A 4. pont alapján felvett tagok létszáma nem haladhatja túl az osztáglétszám 10%-át.

A szövetkezetbe nem léphet be az, akit büntett vagy nyereségvágyból elkövetett, avagy az 1946. évi 7. tc. 3—4, vagy 8. §-ban ütköző vétség miatt jogerősen elítéltek. A tagságot politikai párthoz, felekezethez, vagy nemzetiséghez való tartozástól függővé tenni nem lehet.”

A felszabadulás előtt a tavon csak a bérlőnek volt *halászmesterjegye*, mindenki más *segédmunkás* volt. Most mindenki *mester* lehet: először 3 évig *segédhalász*, ezalatt mesterével együtt dolgozik egy csónakról. Ezután az igazgatóságtól kéri és kapja meg a mesterséget. Csak a mesterek lehetnek

a szövetkezet tagjai, azonban már a segédhalászok is tagjai a betegsegélyezőnek, s a fogásból rendes részt kapnak, csak az osztalékból nem részesedhetnek.

A szövetkezeti halászok, ha hálósok, a fogott hal értékének 40 %-át kapják, mert a szövetkezet szerszámját használják: a kisszerszámúak 60 %-ot. Haza saját szükségletükre vihetnek halat a százalék levonása után. Amit a tóban fogasztanak el, azt nem számítják fel.

Az évi költségeket elosztják és a százalékból vonják le. Akik azt sem fogják ki, azokat a tagrevízió során kizárják. Kivételt képeznek az öregek és a rokkantak. A 70 éven felüliek csak a százalék felét adják le, sőt van egy nyugdíjas halászuk is, aki havonta meghatározott összegű pénzt és heti 2 kg jó halat is kap.

A családjában előforduló születés vagy halál esetén a tag azonnal 150 Ft segélyt kap, még akkor is, ha tartozása van.

A szövetkezet székhelye Velencén van. Telepük van még Gárdonyban, Suko-

1. Halátvétel a szakaton (Pákozdi)

2. Bárkázás (Gárdonyi)

rón. A gárdonyiak motorcsónakkal járnak hetenkint kétszer Pákozdra halért. Az egyik szakaton⁴ van az átvételi hely, ide gyűlik a halászság. A lemért halat kosarakba öntik (1. kép) és az érte járó összeget kifizetik. Sukoróról a telepkezelő viszi át naponta a halat Gárdonyba. Itt azonnal kosarakba csomagolják és vasútra adják, vagy pedig bárkázzák (2. kép).

Velencén ugyancsak nagy a forgalom. Helybeliek is vásárolnak. Pesti és fehérvári kereskedők jönnek. Sokszor oxigénes tankautóval szállítják, máskor kosárba öntve és levarrva, vasúton. Pest közelsége miatt forgalmas hely, mert még vonaton is jórészt élve jut fel az áru.

Időnkint feltűnnek a környékbeli muzsikuscigányok feleségei is, akik halkereskedőknek akarnak felcsapni. Ha ritkán kapnak egy kevés halat, azt vagy a piacon, vagy még inkább házakhoz szállítva adják el.

1950-ben a kifogott hal legnagyobb részét a Halértékesítő NV vette át, vagy a szövetkezet saját üzletében Székesfehérváron került forgalomba. Ezt az üzletet 1950 első felében létesítették.

⁴ „Szakatt”-nak nevezik a Velencei-tavon az úszólápokat.

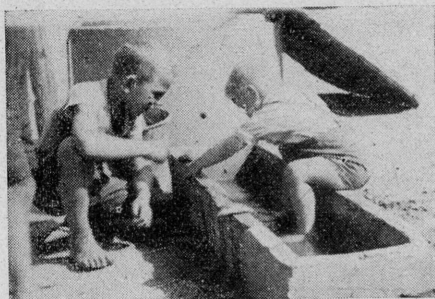
A szövetkezet fejlődését mutatja az is, hogy a velencei állomás közelében lévő vendéglőt is megszerezte. Büszkéek arra, hogy az elsők az országban és szövetkezetüknek van egy élmunkás halásza is. Benkő János 1947-ben 8 vég *cérnával*⁵ és 15 varsával egy év alatt 27 q halat fogott. Magyarország vizein akkor ez volt kishalász részéről a legnagyobb teljesítmény.

Nagy súlyt vetnek a hal nemesítésére, évente nagymennyiségű halivadékokt helyeznek el a tóba (3. kép). A Halbiológiai Intézet kutatói rendszeresen dolgoznak a tavon. Ellenőrzik a hal növekedését, figyelik, nem lépett-e fel valami halbetegség. 1950 tavaszán megfigyelhettük a csuka mesterséges megtermékenyítését is. A halászok által kifogott csukákat *megfejték*, az ikrát és tejet összekeverve jégen Budapestre szállították, hol laboratóriumban kikellették.

A szövetkezet nemcsak az anyagi lehetőségeket biztosítja tagjai részére, mint pl. fonal, cipőtalp stb. beszerzését, hanem alkalmat ad szakmai továbbkép-

3. Ivadékkihelyezés (Gárdony)

4. Kárással játszó gyermekek (Sukoró)

zésre is. Többen voltak szövetkezetvezetői és halászmesteri tanfolyamon: 1949-ben Siófokon, 1950-ben Nagybaracskán. Legutóbbi gyűjtésünk alkalmával azt tervezték, hogy a tapasztalatcsere-mozgalom keretében két halászt küldenek Mindszentre a tiszai halászat tanulmányozására. Különösen a „reginás tapogató” érdekelte őket.

Mint a bérlő idejében, most is bárhol halászhatnak az egész tavon. A háború előtt Velencén, Gárdonyban, Agárdon és Sukorón volt nagyháló. Nyáron a velencei halászok meg-meghúzták a másik banda vizét. Mikor ezek észrevették, hirtelen összeszedték még a *fehérsapkásokat* is (nyaralók) hálót húzni, mert saját embereik aratni voltak. Panaszkodtak a bérlőnek, hogy mért mennek az ő vizükre a velenceiek, de azt válaszolta, hogy ők úgy sem halásszák, „a hal meg úgyis az övé volt”. Minden halász ott foglal helyet, ahol akar. Aki előbb ér oda, azé a tanya. Ha szerszámaikat elhozza onnét, más foglalhatja el. Fialtal, mozgékony emberek eljárnak Velencéről a pákozdi vizekre is, ha ott jobb fogást remélnek.

Kivétel a tavasi *csukafördés* ideje. Ilyenkor mindenkinek ki van osztva a varsahelye, *tanyája*. Az ívőhelyeket felmérték és elosztották annyifelé, ahányan voltak rá. Vagy megszámozták és sorsot húztak, vagy megegyeztek.

⁵ *Cérna* v. *cérnaháló* a szakirodalomban „marázsháló” néven ismert. V. ö. Herman i. m. 319.

Jelen volt a telepkezelő is, ő vigyázott arra, hogy „aki jobban lop, az a telep közelében kapjon helyet”. Aki már előzőleg *nyeselt* valamely tanyában, az ott maradt, mert azt ő csinálta. Az így kiosztott tanyákat évekig használták újabb osztás nélkül. Ha valaki meghalt vagy *kimaradt a halászatból*, annak a helyét új ember kapta meg. Szükség esetén a területet újra osztották. Legutóbb 1948-ban osztottak, mert Velencén megszorították a halászok, Sukorón pedig sokan kimaradtak. Ez a felosztás tehát csak csukaívás idejére és csak az ivóhelyre szól. Másfelől ezalatt is szabadon halászhattak.

A hét minden napjára kijelölték azokat a tanyákat, ahol nagyhálókkal halásztak. Ezt a szövetkezet telepein írásban tudatták a tagokkal, hogy a kishalászok a háló útjából idejében eltávolítsák szerszámaikat.

Szólnunk kell még az orvhalászkokról is. Ezek szigonnyal, horoggal, buri-tóval halásznak, de bottal, vagy drótvégű ostorral is próbálkoztak. Nagyobb számban a horgászok vannak, de a halászoknak a legtöbb bosszúságot azok okozzák, akiknek saját szerszámuk nincs, hanem mások varsáit, fenékhorgát, cérnahálóját *nézik fel*. A tóbíró kötelessége a nádra, orvadászokra és orvhalászokra ügyelni. Ha a halász valakit rajtacsíp, hogy az szerszámaikat felnézze, többnyire sajátkezüleg vesz elégtételt. Nem az ellopott halat sajnálják, hanem a szerszámot, mert — ha nem is megy tönkre — rendbehozatala avatatlan vagy gondatlan kezek után mindenesetre sok munkát okoz.

2. A halászok életmódja

A halászkokról szólva az első kérdés, ami felvetődik: a Velencei-tó közelében élő több ezer emberből miért lesz halász az egyik és miért nem a másik. Sőt tovább menve, miért halászik az egyik és miért a másik? A kérdés sokkal bonyolultabb, semhogy részletesen megválaszolhatnánk, de igyekszünk rá legálább vázlatosan megfelelni.

Hogy valaki halász legyen, ahhoz a körülmények szerencsés összjátéka szükséges. A halász fia szinte észrevétlenül nő bele a halászatba. Alig tud járni, apja már viszi haza a kis halat. A gyermek nem „hallal”, hanem „keszeggel, kárással” stb.-vel játszik (4. kép). Az apa jóidőben beviszi magával a tóba cérnát eresztetni, varsát felnézni. 10—12 éves korában már ismer minden halat, minden szerszámot. Télen ott lábatlankodik, mikor a nagyhálót húzzák és ha megengedik, örömmel vágja ki a léket, vagy ő is a kötélbe kapaszkodva, segít a hálót húzni.

Az apa akadályoztatása esetén 12 éves fiát nyugodtan küldi maga helyett a szerszámokat lerakni, vagy felnézni; 16—17 éves korában aztán vagy a nagyhálóhoz vagy egy kishalászhoz beáll segédhalásznak.

Sokkal nehezebb a helyzete annak, aki felnőtt korában kezdi a halászatot. Míg a gyermeket mindenki szívesen tanítja, a felnőttben riválist látnak, előtte titkolóznak. „Neki szinte úgy kell ellopni a tudományt. „A tandíjat nagyon meg kell fizetni”, mert évekig alig fog valamit.

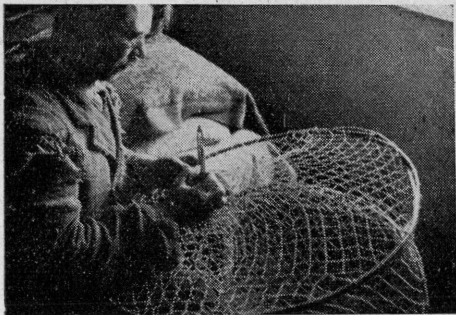
A halászok egy részét a szegénység szorította erre a mesterségre. Nem lévén semmijük, inkább a halászatra bízlák magukat, mint a napszámoséletre, mert itt sokkal szabadabban élhettek. Ez különösen olyanoknál történt, akik halászcsaládból származtak. Ezek más életet nem is tudtak maguknak elképzelni.

Vannak köztük olyanok, akiknek van pár hold földjük, szőlőjük. Ezek mel-

lékfoglalkozásnak tekintik a halászatot és az ebből származó jövedelmet borra, sóra, dohányra, petróleumra valónak tartják.

Végül a harmadik csoportba tartoznak a kulákok. Ők mindössze csak hasznos időtöltést látnak a halászatban. A többiek haragszanak is rájuk, „mert csak elfoglalják a helyet a szegény ember elől”.

Hogy ki mennyire halász, az meglátszik abból, hogy mennyit van a tóban és mennyit a földjén. Az 1945-ös földreform során a nincstelenek mind kaptak földet. Egyrészüik azóta már lemondott róla. „Az igazi halásznak nem való a föld”. Ezek ugyanis elsőnek tekintik a halászatot és csak ha azzal kapcsolatban végleg semmi tennivalójuk nincs, akkor dolgoznak odakint a földön. Inkább családjukat küldik ki, vagy napszámost fogadnak, vagy bérbe adják földjüket. A halászat terén annál inkább kitesznek magukért. Éjjel-nappal a vizet járják.

5. Varsakötés (Velece)

6. Varszás a jég alatt (Velece)

Ha megindul a hal, napokig alig alusznak, nincs sem ünnepük, sem vasárnapjuk. Ezek magukat „igazi halászkoknak” tartják, a másik két csoportot csak *parasztnak*, a *parasztnok* a földet tekintik elsőnek és ha ott nincs éppen szükség rájuk, este és hajnalban mennek a tóra. Ezalatt az idő alatt igyekeznek itt is helyállni. A kulákréteg, ahogy eszébe jut, halászgat egy kicsit, aztán hetekig feléje sem néz.

Nem mindenkiből válik jó halász, csak aki annak születik. „Szenvedély kell ehhez is, akár a vadászathoz.” „Aki szeret aludni, az meg se próbálja.” Soknak nincs türelme hozzá, mert nem ad biztos keresetet, ezért sokan megpróbálják, de hamar abbahagyják. A fiatalok már nem is akarják apjuk mesteriségét folytatni. Ha van egy kis földjük, gazdálkodnak, ha nincs, ipart tanulnak.

Sokszor mondják a halászkoknak: könnyen keresik a pénzt. Valójában pedig sok munkával, fáradtsággal járó foglalkozás, a kereset meg nagyon bizonytalan.

Télen át a kishalász új szerszámot készít (5. kép), régít javít. Hogy valami kereset is legyen, letesz néhány varsát a jég alá (6. kép) vagy pár vég *cérvát*. Ha ideje engedi, elmegy *nádat verni*.⁶ A szerszámokkal úgy kell igye-

⁶ A nádvágásról l. *Barabás Jenő*: Nádvágás a Velecei-tavon. Ethn. LXI, 81.

kezni, hogy február végére, a *csuka* földésére minden varsa készen legyen. De el kell készülni a *cérna*val is, mert később nem sok idő lesz rá. Közben a ház körül is mindig akad munka. A hálósok, hacsak az idő engedi, egész télen húznak. Ez a nagy hidegben nagyon kemény munka.

Csukafürdés alatt reggel fél 6-kor már mennek varsázni. Dél előtt 10 óra körül érnek haza. Folytatják a szerszámkészítést. A *cérna* kötése legtöbbször ilyenkorra marad. Esetleg a kertben vagy a szőlőben is segédkeznek. Délután 3–4 óra között újra bemennek a varsákhoz, amit reggel nem jó helyre tettek, azt új helyre teszik.

Április közepén kezdődik a *cérnázás*. Ettől kezdve októberig csak délelőtt mennek haza, kora délután mennek újra és egész éjjel a vízen vannak. Május végéig *cérnáz*nak, nyeles borítóval vagy zsákostapogatóval halásznak.⁷ Ez utóbbi nagyon fárasztó szerszám.

Június 1-től szeptember derekáig fenékhoroggal dolgoznak. 1000–1500 horogot naponta háromszor felnézni, megrakni, 12–18 óra. Közben még a varsákra is kell gondolni. Szeptembertől a fagy beálltáig újra a varsa, *cérna*, tapogató és a lógóhorog megy.⁸ A hálósok, míg nem meleg az idő, nappal, aztán éjjel dolgoznak (l. a táblázatot).

Egyes szerszámok használata hónapok szerint

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Varsa	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
Cérna				×	×				×	×	×	
Zsákostapogató				×	×				×	×	×	
Nyeles borító				×	×							
Fenékhorog						×	×	×	×			
Lógóhorog									×	×	×	
Nagyháló	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×

A kishalászok átlagos felszerelése 50 varsa, 20 vég *cérna*, egy zsákostapogató, 1000–1500 horog, egy nyeles borító és a *hajó*. Ez utóbbi évekig eltart, de a többi felszerelést évről évre kell újítani, ami kb 2000 Ft kiadást jelent, nem számítva a munkaidőt. Legjövendőbb szerszámnak a zsákostapogatót tartják, mert fél nap alatt elkészítik, kb. 40 Ft-ba kerül. Ugyanakkor, ha valaki igyekszik, jó esztendőben, ősszel és tavasszal 20 q halat is megfoghat vele. Igaz, hogy ez a legerősebb munka, öregember nem is használja.

Kényelmesebb a varsa, egész évben használható. 50 db kb. 800–1000 Ft-ba kerül, darabonként 1–15 nap alatt elkészül, de jó, ha 18 q-t fog. Előfordult ugyan az is, hogy valaki egy hét alatt egy tehén árát megkereste vele.

A *cérnaháló* „piszmozó munka”. Akinek földje van, nem is igen használja. A szokásos 20-vég kb 800 Ft. Készítésénél végenként egy napot kell számítani. Csak ősszel és tavasszal használják. Jó, ha 10 q-t megfog.

⁷ Zsákostapogatóval l. *Diószegi*: A zsákostapogató... Eth. LXI, 208.

⁸ *Lógózsónór* víz tetején kifeszített, k's halai csalizott véghorog ragadozókra.

A fenékhorgor júniustól szeptemberig szinte az egyetlen kereseti forrás. 1000 horog felszerelése kb. 220 Ft és másfél nap. Van, aki ezzel fogja meg keresetének 70 százalékát, de kb. 40—45 százalékát mindenki. Sokba kerül azonban az etetéshez elhasznált kukorica. Egy szezonra 4—5 q. és a megfőzéshez szükséges tüzelő.⁹

Az 1949-es esztendőben egyik szerszámmal sem lehetett az elébb feltüntetett mennyiséget kifogni. A szövetkezet mult évi kimutatásából tájékozódhatunk a fogásokról és az átlagos keresetről.

A szövetkezet 1949-ben kifizetett összesen 249.135.90 Ft-ot. A hálósok személyenként kaptak az egyik hálónál havi 494 F-ot, a másiknál 533 Ft-ot.

A kishalászoknál végzett számítás általánosított, mert a legjobb eredményt elért halász 2208.50 kg pontyot, 59.50 kg haresát, 186.50 kg süllőt, 11.75 kg csukát, 27 kg kárászt, 44 kg keszeget fogott. A százalék 7718.80 Ft volt, kézhez kapott 10.878,30 Ft-ot. Tehát havi keresetének átlagos összege 906,53 Ft. Az utána következő átlagos keresete havi 754 Ft volt. A háborús években a többség kénytelen volt aratni és csépelni, hogy az évi kenyeret megkeresse. De ha kilátás volt jobb fogásra, kenyérrelőjét inkább pénzért vette meg.

A halász-szerencse nagyon változó. Volt eset arra is, hogy egyik halász egy hét alatt házat vett, de megtörtént az is 1914. körül, hogy a velencei halászok kukoricát böngésztek és abból éltek hónapokon át.

A kukorica-böngészésnek ezenkívül is nagy szerepe van, mert több halász mesélte, hogy első szerszámát *böngészett kukoricából állította*.

A halásznak nagy segítséget jelent az asszony. Neki kettős szerepe van. Egyik közvetlen, vagyis aktív részvétel a halászattal kapcsolatos munkákban, míg a másik közvetett, vagyis a férfi tehermentesítése egyéb munkák alól.

A századforduló körül, míg a kisbérlok kezében volt a tó, nyarankint a férfiak aratni jártak. Ezalatt többnek a felesége rendszeresen dolgozott varsával és cérnahálóval. A halat is ők adták el.

Mióta egy bérlő a tó, nem emlékeznek rá, hogy asszonyok rendszeresen halásztak volna, de az előfordul, hogy, ha a férfi pár napig távol van, felesége *nézi fel a szerszámokat*. Míg fiatalok, néha bemennek a tóba férjükkal, de inkább csónakázni, mint segíteni.

A szerszámkészítésben is kiveszik a részüket. Vagy családjuk részére vagy másnak bérbe kötik a hálókat. (7. kép.) Ötven évvel ezelőtt a fonalat is maguk állították elő. Az asszony gyúrja a fenékhorgászathoz szükséges csuszát és főzi a kukoricát. Ez utóbbit nem szívesen végzik, mert sok tüzelőt igényel.

Tehermentesítést jelent az, hogy olyan munkát is elvégeznek, ami más családoknál kimondottan férfi feladata. Így pl. az esetleges pár hold földet vagy szőlőt a nők művelik, ritkán segít a férj, nagyobb munkára is inkább fogad valakit maga helyett. „Rendes halásznak nem is kell föld, mert nem törődik vele. Férfi munka lenne az istállóban lenni, de egy halász nem szeret ám a gazdaságban lenni. Az apósomnak is, mikor volt tehene, mindig a felesége baj-

⁹ *Diószegi* i. m.-ben táblázatban közli az egyes szerszámok terméékenységének összehasonlítását. Adatainkban előforduló eltérések oka, hogy ő a szélső értéket vette alapul. Véleményem szerint adatközlőnk túlzott a fogásátlagoknál. Szerinte varsával, cérnával és zsákostapogatóval az évi fogás összesen 48q lenne. 1949-ben a legjobb halász 25 q-át fogott. A fogásátlagban maguk a halászok is nagyon bizonytalanok, de a szerszámok terméékenységének aránya így is élesen kitűnik.

lódott vele. Inkább malacot szeretnék, az inkább asszonynak való, mint a tehén gondozása”, — mondotta egy halászcsaládba bekerült fiatalasszony. Nem halászcsaládból származik, de hamar megszokta az új életmódot, a hálókötést is megtanulta.

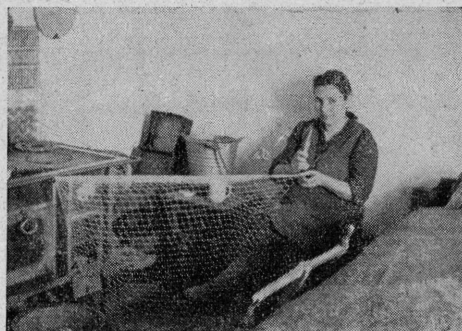
A legfontosabb azonban az, hogy a rendszertelenül befolyó keresztet gazdaságosan tudja felhasználni. Ezt külön meg kell tanulniok.

A fentiek mellett természetesen elvégzik mindazt a munkát, ami egyébként is a nő munkakörébe tartozik.

Öltözködésük annyiban tér el a paraszti lakosságétól, hogy most már jórészt gumicsizmát hordanak. Ruhájuk sárosabb és rongyosabb, mint bárki másé, hisz a vízen piszkosodik a szerszámtól, a nád szaggatja, jót nem is érdemes kivinni. Hideg időben báránybőr bekecset vagy szvettert vesznek föl. Fejükön viharvert kalap, kucsma, régi katonasapka, micisapka van.

7. Ebéd a vízen (Velence)

8. Hálókötő asszony (Velence)

A Velencei községi és gárdonyi halászok öltözete inkább iparos jellegű, míg a sukoróiaké és pákozdiaké paraszti. Az ünneplőbe öltözött halászban nehéz felismerni azt a rongyos, torzonborz alakot, akivel a vízen találkoztunk.

A harmincas évek végéig térdig, vagy azon felül érő bőrcsizmát viseltek. Hentesnél vettek birkaagyút, azt megolvastva és olajjal keverve kenték vele a csizmát. A talpát nem kezelték semmivel. Ahogy hazaértek, levetették, hogy száradjon, meg nehéz is volt benne a járás. Az utóbbi években kezdték a gumicsizmát viselni. Hosszabb gyaloglásra ez sem alkalmas, mert nem fogja a lábat. Nem szeretik azt sem, hogy nagyon izzadnak benne. A nád könnyen ki is szúrja. Ezzel szemben vízhatlan és olcsó.

A halászok házáat messziről meg lehet ismerni az udvaron látható különböző szerszámokról. Az eresz alatt cérnák lógnak, a fal tövében összekötözve, vagy az udvar végében gúlába állítva, varsák. A kerítés több helyen *avitt léhessel* van kiegészítve. A szobában félig kész hálók, varsák lógnak a szegen, vagy fekszenek az ágyon. Az ablakpárkányon, sublóton hálókötő tűk, *bécék* hevernek, de a fiókban vagy ládában is található néhány darab. A berendezés

nagyon különböző, aszerint, hogy a front átvonulása után mi maradt meg. Több helyen a szokásos paraszt-bútorokat látjuk, máshol téglákra fektetett deszkákon van a szalmazsák, ez az ágy. Látunk újonnan épített vályogházakat, melyek még vakolva sincsenek. Ilyen helyeken a gazda hosszan mentegetőzik az idegen előtt, hogy még nem volt módja mindent újra beszerezni. Az udvaron istálló, disznó- és tyúktól állatokkal. Ezek gondozása az asszony feladata, de a haszon is az övé. Egy halász felesége mondta, mikor férje nem akart cipőre pénzt adni: nem baj, majd a tyúkok kitojják. Megtörténik, hogy a halász fiatal vadlibákat fog, hazaviszi, szárnyukat levágják és felnevelik.

A pákozdiak szoktak a *szakattokon* is nádkunyhót építeni (a többi község közelében nincs *szakatt*), időnként oda húzódnak ki lakni. Sukorót szerintük az ősök, akik biztosan halászok voltak, azért építették a hegyre, mert onnét mindig be lehet látni a tóba.

Ámbár életük jórészt vízén töltik el, nagyon ritkán fürdenek. A legnagyobb melegben is ingben dolgoznak és a vízbe csak akkor mennek, ha az elakadt szerszámot kell kiszabadítani. A fiatalok szoktak néha fürdeni is. Úszni állítólag tudnak, de a kis vízállás miatt erre nem sok szükségük van.

Étkezésük egyszerű. Ha a tóban vannak, ritkán visznek ennivalót, csak ha hosszabb elmaradásra számítanak. Ilyenkor ami a ház körül akad: kenyér, szalonna, zsíroskenyér, lekvároskenyér.

Otthon reggelire főtt krumpli, szalonna, kolbász az ételük. Ebédre, vacsorára leves, főzelék, ritkán hús. Leggyakoribb a bableves és a krumplifőzelék, melyre szalonnát vagy sonkát sütnek. Hacsak tehetik, hizlalnak disznót. Télen csak kétszer esznek, délelőtt és este.

A halat a többség nem szereti. Ha visznek is haza, inkább a gyerekeknek pár darab kárászt sütni, vagy a macskáknak. Ha szövetkezeti taggyűlés van, szoktak ebédet adni. Ilyenkor borjú- vagy disznópörköltet főznek. Halat hálóállításkor, nagyobb fogáskor főznek, vagy ha vendége van a szövetkezetnek. Ezt is inkább azért, mert jól lehet rá inni, meg a vendég tiszteletére.

Halászat közben néha kiállnak a partra, vagy *szakattra*. halat főzni. Ha szárazon vannak, versekarókból *kecskelábat* csinálnak, arra akasztják a *bográcsot*, vagy két *dudát* (zsákostapogatót) leállítanak, egy rudat keresztbe fűznek, s arról lógatják az edényt vagy két vályogra helyezik. Néha a hajóban is főznek. Ilyenkor az evezőt vagy egy karót tesznek keresztbe, dróttal felkötik a lábost vagy bográcsot, kinek mi van, és náddal tüzelnek alatta. A tűz alá nagy deszkát tesznek, és állandóan locsolják a deszka alját, hogy meg ne égjen.

A vízén mindig halászlét készítenek. A halat az evező tollán tisztítják. Az alábbiakban a halászlé ötféle elkészítési módját közöljük, az első kettő Velence községi, a harmadik és a negyedik sukorói, az ötödik pedig egy dunai eredetű halásztól való. Több ízben feltűnt már gyűjtés közben, hogy a nők szívesen tesznek bele paradicsomot vagy lecsót is.

I. „A halat agyoncsapjuk, megpucoljuk, de nem mossuk ki. Feltesszük vízbe, sőt, hagymát rá. Paprikát akkor, mikor forr. Ésetleg krumplit is, de ezt a parton nem tesszük bele. Szoktunk zöldpaprikát, paradicsomot is beletenni. Lassan forrdogál, míg a habja elmúlik. Akkor jó. Egy személyre 25—30 dkg jut.”

II. „Fejenkint 70—80 dkg halat számítunk, de ha vendéget várunk, akkor egy kg-t. A halat kimostuk, úgy tesszük a bográcsba, nem ám, mint mondják, mosatlanul. Rá vöröshagymát. Hét emberre pl. fél kg-ot. Sok nem jó, mert

megkeseredik. A „kopéltújút” és keserűfogát kiszedtük. Ugy öltük meg, hogy késsel fejbeszúrtuk. Rá só, törött magyarborsot (fekete bors), mostanában borspótlót és annyi vizet, hogy ellepje. Nyáridőben zöldpaprikát, télen száraz hüvelyes paprikát. Addig tüzeljük, míg felforr, akkor pirospaprikát. Lassan forrodgáljon, ne nagyon, mert zavaros lesz, még a hagyma meg nem puhul. Kenyérrel esszük. Vidéki halászok szoktak laskafélét, vagy krumplit belefőzni, de az igazi halászlében nincs. Tányér, csajka szokott lenni; vagy hoz mindenki magával, vagy kérünk a közelből.”

III. „Odatesszük a halat hideg vízben, rávágjuk a hagymát, só, bele, nyáron zöldpaprikát, kis jó magyarborsot. Mikor forr, pirospaprikát. Addig főzzük, míg elforrja a habját vagy a hagyma meg nem puhul. Víz a tóból merítünk. Nyáron nem, csak míg jó a víz. A vérit bele szoktuk eresztetni, de kimossuk a halat. Szilványát kivesszük. A harcsát jó éles késsel levakarjuk. Sikárkefével is lehet.”

IV. „A halászlévet csak vízben főzzük. Mi ki szoktuk mosni a halat. Az ikráját, tejét beletesszük. Szilványát kiszedem. (Keserűfogról nem tud.) Hagymát, halat egyszerre, vizet csak annyit, hogy ellepje. Sót, nyáron zöldpaprikát, paradicsomot. Mikor forr, pirospaprikát. (Télen paradicsom helyett lecsót.) A férjem még borsot is tesz bele, úgy szereti, ha olyan erős, mint a mérge. Csak úgy találomra forraljuk, tán egy negyedórát. Hagymát egy kg-ra két fejet számítunk, mint a pörköltre. Ponty, keszeg, kárász, sügér, mennél többféle a hal, annál izesebb. Ha valami föllebbvaló jön, harcsa, süllő, mert az nem olyan szálkás, mint a ponty, keszeg.”

V. „Paprikáshal. Halásztörzsek szerint speciális. A legáltalánosabb: a halász a bográcsot kisúrolja, a barkedől kiválogatja a különböző legsoványabb halakat, minél többfélét. Megpucolja tisztára, hogy az iszaptól kapott barnaság fehér legyen. A harcsát töklevéllal vagy fakéreggel dörzsöli. A kecségét élve besózzuk, a só a nyálkát lemarja, mozog, így még segít is, aztán levakarjuk. Egy-két vízbe megmossuk. Figyelmesen felbontjuk, hogy a bele meg ne sérüljön, mert több vizet nem kap, hogy a vére bentmaradjon. A vér több ízt ad, mint ami a halból föl ki. A keserűfogát, nyáron a zápfogak közé került táplálékot kivágom. A szilványát még a felbontás előtt alaposan kimosom, hogy az apró élősdieket kimossuk. Ha sikerül, akkor benthagyjuk, mert ez a legvérmesebb része a halnak.”

„A bogrács fenekére egy sor karikára vágott hagymát, ha lehet pár szelet krumplit teszünk, hogy le ne égjen. Egy sor halat rá, lehetőleg nagyobb darabokat, rá újból vékony hagymát. Kissé megsózzuk, nyáron zöldpaprikát, de éretteket, mert különben keserű. Helyenként paradicsomot is szoktak, de azt csak akkor, ha félig megfőtt a hal. Így sorba berakjuk a halat, legfelülre is hagymát, akkor felöntjük vízzel, hogy a felső sor hal egy kissé kint legyen. Egy kg halhoz 5 dkg hagymát lehet venni, de ha több, nem rontja el. Közepes tűzön felforraljuk, pár perc múlva pirospaprikát teszünk bele. Legalább háromnegyedórát főzzük egyenletes forralással, hogy a csontokból a velőnek legyen elég ideje kifőni. A víz keménysége is befolyásolja a főzés idejét. A balatoni hal puha, mert lúgos a víz. Akkor levesszük a tűzről, a tiszta szapolyra szedjük sorban a halat, soronként megsózzuk, ezt nevezzük „beporgetésnek”. Előbb nem lehet sózni, mert a leve nagyon sós lenne, a hal pedig még mindig édes. A halat félretesszük és elfogyasztjuk a levét, addig a só átjárja, akkor megesszük a halat is, akkor elő a kulaccsal.”

„Mikor már félig megfőtt, szoktunk rá bort önteni, literenként fél decit, hogy a hal keményebb maradjon.”

„Akkor van megfőve, mikor kocsonyás a párája. Ha az ember beletartja a kezét, becsukja az ujjait, kinyítja és ragad. Ez a halpaprikás elég rövid levű.”

A főtt halat a velencei halászok is a vízhányóra teszik hűlni és arról is fogyasztják.

Pörköltnek csak otthon szokták készíteni, úgy mint a húst. A sült halat szintén csak háznál, paprikás lisztben forgatva, kevés zsirban sütve készítik. A nagyját rántják is. Nyárson nem szokták sütni. Csak egy halászt találtunk, aki a bérlőnek készítette így halat.

Lakodalmakban, ha halászt is meghívnak, halat visz ajándékba. A szokás az, hogy a vendégek mindent *meghordanak*. A gazda csak cukrot és zsírt ad.

Az ajándékba kapott halat paprikás lisztben sütik, fejéből és farkából reggelre paprikást, vagy halászlét készítenek.

A csikot olajban „borkorcsolyának” sütik.

A háború elején a bérlő feleségétől tanulták el a halászok a *ruszni* készítését. Többen mai napig gyakorolják, a vendéglősökkel együtt.

Küszből készítik úgy, hogy megtisztítják, kibelezik, fejét levágják. Három hétig sóban áll, aztán befőttes üvegbe rakják: egy sor hagyma, egy sor hal, stb. Tesznek bele még magyarborsot, *koleándert*, pár szelet sárgarépat, ecetet öntenek rá és lekötik. Három hétig áll ebben is, akkor fogyasztható.

Ha a halat nem is szereti minden halász, de a bort igen. „Igazi halász életében nem ivott még jó vizet, de rossz bort sem”, — szokták mondani. Egyik adatközlőnk kezdő halász korában csak málnaszörpöt ivott. Mestere nem ült le vele a kocsmába egy asztalhoz, mert nem bírta nézni. Rövid idő alatt rászokott a borra.

E tulajdonságukat nem is titkolják. Pár éve a mezőgazdasági kiállításon gunyhójuk volt. Kérdezték, miért alszik az az ember? „Látott már az elvtárs halászgunyhót részeg halász nélkül?” — mesélik nevetve a választ. A vízen megkívánja az ember az italt.

Halászatra induláskor vagy hazafelé menet betérnek a kocsmába egy fröccsre. Egy-egy jó fogás kitűnő alkalom az ivásra. Néha bizony az asszonyoknak kell értük menni.

A köztudatban úgy élnek a halászok, mint hallgatag, zárkózott emberek. A velencetaviakra ezt nem általánosíthatjuk. A hálósok munka közben állandóan beszélgetnek, sőt átkiabálnak a többieknek is. Szobában túl hangosak is. A tihanyi céh-artikulus még tiltja a káromkodást jégen és hajón, de a velenceiek nem törődnek a tilalommal.

Egymás előtt titkolják, hogy hol és hogyan fogtak nagyobb mennyiséget, mert a többség mindjárt odamenne halászni. Vannak, akiket nem a hely érdekel, hanem a körülmények és ezeket igyekeznek a maguk hasznára fordítani.

Az öregebbek tegeznek a fiatalabbakat, azok kendezik az idősebbeket, de keresztnevükön szólítják. A Dunáról jött, mondhatni iparos jellegű Szőke-testvéreket maguk között *mandzsettás halászoknak* nevezik. Feltűnő, hogy míg az idősebbet, ki mai napig halász, „Bandi bácsi”-nak szólítja mindenki, a fiatalabbat, aki pár év óta kocsmáros, „Szőke úr”-nak emlegetik.

A sporthorgászokat nem jó szemmel nézik. Erre több okot hoznak fel. Az egyik, hogy akadnak köztük orvhalászok, akik méreten aluli halakat is kifognak és a szerszámokat felnézik. Másrészt, míg ők drága szerszámmal látástól-vaku-

lásig dolgoznak, a horgászok csak üldögélnek, feleségük utánuk viszi az ebédet és alig fizetnek a bérletért. Ezen egyéni fájdalom mellett jelentősebb a másik, ahol a hivatásos halászok és a sporthorgászok testülete áll egymással szemben.

A sporthorgászat az ipari munkásság körében egyre erősödő mozgalom. Velence Budapestről és Székesfehérvárról egyaránt könnyen megközelíthető, ezért természetes, hogy ott a horgászatnak igyekezzenek mennél több teret biztosítani. Ebből kifolyólag súrlódás támadt a halászokkal, akik a fenékhorgos betiltását, valamint a zsákostapogató betiltására irányuló kísérleteket is a sporthorgászok rovására írják.

Halászzal kapcsolatos hiedelmeket, varázsoló eljárásokat alig találunk. „Ha nincs haljárás, csinálhat amit akar, úgy sem fog, ha pedig van, találkozhat asszonnyal, pappal, lesz fogás.” Az öregektől láttak, hallottak egyet-mást, néhányan gyakorolják is, de inkább szokásból, vagy tréfából, mint meggyőződésből. Így az első halat megköpödszik: „püh, apád, anyád idegyűjjön”. A háló zsákjának is utána szoktak köpni. Ha nagy halat fognak, mondják: „na, lesz hal, megvan a vezér”. Ha a háló csomói összeakadnak, „harcsafogás lesz, mert b...nak a csomók”. Tudnak olyanokról, akik nem szeretik, ha szerencsét kívánnak nekik, vagy elinduláskor asszonnyal találkoznak, visszafordulnak, mert nem lesz szerencséjük. Ők azonban már meggyőződtek az ellenkezőjéről is.

Egy tisztántúli származású halász, ha szép halat fog, jókedvében orronharapja. Ez adattal kapcsolatban feltűnő, hogy ugyanezt a szokást találtuk bukovinai székel halászoknál (Andrásfalva, Kakasd), és hogy *Kalniss* lett festőnek a Szovjet Festőművészet kiállításán bemutatott „Halászok” c. képén az egyik halász ugyancsak orronharap egy halat. Kérdés, hogy egyes esetek véletlen találkozása ez, vagy valami régi, elterjedt szokás maradványa.

Mint mondják, nem hisznek a babonákban. Valóban, a többi, halászzal kapcsolatos előjel nem babona, hanem a természet éles megfigyelése. Ezzel itt most nem foglalkozunk.

Csodálatos eseményekről, lidércekről stb. nem tudnak semmit. „Sokat jártam éjjel is a vizen, de ilyesmit nem tapasztaltam”, mondta ugyanaz az öreg halász, aki meggyőződéssel mesélt olyan kanászról, kinek „szüre ujjába voltak bekötve a kisördögök.”

Ha *babonákban* nem is, de az álomban mindannyian hisznek. Ha valaki álomban kukoricát hord magának, tehén- vagy disznócsordát lát, diót szed, ez mind halfogást jelent. Ha férfi álmodik hallal, eső lesz, ha a felesége, akkor szaporodás lesz a családban.

Az öregedő halásznak, ahogy csökkent fizikai ereje, úgy csökkent fogásátlaga is. Az állandó hidegvízben nyúlókálástól már fiatal korban legnagyobb százalékuk reumássá vált. Az öregeket ez még jobban bántotta.

Először a zsákostapogató használatát szüntették be, melyhez már nem volt elég erejük. Később a cérnázást is abbahagyták, mert drága volt az anyag. Legtovább a varsákat használták, mint legkényelmesebb szerszámot. Amíg telt rá, több szerszámot készítettek, egy részét fiatalabb halászoknak adták ki feleből.

Ha eddig nem is sokat törődtek a földdel, ha csak tehették, szereztek már régebben egy kis szőlőt, hogy öregségükre legyen valamijük. Többnek sikerült kis házat is szerezni, de ezek a háború alatt nagyrészt tönkrementek.

Mikor munkaképtelenné váltak, hosszú és küzdelmes életük alatt szerzett csekély vagyonukat átadták örökösüknek, hogy ennek fejében életük végéig tartásuk el őket. Meghúzódtak hátul a kamrában, míg tudtak, segítettek a ház körül, mert nem akartak senkinek sem terhére lenni. Ez azonban csak a bérlők idejében volt így. Ma az öreg halászok nyugdíjat kapnak: meghatározott összegű pénz és bizonyos mennyiségű halat.

Solymos Ede

О рыболовстве на озере Веленце

Вплоть до 1912 года рыболовные права на озере Веленце были в руках частных собственников. С 1912 года было осуществлено единое управление, и с этого же года стали выдавать озеро в аренду нескольким арендаторам в пользование на 20 лет, по установленной единой плате. Эти арендаторы, сами, никогда не занимались рыболовством, для этого они нанимали рыболовов.

После освобождения страны право рыболовства на озере перешло к государству: был создан кооператив рыболовов. Члены кооператива получают плату; 40% с улова (рыболовы сетями), и 60% (рыболовы на малых снастях). Старые рыболовы получают пенсию, их семье оказывается помощь на случай рождения или смерти. Кооператив обеспечивает своих членов не только материально, как например он заботится о снабжении их нитями, кожей для подошв и т. п., но кроме того дает и возможность повышать им свои знания по специальности. Многие из рыболовов слушают курсы подготовки кадров руководителей кооперативов и мастеров рыболовства. Кроме того, теперь начался обмен опытом и навыками. Рыболовы только теперь стали ясно осознавать, насколько они были эксплуатированы арендаторской системой.

Über die Fischerei am Velence-See

Das Fischfangsrecht am Velence-See gehörte bis 1912 den einzelnen Uferbesitzern. In 1912 wurde die einheitliche Verwaltung eingeführt, und von dieser Zeit an wurde das Fischfangsrecht jeweils für 20 Jahre um einen einheitlich festgestellten Betrag verpachtet. Die Pächter selbst befassten sich nie mit der Fischerei, sie stellten Fischer an. Nach der Befreiung wurde das Fischfangsrecht staatliches Eigentum und die Fischer-genossenschaft gegründet. Den Mitgliedern der Genossenschaft gebührt als Bezahlung 40% des Fanges — wenn es sich um Netz-Fischer handelt — beziehungsweise 60% bei Fischern, die Kleingeräte verwenden. Die alten Fischer beziehen Pensionen, bei Geburt oder Todesfall wird Geldunterstützung den Familien gewährt.

Die Genossenschaft sichert ihren Mitgliedern nicht nur die materielle Wohlfahrt — Garn, Schuhsohle usw. —, sondern auch die Gelegenheit zur fachmässigen Weiterbildung. Viele besuchen den Kurs für Genossenschaftsleiter oder Fischermeister, und sogar die Bewegung zum Austausch der Erfahrungen wurde angeregt. Jetzt erst begreifen die Fischer, wie sehr sie unter dem Pächter-System ausgebeutet wurden.

A kézi gyapjúkalap készítése

(Harmadik rész)

A feketén való megmunkálás

A feketén való megmunkálás kifejezését a Szójegyzék is alkalmazza, s ebbe a munkakörbe tartozik a festés. Tágabb értelemben ide lehetne sorolni az összes későbbi munkaszakaszt is, mert hiszen a festéstől kezdve a kalap színe fekete, megmunkálása tehát tényleg feketén történik most már. Az öregek másszínű kalapot nem is készítettek, mint ahogy tudomásom szerint a süveg is többnyire fekete volt.

A festést megelőzően a kalapot szárazon formára húzzák és habkövel, raibstainnel szárazon ledörzsölik, megraibolják. Ez tehát a második raibolás az anyagon. Raibolás után kipróbálják, forró vízbe mártják és nedvesen formára húzzák, hurpántlival persze gondosan lekötve. Így mehetett a festőlébe. Így mondja el Schuler Antal. Tehát szerinte minden kalapot formán festettek.

Mihalko azt mondja, hogy vannak kalaposok, akik nem festenek formán. En — hacsak van rá érzésem — minden kalapot formán festek. De pásztorkalapot mindenképp formán kell festeni. Előnye van a formán festésnek. Jobban tartja a formán festett kalap az állását.

Ez azonban igen rövid, bár tárgyilagos összefoglalása a kalap festésének. Részletesebben is meg kell azzal ismerkednünk. Ott kell kezdenem, hogy ha a gyúráshoz ólomüst, akkor a festéshez rézüst vagy vasüst kelletik.

Meg kell ismernünk a festéklevet is, melyet régen és ma használtak és használnak. Az Apologia megőrizte a debreceni céh mestereinek festésre vonatkozó adatait; és ezt annál értékesebbnek tekinthetjük, mert a festék összetétele a kézműiparban az egyes mesterek féltett titka volt.

8° „Nyolcvan nagy kalapnak a festéséhez megkívántatik két véka éger fa haj, a' mejnek vékája Debretzenben 30 Xrtr. Ezen kívül 10 font Berzsény fontja 10 Xr. Ezenkívül 5 font gálitzkű, fontja 6 Xr, mind összesében 3—10.”

9° Míg ezen nyolcvan nagy kalapot egy legény felformáz, körül vág, meg fest, két nap meg tart, mejtől fizetünk egy napra a legénynék 18 Xr és két ittzé bort és így az Intertentiójával — 1.36.

Az öreg Bodnár festőleve a felesége adata szerint berzsényfa és grüspan keverékéből állott. Reggeltől estig főtt, rotyogott. De volt abban a lében más is. Így pl. a diókopáncsot is meggyűjtötték, az is kellett hozzá, meg valamennyi só is ment bele. Az uránál legalább így látta.

Leleszi József ezeket mondja el a festésről:

— Az öregek egy teljes munkanapot számítottak a festésre. En Demján Péternél inaskodtam Kisvárdán. Se annak, se a híres Rozi Pálnak nincsenek ma utódai a szakmában. Erős cégek voltak ezek, de festésbe Demján Péter vezetett. Igaz, mi egész munkanapot szántunk rá. A többi mester meg gyorsfestéssel két-három óra alatt kifőzte. Az ilyen kalap hamar kiveresedett. A formázással elkészültünk reggel hat órára. Akkorára feltettük a vizet főni. Harminc veder víz ment abba az üstbe, s belefért formán ötven—hatvan kalap. Valahányszor a festőlé összetételén változtattunk, előtte kivettük belőle a kalapokat. Minden alkalommal kiigazítottuk a kalapok szélit, ne kapjon egy se *éles festékgyűrést*, mert az viseletbe mindig meglátszott a kalapon.

A festőlé összeállítását Leleszi így adja meg:

Először tettünk a vízbe három-négy kiló berzsenyt. Ennek a forró levibe főztük két óránál tovább.

Amíg az főtt, egy rocskába előkészítettünk félkiló szalzburgi gálicot és félkiló zöldgálicot. Erre meleg festéklevet merítettünk az üstből.

Mikor a berzseny levibe már jó két óránál tovább a kalap, kivettük őket, kiigazítottuk a festékgyűrést. A gálicos levét is hozzáadtuk a festékléhez, és újra főztük két óráig a kalapokat. A vizet is mindig pótolni kellett az üstbe. Ebbe a második lébe adtunk még apró sima gubacsból négy öt dekányit. A víznek állandóan forrni kellett.

Két óra múlva megint csak kivettük a kalapokat, újra kiigazítottuk a festékgyűréseket, s adtunk a léhez még két három deka glóber só, és három-négy deka hamuzsirt. Ebbe a lébe is főtt a sok kalap még két órát. Összesen hát hat órát főtt a kalap. De a kétszeri hűtése a kalapnak is kitett jó egy órát.

Festés után jött a mosás két léből, míg csak tiszta vizet nem eresztett a kalap. Lengyel, a legszűkébb beszédű mester azt mondja, hogy az öregek festőanyaga három léből állott. Az első léhez három kiló berzseny, 10 deka gales kellett.

Másodjára hozzáadtak negyedkiló grünpant.

Harmadszorra egy kiló szalzburgi gálicot, és egy kiló zöldgálicot.

Összesen hat óráig főzték, 150 liter vízben.

Schuler Antal ugyanezt a festéklevet diktálja be, nemhiába, hogy mindketten a nagykarolyi kalaposfészekből kerültek ki. De Schuler kiegészíti azzal, hogy minden új festőanyag hozzáadása előtt ők is kivették a kalapokat a festékléből és hűtötték őket. Így tehát kétszeri hűtést kell számítanunk. Ha nem volt sürgős a további festés, akkor reggelig is benne maradtak a kalapok az üstben. Egyesek borkövet is használtak a festéshez, de az nem volt jó, mert elégette a kalapot. Tört a kalap tőle nagyon.

Egy azonban bizonyos, fejezi be Schuler Antal, éspedig az, hogy az öregek minden kalapot formán festettek. Mégpedig külön garnitúrák voltak a festőfejformák, és külön volt megint a vasalóforma, a curit-forma. Költséges dolog volt azoknak a beszerzése, ezért sok kisebb mester nem is festett formán.

Nem értem persze, mért kellett külön festő- és külön vasalóformára berendezkedni ugyanarra a kalapra. Így aztán elmagyarázza, hogy a festőforma feje közepén át volt fúrva. Ez a nyílás felfelé szűkült. De szükség volt rá, mert így jobban tapadt a kalap feje a formára. Amék formán nem volt lyuk, arra akár-hogy is ráhúzták a kalapot, a festés alatt, a fejrész alá levegő szivárgott és attól a kalap feje kihegyesedett. Az ilyen formáról rendszeren le is esett a kalap, hiába volt formamadzaggal erősen ráhurkolva. A régi kalaposok azt tartották — folytatja Schuler —, hogy a gyapjú mindig él. Örökkön él. Azért festették formán a gyapjúkalapot és azért oly hosszú ideig, mert ezáltal megölték a gyapjút és így örökké formatartó maradt. Ezért kellett festőforma.

Leleszi József szerint festőformának nyárfa, fűzfa is megtette. Kerek is lehetett, nem volt fontos, hogy ovális legyen. Az se volt baj, ha három-négy darabba szétment, össze-vissza hasadozott. Összepásztították a részeket, hurpántlival átkötötték, aztán mehetett a festőlébe. Az átfúrás is feleslegesnek mondja.

Mihalko nem is tartja fontosnak a festőformát. Fejformán épp úgy lehetett festeni, kisebb mester nem is költött rá. — A Szendrey János üstjébe hatvan kalap fért el formán. De forma nélkül belement volna százötven is, ahogy Schuler mondja. De nem festett forma nélkül soha, mert a forma nélkül festett kalap

mind kihegyesedett viseletbe, egyszer megázott, mán hegyes lett. Akármilyen jó kalap is volt máskülönben, a formát nem tudta tartani.

Mihalko üstje nyolcvan liter űrtartalmú. Jóval kisebb tehát, mint a Szendreyké. Harminc kalap fér bele forma nélkül, és csak tizenkét pásztorkalap formán.

Ma a festés művelete sokkal egyszerűbb. Gyári festékekkel dolgoznak a mesterek. Mihalko és Pap Gyula is. Mihalko nyolcvan liter vízhez egy deci kénsavat és húsz-huszonöt deka hutschwarz festéket kever. Pap Gyula megfejezi ezt az oldatot egy marék sóval. Kavarni kell ezt a festéklevet egy óráig, s egy órai főzés után ebbe a lébe teszik be a kalapokat. Egy óráig fő a kalap. Egy órai főzés után a kalapokat kiemelik, s most egy féldeci vitriolt elkevernek egy pohár hideg vízzel, s így öntik hozzá az üst forró levéhez. A kénsavat azért kell előbb vízzel elegyíteni, mert tisztán az üst forró levébe öntve felcsapna, a szemét is kiégetné az embernek. A kalapokat meg azért kell előbb kiemelni, mert ahol a vitriol közvetlen érne a posztót, azt kilyukasztaná, kiégetné. Ebben a lében újra egy óráig főzödnék a kalapok, illetve most mindaddig, míg csak a víz fehér nem lesz. Vagyis a festőléből próbaképpen kiemelt kalapból kicsurgó víz tisztának nem látszik, akkor mondhatom, fehér a vize, mert persze az üstben akkor is szürkét mutat.

Mihalko és Pap Gyula eljárása tehát ebben azonos. Mindketten addig főzik a kalapokat, amíg az szép fekete nem lesz, a vize meg fehéret nem mutat. Ez a próbája annak, hogy a festék már belefőtt a kalapba. Abban is egyetértenek, hogy a kalapokat ki kell öblíteni festés után hideg vízben.

De abban megint eltérnek egymástól, hogy Mihalko a kisebb kalapokat *süvegállásban* kifacsarja. A többi mester a festőléből kivett kalapok kifacsarását helyteleníti. Szerintük semmiféle kalapot sem szabad kifacsarni. De erre megint csak azt mondhatni, hogy ahány ház, annyi szokás.

A pásztorkalapokat Mihalko sem facsarja ki, erős anyaguk azt ki is zárja. Erős anyaguk a biztosíték arra, hogy pásztorkalapjai állásukat megtartják, s miután posztója megfelelő sűrű, pásztorkalapjainak belső része csak szürkés színűre festődik, annál is inkább, mert a karima tövénél a formamadzag szorosan a formához szorította a posztót. Ha azonban ritka marad a nemez, akkor a festék teljesen átszivárog a belső oldalra, s az így fekete színű lesz. Erre a körülményre a pásztorkalap vásárlásánál vissza is kell majd térnem.

Mihalkonál megfigyelhettem, hogy a festőléből kivett kalapot formán mosta, s csak akkor vette le a formáról, mikor a fejből a víz már teljesen leszivárgott a kalap szélébe, ekkor kis vízkinyomó deszkalapocskával nyomta ki a széléből a vizet, s így kerültek pásztorkalapjai süvegállásban, szabad levegőn szárításra.

Meg kell jegyeznem, hogy az egész kalaposmesterségben Mihalkonak ez a süvegállás kifejezése az egyetlen, ami a régi süvegesek munkájára utal. A többi mester már a tompállás kifejezésével él.

Levettük a kalapokat a fejformáról, s Szendreyéknél a kút mellett álló két nagy kádban mostuk ki őket. Hosszúnyelű facsiptetőnk volt hozzá. Azzal karimánál fogva, öblükkel szembe fordítva, két kalapot összefogtunk, először az egyik, azután a másik dézsában is átöblítettük őket. Kétszeri átmosás után — természetesen fejforma nélkül — akár szabadban is száradhatott a kalap. Kivételt tet-

tünk a Kossuth-kalappal, azt festés után egyszerre húztuk fejre és raszlira (vagyis fej- és szélformázóra) s így ment a szárítóba.

*

A gyapjúkalap kézműipari készítésének eddigi munkamenetét aprólékos részletességgel dolgoztam fel. Érdekesnek, feljegyzésre méltónak kellett ítélnem, mert ez a munkamenet megy ma veszendőbe szemünk láttára. A mesterek rátérnek a gyári tompok feldolgozására, elhagyják a gyapjú megmunkálását. Lomtárba kerülnek így a régi szerszámok, s a félrevetett szerszámok elkallódnak, elpusztulnak. De fontosnak láttam a munkamenet részletes ismertetését azért is, mert munkájuknak eddig a pontig — amint már említettem is — teljesen azonosnak kellett lennie a süvegesek munkájával. Ez pedig a legrégebb magyar iparágak egyike volt. Virágzására a céhiratokban is találunk adatot. 1813-ban a debreceni kalaposok a kalmárok elleni panaszos beadványukban arra hivatkoznak, hogy 1792-iki „felállásukkor” nyolc úgynevezett kalapos mester találtatott ugyan itt Debretzenben, de közülük csak kettő volt igazi kalapos mester, hatan pedig süveggéztők voltak, az kik az kalapos legények által készített kalapokat, a körül belől városokban pedig (kivéven N. Váradot ahol 2 és Nyiregyházát, ahol is 1 kalapos mester találtatott) sehol nem volt csak egy kalapos mester is... 1813-ban pedig 21 kalapos dolgozta Debretzenben a mesterséget.

Az 1771—1774-es országos ipari jelentések szerint is Debrecenben két kalaposra tíz fekete süveges esik.

A gyapjúkalap készítésének további munkamenetét, a kikészítést, felszerelést, végső igazítást rövidre fogom, mert ezeket a munkálatokat a mesterek a gyári tompokon ma is elvégzik. Eltekintek a munkát könnyítő modern gépek egész sorának felemlítésétől, mert hiszen általában a XIX. sz. végén végzett egyszerűbb kézműipari munka menetét rögzítem.

Keményítés, gőzölés, vasalás és körülvágás

A keményítés

A gyapjúkalapot keményíteni kell, mert anélkül nincs tartása. Ezzel csökkentik a gyapjúkalap hajlékonyságát, a nemez puhaságát merevítik és a forma bizonyos állandóságát biztosítják.

Az a kérdés, mivel keményítették azelőtt? Idézem az Apologia 10. pontumát: „Az keményítéshez ezen 80 nagy kalapnak 6 font enyv...” kellett.

A Szójegyzék 21. pontjában felsorol néhány kifejezést a kikészítéshez, így: halbör, kis füsű, enyvező szék, vasaló vas, be páráztatni, ki egyenesíteni.

Külön nem nevezi meg a keményítésre használt anyagot, de az enyvező szék kitétel arra mutat, hogy a XIX. sz. első felében még enyv volt a legfőbb keményítő anyag.

A mesterek emlékezete a XIX. sz. második felére vonatkozik, s ők az olcsóbb enyv mellett keményítőt és gumidragantot is említenek. Csak Schuler hallott arról, hogy az öregek a fej belső részét rozslisztel keményítették, de az eljárási módot nem ismeri.

Először mindig a fej belső részét keményítik, s csak azután a karimát. A

kisebb kalapok fejét kifordítják s úgy kenik be keményítő anyaggal. A karimát a munkaasztal sarkára forgatva keményítik, külön karimakeményítő oldattal. Vagyis a fej és a karima keményítő szere nem azonos.

Mihalko és Pap Gyula eljárását ismertetem:

Mihalko eljárása:

Keményítés előtt a kalapokat alaposan kiporolták, kikéfélték, s a keményítőt a mester a száraz kalapra vitte rá. Ha nedves volna az anyag, akkor nem vehetné magába a keményítőt.

Kisebb kalapoknál a fej keményítéséhez félmaroknyi gumidragantot old fel két liter vízben. Kifordítja a tompot és a fej belső oldalára viszi rá ezt a kocsonyaszerű anyagot, s kézzel jól bedörzsöli azt a posztóba. A szélhez tizenkét deka enyv és tizenöt deka keményítőt kever össze. Csak ha már kézzel jó bedörzsölte az anyagot a posztóba, csak akkor veszi elő a straipédlit (tenyérnyi deszkalapocská) s azzal erősen beledörzsöli a keményítőanyagot a posztóba. Alapos bedolgozás után langyos szappanos vízzel mossa le a kalap külső felét. Így a keményítő anyagból csak az marad a posztón, amit az magába szívott.

A pásztorkalaphoz több keményítőszer kell, mint a kisebb kalapokhoz. Negyedkiló enyv és tíz deka keményítő, másfél liter víz hozzáadásával azonban így is elég tizenkét pásztorkalaphoz. A pásztorkalap fejét és a karimának arc felé eső részét ugyanezzel az anyaggal keményíti. Természetes, hogy az erősebb anyagú pásztorkalapba kellő eréllyel kell a keményítést szolgáló anyagot bedolgozni. Utána éppúgy le kell mosni külső felét langyos vízzel, mint a kisebb kalapokét.

Pap Gyula eljárása:

Helyteleníti a keményítő alkalmazását, mert a keményítő idővel kifehéredik, átüt a kalap színére. Keményítő helyett még a pásztorkalaphoz is gumidragantot használ, tisztán csak vízzel keverve, langyosan. A szélhez is ugyanezt a keveréket használja, de akkor előbb összefőzi azt zselatinnal.

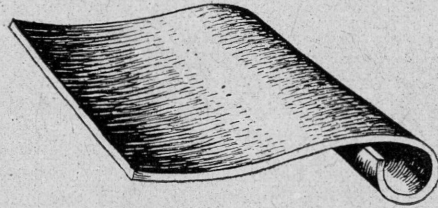
Erre aztán Nyírbátorban Lengyel Lajostól, Balmazújvároson Mihalko Gyulától azt az egyöntetű választ kapom, hogy: — Nem is ért ő akkor a páasztorkalapokhoz. — Abba azonban igaza van, hogy ha a kalap nem volt eléggé kigyúrva, runclis lett, vagyis apró, szemmel nem is észrevehető kis csatornák maradtak a gyapjúanyagban, azokon a kis csatornákon a keményítő felszívárog a kalap felszínére, és a kalap csunya, foltos lesz.

Keményítés után a teljesen megszáradt kalapot szárazon raibolják, dörzsölik, ezúttal azonban már csak üvegpapírral, és nem raibstainnal.

A gőzölés

Most következik a keményítő begőzölése a kalapba. Gőzölni azért kell, hogy az anyag lágyabb, kezelhetőbb legyen. A régi mesterek gőzölése egyszerű eszközökkel történt. Vasalót hevítettek, rossz vasalók is jók voltak még gőzölésre — annak tüzeségével termeltek gőzt. Állt erre a célra egy kis dézsa a műhelyben, annak a fenekébe valami kis vesszőfonatot tettek, azt beborították csalánvászonnal, s hogy a babonának is eleget tegyenek, a vászonra keresetlen patkóra tették a tüzes vasalót, s föléje öt-hat egymásba taszított kalapot. A vesszőfonat és a patkó védte a dézsa fenekét a kiégéstől. A dézsa fala fogta a gőzt, s pár perc múlva a legalsó kalapot már ki lehetett emelni. Most a következő kalap kaptá

közvetlen a forró gőzt. A gőzből kivett kalapot azonnal formára húzták, nem számított, hogy a forró posztó hólyagosra húzta a mester vagy a legény tenyerét. (Leleszi József adata.)

1. Vas stamper (természetes nagyság negyede)

Gőzölés után a most már kissé lágyabb, kezelhetőbb kalapot újra formázzák. Ez a plattírozás.

A formázás

E második formázás ugyanazon rendben megy végbe, mint az előformázás. Vagyis az asztal sarkán kihúzzák a kalap szélét. Azután glancúra ütik s kitágitják a fejet, végül a kötőszakot is, s így kerül a kalap a vasaló fejformájára. A formán a fejnek pontosan ki kell feküdni. Nem is olyan egyszerű a nedvesen is erős, ellenálló posztót a faformára teljesen rásimítani, úgyelve természetesen még arra is, hogy a kalap eleje megfelelő helyre kerüljön. A gondosan formázott kalapot kötőszakjánál lekötik formamadzaggal, s azt erősen lenyomják a kötőszakig, mert hiszen a kalap anyagának át kell vennie a fejforma alakját. A laposszerű kalap formára húzása ezzel meg is történt, de bizonyos fajta kalapokat a fejformán kívül még szélformázóra is kell húzni. A Kossuth-, kupeces és gavalér-kalapnak külön szélformázója van. A szélformára húzott kalapnál elmarad a kalap tövének formamadzaggal való lekötése, mert hiszen a szélforma maga pontosan odafekszik a kalap tövéhez.

Különböző fej- és szélformák sora áll a kalaposműhelyekben, mert hiszen mindenfajta kalapnak más és más fejformát kell adni. Ezek a formák azelőtt mindig fából készültek, ma nagyobb műhelyekben alumínium fejformákat vezetnek be.

A kalapfejforma neve *plátli*. De kellett annak régebben becsületes magyar nevének is lennie, ez kitűnik a Leleszi által elmondott anekdotából is. T. i. összeveszett a zsidó a kalapossal. Dühbe is jött a mester, s azt mondta:

— Elhallgass, mert fejbe tanállak ütni egy plátlival úgy, hogy belebolondulsz.

Az meg feljelentette a mestert.

A bíró nem tudta, hogy mi a plátli, nem ismerhet minden mesterséget. Azt mondja a mesternek:

— Mutassa mán a plátlit.

A mester aztán megmutatta a puha tompon a fejrészt, az is plátli. Hát azzal bizonyosan nem lehet valakit agyonverni. Ezt a bíró is belátta. Igen, de a panaszos azzal érvelt, hogy:

— Igen uram, de a *tüke* is benne volt.

A plátlinak, a fejformának magyar neve tehát tüke lehetett talán még a süvegeseknél.

Ha a tompnak a formára húzását a legény nem végezte el rendesen, vagyis a plátli nem feküdt ki teljesen a formát, a mester megtapogatta a plátlit, s annyit mondott:

— Alatta a suszter!

Mások szerint azt szokták ilyenkor mondani, hogy:

— Alatta a mester!

Mindenesetre azt jelentette, hogy a kalapos nem mesterségéhez méltó susztermunkát végzett.

Vasalás és körülvágás

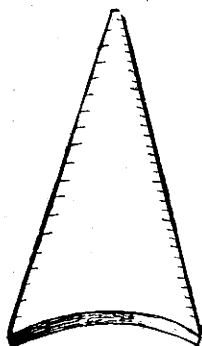
A formára húzott kalapot vasalni kell. A vasalást a kalaposok *plattirozás*nak mondják.

Vasalójuk is elűtő a megszokott formától. Orra egészen kerek, s a vasaló nyele közvetlenül magába a kőbe van beleeresztve. Mindig nedves ruha alatt vasalják a kalapokat, s minden kalapot kétszer kell vasalni. A nedves ruha alatt forró gőz képződik, és ennek hatására simul a kalap anyaga pontosan a formához.

A laposszélű kalapoknál a vasalást a kalap szélén, a karimán kezdik, s annak vasalása a szatlin, magyarul levasaló fán történik. A szatli egy 40—41 cm átmérőjű, kerek, kissé nyerges, két-három ujjnyi vastagságú deszkalap. Nyergesnek kell lennie, mert hiszen minden kalapnak meg kell adni az ívelés vonalát. A plattikalap szélét tehát ezen a szatlin vasalják.

A szél-levasalás után következik a fej vasalása. Ehhez is új segédeszköz kell, s ennek a neve unterszatli, magyarul fakutya, vagy forma-alátét. Ez mintegy 10 cm magas és széles fahenger, közepén pár centi magas szeggel. Minden fejforma a közepén fűrt lyukkal ráilleszthető a fakutyára, azon forgathatja a mester maga felé a kalapnak bármely felét. Így jobban kézhez áll a megmunkálására.

A szélformázóra húzott kalap szélét néha nem is vasalják, bár a mesterek szerint vasalni kell, mert attól kap fényt a posztó. Mihalko a Kossuth-kalap szélét egyenesen hozzászegezi a raszlihoz, úgy feszíti ki. Ha azt látja, hogy a karimának a széle eláll a raszlitól, akkor még formamadzaggal is körülkötö, a raszli vágásába illesztve a zsinórt, s úgy vasalja le. Vasalás után következik a kalap karimájának megmunkálása.

2. Körülvágó fa. (a oldalon cm-es, b oldalon félcm-es bevágásokkal, c íve simul a kalaptőhöz; magassága 19 cm-es, szélessége az ívnél 13 cm)

A kalap szélét a körülvágófa, körülvágókés segítségével vágják körül. Schuler Antal körülvágó fájának a rajzát mutatom be. Egyik szárán fél, másik szárán 1 centiméteres távolságban álló bevágások vannak. Ívét a kalap tövéhez szorítva, körülcsúsztatják a karima szélén és a körülvágókést a megfelelő rovátkába szorítva vágják körül a karimát.

Mihalko a Kossuth-kalapot szemem láttára ollóval vágta körül. Utaltam természetesen a körülvágókésre, de azt ez esetben feleslegesnek minősítette, mert hogy a Kossuth-kalap úgyis szalaggal van beszegve. A pástorkalap nehezebb, keményebb anyagú, azt már esetleg késsel vágja körül, bár az is szalagszegést kap.

A kalap széle lehet vágott szélű, ranflizott vagy strekkolt.

1) A vágott szélű kalapnál a körülvágással kész a kalap formája.

2) A ranflizott szélnél az egyenesre vágott kalap szélét „kötélre vasalják”. Ez a ranflizás. Vagyis vastagabb zsinigre hajtják vissza a kalap szélét. Ezt a visszavasalást a kalap széle megtartja.

3) A sajátjából szegett, magában ráhajtott szélű kalap a strekkolt szélű kalap. Ezt visszavasalva esetleg le is gépelik.

A plattírozott kalapok szárítása mindig szárító kamrában történik. Leleszínél, Mihalkonál vályogfalú, bádogajtajú szekrény a szárító. Falusi Margité, Schuler Antalé teljesen bádogból készült. A kamrák — rácsos polcú pléhszekrénynek mondhatnám — aljában faszénnel tüzelnek, s a polcokra helyezik száradásra a kalapokat.

Mihalko szárítójában huszonnégy kalap fér el.

A száraz kalapokat az öregek élesfogú szőrkefével, az ú. n. *curitkefével* kefélték le. Ma drótkéféket használnak erre a célra. Ami szálat a curitkefe felszaggatott, azt a puhább szőrkefe kikéféli a posztóból.

Ezzel a curit munkája befejeződött.

Staffírozás

Levasalás, körülvágás, szárítás után a kalapot staffírozni kell. Vagyis bélelni, izzasztóbbőrrel ellátni, szalaggal díszíteni. Kisiparosnál ez rendszeren az asszonyok munkája.

Bizonírozás

A kalapon végzendő végső simításokat jelenti. Kefével, posztóval átkefélik, áttörlik a kalapot, hogy fényt kapjon. Az öregek a visposztót (bármiféle erre a célra befogott posztódarabka), amivel a kalapot bizonírozták, petróleummal itatták át kissé, mert a petróleum szép fényt ad a posztókalapnak.

Igy kerültek egymásba rakva a kalapok a polcokra, s pihentek vásár idejéig, amikor is a kalapküpok ládába rakva szekereken megindultak, mesterral, mesterasszonnyal, néha még a legénnyel együtt is vásárra, s onnan kerültek a sátrakból a sokadalomban vásárló közönség fejére.

A gyapjúkalap hibái

Semmiféle emberi alkotás nem tökéletes, mindennek vannak, vagy legalább is lehetnek hibái. Így hibás lehet a gyapjúkalap maga is. Melyek a leggyakoribb hibák?

Knipszes, lyukas lesz a kalap, ha a gyapjú nem volt rendesen kitisztítva, valami kis moszat benne maradt, s az munka közben gyúrásnál pl. esett ki a filcből. Annak a helyén lyuk maradt. Ugyanez a hiba előállhat az egyenlőtlen minőségű szőrnél is; főként, ha tehénszőrrel kevert. Egyes helyeken ritka lesz, másutt meg erősebben köt össze. Átvilágításnál ezek a hibák mind szembetűnnek, de a tehénszőrt arra rávenni, hogy kössön, nem nagyon lehet.

Ha kis fakot csinált a mester, az anyag hirtelen megy össze, nem gyúrhatja ki elég keményre, mert akkor meg kisebb lesz a kalap a kívánt méretnél. Az anyag tehát laza marad. Az ilyen kalapra azt mondják runclis. Gyúrási hiba. Ilyenkor a filcben apró, szemmel nem látható kis csatornák maradnak, ezeken keresztül a keményítő fehér anyaga átszivárog a felszínre s a kész kalapon fehéres foltok maradnak. Ezt a hibát semmiféle festés se küszöböli ki.

Gőzölés, illetve a nemezelés alatt az egyik fak elcsúszhat, a két nemezréteg nem köt minden ponton össze. Kis zacskók keletkeznek a két nemezréteg között, azt mondják: paidlis lett a nemez. Paidlit leginkább a második gőzölésnél kaphat a filc. Különösen vastag pásztorkalapoknál állhat elő könnyen ez a hiba, ahol a két főfak nem köt esetleg minden pontján össze.

Ha az egymásra borított két fakból a *belső fakon* hosszabb, rövidebb, spárgaszerű kidudorodások képződnek, akkor *vakfalcot* kapott. Ezt a vakfalcot stószolással, gyúrással, gondos munkával el lehet még oszlatni, ha idejében észreveszik az átvilágításnál. De ha erősebben megkötött már a nemez, a hiba benne marad a filcben. Ha a két nemezpárból a felsőn képződik ilyen spárgaszerű kidudorodás, annak a neve is falc, de nem vakfalc, mert hiszen látható hibának marad meg a kalap felszínén. A falc filcelési hiba, amit gyúrás közben ki lehetett volna küszöbölni.

Ha a festés rossz, akkor a gyapjúkalap nem tartja színét, kiveresedik.

Ha a kalap nem feküdt ki teljesen a fejfórmán s úgy száradt meg, azt újra ki kellett húzni. De tartós az ilyen pótlóan kihúzott kalap sohasem lett, ha megázott, csak kihegyesedett.

A jó kalap

A mesterek általában fölébe helyezik a kézi kalapot a gyári kalapnak. Mihálko így dicséri fel:

A bóti kalap parázs, könnyen kitörik. A tiszta gyapjú kézi kalapba belemerítem a vizet, az ugyan át nem ereszti. A gyári kalap ezt sohse éri el.

Hogy milyen kalapot csinált az apám, arra csak egyet mondok. Nagy Mihály debreceni kalaposmester az apámmal (Mihálko Jánossal) csináltatott az 1896-os kiállításra szőrcsizmát meg pásztorkalapot. Avval ment a kiállításra. Az első díjat avval nyerte meg, amit az apám csinált.

Beliczay véleménye:

A bóti (mindig gyári kalapot ért ezen) kalap parázs. Könnyen kitörik. A gyár átlag kevesebb anyagból gyúrja ki a kalapot és sűrűbbre is, de a kézi kalap erősebb. Nincs olyan szép a szemnek, de tartóssága jobb.

Veresné szerint:

Az én uram kalapja meg nem fakult. Ha tíz évig hordta, az akkor is olyan fekete maradt, mint a bogár. Vitték is a vásárba, mint a mézeskalácsot. Színtartó volt a jó kézi kalap.

Leleszi:

A jó kalapnak a karimája kemény, a feje rugalmas. Általában bevett szokás volt úgy dicsérni meg a kalapot, hogy olyan, mint a drót. Ha szépen sikerült a kalap, a legény büszke volt rá, a mestere meg is dicsérte: Acél snitt, drót plátlí. — Schuler és Csiki (Ernő röviden annyit mondanak, hogy a jó kalap *sűrű* volt. Sűrű, mint az üveg. (Tehát tartja a vizet.) A jó kalapra az öregeknek az volt a dicsérete, mondja Schuler Antalné, hogy az *szijas*. Igen, de régen úgy volt, hogy az inas is, a legény is a mester kosztján élt. Sok súrlódásra adott ez okot. Vagy a legény volt elégedett, és akkor a mesterné dörögött, nem győzi stb., ha a mesterné volt elégedett, akkor meg a legény elégedetlenkedett, s a gyenge kosztos panaszolhatta joggal, hogy nincs ereje a gyúráshoz. Ennek a súrlódásnak az emléke él az alábbi kalapos-anekdótában.

Az egyszeri (vagyis az egyszer élt) mester rossz kosztot adott. A legény fent járt a padláson, látta, hogy lóg ott tizenkét sonka, de ő abból eddig se, ezután se fog látni majd semmit. Lejött, nem szólott. Csak mikor a mester újra azzal a követeléssel állt elő, hogy:

- Aztán szijas legyen ám a kalap! — akkor vágta oda.
- Igen! Szijas kalap az kell, de szijas vacsora az nincs!

Mindez már szinte a múlté. Tűnőben, s rezignált megnyugvással néznek a mesterek a kézi kalap teljes elmúlása elé. Ennek a lemondó hangulatnak ad kifejezést Nagy Sándor ezzel a sóhajjal:

- Akkor volt jó a kalap, mikor pengett a húr.

A kalapok értékesítése

A kisiparosok kalapjaikat leginkább vásárokon értékesítették. Evente 50—60 munkanap is vásárolásra. Minden kalaposnak megvolt a maga vásárló-körzete, szokásrend alapján ki-ki ezt látogatta. A tavaszi és őszi vásárok kalaposok nélkül nem estek meg.

A nyári és téli vásárokat csak kevesen és kivételesen keresték fel. Vásárkörzete határát a kalapos nem lépte át, mert minden vidéken megvolt a maga jellegzetes kalapviselete, ami jó volt a Nyíren, az nem kellett Miskolcon. Ami jó volt a Szamoshátnak, az nem kelendő Debrecenben.

Adós maradok azonban a kalapfajták felsorolásával, mert ez igen körültekintő, sok falujárást jelentő munkával végezhető csak el. Nem elég megnevezni a kalapfajtát. Ugyanaz a kalap másképp mutat az egyik faluban, mint a másikban. Másképp gyúri be vagy ki a tetejét, másképp hajtja fel vagy le a karimáját. Ugy ki tudják venni a kalapot a maga formájából, hogy kalapos legyen, aki megismeri. A jellegzetes kalapfajták vidékenkénti viseletének felgyűjtése, ha rövidesen meg nem történik — a vidéki kalaposok bevonásával —, megvalósíthatatlanná válik. Elvégre a kalap is mulandó, pusztul, s a kézi kalap kisiparosai is felhagynak iparukkal. Az iparág kihal.

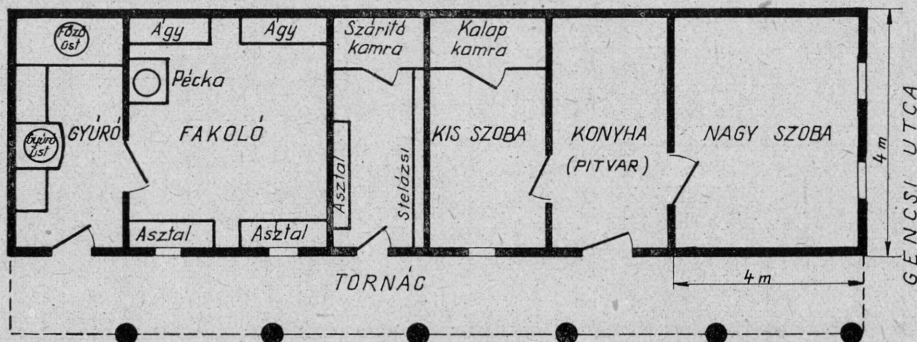
Két kisipari műhely alaprajza

Az első özv. Szendrey Jánosné nagykarolyi kalaposmester műhelyének alaprajza Schuler Antal adatai alapján. A ház és a műhely az ő anyósáé.

A háznak a Gencsi-utcára néző nagy szobájának mérete 4—4 m. Ehhez arányítva kisebb a többi helyiség.

A tornácot vasbocskoros faoszlopok tartják. A pitvar egyúttal konyha is volt.

A pitvarból balra nyíló kis szoba hátsó részének keresztvégében volt elfalazva a kalapkamara. Kis ajtón lehetett ide belépni, jobbról, balról polcokon állott kúpokban a kész áru. Ez a kis szoba nem volt közvetlen összeköttetésben a curittal.

3. Özv. Szendrey Jánosné nagykarolyi kalaposmester lakóházának tervrajza (Schuler Antal leírása nyomán)

A curitba a tornácra lehetett belépni. Ennek a curitnak a kereszttségében volt elfalazva a szárítókamara. A szárító alja a földtől mintegy 30—40 cm magasságban fel volt töltve. Itt tüzeltek két téglá között faszénnel. Derékmagasságig emelkedett a szárító fala, s ettől felfele 70—70 cm magas szárnyas bádogajtaja volt. Ha itt dolgoztak, a szoba üveges ajtaját nyitva kellett tartani, széngáz veszélye miatt. A szárítókamarának tehát kéménye nem volt. Jobboldali falán négy polcon állottak a curit-formák. A baloldali fal mellett munkaasztal.

A fakoló szobába — a műhely legfontosabb része — csak a gyúró helyiségből volt bejárás. Igen óvatos beosztás. Ezzel meg lehetett akadályozni, hogy légvonat repítse szét a gyapjuszálakat. Két nagy munkaasztal itten közvetlen az ablak előtt állott. Természetesen ezek is felhajtó lappal, és alatta ágy a legények és inasok számára. Baloldali falán állott a pécka. A pécka szájának átmérője 65 cm volt.

A műhely utolsó szobája a gyúró volt. Két üsttel: gyúró- és festőüst. Világítását ez a helyiség is a tornácra nyíló üvegajtón át kapta.

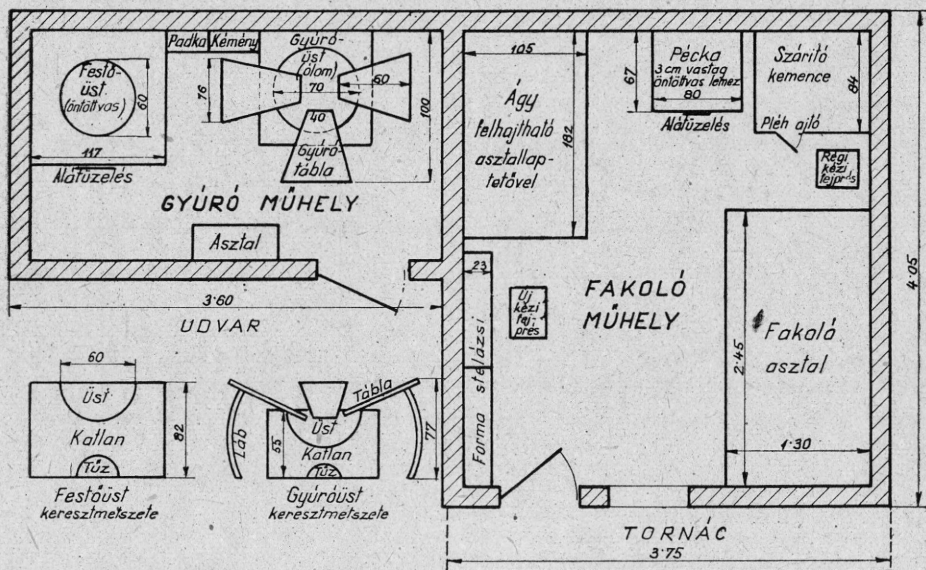
Mihalkó Gyula balmazújvárosi kalaposmester műhelye a Nádudvari-úton lévő kétszobás lakóháza L-alakú szárárhoz csatlakozik, a fakoló és gyúró műhelyből áll. Az előbbi természetesen nagyobb.

A munka a fakolóműhelyben kezdődik. Az ajtótól jobbra áll a nagy fakolótábla, vagy fakolóasztal. Balról a belső sarokban a tanuló ágya. Egyenesen jellemző kisipari kalaposműhelyeinkre az ágy felé szerelt felhajtó fakolótábla. Így van ez Nyírbátorban is Lengyel Lajos műhelyében. Gazdaságos kihasználása a rendelkezésre álló térségnek.

A megmunkált fakok ezekről az asztalokról kerülnek a műhely mélyén álló péckára, filcelőplatra, filcpléhre. A téglaustházon 67—80 cm méretű 3 cm vastag

öntöttvaslemez a filcpléh. Az egyes fakok egymástól elszigetelve, filctokba göngyölve itt forrnak össze gőz és nyomás alatt nemezzé.

Gőzölés után a munka a gyűrőműhelyben folytatódik, éspedig a gyűrőüst fölé szerelt gyűrőtáblákon. A gyűrőüst katlanháza csak 55 cm magas. A köréje szerelt három gyűrőtábla az üst szája felé lejtve nyúlik be. Keskenyebb felük az üstházra

4. Mihalko Gyula balmazújvárosi kalaposmester műhelyének alaprajza

támaszkodik, szélesebb hátuk 77 cm magas, a műhely földjébe ástott faragatlan görbe falában nyugszik. Így a táblák az üst felé lejtnek, de nem érik el annak vízfelületét. Csak így folyhat vissza az üstbe a gyúráshoz az üstből a táblákra kimert kénsavas víz.

Festéssel kezdődik a feketén való megmunkálása a tompnak a festőüstben, tehát a gyűrőműhelyben.

Festés után a formázás, szárítás munkája újra a fakoló műhelyben történik. Míg a végső simítások, staffírozás, kikészítés, többnyire magában a lakószobában az asszonyok feladata már. Mihalko Gyulánál özvegy édesanyja és ügyeskezű fiatal felesége végzi.

Az írásbeli források

A kézi gyapjúkalap feldolgozásának munkamenetében rendszeresen hivatkozom az Apológiára és a Debreceni Szójegyzékre. Az Apologia a debreceni kalapos céh mestereinek tiltakozására egy valószínűleg 1792-ben Bihar vármegye által kiadott limitatio ellen. A limitatiót 1793-ban Bihar vármegye megerősíti. A Szójegyzéket a céh a Magyar Tudományos Akadémia 1833-ban kelt felszólítására állította össze.

Luby Margit

Рецензия целого сообщения появилась в номере 1--2. 1951.

Ein kurzer Auszug der drei Teile der Abhandlung erschien in der Nummer 1—2. 1951.

Adatok a matyó íróasszonyok életéhez

A 21.000 lelket számláló Mezőkövesdet viseletéről és hímzéseiről ismerik, sajnos többnyire nem a klasszikus darabok váltak ismertté, hanem a háziipar által készített jól vagy rosszul sikerült hímzések. E század elejétől kezdenek a matyó asszonyok idegenek számára is hímezni, eleinte saját ízlésük szerint, saját használati darabjaikat utánozva. Majd a közvetítő kereskedelem veszi kezébe az irányítást, melynek hatására sablonos munkákat kellett olcsón termelniök. „Meg kell azonban jegeznünk, hogy a matyó asszony maga és családja szükségletére mindig lelkiismeretes munkát végzett és végez ma is” (Györffy István: „A matyók”, Népünk és Nyelvünk. 1929. 155.). Itt az érdem nemcsak a hímzőé, hanem az íróasszonyé is. Már a múlt század 80-as éveiben is említik az íróasszonyokat; ezek olyan fantáziával és rajz tehetséggel megáldott asszonyok, akik — az anyagszerúséget és térbeli lehetőségeket figyelembe véve — minden segédeszköz nélkül rajzolták elő az anyagra a kívánt mintát.

A legöregebbek közül általánosan ismert *öreg Kis Jankó Bori* (Molnár Andrásné Nagy Borbála 1854—1927.), *Rakamazi Erzsza* (Vámos Gáspárné Lévai Erzsébet 1872—1927.), *öreg Polik Erzsébet* (Lanszky Józsefné, szül. kb. 1860.), *Kisházi Bori* (Pázmándi Borbála), *Ocsai Borcsa* (Lohonszky Mihályné, szül. kb. 1860., megh. 1943.). Ez az I. nemzedék. Míg az első két íróasszonytól nemcsak adatok, hanem rajzok is maradtak ránk, a három utóbbit egyes adatközlésekből és csak névleg ismerjük. A II. generáció ismertebb rajzolója a *fiatalabb Kis Jankó Bori* (Gáspár Mártonné Molnár Borbála, szül. 1876., *öreg Kis Jankó Bori* lánya), *Polik Erzsébet* (Csuha Józsefné, szül. 1894., *öreg Polik Erzsébet* unokahuga, Rakamazi Erzsának dolgozott), *Podszem Erzsza* (Vámos Gáspárné Lázár Erzsébet, szül. 1898., Rakamazi Erzsza menyje), *öreg Pék Panni* (Gáspár Józsefné Pető Anna, szül. 1884.). Ezek Pék Panni kivételével mind már az I. generáció tanítványai és azok művészetének továbbfejlesztői. E század elején számos névtelen rajzoló megrendelésre is dolgozott, a kereskedelem számára. A két háború közt nagy szerepet játszik a II. íróasszonynemzedék, de már — Pataki Józsefné *Csuhai Mari* (szül. 1919., fiatalabb Polik Erzsza lánya) és Fügedi Gáspárné *Gáspár Anna*, ragadványneven *fiatalabb Pék Panni* (szül. 1908., *öreg Pék Panni* lánya) — a III. generáció is dolgozik.

A felsorolásokból látszik, hogy a fiatalabbak nemcsak a tehetséget örökölték, hanem a hírnevet és ragadványnevet is átvették. Megtanulták elsősorban az anyagszerű és célszerű kompozíciót, amelyet saját szükségleti tárgyaikon végig megtartottak. Rajzstílusuk a kereskedelemre készült darabokon is érvényesült, bár a polgári ízlésnek készült tárgyak — a megadott anyag, tér, szín és némelykor a minta kívánalmai miatt — elég nehéz tervezési probléma elé állították őket. A rövid életrajzi adatokból azonban kitűnik, hogy szívesen dolgoztak, mivel ez némi anyagi jólétet biztosított nekik.

I. nemzedék íróasszonyai. [*Öreg Kis Jankó Borival* (Molnár Andrásné Nagy Borbála 1854—1927) leánya életrajzi leírásánál foglalkozunk.]

Rakamazi Erzsza (Vámos Gáspárné Lévai Erzsébet 1872—1927.) otthona a Szentistváni-utcában volt. Állítólag Tardról származott. Leánykorában már nagy divat volt a rajzolás. Kultúrált rajz tehetségének köszönhető, hogy nemsokára ismert íróasszony lett. Négy gyermeke volt: egy lány és három fiú. Egyetlen lánya ügyetlen volt és így az ismerősök és a szomszédok leányai jártak hozzá hímezni. Tizenhárom bérmakeresztlányával dolgoztatott. A színezést, öltéstechnikát, kisebb térkitöltéseket ő határozta meg. Munkái nagy elismerést arattak, úgy

hogy hamar híressé vált és jómódban élhetett. 1903-ban az öreg Kis Jankó Borival segédkeztek a miskolci múzeumban a matyó szoba berendezésénél. Az 1912-ben megalakult „Mezőkövesdi Háziipari Szövetkezet” alapszabályaiban mint hitelesítő szerepel a neve (Vámos Gáspárné). Menye nagyon ügyes, szorgalmas, rátarti aszszonynak ismerte. 55 éves korában halt meg. Bár tanítványai folytatták stílusát, ők is alkalmazták a térkitöltő elrendezést, többnyire ők is két nagyobb motívum

1. Vámos Gáspárné Lázár Erzs

2. Gáspár Mártonné Kis Jankó Bori

mellé helyezték el a különböző kisebb mintákat, az ő finom kultúralt rajz tehetségét, finom, tiszta vonalvezetését és a kompozíció harmóniáját nem tudták átvenni.

Öreg Polik Erzsébet (Lanszky Józsefné, szül. kb. 1860.) sokat utazott és árueladással foglalkozott, rajzolt és varrt is.

Kisházi Bori (Pázmándi Borbála) (szül. szintén 1860 táján) több adatközlő szerint jó rajzoló és varró volt.

Ócsai Borcsa (Lohonszky Mihályné, szül. kb. 1860, †1943.) rajzolta és hímezett a legszebb fehér „singolt” ingeket.

II. nemzedék íróasszonyai. [Fiatalabb Kis Jankó Bori (Gáspár Mártonné Molnár Borbála, szül. 1876.) életrajzát alább közöljük, mivel mai napig is a legaktívabban dolgozó íróasszony.]

Fiatalabb Polik Erzs (Csuhai Józsefné, szül. 1894.) Gyermekkorában is mindig rajzolgatott a földre. Nagynénjétől öreg Polik Erzsától sokat tanult, mint 7 éves lányka már keresztformájú „bossókás” mintát varrt. Mikor a Szentistváni-utcába jött lakni, összeköttetésbe lépett Vámosné Rakamazi Erzsával, akivel édesanyja révén rokonságban volt; ez az üzleti viszony később annyira fejlődött, hogy Vámosné felvállalta a munkát, ő pedig magyarázata után rajzolta. Már az-

előtt, egész fiatal korától kezdve írt és dolgozott Murányiné Pénztárnok Marinak, aki külföldi kivitelre dolgoztatott a faluban. Keresetéből szépen ruházkodott, amit csak szorgalmának köszönhet, mert szegényparaszt gyermeke volt (5 testvére 4 hold földet örökölt). A második világháború kitöréséig mindig írt és varrt, egyrészt a falubelieknek, másrészt kisebb-nagyobb vállalkozóknak. Idén nyáron (1951.) azonban már csak 4 surcot rajzolt. Az 1949. óta működő Népművészeti és Háziipari NV. helybeli kirendeltsége újabban vele is dolgoztat. Hat gyermekét szépen felnevelte, házatája rendes. Ő még matyósan jár: a szobaberendezése már polgári. Rajzaiban hasonlatosságot találunk Rakamazi stílusával: motívumkincse azonban gazdagabb. Tehetségét Mari lánya örökölte.

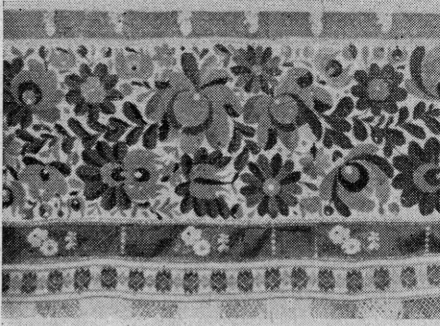
3. Csuhai Józsefné, Polik Erzs

Podszem Erzs (Vámos Gáspárné Lázár Erzsébet, szül. 1898.) az egyedüli a megemlített rajzolók között, akinek az apja középparaszt volt, ellentétben a többiekkel, akik szegényparaszti eredetűek voltak. Leánykorában, mint szomszédot Rakamazi Erzs tanítványát találjuk, aki őt, mint ügyes varrót Gáspár fia részére (17 éves korában) feleségnek választotta. Az új házasok elköltöztek otthonról. A fiatalasszony továbbra is anyósa lakásán rajzolt, — 1912. óta a Mezőkövesdi Háziipari Szövetkezetnek tagja és ennek dolgozik. 1923-ban munkavezetője lett a Háziipari Szövetkezetnek, de csak egy évig viselhette a tisztséget, mert 1924. őszén a szövetkezet megbukott. Mint a többiek, ő is az ismertebb vállalkozóknak dolgozott. 1928—34. között 8—10 asszonnyal a MANSz részére vállalt munkát, 1929-től a második világháború kitöréséig a „Néplányok” egyedüli rajzolója. (Sohasem volt summás.) A II. világháború óta abbahagyta a rajzolást és a saját földjét műveli. Rajzai anyósa stílusában készülnek, de sokkal aprólékosabbak annál. Nem voltak gyermekei sem tanítványai.

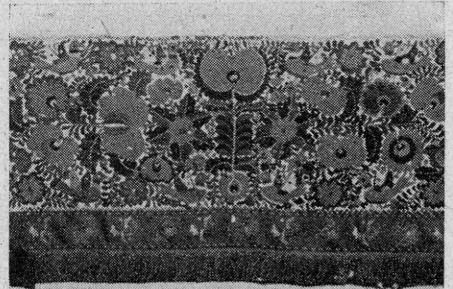
Öreg Pék Panni (Gáspár Józsefné Pető Anna, szül. 1884.). Adatközlése szerint csak télen rajzolt, mert nyáron, amíg férjhez nem ment, mezei munkát végzett. 16 éves korában ment férjhez, utána pedig, ha állapota megengedte, summás-gazdaasszony volt. Kilenc gyermeke született. A nagy család fenntartására a rajzolás jó mellékkeresetnek bizonyult. Nem is válogatott a munkában. „Varrtam selymeseket, gázost, bossókát, horgoltam és rajzoltam” mesélte. A falubelieknek is, de többnyire vállalkozóknak dolgozott, akik „végben hozták az anyagot és dirigáltak”. Rajzstílusa különálló, nagyobb aszimmetrikus motívumokat alkalmaz, térkitöltő kompozíciójában. Leánya, fiatal Pék Panni, örökölte tehetségét. Mikor

ezt szóvá tettük, azt felelte: „a virág is hajlik, ha a szél fúj”. Rendezett anyagi viszonyok között, az egyik lányánál lakik.

III. nemzedék íróasszonyai. Csuhai Mari (Pataki Józsefné, szül. 1919.) fiatal Polik Erzsza lánya. Rajztehetségét édesanyjától örökölte, a II. világháborúig vállalkozónak rajzolt, egy ideig a „Vendégházban” az idegeneknek írta a kívánt mintákat. Stílusa édesanyjával egyezik, csak motívumai tisztábbak és pontosabbak amazénál.

4. Lepedőfiók-részlet berlinerfonal-hímzéssel (Rakamazi Erzsza stílusa)

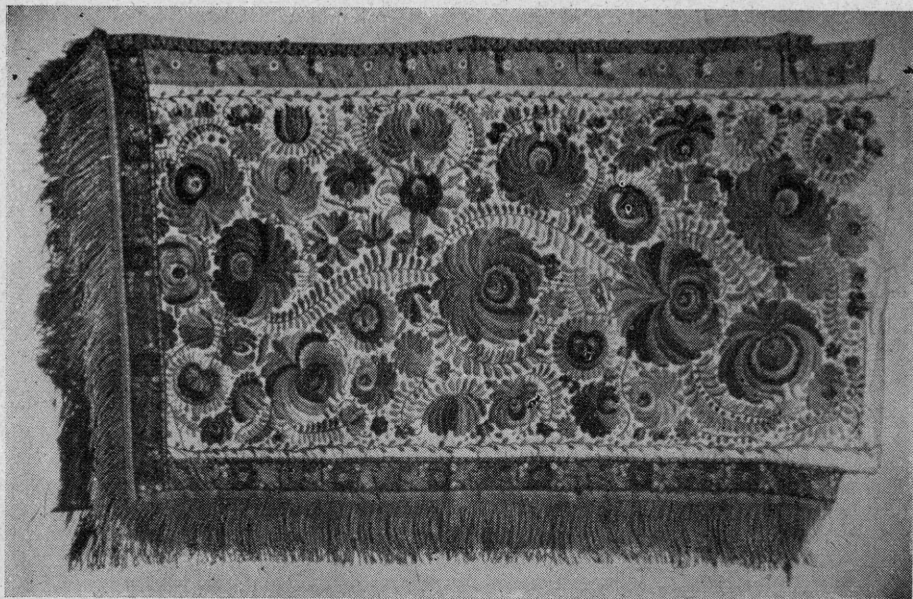

5. Lepedőfiók-részlet berlinerfonal-hímzéssel (Öreg Kis Jankó Bori mintája)

Fiatal Pék Panni (Fügedi Gáspárné Gáspár Anna, szül. 1908.), 12 éves korában már rajzolt és varrt. Legtöbb munkája az első világháború utáni években készült (1922), amikor ő is leginkább vállalkozóknak dolgozott. Kocsival hozták neki a klott- és vászonvégeket és ő egész késő éjjelig csak rajzolt. Annyit rajzolt, hogy még most, 8 év után is fáj a felsőkarja és így, a jobb karját nem is tudja könnyen felemelni. Most, rendezett anyagi körülmények közt, varrással keresi kenyerét, nem is gondol már rajzolásra. Pedig nagy kár, hogy ez a tehetség nem tud kibontakozni. Olyan gyors és biztos vonalvezetést még édesanyja rajzaiban sem találunk; kompozíciója és motívumkincese egyező azével.

Összefoglalva a rövid életrajzok tartalmát, látjuk, hogy az íróasszonyok tehetsége a családi hagyományon nevelődött, de azért minden egyes rajzoló az egyéniségével színesíti azt. Mintakincsük a hagyományozott régi szűcs- és szűrmotívumok továbbfejlesztése, hozzáátéve még a saját fantáziájuk motívumait. Ezek alkalmazása és technikai kivitele mindig a tárgy alpanyagától és a hímzőfonal használatától függ. Mérvadó elsősorban, hogy milyen célból készül a darab, saját használatra vagy kereskedelmi célra-e, továbbá, hogy milyen divatáramlatban és milyen egyéni feltételek mellett dolgoznak.

A falubeli megrendelők az íróasszony ízlésére bízták a tárgy elkészítését; a vállalkozók — mindig szem előtt tartva az üzleti előnyöket —, többnyire nem engednek szabad kezet a kivitelezőknek. Mivel azonban az üzleti célokra szolgáló darabokat készpénzzel megfizették és így a rajzoló gazdagsági helyzete javult, a megrendeléseket előnyben részesítették. Így érthető meg, hogy a kisparaszti családból származó íróasszonyok — mint láttuk — paraszti életmódjukat és viseletüket a rendezett anyagi helyzetre való tekintettel felcserélik a városias (polgári) életmóddal, berendezéssel és kivetkőznek az eredeti matyó viseletből. Kivételt képez fiatalabb Kis Jankó Bori, ő a legöregebb a ma élő íróasszonyok között (1876-ban született); ő megmaradt a régi házban, a régi bútorai között és megmaradt matyónak.

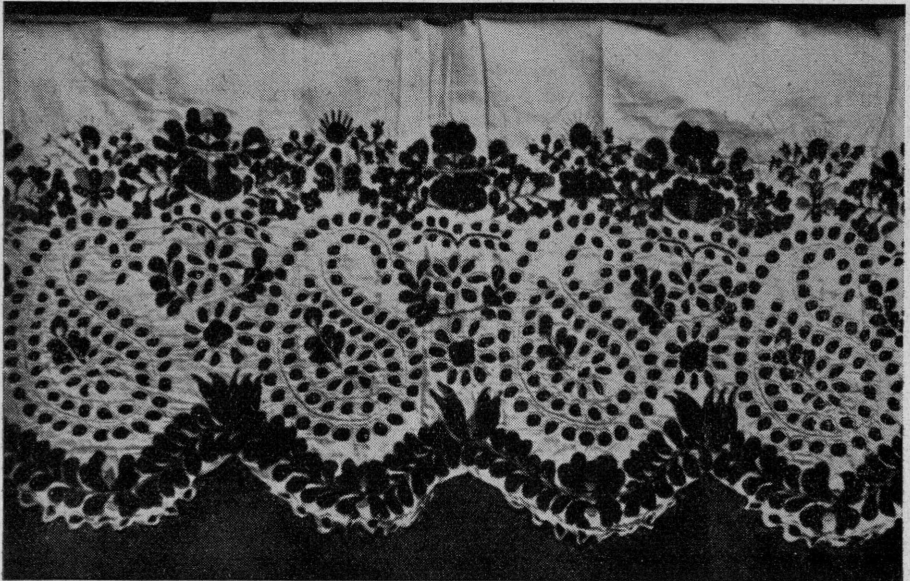

6. Selyemhímzésű lepedőbetét 1896-ból (Kis Jankó Bori stílusa)

Kis Jankó Bori életrajza

Kis Jankó Bori, Gáspár Mártonné Molnár Borbála 1876-ban Mezőkövesden, Kökényköz 18. (azelőtt Szíhalmi-utca 261. házszám) alatt született. Még most is ebben a házban lakik. De nemcsak ez volt anyai öröksége, hanem kifogyhatatlan fantáziája és nagy rajztehetsége is. Már „Borinéni” nagyapja, Nagy János (ragadványnéven Kis Jankó) híres szücsmester volt, aki szebbnél-szebb mintákkal díszítette a „kuzsu”-kat és a „bundá”-kat. Hat legénnyel és két fiával, — Palival és Istvánnal — dolgozott; leánya Bori szabadidejében a műhelyben foglalatoskodott; és ha sietős volt a munka, ő is segített. A színes hímzések Borit arra ösztönözték, hogy saját használati tárgyaira is alkalmazza azokat, vagy ahogy Bori néni édesanyjáról mondja: „ott jött rá a munkákra”. Eleinte valószínűleg csak egynéhány motívumot vett át, ezeket ízlése szerint továbbfejlesztette és elgondolása után hímizte. A szomszédoknak és rokonoknak nagyon tetszettek a hímzések, ők is hasonló mintákat akartak varrni, Bori rajzolt nekik és nemsokára híres „íróasszony” lett. — Kislánya, az általunk ismert Kis Jankó Bori néni — napjainak nagy részét szintén a szücsműhelyben töltötte. Négy-ötéves korában ő osztotta szét a selymeket a szücsöknek; már tudta, hogy fehér bőrre bordó, meggyzín, fekete, zöld és lila selyemfonalat, piros bőrre tűzessárgát, feketét, fehéret, lilát és kétféle zöldet használnak. Közben-közben rajzolgatott, varrogatott, „lopkodta a kuzsukról és lepedőkről a mintákat és kivarrta”. Egyszer a sutban kivarrta „beliná”-val a köténye sarkát. Édesanyja megfigyelte a varrását és nagyon örült ügyességének. Bori néni visszaemlékezik, milyen büszkén mutogatta édesanyja a varrásait és mennyire örült kislánya ügyességének. Mivel gyenge gyermek volt, csak 7 éves korában került iskolába (1883); édesanyja azonban sokat „kikérte” a rajz és a hímzés miatt. Már húsvét előtt kimaradt az iskolából, mert akkor varrták a

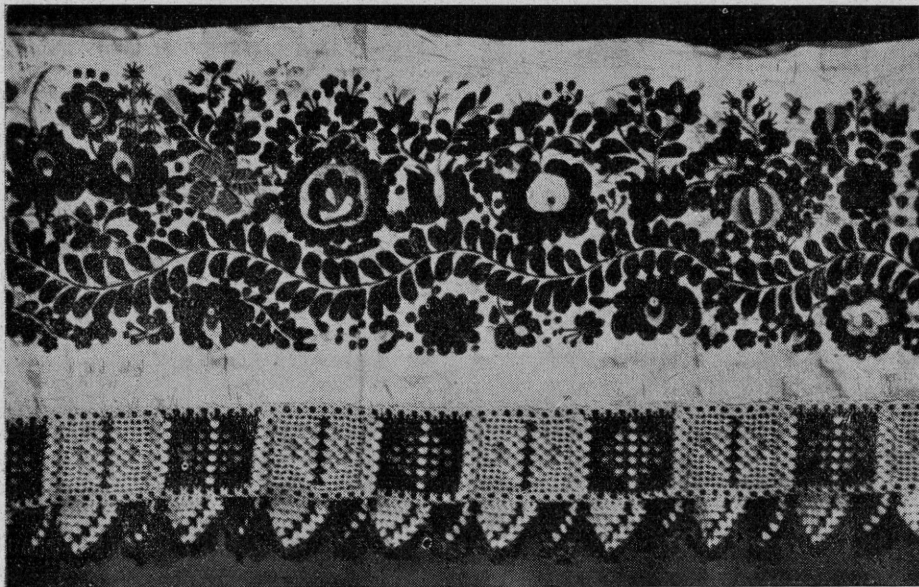
„böjti” surcokat. (Ellentétben a többi surccal, melynek domináló színe a piros, a böjti surc főszínei a kék és zöld. „A fiataloknak azért, tettünk bele egy kis pirosat és sárgát” mesélte Bori néni. A hímzés csak 10–20 cm. széles volt és többnyire „bossóka” [subrika] dísz volt rajta.) A feltámadási körmenetre készítették az új surcokat és legényingeket. Szokás volt, hogy az „új legények” a körmeneten a legénységet megillető lobogós gyolcsingben és hímzett surcban együtt díszeljenek. A nagylányok sem akartak kevésbé tetszeni, így bizony Bori néninek és édesanyjának sok dolga akadt. Az a szokás, hogy a keresztanyák húsvétra adták a

7. Matyórózsás „singolt” pamutos legényingujj (Kis Jankó Bori stílusa)

keresztfiaiknak a korozsmát, még jobban szaporította munkáikat. A korozsmaadás a keresztanya kötelessége. Herkely (A mezőkövesdi matyó nép élete. 1939.) szerint a gyermek 4–5 éves korában veszi meg a keresztanya a korozsmát, mely fiúgyermek számára egy díszes kivarrott ing egybeszabva a gatyával; a bőjja hímzése hasonló a legénying díszítéséhez. Ilyen korozsmahímzéseket és lepedőfiókokat készített első önálló munkául a kis Bori. Négy évig járt iskolába, de ott is mindig rajzolt. Nagyon szépen tudott horgolni is, a piros-fehér „tarajos” mintát csinálta a legszebben. Nagyon jószívű gyermek volt; egyszer megbüntették a négy évvel fiatalabb Mari testvérét, ezt úgy megsiratta, hogy a tanítónő alig tudta megvígasztalni. Mindenki nagyon szerette, és amikor a megrendelt varrásokot hazaszállította, mindig sok ajándékot kapott. A nagygazdák azt kívánták, hogy vasár- vagy ünnepnapon vigye haza a holmit, mert akkor a fizetésen felül többel tudták megkínálni és több ételmezt tudtak neki adni. Falusi szokás szerint külön-külön kedveskednek a varióasszonyoknak, hogy az ő holmijuk szebb legyen, mint a másé.

Mint nagyobb lányka édesanyja kívánságára tanult meg szőni, mert „nem veszik férjhez”, ha nem tud szőni. Varrogás közben amint hallották, hogy jön valaki, édesanyja és ő „beleugrottak” az „esztába” és úgy tettek, mintha szőnének. „Némelykor húszszor is beleugrottunk”. Sok anya szerette volna őt menynek, mert dolgozó lány volt és az „írással” (rajzolással) és „varrással” (hímzéssel) sokat keresett. A Szíhalmi-utcai legények járogattak is sokat a házukhoz, búcsúkról hozták neki a mézeskalácsszíveket. Egyszer az egri búcsúról 3 szívet is kapott. A legényjáró napokról azt mesélte, hogy „egész éjjel ruhában voltam, mert mindég

8. „Cipós” horgolású csipkével díszített pamutos legényingujj

jöttek a legények és mindegyiknek gyufát adtam, nemzetiszínű gyufák voltak akkor”. — Télen náluk volt a fonó és a legények mindig azt kívánták, hogy ő jöjjön ki és vigye ki a gyertyát. Ő cifragyertyát vett és azt vitte ki. „Egy este tízszor-húszszor is kivitte a világot”. A fonóban huszan is voltak; farsang 3. napján bort és „szuszinkát” (aszalt alma, szilva és körtelé) ittak. „Akkor jöttek az íjesztők is, szalonnát, kolbászt, almát, diót is kaptak, abrakosba összeszedték, a tüzelőbe megsütötték és megették.”

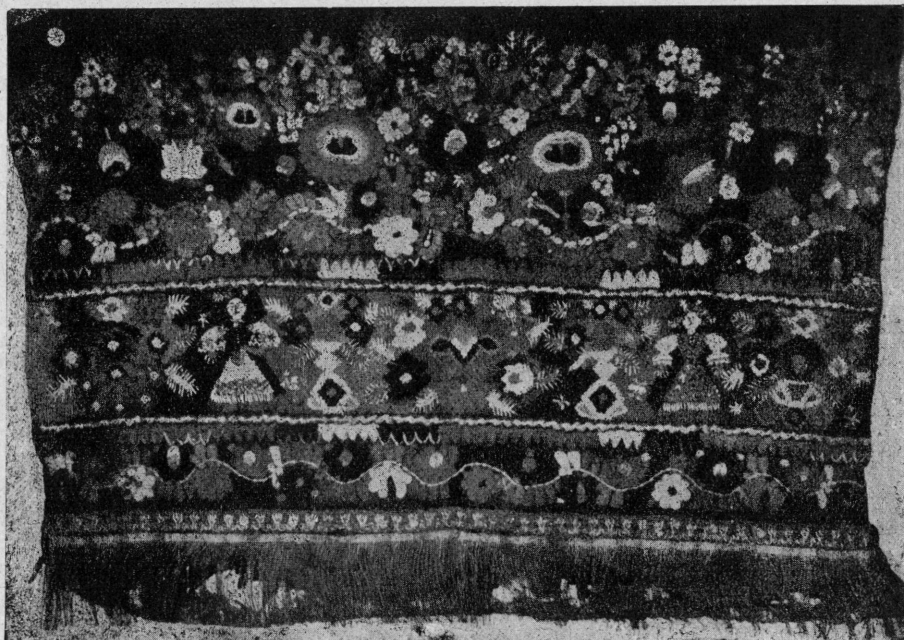
Annak ellenére, hogy későbbi ura a legényjáró estéken nem járt hozzá, mégis elhatározták a Szíhalmi-utcai legények, hogy „megverik a vén bakancsost”. Azért hívták úgy, mert már teljesített katonai szolgálatot, de azért is haragudtak rá, mert a Bogács-utcából való volt. (Akkor még többnyire egy utcabeli legények és lányok házasodtak össze). Az urát agyon akarták verni, azért mindig csak emberekkel jött „híres verekedő embereket vitt magával”. „Megszenvedett az uram én értem” mesélte. 1891-ben, 15 éves korában varrta vőlegényének a „csipkés” jegysurcot; eredeti folyókát varrt rá. Ezt nagyon szépen tudta varrni, mivel már 14 éves kora óta egyedül varrt surcokat.

Ebben az évben férjhez is ment. Az urát Pali nagybátyja választotta ki neki. A katonaságnál ismerkedtek meg. Nagybátyjának, aki ott mint őrmester szolgált, alkalmja volt megismerni, mert ugyanabban a században teljesített szolgálatot, mint lovász. Nagyon jó embernek tartotta és azért akarta, hogy Borit elvegye. Még 16 éves sem volt, mikor férjhez ment, és egy évet az anyósánál lakott a fiatal pár. Azután pedig visszaköltöztek az édesanyjához; anyósát még 30 évig tartották, évente egy mázsa búzát adtak neki és 2 forintot disznóra, hizlálásra. Az anyai házban tizenegyen laktak: édesapja, édesanyja, édesanyja testvére Pali, az ő testvére András és felesége, Dorogi Erzsébet, Mari testvére és az ő gyermekei. (Dorogi Erzsébet édesapja szintén szücs volt, aki jó bundákat és ködmönöket varrt.) A család nőtagjai varrással foglalkoztak, de azért a maguk segítségére dolgoztak egy keveset a határban is, kapáltak, gazolgáltak, markot is szedtek. Bori néni a II. világháborúig, a „frontig” kiment dolgozni, és ahogy meséli, nagyon szeretett a határban lenni, látta az eget, a virágot a mezőn és örült a szép színeknek. Az ura hat évvel volt idősebb mint ő; házasságuk első éve végén újra bevonult katonának és leszolgált a harmadik katonaevét. Bori néninek 6 fia volt, első és utolsó gyermeke meghalt, 4 fia él. Márton (szül. 1900.) a MÁV-kórházban dolgozik, József (szül. 1902.) hentes Makón, István (szül. 1904.) munkavezető a Richter-gyárban Kőbányán, András (szül. 1914.) a vendéglátóiparnál van alkalmazva. Az ura nagyon nyugtalan természetű volt, és mivel testvérei mindig Amerikába hívták, kétszer is kiment; harmadszor már nem is engedték ki. Először 1905-ben utazott ki és két évig maradt. Visszajött, de nem volt maradása, még egy évig sem maradt itthon, újra kiment Amerikába, ez alkalommal 6 évet töltött ott, a világháború előtt jött haza. De ő sem gazdagodott meg, akárcsak a többiek. Itthon kis gazdaságukban dolgozott. Bori néni édesapja (Molnár András 1850—1936.) 5 holdas gazda volt, édesanyja a 7-ik dűlőben, a vasútnál földet és egy kis darab szőlőt kapott. Az 5 holdat a fiúk örökölték, a vasútnál lévő földet — amely nagyon kavicsos volt — és a szőlőt az ura művelte meg, azonkívül napszamba is eljárt. — Nemcsak Bori néni és az édesanyja „írt” és „varrt”, hanem húszan a családból („Kis Jankó had”) varrtak nekik, az ő felügyeletük alatt. A hímzések színézését ők határozták meg. Ilyenformán önkéntes rokonsági alapon kialakult munkaközösségekben dolgoztak. Boriék megfizették a hímzés munkadíját, maguknak egyötödét tartották meg a rajzolás és irányítás fejében. Többnyire Mezőkövesdnek rajzoltak, egészen a II. világháborúig lepedőket, ingeket, surcokat és kereskedelmi célokra megrendelt tárgyakat, de dolgoztak Szomolyának kézelőket, surcokat, lepedőket, Tardnak „bossókás” és más surcokat az 1920-as, Szentistvánnak „bossókás” surcokat az 1930-as évekig. A szomszéd községek „jó gazdái” varrtak velük. Mezőkövesden a szegényebbek is. Mikor Bori néni 1920-ban Szomolyán búcsún volt, látta az édesanyja által készített lepedőket. A századforduló óta a Millenáris Kiállítás után megrendelésre is dolgoztak. Ilyen irányított megrendelésre készült tárgyak voltak: a blúzok, mellények, kabátok, falvédők, terítők, díszpárnák, tarsolyok. Úgy édesanyja, mint Bori néni mindezeket a tárgyakat előrajzolták és egyrészt saját rokonságuk körével ki is hímeztették, másrészt csak előrajzolva átadták a megrendelőnek. Legtöbb munkát adó vállalkozók Kohn, Reich és Czeiszlerék voltak, de dolgoztak kisebb vállalkozóknak, Csákéknak és Wittneréknek is, a két világháború közti időkből 1918—1944-ig. De már ez idő előtt a Millenniumi Kiállítás óta, főleg az Operabál (1911.) után dolgozott Morvay egykori helyi főjegyző feleségének, Harangi Gyulánénak (a malomtulajdonos feleségének) és 1912. óta a Mezőkövesdi Háziipari Szövetkezetnek, később a „Szív hímző”-nek.

A díjazásokkal kapcsolatosan a következőkre emlékezett vissza:

Hímzés			Rajzolás	
Századforduló:	1 surc	5—6 frt	1 surc	50 kr.
1911	1 párna	3 K	1 párna	30 fill.
1935	1 párna	15 P	1 párna	50 fill.
1935	1 kabát	3 P	1 kabát	50 fill.
1951			1 párna	4 Ft.

Utóbbi években a népművészet felleлдülése után Bori néni újra rajzol megrendelésre a Népművészeti és Háziipari NV-nek.

9. Berlinerer „bossokás” surc (Kis Jankó Bori stílusa)

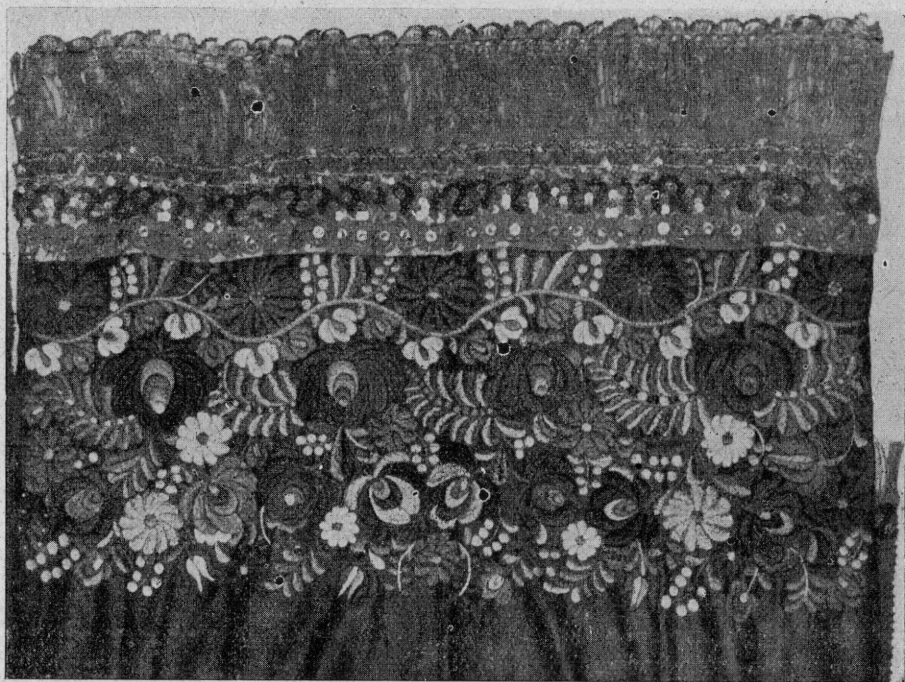
Helybeli használatra ez idő alatt is korozsmát, férfiinget, surcot, lepedővégeket rajzoltak és varrtak, amíg ezek a tárgyak divatban voltak. — Bori néni visszaemlékezik arra, hogy édesanyja, aki a Bogácsi-utcai legényeknek lobogós inget varrt, minden évre kitalált valami újabb mintát, minden évben valamivel szélesítette a díszítést úgy, hogy erről az egykorú „újlegényeket” meg lehetett ismerni. Még arra is emlékezik, hogy Pali nagybátyjának 63 évvel ezelőtt (1888-ban) egy időben vörös folyókás „singolt” és szúcscselymes inget varrtak. — A surcokat eleinte berliner-fonállal „beliná”-val hímezték. Elbeszélése szerint ők hozták volna divatba a hímeztet surcot. Ezeket eleinte csak folyókával díszítették, de 1870 körül (Dala szerint) öreg Kis Jankó Bori a gatyadíszítésről ismert fehér pamutos subrikát „bossokát” belinával szélesebb kivitelben surcdíszítésnek hozta divatba. Pali nagybátyjának, mint új legénynek 1886-ban „tornyos bossokás csipkés surca volt”. „Mi mindig divatoltunk”, mesélte Bori néni, a „többiek utána varrták”. A berlineres surcokkal egyidőben rajzoltak és hímezték osztott szúcscselymes surcot. 1911. óta síma műselymes, később sodrott műselymes kötényeket, melynek

mintái szélességben és motívumkincsben egyre gazdagodtak. — Alkotótehetségük leginkább a lepedővégek rajzolásánál bontakozott ki. Bori néni rajzgyűjteményében találjuk olyan darabnak a rajzát, amelyet édesanyja piros-kék pamutfonal hímzésnek „írt” elő; az Országos Néprajzi Múzeumban és a miskolci Herman Ottó Múzeumban lévő darabokról és rajzokról látjuk, hogy egyrészt berliner-fonal-, másrészt szűcsselymes hímzésnek készültek. E darabokon érvényesül legjobban az egyéni stílusuk: a tengelyes elhelyezés, — amely azonban nem kívánja a pontos, hanem csak a térbeli szimmetriát — a madármotívum alkalmazása és a hímzéssel majdnem teljesen kitöltött tér. Anya és lánya stíluskülönbsége az, hogy a fiatalabb aprólékosabban, díszesebben és nagyobb motívumkínccsel dolgozik „egy virágot meglátok a kertben, és mindjárt lerajzolom”. A meglátott naturalisztikus virágot — ritka tehetséggel — stilizálva rajzolja le. — Virágjait „álmai virágjainak” is szokta nevezni, azt mondja, hogy álmában is virágot lát: azt is említi, hogy nem tud betűket írni, „mindig rózsa akar lenni”.

Minden rajzán nagy rajztehetsége érezhető, akár fekete klottra metallográffal, vagy sárga vászonra, vagy gyolcsra ceruzával rajzol. Olyan gyorsan, biztosan és könnyedén „ír”, hogy szemünk jóformán alig tudja követni a vonalvezetését. Egy rajzának felépítési módszere a következő: 1. alsó szél, 2. közép, 3. jobboldali térkitöltés, 4. baloldali befejezés, 5. a közép és baloldali befejezés terének kitöltése. Bori néni azonban, ha lehet, nem rajzol egyforma motívumot a két oldalra, neki a megrendelt tárgynál a megadott tér, a megkívánt színezés és esetleg motívumkompozíció megkötöttsége sem okoz különös nehézséget. Az Izabella Háziipar részére lila és olajzöld árnyalatokban (rothadt színekben) készült terítők mindenütt nagy tetszést arattak. Munkái mindenkor nagy elismerésben részesültek és erre ő büszke is. Az 1923. évben Mezőkövesden rendezett vándorkiállítás háziipari csoportjában bemutatott tárgyakért ezüst éremmel tüntették ki; ez az oklevél szobájában a falon függ és ő ezt mindenkinek megmutatja, éppúgy mint a sarokpadon fekvő újságcikkeket és képesújságokat, amelyek a matyóhímzéssel és az ő munkásságával foglalkoznak. Büszke azonkívül még „vendégkönyvére”, amelybe a nála járt bel- és külföldi vendégek írtak megemlékező sorokat. Rajztehetségét az egész falu dicséri, általános vélemény: „Kis Jankóék híres rajzolók és híres varrók”. Saját családjára is a legjobb rajzolónak mondja; mikor Bori néni egyszer Mari testvérét akarta rábeszélteni, hogy ő is szerepeljen munkáival egy kiállításon, ezt felelte: „dehogyan veszem le előtted a harmatot”. — Bori néni maga beleélté magát abba a gondolatba, hogy ő a legnagyobb tehetségű „író”. A többi rajzó mintakincséről úgy szól: „a miénket lopták, még Rakamazi is” aztán meg „elrontják”. Mikor azonban a faluban főleg megrendelésre dolgoztak, voltak egynéhányan, akik a minta változatossága és sűrűsége miatt nem szerették mintáit hímezni, mivel több munka volt velük. — Külföldre minden csábítás ellenére sosem ment. Budapesten sokszor volt már, nyolc alkalommal volt Miskolcon. Minden munkabemutató újabb és újabb sikert hozott: nagy gondal rajzolta és készítette az eladásra szánt darabokat és megrendeléseket. Ezeknek a polgári daraboknak az elkészítését édesanyjával előbbre helyezték a helybeli, saját használatukra készülő munkáknál. Írásai között őriz egy jegyzéket, amelybe a megrendelők lakóhelyeit is bejegyezte: a 30 kiállított tárgy közül tizet külföldiek vásároltak (6 Európa, 4 Amerika).

Bori néni a mai napig Mezőkövesd legtevékenyebb íróasszonya; minden szabad percét rajzolással tölti. Munkásságát a népi demokrácia megbecsüli és elősegítette azzal, hogy lakásába beszereltette a villanyt; nem kell ezentúl a rajzolásban amúgy is fáradt szemét „petrol” mellett rontania.

Kérdésekre, hogy nem szeretett volna-e külföldre utazni, azt felelte: „Dehogy hagyom itt a varázsszabolmat!” Ezen az asztalon rajzolt az édesanyja meg ő, a fiókjában tartja azt a nagyon kevés sablont (kis köröket, — mert a csillagokhoz papírmintákat használ —, kosarakat), amelyeket a legritkább esetben alkalmaz. Ott van a krétája, ceruzája, de törlogumija nincsen. A kemence, tulipánosláda, felvetett ágy, sarokpad, asztal, hosszúpád, rajta a guzsaly az a környezet, amely-

10. Szűcselyemme! hímzett szűcsös mintájú surc 1910 tájáról (Pék Panni stílusa)

ben leéli világát. Kis kertjében úgy ülteti virágjait, hogy mindig nyíló virága legyen és örülhessen a természet színpompájának.

Eletéről azt mondja: „Jó életem volt, mert mindég virágok közt voltam.”

Dajaszászné Dietz Vilma

Данные из жизни рисовальщиц местности Мезекевешд

С 1870 по 1944 год много рисовальщиц работало в селе Мезекевешд. Они рисовали рисунки для вышивок на передники, для края простынь, на мужские рубахи и т. п.

В нашем очерке мы анализируем жизнь выдающихся рисовальщиц, их деятельность, мотивы их рисунков, способы постройки композиций и характерности стилей. Характерность стиля самых выдающихся рисовальщиц мы можем принять прямо как школу. Следы этих стилевых разновидностей мы можем найти у последовательниц.

Lebenslauf und Stilarten der Mezökövesder Musterzeichnerinnen

In den Jahren 1870—1944 arbeiteten zahlreiche Musterzeichnerinnen in der Grossgemeinde Mezökövesd. Sie zeichneten die Stickerei der Leintücher, Männerhemden Schürzen und dergleichen mehr vor.

In unserer Abhandlung werden der Lebenslauf und die Tätigkeit, sowie die Motive, die Art des Aufbaues der Komposition, das Charakteristische des Stils der berühmtesten Musterzeichnerinnen untersucht. Ferner werden die verschiedenen Stilarten der hervorragendsten Zeichnerinnen festgestellt, welche sogar als Schulen betrachtet werden können.

Diese Stilarten werden auch von den Nachfolgerinnen der einstigen besten Musterzeichnerinnen befolgt.

Egy népballada dallama

Trunk, a moldvai magyarság kis telepe ott fekszik, hol a Beszterce vize a Szeret folyóba ömlik. A falucskában zenei evolúció hosszú időre visszaemlékezőleg nem történhetett — akárcsak Bihar és Hunyad megye románlakta vidékein —, mert a földműveléssel foglalkozó lakosság csaknem kivétel nélkül analfabéta, ruházatukat maguk készítik, otthonaikat alig hagyják el, az asszonyok egyrésze még „tizessen” = „tüzesen” = vonaton nem ült. *Ez a megállapítás a huszas évek legvégéről való. A népi demokráciában a moldvai csángómagyarok helyzete megváltozott. Ma a csángómagyarokat magyar tanítók anyanyelvükön tanítják.* A magyar irodalomban magában álló „Júlia szép leány” székely ballada az említett csángómagyar falucskában „Márton sziep Iloná”-ról szól s e balladát minden ottlakó nemcsak tudja, hanem éneкли is. Ez a lento, poco rubato tempóban, díszítésekkel énekelt dallam $\boxed{5}$ $\boxed{2}$ $\boxed{4}$ zárlatával, négy sorának egymástól különböző zenei tartalmával: A, B, C, D; 4 x 6 szótagszámával különös érdeklődésre tarthat számot. Trunkban így él a dallam:

Lento, poco rubato. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. 226. lap 22. d. e.

Sz-itt esz ke-re-ke-dik Ed ke-rek dom-bec-ka
Sz-a-zan ne-vel-ké-dik Ed le-dese al-ma-fa.

A dallamot a zenefolklor módszerének megfelelően hasonlítsuk össze az eddig előkerült változatokkal. Könnyebb áttekinthetőség céljából táblázatba állítottuk az elért anyagot, hogy egyszerre lehesse látni, mi bennük a közös és mi az eltérő.

E dal élete és léte alapján *moldvai magyar dal*.

A bemutatott moldvai dalt értekezésünk során „vizsgált” dallamnak nevezük és további két rokondallam típusát már vizsgálódásunk kezdetén külön is szemügyre vesszük.

A vizsgált dallam Gyergyócsomafalváról származó édestestvérét öreg ember ajkáról 1907-ben Bartók Béla jegyezte fel és Kodály Zoltánnal egyetértve *székely törzsdallam*ként közölte az Erdélyi Magyarság: Népdalok c. mű 65. lapján. A rubato tempójú dallamot díszítve énekeltek; zárlatai ugyancsak $\boxed{5}$ $\boxed{2}$ $\boxed{4}$; képlete A, B, C, D szintén 4 x 6 izometrikus sorból áll. (Lásd a táblázat 8. énekét.) E két dallam második dallamsora hangról-hangra, negyedik dallamsora egy hang kivételével egyezik. Ezek után nem kérdéses a két dallam azonossága.

További édestestvére e két dallamnak az a parlandó tempóban, díszítésekkel, $\boxed{3}$ $\boxed{2}$ $\boxed{4}$ zárlattal, A, B, C, D képlettel, 4 x 6 izometrikus sorból álló, szintén Gyergyócsomafalván, 1907-ben fonográfhengerre vett dallam is, melyet Bartók Béla Magyar népdal c. könyvében 156. szám alatt *magyar népdal*ként, a vegyesek közt (C. I. 1) közöl. Itt a második és harmadik dallamsor egy-egy hang kivételével közös. E dalnak a két előbbivel való igen közeli rokonsága kétségtelen. (Lásd a táblázat 3. énekét.)

Közös főzárlat és dallammenet alapján e dalok rokonságába tartozik az alábbi híres dallam is, lento, poco rubato tempójával, gazdag kromatikamentes díszítésével, $\boxed{3}$ $\boxed{2}$ $\boxed{7}$ zárlataival, A, B, C, D képletével, 4 x 6 izometrikus sorával, mely a csikmegyei Kászonújfaluban élte életét. Kodály Zoltán 1912-ben a 60 éves Róka Ádámné ajkáról vette fonográfhengerre. Kászonújfaluban így él a dallam:

Lento, poco rubato.

Bartók Béla és Kodály Zoltán: Erdélyi népdalok.
53. lap. 36. ének.

A bú-za - me-ző - ben Há - rom - fé - le vi - rág,
A leg - el - ső vi - rág A szép bú - za - vi - rág.

A dallam díszítésektől független határozott ritmusa szembeötlő. Az első három és az utolsó dalnak ritmusát Báthori Ferencné balladájának dallamában együtt szemlélhetjük: két első dallamsorának ritmusa az első dalok ritmusának, két utolsó dallamsorának ritmusa az utóbbi dal ritmusának felel meg. Kár, hogy Báthori Ferencné balladájának dallama vizsgált dalunkkal nem egyező főzárata miatt nem kerülhetett táblázatunkba. Vizsont táblázatunkban van C. Szabó Pál 1749-ben nyomtatásban megjelent éneke (lásd a táblázat 23. énekét), mely dalunknak kis terces rokona. E három éneket egyébként Kodály Zoltán táblázatosan mutatta be a Zenei Lexikon II. kötetének 67. lapján.

Harmadik dallamunk szintén a moldvai Trunkból származik. Molto rubato tempója, [5] [2] [1] záratai, A, B, C, D képlete, 4 x 6 izometrikus sora, díszítése, vizsgált dallamunk szoros rokonságba kapcsolja. Támlapon a dallam így áll:

Molto rubato.

Porondos viz ző mar - tján fel - nőtt li - li - om - szal.
Ki a - kar szárad - ni Ki kell on - nat vén - ni.

A gyűjtő és közlő Veress Sándor e dallamról az egész moldvai népzeneanyagra érvényes megállapításokat igyekszik leolvasni. A jellemző megkülönböztető jegyeket így sorolja fel: e dal típusa a nem pentaton, parlando-rubato stílus-

nak; primitív; primitívségét kis ambitusa igazolja; terce bizonytalan; e bizonytalanság valószínű a csiki nagy terces variáns hatása.¹ Ezek a megállapítások képezik Bartha Dénes moldvai népdalra vonatkozó vizsgálatának kiinduló pontjait is. Bartha magáévá teszi Veress megállapításait, majd a dallam hangsorát dur hexachordnak, illetve mixolydznak tartja; a moldvai dalokban jelentkező bővített másodlépést török-ozmán-cigány, egyáltalán keleti hatásnak tulajdonítja, mely a román muzsika révén került a moldvai magyarokhoz.² Szabolcsi Bence Veress itt ismertetett énekét, a Virágok vetélkedését és C. Szabó Pál fent említett énekét együtt, táblázatosan mutatja be, *összetartozóságukat, rokonságukat* ezzel is hangsúlyozandó.³

Vegyük ezután szemügyre az előljáróban bemutatott három típusdalt három fejezetben (I.: 1—11; II.: 12—17; III.: 18—26.) egyenként vizsgálva a típust megelőző, illetve követő variánsokat.

Megállapítjuk, hogy vizsgált dalunk életének földrajzi területe eddigi adataink alapján is Románia Moldvájából terjed a Székelyföldre, onnan pedig Szabó

¹ Veress Sándor: Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között. Ethn. XLII (1931), 126—137.

² Bartha Dénes: Untersuchungen zur ungarischen Volksmusik. Sonderabdruck aus Archiv für Musikforschung. Jahrgang VI. Heft. 1. S. 19—20.

³ Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. 69. Bp.

Poco rubato $\text{♩} = 72$ Görög Ferencé (56) Oombos. Bécsbedrog. Gy. dr. Kiss Lajos.

1. Fáj-dal-mas Szűz - a-nyám! Té-hoz-zád for-du-lok Szörnyű fáj-dal - mid-ről Mé-lyen gon-dol - ko-zok.
Volly István: 101 Mária ének. 7. lap. 8. ének.

2. *Parlando* $\text{♩} = 160$ Ud-vöz-lég, Szent-kút-nak tün-dök-lő csil-la-ga Szép ma-gyar ha-zánk-nak ki-rály-né asz - szo-nya.
Bartók: 156 Gyergőcsomafalva, asszony.

3. Hér - vad - ni kez-dét-tem Mind ősz-szel a ró-zsa Met-bok-ros bú - bá-nát a szí - ve-met jár - ja.
Erk-Böhme: Deutscher Liederhort. III. S. 823.

4. Ein Sul-tan hatt' ein Töchter-lein, die war früh auf - ge-stan-den zu pflichtschöne Blü-me-lein in ih-re-er Va-lers Garten.
Kuhár: Jazsó-slov. Nar. Pop. (1878)

5. Do-bar ve-čer du-si-ca, Bog daj mo-ja bi - la; do-bar ve-čer du-si-ca, Bog daj mo-ja bi - la.
Trunk (Moldva)

6. *Rubato*

7. *Moderato giusto* $\text{♩} = 80$ Vajdak János lángra Rózsa. Klezsa. Gy. Veress Sándor.
E pün-kös-ti ró-zsa Ki-haj-lott az út-ra é Ne - kem es ki-haj-lott sze-re-lem-nek rud-ja.
Bartók Béla és Kodály Zoltán: Erdélyi népdalok. 65. lap. 45. ének.

8. *Rubato*
A bú-za-me-zó-be Há-rom-fé-le vi-rág A leg - el-ső vi-rág A szép bú-za - vi-rág.
Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. 228. lap. 22. dal.

9. *Lento, poco rubato*
Szitt ez ke-re-ke-dik Ed ke-rek dom-bec-ka Sz-a-zan ne-vei-ké-dik Ed je-desz al-ma-fa.

10. *Pátria lemez: 47/b*
Né-hol ke-re - ké-dik Egy 3 ke-rek dom-bécs-ka sz A - zon nő-vel - ké-dik Egy é-des a-l-ma-fa.
É-des az al-má-ja. Csok-ros a vi-rág-ja sz É-des az al-má-ja, Csok-ros a vi-rág-ja.
Sz Né-hol ke-re-ke-dik Egy gya-log űs - veñ-ke sz A - zon nő-vel - ké-dik Egy fe-hér bá-rañ-ka.
A hom-lo-kán va-la Szjé - ps fé-nyes csi-lag sz Jobb ó-da-lán va-la sz Szjéps fé-nyes nap-fény;
Bal - ó-da-lán va-la Szjé - ps fé-nyes hód-fény Sa fe-ji-be va-la sz Nyó-van mi-se gyo-r-tya.
Meg ne-jedj meg ne-jedj sz Már-ton szép I - lo-na M - mert én hoz-zád jót-tem Is-ten pa-ran - csol-ta.
Sa szjépszű-zek ser-ge Egy mi-att nem te-lik sz Ha te o-da-jon-nél 3 Ve-led bé is tel-nék.
Sa mény-nye-i ka-puk sz Ma-gik-tul meg-nyil-nak sz A mény-nye-i ha-ran-gok é Ma-gik-tul mego-szol-nak.
Ti-zen-két ó - tá - ron Ti-zen-két pap va-gyon, N - na-gyobb a - zok kö - zül h U-runk Jé-zu-sa va-la.

11. *Ruhig.* Erk-Böhme: Deutscher Liederhort III. 2123 sz. ének.
Es woll' ein Jungfrau früh aufstehn, woll' in den Gar-ten gehn ein Rös-lein woll' sie bre - chen ein Rös-lein brach sie ab.

N. 172 (Giusto) Bertók Malotán der rumänischen Colinde (Wien 1983): 26/d

12. *Poco rubato* $\text{♩} = 60$
 Ai Pod-va-le, pod-va-le, Pod-va-le, pod-va - le' Tre-ce mai e - sca - le', Tre - ce mai e - sca - le'
 Horvát István (60) Gombos, Bécsbodrog. Gy. dr. Kiss Lajos.

13. *Rubato* $\text{♩} = 132$
 Mi-kor az Úr Jé-zus e-zen a föl-dön járt Rongyos ru - hács-ká-bo Kol-dul-ni is el - járt.
 Sallási István (98) Kiskőzeg, Baranya. Gy. dr. Kiss Lajos.

14. *Moravské národní písně* (Brno, 1838): I. kötet: 25.
 Mi - kor az Úr Jé - zus E - zen a föld - ön járt, E - gész Je - ru - zsd - lem - be É - ji szál - lást nem ta - lált.

15. *Marcato*
 Pa - nen - ka Ma - ri - a po své - tě cho - di - la, Bo - ži - ho sy - na - čha vži - vo - le no - si - la.
 Kolossa: „Národní písně“ (1928) 265.

16. *Lento, poco rubato*
 Bartók Béla és Kodály Zoltán: Erdélyi népdalok, 53. lap, 36. ének.

17. *Parlando*
 bú - za - me - ző - ben Há - rom - té - le vi - rág, A leg - el - ső vi - rág A szép bú - za - vi rág.
 Domokos Hártyósi, Borszék, (Csik), Gy. Veress Gábor.

18. *Rubato parlando*
 A - nyám, é - des - a - nyám Még - is meg kell hal - jak Még - is meg kell hal - jak Gő - rög I - lo - ná - jett.
 Kovács István, Csikveres, Gy. Lajtha László.

19. *Rubato*
 Éc - ér el - in - du - la Ti - zen - két - kö - mi - ves Ti - zen - ket - tő kö - zül Kő - mi - ves He - le - men.
 Márton Sándor (45-50) Siklód, Udvarhely. Gy. Vikár Béla.

20. *Rubato*
 A Suggan suggan rau - zsám Mi ba - jod ér - ke - zett A Talán az va - cso - rád Nem jó - i - zűn e - sett?
 Trunk (Moldva)

21. *Rubato*
 Veress Sándor: Ethnographia, m. 133. lap.

22. *Rubato*
 Po - ron - dos viz ző mar - tyán Fel - nőtt li - li - omszál. Ki a - kar szá - rad - ni Ki kell on - hat vén - ni.
 Zenei Lexicon, I. 67.

23. *Rubato*
 Csen - des é - kes nő - tám mint fű - le - mű - lécs - ke Zen - ge - dezz, mint úc - zet ké - szí - tő mé - hecs - ke.
 Pátria lemez 46/a, b.

24. *Rubato* $\text{♩} = 310$
 Ő Porondos viz ma - r - tján ső Po - ron - dos vize ma - r - tján Fel - nőtt hi - li - on - szál é Fel - nőtt hi - li - on - szál.
 Ki - já - kar szá - rad - ni, ső hi - já - kar szá - rad - ni. Ki kell on - na - ra vén - ni ső l) hely - be kell ten - ni.
 Sűj hely - be kell ten - ni ső Há - ha meg - fo - gan - nek ső Az én sze - ren - csém - re és Más - na - to bu - szu - já - ra.
 I - ri - gyék, i - ri - gyék ű Go - nosz - a - ka - ró - im Mű - nem hat - tok bé - két ső lén ár - va fe - jem - nek.
 lén ár - va fe - jem - nek Sze - gény é - le - tem - nek ső Bé - két hat - ta ls - tem Sz én é - le - tem - nek.
 Hed - vét bé - töl - töt - te Sz én sok i - ri - grem - nek ső Zörgő li - li - on - szál ső Zörgő é - le - ve - le.
 Szóló: Eszankbulgária népzeneje: 250.

25. *Parlando* $\text{♩} = 160$
 Kő - rő dá up - ző - dim zá - v - dá stu - mé - ni cén - be - miz bak má - ka - pá - kár - szik Pá - do
 Hegy József (70) Kilmán (Zala) Gy. Fecsek Átila.

26. *Parlando* $\text{♩} = 160$
 Mi - kor a szent csa - lád E - gyip - tom - ba fu - tott So - kat fá - ra - do - zott É - le - zett szom - ja - zott.

Pál éneke révén térben magyarországi területek felé szélesül és időben a XVIII. század első feléig nyúlik vissza.

I

Bartók Béla idézett művében nem számítja régi stílusú dalnak ama dalokat, amelyekben a dallamsorok záróhangjainak valamelyike a pentaton hangsból hiányzó 2. vagy 6. fok, hanem a C osztályba, a vegyesek közé.

Vizsgált dallamunk a táblázat 9. dala az első alaptípus, melyhez olyan 1—5, 1—6 ambitusú, 4 x 6 szótágú izometrikus sorból álló változatok vezetnek, melyeknek főzárata az alaptípusával azonos így tehát nem a pentaton skálába tartozó hang. Az első 11 dal ambitusát, záratait és dallamsorainak zenei tartalmát érzékeltető képletét a sorok szótagszámaival együtt itt közöljük:

Ambitus:	Záratai:	Képlete:	Szótagszám:
1. 1—5	1, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
2. 1—5	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
3. 1—5	3, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
4. 1—8	3, 2, 8	A, B, C, D	4 x 8
5. 1—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 7
6. 1—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
7. 1—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
8. 1—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
9. V—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
10. V—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
11. V—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 7

Az első sor dallammenete távolabbi variánsnál az 1. fokról skálaszerűen felfelé indul, alig éri el a 3. lépcsőt, máris visszahanyatlik kiindulási helyére, első zárata: [1] -re; (v. ö. a táblázat első példáját); de gyakoribb az első fokról törtakordszerűen fölfelé induló, az ötödik fokot is érintő, de az első dallamsort [3] fokkal záró változat (v. ö.: a táblázat 2., 3., 4. példáját); ezt a csoportot vérrokonok követik, melyeknek dallama az első fokot többször is ismételve — a vizsgált dallam szerint az első hang az V. fokról indul — törtakordszerűen (d—g—h—d) fölfelé halad az ötödre, mely egyszersmind az első zárlat (v. ö.: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. példákkal). Valamennyinek második dallamsora az 5. vagy 6. lépcsőről, magasból indulva, törzshangjaiban a diatonikus skála hangjain skálaszerűen esik a főzáratra, [2] -re alá, a zárlat előtt legtöbbször a finálist is érintve (v. ö.: 3, 6, 8, 9, 10, 11. példákkal). A harmadik dallamsor az 1. 2. és 4. variáns kivételével harmadik záróhangját: [4] szintén felfelé törekvéssel éri el, hogy onnan negyedik dallamsorával lépcsőszerűen érjen a dallam első fokára, a finálisra alá. Táblázatunk 10. példája vizsgált dallamunkat, Márton szép Ilona balladáját Bartók Béla mássalhangzóponosságig terjedő nagyszerű lejegyzésében mutatja be. Az éneket e sorok írójának Moldvából Budapestre hozott nótafái énekelték hanglemmezre. Itt bárki figyelemmel kísérheti a hanglemmezrevezés pillanatában élt dallam rögzített pontos vázát: azt, hogy mint kerül az énekes az énekelt szöveg hatása alá s így azonos szöveg azonos dallamhelyen miként változik meg dallamban, ritmusban egyaránt (pl.: azon növelkedik). Mily különös, hogy a második és kilencedik sorban jóformán semmi cifrázat nincs; ha mégis előfordul, az csak a dallam törzshang-

jaiból áll (v. ö.: a táblázat 17. dallamával, ahol a gazdag díszítés kizárólag törzshangokból tevődik össze). Az énekes nem otthonában, megszokott környezetében van, hanem idegen emberek előtt, idegen tárgyak, előtte ismeretlen gépek között. Nem biztos, hogy otthonában is éppúgy énekelné énekeit, mint hanglemezzre való éneklés alkalmával. A kilenc szakasz kilencféleképpen énekelt dallama d, fis, g, as, a, ais-b, h, c, cis, d, dis-es, é hangjai révén mintha a modern hangneműség felé bővülne, hiszen csaknem a teljes kromatikus sort tartalmazza. Éppen a második és kilencedik sor alapján mégsem tekinthetjük a dalt újabb alkotásnak, mert a kromatikus hangok csak a cifrázatokban, legtöbbször hangsúlytalan helyen jelentkeznek. Látjuk, hogy Bartók lejegyzésében önálló hangot kap a mássalhangzó: az első sorban az édes almafa *l* mássalhangzója; a harmadik sorban a báránka szó *n*-je; az ötödik sorban *s* a fejibe vala *s*-je; és a gyortya szó *r*-je; a hatodik sorban a mert szó *m*-je; az utolsó sor nagyobb szava elején szinte megkettőzött *n* betűje és az Urunk szó előtti indokolatlan *h* betű mind kottával rendelkező mássalhangzók. A nagy terc mintha biztonságát veszítené — a harmadik hang 66-szor fordul elő, három alkalommal *b*-re, háromszor *ais*-ra csúszik és kétszer valamivel mélyebb, mint *h*-, meginog és hangsúlyos helyen (első és harmadik sor hatodik ütem) cifrázata *b*-jéről kell *h*-ra visszaemelkednie.

Ami a táblázat 1—11. szám alatt bemutatott énekeinek dallamsorát illeti (a 4. és 11. sz. dal kivételével) nem tekinthetjük sem dur pent-, vagy hexachordnak, sem mixolyd sorúnak. A dur mivoltot nem kizárólag a nagy harmad, hanem a nagy harmad és a nagy heted együttes jelenléte dönti el. Dallamainkban a harmad ugyan jelen van, de a septim soha. E dalokat mixolyd sorúaknak csak akkor vallhatnók teljes nyugalommal, ha bennük a mixolyd sor minden hangja képviselve volna. Így a dallamunkban szereplő hangok több modális hangsornak lehetnek egyenlőjogú tagjai.

Megállapításainkon a 4. dalban előforduló 8. fok fellépése nem változtat. A 11. dallamot azonban részint előjegyzése, részint septimjének hangsúlyos helyen való fellépése alapján határozott dur dallamnak tekintjük. Ez a két, szótagzámban is elütő német dallam csak dallammenete és főzárata alapján került táblázatunkba és annak révén, hogy szövegük vizsgált dallamunk szövegével rokon. Ritka jelenség, én irodalmunkban hasonlót nem is ismerek, hogy idegen nyelven is élő szöveg és dallam ennyire egyezzenek.

Annál határozottabban, sőt minden kétséget kizáróan rokon — elütő szótagszáma ellenére is — az 5. szám alatt közölt horvát dal, záratai és dallammenete révén.

A táblázat 1—11. számú dalainak ritmikáját *tipikusnak* tekintjük: mind a négy sor utolsó hangjának megnyújtását, az első és harmadik sor dallamsorának legtöbbször megegyező záróképletét, sőt azonosságát. Ime a jellegzetesebb ritmusképletek:

9.				
1.				
7.				
2-10.				
6.				
		I. sor	III. sor	
		9.)	11.)	9.
		1.)	10.)	1. 2. 6. 10.
		10.)	11.)	3.

Nagy figyelmet érdemel végül a tiszta pentaton dallamokban oly gyakori és azokat megszépítő quart-lépés dallamunkban való sűrű előfordulása.

Vizsgált dallamunk variánsai Moldvából és a Székelyföldről határozottan ki-lépnek és Bács-Bodrog Gombos nevű falujában, majd Sopron vármegye Csepreg nevű helységében tűnnek fel; de ismereteseek Németországban, német nyelven és Horvátországban, horvát nyelven is, ahol már 1878 óta nyomtatásban is megjelenve járják útjaikat...

II.

Bevezetésünkben második helyen közöltük a virágok vetélkedéséről szóló híres dallamot (táblázatunk 17. dala), melynek főzárata összes variánsáival együtt: [2] ,tehát szintén nem a pentaton skálába tartozó hang. E csoport (a táblázat 12—17. sz. dalai) ambitusát, záratait, dallamsorainak zenei tartalmát mutató kép-létét és a szövegek szótagszámát alábbi összefoglalásban tárjuk olvasóink elé;

Ambitus:	Záratai:	Képlete:	Szótagszám:
12. 1—5	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
13. 1—6	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
14. 1—6	1, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
15. 1—6	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
16. 1—6	5, 2, 5	A, B, C, D	4 x 6
17. V—6.	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6

A 12—17. számú dalok dallamsorai az első lépcsőről törtakkordszerűen emel-kednek. Kivételt éppen a 17. sz. dal képez, melynek kezdő hangja — mint vizs-gált dallamunké — az V. lépcsőről induló nyolcadhang. A magasba lendülő dal-lamok az ötödik, sőt hatodik fokot is érintik és onnan a 16. dal kivételével vissza-térnek az első záróhangra: [3] -ra, illetve egy esetben (14. sz. dal) a kezdő-hangra. A második dallamsor minden esetben az ötödik fokról indul és skála-szerűen, kis imitációkkal jut a főzáratra: [2] -re alá. A harmadik és negyedik sor közös típusjegyet nem tartalmaz. A 17. számú dal gazdag díszítésében egyetlen kromatikus hang sem fordul elő. Ez a fajta díszítés a régi idők dallamvilágába utal.

A 13. dalnak nemcsak verssorai izometrikusak, hanem ritmusa is izoritmikus. A 15. számú dal ritmusa is izoritmikusnak tekinthető. Szembeötlő a ritmus meg-egyezése az összes változatban:

Tipikus itt is valamennyi dallamsor záróhangjának megnyújtása:

A II. csoport dallamainak hangsorára is érvényesek az I. alatt tárgyalt megállapítások. A 12., 15., 16. szám alatti dalok előjegyzése nem hat zavarólag, mert az előjegyzéseknek nincs mit módosítaniok és így jórészt értelmüket veszítik. A hat dalból álló csoport négy nyelven szólal meg. Tempó-jelzései: giusto, marcato, rubato,

poco rubato, lento poco rubato és előírás nélküli nagy változatosságot mutatnak. A negyedik nyelven: románul felcsendülő, zárataiban kis mozgást, hullámzást mutató dal alig nyolc taktusnyi során 2/4; 9/16; 2/4; 7/16; 2/4 és 3/4 beosztással találkozunk. A dal a témesmegyei Seceani nevű faluból indult útjára. A román éneket a gombosi izoritmikus magyar ének követi dallamban is szövegben is meg-egyező baranyamegyei kisköszegi változatával. A két magyar éneket morva ének váltja, mely Brünnben már 1853-ban nyomtatásban megjelent. Ehhez mindjárt Kolesa 1929-ben közzétett rutén dala csatlakozik.

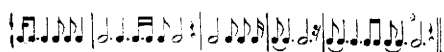
III.

A harmadik csoport (18—26. sz. dalok) összes dallamainak főzáratai az előbbiekével azonosak: $\frac{2}{2}$ $\frac{2}{2}$. Ambitusukat, zárataikat, dallamsorainak zenei tartalmát feltüntető képleteiket, valamint a sorok szótagszámát itt közöljük:

Ambitus:	Záratai:	Képlete:	Szótagszám:
18. 1—6	5, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
19. 1—6	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
20. 1—8	5, 2, 4	A, B, C, D	4 x 6
21. 1—6	5, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
22. 1—6	5, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
23. 1—6	b3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
24. IV—6	5, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6
25. VII—6	5, 2, 2	A, B, C, D	4 x 6
26. 1—6	3, 2, 1	A, B, C, D	4 x 6

A harmadik csoport dallamaira sem dallamvonalban, sem ritmusban, sem hangsorban nem lehet általános, mindegyikükre érvényes megállapítást kimondani. Az egyes dalok dallamvonalai szerint helyük az I. csoportban volna (18; 19; 26. sz. dalok); ritmusuk szerint a II. csoportba tartoznának (18; 19. sz. dalok), zárataik szerint be lehetne osztani az előbbi csoportok bármelyikébe, de hangsoruk vagy elütő dallamuk miatt itt kell külön vizsgálat alá vennünk.

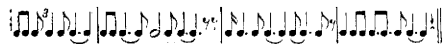
A 18. dallamsorainak hullámzása nagyban egészben megegyezik az előbbiek dallamvonalával, ambitusa is 1—6-ig terjed, de az eddig legtöbb változatban biztosan álló nagy harmad hangsúlyos helyen (második ütem, utolsóelőtti hang) b3-ra esik. Ritmusa a díszítések figyelmen kívül hagyása mellett:

egyedülálló. Az első ütem még emlékeztet a II. csoport ritmusára, de a többi sor

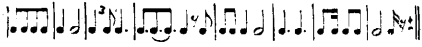
ritmusa teljesen szabadon, önállóan fejlődik igazi parlandóvá.

A 19. dallam záratai szerint szorosan az I. csoportba tartozik, hiszen $\frac{5}{4}$ $\frac{2}{2}$ zárata van, mint azoknak; ambitus 1—6; de ennek is b előjegyzése ellenére változó terce van: első ütem második hangja „h”, második ütem harmadik hangja „b”. De találkozunk a törzshangok között az eddig ismeretlen „cis”-szel is. Ritmusa se osztható be az eddigi csoportokba. Ime különös ritmusa:

A 20. számú dallam záratai a dalt szintén az I. csoportba utalnák. Az ötödikről induló dallam oktávra (az I. fok oktávjárá) való ugrása nem rontaná esélyeit, de ritmusa miatt nem juthatott közelebbi rokonságba az első csoporttal. Ritmusát itt közöljük:

A 21., 22., 23. számú dalok egy b elő-

jegyzéssel kerülnek vizsgálat alá. Veress

Sándor helyszíni lejegyzése (21. sz. dal) nem tartalmaz változó tercet, de annál több kissé magasabb, kissé mélyebb jelzése. Már itt két alkalommal magasabbnak hallja a b mellett álló c-t a rendesnél. Támlapról adott közlésében (22. dal) azonban a dallam törzshangjai között egyformán felleljük a kis és nagy tercet. A 23. számú ének C. Szabó Pál feljegyzése szerint kis terces variánst őriz.

A 24. sz. ének szövege egyezik Veress előbbi dalainak szövegével. E dal hat szakasza hat változatban áll ismét előttünk Bartók Béla lejegyzésében. A dalt ugyanaz a nótafa éneklis hanglemezre, ki a Márton szép Ilonát énekelte. A gyönyörűen díszített dallamon most nem vehetjük észre a Márton szép Ilonánál megállapított díszítésbeli változásokat. Itt csak gazdag és gazdagabb díszítésről emlékezhetünk meg. Az előbbi dallamokban említett terc-ingadozás itt elég gyakori. A dallam hat szakaszában 31-szer nagy terc és 86-szor kis terc fordul elő. Dallamsora: c, d, e, fis, g, a, b-h, c, cis, d, e hangokból áll. Különlegessége a dallamnak a bővített másodlépés, mely itt, e dallamban népénekes ajkán ötször fordul elő: az utolsó sor második és harmadik ütemében, ott hangsúlyos helyen törzshangként, itt törzshangként, de nem hangsúlyos helyen; továbbá a 3., 4. és 5. sor harmadik ütemének harmadik hangjáról lép előkére, de az előkére törzshangra lendülő bővített másodlépés, tehát azonos dallamhelyen, azonos körülmények között.

Itt említem meg, hogy a moldvai magyar népéneklésben a bővített másodlépésnek ilyen nyilvánvaló léte máshol is adva van. E sörök írójának Moldvai magyarság c. munkájában (első kiadás) a 3., 15. és 25. sz. dalok ilyen dallamokat mutatnak be; a különös hangköz éneklése ott gyakorlat; a közlés b-cis előjegyzése e tényt hangsúlyozni kívánja. Ime az egyik ének:

Tempo giusto.

Fe-jér re-tek fe-te-ke . vall-ja ma-mi - kám
Ba-lán le-gient sze-re-tek vall-ja ma-mi - kám.

Csakegy csó-kot kis ga-lam-bom be-teg va-gyok ám én
Csakegy csó-kot kis ga-lam-bom be-teg va-gyok ám én.

Nem kis meglepetéssel láttuk Bognár Ignác 50 eredeti népi-magyar dal c. műve (Budapest 1858-ben jelent meg) 29. száma alatt „Hess légy” kezdetű ének második részének dallamát, mely így van feljegyezve:

A bővített másodlépés a moldvai magyarok népdalaiban élő gyakorlat. Más kérdés az, hogy honnan és mi módon került közéjük. Viszont az sem tagadható, hogy műdalkiadványainkban immár több mint 100 éve nyomtatásban is terjed a bővített másodlépés

A 25. szám alatt közölt bolgár dallam egy kereszt előjegyzésével és a dallam törzshangjaként fellépő septimmal szintén dur dallamnak tekintendő s így csak főzárata és dallammenete révén kerül vizsgált dallamunkkal kapcsolatba.

A 26. számú 6/8-os dal záratai, ambitusa, dallammenete révén a vizsgált dallam rokonságába tartozik.

A harmadik csoportban feltűnő bolgár dallam ismét kiszélesíti vizsgált dallamunk életterét a Balkán Bulgáriájáig.

*

Vizsgált dallamunk 25 variánsának bemutatása kapcsán 39 dallammal ismertettünk meg. A dallamokat a XX. század első felében tíz magyar népdalgyűjtő

jegyezte fel. A magyar anyag mellett hét idegen nyelven is felcsendül a dal a Magyarországot környező országokban. A dallamnak számos további variánsát is ismerjük (a Kolberg gyűjteményben egy lengyel változatot; G. Nataletti gyűjteményében egy olasz változatot; Volly István kiadványaiból három egyházi éneket; Kiss Lajos kéziratos gyűjteményéből dallamunk legújabb négy variánsát. Idetartozónak tekintjük a [2] főzárata és 4 x 7 izometrikus sora alapján: „Kelj fel keresztény lélek” kezdetű moldvai karácsonyi éneket és Bartha Dénes; A XVIII. század magyar dallamai c. művének 11. számú énekét 4 x 8 szótagszámú soraival és [2] főzárlatával.

Itt mondok köszönetet C. Nagy Bélának, ki szíves volt felhívni legtöbb idegennyelvű változatra figyelmemet.

Vizsgált dallamunk szövegével kapcsolatban csak annyit jegyzünk meg, hogy minden változat igazi dal, tehát alkalomhoz egyetlen szövege sincs kötve. Őt balladát énekelnek e dallamra; a Virágok vetélkedése és a Porondos víz martja megannyi dal, melyet bármikor, bárhol lehet énekelni.

*

Vizsgálatunk eredménye:

1. A dallam és variánsai a második [2] fokon, tehát nem pentaton hangon álló főzárata miatt nem tekinthető régi stílusú dalnak.

2. A régi stílusú dalok ambitus követelményének sem felel meg, mert a legtöbb változat 1—6 hangterjedelmű.

3. A dallam hangsora: g, a, h, c, d, é hangokból álló hangsortípus, melyben az első fok felső oktávja és az ötödik fok alsó oktávja is megszólalhat.

4. Variánsai között a nagy- és kisterces változat egyformán ismeretes.

5. Az egy variánsban (24) jelentkező változó terc kérdése tovább vizsgálendő.

6. Variánsai során népénekes ajkán bővített másod-lépéssel találkozunk.

7. Gyakori bennük a pentaton dallamokra emlékeztető quart lépés.

8. Ritmikájában tipikus a dallamsorok utolsó hangjának megnyújtása; az első és harmadik dallamsor megegyező záróképlete és a záróképlet hasonlósága, sőt azonossága.

9. A szép dallam nem egy ország népének kizárólagos sajátja. Több ország különféle népe között, több nyelven él. Dallamunk földrajzi határai a magyar nyelvhatárt messze meghaladják.

Domokos Pál Péter

Мелодия одной народной баллады

В одной местности венгерского языка, среди молдавских венгров, сохранилась и по сие время поется баллада Матрона-Прекрасная Илена.

Автор приводит здесь в 25 вариантах 39 мелодий. Среди вариантов имеются два варианта на чужеземных языках. Основываясь на анализе музыкального фольклора автор устанавливает следующее:

1. Мелодия и варианты ее, на основе их главных кадансов на 2. степени гаммы, не могут считаться мелодией древнего стиля.

2. Скала мелодии состоит из тонов: соль, ля, си, до, ре, ми, может прозвучать первая ступень октавы и нижняя октава пятой ступени.

3. Среди вариантов одинаково знакомы нам чередования большой и малой терций.

4. В одном варианте (24) вопрос о проявляющихся вариациях малой и большой терций анализируется в дальнейшем.

5. Тирично в ритмике протягивать последние звуки стиха, сходство каданса третьих стихов замечаемое.

6. Красивая мелодия не означает собственность только одной страны, она идет в другие страны, к другим народам. Она живет в различных языках. Географические границы нашей мелодии далеко превосходят границы венгерского языка.

A ballad tune.

The ballad Márton Szép Ilona (the Beautiful Helen Márton) has been assumed to be extant among the Hungarian-speaking population except for the Hungarians of Moldavia. The tune of the ballad is known to have been used with the words of various other ballads too.

Author submits the music of the ballad in 39 tunes with 25 variants, two of the latter in languages other than Hungarian. A musical examination of the folkloristic features has led to the following results:

I. the tune and its variants cannot be looked upon as being conceived in an early style;

II. the musical scale consists of g, a, h, c, d, e, with octaves of the first and fifth notes occasionally cropping up;

III. among the variants both the major and the minor tercet are met with;

IV. further analysis is called for concerning the changing tercet in Variant 24;

V. an augmented second is known to have been employed by the professional popular singers;

VI. a characteristic feature of the rhythm consists in lengthening the last notes of each musical line. There is also a similarity and an occasional likeness in the closing phrases of the third musical line;

VII. this charming tune is not the exclusive property of one people but has been preserved in different languages among the various peoples in several countries. The geographical range of the tune overlaps by far the limits of the Hungarian linguistic area.

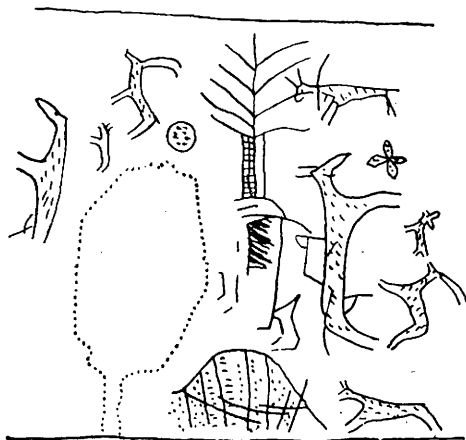
Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön

Néprajzi adatgyűjteményemből pásztori tárgyak díszítéséről vett néhány másolatot közlök itt. Mindegyike a Sárrétről, a Berettyó mellékéről származik. Érdekeségük főképpen abban van, hogy már első tekintetre azzal az ősi ábrázolással való összehasonlításra kínálkoznak, amely egy mokrini (temesmegyei) kora-avarkori sírből előkerült csonttégelyben látható. Némely részletükben pedig különböző közlésekből ismeretes samán-dobok rajzaihoz mutatnak hasonlóságot.

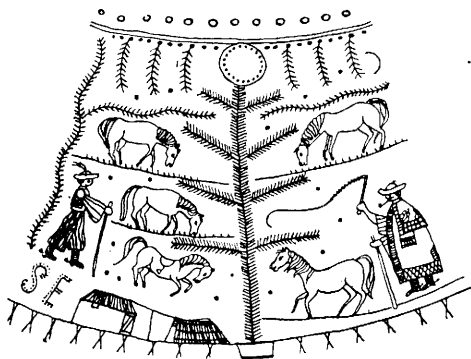
A mokrini tégelyről László Gyula értekezett „A népvándorlás lovas népeinek ősvallása” (Kolozsvár, 1946.) című munkájában. Leírása szerint a tégelyen levő rajz tengelyét a tárgy egész hosszúságát átérő építmény képezi. Alul hét vonallal nagyjából merőlegesen osztott domb van. A vonalak közét pontok és apró vonalak fedik. Az egészet csavarmenetben fogja körül egy, három vonással jelölt abroncs. A domb fölött emelkedő állványszerű tömböt ismét kisebb domb(?) fedi, ebből pedig vastag törzsű, kilencágú fa nő ki. A fától balra pontokkal töltött kör, jobbra pedig kissé görbülő vonal van. Az ilyenformán felépített tengely két oldalán különböző elhelyezésben állatokat láthatunk és egy ábrázolást, amely kiterjesztett szárnyú madár lehet. Az állatok bundáját, három kivételével, rövid vonalakkal jelölték. — László Gyula megállapítja, hogy e rajz nem a mokrini sírban eltemetett férfi tartalom nélküli, csupán időtöltésből, saját ötlete szerint készült munkája, hanem világképet ábrázol. Ama világkép alapjait vetíti elénk, amely az avarság belsőázsiai rétegének hiedelmében élt. Az altáji sziklarajzokkal ered egyazon kultúrából, amelynek szimbolikus művészete a mai altáji és szibériai samán-dobok rajzaiban folytatódik. Ilyen értelmezésben a rajzon ábrázolt domb a világhegy

(omphalos), a rácsavarodó vonal esetleg a kígyót jelképezi, a dombból kiemelkedő oszlop a világtengely, fölötte a kilencágú életfa (samánfa), amelynek nedve, gyümölse táplál minden életet, miként a rajz többi része is érzékelteti. A fa egyik oldalán a pontozott korong a napot jelképezi, a másik oldalán levő hajlított vonal pedig a holdat.

E szimbolikus ősi ábrázoláshoz hasonló rajzok közül azt, amelyiket a 2. ábrán bemutatok, Sárrétudvariban élt öreg Víg Sámuel réti juhász szaru sótartójának

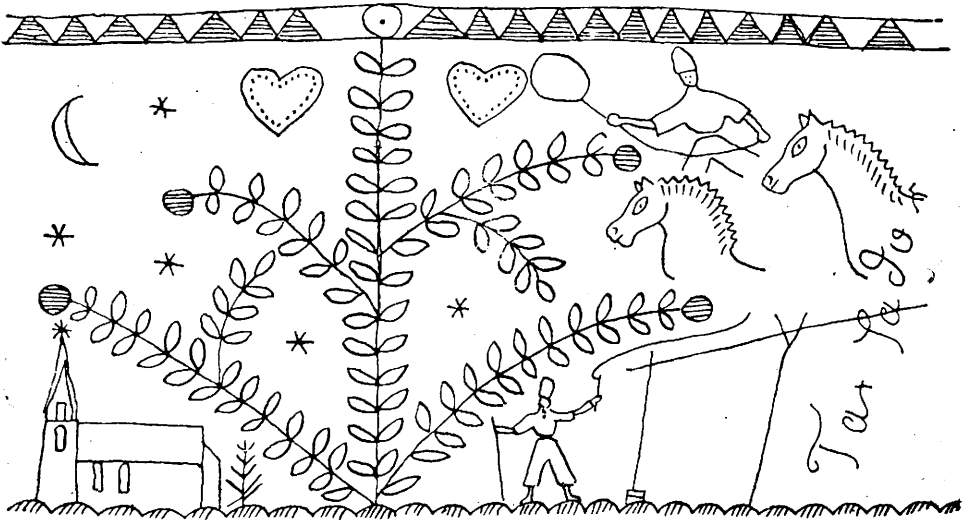
1. A mokrini tégely kiterített rajza
(László Gyula után)

2. Szaru sótartó díszítése
(Sárrétudvari)

karcolt díszítéséről készítettem, 1922-ben. Nem a tulajdonos kezemunkája volt. Csereberelés útján jutott hozzá, valamikor fiatalága idején, bizonyos Tubu Lajinak nevezett gulyásbojtártól. De őt sem tarthatjuk mesterének. A ló-ábrázolás után ítélve valami csikós ember készíthette. Mikor rábukkantam, akkor már erősen használt, kopott állapotban volt. Látszott a nyoma, hogy bicskafokkal sokszor oldalba kopogtatták, az összeállott sót rázva belőle. „Bizonyosan öregebb jómagamnál” — mondotta róla az öreg számadó. S így, ha ő 1832-ben született, a sótartó most régibb lehet százhusz esztendősnél, ha ugyan megvan még valamelyik le származó himihumija közt. — Az ábrázolás nem minden részlete egykorú. Baloldali alsó szélét lesikálták s úgy karcolták oda az S. E. monogrammot és a pásztori építmények rajzát. Talán a készítő pásztor neve lehetett itt. Néhol még előtetzett a lesikált karcolás vékony vonala. Ugy szintén változtatás nyomai sejtethők a jobboldali pásztor alakján is. A növényzet olyan módon van ábrázolva, ahogyan a tiszántúli pászterművészkedés a rozsmaringot rajzolja. De ebből nem következik, hogy a kép középpontjában levő növényt, méretét és formáját tekintve, fának ne tarthassuk, bárha látszólag cserépből, ládikából nő is ki. A fa csúcsán látható, vonallal és pontozással feltüntetett korong a napot jelképezi. A tőle jobbra csüngő ágak közt a hold sarlója látszik. Ha a felső szegélyként sorakozó nagy pontokat csillagoknak tekintjük, — azon alapon, hogy ilyen nagy pontok a rajz több részén, a csillagábrázolás szokásos helyein is vannak —, akkor a belőlük lecsüngő ágakkal emlékeztetnek a samán-dobokon levő rajzok csillagokból lefelé növő fáira. (Ilyeneket László Gyula is mutat be idézett műve 16. lapján, Potanin—Harva nyomán.)

Régebbi, diákkori gyűjtésben van a 3. ábra is. Egy berettyóújfalui öreg csordás szarutégelyéről való. Mint nagyapjától örökölt tárgyat emlékként őrizte. Régen valamilyen kenőcs tartására szolgálhatott. Hosszú ideig használhatták, szűrűjében, bundaaljában egyéb tárgyakkal sokszor összekoccanhatott; vékonyan karcolt díszítését helyt-helyt alig lehetett kisillabizálni. Gazdája számvetése szerint (1921-ben) „könnyen van százhusz esztendő”, vagyis a mult század leg-

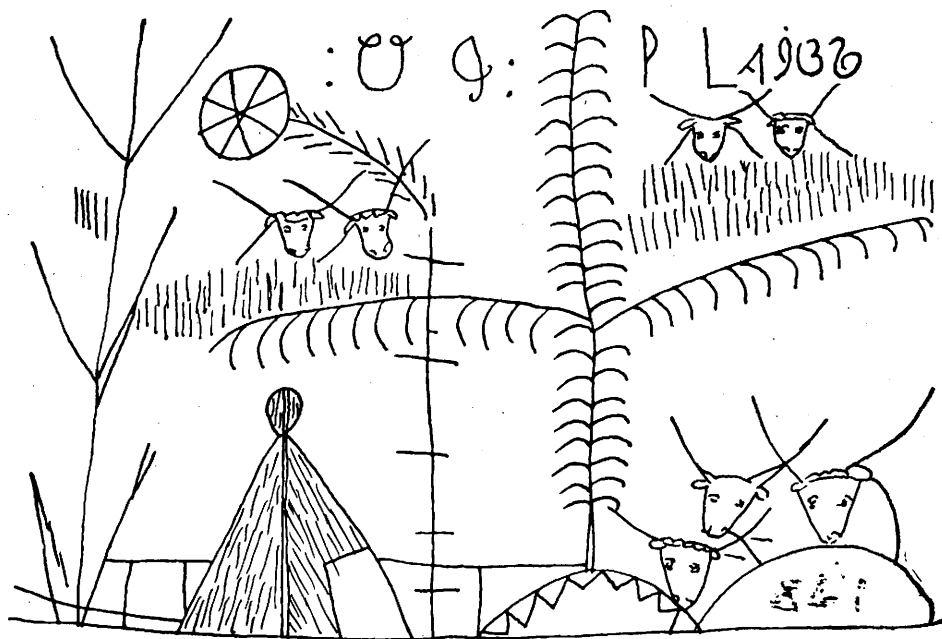

3. Szarutégely díszítése (Berettyóújfalui)

elején készülhetett. Állítólag egy esztári híres pásztorfamilia, a Gurzók valamelyik tagja csinálta; Tar Sándor, aki nevét a rajz közé írta, csupán közbeeső tulajdonos volt. Így megérthetjük, miért ilyen élénk, mozgalmas ez a kép (ami a primitív pásztori művészetben szokatlan): a Gurzók nagyon híres csikósok voltak, foglalkozásukban, állataik természetének ismeretében valósággal tudósoknak számítottak. Ők őrizték a mult század derekán a híres esztári rideg ménest is, amely a nép emlékezete szerint egy zivataros éjszakán beleégett kigyulladt nagy nádaklába, úgy pusztult el. — A szép lombos fának a csúcsán itt is napot látunk, az ősi stílusú felső zegélydísz vonalába helyezve. Az ágak hegyén talán a fa gyümölcse csüng. Balra templom van fával, fölötte holdas, csillagos ég, a pusztai ember lenyűgöző élménye. Régi időben a rétbeli pásztorok, a ridegek elvétve, ha bevetődtek a faluba, városba, néhányszor életük során. Csak a toronyát, kiemelkedő templomát szemlélték messzünnen. Művészetükben a torony, a templom a falut, a várost jelképezi. A fától jobbra a pusztai élet egyik érdekes jelenete van megörökítve. A kút körül ménest terelő és pányvával csikót fogó pásztorok szűk gatyában és derekatlan, borjúszájú ingben vannak, fejükön süveg-gel. A sárréti pásztorok a mult század derekán még szélterében ilyen öltözetet viseltek.

Azt a szaru sőtartót, amelynek díszítését a 4. ábra mutatja, a rajta levő O. J. monogram alapján feltételezve, valamelyik Orbán gulyás készíthette. Ez a család a szájhagyomány s a XVIII. századi és későbbi protokollumok tanúsága szerint nevezetes pásztor dinasztia volt, a Sárréten. A mult század közepétáján élt „öreg Orbánt” máig emlegetik boszorkánykodásairól; átváltozni is tudó „kan-ördög” volt ökelme, a babonás vének szerint. Biharnagybajomban az utóbbi évek-

ben is pásztorkodott a család több tagja, ma is akad köztük egy bojtár. A só-tartón levő többi betűt, a beléjük rejtett évszámot Papp Lajos tizenhat esztendő s biharnagybajomi fiú karcolta rá, mint tulajdonára. — Két dombot látunk a rajzon. A zegzugos vonallal szegélyezettből messze szétnyúló ágú magas fa nő ki, amely a rajz síkját mintegy négy részre osztja. A másik domb tetején és oldalán gulya pihen. A fás halomtól balra kontyos kunyhót láthatunk, korlállal. A gulyások ez

4. Szaru sótartó díszítése (Biharnagybajom)

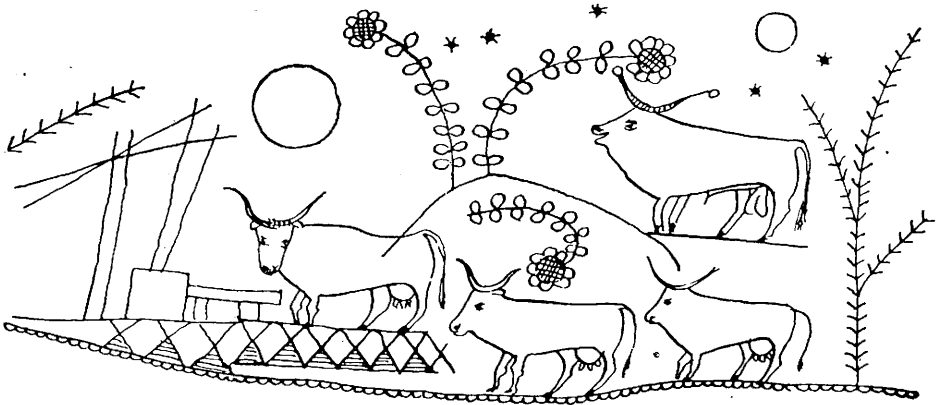
utóbbival a kunyhót és a körülötte lerakott gúnyát, cókómókot védték, nehogy valamelyik ácsorgó tehén kárt tegyen. A kunyhó előtt látófa emelkedik, a réti pásztorok nádközi tanyájának elmaradhatatlan járuléka. Tetejéből rozmaringszál hajlik le. Ugy tetszik, mintha ennek hegyén volna a nap, melyet küllözött korong ábrázol. A fa ágai fölött nádasok közt heverő tehének látszanak. A kunyhó mögötti fa mintha a sótartón megdőbülő rajzsík két összeérő szélének beszegésére szolgálna; a művészkedő pásztor talán azért hagyta ilyen szárazon, lombtalanul, mert egyéb jelentősége nincsen. Ilyen beszegésül, keretül alkalmazott fát vagy ágat másik két ábránkon is láthatunk (2., 5.).

A következő két ábráról begyűjtéskor készített feljegyzéseim a 44-es hadműveletek során Bajomban elpusztultak, s így nem tudom bizonyosan megmondani, hogy az 5. ábra szaru sótartója füzesgyarmati, vagy szeghalmi pásztoré volt-e. Kettősgémű kút felé vonuló gulyát látunk rajta. Középen halom emelkedik három szál virággal. A napot nagyobb, a holdat pedig kisebb kör jelöli. A holdnak ilyen módon való jelölését másszor is láttam pásztori díszítéseken, bár igen ritka.

A 6. ábra egy Csökmő környéki pásztor karikásnyelének berakott díszítményét mutatja. A figurák csontból, különböző színű fémből és kaucsukból voltak

faragva. A halomból kinövő terebélyes, lombos fa hegyében levő virág tulajdonképpen a napot jelképezi, miként annak jelölésére szolgál a csárda és a gémeskút közötti hasonló kerek virág is.

Karikásnyél díszítménye a 7. ábra is. Öreg Sólyom József volt biharnagybajomi csikós készítette fiatal éveiben, egy másik pásztortársa karikásnyelének mintájára. Laposra kalapált vörös és sárga rézdrótból van, a napot, holdat és a szívet csontból faragta.

5. Szaru sőtartó díszítése (Füzesgyármat—Szeghalom)

A már említett Vig Sámuellel való többszöri beszélgetésem során szóba került a régi pásztrok díszítőművészete is. Szerinte a rétbéliek a berakásos díszítést nem igen kedvelték, inkább szaru tárgyaikat (sőtartót, ivótülköt, rühzsíros kupát, kondások a dudát) látták el karcolással. A karcolt díszítést növényi nedvekkel némelykor színezték is: zöldre, pirosra, sárgára, kékre. Így értjük meg a régi sárréti ballada eme sorait:

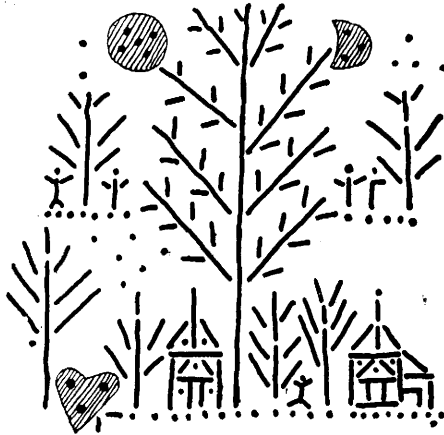
Kondás Bagoly Jancsi, többször már nem fújja,
Kiesett kezéből szép tarka dudája...

„Mindenfélét karcoltunk a szarura. Magunkat is, a nevünket is” — mondta az öreg. „Szép nagy virágot tettünk a közepére”. Ő tehát nem nevezte fának, amit mi annak nézünk. Szemléletünk helyességét, pásztorias voltát azonban igazolták mások. — A közel nyolcvanestendő Orbán András bajomi juhász, midőn apjáról reá maradt rühzsíros-kupájának díszítését nekem elmagyarázta, külön is felhívta figyelmemet: nézzem, milyen szép nagy árnyékos fa van rajta. Ez a díszítés is az itt közölték sorába illett volna, a róla készített rajz azonban a fent említett jegyzetekkel elpusztult. A fa azon is halom tetején nőtt, az öreg juhász értelmezése szerint azért, mert „a lapályban rét volt még akkor”. A napot viszont azért karcolták oda a hegyébe, mert „abból látszik, hogy nagy fa”. — A pásztorkodó, pákászokodó családból származott öreg Szabó Farkassal is váltottam szót erről a témáról. Gyermekkorából emlegette egyik bojtár rokonát, aki „hétszámra elkarcolásztta a sőtartó oldalát, nagy fát festett rá, nap volt a hegyében, alatta meg főzött a gulyás szolgafán, bográcsban”. — A szintén pásztorivadék öreg Demjén Sándor egy alkalommal arról beszélt, hogy régen a pásztrok ivótülköt viseltek a derékszíjon, mert nem a kúti vederből ittak, mint a mostaniak, hanem az ér vízből merítették meg a lápi lékből. Megemlékezett róla, hogy az ő apjának is

volt ivóülke, szép fényes és kicifrázott. „Ágas, leveles fa volt elől a domborúján, kétoldalt meg nap meg hold”. Mindig hallotta az apjától, hogy ezt a Csonka Mihályéról csinálta. Nevezetes öreg számadó volt ez, még a nagyapja idejében,

6. Karikásnyél díszítése (Csökmő)

7. Karikásnyél díszítése (Biharnagybajom)

„tudta mi a szép, meg a takaros”. — Más alkalommal is hallottam az öreg Demjéntől ide tartozó adalékot. A régiek sorában a „vén Tinó Gabcsi”-ről szólva említette, hogy ennek meg a botján volt ólomból kiöntve egy kétágú nagy fa; a hegyében madár volt, az egyik ágán pedig nap, a másikon hold. Ez is pásztoreMBER

volt. Vénységében a határokon csavarogva édegett, mint „Toldi Miklós lova a szemén”. Az ő nagyapja sokszor jóltartotta. „Nem mehetek a faluba koldulni, hé, mert ez a bot nem enged!” De, hogy miképpen volt „akadéka” ökelmének a bot, azt az öreg Demjén sem tudta.

Ma pedig már hiába keresnénk beszédesebb adatokat az ismertetett pásztori hagyatékok értelmezéséhez. A mult század hatvanas éveiben lecsapolták a Sárrétet, szabályozták a Berettyót és a Köröst. Az ártéri legelőkkal együtt pusztult a rideg réti-pásztorkodás is. Megöregedvén, elhaltak azok is, akik még mint fiatal bojtárok szolgálták a ridegek közt s így utoljára maradtak. A hagyomány tehát megszakadt s az azóta eltelt eseménydús idő erősen megkoptatta az emlékezetet.

Ezek a közölt rajzok és a hozzájuk csatlakozó emlékezesek, szóbeli adatok azt kétségtelenül bizonyítják, hogy a sárréti pásztorművészkedésben élt ezelőtt egy olyan hagyományozódó díszítési mód, amely a szokásos díszítési elemeket (mint a nap, hold, csillagok, gulya, ménes, kút, kunyhó, torony, a pásztori élet tárgyai, a pásztor alakja stb.) egy nagy fa ábrája köré csoportosította. De hogy ez a díszítési mód a mokrini tégely díszítését alkalmazó szellemiséggel van-e legtávolabbról is valamelyes kapcsolatban, vagy attól teljesen függetlenül más úton-módon alakult ki s a hasonlóság csupán csak véletlen, meggyőzően nem bizonyítható. Tekintve azonban, hogy a samanizmus „égbenyúló fá”-ja a rétbeli rideg pásztorok és pákászok hagyományaként mint hiedelmi képzet a Sárréten ismeretes volt (Ethn. LVI (1945), 23), feltételezhető, hogy e hasonlóság nem véletlenség játéka, hanem a szívós hiedelem hidalja át a történelmi korokat és tart kapcsolatot. De önmagukból megítélve, ezek a késői korban készített tárgyakon alkalmazott díszítések ebben az esetben is aligha őrizték már eredeti jelentésüket, tartalmukat. Inkább csak mint tartalomnélküli, vagy új magyarázatot nyert díszítési formát használta és alakítgatta az örök ízlés. Végül teljesen eltűnt azzal a foglalkozással, életformával együtt, amelynek (mind tárgyi, mind szellemi mivoltában) járuléka, terméke volt.

Szűcs Sándor

Древние мотивы замечаемые в рисунках на орудиях пастухов

В художестве пастухов XIX века местности Шаррет комитата Бихар употреблялся один традиционный способ украшения орудий пастухов, по которому все обычные элементы, употребляемые для украшения как, например, солнце, луна, звезды, стадо коров, стадо жеребцов, колодец с домиком, башня и вещи пастушьего обихода, фигура самого пастуха, были сгруппированы вокруг нарисованного большого дерева. Спосов такого размещения элементов в украшении очень схож с украшением на одном горшке эпохи аваров найденного в Мокрине (комитата Темеш). Нельзя установить достоверность связи между ними, но приняв во внимание верование шаманизма, существовавшее среди шарретских пастухов, и их верование в «дерево растущее до неба», можно предполагать, что такое сходство не является случайным совпадением.

Ancient decorative patterns on herdsmen's implements.

In the last century herdsmen of Sárrét (County Bihar) still employed ornament with a tall tree as the centre for a number of usual decorative elements such as the sun, the moon, the stars, cowherds, studs, wells, huts, steeples, the figure of a herdsman and his utensils, etc. The grouping of these elements shows a remarkable similarity with that seen on a jar of the early Avars found in Mokrin (County Temes). No contact between the two can be established with any degree of certainty. The resemblance, however, cannot be due to mere chance since the Sárrét herdsmen of those days are known to have still shared a belief in the mythical tree of Shamanism growing into heaven.

Kismarja község jószágbélyegei 1844-ben

A jószágnak tulajdonjeggel való megjelölése igen ősi szokás, ahogy arra már többen rámutattak. Azonban nem állíthatjuk azt, hogy ezek a tulajdonjegyek gyanánt használt bélyegek az évszázadok során változatlanul megmaradtak. Tény az, hogy egyes *bijogvasakat* több generáción át örökölték egy-egy családban, de ahogy a család differenciálódott, újabb tulajdonjegyekre volt szükség.

A tulajdonjegyek keveredésének, változásának fontos tényezője volt az, hogy a jószág állandóan cserélődött; amelyik jószágon már volt valami jegy, azt az új tulajdonos csak ritkán bélyegezte le még egyszer a saját tulajdonjegyével. A bélyegezésnek ugyanis leggyakoribb módja a sütés volt, ez pedig egyrészt rontja a bőr értékét, másrészt a több bélyeg miatt még nehezebb lenne a tulajdonjog ellenőrzése.

A tulajdonjegyek fejlődése és keveredése szempontjából tanulságos lesz Kismarja község jószágbélyegeit szemügyre venni.

Kismarja Bocskay István által privilégizált és városjoggal felruházott hajdútelep volt. A privilégiummal együtt nagykiterjedésű legelőt is kapott. Itt és szinte az egész határt betöltő Berettyó mocsaraiból kiemelkedő szigeteken élénk állattenyésztés folyt, — mint ezt még nem publikált levéltári kutatásaim igazolják. Privilégiumuk folytán a kismarjaiak messze vidékekkel kapcsolatokat tartottak, nagyfokú állatkereskedelmet folytattak. Legfőbb piacuk Nagyvárad és vidéke volt. Legfontosabb állatuk a marhaféle, ebből is a tinó, ökör. A *tinózás*nak főként két változata volt szokásban: 1. megvették (vagy felnevelték) az egyéves bikaborjút, kiherélték, kicsapták az ökörorsodára. Harmadfüves korában betörték a járomba és eladták, mint kész jármos ökröt. 2. A nyári vásároknak nagy csontos, szikár ökröket vásároltak, elvégezték vele az őszi munkát, közben zsenegés tengerin, tőkön, ezen-azon megjavították és a tél folyamán, mint javított ökröt vágómarháznak adták el.

A ló jóval kisebb jelentőségű volt, úgyszintén a juh, amely valószínűleg a nedves legelőt nem bírta.

A jószág tehát a marjai ember kezén állandóan cserélődött. Ez mutatkozik meg a tulajdonjegyekben is.

A tulajdonjelölés módja a jószág orrán, fülén alkalmazott *jegy* (orron sütés, fülön különféle kivágás), vagy a sütővassal jobb, balfaron, esetleg lapockán, még ritkábban a nyakon alkalmazott *bélyeg* (*bélyeg*, *béjeg*, ma: *bijog*).

A tulajdonjegyek fejlődésében kétségtelen bizonyos fejlődési tendenciát lehet megállapítani. Szabó Kálmán pl. legősibbnek tartja a jószág fülén ejtett jegyeket (NE. XXIII (1932.), 97.), majd az egyszerű vonalakat, tárgyakat utánzó süttöt jeleket, legújabbaknak pedig a gazda nevének kezdőbetűiből álló tulajdonjegyeket, amelyeket néha az egyszerűségért, néha azért, hogy díszesebb legyen a *bélyeg*, különböző módon stilizálnak, kombinálnak. (L. még Ecsedi I.: A Hortobágy pusztája. 249—251., Tálasi I.: A kiskunsági pásztorkodás. 61—67.)

1884-ből való forrásom (jószágeladásra kiadott igazoló levelek jegyzéke) adatai a következők:¹

Vásárra hajtottak összesen 982 drb. jószágot (ló, tinó, ökör, tehén, üsző stb.). Ebből egyáltalán nincs jelölve 515 drb. jószág. Ezeknél fel van tüntetve a szőr-

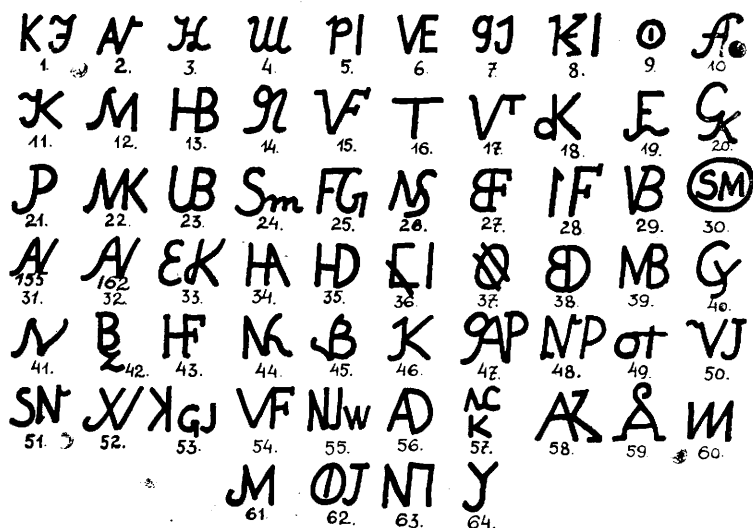
¹ A fenti forrás Kismarja község 1945-ben szétkallódott levéltárából származik, s jelenleg a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézetben van.

szín, szarvállás, vagy egyéb ismertető jegy (pl. kesely, csillagos, vak stb.), valamint kiírva, hogy *bélyegtelen*, vagy egyszerűen egy „—” (hiányjel) látható az okiratban.

Ismeretlen bélyeg negyvennyolc. Az egyéves korában *lesütött* jószágról ugyanis kb. 3—4 év múlva a bélyeg annyira lekopik, vagy benő, hogy csak nagynehezen állapítható meg, hogy mit jelent. Ez az adat azt bizonyítja, hogy még ilyen esetben sem szokták újra bélyegezni. (Jelölése az okiratban: ismeretlen bélyeg.)

Számszerint legkevesebb az *orrsütés*. Ilyen mindössze két darab van (Kun András ökre, orrán „=” sütés). Kiss Sándor ökre, orrán „=” sütés. Az orrsütés mellett egyidejűleg füljegy is előfordul.

Füljegy van tizenkilenc. Ez szintén csak szarvasmarhán, ökrön, vagy tehenen fordul elő a következő szavakkal: *jobb füle alól kivéve, jobb füle hasított, bal füle*

hasított, jobb füle jegyes, jobb füle jukas, két füle hasított, füle jegyes, két füle csonka, jegyes fülű. Füljegyek lovon sohasem fordulnak elő. A füljegyek mellett ugyancsak előfordul a süttött bélyeg, mégpedig minden esetben a gazda nevének kezdőbetűi.

A süttött bélyegek sorában gyakoriak a *gazda névbetűinek kombinációi* és a *stilizált betűk*. Előfordulnak hetven esetben. Hatvannégyet közlünk.

Fenti bélyegek a következők nevével kapcsolatosan fordulnak elő: 1. Hőgye István, 2. Kiss Bálint, 3. Faragó István, 4. Bereczki István, 5. Pető Imre, 6. Nagy Sándor, 7. Kun János, 8. Szabó János, 9. Szabó János, 10. Erdei Mihály, 11. Halász Mihály, 12. Salyó János, 13. Salyó Sándor, 14. Kolos Mihály, 15. Vass Ferenc, 16. Farkas István, 17. Sz. Kiss István, 18. Ó. Kiss Sándor, 19. Erdélyi István, 20. Pető János, 21. Pető János, 22. Nagy István, 23. Kiss Sándor, 24. Osváth Sándor, 25. Farkas István, 26. Nagy Sándor, 27. Nagy Sándor, 28. Halász Mihály, 29. Kovács József, 30. Salyó Mihály, 31. Kéri Ferenc, 32. Kéri Ferenc, 33. Varga Ferenc, 34. Halász Ferenc, 35. Halász István, 36. Kiss Sándor, 37. Kun András, 38. Szabó János, 39. Simándi József, 40. Pető János, 41. Simándi Sándor, 42. Pető Imre, 43. Hőgye Ferenc, 44. Kovács János, 45. Szabó János, 46. Szász Imre, 47. Kovács István, 48. Szilasi László, 49. Varga János, 50. Varga János, 51. Tót Sámuel, 52. Pető

Sándor, 53. Gencsi János, 54. Varga Ferenc, 55. Nagy Bálint, 56. Kozma István, 57. Hőgye István, 58. Katona István, 59. Janó Mihály, 60. Janó Mihály, 61. ns. Faragó Sámuel, 62. Kun János, 63. Gál Miklós, 64. Csutoros Sándor

A betűkombinációkban, mint láthatjuk, leginkább az egyszerűsítés a cél. Így két betűt összevonnak, de ezáltal az eredeti betűk még könnyen felismerhetők. Ritkábbak az olyan *bélyegegek*, melyek díszítési szándékkal készültek cifrábbra. Meg kell azonban jegyezni, hogy a hetven eset közül mindössze hat esetben lehet biztosan kimutatni azt, hogy az illető bélyeg a jószág akkori tulajdonosának a névbetűje (5. 15. 26. 43. 50. 54.). Néhány esetben előfordul, hogy a bélyeg a család valamelyik ősének a nevét mutatja (25. Farkas István őse: Gábor, 34. Halász Ferenc őse: András). Ilyen esetben a bélyegző vasat a család örökölte, de legtöbb esetben teljesen idegen tulajdonjegyekkel van dolgunk, ami azt bizonyítja, hogy amikor a jószág gazdát cserélt, nem jelölték újra, hanem az a tulajdonjegyét vitte magával, amelyet legelőször rásütöttek. Az egész felsorolásban alig találtam öt-hat olyan esetet, amelynél két *bélyeg* szerepel egymás mellett.

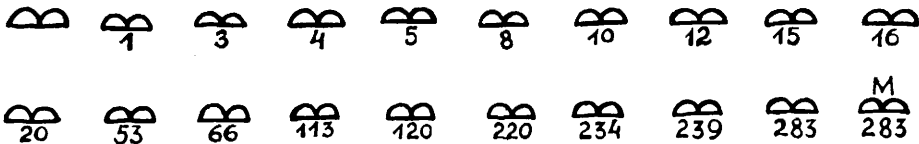
Tíz olyan bélyeget találtam, amelyet a mai betűinkre nehéz visszavezetni. Ezek a következők:

A negyedik jelet Tálasi I. közli Kunszentmiklósról, i. m. 63. és Györffy I. Segesvárról (NÉ. XVII (1916), 116. I. tábla.). A 7.—9. jelnek az irodalomban gyakoriak a különböző változatai. Amennyiben ezek a jelek régibb típusba tartoznak, úgy azt igazolják, hogy Kismarján és környékén ebben az időben már alig használták őket. Fenti jegyek összesen 24 esetben fordulnak elő, mellettük néha már betű is szerepel, pl. első esetben KS a tulajdonos névbetűje, másodikban: jf = jobb farán, bf = bal farán. KB szintén a jószág valamelyik tulajdonosá-

nak névbetűit őrzi.

Harminckét esetben fordul elő a , amely *Ecsedi I.* szerint (i. m. 250.) Bihar megyének a jele, törve megfelelő számmal, mely egyes helységeknek lenne a jele, de, hogy ezek a tört számok mit jelölnek ténylegesen, azt nem tudtam kinyomozni. Ezek a következők:

Három esetben fordul elő   bélyeg, mely valószínűleg Arad megyének a jele.

Kismarja jele **KM** volt, de ezt csak a város jószágai viselték.

A fenti megyejelek mellett több esetben a név kezdőbetűi is szerepelnek vagy az ellenkező oldalon, vagy a megyejelel fölött, mellett, alatt.

Legnagyobb számban, 264 esetben fordulnak elő tulajdonjegyként a gazda nevének szabályos, legtöbbször nyomtatott kezdőbetűi. Ezekről ugyancsak el-

mondhatjuk, hogy az egyszerű rásütött bélyeget a jószág változatlanul viseli akkor is, ha más gazdához kerül. Így a gazdának is szinte annyi bélyegű a jószág, ahány helyről vásárolta. Pl. Salyó János egyszerre ötfajta bélyegű jószágot hajt a vásárra: a saját bélyege **SJ**

Többi jószág bélyege: **SS** **VG** **KM** **M**

A bélyeg egyre inkább elveszti tulajdonjegy szerepét és egyszerű ismerető jeggyé válik, melyet rendszerint csak növendékmarhákra sűtnek rá, mivel azt tavasszal kicsapják a gulyára és őszig annyira megváltozik, hogy nehéz felismerni. Néha a hatóságok is szorgalmazzák a jószág ilyen megjelölését.

Ezt bizonyítja az a tény is, hogy már 1844-ben igen nagyszámú a jelöletlen jószág. Ugyanis a hazajáró vagy igás jószágot felesleges bélyegezni, legfeljebb tavasszal, míg a kapatás tart, egyszerű szőrbijogot alkalmaznak (festék), amelynek azonban írásos emléke nincs.

A múltban, de még napjainkban is gyakran maga az előjáróság is szokott (most a Tanács) ilyen szőrbijogokat alkalmazni, mellyel a legelőadó befizetését igazolják. Tavasszal az esküdtek (ma tanácstagok) a kisbíró kíséretében végigjárják a jószág tartó gazdákat és, amelyik jószág után befizették a legelőadót, annak a farára zöld, fekete vagy másszínű festékkel nyomtatott jelet festenek. A jelek évenként változnak. Így pl. volt, hogy körbélyegzőszerűen, a falu nevét írták rá a jószág farára, újabban egyszerűbb jeleket alkalmaznak. Az 1951. évben két fekete karikát festettek a jószág farára.

Varga Gyula

Клейма скота в 1844 году в селе Кимарья

Автор, на основании архивных документов, происходящих с 1844 года из села Кишмарья, анализирует клейма скота собственников, которые они набивали на скот.

Многочисленные клейма на ушах скота состоят из букв-монограм (большой частью начальных букв имени хозяев), названия сел или комитатов. Автор пробует их разобрать. Он устанавливает, что клеймо мало по малу теряет значение клейма собственности, и становится просто опознавательным знаком, которым обыкновенно весной, перед выгоном скота, помечался скотной молодняк, чтобы осенью опознать его снова. В прошлом, но во многих местах и сейчас, клеймом, набитым на зад скота (краской), сельские управления удостоверяли уплату налога за пользование пастбищем.

Viehmarken der Gemeinde Kismarja im Jahre 1844.

Auf Grund archivalischer Dokumente aus dem Jahre 1844 der Gemeinde Kismarja werden die dortigen Eigentumszeichen untersucht.

Verfasser unterscheidet Ohrenmale (Tamga), ferner untersucht er eine besondere Gruppe eigenartiger Brandmarken, welche im Lande auch anderswo aufzufinden sind. Am häufigsten kommen die vermutlich aus den Anfangsbuchstaben des Besitzers, der Gemeinde, oder des Komitates kombinierten Marken vor, welche er zu deuten versucht.

Die Marken verlieren allmählich den Charakter des Eigentumszeichens und werden zum einfachen Erkennungszeichen, das im Frühjahr dem hinausgetriebenen Jungtier eingebrannt wird, um es im Herbst wieder zu erkennen.

In den früheren Zeiten, mancherorts aber auch heutzutage, wird die Entrichtung des Weidegeldes oft durch einen Farbstempel bestätigt.

ADATOK A NÉPRAJZ TÖRTÉNETÉHEZ

Jankó János halálának
50 éves évfordulójára

A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal

Molnár Erik a magyar történetírás felszabadulás óta elért eredményeit vizsgálva, megállapította, hogy „az évezredek magyar-orosz kapcsolatokkal, melyeknek betetőzése a felszabadító Szovjetunióval ma fennálló testvériesen meleg viszonyunk, csak néhány kisebb tanulmány foglalkozott”.¹ Ez a megállapítás sokszorosan vonatkozik a magyar és az orosz tudományos élet termékeny kapcsolatának feltárására. Dolgozatomban éppen ezt a hiányt igyekszem pótolni, amikor a néprajztudomány egyik szervének a Néprajzi Múzeumnak az orosz néprajztudományhoz fűződő kapcsolatát próbálom vázolni.

Mint a magyar néprajztudomány munkásainak egyik fontos feladatunk, hogy azoknak a magyar utazóknak feljegyzéseit, akik — Juliánusszal elkezdve — a mai Szovjetunió népeinek történetéről, életmódjáról fontos megfigyeléseket tettek, felkutassuk és anyagukat a tudományos feldolgozás számára hozzáférhetővé tesszük. Eppen ezért dolgozatomban nagyobbik részét kevésbé ismert forrásokból, illetőleg közöletlen irattári anyagból (Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Országos Néprajzi Múzeum Irattára) szedtem össze, márcsak azért is, hogy e még ki nem aknázott nagyjelentőségű forrásokra a figyelmet felhívjam.

Vizsgálódásaimat a XIX. sz. első felétől kezdtem el, amikor a magyarság eredetének és rokonainak kérdése egyik központi tudományos problémánk volt. Ez indítja útnak Körösi Csoma Sándort, ez teszi kutatóvá Reguly Antalt is. A XIX. század közepén lényegileg eldőlt és nyelvészetiileg beigazolódott a magyarság finnugor származásának kérdése. Így kutatóinkat s köztük Regulyt is már első-sorban az érdekelte, vajjon a közös származás és a rokonság problémája mennyire mutatható ki és fogható meg a néprajz és az antropológia területén. Ez a feladat, melyet Reguly nem tudott megoldani, állandó célként lebegett későbbi kutatóink előtt s Jankó János obmenti gyűjtőútja végén megállapítja, hogy kutatása eredményes volt, mert „meg tudok felelni arra a kérdésre: a magyarok és osztjákok nyelvi rokonságát megerősíti-e egyrészt az osztják ethnográfia, másrészt anthropológia.”²

A századfordulóval e kutatások iránya jelentős mértékben megváltozik: a finnugor népek kutatása háttérbe szorul s az érdeklődés elsősorban a török népek felé irányul. Ez a tény nagymértékben tükrözi e korszak felfogását, amelyre többek közt Almásy György Ázsia-kutatónak egy feljegyzéséből is fény derül: „A cél az, kimutatni, hogy már *sok* történt a finn ugarság körül, de *semmi* a no-

¹ Molnár Erik: A magyar történetírás a felszabadulás óta. Társadalmi Szemle VII (1951), 60.

² Ethnológiai Adattár, továbbakban E. A. 1952. I.

mád törökség körül. Mentül több adat, annál jobb, mert *annál nagyobb a schlager.*³ Bár a kutatásoknak ez az új iránya is kétségtelenül hasznos és fontos volt a Néprajzi Múzeum szempontjából, de mint látni fogjuk, az orosz néprajztudománnyal való kapcsolatok területén korántsem jelentett annyit, mint a korábbi finnugor kutatások.

I. A kapcsolatok kezdetei

Reguly Antal

Az orosz néprajztudomány és a Néprajzi Múzeum kapcsolata valójában *Reguly Antal* munkásságával kezdődik, aki oroszországi útja alkalmával néprajzi tárgyakat is gyűjtött s azokat a Magyar Tudományos Akadémia közvetítésével a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Ez a Néprajzi Múzeum legrégebb gyűjteménye,⁴ bár nem elsőként került a múzeum birtokába.

Zsirai Miklós megállapítja, hogy *Reguly* naplói, történeti és néprajzi jegyzetei máig is kiadatlanok,⁵ közzétett levelei is nehezen hozzáférhetők. Eppen ezért *Regulyt* eddig elsősorban nyelvészeti eredményei alapján értékelték és méltatták: „Ezen nagy eredmények és sikerek mellett egészen feledésbe merült *Reguly* működésének másik iránya: néprajzi és anthropológiai kutatása, melyet földrajzi, történelmi és régészeti tanulmányokkal kapcsolatban folytatott”, — állapítja meg *Pápai Károly*. „Míg nyelvi téren, mely nagy eredményt ígért, egy avatott, gondos fő sokat megmentett vizsgálataiból: addig az ember- és néprajzi irányban nem akadt senki, aki megfigyeléseit belőle kivenni, azokat helyette legalább részben feldolgozni, biztosítani akarta és tudta volna”⁶ *Munkácsi Bernát* még tovább megy *Reguly* munkásságának értékelésében; szerinte *Regulyt* „nem nyelvészeti, hanem ethnológiai feladat vonzotta-elsősorban”.⁷ Ám, ha elvéve méltatták is *Reguly* néprajzi jelentőségét, nagy ritkán vagy egyáltalában nem esett szó múzeumi tárgygyűjtő tevékenységéről, mely egyaránt kiterjedt a néprajz, antropológia és régészet területére. „Anthropológiai megfigyeléseit pár sornyi feljegyzés és két koponya hirdeti. Az általa gyűjtött becses néprajzi és régészeti tárgyak, amennyiben megvannak, szét vannak szórva” — mondja *Pápai Károly*.⁸

Reguly Antal 1836—1839-ben a pesti egyetemen jog- és államtudományi előadásokat hallgatott.⁹ Ezidőben a Nemzeti Múzeum ügye megmozgatta az egész ország érdeklődését és a nemzet adakozásából, *Pollák Mihály* terve szerint 1836-ban kezdtek meg a Nemzeti Múzeum mai épületének építését.¹⁰ Így *Reguly* a múzeumi gondolattal már Pesten megismerkedhetett.

Néprajzi érdeklődésének is már itthon adja tanujelét: az iskolai szünidőben bejárja az egész országot, különösen a Felvidéket. Ez az érdeklődése csak fokozódott svédországi tartózkodása idején; ennek végén maga állapította meg, hogy „ethnográfhiában annyi tanulni valóm volt, hogy alig lehetek vele kész”.¹¹

³ Országos Néprajzi Múzeum Irattára, 46—1904.

⁴ *Reguly* munkásságának általános értékelésével legutóbb *Vajda László* (Nagy magyar utazók, 43—74. Bp. 1951.) foglalkozott. Itt elsősorban *Reguly* néprajzi és anthropológiai munkásságára és ezzel kapcsolatban tárgygyűjtő tevékenységére óhajtok utalni.

⁵ *Zsirai Miklós*: Finn-ugor rokonságunk, 520. Bp. 1937.

⁶ *Pápai Károly*: A vogulok és osztyákoknál, Ethn. I, 117—118.

⁷ *Munkácsi Bernát*: Vogul népköltési gyűjtemény, I. kötet, III.

⁸ I. h.

⁹ *Pápay József*: *Reguly Antal* emlékezete, I. Bp. 1905.

¹⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum, 1802—1895. 7. Bp. 1896.

¹¹ — —: *Reguly Antal* magyar utazó éjszakon. Athenaeum, 1841. 37. sz. 576—583.

Néprajzi érdeklődése csak megerősödött Finnországban, különösen megnyilatkozik ez lappföldi útja alkalmával, amelyen már jelentős néprajzi megfigyeléseket tesz; szociális szempontból tekinti át a lappok helyzetét és megállapítja, mint nyomják el a finnek a lapp kisebbséget. Egy lapp adatközlőjéről mondja: „Azelőtt iramszarvastenyésztésből élt, de a marhadög által károkat szenvedett, s kénytelen lón zsellérkedni. Finnek közt ez a sorsa minden lappnak, ha szarvastenyésztést nem üzhet.”¹²

Lappföldi útján gyűjtött először néprajzi és antropológiai tárgyakat. „Kittilában, Ounas folyó mellett, vásárlék magamnak lapp öltözetet. Nem gondolnám, hogy a telet Lapperszágban töltendem, s csak azért vettem, hogy hazavihessem, mert hozzá hasonló alig volt még Magyarországon. De jól jártam vele, mert tengeri utamban hasznát veendem. Kolából, hol a legelegánsabb lappok vannak, akarok újat hozni magammal, melylyet aztán más ethnographiai tárgyakkal együtt a museumnak fogok ajándékozni. Egy lapp koponyám is van, s ügyekezni fogok minden finn törzsökből egy példányt szerezni. Lesznek, kiket ez érdekelni fog”.¹³ Ezt az ígéretét valóra is váltotta. Kiteszik ez abból a jegyzékből, melynek címe: „Reguly úr által küldött ethnographiai tárgyak”. A jegyzék első három tétele tartalmazza a fentebb említett öltözet darabjait:

1. Férfi csizma, melyeket Reguly úr maga viselt.
2. Téli keztyűk, miket szinte Reguly úr viselt.
3. Férfi felruha, mit szinte viselt ködmenből (Lappföld).¹⁴

Reguly életében, tudományos fejlődésében döntő jelentőségű több, mint két-éves (1841. VI. 11 — 1843. X. 9.) pétervári tartózkodása. Maga a város szépsége is megragadja: „Legszebb, amit bír a Néva víze; egy valóban fenséges folyam. Gyakran állok estve finn gránittal kirakott partmellékén. Csendesen és lassan ömlesztí árjait a nyílt tenger méhébe”.¹⁵ Megszereti azt a várost, ahol nyolc évtizeddel később a világtörténelem legnagyobb eseménye lezajlik. Megcsodálja a Téli Palotát, az Akadémiai Könyvtárat s a városnak Pesthez viszonyítva hatalmas méreteit.

Pétervárt hamar otthon érzi magát, márcsak azért is, mert közvetlenül előtte vagy vele egyidőben több magyar tudós is tartózkodott itt. Így pl. a korábban elhunyt *Fessler Aurél Ignác* történetíró, akinek családját Reguly fel is kereste,¹⁶ de mindenekelőtt *Balugyánszky Mihály*, a pétervári egyetemen „az államgazdászati és fináncstudományok” tanára, akinek házában Reguly meleg otthonra talált. Balugyánszky, mint befolyásos státustanácsos, Reguly munkáját nagyban meg-

¹² Athenaeum, 1841. 37. sz. 576—583.

¹³ Athenaeum, 1841. 38. sz. 593—598.

¹⁴ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (továbbiakban MTA) 38—1847., másolatban az Országos Néprajzi Múzeum Irattárában (továbbiakban ONMI) 6—1896.

¹⁵ — —: Reguly Antal levelei. Athenaeum, 1842. 5. sz. 72—78.

¹⁶ Edvi Illés Pál: Öszveírása Hazánkból származott néhány jeles férfiának és familiáknak a Külföldben. Tudományos Gyűjtemény, 1835. X, 102; Reguly Antal újabb levelei. Athenaeum, 1842. 5. sz. 72—78. Большая Советская Энциклопедия. 4. 167. Москва, 1950.

könnyítette és elősegítette azzal, hogy az akadémikusok körébe bevezette a fiatal magyar tudóst. Balugyánszky maga is a liberális reformok híve és a parasztkérdés megoldásának állhatatos szószólója volt, aki felfogásának a maga korában jelentős munkáiban (Statiszticeszkij Zsurnal-ban) kifejezést adott. Így fiatal honfitársára, Reguly Antalra, ezen a téren is nagy hatással volt.¹⁷

Abban a korszakban, amelyben Reguly Oroszországba érkezett, az állam leg-
alapvetőbb kérdése a parasztkérdés volt. A parasztság megmozdult, de I. Miklós,
„Európa zsandárja”, mozgalmáinak százait fojtotta vérbe. A parasztság iránti
érdeklődés azonban egyre nagyobb tömegeket mozgatott meg. Az irodalom és tu-
domány különös érdeklődéssel fordul a parasztság kérdései felé. „A történeti fej-
lődés iramának általános élénksége, a társadalmi élet érverésének gyorsulása,
szükségszerűen meglátszik a néprajztudományban is” — írja Tokarjev. Ebben
a korszakban alakul meg az Orosz Földrajzi Társaság, ekkor jelennek meg első
kiadványai, elméleti tanulmányokat vitatnak meg, nagyjelentőségű expedíciókat
indítanak el. „De nem csupán az összegyűjtött néprajzi anyag terjedelmének
növekedéséről nevezetes az orosz néprajz fejlődésének ez a korszaka. Ezeknél
sokkal fontosabb, hogy éppen e periódusban történt — nemcsak az orosz, hanem
a világnéprajz történetében is — a néprajz tudományos feladatainak és elveinek
első világos megfogalmazása. Az utóbbi azt jelenti, hogy éppen ebben az időben
és éppen Oroszországban állt saját lábára a *néprajz, mint önálló tudomány a
maga sajátos területén*”.¹⁸ Az orosz néprajztudománynak éppen ebben a fontos
korszakában érkezett Reguly Pétervárra, természetes tehát, hogy néprajzi érdek-
lődése mindinkább elmélyült.

Reguly az orosz néprajztudomány vezető egyéniségeivel, a legjelesebb föld-
rajzkatatókkal Balugyánszky segítségével pétervári tartózkodásának első napjá-
tól kezdve kapcsolatba került. Pétervári tanítói közül jelentőségében messze ki-
emelkedik *Karl Maximovics Ber* az Akadémia tagja, polihisztor, világhírű tudós,
nagy orosz patrióta. Életének nagyobb részében a pétervári egyetemen az össze-
hasonlító anatómia professzora volt. Neves antropológus, akitől Reguly elsajátí-
totta az antropológia alapvető elemeit. De Ber jeles utazó és felfedező is egyben,
aki a Novaja Zemlján járt, majd akárcsak Reguly, a lappok között kutatott, ké-
sőbb a Káspi-tenger környékére vezetett nagyjelentőségű halászati expedíciót. Az
1845-ben megalakult Földrajzi Társaság Etnografiai Osztályának élén is először
Ber állott (1845—1848 és 1859—1860). A Földrajzi Társaság első kiadványában
jelentős tanulmányt írt: „A néprajzi kutatásokról általában és különösen Orosz-
országban” (1846) címmel, melyben többek közt ezeket írja: „Míg az egyiptomi
ritkaságok csaknem teljes gyűjteménye van nálunk s azokra milliókat költünk el,
addig seholsem őrizték meg eddig az orosz balalajkát”. Ber Regulynek atyai jó-
barátja, s urali útjára komoly tanácsokkal készítette elő. Így az ő javaslata volt,
hogy mindenütt gondosan ügyeljen a földművelés északi határára, melyet azután
Reguly térképen le is rögzített. Ugyancsak Ber buzdította antropológiai és néprajzi
anyag gyűjtésére is Regulyt. De Ber igazi patrióta volt, aki semmiképpen
sem akarta, hogy Reguly hazájával ellentétbe kerüljön. Mint maga írja, Reguly
utazásához elég pénzt tudott volna összeszedni, „de e húrt nem akarom pengetni,
jogom sincs Regulynek honáhozi viszonyát elrontani”. Így Ber nemcsak tudomá-

¹⁷ Edvi Illés Pál i. m.; Athenaeum, i. h.; U. o. 1842. 6. sz. 89—91.

¹⁸ Tokarjev Sz. A.: A forradalom előtti orosz és a szovjet néprajz fejlődésének fő szakaszai. Ethn LXII, 267—269.

nyos téren segítette elő Reguly fejlődését, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy Regulyból igazi patrióta váljék.¹⁹

Sok segítséget nyújtott Regulynek *Vrangel* admirális, aki a Földrajzi Társaság Általános Földrajzi Osztályát vezette. Mint Szibéria-utazó, maga is sok hasznos tanácsal látta el Regulyt, sőt rendelkezésre bocsátotta szibériai összeköttetéseit.²⁰ Bernek köszönheti Frennel kötött ismeretségét,²¹ továbbá *Sjögren* akadémikussal való barátságát, melynek sok hasznát vette későbbi munkájában.²²

De nemcsak e kiváló tudósokkal szövődött kapcsolata volt Regulyra nagy hatással, hanem Pétervár hatalmas múzeumai is megragadták figyelmét, melyeknek állandó látogatója volt. Így maga Fren kalauzolta a híres Ázsiai Múzeumba, melyben nemcsak a néprajzi tárgyak kötötték le figyelmét, hanem a csud sírokból talált leletek is.²³ Meglátogatta az Akadémia Múzeumát, „mellette van Nagy Péter kabinetje. Három szobából áll, szerszámai, munkái, mintái, stb. effélével felépítve”. Gyakran látogatta a híres képtárat és a mellette lévő régiségtárat is.²⁴

Pétervári tartózkodásának első évében feladatai már világosan kirajzolódtak előtte. A Magyar Tudományos Akadémiához küldött jelentésében megállapítja, hogy a nyelvészeti cél elérése után a rokonság kérdésének második, nem kevésbé fontos részét kell megvizsgálnia: „Ha a linguistikai rész tisztában és meghatározva van, akkor a kérdés ethnographiai és historiai fontosságára kell menni, hogy a kérdés teljes fejezetét hozhassuk elő; és vigyáznom kellett utamban mindenre, mi a nép külsejét, alkotását, characterét, öltözetét, szokásait, superstitióit, mythológiáját, régiségeit, sat. illeti”.²⁵ Céljai sorában a néprajzi kutatás egyre fontosabb helyet foglal el. 1844-ben feladatát már így határozza meg: „Von der Academie der Wissenschaften zu Pesth in Ungarn nach dem nördlichen Ural zur philologischen und ethnographischen Untersuchung des Volkes der Wogulen geschickt...”.²⁶ Jelentéseiből a Magyar Tudományos Akadémia is mindig kiemeli a néprajzi feladatokat: „R. nagyon is bízva földieinek részvételében, terjedelmes előkészületeket tett Ázsiában teendő ethnographiai s nyelvészeti buvárlásokhoz”.²⁷

Feladatainak Pétervárott történt tisztázása után végre elindulhatott urali útjára. Moszkvában aránylag rövid időt töltött, mégis talált rá lehetőséget, hogy még a magángyűjteményeket is megtekintse. „Spasski úrnak, az „Antiquitates

¹⁹ Toldy Ferenc: Reguly. utazásai. Reguly Album. LXXVI; LXXXII; Athenaeum, 1842. 5. sz. 72—78; Baer, Körösi-Csoma és Reguly Antal, őseik eredeti lakhelyét kutató magyarok, Világ, 1843. 4. kk; Nemzeti Ujság, 1844. 48. sz. Ezenkívül lásd még: Б. Е. Райков: Академик Бэр как русский патриот и гражданин. Вестник Академии Наук СССР. 1949. 6. 136—139. Л. С. Берг: Всесоюзное географическое общество за сто лет 22, 30, 39, 42. Москва-Ленинград 1946. — Большая Советская Энциклопедия 6. 446—447. Москва, 1951. — Baer, Ueber der jetzigen Zustand und die Geschichte des Anatomischen Cabinet's der Academie der Wissenschaften zu St. Petersburg (1850). Lukács Károly: A halászat és halismeret fejlődése a Szovjetunióban. Tokarjev Sz. A. i. m. 268. — Ber munkásságának értékelésében ellentmondás van az egyes források között. Tokarjev Sz. A. a konzervatív „német irány” képviselőjeként mutatja be, ezzel szemben Rajkov és a Nagy Szovjet Enciklopédia, mint haladó tudóst és orosz patriótát értékel.

²⁰ Athenaeum, 1842. 5. sz. 72—78; Berg i. m. 29, 39.

²¹ Athenaeum, 1842. 6. sz. 89—91.

²² Athenaeum, 1842. 5. sz. 72—78.

²³ Athenaeum, 1842. 6. sz. 89—91.

²⁴ — —: Reguly Antal újabb levelei. Athenaeum, 1842. 45. sz. 709—716.

²⁵ Pápay József i. m. 5.; Toldy Ferenc i. m. XLII.

²⁶ Tobolszk, 1844. márc. 7. Reguly Gorcsakov herceghez. MTAK. jelzés n.

²⁷ Kisgyűlés, 1844. ápr. 1. Magyar Akadémiai Értesítő. IV (1844), III. sz. 60.

Sibiriacaé" neves kiadójának csud régiségára kötötte le figyelmét, melynek tárgyai mind szibériai sírhalmokban találtattak".²⁸

Fentebb láttuk, hogy Reguly már lappföldi utazása alatt elhatározta a koponyák gyűjtését. Ez az elhatározás mindinkább megerősödött benne a Berrel való kapcsolata révén, akitől elsajátította az antropológiai mérések módszerét és a gipszöntvény készítése módját. Antropológiai terveiről még Pétervárról írja a következőket: „...még azt kívánom megjegyezni, hogy minthogy különös figyelemmel akarnék a finn népek physicali históriájára lenni, akaratom egy cranium-gyűjteményt ezen népcsaládbul szerezni és minden egyes finn népnél koponyákat gyűjteni, fejméreteket és gypslenyomatokat. — minek mesterségét itt (t. i. Pétervárt) megtanultam — venni; ezt mi magába nem nagy munka — szép volna a többi borealis népekre is és talán minden Szibéria részeire kiterjeszteni (ha úti segítségem megengedi, egész Szibériát meglátogatni) miből idővel egy munka a Poláris népekről vagy talán még nagyobbítva, a Turányi nép classisrul (mi bizonyosan nem haladja meg nemzeti érdekünket) támadhatna, mely Morton munkáját az Amerikai népekről bizonyosan felül haladná. És egy illy munkának utóbb, ha a sírhalmokban található koponyákra egyre nagyobb figyelem fordítatik, valamint a népek régi geographiai kiterjedésére úgy némellyeknek nemzetisége meghatározására is fontossága lehet”.²⁹

Céljának megfelelően Reguly ásatások útján is igyekezett antropológiai anyaghoz jutni. Így Pétervár környékén hat sírt ásott fel, de „egész zsákmánya egy jól fenntartott koponya lett”.³⁰

Ber szóban, későbbben pedig levélben is megbízta Regulyt, hogy a pétervári Akadémia Múzeuma számára gyűjtsön vogul koponyákat és gipsznyomatokat.³¹ Protoszov bányaigazgatótól Bogoszlóvszkban meg is kapta az első két vogul koponyát. De nemcsak tárgyi anyagot gyűjtött, hanem állandó antropológiai méréseket is végzett. Antropológiai munkája nem ment minden zökkenő nélkül. Pelim környékén „azon babonás hír terjedt el, hogy egy olly férfi utazza be a tájakat, ki határtalan hatalmat gyakorol a kedélyek felett, az embereknek, tetszése szerint, vagdalja le fejeiket, azokat gipszbe takarja s ládában magával viszi: hogy kíséretében nyolc vasas és azért sérthetetlen férfi jár”. E hír következtében az egyik faluban Regulyt barátságtalanul fogadták, holott máskor mindenütt nagy szeretettel siettek elébe a vogulok. Regulynak csakhamar sikerült ezt a balvéleményt eloszlatnia, mely Ber szerint onnan keletkezhetett, hogy az egyik tisztviselő, akit Reguly gipszvásárlásra kért, „hallott valamit arról, hogy a holtak képei le szoktak gipszbe vétetni, de nem arról mikép élőkí is leformáltathatnak, s így talán hivatali kötelességének tartotta a gipszvételt megakadályozni, nehogy a vogul arcképzet iránti érdek néhányának életébe kerüljön”.³² Reguly többek között gipsznyomatokat készített egyik vogul tanítójának, a 79 éves aggastyán Jurkinának fejről; Irbitben a helyőrség baskir és mizer katonái között, pedig értékes antropológiai méréseket végzett.³³

Az Orosz Akadémia Múzeuma részére gyűjtött vogul koponyákat először Bo-

²⁸ Toldy Ferenc i. m. LXIII.

²⁹ Pétervár, 1843. júl. 28. Reguly Toldyhoz. MTAK. M. Irod. 4°. 88.; Az idézett helyet jelentősen átirva közli Toldy Ferenc i. m. LX—LXI; antropológiai tanulmányaira l. még Toldy Ferenc: Visszatekintés Reguly utazásaira. Új Magyar Múzeum, 1851. 230.

³⁰ Toldy Ferenc i. m. LVIII.

³¹ Pétervár, 1844. jan. 19. Ber Regulyhoz. MTAK. jelzés n.

³² Toldy Ferenc i. m. LXXIX—LXXX.

³³ Toldy Ferenc i. m. LXXIII; Pápay József i. m. 13.

goszlovszokban helyezi el,³⁴ majd innen továbbküldi őket: „Die wogulische Köpfe werden durch Herrn Felkner, natschalnik in Kuschwa, mit der caravane abgeschickt werden (sie sind an die Academie adressiert: à remettre à monsieur d. Baer) es sind 4 gypsabgüsse u. 2 schädel in natura, ich werde hier auch etliche Tschermische un Tsuchwaschische abgüsse machen”.³⁵

Az anyagnak Kazánba való megérkezése után azonnal Nizsnij-Novgorod felé irányítja a küldeményt.³⁶ A további antropológiai anyagot négy ládában pedig már egyenesen a Fren címére küldi.³⁷ Mint a fentiekből kitetszik, Reguly antropológiai anyagának jelentős része a Pétervári Akadémia Múzeumába került. Magyarországra mindössze csak két koponyát hozott magával.³⁸ Reguly hazatérése után a palócoknál végzett antropológiai méréseket, de ezeket a részletes és nagyon becses adatokat antropológusaink még nem dolgozták fel.³⁹

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásai között régészeti feladatok is voltak. Ezeket Reguly kétségkívül teljesítette, amint kitűnik egyrészt a hat sír felbontására vonatkozó fentebb idézett adatból, másrészt a Magyar Tudományos Akadémia megállapításaiból, mely szerint Reguly a régi sírokat is szemmel kísérte, „miközben azok különböző formáikra, tartalmukra, geographiai elterjedésükre olly szigorú figyelmet fordított”.⁴⁰

A már említett Spasski az „Antiquitates Sibericae” szerzője régiségtárából „takaros kis gyűjteménnyel” ajándékozta meg Regulyt „azon ígélet mellett, hogy mire utazónk visszatér, ha írásai, rajzai s feliratgyűjteménye, mik munkája első kiadásánál sokkal gazdagabbak, rendben lesznek, ezekből vele több érdekes kivonatot közlőnd”. Az az ajándék minden valószínűség szerint azonos a tárgycsoporttal, amely a már említett jegyzékben így szerepel: „Tizenkilenc darab vegyes régiség, mellyek Sibériában csud sírokban találtattak”.⁴¹ Ugyanezeket Toldy Ferenc is említi, mint „csud sírokból került darabok”-at.⁴² Utazása közben állandóan figyelemmel kísérte a régészeti leleteket és a legérdekesebbekből hozott is haza magával. Pl. „Várromion lelt cserépedénytöredék (ilyes edényekkel jelenleg nem élnek)”.⁴³ De igyekezett numizmatikai csere viszonyt is létesíteni az orosz múzeumok és a Magyar Nemzeti Múzeum között.⁴⁴

A fentieknél múzeumunk szempontjából sokkal jelentősebb volt Reguly néprajzi tárgygyűjtő tevékenysége. Mint említettük a lappoknál is szerzett néhány tárgyat; a gyűjtést a vogulok és osztjákok körében is folytatta, de itt a tárgyak jelentős részét ajándékba kapta. Így kapta pl. a Pelim melléki voguloktól azt a fekvőhúros hárfaszerű hangszert, melyet *sangurnak* neveznek.⁴⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy a vogulok szeretettel vették körül Regulyt Antal. „Azon méltánylat, melyet felfogásuk szerint is lelt a vogulok népisége abban, hogy egy vidéki nyelvüket s erkölceiket elsajátítani közéljük jött, bennük bizodalmat és lelkesedést támasztott; s érkezésemkor nem ritkán megzendültek a nemzeti hangszerek és

³⁴ Bogoszlowszk, 1845. febr. 27. Reguly Frenhez. MTAK. jelzés n.

³⁵ Kazán, 1845. márc. 20. Reguly Berhez. MTAK. jelzés n.

³⁶ Nizsnij-Novgorod, 1845. június 11. Reguly Frenhez. MTAK. jelzés n.

³⁷ Nizsnij-Novgorod, 1845. aug. 28. Reguly Frenhez. MTAK. jelzés n.

³⁸ ONMI. 6—1896. 79—80. tétel.

³⁹ MTAK. Egyh. és B. 4°. 82. Kb. száz fejelet tartalmaz.

⁴⁰ Világ, 1843. 6. sz. 41—43.

⁴¹ MTAK. 38—1847; ONMI. 6—1896.

⁴² Toldy Ferenc i. m. CXXIII.

⁴³ ONMI. 6—1896.

⁴⁴ Kazán, 1843. nov. 7. Reguly levele. MTAK. M. Irod. 4°. 88.; Magyar Académiai Ertesítő. 1844. 87.

⁴⁵ Toldy Ferenc i. m. LXXIII.

ének; játékokat és tánczokat adtak elő, hogy ekkép örömeiket nyilvánítsák s engem szívük szerint megbecsüljenek”.⁴⁶

Még nagyobb lelkesedéssel végezte Reguly a tárgyak gyűjtését, amikor Ber közvetítésével a Pétervári Akadémia tárgyak, rudaharabok gyűjtésére külön fel is szólította.⁴⁷ Erre Reguly örömmel vállalkozott. „Der Antrag ihrer Academie für ihre ethnographische sammlung ankäufe zu machen, macht mir sehr viele freude; der gedanke ohne allen solchen ethnographischen Gegenständen, wie ... zurückzufahren schmerzte mich schon öfters. — Ich habe gestern schon anweisung gegeben, damit man mir die drei wogulischen Instrumente, Schangur, Tatnpoi und Tumra von der Lozva den Ankauf schicke, und werde diese Tage, wenn ich mich mit mehreren wogulen, die von der Lozwa hier ankommen sollen beschäftigen werde, meinen Baktyar den befehl gegeben eine wogulische jurte in modell zu machen haben...”.⁴⁸ Az Akadémia Múzeuma számára gyűjtött anyagot Reguly el is juttatta Pétervárra, mint az Frenhez írott leveléből kiderül. „Soeben von den Herrn von Baer zugeschickten ethnographischen gegenständen mehreres der Petersburger Akademie zustehen könnte, so werde ich mich sehr glücklich schätzen, diese Ihr bei meiner rückkehr nach Petersburg zu übelassen”.⁴⁹

Szeretetük jeléül a vogulok továbbutazásakor tárgyakkal ajándékozzák meg Regulyt. „A Szigva s a Tapszija lakói, kik között a tavali nyarat töltöttem, jöve-telemről értesültek, s folyóik torkolatainál összegyülekeztek, hogy barátjoknak végbúcsúkezet nyújtsanak”⁵⁰ — írja Toldynak. Ekkor történt az ajándékok átadása: „Zum Andenken der an ihren Ufern verlebten Tage gab mir der Fürst von der Sigwa einen Bogen nebst sieben Pfeilen, die ich nebst anderen ethnographischen Gegenständen der Academie vorzulegen die Ehre haben werde” (A Magyar Tudományos Akadémiáról van szó).⁵¹

A fentiekből világosan kitetszik, hogy Reguly nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeum számára gyűjtött anyagot, hanem Ber megbízásából, a pétervári Akadémia Múzeuma részére is, mely anyag ma minden bizonnyal a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi és Antropológiai Múzeumában van, a Szovjetunió legnagyobb ilyenemű intézményében. Mivel e gyűjtemény sorsát nem ismerjük, kísérjük figyelemmel annak az anyagnak történetét, melyet Reguly a Magyar Nemzeti Múzeumnak szánt.

1846-ban érkezik vissza Reguly Pétervárra és ez év novemberében indítja útnak hat ládában „ethnográfiai és természethistóriai” tárgyait Pest felé. „Ezen tárgyakat (néhány követ kivéve) akaratom az Académiának vagy a Múzeumnak általengedni”⁵² — írja ekkor. Mikor 1847-ben Reguly egy napot (X. 14.) Pesten töltött⁵³ az Akadémián a már megérkezett tárgyak bemutatásra való előkészítésében maga is segédkezett.⁵⁴ Ugyanekkor ajánlja fel Toldy Ferencnek, önzetlen barátjának a még nála lévő két néprajzi tárgyat: „... kérem elfogadni

⁴⁶ Munkácsi Bernát i. m. VIII.

⁴⁷ Pétervár, 1844. jan. 29. Ber Regulyhoz. MTAK. jelzés n.

⁴⁸ Vsevolodo-Blagodtszkij, 1844. febr. 10. Reguly Berhez. MTAK. Két hónappal korábban ezekről a tárgyakról ezt írja: „Instrumentumok kettő vagyon, az egyik Tar- napoi, álló húrral, egy kis hária formájában, a másik Sangur szélős (?) húrral és hosszú alakú.” Vsevolodo-Blagodtszkij, 1843. dec. 22. Reguly levele. MTAK. M. Irod. 4°. 88.

⁴⁹ Nizsnij-Novgorod, 1845. július 15. Reguly Frenhez. MTAK. jelzés n.

⁵⁰ Toldy Ferenc i. m. CV—CVI.

⁵¹ Raifi kolostor (Kazán mellett) 1845. május. Reguly levele. MTAK. M. Irod. 4°. 88.

⁵² Pétervár, 1846. kb. nov. Reguly levele. MTAK. M. Irod. 4°. 88.

⁵³ Magyar Académiai Értesítő, VII (1847) X, 298.

⁵⁴ Csákány, 1847. okt. 24. Reguly levele Toldyhoz. MTAK. M. Irod. 4 88.

egy fém ing csatot, melyet itthon találtam, és egy kaftán övet (Bucharai munka), melyet tatárok és különösen a kirgizek hordanak”.⁵⁵

1847 november 8-án az Akadémia ülésén Toldy Ferenc titkoknak számolt be azokról az eredményekről, melyeket Reguly különböző útjai alkalmával elért,⁵⁶ „melly alkalommal a Reguly által sok gondnal és költséggel összeszerzett *ethnographiai gyűjtemény* is fel vala a gyűlési teremben állítva”. Minden bizonnyal ez a kiállítás egyike volt a legkorábbi magyarországi néprajzi kiállításoknak. Azt pedig, hogy milyen tárgyakból állott a Reguly által hozott gyűjtemény, Toldy Ferenc már többször idézett tanulmánya fejtí ki, s tanulmányának jelentőségét és hitelességét növeli az is, hogy Toldy e dolgozatát Reguly bevonásával írta. A Reguly által gyűjtött anyag szerinte a következő: „1. Különféle ruházatok; különösen lapp, szamojéd, vogul, osztyák és mordvin, férfi és női, szőrme (pelz), vászon, gyapjú és csalánvászonból készült felső- és alsó öltönyök; fejkendő, kötények, cipők, különféle ékszerek. E darabok, kivált a nőingek, részint igen czifrák, nagy gondnal és ügyességgel kivarrottak, némelyeknél a színek összeállítására s a rajz (dessein) csinos ízlést tanusító. A lapp s némely vogul szőrmés ruhát ezek közül maga utazónk viselte. 2. Bábok, nevezetesen szamojéd és cseremisz, férfi és nőalakok. 3. Minták ú. m. vogul, cseremisz, osztyák és orosz lakok, szárok, korcsolyák, ívek, hállók. 4. Fegyverek: sokféle nyilak s ide tartozó eszközök. 5. Egy valódi vogul lant (saŋgur), s egy valódi osztyák bálvány. 6. Régiségek: cserepek, vogul érczkép, pénz; csud sírokból került darabok. 7. Különféle csont-, állat- és ásványtani tárgyak, úgy kövületek is, részint igen nagy becsűek. Reguly e küldeményt azon óhajítás nyilatkoztatása mellett ajánlotta az akadémiának, hogy ha ez fel nem kívánna állítani, az a nemzeti múzeumba tétetnék le, mi csakugyan így is történt. Nem szükséges említenem, hogy e gyűjtemény, bár nem tetemes, mégis a maga nemében egyetlen a mívelt Európában; s méltónak tartom, hogy annak tárgyai kivétel nélkül mind lerajzolva, részint színes nyomtatásban közzé tétessenek, akár Reguly útleírásában, akár az akadémia Évkönyveiben. Mennyivel biztosabb közlemények volnának ezek azon másolatoknál, melyeket némely nagy nevű utazók munkáikban részint futólagos látás, részint csak elbeszélés után készített a rajzoló”.⁵⁷

A rövid időre kiállított anyagot az Akadémia valóban átadta a Nemzeti Múzeumnak. „A Fenséges nádorispán meghagyja az Igazgatónak, hogy a Reguly Antal magyar akadémiai levelező tag által ajándékozott, többnyire *ethnographiai gyűjteményt* a magy. akadémiai titkártól vegye át”.⁵⁸ A gyűjtemény a Nemzeti Múzeumon belül hosszú éveken át gazda nélkül hanyódott. Pápai Károly 1890-ben azt írja, hogy legnagyobb része szétszóródott.⁵⁹ Xantus János két évvel később megállapította, hogy a szőrmés tárgyakat nem lehetett megvédeni a molyok

⁵⁵ U. o.

⁵⁶ Magyar Akadémiai Értesítő, VII (1847) X. 298.

⁵⁷ Toldy Ferenc i. m. CXXII—CXXIII.

⁵⁸ „Az átvételről, illetőleg átadásról sem a M. N. Múzeum Irattárában 1847—1884-ig, sem a M. Tud. Akadémia titkárságának irattárában, sem különben az Akadémia 1848—1849-ik évi kisgyűlésének jegyzőkönyvében semminemű adat nem található; ellenben az akadémiai Titkárság 1847-ik évi actacsomójában 38—1847. sz. alatt fellelhető Reguly ethnographiai küldeményének jegyzéke” I. ONMI. 6—1896. — Reguly egy levelében említi, hogy a nádortól a Múzeumnak átadott tárgyakért a köszönő levelet megkapta. Lehsen, 1848. máj. 19. Reguly levele Toldyhoz. MTAK. M. Irod. 4°. 88.

⁵⁹ Pápai Károly: A vogulok és osztyákoknál. Ethn. I, 117—118

garázdálkodásától, így „felsőbb jóváhagyás mellett a megrongált tárgyak elégettek s a leltárból kitöröltettek.⁶⁰ A néprajzi anyagot végre Jankó János szedte össze a század végén, de tudományosan feldolgozva a mai napig sincsen.

Reguly Antal munkásságát az egykorú orosz néprajz- és földrajztudomány is nagyra értékelte. Ezt a Reguly által készített térképpel kapcsolatban a következőképpen fogalmazták meg: „Wenn auch die Materialien zu dieser Karte ursprünglich, von ihm nur „in der Absicht zusammengetragen wurden, um durch eine möglichst genaue geographische Uebersicht des Landes eine sichere Grundlage zu seinen *ethnographischen* Studien zu gewinnen“, so kann doch wol (!) bei denen, welche den auf früheren Karten des Uralgebietes vorhanden und nun ausgefüllten weissen Fleck kennen, darüber kein Zweifel sein, dass Reguly durch seine Karte und die derselben beigegebenen Erläuterungen in der Wissenschaft der Ethnographie und Geographie Russlands der Entdecker einer umfangreichen *terra incognita* geworden ist”⁶¹.

Hazatérése után Reguly anyagát szerette volna hozzáférhetővé tenni. „Néprajzi eredményeit külön két munkában volt szándéka megírni, az egyik az „összes finn néptörzsekről” szólott volna, a másik az uralontúli ugorokról, azok költészetéről mindenütt tekintettel a magyarságra”.⁶² Sajnos hosszú és fájdalmas betegsége, korán bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy nagyszerű tervét valóra válthassa.

Reguly Antal gyűjteményével lényegében megvetette alapját a később megalapított Néprajzi Múzeumnak. Ebben mint fentebb igyekeztünk rámutatni, indító szerepe volt pétervári tartózkodásának, Berrel való szoros barátságának, valamint az éppen akkor kialakult orosz néprajztudomány tüzetes megismerésének.⁶³

Azok a népek, melyeknek körében valamikor Reguly járt, ma a felemelkedés nagyszerű útját járják. Igazzá vált, amit Reguly mondott róluk: „a vitéség nem egyes népek tulajdona, minden világ népe vitéz, ha az idők olyanok, hogy lelkesedésre és tettekre vágyás hatja által”.⁶⁴ Ma ilyen idők élnek a Szovjetunió népei s köztük a Reguly által annyira szeretett vogulok és osztjások is.

II. Kapcsolatok a XIX. század végén

A XIX. század vége a magyar néprajztudomány szervezeti kialakulásának és felvirágzásának korszaka. 1887-ben jelenik meg *Herman Ottó*: A magyar halászat könyve c. munkája, melynek jelentőségéről egyik méltatója a következőket írja: „a magyar mű megjelenéséig az ethnographia világirodalmában — a rendkívül fejlett, de abban az időben még Európaszerte csaknem ismeretlen orosz irodalmat leszámítva — sem akadt egyetlen a *Hermané*-hoz fogható, kimerítő,

⁶⁰ Xantus János: A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethn. III, 298.

⁶¹ St. Petersburger Zeitung, 1847. 20. sz. MTAŰ. M. Irod. 4°. 88. — Magyarul Pápay József i. m. 24.

⁶² Pápai Károly: A vogulok és osztjákoknál. Ethn. I, 117—118.

⁶³ A legjelentősebb orosz munkákat igyekezett megszerezni és azokat magával hozta Pestre. 1847-ben összesen 56 könyvet adott át az Akadémiának, „mik közül 17 db. a csud népeket és földeket, 11 db. egyéb ázsiai népeket, 23 db. az orosz történet és országismét illeti; úgy öt rendbeli nagy és becses abroszt, mik az európai éjszakot tárgyazzák”. Magyar Akadémiai Értesítő VII (1847), X, 298. Halála után 78 különböző, nagyjából Oroszország népeire vonatkozó értékes művet vett át hagyatékából a Magyar Tudományos Akadémia. MTAŰ. Könyvtári iratok, 5—1.

⁶⁴ Pápay József i. m. VII.

rendszeres, terjedelmes monographia sem a primitív halászat módjáról”.⁶⁵ 1889 októberében megalakult a „Magyarországi Néprajzi Társaság”, melynek vezetői sorában ott találjuk Herman Ottót, Xantus Jánost, Hunfalvy Pált, Pápai Károlyt, Török Aurélt, Jókai Mórt és másokat. A Társaság 1890-től kezdve kiadja folyóiratát, az Ethnographiát. A sokáig tespedő Néprajzi Múzeum körül is mozgás indult meg. *Herrmann Antal* a szakkörök, *Herman Ottó*, a kormány figyelmét igyekszik a szégyenletesen elhanyagolt Néprajzi Múzeum kérdéseire felhívni.⁶⁶ A millennium közeledte pedig újra felhívta a figyelmet a magyarság őstörténetének kérdése és ezzel kapcsolatban az oroszországi rokon népek kutatásának fontosságára.

Az orosz néprajztudomány e korszakát elsősorban a helyhezkött kutatások nagyméretű megnövekedése jellemzi. A szibériai politikai száműzöttek (pl. Bogoraz, Sternberg és mások) komoly és magasszínvonalú munkát végeznek. Lenin és Plehanov munkáival kapcsolatban a parasztság sorsának a kapitalizmusban történő vizsgálata a néprajz kutatóit is erősen foglalkoztatja.⁶⁷ E korszakban indulnak meg a legjelentősebb orosz néprajzi folyóiratok; *Radlov* és *Sternberg* vezetésével ekkor válik az orosz néprajzkutatás egyik központjává az Akadémia Néprajzi és Antropológiai Múzeuma Pétervárott. *Anucsin D. N.* az evolucionizmus alapján álló iskolája egyesíti magában a néprajz, antropológia és régészet tanulmányozását.⁶⁸

A Néprajzi Múzeum és az orosz néprajztudomány második találkozása tehát lényegesen más körülmények között ment végbe, mint azt Reguly esetében láttuk.

1. Pápai Károly

„Reguly eszménye ösztönzött engem is igénytelen vállalatomra, melynek legjobb eredményének tekinteném, ha másokat is hasonló irányú kutatásokra serkentene” — írja kutató útjáról Pápai Károly.⁶⁹ Mint néprajzkutató és mint antropológus egyaránt kiváló képzettségű kutató volt. *Török Aurél* első tanítványai közé tartozott, antropológiai előadásait 1881-től kezdve hat féléven keresztül hallgatta.⁷⁰ Így *Munkácsi Bernát* kitűnő munkatársat talált benne tanulmányútjához, s Pápai segítségével folytathatta Reguly félbehagyott munkáját.

Pápai Károly előkészítő munkáját Munkácsi Bernát társaságában Pétervárott kezdte meg, ahol néhány hetet töltött. Itt közelebbi ismeretséget kötött *Radlov*-val, aki végigkálauzolta az „ázsiai archeológiai és ethnographiai múzeumok”-on.⁷¹ Radlov maga mindent elkövetett, hogy az orosz kormány megfelelő nyílt ajánlólevéllel lássa el Pápai és Munkácsit. Ez az ajánlólevél elősegítette Pápai útját, még olyan nehéz területen is, mint az Ob felső vidéke, ahol hetekig kísérő őr tettek mellé.

⁶⁵ Lambrecht Kálmán, Herman Ottó, 150. Bp. 1920.

⁶⁶ Herrmann Antal: A Néprajzi Társaság és Múzeum ügye a képviselőházban. Ethn. II, 23—26.

⁶⁷ Jellemző, hogy Jankó János is végez ilyen kutatásokat Osztyákokföldön. (Egy osztyák háztartás kiadásai és bevételei NÉ. V (1904), 61—67. A „kulák kupec” alakjára is felhívja a figyelmet.

⁶⁸ Tokarjev i. m.

⁶⁹ Pápai Károly: A vogulok és osztyákoknál. Ethn. I, 130.

⁷⁰ Bartucz Lajos: A magyar ember. A magyarság antropológiája. Bp. é. n. (1939) 116—117.

⁷¹ Munkácsi Bernát: Nyelvészeti tanulmányutak a vogulok földjén. Budapesti Szemle, 60 (1889), 214.

Pápai útja közben szoros kapcsolatot teremtett az orosz néprajz legjelesebb képviselőivel, s alkalma volt a múzeumok anyagának megismerésén kívül, jelentős néprajzi irodalmat is áttekinteni. „Az időzésnek a különböző városokban célja volt, a múzeumoknak, főleg a néprajzi múzeumoknak a tanulmányozása. Emellett az orosz fővárosban hosszabban időzve, tájékozódást kívántam szerezni a tárgyakra vonatkozó, nálunk hozzáférhetetlen irodalomban. A néprajzi múzeumok tanulmányozása sok tanulságot és meglepetést nyújtott. A soknépű Oroszországban élénk élet van a néprajzi kutatás terén, és ez a múzeumokban is kifejezést nyer. Különösen érdekes Moszkvának az orosz birodalom összes népeire és az összes szláv népekre kiterjedő gyűjteménye. E mellett nemcsak az európai Oroszország jelentékenyebb városaiban vannak néprajzi gyűjtemények, hanem a távol Szibéria félreeső városkáinak egyre másra keletkező múzeumaiban is”.⁷² Pápai maga is nagyjelentőségűnek tartja az orosz múzeumokban és könyvtárakban végzett tanulmányait. Ezért miután gyűjtését befejezte, a következő tervet alakítja ki: „Moszkván és Péterváron át, a gyűjtött anyag feldolgozásához nélkülözhetetlen múzeumi és irodalmi tanulmányok megtétele után kívánok hazautazni”.⁷³

Kazánban Pápai Károly *Iván Nikolajevics Szmürnovval* a kazáni egyetem történelemtanárával ismerkedett meg, aki munkájához sok segítséget nyújtott. Általában kazáni tartózkodása lehetővé tette, hogy a tanulmányához legszükségesebb szakemberekkel pl. *Weske Mihállyal, Nikolaj Ivanovics Iminszkijjel* és másokkal szoros kapcsolatot teremtsen. „E tudósokkal való érintkezésben kellemesen és tanulságosan folyik le az a két hét, melyet Kazánban a Volga és Káma folyók jegének teljes eltakarodásáig, a gőzhajózás megindulásáig tölteni kellett”.⁷⁴

Az orosz múzeumok és az orosz néprajztudomány megismerésének köszönhette Pápai, hogy a Néprajzi Múzeum részére oly jelentős gyűjteményt tudott összeállítani. „Tanulmányaim kapcsán létesült és azok megvilágítására szolgál néprajzi-, embertani-, régészeti- és fényképgyűjteményem. E gyűjteményről a következőkben nyújthatok rövid áttekintést.

I. Néprajzi tárgyak:

1. Lakásminta, konyhai eszközök, tisztálkodási tárgyak, bölcsök	46 drb
2. Ruházkodás, ennek anyaga és feldolgozási eszközei. Ékesítési tárgyak	103 „
3. Vadászati tárgyak. Cselek és ezek mintái. Nyilak. Kések. Szánok mintái	51 „
4. Halászati tárgyak. Cselek, ezek mintái, és készítési eszközei. Csónakminták	25 „
5. Orvosságok; izgató szerek és ezek tartói	30 „
6. Mithológiai vonatkozású tárgyak, sámáni eszközök, fétisek. Zene-eszközök, Rovásos fák	47 „
Összesen:	302 drb

⁷² Pápai Károly: A vogulok és osztyákoknál. Ethn. I. 122.

⁷³ Jelentés dr. Pápai Károlynak északnyugati Szibériában tett utazásáról. FK. 17. (1889), 424.

⁷⁴ Munkácsi i. m. 220.

II. Régészeti tárgyak:

Kő-, bronz-, réz-, vastárgyak. Tizenöt darab újabbleletű
mithológiai jelentőségű ezüsttárgyak 37 drb

III. Fényképek (negatívok):

1. Mellképek (antropológiai érdekűek) 42 „
2. Csoportképek (a ruházat feltüntetésére is) 32 „
3. Néprajzi képek: az építkezést, életmódot és foglalkozást fel-
tüntető és jelentékeny számú mithológiai vonatkozású kép 78 „

Összesen: 152 drb

Néprajzi, régészeti tárgyak és fényképek összesen 491 drb.⁷⁵

A túlnyomólag vogul és osztják tárgyak mellett néhány osztják-szamojéd, zürjén és tunguz tárgy is van a gyűjteményben. „E gyűjtemény jelenleg Nemzeti Múzeumunk tulajdonában van és a legteljesebb vogul-osztják gyűjtemény”⁷⁶ — állapítja meg róla Pápai. Sajnos ez az anyag sincs mai napig se feldolgozva.

De útja komoly jelentőségű antropológiai tekintetben is. „Vizsgálataiban a fő gondját a lakosság bizalmatlansága folytán, de meg a mérések végzésének körülményessége folytán is, a morfológiai megfigyelésekre (szem-, haj-, bőrszín, arc-típus), hajminták gyűjtésére és típusok fényképezésére fordította. Így is sikerült azonban részletesebb méréseket végeznie 40 vogulon, a testmagasság és koponya-jelzőt pedig 100 vogulon, 145 osztjákön, 50 zürjénen és 32 szamojéden határozta meg”.⁷⁷

Sikerült ezenkívül még 3 vogul koponyát is megszereznie.⁷⁸ Antropológiai eredményeiből is csak annyit ismerünk, amennyi „Ugor típus” címmel a budapesti VI. kerületi főreáliskola értesítőjében megjelent.⁷⁹

Sajnos, Pápai Károlyt is ugyanaz a sors érte, mint Reguly Antalt. Azt a nagyjelentőségű gyűjteményt, melyet magával hozott, és melyet a Néprajzi Múzeumban helyezett el, nem tudta feldolgozni, mert 32 éves korában 1893-ban meghalt. Így azt a hatalmas tudásanyagot, mely az orosz múzeumok és az orosz irodalom ismeretéből származott, nem tudja kifejteni és kamatoztatni. Írásbeli feljegyzései, a tárgyakra vonatkozó megállapításai nincsenek meg, illetve eddig még ismeretlen helyen lappanganak.⁸⁰

2. Jankó János

Jankó János, az orosz néprajztudomány eredményeinek és módszerének legkövetkezetesebb érvényesítője és képviselője volt a Néprajzi Múzeum munkatársai között.

Érdeklődése az orosz néprajz és antropológia eredményei iránt már korán

⁷⁵ Jelentés dr. Pápai Károlynak éjszaknyugati Szibériában tett utazásáról. FK. XVII. (1889), 425—426. Részletes jelentést l. ONMI. 11—1889.

⁷⁶ Pápai Károly i. m. Ethn. I, 127.

⁷⁷ Bartucz i. m. 117.

⁷⁸ Dr. Pápai Károlynak előleges jelentése Nyugat-Szibériában tett utazásáról. FK. 16 (1888), 623.

⁷⁹ Bartucz i. m. 117.

⁸⁰ ONMI. 287—1916.

felébred s eleinte, amíg oroszul nem tud, a németül, franciául megjelent orosz kiadványokat forgatja és hasznosítja munkáiban.⁸¹ Ez az érdeklődés annál jobban fokozódik, minél inkább megismeri eredetiben az orosz irodalmat és annak alkotásait. „Bennem ez az orosz út is csak újból megerősítette azt a meggyőződést, hogy a magyarság a maga őstörténetét csak orosz területen, csak keleten ismerheti meg. Ex oriente lux” — írja egyik oroszországi útjáról közölt jelentésében. Egyben azt is örömmel veszi tudomásul, hogy a Nemzeti Múzeum igyekszik lehetőséget biztosítani arra, hogy munkatársai a helyszínen ismerhessék meg az orosz tudomány eredményeit.⁸² A Néprajzi Múzeum számára Jankó után Oroszországban megfordult kutatók a terepkutatást és a tárggyűjtést tartották fontosabbnak s alig vagy kevéssé ismerték az igen gazdag orosz néprajzi irodalmat; Jankó János azonban leszögezi, hogy a magyar néprajztudomány számára „nem az orosz birodalmat, hanem az orosz irodalmat kellett itt felfedeznünk”.⁸³ Utjai alkalmával nemcsak az orosz tudományos élet kimagasló egyéniségeivel került kapcsolatba, hanem figyelemmel kísérte munkáját az orosz Tudományos Akadémia is és kérte, hogy számára is küldje el kutató útjáról írott jelentéseit. Sőt, mikor második útjáról hazatér a millennium utáni korszak kihűlő csillogásában elkeseredve állapítja meg „nálunk mindent elnyel a politika, a tudománynak értéke nincs, az állam szűkmarkú... Én nem akarok politizálni, hanem a tudományért dolgozni”. Ebből a reménytelenségből jellemzően polgári felfogással egy kiutat lát; elmenni innen, mégpedig Oroszországba, ahol a tudományt jobban megbecsülik.⁸⁴ De erre, amint tudjuk, már csak korán bekövetkezett halála miatt sem kerülhetett sor.

Első oroszországi útja 1896-ban hat hétig (júl. 1.—aug. 15.) tartott s ez idő alatt tanulmányozta a pétervári, helsinki, moszkvai és nizsnijnovgorodi (ma Gorkij) múzeumokat. Kérvényében, melyben szabadságideje alatt való kiküldetését kéri, leszögezi, hogy jól ismeri a nyugati múzeumokat s azokból sokat lehet tanulni a rendszerezés és elrendezés tekintetében, „de a mi magyar ethnographiánknak sem elejét, sem folytatását, sem semmiféle vonatkozását meg nem találjuk, s ha egyáltalában van valamelyes analógia összegyűjtve, úgy ezt csakis az orosz gyűjteményekben kereshetjük”.⁸⁵ Ez az első útja igen sok nehézséggel járt, hiszen az orosz nyelvet még csak ekkor kezdi tanulni s az irodalmat még nem tudja kellőképpen használni. Egy dolog azonban megérlelődik benne: hogy amint a nyelvészek már évtizedek óta figyelemmel kísérik az orosz tudomány eredményeit, ugyanígy kell tenniük a néprajz kutatóinak is. Hiszen „ha meg akarjuk ismerni őstörténetünket, ha meg akarjuk érteni néprajzunknak ebből a korból maradt elemeit, vissza kell térnünk oda, ahonnan jöttünk: az orosz területre”. Az előtte álló nehéz feladatokat pedig csak úgy tudja megoldani, ha megismeri „az orosz tudást, az orosz irodalmat, az orosz gyűjteményeket”.⁸⁶

1896-ban a millenniumi kiállításon Jankó János azt a feladatot kapta, hogy *Zichy Jenő* gr. második expedíciójának anyagát rendezze és állítsa ki, egyben tudományos feldolgozását is végezze el. Ezt a munkát Jankó rendkívül gyorsan meg-

⁸¹ Közép-Oroszország legősibb emberfajtájáról. Eth. IV, 70.

⁸² A XI. orosz archeológiai kongresszus Kiebben 1899. aug. 13-tól aug. 31-ig. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról 1899. 127—128; 182.

⁸³ A magyar halászat eredete. 29. Budapest, 1900.

⁸⁴ EA. 1592. 2.

⁸⁵ Magyar halászat eredete, 7.

⁸⁶ I. m. 8. I. még Semayer Vilibald, Jankó János dr. életrajza. NE. III (1902), 119.

oldotta, s ekkor tette számára Zichy azt az ajánlatot, hogy harmadik ázsiai expedíciójára mint etnográfiai munkatárs kísérje el.⁸⁷

*

Zichy Jenő a millennium idejének magyar tudományos életében igen jelentős szerepet játszott. Hatalmas grófi birtokai lehetővé tették, hogy mint a tudomány pártfogója maga is „tudós” szerepében tündököljék. Adonyi birtokán munkásaiból az utolsó csepp zsirt is igyekezett kisajtolni. Az alacsony bérek mellett ugyancsak divatoztak birtokain a ledolgozásnak különböző fajtái: „Gróf Zichy Jenő 120 pár aratójának kölcsönadta a lacikonyhát és a fatálakat, meg egy pár bivalyt az étel kihordására, és ezért kötelezte az aratóit, hogy 100 hold csalamádét ingyen levágjanak és behordjanak” (1906). Így nem csoda, ha a „nemes gróf” aratói sztrájkjal igyekeztek helyzetükön javítani, de hát erre is megvolt a jól bevált orvosság. „Nemcsak a katonaságot rendelték ki, hanem egyes helyeken fegyencekkel arattak (például gróf Zichy Jenő adonyi birtokán)”.⁸⁸

Innen származtak azok a kétségtelenül hatalmas összegek, amelyeket Zichy — s ezt kétségtelenül érdemül kell elismernünk — eltérően kora mágnásaitól nem kártyára, dorbézolásra, hanem tudományos expedíciók szervezésére költött. Mi hajtotta erre az útra? Elsősorban a családi becsvágy, hiszen azért kutatta végig a Kaukázust, hogy ott családjának őseit megtalálja.⁸⁹ De azzal is családjának akart dicsőséget szerezni, hogy gyűjteményeinek jelentős részét nem adta át múzeumoknak, hanem saját családi múzeumot alapított.⁹⁰ Azok a tudományos célok, melyeket az expedíció elé tűz, sokszor fantasztikusak, így pl. a „Batu khán által 1241-ben Magyarországról zsákmánykép elhurcolt és állítólag Khinába szállított Árpád-kori okmányok”-at akarja felkutatni, de eredménytelenül.⁹¹ Tekintettel azonban arra, hogy expedíciói számára általában jó szakembereket sikerült megnyernie, azok mégis komoly tudományos eredménnyel zárultak.

Gyűjteményei, amennyiben azokat maga gyűjti, csekély értékűek: többnyire bazárból vásárol (mint pl. Tbilisziben és Góriban).⁹² Szívesebben vásárolja az uralkodó osztályok anyagát, s ez különösen jól látható a Néprajzi Múzeumba bekerült kaukázusi anyagán. A dísznélküli, egyszerűbb tárgyakat engedi át elsősorban a múzeumnak. A legdrágább tárgyakat pedig éppen családtagjai között osztja szét. „Azon csomag, mely *hat* drb. pecsétnyomot topáz és kristályból tartalmaz (!) és amelyeket az én 6 gyermekemnek akarok adni”⁹³ — írja egyik, Jekaterinburgból (Szverdlovszk) írt levelében. Hogy pedig az ő pénzén vett gyűjtemények legnagyobb része mégis komoly értékét képvisel, az nem a maga érdeme, hanem annak köszönhető, hogy csak elenyészően kis részét vásárolta saját személyében.

Expedícióinak eredményeit a kor legjobb magyar szakemberei vaskos kötetekben dolgozták fel. Azonban Zichy Jenő közvetlen tudományos érdemekre is vá-

⁸⁷ U. o.; i. m. 119. vö. Gróf Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásai. A néprajzi gyűjtemény leírása. 332. l. Budapest, 1897.

⁸⁸ Takács József: A földmunkásmozgalom története, 9. Bp. 1926. (1898) 123—143; Viszonzalasz gróf Zichy Jenő válaszára. U. o. 449—457.

⁸⁹ Herman Ottó: Gróf Zichy Jenő utazása a Kaukázusban. Budapesti Szemle, 93.

⁹⁰ Gróf Zichy Jenő múzeuma, Ethn. X, 335.

⁹¹ Zichy Jenő gr.: Előleges beszámoló harmadik ázsiai utazásomról. 67. Bp. 1900.

⁹² ONMI. 29—1898.

⁹³ ONMI. 38—1898. l. még 29—1898.

gyott s a bevezetésekben, vagy a máshol megjelent önálló kisebb tanulmányokban maga is igyekszik tudományos kérdéseket felvetni és boncolgatni. Ezeket nem minden esetben írta ő, hanem azokkal a szakemberekkel íratta, akik az expedícióban részt vettek. Erre a tényre Herman Ottó is rámutat: „Írásban bírtam a gróftól, hogy ő könyvemre Jankó művének megjelenése után sem ismerte, ennél fogva jelentésének reám és könyvemre vonatkozó részét nem is írhatta.”⁹⁴

Az expedícióban dolgozó szakemberek, így köztük Jankó János is, világosan látták és tudták, hogy Zichy számára ezek az utak elsősorban „úri passziót” jelentenek s ilyen irányú véleményeiket egymás között is elmondották, sőt egy-egy tudatlanságára mutató kijelentését sokáig emlegették.⁹⁵ Jankó János nyomtatott munkáiban természetszerűen mindig elismerőleg nyilatkozott Zichyről, hiszen végeredményben neki köszönhette nagyjelentőségű tanulmányújtját. De leveleiben sokszor elkeseredett hangot üt meg, amikor a gróf valamelyik tervét keresztülhúzza. „A mongolföldi álmódásokat a gróf kegyetlenül lefújta, s jól aligha írhattam volna abban az ideges hangulatban... Elvégre ő 61 éves s nem kívánhatjuk, hogy 30 milliót érő életét könnyen odavesse egy mongol út fáradalmainak és veszedelmeinek. Suum cuique. El kell ismernem, hogy nekem nemcsak a tanulásra, hanem az önálló tudományos munkásságra is alkalmat adott, s mikor túlsok követelésemet megnyirbálta a kobdói úttal, ugyan nem cselekedett a tudomány érdekében, de mindenestre jogával élt.”⁹⁶

A Zichy-expedíciók komoly jelentőségét tehát egyrésztől a kiváló szakemberek biztosították, akik ezekben résztvettek, másrészt az a tény, hogy a gyűjtemények egy része már az expedíciók befejezése után a Nemzeti Múzeum különböző osztályaiba került, de a Zichy-család tulajdonában maradt tárgyak nagyobb része is végül múzeumainkba jutott.⁹⁷

Jankó János 1896-ban visszatérve oroszországi útjáról, azon tündődött, hogyan folytathatná oroszországi tanulmányait, ekkor éri Zichy ajánlata, mely expedíciójának etnográfusául kérte fel. Jankó még nagyobb szorgalommal lát neki az orosz nyelv és irodalom tanulmányozásának és elindulásáig kialakítja azt a három fő témakört, amelyhez anyagot kell gyűjtenie: 1. a magyar halászat eredetének kérdése, 2. az osztjások etnográfiája és antropológiája, továbbá Pápai gyűjteményének meghatározása, 3. az altaji samanizmusnak Kobdo környékén való tanulmányozása.⁹⁸ Végül is azonban a terv lényegesen megváltozott Tbilisziben, ahol Jankó az orosz múzeumok tanulmányozása után a gróf expedíciójához csatlakozott. „Tifliszben konferenciánk volt, melyben én a következő kérelmeket terjesztettem elő: 1. tanulmányozzuk a Volgai és a Szibériai múzeumok anyagát, 2. tanulmányozzuk az osztjások nyelvét, antropológiáját és ethnographiáját s 3. tanulmányozzuk a Kobdo körül élő népek ethnographiáját és antropológiáját, amire 2 év kellett volna. — A konferencia részleteit elhagyom, eredménye az volt, hogy a gróf a kobdói s minden mongol vállalatot törölt ő csak Irkuczkból

⁹⁴ Herman Ottó: Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. Budapesti Szemle. 1900. sz. 183.

⁹⁵ Baku, 1898. ápr. 17-én kelt levele. A Jankó-család tulajdona.

⁹⁶ EA. 1592. 1—2.

⁹⁷ I.—II. expedíciójának muzeális anyaga: régészet és néprajz 990 db. tárgyat tett ki (vö. ONMI. 95—1902); a III. expedícióból Jankó János gyűjtése 696 tárgy + 295 fénykép (ONMI. 37—1903); a Kuznyecov-féle gyűjtemény és Zichy által gyűjtött tárgyak; Zichy-gyűjteményből később átadott tárgyak száma összesen 940. (ONMI. 30—1922).

⁹⁸ Vö. Zichy i. m. Zichy: Ázsiai expedícióm néprajzi eredményei. Ethn. X, 136; Semayer i. m. 120—121.

Pekingbe akart menni, azt is a legnagyobb sietséggel, mire kereken kijelentettem, hogy nekem ilyen kéjutazásra sem időm, se okom nincsen s oda vele nem megyek. Ugyanezt tette Pósta is. Az első két pontot azonban a gróf elfogadta s így a veszett fejszének megmaradt a nyele. Ez az eredmény azonban morálisan czudarul levert, elkedvetlenített, a múzeális munka idegesített, a gróf, ki maga is igen ideges, környezete csak fokozta azt, s nem egyszer voltunk a következő 3 hó alatt azon a ponton, hogy a gróftól szó nélkül elhagyjuk s hazautazunk; ettől csakis a hazai tudományossággal szemben elvállalt erkölcsi felelősség érzete tartott vissza”.⁹⁹

Jankó János múzeumokat tanulmányozó munkáját (1897) Helsinkiben kezdte el, ahol három hónapot töltött s ez idő alatt olyan alapossággal ismerte meg a finn irodalom és múzeumok anyaga alapján a finn halászatot, mint előtte senki még. Itt kötött szoros barátságot U. T. Sireliussal, akivel a halászat kérdését anynyira megkedveltette, hogy maga is a halászat tanulmányozását tűzte ki feladatául és oroszországi útján egész Moszkváig elkísérte Jankót.

1897. okt. 30-án érkezett Jankó Pétervárra, melynek hatalmas arányai, pompája éppen úgy elkápráztatják, mint Reguly Antalt 56 évvel ezelőtt. Legelőször Jankó is az Akadémia Néprajzi Múzeumát (a mai Antropológiai és Néprajzi Múzeumot) keresi fel, s ott feldolgozza a számára igen jelentős anyagot. Ezután nekilát az orosz halászi irodalom „feltedezésének”. Megdöbbenéssel látja azt a hatalmas anyagot, mely elébe tárul: „az utolsó 30 évben évenként átlag 300-ra tehető azon könyvek, tanulmányok és füzetek száma, melyek az orosz földi halászat leírásával foglalkoznak”.¹⁰⁰ Ezek között a munkák között is különösen leköltik figyelmét az általuk már jól ismert *Ber* akadémikus halászi expedíciójának közleményei, akinek másfél évtizedre terjedő kutatását *Danilevszkij* vette át, s az expedíció eredményei gyönyörűen illusztrált albumalakú kötetekben jelentek meg „s albumainak párját a halászat egész világirodalmában egyetlen más nép sem mutatja fel”. A hatalmas anyag láttán, mely ebben a könyvben előtte feküdt, megállapítja: „az oroszok halászatuk megismerése tekintetében ezzel az egy rendszeres munkával többet tettek, mint bármely nyugateurópai állam”.¹⁰¹

De nemcsak hatalmas anyagot ismert meg a múzeumokban és az irodalomban Jankó, hanem megismerte az orosz néprajztudomány vezetőit is. Elsősorban *Radlov V. V.* akadémikusról, az Akadémia Néprajzi Múzeumának igazgatójáról emlékezik meg. „Ez a múzeum volt az, hol három óra terjedt szentpétervári tartózkodásom idejének nagy részét töltöttem”. Ennek az ismeretségnek eredménye, hogy Radlov két alkalommal is (1899 és 1901) meglátogatja a Magyar Néprajzi Múzeumot, s itt nemcsak a tárgyi anyagot, hanem a népzenei fonográf felvételeket is nagy érdeklődéssel tanulmányozza.¹⁰² Megismerkedik többek között *Varpahovszkij*-jal, aki csak nemrégiben jött vissza az Ob mellékéről, ahol az osztyák halászatot tanulmányozta, s így Jankónak nagyon jó útbaigazításokat tud adni.¹⁰³

Az előtte lévő hatalmas anyagnak csak igen kis részét tudta feldolgozni, mert az idő sürgette és útnak indult, hogy a legjelentősebb orosz múzeumokat megismerje. „Utazásom első szakasza. febr., márcz. hónapokból állott: e két hó alatt

⁹⁹ EA. 1592. 1.

¹⁰⁰ Magyar halászat eredete, 23.

¹⁰¹ U. o. 24. (kiemelés tőlem, B. I.)

¹⁰² U. o. 22; Jelentés . . . 1899. 76; Jelentés 1901. 73; Vikár Béla, Élő nyelvemlékek, NE. II (1901), 141. 1. jegyzet.

¹⁰³ A magyar halászat eredete, 26—27.

tanulmányoztam a Reval, Jurjev, Riga, Mitán, Vilno, Smolensk, Moszkva, Kiev, Odessa és Kercs múzeumainak néprajzi anyagait s így ez csendes, folytonos munkában folyt le... Április, május és június hónapokban áttanulmányoztuk Tiflisz, Asztrahán, Saratow, Samara, Simbirszk, Kazán, Perm, Jakaterinburg, Tjumen és Tobolszk múzeumait s ezeken kívül speciálisan a Káspi, Volga és Ural halászatát.¹⁰⁴ Ez út végén Jankó Tomszkban megvásárolta *Kuznyecov* professzor híres gyűjteményét, melynek tárgyai csuvas, mordvin, votják, csere-misz területről valók.¹⁰⁵ Ezek után elvállik az expedíciótól és megkezdí három hónapra terjedő osztják expedícióját. Itt nem akarok az út leírására kitérni, mert ez feladatomon kívül esik, ennek egy igen színes leírását kéziratban a Néprajzi Múzeum Adattára őrzi.¹⁰⁶ Az útra tudományosan igen alaposan felkészült: „Teljesen ismerem az oroszok osztják irodalmát s pontosan tudva, ki hol járt, fel tettem magamban, hogy e járt utakat kerülni fogom; az Irtis, Ob és Konda mel léki „folyami osztjákok”-at ismerjük elég jól, de senki sem kutatta őket bent az őserdőben... s engem ez érdekelt, mert tudtam, hogy ott... anthr. mint ethn. tekintetben a legtisztábban figyelhetem meg”.¹⁰⁷ Az expedícióját hatalmas tudományszeredménnyel fejezte be, gyűjtött 300 tárgyat és ugyananyi fényképfelvételt, 125 erdei osztjákról 5000 antropológiai felvételt készített, megszerzett temetőkből 30 erdei osztják koponyát és 2 teljes csontvázat.¹⁰⁸ Ezzel legjelentősebb oroszországi gyűjtőútját be is fejezte.

Egy kiadatlan levelében, szinte a mi számunkra foglalja össze, egész második oroszországi útjának minden jelentősebb eredményét: „Az én tanulmányaimnak mindazonáltal megvannak a maga eredményei. 1. Ismerem az orosz múzeumokat, úgy amint azt egyetlen egy orosz sem ismeri, sem Pétervárott, sem az önök tudós akadémiájában és tudom mi van azokban minket, magyarokat érdeklő anyag. — 2. Gyönyörű anyagot gyűjtöttem össze arra a kérdésre, a magyar halászatnak melyek az orosz földi elemei, mikor, hol és kitől vettük azt át. 3. Meg tudok felelni arra a kérdésre: a magyarok és osztjákok nyelvi rokonságát megerősíti-e egyrészt az osztják ethnographia, másrészt az osztják anthropológia”.¹⁰⁹

Sajnos ezek közül a kérdések közül, csak a magyar halászat eredetére vonatkozó válaszát adta meg, mely a magyar néprajzi irodalom első nagyszabású összehasonlító jellegű alkotása. Nem kívánom most eredményeit ismertetni; csak arra szeretnék rámutatni, hogy a mű létrejöttében igen nagy szerepe volt az orosz néprajztudománynak, azon belül is a gazdag halászati irodalomnak, hiszen felhasználott irodalmának legnagyobb része (132 mű) orosz. Még Herman Ottó elfogult kritikája is kénytelen elismerni: Az mindenesetre érdemül szolgál Jankó úrnak, hogy Sirelius magisterrel és Büchner conservatortól tájékoztatva, világot vetett a nyugaton merőben ismeretlen orosz halászati irodalomra”.¹¹⁰ Maga Jankó is ezt tekinti munkája egyik legfontosabb eredményének. „De ne felejtjük azt, hogy a jelen munka csak első kísérlet az orosz halászati irodalom forrásainak megnyitására abból a célból, hogy összehasonlító anyagot nyerjünk”.¹¹¹

¹⁰⁴ EA. 1592. 1.

¹⁰⁵ A Zichy-expedíció kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban, Ethn. X, 167—168.

¹⁰⁶ EA. 1593. 1—25.

¹⁰⁷ EA. 1592. 1.

¹⁰⁸ Zichy i. m. 56—57.

¹⁰⁹ EA. 1592. 1. Mint látjuk a Reguly által felvetett problémát is kutatta.

¹¹⁰ Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. Budapesti Szemle, 1900. 287. sz. 192.

¹¹¹ A magyar halászat eredete, 40

1899. augusztusában már újra Oroszországban, Kievdő találjuk Jankó Jánost, ahol Pósta Béla helyett a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőtében vesz részt a XI. orosz archeológiai kongresszuson. Bár Jankó János hangsúlyozta, hogy nem régész és csak mint megfigyelő vett részt a megbeszéléseken, mégis számára két szempontból értékes volt ez az út.

Egyrészt itt ismerkedett meg *D. N. Anucsinnal*, korának legnagyobb jelentőségű archeológus-etnográfus-antropológusával. Együtt keresték fel a Kievi Városi Múzeumot s három lovassírból származó koponyáról Anucsin „arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben azok délorosz földön találtak, semmi esetre sem lehetnek szlávok s egyedül csakis magyarfajta népeknek tulajdoníthatók s az ilyen koponyákat rendszeren lovassírból kapják”.¹¹² Másrészt az előadások sorában különösen megragadja figyelmét *V. J. Lamanszkij* pétervári egyetemi tanár előadása, mely a mai magyarság egy részével, a jászokkal foglalkozik és azokat az alánok utódjaiként mutatja be. Lamanszkij elsősorban a magyar, de emellett a latin- és németnyelvű irodalom alapján rajzolja meg a jászok történetét, majd „végezetül kimutatja, hogyan oszlanak meg földrajzilag a magyarországi jászok, s a duna-tiszaközi telepeken kívül az abaúji Jászó-Debrőd, Jászó-Mindszent, Jászó-Ujfalú, a fogarasi Jász és az udvarhelyi Jász és Jászfalva nevű községeket sorolja fel. Lamanszkij azzal fejezte be tanulmányát, hogy rendkívül fontos volna a magyarországi jászok anthropológiáját és nyelvét tüzetesebben megismerni, s engem személyesen is felszólított, hogy a jászoknál anthropológiai kutatásokat eszközöljek”.¹¹³

Jankó János szívesen vállalja ezt a megbízást s itthon, 1901-ben megkezdí a gyűjtést, de ebben az évben nem tudja befejezni, így azt a következő évre kell halasztania. A munkával nagyon elmaradt s ezzel kapcsolatban írja egyik felterjesztésében: „Tekintve azt, hogy a XII. Karkhovi Arc. kongresszus a f. évben augusztus 25-én kezdődik, a helyszíni munkálatok befejezésére elérkezett a végső terminus. Kérem tehát Mgd-at, sziveskedjék hozzájárulni azon tiszteletteljes előterjesztésemhez, hogy én június elején elutazzam a Jászságba. Június elejétől 28-ig a helyszínen 1. bevézgem a múzeumi anyag revízióját és kiegészítését; 2. bevézgem az anthropológiai felvételt; 3. a jász tárgyak bevásárlására felhasználom azon ezer koronát, melyet erre a jászberényi vagy kecskeméti múzeum keretében létesítendő néprajzi osztály számára a főfelügyelőség és a tanács megszavazott”. A szabadságomat „kell felhasználnom arra is, hogy a Jászságban gyűjtött nyersanyagot annyira feldolgozzam, hogy a fényképeket és a legfontosabb eredményeket egy rövid értekezésben összefoglalva a kharkovi kongresszuson való bemutatásra előkészítsem”.¹¹⁴ Ezt a munkát május és június hónapban tényleg el is végezte¹¹⁵ s ennek a gyűjtött anyagnak egy töredéke, melyben antropológiai felvételek (kb. 40) és jász család- és csúfnevek vannak, az Országos Néprajzi Múzeum Irattárában található.¹¹⁶ A feldolgozást és az anyag Kharkovban való bemutatását azonban már nem tudta elvégezni, mert 1902. július 28-án 34 éves korában hirtelen meghalt.

¹¹² Jelentés 1899. 178—199.

¹¹³ Jelentés 1899. 165—168; ONMI. 69—1902.

¹¹⁴ ONMI. 69—1902.

¹¹⁵ Jelentés 1902. 95.

¹¹⁶ ONMI. 33—1903

Jankó János nemcsak maga ismerte alaposan az orosz néprajzi irodalmat, hanem igyekezett annak legjelesebb alkotásait a múzeum vagy saját maga számára megszerezni. „A magyar halászat eredete” című munkájában, hosszasan ismerteti, mennyit járt egy-egy jeles halászati könyv után, míg megszerezhetette. Arról az igen jelentős orosz halászati irodalomról, melyet munkájában felsorol, megjegyzi: „E munkák egytől egyig vagy magánkönyvtáramban vagy a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának könyvtárában megvannak s az érdeklődők rendelkezésére állanak”.¹¹⁷ De kievi útja alkalmából is jelentős mennyiségű könyvet hoz haza magával a múzeum számára.¹¹⁸ Ugyancsak neki köszönhetjük azt is, hogy a Néprajzi Múzeum könyvtára számára megszerezte kora legjelentősebb orosz néprajzi folyóiratainak évfolyamait, mint pl. *Etnograficeszkoje Obozrenyje*, *Zsivaja Sztarina*, *Szbornyik Muzeja Antropologii i Etnografii* stb. évfolyamait.

Halála után ezek a nagyértékű könyvek és folyóiratok egészen a felszabadulásig használatlanul heverték a Néprajzi Múzeum Könyvtárában.

*

Jankó János elévülhetetlen érdeme és jelentősége, hogy az eddig elsősorban nyugati irodalomra támaszkodó magyar néprajz számára legalább részben hozzáférhetővé tette a rendkívül gazdag orosz néprajzi irodalmat s erre a figyelmet felhívta. A magyar néprajztudomány fejlődésének mérhetetlen nagy kára, hogy azok a kutatók, akik közelről megismerték az orosz néprajz anyagát (*Reguly*, Pápai, Jankó), s azt maguk használni is tudták volna, oly ifjú korban elhaltak, akkor, amikor ezt a tudásukat még nem gyümölcsöztethették a magyar tudomány számára.

Jankó János halála után utódjára szinte hagyományképpen maradt az orosz néprajzi kapcsolatok ápolása. *Semayer Vilibald* már a következő 1903. évben útnak indul, hogy felkeresse a legjelentősebb orosz múzeumokat. „Tanulmányutamnak ezúttal kettős célja volt. Először múzeológiai tanulmányaimnak folytatása, másodszor, hogy az orosz földi múzeumok vezető embereinek bemutatkozzam és a reánk, magyarokra nézve elsőrangú fontosságú oroszországi összeköttetések és gyűjtések fonalát felszedve, ott folytassam, ahol az néhai elődömmel a kegyetlen sors eljettette”.¹¹⁹ Bejárja Pétervár, Moszkva és Nizsnijnovgorod (Gorkij) múzeumait, sok szépet és jót lát, nem egy alkalommal megjegyzi egy-egy kiállítási módra, hogy ezt nálunk is alkalmazni lehetne. De bármennyire pozitív módon értékeli is *Semayer* ezt az útját, az igazság mégis az, hogy lényegében lezárása volt annak az élénk és szoros kapcsolatlak, mely Jankó János munkája nyomán kezdett kialakulni. Ha ezek után van is kapcsolat még a Néprajzi Múzeum és az orosz néprajztudomány között, annak a formája lényegesen megváltozik.

III. Kapcsolatok a XX. század elején

A magyar néprajztudományt a XX. század elején az anyagfelhalmozás jellemzi. Az *Ethnographia* c. folyóirat után megindul a Néprajzi Múzeum *Értesítője*, mely kisebb-nagyobb részlettanulmányok sorát közli. Hiányoznak azonban az olyan nagyobb összefoglalások, mint az előző korszakban a *Herman Ottóé* és *Jankó*

¹¹⁷ A magyar halászat eredete. 44. Magánkönyvtárának teljes anyaga halála után a Néprajzi Múzeumba került.

¹¹⁸ ONMI. 111—1899.

¹¹⁹ Dr. *Semayer Vilibald* osztályvezető ír jelentése Jelentés, 1903. 204.

Jánosé volt. A Néprajzi Múzeum a belvárosi bérházból kikerül a számára semmiképpen sem megfelelő városligeti Iparcsarnokba. Az intézményt belső egyenetlenségek gyengítik, melynek eredményeképpen legjobb dolgozói (Bátky, Madarassy) kénytelenek hosszú ideig más intézményekben működni. Bár a tárgyak gyarapodásában a Néprajzi Múzeum történetében e korszak egyike a legeredményesebbeknek, a bekerült tárgyak nagy részének értékét csökkenti az a tény, hogy azokat kereskedőktől vásárolták. A múzeum munkatársainak kapcsolatai, olvasmányai és tanulmányútjai az általános politikai nyomásnak megfelelően a nyugati, elsősorban a német múzeumok felé fordulnak. Az imperializmus légkörében (magyar sovinizmus, pánszlávizmus) az orosz néprajztudományhoz fűződő kapcsolatok meglazulnak.¹²⁰

A XX. század eleje az orosz polgári történelemben az imperializmus és a forradalmi munkásmozgalom korszaka. A néprajztudományban ezt a korszakot a haladó és reakciós irányzatok közötti harc jellemzi, melynek során a külföldi elméletek fölött a hazai evolucionista szemlélet diadalmaskodott. A marxizmus kétségtelenül hatott az orosz néprajztudományra, de „érthető okokból nem tudott uralgó irányzattá válni”.¹²¹ A kutatómunka igen élénk és fellendül a vidéki múzeumokban is. Az orosz kormányzat maga is beleavatkozik a gyűjtések kérdésébe, ezért hozza létre a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsia kutató bizottságot, mely közvetlenül az orosz kormány felügyelete alatt állott. Így az orosz kormány lényegében minden expedíció munkáját ellenőrizni tudta. A század elejétől kezdve a magyar expedíciók is a bizottság támogatásával működnek. „Félő, hogy a bizottság működésének megkezdésétől fogva a hasonló célokat szolgáló többi vállalkozásokat az orosz kormány egyszerűen nem fogja engedélyezni — írja Semayer. Nekünk tehát jól felfogott kötelességünk teljesítésében arra kell törekednünk, hogy az orosz kormány akciójában teljes erővel résztvegyünk... Hiszen bennünket magyarokat Orosz Ázsiának felkutatásához legalább is annyi érdek fűzi, mint magukat az oroszokat”.¹²²

1. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága

Míg Reguly, Pápai és Jankó munkássága elsősorban a finn-ugor népek kutatására irányult és múzeumi anyagukat is erről a területről gyűjtötték, addig kutatóinknak Pétervár jelentette azt a tudományos központot, ahol hosszabb tudományos és gyakorlati előmunkálatokkal készültek kutatóútjukra. 1900-tól kezdve a helyzet jelentősen megváltozott, mert a magyar kutatók érdeklődése főleg az oroszországi török népek felé fordult. Ettől az időtől kezdve a magyar kutatók Pétervárt csak ritkán keresik fel, legfeljebb átutazóban érintik, és útjukra Kazánban készülnek fel. „Ami Róma a művészetnek, Kairó az arab filológusnak, az Kazán városa az Ural-altáj-i nép- és nyelvtudomány kutatójának — mondja Munkácsi. Talán nincs is a földkerekségén hely, melynek viszonyai az ily irányú tanulmányokra kedvezőbbek volnának, hol mint valami élők múzeumában, tarka csoportokban nyüzsgögnék alá s fel az utcákon, mordvin, cseremis, votják, tatár, és csuvas nemzetiséghez tartozó emberek”.¹²³

Az általános érdeklődés eredményeképpen 1900-ban megalakult a Magyar Néprajzi Társaság Keleti Szakosztálya, mely elnökévé Vámbéry Ármint és gr. Zichy

¹²⁰ —: A szentpétervári szláv néprajzi Múzeum ügye. Ethn. X, 76.

¹²¹ Tokarjev i. m. 273.

¹²² Semayer Vilibald jelentése. ONMI. 31—1904.

¹²³ Munkácsi Bernát, Ethn. XII, 131.

Jenőt, titkárává pedig Kunos Ignácot választotta. A szakosztály megindította a Keleti Szemlét, mely fontos összekötőkapocs a magyar és orosz tudomány között. „Mint az altájiság legdúsabb forrásáról, orosz földről kapjuk a lelkes hangú levélváltásokat. A kazáni egyetem tudós professzora, *Szmirnov* bő ismertetéseket hajlandó adni a tárgyunkhoz tartozó orosz irodalomról, és levelében élénk tolla mutat rá arra, hogy az altajisággal foglalkozó tudósok az idevágó orosz munkásságot tanulmányaikban nem mellőzhetik. A kazáni tudós tanár *Katanoff*, a pétervári *Radloff*, nemkülönb *Anderson* és *Patkanoff* eddigelé még át nem kutatott területekről helyeznek ismertető cikkeket kilátásba”.¹²⁴

Már 1899-ben, az orientalisták római kongresszusán felmerült a nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság alakításának gondolata. A következő kongresszusra, 1902-re, már kidolgozták ennek tervét, és határozatot hoztak arra nézve, hogy az Orosz Központi Bizottság az összes kultúrállamokat szólítsa fel a nemzetközi bizottság megalakítására.¹²⁵

1904 október 24-én tényleg meg is alakult a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága, melynek célja „Magyarországi tudósok közreműködésével elősegíteni Ázsia közép és keleti tájainak, valamint az Ural-vidéknek történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi szempontokból való átkutatását, különös tekintettel a magyar ethnológia feladatai szerint az Ural-Altáj-i népekre”.¹²⁶ A bizottságnak három osztálya alakult: „a) nyelvtudomány, hozzácsatlakozva, a folklore; b) a tárgyi néprajz s hozzácsatlakozva az anthropológia; c) a régészet és hozzácsatlakozva a történelem”.¹²⁷ A bizottságban a néprajzot az alábbiak képviselték: Herrmann Antal, Munkácsi Bernát, Sebestyén Gyula, Semayer Vilibald, aki egyben szakelőadó is volt, s bizonyos mértékig Almásy György is.

A bizottság működésének a Néprajzi Múzeum számára elsősorban a néprajzi tárgyak gyűjtése szempontjából volt jelentősége. Hiszen már alapszabályzata is feladatának tekinti, hogy „a néprajzi gyűjteményeknek az országos múzeumokban való megőrzését biztosítsa”. Altalában leszögezi, hogy „a Bizottság költségén szerzett néprajzi tárgyak, valamint régészeti- s anthropológiai leletek mindenkor a Magy. Nemzeti Múzeum tulajdonát képezik”.¹²⁸

A néprajzi tárgyak gyűjtése, mint alább látni fogjuk, jelentős anyaggal gyarapította a Néprajzi Múzeumot. De 1913-ban, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megállapította, hogy a bizottság dotációjának „tárgyak gyűjtésére, vagy vásárlására való felhasználása nincs összhangban az államsegély tulajdonképpeni rendeltetésével”, ezért a bizottság elhatározta, hogy a néprajzi gyűjtemények gyarapítását feladatai köréből kikapcsolja.¹²⁹

A Társaság Központi Bizottsága az Orosz Bizottság volt, ennek székhelye Pétervár. A bizottság vezetője *Radlov*, a pétervári Anthropológiai és Néprajzi Múzeum igazgatója, míg a titkári szervezési teendőket *Sternberg*, ugyanennek a múzeumnak fő etnográfusa látta el. Mindkettőjük közreműködésének köszönhető, hogy egyes magyar kutatók 1904-től kezdve több gyűjtőutat tehettek Oroszország területén, és ennek egyik eredményeképpen jelentős anyaggal gyarapíthatták a Magyar Néprajzi Múzeumot.¹³⁰

¹²⁴ Dr. Kunos Ignác, szakosztályi titkár jelentése, Ethn. XI, 183.

¹²⁵ Kunos Ignác jelentése a keleti szakosztály működéséről. Ethn. XV, 183—184.

¹²⁶ ONMI. 116—1904.; l. még: K. Sz. V, 376—378.

¹²⁷ K. Sz. V, 371.

¹²⁸ U. o.

¹²⁹ Társulati ügyek; K. Sz. XIV, 340.

¹³⁰ Társulati ügyek; I. K. Sz. V, 360—361. l. még ONMI. 31—1904.

Almásy György expedíciója hivatalosan még nem tartozik a Közép- és Kelet-ázsiai Bizottság munkájához, de tekintettel arra, hogy Almásy a bizottság későbbi megalapítói között szerepel, munkásságát ide számíthatjuk. Útja, mely a Tien-Sán hegység felkutatása kérdésében igen jelentős volt, elsősorban zoológiai jellegű, de komoly jelentőségűek néprajzi adatai és néprajzi tárgyi gyűjteményei is.¹³¹ Az út kilenc hónapra terjedt.

Gyűjteménye azért is jelentős, mert a múzeumnak erről a területről addig egyetlen egy darabja sem volt. Különösen becses része az anyagnak egy kirgiz jurtt, továbbá a híres kirgiz solymászat felszerelési anyaga (kesztyű, sólyombéko, sólyomsipka, bábalak a betanításhoz stb.). Igen jelentős, néhány bőrből készült tömlő, hangszerek, gyermekjátékszerek és egy a ló hátán hordozható bölcső, továbbá az ópiumtermelés szerszámai. „Almásy nem nagy, de minden darabjában értékes gyűjteményében a kirgizek s ezeken kívül a szártok, kalmukok, tarancsik és dungánok vannak képviselve”.¹³²

Bár Almásy célja elsősorban zoológiai volt, mégis feldolgozó munkájának jelentős része a néprajz területére esik. A nagy néprajzi központokat (Pétervár, Moszkva, Kazán) nem érintette, az orosz néprajzot sem ismerte különösebben, bár ami néprajzi jellegű könyv útja során elébe került, azt megvásárolta a Néprajzi Múzeum számára. Sorra látogatta az útjába kerülő múzeumokat (pl. Taskent, Vjernyj) s azokról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik.¹³³ Néprajzi vonatkozásban elsősorban az a munkája jelentős, melyet később a Közép- és Keletázsiai Társaságban kifejtett, s melynek eredményeképpen sok magyar utazó kereshette fel néprajzi feladattal Oroszországot.¹³⁴

Mészáros Gyula mindig szoros kapcsolatot tartott fenn különösen a török kormánykörökkel. Későbbi működésére jellemző, hogy az első világháború alatt saját kérésére, mint polgári tolmács az orosz fronton egyik magasrangú vezérkari szálláson teljesített szolgálatot.¹³⁵ A Tanácsköztársaság ideje alatt, mint megbízhatatlan ellenforradalmi elemet internálták. A 20-as évek elején hátat fordított a múzeumnak, és Konstantinápolyba utazott.¹³⁶

Első gyűjtése Kisásziából származik, ahonnan az oszmán néphit és szokások gazdag anyagát hozta magával. Itt jelentős mennyiségű, de kevésbé értékes néprajzi tárgyi anyagot is gyűjtött a múzeum számára. Ezt az első keleti tanulmányútját is a Magyar Bizottság támogatta anyagilag.¹³⁷

Ugyancsak a bizottság dotációjából tette meg tudományos szempontból legjelentősebb csuvasföldi útját, melynek eredményeit később két vaskos kötetben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia.¹³⁸

¹³¹ Almásy György: A kara-kirgizek ornamentikája NÉ. V (1904), 165—185; 213—233.

¹³² Az Almásy-gyűjtemény, NÉ. III (1902), 80.

¹³³ Almásy György: Utazásom orosz Turkesztánban. Természettudományi Közlöny, 1901. 543.

¹³⁴ Útjával kapcsolatban l. még Almásy Gy.: Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek. G. Almásy: Reise nach West-Turkestan. kny. Cholnoky Jenő: Almásy György utazása Belső-Ázsiában. FK. 32 72—75. S. W. Néprajzi felolvasások. NÉ. II (1901), 30. Almásy György: Vándorutam Ázsia szívében. Bp. 1903.

¹³⁵ ONMI. 142—1914; 10—1914; 39—1918.

¹³⁶ ONMI. 293—1916.

¹³⁷ Dr. Munkácsi Bernát titkári jelentése. K. Sz. VI, 373—374.

¹³⁸ Mészáros Gyula: A csuvas ősvilág emlékei. Bp. 1909. U. ö. Csuvas népköltési gyűjtemény. Bp. 1912.

Tanulmányútjának megkezdésekor 1906-ban Kazánba ment, ahol a szükséges előtanulmányokat elvégezte, és ahol 1907 tavaszáig maradt. Ez idő alatt elsősorban a környékbeli tatár telepeket kereste fel és innen is szerzett néhány tárgyat a Néprajzi Múzeum számára. 1907. tavaszán, amikor az utak megengedték, indult el a Csuvasföld bejárására, de a jelentős feljegyzésbeli anyagon kívül innen is csak néhány tárgyat hozott múzeumunknak.¹³⁹

E tanulmányútja alkalmával jelentős támogatást kapott elsősorban a kazáni tudósoktól. „Hálával gondolok itt még vissza mindazokra, akik Kelet-Oroszországban tudományos törekvéseimnek pártfogói és jóakarói voltak, leginkább pedig Radloff, Katanoff és Asmarin tudós uraknak fejezem ki e helyütt is köszönetemet, szíves barátságukért és támogatásukért” — írja jelentésében.¹⁴⁰

A Néprajzi Múzeum szempontjából legjelentősebb 1909-ben tett aránylag rövid, három hónapra terjedő baskir gyűjtőútja, melyre a Néprajzi Múzeum megfélelő összeggel látta el.¹⁴¹

Háromhónapos útjának eredményeit a következőkben foglalja össze: „tudományos eredményképpen néprajzi és nyelvi gyűjtést hoztam magammal. Néprajzi gyűjtésemet legfőképpen az ősfoglalkozásokra: állattenyésztésre, halászatra, vadászatra irányítottam, — mivel a rokonsági kutatásoknak ebben a tekintetben nyújthatunk legértékesebb anyagot. De nem feledkeztem meg a tárgyi néprajz egyéb csoportjairól sem, úgy hogy a rendelkezésekre álló összeghez mérten, lehetőleg összefoglaló és kerek gyűjtést kívántam beszerezni a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának”.¹⁴² Gyűjtésében komoly nehézségeket jelentett a nagy távolság és egy-egy jelesebb tárgy hírére nagy területet járt be. „Elindul azután a kutató ilyen kósza hír után, pusztán keresztül, hegyen keresztül, ötven-hatvan versztnyire is néha, míg megtalálja. Ezer fufang, jó pár órai édes baskir szó, meg jó néhány tömlő savanyú kumisz kell hozzá, míg eljut ilyen ereklye a Nemzeti Múzeumba”.¹⁴³

Mészáros Gyula jelentős anyaggal gyarapította a Néprajzi Múzeum gyűjteményét. Ő már azok közé a gyűjtők közé tartozott, akik Oroszország területén gyűjtöttek ugyan, kapcsolatuk is megvolt az orosz néprajztudósokkal, de feldolgozásaikban az orosz tudomány eredményeit kevésbé használták fel.

Voltak olyan kutatóink is, akik más természetű feladataik mellett vállalták néprajzi tárgyak gyűjtését is. Ezek közül jelentőségben kiemelkedik *Princz Gyula* (1906—1909), aki értékes anyagot hozott magával Közép-Ázsiából (tárgyi anyaga két útvjáról összesen 97 darab) s ezt jórésztben fel is dolgozta.¹⁴⁴ Hasonló munkát végez *Sebők Imre* is, aki burját-mongol anyagot gyűjtött a Néprajzi Múzeum számára, de az sohasem érkezett meg Magyarországra.¹⁴⁵ *Pröhle Vilmos* is több alkalommal indult neki elsősorban a Kaukázus-vidék kutatásának: „fő célja volna néprajzi tárgyak gyűjtése, mellékcélja pedig folklorisztikai”, de ilyen szempontból vég-eredményben is üres kézzel tért haza minden útvjáról.¹⁴⁶

¹³⁹ Mészáros Gyula jelentése az 1907. év nyarán végzett csuvasföldi tanulmányútról. K. Sz. VIII, 337—338.; Mészáros Gyula: Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken. Ethn. XIX. 227—238.

¹⁴⁰ Mészáros Gyula jelentése, K. Sz. IX, 137.

¹⁴¹ Társasági ügyek. K. Sz. X, 175; v. ö. még N. B. Keleti tanulmányutak. Ethn. XX. 255.

¹⁴² ONMI. 159—1909.; I. még 138—1909; 10—1909.

¹⁴³ Mészáros Gyula: Baskirföldi tanulmányutam. Ethn. XXI. 7.

¹⁴⁴ Néprajzi megfigyelések a Tiensánban. NE. IX. (1908) 69; Második belsőázsiai utazásom eredményei. Ú. o. XII, XIII, XIV; Utazásom Belsőáziában, Bp. 1911. 333. II. kiad. Bp. 1945. 311.

¹⁴⁵ K. Sz. XIV, 216.

¹⁴⁶ K. Sz. VI, 373, 375; IX, 280—1, 291; X, 164—5.

Barátosi Balogh Benedek székesfehérvári polgári iskolai tanár volt, aki azonban minden idejét és energiáját a Távols-Keletre vezető tanulmányok szervezésére fordította s ebben elsősorban a Közép- és Keletázsiai Társaság támogatta. Mint a turáni mozaikom szélsőséges képviselője, elsősorban azért vállalkozott gyűjtőutakra, hogy a magyarságnak a legkülönbözőbb keleti népekkel való rokoni kapcsolatát kimutassa. 1904-ben írja róla Semayer Vilibald: Barátosi Balogh „már korábban is tett gyűjtési ajánlatot; akkoriban azonban tervei annyira kuszáltak, igényei annyira indokolatlanok voltak, hogy azokról Méltóságodnak jelentést tenni feleslegesnek tartottam”.¹⁴⁷ Diószegi Vilmos, Barátosi munkásságáról szólva, finoman megállapítja, „hogy lelkesedése sokkal nagyobb volt, mint képzettsége; ennek ellenére gyűjtése értékes”.¹⁴⁸

Első útja Japánba vezetett, ahol hosszabb időt töltött, és ahonnan nagyszámú gyűjteményt, továbbá fényképkollekciót küldött a Néprajzi Múzeumnak. Erről a gyűjteményről, mint Barátosi Balogh egyik leveléből kitűnik, a Néprajzi Múzeum véleménye az volt, „hogy szállítmányom semmit sem ér, a legordináribb bazár-áru”.¹⁴⁹

Ennek az első gyűjtésének valóban kevés az értéke, éppen úgy, mint erről az útvjáról írt könyvének (Dai Nippon), melyről az egykorú kritika megállapítja, hogy „kisebb-nagyobb kirándulásainak leírása elég kellemes olvasmány”, de „tudomány-nak nyoma sincsen benne”.¹⁵⁰

Első, számunkra legjelentősebb útja az Amur alsó folyásához vezetett. 1908. április elején csak azért utazott Pétervárra, hogy a szükséges ajánlóiratokat megszerezze. Innen Vladivosztokba indulva, útját 1—2 napra ott szakította meg, ahol egy-egy vidéki múzeumot meg akart tekinteni. Az Amur mentén a Suhanov-expedícióhoz csatlakozott, de ez hátráltatta munkáját, mert a nanajok ismerték a cári hivatalnokok eljárás módját, és „a sok egyenruha láttára az őslakók minden mozgatható értékükkel az erdőbe menekültek, úgyhogy mi legtöbbször csak egy-két öregebb férfit, meg gyereket találtunk a szó szoros értelmében kiürített házakban”.¹⁵¹ Így elvált az expedíciótól, ettől kezdve Schmidt professzorral, a viadivosztoki Keleti Akadémia kínai és mandzsu nyelvtanárával, majd egyedül gyűjtött. A tárgyi gyűjtése kb. 300 darabot foglal magába, de nagyszámú fényképfelvételt is hozott magával. Gyűjtése elsősorban a nanajokra (goldok) terjed ki.¹⁵²

A következő évben (1909) már ismét úton van. Ez az útja csak három hónapig tartott, mert közbejött betegsége megszakította. Ez alkalommal ugyancsak az Amur mentét kereste fel, ahonnan összesen 1500 tárgyat, fényképfelvételt és képeslevelezőlapot hozott magával. Ennek a gyűjteménynek csak elenyészően kis része áll tárgyából. Ez alkalommal a jenszeji osztályokat is szándékában volt felkeresni, de ennek megtörténtéről nincsen adatunk.¹⁵³

¹⁴⁷ ONMI. 3—1904.

¹⁴⁸ Diószegi Vilmos: Egy magyar mandzsu-tunguz kutató. Barátosi Balogh Benedek. Ethn. LVIII, 145.

¹⁴⁹ ONMI. 3—1904.

¹⁵⁰ NE. VII (1906), 76.

¹⁵¹ Barátosi Balogh Benedek jelentése K. Sz. X. 169.

¹⁵² U. o., 1. még: ONMI. 92—1908. és Ethn. XIX. 126—127; 255. Jelentés 1908, 117.

¹⁵³ MB, Keleti tanulmányutak, Eth. XX, 255., MB, Barátosi Balogh Benedek második amurvidéki tanulmányútjáról. Ethn. XXI, 126—7. ONMI. 53—1909.

1911-ben a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága egy zürjén és szamojéd gyűjtőúttal bízta meg, a Néprajzi Múzeum pedig néprajzi tárgyak és fényképfelvételek gyűjtésére ad megbízást Barátosinak. Útjáról nem sokat tudunk, de hogy eredményes volt, azt bizonyítja, hogy közel 1000 darab szamojéd és zürjén tárgyát, továbbá fényképet és levelezőlapokat (ez utóbbiak teszik a gyűjtemény zömét) hozott magával.¹⁵⁴

Következő útjára már 1913-ban akart elindulni, de a háborús hírek visszatartották, s így csak 1914. tavaszán vágott neki. Tengeri úton Japánba, innen Szahalin-szigetére, az ajnukhoz utazott. Erre az útjára éppen úgy, mint a korábbiakra is, nemcsak a Magyar Néprajzi Múzeum, hanem a hamburgi „Museum für Völkerkunde” részéről is volt megbízása. Így az általa hozott anyag a két intézmény között oszlott meg. (Itt gyűjtött anyagát a háború kitörése előtt a vladivosztoki Kuntz és Albert-céggel küldette Európába, s az anyag rengeteg hányódás után 1922-ben megérkezett a hamburgi Museum für Völkerkunde címére; egy kiválogatott részét pedig a Néprajzi Múzeum kapta.¹⁵⁵) Ezek után Vladivosztkon keresztül az Amur mentére siet, hogy korábbi gyűjtését kiegészítse és befejezze. Itt éri 1914. augusztus 12-én a háború kitörésének híre, mire anyagát Habarovszkba viszi, és ott kisebb részben a múzeumban, nagyobb részben az egyik nagyvállalkozó raktárában helyezi el. Ezek után Japánon, Amerikán és Olaszországon keresztül sikerül hazatérnie. A háború befejeztével több kísérletet tesz az anyag hazahozatalára, maga is útnak indul, de nem sikerül Vladivosztkba eljutnia. 1921-ben és 1922-ben levélben sürgeti habarovszki ismerőseit, de levelére nem kap választ. Ekkor politikai beállítottságának megfelelően, egyenesen a japán vezérkarhoz fordul. „A vezérkart felkértem, eszközölné ki, hogy a japán katonai megbízottak vegyék át a csomagokat, s küldjék át Japánba. Mielőtt ez megtörténhetett volna, Habarovszk a vörösek kezébe került, így az elszállítás lehetetlenné váltott. Közben kétszer is gazdát cserélt a város, míg azt a hírt kaptuk — de nem hivatalosan —, hogy a vörös népbiztosság a csomagokat a múzeumba beszállította, s így nem fogjuk soha megkapni”.¹⁵⁶ Barátosi Balogh Benedek anyaga minden valószínűség szerint teljes egészében megmaradt volna, ha azt nem nagytőkéseknél és vállalkozóknál helyezte volna el. Az pedig jellemző, hogy a japán vezérkarhoz fordult, és csak amikor látta, hogy a szovjethatalom Távol-Keleten is megszilárdult, iratott a Habarovszki Múzeum igazgatójának. A Néprajzi Múzeum levelére (1927) rövid időn belül válaszolt a Habarovszki Múzeum és közölte, hogy néhány ládat sikerült megmenteniök, de nem tudják megállapítani, hogy az kinek a tulajdona; amennyiben azonban megfelelő jegyzéket és dokumentumokat küld a Néprajzi Múzeum, azt készségesen kiadják.¹⁵⁷ Ezeket a bizonyítékokat azonban a Néprajzi Múzeum nem tudta elküldeni, miért is az anyag kiadására vonatkozó tárgyalások megszakadtak.

Barátosi Balogh Benedek szóbeli feljegyzései nem megbízhatóak, de „néprajzi gyűjteménye — éppen azért, mert csak egy népet (nanaj) gyűjtött fel — a lehető legteljesebb”¹⁵⁸ s így jól feldolgozható. Az orosz néprajzi irodalmat kivéssé ismerte, annak vezetőivel való kapcsolatát csak az jelentette, hogy Radlovtól,

¹⁵⁴ Jelentés 1911. 116.

¹⁵⁵ ONMI. 15—1914. 131—1914, 64—1927, Barátosi Balogh Benedek kérvénye, K. Sz. XIV. 342—343.

¹⁵⁶ ONMI. 23—1927.

¹⁵⁷ ONMI. 23—1927.

¹⁵⁸ Diószegi Vilmos i. m. 145.

mint a Közép- és Keletázsiai Társaság Orosz Bizottságának elnökétől kapta ajánlólevelét és az expedícióhoz szükséges nyílt parancsot.

2. A Néprajzi Múzeum vásárlási kapcsolata orosz kereskedőkkel

A századfordulótól kezdve az első világháború kitöréséig a Néprajzi Múzeum Oroszországból származó tárgyainak megszerzésénél egyre nagyobb és nagyobb szerep jutott a néprajzi tárgyak közvetítésével foglalkozó orosz kereskedőknek. Egyre kevésbé érvényesült az a *Radlov* által hangoztatott és nálunk is ismert elv, mely szerint „néprajzi tárgyak csak olyan mértékben tarthatnak tudományos jelentőségre igényt, amilyen mértékben azok hitelességét, lelőhelyét, az emberrel és környezetével való kapcsolatát a múzeum pontos adatokkal igazolni tudja”.¹⁵⁹ A Néprajzi Múzeum akkori gyűjtőtevékenységét bírálva egy miniszteri leirat is megállapítja: „kétségtelen, hogy a néprajzi emlékeknek kereskedőtől való rendszeres vásárlása, amellet, hogy nem gazdaságos eljárás, egyben távolesik az idézett tudományos elv megvalósításától”.¹⁶⁰

A néprajzi és népművészeti tárgyak értékének állandó emelkedése eredményeképpen Oroszországban a század elejétől kezdve az uralkodó osztályok érdeklődése is egyre inkább az új nyerészkedési lehetőség felé fordult. Így 1901-ben Teniseva Talasinszkaja M. K. hercegnő megalapítja a „Rodnik” cégjelzésű „művészi parasztkészítmények”-et előállító vállalkozást. A „jólelkű” hercegnőnek az volt a célja, hogy az orosz népművészetet tanulmányozza, megerősítse, s hogy a közvetítőket és megbízottakat a kereskedelemről kizárja, s így a jövedelem nagy részét saját maga tegye zsebre. Ezért iskolát alapított a szmolenszki kerületben, melyet óra neveztek el. Ebben az „iskolá”-ban a fiúk megtanulták a fafaragást és a fára való festést, továbbá a kerámiaművészetet, a lányok pedig a kézimunkák különböző fajtáit és a finom festészetet. A gyermekmunkával készült tárgyából 1902-ben Szmolenszkben rendeztek kiállítást, a következő évben pedig már New Yorkban és Londonban is bemutatták készítményeiket. A vállalatnak Moszkvában és Pétervárott volt igen jelentős raktára, ahol népviseleti és kerámiai tárgyakat, fafaragást, hímzéseket lehetett vásárolni. Céljáról és készítményeiről többnyelvű díszes kiállítású ismertetőben értesítette a múzeumokat és az érdeklődőket.¹⁶¹

Hasonló vállalkozás volt a *Háziipart Támogató Társulat*, melynek fővédnöke maga Alexandra Feodorovna cárné volt. Látszólagos célja az volt, hogy a népi ipart támogassa és ott is felélessze, ahol az már korábban elpusztult. Az így nyert anyagot üzletein keresztül hatalmas haszon zsebrétével juttatta el a vásárlókhoz. A haszon érdekében mindent elkövet: „Főként pedig igyekszik kiszélesíteni a háziipari termékek propagálását mind Oroszországban, mind külföldön”. Külön mintakollekciót állítottak össze, melyet múzeumnak neveztek el. Az egésznek tisztán üzleti és kizsákmányoló jellegét mi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy ismertetőjük nagyobb vásárlások esetére 15–20 százalékos árkedvezményt helyez kilátásba. E vállalat pétervári üzletét Semayer Vilibald a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója személyesen is felkereste.¹⁶²

Pétervár egyik jelentős néprajzi kereskedője volt Galnek, aki 1909-ben állott összeköttetésben a Néprajzi Múzeummal. Nagyobb észjt gyűjteményt ajánlott fel

¹⁵⁹ Sebestyén Gyula: Északi tanulmányút, 4. ONMI. 122—1918.

¹⁶⁰ I. h.

¹⁶¹ »Родникъ« Художественныя крестьянскія изделия, Москва 1903.

¹⁶² Société d'encouragement au travail manuel du ressort de la Curatelle des Ouvroirs ONMI. 100—1903. Jelentés 1903. 213.

múzeumunknak megvételre. A vásárlás azonban nem jött létre, mert a kereskedő a gyűjteményt részleteiben nem volt hajlandó eladni, az egész gyűjtemény megvásárlására pedig a Néprajzi Múzeumnak nem volt pénze.¹⁶³

Az előbbieknél sokkal nagyobb jelentőségű volt a Néprajzi Múzeum szempontjából *Eugen Alexander* pétervári kereskedő működése. Német állampolgár volt, aki 1880 körül költözött Pétervárra. Itt jelentős ékszerészület tulajdonosa lett; Orel kormányzóságban egy társával megosztva 30 ezer deszjatin őserdőből álló birtokkal rendelkezett. Ennek kitermelését orosz katonasággal végeztette. Pétervári tartózkodása alatt kapcsolatba került az Akadémia Néprajzi és Antropológiai Múzeumának igazgatójával, V. Radlovval. Itt figyelte meg, hogy a néprajzi tárgyakkal való kereskedés igen jól kifizetődik, és a század elejétől kezdve egyre több expedíciót küldött ki, melynek gyűjteményeiből részben a pétervári Akadémia Múzeumába is kerültek tárgyak.¹⁶⁴ A Múzeummal, Radlovval és F. Sternberggel való kapcsolata teszi érthetővé azt, hogy gyűjtései más kereskedők gyűjteményeihez viszonyítva általában nagyobb tudományos hitellel rendelkeznek.

Semayer Vilibald, a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója külön kiemeli „Alexandernek azt a nagyon helyes elvét is, hogy gyűjtőexpedíciói során kivétel nélkül abban az irányban dolgozott, hogy a meglátogatott néptörzsekből *nem egyetlen egy nagy gyűjteményt szerzett*, amelynek fennmaradt része az elsőrangú darabok kiválogatása után, mint az előtte rendszeren, úgy történt, nagy darabszám mellett aránytalanul csekély értéket képviselt, hanem már ott a helyszínen az egyes népek etnográfikumaiból nyomban 4—5 kisebb-nagyobb, de az illető népekre jellemző valamennyi etnográfikumot felölelő kollektciókat állított egybe, melyeket azután szigorú hozzáférhetetlenséggel, mint kerekded gyűjteményeket iparkodott eladni. *Alexander eme elvének végrehajtásából kifolyólag, minden egyes kollektciója tudományos értékű*, amennyiben az illető néptörzs mindennemű életviszonyaira terjed ki, s jóformán csak abban különböztek egymástól, hogy a nagyobbakban az egyes tárgyak *nagyobb szériésekben* voltak képviselve”.¹⁶⁵ Természetesen itt nem a tudományos, hanem a könnyebb eladhatóság szempontja vezette Alexandert.

Alexander számára azonban csakhamar szűkké vált Oroszország területe és az összegyűjtött tárgyakat 1908-ban nyomtatott ismertetőben ajánlja egész Európa múzeumainak. Bejelenti, hogy 1908 decemberében Lipcsében a következő népek nagyobb gyűjteményeit mutatja be a múzeumigazgatóknak: vogulok, szamojédok, jensiszeji osztjások, karagasszok, sojotok, mongolok. Egyúttal azt is jelzi, hogy a közeljövőben három expedíciót indít a tunguzokhoz, kettőt a jakutokhoz, ezen kívül expedíciói felkeresik a csukcsokat, a jukagirokat, a szamojédokat, a dolgánokat, alantokat, giljákat, goldokat, hurjákat és osztjákat. Az egyes múzeumoknak még külön írásbeli ajánlatot is tesz azok érdeklődési körének megfelelően. Így a Néprajzi Múzeumnak elsősorban vogul gyűjteményt ajánl.¹⁶⁶

A lipcsei kiállítás tényleg megtörtént és azt a Néprajzi Múzeum részéről, annak akkori kormánybiztosa, Sebestyén Gyula meg is tekintette, de tárgyakat nem vásárolt.¹⁶⁷

¹⁶³ ONMI. 25—1909.

¹⁶⁴ Pl. 1909-ben 240 db. délafrikai és ausztráliai tárgy; 1910-ben 5 db.; 1911-ben 697 db.; 1912-ben 105 db. stb. V. ö. Отчет о деятельности Музея Антропологии и Этнографии megfelelő számaik.

¹⁶⁵ ONMI. 14—1917.

¹⁶⁶ ONMI. 78—1908.

¹⁶⁷ ONMI. 46—1909; 14—1917. Jelentés 1909. 208—210.

Hogy Alexander tárgyszákmányoló munkájáról fogalmat alkothassunk, ide iktatom a Néprajzi Múzeumnak 1912-ben tett ajánlatát, mely szerint pillanatnyilag a következő gyűjteményekkel rendelkezik: szamojéd 700 darab, jakut 800 darab, szahalini gilják 600 darab, szárazföldi gilják 350 darab, szahalini orokok, akikből megállapítása szerint ekkor már csak 112 lélek élt, 300 darab, goldok 400 darab, mongolok 400 darab, vogulok 200 darab. Ezeket a tárgyakat a lipcei, boroszlói, hamburgi, kölni, továbbá a londoni és newyorki múzeumokban igyekezett értékesíteni. Azonban oly nagy mennyiségű tárgyat dobott piacra, hogy pl. már az előbb felsorolt anyagot sem tudta sehohol eladni, s ezért Budapestre hozta kiállításra. A teljes gyűjteményt 100 ezer koronaért adta volna el. Az összeget nem kérte egyszerre, a fennmaradó összeg után 5 százalékos kamatot akart biztosítani. A vásárlásból azonban semmi sem lett, pedig bizonyos engedelményeket is hajlandó volt tenni, sőt „az említett gyűjteményeken kívül eső votják és zürjén kollekciókat ajándékba adja, ha azért orosz és német rendjelei mellé, osztrák-magyar rendjelre is érdemesítenék”. Vágya azonban nem teljesült, mert kiállításának rendezése közben Budapesten meghalt és itt is temették el.

Alexandertől a Néprajzi Múzeum összesen 340 tárgyat vásárolt: azt az anyagot, amely a háború kitörése miatt Budapesten rekedt, a Szovjetunióból disszidált rokonsága a 20-as évek elején visszakövetelte. Jellemző az, hogy az Alexander-család Németországban a néprajzi tárgyakkal való kereskedést a 20-as években tovább folytatta.¹⁶⁸

Alexander elsősorban kereskedő volt, aki azokon a területeken, ahol megfordult, a tárgyakat teljesen letarolta. Ezt Barátosi Balogh Benedeknek egy feljegyzése is bizonyítja, aki Szibériában utazván, néhány évvel az Alexander-féle expedíciók után, az orokok között egyáltalán nem tudott tárgyi gyűjtést végezni. Az Alexander által gyűjtött anyag nagyobb része német múzeumokba került.¹⁶⁹

A német kereskedőkön kívül a diplomáciai szolgálatban álló német hivatalnokok is észrevették azt a nagy lehetőséget, melyet a néprajzi tárgyakkal való kereskedés rejt magában. Így a Tomszkban működő Hartogh Stang-cégnek az egyik tagja Stang, Németország konzulja volt. Anyagukat elsősorban a német múzeumok felé szállították; csak amikor itt már nem tudták „szibériai régiségeiket” elhelyezni, fordultak London felé. Valószínűleg itt is elutasításra találtak és így ajánlották fel gyűjteményüket a Néprajzi Múzeumnak. A vásárlásból azonban nem lett semmi.¹⁷⁰

Amint látjuk, Oroszországban is, akárcsak nálunk, a XX. század elejétől kezdve a néprajzi tárgyakkal való kereskedés egyre inkább elterjedt. A népi értékek harácsolásában fejedelmek, hercegek, kereskedők, német diplomaták egyaránt résztvettek. A Néprajzi Múzeum is részben ezeken keresztül tudja a számára fontos és nélkülözhetetlen, a rokon népekre vonatkozó anyagát gyarapítani. Az az élénk és baráti kapcsolat, mely a századforduló táján régebbi hagyományokban gyökerezve, az orosz és a magyar etnográfusok, elsősorban a budapesti és pétervári etnográfusok között kialakult, ebben az időben már csak a kiadványcserére korlátozódott.¹⁷¹

*

¹⁶⁸ V. ö. ONMI. 78—1908, 46—1909, 26—1912, 82—1912, 45—1913, 67—1913, 1. még 63—1922, 30—1930.

¹⁶⁹ ONMI. 14—1917.

¹⁷⁰ ONMI. 80—1912.

¹⁷¹ Отчет о деятельности Музея Антропологии и Этнографии за 1911. год 15.

Az orosz néprajztudomány haladó elemeire épült szovjet néprajztudomány fel-számolta a maga területén a burzsoa irányzatokat, hatalmas anyagmennyiséget gyűjtött és dolgozott fel. Hazánkknak a dicső Szovjet Hadsereg által történt fel-szabadítása lehetővé tette, hogy megismerjük a szovjet néprajztudomány hatalmas eredményeit s azokat hasznosítsuk a Néprajzi Múzeum építésében. Lehetővé tette, hogy azok a kapcsolatok, melyek a XX. század elején megszakadtak, az orosz néprajztudomány és a Néprajzi Múzeum között, ma a szabad népek baráti légkörében alakuljanak és terebélyesedjenek ki a szovjet néprajzi múzeumok s a Néprajzi Múzeum között.

Balassa Iván

Связь Венгерского Этнографического Музея с русской этнографической наукой (1841--1914)

Связь венгерской этнографической науки с русской этнографической наукой имеет огромное значение. Значительная часть этой связи выпадает на долю Венгерского Этнографического Музея в его сношениях с русской этнографической наукой. В первой части XIX века главной проблемой в жизни венгерской науки был вопрос о происхождении венгерского народа и вопрос родственности с восточными народами. Для разрешения этого вопроса наш Регули Антал отправился в Россию, и для начала разрешения вопроса оставался более двух лет в Петербурге (1841-1843). В Петербурге он подружился с русскими академиками того времени, тесная дружба завязалась с академиком К. М. Бер, Во время своего путешествия по Уралу он собирает этнографические объекты, антропологические измерения, гипсовые снимки и черепа для этнографического музея при Академии Наук в Петербурге. И он до того вдохновился этой работой, что собрал и для Венгерского Национального Музея около 100 объектов среди маньшей, хантов, чувашей и других народов. Эта коллекция, объекты которой сохранились, позже легли в основу Венгерского Национального Музея.

Прошло полвека. Наш Папай Карой отправился в Петербург и снова посещает маньшей и хантов и привозит домой чрезвычайно важный и ценный материал этнографических объектов, но к сожалению его ранняя кончина, точно также как и в случае с Регули, не дала ему возможности переработать этот материал. В 1897 году отправляется в Россию Янко Янош руководитель Венгерского Этнографического Музея. Он в течение трех месяцев изучает работу Этнографического Музея Русской Академии Наук, потом посещает все главнейшие этнографические музеи России. Он перерабатывает обширную литературу по вопросам русского рыболовного дела, которую использовал в своем труде: «Происхождение русского рыболовства» (1900). Знакомится там с передовыми этнографами того времени (Штейберг, Анучин, Радлов), с которыми всегда поддерживал связь вплоть до рано наступившей смерти. Большое значение имело путешествие Янко к хантам. Хантовские объекты и снимки и теперь сохраняются в Венгерском Этнографическом Музее.

В последних годах столетия интерес к финно-угорским народам уменьшается а все исследования идут по линии в сторону этнографии турецких народов. В этом большую роль играл Венгерский Комитет Международного Восточно-Азиатского и Средне-Азиатского Общества, которое стояло в непосредственной связи с центральным русским комитетом Общества, находящимся в Петрограде. Благодаря этой связи Месарош Дьюла собирает этнографический материал среди чувашей и башкирцев, Принц Дьюла -- среди народов Средней Азии, Шебёк Имре -- среди бурят-монголов, на Кавказе работает Преле Вильмош. Самую большую коллекцию объектов приводит с собой для Венгерского Этнографического Музея Баратоши Балог Бенедек. Он привозит ее от приамурских ненцев. По всем признакам связь была очень оживленной, но она началась тесной, глубокой, дружественной, научной совместной работы, как это было в девятнадцатом веке. Если венгерские исследователи этой эпохи и собрали ценный материал, то все-таки русскую этнографическую науку они мало или совсем не знали. Даже в начале XX века Венгерский Этнографический Музей покупал этнографические объекты русского происхождения от русских купцов, что в значительной мере уменьшало ценность этих объектов. После того, как Советская Армия освободила Венгрию, стало возможным познакомиться нам с передовой советской этнографической наукой и стало возможно Венгерскому Этнографическому Музею пользоваться достижениями этой науки.

*Les relations du Musée d'Ethnographie Hongrois avec l'ethnographie russe
(1841—1914)*

Dans l'histoire de l'ethnographie hongroise nos relations avec l'ethnographie russe ont joué un rôle très important; les rapports qu'il y avait entre le Musée d'Ethnographie Hongroise et l'ethnographie russe en constituent une partie essentielle.

Dans la première moitié du XIXe siècle l'origine des Hongrois et le problème des relations avec les peuples orientaux parlant des langues parentes étaient des questions d'une actualité brûlante. Ce fut l'époque où *Antoine Reguly* partit pour la Russie: avant de visiter les régions qui constituaient le but de son voyage il passa plus de deux ans à St.-Petersbourg (1841—1843) où il se lia d'amitié avec les académiciens russes de l'époque, en particulier avec K. M. Ber. Pendant son voyage aux monts Oural il collectionna des objets ethnographiques et des crânes pour le Musée d'Ethnographie de l'Académie Russe des Sciences (St.-Petersbourg); pour la même institution il procéda à des mensurations anthropologiques et fit des empreintes de plâtre. Encouragé par ces recherches, il rassembla pour le Musée National Hongrois une certaine d'objets dans le pays des Mansis, des Hantis, des Tchouvaches et d'autres peuples. Cette collection, dont les pièces ont été soigneusement conservées jusqu'à nos jours, appartient au fonds primitif du Musée National Hongrois, fondé en 1872.

Un demi-siècle plus tard, ce fut *Charles Pápai* qui traversa St.-Petersbourg pour se rendre dans la région des Mansis et des Hantis. Il rapporta des matériaux linguistiques et ethnographiques fort précieux, mais, comme dans le cas de Pápai, une mort prématurée l'empêcha de faire paraître les publications s'y rapportant. En 1897, *Jean Jankó*, directeur du Musée d'Ethnographie, partit également pour la Russie. Pendant trois mois il fit des recherches au Musée d'Ethnographie de l'Académie Russe des Sciences, ensuite il visita les autres musées analogues de la Russie. Il étudia soigneusement les nombreux ouvrages consacrés à la pêche en Russie et, plus tard, il se servit de ces matériaux pour écrire „L'origine de la pêche des Hongrois” (1900). Il eut l'occasion de faire la connaissance des ethnographes russes les plus illustres de son temps (Sternberg, Anoutchine, Radlov); jusqu'à sa mort prématurée il resta en relation avec eux. Quant au voyage, d'une importance particulière, de Jankó dans la terre des Hantis, les photos et les matériaux s'y rapportant ont été déposés au Musée d'Ethnographie de Budapest.

Vers la fin du siècle on s'intéresse déjà beaucoup moins aux peuples finno-ougriens; en revanche, on fait des recherches plus approfondies dans le domaine de l'ethnographie turque. A ce propos il convient de signaler les mérites du Comité Hongrois de la Société Internationale de l'Asie Centrale et Orientale qui avait des relations directes avec le comité central russe de la Société (St.-Petersbourg). Grâce à ces rapports *Jules Mészáros* collectionna des matériaux ethnographiques parmi les Tchouvaches et les Bachkirs, *Jules Princz* parmi les peuples de l'Asie Centrale, *Emerik Sebök* chez les Bouriat-Mongols, et *Guillaume Pröhle* au Caucase. Les matériaux les plus abondants proviennent des Nanaïs de la région de l'Amour: ils ont été collectionnés par *Benoît Barátosi Balogh*.

Au début du XXe siècle les relations russe-hongroises étaient en apparence plus fréquentes que jamais, mais, en réalité, les rapports personnels et scientifiques n'étaient plus comparables à l'état du XIXe siècle. Il y avait des chercheurs hongrois capables de collectionner en Russie des matériaux plus ou moins abondants; il n'en reste pas moins qu'ils connaissaient à peine ou négligeaient totalement les recherches ethnographiques russes. Au début du XXe siècle le Musée de Budapest dut souvent se contenter d'objets ethnographiques achetés à des marchands russes, ce qui diminue sensiblement la valeur des matériaux en question.

Seule la libération de la Hongrie par l'armée soviétique permit aux savants hongrois de s'initier à l'état actuel de l'ethnographie soviétique qui marche à la tête des recherches internationales; depuis ce temps-là le Musée a largement profité des résultats auxquels les ethnographes soviétiques ont abouti.

NÉPRAJZI MÚZEOLÓGIA

A gyulai múzeum román népművészeti kiállítása

Vidéki múzeumaink néprajzi munkájának súlyponti feladata általában körzetük néprajzi anyagának gyűjtése, feldolgozása és bemutatása. A lakosság nemzetiségi összetételéből következően ez lényegében mindenütt a magyar néprajzi anyagra korlátozódik. Kivételt jelent három vidéki múzeumunk, ahol más nemzetiségű anyag hangsúlyozása is jelentős szerepet kap. Mohács a sokácok, Békéscsaba a hazai szlovákok, Gyula a hazai románok néprajzi anyagát gyűjti és mutatja be. A román néprajzi feladatkörhöz kapcsolódva rendezte meg három teremben a gyulai múzeum május 4-én megnyílt népművészeti kiállítását. Ezúttal nem a hazai románok néprajza került bemutatásra, hanem a velük leginkább kapcsolatban lévő részek, a volt Bihar, Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Temes és Torontál vármegyék román lakosságának népművészete. Ezzel a kiállítással egyidőben nyílt meg ugyancsak három teremben a múzeum várostörténeti kiállítása is.

A román népművészeti kiállítás bevezető része foglalkozik a két nép történeti kapcsolataival, s megállapítja, hogy a román és magyar burzsoázia a nemzetiségi küzdelmek szításával igyekezett elterelni a figyelmet a kizsákmányolás és osztályelnyomás tényéről. A Habsburg-önkényuralom idején Balcescu és Kossuth együttműködésének szellemében létrejöhett volna a közös szabadságharc a közös elnyomó, Ausztria ellen. Haladó politikusaink, íróink, tudósaink közül később is többen rámutattak az együttműködés szükségességére. A kapitalizmus azonban nem tudta megoldani a nemzeti kérdést sehol sem, erre csak a szocialista társadalom képes.

A kiállítás területi rendben nyújt áttekintést a századforduló román népművészetének helyzetéről. Az első teremben Arad és Bihar megyék népművészetét látjuk, három női és férfi kosztümöt, női és férfi viseletdarabokat, közöttük egy aradi szumánt, ingvállakat, kendőket, továbbá különböző funkciót betöltő szőtteket. Faragott rüdguzsalyok és belényesi kerámia egészíti ki a textilanyagot. Az egyes darabok mellett fényképek mutatják a használat módját és nyújtanak képet a vidék népének életéről. A második terem Hunyad megyével foglalkozik. Itt ugyancsak néhány hunyadmegyei viseletesség, különálló darabok, ingvállak, főkötők, szőttek láthatók. Az egyik vitrin gazdag ékszeranyaggal a menyecske és a lányviselet közötti különbséget mutatja be. Hunyad megye népi építkezéséről számos fénykép és rajz igazít utba s mellettük látjuk a lakásbelső egy kiemelt részlegét, a vetett ágyat színes gyapjuszőttesekkel. Övguzsalyok, pásztor-eszközök, remek kivitelű, a maguk primitívességében is magas művészi tökélyvel kimunkált pásztorfaragások teszik teljesebbé a képet.

A harmadik terem Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyék anyagát mutatja ugyanúgy, mint az előző termekben láttuk: tehát teljes viseletességek, kosztümök és különálló darabok által, melyek közül a hosszúrojtú opregeket és a különböző formájú főkötőket említjük meg. Övguzsaly, szőnyeg és kerámia egészíti ki a textilanyagot. Itt került bemutatásra a hangszeranyag is, mely lényegében területileg nem különül el. A zenei instrumentális anyagot dallamok, osztályharcos népdalok bemutatása s Bartók Béla munkásságának méltatása teszi életszerűbbé.

A kiállítás anyaga világosan bizonyítja a román népművészet fejlett voltát, művészi értékét s a látogatókban méltán kelti a román nép megbecsülésének érzését.

Barabás Jenő

A néprajzi kiállítások bírálata

1951. őszén az Akadémia Néprajzi Bizottsága Balassa Iván bírálata alapján foglalkozott két néprajzi kiállítás problémáival. Ennek nyomán a bizottság elhatározta, hogy megvizsgálja az újabban rendezett jelentősebb néprajzi kiállításokat, kiemlenni ezek hibáit, eredményeit és kidolgozza azokat a szempontokat, amelyeket érvényesíteni kell

az egyes kiállításoknál. A bizottság a határozatnak megfelelően előre megadott irányelvek alapján megvizsgáltatta — a Múzeumi Központtal együtt — az 1950—1951. évben rendezett fontosabb néprajzi kiállításokat, számszerint tizennégyet, s mindegyikről két-két bíráló tollából részletes kritika készült.

A vizsgálat második meneteként 1952. június havában a bizottság vitaülést rendezett, melyre meghívta a kiállításrendezési munkákat végző muzeológusokat, a rokonszaktmák egy-két képviselőjét s a kiállításrendező technikusokat is. A résztvevők megkapták előre az összes bírálatokat s ennek alapján indult meg a vita. K. Kovács László vitaindító előadásában azokat a csomópontokat igyekezett felvetni, amelyek a bírálatok alapján nagyobb, általánosabb jelentőségűek, majd vetített képeken bemutatta az egyes kiállításokat.

Az előadást termékeny vita követte, számos hozzászóló foglalkozott a felvetett kérdésekkel. Az 5 órát igénybevevő vita szólt néprajzi kiállításaink eredményeiről, napvilágra hozott több megoldatlan kérdést, számos hibát, hiányosságot kielemezett és sok pozitív gondolattal gazdagította a múzeumi munka ügyét.

Az ülést Gunda Béla vitavezető zárta be, aki összefoglalta az elhangzottak lényegét.

A bírálatok és a vitaülés anyagát a Néprajzi Bizottság megtárgyalja és ezek alapján dolgozza ki a néprajzi kiállítások rendezésénél követendő elvi szempontokat.

B. J.

SZOVJETUNIO

Tájkutató Múzeum a Csuvas Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban

1951. júniusában a csuvas tájkutató múzeum a nyelvi, irodalmi és történeti tudományos kutatóintézzettel együtt néprajzi expedíciót szervezett a mostani kolhozéletmód tanulmányozására; részt vettek benne N. I. Vorobjev professzor, a történettudományok doktora, az expedíció vezetője, N. R. Tomanov, az Intézet munkatársa, R. A. Szimónova, a csuvas tájkutató múzeum munkatársa. Néprajzi kutatást végeztek a csuvasföld csebokszi, marporzadi, oktyabrszki, civilszki, urmarszki, jaktikovszki körzetében. A múzeumvezette néprajzi expedíció három évig tartott, 1949-től 1951-ig.

Az expedíció tanulmányozta a kolhoztagok új életmódját és kultúráját, a kolhoz-munka szervezetének szovjet formáját, a kolhoztagok jelentős részének a munkához való viszonyát — egyszóval azt az új helyzetet, melyet a szovjet hatalom és a kommunista párt teremtet meg a parasztság részére. Ezenkívül nagyszámú régi lakodalmi kendőt, nemzeti hímzést, díszítményt és a régi életforma fatárgyait (kb. 300 drb.), szurpanvégeket (szőtt és hímzett), kettős szurpan, törülközővégeket, — csipkével szőtt és teljes szurpan törülközőt, régi női inget, mellén hímzéssel, jelenlegi női ingeket vörös cejg-szövetből, gyapjú- és posztóharisnyákat, cejg-szövetmintákat, különböző színárnyalatú kabátok mintáit, maszmakokat — hímzett fejdíszeket, egész jelenlegi női- és férfi ingkészletet, „ama”-t, ezüstpénzből készült melldíszeket gyűjtöttek. Kb. 100 különböző témájú fényképfelvételt készítettek az egyes kolhoztagok élete, öltözetek, kolhozüzemek srb.-ről.

Az anyag összegyűjtése után jelentősen megjavult és kiegészült néprajzi tárgyakkal a forradalom előtti múlt és szovjet korszak osztályának kiállítása. A mellett az anyag mellett, amit 1949—51-ig a csuvas néprajzi expedíció gyűjtött össze, megterveztek a csuvasokról szóló monográfia elkészítését, amelynek feladata, hogy a csuvas kolhoz-parasztság, ipari munkásság és szovjet értelmiség jelenlegi életmódjának jellemzését adja, megmutassa azokat az óriási változásokat, amelyek itt végbementek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, nyomon kövesse a csuvas kultúra építésének útját, amely formájában nemzeti, tartalmában szocialista.

Az expedíció néprajzi anyaga alapján publikációra elkészítették 1952-ben két község — Kildisevo és Novoje Szambajevo — monografikus leírását, ezek a Csuvas Aut. Szoc. Szov. Köztársaság különböző részeiben fekszenek, lakosságuk a múltban életmódja sajátosságával tűnt ki. Ezen községek példáján jól be lehet mutatni azt az általános felemelkedést, melyet a csuvas falu átélt. A jellegzetesség expedíciós kutatásaink során kimutatható, de abból az anyagból is kiténik, amelyet korábban gyűjtöttek, vagy amely az irodalomból ismeretes.

Az adatokat összegyűjtötték és feldolgozták: a gazdaság kérdéseit A. N. Szimánova, a kultúra adatait N. J. Vorobjev és A. N. Lyvova, a szociális viszonyokat és a régi kultúrát N. R. Romanov.

Sz. Janduskin, a Csuvas Tájkutató Múzeum igazgatója,
(Szovjetszkaja Etnografia, 1952. 1 205.)

NÉPRAJZI HIREK

Jelentés a munkásfolklór munkaközösség eddigi tevékenységéről

1951-ben és 1952. első felében jóváhagyott tervünk szerint megindítottuk a munkaközösség működését. Ez idő alatt összesen kilenc munkatárs végzett gyűjtést. Eredményei tekintetében kiemelkedő Dömötör Tekla, Katona Imre, Ortutay Gyula és Pesovár Ernő munkája.

Kutatásaink a következő területeken folytak:

1. nagyüzemi munkásság,
2. kétlaki bányászok,
3. a régi munkásélet folklórájának irodalmi kutatása,
4. az eddigi eredmények elméleti feldolgozása.

1. A Rákosi Mátyás Vas- és Fémüvek munkásainak körében összesen kilencen dolgoztunk. Bár e gyűjtés, mint első tapogatózás, csupán tájékozódást, a munkarendszer kialakítását, az anyaggal való megismerkedést célozta, meg kell állapítanunk, hogy eredményes, gazdag anyag feltárásával záródott. A szovjet kutatás tanulmányozása alapján e gyűjtés célja az üzem munkásainak életformavizsgálata volt és az egyes egyének, családok életében jelentkező folklorisztikus elemeket ezen keresztül kutattuk. Esztergályosok, lakatosok, hengerészek, martin-munkások, vidékről feljáró segédmunkások, kétlakiak és újonnan felkerültek, átképzősök életörténetét, tanulmányoztuk 1880—1951. között. Az egyes adatközlők sorsán keresztül általános képet kaptunk a vasmunkások helyzetéről ebben az időszakban. A szegényparaszt- és proletárcsaládok életéről, szokásairól, a gyermekek helyzetéről, az inaságról, az inas-mester-segéd viszonyról, a segédavatási szokásokról gyűjtöttünk adatokat. Gyűjtésünk kiterjedt tehát mind a munkáscsalád életére, körülményeire, szokásaira, mindpedig az üzembeli munkaviszonyok kérdéseire: az elhelyezkedési lehetőségekre, munkával kapcsolatos szokásokra, közösségi életre; hogyan öntudatosodtak a munkások és kapcsolódtak bele a kenyérért, bérért folytatott harcokba; a munkásmozgalomban való részvétel, szervezkedés, szakszervezeti élet, pártélet. A kommunista párt harca a szociáldemokraták és a frakciók ellen a Horthy-korszakban. Bérharcok, sztrájkok szervezése és végrehajtása, tüntetések, demonstrációk. Munkánélküliség. Művelődés, kultúrelét, sportélet: a munkásotthonok, természetbarátok, a munkásszínjátszás, dalárdák, stb. Kutattuk a visszaemlékezéseket az 1919-es proletárforradalomra, annak hadi- és politikai eseményeire, valamint május 1. ünnepi szokásaira vonatkozólag. Mindezeket természetesen a mai élethez való viszonyításban vizsgáltuk. Kutattuk az egyes üzemek jelenlegi kultúrelétét; különös tekintettel az egyéni tehetségekre (rigmusszerzők, munkásköltők, — akik a faliújságon kapnak először helyet) — és a műkedvelő együttesekre.

A gyűjtött anyagban sok figyelemreméltó folklorisztikus elem van: értékes szokásleírások, csúfoló rigmusok, osztályharcos, forradalmi dalok és elbeszélések. Különösen ez utóbbi — amelynek műfajára a régi folkloristák nem sok ügyet vetettek, és amelynek különösen az új, szocialista folklórbán nyert nagy jelentőségére a szovjet kutatók hívták fel figyelmünket — igen gazdag. Ezek az elbeszélések, a ma megbecsült, öntudatos munkás visszaemlékezéseit mondják el az elmúlt idők harcairól, nyomorúságáról.

Az eddig összegyűjtött anyag, a kutatási módszerek, tapasztalatok megbeszélése, a tanulások leszűrése után a munkaközösség folytatja ezt a gyűjtést.

2. A salgótarjáni szénmedence egyik 600 lakosú bányászfalujában, Kishartyánban négy személyes gyűjtőcsoport végzett kutatást. Bár ebben a paraszti hagyományokban rendkívül gazdag palóc faluban nem volt nehéz a gyűjtés, mégis komoly nehézséget jelentett, hogy mindezülig nem figyeltek fel kutatóink az ipari munkával foglalkozó parasztság kutatására és úgyszólván elsőnek mondható e téren a bányászfalu életének folklorisztikai feldolgozása. Kishartyán tipikus kétlaki falu, amelyen még sok van, és amelynek problémájára Rákosi elvtárs felhívására figyeitünk fel. Ennek alap-

ján határoztuk el a gyűjtést. Munkánk kiterjeszkedett mind a bányászattal kapcsolatos speciális kérdésekre, mindpedig a régi paraszti életforma és folklór alakulására. A következő tárgykörökben folytattunk adatgyűjtést:

A falusi bányászok életformája. A bányamunka kialakulása, az agrárproletariátus és a kisparasztság fokozatos átállása három nemzedék folyamán. A bányász élete, napi munkájának beosztása télen és a nyári gazdasági munkák időszakában, három nemzedéknél (1870—1945). A 12 órás műszak munkarendje a gépesítetlen bányában 12 éves kortól nyugdíjazásig. A bányamunkába való beletanulás, a külső munkák, bányafenntartás. Sztrájksszervező bizalmiak, bérharcok, népnyzó izgatók, mérnökök, erőszak, terror. Szakszervezeti mozgalom. 1919 emlékei. — Mind e kérdéseknek gazdag folklórananyaguk van, különösen elbeszélésekben (egy-egy urakkal szembe forduló sztrájksszervező bizalmi valóságos népi hősként áll előttünk) és hiedelmekben, babonás történetekben, szokásokban.

Foglalkoztunk továbbá a bányászok jelenlegi falusi életével, közösségi szokásaival. Az évnegyedes szokásokat leírtuk; idén farsangkor mód nyílt a régi és az új összehasonlítására. Feljegyzésre kerültek táncok, dalok, balladák és három jó mesemondó bányásznak mintegy 60 meseje. A további kutatás során folytatjuk a jelenleg dolgozó fiatal bányászok, ipari munkások életformájának vizsgálatát, amelyre eddig kevésbé kerülhetett sor. Termelőszoövetkezet vagy állami gazdaság megalakulása a falu legégetőbb szüksége, hiszen a felszabadulás után juttatott föld megművelése jelentékeny gond a bányászoknak. Soha sincs pihenésük így. Bár bizonyos mértékben (az asszonyok és nyugdíjasok munkája árán) a föld birtoka növeli jómódjukat, nagy terhet is jelent. A falu kétarcúságából következő küzdelem a haladás és a maradiság között megmutatkozik igen sok jelenségben (pl. a leányok lelkes ipari munkavállalását a szülők még nem nézik szívesen). Magas életszínvonal, fejlett kulturális igény, politikai ön tudat ellenére virágozik a babonavilág.

3. A Munkásmozgalmi Intézet felkérésére segítséget nyújtottunk munkásdalok (osztályharcos föld- és ipari munkásdalok) gyűjtéséhez. Ennek fejében az Intézet rendelkezésünkre bocsátja, az általunk felhasználható munkásfolklór-anyagát. Megkezdjük egyúttal a 20-as, 30-as évek illegális munkásdalainak gyűjtését, valamint a múltszázadi sajtó anyagának felkutatását és kicédlését.

4. Megkezdjük az eddigi gyűjtés alapján levonható tanulságok összefoglalását és az anyag tudományos feldolgozását. A munkásfolklór kutatásának a szovjet tapasztalatok és saját gyűjtésünk alapján kialakult elvi alapvetése ez év őszére várható.

Dégh Linda

Beszámoló

*az Országos Magyar Történeli Múzeum „Anyagi kultúra a XV—XVI. században”
kutató munkaközösségének célkitűzéseiről és munkájáról.*

Haladó történettudományunk megváltozott igénye mutatkozik meg a múzeológiai tudománysszakokkal szemben a múzeumnak az 1951. év végén alakult középkori munkaközösségének kutatási tervében, mely egy meghatározott korszakon belül az anyagi kultúra összefüggéseinek vizsgálatára vállalkozott. Ezen belül részletesen vizsgálja 1. a mezőgazdaság és 2. a kézműipar fejlődését, 3. a falu, mezőváros, város és várak települési, társadalmi és gazdasági felépítésének sajátosságait, összefüggésben a lakóházak, építőanyag, szerkezet, beosztás és belső berendezés kérdéseivel. Vizsgálja továbbá 4. a táplálkozás, 5. ruházat, 6. közlekedési eszközök és utak, 7. pénz és pénzforgalom, 8. kereskedelem, kereskedelmi utak és piac problémáit. A termelés, a termelt javak felhasználásának és további kicserélésének fentvázolt problémái szorosan kapcsolódnak az ország politikai és társadalomtörténetének akkori állapotaihoz. A munkaközösség azzal, hogy a társadalom életéhez és fejlődéséhez elengedhetetlen anyagi javak — élelem, ruházat, lakás, munkaeszköz, stb. — megszerzésének és felhasználásának módjával foglalkozik, a társadalomtörténet alapvető és el nem hanyagolható részleikérdéseinek fontosságára mutat rá.

A munkaközösséget a téma megválasztásánál elsősorban azok a hiányosságok vezették, melyek a kutatást eddig mind a szorosabb értelemben vett történettudomány, mind a múzeológiai szaktudományok területén nálunk jellemezték, s melyekben több mint ötven év lemaradását kell behoznunk. A múlt század természettudományos evolucionizmusa helyenként, szerencsétlen módon — a század végén már éreztette hatását Nyugaton, azokban a kultúrtörténeli munkákban, melyekben a természeti jelenségekhez

hasonlóan társadalmi organizmusról beszéltek és a „Kulturgeschichte”-t, mint a természet történetének legmagasabb kibontakozását állították be. E munkákat azonban kivétel nélkül jellemzi az, hogy szerzőik megelégedtek az „életszokások” egyszerű leírásával és azokat is főként a szellemi élet jelenségeire korlátozták. Az anyagi kultúra fontos kérdései szerves összefüggésükben azonban alig nyertek megoldást bennük — leszámítva egyes, a kor szemléletmódjának megfelelően hálás témákat, mint a vizelet vagy fegyverzet kérdését. Az idealista történelemfelfogás, mely nem ismert anyagi érdekeken alapuló osztályharcot, egyáltalán nem ismert anyagi érdekeket sem, s így a termelés példaként csak mellékesen, a kultúrtörténet alárendelt jelentőségű elemeként kapott helyet e munkákban. De sem ezek, sem a század elejének már sokkal sikerültebb és az anyagi kultúra összefoglalására törekvő kezdeményezései nem találtak utat hozzánk. Művelődéstörténeti irányunk szinte majdnem teljesen beérte a felépítményjellegű kérdések vizsgálatával, leszámítva egyes, az anyagi kultúra körébe vágó szemelvényeket, mint Radvánszky Béla, vagy Takáts Sándor munkáit, melyek azonban inkább adatközlések, mint összefoglalások igényével léptek fel. Az első igényesebb s az anyagi kultúra problémáit is felölelő összefoglalás az 1940-es években jelent meg erősen a német szellemtörténet stílusában. A gazdaságtörténet pedig, amely legalább a termelés alapvetően fontos kérdéseit megoldhatta volna, — a kezdeti nekilendülés után — történetkutatásunknak szinte a mai napig elhanyagolt területe maradt s éppen a középkor időszakában az ú. n. „tárgytudományok” bevonása nélkül komoly eredményeket nem mutathatott fel.

A más forrásanyaggal és más metodikával dolgozó egyéb tudományaink pedig — mint a régészet, vagy művészettörténet — az anyagi kultúra nagyobb összefüggéseinek megírására önmagukban nem vállalkozhattak. A társadalom szemlélete ugyanis olyannyira rányomta bélyegét e letűnt korok anyagi örökségével foglalkozó tudományágak módszerére, hogy szinte teljesen beérték a nyugati kultúrkapcsolatok vagy a valóságot épp annyira torzító csillogások keresésével, misem törődve a mindennapi élet látszó alkotások gyűjtésével és vizsgálatával; így pl. sem a termelés, sem az anyagi javak termelőinek tárgyi hagyatéka nem foglalkoztatta őket. De e tudományszakok nagy hibája volt az is, hogy a kultúrát nem úgy tekintették, mint a munka és alkotás folyamatát, hanem legtöbbször, mint térben helyet változtató elemek mechanikus felhalmozódását. Így pusztán tárgytípológia alapján arra is hajlamosak voltak, hogy egységes kiindulópontot keressenek hasonló kultúrelemek számára, nem gondolva arra, hogy az emberiség fejlődésében csak akkor tesz egy lépést előre, mikor jelentkezik az általános szükséglet, mely nélkül általában sem fel nem találhat, sem át nem vesznek valamit.

A tapasztalat tehát azt mutatja, hogy érintett szaktudományainkat eddig jellemző módszertani egyoldalúsággal nem lehet felvázolt problémáinkat kielégítően megoldani. Bár az 1940-es években megjelenő magyar művelődéstörténeti munka kísérletet tett arra is, hogy a történészeket kívül az anyagi kultúra tárgyi kutatóit is bevonja a feldolgozó munkába, az együttműködés mindennek ellenére nem jelentette azt a látásbeli bővülést, amit a módszerek kölcsönös elsajátításától és más természetű forrásanyaggal való kiegészüléstől ma elvárnánk. E tudományszakok nem teljes látásra törekvő szemléletmódján kívül hiba volt az is, hogy az anyagi kultúra tárgyi emlékeanyagának bevonása pusztán illusztrációt és nem komoly forráskritikai dokumentációt szolgált.

Az anyagi kultúra kutatása terén a Szovjetunióban elért eredmények szintén arra figyelmeztetnek, hogy munkaközösségünk elsőrendű feladatának tekintse az ú. n. „összetett” forráskutatás megoldását; hol írott tárgyi és ábrázolásanyag együttes feltárásával és alkalmazásával a kutatás olyan új módszertana fejleszthető ki, — mint amely pl. a szovjet történeti iskolát annyira jellemzi — mely a szorosabb értelemben vett történettudomány, régészet, nyelvészet, művészettörténet és nem utolsósorban néprajz anyagának és módszerének felhasználásával vállalkozhat az anyagi kultúra kérdéseinek valóban komoly vizsgálatára. De fokozott mértékben kell kiépíteni a fennmaradt emlékeken végzendő anyag- és technológiai vizsgálatok gyakorlati megoldását is.

A szakemberek hiánya és az a tény, hogy az anyagi kultúra összefüggő problémáinak kutatása a középkorra vonatkozóan — mondhatjuk — szinte teljesen töretlen utakon jár, lehetetlenül tette, hogy kutatásunk akár nagyobb korszak problémáit ölelje fel, akár anyagi kultúránk alakulásának kezdeti szakaszát vizsgálja. A hazai középkori régészeti kutatás még a kezdet kezdetén áll, így részéről olyan komolyabb anyag bevonására, mely a korai időszakban a kutatást lehetővé tette volna, nem számíthat-

tunk. Az összetett forráskutatás gyakorlati megvalósításának legészszerűbb lehetősége diktálta tehát, hogy épp a XV—XVI. század időszakát válasszuk ki kutatásunkhoz, mikor az írott források (oklevelek és kódexek) már sokkal bőbeszédűbb és világosabb leírásai mellett tárgyi emlék- és ábrázolásanyag is nagyobb számban akad.

A munkaközösség az anyaggyűjtést két évre tervezte, melynek megindítását tematika és külön ú. n. szempontjegyzék kidolgozása előzte meg; előbbi főbb vonásaiban a kutatás irányát és szempontjait vázolta, utóbbi az írott anyag kijegyzésmódját ismertette. A későbbi feldolgozás megkönnyítését szolgálja, hogy az egységes szempontú anyaggyűjtés mellett külön kisebb részletproblémák kidolgoztatására is sor kerül.

A munkaközösség a tervbe vett két év alatt mintegy 60.000 kiadatlan oklevél, kb. 30 kötetnyi kódex és még számos krónika és kalendárium, gazdaság- és művelődéstörténeti szempontból eddig szinte teljesen kiaknázatlan adatait kutatja fel, valamint politikai és társadalomtörténetünk alakulására vonatkozóan is hatalmas anyagot tár fel. Ez a tény is mutatja, hogy az öncélú tárgytipológia egyoldalúságával szemben a kutatás tengelyébe a történeti módszert kívánja helyezni. Ez egyben arra is rávilágít, hogy az Országos Magyar Történeti Múzeum szoros kapcsolatot építve ki a rokon szaktudományokkal és azok intézeteivel, egyre határozottabb részt kíván kivenni haladó történettudományunk öt érintő problémáinak kutatásából.

Belényesy Márta

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kéziratairól

Az akadémiai könyvtár olvasótermeit, keleti osztályát és kézirtárát hatalmas költséggel újjáépítette népi demokráciánk kormánya. Az építkezés során a palota évtizedek óta érintetlen főitkarsági raktárait feltárva, az ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer iraton kívül nagy mennyiségben kerültek elő népköltési gyűjtések kéziratai is.

Az Akadémia kézirtárának gazdag népköltési anyaga régtől fogva ismeretes folklorisztikai kutatóink előtt. Az itt őrzött anyagból csak a legjelentősebbeket említve: a *Mátray-kódexben* még XVI. századi eredetű népdalok is vannak, a Thaly Kálmán által már feldolgozott *Dalfüzetek* XVII—XVIII. századi kurucdalokat tartalmaznak. A *Vietorisz-kódex* néven ismert gyűjtemény, Esterházy Pál tabulatúrás énekeskönyve a XVII. század elejéről magyar, latin és szlovák szövegű dalokat és egyházi énekeket tartalmaz. Kár, hogy a világi nótáknak csak a kezdősorai vannak meg, de így is rendkívüli becses anyag. Az 1609-ből való vaskos *Decsi-kódex*, valamint az 1636-i *Csoma-kódex*, az ugyancsak a XVII. század közepéről való *Körmendi-* és *Kuun Géza-kódexek* szintén gazdag népköltési anyagot őriztek meg. Népdalokat tartalmaz az 1780-ból való *Ráth Mátys-féle énekeskönyv* is. Túlnyomóan népi anyag található a következő nagyobb kéziratok könyvekben: a XVIII. század végéről való *Kresznerics-féle* mese- és közmondás-gyűjteményben, *Kovács Ferenc 1777-ben* összeírt *Liber cantionum variarum* c. gyűjteményében, *Mindszenty Dániel* dalfüzetében s az ugyancsak e század elejéről való *Tóth István: Ariák*-ban, valamint *Kovács József és Tóth János* gyűjteményeiben, végül a valamennyi közül kimagasló értékű *Pálóczi-Horváth Adám-féle Ötödjélszáz énekek*-ben. A felsorolt kéziratokban sok a hangjegyes rögzítés is, — gyűjteményük a népzenei kutatók kimeríthetetlen kincsesbányája.

A népköltési gyűjtés problémái szempontjából becses anyagot szolgáltat Kisfaludy Sándor, Gaál György, Pázmándi Horváth Dénes, Toldy Ferenc itt őrzött levelezése is.

Nagy számban vannak az Akadémia kézirtárában XIX. századi névtelen gyűjtőktől népköltési anyaggyűjtések. Szép feladat lenne a kézírások alapján az egyes gyűjtőket azonosítani, esetleg a gyűjtés helyét, idejét megállapítani. Erre a hatalmas munkára persze csak munkaközösségek vállalkozhatnak. — *Erdélyi Jánosnak* 10 nagy dobozt kitevő, több ezer lapnyi gyűjtését (141 gyűjtőtől 176 iratcsomó) éppen mostanában másolja le a Népművészeti Intézet. A szöveg összehasonlítása még hosszú időn át foglalkoztatja majd folkloristáinkat, mert hiszen Erdélyi háromkötetes alapvető kiadványában sokat kihagyott a hozzá beküldött gyűjtemények anyagából. Még kell jegyeznünk, hogy a gyűjtők közt olyan név is akad, mint Petőfi.

Az eddig felsorolt kéziratok többé-kevésbé ismertek a szakkörök előtt, míg az alább következőkről, az utóbbi években vásárolt vagy éppen a közeli hónapokban előkerült nagymennyiségű népköltési anyagról aligha lehet tudása a kutatóknak.

I. A nemrégiben vásárolt jelentősebb, folklorisztikai érdekű kézirtataink:

... Bujdosó József énekeskönyve 1809-ből,

Salamon József énekeskönyve a XVIII. sz. végéről,
Keresztény Ignác gyűjtése a XIX. sz. elejéről,
egy ismeretlen gyűjtőtől való dalgyűjtemény a XVIII. sz. első feléből (színezett
sorkezdetekkel),

Szentgyörgyi István énekeskönyve, sok dal kottájával,

Kováts Ferenc 1770 körüli többszázoldalas mese- és közmondásgyűjteménye.

Mint magyar zenei régiséget meg kell említenünk a tavaly vásárolt Lányi Eleonóra-
féle kottás kódexet, amelyet Kodály Zoltán az 1951-i akadémiai nagygyűlésen, mint
az 1630—1730 közötti időszakban egyedülállóan ritka magyar kotta- emléket ismertetett.

II. Az előbb említett akadémiai építkezések során, régi akadémiai raklárak mélyé-
ből előkerült többszáz iratkötveg közül is rendkívül becses népköltési anyagot válogat-
tunk ki.

A több mint hatezer lapnyi, részben ismeretlen, részben ismert, lelkes vidéki
gyűjtőktől eredő népköltési anyagból most csak a nagyobb, fontosabb gyűjtéseket
ismertetjük.

Gyaníthatóan az 1830-as években megindult országos *népdal- és mesegyűjtő
mozgalom* (Cuczor, Toldy Ferenc, Erdélyi János kezdeményezése) eredményeként kerül-
tek az Akadémiára, s azóta is feldolgozatlanul, ismeretlenségben lappangtak.

1. a) Kis József és László 1826-ból származó, 76 lapnyi füzet, melynek anyagát
előkerülése után azonnal feldolgozta Kodály Zoltán;
egy 1824-ből eredő énekeskönyv (58 l.),
egy XVIII. sz. végi német és magyar dalosfüzet (56 l.), továbbá többszáz
különálló lapon, részben névtelen gyűjtőktől eredő népköltési anyag.
- b) Az 1850. utáni időkből, Arany Lászlóék újabb gyűjtőmozgalma korából
valók az alábbi nagyobb, 50—200. oldalas kéziratcsomók: Aigner Lajos,
Cserney Gyula, Findura György (az utóbbi Gömör, Nógrád megyéből), Illésy
György Debrecenből, a kecskeméti diákok, Fekete János Székesfehérvárról,
Kelecsényi János, Kun Gyula Decsről, Meskó László több megyéből (380
lapon), Márki Sándor Bihar megyéből, Pásztor Ferenc Szegedről, a Jászság-
ból, Profita János Nagyváradról, Séra Ferenc Bodrogközről, Széll Farkas
Hódmezővásárhelyről, Téglási István és Török József Zemplén megyéből,
Vajda Ferenc (?), Vas József a Balatonvidékről, Zilahy József Nagyenyedről,
Zolnai Jenő vegyes területekről való népdalgyűjtése.

2. A népmesék, népszokások és gyermekjátékok nagyobb gyűjteményeiről szólva
ki kell emelnünk *Kálmány Lajos — Abonyi Lajos* 413 nagy ívlapnyi kiadatlan mese-
gyűjteményének előkerülését. Előkerült *Orbán Balázs* 61 oldalas mese-kézirata és a
másik nagy székely gyűjtő: *Kriza János* mesegyűjtésének több töredéke is.

A mesegyűjtők közül megemlíthetjük még Acs Károlyt, Erdélyi egyik értékes gyű-
jtőjét Hatvanból, továbbá Blaskó Györgyöt Sajókaszárol, Beke Józsefet Velezdről,
Hegedűs Sándor és Hunfalvy Pál eddig ismeretlen, többszáz oldalra menő mesegyű-
jtéseit. Ezeken felül még többszáz apró lapon, ismeretlen gyűjtőktől eredő meseanyag
is feldolgozásra vár, valamint egy több mint 1200 lapos összefüggő mesegyűjtés is,
7 nagy ívrényi kötetbe fűzve.

Az ismertetett gazdag anyag komoly figyelmet érdemel. Kívánatos volna, ha az
illetékes szakkörök, folklorista kutatóink mielőbb hozzálátnának kiaknázásához, illetve
kiadásához.

Gergely Pál

SZOVJETUNIO

A Néprajzi Intézetben folyó etnográfiai munka átalállításának útjain

J. V. Sztálin kimagasló munkájának megjelenése — melyben a nyelvtudomány
kérdéseivel foglalkozik — nemcsak a nyelvészet, hanem a tudományok minden terü-
letén a legjelentősebb eseménnyé vált. Kétségtelenül hatalmas a jelentősége ennek a
sztálini műnek a néprajztudomány számára is, minthogy tárgya a nyelvtudomány
kérdéseivel szorosan összefügg.

Az etnográfiában éppúgy, mint az antropológiának és a folklorisztikának a nép-

rajzzal határos területein komoly hibák mutatkoztak, amelyek a kutatók egész sorának az ú. n. „új nyelvtudomány” sok tételével szemben elfoglalt, kritika nélküli állásfoglalásából eredtek. Az etnográfusok és az antropológusok közt forgalomban volt Marr téves felfogása, — amely szerint a taglejtéses beszéd állapota állítólag megelőzte a hangokkal való beszédet, — a marri „tanítás” a nyelvek kereszteződéséről, mint a nyelvkialakító folyamat alapvető tényezőjéről, a marri „elmélet” az új nyelvek képződéséről robbanás útján, s egyéb marxellenes tételek. Az egyes szakemberek részéről felzúduló tiltakozások hangjai túlságosan gyöngék voltak arra, hogy szóhoz juthassanak annak az arakcsejevi rendszernek a légkörében, amelyet a Marr-i iskola meghonosított.

J. V. Sztálinnak „Marxizmus és nyeivtudomány” c. munkája rámutatott a marri konstrukciók tudományellenes jellegére, szilárd alapokat adott a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseinek megoldásához, és új utakat nyitott a szovjet etnográfusok és antropológusok előtt álló alapproblémák kidolgozásához. Ilyenek elsősorban a beszéd kialakulásának kérdése az ember származásának és fejlődésének folyamatában, az őstársadalom történetének problémái, az etnikai közösségek típusainak kérdése, amelyek a legszorosabb kapcsolatban vannak a nyelvcsoportok kialakulásának és a nyelvrokonságoknak, stb. kérdéseivel.

A folkloristák előtt, akik annak idején Marr „tanítását” követték, amely társult a folklorisztikában a szellemében hozzá legközelebb álló Veszélovszki-féle tanítással — éles világossággal merült fel az a feladat, hogy forduljanak el a téves felfogásoktól, s dolgozzák ki a nagyjelentőségű sztálini mű megvilágításában elsősorban a folklor eredetének és fejlődésének kérdéseit.

A Néprajzi Intézet számára, éppúgy, mint hazánk egyéb tudományos központjai részére, a mult év teljes egészében a munkák kritikai felülvizsgálatának, az elkövetett hibák kiküszöbölésének, az alkotó viták megindításának, valamint az etnográfia, az antropológia és a folklorisztika legfontosabb kérdései egész sorának a kidolgozását jelentette azoknak a tételeknek az alapján, melyeket J. V. Sztálin állított fel „Marxizmus és nyelvtudomány c. munkájában.

Az intézet tudományos tanácsának 1950. évi július 27-i ülésén elhangzott Sz. P. Tolsztovnak, az intézet igazgatójának „J. V. Sztálin a nyelvtudomány kérdéseiről szóló munkájának jelentősége a szovjet etnográfia fejlődése szempontjából”¹ című előadása; ebben elemezte azokat a hibákat, amelyek az etnográfusok munkájában előfordultak és megfogalmazta a további munkák tervét. Az „ősi nyelvi folytonosság” elmélete, amelyet Tolsztov azért emelt ki, hogy megvilágítsa a nyelvcsoportok kialakulásának folyamatát az őstársadalom feltételei között, élenk visszhangot váltott ki nemcsak az etnográfusok, hanem a nyelvészek részéről is.² Ez ismét rámutatott az etnográfiai anyag jelentőségére a nyelvtudománnyal közös kérdések megoldásában.

1951. év januárjában és februárjában a Néprajzi Intézet értekezletet hívott össze, amelyen részt vettek az összes szövetségi és többségben az autonóm köztársaságok tudományos intézményeinek képviselői. Az értekezlet előadásai visszatükrözték azt az átalakulást, amelyet a néprajzi munka területén J. V. Sztálin új műveinek a megjelenése előidézett. Megemlíti Sz. P. Tolsztov előadásait, amelyekben a szovjet etnográfia eredményeivel és távlataival, valamint az etnogenezis és az őstársadalom történetének kérdéseivel stb. foglalkozik.³ Az ülésen kibontakozó viták ismét rámutattak a sztálini tanítás mélyseges jelentőségére arra vonatkozólag, hogy „semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül”.⁴ Az értekezleten elfogadott határozatokban különösképpen hangsúlyozták a szovjet etnográfusoknak azt a feladatát, hogy mélyrehatóan sajátítsák el Sztálin elvtárs alkotó eszméit, s alkalmazzák ezeket konkrét etnográfiai kutatásaikban. Ezekből a gondolatokból kiindulva, az értekezlet megjelölte azokat a soronlévő kérdéseket, amelyeket az etnográf-

¹ Megjelent: Szovj. Etn. 1950. 4.

² L. N. A. Butyinov: Az ősi nyelvi folytonosságról Ausztráliában. Szovj. Etn. 1951. 2. 179—181; M. O. Koszven: A nemzetségek és a törzsek történeti kölcsönhatásáról. U. o. 182; V. V. Gudkova—Szenkevics: A nyelvcsaládok és rokon nyelvcsoportok keletkezésének kérdéséhez. U. o. 187—194; G. D. Szanzsejev: A nyelvek történeti fejlődése tanulmányozásának néhány kérdéséhez. Szovj. Tud. Akad. Ert. Nyelv és Irod. Oszt. 1951. X. k. 1. f. 70—71; V. D. Levin: Marr és követői nézetet az orosz nyelv keletkezéséről. U. o. 6: A marxizmus elferdítése és vulgárizációja ellen a nyelvtudományban I. k. M. 1951. 274—76.

³ L. T. A. Zsdanko: Néprajzi értekezlet 1951-ben. Szovj. Etn. 1951. 2. 221—230.

⁴ J. V. Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. 1950. 29.

fia, antropológia és florklorisztika területein kell dolgozniuk, valamint az etnográfiai munka új felemelésére irányuló tényleges intézkedéseket.⁵

Az intézet 1951. évi munkatervébe beiktatott tárgy: „Az etnogenetikai kutatások módszertana a népről és a nyelvről szóló sztálini tan megvilágításában.” Ennek a munkának — amelynek kidolgozásában részt vettek nemcsak a Néprajzi Intézet, hanem az Anyagi Kultúra Történetének Intézete s a Nyelvtudományi Intézetnek, a Szovjet Tudományos Akadémia Történeti Intézetének a munkatársai is — nagy jelentősége van, mert az etnogenetikus kutatások területén a múltban különösen erősnek látszott a marizmus befolyása éppúgy az egyes népek, mint szélesebb etno-lingvisztikai közösségek keletkezése kérdéseinek a magyarázatában. Többek között az etnogenezis egyes kutatói mechanikusan átvitték a „keresztződésről” és a „robbanásról” szóló marri elképzeléseket az etnikai közösségek kialakulásának folyamatára is. A marri „szakaszosság”-elmélet következtében sok kutató lebecsülte az őstörzsek és népek történetének jelentőségét a szovjet szövetséges köztársaság népei kialakulásának folyamatában.

Sztálin elvtárs tételei a nyelvfejlődés törvényeiről s annak szükségességéről, hogy a nyelvet és a nyelvfejlődés törvényeit a társadalomtörténettel, a népnek — azaz a nyelv hordozójának a történetével elválaszthatatlan kapcsolatban tanulmányozzuk — a „nemzeti nyelvektől törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzeti nyelvekhez”⁶ való fejlődéséről szóló tételei — alapjául kell, hogy képezzék minden munkának, mely az etnogenezis kérdéseiről szól.

A közeljövőben szakülést rendeznek az etnográfusok, nyelvészek, régészek, antropológusok, történészek részvételével, amelyen felvesszük s megvitatjuk a módszertani kérdéseket az etnogenetikai kutatások területén. A tervbevetett előadások és felszólalások tételeit kidolgozták és közzétették. Ezekből az előadásokból, amelyek a közös kérdésekkel foglalkoznak, említjük meg Sz. P. Tokarjev és N. N. Csehokszarov értekezését: „Az etnogenetikai kutatások módszertana az etnográfia anyagában J. V. Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló munkái megvilágításában”; közös előadások: G. F. Gyebec, M. G. Levin, és T. A. Trofimova: „Az antropológiai anyag mint az etnogenezis-kérdések tanulmányozásának forrása.” P. Sz. Kuznyecov, A. A. Reformatszkiy és B. A. Szerebrennyikov: „A nyelvrokonság megállapításának módszeréről”; B. V. Hornung, V. D. Levin és V. N. Szidorov: „A nyelvsaladók kialakulásának és fejlődésének kérdései”. G. D. Szanzsejev: „A nyelvtudomány és az etnológiai-archeológiai tudományok”; A. D. Udalcov: „A régészeti anyag szerepe az etnogenezis kérdéseinek tanulmányozásában”; P. N. Tretyjakov: „Keleti szláv törzsek és a szlávok eredetének kérdései”.

1951 február-júniusban folytak az előadók csoportjának ülései. A gyűlések átalakultak élénk alkotó vitákká, amelyek módot nyújtottak arra, hogy az előtűnik álló ülészak legfőbb kérdéseit feltárják; a viták ismételtlen megállapították, hogy a múltban munkánk egyik főhibája az volt, hogy a szovjet nyelvészek csoportja elszakadt az etnográfusoktól, archeológusoktól s antropológusoktól; kimutatták, hogy a komplex módszer alkalmazása az etnogenezis kérdéseinek megoldásában hatalmas lehetőségeket nyit ezen a területen.

Az őstársadalom történetének periodizációjára vonatkozó kérdések kidolgozása közvetlen kapcsolatban van Sztálin elvtárs tételeinek az etnográfusok részéről való elsajátításával, — amelyeket a nyelvtudományról szóló munkájában kifejtett. Morgan periodizációja, amelyet Engels felhasznált, a hatalmas új archeológiai és etnográfiai anyag felhalmozódásával kapcsolatban már nem felel meg a tudomány jelen állásának. Ezeket a kérdéseket vizsgálva, a szovjet tudósok azokat a gazdag adalékokat használják fel, melyet Lenin és Sztálin vitt be erre a területre.

A Néprajzi Intézet az Anyagi Kultúra Történetének Intézetével közösen értekezletet tart 1951-ben, amelyen megvitatják az őstársadalom történetének periodizációjára vonatkozó kérdéseket.

A nagyjelentőségű időpontot, J. V. Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló munkája megjelenésének évfordulóját a Néprajzi Intézet a tudományos tanács szakülésével emelte ki, amelyen a következő előadásokat hallgatták meg: Sz. P. Tolszto:

⁵ L. A Szovjet Tudományos Akadémia Ethnográfiai Intézetében a szövetséges és az autonóm köztársaságok képviselőinek részvételével Moszkvában 1951 január 23-tól február 3-ig tartott néprajzi értekezlet határozatai. Szovj. Etn. 1951. 2. sz. 231—234. Osztyalköziemény. M. Szovj. Tud. Akad. 1951.

⁶ J. V. Sztálin Marxizmus é. nyelvtudomány. 12.

„A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében folyó munka átépítésének eredményei Sztálin: „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkája alapján”, M. G. Levin: „A szovjet antropológia fejlődése”, J. V. Sztálin: „A marxizmus és a nyelvtudomány című munkája világánál”, V. I. Csicsarov: „A szovjet folklorszűke fejlődése Sztálinnak a nyelvtudományról szóló műve alapján”. Szaküléseket tartottak az intézet leningrádi osztályában is.⁷

Említést kell tennünk az intézet osztályaiban folyó mindennapi munkáról is, — amely az összes munkának Sztálin új műveinek világánál folyó felülvizsgálatával kapcsolatos — az elméleti szemináriumokról, melyeket az intézetben azokról a kérdésekről tartanak, melyek Sztálin elvtárs munkájával vonatkozásban vannak — az egyes értekezések terveinek felülvizsgálatáról.

A Néprajzi Intézet tudományos kollektívája előtt, amely a Szovjet Szövetség központi etnográfiai intézménye, nagyobb és komolyabb feladatok állnak. Az etnográfusok, antropológusok és folkloristák kollektívája csak úgy képes ezeket teljesíteni, ha állandóan igazodik a mi nagy vezérünk és tanítónk, a szovjet tudomány fejének, Sztálin elvtársnak munkáihoz.

Kratkije Szvoobscsenyija. XIII (1951), 59–62.

Folklor-expedíció az Udmurt Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban

A Komplex-expedíció folklorcsoportja, melyet az Udmurt Tudományos Kutatóintézet szervezett a Népművészet Háza képviselőjének, Grehovodor N. M. zeneszerzőnek bevonásával, 1951 nyarán az Udmurt ASzSz Köztársaság kozszki, kuliginjszki debeszki körzeteiben dolgozott, mely 29 kolhoz és más lakott helyet foglal magában. Kb. 200 dalt jegyeztek fel, továbbá északi népi táncmelódiaikat, sok csasztukát és közmondást.

A kolhozparasztság élete anyagi feltételeinek növekedésével nő szellemi kultúrájuk, ennek kifejezői az új, szép dalok. A kolhozifjúság mindinkább gazdagszik új dalokkal, új, eleven és vidám zenével, melyek a szovjet életmódot, életfeltételeket, a szovjet valóság új jelenségeit, vonásait és érzéseit tükrözik vissza. Az expedíció által feljegyzett népi alkotások között szerepelnek dalok a Nagy Honvédő Háborúról és annak hőseiről, a szeretett vezérekről: Leninről és Sztálinról, a nagy szovjet hazáról, a Szovjet Hadseregről, a kolhozépítésről; feljegyeztek még régi lírai és köznapi dalokat is, továbbá mai témájú csasztuskákat, közmondások és szólások egész sorát, amelyek élénken tükrözik az új életmódot, a munkához való szocialista viszonyt, a kolhoztagok törekvését, hogy többet és jobban dolgozzanak a szeretett haza javára.

Mint ahogy a világ minden népe, az udmurt nép is gyűlöli és átkozza a háborús uszítókat, egyértelműen támogatja a népek közötti barátság politikáját. Az egész haladó emberiséggel együtt az udmurtok is támogatják a Béke-Világtanács felhívását, hogy kössünk egyezményt a világ öt nagyhatalmával. Egyik daluk így szól erről:

Egész világ a békét védi,
Ne legyen háború!
Üdv a nagy Sztálinnak!
Üdv a szovjet hazának!

Az expedíció által felkeresett körzetek lakossága szívélyesen fogadja az expedíció tagjait, mindenben támogatta munkájukat. A kolhoz intelligenciája, a dalénekesek és az egyszerű kolhoztagok így küldték el üzenetüket az udmurt írókhoz és zeneszerzőkhöz, melyben nagyobb figyelmet követelnek az udmurt népdalok feldolgozása terén. Több-ízen megnyilvánult az a kívánság, hogy gyűjtemények kiadásával, hanglemezekkel jobban propagálják az új orosz és udmurt népdalokat és küldjék el ezeket minden rádió-
nak, klubnak, könyvtárnak, kolhoz vörös-saroknak és termelőkörzetnek, s így tegyék lehetővé azt, hogy a legjobb régi népdalokat és a mai dalokat beiktassák énekprogramm-
jukba és szerte vigyék ezeket az iskolákba és klubokba.

A. Sz. Bešov

a szóbeli népművészetet tanulmányozó expedíció részvevője
Szovj. Etn. 1952. I. 207.

⁷ Sz. P. Tolszov és M. G. Levin előadásai a Szovj. Etn. folyóirat 1951. 3. számában jelentek meg; u. o. I. a napi jelentést (napi események) O. Korbe és E. Prokofjevov; A Szovjet Tudományos Akadémia J. V. Sztálin a nyelvtudomány kérdéseire vonatkozó munkája megjelenésének évfordulójára szentelt ülései.

A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiajának Néprajzi- és Folklorintézete

A szovjet néprajzkutatók tanácskozásának határozatait megvalósítva, a Lett Szocialista Szovjet Köztársaság Tudományos Akadémiája Néprajzi- és Folklorintézete munkatársainak közössége 1951. év folyamán jelentős munkát végzett a néprajzi problémák kutatásának megjavítása területén. A Tudományos Tanács nyílt ülésein megvitatták a lett néprajz helyzetének és feladatainak kérdését, Sztálin elvtársnak a nyelvészet területére vonatkozó zseniális művei világánál az említett tanácskozás határozataival összhangban. Ezeknek a kérdéseknek szentelték előadásait R. Peljse professzor, V. Csicserov professzor és mások a szovjet Pribaltikum folkloristáinak konferenciáján (1951. március 25—29.) és R. Peljse professzor néhány felszólalását a Lett Tudományos Akadémia konferenciáján. Ezeknek a tanácskozásoknak anyagát részben közölték a köztársasági sajtóban (nevezetesen R. Peljse cikke „J. V. Sztálin: „Marxizmus és nyelv-tudomány” c. munkái és a folklorisztika”), részben az intézet kiadásra előkészített „Ertekezései”-be kerülnek be. Az intézet Tudományos Tanácsának ülésein megvitatták az alap- és felépítmény problémáit a népművészetben, nemzeti sajátosságainak kérdéseit és egyebeket. Ilyen témájú előadásokkal szerepeltek R. Peljse professzor, Ja. Niedre, a filozófiai tudományok kandidátusa, A. Ozolsz, a filológiai tudományok kandidátusa, az intézet tudományok munkatársai, B. Infantiev, H. Vajta és mások.

A néprajzi értekezlet után, mint az intézet központi tudományos-kutatási problémája emelkedett ki Szovjet-Lettország munkásai és kolhoztagjai életmódjának, kultúrájának és népművészetének tanulmányozása. Ez volt az intézet tudományos expedíciójának alap-témája, — ezt az expedíciót 1951. júniusában és júliusában valósították meg a bauski körzetben — valamint az intézet munkatársai számtalan kiszállásának is, amelyeket a köztársaság különböző kerületeiben hajtottak végre. Az expedíció és a különböző kiszállások alkalmával terjedelmes anyagot gyűjtöttek össze a kolhozközpontok építésére, a népi ruházatra és díszítményre, a különböző szovjet ünnepek ünneplésére, az életmódra és kultúrára, valamint Szovjet-Lettország különböző kerületeiben a munkások és kolhoztagok népművészeti alkotásaira vonatkozóan (szóbelire, zeneire, táncművészetire és díszítő művészetire). Az összegyűjtött anyag (600 lap írás, 200 fényképfelvétel, 40 rajz, 40 néprajzi tárgy, a népművészet alkotásainak kb. 4000 egysége), értékes forrás ahhoz, hogy új vonásokat tárjanak fel a lett munkások és kolhoztagok szocialista életmódjában és kultúrájában, szemléletesen mutassák a lett város és falu új szocialista életének minden területén a „régivel” folytatott küzdelmet és győzelmet. Az 1951-es expedícióba először vonták be széles alapon a tudományos-kutatómunkába az etnográfusok és folkloristák aktívait: a Lett Állami Egyetem, a Lett Állami Konzervatórium, a Lett Mezőgazdasági Akadémia tanulóit, valamint a Központi Történeti Múzeum és a kulturális-népművelési intézmények ügyeinek bizottsága módszertani kabinetjének dolgozóit is. Először alkalmaztak magnetofont az énekek és elbeszélések feljegyzésére.

A néprajzi tanácskozás határozataival összhangban, az intézet dolgozóit az expedíció idején és utána, fokozták együttműködésüket a kulturális-népművelési intézményekkel (vidéki múzeumokkal, könyvtárakkal, népházakkal). Ezért a bauski kultúrházban az intézet helyszíni tudományos ülést tartott, ahol a munkatársak (R. Peljse professzor, Ja. Niedre, a filológiai tudományok kandidátusa és mások) a városok és körzetek széles körét ismertették meg a nemzeti kultúra tanulmányozásának alapjaival, a szovjet néprajz feladataival és módszereivel, az expedíció céljával és munkájával. Az üléseken meghallgatták a helyi dolgozók (tanítók, múzeumi dolgozók stb.) előadásait és tudományos-kutató központot létesítettek a körzet néprajzának további tanulmányozására, valamint arra, hogy az alkotó népművészet önállóságát megsegítsék. Ebben résztvettek a helyi iskolák, kulturális-népművelési intézmények és társadalmi szervezetek képviselői. Hasonló központokat létesítettek később a köztársaság néhány más körzetében is (Alsunga, Lielvarde) az intézet munkatársai, segítségnyújtás céljából, előadások sorozatát tartották a vidéki múzeumok részére néprajzi anyag gyűjtésének és kiállításának kérdéséről, a művészeti alkotások segítségének kérdéséről; a kulturális-népművelési intézmények dolgozóinak konferenciáin és szemináriumain, a Lett Szocialista Szovjet Köztársaság Néprajzi Múzeuma tudományos tanácsának ülésein, valamint a Népművészet Köztársasági Háza művészeti tanácsainak ülésein értekezéseket olvastak fel. A munka legmegfelelőbb összhangbahozása céljából a néprajz és folklor területén, az intézet kezdeményezésére két egymás mellé rendelt bizottságot létesítettek (a néprajzi és művészeti munkára), ezekben résztvesznek a tudományos-kutató, kulturális-népműve-

lési intézmények és a Lett Szocialista Szovjet Köztársaság írói, zeneszerzői és festőművészei szövetségének képviselői.

Az intézet munkatársai ezen alapvető munkával együtt kidolgozták a lett néprajz történetének kérdéseit (többek között a fejlődésben az orosz tudomány szerepét), az orosz-lett kölcsönös kapcsolatok kérdéseit a népművészet területén, valamint a lett, népművészet történetének kérdéseit.

Az intézet nagy figyelmet szentelt a néprajzi káderek kiképzésére, minthogy a Lett Szocialista Szovjet Köztársaságban ezideig egyetlen magasabb tanintézet sem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az intézet egyetemi előadások és szemináriumi foglalkozások sorozatát szervezte meg az általános etnográfia területén (vezető: Ja. Niedre) az intézet és köztársasági múzeumok munkatársai számára; az intézet munkatársai meghallgatták T. Kusnyer professzor előadásait a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság munkásai és kolhoztagjai életmódja és kultúrája tanulmányozásának kérdéseiről.

Mégis a néprajzi tanácskozás nem minden határozatát valósíthatta meg az intézet. Eddig úgyszólván semmi sem történt a lettek etnogenézise és antropológiájának területén, valamint a feudalizmus előtti kultúra és művészet tanulmányozása területén sem. Bár a Tudományos Akadémia elnöksége különleges bizottságot létesített a néprajzi, antropológiai és történelmi munka összhangbahozása érdekében, ezideig semilyen munkát nem végzett. A lett néprajzosok számítanak a központi intézetek segítségére a lettek etnogenézise és antropológiája kérdéseinek kidolgozásában.

V. Mence, a Lett Szocialista Szovjet Köztársasági Tudományos Akadémia Néprajzi- és Folklorintézetének tudományos titkára.

(Szovjetszkája Etnográfija, 1952. 1. 200—202.)

NEPI DEMOKRÁCIÁK

Néprajzi tevékenység Csehszlovákiában (1949—1952)

Az Ethnographia korábbi évfolyamaiban (LXI, 273—277) vázlatos áttekintésben beszámoltunk a csehszlovák néprajznak a felszabadulás utáni (1945—1948) négyéves tevékenységéről. E beszámoló keretében megemlítettük, hogy a csehszlovák néprajzkutatók 1949. év januárjában egy többnapos országos jelentőségű találkozóra gyűltek össze Prágában. Ma már mindannyian tudjuk, hogy ennek a találkozóknak döntő szerepe volt a csehszlovák néprajz további alakulásában. E találkozon résztvettek még a régi polgári beállítottságú néprajztudomány képviselői is. Itt találkoztak és itt vívták meg azt a harcot egymással, melynek eredménye megpecsételte a polgári néprajztudomány további sorsát. Ez a találkozó mutatta meg, hogy itt merőben két ellentétes tudományos világnézet áll egymással szemben, s itt lett világossá, hogy a fiatal marxista néprajzosok nem értik már a régi polgári néprajz nyelvezetét, terminológiáját stb. Kiderült, hogy a polgári néprajztudománynak semmi köze sincs a munkásosztályhoz, kizárólag a polgári osztályérdekek szolgálatában áll, és osztálytudomány. Az I. csehszlovák néprajzi találkozóknak tehát az volt a feladata, hogy ezt az állapotot konstatálja és egyben meg is szüntesse, majd új ideológiai vonalvezetéssel új távlatokat nyisson meg a néprajztudomány előtt és új tartalommal töltse meg néprajztudományunkat. — Ez a találkozó meg is történt.

Az I. országos csehszlovák találkozó időpontja óta eltelt három esztendő (1949—1952) bőségesen elég alkalmat nyújtott arra, hogy a találkozó határozatai megvalósulhassanak. Hogy ez mennyire sikerült — erre a feleletet az idén megrendezett II. országos néprajzi találkozó adta meg. A két találkozó időpontja közt eltelt három esztendő munkájának kiértékelése ezen a II. találkozon történt meg. Az alábbiakban tehát nem is annyira a néprajzi tevékenység kronológikus beszámolóját nyújtjuk, mint inkább annak tényleges kiértékelését, ami a II. találkozó határozatából is kiolvasható.

A II. csehszlovák néprajzi találkozón elhangzott előadásokból és az azt követő kritikai hozzászólásokból kiviláglott, hogy a csehszlovák néprajz 1949. óta jelentős fejlődésen ment keresztül. E fejlődés konstatálása mellett azonban a konferencia egyöntetűen megállapította, hogy az elért eredményekkel nem szabad megelégednünk, hanem a megkezdett úton bátran tovább kell haladnunk. Konkrét utalásokkal szolgált itt számunkra a brünni I. ideológiai konferencia (1952. II. 27-től III. 1-ig.), ahol a csehszlovák szellemi és tudományos dolgozók egyhangúan a marxista tudományos világnézet mellett foglaltak állást, és a legélesebben hadat üzentek a különféle polgári kozmopolita tudományos irányzatoknak és polgári nacionalista törekvéseknek.

A csehszlovák néprajz fejlődése főleg az ideológiai vonalon volt szemmel látható. Ezt főleg a marxizmus-leninizmus klasszikusainak komoly tanulmányozása által érték el néprajzosaink. Mind Prágában, Brünnben, mind Bratislavában kisebb munkacsoportokra oszolva szemináriumszerűen folyt a munka. Bratislavában például a marxista klasszikusok olvasása, szovjet néprajzi tanulmányok közös megbeszélése havonkénti összejöveteleken ment végbe egy-egy referens bevezető előadása keretében. Ezekbe a havi megbeszélésekbe a kassai, mártoni külső munkatársak is bekapcsolódtak, olykor ha erre szükség mutatkozott, a prágai munkatársak is lejöttek, s a problémák közös megbeszélés keretében oldódtak meg. Szükségesnek látszott a szovjet szaktanulmányok hozzáférhetőbbé tétele s evégből a jelentősebb munkák lefordítását is vállalták és végezték néprajzosaink. Ezeknek nagyrésze a Český lidben, (1951), Sovětská věda, Historie. (1950—51) 1—8. számában, valamint a Národopisný Sborníkban (1950) jelent meg. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy amíg 1948-ig Csehszlovákiában egyetlen marxista néprajzi szakmunka vagy cikk sem jelent meg, az I. néprajzos találkozó után számos, sőt csakis ilyen irányú néprajzi tanulmány szolgálja a néprajzosok érdekeit, és ezzel is igazolja a csehszlovák néprajz életképességét. Legszembeszökőbb példával szolgál erre a Český lid, melyet a fiatal cseh marxista néprajzosok munkaközössége 1951-től nagyszerű rohammal elfoglalt és teljesen átalakított. Ma egyesegyedül a haladó marxista néprajztudomány szolgálatában áll, és méltóképpen képviseli tudományunkat. Hasábjain méltóképpen szólaltak meg a ma legaktuálisabb problémái, melyek a közérdeklődés központjában állnak.

Erre az ideológiai átállításra égetően szükség volt már, mert a csehszlovák néprajz, — mint ez ismeretes volt, — az I. köztársaság megalakulása óta a legkülönbözőbb nyugati polgári irányzatú néprajzi iskolák melegágya volt, melyben a francia szociológikus néprajzi szemlélet volt a legerősebb. Az antihisztórikus beállítású tudományos szemlélet természetesen hamis képet nyújtott a cseh és szlovák nép kultúrájáról. Munkáját csak mint fotografikus adathalmazt tudjuk értékelni — de azt is kritikával.¹

A II. országos csehszlovák néprajzi találkozó egybehangzóan konstatálta azt a tényt is, hogy a polgári irányzatú csehszlovák néprajztudomány letagadhatatlanul a tőkés uralkodó osztályok érdekeit szolgálta, a szlovákok és ukránok, valamint a többi kisebbség rovására erősen nacionalista tendenciájú s mindenáron az egységes „csehszlovák” nemzeteszme hirdetője volt, amit a marxista néprajztudomány határozottan elvet.

¹ E kérdésről részletesebb tájékoztatást nyújt a Nahodil O.: Sovětský národopis a jeho pokroková úloha (Szovjet néprajz és annak haladó feladatai) Prága. 1951. c. tanulmányának „Néprajz a szovjet szocialista társadalomban és a mi feladataink a szocializmus időszakában” idevonatkozó szakasza 63—79. — valamint Nahodil O.—Kramařík J.: J. V. Stalin a národopisná věda (J. V. Sztálin és a néprajztudomány) Prága, 1952. c. közösen írt munkájuknak Ke kritice některých reálných idealistických vlivů etnografie fejezete 74—80.

E kritikai megállapítások mellett azonban megállapítást nyert az is, hogy a mult értékeit nem szabad lebecsülve, veszni hagyni. A marxista néprajztudomány szeretettel nyúl vissza a multba, és megbecsüli azokat a haladó szellemű gyűjtőket, akik koruk meg nem értésével szemben is fáradhatatlanul dolgoztak és mentették az elnyomott osztályok, a dolgozók emlékéanyagát. Ezeknek a helye biztosítva van a csehszlovák néprajztudomány történetében. Így külön megemlítésre és megbecsülésre méltó K. J. Erben, J. Mánes, B. Nemcová, Č. Zibrť, Dr. E. Holb, Dr. E. Holub, a nagy Afrika-kutató, és nem utolsósorban maga Niederle is. A szlovákok közül P. J. Šafářík, J. Kollár, Holuby, P. Dobsínsky, K. Medvecy és P. Socháň.

A II. találkozó előadásából és a hozzászólásokból konstatálható volt, hogy a csehszlovák néprajz eddigi gyűjtőmunkáját korrigálni kell.² A néprajztudomány csak akkor tud igazán építőmunkát végezni, ha gyűjtésében legfontosabb szempontként a cseh és szlovák nép *mai életmódjának és kultúrájának a tanulmányozását teszi középpontba*. A jövődő néprajzi gyűjtésben új szempontoknak kell érvényesülniök, új tartalmat és értelmet kell adni a gyűjtött anyagoknak. Archaikus kuriozitások helyett a verejtekkel, munkával megszentelt tegnapot hámozzuk ki a multból, hogy vele megérthessük a jelent, s annak történeti előzményeit. Ehhez azonban minden néprajzkutatónak nagyon sokat kell a terepen tartózkodnia, sokszor kell kiszállnia a gyűjtési területre. A II. csehszlovák néprajzi konferencia erősen aláhúzta ennek a terepmunkának a jelentőségét, és sajnálattal konstatálta, hogy ezen a téren a csehszlovák néprajznak nagyon sok adóssága van, s még igen sok a behoznivalója. Ezt a munkát mielőbb meg kell kezdeni, mert átalakulásban lévő társadalmunk is sürgeti. Az újjáalakuló Csehszlovák Tudományos Akadémia keretében, reméljük, ez a munka rövidesen megindul. A II. találkozó határozata értelmében még ebben az évben külön munkacsoportok szállnak ki azokra a helyekre, ahol az öt éves terv értelmében nagyfokú iparosítási munkálatok folynak, s ahol a társadalmi változást még jól meg lehet figyelni. Külön kutatócsoportok alakulnak a falu szocializálódásának megfigyelésére is. A konferencia határozata szerint néprajzi terepmunkára csak jól felkészült és ideológiailag képzett egyéneket lehet kiküldeni. Csak az ilyen felkészült terepgyűjtők tudnak eredményes munkát végezni, jó használható anyagot gyűjteni. Csak felvilágosodott szemmel ismerhetik fel a falusi osztályharc értelmét és célját, melyet a legvégsőkig folytatniuk kell. Csak az ideológiailag képzett néprajzos nyújt elég biztosítékot arra, hogy helyesen fogja kiértékelni a termelészövetkezetek vajdúási fájdalmait, melyek elkerülhetetlenek minden születésnél, de amelyek mégis egy eljövendő új élet zálogai. Az ideológiailag képzett néprajzos gyűjtő munkája nem azonos a polgári néprajz szempontjaival járó néprajzi gyűjtő munkájával. Míg az utóbbi téves objektívizmusában csak „konstatál” vagy esetleg tudatosan nem vesz észre dolgokat, melyek azonban lényegesen hozzátartoznának a mindennapi élet felvételezéséhez, addig a marxista néprajzos már sokkal többet tesz, munkája közben segít, tanácsot ad, épít, akár a terepen, akár az íróasztal mellett. A II. találkozó jóváhagyta a kollektív gyűjtőmunkában tett eddigi kezdeményezéseket. A bűnös individualizmus helyébe a termékeny kollektív munkának kell lépnie. (Közös gyűjtés, publikálás stb.)

A találkozó során felmerült a néprajztudomány marxista szellemben megírt kézikönyvszerű elméleti és módszertani összefoglalásának szükségszerűsége. Ezt pótlandó, határozatilag kimondatott, hogy egy éven belül ki kell dolgozni, és ki kell adni a „Bevezetés a néprajztudományba” c. segédkönyvet. Egyes előadók rámutattak arra is, hogy a csehszlovák néprajz eddig keveset törődött általános

² Az e körbe vágó feladatokat I. összefoglalva A. Melicherčík tanulmányában, Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. Nár. Sb. 1950. 25.

néprajzi kérdésekkel. Ezen a téren sok követnivalót mutat fel számunkra a szovjet néprajzi iskola, mely éppen a polgári néprajz krízisét deríti fel napjainkban, s rámutat arra, hogy az mennyire kiszolgálja az imperialista hatalmokat.

A találkozók sokszor felvetett problémája volt a folklór és a folklorisztika kérdése. Az előadók világosan rámutattak a folklorisztika nagy jelentőségére a néprajztudományban. Szükséges azonban, hogy ez folklorisztika mentes legyen minden kozmopolitisztikus és polgári nacionalizmustól. Itt is előbb a ma szemszögébe beállított elméleti kérdések tisztázására van szükség. Ezen a vonalon a szovjet folkloristákra kell támaszkodni.

Már az eddigiekből is látható, hogy a II. csehszlovák néprajzi találkozó sok tekintetben több is volt, mint számonkérés. Sokszor kész munkaprogrammal találkoztunk. Ez természetes is. A számonkérés egyben körvonalazta a további feladatokat. Hiányzott azonban eddig az a keret, mely ezeket egybefogja és koordinálja. A II. csehszlovák néprajzi konferencia erre is megtalálta már a feleletet. A további néprajzi munka intézményesítése (az u. n. „keret”) és egységesítése a megvalósulás stádiumában van. A sokat szorgalmazott és régóta előkészített országos központi „Néprajzi Intézet” az újjáalakított Csehszlovák Tudományos Akadémia keretében fog megvalósulni. Központja Prágában lesz, Brünnben egy fiókkal. A II. találkozó határozatában előterjesztett javaslat szerint öt kisebb osztályban fog működni s kezdetben kb. 10—12 néprajzi szakember fog benne dolgozni. Ezen a helyen képeznék ki a néprajzi aspiránsokat is a további tudományos pályára. Az Intézet hivatalos kiadványa a *Národopisný Věstník* és a *Český Lid* lenne. Ezeknek a javaslatoknak a megvalósításáról a napokban kell döntésnek történnie. A határozati javaslatban említés történik az eddigi néprajzi munka központjáról, többek között a Csehszlovák Néprajzi Társaságról, (*Národopisná společnost* csekoslovenská). A Csehszlovák Néprajzi Társaság hosszú évtizedek óta tekintélyes mennyiségű néprajzi anyag birtokába jutott. Ez az anyag terv szerint most a Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetébe kerül. Ennek az anyagnak a legértékesebb részét elsőrendű néprajzi fotóanyag képviseli, (több ezer kép és rajz), a népi architektúra, textília, viselet, táncok, népművészet, kismesterség, szokások világából.). Az anyag összegyűjtésében a legjobb szakemberek fáradoztak, akik között Chotek, Pražák, Baran, Látalová nevét kell felemlíteni. Igen értékes anyag gyűlt össze a prágai Iparművészeti Múzeumnak 1949-ben rendezett amatőr néprajzi fényképiállításából is. A nagymultú Csehszlovák Néprajzi Társaságnak ezidő szerint 830 tagja van. Jelenlegi vezetői: Chotek és Horák professzorok, titkára Dr. V Pražák. A Társaság kiadványát, a *Národopisný Věstník*et az újonnan alapítandó Néprajzi Intézet s megváltozott címmel: *Československý Národopisný Věstník* évi 40 ívben, 2000 példányban fogja kiadni. A Néprajzi Társaság tevékenysége közül említésre méltó az esetenként rendezett előadóestek rendezése. Legutóbb oktató néprajzi filmek bemutatásával keltett figyelmet. (pl. Valach táncok, Népművészet, A megelevenedett anyag, Orosz csipkeverők, Husvét Morva-Szlovenszkon és végül: Egy nagyváros, Prága néphagyományai. c. filmek).

Az 1950-ben kiadott egyetemi-oktatás reformja során a prágai egyetem is kibővítette néprajzi előadásainak sorát Dr. Nahodil O. előadásaival, aki mint a leningrádi egyetem néprajzos neveltje „Bevezetés a néprajztudományba” és „Az őstársadalom története” c. kollégiumokkal egészíti ki a szokásos néprajzi előadásokat.³

³ Az egyetemi oktatásról a korábban említett cikkem során emlékeztem meg. *Ethn.* LXI, 276.

Az egyetemi előadások során megfelelő gondoskodás történt a hallgatók néprajzi múzeológiai képzéséről is. A hallgatók néprajzi gyűjteményekben kapnak gyakorlati kiképzést. Meg kell állapítani azonban, hogy ez a képzés múzeológiai szempontból nem kielégítő.

Igen eredményes népnevelő munkát folytatnak néprajzi vonalon egyes vidéki múzeumok is, ahol néprajzos szakember dolgozik. Említésreméltó így többek között Uherský Bród, Brünn, Opava és Pilzen. — A felszabadulás óta szinte már hagyományos szokássá vált, hogy a néphagyományok barátai, művelői évről-évre a morvaországi Strážnicén országos találkozóra gyűlnek össze. Itt egyes — főleg fiatalságból toborzott néprajzi csoportok bemutatják a maguk sajátos viseletét, táncait, szokásait, dalait, újabb keletű csaszuskáit stb. — Az első ilyen találkozón még elég sok hiba fordult elő, az utóbbiak azonban egyre jobbak és céljuknak megfelelő szerepet töltenek be.⁴

Ami a szlovák néprajzot illeti, — a magyar etnográfusokat bizonyára ez a munka fogja közelebbről érdekelni — itt a munka dandárja a Szlovák Tudományos Akadémia (rövidítése SAVU) Néprajzi Intézetében, helyesebben a Történeti Intézet Néprajzi Tagozatában zajlott le. 1949. óta az Intézet újabb munkaerővel gyarapodott (néhányan kiváltak, de helyüket fiatalok foglalták el). 1950-ben az Akadémia e sorok írójának javaslatára Kassán fiókintézetet létesített abból a célból, hogy a néprajzi kutatások éppen a legexponáltabb helyen: Kelet-Szlovenszkon zavartalanabban folyjanak.

A szlovák Néprajzi Intézet előre megállapított és jóváhagyott munkaterv szerint folytatja munkáját. Az elmúlt években mindenben igyekezett eleget tenni az I. csehszlovák néprajzi találkozó határozataiban lefektetett kívánalmaknak. Munkaprogramjának egyik lényeges részét az képezte, hogy belső és külső munkatársainak megfelelő ideológiai képzést biztosítson. E célból havonként tartott többnapos munkamegbeszélések keretében előzetes előkészület után szemináriumszerű megbeszélésben megfelelő kritikával és önkritikával tisztázták a nyugati polgári néprajzi iskolák (evolucionista, kultúrtörténeti, funkcionalista, szociológizáló irányzatok) káros befolyását néprajzunkra s magunk munkájára. A munkaprogram egyik igen sarkalatos pontját a nagycsalád-rendszer képezte, mely egyes szlovák falvakban szinte a napjainkig épen megmaradt. A Néprajzi Intézet belső munkásai külső munkatársak bevonásával több eredményes kollektív gyűjtőutakat rendeztek Nógrádban, Zemplénben, Kysuca környékén. Gyűjtőink igen tanulságos párhuzamokat figyeltek meg a nagycsalád-rendszer és a település, a népi architektúra alakulásával kapcsolatban. E kérdést nagyjából O. Nahodil is fejtegeti (Český Lid. 1951. 3—4. sz.), azonban az anyagot a hely hiányában nem meríthette ki. A nagycsalád-rendszer és a népi építkezés mélyebb kapcsolatainak kivizsgálása érdekében s a párhuzamok helyes kiértékelése végett az Intézet nyaraként a műegyetem mérnökhallgatóinak bevonásával többhetes felvételező anyaggyűjtést végzett az ország bizonyos pontjain igen tanulságos eredménnyel.

Az Intézet belső munkatársai szintén előre megállapított munkaterv szerint folytatják munkájukat. Részt vesznek a kollektív gyűjtésekben, de folytatnak egyéni gyűjtőmunkát is. Részt vesznek kisebb-nagyobb munkaközösségekben, amelyekbe külső munkatársakat is bekapcsolnak, pl. egyetemi hallgatókat és múzeumi tisztviselőket stb. A közelmúltban a következő munkaközösségek folytattak komolyabb ku-

⁴ Ezekről a találkozókról sokat írt a napi sajtó is, szak szempontból utalok a köv. beszámolókra: F. Bonuš — H. Rejchrtová: Slavnosti lidového tance a zpěva va Strážnici 1951. Český lid 1951. 3—4. sz. továbbá O. Skalníková: Lid se raduje, tančí a zpívá. Český lid 1951. 5—6. sz.

tatótevékenységet: kérdőív-, bibliográfiai, múzeumi-, népi építkezési, népi táncgyűjtési, népdalgyűjtési munkaközösségek stb. A külső munkatársak közül igen jól beváltak az egyetemen hallgató néprajz szakos hallgatók, akik a néprajzi tanszék mellett, mint fiatal néprajzosok köre: „kružok”-ja igen sokat segítenek a néprajz további megalapozásában. Az innen kikerülő fiatalok mind alkalmazást nyernek a múzeumokban vagy magában a Néprajzi Intézetben. 1951-ben igen értékes anyagot gyűjtöttek össze Szlovenszko különböző pontjairól „Janošik”-ról a szlovák elnyomott parasztság hősről. Az összegyűjtött anyagot Melicherčík A. fogja közzétenni. A Néprajzi Intézetben készülő tanulmányokat a Národopisný Sborníkban publikálják. A Národopisný Sborník folytatása a régebben a Szlovák Matica kiadásában megjelent hasonló nevű folyóiratnak azzal a különbséggel, hogy a mostani kiadója a Szlovák Tudományos Akadémia.

A II. csehszlovák néprajzi találkozó a szlovák néprajzszakoskutatók részvételével ment végbe, így az ott fogalmazott határozat a szlovák néprajz munkaprogramját is magában foglalja. A legutolsó munkamegbeszélésen összeállított munkaprogramm szerint a kutatás főleg a mai szlovák népelet kutatására fog szorítkozni. Vizsgálni fogjuk a mai szlovák falu átmeneti állapotának képét, fejlődésének útját a szocializmus felé, egynéhány kiválasztott faluban vizsgálni fogjuk a termelőszövetkezetek életét, az új életkörülmények között kialakuló népi kultúra formáját. Figyelmünk ki fog terjedni a szomszédos nemzetiségek néprajzára is, s így a magyarságéra is. E munkában magyar etnográfusok segítségére is számítunk.

Márkus Mihály

KÖNYVSZEMLE

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI IRODALOM

A Magyar Népzene Tára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. I. Gyermekjátékok. Sajtó alá rendezte Kerényi György. A Magy. Tud. Akadémia és a Népművelési Minisztérium megbízásából kiadja a Zeneműkiadó Vállalat. XXXVIII, 934 l, 68 fénykép, Budapest, 1951.

Ünnepi köszöntőt illenék írni az egyszerű ismertetés helyett. A nagy népdalkiadvány első kötetének megjelenése nemcsak a magyar népzene kutatás, hanem az egész magyar néprajz számára is ünnepi esemény. A néprajzos és népzene kutató először csak örvendezve szorongatja, mint a régvárt jóbarátot, csak azután tolja el magától, hogy jobban szemügyre vehesse. Különösen nagy örömet hozott a mű a háborús évek szorongó várakozása után, hiszen anyaga és munkásai ezer veszedelem között hányódtak; a kötet ajánlólapján fájdalomosan tanúskodik róla Bartók Béla neve.

De nemcsak egy-két évtized várakozása teljesedett most be. *Kodály előszava* részletesen elmondja (VII—XII. l.) az azt megelőző száz esztendő viszonyosságait, Esztergom vármegye közönségének 1831-es levelétől kezdve az 1930-as évekig, amikor az Akadémia is megérezte egy új zenei igényű korszak születését és elhatározta a dallamok kiadását. Sajnáltnivaló, de nincs okunk nagyon kárhoztatni a Kisfaludy Társaságot, hogy csak kísérletezett a népdalok dallamos kiadásával. Világáramlatban úszott. Meg kellett várnunk az idők változását. Bár az sem lendített volna bennünket nagyon messzire, ha nincsen Bartók és Kodály, akik 1913-as beadványuktól kezdve nemcsak állandóan sürgetik a dallamos kiadást, hanem az adott körülmények között minden lehető meg is valószínűsítanak belőle. A *Székely Népdalok* és *A Magyar Népdal* megjelenése nélkül a 30-as évek nem hozták volna meg a kiadást sürgető közkívánságot.

A százados várakozás nehéz idejéből Kodály külön melegséggel emeli ki (XV. l.) a 80-as évek tanítóóságának érdemeit. Valóban meg kell hajolnunk Kiss Aron és 214 munkatársa előtt, akiket nemzetmentő kötelességük érzete és a magyar gyermek szertete ösztönösen elvezetett a kollektív munka gondolatához, a tudományos gyűjtés közelebbe és ami a legtisztelietreméltóbb, a gyors cselekvéshez. — Kodály is rámutathat a gyűjtőkön kívül Kerényi György, Rácz Ilona, Járdányi Pál és Kiss Lajos érdemeire (XVII. l.), de mindnyájunk előtt világos, hogy a kötet az ő saját példájával ösztönző, tanítványainak egyéniségét elismerő, magakörül mindenkit egy célra irányító szervezőerejének fényes bizonyítéka.

Az előszó második része (XII—XVIII. l.) megismerteti a gyermekdal sajátosságaival és megérteti velünk, miért kellett a dallamkiadást éppen a gyermekjátékokkal kezdeni: mert ez a népzenei vizsgálódás természetes kiindulópontja. „A gyermekjáték minden-nél mélyebb betekintést enged a népzene őskorába. Mozdulattal, cselekménnyel egybekötöttének sokkal ősibb és egyben bonyolultabb jelenség, mint az egyszerű dal. A tudományunk jóval több, még eddig érintetlen anyagot ad minden irányú vizsgálatra, mint a népzene bármely más ága, alapos vizsgálata amazokra is új fényt vet... A népzene sajátos tüneményei egyik ágában sem mutatkoznak ily világosan. A felnőttek zene-életében gyakran már eltűnt az a naív, ősi játékos ösztön, amely itt még szabadon működik. A felnőttek már csak a kerek szöveg miatt is, jobban ragaszkodnak megme-revedett, állandó formákhoz. Itt, mint az apró balatoni kagyló, tapadnak össze a motívumok, mindig másképp; mint mikor álmunkban egy alak két vagy több személynek vonásait mutatja egyszerre, úgy rajzanak, egyesülnek, válnak szét a dallam-atomok. A népköltés örök rejtélye: a szétporlasztott egészek és az új egészekké tapadó heterogén elemeknek csodálatos rajzása... Alttáiban a gyermekdal sokkal mélyebb bepillantást nyújt a népzene biológiájába, mint a felnőttek s a felnőttek dalának sok tüneményét is megvilágítja... A gyermekdal a változatképződés magasiskolája, leggazdagabb példatára.” (XII—XIV. l.) „Akinek számára a népdalkincs nem holt múzeum, hanem élő, csak fejlődésében megakasztott kultúra, az a folytonos felfedezés izgalmaival forgatja még ez igénytelen dallamokat is.” (XVIII. l.) — De bizonyára magától értető mindenkinék, aki Kodály munkásságával ismerős, hogy a mű kiadását nem csupán (sőt mondhatnánk, elsősorban nem) tudományos megfontolások indokolták. Az előszó felmelegedő

hangja (XIV., XVIII. 1.) félreérthetetlenül jelzi, hogy a könyv legfőképpen a gyermeklélek szabad magyarságáért jelent meg, a magyar gyermekért, akit ezennel sikerült „visszahozni hazájába”.

Túlzás-e azt mondani, hogy ez Bartók és Kodály tudományos munkájának legfőbb eredménye?

Az előszó után négy és féloldalas *bevezető* tájékoztat a magyar gyermekdalokról és közlésük módjáról. Részben megismételve Kodály előszóbeli, ill. A Magyar Népzeneben tett megállapításait, részben Böhme¹ nyomán állapítja meg a gyermekdal lényeges vonásait: „A tipikus gyermekdal a népdalok tömegétől formában és tartalomban teljesen különbözik. *Formai eleme*, legkisebb önálló egysége az *ütempár* (két 2/4-es ütem); terjedelme, az ütempároknak, valamint ismétlődésüknek száma egy dalon belül nincs meghatározva. Hangkészlete a lá-do *hexachord*, ezt néha túllépi, de gyakran ki sem használja teljesen (5—4—3—2 hang terjedelmű dalok)². A tipikus gyermekdalok ilyenféle alakulását elsősorban az határozza meg, hogy nem önálló, független művészkedés, hanem mozdulathoz, *játékhoz van kötve*...” Kodály nyomán utal a bevezető azokra a különbségekre is, melyek már a gyermekdal területén elválasztják egymástól az indogermán és az ugor-török dallamokat. Itt tűnik ki, hogy gyermekdalaink is osztyják a felnőtték dallamainak sorsát: Kelet és Nyugat találkozik bennük. (XXII; 1.)³

Végül hangsúlyozza a bevezetés, hogy a gyűjtemény mindazokat a dallamokat tartalmazza, amelyeket a gyermekek játék közben énekelnek, még ha különben azok a felnőttek sajátja volnának is. A játszó gyermekek száján a dallamok legnagyobb része valóban úgy módosul, hogy nagy kár volna elmulasztani az alkalmat tanulmányozásukra.

A dallamok közlését a *rendezés ismertetése* és a főcsoportok *áttekintése* előzi meg. (XXV—XXVIII és XXIX—XXXVII. 1.) Az első rész beszámol a rendezés kísérleteiről, az egyes módszerek sikertelenségének okáról. Végül is olyan rendezésre jutottak, mely a dallam magva alapján csoportosítja az anyagot. „A dallam magva: egy-egy jellemző dalképlet, mely rendszerint meghatározott, többé-kevésbé változatlan ritmusképlettel társul... Sok gyermekdalban több különféle dallammag rejtezik. Ezekben a dal kezdő dallamát vittük alapul, kivéve, ha ez csak rövidebb, bevezető jellegű, s a dal lényege a másodikból fejlődik ki. A dallamon belül felbukkanó új dallammagokra, vagy akár második, harmadik teljes dallamra egyébként a *Dallamaink egymásközi rokonsága* fejezet hívja fel a figyelmet.”⁴ Érthető, hogy ez az egész kiadvány legkritikusabb pontja, hiszen a gyermekjátékok legnagyobb része formailag egyveleg, és csak alkotórészeire bontva csoportosítható (ez viszont keresztülvihetetlen). Ilyenkor csak a jelen rugalmas eljárás segít, mely alkalmat ad a legfeltűnőbb csoportképző elem megragadására és eléri a legfontosabbat: „biztos alapot ad a további kutatásnak” (XVIII. 1.). Ennél többet nem is

¹ Deutsches Kinderlied und Kindersp'el. Uj kiad. 1924. LIV—V. 1.

² Az anyag tanúsága szerint a Böhme említette (i. m. LVI. 1.) ligatúrahányt is az alaptulajdonságokhoz lehetne sorolni, ha felnőttjeink újabb népdalstílusa nem fordulna feltűnően ugyanabba az irányba.

Heinz Werner kísérletei, melyeknek eredményeivel egybehangzón Kodály megállapítja (XII. 1.), hogy a gyermek zenei fejlődésében röviden megismétli az emberiség fejlődését, megerősítik Kodálynak azt a véleményét, hogy a 2—3 hangú dallamok is a hexachord-rendszerbe tartoznak; a feltűnő lefelétendecia határozottan erre mutat. (v. ö. Sachs. The Rise of Music in the Ancient World, East and West, 40. 31. jegy.) Mégis alaptalan feltételezni, éppen az említett fejlődésismétlés alapján a 2- és 3-hangú dallamoknak olyan egyensúlyi, lebegő állapotát, melynek a későbbi alsó vagy felső jövevényhangok (Sachs, i. m. 37. elnevezése szerint „infrafix” v. „suprafix”) adnak végleges irányt, fajt, ill. történelmi hatások nyomán. Egyelőre csak így tudjuk megmagyarázni a mi „pozitív” típusunktól elforduló, felfelé irányuló („negatív”: Sachs elnevezése, i. m. 32.) típusok fellépését.

³ Bár az előszó ismételt hangsúlyozza (XVI. és XVII. 1.), hogy ez a kötet nem lezárni, hanem megindítani szeretné a gyermekjátékok tanulmányozását és ezért elengedi az egyes jelenségek bővebb tárgyalását, inkább anyagközlésre és irányjelölésre szorítkozva; mégis ajánlatosnak tartanánk, hogy a nem specialista olvasó, különösen az első dallamfőcsoportok táján, valami általános jellemzést kapjon, mellyel elkülönítheti a magyart a nem magyartól, az európai a többitől. A jelen helyzetben nem látja világosan, miért kell eleml dallamképleteket (néha egycsesen „eltérő ritmusban”) éppen egy német vagy szláv dallammal összevetnie és miért nem egy exotikus példával (amint azt pl. R. Lachmann teszi a „Laterne, Laterne”-vel (Musik d. aussereuropäischen Natur und Kulturvölker. 8.).

⁴ 689—702. A látszat ellenére gyorsan kezelhető és a legfontosabb egyezésekre könnyen rávezet. Minden részdallam, ill. motívum végigvezetése természetesen csak a későbbi tudományos kutatás feladata lehet. *Kottás motívumkatalógus* volna az optimális megoldás. — Magam a s-(l)-talis fordulattal próbálkoztam a 17 esetből (csoportos előfordulást egynek számítva és elhagyva a VIII. főcsoport variáns fordulatát) a táblázat ötöt mutatott ki, köztük a legjellemzőbb csoportosított tételt.

szabad követelnünk. — A X—XII. fősoport (népdalokkal rokon gyermekdalok, más népek dalaival rokon gyermekdalok és tandalok) már jórészt szótagszám és sorvégző szerint csoportosíthatja anyagát.

Az előszó hangsúlyozza (XIII. 1.), hogy a gyermekjátékokkal szorosan összefüggő *kiolvasók* (néhány mutatóba bekerült példát nem számítva) nem kerülhettek a gyűjteménybe, mert nálunk nem foglalkoztak velük érdemlegesen. — Ezt a hiányt a friss gyűjtés még könnyen pótolhatja. De a kikiáltók és az árusok dallamait, melyek ugyan csak ide kerülhettek volna, már nem igen lehet összegyűjteni.

A hatalmas kötet *1161 dallamáról* (1—688. 1.) és a hozzájuk fűzött *jegyzetéről* (790—869. 1.) csak tanulmány formájában lehetne nyilatkozni. Ha van fejét népzene-tudományra adó fiatal gárdánk, e kötetre megszólalhat. A recensens csak a jegyzetben utalhat néhány korrektúrahányosságra (számuk a mű terjedelméhez képest igazán elenyésző).⁵ Azonfelül csak néhány megjegyzésre szorítkozik.

A mű nem való felületes olvasónak. Annak egyszínű, fölöslegesen vaskos és nehézkés. De a figyelmes olvasónak a vele való foglalkozás „folytonos felfedezés”, állandó meglepetéseket tartogató, izgalmas ismerkedés a titokzatos fantáziájú gyermekvilággal. A szöveg rejtelmeiben értékes kalauznak bizonyul *Szendrey Akos szótára* (Szavak és kifejezések magyarázata. 879—896.) — Az idegennyelvű összefoglalás bizonyára nem várat magára sokáig.

Ez a kötet valószínűleg még jó ideig el fog ütni a nagy népdalkiadás többi köteteitől annyiban, hogy itt a dallamok jórészt nem szakképzett gyűjtők adták össze. A jegyzetek is sűrűn utalnak a szükséges korrektúrákra. Az volna kívánatos, hogy, mint már ez jó néhány kétes dallam- és játékközlés esetében megtörtént, helyszíni ellenőrzés alá kerüljön minden laikus eredetű dallam.

A kötet kezelhetőbbé tételére ajánlanám, hogy

1. a dallamok egymásközi rokonsága után a jegyzetek, továbbá a felhasznált irodalom és a szógyarázat, végül a játékok rendje és a külföldi játékokkal való egybevetés következék;
2. a gyűjtő-névsor, helynévsor és szövegmutató egymásután következzenek;
3. a fősoportok áttekintése, a dallamok egymásközi rokonsága, a játékrend és a névsorok kezdetéhez valami lapszéli fogót vagy beragasztott jelzőszínőrt alkalmazzanak;
4. a kötet vászonborítását a hajlatban megerősítsék.

Kodály figyelmeztet (XVII. 1.), hogy Kerényi játékrendező tanulmánya első ilyen kísérlet a világirodalomban. Ki kell egészítenünk: ez a gyermekjátékkötet is első ilyen rendszeres közlés a világirodalomban. Bizonyára szívből gratulál hozzá az egész magyar társadalom, különös okkal a gyermekek, és ugyancsak szívből kívánják Kodály Zoltánnak, hogy még minél több népzenei kötet kerüljön kiadásra az ő személyes vezetése alatt.

A Magyar Tudományos Akadémia, a Népművelési Minisztérium és a Közköztudásügyi Minisztérium a mű munkabavételével és kiadásával történelmi érdemeket szerzett, nemcsak a magyarság életében, hanem a nemzetközi zenetudomány fórumain is. A *Zeneműkiadó Vállalat* a sürgető új kiadásokon fogja lemérni közönségünk és a külföld megbecsülését

Rajeczky Benjamin

*

A Magyar Tudományos Akadémia nagyszabású kiadványa 1161 dallamával és szövegével teljes áttekintést nyújt ünnepi alkalomhoz nem kötött, énekes játékainkról s minden bizonnyal nagy lendületet fog adni a magyar gyermekjáték-kutatásnak. A gaz-

⁵ XVI. 1.: három sor duplán nyomva. XXI. 1. 7. sz. jegyz.: Kodály: A magyar népzene. 36. — XXII. 1.: 8. sz. jegyz. Kodály: i. m. 36. — A 7., 8., 9. és követk. lapon lévő jegyzet száma megváltozik. — A 18. és 19. sz. dallam egybevehető. — A 19. végén a másik „kelet” szóra is nyújtással kell. — 38. sz.: a „főzzünk” szóhoz megjegyezni: főzzünk. — 75—76.: jegyzet kellene: miért nem r-d, mint a 8. sz.-ban. 180. sz.: Manga évszáma hiányzik: — 259. sz.: természetesen nem az 50—80 éves öregasszonyok mennek így végig a falun. — 293. sz. öt ütemes sorával kapcsolatban: az ütemparok törvényétől való eltérés olyan ritka, hogy az egyes eseteket jegyzetben érdemes volna megemlíteni, magyarázni, vagy a korrektúrától való elállást megokolni (mint talán a 231. és 338. sz. végét lehet). L.: 296., 321., 397., 444., 450., 563., 565., 594., 607. 1. sor), 608., 611., 980—981. sz. — 307. sz. jegyzetben az első szám hiányzik. — 484. sz.: a gyűjtés helye és ideje valószínűleg úgy lesz, mint az 504. sz.-ban. — 489. sz.: utalni kellene az egyéni előadás ritmusára. — 495. sz.: a Keneseli név nincs a forrásjegyzékben. — 499. sz.: az első két sor ismétlődőbe való. — 514. sz.: Velly lelőhelye hiányzik. — 940. sz.: Péczely neve hibás. — 1120. sz. 9. sorában: falu-, — 1148. sz.: 6. sor 6. ütembe pontozott negyed való.

dag, zeneileg csoportosított példatár mellett világviszonylatban is jelentős s a maga nemében egyedülálló kísérlet Kerényi György rendszere: a dallammal, verses szöveggel elhangzó játékok tipológiai csoportosítása. A rendszer számbaveszi a dallamukat elvesztett, ill. dallam nélkül közölt játékokat is, mégpedig nemcsak a bizonyíthatóan népi eredetűeket, hanem a „művelt ifjúság” szórakoztatására és okulására készült, „kézikönyvecskék”-ben (Weber Simon Péter, Riedel János, Zsasskovszky Ferenc és Endre stb.), valamint az óvodás és iskolás gyermekek, illetőleg nevelők számára készült kiadványokban közlőket is (Székely Gáborné, Zöld Károly stb.). Ujszerű Kerényi tipológiájában az, hogy a csoportosításnál nem a szövegbeli azonosságot, hasonlóságot tekintik összehasonlító alapnak, hanem a játékok mozdulat-, illetőleg cselekményanyagát, abból kiindulva, hogy egyes játékok számos szöveggel élnek, s a népszerű szövegek, illetőleg szövegrészek csekély módosulással különböző cselekményekkel társulnak, viszont a mozgás, játékmenet azonos típusú játékoknál nagyjából azonos.

Eddig elsősorban a meseszövegek katalogizálására történtek kísérletek. Antti Aarne Verzeichniss-e minden szükszavúsága, felosztásbeli következetlensége ellenére — t. i. nem határozza el elég élesen a „mese”-műfajokat, s ezen belül a típust és a motívumot, — felmérhetetlen szolgálatot tett az európai prózai népköltési anyag számbavételénél. A játékműanyag típuskatalogusának elkészítése, — még ha csak egyetlen nyelvtérület játékincként vesszük is alapul — jóval bonyolultabb feladat. A mesék merev szerkezetük következtében egy típuson belül lényeges eltéréseket csak a motívumokban mutatnak: az elbeszélő fantáziája a szükséghez mérten modernizálja, akklimatizálja a szöveget, de nem tördeli szét, nem nyújtja: vagy rövidíti ok nélkül. A történet kerekessége, világos tagolás a jó mesemondó elbeszélőkéességének legfőbb jellemzője, s neki magának is tudatos törekvése, de törekvésük a számos népszerű kiadványban utánnyomott első gyűjtések feljegyzőinek: Arany Lászlónak, Kriza Jánosnak, Benedek Eleknek is. Generációk hagyományos családi, szomszédi vagy munkaközössége őrzi féltékenyen a megszokott formákat. A katonáskodás, kórházi tartózkodás vagy idegenbe való elszegődések nyomán bekerült új szövegek a hallgatóság csöppet sem véka alá rejtett véleménynyilvánításai során hasonulnak a már meglévőhöz. A gyermekjátékoknál a variálódás, bomlás lehetősége sokkal nagyobb, a kívülről jövő hatások kapuja sokkal tágabb. Az iskola vezetője „művelni” akar. Számára parasztnak hangzik a dialektus, a nyugati kultúrát különféle „tan-dalok” és elsősorban németből fordított vagy átköltött játékok útján igyekszik beleszöptetni növendékeibe. A formaérzék szükségképpen megromlik az állandó ráhatás következtében. (Lásd Kodály bevezetőjét, XIV. l.). Szöveg-, dallam- és mozdulatmotívumok gyakran lépnek ki megszokott kereteikből, torzulnak el értelmileg és formailag, s illeszkednek bele hasonló ritmusú, menetű cselekménybe. Történik ez annál könnyebben, mivel a gyermekeknél — különösen a kicsinyeknél a logikai sorrendet még nem az értelem, inkább a hangzás szabja meg. Hol keressünk bizonyos állandóságot, amire egy játérendszer felépülhet? Magától adódóan kínálkozik a dallam a maga ritmikai állandóságában, ez viszont kizárná a dallam-nékölték rendszerének lehetőségét. A mozdulat, a beidegződés másik tereuma, kifogástalan katalogizálási alap lenne, ha játékeljegyzőink következetesen törekedtek volna a mozdulatok, a cselekmény leírásának teljességére. Sajnos a régebbi feljegyzések gyakran hiányosak. Legtöbbször megelégszenek a verses rész rögzítésével. Dallamlejegyzést lényegesen kevesebbet találunk, még ritkább a játékok menetének jól használható leírása. Így fel kellett gyakran tételni, hogy azonos vagy hasonló szöveg és dallam azonos vagy hasonló mozdulatmenettel párosul. Kerényit azonban nagy gyűjtői tapasztalata átgépette ezen a nehézségen, s sikerült megalkotnia énekes gyermekjátékainknak nemcsak kiindulási pontjában, hanem felépítésében is új rendszerét.

Az I. fejezet (Egy-két gyermek.) a magános dalolást, a mondókákat, csúfolódókat, a páros vagy hármas, a sport és a tánc határára álló játékleseégeket foglalja magában. Két alfejezetre oszlik: Egyszemélyes dalok (I. A.) és Egyik játéka a másikkal (I. B.). Az A. fejezetben mozdulatokról még alig beszélhetünk, a felosztás tehát különböző fogalmi körök történetét: 1. időjárás, 2. állatvilág, 3. csúfoló, 4. különböző alkalmakkor, 5. növényvilág. Ezen belül az a., b., c., kisbetűivel jelölve sorakoznak a kiemelt vezérmotívum vagy cím alapján az egyes mondóka-típusok kezdősoraikkal és a lelőhely feltüntetésével. Adódnak azonban olyan mondókacsoportok is, amelyek kissé különös helyen keresendők: pl. a gőzös, dada, dob stb. hangjának utánzása az állatvilágban. Az I. B. csoport a kevés mozgást igénylő, két-három gyermeket foglalkoztató játékokat sorolja fel, aszerint, hogy hányan, milyen mértékben vesznek effektíve részt bennük: I. B. 1. csak szóval, I. B. 2. az egyik kezdőmozdulatával, I. B. 3. a másik is mozdul, I. B. 4. ketten, esetleg többen egyformán, I. B. 5. ketten egy harmadikkal.

A II.—III. és IV. részben találjuk az igazi, a csoportos játékokat, az egyszerűtől a bonyolult szokásszerűig. A csoportosítás az önálló gyermektársadalomtól a felnőttek világa felé mutat.

II. csoport. Egyik a másik helyébe. II. A. szerepjátszó és váltó játékok. Ide tartoznak azok a játékok, amelyekben a központi szereplő egyet kiválaszt társai közül, azt állítja a maga helyébe énekesnek, futónak vagy fogónak. II. A. 1. (sima váltás) csoportba kerülnek a „Fehér liliumszál” (II. A. 1. a.), a „Mély kútba tekintek” (II. A. 1. b.), a „Nyuszi ül a fűben” (II. A. 1. d.) stb. és változataik. A II. A. 2. (kendős játékok) csoportba a „Tüzet viszek ne lássátok”, „Ne nézz hátra, jön a farkas”, az „Üsd a harmadikat” egy variánsa a hármas kör és az „Üsd a szomszédodat”, s szerintünk indokolatlanul a „Túrós játék” sorakoznak. Az A. 3. csoport a fogócska-féleket foglalja magában (a kiolvasóval együtt lejegyzetteket lásd az V. A. 2. csoportban): „Csőszjátékok”, „Kint a bárány, bent a farkas”, „Üsd a harmadikat”, „Hátulsó pár előre fuss”. Mi indokolja az „Üsd a harmadikat” két helyen való szerepeltetését, s miért került ide a „Szoknyafogó”, ami voltaképpen a pórumozás (I. B. 4. h.) változata? A II. A. 4. csoport az „Özvegycácska”-félek: páratlanul maradt gyermek párt választ a játék során, s ezáltal valaki ismét özvegyen marad. De ki marad özvegyen, a „Hol az olló komámasszony”-ban, vagy a „Székostrom”-ban? A II. A. 5. a szembekötősi-féleket, a II. 6. a „Gyűrűsdi”-féleket, a II. A. 7. pedig a fennmaradt különféle szerepcserélő játékokat („Szereted a párodát?” egyszerű bújócska, egyszerű ipics-apacs stb.) foglalja magában. A II. B. csoport (Párcserélő játékok) a párna, illetőleg kendőtánc típusú játékokból áll. Párvalasztás, ölelés, csók a jellemző kritériumok. A II. C. versengő váltás. II. C. 1. ügyességi játékok; eldugott tárgy keresése, találós kérdések megfejtése, stb. Nagyobb részük dallamtalan. A II. C. 2. és 3. csoportokban a közösségek egy tagja választja ki a középben állót és így történik a helycsere.

A III. csoport (Egyik a másik mellé.) „fogó-gyapapodó játékok”-at tartalmaz, amelyekben a főszereplő rendre kiolvassa, kiválasztja, elfogja vagy megtalálja a játszó társaság tagjait, s ezáltal a csoport egyik része számban nő, a másik apad: III. A. kiolvasók, kifordulók, leguggolók, III. B. leánykérő játékok (várkörjárás, sorjátékok és rokonaik: „Mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájékát”, „Most viszik, most viszik Uborkáné lányát”, „Hol jársz, hová mégy Szent Erzsébet asszony” stb.) III. C. hidasjátékok és rokonaik. „Kakas mondja jónapot”, „Itthon vagy-e hidasz mester?”, „Aranyalma, aranykörte”, („Pám-pám, paripám”, „Virágneves” stb.) III. D. ludasjátékok és rokonaik: „Libásdi”, „Vászonteregetés”, „Tyúkozás”, „Mit ásol cigány”, „Érik a dinnye”. III. D. 3. gyapapodó fogócskák és III. D. 4. gyapapodó bújócskák. III. N. a nevetelő motívum a különböző játékcsoportokban és III. Z. zálogosok. A III. a legegységesebb, leglogikusabb csoportja a rendszerek, különösen, ami a III. B., III. C. és III. D. 1. típusokat illeti. Ezekből van a legtöbb gyűjtött anyag, kultúrtörténetileg itt történt a legtöbb előmunkálat, s így szépen egymás mellé illeszkednek a különféle változatok. Nem értjük azonban a kiolvasóknak (III. A.) a teljes játékokkal egy sorban való szerepeltetését. Hisz ezek legtöbbször a játszás megindulásakor az első főszereplő kiválasztására, mintegy bemelegítőül szolgálnak. A játékra hívóknak — sajnos ebből nagyon kevés van feljegyezve — valahol a csoportjátékok előtt, vagy azok lelegején volna helyük.

A IV. csoport (Egyik a másik mellett.) a különféle vonulásokot tartalmazza. A IV. A. 1. és IV. A. 2. a hídjáték-szerűeket, a IV. A. 3. a körösi-féleket, a IV. A. 4. a rétest és a IV. A. 5. a csapójátékokat. Miért utalnak ezek a felnőttek világára? Viszont elsősorban a nagylányok játékos tánca, a „Karikázás” (IV. B. 1.), a „Csibetánc” (IV. B. 2.) a „Kotyogós” stb., valamint a IV. B. 3. fejezetben felsoroltak, amelyeknek Kerényi a „Körök, oszlopok játéka” címet adta. Gondolkodóba ejtő a IV. C. fejezet (alakoskodások), ahol viszontláttuk „A bársony ibolyácská”-t, (Fehér liliumszál), de itt találjuk a különféle mesterségtánczó és állat-táncokat is.

A játékok élete szempontjából külön vizsgálatot kíván az V. csoport. (Kapcsolódó és átalakuló játékok). Kerényi azokat a játékokat sorolta ide, amelyek két vagy több önálló játékból tevődtek össze, amelyek kiolvasóval kezdődnek, illetőleg zálogosdival végződnek, valamint azokat, amelyek a megszokottól eltérő módon fejeződnek be. Kíváncsinos volna tudni, mennyire esetlegesek, illetőleg mennyire állandóak ezek a kapcsolatok, s milyen mértékben tekinthetjük romlott változatoknak az V. B. fejezetben felsoroltakat. Nem értjük, miért szakadnak el a kiolvasóval együtt feljegyzett variánsok eredeti típusuktól.

A VI. csoport a kérdéses (szükszavúan lejegyzett) és különleges játékokat veszi számba.

A VII. csoport a felnőttek játékeit ölbeli gyermekekkel sorolja fel: mutogatók, cirógatók, csiklandozók, tapsoltatók, ültetők, állítók, jártatók, altatók stb. Mi ezeket Kiss Aron módjára első fejezetnek vettük volna, nem a játszót, hanem azt, akivel játszanak tartva szem előtt.

A rendszert világosabbá, az egyes játékleírásokat plasztikusabbá teszik a játék alaprajzok, a szemléltető, friss, rajz- és fényképillusztrációk. Jól tájékoztat a 789. oldalon közölt betűrendes tárgymutató. De miért került a dallam-anyag magyarázó jegyzetei mögé — attól tipográfiai alig elhatárolva — a nemzetközi összehasonlító-anyag, a szómagyarázatok és a földrajzi mutató végére, — ami ismét csak a kötetben közölt anyaghoz szolgál, — a játérendszerben szereplő irodalom a rövidítések magyarázatával? Önálló függelékként kellett volna a játéktípus-katalógust megoldani, nem így, ennyire zavaró módon szétszabdalva.

Mi a célja valamely népköltési, népművészeti anyag tipológiai rendszerbe való foglalásának? Célja elsősorban a műfaj-felosztás, az azonos felépítésű, menetű, szerkezetek egymás mellé helyezése, az elemek, motívumok közötti összefüggések kidomborítása. Lényegében a nyersanyag kifejezetten gyakorlati jellegű rendszerezése az anyagban való tájékozódás, a szöveg-, dallam- és cselekmény-összehasonlítás megkönnyítésére. Milyen mértékben tesz eleget a kívánalmaknak Kerényi rendszere? Ha nem magyarul, hanem valamilyen nagy publicitású európai nyelven jelenik meg, a nemzeti folklórkutatás egyik leghasznosabb kézikönyve lehetne. Ki kellene azonban bővíteni a sportszerű játékokkal is (ezáltal eltűnnének a tipologizálás egyenetlenségei), továbbá egy ugyanolyan szövegmutatóval ellátni, mint amelyet a kötetben a maguk teljes egészében közölt szövegekhez kapunk a 911—931. lapon a szövegösszehasonlítás megkönnyítésére, s végül még sűrűbben élni kellene az illusztráció-adta segítséggel, ami alaprajzaival valóssággal maga-magától csoportosítja az anyagot. Tudomásunk szerint a magyar játékanyag feltérképezése a Népművészeti Intézetben folyamatban van; talán valamilyen formában az is csatolható lenne. Bevezetőül hasznos volna rövid tanulmány népi gyermek-társadalmainkról, s a játszás módjáról, a variálódásról. Ami magát a katalógust illeti, itt a technikai megoldás kívánna némi megfontolást, esetleg revíziót.

1. Magyar nyelven kicsit zavarólag hatnak a gyermeki gondolkodásmódtól oly távol álló főcsoport címek. Felnőtt embert is megzavar pl. a harmadik csoporté: Egyik a másik mellé, Fogó-gyarapodó játékok. Az alakuló társadalom vagy magyarázatot vagy egyszerűsítést kíván.

2. Könnyen megtéveszti a kutatót a kétféle a. b. c. használata, még a legtökéletesebb nyomás mellett is nagyok az elnézési lehetőségek s azonkívül ily módon egy-egy játékvaltozatnak igen bonyolult a számjele: pl. „Elvesztettem zsebkendőmet” = II. B. 1. c/d.

Elmélkedéseinket lezárva ismételten örömmel üdvözljük a nagy munkával készült játék-típus katalógust. Reméljük, hogy mind a gyűjtők, mind az összehasonlító és kultúrtörténeti munkát végző kutatók sok haszonnal fogják forgatni.

Kovács Ágnes

Magyar Tudományos Akadémia II. (Társadalmi-történeti tudományok) Osztályának Közleményei. — 3. Múzeológiai sorozat. — Szerkesztő: Ortutay Gyula. — I. kötet 2. szám, II. kötet 1. szám. Budapest, 1951.

Az Osztályközlemények testes kötetivel a múzeológiai tudományok új folyóiratát indította meg az Akadémia. A kutatóink publikálási lehetőségeit jelentősen emelő, jó kiállítású folyóirat profilozási elve (a múzeológiai szakok együttes szerepeltetése s ezen belül a régészet, néprajz és művészettörténet elkülönítése) vitathatatlanul sikeres; plasztikusan kitűnik így a három testvértudomány együttműködésének elve anélkül, hogy sajátos munkaterületeik határai elmosódnának.

I. kötet, 2. szám: **Néprajz.**

Ortutay Gyula itt nyomtatásban megjelent akadémiai előadása (*Néprajz és kulturális forradalom*, 191—207.) mai néprajztudományunk szinte minden sarkalatos kérdését felveti. Pártunk, dolgozó népünk döntően fontos, egész munkánkat érintő követelményeket támaszt a tudományokkal szemben és különösen a néprajzzal szemben, „amelynek annyi az érintkezése, szinte mindennapi gyakorlatában, az elvi, ideológiai, politikai kérdésekkel, ... amely egyik legtevékenyebb részese lehetne... a kulturális

forradalomnak". Ezt a követelményt — az irodalomra vonatkoztatva, de a tudományos munkára is érvényes módon — zseniális világossággal fogalmazta meg *Lenin*: „Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie... az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell lennie.” E követelménnyel állítva szembe tudományunk eddigi teljesítményét, a szerző a magyar néprajzot és a magyar néprajzi kutatókat adósságokkal terhesnek, tengernyi elmulasztott feladatért felelősnek, súlyos hibákban részesnek ítéli. Tudományunknak nincs olyan felelős művelője, aki e mérlegelés mélységes igazát ne érezné. — A tanulmány logikus és áttekinthető gondolatmenetben boncolja eddigi munkánk pozitív és negatív oldalát, elemzi a hibák okait, megadja kijavításuk és elkerülésük módját, s felveti a csomóponti feladatokat. Tudományunk multját foglalva össze, kellő hangsúllyal mutat rá a magyar néprajz haladó hagyományaira. E haladó mozzanatok feltárása, összegyűjtése terén a szerzőnek már eddig is komoly érdemei vannak; helyes lenne végre a magyar néprajz történetének pártos, a marxizmus-leninizmus szellemében fogant nagyobb összefoglalását elkészíteni! — Néprajzi kutatásunk azonban letért a haladó elődök által megkezdett (s nem egyszer általuk is botladozva járt) útról. A hibák forrását O. három főpontban foglalja össze: a sovinizmus, a narodnyikizmus és a kozmopolitizmus behatolása a néprajzi munkába. A sovinizsista hibák a nemzeti-ségek kutatása terén a legkiáltóbbak: ezt a témakört vagy teljesen elhanyagolták, vagy pedig retrográd tendenciájú, tudománytalan, ellenséges módon művelték. A narodnyikizmus néprajzi hatása talán a legfeltűnőbb: a falu idillinek hazudott képe, a lényegében feudális gyökerű paraszti életforma „örök” paraszti életformaként való feltüntetése s mindenfajta modernizálódás elítélése, a város és falu ellenséges szembeállítás, a munkásosztálynak a népi kultúrát hordozó társadalomból való teljes kirekesztése, az egységes és egyérdékű parasztság tételének alkalmazása, — ezek azok a narodnyik jellegű hibák, amelyeknek hatása kimutatható néprajzi munkánk multbeli (és nem egyszer mai) mérlegén. Végül a nyugati kozmopolita elméletek szabad beáramlása révén kutatásaink elméleti-módszeri alapjává túlnyomórészt reakciós, tudománytalan tanok váltak, amelyek Scylliai és Charybdisi között ideológiai magukra hagyatottságukban tanácstalanul tévelyegtek szakembereink. Mindezeknek a hibaforrásoknak megszüntetésére akkor tettünk meg mindent, ha munkánk pártossá, a szocializmus építésének soronkövetkező lépését tudatosan szem előtt tartóvá válik; ha a magas szellemű kritika és önkritika a mi munkánkban is elfoglalja az őt megillető helyet; ha a példamutató szovjet néprajz tapasztalatait, tanításait mélyen megismerjük s munkánk részévé tesszük; s végül (és elsősorban), ha kutatóink szakadatlanul fáradoznak a marxizmus-leninizmus alkotó elsajátításán. — Végül a dolgozat kijelöli azokat a fontosabb területeket, amelyeken a néprajz tevékeny szerepet kell vállaljon a kultúrforradalom ügyének előmozdításában. A két természetes központi kérdés itt: a falusi osztályharc történeti és jelenkori anyagának összegyűjtése, feldolgozása, a politikai munka számára hasznossá tétele; és a formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra megvalósításában való tervszerű, aktív részvétel. — A magyar néprajztudományunk nincs olyan munkaterülete, amely ne lenne részes a tanulmányban feltárt hibákban s amelyre ne hárulna komoly hivatás az itt vázolt feladatok megvalósításában. Az őszinte és tudományunk helyzetének alapos ismeretében fogant dolgozat ezért nagyfontosságú és az egész magyar néprajz számára irányjelölő.

Katona Imre dolgozatának (*Az első véres május 1-e a Viharsarokban: adatok a békésmegyei agrárproletár-mozgalom folklorejához*, 209—230.) legfőbb érdeme az, hogy — első a maga nemében. *Ortutay Gy.*, *Bakos J.* kisebb közléseit leszámítva K. tanulmánya az első tudatos kísérlet az agrárproletár-mozgalom történetének néprajzi módszerrel való összegyűjtésére és néprajzi szempontú értékelésére. A dolgozat anyagának központjál szolgáló esemény — az 1891. május elsején lezajlott és hatóságai erőszakkal elfojtott orosházi tüntetés — egyetlen mozzanata csupán a magyar munkásmozgalom korai történetének, de számos lokális vonatkozása ellenére is ez a mozzanat tipikussá mélyül és történeti jelentőséghez jut, ha összefüggéseiben, tehát nemcsak lefolyásában, hanem okaiban és kihatásaiban vizsgáljuk. K. a helyi írásos emlékek, a korabeli sajtó és — ez dolgozatának novuma a történeti kutatások szempontjából — a szóhagyomány anyagának világos ismeretében rajzolja meg Békés megye paraszttársadalmának kapitalizálódását, az agrárproletariátus kialakulását s vezet el a tüntetés kirobbantásáig. Alaposan és részletesen elemzi magának a tüntetés-

nek a lefolyását (különösen érdekes itt a paraszti osztályrétegződés jól megmutatkozó hatása). Majd — sajnos, igen sommásan — összefoglalja az orosházi eseményeket követő megmozdulásokat a megye más részein s az ezekre válaszképpen gyakorolt hatósági megtorlást, amely azonban nem akadályozhatta meg az agrárszocialista mozgalomnak az 1891-es eseményeket követő fellendülését. E fellendülést az agrárproletariátus bekövetkező szervezeti megosztottsága, ideológiai zavarai nyomán a mozgalom átmeneti elcsitulása váltotta fel. K. gyűjtése nyomán új, gyakran naív, de gyakran találó népi intenciókkal gazdagodik a történeti kutatás. Az agrárproletár-mozgalom folklorisztikus anyagának megismerése révén pedig eddig elhanyagolt területről kap mintegy próbaanyagot a néprajz. A dolgozatot a magyar néprajzi kutatások jelentős tematikai bővülésének első bizonyítékául kell tekinteni. A későbbi hasonló kutatások feladata, hogy ez első dolgozat módszerét továbbfejlesszék, szempontjait gazdagítsák, néprajziasabbá tegyék; a folyamat történeti megrajzolása szempontjából szükséges lesz a pártok szerepének, irányító hatásának sokkal szervesebb vizsgálata; az anyag néprajzi értékeléséhez pedig ki kell kutatni az érintkező pontokat az ipari munkásság megfelelő mozgalmával, az Amerikát járt falusiak hatását a mozgalomra, a hírvételek, kortesnóták, gúnydalok stb. szerzőségének és folklorizációjának számos kérdését, a sajtó hatását, az agrárproletariátus olvasmány-anyagának jelentőségét, az egyházak fekező tevékenységét és annak hatáskörét, a nemzetközi munkásmozgalom nagy eseményeinek (pl. párisi kommun) hatását és tükröződését a népi tudatban. stb.

Királyné Csilléry Klára monográfiája (*Az ácsolt láda*, 231—284.) módszerileg is figyelemreméltó. Köztudomású, hogy főleg a régészetben, de a néprajzban is, élénk viták folytak a korábban szinte egyeduralgoló tipológiai módszer létjogosultságát illetőleg. Ma már világosan látjuk, hogy a tipológia nem cél, hanem csupán eszköz, — de szükséges eszköz. Hiszen főleg az írástalan kultúrák kutatásában (de még az írásos emlékekkel rendelkező társadalmak esetében is) igen fontos, nemely esetben pedig a legfontosabb tanulságokkal szolgál a tárgyi kultúra összehasonlító történeti vizsgálata. Az összehasonlító munka előfeltétele pedig az összehasonlítás tárgyául szolgáló típusok világos megkülönböztetése. Csakhogy lényeges különbség van tipológia és tipológia között: használhatatlannak bizonyult a tisztán morfológiai, formalista tipologizálás és egyre érezhetőbbé válik a történetileg megalapozott, a tárgyi javak társadalomtörténetileg lényeges vonásait megragadó tipológia iránti igény. Cs. dolgozata a ládákat szerkezetük alapján osztályozza (egyetlen fatörzsből készült *vályuláda*, lában folytatódó sarokszlopok által összetartott deszkákból készült *ácsolt láda*, a sarkokon egymáshoz kapcsolódó deszkákból való *asztalosláda*) s világosan adja meg szerkezeti típusok létrejöttének a technikák különbségeiben rejlő okát, majd a készítmények sajátosságait a munkaeszközök (tűz, fejsze, fűrész) fejlettségi fokához méri, s abból magyarázza. Ez az eljárás vitathatatlanul helyes; az így adódó formaköröknek nemcsak morfológiai, hanem történeti tartalmuk is van, s az átmeneti formák figyelembevételével a fejlődés útja és mikéntje is megmutatkozik, ha nem is hézagatlanul. Cs. a díszítés fő módjait is sikerrel illeszti be a kiindulásul felvett nagy formakörökbe: az ácsolt ládára a mértánias, az asztalosládára a szabad vonalvezetésű ornamentika jellemző. Az ácsolt láda legelterjedtebb nevének (a latin *scrinium* különböző származékainak) nagy apparátussal történt vizsgálata nem vezetett biztos eredményre: „...nem állíthatom, hogy a *scrinium* szó már a rómaiak idején ácsolt ládát jelentett, ahogy nem merném állítani azt sem, hogy hengeres doboz megjelölésére használták. Jelentését nem tudjuk, ... tény az, hogy ma mindenütt azonos szerkezetű és díszítményű tárgyat jelent a népnél és a X. században már Európa nyugati és keleti felében egyaránt „láda” jelentésben volt használatos. Mivel pedig a nyelvvalakok bizonyossága szerint a változatok feltehetően különböző úton terjedtek el Itália területéről, és a X. századi adatok már erősen különböznek egymástól, fel kell tételeznünk, hogy korábban volt egy olyan idő, az európai szétterjedés előtt, amikor a *scrinium* szó Itália területén is ácsolt ládát jelentett”. Végül az ácsolt szerkezetű ládák használati módjának történeti alakulását foglalja össze; gazdag forrásanyagának tanúsága szerint a késő középkorban a tárgy igen sokféle funkciót töltött be, később azután a ládaformák nagy mértékben differenciálódtak. (E differenciálódás okául a kifejlődött asztalosipar fejlettebb munkamódszereire hivatkozik, ami nem helytelen, csak nem kimerítő; hiszen a technika maga a differenciálódásnak csak lehetőségét adta meg, tényleges megtörténtehez nem csupán az asztalos technika, hanem a társadalom anyagi műveltségének színvonalát meghatározó s a társadalmi igényeket megszabó *össztermelés* adta a döntő impulzust.)

Bakó Ferenc munkája (*A magyar paraszti mészégetés kutatása*, 285—330.) nemcsak a magyar néprajzban, de a nemzetközi néprajzi irodalomban is első kísérlet ennek az érdekes, évszázados múltú paraszti mesterségnek részletes leírására. Dolgozatának most megjelenő része a munkamenetet és az értékesítést írja le. A szerző gyűjtői alapossága minden dicsőretet megérdemel: figyelme nemcsak a tárgyakra, használatukra, terminológiájukra stb. terjed ki, de nagy gondot fordít az egyéni különbségekre, apró mesterségbeli fogásokra, újításokra s azok hatására is. Az anyagnak ez az aprólékos számbavétele azonban nem szemponttalan; a dolgot legnagyobb érdeme éppen az, hogy állandó kérdésfeltevéséül szerepelteti a történeti alakulás mikéntjét. Ez a jóérzékű gyűjtésről és következetesen historikus érdeklődésről tanúskodó munka a népi mesterségekkel foglalkozó eddigi dolgozatokat felülmúlja s a hasonló kutatások mintájául szolgál. A szerző további anyagának mielőbbi közlését igen fontosnak tartjuk.

II. kötet (?) 1. szám (?): Művészettörténet¹

Fülep Lajos itt nyomtatásban megjelent akadémiai székfoglaló előadása (*A magyar művészettörténelem feladata*, 3—24.) az ethnográfus számára igen tanulságos. Az eredeti gondolatokban gazdag tanulmány kiindulása: „... a magyar művészet történelme még nincs... Ami eddig ilyen címen szerepelt, nem a magyar művészet történelme, hanem a művészetek története Magyarországon. A kettő nem azonos, egyrészt mert Magyarország területén kezdettől fogva éltek... nemzetiségek, másrészt mert ugyancsak kezdettől fogva sok idegen művész dolgozott itt...” Összehasonlítva például a magyar irodalomtörténettel, „a magyar irodalom történelmét úgy írták, s csakis így írhatták meg, hogy a nemzetiségektől nyelve szerint megkülönböztették. A művészet is olyan saját alkotás, mint az irodalom, s ha a nyelvi akadályok híja folytán egyik nép könyveiben fölfogja a másikat, eredetén ez nem változtat, tulajdonán is csak az, ha átveszi hatását, valamennyire vagy egészen a gyakorlatban is magáévá fogadja. A magyar művészet történelmében egy kalap alá fogtak magyart, nem-magyart”. F. tehát az ethnikai vonások megállapításának követelményét állítja a magyar művészettörténet elé. S hacsak nem szakítjuk el mesterségesen a „magaskultúrát” és a „mélykultúrát”, ha szem előtt tartjuk például *Gorkij*nek a népköltészet és az irodalom összefüggéséről tett megállapításait; ha megszívleljük *Sztálin*nek a nemzeti kultúráról szóló tanítását; s ha megértjük például a Marr-vita tanulságaképpen annak a szemléletnek a helytelenségét, mely a társadalmi osztályait egymástól, elszakítva, izoláltan tünteti fel („osztálynyelv”), — nos, ha a magyar művészet s általában a magyar kultúra kérdéseihez a marxizmus-leninizmus tudományos módszerével közeledünk, akkor ethnográfusainknak is fel kell számolniuk azt a narodnyik gyökerű szemléletet, amely a nem-paraszti osztályok értékes műveltségi hagyatékától az ethnikus jegyeket, a sajátosan magyar vonásokat megtagadja. Hogy a művészettörténetben a magyar művészet magyarságának historikus kutatása még nem indult meg, annak oka F. megfogalmazásában: „... a lemondani-nem-tudás, vagy nem-akarás, a minél többet magunknak tulajdonítás. Több fajtája van: az értékekhez való reflexiótlan, jóhiszemű ragaszkodás; a nem-gondolkodás, probléma-nem-látás; a szakmai sovinizmus, mivel a tudomány jelentősége anyagáéval arányos; a nemzeti sovinizmus; félelem a nemzeti javakról való lemondás látszatától, vagy meg-nem-védésük gyanújának elhárítása”. Hogyan keressük, milyen kritériumok alapján a magyarországi művészetben azt, ami sajátosan magyar? F. a nemzetről szóló sztálini tanításból kiindulva, siet leszögezni: „A magyarság nem az ú. n. faj-magyarság, ilyet nem találunk sehol. Nem is valami apriorikusan és önkényesen konstruált 'örök' népi vagy nemzeti jellem, ilyen nincs”. Az irodalomban könnyebb a feladat, hiszen a művek nyelve nagyjából kétségtelenül eligazít.² A művé-

¹ A kötet számozása alkalmasint elnézésből alakult így. Az Osztályközlemények profiljából követezőleg a művészettörténeti rész logikailag kívánt számozása: I. kötet 3. szám. Ennek megfelelően a lapszámoknak is folytatálagosnak kell lennie, vagy pedig a néprajzi részek is önálló lapszámokkal kell megjelennie.

² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az irodalomban sem látjuk olyan egyszerűnek a feladatot, amint azt F. ábrázolja a művészetrel szemben. A nyelv kétségtelenül az ethnikai jegyek legfontosabbika, de nem az egyetlen ethnikai jegy. Nem lévén a kérdés ismerői, konkrét példát nem is igényesünk keresni, de **elville** mindenesetre lehetségesnek tartjuk, hogy pl. a humanizmus latinnyelvű magyarországi irodalmának igenis vannak sajátosan magyar ethnikai értékű vonásai; másrészt viszont vitatható, hogy pl. az amerikai magyarnyelvű irodalom része-e a magyar irodalomnak, tartalmazza-e a magyar irodalom sajátos ethnikai vonásait.

szek neve, származása nem alkalmas a választóvíz szerepére; egyrészt pl. a román művészet korában sok az ismeretlen név, másrészt a Kolozsvári Tamás-, Kassai Jakab-, Lőcsei Pál-féle nevek nem etnikai értékek; főleg azonban „ahol a név állandósu”, ott sem boldogulunk holmi név-analizissel. Petőfi akkor is magyar költő volna, ha megmarad Petrovicznak. Rippl-Rónai magyar festő a Rónai nélkül is, és Derkovits úgy ahogy van. Nem a név teszi.” Az eddigi művészettörténet az alkotó származásának kutatásán kívül egyetlen módszert ismert csak a nemzeti jelleg megállapítására: a stíluskritikát. Valójában ez sem válik be; egyrészt gyakran elszakadt az objektivitástól („mindent bizonyítanak vele s az ellenkezőjét is”), másrészt „a leggondosabban és alaposabban kielemezett stílus-sajátosságokról honnan tudjuk, hogy magyarok, ha még nem tudjuk, hogy a mű magyar?” Új módszerre van tehát szükség s ez nem lehet más, mint a teljes művészeti anyagnak a nemzeti történelem teljes folyamatával való összefüggéseit feltárni, a művészetet a létrehozó társadalommal együtt vizsgálni. „Az eddigi magyar művészettörténelemben a tárgyak... a levegőben lebegnek — nem látni, hol, mi produkálta őket, mi vette át a hatást, mi hordozta, érlelte, másította, nem látni, mi van a sajátosságok mögött és alatt, nem látjuk a földet, vidéket, népet, társadalmat, a valóságot, melyben a művészet született, nőtt, elhanyagolt, vagy amelybe belenőtt és benne el is mult... Az egész aléptmény úgy hiányzik, mintha nem is volna”. — F. dolgozatának megvitatása, szempontjainak néprajznak számára való elmélyítése nem lehet a mi feladatunk s különösen nem egy ismertetés keretei között. Kétségtelen azonban, hogy a magyar népművészet munkálói anyaguk historikus szemléletének döntő kiindulópontjait találhatják benne. Reméljük, hogy a F.-nél lefejtett elvek és feladatok a magyar művészettörténet és a magyar néprajz művelőinek hasznos (nem csupán „szempont”-vitákban kimerülő, hanem konkrét anyagra alapozott) együttműködését fogják elindítani.

Csányi Károly monográfiája (*Bizánci elemek az Arpád-kori magyar építészetben*, 25—40.) az eddigi szétszórta anyag összefoglalásával tesz jó szolgálatot. Sajnos, a történetileg döntő kérdés: a végső soron bizánci elemek közvetlen átvételei forrása nem részesült kellő figyelemben, noha maga a szerző leszögezi, hogy a bizánci elemek nem mind Bizánzból kerültek hozzánk, hanem pl. Velence is fontos közvetítő szerepet játszott.

Balogh Jolán dolgozata (*Középkori faszobraink stílus-eredetéről*, 41—52. 1.) impozáns anyagismerettel mélyíti el az eddigi összehasonlítások eredményeit. Bonyolult típusvándorlásokat állapít meg, amelyek alappjál csak részben szolgáltak a művészek külföldi vándorútjai. Emellett az országba behozott mintakönyvek is hatottak, a XV. század második felétől kezdve pedig a német fa- és rézmetszetek jutottak nagy fontossághoz; „a későgótikus, XV. századvégi redő-stílus mindenestül grafikai eredetű” a faszobrászatban. A külföldi hatások mellett a forma-átakulás nem kevésbé döntő tényezője a helyi hagyomány; „az átvétel úgyszólván csak nyersanyag, melyből a helyi stílus formáló ereje újat alkot”.

Gerő László értekezésének („A budai várpalota rövid építéstörténete: javaslat a déli középkori erődrendszer bemutatására, 53—60.) a Várban folyó nagyarányú régészeti és műemlékvédelmi munkálatok adnak időszerűséget.

Radocsay Dénes a középkori magyar- és lengyelországi művészet kapcsolatához szolgál adalékkal (*A gogánváraljai [Gogánvarolea] festett lamennyezet lengyel rokonsága*, 61—65.) A tárgyalt műtárgyak népművészeti kapcsolatai miatt a kérdés etnográfiai is érdekes. R. szerint „mindkét emlék egyformán olasz mintaképet követve, születését jórésztben a népi művészet magasrendű alakító és teremtő készségének köszönheti”; sajnos azonban nem igyekszik felmérni a népművészet tényleges közét a tárgyalt alkotásokhoz.

Garas Klára Raffaél művészetének velencei hatású fejezetét vizsgálja felül, s cáfolja, hogy e képek Piombo alkotásai lennének (*A Szépművészeti Múzeum ú.n. Piombo férfi arcképe*, 67—77.)

Tombor Ilona tanulmánya (*Borsodi festett asztalosmunkák*, 79—90.) egészében néprajzi érdekű. Szerző XVII—XVIII. századi festett templomi mennyezeteket, karzatokat, padokat gyűjtött össze Borsod—Gömör megyében s meggyőződött róla, hogy „nagyon elterjedt műipar volt az asztalos-festők mestersége és megmaradt töredékeiben is csaknem annyi mintát őriz, mint a korabeli textiltek”. Ennek az anyagnak népi gyökereit szembevetőnek, bár vannak olyan sajátosságai is, amelyek a népművésztől való elszaka-

dást bizonyítják. „Asztalos-festőink gyenge pontja az emberábrázolás... Ez természetes dolog, hiszen kiképzésük másirányú. A baj csak az, hogy sok esetben dekoratív érzékük is elhagyja őket e nehéz feladatnál, és így nem érik el a népművészet emberábrázolásainak ösztönösen jó stilizáltságát”. A szerző eddigi munkássága is sok fontos adattal gyarapította a magyar népművészet kutatásának történelmi látókörét; további munkássága elé a néprajz is nagy érdeklődéssel tekint.

Csatkai Endre, Sopron és vidékének sokoldalú, kiváló bűvára *A nyugatmagyarországi barokk szobrászat problémái* címen értekezik (91—102.) Munkája, amelynek kimerítő helyi ismeretek szolgálnak alapul, a műalkotások életét, társadalmi összefüggését vizsgálja s így a magyar város- és céhtörténet egész problémakörének gazdagítását jelenti.

Vajda László

Kálmány Lajos: Történelmi énekek és katonadalok. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Szerkeszti **Ortutay Gyula.** Közoktatásügyi Kiadóvállalat és a Magyar Néprajzi Társaság kiadása. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: **Dégh Linda.** Az életrajzot írta: **Péter László.** A jegyzeteket készítette: **Dégh Linda** és **Katona Imre.** 8°, 824 lap, 3 kép, egy facsimile és egy térképvázlat. — Budapest, 1952.

Kálmány Lajos több kötetre terjedő, kiadatlan népköltési hagyatékának ez az első kötete a gyűjtő születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg. Ez is egy jelenség a sok közül, amely népi demokráciánk kultúrpolitikájának magasabbrendűségéről, fölényéről tanúskodik. Evtizedeken keresztül a végleges elvesztéstől is alig-alig menekült meg Kálmány Lajos értékes hagyatéka, és csak népi demokratikus államunk teremtetten meg azt a lehetőséget, hogy a gyűjtemény többkötetes sorozat formájában megjelenve, a néprajzi kutatók és a népköltészet iránt érdeklődők számára hozzáférhetővé váljék.

A szerzők az ügyhöz méltó formában akarták publikálni a Kálmány-hagyaték most megjelent első kötetét: tudományos értékeléssel, életrajzzal, tanulmánnyal kísérve. Ugyanakkor a gyűjteményt kísérő tudományos részben a szerzők módot akartak ejteni a magyar népköltészet-kutatás több elvi kérdésének módszertani tisztázására is, lépéseket téve számos elvi kérdésnek a marxizmus-leninizmus alapján való megoldására.

Sajnos, a vállalt feladatot megnyugtatóan nem tudták megoldani.

A kiadványt kísérő munkák közül, hibái ellenére is, legjobb a Kálmány-életrajz. A gyűjtemény egyes darabjaihoz készített jegyzetek általában igen komoly filológiai munkáról tesznek tanúságot, sajnos, a dalok értelmezésével foglalkozó jegyzetekben azonban igen komoly hibák vannak. Ezeknek túlnyomó többsége természetszerűen következik az elvi kérdésekkel foglalkozó tanulmányi rész hibáiból, az ott felvetett problémák megoldásainak hiányosságából, ideológiai tévedéseiből, s az ezekre alapozott általánosításaiából. A recenzióban ezzel a résszel fogunk legtöbbször foglalkozni a maga helyén. A továbbiakban a könyv beosztását követve az életrajzzal kezdjük az ismertetést.

Az életrajznak, amely igen komoly és gondos kutatómunkán épült fel, különösen az első része jó. Jól rajzolta meg azt a környezetet, ahonnan Kálmány Lajos származott. Értékes az, amit a vidéki kultúrgócponatok munkájáról bemutat; egy-egy kései Kazinczy körül hogyan alakul ki tudományos légkör. Bemutatja, hogy Kálmány demokratikus magatartása — ami lényegében alapja volt annak is, hogy Kálmány népköltészzettel kezdett foglalkozni — milyen üldözést váltott ki egyházi felettesei és a világi hatalmasságok részéről. Ezt a „paraszt papot” többször meghurcolták, amiért a nép mellé állt elnyomóival szemben; elismerésben egyházi felettesei részéről sohasem, üldözésben annál többször részesült.

De Péter László is beleesik a túlértékelésnek abba a hibájába, mely a kötet további részeiben nagyobb méreteket ölt, mégpedig mind Kálmány politikai magatartását, mind tudományos jelentőségét illetően. Az ilyen túlzás inkább árt Kálmánynak, mint használ és veszélyezteti az értékelés komolyságát. Becsüljük és nagyra értékeljük Kálmányt, aki együtt tart az óteleki lázongó paraszttal, velük együtt kerül bíróság elé, a főszolgabírákkal való állandó hadakozás folytán rágalmazási és izgatási pörbe keveredik. Tényekkel alátámasztva bátran mutatja meg, hogy a népelnyomó rendszer hogyan teszi tönkre a parasztságot, a földesúri önkény néha egész falvakat töröl el a föld színéről stb. De ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy Kálmány nem tudta teljesen átlépni osztályhelyzetének korlátait és a reverendával járó megkötöttségeket sem. Nem követte

Csíky Gergely bátor lépését, végig megmaradt — bár egész életében lázongott ellene — papnak. Magatartása kettősségét legjobban mutatja az az életrajza során közölt levél, amelyet Csernoch hercegprímáshoz intézett: „ha egykor az a vihar, amelyik ma Oroszországban dúl, hazánkba is eljut s elsepri az egyházi birtokokat itt is, amelyet a nép várva vár”, de ugyane levélben azt is írja: „En nem akarom... nevem azok között szerepeljen, akiket ütőül használnak fel majd egykor, mert velők az egyház mostohán bánt”.

Az életrajzban nem elég plasztikus Kálmány tudományos munkásságának ismertetése, az életrajzíró többhelyt apró ügyetlenségeket is elkövet: lényegteleneket emel ki, lényegeseket mellőz (mint pl. a 42., 43. lapon közölt levél szemelvényeinek kiválasztásában), lábjegyzetben intéz el fontos dolgokat, és megfordítva (pl. a 44. lapon). Ő is belesik abba az egész kötetre jellemző kutatás hibába is, hogy túlértékeli Kálmány tudományos jelentőségét. Így a végső summázás, ahol Kálmány kétségtelen komoly jelentőségéről realis értékelést ad, bizonyos fokig ellentétben áll az előző részekben elmondottakkal.

A bevezető tanulmány a kötet leggyengébb része, hibái, sajnos, a kötet egészére is kihatnak. A hibák alapforrása abban van, hogy a tanulmány szerzője, Dégh Linda olyan feladat elvégzésére vállalkozott, amit — legalább is mai felkészültsége mellett — megoldani nem tudott. És ezért, hogy ez a tanulmány ilyen, a kérdéseket nem tisztázó, hanem összezavaró, a népköltészeti kutatás tudományos hitelét rontó formájában e kötetben megjelenhetett, nemcsak ő a felelős. Ez a tanulmány szemmeláthatólag nemcsak azt a célt akarja szolgálni, hogy a Kálmány-hagyaték megértéséhez szükséges felvilágosításokat megadja, hanem általános jellegű elvi kérdéseket is tisztázni szeretne. A tanulmány egy lépés akar lenni a magyar népköltészet marxista-leninista értelmezése felé. Ez a szerzőnek kétségtelen érdeme. Hogy ez a lépés rosszul sikerült, az a néprajztudomány kára. Munkája közben, publikálás előtt Dégh Linda feltehetőleg semmiféle kritikát, támogatást nem kapott. Ez a tény a felelősség kérdését a szerző személyénél sokkal szélesebb körűen veti fel.

Egy szűkreszabott könyvismertetés keretében a továbbiakban csak arra szorítkozhatom, hogy a tanulmány legszembetűnőbb hibáira rámutassak, azokra, melyekből a tanulmány többi hibája és a kötet hibáinak túlnyomó többsége is származik.

A hagyatékot kísérő tanulmány természetéből nem következett volna, így bizonytalannal tudományos célokat akart szolgálni a népköltészet általános jellemzésével foglalkozó rész. A tanulmányból a fogalmazás pontatlansága miatt nem lehet megállapítani, hogy amit Dégh Linda itt a népköltészetéről elmond, mint Kálmány Lajos véleményét mondja-e el, vagy mint a sajátját. (I. h. a „Kálmány népköltés-elmélete” c. részben szerepel.) Ha ezt az elméletet Dégh Linda Kálmánynak tulajdonítja, akkor mint helytelen belemagyarázást vissza kell utasítanunk, és az elméletet ebben az esetben is mint Dégh Linda elméletét kell kezelnünk.

A tanulmány néhány mondatán azonban világosan látszik, hogy azok Dégh Linda saját véleményét fejezik ki (sajnos, egyhelyt azt mondja, hogy ez egyben a „modern folklorisztika” felfogása is). „A népi és nem-népi költészet között világnézeti különbség van”. (86.) Kálmány „A népköltés és a műköltés viszonyában az ellentétes osztályok költői kifejezésének harcát... látja”. (89.) „Természetes, hogy Kálmány, aki azonosította magát az elnyomottakkal, az ő szemükkel látott, ilyen körülmények között a dolgozók széles rétegének osztályköltészetét, amely a hagyományos népi kultúrára épül, előbbrevalónak, értékesebbnek tartotta, mint a kevesek, a vékony uralkodórétég hagyományt elvető divatos költészetét. A hazafiságnak, szerelemnek, gyűlöletnek és minden nagy emberi érzésnek a kifejezését népi módon, tehát a tömegek nyelvén elmondva érezte igaznak, minden más kifejezéssel szemben”. (87.)

Ez után az idézet után még nagy jóindulattal lehet arra gondolni, hogy a „vékony uralkodórétég hagyományt elvető divatos költészetét” nem általában a műköltészetre (Petőfi, Arany, Csokonai, Vörösmarty stb.) érti Dégh Linda, és az „osztály költészet” fogalmába beletartozónak érzi a haladó jellegű műköltészetet is, és arra is gondolni lehet, hogy ez Kálmány véleménye (vagy legalább is Kálmánynak tulajdonítja ezt az elméletet.)

De a következő idézet nem hagy kétségben afelől, hogy Dégh Linda magasan a műköltészet fölé emeli a népköltészetet: „Ebből következőleg a népies költészet fokmérőjének azt tekintette (t. i. Kálmány), hogy mennyiben állnak közel elemei a népi for-

mákhöz, és az a kérdés érdekelte, hogy mennyire képes azokat a nép magáévá alakítani. Különösen Petőfi költeményeit (Juhászlegény, szegény juhászlegény, Fürdik a holdvilág az éj tengerében) és a XIX. század kuruc tárgyú verseit (Thaly, Endrődi) vizsgálta ebből a szempontból az ismeretlen szerzőjű félnépi versek mellett. Kálmány e tekintetben is közel jár a *modern folklorisztika kérdéseire, amely ma már a paraszti osztály költészetének tradálásában a harcos, haladó hagyományokat és a régi formából folytonosan újat teremtő mai népköltészetben az egész nép legigazabb, legmagasabbrendű kifejezését keresi* (87., kiemelés tőlem). Ez után a rész után egy, ezzel a megállapítással ellentétes értelmű Lenin-idézet következik a szövegben, és a két idézet rész között egy ugyancsak félreértett Gorkij-idézet található. — Mi ez? Narodnyikizmus? Nem, eddig a fókig a legtúlzób magyar narodnyikok sem mentek el!

A marxista „átértékelés” formája és eredményei általában, azonosan az itt bemutatottakkal, a marxizmus-leninizmus nagyjainak munkáiból való idézetekben merülnek ki. Megállapításainak túlzott baloldalisága ismételtelen ideológiai tévedésekhez vezet. Maguk az idézetek még attól sem mentik meg a szerzőt, hogy ugyanazon területen ne essék ideológiai tévedésekbe vagy ellentmondások zúrzavarába, ahol pusztán az idézett mondatok is eligazíthatnák. Hasonlítsuk össze Dégh Linda egy állítását az állításának igazolásául felhozott idézettel: „... a magyar nép tömegei az elmúlt kétszázötven esztendő alatt mindig, következetesen ellenálltak az elnyomó hatalomnak...” (129.) Ezt a következő Lenintől vett idézettel védi: „A mi forradalmunkban a parasztság kis része harcolt valóban csak valamennyire szervezeten... A parasztság nagyobb része sirt és imádkozott, töprengett és álmodozott, kérvényeket írt és „szószólókat” küldött...” (130.)

Az összes népdalban, így a Kálmány-gyűjtötte és a kötetben közreadott dalokban is természetesen tükröződnek a parasztság magatartásbeli ingadozásának megnyilvánulásai: a forradalmiság mellett a határozatlanság, a megalkuvás, a lojalitás stb. Erre az éppen nem egyértelmű és nem következetes magatartásra világítanak rá meszerien a lenini idézet szavai, erre kellett volna Dégh Lindának is rámutatnia.

A dalokhoz írt kommentárokból azonban a jelen kiadvány szerkesztői a „következetes ellenállás” tényét akarták sokszor skolasztikus jellegű érvelések, belemagyarázások útján bizonyítani. Erre csak egyetlen példát idézek: a „Rongyos a házam teteje...” kezdetű dal jegyzeteiből: „... bevilágít a magyarországi kapitalizmus kibontakozásának következtében izmosodó paraszti öntudat fejlődésébe. Ez a költemény nem pusztán tehetetlen siránkozás, hanem harcos állásfoglalás is, háttérben a XIX. század 2. felében felépő változásokkal: a parasztság felbomlásával és az agrárproletariátus ezt követő kialakulásával.” (269.). (Megjegyzendő, hogy a szöveg már a XIX. század elejéről ki-mutatható.)

A baloldali túlhajlások miatt Kálmány értékelése is szenved. Dégh Linda tanulmánya elején újra elismétli az életrajz bizonyos adatait. (Ez az önmagában teljesen felesleges ismétlés is egyik jellemzője ennek az oda nem illő dolgok halmazával felduzzasztott kötetnek.) Kálmány magatartása baloldaliságának túlértékelésében jóval túltesz Péter Lászlón (74.). Extrém területre téved, amikor teljesen felesleges módon bizonyítgatja Kálmányról, hogy az papi „hivatása magaslatán állt” (71., 72.), és mélyen fel van háborodva, hogy Kálmány olyan hosszú ideig nem kapott plébániát (74.). Kálmány munkásságáról megállapítja, hogy „népköltési kutatását a dolgozó parasztság osztályhelyzete bemutatásának rendelte alá” (72.), ugyanakkor „Kálmány sem volt mentes korának romantikus nép-szemléletétől” (73.).

A kifejezetten szakmai kérdések megoldása semmivel sem szerencsésebb. A „történelmi népdal elvi kérdéseinek” tisztázásával foglalkozó részben ami jó, az a történetek és irodalomtörténetek munkáiból való, a többi, a bizonyítás nélküli találgatások, állítások olyan elrnyesztő hatású keveredése, hogy a szemlélőnek a népköltészeti kutatás tudományosságába vetett bármilyen illúzióját is eloszlatni képes. Ugyanezekkel a bizonytalan találgatásokkal találkozunk később az egyes dalokhoz írt jegyzetekben is.

Mielőtt áttérhetnénk az egyes dalok jegyzeteinek és maguknak a közölt daloknak rövid ismertetésére, még egy másik elvi jellegű kérdéssel kell részletesebben foglalkoznunk. Ez a szóbanforró gyűjtemény azért jelenhet meg, mert népi 'emokráciánk' haladó hagyományainkat nagyra értékeli, és minél szélesebb rétegek számára akarja hozzáférhetővé tenni. Eppen ez ellen, a haladó hagyományok megbecsülése ellen vétett Dégh

Linda. Kálmány jelentőségét azzal is emelni akarta, hogy sarat dobott egy másik, Kálmánnál nagyobb jelentőségű folkloristákra, Erdélyi Jánosra. Azt ne is említsük, hogy Kálmány nem lesz azzal nagyobb, ha Erdélyit kisebbítjük, sőt méltatlanul esik árny Kálmányra is, ha ilyen módon akarják jelentőségét emelni.

A kiadvány 84. lapján a következőket olvashatjuk: „Erdélyi János... Bár arról szól, hogy nem szabad a dalokat meghamisítani, maga ennek ellentmondva, megváltoztatja a hozzá küldésre beküldött darabokat. Kálmány az első, aki a hamisításokat felfedi és ellenük küzd... *Erdélyi eljárását és elveinek kártékony kihatását* mind az irodalomban, mind pedig a folklorisztikában Kálmány a következőképpen *leplezi le*” (kiemelés tőlem).

Ezekre annyit, hogy I. ha Erdélyi, a magyar tudományos folklorika úttörője, első nagy tudósa, tévedett volna is valamiben, azért nem érdemel sarat az arcára. 2. A változatok összeolvasztása elvéről szóló vád Erdélyivel kapcsolatban alaptalan. 3. Kálmánynak még meg lehet bocsátani, hogy — egyébként is egy nem publikálásra kész fogalmazvány keretében — kissé ingerült hangon, de tudományos tónusban vitatkozik Erdélyivel egy helytelen módszertani elv miatt, aminek következetes védőjét tévesen Erdélyiben látta, mert nem ismerte a teljes Erdélyit. 4. De már kevésse lehet megbocsátani azt az eljárását, amit a magyar népköltészet történetével foglalkozó folkloristáink meghonosítottak: beszélnek Erdélyiről, és még csak korszakalkotó nagy munkáját, a „Népdalok és mondák” három kötetét sem olvasták el. Való igaz, hogy az I. kötet előszavában azt vallja Erdélyi, hogy különféle változatokat „szabad és lehet is összeolvasztani” (I. kötet XI., XII. l.), de magával az anyaggal való foglalkozás közben felismerte, hogy milyen nagy módszertani jelentősége van a változatok kutatásának (tiszteltreméltóan nagy dolog!). A második kötet előszavában már így nyilatkozik: „eme laza, bizonytalan, s vidékek szerint változó életök azonban fölülte nagyfontosságú, kivált azon bűvárnak, ki a dalok változataiból a külön vidékek műveltségére akarna következtetni, s belőlük a nép erkölcsét, izlésének színezetét felvilágosítani.” (II. kötet V. l.). A megváltozott szerkezeti elvnek megfelelően összedolgozott népdalok helyett most változatokat ad (a sok közül csak egyetlen példára hivatkozom: a II. kötet 94., 95. lapjain között 185., 186., 187. sz. dalokra). Utalok még egy apróságra, Kálmány publikálási hűségének apró következetlenségére: lásd a jelen gyűjtemény 466. és 468. lapjának jegyzetét! Ezek után mit tartsunk erről a teleplezésről?

A terjedelmes kötet egyes darabjaihoz írt, helyenként túlságosan is terjedelmes jegyzetekkel már nem akarok bővebben foglalkozni. Itt is ismét dicsérettel kell megemlékezni a változatok összegyűjtésében megmutatkozó komoly filológiai munkáról. Sajnos azonban, hogy a jegyzetek értékét sokban csökkentik azok a hibák, amelyek a bevezető tanulmány hibáiból természetesen következnek. A gyűjtemény második felének jegyzetei már szerényebbek, tárgyilagosabbak, csak néha marasztalhatók el abban, hogy az egyes dalok értékelésében a jegyzetelő beleesik az álbaloldali túlpolitizálás hibájába. Viszont sokszor igen jó tárgytörténeti, művelődéstörténeti és történelmi jegyzetek vannak az egyes dalok után, melyek a dal megértését, helyes értelmezését megkönnyítik. Egyes esetekben viszont éppen a népköltészet szempontjából nem aknázzák ki a jegyzetek mindazt a lehetőséget, amit egy-egy dal nyújt, mint pl. a 296. sz. kubikos dal esetében (amiről viszont nem tudni, hogy hogyan került a katonadalok közé). Sok alkalommal nincs mondanivalójuk a jegyzetelőknak, ilyenkor odanemvaló dolgokról írnak, néha igen terjedelmesen. Olyan dolgok is szerepelnek ezekben a jegyzetekben, amiket a dalról első tekintetre, minden laikus megláthat: „A dal két versszaka azonos kezdőképpel indul. Az 1—2. sorban tagadó értelmű hasonlat van, a 3—4. sorban eltér a két versszak...” (469.) (NB. ha még ott sem térne el, akkor egy versszak lenne, nem kettő.) A 164. sz. dalnak három változata van, a harmadik változatban a hiányzó sorok ki vannak pontozva. A jegyzet megemlíti: „Az A—B teljes, a C változat töredék.” (480.) Három-négy soros mondatok az azonos típusú daloknál unalomig ismétlődnek, sok esetben a dalokhoz való minden reális kapcsolat nélkül. Az ilyen jegyzetek nem mondanak semmi újat az illető dalról, csak a kötet terjedelmét növelik. Néhány ilyen formális jellegű jegyzetre azonban fej kell hívnom a figyelmet: ilyen típusok a „szerzőség” megállapítása találgatások útján (250.), vagy a világháborús eredetre való utalás minden, a háborúra utaló momentum nélkül (543., 629.). — „A dal bácskai eredetű, Nagybecskerekét és Temesvárt említi.” (588.). — „A változatokban szereplő földrajzi ne-

veket nem mindig használják következetesen." (701.). Általában, ha nem szerepelne bizonyos dolgok unalomig való ismétlése, ha a jegyzetekből kimaradt volna mindaz, ami nem bizonyítható dolgokat, lényegtelen vagy kivált helytelen mond a dalokról, akkor — számításba véve a minden dalt külön lapra író esztelen papírpocsékolás megszüntetését is — a könyv terjedelme kb. több mint a felével lett volna kisebb. És ez nem kis dolog ma, amikor fokozottan takarékoskodnunk kell papírral, de takarékoskodnunk kell mindazoknak az idejével is, akik egy-egy jegyzetet csak akkor olvasnak el szívesen, ha a jegyzet csakugyan mond valami érdemlegeset.

Magukról a dalokról is néhány szót. Egy-két értelmetlen, hézagos szöveg leszámításával, — amiknek a közlése felesleges volt — a dalok jelentős mértékben alkalmasak arra, hogy a népdalokra vonatkozó ismereteinket bővítsék. Van néhány egészen újszerű és néhány szép változat a közölt Kálmány-gyűjtötte dalok között. Mint a bűvárkodás számára közzétett adatok, a „történeti dalok” is értékesek, a mögöttük feltárt filológiai háttérrel együtt. A bő, néha túlságosan is bő jegyzetek ellenére is a katonadalok, de főleg a történeti énekek pusztán csak olyan nyersanyagoknak számítanak, amelyet ez a kiadás tett a kutatás számára hozzáférhetővé.

A jelen kritikáról félig vagy még félig sem lehet elmondani, hogy „első után köpönyeg”, hisz ez a kötet csak megnyitotta a Kálmány-hagyaték publikációját, köteteknek kell még követniük ezt az első kötetet. A sorozat szerkesztői éppen ezért igyekezzenek szolidabb talajra hegyezkedni. A marxizmus-leninizmust komoly, elmélyedő tanulmány alapján alkalmazzák, a problémák megoldásához végezzenek alapos előtanulmányokat, minden megállapításuk legyen igazolható és indokolt, a tudománytalan és felesleges megállapításokat pedig hagyják el, mert így a kötet elkészítésén látható nagy munka megközelítően sem hozza meg a befektetett energiának megfelelő gyümölcsöket. Az ilyen kiadványok nem nagyon öregbítik a magyar folklórkutatás hírnevét. Kiadványok, különösen ilyen jelentős kiadványok publikálása előtt legyen erősebb az előzetes ellenőrzés, nagyobb a kollektív felelősség, hisz az elég nagyszámú szerkesztői és munkatársi gárda mellett két tekintélyes intézmény is cégjelmezte ezt a kiadványt, és ennek a „cégjelzésnek” a jövőben nem szabad ilyen formálisnak maradnia.

Banó István

Válasz Banó István bírálatára*

I.

Hét esztendővel a felszabadulás után, végre napvilágot látott a magyar folklorisztika első reprezentatív tudományos munkája, Kálmány Lajos történeti népköltési hagyatékának kritikai kiadása. E munka mögött két esztendő kutatása áll mind a marxizmus-leninizmus és a szovjet folklorisztika módszerének tanulmányozása, mind pedig az összehasonlító szövegfilológia terén. Kötelességünk volt az az igényesség, amellyel a mind a mai napig egyedülálló politikai tudatossággal népköltési gyűjtést végző, haladó tudósunk hagyatékának kiadására készültünk, hogy éppen az ő általa, tudatosan történeti szemlélettel gyűjtött anyagot, intencióinak megfelelően, de korszerű tudományos-sággal tegyük közzé. Célunk az volt, hogy a magyar népköltésnek és kutatásának haladó hagyományait dokumentálva vessük meg a magyar történeti folklór kutatás elvi alapjait, helyesebben: az eddig teljesen idealista, pozitivistá szemléletet, amely a népdalszövegek kutatása terén uralkodott, a történelmi materializmus alapjaira helyezni igyekezzünk. Ennek megfelelően a szövegeket történeti sorrendben állítottuk egymás mellé, a mellékelt jegyzetekben az egyes dalok eszmei tartalmából következtethetőleg a társadalmi-történeti háttér felderítése segítségével igyekeztünk azok korát rögzíteni; filológiai jegyzeteinkkel pedig, azok megjelenési sorrendjét és változását érzékeltetve, a fejlődés útját kívántuk bemutatni. Ezzel olyan munkát végeztünk, amelyre minták még előttünk nem álltak, a magunk által is ismert hibák, gyengeségek ebből következnek. Mégis, úgy érezzük, át kell törni itt a folklorisztika hibás, elmaradott felfogását, amely a lírai népköltésben csak a formai és poétikus tökéletességet ismeri el: be kellett mutatni, hogy a népköltészet hogyan tükrözi a társadalmi valóságot, hogy kutatóink, példánkat

* Válaszunk I. és V. pontja a Kálmány-kötet három munkatársának általános szempontjait tartalmazza, míg a II. Péter László, a III. Dégh Linda, a IV. Katona Imre válasza Banó Istvánnak munkájukkal kapcsolatos állításaira.

követve az első kísérletet továbbfejlesszék, hogy munkánk alapján meginduló nyílt, elvi viták módját adjanak nekünk magunknak is módszereink tökéletesítéséhez.

Sajnálatos módon, munkánk első visszhangja nem komoly, igényességéhez méltó szakmai bírálat volt, hanem *sekélyes és személyeskedő, a könyv lényegét nem is érintő* hozzászólás. Banó István kritikai módszerei nem ismeretlenek előttünk, szubjektív gyűlölködése már két alkalommal célozta meg Dégh Lindát: első ízben az Ethnographia 1944. 26. és következő lapjaiban, amikor rajta keresztül a népmesekutatás terén alkalmazott szovjet egyéniségkutatás módszereit választotta támadása középpontjává, második ízben pedig ugyanezen folyóirat 1947. 85. és következő lapjain most már az egyéniség és közönség viszonyának vizsgálatát véve célpontul, amelyre a megtámadott meg is válaszolt. Nem nehéz kitalálni ilyen előzmények után, mi az oka annak, hogy Banó István négy esztendővel azután, hogy mindenféle kapcsolatot megszakított a folklór kutatóival és intézményeivel, e könyv bírálatára vállalkozott. Csodálkozunk bátorságán, hogy szükség-szerű szakmai elmaradása ellenére megtette ezt. Hogy e szubjektív bírálat mégis megjelenik, annak az az oka, hogy a megbírált könyv munkatársai ragaszkodtak közléséhez, mert úgy érzik, hogy jó szolgálatot tesznek azzal, ha leleplezik a szaktudományok terén megmutatkozó kártevés kísérletét.

Tisztában vagyunk azzal, hogy „a népköltészet s az ezzel foglalkozó tudomány egyik fontos harci szakasza az osztályharcnak, a két tábor, a reakciós tábor s a progresszív, élenjáró demokratikus tábor kibékíthetetlen harcának” (A. Asztahova: Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek jelentősége a népköltészetéről szóló tudomány szempontjából (Izv. An. SzSzsZR 1951 6. sz. 533—546). Eppen ezért úgy érezzük, keményen kell visszautasítanunk ezt a kritikai módszert, amely a történelmi materializmus rosszul megértett és nem helyesen alkalmazott tételeit igyekszik szembeszegezni kísérletünkkel, mely-lyel éppen a marxista néprajztudományt kívánjuk előmozdítani.

Szakmai és ideológiai szempontból egyaránt jól felkészült szakember szükséges ahhoz, hogy szakkönyvet bíráljon. Feladata az *építő szándékú kritika*, a munka erényeinek feltárása, hiányainak, hibáinak helyreigazítása mindig konkrét alapon, oly módon, hogy bírálat *segítséget adjon, előre mutasson* nemcsak az illető könyv, hanem az egész tudományág számára. Ilyen a marxista, pártos bírálat. Az irodalmi és tudományos munka éppúgy az osztályharc fegyvere, mint a bírálat. Ha a marxista szándékú munka bírálatánál tettenérjük a bírálót, hogy kódósít, hamisít, destruál, ledorongol, akkor felvetődik a kérdés: mi a szándéka?

Ezek után, a bírálat kifogásait részletezve, a könyv anyagának elrendezése sorrendjében kívánunk válaszolni.

II.

Banó legfőbb vádja az életrajz ellen Kálmány túlértékelése mind politikai magatartása, mind tudományos jelentősége tekintetében. Sajnos, ez az állítása csak általánosságban mozog, de nem idéz az életrajzból egyetlen sort sem, amely konkrét és bizonyíthatóan tehetné véleményét. Nem idéz, nem idézhet ilyet, mert nincs is. Amikor az életrajz készült, eleve különös gonddal ügyeltünk arra, hogy Kálmányból valami anakronisztikus, maivá „átképzett” és kora korlátait száz évvel túllépő egyéniséget ne gyúrjunk. Figyelemmel kísértük az irodalom és tudomány más nagyjairól készült életrajzok, írói jellemzések körül kialakult vitákat, amelyek épp ezen a téren sok tanulsággal szolgáltak nekünk is. Ismeretesek azok a viták, amelyek íróink „retusálása” és „kozmetikázása” körül az Irodalomtörténet és a Társadalmi Szemle hasábjain lezajlottak, s amelyek Csokonai, Tóth Árpád költészetét a helyes értékeléshez vitték közelebb. Tanulságos volt az Eötvös Lorándról írott népszerű életrajz bírálatából újból igazolva látni saját felfogásainkat is: „Eötvöst sem azért tiszteljük, mintha politikailag igen közel állt volna hozzánk, — ami nem igaz — hanem azért, mert saját korában haladó volt, szerette hazáját és ragyogó eredményekkel gazdagította tudományunkat — ami igaz.” (Szamosi Géza, Társ. Szemle 1951. 853). Ezt az alapvető elvet a Kálmány-életrajz során nem hanyagoztatni, hanem érvényesíteni igyekeztünk, mégpedig azzal, hogy sehol sem fogtunk Kálmányra olyan érdemeket, amelyek nem illették meg, s sehol sem hallgattunk el semmit, ami politikailag magatartását, tudományos eredményeit vagy akár jellemét illetően hiányokra, fogyatékosagra utalna. Hogy ezt *külön* meg nem említettük, ennek nemcsak

az volt az oka, hogy fölöslegesnek éreztük, de az is, hogy az eredetileg csupán egyetlen ívre szánt életrajz így is öt ívre kerekedett. Tanulságos lenne sorra venni Banónak Kálmány jelentőségének „csökkentése” érdekében felsorakoztatandó érveit, ha előhozott volna egyáltalán ilyeneket azon az egyen túl, hogy Kálmány pap maradt haláláig, nem tette le a reverendát, mint Csiky Gergely. Csakhogy az analógia rendkívül hamis: Kálmány magatartását a saját körülményeiből kell megítélni, s nem Csikyéből. Csiky már híres drámaíró volt és több éven át tulajdonképpeni papi funkció nélkül, függetlenül, a szoros egyházi fegyelem nyűgeitől távol élt a fővárosban lényegében világi stílusú életet, amikor — ennek az életformának mintegy betetőzéséül s nem kis részben következményéül is — letette a reverendát, megnősült, s mint eddig, továbbra is jól megélt írásaiból. De Kálmány megtehetette volna-e ugyanezt egész életrendje, s főként élete főcélja: a népköltészeti gyűjtőmunkája teljes megsemmisítése nélkül? Aki ismeri egy kicsit is Kálmány világát, tudja, hogy nem tehetette volna meg. Nem tehetette volna meg, mert nem tudott volna mihez kezdeni: miből élt volna meg úgy, hogy a néppel való kapcsolata — gyűjtőmunkája alapfeltétele — változatlan maradjon, hogy a mindennapi élet szükségleteit az egyházi rendbe való tartozásával aránylag kevés napi elfoglaltsággal biztosítva, idejének és pénzének javát a népköltészetnek áldozhassa. Ha drámaírókat el is tartott a nyolcvanas évek Budapestje, a folkloristák éhen halhattak volna Szege-den és a környékbeli falvakban, ha tudományukból akartak volna megélni. Kálmány számára a papi élet ezt jelentette: anyagi lehetőségeket — ha szűköset is — a gyűjtésre, a gyűjtemények kiadására, állandó együttélést a parasztsággal s — amint a *Koszorúk* előszavából idéztük is — évenként egy-egy falu népköltészetének úgyszólván tervszerű felgyűjtését, ami a káplánok életmódjából adódott lehetőség volt számára s amit „szerencsésére a folklorának, de szerencsétlenségére magának” még növelt az üldöztetésből folyó sűrű áthelyeztetése. Ha Kálmány, mint káplán otthagyja ezt a pályát, vele együtt abba kellett volna hagynia a népköltészeti gyűjtést is, legalább is olyan méretű gyűjtést, mint amit ő tűzött maga elé. Mikor végre plébános lett, s anyagi viszonyai is megjavultak az ezzel járó jövedelemből és gazdálkodásból, józan ésszel ismét nem lehetett volna érthető, hogy eldobja ezeket magától — a semmiért. S végül, mikor nyugdíjba ment, s visszatért a folklorisztikához, bár most már az ég-világon semmi sem kötötte a papsághoz, ismét fölösleges lett volna lemondania a még oly csekélyke nyugdíjáról is, amely mégis csak lehetővé tette számára a gyűjtést s a Hagyományok két kötetének kiadását is. Nem: Kálmány Lajos nem követhette Csiky Gergely példáját, mégpedig nem mintha kevésbé lett volna haladó Csiky Gergelynél, hanem életviszonyai gyökeres különbsége miatt nem. Csak hamis általánosítás, felszínes szkématiszmus mérheti őket e tekintetben össze úgy, mint Banó tette. Magatartása „kettősségét” látja Banó a hercegprímáshoz írt figyelmeztető szavainak annak a részében, ahol Kálmány elhárítja magától a szerepet, amelyre netán az egyház ellen használhatná a szerinte biztosan bekövetkező forradalom. Ez ismét felületes, a helyzet lélektanával mit sem törődő ítélet. Ha Kálmány pillanatnyi célját nézzük, nyilvánvaló, hogy minden igénye reménytelenné válik, ha azt hangoztatja: majd én is szerepelek akkor! A szó etimológiai értelmében is *intelligens* ember — a sorok között is olvasó — azonban nagyon is érzi (ezért is írtam e levél közlése után: „minden további magyarázatot fölöslegessé téve”) a mondanivaló lényegét: a hercegprímás előtt, kedvező ítéletet várva, nyíltan nem azonosíthatta magát a forradalmat „várva-váró” néppel, de úgy vélte: eljön az az idő, megérdemlünk, és meg is kapjátok a társadalmi igazság pörölycsapásait, „ha egykor az a vihar, amelyik ma Oroszországban dúl, hazánkba is eljut, s elsepri az egyházi birtokokat itt is.” S a „nem akarom” mögött félreérthetetlenül ott van: ha akarom, ha nem, úgysí úgy lesz, s úgy kell lennie, mert az én sorsomat az utókor meg fogja ismerni, s meglátja akkor, milyen igazságtalanul bánt velem az egyház.

Csak sajnálható, hogy több konkrétumot nem mond Banó Kálmány politikai és tudományos jelentőségének csökkentése igyekezetében, s így nem ad módot most arra, hogy az életrajznál „plasztikusabban” jellemezzük összefoglalóan tudományos munkásságát, amely szerinte jelentéktelenebb, mint ahogyan életrajzunk értékeli. Kálmány értékelését 1940-ben lényegében máig érvényesen elvégezte Ortutay Gyula szegedi magántanári előadásában, így meglehetősen könnyű dolgunk volt ennek summázásában. Talán épp ez — az ismétlésektől való tartózkodás — oka részben, — elismerjük —, hogy az életrajz és része vázlatos, valóban „nem plasztikus”. Ha kevés is, ami ott van, de szerintünk helytálló: Kálmány úttörő kezdeményező jellege folklorisztikánk mai módszertanának annyi kérdésében véleményünk szerint kétségbevonhatatlan, amint azt konkrétan

Banó sem merete kétségbe vonni. Kálmány munkásságának maig egyedülálló mennyiségi, s nem kevésbé jelentős tartalmi gazdagsága önmagában is a népköltési gyűjtés *klasszikusává* tette őt. Viski Károly joggal írta róla: „A klasszikus gyűjtők sorában Kálmány Lajos neve versenytárs nélkül világít.” (NE XXI (1928), 39.) S ha még hozzávesszük munkássága többi, az életrajzban vázlatosan kifejtett, de tagadhatatlan eredményeit, úgy véljük, tévedtünk, amikor az életrajz utoisó passzusában a dallamok gyűjtését *feltétlenül* jelöltük meg ahhoz, hogy Kálmányt Bartók és Kodály mellett harmadikul emlegethessük. *Tévedtünk, mert Kálmány is méltó erre.*

Nem hisszük, hogy jó szolgálatot tett Banó István a magyar népköltésettudomány-nak elfogult és rosszindulatú bírálatával. Amikor néhányan azon fáradozunk, hogy Kálmányt végre irodalomtörténetünk, tudománytörténetünk méltó módon, s élete-halála elítéltetéséért, legalább emléke megbecsülésével némileg kárpótolva értékelje, s amikor végre születése századik évfordulója alkalmából törekvésünk egy komoly kötetben ölt testet, akkor megjelenik egy ünneprontó, aki a maga személyi bosszúja kielégítéséért kész Kálmányt is és a felszabadulás utáni folklorisztikának egy jelentős munkáját is sárbarántani.

Most, mikor a szovjet folkloristák útmutatásai nyomán fokoznunk kellene a népköltészet iránti érdeklődést, s kiadványok sorozatával kellene a társadalmomban a folklór megismertetését, megszerettetését előmozdítanunk, az ílyesfajta igaztalan bírálatok a folklór és kutatói iránt gyanakvást és ellenérzést keltenek fel.

Végezetül még felelni kellene arra a néhány gyakorlatibb kifogásra, amely Banó bírálatának egyetlen megfogható, konkrét része. „Többhelyt apró ügytelenségeket is elkövet” — írja Banó, s a *többhelyt*-ből csak kettőt idéz (többet nyilván nem is talált), de hát kényelmes az ilyen felelőtlen általánosítás, az sem „ügytelenség”, hanem a Banótól eltérő *elvi* vélemény következménye. Erről persze lehet *vitatkozni*, de nem lehet — valamiféle nagyképű ítész objektívnek látszani akaró hangján — „nyilatkozni”. Igenis lényeges Kálmány jelleme, egészséges önérzete, munkája eredményeinek tudatos értékeléséből fakadó jogos büszkesége megismerésére a Banó által lényegtelennek vélt levélrészlet közlése, s viszont mi ma Kálmánynál is kevésbé tartjuk fontosnak munkásságának *akkori* külföldi visszhangját. De nemcsak ezért maradt lapalji jegyzetben ez a „fontos dolog”, hanem technikai okok miatt is, amit észre kellett volna venni: a szövegösszefüggést szakítottuk volna meg, ha fent akartuk volna elmondani, amit a jegyzetbe szorítottunk.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy munkánkat hibátlannak tartanánk. Bizonyára vannak fogyatékosságai ennek a rövid életrajznak, már csak azért is, mert — és sajnáljuk, hogy ezt a jellegét egy szóra sem méltatta Banó — ez Kálmány első életrajza, s úgyszólván minden előmunkálat nélkül készült. Ha például megjelent volna valaha egy külön kiadványban Kálmány levelezése, akkor sokkal homogénabb lehetett volna az életrajz, mert mentesült volna sok levélrészlet teljes idézése alól, ahol a leveleknek csak egyes részeire, esetleg egyes mondataira volt csupán az életrajz adott helyén szükség, de tekintettel a levelezés ismeretlen voltára, a szövegösszefüggés hiányosságaira, s arra, hogy Kálmányról eddig oly keveset tudtunk, hogy minden legkisebb, jelentéktelennek tűnő kis adat is értékes élete és jelleme egységes képének megismeréséhez, úgy éreztük, vétek lenne elhagyni, minthogy így sok mindent kellett kihagyni az életrajzból részben a terjedelem korlátozott volta miatt, részben pedig azért, mert mozaikussá tették volna az előadást. Így maradtak ki például az anekdotikus részek, amelyek pedig hasznosan egészítették volna ki Kálmány természetéről való ismereteinket.

Reméljük azonban, hogy Kálmánynak ez az életrajza nem az utolsó. Majd, ha hagyatéka napvilágot lát, s a belőlük nyert tanulságokat is értékesíteni tudjuk, valamint életrajzi adalékai szaporodnak még, bizonyosan szüksége mutatkozik majd egy önálló, nagyobb életrajznak. Ha a mostani vázlat erre csupán előmunkálatnak bizonyul, akkor sem volt hiábavaló.

III.

1. Banó István kritikájának két alapvető gyengéje van: nem veszi észre a könyv kezdeményező jellegét, és kifogásai általánosságban mozognak. Márpedig e könyv kritikájától elsősorban azt várnánk, hogy magához a történeti népköltés elvi leszögezéséhez, annak alkalmazásához és az egyes szövegek meggyőződésünk szerint teljesen új ered-

ményeket feltáró jegyzeteihez (pl. *Keménynek csendesen ballag paripája; Magyarország-nak ki volt a vezére; O Rákóczi, Rákóczi!; Egy bujdosó szegény legény; Előtte csak hat tatár; Nem úgy van már, mint volt régen; Sűrű eső esik; Rongyos a házam telete; Aldja meg az Isten azt az édes anyát, stb.*) szóljon hozzá. Különösen a történeti énekek anyagában rendkívül sok, nehéz problémával kellett megküzdeni a feldolgozóknak (hogy csak néhányat említsünk: *keruckori anyag, a nemzeti mozgalom dalainak és ezzel a politikai népköltészetnek első méltatása, a rabénekek, a katonasíralóénekek-kérdés, a folklórizáció, a népköltészet és a világi énekköltés viszonyának kérdése, a szabadságharc után kialakuló csataköltészet és így tovább*) és ezek tudomásulvételeit és méltatást kívántak volna. Tehát az egész könyv lényegén, mondanivalóján a bíráló kereszttülnéz, aighanem meg sem érti és kicsinyes kifogásolásokon túl csak általánosságokat mond. Például, hogy csak néhányat emeljünk ki a sok közül: „a dalok értelmezésében komoly hibák vannak” (hogy melyek azok, azt nem mondja); „ami jó, az a történések és irodalomtörténések munkáiból való, a bizonyítás nélküli találgatások, állítások... keveredése” a többi. A dalok jegyzeteit hol túli bőbeszédűnek nevezi, „bizonytalan találgatások”-nak, hol pedig „nem aknázzák ki a jegyzetek mindazt a lehetőséget, amit egy-egy dal nyújt”. Egyszer azt írja, hogy a szerző (Dégh Linda) „*túlzott baloldalisága* ismételtelen ideológiai tévedésekhez vezet”, de nem jelöli meg, hogy milyen baloldali tévedésekről van szó. Máskor jobboldali elhajlásról beszél: a népköltészet haladó hagyományainak feltárását a *narodnyikizmuson* is túlmenőnek mondja. Viszont ezt az állítását sem tudja kézzelfogható adattal alátámasztani.

Hasonló módon általános megállapítás az is, hogy a tanulmány hibájából ered a „kötet hibáinak túlnyomó többsége”. Lehetséges, hogy a tanulmánynak vannak hibái. Amire itt azonban Banó céloz, hogy a tanulmány összhangban van a jegyzetekkel, éppen nem hiba, hanem érény, mert azt mutatja, hogy a történeti népköltéskutatás alapelveit módszer szempontjából sikerült keresztülvinni. Egyébként meg kell jegyezni, hogy a munkaközösség tagjai az anyag és Kálmány jegyzeteinek ismeretében alakították ki a jegyzetkészítés módszerét és a tanulmány ezek elvégzése után az eredmények alapján íródott. Úgy hisszük, nincs olyan kutató, aki komolyan hinné, hogy a folklorista először ír tanulmányt, aztán jegyzeteket készít végül pedig emegy anyagot gyűjteni.

2. Súlyos hiba, hogy szintén az általánosságok kategóriájába kell sorolni azokat a kijelentéseket, amelyekben a *marxizmus alkalmazásának* sikertelenségét igyekezik Banó kimutatni. Tele van a bírálat az „ideológiai tévedések”-re való hivatkozásokkal, szintén minden alap, argumentum nélkül. Igaz ugyan, hogy elismeri a tanulmány marxista szándékát, de az anyag értelmezésének marxista jellegét — ami alapvető — nem veszi észre. Úgy látszik, hogy ez csak szólam és ürösv a könyv hitelének rontására. Az „ideológiai” kifogások mögé bújva követeli voltaképpen a régi módszerek visszaállítását, tiltakozik a történeti szemlélet, tehát a marxista igényű népköltéskutatás ellen. Ennek bemutatására két példa is elegendő:

A tanulmány második fejezetében Kálmány nagymennyiségű kéziratos jegyzete alapján megkíséreltük összeállítani, rekonstruálni és mai szemmel kommentálni Kálmány nézeteit a népköltésről, a népköltés és a műköltés viszonyáról. Annnyiban Banónak igaza van, hogy korunk tudományosságával felszerelve értelmeztük a korát évtizedekkel túlhaladó tudós kusza jegyzetekben lévő fogalmazását. Nézetünk szerint azonban így is kell eljárunk; Kálmány egyes, ma is nagyfontosságú nyilatkozatai éppenséggel meg is kívánják ezt (88—89., 90—92. lap.) Súlyosan tévedett a bíráló abban, hogy a népköltés kutatói, szakemberei Dégh Lindával a kutatás célja, feladata tekintetében nem értenek egyet. Amit megtiszteltetés-számba menően „Dégh Linda elméleté”-nek nevez és mint ilyet hejtele ennek tartva, elrettentés kedvéért alá is húz, narodnyikságnál rosszabbnak tart, az többek között *Gorkij* és a *szovjet folklórisztika* elve. Eszerint „nem egyértelműleg kell felfognunk a népköltészet alkotásait, a haladó vonásait kell ki-választanunk és tanulmányoznunk.” (Asztahova i. h.). Banó nem ért egyet a népköltéskutatás marxista elveivel.

Banó itt egyébként tanulmányunk különböző, egymással semmi összefüggésben nem lévő mondatait ragadja ki és kapcsolja össze, és így eléggé nehezen érthető, hogy a fentiekken kívül mit is akar mondani. Hogy miként hamisítja meg nemcsak a tanulmány írójának szavait, hanem Kálmányét is, bizonyítja a következő: Kálmány idézett véleménye szerint a népköltészet társadalomábrázolás tekintetében jobb a műköltészetnél. Nyil-

vánvaló, hogy Csokonaira, Aranyra, Petőfibre és általában a haladó költőkre való utalás Banónál e helyen rosszhiszemű. Kálmány korában (a XIX. század utolsó negyedében) egyeduralkodónak nevezhető hivatalosan és minden hatalmi apparátussal méltatott és terjesztett akadémikus költészetéről van szó. Ennek félreértelmezése szörszálhasogató játék a szavakkal; a félreérthetetlen félremagyarázása nem lehet véletlenség, hanem az antidiaktikus gondolkodás eredménye. Az akkori egyeduralgó műköltészettel szemben a népköltészet igenis azt fejezte ki, amit Gorkij mondott és amit idézünk: „Mintaszerűen önti formába a dolgozó nép egész élettapasztalatát, társadalmi és történeti felfogását.” Banó szerint ezt az idézetet félreértették. Vajjon mennyiben? — A továbbiakban arról van szó, hogy e népköltészet felszívta különösen Petőfi népi ihletésű dalait, továbbá Thalv, Endrődy egyes kurucverseit, mert ezekben saját szemlélete, saját vágyai kifejezését érezte. Az e helyen szereplő Lenin-idézet semmiképpen sem értelmezhető ezzel ellentmondónak. Vajjon amikor Lenin azt mondja, hogy olyan irodalmat akarunk teremteni, amely magát nyíltan a proletariátushoz köti, amely irodalom számára a „szocializmus eszméje és a dolgozókkal való együttérzés verbuvái új meg új erőket”, akkor el-
lentmond ennek a dolgozó néppel együttérző és vele azonosuló költészet, amelyről szö-
lünk? Korántsem gondoltuk azt, hogy a jövő szocialista irodalmát és e népi szellemű alkotásokat azonosítsuk. Csak rá akartunk mutatni az igazi népiesség elvére, mely a szovjet irodalomtudományi vitában is pontosan ugyanígy fejeződött ki. Ezek után Banó el-
járása kimeríti a rosszhiszeműség minden ismérvét.

A bíráló nem riad vissza Lenin egy másik idézetével kapcsolatban az egyszerű hamisítás módszerétől sem. Tudniillik szerinte a népet következetesen ellenállónak mondtuk, noha nem az. Az általa idézett mondatunk, amely megállapítja, hogy a nép tömegei az utolsó 250 esztendő alatt mindig következetesen ellenálltak az elnyomó hatalomnak, a 129. lap első részén szerepel. Ezután bő magyarázat következik arra vonatkozólag, hogy a parasztság mint osztályokra bomlott tömeg ellenállásában nem egységes és nem mindenkor egyformán nyilatkozik meg. Aktív harc mellett túlnyomó részben passzívan fejeződik ki ellenállása. Vajjon nem az osztályharc és az elnyomókkal szemben való ellenállás megnyilatkozása a földesurakkal való pereskedés, a szektázás, a kivándorlás, s alkalmilag kaszával, kapával való zendülés egyaránt? Ezt mutatják a dalok is. Köztudomású, hogy a magyar paraszt sorsa leginkább hasonlított az oroszéhoz, s e közös paraszti magatartást pregnánsan fejezi ki az alkalmazott lenini tétel, amelyet Banó is közöl, aki itt ellentétet konstruál, ami nincs. Ferdítésével azt akarta bizonyítani, hogy a nép nem volt ellenálló az osztályelnyomással szemben, nem harcolt urai ellen. Belemagyarázásnak mondja a dalok jegyzetében hangsúlyozott következetes ellenállást. Röviden szólva, tagadja a népköltészet haladó, osztályharcos jellegét éppen a történeti és katonadalok esetében, ahol ez a napnál is világosabban kitűnik. Tagadja azt, hogy a népköltészet „anyagi erővé” válva tömegeket is forradalmasíthat (mint pl. a Kossuth-nóta hatása még az abszolutizmus és a dualizmus korában. 301.) Tagadja tehát a parasztság osztályharcát és annak tükröződését a népdalban. Igaza van abban, hogy ismerünk olyan népdalokat, melyek bizonyos ingadozást, lojalitást tükröznek (ezt meg is jegyeztük a 126—127. lapon), ezekben azonban kötetünk nem bővelkedik. De még a népdalok ilyen negatívumai mellett is *az a feladatunk, hogy a haladó vonásokat mutassuk ki*. Erre tanít Sztálin tétele is, amely a felépítményről, mint cselekvő erőről szól, amely „tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében”. (A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr vita) 224. Budapest, 1950.) A népköltészet ilyen értelemben nemcsak egy adott társadalmi rend szülőtte, hanem tényező „mely azt a feladatot tűzi elének, hogy feltárjuk a népköltésnek a társadalmi fejlődésben játszott aktív szerepét, megértsük és értékelni tudjuk visszahatását az életre; *mennyire volt, s ma mennyire haladó forradalmasító erő, hogyan segített a nép harcában, fejlődésének különböző szakaszaiban.*” (Asztahova: i. h.)

Második példánk arra, hogy Banónál a marxizmus-leninizmus hangoztatása üres szólam, bírálótnak utolsó részében mutatkozik meg a legjobban. Anélkül hogy apró, jelentéktelen kifogásokon kívül akár csak hozzá is tudna szólni az anyag összeállításának, kommentálásának kérdéséhez, kijelenti, hogy az egész gyűjtemény csupán „nyersanyag” tekinthető, elég lett volna az egyes dalokhoz pusztán filológiai utalásokat tennünk. Ehhez azt ajánlja, farizeus módjára, hogy tanulmányozzuk elmélyültebben a marxizmus-leninizmus elméletét, akkor a „problémák” megoldásában jobb eredményre jutunk. Mely problémákra gondol, arról nem szól, nem mondja meg, hogy mit vél tennivalónak a történeti szemlélet következetes alkalmazása helyett. Banó elveti a

marxista történeti folklór elveit, azt, amit Gorkij így fogalmazott meg: „Az ókor mélyétől kezdve állhatatos és sajátos kísérője a folklór a történelemnek. Megvan a maga véleménye XVI. Lajos, vagy Rettegett Iván tevékenységéről s ez a vélemény eltér a szakemberek által írott történelem értékeitől; a szakemberek nem nagyori érdekelte az a kérdés, mit jelentett a dolgozó nép életében az uralkodóknak a hűbérurak elleni harca... Nagyon nagy érték ez, mert elősegíti a valóság iránti forradalmi magatartás keletkezését; ez a magatartás aztán gyakorlatban is megváltoztatja a világot” (Irod. Tanulm. 403—404.). A történeti szemlélet alapvető a szovjet folklorisztikában. „Tanulmányozni kell a népköltésnek, mint klasszikus hagyománynak a szerepét létezésének különböző szakaszaiban — írja Asztahova — ..., miért élnek tovább a feudális-hűbéri rend idején született dalok a kapitalizmus alatt is, s részben a szocializmusban is. — Az elmúlt századok örökségének jelentőségét a népköltészet fejlődésének egész folyamán csak növeli a későbbi korok számára az a körülmény, hogy maga ez az örökség nem marad merev, változatlan, hanem magába szívja az új korszak, az új tudat elemeit is. Bizonyos mértékig korszerűvé válik az adott korszak számára... s ezzel úgy vonul be az új korszakba, mint a nemzeti demokratikus kultúra értékes része. Mindezt tagadták a nihilisták a folklór területén és harcba szálltak a régi költészeti emlékek összegyűjtése és tanulmányozása ellen.” — Valóban elmondhatjuk, hogy munkánkban ezek az elvek vezettek, a dalokat magyarázó jegyzetek, a változatok ismertetése ezeket a célokat szolgálták. A történeti és katonadalok ilyen értelmű kutatása a 30-as évek végén indult meg a Szovjetunióban, és amit e munkáról tudunk, az teljességgel igazolja eljárásunkat. (Azadovszkij: A szovjet folklór 20 éve. Szovjetszkij Folklor. 1938.) Banó tehát a marxista szempontú népköltési kiadványt helyteleníti és csupán a szűk filológiai jegyzeteket tartja szükségesnek. Ez az állásfoglalás egyértelmű a romantikus népszemlélet képviselőivel, kik a népköltészetet „időtlennek”, „öröknek” tekintették, függetlennek a társadalmi valóságtól. Ezért nem tartja szükségesnek Banó a történeti szemléletű vizsgálatot a jegyzetekben.

Eppen akkor jelenti ki ezt, amikor a Társadalmi Szemlében Fogarasi Béla azok ellen a tudósok ellen szól igen keményen, akik a társadalmi tudományok terén az u. n. „elméleti semlegesség” álláspontjára helyezkedtek és csupán anyagot rendeznek sajtó alá minden „történeti összefüggésre rámutató, a módszertani indokolást tartalmazó, az elvi következtetéseket levonó bevezetés, előszó, a megfelelő magyarázatok nélkül”... „Aligha családunk — folytatja Fogarasi — ha azt a nézetünket fejezzük ki, hogy a pusztai anyaggyűjtésre való szorítkozás a társadalmi összefüggések megkerülésének mai formája.” (Fogarasi: A társadalmi-történeti tudományok helyzete és feladatai Sztálin elvtárs új munkájának megvilágításában. Társ. Szemle. 1952., 50.) Úgy hisszük szavai eléggé átáramasztják a mi igazunkat. Ezek után szeretnők megkérdezni a bírálót, hogy mit ért ő a „marxizmus-leninizmus komoly, elmélyedő tanulmány alapján” való alkalmazásán? Szempontatlan filológiai jegyzeteket? Amikor ismételtén kifogásolja, hogy nem a Fogarasi által helytelenített elméleti semlegesség álláspontjára helyezkedtünk, a marxista folklórkutatást helyteleníti. Annyira felháborodik, hogy még a „felelősség kérdését” is emlegeti és felelősségre vonja a könyv szerkesztőjét és lektorait, valamint a Néprajzi Társaságot és a Közoktatásügyi Kiadót, amiért nem akadályozták meg e könyv megjelenését.

3. Banó kifogásolja Kálmány papi voltát: Kálmány azonban a szegény alsópapság tagja volt, és közülük sokan álltak következetesen a népi forradalom mellé. — de ezenfelül nem is tipikus tagja. Ezt bizonyítja szerencsétlen pályája. Nem érvényesülhetett, mert nem vált a feudális főpapok szolgájává, hanem a dolgozó nép önérzetes fia maradt. Ilyenek számára pedig a magyar egyházban hely nem volt. „... Kérdezzük csak meg a káplánokat, kiknek 60 forint évi fizetésök van, melyből alig tud egy-egy magának csizmát szerezni és rongyos reverendáját megfoltoztatni? Meg fogják mondani, hogy azon gazdag klérus, melynek jövedelme milliókra terjed, megérdemli-e azon milliókat, vagy nem?... Valjon nem arra való-e ez, hogy erős legyen a gyengék ellenében, kik eléggé vallásosak? Ha én a főtisztelendő uraknak egy nótát akarnék leénekelni: megmondanám azon mesterséget, hogy vannak elrekesztve a plébánosoknak és káplánoknak viszonyai, — hogy addig előmenetelt egy sem remélhet, míg minden emberi érzés és szellemi tendencia ki nem öietett kebléből. — és ameddig ömagát vak eszköznek lenni be nem bizonyította a felső klérus kezében. — Ezek bizonyosan nem mondanák azt, hogy a papi jószágok úgy mint most vannak, igen jól elrendezvék”. (Szentkirályi Móricz országgyűlési beszéde: sérelmek és kívánatokról. Toldy: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866 I. 287. lap.)

4. Banó művében szorgosan elismételgeti azt a kijelentését, hogy Dégh Linda „sarat dob” Erdélyi Jánosra, ki „Kálmánynál nagyobb jelentőségű”. Még azt is hozzáteszi, hogy „haladó hagyományok megbecsülésének elve ellen vétett” ezzel. Valóban egyetértünk azzal, hogy Erdélyi János haladó néprajztudósunk volt, akinek érdemeit nem szabad lebecsülnünk. Nem is tesszük, ezt Banó bizonyára félreértette, és ezért ezt feleslegesen hosszan tárgyalja.

Könyvünk 84. lapján azt írjuk, hogy Erdélyi önmagával ellentmondásba kerül. Előbb azt írja, hogy szabad a szövegeken változtatni, különböző dalok szakaszait összeilleszteni, majd pedig helyes nézetre tér a II. kötet előszavában. Ezze szemben a valóságban nem fogadta meg, amit itt írt. Mindezt *Kálmánytól* idézzük, aki, mint korának *leghitelesebb* gyűjtője (és hitelesség tekintetében, apró következzelenségei ellenére mind a mai napig példamutató!) Erdélyi ilyen eljárása ellen azért tiltakozik, mert a népköltés szövegűségének tekintetében rossz példát mutatott a gyűjtőknek, amit Tolnai Vilmos, Gyulai Pál és mások is megállapítottak (169. lap). Nem szokatlan a szövegűségi fok körülhatárolatlanságának ebben az idejében az elv és a gyakorlat ilyen ellentmondása (ennek részletes példákkal való igazolását lásd Dégh L.: *History of Hungarian Folklore. Folia Ethnographica. 1949. 72—98. lap*). Azt, hogy Erdélyi a második és harmadik kötetben már nem ötvöz össze dalokat, nem látjuk bebizonyítottnak, hiszen nemcsak az első kötetben, ezekben is szerepelnek oly dalok, melyeknek lekönyvelt helyük több helység, illetve vidék is fel van tüntetve; a II. kötetben 58 ilyen dal szerepel, a III.-ban pedig nagyszámú a jelzeten dal, vagy a tájegység feltüntetése, ami szintén nem mutatja, hogy Erdélyi változtatott volna módszerén. Bár maga Erdélyi hangsúlyozza a Banó által említett idézetben új felfogását, hogy ugyanaz a dal vidékenként más és más, mégsem egy helyet tüntet fel lekönyvelt, hanem négyet-ötöt is, márpedig ennyi egybehangzó változat különböző vidékekről nehezen képzelhető el. Ebből arra kell következtetnünk, hogy mégis csak komplikációk ezek. Ez a vélemény Erdélyi szövegével kapcsolatban Kodálynak is: „Erdélyi anyagát igazában megismerni, esetleg újra kiadni csak a kéziratok alapján lehet. Szövegeinek a kéziratokkal való összevetése sürgősen elvégzendő feladat. Az irodalomtörténet súlyos mulasztása, hogy eddig nem került rá a sor. Erdélyi szövegét, mint végleges adottságot fogadták el, elemezték, építettek rá, holt ő maga bejelenté (I. k. XI. l.), hogy forrásain önkényesen változtatott: „Sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általában közöltettek, hogy némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző bekezdések szerint”. Stílusbeli és fonetikai változtatásait nem is említi. Közlésében ezenkívül a gyűjtemények táji, nyelvi, személyi egysége, vagy jellegzetessége is eltűnik. Így hát *sem szövegkritikai, sem néprajzi szempontból nem kielégítő.*” (Kodály Zoltán: *Magyar zenei folklóre 110 év előtt. Magyarságtudomány 1943. 388. lap.*). Ugyanezen a nézetben vannak mindazok is, akik Erdélyivel foglalkoztak szaktudományunk képviselői közül: Ortutay Gyula, Possonyi Erzsébet, Solyomssy Sándor. Tehát ha Banó állításait igazolni kívánja, az eredeti kéziratokat kell a kötetek anyagával összevetnie. Lehetséges, hogy mulasztást követünk el azzal, hogy ezt a szöveganalízist nem végeztük el, de feladatunk nem Erdélyi szövegűségének analízisa, hanem Kálmány népköltési elveinek ismertetése volt. Ezeknek leszögezése Erdélyi nagyságából mit sem von le, és ha hatalmas gyűjtői munkásságában és a népköltés politikai jelentőségének felismerésében, harccosságban nem is érte el Kálmány nagyságát, kétségkívül elismerjük és becsüljük úttörő munkásságát.

5. Sajnos a jegyzeteket érintő bírálatról nincs mit szólnunk; ami a történeti énekeket illeti, azokat szóra se méltatja, konkrét alátámasztott indokolása nincs. Csupán két dalban próbál hibát keresni. Az egyik a „Nyomorúság az életem” kezdetű általunk Losonczy László vitathatatlan szerzőségéhez kapcsolt dal. Pályafutását 1840-es évektől napjainkig végigkísértük, hogy kimutassuk, hogy a paraszti terhek növekedésével párhuzamosan hogyan kerül bele fokozatosan újabb és újabb panasz. Ennek bizonyítására hét változatot teljes terjedelemben idéztünk, a többi tizennyolcat csak utalásszerűen. Aki egy dal történeti fejlődésének dokumentálásában „belemagyarázást” lát és csak az alapszöveget hajlandó tudomásul venni, a változatokat nem, az vagy nem olvasta el, vagy nem értette meg a jegyzeteket.

A másik az, hogy a 249—50. lapon. szereplő eléggé elterjedt katonapanasz jegyzete „formális” és a szerzőség megállapításának kísérlete „találgatások alapján” áll. Valóban a folklorisztikában a népköltés szóban terjedő, végtelen számú variációban élő megfoghatatlansága folytán, legtöbb esetben bizonyossággal nem tehetünk kijelentéseket keletkezésére vonatkozólag. (Jelen esetben azt írtuk, hogy: „Tanult ember szerzőségére vall... néhány osztályt végzett paraszt” stb.) Ez a tudomány természetes óvatossága, hiszen változat mindig előkerülhet, amelyikről eddig nem tudtunk és megdöntheti a régi

hipotézisünket. „Találgatásnak” ez éppen nem nevezhető, hiszen e dalra vonatkozó feltevéseinket a 15 feltüntetett változat stílusbeli összehasonlítása és analóg természetű dalokkal való összevetése alapján fogalmaztuk meg.

IV.

Az alapvető elvi és módszertani szempontokon túl, amelyekről a válasz előző pontjai már szóltak, a Kálmány-kötet három szerzőnek önálló, egyéni munkája; ez a könyv belső címlapján pontosan fel van tüntetve. A dalok jegyzeteit a 113. sz.-tól a 343. sz.-ig Katona Imre készítette, a bírálóknak most az erre vonatkozó részével foglalkozunk.

Banó István már a könyv címét is így idézi: „...A jegyzeteket készítette: Dégh Linda és Katona Imre”. Ez a megállapítása pontatlan, emellett félreértésekre is alkalmat adhat. A jegyzetek feldolgozása nem lehetett közös munka, mert a feldolgozott anyagban eltérő más-más daltípusokkal állunk szemben. A 113. sz.-tól kezdve a katonaleltre vonatkozó dalokat közöljük. Ezek általában rövidiek, sok a népköltészeti változat, viszont kevés történeti tartalmaznak. Ezért is kellett szinte soronként, szerkezeti felépítettségükben vizsgálni az egyes dalokat. Az említett körülményeket a bíráló jórészt figyelmen kívül hagyta, és így elmosódott a határ a két jegyzetelő munkája között. Ebből adódik jónéhány téves megállapítása. Ezért fordulhatott elő, hogy Banó István a kötet második felének jegyzeteiről szólva, kifogásolja a „szerzőség” kérdésének állandó feszegetését, ugyanakkor az idézett példa a kötet első feléből való. De ennek ellenkezője is előfordul, amikor Katona jegyzeteinek „hiányosságait” Dégh Lindára vonatkoztatja.

A jegyzetek összeállításánál az volt a szempontunk, hogy minden dalt folklorisztikai, történelmi és tárgyi vonatkozásaiban értelmezzünk, lehetőség szerint utaljunk az összes fellelhető változatra. Erre azért volt szükség, hogy a dalok és a változatok eredetét, keletkezési időpontját, formálódását és aktualizálódását megoldhassuk. Gyakorlatban tehát a jegyzetek két részből állnak: az összefüggő szövegben ismertetjük a kutatás eredményeit, a változatoknál történelmi sorrendet követve, felsoroljuk a variánsokat. Azt az elvet vallottuk, hogy mindent magyarázzunk meg, és ezért nem tekintettünk semmit magától értetődőnek. Kiadványunk nemcsak szakemberek számára készült, hanem szélesebb olvasóközönségnek, az irodalom kérdései iránt érdeklődőknek is. Ezért használunk olyan rövidítéseket, amelyek közérthetőek, ezért ismételnünk egyes megállapításokat, hogy a fáradságos ide-oda-lapozgatást az olvasó elkerülhesse. Az ilyen természetű kiadványokat nem szokták egyfolytában végigolvasni és az állandó utalás, túlzott rövidítés a jegyzeteket algebrái képletté teszi és nagyon megnehezíti a könyv használatát. Ebben is tudatosan térünk el az eddig követett módszerektől.

Több kifogás éri a 296. sz. kubikos-dalt is. Azt hihetnők, hogy a terjedelmes történelmi, tárgyi jegyzete miatt, holott a bíráló szerint nem aknáztuk ki a folklorisztikai lehetőségeket. Ezekről a lehetőségekről szívesen vettük volna az ezzel kapcsolatos konkrét utalást. Ugyanerről a dairól említi, hogy nem érthető a katonadalok közé való beosztása. Ez nem is a katonadalok között szerepel, hanem „A világháború felé” c. fejezetben. A fejezetet azért iktattuk oda, hogy a kapitalizmus imperialista korszakára jellemző néhány dalt is bemutassunk Kálmány gazdag gyűjtéséből.

Banó István idézi a 496. lap jegyzetét, mely szerinte magától értetődő fogalmat magyaráz. Ehhez kapcsolható a 164. sz. dalhoz fűzött bíráló észrevétel is. Banó ugyanis feleslegesnek tartja a jegyzetben külön megemlíteni, hogy a dalból egy sor hiányzik, amikor az úgyis szemellátható. Nézetünk szerint sokan gondolhatnak arra is, hogy a sort Kálmány pontosza ki obszcén tartalma, vagy politikai tendenciája miatt, esetleg a kézirat lehetett sérült, vagy a nyomda szedte rosszul, stb. Ilyet nem lehet az olvasók fantáziájára bízni, hanem egy szövegfilológiai kiadásban meg kell említeni.

A bíráló többször kifogásolja az ismétléseket, különösen a rövid jegyzeteknél. Ismétlések valóban vannak. Ezek azonban nem lényeges hibák, sőt vitatható, hogy egyáltalán azok-e. Pl. Ecsedi István—Bodnár Lajos „Hortobágyi pásztor- és betyárnoták” (Debrecen. 1927.) könyvének tárgyi jegyzetei mindannyiszor ismétlődnek, valahányszor ugyanaz a fogalom újra előfordul. (Ld. a 40. lap 5. és 58. lap 2. sz. jegyzetét, illetve ehhez még a 72. 1. sz. jegyzetét is.) Sőt Ecsedi I. azt is megteszi, hogy egy oldalon, egy dalon belül ugyanazt a részt elismétli. (L. 74. 1., 2. és 7. sz. jegyzetét.)

Az ismétlődések hibáztatásánál komolyabb kritikai megállapítása az, hogy a jegyzetek a dalokkal sokszor nincsenek reális kapcsolatban. Nem értjük, mire céloz. Erre is konkrét példák kellett volna.

Banó István az 546. és 629. lapon lévő dalokról említi, hogy azokat világháborús eredetűnek mondjuk, holott nincsen bennük háborús vonatkozás. Az elsónél a gyűjtés idejéből következethetünk a világháborús eredetre. (Kálmány abban az időben elsősorban

háborús katonadalokat gyűjtött.) A másodiknál a változatokból adódik. Lehetséges, hogy ebben tévedtünk.

A bírálóat rámutat arra, hogy a dalokban előforduló földrajzi nevek használatából nem kellett volna további következtetéseket levonni. Itt néhány esetben talán fennáll a túlmagyarázás hibája.

Válaszolnunk kell Banónak arra a feltételezésére, hogy munkánkhoz sem segítséget, sem pedig kritikát nem kaptunk. Hadd jelentsük ki ebből az alkalomból, hogy könyvünk bírálói Marót Károly és Ortutay Gyula professzorok a maximális segítséget megadták számunkra. Nemcsak a kézirat elkészülése után, hanem a munka közben is figyelemmel kísérték módszerünk kialakulását és tanácsaikkal jelentékeny mértékben hozzájárultak munkánk sikeréhez.

V.

Végül, de nem utolsó sorban szólni kell az „esztelen papírpoecskolásról” is. Banó állítása szerint a kötet több mint a felére csökkenthető volna. Ha az általa kívánt „elméleti semlegességgel” csupán szövegeket közöltünk volna, könyvünk valóban csekélyebb terjedelmet ért volna el. A jegyzeteknél előforduló ismétlések szükségességéről fentebb már szoltunk. Helyes lett volna, ha a bíráló egyetlen egy jegyzetről meggyőző okokkal bizonyítani próbálta volna, hogy az közhelyeket foglal magában, mindenki által ismert dolgokat, s egy lépéssel sem viszi előbbre a tudományt. Ezzel szemben állítjuk, hogy minden egyes jegyzet arra tesz kísérletet, hogy újat adjon, többet és pontosabban, mint az eddigi népköltési gyűjtemények. Mi ezzel nemcsak a népdalok megértését kívántuk lehetővé tenni dolgozó népünk olvasó tömegei számára, hanem mind a népdalszövegek kutatásához, mind pedig az irodalom és a folklór határterületén dolgozók számára a népi és népies világi énekköltés kutatása számára utat nyitni.

Banó ötlete régi a „közérdekből” való papírtakarékoskodás elvének hangoztatásában. Ezt vallotta ugyanis már 1944-ben (Ethn. 1944, 32.), amikor az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény köleteinek terjedelmességét kifogásolta, amelyekben a szovjet folklórkutatás módszereit alkalmaztuk. Amellett a nagy terjedelem pusztá látszat: ha nem vastag, szemcsés, hanem simított regénynyomó papíron készült volna a könyv, fele ilyen vastag lenne. Nem hisszük, hogy ez a kifogás egy ilyen jelentőségű tudományos munkával kapcsolatban ne keltsen mosolyt az olvasóban.

A tudományos könyv bírálatához egyáltalán nem méltó, személyes becsmérő kitételekre nem is óhajtottunk válaszolni.

*Dégh Linda, Katona Imre, Péter László**

Vajda László: Nagy magyar utazók (XIX. század). Művelt Nép Könyvkiadó. — 220 l. — Budapest, 1951.

A kapitalizmus „tudománya” a felfedezések történetét is meghamisította és a gyarmatok lakosságának embertelen kiirtását igyekezett a barbár „vadak” támadásai megtorlásának feltüntetni. Ez a hazugság széles körben elterjedt, s a könyvek, ponyvairodalom, film formájában a magyar dolgozókig is eljutott. Vajda László könyve egyik feladatának tekintti, hogy ezeket a tévadatokat a marxizmus-leninizmus fegyverével megcáfolja.

A könyv másik célja, hogy haladó hagyományaink egy fontos fejezetét, utazóink, felfedezőink nehéz és fáradságos munkáját ismeresse. „A magyar tudomány nagyjainak (s köztük nagy utazóinknak) munkáját megismerni, fáradságuk gyümölcsét életünk tudatos részévé tenni, érdemeiket harcukban fegyverré változtatni — kötelesség, melyet szocialista kultúránk építése ró reánk. Felszabadult népünk tudósai büszkén vállalják s a marxizmus-leninizmus eszméivel erősödve tovább is fejlesztik haladó elődeik értékes örökségét” (9).

A mű a XIX. század hat nagy magyar utazójának életével foglalkozik: *Kőrösi Csoma Sándor, Reguly Antal, Magyar László, Xantus János, Teleki Sámuel, Biró Lajos* (s vele kapcsolatban érintve Fenichel Sámuel). Mint a szerző maga is megjegyzi, ez csak elenyészően kis hányadát jelenti jeles kutatóinknak, felfedezőinknek és utazóinknak. Tudomásunk szerint a többiek részben egyenkénti, részben összefoglaló értékelése is elkészült, de a Kiadó a könyv méretét nem tudta ennek megfelelően megnagyobbítani, így sajnálatos módon ezek a nagyon értékes fejezetek a könyvből kimaradtak.

Nagy utazóink, felfedezőink élettörténetével és munkájával a felszabadulás előtt is már több összefoglaló és részletmunka foglalkozott. Azonban az előttünk fekvő mű témabeli elődeinél sok területen lényegesen többet nyújt.

Többet nyújt először is anyagát tekintve, mert nem egy fejezetben új, eddig a magyar irodalomban nem ismert adatokat dolgoz fel. Új, azonban abban is, hogy behatóan ismerteti azoknak a népeknek, törzseknek társadalmi és gazdasági rendszerét, melyekkel az ismertett utazók szoros kapcsolatba kerültek.

* Banó István válaszáat folyóiratunk 1953. 1—2. számában közöljük.

Magyar László munkásságának ismertetése során így a kongói államalakulatok kérdését tisztázta és világította meg új szempontok szerint. A munkának egyik legalaposabb és legtöbb munkát igénylő fejezete, ahol Xantus János északamerikai utazásaival kapcsolatban az általa használt forrásneveket a mai tudományos szóhasználattal egyeztetette. Különösen sok új és a magyar irodalom számára eddig ismeretlen anyagot tartalmaz Telemi Sámuel utazásának ismertetése Kelet-Afrika törzseivel kapcsolatban. — Öszintén sajnáljuk, hogy a kiadó kívánságára elmaradt a Kőrösi Csoma munkásságát ismertető fejezetből az indiai vallás-rendszereket bemutató rész, mely e fontos kérdéssel kapcsolatban jó összefoglalást adott volna a magyar dolgozók kezébe.

De nemcsak anyagában hoz sok új anyagot Vajda könyve, hanem szemléletben is. Elsőnek kísérli meg haladó hagyományaink e területének felmérését a marxizmus-leninizmus módszerével. „Ez a könyv megkísérli nagy utazóink életének, munkásságának valódi képét helyreállítani. Hivatását abban látja, hogy a szocializmus építésének lelkesítő munkája során a magyar dolgozók általa is felismerjék becsülésre méltó nagy elődeink örökségének értékét, a kozmopoliták által lebecsült magyar kutatás múltbeli érdemeit” (7—8). Ezt a célt a legtöbb kutató értékelésében eléri a szerző, hiszen már előre leszögezi, hogy ezek a kutatók maradéktalanul helyes álláspontig nem juthattak el, mert egyikük sem ismerte a marxizmus tanításait. De itt szerzőnk néhány esetben eltúlozta a dolgot, s olyan hibába esett, amelyet nemrégiben a magyar klasszikusok értékelésével kapcsolatban az irodalomtörténet területén láthattunk (Társadalmi Szemle, 1951. VII—VIII, 648).

Reguly Antalnak egy kétségkívül korát messze megelőző megállapításával kapcsolatban Vajda László megjegyzi: „Megismerkedett-e kutatónk (akár még Németországban, akár Pétervárt a forradalmi értelmiség köreiből) a Marx előtti materialisták tanításaival (Helvetiust, Feuerbachot mindenestre jóval meghaladja), vagy csupán könyörtelenül az igazságot kereső kutatásai vezették rá nagyszerű megállapításaira, — nem sikerült kinyomoznunk” (73). Reguly pétervári tartózkodásának ismeretében nyugodtan megállapíthatjuk (elsősorban a cári család környezetéhez tartozó családokkal, felfogásukat tekintve általánosan ismert tudósokkal volt kapcsolata), hogy ott a materializmus tanításaival nem ismerkedhetett meg, márcsak azért sem, mert ilyen haladó felfogás akkor nem lehetett még a pétervári „forradalmi értelmiség” körében. A megállapításra a tények következetes tanulmányozása vezette Regulyt. Itt a Vajda László által ajánlott vagy legalos lehetőség csak Reguly haladó voltának bizonyítását akarja nem szerencsés módon szolgálni.

A Biró Lajosról szóló fejezetben röviden megemlékezik Fenichel Sámuelről is. Ha nem is szögezi le vele kapcsolatban álláspontját véglegesen, de az a tény, hogy Mikluho-Maklajjal és Biró Lajossal egy sorban említi, azt jelenti, hogy munkásságát azokhoz hasonlóan tartja. Pedig tudjuk azt, hogy Fenichel, aki — miután a társa rászédte — egyetlen fillér nélkül, kitoloncolásból fenyegette maradt Új-Guineában, belekényszerült abba, hogy a német gyarmati apparátus tisztviselőivel ő is résztvegyen a bennszülöttek elleni irtó háborúban s antropológiai gyűjteményét a lemészárolt bennszülöttek fejének levágásával egészítse ki (Országos Néprajzi Múzeum Irattára 35—1894).

Biró Lajossal kapcsolatban leszögezi, hogy „Új-Guineába való megérkezése percétől kezdve haláláig tántoríthatatlan ellenfele volt a bennszülöttek megvetésén alapuló fajelméleti felfogásnak s szilárdan állást foglalt amellett, hogy Melanézia népei bár elmaradt, de az európaiakkal egyenlő jogú szereplői az emberiség életének” (208). Kétségtelen, hogy Biró Lajos megnyilatkozásainak legnagyobb része ilyen volt, de mint szerzőnk is megjegyzi előszavában, a marxizmus ismerete nélkül „következetesen” általában az ismertetett utazók nem tudták ezt az álláspontot érvényesíteni. Így volt ez Biró Lajos esetében is (v. ö. Földrajzi Közlemények, XXVII. [1899], 127). Ezt márcsak saját megállapításának alátámasztására sem ártott volna megemlíteni, hiszen Biró Lajos ezzel a megjegyzéssel is ugyanazt a jelentős helyet foglalja el haladó hagyományainkat jelentő nagyjaink között.

Ugy érezzük, hogy Vajda László egyebekben helyes értékelésének fenti szépség-hibájára rá kell mutatnunk a magyar néprajz most meginduló történetírásának érdekében. Itt aláhúzhatjuk s a magunk számára is követendőnek tartom a Társadalmi Szemlének a magyar irodalom klasszikusaival kapcsolatos megállapítását: „Klasszikusaink értékelése nem jelentheti klasszikusaink *retusálását*. Ezzel a módszerrel nem használunk, hanem ártunk a költőnek” (i. h. 649).

Ujat jelent Vajda munkája a népszerűsítés területén is, hiszen nem már megírt eredményeket higit fel, hanem komoly, új eredményeket ad az olvasó számára. A munka azonban ennek ellenére sem válik nehezzé, fárasztóvá és unalmassá, mert egyrészt ele-

ven előadásmódja, másrészt az utazók munkáiból helyesen kiválogatott szemelvények az érdeklődést mindig ébren tudják tartani.

Ezzel a munkával a szerző egy lépést tett azon az úton, amelyen megközelíthetjük a szovjet népszerű kiadványok szintjét. Ezek új anyagot dolgoznak fel élvezetes közérthető formában s nemcsak új ismereteket nyújtanak az olvasónak, hanem megismertetik őket az egyes tudományzajok munkamódszerével is. Így pl. a Szovjet Tudományos Akadémia népszerűsítő sorozatában jelent meg többek között Tolsztovsz Sz. P.: Az ősi chorezmi civilizáció nyomában c. úttörő jelentőségű munkája is.

A magyar tudománynépszerűsítő irodalomnak a szovjet útmutatást követve a jövőben arra kell törekednie, hogy a dolgozók tudását magához emelje, nem pedig arra, hogy az ismeretterjesztő munkák nivójának lenyomásával, a dolgozók tudásának emelkedését megakadályozza. A Vajda László könyvére adott munkásbírálatok a műnek éppen azokat a részeit értékelik legtöbbször, amelyekben új, eddig még fel nem dolgozott anyagot közöl a szerző. Éppen ezért fokozott mértékben sajnáljuk a munka többirányú megcsonkítását.

A könyv feltétlenül pozitív értékelése feljogosít arra, hogy hiányosságára, illetve néhány hibájára is felhívjuk a figyelmet.

Hiányolom azt, hogy Reguly Antal értékelése során, a korábbi Regulyval foglalkozó tanulmányok hibájába esik, és nem vagy alig szól Reguly néprajzi kutatásairól. Pedig már Munkácsi Bernát (Vogul népköltési gyűjtemény, I. kötet, III.) és Pápai Károly (A vogulok és osztjásoknál. Ethn. I (1890), 130.) is megállapítja, hogy Reguly első sorban néprajzi érdeklődésű volt, s Zsirai külön is rámutat arra, hogy munkásságát erről az oldalról egyszer már meg kellene világítani (Finn-ugor rokonságunk. 520). Hiányoljuk azt is, hogy nem mutat rá arra, hogy Reguly Antal éppen a Pétervárott szerzett tanulmányai alapján a Magyar Nemzeti Múzeum számára elsőnek gyűjtött jelentős néprajzi gyűjteményt, s ezzel megvetette a későbbi Néprajzi Múzeum alapját. Hasonlóképpen nem foglalkozik Reguly régészeti és antropológiai tevékenységével sem, s így az olvasó egyoldalú képet kap róla. Hasonlóképpen hiányolom azt is, hogy míg Teleki Samu utazásának földrajzi jelentőségét helyesen domborítja ki, nem húzza alá néprajzi eredményeit, amelyek közül legjelentősebb az a tárgyi néprajzi gyűjteménye, mely ma is megvan a Néprajzi Múzeumban.

Regulyval kapcsolatban merült fel Ber neve, de meg kell jegyeznem azt, hogy Ber semmiféle múzeumot nem alapított Pétervárott, mint ahogy a könyv állítja. (v. ö. Большая Советская Энциклопедия 6.446.; Вестник Академии Наук СССР. 1949. 6. 136—137.) Hiányoljuk a Regulyról szóló fejezetből annak megismétlését, hogy hagyatéka jelentős részének több, mint egy évszázadig kellett kéziratban hevernie s csak a népi demokrácia tette lehetővé rendszeres kiadásának megkezdését (Zsirai Miklós: Osztják (chanti) hőseinek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka Bp., 1951.).

A Xantus Jánosról szóló részben a szerző szól az indiánoknak az Északamerikai Egyesült Államokban való kipusztításáról. Itt többek között megjegyzi, hogy „évtizedek óta megszűnt a fegyveres indián-vadászat s némelyik törzs lélekszáma meg is nőtt” (105.). Lehet, hogy ilyen eset az amerikai irányított statisztika mesterkedései folytán papíron előfordulhat, (ennek egy módját éppen Vajda említi: a jobb statisztikai eredmény érdekében a féléveket is indiánoknak tüntetik fel), de a valóságban aligha. Hiszen a rezervátumokban ma is ezrével fagnak meg, pusztulnak éhen és tizedelik meg őket a különféle betegségek (v. ö. Ethn. LX (1949), 377). „Az Egyesült Államok bár imperialista gyarmati politikája eredményeképpen az ország többmilliónyi indián őslakosságából ma már csak 400.000 van életben” s a New Mexicóban lévő rezervációról szólva, Mocsalin megállapítja, hogy „Ebben a rezervációban nincs egyetlen kórház sem. Az indiánok nagy része tuberkulotikus fertőzésben szenved, a törzs tagjainak több, mint negyedrése trachomás” (D. Mocsalin, Fajelméletek az amerikai imperializmus szolgálatában. I. Az amerikai imperializmus ideológiája és politikája. 186. Bp., 1951.). Ilyen körülmények között aligha beszélhetünk gyarapodásról. — Ugyane fejezetben az egy indián családra eső földterületről szólva egy számolási hiba téveszthet meg bennünket (107.), mely a négyzetkilóméternek a hold területei való azonosításából származik.

A Biró Lajosról szóló fejezetben Fenichel újguineai gyűjteményéről szólva leszögezi, hogy az „számbelileg nem túlságosan nagy” (194.); ez ellen határozottan tiltakoznunk kell, hiszen a gyűjtemény Budapestre való megérkezésekor 3277 darabból állott, s mint ilyen ma is egyike a Néprajzi Múzeum egyik legnagyobb gyűjteményének. — Kétségtelen, hogy Biró Lajos nagyon szerény felszerelésének jelentős részét saját pénzen szerezte be, s erre az útra a kormányzat nem adott támogatást; de e mellett a tény mellett

ne hallgassuk el azt sem, hogy a Néprajzi Múzeum akkori vezetője, Jankó János, a múzeum nagyon is szűkreszabott dotációjának jelentős részét fordította arra, hogy Bíró Lajos megfelelő fényképező és antropológiai felszereléssel kezdhesse meg munkáját (v. ö. ONMI. 58/1895).

Az említett hiányosságok lényegében nem érintik a munka erősségeit, mely — mint kifejtettük — új anyag feldolgozásában, a marxista-leninista módszer alkalmazásában és a népszerűsítés tudományos színvonalának emelésében nyilatkozik meg. Ezt a munkát a magyar néprajztudomány nyereségei között könyvelheti el, s újabb lendületet fog adni tudományunk története sok ismeretlen fejezetének feltárásához. Ezért is kívánatos volna, hogy a könyv teljesebb formájában is megjelenjék és eljusson a dolgozókhoz, de kívánatos lenne az is, hogy a szerző beváltsa, amit előszavában megígért, hogy t. i. bizonyos részletkérdéseknek ebben a könyvben nyújtott, de itt részletesen alá nem támasztott megoldását tudományos folyóirataink lapjain szándékozik valószínűsíteni (8).

Balassa Iván

S. Sándor Pál (szerk.): **Parasztágunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849—1867.** A Magy. Tud. Akad. Történettudományi Intézete, Közoktatásügyi Kiadó 319. I. Bp., 1951.

A haladó néprajztudomány élénk figyelemmel kíséri a történeti vizsgálatok menetét és eredményeit, mert azok az általános érdeklődésen túl, kutatásunkkal számos ponton érintkezve értékes segítséget nyújthatnak számunkra. S. Sándor Pál szerkesztésében (írta: S. Sándor Pál, Szabad György, Vörös Antal) megjelent kötet annál is inkább figyeimet érdemel, mert a parasztág történetének döntő és a néprajzi kutatás számára is jelentős korszakával foglalkozik.

Az előszó megállapítja, hogy az elmúlt száz év történetírása milyen következetesen mellőzte a kapitalizmus korszakának mezőgazdaságtörténetét. A tárgyalt időszakról összesen megjelent két munka is — a polgári történetírás szellemének megfelelően — a fontos kérdésekről mélysegesen hallgatott. A munka három fejezetében lényegében a mezőgazdaság kapitalista feltételeinek alakulását: a bérmunkához *szokott* emberek osztályának és az új földesúri technikának a fejlődését tárgyalja kronológiai rendben. Ezt jelentős mértékben korlátozták az ország gyarmati helyzete, a Habsburg elnyomás és a feudális korlátok fennállása, elősegítette a nemzeti és antifeudális erők hatékony működése. Világosan megállapítja a munka, hogy az 1849 utáni Magyarországot gyarmati és feudális korlátok között élő kapitalista országnak kell tekinteni, ahol a forradalom előtt is meglévő tőkés termelés csírái a burzsoa demokrata forradalom közepette megerősödnek és tovább fejlődnek. A bérmunkához *szokott* emberek osztálya nem alakult még ki, de adva volt már a forradalom előtt is a tőkés termelés egyik feltétele: a bérmunkára *utalt* osztály, s tulajdonképpen a tárgyalt korszak végén is csak ez utóbbiról beszélhetünk.

Nagy mértékben korlátozta a fejlődést a már 1848 előtt is jelentkező pénztökehiány, amely a szabadságharc leverése után a gyarmati rendszerben tovább növekedett. Bécs a kárpótlási előlegek folyósításával igyekezett magyarországi csatlósokat szerezni. Nagyon meggyőző adatokkal illusztrálja a munka, hogy az udvarhű arisztokrácia milyen előnyöket élvezett ezen a téren, s miként kötötték az osztrák tőke járszalagjára a leggyőzött ország fejlődését. Döntően a pénztöke hiánya következtében jött létre egy olyan átmeneti gazdasági rendszer, mely feudális és tőkés elemeket egyaránt magába foglalt. Ennek jellegzetes megnyilvánulása a ledolgozás, amely igénybevételének igen változatos módjával és mértékével sok esetben világosan tükrözi a mezőgazdaság kapitalista fejlettségét.

Lenin a ledolgozás két alapformáját különbözteti meg: az igaerővel és felszereléssel, valamint a gyalogmunkával végzett ledolgozást. Mindkét forma nálunk is elterjedt volt s az utóbbi a tárgyalt időszak végéig — sőt mint tudjuk azon túl is — igen jelentős szerepet vitt. Az igával kapcsolatos ledolgozást *erősen* csökkenőnek tünteti fel a szerző a tárgyalt korszakon belül, — ami általában igaz ugyan — de nem egyeztetni össze ennek a ledolgozási formának még az 1900-as években való meglétével s a tőkés termelésnek a munkában megrajzolt általános fejlődésével. Valószínű, hogy a rendelkezésre álló és főleg a nagyobb birtokokra vonatkozó adatokból a kérdést egészen pontosan nem lehet még ma megítélni. Ehhez a kiegyezés utáni korszak mezőgazdasági fejlődését is alaposabb vizsgálat alá kell még venni.

A parasztág kisajátítása, amelynek egyik formája a tagosítás, az 1853 március 2-án kelt császári pátenssel nyert ellenforradalmi szabályozást és kapott „törvényes” alapot a feudális restauráció számára. A pátens tápot adott a földesúri önkényeskedésnek, a kisajátítások magánmódszerének nem szabott komoly gátat, s elvágtá a forradalmi vívmányok továbbfejlesztésének útját. Célja lényegében az volt, hogy biztosítsa

a földesúri gazdaságok, földesúri jövedelmek és a kizsákmányoló módszerek megmáradását. Ezt el is érte, a földesurak birtokai növelésére is fel tudták használni.

Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy nem tudunk egyetérteni az olyanfajta bizonyítási eljárással, amely eltorzított idézettel vitatkozik Szabó István XVI—XVII. századi kisajátításokra vonatkozó megállapításával. A XVI—XVII. és XIX. századi állapotok között nálunk a kisajátítások mértékében igen nagy a különbség s nem lehet a két időszak között egyenlőségi jelet húzni. Helyesen cáfolja meg a szerző a polgári történészek hamis nézeteit a jobbágyfelszabadítással és az 1853. évi pátenssel kapcsolatban.

A harmadik fejezet számos olyan problémával is foglalkozik, amely más módszerekkel ugyan, de a néprajzi kutatásnak is tárgyát képezi. Hasznos lett volna fokozottabb összedolgozás ezen a téren. A nemzeti és antifeudális parasztmozgalmakkal, betyárokkal, de még falusi osztályharccal kapcsolatban is gazdag kéziratok anyag van a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Különösen a 48-as gyűjtés tartalmaz ezekre vonatkozóan számottevő anyagot. Elmaradt még olyan publikációk felhasználása is, amelyek igen lényeges adatokat tartalmaznak a jelzett kérdésekről (pl. Gönczi: Somogyi betyárvilág, Győrffy L.: Nagy inség Túrkevény, 1863., Kiss Lajos: A szegény ember élete, uő.: A szegény asszony élete stb.). Általában véve hiányossága a munkának, hogy az egykorú helytörténeti irodalmat nem dolgozza fel eléggé (pl. Osváth Pál), ami annál is inkább indokolt lett volna, mert számos problémát úgyis részadatok felhasználásával tárgyal.

Nemcsak néprajzi vonatkozásban, de más tekintetben is elszigetelten tárgyalja a munka a címben megjelölt igen szétágazó problematikát. Az 1848 előtti korszak fontosabb eseményeinek, a fejlődés nagyobb vonásainak vizsgálása, az előzmények rövid ismertetése sokkal világosabbá és érthetőbbé tett volna számos kérdést. Nagyon kevés utalás történik az ipar alakulására, ami pedig szintén befolyásolta a parasztság életét, ha nem is olyan mértékben, mint a fejlettebb kapitalista államokban. A pénzforgalomról is alig szól a mű, ami pedig a naturálgazdálkodást felváltó árutermelés fejlődési fokára, a paraszti életszínvonal alakulására fényt vetne. A külföldi bankok földvásárlásának igen jól felhasznált adatai mutatják, hogy a pénzgazdálkodás tárgyalása milyen gyümölcsöző lehet.

A szerzők a parasztságot általában véve a földbirtokos osztály függvényeként tárgyalják munkájukban. (A néprajzi kutatás az ellenkező hibában leledzik, amikor általában a paraszti gazdálkodást spontán, önálló fejlődésűként elemzi.) Alig szólnak arról, hogy a parasztság a fejlődést korlátozó gátak ellenére milyen jelentős mértékben vitte előre a mezőgazdaság fejlődését. Az új földesúri technika, amiről sok szó esik, nem kis mértékben nyugodott a parasztok egyre növekvő termelési tapasztalatain, szakismeretein és a birtokos parasztok gazdaságának alakulásáról semmit sem tudunk meg. Már pedig számuk sem volt elhanyagolható, s ha a fejlődés éjén nem is jártak, de alföldi városaink, melyek a mezőgazdaság amerikai útjának egyes jellemvonásaival már viszonylag korai időszakban rendelkeztek, éppen fejlett állattartásuk miatt is — a nagybirtok közvetlen hatásától függetlenül — a gazdálkodásnak magasabb fokán állottak, s vizsgálatukkal speciális körülményeik miatt érdemes lett volna foglalkozni. Nem véletlen az sem, hogy a nemzeti és antifeudális mozgalmak, az osztályharc nyíltan itt bontakozik ki leginkább.

A parasztság differenciálódásának egyetlen kritériumaként a földbirtokmegosztást tekinteni, függetlenül annak minőségétől, a művelés módjától, intenzitásától, munkaeszkővel való ellátottságától — a vizsgálat könnyebb, de sematikus útja. Ezt érezték is a szerzők és helyesen törekedtek legalább részadatokkal életszerűbbé tenni a differenciálódás fokát. A munkaeszközök, a velük való ellátottság vizsgálata még a nagybirtokon sem kapott olyan hangsúlyt, mint kellett volna. Az anyagi kultúra egy része, lakásviszonyok, ruházatkódás, táplálkozás, továbbá az életmód, műveltségi állapotok elemzése, sajnálatos módon teljesen kimaradt a könyvből, holott pedig ezek ismertetését a cím után joggal várhatta az olvasó.

A korlátozottan rendelkezésre álló keretek csak vázlatosan nyújtottak lehetőséget a felmerült problémák ismertetéséhez, s bár több hiányosságra rá kellett mutatnunk, ezek lényegében mégsem érintik az egész munka pozitív jellegét. Értékét főleg úttörő voltában látjuk s ezek magyarázzák hiányosságait is. Gazdag levéltári anyagot hozott felszínre, ezt marxista szemlélettel rendszerezte és értelmezte. A fejlődés alapvető rúgóit fővonásokban meg tudta ragadni, bár a részletek megrajzolása nagyobb igényességgel is történhetett volna. A szerzők lényegében érdemes munkát végeztek, parasztságunk történetének egyik fontos fejezetét dolgozták fel, s a további kutatás számára fontos alapot raktak le. Munkájukat a néprajzkutatók is nagy haszonnal forgathatják.

Barabás Jenő

A SZOVJETUNIO NÉPRAJZI IRODALMA

Cseremisiz népdalok Марий калык мура Moszkva—Leningrád 1951.

Díszes kiadványban adta közre a Mári Nyelvtudományi, Irodalmi és Történettudományi Kutató Intézet az első fonografált mári dallamgyűjteményt, majdnem 200 fonogramm-lejegyzést, mely vegyesen énekelt és hangszeres dalokat tartalmaz. Ezt az anyagot a Nagy Honvédó Háború előtti időkből gyűjtötték, főleg a 30-as évek folyamán. A dallamokhoz bő jegyzetek járulnak, melyek a dalokra vonatkozó gyűjtési adatok mellett sok érdekes részletet is közölnek a mári népzene és népköltésre vonatkozóan. Ebben a tekintetben azonban még nagyobb jelentőségű a bevezető tanulmány, mely egyrészt a mári népzene egyes típusairól és történeti fejlődéséről ad áttekintést, másrészt összefoglalja az eddig történt mári folklór-gyűjtést és a folklór-anyag feldolgozását szövegre és dallamra egyaránt.

Ebből az összefoglalásból megtudjuk például, hogy az általunk is jól ismert Vasziljev V. M. már 1908-ban megkezdte a mári folklór közreadását egy nemzeti öntudatosító célzatú Kalendárium-ban, mely már 1909-ben 25 dallamot is publikált. Később a cári cenzúra elnyomta a kezdeményezést. Arról is értesülünk, hogy a mári népdalnak ez a fáradhatatlan gyűjtője kiadni készül több, mint 1000-re rúgó népdalgyűjteményét, 50 éves gyűjtőmunkájának teljes anyagát. De nemcsak Vasziljev gyűjtött ez idő alatt, vele együtt és nyomában sok mári zenész foglalkozott nagy energiával népe hagyományainak, elsősorban népzenejének összegyűjtésével. Az Intézet saját gyűjtőútjait, magános, régi gyűjtések útján, valamint helyi gyűjtők által beküldött anyagból ma már mintegy 10.000-re rúgó népdalgyűjteménnyel rendelkezik, melyből többszáz a fonográffal felvett dallam. Ezek az adatok és hírek azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy hamarosan széles alapon folytatódhat a magyar—mári összehasonlító zenefolklór-kutatás, melyből már eddig is annyi eredménye született az összehasonlító magyar néprajznak.

Már a jelen kötet is nem egy érdekes adatot szolgáltat, amely magyar vonatkozásban meggondolkoztat, ha egyelőre összehasonlításra nem is használhatjuk fel. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, előbb egy bennünket érintő hiányosságot kell szóvá tennünk.

A bevezető tanulmány rendkívül nagy gonddal keresett össze minden adatot, mely bármilyen vonatkozásban foglalkozik a mári folklór-ral: a XVIII. századtól kezdve oroszországi és külföldi kutatók és utazók megfigyeléseit vagy gyűjtését, sőt ezen túlmenően, esztétikai értékeléseket és feldolgozásokat is. Ennek ellenére teljesen figyelmen kívül hagyta a magyar népzene-kutatásnak a mári népzene-re vonatkozó eddigi tudományos anyagát. Wichmanné gyűjtéséről megemlékezve megjegyzi a tanulmány, hogy ennek a gyűjteménynek dallamairól nem lehet tudni semmit, holott ezeket a Múzeumainkban levő (627—629. sz.) hengereket Bartók jegyezte le; hármát között is belőlük 1924-ben megjelent könyvében (A magyar népdal), mely azóta német és angol nyelven is hozzáférhető, sőt ugyanott összehasonlító megjegyzéseket is tett a magyar és mári dalok közös tulajdonságairól. Másik kettőt ugyanebből az anyagból Kodály közöl (A magyar népzene c. művében, először 1937-ben), ezeken kívül még Vasziljev, Lach és mások gyűjteményéből mintegy tíz mári dallamnak mutatja ki magyar megfelelőjét és széles alapon bizonyítja a régi magyar dallamkincs és a mári dalok zenei összefüggését. Még fontosabb lett volna mári szempontból „Sajátságos dallamszerkezet a cseremisiz népzeneben” c. (1934-ben folyóiratban, 1935-ben külön tanulmányként megjelent) dolgozata, amely kizárólag a cseremisiz népzeneről szól. Ha pedig mindezeket azért mellőzték volna, mert tudományos művek, melyek a mári tömegek számára hozzáférhetetlenek és nincs jelentőségük a nemzeti kultúra építésében, (amit a külföldi, polgári-kapitalista tudósok gyűjtéséről általában megállapítanak, közéjük sorolva tévesen a mi Bekénket is), akkor legalább a feldolgozások közt meg kellett volna emlékeznünk arról, hogy Kodály több füzetnyi mári népdalt dolgozott fel, kétszámú énekgyakorlat formájában. Ez ugyanis már éppen a kulturális, nevelő munkában használható fel, hiszen iskolai, zenei-nevelő célzatú alkotások. Még ha nem is jutottak el a mári iskolákba, maga az a tény, hogy egy olyan súlyú alkotó, mint Kodály, szentelt annyi energiát a mári népdaloknak, s hogy ez nálunk iskolai tananyagává válik, s országsgzerte énekelik az iskolai énekkarok, érdemes lett volna a megemlékezésre.

(Pótlásul közlünk még egy adatot, mely elkerülte a szerkesztő figyelmét: Ilmari Krohn is közölt 15 mári dallamot, a Sammelbände d. Intern. Musikg. 1902—1903. kötetében.)

Nagyon érdekes a tanulmánynak az a közlése, hogy a mári dalkincsben a legelső megfigyelések óta kimutathatók a szöveges dalok mellett szövegtelen (de énekelt) dalok is, különálló dallamtípusként. Ezek többnyire táncdallamok, amelyeket hangszereken játszanak, de külön is énekelnek *o j jo jo, ej ej féle* szavakkal, vagy csukott szájjal zümmögve. Az ilyen daloknak külön nevük van, dallamvonaluk hangszeres dalokra emlékeztet, vagy egyszerű improvizálás ismert dalokból. Ugyanez megvan állítólag a csuvasoknál is.

Hangszerek használata erősen alkalomhoz kötött. Van egy duda-féle hangszerük, (tömlőnek, dudának fordítják) a mai dudánál kezdetlegesebb forma. Csak tánchoz használják, kizárólag lakodalomban, ünnepi alkalmak mulatságaiban. (Ebből származik egy általánosan ismert mondásuk is: „Megy a tehén a lakodalomba” — mert a duda túlkén kijövő hang hasonlít az erős tehénbögésre.) Csak férfi játszik rajta, egy dudás általában csak 2–3 táncdallamot tud rajta és egy-két egyszerűbb más dallamot.

A guzlán csak szertartási dallamot játszanak, ezeket énekelni nem szokták: a méhkán énekét és az áldozat-beemutatáshoz való 2–3 dallamot.

Ez a két hangszer a szokások tartozéka, otthon és az otthon körül használják; a sípot (tilinkót) viszont csak úton, erdei méhészkedés közben, folyón, vagy a kertekben, mindig magányosan. A mári munka közben is dudolgat csukott szájjal, közben elő-előveszi az állandóan zsebben levő, vagy útközben faragott furulyácskát (szalma-sípöt) és eljátszik egy-egy dalt. Ezekre a hangszeres dalokra néha később szöveget is alkalmaznak.

Igen érdekes és általános zenei jelenség a zöld fagyal-levélen való dudolás, ami esténként, a kertekben, főleg lányok kedvelt szórakozása, de mindig csak magányosan. Egyik elkezd s hamarosan minden kertből felelnek rá s az egész falu zeng a ciripelő hangtól, amire a máriknak szintén megvan a külön szavuk. A kötet több ilyen felvétel lejegyzését is közli.

A régebbi közlések bizonytalanságban hagytak a dalok ritmikai jellege, előadómódja, tempója felől. Az itt közölt anyagból kiderült, hogy vannak melizmatikus rubato dalaik is és feszes ritmusú tánc és egyéb dalaik is, sokszor aszimmetrikus ritmusokban ([7:8 7+6/4] stb.). A tanulmány közlése szerint a szertartási és lakodalmas dalok mindig giustok (és természetesen a táncdalok is), a líraiak pedig rubatok. A szövegekben a sorismérlés a hegyi-cseremiszek lírai énekének tipikus sajátága.

A közölt anyag túlnyomó része a mai fiatalság új, szovjet-dalaiból áll. Ez bizonyos esetekben nemcsak szöveg-újítást jelent, hanem új dallamtípust is, vagy legalább is új dallamfordulatokat, hangnemi sajátosságokat. Ennek ellenére ennek a kötetnek zenei anyaga is a kvintszerkezetű, ötfokú dallamtípust képviselő túlnyomó részben. A kötet anyagában talán csak az a vonás új, hogy túlnyomó benne a *do*-végű, vagyis durjellegű, tánc lépés-szerű, vagy menetelő dallam, valamint egy nem ötfokú, de szintén hiányos, dur-jellegű típus, melynek hangsora a *mj* átlírásunkban *g—h c d e—g*. Ez a jegyzetek szerint a Novo-torjalyszki és szernurszki körzet területére jellemző hangsor. A *mi* dur-plagális dallamainkban is gyakori ez a hangkészlet, egyes fordulatai pedig emlékeztetnek régi dallamaink nem ötfokú zár'alaira (pl. *b* után *a f g*, vagy plagálisokban *c—h g g*). Meg kell jegyezni, hogy akár az utóbbi hangsor szerepel egy dalban, akár ötfokú dalba kerül bele idegen hang, az ötfokú jelleg szinte változatlan, mert a dallam felépítése és fordulatai annyira azonosak a többiekkel, — skálaszerű metetek hiányoznak belőlük, — hogy csak a teljes hangkészlet összegezéséskor állapítható meg a bővült, vagy más hangsor.

A kvintszerkezet jelölésénél feltűnő, hogy még itt sok esetben a kvinttel mélyebb ismétlés helyett kvarttal magasabb feleletet közölnek, tehát oktáv-áttételt. Nem dönthető el, hogy mi ennek az oka, gyakorlati indoka nem lehet, mert sokszor igen nagy hangterjedelmű dalok is a pontos kvint-felelettel szerepelnek.

A hangszeres darabok közül legérdekesebbek a duda-féle hangszeres dallamai. Ennek, úgy látszik, mély bordója nincs, csak a játszósíppokkal egymagasságban lévő, kitarított hang szerepel. Ezek két kvinttávolságban lévő hang körülírását tudják adni, pl. *d¹—a¹*. Az alsó szólam *c¹ d¹ es¹* hangokból álló, állandó figurációt játszik, a felső pedig az *a* körül egy *fisz¹*-től *h¹*-ig terjedő, kis, hangszeres motívumot, közben egy *d¹* szóló bordószerűen. Így frigszerű hangnem-érzés keletkezik, amit az egyik, karénekkal együtt felvett duda lejegyzés mutat is: az énekesek, a duda-motívumot úgy variálják, hogy frig-dallam lesz belőle. Más feljegyzésekben, vagy a kitarított bordó marad el, vagy az alsó, kísérő figuráció. Kétségtelen, hogy ez a hangszer egészen más, mint a közismert, mai duda. Felmerül a gondolat, hogy nem lehetett-e nálunk is régen valami ilyenféle hangszer, amelyet aztán a fejlettebb duda úgy szorított ki, hogy átvette annak szerepét. S vajjon duda-nótáink nem ehhez kapcsolódtak-e valamikor?

Anélkül, hogy rögtön tanulságokat akarnánk levonni a magyar népzeneire vonatkozóan, jelezni kívánjuk, hogy mennyi gondolat-ébresztő jelenséggel ismerkedtünk meg a kötet révén; mennyi mindent tudnánk tisztán látni, ha rokonnépeink zenei életét részletesen ismernénk. Mindenesetre legsürgősebb volna azt a hatalmas anyagot megismerni, amelyet a Mária Kutató Intézet eddigi felhalmozott, s ami, reméljük, fokozatosan megismerhetővé válik a hamarosan megjelenő kiadványokban. Mi csak szerencsét kívánunk a mári kutatóknak, hogy saját műveltségük szakszerű kutatását és gondozását ilyen arányokban tudják végezni. Magunk részéről csak azt kívánjuk, hogy ennek a munkának eredményei minél könnyebben hozzáférhetővé váljanak számunkra is, akiket szintén közelről érdekel az ő ügyük, vagyis hogy minél előbb kiépíthessük a szoros, tudományos együttműködést.

Vargyas Lajos

V. V. Okunyeva: Orosz népi táncok. A mű orosz címe: Русские народные хороводы и танцы.

Fordította: Szöllősy Géza. A verseket fordította B. Radó Lili. A fedelet Mallász Gitta rajzolta. Hungária könyvkiadó, 1949. A könyv magyar kiadását a Magyar Táncszövetség megbízásából B. Roboz Agnes és Sz. Szentpál Mária készítette elő, bevezetővel Ortutayné Kemény Zsuzsa látta el.

A kiadványt a szerző előszava nyitja meg, ezt három cikk követi: A. V. Rudnyeva: Orosz népi horovodok és táncok, V. V. Okunyeva: A gyermekeknél szerzett tapasztalatok az orosz néptánc tanításánál, I. P. Rabotozna: Gyermekek népviselete az orosz táncban. Végül a magyar fordítás előkészítőinek „Gyakorlati útmutatás” c. cikkét találjuk a könyvben.

A táncleírások eredeti gyűjtésekkel kezdődnek: Nyolcaska, páros tánc (archangelski tartomány, usztjinszki körzet), Voronyezsi horovod, leánytánc, Kalinin vidékének horovodjai (három változatban). Ezeket a táncokat T. A. Usztinova jegyezte fel. Négyes, hat változatban (jaroszlavi tartomány, danilovi körzet, Csrkiliovo falujából, 1940) F. A. Szudarkina feljegyzésében. Ezután V. V. Okunyeva három Kalinin-vidéki horovod és hat Négyes feldolgozása, majd a Kicsi nyárfa és a Fenn a hegyen... táncfeldolgozások következnek; a továbbiakban Sz. O. Rudnyevának Elvetettük hajnalban a köest... c. feldolgozása és Komlót be szívesen ültet a lány... c. koreográfiája. Végül pedig a moszkvai Október körzet Uttörő háza leánykoreográfiai körének összeállításában (V. V. Okunyeva lejegyzésében) Elmegyek, elmegyek... c. tánc zárják le a táncközlések sorát.

T. A. Usztinova Az orosz tánc elemei c. cikkében az orosz tánc legjellegzetesebb lépésformáit mutatja be; ezt folytatja V. V. Okunyeva Az orosz táncelemek változatai c. tizenegy lépésváltozatot tartalmazó leírásában. Legvégül huszonkilenc táncdallamot találunk, a hozzájuk tartozó szövegekkel együtt. A dallamok közül tizenhárom énekhangra, tizenhat pedig zongorára van alkalmazva.

A viselet leírásának szemléltetésére (négy lap terjedelemben) azok szabásmintáját és legjellegzetesebb díszítőelemeit is közli a könyv.

A szöveges táncleírások között található terrajzok a koreográfiák könnyebb megértését szolgálják.

Igen nagy szükség volt Okunyeva Orosz népi táncok c. könyvének magyarnyelvű kiadására. Ez az első idegen népitánc kiadvány magyar fordításban. A könyv célja, hogy a táncpedagógusok munkáját megkönnyítse a gyermekkoreográfiai körökben, a szovjet pedagógia célkitűzéseinek megfelelően. Számos tanácsot ad az orosz népi táncok módszeres tanítására. A könyv, a fent említett gyakorlati szempontok figyelembevételével, tudományos hitelességgel felgyűjtött eredeti népi táncokat és az eredeti gyűjtések alapján készült feldolgozásokat tartalmaz, tehát nemcsak gyakorlati célokat szolgál, hanem a tudományos tánc kutatás számára is forrásértékű.

A kiadványban közölt cikkekből megtudjuk, hogy milyen döntő szerepe van a népi tánc megszerettetésének, a táncművészeti nevelésnek a gyermek fejlődésében. A művészi nevelést már a zsenge gyermekkorban kell megkezdeni, hogy a gyermek alkotó és kifejező készsége helyes irányban bontakozzék ki. A jól végzett nevelés pedig eredménnyel jár, amit a gyermekművészek — előadók és alkotók — a könyvben is igazolnak.

Igen értékesek azok a rövid tanulmányok, amelyek az orosz horovodok stílusával, valamint az orosz népi táncok legjellegzetesebb motívumaival ismertetnek meg. Sokat tanulhatunk belőlük az orosz népi táncok előadásmódjára vonatkozóan is. A táncleírások gyakorlatilag jól felhasználhatók.

Végeredményben Okunyeva alapos felkészültséggel és igen gondosan állította össze művét és könyvével igen nagy szolgálatot tesz az orosz népi táncok, a táncstílus és táncjelleg megismertetése terén.

Kívánatos lenne, hogy mielőbb magyar vonatkozásban is hasonló munka jelenjék meg, amely a gyermekek művészi nevelésébe a magyar gyermektáncokat hiteles eredeti anyaggal és módszeres felkészültséggel iktatja be.

Lugossy Emma

A NÉPI DEMOKRÁCIÁK NÉPRAJZI IRODALMA

Az 1950—51. évben megjelent csehszlovák könyvek és folyóiratok

Az 1950-es és 1951-es években gazdag és jelentős anyaggal gyarapodott a csehszlovák néprajzi irodalom. A két esztendő alatt megjelent új könyvek és folyóiratok tartalmukkal nemcsak a csehszlovák néprajz haladó hagyományaiba kapcsolódó új anyagot, új mondanivalót közölnek, hanem mindezt olyan formában és olyan módon, hogy az a széles néptömegek közkincsévé is váljék. Az elmúlt két esztendőben megjelent könyvek és folyóiratok nagy jelentőségét elsősorban éppen abban kell látunk, hogy példát mutatnak arra, miképpen lehet az egyes tudományok kutatásainak eredményeit a dolgozók egyre nagyobb érdeklődésének kielégítésére felhasználni anélkül, hogy ez a tudományos igény rovására történnék. Az alábbiakban az említett években megjelent olyan néprajzi vonatkozású könyvekről és folyóiratokról számolunk be, amelyek az Országos Néprajzi Múzeum, illetve a balassagyarmati Palóc Múzeum könyvtárában rendelkezésünkre állnak. Az alább ismertetett kiadványokon kívül még más alkotások is megjelentek Csehszlovákiában, amelyek azonban nem jutottak el hozzánk, főleg azért, mert megjelenésük után rövid néhány hónapon belül elfogytak.

Slovenské ľudové piesne (Szlovák népdalok), kiadta a bratislaviai szlovák egyetem népdalintézete 1950-ben, dr. Konstantin Hudec egy. tanár szerkesztésében. A gyűjtemény, amely a hatoldalas bevezető tanulmányon kívül 373 dallamot közöl, első kötete egy tervezett kiadványsorozatnak. A szerkesztő szerint ugyanis a szlovák népdalintézet 20.000 szlovák népdal kiadását tervezi.

Hornácko ve zpěvu, hudbě a tanci (A Felföld éneken, zenészen és táncban). Kiadásra előkészítette és a dallamokat kiválogatta JuDr. Ladislav Rutte, a fényképeket készítette Oldřich Straka, 103 lap. Kiadta a Svit könyvkiadó, 1950. Az izléses kiállítású könyvet 13 oldalas tanulmány vezeti be, amely bemutatja azt a vidéket, ahonnan a közölt dallamok származnak, ismerteti a dallamok életét, a zenészeket, azok improvizáló készségét, a hangszereket stb. A közölt 38 dallamot a bevezető szövegen kívül 38 művészi fénykép magyarozza.

Jozef Jerga, Svadba pod Tatrami (Lakodalom a Táttra alatt) Illusztrálta Vladimír Droppa. 124 lap. Kiadta a Transcius kiadó Liptószentmiklóson, 1950. A könyv, amely a cím szerint néprajzi monográfia színes illusztrációkkal tarkítva és magyarozva, riportszerűen mutatja be a vidék jellegzetes lakodalmi szokásait.

Karel Plicka — Frantiček Volf — Karel Svolný, Česky rok v pohádkách, písniích, hrách a tanečích, říkadlech a hádankách (A cseh esztendő a mesékben, a dalokban, a játékokban és táncokban, mondókákban és találós kérdésekben) Létó (Nyár). 422 lap, 158 színes ábra. Prága, 1950. A könyv második kötete egy négyrészes sorozatnak, amely az esztendő egyes napjaihoz, ünnepeihez fűződő meséket, dalokat, mondókákat közli. Kár, hogy a közölt anyagot magyarozó szokások leírása hiányzik a könyvből.

Heřman Landsfeld, Lidové hrněřství a džbánkářství (A népi fazekasság és korsósság). 341 lap, 72 képmelléklet és több szövegközi ábra. Orbis, Prága, 1950.

Landsfeld műve a csehszlovák agyagművészettel foglalkozik, és mondanivalóját négy fejezetben tárgyalja. Az első fejezet a mesterség történetét, a második a technológiáját, a harmadik a régi (habán) kerámiát, a negyedik pedig a fazekasság életét és szokásait ismerteti. Landsfeld hatalmas történeti anyagot felhasználó tanulmánya tankönyv minden néprajzkutató számára, aki az agyagművészettel foglalkozik.

František Graus, Český obchod se suknem ve 14. a počátkem 15. století (A cseh szövetereskedelem a XIV. században és a XV. század elején). K otázce významu středověkého obchodu (A középkori kereskedelem kérdéséhez.) 127 lap, Prága, 1950. Graus, a marxista történész munkája voltaképpen nem néprajzi tanulmány, mégis a viseletkutatáshoz szinte nélkülözhetetlen, annál is inkább, mert több példával az egykorú magyarországi viszonyokra is utal.

Jiří Neustupný, Otázky dnešního musejnictví (A mai múzeum kérdése.) 212 lap, 16 képpoldal. Orbis, Prága, 1950. (A könyvet az Ethnographia 1951. 3—4. számában ismertettük.)

Čeněk Zíbrt, Veselé chvíle v životě lidu českého (Vidám pillanatok a cseh nép életében). Sajtó alá rendezte, kiegészítette, jegyzetekkel és névmutatóval ellátta Zdena Hochová-Brožíková. 642 lap, 195 szövegközi ábra. Prága, 1950. Zíbrt, a kultúrtörténész és néprajzkutató az esztendő egyes napjaihoz kapcsolódó szokások összegyűjtésével és közlésével végzett rendkívül értékes munkát a cseh folklór területén. Kutatásainak eredményei több kiadásban jelentek meg. Ez a kötet, amely Zíbrt egész életművét összefoglalja, nyolc fejezetben azt a gazdag szokásanyagot közli, amely a történeti adatokkal együtt a napfény évekhez fűződő cseh dramatikus népszokások összehasonlítására alkalmas teljes anyagát tárja elének.

Marie Vělena, Bulharské národní kroje a výšivky (Bolgár népviseletek és hímzések). 18 oldal bevezető szöveg, 60+20 lap színes képmelléklet. Prága, 1951. A bevezető szöveg ismerteti a bolgár népviselet történeti kialakulását, az egyes viseleti darabok funkcióját, díszítését, a ruházat földrajzi, gazdasági és szociális faktorait, etnikai különbözőségeit. A viseleteket 60, a hímzéseket 20 színes nyomású lap mutatja be.

Emanuel Hercík, Československé lidové hry (Csehszlovák népi játékok). 62 lap, 176 színes tábla, 29 szövegközi tollrajz. Prága, 1951. A szerző 1919-ben kezdett foglalkozni a játékokkal (játékszerekkel). Könyve mintegy 30 esztendő kutatómunkájának az eredménye. A játékok készítése mintegy másfélszázados multjának, a legrégebb játékok történeti anyagának bemutatása során ismerteti a csehszlovák anyagot, majd a különböző népek játékait.

Božena Němcova, Národopisné obrázky z Čech (Néprajzi és úti képek Csehszlovákiából). 234 lap. Prága, 1951. Božena Němcova a XIX. század egyik legnagyobb cseh írója élénk érdeklődést tanúsított a népelet iránt. Megfigyelései túlnőttek az író érdeklődésén s írásaiban jelentős mennyiségű hiteles néprajzi adatot találunk. A kötetben a szerzőnek azok az írásai kerültek kiadásra, amelyek teljes egészükben értékes néprajzi és néprajzi adatoknak tekinthetők.

Három új csehszlovák folyóirat megjelenéséről is be kell számolnunk. Ezek közül új célkitűzéssel is kitérünk a **Radostná Země** (Boldog föld), amely 1951. óta negyedévenként jelenik meg Opavában. A folyóirat célja az, hogy közölje a Sziléziai Tanulmányi Intézet néprajzi kutatásainak azon eredményeit, amelyek főleg a munkásszálra vonatkoznak, különös tekintettel arra a néprajzi anyagra, amely a régi falunak szocialista faluvá való átalakulását igazolja. Foglalkozik a munkásmozgalmakkal, az osztályharcokkal, annak Osztava-vidéki dokumentumával. A folklorisztika területén a munkásfolklórra helyezi a súlyt, amely demonstrál-

ja a falusi osztályharcot, ennek régi hagyományait, a régi típusú és a modern ipari falvakban.

A **Radostná Země** első évfolyamának első száma az Osztrava-környéki bányák történetével, s annak néprajzi megnyilatkozásaival, a színhagyomány tanulmányozásának kérdéseivel stb. foglalkozik, népi szövegeket, népdalokat közöl. Egyik rovata kérdésekre válaszol és útmutatást ad arra, hogyan kell leírni a szóbeli hagyományanyagot; másik az irodalmat, harmadik a szakmai híryanagot ismerteti. A második számból a cseh folklórnak a sziléziai területen való feladatairól szóló tanulmányt emeljük ki, továbbá a sziléziai népi táncokról írt beszámolót, már csak azért is, mert itt a tánc és a zene együttes leírásának egyik figyelemreméltó módszerével találkozunk. A munkásfolklór kérdéseivel foglalkozik a harmadik szám első tanulmánya is. A többiek főleg a bányászok néprajzát ismertetik. Népművészeti szempontból figyelmet érdemel a XVIII. század első felének bányász-baltáit, illetve a bányász-balták nyelének díszítéseit ismertető cikk stb. A folyóirat eddig ismert három számának tartalma és gazdag képanyaga alkalmasnak ígérkezik arra, hogy a hazai munkásfolklór kutatásainkban is utat mutasson és jelentős módszertani tájékoztatót adjon.

A **Věci a Lidé** (Tárgyak és Emberek) című és az ipari és népi alkotásokkal foglalkozó prágai folyóiratnak 1951-ben ugyan már a harmadik évfolyama jelent meg, azonban — úgy látjuk — ennek ellenére szólnunk kell róla, mert a magyar néprajzkutatók körében ezideig ismeretlen volt. Az 1951. óta kezünkbe került számok főként a népviselettel, a népi hímzésekkel, általában a népi alkotásokkal, illetve azok továbbélésének problémáival foglalkoznak. Egy külön szám a Szovjetunió és Bulgária népművészetét ismerteti. A folyóirat minden közleményét gazdag és jó képanyag illusztrálja.

Pamiatky a Múzeá (Műemlékek és Múzeumok) címmel 1952-ben szlovák folyóirat jelent meg, amelynek az a célja, hogy a műemlékek védelmével és a múzeumok problémáival foglalkozzék. Az első számban **Lud. Bakoš** a művészeti és történeti emlékek megőrzéséről, **Václav Mencl** a szlovákiai építészeti emlékek jelentőségéről, **Jozef Šebek** az építészeti emlékek megvédésének gyakorlati módszereiről, **A. Güntherová** a szlovákiai műemlékek védelméről és azok mai feladatairól ír. Az „Aktualitások” című rovatban **Michail Márkuš** a szlovákiai múzeumok egyesületének életéről számol be.

Manga János

A NYUGAT NÉPRAJZI IRODALMA

A Hingston Quiggin: A Survey of Primitive Money. The Beginnings of Currency. XXII. + 344. lap, 32 t. London, 1949.

Attól az időtől kezdve, hogy a kapitalizmus a közvetlen csere egyszerű formáit végérvényesen a pénzgazdálkodás bonyolult viszonylataival cserélte fel, e bonyolult viszonyok tanulmányozására, a gazdasági törvényszerűségek kiismerésére és hatásainak megállapítására külön tudománynak kellett létrejönnie. E tudomány — a polgári közgazdaságtan — figyelmét már korán a bonyolult viszonyok legbonyolultabbja, a pénz felé irányította. A kérdés azonban megoldatlan maradt mindaddig, amíg Marx politikai gazdaságtanában, a kapitalista gazdasági rendszer elemzése során a pénz áru-természetét és jellegét ki nem mutatta. További problémaként azonban még mindig megmaradt az, hogy milyen kezdeti formákon keresztül alakult ki a mai pénz. „Mindenki tudja — írja Marx —, ha nem is tud egyebet, hogy az áruknak legszembetűnőbb ellentétben tarka természetes formáikkal, közös értékformájuk van — a pénzforma. Itt azonban azt kellene teljesíteni, amit a polgári gazdaságtan meg sem kísérelt, tudniillik kimutatni ennek a pénzformának az eredetét, vagyis nyomon követni az áruk értékviszonyában foglalt érték kifejezés fejlődését első jelentéktelennek látszó alakjától egészen

a vakító pénzformáig. Ezzel együtt eltűnik a pénz rejtélye is. (A tőke I. 57. Budapest, 1948.)

Míg tehát a pénz Marx munkássága alapján jellegét illetőleg már nem tekinthető rejtélynek, további problémaként fennmaradt azonban „az áruk értékviszonyában foglalt érték kifejezés fejlődése” s ez a probléma még a mai napig sem tisztázódott teljesen. Erthető tehát, ha polgári tudósok, akik számára a pénz még mindig rejtélyt jelent, szívesen foglalkoznak a pénz kialakulásának kezdeti formáival, keletkezésének okául valamilyen ősi társadalmi szokást vagy mágikus-vallási hagyományt tételezve fel.

A pénz eredetének kérdéséhez, — mivel a legősibb állapotok és a prehistoria vizsgálata nem nyújt elég adatot, az etnográfia területén végzett kutatások, a gazdasági és társadalmi vonatkozásaiban vizsgált tárgyi anyag adhatja csak meg a kiinduló szempontokat. Ezt a feladatot lenne hivatva teljesíteni *Quiggin* munkája is, mely a vert pénz-érmék használatát megelőző gazdasági fejlődési fokozatok változatos csereszeközveivel, a jobb elnevezés híján „primitív pénz”-nek nevezett különböző pénzhelyettesítő eszközökkel foglalkozik. Szerinte a korábbi összefoglaló munkákban a primitív pénz problémáit annyira összezavarták, eredményeikben annyira irodalmi belátáson alapuló és nem a tárgyból adódó következtetésekre jutottak, hogy szükségesnek látszott tisztán a műzeumi tárgyak és újabb, terepen végzett kutatások alapján magából az anyagból adódó és helyesnek bizonyuló következtetéseken felépített összefoglaló munka megírása. Ez a szigorú „objektivitásra” való törekvés az egész munkát jellemzi, azonban a polgári közgazdaságtan által misztifikált pénzfogalomból kiindulva *Quiggin* is szinte misztikus előfeltételek alapján kísérli meg a rendelkezésére álló hatalmas anyag segítségével a primitív pénz kérdéseit megvilágítani. Kifejti, hogy ismert pénzformák különösen az egészen kezdeti stádiumokban nehezen körülhatárolható kategóriákat alkotnak; ajándék- és cseretárgyak különböző formáiból bukkannak fel és mennek át homályos és nehezen kitapintható módon a jól ismert pénzformákba. A határvonalak teljesen bizonytalanok, sok esetben még azt sem tudjuk, hogy valóban pénzzel állunk-e szemben; éppen ezért helyesebb megkülönböztetésül a „primitív pénz” kifejezést használnunk, mely lényegében „pénzhelyettesítő eszközt” jelent. Mindezek alapján *Quiggin* egy polgári közgazdász véleményéhez csatlakozik, aki szerint lényegében „senki sem tudja, hogy a 'pénz' mit jelent és hogyan működik. Azt tudjuk ugyan, hogy mit jelent, ahol és amikor használjuk, de általános törvényei még a legbölcsebb bankár és közgazdász előtt is ismeretlenek”.

Ilyen fejtegetések után lát hozzá *Quiggin*, hogy az anyag csoportosításához szükséges kategóriák kérdését megvizsgálja. Ezek a kategóriák egyuttal történeti fejlődési fázisok is: a csere, a forgalom és a jelpénz fázisai, vagyis a javak egyszerű csereje, a közvetítő eszközök segítségével lebonolyított csere és végül a pénz (jel) segítségével véghezvitt csere. A behatóbb vizsgálat azonban megmutatja, hogy az ilyen kategóriák a pénz történetének megírásához szűkeek, merevek és az anyagot nemlétező keretek közé szorítják. A határok elmosódnak, a cseretárgy egyik kategóriából átnőhet a másikba, egyidejűleg lehet egyszerű használati tárgy, ékszer, forgalmi eszköz, pénz, vallási szimbólum vagy értékes ajándék is. Például Ugandában a hittérítők a megtérő acoliknak fémkeresztet adnak. A hívő acolik a keresztet elcserélik a didingákkal — kecskéért. A kereszt tehát vallási jelkép a misszionárius és az acoli számára, ugyanakkor az utóbbi szemében olyan dolog — pénz — is, amelyért kecskét vásárolhat. A didingák számára viszont a vallási jelleg már nem mond semmit, nekik csupán egyszerű cseretárgy, melyet ékszerként fejdszükön viselnek. A másik közkeletű csoportosítás, a „használati” és „jelpénz” fogalma is merevnek bizonyul, mivel számos példa van arra, hogy a forgalmi eszközként szereplő használati tárgyak pénzzé alakulnak és viszont. Így pl. Afrikában a kapa, dárdá stb. egyaránt szerepelhet pénzként, de egyszerű cseretárgyként is.

Ha a pénz aristotelesi megfogalmazásából indulunk ki, a primitív pénz esetében ismét nem jutunk megfelelő eredményre, mivel Aristoteles négy kritériuma: a pénz hordozhatósága, oszthatósága, tartóssága, felismerhetősége a természeti népek körében használatos pénzformák legnagyobb részére nem alkalmazható. Gondoljunk csak pl. a Yap-szigeti pénzre, ezek nagy kőkorongok, nagyságuk néha a két ölt is eléri, nehezen hordozhatók, nem is oszthatók, mégis, még a tenger fenekére süllyesztve is nemzedékeken keresztül megtartják korábbi értéküket. Ezeket a példákat lehetne szaporítani, az esetek nagy részében a négy aristotelesi követelménynek csak egyikével-másikkal állunk szemben és csak ritkán mind a négyvel. Ha azonban mégis előfordul, hogy ezek mindegyike megtalálható, mint pl. a kauri vagy a gyöngy esetében, még akkor is van *Quiggin* szerint valami belső tulajdonság, valami lényegbeli ismertetőjel is: ez a pénz társadalmi oldala, belső érték, amelyet a pénzként szereplő tárgy hírnév vagy különböző asszociá-

ciók, használat stb. útján szerez meg s ez teszi a tárgyat a társadalom számára kívánatosá, olyannyira, hogy pénzzé alakul át.

Ha a pénz eredetére vonatkozóan biztos választ kívánunk adni, a pénzként szereplő tárgyat minden vonatkozásban alaposan meg kell ismerni, formai tulajdonságain túlmenően a hozzáfűződő lokális magatartást is meg kell vizsgálni: teljes társadalmi környezetét, mágikus-vallási kapcsolatait is. Ebből az alapjában véve helyes előfeltevésekből kiindulva azonban nem jut el a kérdés végső tisztázásáig. Mivel mellőzi az elméleti kérdések tárgyalását, tisztán a gyakorlati oldalt tartva szem előtt, nem jut olyan következtetésekhez, melyek teljesen kielégítőek lennének és a pénz eredetének kérdését megoldanák. A különböző fejlettségi fokon álló népek pénzformáit vizsgálva, nem találja meg azt a közös alapot, amely ezeket pénzzé teszi, vagy amely alapján csak pénzt helyettesítő eszközről beszélhetünk; így végső soron idealista megállapításhoz jut: az aristotelesi meghatározások egyike-másika hiányozhat a természeti népek pénzformáinak esetében, egy azonban mindig lényeges marad és csak ennek megléte során beszélhetünk ténylegesen pénzről: ez pedig az emberi akarat, amely az illető tárgyat pénzként elfogadja. Ez szerinte a pénz társadalmi oldala.

Quiggin az eredet kérdésének tárgyalásánál új szempontot is felvet. A régebbi kutatók a pénz kialakulásában a csereéneket, a kereskedelmnek a kellelténél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. Nézete szerint azonban nem a csere a legdöntőbb tényező a pénz létrejöttében. A csere legközönségesebb tárgyai ugyanis rendszerint nem fejlődnek pénzzé s a legismertebb, pénzként használt tárgyak ritkán jelennek meg a mindennapi csereben. Arra a következtetésre jut, hogy a pénz keletkezésében két társadalmi momentum játszik jelentős szerepet, ezek: a házassági ajándék és a vérbosszú-váltásdíj (Brautpreis, Wergeld). Nőért ugyanis nem mindig adhatnak nőt cserébe és a kioltott életet sem helyettesíthetik más élettel, ezért valamely ajándék adására kerül sor és ez az ajándék idővel konvencionálissá válik, meghatározott, állandó értéket képvisel. Ez az érték meghatározás *Quiggin* szerint az első lépés megtétele a pénz felé. Ebből fejlődnek ki azután a csereeszközök, melyek formái számos változatot mutathatnak fel.

A pénzt pénzzé tevő tulajdonságok mellett lényeges még az is, hogy a pénzként használt tárgy ne helyi készítmény legyen, vagy ha mégis az, akkor is egy bizonyos vidék vagy speciális csoport készítménye legyen; ehhez járul azután a már említett társadalmi tulajdonság, a pénz „belső lényege”, vallási vagy mágikus jelleg stb. Ahhoz azonban, hogy az így kialakult „primitív pénz” valóban pénzzé váljék, meg kell felelnie a négy aristotelesi feltételnek is. Ezek a feltételek a természeti népek pénze esetében csak a kaurinál, gyöngynél és a fémeknél található meg, minden egyéb értékmértőt tehát „primitív pénznek”, vagyis pénz helyettesítő eszköznek kell tekintenünk. A fejlődés a fém irányába mutat, mely kezdetben még használati tárgyként szerepel, később amorifá válik, értéke már csak fémsúlyában rejlik. Ezekből lesznek a manillák, karikapénzek, keresztek, fémrudak, míg végül a meghatározott súlyú és veretű érmék megjelenésével véget ér a pénz előtörténete.

Quiggin ezután a különböző primitív pénzformákat földrajzi csoportosítás alapján tárgyalja és Afrika, Océánia, Ázsia, Amerika tárgyalása mellett az őskori Európa régészeti hagyatékából ismert formákat is felsorolja. Külön csoportba veszi a kaurit és a gyöngyöt, mivel ezek mindenütt elterjedtek s használatuk is mindenütt kimutatható. Ezt a csoportosítást az anyag heterogénsége mellett az is indokolja, hogy szerinte a pénz anyagi megjelenési formája lokális, földrajzi tényezőktől függ és fejlődése is anthropogeográfikus.

A munka tankönyvnek készült, egyetemi hallgatók számára íródott. Ezért és az anyag nagysága miatt is minden egyes fejezetét az egyes területek specialistái ellenőrizték. Adatai kétségtelenül hitelesek, erről néhány forrás átnézése során meggyőződhattünk. Egészben véve *Quiggin* munkája ma a természeti népek pénzéről jó összefoglalásnak tekinthető, adatai és bibliográfiája a részletkutatás számára is kiindulópontul szolgálhat. Súlyos hibája azonban, hogy idegen, nem angolnyelvű irodalmat alig használ és elismerten jó monográfiákat, egy-két kivételtől eltekintve, mint pl. Thilenius, Schurz, szinte teljesen figyelmen kívül hagy. Alapvető hiányosságként kell azt is megemlítenünk, hogy az adatok felsorolásán és egymás mellé helyezésén túlmenően a pénz eredetére vonatkozólag a könyv elővasása után hitelt érdemlő pozitívumot nem tudunk leszűnni, következtetései csupán feltevések, melyeket az anyag kellőképpen nem bizonyít. Ezt a hiányosságot elsősorban kutatási módszerének kell tulajdonítanunk. Bár megállapítja bevezetőjében, hogy a tárgyi anyagot minden rávonatkozó adattal együtt kell szemlélünk, hogy lényegét kideríthessük, ez a szempont valójában elsikkad. Helyette nem marad más, mint múzeumi tárgyak bemutatása, néhány rájuk vonatkozó adattal kiegészítve.

szítve, a „primitív pénz” szerepének konkrét körülmények között történő bemutatása nélkül

Végkövetkeztetése így a menyasszonyért fizetett ellenérték és a vérbosszú-váltásdíj konvencionálissá válásáról sem állhatja meg általánosságban a helyét. Azokon a területeken, ahol a munka túlsúlya a nőre nehezedik s ezért a nő munkaerejének társadalmilag meghatározott értéke van, ott a menyasszony-ajándék, mivel valamely közösséget meghatározott mennyiségű emberi munkaerő elvesztése miatt kárpótol, a pénz kialakulásában szerepet játszhat. Ez juthat kifejezésre a vérbosszú-váltásdíj fizetési rendszerében is, mely a közösségből kiesett munkaerő ellenértékének felelhetne meg. Mindkét szempont azonban túlságosan helyi jelentőségű ahhoz, hogy a pénz általános fejlődésmenetének ábrázolásánál kiindulásként szolgálhasson.

Mindezeket figyelembe véve, *Quiggin* munkáját elsősorban múzeológiai szempontok alapján tartjuk figyelemreméltónak és a pénzformák tárgyi oldalát tekintve hasznos összefoglalásnak.

G. Nagy Piroska

Schlosser, Katesa, Propheten in Afrika. Kulturgeschichtliche Forschungen 3. Band. 426 oldal. Braunschweig, 1949.

A két világháború közötti időkben — az angolszász néprajztudományak a gyarmati adminisztráció kérdései felé való fordulása következményeként — elsősorban angol, majd német etnográfusok erős érdeklődést tanúsítottak a különböző földrészekeken nagy számban feltűnő profétikus mozgalmak iránt. Összefoglaló könyvek és tanulmányok egész sorozata gyűjtötte össze az anyagot és kísérte meg annak értékelését, egyúttal hasznosítását is a gyarmati adminisztráció érdekeinek kedvéért. Ezeknek az összefoglaló munkáknak a sorába tartozik a nyugat-németországi Katesa *Schlosser* vaskos és sok adatot értékesítő könyve is, mely a vonatkozó irodalmi anyag gondos áttanulmányozása után kézikönyvszerűen összegezte mindazt, amit az afrikai profétizmusról tudunk.

A szerző az anyagot három nagy csoportba osztva tárgyalja és ez a három nagy csoport Afrika közé-múltjának és jelenének vallási viszonyait tükrözi. Első csoport *Schlossernál* az autochton afrikai vallások alapján álló proféták csoportja, melyeknek száma viszonylag kicsi. Ennél terjedelmében és hatásában — ismereteink szerint — jelentősebbek az Iszlám különböző, főleg szudáni és észak-afrikai profétái, míg legszámosabbaknak és legjelentősebbeknek a missziós-kereszténység gondolatkörében mozgó proféták bizonyulnak.

E három nagy csoporton belül *Schlosser* földrajzi, majd időrendi beosztást alkalmaz. Az Iszlám profétáinak tárgyalásánál pl. északnyugatafrikai, középszudáni és északkeletafrikai területeket vizsgál. Az időrend a gyarmati hódítás nagy periódusaihoz kapcsolódik; az így természetesen adódó időegységek: 1. az arab uralom, 2. az európai gyarmatosítás kezdete, 3. a teljes európai gyarmatosítás. Ez az időbeosztás földrajzi övezetekként változik: Észak-Afrikában és általában az Iszlám által befolyásolt területeken a mohamedanizmus előnyomulása elleni küzdelem a jelentős (pl. a berber proféták esetében).

Mindenegyik nagy vallási csoport profétáinak tárgyalása után *Schlosser* összefoglalja a proféták és mozgalmak esetében jelentkező egyes jellegzetességeket, vonásokat; szempontjai itt A) vallásiak és szociológiaiak, B) politikaiak. E két szemponton belül az egyes mozzanatok, vonásokat statisztikaszzerűen vizsgálja, nyilván a jellegzetességek könnyebb megállapításának kedvéért; felsorolva pl., hogy a proféták közül hányan mutattak európai, ill. arabellenes beállítottságot, hányan okozták közvetve vagy közvetlenül európaiaknak vagy saját törzstársaiknak halálát, milyen nagy tömegeket tudott a proféta megmozgatni, öröklődött-e a profétaság, tulajdonítottak-e a profétáknak gyógyítóerőt, kapcsolatban állottak-e az ősök szellemeivel, hirdették-e a halottak feltámasztását stb.

Könyvének lezárásaként *Schlosser* következtetéseket von le a proféták társadalmi, rassz-antropológiai, kulturális, pszichológiai stb. jellegzetességeiből és megállapítja, hogy fellépésük oka az esetek túlnyomó többségében gazdasági és politikai természetű, míg csak vallási indítékokkal a legritkább esetben találkozunk.

Összegezve: *Schlosser* munkája a vonatkozó irodalom alapos áttanulmányozásán, annak tömör formába öntésén alapszik. A proféták és mozgalmak kézikönyvszerű tárgyalása használható, megbízható kiinduló ponttá teszi; elősegíti, hogy a földrész profétamozgalmait mind összességükben, mind egyes részeiben tovább vizsgálhassuk. Legfőbb hiányossága, hogy az adatok értékelésével mindössze tíz oldalon foglalkozik és ez a

megelőző kimerítő tárgyalás ellenére sem rendelkezik elegendő meggyőző erővel. A vonatkozó marxista irodalom ismeretének teljes hiánya egyúttal magyarázza azt is, hogy — ha *Schlosser* a tényeket ismerve egyes okokat meg is látott és ha a profétizmus okának a gazdasági és politikai viszonyokat is tartja, — ennek módszeres kifejtését, az okok és következmények egymásba kapcsolódását már nem képes megadni.

Számunkra a könyv polgári objektivitása ellenére mind néprajzi, mind gyarmatosítástörténeti szempontból hasznos; újabb adatokkal erősíti meg azt a nézetünket, hogy proféta-mozgalmak gazdasági és politikai megrázkódtatások idején jönnek létre s a vallás itt csupán ideológiai háttérként szerepel; hogy az osztálytársadalom fejlettségének kezdeti fokán a forradalmi változtatásra irányuló törekvésnek szükségszerűen vallási síkon kell kibontakoznia. A gyarmati népek kultúrája egy speciális területének vizsgálata túlmenően egyúttal újból bizonyítja azt is, hogy „a vallási nyomorúság egyrészt a valóságos nyomorúság kifejezése, másrészt tiltakozás a valóságos nyomorúság ellen. A vallás az elnyomott teremtmény sóhaja...” (*Marx K.*: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Ges. Schriften. I. B. 384—5. Stuttgart 1913.) Adatai megmutatják, hogy Afrika gyarmati népei, főleg az európai hódítás kezdeti időszakában az elnyomás iránti gyűlöletüket, a felszabadulásra irányuló törekvéseiket vallásos megfogalmazásban fejezték ki, de mutatja azt is, hogy a misztikus szólamok mögött ott áll az elnyomott nép törhetetlen szabadságvágya is, mely idővel leveti a vallás álcáját és nyíltan az osztályharc mezejére lép.

Bodrogi Tibor

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közzlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhez orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és a szerkesztőséggel kapcsolatos levelezések a szerkesztőség címére (Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40.) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címezendő.

A folyóirat és 1949-től megjelent évfolyami megrendelhetők a **Posta Központi Hírlapirodánál** (Budapest, V., József-nádor-tér 1. Csekkzámlaszám: 61.256.). Évi előfizetési díj 24 forint. Egy évfolyam ára megjelenés után 30 forint.

Az *Ethnographia* 1949. előtt megjelent évfolyamaira a **Magyar Néprajzi Társaság titkársága** (Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40., Távb.: 331—142. Csekkzámlaszám: 3019.) ad felvilágosítást.

A kiadásért felel: Mestyán János — Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat beérkezett: 1952. VIII. 12. — Példányszám: 700

Terjedelem: 22¹/₄ (A/5) iv + 3 melléklet, 50 ábra

HIBAJEGYZÉK

Oldal	Nyomtatva	Helyesen
140	1. Vámos Gáspárné Lázár Erzsza 2. Gáspár Mártonné Kis Jankó Bori	1. Gáspár Mártonné Kis Jankó Bori 2. Vámos Gáspárné Lázár Erzsza
149	—	a kép megfordítandó

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

Главный редактор — Rédacteur en chef:

ORTUTAY GYULA

Редакционная Комиссия — Membres de la rédaction:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VARGYAS LAJOS

Редактор — Rédacteur:

BALASSA IVÁN

В настоящем журнале обсуждаются принципиальные вопросы этнографии, публикуются результаты исследований в области этнографии венгерского народа, соседних и родственных с венгерским народов. О опубликованном в Этнографии статьям приложены резюме на русском, французском, английском и немецком языках.

Рукописи, рецензии и письма в редакцию посылаются в адрес редакции: Будапешт, VIII, Ул. Кеньвеш Кальман д. № 40. Переписка, касающаяся Венгерского этнографического общества, направляется в секретариат общества (там же).

Абонемент: Предприятие по внешней торговле книг и журналов «Kultúra» Будапешт, VI, ул. Сталина, д. № 21. (т. ч. № 45-790-057-50-032) или заграничные представительства. Подписная цена: 24.- форинтов в г.-

Le programme du présent périodique comprend la discussion des questions relatives à l'ethnographie, ainsi que la publication des résultats des recherches ethnographiques concernant le peuple hongrois et les peuples voisins ou apparentés. Les articles publiés dans cette Revue sont suivis de résumés en langue russe, française, anglaise ou allemande.

On est prié de bien vouloir adresser les manuscrits et les ouvrages devant faire l'objet d'un compte-rendu, ainsi que toute correspondance concernant la rédaction, à la rédaction de l'Ethnographia: Musée d'Ethnographie, Budapest, (Könyves Kálmán-körút 40.). Le courrier de la Société d'Ethnographie Hongroise, les réclamations éventuelles et les ouvrages d'échange sont à adresser au Secrétariat de cette même société.

Abonnements: Entreprise du Commerce Extérieur des Livres et Journaux «Kultúra» (Budapest, VI. Sztálin-út 21. Compte-courant № 45-790-057-50-032) ou à l'étranger chez tous les représentants ou dépositaires. Le prix de l'abonnement est de 24.— forints par an.

This Review treats of and comments upon major problems of Ethnology and brings discussion on the research work with special regard to the Hungarian, the neighbouring, and kindred peoples. The articles published contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters to the editor should be sent to the following address: Ethnographical Museum, 40. Könyves Kálmán-körút, Budapest VIII. Correspondence concerning the publishers or the Hungarian Ethnographical Society should be mailed to the Secretary of that Society, address as above.

Subscription orders to be placed with: «Kultúra» Commercial Undertaking for the Export of Books and Journals, 21, Sztálin-út, Budapest VI. (A. c. No. 45-790-057-50-032). or with their representatives abroad.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАД ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40.

VOL: LXIII

1952.

1—2.

СОДЕРЖАНИЕ SOMMAIRE

- 60e летний юбилей дня рождения Матьяса Ракоши является великим источником нового венгерского декоративного искусства.
Le 60e anniversaire de la naissance du camarade Mathias Rákosi — puissante source de l'essor des nouveaux arts décoratifs hongrois 1— 9

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ — ÉTUDES

- Kresz Mária*: Ход развития нашего народного декоративного искусства. — Les tendances dominantes de l'évolution de l'art populaire hongrois. 10— 43
Sz. G. Grigorjev-Eszrely: Современный чувашский фольклор. — Le folklore tchouvache d'aujourd'hui 44— 62
Manga János: Об этнографических исследованиях общественной точки зрения. — Zu den ethnologischen Forschungen soziologischer Richtung 63— 82
K. Csilléry Klára: Наброски о культуре жилищ в Тисзаигаре. — Essai sur le mobilier de Tiszaigar 83—111

СООБЩЕНИЕ ДАННЫХ — DOCUMENTATION

- Solymos Ede*: О рыболовстве на озере Веленце. — Über die Fischerei am Velence-See 112—126
Luby Margit: Шляпное валяное ремесло. — Der handgearbeitete Filzhut. III. 127—138
Dajaszázné Dietz Vilma: Данные из жизни рисовальщиц местности Мезекевешд. — Lebenslauf und Stilarten der Mezőkövesder Musterzeichnerinnen 139—155
Domokos Pál Péter: Мелодия одной народной баллады. — A ballad tune 156—160
Szűcs Sándor: Древние мотивы замечаемые в рисунках на орудиях пастухов. — Ancient decorative patterns on herdsmen's implements 160—166
Varga Gyula: Клейма скота в 1844 году в селе Кишмарья. — Viehmarken der Gemeinde Kismarja im Jahre 1944 167—170

К ИСТОРИИ ЭТНОГРАФИИ — CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE L'ETHNOGRAPHIE

- Balassa Iván*: Связь Венгерского Этнографического Музея с русской этнографической наукой (1841—1914). Res relations du Musée d'Ethnographie Hongroise avec l'ethnographie russe (1841—1914) 171—201

МУЗЕОЛОГИЯ — MUSÉOLOGIE

- Barabás Jenő*: Выставка румынского народного искусства в городе Дюле. 202
B. J.: Критика этнографических выставок. 202—203
Janduskin Sz.: Краеведческий музей Чувашской АССР 203

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗВЕСТИЯ NOUVELLES ETHNOGRAPHIQUES

РЕЦЕНЗИЯ — REVUE LITTÉRAIRE

ETHNOGRAPHIA

A'MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXIII. ÉVFOLYAM 3—4. SZÁM

BUDAPEST, 1952

Főszerkesztő:

ORTUTAY GYULA

Szerkesztőbizottság tagjai:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VARGYAS LAJOS

Szerkesztő:

BALASSA IVÁN

Felelős kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda. Budapest, V., József nádor-tér 1.
Távbeszélő: 180—850; csekk számlaszám: 61.256 „Ethnographia-előfizetés“

TARTALOM

Ortutay Gyula: Kodály Zoltán hetvenéves 257—262

Tanulmányok

Ortutay Gyula: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában 263—307

Diószegi Vilmos: A viaskodó táltosbika és a samán állatalakú élet-
lelke 308—357

Szendrey Ákos: Legényavatás 358—370

Adatközlések

Molnár Balázs: Adatok a komádi tanyák történetéhez és a tanyai
lakosság életmódjának mai átalakulásához 371—407

Fél Edít: Újabb szempontok a viselet kutatásához. (A test tech-
nikája 408—415

Bakó Ferenc: Az erdőhorvátai percc-sütő asszonyok 416—432

Beke Ödön: Ősi temetkezés nyelvi emléke a permii népeknél .. 432—433

Vitarovat

Balassa Iván: A szocialista élet falun történő építése néprajzi
kutatásának néhány kérdése 434—446

Adatok a néprajz történetéhez

— —: Móricz Zsigmond néprajzi gyűjtése 447—449

Boglár Lajos: XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában 449—462

Néprajzi múzeológia

A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Néprajzi Bizottságá-
nak határozatai a néprajzi kiállítások kérdésében 463—464

Lengyel Györgyi: Népművészetünk és iparművészetünk találko-
zása 464—466

Boross M.: Nagybudapest népművészetének kiállítása Rákospalotán 467—468

Szabó Mátyas: Néprajzi kiállítás Dörben 468—469

Balassa Iván: Termelőszövetkezeti kiállítás Karcagon 470

Maszlova G. Sz.—Faljejeva V. A.: A népi díszítőművészet és az
Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság ipar-
művészeti alkotásainak kiállítása 470—476

Néprajzi hírek

Barabás Jenő: Néprajzi munka 1951-ben 477—480

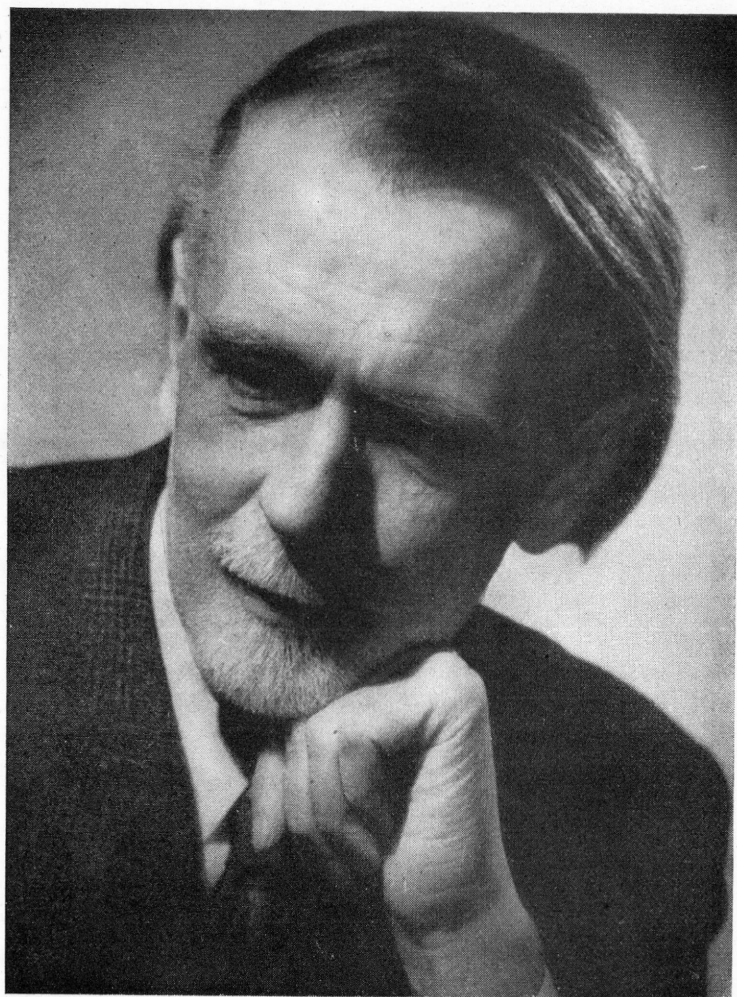
Balassa Iván: A termelőszövetkezeti munkaközösség munkája 480—483

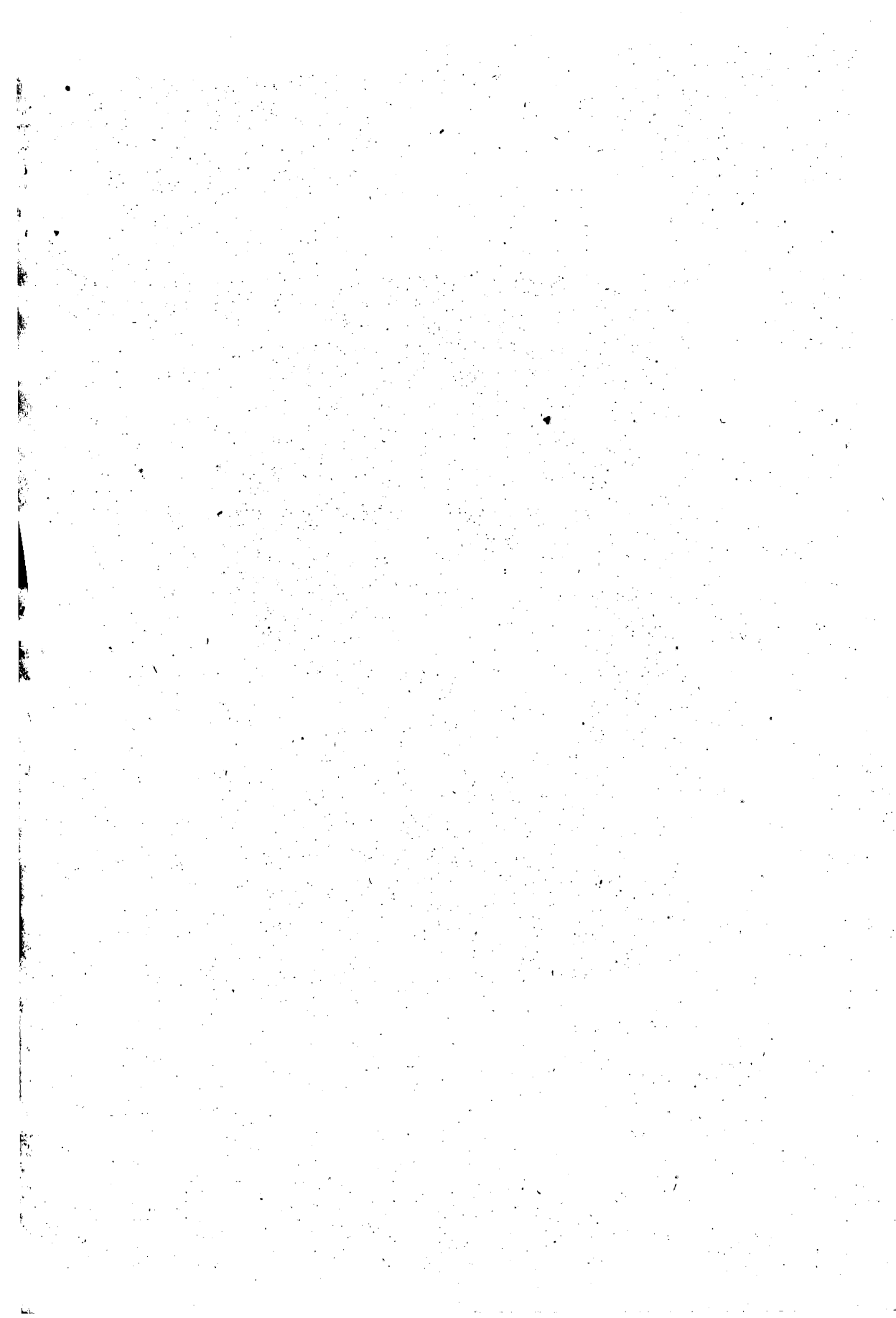
Rajeczky Benjamín: Új népzenekutató munka 483—484

Zsdankó T. A.: A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Inté-
zetének munkája 1951-ben 484—490

Könyvszemle

491—510

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXIII. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1952 * 3—4. SZÁM

Kodály Zoltán hetven éves

December 16-án ünnepel az egész magyar nép: Kodály Zoltán hetvenedik születése napját ünnepli. Éneklő ifjúságunk zengő kórusai szállnak felé, dolgozó népünk forró szeretete, a Párt és a kormány őszinte megbecsülése veszi körül. Az ünneplők sorába odaállunk mi is, a magyar néprajz munkásai, hiszen aligha lehetne soravenni, mi mindent köszönhet a magyar néprajz élete példájának, munkássága gazdag tanításainak, zeneművei gyökeres magyarságának, fájdalmat és erőt egybefogó harmóniáinak, klasszikus tisztaságú, nagyvonalú formáinak, mit köszönhet nevelői példaadásának s végül az is idekívánczozik e lapokra, mily sokat köszönhet folyóiratunk Kodály tudományos gyűjtő- és értelmező munkásságának, iránytmutató elvi tanulmányainak, mit köszönhet társaságunk, a Magyar Néprajzi Társaság védnökének: Kodály Zoltánnak. A jussunk hát bőven megvan arra, hogy e hetven évet ünneplő fordulón mi is forró szeretettel forduljunk tudományunk egyik legnagyobb mestere felé. Csakhogy ezzel a jussal élnünk is kellene, a magyar néprajz tudományának, *minden ágának s nemcsak a zene-folklórnak sokkal jobban kellene élnie azzal a páratlan lehetőséggel, hogy Bartók Béla nagy társa ma is közöttünk él és tanít élete művével, mindennapi példájával.* Jobban és elmélyültebben, szerveesebben bele kellene építenünk tudományunk gyakorlatába és elvi állásfoglalásaiba mindazt, amire Kodály tanít, hiszen maga sem fukarkodik részlettanulmányainak általános érvényű tételeit, általánosításait levonni. Ím, az évforduló emlékeztet bennünket ismét erre a kötelességünkre, s elsősorban arra hív fel mindnyájunkat, hogy tanuljunk alázattal és szenvedéllyel nagy mesterünktől. Társaságunk, folyóiratunk mostani szerény megemlékezése a nagy ünneplés nemzeti kórusában nem is más, csak néhány legfőbb tanulság megállapítása. Arra törekszünk e néhány sornyi írásban, hogy ezekre a legfőbb tanulságokra rámutassunk. További feladatunk lesz, hogy folyóiratunk konkrét elemző tanulmányok során vegye vizsgálóra Kodály történeti jelentőségű szerepét tudományunkban s e tanulmányok elemezzék mindazt a gazdag tanítást, amit Kodály ad egész folklorisztikánk, egész néprajzi szemléletünk számára. Ezek a megjelenendő tanulmányok róják majd le igazán hálánkat, s így kell teremtenie a magyar néprajznak nem egy-egy decenniumi emlékkönyvet, hanem mindegyre emlékeznie kell a gyűjtés és értelmezés minden munkaterületén útmutató szavaira. Így válik eleven erővé, így marad eleven emlékezés számunkra élete minden tanítása, így nevel magyarságra zeneköltészetének minden hangja.

Hogyan is fogalmazhatnók meg a legáltalánosabban Kodály Zoltán tanítását a magunk számára?

Kodály munkásságának (s ebben természetesen egész életműve egytestvér Bartók Béláéval!) számunkra egyik legjelentősebb eredménye a magyar népzene felfedezése, feltárása, majd tudományos elemzése. Kettejük műve (s nyomukban már tanítványok sora dolgozik), hogy a magyar népzene páratlan gazdagságú feltárása megtörtént. Jól tudjuk, hogy az európai népköltészeti kutatások szervezett megindulásában, sajnos, a magyar népköltészet feltárása, kiadása eléggé megkésétt. Többek között ennek a késésnek a következménye, hogy nemcsak Goethe nem vett tudomást népköltészetünk szépségéről, gazdagságáról, míg a délszláv epikáról rajongással emlékezik meg, hanem a magyar népköltészet általában eléggé ismeretlen maradt Európában s jóideig még a magyar gyűjtők is azt hitték, hogy már csak töredékeket, zilált formájú »adalékokat« találnak csupán. Liszt elmaradt zenei gyűjtőtűjtától kezdve különös balszerencse kíséri népi dallamaink gyűjtését s ezen a téren messze elmaradtunk még a szövegek lejegyzése mögött is. Igaz, voltak olyan kutatóink, akik nem tartották fontosnak a dallamok megörökítését, a népköltési gyűjtés során is csak irodalmi-esztétikai elvek vezették őket, mégis elmondhatjuk, hogy szinte kezdettől fogva, a komolyabb elméleti érdeklődés kialakulása óta szöveggyűjtőink és -közlőink világosan látták a szöveg és dallam népköltészeti egységét. Erdélyi János is határozottan utal erre; Arany Jánosnak nemcsak ezt a felfogását ismerjük, hanem öregkori emlékező »gyűjtését«, Pap Gyula meg 1865-ben egyenesen így ír:

»Ime mily hasznot tenne a Kisfaluditársaság (sic!) nemzeti zenésztűnknek, ha gondoskodnék a különböző lokalitások szerint a dallamok hangjegyre tevéseről! Hogy zeneszerzőink, kik többnyire városban lakva, hallhatnának olykor olykor egy, kristály tiszta hangot a nép ajkairól s istenesen neki feküdhethének a népzeneészet tanulmányának! Bizonyára sok gyöngy vesz így el a feledés tengerében. Aztán a népköltészetben a dallam annyira össze van forrva a szöveggel, hogy egymás nélkül nem is boncolandó...«¹

Kálmány Lajos kéziratoss levelezéséből tudjuk (Vikárhoz írta 1910. III. 4-én), hogy szívesen megtanulná tőle a dallamok fonográfra való felvételét. Sorolhatnók fel a példákat, hogy legjava szöveggyűjtőink tisztában voltak munkájuk hiányosságával, a dallam és szöveg összefüggésének jelentőségével. Mindez azonban nem vígasztalhat bennűnket a tényleges elmaradásunkért. S Vikár nagyérdemű kezdeményezése, agitációja, gyűjtőmunkája után Kodályé és Bartók Béláé az érdem népzeneünk feltárásában, Kodályé s Bartóké az érdem, hogy e téren volt elmaradottságunkat nemcsak megszüntették, hanem a magyar népzeneekutatás világszerte példája lett az általános zene-folklorisztikának. Pedig ez a példaadó, áldozatos munka, mely közel félévszázada, 1905-ben indult Kodály mátyusföldi gyűjtésével (folyóiratunk még abban az évben közölte is), nagy harcok közepette: az uralkodó reakciós, majd fasiszta körök ellenzése, gyűlölete közben folyt s az úri Magyarország, a »középosztály« teljes értetlenséggel, nem egyszer felháborodott ellenszennvel kísérté munkásságukat. Munkájukat a magyar és a szomszédos népek ádá sovinizmusa is támadta, ahelyett, hogy megértették volna ebben a munkában az igaz patriotizmust és az igaz nemzetköziséget.

¹ *Pap Gyula*: Palóc népköltemények. Sárospatak, 1865. XVII—XVIII. Pap kötetének megjelenését különben Erdélyi támogatta személyes tekintélyével.

Hogy mennyire magukra hagyottan dolgoztak, azt mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy Kodály már 1913-ban Bartók Bélával együtt benyújtja a Kisfaludy-Társasághoz az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét s már ekkor jelenthetik, hogy kiadásra váró anyaguk öt-hat kötetet tenne ki² — s ennek az anyagnak a kiadására, a kiadás megszervezésére várniok kellett hazánk felszabadulásáig, amikor a Párt művelődéspolitikájának segítségével végre rendszeresen folyhatott a hatalmas anyag feldolgozása s megkezdődhetett a hatalmas anyag publikálása a Magyar Népzene Tára első kötetével.

Kodályék még 1913-ban, látva a magyar népzene ügyének teljes elhanyagolását minden hivatalos tényező részéről, s ugyanakkor látva népzeneink páratlan kincseit, érthető keserőséggel fakadtak ki felterjesztésükben: »Így állunk ma, szegényen, minden gazdagságunk mellett. Ha azt kérdi valaki: hol az a magyar zene, melynek híre megjárta a világot? nem tudunk rámutatni.«³ Ma már egész dolgozó népünk szeretete, tanulmánygyó érdeklődése fogadja Kodály munkáját, ma már nincs különbség a dolgozó nép álláspontja s a »hivatalos« álláspont, a kormányzati álláspont között.

De nemcsak ezt a tanulságot meríthetjük ebből a néprajztörténeti emlékeztetőből. Kodály gyűjtőmunkája másra is megtanít. Van e gyűjtőmunkának egy általános elvi tanulsága is. Mégpedig az a tanulság, amire a marxizmus-leninizmus klasszikusai is állandóan figyelmeztetnek bennünket: az elmélet és gyakorlat egymástól való elválaszthatatlanságának jelentősége bontakozik ki előttünk Kodály Zoltán életművéből. Valóban beszélni sem lehetett a magyar népzeneire vonatkozó tudományos tételek, általánosítások megfogalmazásáról, a magyar népzene történeti kérdéseinek feltárásáról mindaddig, amíg gyűjtőmunkájuk s a gyűjtés anyagát állandóan rendszerező gyakorlatuk ki nem alakult. A néprajz, sok más tudománynál inkább, azok közé a tudományok közé tartozik, amelyekben az elmélet és a gyakorlat állandó, dialektikus kölcsönhatását tapasztaljuk. A jó elméleti tételek segítenek a jobb módszerű gyűjtőmunka kialakításában s a gyűjtőmunka során állandóan módunk van elméleti megállapításainkat újra és újra korrigálni, pontosabbá tenni. Ez az állandó dialektikus kölcsönhatás az elmélet és gyakorlat között klasszikus tisztaságban bontakozik ki Kodály Zoltán (és mellette természetesen mindig gondolunk Bartók Bélára is!) munkásságában.

Még ma is gyakori hazánkban a konkrét gyűjtőmunkától elszakadt, íróasztal melletti elmélet-gyártás vagy az elméleti munkától idegenkedő s csupán a gyűjtésre és közlésre kész magatartás. Éppen Kodály Zoltán példája mutatja, hogy mind a két álláspont hibás, az elmélet és gyakorlat elválaszthatatlan, egymásraható dialektikus egysége nélkül tudományunkban előrehaladást el nem érhetünk. Különösen ma kell megfogadnunk Kodály életművének ezt a nagyjelentőségű tanítását, azt a tanítást, amely annyira megegyezik a marxizmus-leninizmus egyik legalapvetőbb tételével. Hiszen ma szemünk láttára megy vége népünk anyagi kultúrájában, társadalmi szerkezetében, egész művelődésében eddig soha nem látott erejű és mértékű változás. Ennek a változásnak tényeit is regisztrálnunk kell gyűjtőmunkánkkal, de kötelességünk tudományunk gazdagítása olyan elvi tételekkel, olyan törvényszerűségek felismerésével, amelyekre éppen ez az új gyűjtő és feltáró munka nyithatja rá szemünket. Mezőgazdaságunk szocialista átalakulása,

² Ethn. XXIV (1913), 313 kk.

³ U. o. 314.

a gazdasági néprajz és a folklorisztika számára új meg új feladatok sorát jelenti, s itt áll előttünk feladatként a munkásfolklor kérdése, amelynek gyűjtésében még csak az első tétova lépéseket tettük meg. Kodály Zoltán életművéből éppen azt kell megtanulnunk, hogyan épül szerves összefonódottságban, egymást segítve és fejlesztve a gyűjtőmunka és az elméleti kutatás. Gyűjtőmunkássága és elméleti tanulmányai egymástól elválaszthatatlan egészet jelentenek. Egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Ezt az egységet és teljességet, az elmélet és gyakorlat ilyen összefonódottságát kell legfőbb követelményként magunk elé állítanunk.

A másik általánosabb érvényű tanulság, amelyre Kodály Zoltán életműve bennünket figyelmeztet, Kodály tudományos módszerének történeti jellege. A kérdéseket sohasem elvont általánosságban, metafizikusan tette fel, hanem a magyar népzene formáinak vizsgálata során kialakította azt a történeti módszert, amely eleve szemben állott a távlattalan, romantikus narodnyik elképzelésekkel. Tanulmányainak egyik legnagyobb érdeme, hogy ezt a történeti módszert — jóval következetesebben, mint szövegfolkloristáink, — alkalmazta a népzenei formák minden részletkérdésére vonatkozóan. Bár éppen a népzene formavilága mutat majdnem a nyelvhez hasonló szilárdságot és állhatatosságot, mégis Kodály érdeme, hogy az ősi pentaton dallamvilág és a belőle következő quintváltó szerkezeti formák feltárása mellett szöges gonddal figyelte e formák további történeti alakulását s az új népzenei stílusban ő fedezi fel először az ősi zenei alkotóerők mellett a születő új jelentkezését, megtalálja a kettő összekapcsolódásának és elválásának történeti szakaszait is. Elemzéseiben a történeti módszer következetessége érvényesül. Tudományunkban már egyre jobban hódít minden területen a történeti módszer hasznosságának belátása, mégis nagyon elkél Kodály módszerének állhatatos tanulmányozása. Ha Kodályt nem nevezhetjük dialektikus történeti materializmus módszerével kutató tudósunknak, annyi azonban bizonyos, hogy történeti módszerének elsajátításával nem jutunk ellentétbe a dialektikus és történeti materializmus módszerével, hanem közelebb jutunk ahhoz.

Érdemes arra is rámutatnunk, hogy Kodály Zoltán, a magyar népzene, a magyar parasztdal szerelmese, aki egy régibb »vallomásában« a Nyugat c. folyóiratban a paraszti kultúra gazdag és zárt szépségéről s benne a népdal kivirágzásáról oly lírai hevületű szavakat talált, sohasem elégedett meg csupán a paraszti formák kutatásával, s a paraszti művelődésben sem látott valami mindentől elzárt önérvényű világot, mint a narodnyikok általában. Ellenkezőleg. Kutatásaiban mindig is arra törekedett, hogy egész nemzeti művelődésünk zenei alapjait, zenei anyanyelvét megkeresse, annak multját minden társadalmi osztályon keresztül megvizsgálja s benne természetesen elsősorban a parasztság dallamörző és dallamalkotó képességét, mint olyant, amely sajátos történeti-társadalmi helyzeténél fogva az archaikumok őrzésében a legállhatatosabb lehetett. Ugyanakkor azonban arra is törekedett, hogy az egységes nemzeti zenei nyelvünk, zenei anyanyelvünk a jövő számára is, mint a nemzeti kultúra egyik legjelentősebb formai képzőereje, valóban eleven erővé váljék és megtisztítsa nemzeti kultúránkat sok rárakódott selejttől, nemzetietlen formai elemektől. Nemcsak saját zeneköltészetében valósította meg, amelyben páratlan zengéssel olvadnak össze a paraszti dallamok hangjai a magyar nemzeti zene teljes gazdagságával s nem hogy kiaknázatlanul életművében szinte egyetlenegy lehetőséget

sem, hogy zenei anyanyelvünk minden árnyalatát bemutassa. Tudományos munkásságában is arra törekszik, hogy a paraszti dallamvilág elemzése mellett, sőt ennek elemzése során is ügyeljen a nemzeti zene általánosabb kérdéseire, a nemzeti zene történeti kérdéseire. Ezzel a magatartásával is mint alkotó, s mint tudós egyaránt példát mutat nekünk arra, hogy a néprajztudomány mily roppant segítséget nyújthat ma a sztálini meghatározás értelmében, a formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra megteremtésére. Hiszen az is a néprajz, a folklorisztika feladata, hogy kimunkálja a többi közt a nemzeti forma legfőbb kérdéseit és a gyűjtések gazdag példatárát adja hozzá. Ugyanakkor azonban Kodály sohasem reked meg a pusztán néprajziasságnál, tudja, hogy a néprajz feladatai önmagukon is túlrá mutatnak, a néprajz a kulturális forradalomban csak akkor teljesítheti feladatát, ha valóban nem reked meg az ú. n. néprajziasság keretei között. Ez a megrekedés szinte önkéntelenül elvezetne bennünket a narodnyikizmushoz, a romantikus néprajz összes tévedéséhez. Kodály életműve éppen arra tanít, hogy a néprajz kérdésfeltevéseinek legszigorúbb tudományosságú betartása mellett alkalmas arra, hogy ma is, a szocializmus építésének korszakában is az egész nemzet kultúráját érintő kérdésekre adjon választ. Kodály életműve egyik leggazdagabb, egyik legszebb válasz, amit a néprajztudomány kulturális forradalmunk számára nyújthat.

Végül Kodály munkásságának ezzel a sajátosságával függ össze az is, hogy tudományos munkásságának nincs olyan tétele, nincs olyan kérdésfeltevése, amelyet végül is ne úgy fogalmazna, hogy az általánosabb érvényű tételhez, egész nemzeti kultúránkra vonatkozó tételhez ne vezetne el. S ebben a tudósi magatartásában rejlik egyik legnagyobb példamutatása, ezért tekintjük őt dolgozó népünk egyik legnagyobb nevelőjének. Amikor a gyermekdalok kérdésével kezdett el foglalkozni, s rámutatott iskoláink zenei képzésének teljesen elmaradott, szinte magyarelles jellegére, népellenes jellegére, ugyanakkor nyomban a kiemelkedés útját is megmutatta, s a maga szerkesztette kis sorozattal, a *Bicinia Hungarica*-val megmutatta, hogyan is lehet már az elemista kortól kezdve a nemzeti forma tudatosítását következetesen megvalósítanunk. Ugyanígy jut el egy tanulmányában a jó magyar hangsúlyozás, a jó magyar ejtés kérdéseire, hogy ezzel a magyar élőbeszéd tisztaságát segítse megóvnunk. Így fonódik be szinte mindenegybes tanulmánya a nemzeti kultúra általános érvényű kérdéseinek vizsgálatába, mint legutóbb is a gyermekjátékok dallamvilágáról szóló tanulmánya nemzeti kultúránk végső kérdéseit tárja elénk, vagy legutóbb Arany János dallamgyűjtéséről szóló akadémiai előadása is olyan általános érvényű tételek megfogalmazásához vezet el, amit a mai magyar líránk szívlelhetne meg a legjobban: a magyar versforma legfőbb elvi kérdéseire utal. S így sorolhatnók még a példákat egymás után, — hiszen gondoljunk csak a Magyarország Néprajza IV. kötetében megjelent klasszikus tanulmányára, amelynek minden tétele tanítónk lehet gyűjtőmunkánk során, elméleti feltevéseink kialakításában. Tanítónk lehet abban is, hogy a magyar néprajz csak akkor tudomány igazában, ha a szűkös szakmai kérdések gondos, hibátlan elemzése mellett mindig az egész nemzeti művelődés problematikáját tartja szem előtt.

Ezeknek a tanításoknak megszívlelése és mindenekeelőtt eleven gyakorlattá tétele lehet a leggyümölcsözőbb megemlékezés, amellyel tudományunk Kodály Zoltánnak adósa. Amikor a magyar néprajztudomány nevében ünnepi köszöntéssel fordulunk feléje, a magyar néprajz minden munkása

erejéhez mérten igyekszik követni példamutatását, valóra váltani tanításait. Népünk forró, ragaszkodó szeretettel veszi körül a hetvenéves mestert, kinek megadatott a legnagyobb boldogság, a munkás szép öregkor, kit alkotóereje teljében ér ez az ünneplés, s aki, mintegy a csúcsokról úgy tekinthet végig életén, hogy legszebb reményeit felszabadult hazájában valóra válni látja. Nem a bozontos és elvadult tanyák, elszigetelt, sárban fuldokló faluk riadt népe köszönti a mestert 70-ik születése napján, hanem a nemzeti kultúra minden színével, gazdagságával töltekező munkásosztály és parasztság lelkes ünneplő hangjai köszöntik s szerte a hazában az »éneklő ifjúság« kórusai. A szabadság és építés világa üdvözli a mestert, akinek munkája végső jutalmául e gazdag, békés és bölcs öregkor adatott. S csodájaképpen ennek az életnek — hasonlatosan nagy alkotásainak dallamívéhez, amelyben a fájdalom és erő hangjai végül is klasszikus, zárt harmóniában olvadnak össze, — Kodály »öregsége« mindegyre töltekezik az ifjúság vidám erőivel és szép lendületével, új meg új alkotások gazdagságával.

Megilletődötten és szeretettel így köszöntjük mi magyar néprajzi kutatók is Kodály Zoltánt ezen az ünnepi fordulón.

Ortutay Gyula

TANULMÁNYOK

Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában

1.

Kossuth Lajos jelentőségét fejtegetve Révai József leszögezi, hogy hazánk történetében úttörő szerepét »csak kevesekéhez lehet hasonlítani, talán csak Szent Istvánéhoz vagy Hunyadi Jánoséhoz«. ¹ Másutt e jelentőségének hangsúlyozására elmondja, hogy milyen mélyen él parasztságunk szívében Kossuth Lajos alakja, annak ellenére, hogy 48 szabadságharc s forradalmi küzdelmei nem tudták összekötni a nemzet függetlenségi harcait a feudális mult gyökeres felszámolásával, s hogy Kossuth alakjának meghamisítására, tanainak elfeledtetésére mindent elkövettek Magyarország konzervatív-feudális, ellenforradalmi fasiszta uralkodó körei. De Kossuth alakja, politikájának népfelszabadító jellege elevenen, elfojthatatlanul — még a hivatalos márciusi ünnepegektől sem elfojthatóan, — élt és él ma is dolgozó népünk szívében. Így ír erről Révai: »... az, hogy a 48-as forradalom emléke oly eleven, különösen az Alföld népében, mutatja, hogy a parasztság nem bánta meg, hogy beállt katonának Kossuth Lajos regimentjébe. Nem véletlenség, hogy a 48-as forradalom hagyományát a magyar parasztság őrizte meg a legmélyebben«. ²

Amikor Révai ezeket a sorokat írta, még meg sem kezdődött az az egész országra kiterjedő folklorisztikai gyűjtés, amely 1848 megőrzött néphagyományait vizsgálta. (Erről a gyűjtésről később szólunk.) Ez a gyűjtés mindenben igazolja Révai megállapításait, de ha azt hinnők, hogy már előzően rendszeresen feldolgozott és értelmezett anyag állna a kutatók rendelkezésére, kiábrándító csalódás érne. Szabadságharcunk s benne Kossuth Lajos alakja, mintha »elkerülte« volna a két világháború között népköltészeti kutatóink figyelmét. Az Ethnographia és a Néprajzi Értesítő 50, illetőleg 32 évfolyamához készített *Mutató* ³ is bizonyíthatja, hogy a Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum folyóiratai alig egy-két szórvány-adatot őriztek meg: ezeknek a folyóiratoknak a felszabadulás előtti évfolyamait hiába vattatnók afelől, hogy népünk hogyan is gondolkodott egyik legnagyobb hősről, történetének egyik legjelentősebb alakjáról. A magyar néprajz eredményeinek első nagy, négykötetes összefoglalása pedig az ellenforradalom korszakában szinte egy szóval sem említi Kossuth nevét. Solymossy Sándor a néprajzi kérdéseit összefoglalva ⁴ az egész magyar történeti mondakört ismereti tartalmi kivonatokban, de bizonyára »véletlenül« ugrik át a debreceni Hatvani professzor részint nemzetközi motívumokhoz, részint helyi anek-

¹ Marxizmus, népiesség, magyarság. 129. Budapest, 1948.

² I. m. 197.

³ Mindkettő 1942-ben jelent meg.

⁴ Magyarság Néprajza, III., 183—255.

dotákhöz fűződő mondái után a Rudolf királyfihoz kapcsolódó újkori mondák tárgyalására. A népdalokról szóló fejezetben találunk csupán néhány odavetett szót a Kossuth-nóta változatairól,⁵ tarthatatlan s a kérdés elvi, politikai részét nem is érintő formában. A katonadalaink sorában már meg sem említi a 48-as katonanótákat, Kossuth-váró, Kossuthért harcolni kész katonadalainkat, pedig az addigi gyűjteményekből is bőven található volna erre anyagot. Ezenkívül még a viseletről szóló fejezetben kerül elő egy odavetett mondatban a Kossuth-szakáll divatja.⁶ Ma már aligha hinnők el, hogy a magyar néprajznak — az addig gyűjtött adatok birtokában is! — csak ennyi lett volna a mondandója Kossuth Lajosról s a magyar nép szabadságharcos küzdelmeinek népi emlékeiről. Igazságtalan is lenne ez a megállapítás. Ez a szinte eltökéltnék, tudatosnak tűnő hallgatás nem általában jellemzi a magyar néprajzot, hanem csupán az ellenforradalmi korszak néprajzi irodalmára, s nem is magukra a gyűjteményekre vonatkoztathatjuk. Éppen ezért talán az sem véletlen, hogy az említett s nagy gonddal készült Mutató nem is pontos, nem utal mindazokra a helyekre, ahol Kossuth neve néprajzi, folklorisztikai tanulmányokban előfordult, ahol a Kossuth-kérdésnek legalább egy-egy vonatkozását tárgyalták. S azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Szendrey Zsigmondnak⁷ a magyar népmondatípusokkal foglalkozó számos tanulmányában — s ezekben roppant halmazata van a népi, félnépi, tudákos, irodalmi adatnak — Kossuthra s a szabadságharcra vonatkozóan egyetlen utalást sem találhatunk. Pedig Szendrey Zsigmond erénye épp a teljességre való törekvés volt, mégis a magyar történeti monda-alakulásnak ezt a kérdését teljességgel kizárta vizsgálódásai köréből. Idevágó, idézett publikációit 1920-ban kezdette közreadni.

Ezért hát az sem tekinthető csodálatosnak, hogy 1936-ban Luby Margit — különben igen jószemű, a kis részleteket is gondosan megfigyelő gyűjtőnk, — népünk történeti tudását vizsgálva csak éppen a szabadságharcra s Kossuthra vonatkozó kérdéseket felejt el. Kutatásának célját így határozza meg: »... azt akartam tudni, hogy ki volt a honalapító, kik voltak az országépítők. Itt főként István, Nagy Lajos és Mátyásra gondoltam. II. Rákóczi Ferencről, mint legjelegetesebb szabadsághősünkről kerestem volna valamit, hiszen felkelése ott indult meg és ott is zárult a vármegye földjén».⁸

Nem véletlen, hogy ezzel a célkitűzéssel vizsgálata csak kudarcot vallhatott, a kapott válaszok nyugtalanító elképedéssel töltötték el, mintha népünk érdektelen volna a maga történelmeiránt, mintha saját multjáról mit sem tudna, állapítja meg lehangoltan »... ha kereken csak 50-re teszem az emberek számát, akiknek történeti tudását kerestem, akkor is csak három olyan embert találtam, akivel történelemről beszélni is lehetett, aki a ténytörténelmet tudta. Számokban kifejezve ez 6%. De ha figyelembe veszem, hogy a falu leg-

⁵ I. m. III, 62.

⁶ I. m. I, 386. *Kiss Lajos* említi még a Szegény asszony élete, 353. Bpest. é. n. az egyik gyógyító asszonnyal kapcsolatban, hogy templomba csak Kossuth halála napján, okt. 6-án és Nagypénteken ment.

⁷ *Szendrey Zsigmond*: Történelmi népmondák. Ethn. XXXI, 45; XXXII, 130. Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethn. XXXIII, 45., Történeti népmondáink. Ethn. XXXIV, 143., XXXVI, 48., XXXVII, 29., 79., 132., 183., XXXVIII, 193. stb.

⁸ *Luby Margit*: Népünk történeti tudásáról. Társadalomtudomány, XVIII, 170.

értelmesebbjeit kerestem fel a legtöbb esetben, akkor a helyzet még rosszabb.⁹

Ne is vitassuk most azt, hogy Luby Margitnak a kiindulópontja volt téves, a nép történeti tudásának megismerésére nem az iskolás »ténytörténet« faggatása adja a helyes módszert, hiszen így legfeljebb néhány iskolás emlék-tördéket kaphatunk s arra sem érdemes most utalnunk, hogy már Erdélyi János is, Arany is megfigyelték népünknek ezt a fajta közömbösségét saját nemzeti multjával kapcsolatban, csak hogy ők társadalmi-politikai magyarázatát is adták, hogy *arra a jobbágyi életre, melyben tárgyként, »reszként« kezelték a magyar népet, nem is kíván visszaemlékezni.*¹⁰ Ebben az összefüggésben csak azt akarjuk bizonyítani ismét, hogy egy ilyen módszerű, a történeti emlékezést feltárni igyekvő vizsgálat is »kifelejtje« a magyar nép egyik legnagyobb hőstét, éppen azt a hőst, akinek neve, történelmi jelentősége Mátyás királyé mellett megszakíthatatlanul élt a magyar nép tudatában. A két világháború közötti fasiszta korszak néprajzi és folklorisztikai irodalma; népdal-kiadásaink néhány adatát nem tekintve, hallgatott Kossuth Lajosról, hallgatott a szabadságharc népköltészeti, tárgyi néprajzi vonatkozásairól.¹¹ Ezt a tényt viszont mi nem hallgathatjuk el.

Egyetlen egy tanulmány volt, egyik kitűnő, szövegtudós nyelvészünk tollából, amelyre némi elégtétellel hivatkozhatunk ebből a korszakból: Csefkó Gyulának a Kossuth-nóta eredetéről szóló tanulmánya; később a Kossuth-nóta kapcsán foglalkozunk vele. Kevéske vigasz az e téren való nagy sivárságerért. Aligha kellene részletesebben fejtegetnünk, hogy ez a következő hallgatás mennyire jellemző adalék annak a korszaknak megértéséhez és megítéléséhez, amely lépten-nyomon olyannyira szerette hangsúlyozni »nemzeti« jellegét.

Nem ily vigasztalan a kép a fasiszmus előtti időszakban, 1850—1920 között, bár megvallhatjuk, inkább a népköltészeti gyűjtés területe az, ahol eredményekre hivatkozhatunk; a kérdés elvi, elméleti, vagy egyenesen politikai felvetése ugyancsak eléggé szűkös, s inkább csak néhány általánosságra szorítkozó. Hiszen eleinte nem is volt kockázat nélküli sem a Kossuth-bankó őrzése, sem a Kossuth-nóta éneklése. Eleinte súlyos börtönbüntetés is járt érte s még az ötvenes évek végén is a különböző kisebb-magasabb rangú kémekek jelentéseiben ez is a fontosabb jelentendők közé tartozik s például mellékelik Sárosy Gyula 1850-ből való híres »Farsangi dal«-ának (melyről még később is szólnunk kell) egyik népi strófával bővülő változatát, melyet a »Debreczeni Tanuló Társaság« adott ki.¹² Mégis, nem kétséges, hogy a Kossuth-dalok ebben az időszakban nyerik el népivé váló formájukat, ebben az időben már megszületett a Kossuth-dalok javarésze s javában megindult az a folyamat, amely a különböző ismeretlen versszerzők, tanítók, kollégiumi diákok, katonák s ismertebb költők dalaiból népi formáit kialakítja. Jellemző éppen az alakulás folyamatára az az 1868-ból való gyűjte-

⁹ I. m. 176.

¹⁰ V. ö. *Arany J.* összes prózai művei, 294—5. Budapest, Franklin, é. n.

¹¹ Csak jegyzetben említem, hogy a kárpát-ukrán népköltészetben Kossuth Lajosnak más népi hőseink, Mátyás, Rákóczi Ferenc mellett vitt szerepéről megemlékeztem egy népszerű, politikai célú tanulmányban, melynek németellenes, a német gyarmati elnyomás ellen küzdő jellege nem fedheti el ma már számos hibáját, pl. egyes nacionalista túlzását, l. *Ortutay Gyula: Rákóczi két népe, Magyarok Ktára*, 4. 35. kk.

¹² *Koltay-Kastner Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez*. 1859. 234—235. Szeged, 1949.

mény, melyet Zsilinszky Mihály állított össze, hozzákapcsolva Kossuth »rövid életrajzát«-át.¹⁶

Ez a gyűjtemény elsőnek foglalkozik e költészeti kör anyagával s néhány megjegyzése nemcsak a kor kiadási elveivel ismertet meg, hanem segít valószínűséggel in statu nascendi megismernünk a Kossuth körül kialakuló költészeti világot. Utójegyzetében tiltakozik az ellen, mintha a közreadott népi és írói alkotásokon bármit is változtatna. (Tudjuk, a változtatás a kor eléggé szabad divatja volt még ebben az időben is.) De itt a hűséget a kegyelet is diktálja: szinte őrizni akarják a Bach-korszak elnyomtatása alatt titkon másoló kéz minden egyes vonását:

»Az értelem helyessége mellett történelmi hűség szempontjából megtartottam inkább a verstan szabályai ellen történt némely vétséget, s közöltem a darabokat úgy, amint írva találtam. Különben a figyelmes olvasó észre fogja venni, hogy ez leginkább csak a szabadságharc ideje alatt és után költött daraboknál fordul elő, melyek életveszély közt másoltattak s kéziratban őriztettek meg az irtó Bach-korszak alatt.«¹⁴

A kötet elé írt bevezető tanulmányából is kitűnik, hogy a Kossuth-dalok névtelensége egyszerre jelenthette a népi eredetet is, a politikai üldözés elől megbúvó írói névtelenséget is, s az átmeneti formákból láthatjuk, hogy a szövegkutatók számára éppen a Kossuth-dalok kínálják a szovjet kutatók által ajánlott folklorizációs vizsgálatokra az egyik legjobb alkalmat. Zsilinszky a híres »Kossuth-nóta« datálását is adja, elemzi a népdalok hangulatát, majd befejezésül utal arra, amivel aztán évtizedek múlva foglalkozik Sztripszky Híradó tanulmánya, hogy Kossuthal nemcsak magyar, hanem »német és szláv dalok« is foglalkoznak. Ezután a tanulmány után, amely elsőnek s egész röviden, de a jelentősebb kérdéseket mind fölveti, adja közre szövegeit, külön jelzéssel a népdalokat, ahol tudja, jelzi az írók neveit is, közül igen jellemző gúnydalokat a Bolond Miskából, amelyekben szintén nyomon követhető a népdal hangja, igyekszik a verseket datálni s a népdalok lelőhelyét, ahogy hitték, »szülőházáját« is jelezni. Azt mondhatjuk tehát, hogy ez az első gyűjtemény méltó oppozíció, méltó állásfoglalás volt íróink s a népköltészet alkotásain keresztül a kiegyezési politika ellen.

Ha nem is tartozik szorosabban témánkhoz, érdemesnek véljük megemlíteni, hogy ennek a korszaknak magyar néprajzi kutatói közül a legjelesebbek Kossuth politikáját helyeselték, nem egyszer nyíltan is hitet tettek mellette, szemben a megalkuvó, egyezkedő áramlatokkal. Így az emigrációból hazatérő Orbán Balázs, a Székelyföld nagy monográfusa, egész gondolatrendszerében, egész politikai munkásságában Kossuth példáját követi. Amikor a parlamentben határozati javaslatot terjeszt be a székely kivándorlás ügyében (1872. márc. 14.), Kossuth szavainak, hazai üzent intő figyelemztetéseinek visszhangja szól felénk,¹⁵ amikor a jezsuiták nevelési módszere

¹³ Kossuth a magyar nép szívében és költészetében. Költeményfüzér. Összeállítás Zsilinszky Mihály, Pest. 1868. Zsilinszky összeállítása előtt már jelent meg kötet, mely a 48-as harcok előzményeit, forradalmi harcait összefoglalta: Hangok a multból. A' magyar nemzet' nagy napjainak emlékeül összeszedte és kiadta két honfi. Lipese. 1851. Ebben az antológiában még nem szerepel a Kossuth-nóta, bár egy Dózsa álnévű szerzőtől »Kossuth lovagok' dala« szerepel, s az egyik népdalszerű közlésben már két strófa Kossuthról szól, l. a 189–190. lapot.

¹⁴ I. m. 141.

¹⁵ Orbán B.: Országgyűlési beszédei. I, 81. Pest, 1872.

ellen emeli fel a szavát,¹⁶ Kossuth meggyőződéses antiklerikalizmusának ad hangot s amikor a »Székelyföld« több helyén az erdélyi »három nemzet« békés együttműködésének óhajáról ír s a svájci példával hozakodik elő, akaratlanul a Kossuth által is csak későn kialakított nagy külpolitikai koncepciónak, a Duna-confoederatio-nak visszhangjára ismerünk. Herman Ottó pedig Kossuth Ferencsel szemben is nyíltan leszögezi, hogy ő már csak az apja útját járja, amellettt tart ki.¹⁷

Különben Herman Ottó radikális politikai meggyőződése szervesen kapcsolódott a Kossuth-kultuszhoz és ő is a parlament balszárnyán harcolt a kiegyezés fojtó légkörében 48–49 eszméiért. Így 1894. március 23-án a parlamentben Herman Ottó mond nagy beszédet, s Justh Gyulával együtt javasolja a Kossuth-törvény megszavazását, amely nemcsak Kossuth hamvainak méltó hazahozataláról kívánt gondoskodni, hanem mintegy törvénynyé tette volna Kossuth eszméinek, haladó gondolatainak tiszteletét. Különben Kossuth budapesti temetésén Herman Ottó beszéde az egykorú sajtó tudósítása szerint politikai élességével és mély megrendültségével a legnagyobb hatást tette, s a beszédében foglalt éles politikai állásfoglalását az egész sajtó feltűnően kommentálta.

Azt sem tartjuk véletlennek, hogy Bartók Béla első nagyobb műve éppen a Kossuth-szimfónia volt, s szenvedélyes Habsburg-gyűlölete mindig is leplezetlenül tört elő.¹⁸

Természetesen ebben az időszakban nemcsak ilyen általánosságban merül ki a magyar folklorisztika s a néprajz szerepe a Kossuth köré fonódó s mindegyre gazdagodó népköltészeti anyag láttán. Valójában erre az időszakra esik a Kossuth-hagyományok első összegyűjtése s ennek a korszaknak köszönhetünk néhány igen figyelemreméltó tanulmányt. Ezek közül ebben az áttekintésünkben kettőt emelünk ki: Katona Lajosnak egy rövid, de elvi állásfoglalásában jeles cikkét s Kálmány Lajos munkásságát, kinek gyűjtésére különben Katona cikke is támaszkodik.¹⁹

¹⁶ I. m. II, 49. Pest, 1875.

¹⁷ Ethn. LXVII, 184. Nincs mit tagadnunk, hogy a szervilizmus hangjait is hallani mint az Ethn. XXVII. évf.-ban, Ferenc József halotti búcsúztatójában, kit a nemzeti hősök sorába emel a hivatalos szöveg írója. »Örökre él, mint ahogyan élnek még ma is fejedelmi társai: Haláltalan Detre, Attila, Árpád apánk, Szent László és Mátyás király«. Mondani sem kell, hogy ezt a Kossuthot érthetően kifejejtő frázis csak frázis volt s nem tudományunk közvéleménye.

¹⁸ V. ö. egyik levélét ebből a korból, *Demény*: Bartók Béla, 36. Bpest., 1948.

¹⁹ Nem célunk itt e korszak publicisztikájának bibliográfiai felsorolása, hiszen a sablonos és egyre lélektelenebbé váló márc. 15-i ünnepek mellett — s ezek csak még hazugabbá váltak a Horthy-féle fasizmus időszakában, — seregestül születnek alkalmi cikkek. Csak néhány jelentősebbet emelünk itt ki, ezekre a továbbiak során fogunk hivatkozni. *R. S.*: Divatos nótákról, Vasárnapi Újság, 1873. évf. 235. *Benedek Elek*: Kossuth Lajos a népköltészetben, Bpesti Hírlap, 1882. 260. sz. Általában érdemes áttekinteni a magyar sajtó 1894-es éveinek azokat a számain, amelyek Kossuth halálával és hazahozatalának kérdéseivel foglalkoznak. Ezekben a számokban mind politikai szempontból, mind pedig népköltészeti vonatkozásban is érdekes adalékokat találhatunk. Így a többi közt egy »népdalt« a Jászságból, amely állítólag Kossuth halála alkalmával született volna, mi azt hisszük, műköltői termék. *L.* Budapest, 1894. III. 30. számában. *Tóth Kálmán*: Kossuth a magyar népköltészetben. Vasárnapi Újság, 1894. évf. 12. számában közölt kis cikkében már rámutat arra, hogy 48-nak és Kossuth Lajos alakjának népköltészeti megéneklése az egész világirodalomban figyelemreméltó gazdagságú. *Gyulai Pál* a magyar népköltészetéről az 1888-89. tanév első felében tartott előadásában, amelyet sokszorosított jegyzetben is kiadtak, részletesen foglalkozik a

A legjelentősebb, mint említettük, maga a népköltészeti gyűjtés volt. Hogy ez a népköltési gyűjtés milyen politikai funkciót tölt be, s nemzeti hagyományaink sorában milyen értéket jelent, azt Kálmány Lajos pécskai gyűjtésével kapcsolatban már igen hamar észreveszik a kortársak. 1878-ban Kálmány első nagy gyűjteményének a »Koszoruk az Alföld vad virágaiból« első kötetének ismertetésében Haraszi Gyula ezeket írja: »Kálmánynál is nagy szerepet játszik e dalokban a nagy bujdosónak, Kossuthnak neve, a kinek alakja nemsokára egészen mythikussá fog válni a nép költészetében, — miként Rákóczi alakja; mert e bujdosó nagy fejedelmen kívül senkihez sem tanúsított népünk oly gyermekies, szeretetteljes ragaszkodást, — mint Kossuthhoz. Kossuth nevével fejezi ki fel-felcsillámló örömét, hozzá van fűzve (e költemények mult emlékei) minden reménye; — bajai, szomorúságai közt az ő nevével vigasztalja magát, mint olyannak nevével, aki lehetetlen, hogy sokáig távol maradjon az édes hazától, hanem bizonyosan visszajön, legyőzi a németet — s akkor ismét felderül a boldogság várvavárt reggele!«²⁰

Gyűjtőmunkájának fontosságával, annak mind történettudományi, mind pedig politikai értékével Kálmány Lajos maga is tisztában volt, tán még leginkább ő kortársai közül.²¹ Valósággal azok közé az előfutárok közé kell Kálmányt sorolnunk, akik a századforduló fanyar szkepticizmusával, elutasító kritizmusával szemben jóeleve megértették a folklór anyagának történeti, forrásértékű jelentőségét. Ma már a szovjet folklorisztika példamutató idején világosan láthatjuk Kálmány kezdeményezésének s következetes gyűjtői módszerének jelentőségét. Ismeretes előttünk Gorkij állásfoglalása a népköltés történettudományilag is kiaknázható jelentőségéről s tudjuk, hogy a szovjet folklorisztika 1948-as vitájában egyik fontos elvi állásfoglalása éppen a folklór anyagának történettudományi kiaknázása kérdésében hangzott el s elutasította a kételkedő, negatív álláspontot.²² Kálmány világosan kifejezi elvi álláspontját:

»Áld vagy átkoz, dicsér vagy gyaláz a nép, rettenthetetlenül teszi. Felmagasztalja az előtte kedves embereket, leteszi azt kit megvet. . . Az ily szívből jövő dalok keletkezésük korára vallanak. *A történetírónak tehát katona*

magyar szabadságharc népköltészetével, ismerteti az eddigi gyűjtés anyagát antológia-szerű áttekintésben. *B. E.* [Bányai Elemér]: Száll az ének. Független Magyarország, 1908. márc. 15., *Kiss Samu*: Népköltészetünk hangulata a szabadságharc alatt. Pesti Hírlap, 1911. márc. 15., *Uő.*: Népköltészetünk hangulata a szabadságharc után. Pesti Hírlap, 1911. dec. 24., *Imre Sándor*: A népköltészetéről és népdalról. Budapest, 1900., néhány megjegyzésre szorítkozik csupán, míg Fabó Bertalan népzenei tévedései miatt méltán kárhóztatott művében (A magyar népdal zenei fejlődése. Bpest, 1908.) egy teljes lelkesült fejezetet szentel a Kossuth-nótáknak és -indulóknak stb. Ha majd a 48-as népköltészeti anyagot s teljes bibliográfiát közreadjuk, válik nyilvánossá, hogy ennek a szabadságharcos, a nemzeti függetlenségért s az elnyomás ellen harcoló költészetnek, Kossuth emlékéért istápoló költészetnek mily fogyatékos az irodalma.

²⁰ *Haraszi Gyula*: Pécskai népköltészet. Abafi, Figyelő, III, 216—17. A bírálat írója alig leplezi a népi s népivé váló Kossuth-dalok reménységével való egyetértését azzal a zárójeles félmondatával.

²¹ Kálmány jelentőségét s e téren való úttörő kezdeményeit, harcos, következetes demokratizmusát jól elemzi az a kötet, melyben kéziratban maradt gyűjtése került publikálásra: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, I. Történeti énekek és katonadalok. (*Dégh Linda, Katona Imre és Péter László* munkája), ide l. Dégh fejtegetéseit 98. kk. Bpest, 1952.

²² *Szovjetszkaja Etnografija*. 1948, 139 kk.

és hazafiai dalainkat kell tekintenie, ha a népek valamely korról szóló ítéletét akarja megismerni.²³

Másutt elemzi a Dózsáról szóló töredék jelentőségét (Szeged népe II, 190.) s itt azt a sajátos — a Kossuth-hagyatékban is megfigyelhető — törvényszerűséget vizsgálja, hogyan kapcsolódik a Dózsa-hagyomány Rákóczi nevéhez. Mert hiszen a nép történeti tudata nem az évszámok, adatok hitelességén, hanem a nemzeti történet lényegének megértésén fordul. S ebben az értelemben a népköltészet tárháza a nemzeti történet megértésének, a népköltészet elmondja nekünk, mit gondol a nép a maga sorsáról, mit urairól, benne tükröződnek vágyai, indulatai. Kálmány valósággal védő- és vádbeszédet mond ennek kapcsán: ma is megszívlelendők sorai:

»A nép költésébe szövi mind azt, a mi őt érdekli: dalol, mesél róla, de érintetlenül nem hagyja. Azt állítani, hogy a magyart hazája sorsa nem érdekli, nem lehet, sőt ha népköltésébe beletekintünk, azt látjuk, hogy nagyon is kiválólag érdekli: megéneklí csatáit, dalában megsíratja elesett bajtársait s mi több: dalt zeng azoknak a sorsukról, a kik arra vannak híva, hogy védjék a hazát. . . Nem a népköltés itt az elitélendő, hanem mi, kik nyomtalanul hagyjuk elenyészni az ily dalokat s a mink van, azt sem tudjuk jel használni.«²⁴

Ez a ma is helyeselhető álláspont készletti Kálmányt kezdő gyűjtő idején már, de különösen élete utolsó szakában²⁵ a történeti és katonadalok céltudatos gyűjtésére. A felszabadulás előtti időszakból ezen a téren is neki köszönhetünk a legtöbbet. Kossuth alakját megéneklő népköltészet (s népivé váló dalok) gyűjtésében is példaképünk. Ezért fűzi valósággal kommentárként Katona Lajos a maga megjegyzéseit az egyik Kálmány gyűjtötte népdalunkhoz.²⁶ Katona Lajos, kinek a munkásmozgalomhoz vonzódását csak nemrégiben tárta fel éppen ezekre az évekre vonatkozóan Hartay Erzsébet egy közlése,²⁷ a Kossuth-dalokban Kálmánnyal egyetértően becsüli történeti értéküket s politikai fontosságukat. Nem véletlen, hogy Császár Elemér Katonának ezt a politikai állásfoglalását, Habsburg-ellenességét, radikalizmusát s a munkásmozgalomhoz való vonzódását, a haladó európai áramlatokkal való rokonszenvezését s éppen ezt az évet is, amelyben ez az írása megjelent, a természetlen közé sorolja.²⁸ Így ír ezekről a dalokról Katona:

»Népköltésünk történelmi vonatkozású, nemzetünk ezredéves viszonytagságait nyomról-nyomra kísérő része a mennyire a változó idő mostohaságával dacolni bírt, a szabadság olthatatlan szomját vallja ez őserővel buzgó forrásnak. . . Szabadságharcunk nagy drámájának bonyodalmas szövevénye helyett a nép, a maga naiv lelkével, csak e vihar legpathetikusabb kitöréseiből, csak néhány hatalmas mozzanatából rakosgatja össze azt a képet, a melyet századokkal dacoló közvetlenséggel róttak lelkébe az arra legmélyebben ható tényezők.« Majd később Kossuthról szólva:

»A politikai opportunizmus mától holnapra élődő, ideig-óráig szereplő alakjainak vásári sokadalmából ideális távolságba, szinte hozzáférhetetlen magaslatra kerülve, az ő óriási nagysága mindinkább a monda bűbajos

²³ Szeged népe, III, 235. A kiemelés tőlem.

²⁴ I. m. I, 182. A kiemelés tőlem.

²⁵ V. ö. Dégh megállapításával, i. m. 99.

²⁶ Katona Lajos: Kossuth a magyar nép dalában. Hazánk. 1894. márc. 21.

²⁷ Irodalomtörténet. 1950, 107—108.

²⁸ Katona Lajos irodalmi tanulmányai, I, 51 kk., 63. Bpest, 1912.

körébe magasztosul. Onnan lobogtatja nemzete felé a szeplőtelenül megőrzött elvekhez való rendületlen ragaszkodás szent zászlaját...»

A Kossuthra vonatkozó népköltészeti hagyaték folklorisztikai gyűjtése, eszmei értékének megbecsülése tehát legjava kutatóink előtt világos volt. Érezték, hogy a kiegészítés bénító politikai légkörében, a kapitalizálódásnak a dolgozó magyar nép számára mind több szenvedést s mind kevesebb szabadságot adó időszakában a Kossuth-dalok az egyik lehetséges ellenállást jelentik. Immáron nyíltan kimondják azt, amire 1879-ben, a »Szabadság a hó alatt« c. regényében Jókai még csak a hős dekabristák példáján keresztül óvatosan utalt:

»Én célszerűbbnek találnám — mondhatja hősnőjével, a finn Zenaidával, aki Puskint akarja a regény e helyén lángra lobbantani, — dalra tétetni a verset; énekelve hamarabb behat a népbe, mint nyomtatva, s akkor aztán terjed mezőről-mezőre tovább, a kaszások, az aratók, a fuvarosok elhordják faluról-falura, s amit énekelnek, az örökké megmarad. A finn népdalokban megmaradt a nemzet története, emléke, szabadsága, azt nem lehet elkobozni. A marseillaise maga egy hadsereg volt Franciaországban«.

Nem kétséges, hogy Jókai a finn népdalokról szólva, a magyar szabadságharc katonadalaira, a Kossuth-nótára gondolt s a Kossuthot, Túrtr, Garibaldit váró többi dalra. Kálmány, Katona Lajos, Kiss Samu s mások már nem érezték szükségét a »tapintatos« példalózásnak: a Kossuthról országsszerte énekelt dalok valóban betöltötték politikai szerepüket, az elnyomatás ellen küzdő nép, mint Kossuthot magát is, ezeket a dalokat is mindenfajta elnyomatása elleni küzdelmében jelképek is, vizasztalónak is tekintette.

A felszabadulás után a szovjet folklorisztika példamutatásával mindjobban megismerkedve, egyre inkább éreztük a történeti, hazafias néphagyományaink gyűjtésének fontosságát. Megértettük Gorkij szavait a nép hősteremtő erejéről, e hősökben kifejeződő jelképek tökélyéről.²⁹ Igyekeztünk megismerni azt a hatalmas gyűjtőmunkát, amelyet a szovjet folkloristák az elnyomott orosz nép forradalmi harcairól szóló népköltészetnek, majd a munkásosztály és dolgozó parasztság 1905-ös, 1917-es dicső harcait megörökítő népköltészetének feltárására fordítottak s a Nagy Honvédő Háború népköltészetét, Leninről és Sztálinról szóló népköltészeti alkotásokat.³⁰ Mindez segítette megértetni velünk kötelességünket a *saját népköltészetünk* elmélyültebb kutatására s nem utolsósorban annak felderítésére, mit őriz népköltészetünk a magyar történet egyik legdicsőségesebb s egyben legtragikusabb szakaszáról, 48—49 harcáról, hogyan emlékezik népünk költészetének változatos formáin keresztül Kossuth Lajosra. Ezt a vizsgálatot indította el az eddigi magyar néprajzi gyűjtéseknél szervezettebben s a buda-

²⁹ Gorkij: Irodalmi tanulmányok, 397. Bpest, 1950.

³⁰ Ju. M. Szokolov: Russzkiej folklor, 457 kk. Moszkva, 1941, újabb angolnyelvű kiadásában Y. M. Sokolov: Russian Folklore, 611. pp. New-York, 1950., a régibb összefoglalások közül l. még M. K. Azadovszkij tanulmányát a szovjet folklorisztika húsz évéről a Szovjetszkij Folklor, 1939, 3 kk. Ezzel foglalkozik a szovjet folkloristák 1948. évi id. vitája; l. még újabban Ny. Leontyev: A multbanézők, Novij Mir, 1948. IX. sz., magyarul a Művészeti Tájékoztató, VKM. 1949. februári szám, 33; igen tanulságosak a nagy népi énekesnőnek, Golubkovának megemlékezései a régi és új összeforrottságáról, az újjászülető ősi népdalokról, a Lenin- és Sztálin-énekek kapcsán, l. Golubkova: Két világot éltem, 250, 254, 259—60, 300 kk. Bpest, 1951. stb.; magyar gyűjtemény: Dalok Sztálinról, (szerk. Gábor Andor és Urbán Eszter), Bpest, 1951.

pesti Egyetemi Néprajzi Intézet kezdeményezésére az Intézet keretében megalakult 1848-as Néprajzi Bizottság.³¹

Dégh Linda beszámolójából kiderül, hogy a megszervezett társadalmi gyűjtés 430 faluból már addig is több mint 50.000 adatot, köztük igen értékes költészeti, prózai epikus és igen értékes történeti anyagot hozott össze, felderítette, hogyan is emlékszik népünk száz év múltán, a végre valóban megtörtént felszabadítás után a tragikusan elbukott, megcsúfolt nagy kísérletre. A Bizottság e sorok írójának irányításával (tagjai voltak: Dégh Linda, Ligeti Lajos, Szendrey Ákos, Vajkai Aurél és Vargha László) a társadalmi gyűjtés első nagobbmértetű kísérletét valósította meg a szovjet példa nyomán, s az eredmények nem maradtak el. Hogy a magyar nép eleven emlékezetében milyen súlya van a szabadságharcos hagyományoknak s hogy e hagyományok nemcsak az ország egyik vagy másik vidékén élnek, azt a többévtizedes hallgatás után ez a vizsgálat állapította meg. Természetesen kiderítette azt is, hogy az ellenforradalmi Magyarországon mennyire igyekeztek elfojtani Kossuth emlékét, milyen torzító tényezők befolyásolták helyenként az emlékezést, szinte statisztikai számszerűséggel lehetett felderíteni pl. a Görgey-kérdésben a parasztság állásfoglalását, kiderült az is, hogy parasztságunk milyen mozzanatokot tartott a leglényegesebbnek 48 harcaiban, Kossuth politikai munkásságában. Nem egy emlékezés a közvetlen felszabadulás aktuális élményeit s harci feladatait is összekapcsolta emlékezéseivel, megfigyelhettük, hogy a Mátyás királyhoz kapcsolódó mondakör számos eleme mint kapcsolódik Kossuth alakjához stb. Ennek a több kötetet kitevő anyagnak publikálása az ötéves terv során egyik nagy s gondos filológiai munkát igénylő feladatunk, melynek dandárja már egy adattári kötet számára el is készült, azonkívül kéziratos formában elkészült a gyűjtött anyag egy-egy részének feldolgoása. Ezeknek a tanulmányoknak a publikálására is most kerül sor folyóiratainkban.³²

Ebből a rövidreszabott áttekintésből is kiderülhetett, hogy a felszabadulás utáni folklorisztika a szovjet példa követésével az eddigi anyaggyűjtés és értelmezés eredményeit jóval meghaladta s gyűjtésünk közreadásával a mi tudományunk is leróhatja majd méltó háláját Kossuth Lajos s a névtelen szabadságharcosok emléke előtt.

³¹ 1. Vezérfonal az 1848-as szabadságharcral kapcsolatos néphagyományok összegyűjtéséhez, Bpest, [1947] — *Ortutay Gyula* felhívásával, *Dégh Linda* tájékoztatójával és *Dégh Linda*: Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól, Ethn. LVIII, 230.

³² Az itt közreadott tanulmány következő része is, a régibb népköltési gyűjtemények figyelembevételével, természetesen elsősorban erre a hatalmas kéziratos gyűjteményre támaszkodik, annak anyagát használja fel. Azonkívül felhasználtuk a következő kéziratos dolgozatokat is: *Deme László*: A szabadságharc vezéralakjai a néphagyományban., *Úó.*: A negyvennyolcas eszmék hatvanhét utáni újjáéledésének emlékei a mai néphagyományban., *Banó István*: 48 a népköltészetben. *Sándor István*: Világos és Arad népünk emlékezetében., *Dömötör Sándor*: A betyárok 48-as szerepe a néphagyományban és *Vajkai Aurél*: Tárgyi emlékek és díszítőművészetünk 48-as emlékei, valamint részben ide is vonatkozik *Sándor István*: A késett kegyelem mondái. Ethn. LIX, 138, a 13 aradi vértanúval kapcsolatban: 143 kk. Itt is meg kell említenünk Kálmány id. kézirati történeti énekeinek és katonadalainak új publikációját, mely jelentős anyagát tartalmazza a szabadságharcos és Kossuth-nótáknak s az anyagukhoz adott értelmezéseket szintén jól felhasználhattuk.

2.

Eddig ismertettük Kossuth alakja és a szabadságharc köré fonódó népköltészeti anyag gyűjtésének s értelmezésének történetét, s azt hisszük, ez az áttekintés sem volt tanulság nélkül való. De mit mondanak a népköltészeti alkotások, dalok, mesei, mondaszerű történetek, az emlékezésnek néha csak néhány mondatra terjedő, de igen jellemző töredékei s népünk életének egyéb Kossuth alakjához kapcsolódó sajátságai? Vajjon van-e a Kossuth-néphagyományban állandó elem, szinte száz éven át megőrződő, újraalakuló eszmei mondanivaló, kifejecesedett formavilág? Mindkettőre igennel válaszolhatunk.

Hogy mennyire így van, azt előljáróban egy nyelvi jelentőségű tény bizonyíthatja a legjobban. Hogy a nyelvi elemeknek milyen, az egész társadalmat, annak minden osztályát átható jelentősége van, hogy a szótári szó-készlet új elemekkel való gazdagodása mily nagyjelentőségű egy-egy nemzeti nyelv életében, azt különös nyomatékkal emelték ki a zseniális sztálini tanítások a nyelvről. Kossuth politikájának, az engesztelhetetlen függetlenségi magatartásnak egyik jellemző nyelvi, igaz, csak nyelvjárási kifejezési formáját őrizte meg számunkra Györffy István.³³ Nagykunságban, a magyar ellenzékiesség egyik kemény fészkeiben, az őszi szántás után a »kaszinóban«, vagy a kovácsműhelyben az emberek *kosútoztak*: 'politizáltak'. Györffy nem fedi fel ennek a Kossuthhoz kapcsolódó, nevéből alakult igealaknak a hátterét, de nem kétséges előttünk, hogy csak egy lehetett ennek a nyelvi alakulásnak az értelme: ezen a tájon a magyar parasztság számára a politizálás, a politikai állásfoglalás egyet jelentett a Kossuth módjára való ellenzéki magatartással. Politikai eszme és nyelvi kifejezés teljes egységét hirdeti ez az igealak, mint ahogy a legkülönbözőbb emlékiratokból, versekből s a népi emlékezésből tudjuk, hogy a »Kossuth-kutya« kifejezés a Bach-korszakban gőgösen vállalt jelzője volt az ellenzéki magyarnak.³⁴ A nyelvi forma egyéb alakjairól is vannak adataink Kossuthtal kapcsolatban; így egyik magyaresanádi adatközlőnk szerint (Csa. IV. 50.)^{34a} a szabadságharcot Kossuth-háborúnak is hívták az ottani délszlávok körében, s a békési szlovákság körében pedig az erélyes, bátor ember jelzője volt Kossuth, vagy szólásfordulatként használták (olyan erélyes, olyan bátor, mint Kossuth), amint ezt Tótkomlóson még napjainkban is tudják (Bé. XVI. 62.). Mindez a népnyelvi tény jelentős bizonyítéka Kossuth maradandó személyes hatásának nemcsak a magyar nép, hanem a környező népek emlékezetében is, a bécsi udvar által 48-ban ellenünk uszított népek emlékezetében is.

Ezek a nyelvi adatok, s az a tény, hogy a kárpátukrán, ukrán, szlovák és román népköltészetben is szerepel Kossuth alakja s a magyar szabadságküzdelem (ennek különböző formáiról később szólunk), önmagukban is bizonyítják, hogy a Kossuthal foglalkozó népi hagyomány országszerte elterjedt.

³³ Györffy István: A Nagykunság és környékének népies építkezése. NÉ. X. (1909), 78.

³⁴ Csak jegyzetben említjük, hogy az emigráns Kossuth iránti rajongás olyan nagy volt, hogy haladó körökben külföldön divat lett egyidőben »Kossuth« mint kereszt-név. V. ö. Ethn. II, 412.

^{34a} Ez a jelzés a 48-as Adattár megfelelő utalószáma; a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár idézése állandóan EA jelzéssel kezdődik. Az Adattár gyűjtőinek fonetikus, illetőleg átírt közléseit változatlanul adom.

Még száz évvel később is az ország legkülönbözőbb tájain közel egyformán emlékezik az ország dolgozó népe Kossuthra és a szabadságharcos küzdelmekre. Csak elvétve akadt olyan adatközlő, aki egyáltalán nem hallott Kossuthról, vagy éppen csak a nevére emlékezett (He. II. 3. He. I. 2. stb.), vagy azzal üti el a feleletet, mint egy sziglieti adatközlő: »Kossuth Lajos nem tudom, ki volt. Mindig csak dolgozunk, nem gondolkozunk soha sem ezeken«. (Za. XXVII. 29.) Ez a ritkábbik, a kivételes eset. Van azonban nem is egy olyan adatunk, ha ezeknek a száma nem is jelentős, amely szerint az adatközlőnek az egész szabadságharcból, sőt magáról Kossuthról is csak a Kossuth-nóta jut az eszébe. Az ilyesféle emlékezésnek szinte törvényszerű megfogalmazása: »Kossuthról nem tudunk semmit, csak azt, hogy Kossuth Lajos azt üzenté. . .« (Gy. IV. 21.). Az efféle adatok bizonyítják éppen a nép költészeti alkotásainak történeti és tudatformáló szerepét. Bizonyára a szintén népszerű »Kossuth Lajos íródeák« formula az oka, hogy adatközlőink közül néhányan mint író, költő, »hegedüzt« (pl. H. XV. 4.) emlegetik, vagy többen Petőfivel való nagy barátságát, közös sorsát hangoztatják.

Nagyban és egészben azonban a régi népköltészeti gyűjtés s a mi legújabb gyűjtésünk alapján megállapítható, hogy Kossuth neve, történeti szerepe és a szabadságharc jelentősége az egész ország népe előtt ismeretes. Banó István összefoglalása szerint talán annyi megszorítással élhetünk (nem kis mértékben Kálmány nagy gyűjtőmunkája következtében), hogy a leggazdagabb anyagunk Szegedről, Szeged környékéről s Csongrád megyéből származik s viszonylag legkevesebb anyagot a dunántúli megyékben lelhetni, itt is legszegényebb az Esztergom, Győr, Sopron megyékből előkerült közlés. Itt talán nem tévedünk nagyot annak feltevésével, ha ezt az aránybeli eltolódást részben a klerikalizmus itteni erősebb hatásának tulajdonítjuk. Nem kétséges ugyan, hogy a katolikus főpapság kevés kivétellel mindenütt ellensége volt a Kossuth-kultusznak, mintegy következetes másolásaként Hám és Szcitovszky felfogásának.

Legújabb gyűjtésünk statisztikai átvizsgálásából az is kiderült, ami különben enélkül is világos volt, hogy a szabadságharc hősei közül Kossuth a legnépszerűbb, a legtöbbet emlegetett. Deme László összehasonlítva pl. a Petőfiről szóló népi emlékezettel, az utóbbit elenyészőnek s alapjában határozatlannak tartja, szemben a több mint 1600 világos és határozott emlékezéssel, történettel, amely mind-mind Kossuthról szól, meg sem említve a Kossuth-dalok változatokban bővelkedő seregét. A nép emlékezetében (bár a 13 aradi vértanúról s különösen Damjanichról számos és jól őrzött népköltészeti hagyatékunk beszél) a szabadságharc középponti, majd hogyanem egyetlen vezérlő alakja Kossuth. Néha már valósággal az istenítés határán emlegeti a nép hálája, egyik adatunkban éppen Petőfivel együtt: »Kossuth Lajos és Petőfi voltak a nép igazi védőszentjei, felszabadították a népet a zsarnok világból«. (Pe. XLI. 17.). Egy mezőtúri dolgozó paraszt így emlékezik: »A mi őseink úgy emlegetik, mint egy istent. A Kosut név patinás«. (JNKSZ. XIV. 267.). Hogy Kossuth istenítése nem valami önkényes, egyszeri szólam, hogy már a kortársak nem egyszer ezen a hangon írnak, arra több bizonyágunk van. Vajda János például így emlékezik a szónok Kossuth hatására: »Ez az egész jelenet rajza hűtelen lenne, ha meg nem említeném, hogy a tömegben nagy volt azok száma, kik a jelenet hősét félistennek nevezék.«³⁵

³⁵ Vajda János összes művei. Emlékek 1848-ból c. cikkében. 1452. Bpest, é. n.

Sárosy Gyula a híressé vált, s több népi változatban is ismeretes, folklorizálódó szatirikus versében, melyben a levert haza fájdmával mit sem törődő farsangoló lányok ellen írt, így énekel:

»Kossuth az isten második fia,
Külföldön érzi mint nyög Hunnia;
De majd eljő még Messiásokat,
Addig ti lányok csak táncoljatok!«³⁶

Ez a nem éppen nagyértékű, de minden bizonnyal nagyhatású vers megkezdte népi vándorútját s ezzel együtt megkezdődött átalakulása: megindult az a csiszoló, a névtelen közösség munkáján keresztül szépítő folyamat, melynek erőire Erdélyi János, Arany és Bartók éppúgy rámutattak, mint Gorkij is. Ennek az 1850-ből való nehézkes és patetikus versnek 1904-ben jegyezte le egy csikgyimesi változatát Vikár Béla. A népi változat még híven követi a Sárosy-vers menetét, de már alakít, javít rajta, kezdi kisimitani a zökkenőket. Ez a strófa így hangzik:

»Kossuth az isten második fia,
Csak külhonból nézi, mint vérzik honja,
De majd eljön, mint más isten-ostora,
Addig is lányok, csak táncoljatok tova!«

(Vikár kéziratos gyűjtése az Egyetemi Néprajzi Intézetben.)

Ez a néhány kiemelt adat mutatja, hogy a Kossuth-kultusz rajongó, istenítő hangja 1848-tól kezdve a századfordulón át 1947-ig, napjainkig nyúlik s költői formálásban, írói, népi emlékezéseken át egyaránt eleven. Nem hatott tehát a klérus vad és gyűlölködő Kossuth-ellenes propagandája, melynek jellemző példáját említi Andics Erzsébet, idézve a *Religio* 1849. okt. 23-i számából azokat az aljas, gyűlölettől dülök cinkosa, az orgyilkolási titkos társulatok szövetségese volt . . . ki nagyravágyásának, dicsvágyának, kapzsiságának és bosszuszuszenvedélyének nemzete életét feláldozta; ki pályáját árvák meglopásával kezdette és honának s honfitársainak nagy-szerű kifosztásával végezte.«³⁷

Különösen hazafiatlannak, undorítónak kell tekintenünk ezt a hangot, amikor tudjuk, hogy messze túltesz még a bujdosó Kossuthot kipellengérező császári körözőlevél hangján is. Ez a körözőlevél, melyet a monarchia népeinek több nyelvén bocsátottak közre 1849-ben s szórtak szét az országban (Sztripszky nem joggalanul teszi fel, hogy ezzel is nagyban hozzájárultak Kossuth országos népszerűsítéséhez) főként csak a külső vonásokat örökíti meg, de mégis alkalmas volt arra, hogy egy valósággal regényes-romantikus

³⁶ Sárosynak ezt a híressé vált versét a már említett »Hangok a' multból« c. kötet még Petőfy (így!) versének tekinti, bár a jegyzetben a 341. lapon kételyét fejezi ki s aggodalmát, hogy a költő tán nem is él már. Csak így jegyzetben említjük a Kossuth iránti rajongás történetéhez a Budapest, 1894. márc. 24. számában a »Megfeszítettett« című vezércikket, melyet a halála utáni tüntetéssel kapcsolatban írtak s *Környei Benő—Dobos János*: »Kossuth kultusz Czegléden . . .« Czegléd, 1903. c. könyvét, hol a többi közt a következőket találjuk: » . . . Áz ige testté lön, megszületett a megváltó, megszületett . . . Kossuth!!!« és »hogy mi is volt a magyar nemzetnek Kossuth? Az, ami az emberiségnek a Nazarethi Jézus«. (15. l.) Ezek a szórványosan kiemelt helyek is mutatják, hogy a Sárosy vers megütötte hang nem egyedülálló, véletlenszerű volt a Kossuth-kultusz történetében.

³⁷ L. *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848—49-ben. 94. Budapest, 1949.

hősképet rögzítsen meg még az üldöző iraton keresztül is. Valósággal rokonszenvvel írja le külsejének határozott férfias szépségét »... szemei nagyok, kékek, megnyerő nyugalmas kifejezésűek, de a mint beszél, megelevenednek és tüzesek. Arcza hosszúkás, sápadt... beszédhangja tiszta és teljes, erős hangzású; járása nyugodt, fejét oldalvást lehajtja... Minden mozdulatában nyugodt, szenvedély nélküli, de beszéd közben igen elevenné válik... Nyugalmas helyzetben arckifejezése szenvedő, s búskomorságot fejez ki, azaz melancholiát«. ³⁸ A körözőlevél a külső leírason keresztül is felkelti rokonszenvünket Kossuth iránt, ellentétben a katolikus főpapság gyűlölködésével (s az erdélyi Pálffy János epés gyűlöletével, kinek kéziratos emlékezései ekkoriban még el sem is készültek) — mondanunk sem kell, a nép körében kialakuló Kossuth-kép nem a Religio tajtékzó dühe alapján formálja ki ítéletét egyik legnagyobb nemzeti hősről. Ritkán rajongó népünk minden ellenséges agitációval szemben istenítette, Messiásnak, apjának, népszabadító hősnek tekintette. Ez szinte egyértelmű vallomása az adatoknak. Szinte jelképes egyik borsodmegyei 69 éves szegényparasztnak a »meghatározása« Kossuthról, ahogy alakját összeköti a világ dolgozóinak nagy vezérével, az elnyomottak felszabadítójával, Sztálinnal, néhány töredékes mondatában. Így válaszolt a kérdezőnek, hogy »ki volt Kossuth Lajos?« id. Tyukodi István:

»Kossuth vezér volt, mint most Sztálin. El kellett neki menekülni, mert rájött az orosz. Az urak ellen harcolt«. (Bo. XVIII. 32.)

Csak utalunk arra, hogy a mai emlékezők közül akad néhány, aki kárhóztatja az országból való menekülését, sőt ezért egyikük árulónak is tekinti (JNSz. III. 87.), néhányan neki is szemére vetik Görgeyvel való »hiú« versengését, ez azonban a szórványos, elhanyagolható eleme a gyűjtésnek s minden bizonnyal nem a múlt századi Kossuth-képhez tartozott, hanem már része a Görgeyt tisztázni s Kossuthot bemocskolni törekvő agitációnak. Ismételjük, a nép ajkán ez a hang az elenyésző, a kivételes.

Még a származását, neveltetését is mesei fátyolba öltözteti az emlékezés, nem egy népmesei motívum kapcsolódik később személyéhez. Már az 1868-as Kossuth-albumban utalnak erre a meseivé válására a hozzá kapcsolódó történetekben: »A nép annyira imádta őt, hogy emlékét máris mesébe burkolja«, — írják az egyik cikkben s már ekkor Mátyás király nevét emlegetik vele kapcsolatban. ³⁹ Mostani gyűjtésünk adataiban is kering származásával kapcsolatban egy sereg szokásos, új meg új hőshöz tapadó monda-elem, a népi mondaformálás törvényei szerint. Egyik közlőnk jobbágyfiúnak tartja, (Fe. XI. 33) aki mégis nagy emberré válik, egy másik szerint szolgafiú, aki a népmese csodás mozzanatai révén királlyá lesz (Bo. XXV. 13.); már a születését is csodás események jelezték. Több közlőnk szerint mások úgy tudják, hogy előre megjósolták felemelkedését s tragikus bukását is. Nem is egy szlovák adatközlőnk — s ebben is emlékeztet a Mátyás-mondák egyik motívumára, — szlovák származásúnak, szlovák jobbágyfinak tartja, ki a magyarság szabadságharcát vezette. Ez az adaptációs törekvés is mutatja a nép szeretetét: mind a maga vezérének érzi.

Arra nem is kell sok szót vesztegetnünk, hogy politikai pályáján hamarosan megjelenik a politikai dal, a kortesdal. A kortesdal is egyik for-

³⁸ *Sztripszky Hiador*: Kossuth Lajos a rutén népköltészetben. Ethn. XVIII, 162.

³⁹ *Áldor Imre—Ormodi Bertalan*: Kossuth-album, 72—73. Pest, 1868.

mája a népdalnak: azzá lehet, mint pl. a Táncsics-féle kortesdalok esetében is láttuk. Itt jellemzőnek azt a reakciós, »pecsovics« kortesdalt érdemes fel-
említenünk, melyet Vajda János idéz fel egyik emlékezésében, mert jól el-
árulhatja, hogy az ellenfél nagyon is megértette Kossuth radikális szándékait.
Így ír Vajda:

»Feledhetetlen előttem a jelenet, midőn az üllői-út sarkáról az ország-
útra befordulni láttam Kossuth követté megválasztásában vezérkorteskedő
gróf Batthyány Lajost kifordított fekete szőrös bundában, br. Podmaniczky
Frigyest cifra veszprémi kanászsűrben, amazt buzogánnyal, emezt réz-
fokossal — míg az utánuk özönlő választó nemesség éljenezte Kossuthot,
azt a Kossuthot, akiről a pecsovics tábor azt a furfangos fogós kortesdalt
szerkesztette és énekelte:

Hogy ha Kossuth lesz a követ,
Pap és nemes adót fizet.⁴⁰

Annak ellenére, hogy a szabadságharc egyik nagy fogyatékosága
éppen az volt, hogy a jobbágyság felszabadítását nem vitte következetesen
végbe, a népi emlékezet Kossuthot nem elsősorban a függetlenségért vívott harcért,
hanem a jobbágyi nép felszabadításáért áldja, erre emlékeznek. Ha nincs is igaza
Deme Lászlónak abban, hogy ez szinte a kizárólagosság igényével tükröződik
adatainkban, de az bizonyos, hogy amíg a népdalok inkább a szabadságharc
küzdelmét éneklék, a Kossuth-katona dicsőségét s a vert csaták fájdalmát,
addig a »szóbeli«, prózai emlékezet napjainkban is az urak megleckéztetését,
kiváltságaik eltörlését s a parasztság felszabadítását a francia forradalom
szellemében emlegeti. Így emlékeznek:

»Kossuth kiáltotta ki: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!« mondja
egy 82 éves napszám. (He. XXXIII. 78.) »Kossuth neve szent volt az öregek
szájában, de az ma is minden magyarnak. Ő törölte el a szolgaságot, a jobbágy-
ságot«. (Ve. XII. 13.) »Kossuth szabadította fel a népet a rabiga alól. Fel-
szabadította Magyarországot a rabiga, deres alól, a robotos szolgáltatás
alól. Noha osztán száműzetésbe került, mégis felszabadította a népet«. (To.
XVII. 17.) Egy zalai asszony így beszél: »A Kossuth Lajos a pozsonyi
országgyűlésen felszót, hogy a robotnak el kell veszni. Mer egyformák vagyunk.
Akkor kiűtött a forradalom. Akkor vészett el a nemesség. A nemes azt mondta,
ha ki nem kerűte a jobbágy szekerevel: Fére paraszt, a nemes elűl! — Aztán, ha
ki nem kerűte, ostorral csapott a nyaka közé. Aztán, ha elment a birohul, még
üd büntették meg. A Kossuth Lajost, örökké a nevét áldjuk! A magyar
nyakáról a hígát ('igát') levette«. (Za. XI. 15.) Az iga képzete oly igen elevenen
élt népünk képzetében, mások is egyre előhózzák: »...ragaszkodott a
nép Kossuthhoz. Kivette a vasjármot a nyakunkból, helyette fajármot adott,
mert ő sem tudta teljesen megjavítani a nép sorsát«. (Ve. VIII. 44.) Ezekben
a közlésekben már feltűnik a be nem teljesedett forradalom: »Kossuth azt
akarta, hogy ne legyen földesúr: szabadság, egyenlőség, testvériség. De nem
lehetett. Annyit elért, hogy nem kellett úrdögáznik«. (Szat. XXVII. 1.) —
— mondja egy 89 éves szatmári kisparaszt s nyomban utána el is mondja

⁴⁰ Vajda János összes művei. 1704.; különben a Kossuth-nóta és a kortesdalok
kapcsolatáról már B. E. is említést tett a Független Magyarország i. cikkében, csak
azt hisszük, téved, amikor azt véli, hogy e kortesnótákat már a Kossuth-nóta dallamára
énekeltek.

mily kegyetlen rabság volt az úrdolga, hogy verte a földesúr vagy akár az ispánja minden kicsiségért lóhátról az embereket. S az adatközlők Kossuth felszabadító harcára emlékezve seregestül emlékeznek a robot, a megaláztató jobbágyi sors ezernyi tényére. Ma is eleven sebek még, hiszen a robotnak új formája két országgyűlés jóváhagyásával a hirhedt cselédtörvényeken keresztül »ledolgozás« stb. néven a kapitalizálódás időszakában is továbbélt.⁴¹

Mondja is az egyik öreg : »Abbu csak annyit tudok, hoty Kosut Lajos ezérnyuocszáznégyvennyudzba aszt monta, hogy paraszt nincs. Szabaccság, egyenlőség. Az aszt akarta, mint mámo hogy van«. (He. XIII. 2.) Hogy az emlékezés hogyan csap át a mai fogalmak körébe, hogyan rokonítja mai harcainkkal, arra is van példa elég :

»Kossuth Lajos forradalmat csinált. Elvette az uraktól a hatalmat meg a földet is. Kossuth szociális ember volt, mert a szegényeknek fogta a pártját«. (He. IV. 51.) Egy másik közlő szerint Kossuth csak 100—100 holdat akart engedni a leggazdagabb grófnak, vagy bárónak is (Ze. XVI. 33). Egyik másik emlékezésben már a munkásosztályt is felsorolják, jogosan, Kossuth harcosai közt : »Kossuthot már hogyne szerette volna a magyar nép. A magyar munkásság mellé állt 48-ban mind«. (Csa. I. 43.). »Kossuth köztársasági elnök volt, szocialista volt. Számúzték Rodostóba, ott is halt meg«. (He. XXX. 72.) »Igazi kommunista volt, mert ha egyiknek három lova volt, a másiknak egy, egyet neki adatott«. (Ha. II. 14.) »Azt akarta amit ma akar a nép«. (Bé. XIII. 39.) »Népfelszabadító, mint Rákosi Mátyás«. (u. ott.)

Csak jobban aláhúzza ennek az emlékezésnek a határozottságát, hogy a másik oldal, az urak véleménye a népi emlékezet szerint ezzel szöges ellentétben állott. Így az egyik veszprémi nemes községben : »Aki akkor született, mikor még volt nemesség, haláláig nemesnek írta magát. Takács öregapám 45-ben született, haragudott Kossuthra. Édesanyám iskolakönyvében, melyben olvasmányok voltak hazánk nagy férfairól, Kossuth nevét minden olvasmányban kivakarta . . . Volt Csöglén egy öreg ember, aki még nemesnek született, meglehetősen haragudott Kossuthra. A fia már ezt nem tudta, vett egy Kossuth-kalendáriumot. Az öreg meglátta, kiszúrta Kossuth szemét, a naptárt meg kiakasztotta az esőre«. (Ve. III. 49.) Egy 90 esztendős falusi kovács meg Borsodban erre emlékszik : »Van már vagy ötven esztendeje, amikor ilyen köszönőlevelet írtunk innen Kossuthnak Turinba. Mikor Kelez nagyságos úrhoz vitték, hogy írja alá, hát nagykáromkodva elkergette a kisbírót, hogy annak a Kossuthnak ő nem ír alá«. (Bo. XII. 65.) Hát nem is az ő Kossuthjuk volt.

Az emlékezés tovább fonja a népfelszabadító hős legendáját : »Látja, Kossuth kiszökött Turinba, osztán a felesége is kiszökött. Ottan a nép is olyan igaállat volt. A nép ott ki tudta vívni Kossuthtal, hogy fölszabaduljon a nép. Azé, amikor meghalt, nem is akarták kiadni . . . Az urak azt beszélték, hogy Kossuth kutya. A gazdag kereskedők nem tették ki Kossuth képét, meg nem gyászolták. Az asszonyok a feketét letépték és abból csináltak lobogót«. (Csa. VIII. 88.) Amerikában is az elnyomott, rabszolga-nép felszabadításáért harcolt e szerint az emlékezet szerint, ahogy egy »amerikás« gyomai

⁴¹ A kérdés klasszikus feldolgozása: *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Bpest, 1949. A Lenin megállapította törvényszerűségek szabályosan jelentkeztek hazánkban is s a ledolgozás, igazsora még a kulákok politikai hatalmának felszámolása előtt, 1948-ig is, száz évvel 1848 után is élt még! A »fordulat éve« itt is meghozta a változást, a valódi felszabadulást.

meséli: »Kossuth mint ügyvéd volt. Nagy ember. Nagyon tisztelte a nép. Amerikában beszéltem olyan emberrel, aki Kossuthal 1859-ben ment ki: Semsei István emigráns. Kossuth tisztán beszélt angolul, mikor átment New Yorkba, vagy hol, beszélt a néphez. Ott még azelőtt rabszolgákat is tartottak. Akkor egy nagyobb amerikai úr jött hallgatni Kossuth beszédét és 4—5 rabszolga néger húzta a kocsiját. Kossuth persze ezt látta, és azt mondta: „Látjátok, miért csináltok ilyet, ha a bőrük fekete is, csak olyan emberek, mint mi“. Úgy hogy felszabadította a feketéket ottan. Minden feketének a lakásában ott van Kossuth képe. Jobban tisztelik, mint mű«. (Bé. VIII. 140.)

Mindez a példa, s még sokszorosát idézhetnők, valóban igazolja, hogy Kossuth politikai küzdelmeiben a jobbságát felszabadító az úri Magyarországot megsemmisíteni akaró politikust is látták, sőt élete további folyásában is mindegyre a forradalmi motívumot keresik. Nem jelenti ez azt, hogy a nemzeti függetlenségért, a Habsburgok-elleni harcát is nem kapcsolták volna össze a jobbságfelszabadítás ügyével. »Kossuth csinálta a szabadságot. Apánknak hívták, mert úgy szerette a magyarokat, meg a szegényeket, mintha az apánk lett volna. Amiatt kellett neki menekülni Turinba, az egész családjával«. (Ba. XXVIII. 11.) »Hát hogyné, hát hazaszeretűjő embər vüot. Hát azért indított félkelést hogy Magyarország önálló légyen, mer rabiga alad vüot. Mer avüot a magyarog csillaga, abba bisztak. De hátha éccer el kelléd buknija néki. Nüotát is vezettek rolla szegényrül: Koësutë Lajos aszt üzentë...« (Göcs XXXIII. 4.) Természetesen az adatok tömege számol be ma is arról, hogy a szabadságharc Kossuth vezetésével a magyar nemzetnek a németosztrák iga alóli felszabadítását jelentette. Ezeket ismertetni itt szükségtelen lenne, majd a megjelenendő adattári kötetünk ad alkalmat részletes feltárásukra.

3.

Azok a népivé váló versek (akad köztük Petőfi-vers is, ismeretlen versszerzők, közepes költők írásai egyaránt) s a népköltészet régibb fordulatait alkalmazó népdalok, amelyek Kossuthról szólnak, szinte mind egyértelmű rajongással, büszke boldogsággal, majd csillapíthatatlan várakozással emlegetik a nevét. Pedig a szabadságharc leveretése után jóideig tilos volt a Kossuth-nóta, a nótaszerzésért is, a nóta dalolásáért is börtön járta. Vitai István zalai tanítót a haditörvényszék két évre ítélte el, mert dalt írt Kossuthról a »legfőlizgatóbb stylben«, »a császár Ó felsége elleni gyalázásokkal« s a dalról az ítélet már azt is megállapította, hogy »a szomszéd helységekben jelentékeny ismeretségre jutott«. ⁴² Vörös Antal adata azért is értékes számunkra, mert a Kossuth-dalok keletkezésének módjára világít rá s egyikük szerzőjét is felmutatja. Nem kétséges, hogy a részletes vizsgálat éppen a Kossuth emléke köré fűződő népi és félnépi dalokban a népköltészet teremtő folyamatának törvényszerűségeit figyelheti meg. A nép körében élő, ismeretlen versszerzők között többen lehettek a Vitai Istvánok, kiknek felkutatása, a nép által elfogadott költői »javaslataik« kielemezése még előttünk álló feladat s ezt egy következő tanulmányunk számára tartjuk fenn. Annyi bizo-

⁴² Ezt az adatot Vörös Antal szíves közlésének köszönhetem, aki egy készülő kéziratot tanulmányát bocsátotta rendelkezésemre.

nyos: kockázatos vállalkozás volt írni, terjeszteni s dalolni egyaránt. Még ma is erre a tiltottságra emlékeznek parasztságunk körében. Még közel száz év multán is él ennek a börtönnel nyomatékolt tilalomnak a tudata. »Kossuth Lajos Turinba ment, onnan írt Ferenc Jóskának. Kossuth-nóta utána tilos lett, az urak (a főbíró, a törvény) nem engedték énekelni«. (Ba. LV. 16.), »Még emlékszem gyermekkoromban apám mindig mondta, hogy vigyázni kell, mert az osztrák még most is keres embereket«. (BB. II. 5.) Mindez azt is magyarázza, hogy nem is egy Kossuth-dal, mikor pedig egészében elárulja az irodalmi eredetét, miért maradt névtelenségben. Zsilinszky Mihály is utal erre a tényre idézett munkájában s még a másolás halálveszedelmére is figyelmeztet. (Megjegyezzük, hogy nemcsak a szerző neve maradt el az emlékezetből is, hanem mint látni fogjuk, a Kossuth-dalköltészet egy-egy darabjából Kossuthnak a neve is, a dalt az osztrák-cseh beamter, spicli így nem érthette.)

A Kossuth-dalok több mint hatszáz változatának ismertetése deriválható néhány alapvető témának, érzelmi-hangulati mozzanatnak s a szabadságharc legfőbb fordulójának megéneklésére. A népdal egyszerű, tiszta szerkezete azokból a dalokból csendül leginkább felénk, amelyek egy-egy strófájában foglalják össze mondandójukat, ezeknek népi eredete már ismerős szöveg-formuláikból is világos:

Amoda van egy' nagy kerek erdő,
Rigó madár sétál benne kettő,
Kék a lába, hamu szín' a talla,
Ez a legény Kósút katonája.

(Kálmány: Szeged népe, II, 46 : 8)

Harangoznak a toronyba',
Mén a Kosút a templomba,
Arany csákó a fejibe',
Nemzeti kard a kezibe'.

(Kálmány: Koszorúk, I, 127 : 2)

Amoda van három út,
A középsőn mögy Kosút,
Montam néki szöröncses jó napot,
Mögemelte fején a kalapot.

(Kálmány: Történeti énekek és katonadalok. 289.)

Kósút lova mögérdemli a zabot :
Háromszor futotta mög az országot ;
Verje mög a három Isten Görgejit,
Mé' rakatta lë a magyar fegyverit.

(Kálmány: Szeged népe, II, 48 : 16)

Kósút Lajos befogatta négy lovát,
Fölültette feleségit, kocsissát,
Kinyitotta üveg hintó ablakját,
Ugy mondott az magyarnak: jó écczakát!

(U. o. 49 : 18)

Könnyű a németnek
Adót exequálni ;
Nehéz a magyarnak,
A szegény magyarnak
Kossuth Lajost várni.

(MNGY. I, 283 : 6)

Ezekben a kis dalokban is benne van a népdal sűrítésének csodálatos módszerével a Kossuthhoz kapcsolódó népköltészetnek majd minden motívuma. Kálmány gyűjtéséből ismerünk olyan négy soros kis dalt, amely nem is említi Kossuth nevét, de a dal az egész Bach-korszak magyar életének rettenetes atmoszféráját, az osztrák gyarmattá lett Magyarország szörnyű helyzetét, a kapitalizálódó feudalizmus kietlenségét, (a kastélyban megbúvó urak, a börtönben raboskodó foglyok világát) ábrázolja — látszatra egy szerelmes kis dalban. De a Kossuth-nóta országszerte ismert kezdő sora nem hagyott kétséget egyetlen hallgatójában sem :

Esik eső karikára,
Kis angyalom kalapjára ;
Nem esik az urakéra,
Sem a szegény rabokéra.

(Kálmány: Koszorúk, I, 90 : 68)

Szerintünk a Kálmány által még odafűzött strófa *nem* tartozik ehhez a dalhoz : ez így, önmagában kerek egész s a maga rejtező módján egy egész korszak átfogó képét adja. Ezek s a hasonló dalok parasztságunk költői erejének legszebb próbái közé tartoznak, az írástudatlan, elnyomott nép alkotásai.

Nem jelenti ez azt, hogy csak az ilyen dalok lennének népünk eredeti alkotásai, hiszen ebben a költészeti körben is megfigyelhetni a nép állandóan újraalkotó, újrafogalmazó erejét, a régi formulák kiapadhatatlan vitalitását ; új helyzetekben új értelemmel s szépséggel telnek meg. Maga az úgynevezett Kossuth-nóta is példa erre. Szövegének, dallamának kérdése, Csefkó Gyula tanulmánya s még előbb Bányai Elemér gondos összefoglalása után sincs megoldva, nem tudjuk s ma már aligha fogjuk megtudni, hogy e népszerű, harca mozgósító, »seregekkel felérő« dal mennyit köszönhet népköltészetünk hagyományos fordulatainak s mi az, amit joggal igényelhetnek a szerzőségért jelentkezők. Maga Jókai is, aki a Kossuth-nóta keletkezése hiteles tanújának tartja magát, háromszor (Megtörtént regék, Csataképek, Kossuth-album) háromféleképpen mondja el, illetőleg mind a háromszor változtat adatain.⁴³ Az egymás sarkára lépő adatok inkább az igazság elhomályosítására valók, semmint feltárására. Legkorábbi s egyben leghitelesebbnek tűnő adatunk szerint már 1848. decemberében énekelték a nagysallói legények :

Kossuth Lajos azt izente,
Nincsen elég regimentje ;
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni.

⁴³ Bányainak a Független Magyarországnak írt i. cikke mellett l. még *Gulyás József*: Jókai és a népdalok, Ethn. XXXVI, 133. *Jókai* egyik regényében meg egyenesen II. Lajos korából eredezteti a Kossuth-nótát: Fráter György, Bpest, 1898. Nemzeti kiadás, LXXXI, I, 238—9.

Így közli a Bajza szerkesztette Hírlap 1848. dec. 17-én, de Csefkó helyesen jegyzi meg, hogy ez sem a szerzőre, sem a nóta szülőhelyére nem lehet perdöntő, csak éneklésének első adata. Jókai a ceglédi háromezer önkéntes meneteléséhez köti, majd a ceglédi állomásra érkező megfáradt Földváry önkéntesekhez, akik Kossuth láttán lelkesülnek fel újra. Egressy visszaemlékezései szerint egy »költői lelkületű honvédtárs«-uk rögtönözte, a Selmece bevonuló Inkey-zászlóalj egyik katonája, hogy hamarosan a nagy hóviharban mindnyájan énekeljék az »el kell menni« lelkesítő indulóját. Zsilinszky Mihály a schwechati csata idejéből valónak tartja. Vajda János »Egy lap a Kossuth-irodalomhoz« című cikkében pedig 1849. februárjának elejére, a hadiszerencse első sötét, baljóslatú idejére teszi keletkezését, de ez a megállapítás csak pusztá hangulati tényezőkre utal. Káldy a Kossuth-nóta dallamát a kuruc-időkre teszi, s a szövegének keletkezését is ebből az időből valónak tartja. (A Magyar Hírlap 1894. márc. 28. számában egy kis tárcsa közöl jó népdal-szemelvényeket a Kossuth-nótával kapcsolatban, s már ez a cikk is utal arra, hogy a Kossuth-nóta *eredete* a Rákóczi-féle harcok idejére nyúlik vissza.) Később azután már választókerületek versengenek Kossuth Ferenc előtt, hogy hol is született ez a híres nóta, így a gyomai küldöttség a magáénak vallja (1. Ethn. XIII, 143.), mások (Tömörkény István) Szegedhez, mások Tolna megyéhez kötnék stb. Annyi bizonyos, hogy különböző, bővebb-szűkebb változatait az egész országból ismerjük, dolgozó népünk az üldöztetés idején is, azóta is éneklé, egyike a legnépszerűbb magyar daloknak. A népköltészeti formák mellett »balladás« feldolgozását is ismerjük, az egyszerű verbunkos szerkezet nem egyszer a Kossuth-dalok más-más elemeit is magához vonzza. Így szinte nem is egy népdal ez, hanem valóságos népdal-konglomerátum, több népdalnak, népivé váló szövegnek alakító központja. Legujabban Dégh Linda a Kossuth-nóta alkalmazását a munkás-folklór anyagában is fellelte. (Csak példaképpen említem azt a Magyarországon 1894. ápr. 2-i számában közölt változatát, amely állítólag a halála után, temetése idején keletkezett, s már a temetésen, a felvonulás alatt a tömeg énekelte is.) Érdemes idéznünk erre az egyik legtipikusabb s legteljesebb szöveget Kálmány anyagából. Mintha az egész szabadságharcot megénekelné, s a népi hang mellett nem egyszer írói formákra is árulkodik.

Kossuth Lajos: édes apám,
 Felesége : édes anyám,
 Én vagyok az igaz fia:
 Magyarország katonája.

Kossuth Lajos udvarába'
 Eltörött a lovam lába;
 Gyerünk pajtás! gyógyítsuk meg,
 Itt a muszka, szalaszszuk meg.

Kossuth Lajos, Kossuth Lajos!
 Most az ország dolga bajos;
 De csak addig lesz az bajos,
 Míg visszajön Kossuth Lajos.

Kossuth Lajos ablakába'
Kinyílott a piros rózsa,
Ráhajlott az egygyik ága,
Ott búsul az árnyékába'.

Kossuth Lajos nagy bújába'
Kiül a tenger partjára,
Ráborul a koronára :
Hol van a sok katonája!

Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára,
Valahány csepp esik rája,
Anynyi áldás szálljon rája.

Kossuth Lajos azt izente,
Hibázik a regimentje ;
Ha hibázik kettő, három,
Lesz helyette tizenhárom.

Kossuth Lajos azt izente,
Nincsen elég regimentje ;
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni.

Állj be, pajtás katonának!
Jobb dolgod lesz, mint apádnak,
Se' nem kaszálsz, se' nem kapálsz,
Csak a kaszárnnyában sétálsz.

Állj be, pajtás katonának!
Kossuth Lajos huszárjának ;
Tíz esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság!

El kell menni háborúba,
Hírt fűzni szép koszorúba ;
Szabadságunk koszorúja,
Nem hervad el többet soha.

Lesz Kossuthnak regimentje,
Lesz akkor kard, puska, mente ;
Öröm napod is lesz, csak várd,
Szegény, szegény Magyarország.

(Kálmány: Koszorúk, I, 131 : 9)

Az alakulásnak ez a valóban népi módja, ahogyan a népdal motívumainak gazdag áradata valósággal át- meg átindázza a hadbahívó verbunkost, mutatja, hogy a valószínűleg műköltői eredetű verbunkos alig egy-két évtized alatt teljességgel népivé vált. Valójában ma már csak ennek a folya-

matnak a vizsgálata nyújthat tanulságokat számunkra, s Csefkó Gyula értékes tanulmányát is csak úgy tekinthetjük, mint aki a Kossuth-nóta előtörténetének két jelentős mozzanatát tárta fel: a XVIII. századi énekköltésünk rokon motívumait és a hadbahívásnak azt a törvényszerű, régi magyar módját, amely szerint *kétszer* kell hadbahívni a nemesi sereget s erre a XVI. századtól kezdve hoz fel adatokat; a hadbahívásnak ez az emléke még a népi hadsereg verbunkos költészetében is megmaradt történeti emlék.⁴⁴ Ezért nem is tartjuk szükségesnek, hogy a később jelentkező egyéni szerzők kérdését most fontolóra vegyük. Már Bányai jogos kétkedéssel fogadja Kelemen Móric kúriai bírónak a halálakor szárnyra kelt hírt, hogy ő lett volna a szöveg szerzője s csak azért őrizgette volna titkát a családja is haláláig, mert félték a megtorlástól s mert a szerző szerénysége is hallgatást parancsolt. Major Ervin is csak feltételesen említi (1. Zenei Lexikon, I. 67.), hogy a kortársak szerint Balkányi Szabó Lajos, aki több népies dalnak szerzője volt, szerzette volna állítólag a Kossuth-nóta dallamát. Fabó meg egyenesen egy XVI. századi protestáns népénekre gondol⁴⁵, ami teljességgel elfogadhatatlan ötlet.

A következőket tudjuk bizonyosan:

1. A Kossuth-nóta alakját 1848-ból már hiteles forrásból ismerjük, de formulái a XVIII. századi katonaköltészethez vezetnek el, sőt leghíresebb fordulata több évszázados hadbahívó szokásban gyökerezik.

2. Tudjuk azt is Táncsics lapjából, a Munkások Újságjából, hogy a parasztság körében egyáltalán nem volt oly nagy a lelkesedés a hadbahívásra, mert nem látták szabadságjogaikat kellőképpen biztosítva s ennek nemcsak Táncsics parasztlevelezői adnak hangot, hanem a nemzetgyűlés három parasztképviselője is, kik rámutatnak, hogy a népet az úrbéri kérdés vitájának igazságos, a nép érdekeire ügyelő eldöntése hívhatja igazán a haza védelmére.⁴⁶

3. Ezzel a tagadhatatlan történeti ténnyel szemben tény az is, hogy a parasztságot is egyre jobban mozgósították az események s nem utolsó sorban Kossuth személyes hatása s az e korból való, egyre-másra születő verbunkos nóták egyre határozottabb egyértelműséggel vállalják a nemzeti, a függetlenségi harcot. Nem is egy visszaemlékezés, s nemcsak a romantikusan túlzók, számolnak be Kossuth »galvanizáló« hatásáról, a legelfáradottabb katonákra is, a leghiggadtabb paraszti hallgatóságra is.⁴⁷

⁴⁴ *Csefkó Gyula*: Ha még egyszer azt üzeni... (A Kossuth-nóta eredetéhez.) *Nép és Nyelv*, II, 1 kk. Itt és B. E. idézett cikkében a kérdés egész irodalma megtalálható. — *Bartha István*: »Kossuth alföldi toborzókörútja 1848 őszén«. *Századok*, LXXXVI, 165. máshogy magyarázza ezt a fordulatot, mégpedig Kossuth néhány Szegeden elhangzott nyilatkozatára utal: e nyilatkozatok felhívják az Alföld népének figyelmét arra, hogy legyen kész a népfelkelés megszervezésére s az »első intésre« mozduljon meg a haza megmentésére. Szerinte *ezekhez a felhívásokhoz s ezekben a felhívásokban jelzett újabb behívóra* utal a Kossuth-nóta híres fordulata. Azt hisszük, hogy Bartha fejtegetése végre is nem mond ellent a Csefkó Gyula által feltételezett előzményeknek: itt két mozzanat, egy hagyományos történeti és egy aktuális erősítette meg egymást a népdal születése pillanatában.

⁴⁵ *Fabó Bertalan*: i. m. 319.

⁴⁶ *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban, 252 kk s kül. 262 kk. Bpest, 1949., a siklói választókerület levele, *Ember Győző* tanulmánya a Forradalom és szabadságharc 1848–49, Bpest, 1948. c. kötetben, *Bölköny György*: Hallja kend, Táncsics, 314. Bpest, 1946.

⁴⁷ L. *Vajda János* i. m. 1453–56 leírását.

4. Azt bizonyítja mindez, hogy a szkepticizmussal szemben igenis a fenyegetett hadi helyzet szülötte — régibb motívumok felhasználásával — a Kossuth-nóta. Az »egyéni« szerzőt nem is tekinthetjük másként, mint a közösség véleményének szerencsés összefoglalóját: a dal maga névtelenségén keresztül csak az ihlető közösséghez jutott vissza, s ott alakult, formálódott tovább.

Ezeknél az általánosságoknál aligha fogunk többet megtudni a Kossuth-nóta keletkezéséről, első, irodalmi formájáról. (A dallam történetét itt nem vizsgálom, ahogy egyébként sem éreztem feladatombnak az idetartozó népdalok és népies dalok dallamainak elemzését.)

Csak megemlítjük azt a szintén eléggé ismert tényt, hogy az elnyomás első időszakában a Kossuth-nóta dallamára a legkülönbözőbb népdal-szövegeket énekelték, hogy kijátsszák a cenzúra, a kémekek éberségét, s Jókai is, Mikszáth is megörökítették azt az anekdotikus formát, amely valósággal kicsúfolása az osztrák ellenőröknek :

Müller Gyula nagy naptára,
Szerkesztette Friebajs Izván,
Emich Gusztáv betűivel,
Ezernyolcszázötvennégyben.

S még ennek a formának is több változata volt. Magának a Kossuth-nótának a dallamára szerzett verseknek 110 változatát gyűjtötte össze a felszabadulás utáni 48-as Bizottság. Kevés politikai, ahogy nevezték, »haza-fiúi« dal hatotta úgy át a felszabadulás előtt a magyar nép politikai tudatát, mint ez a dal.

»Az öregek mindig tisztelték Kosutot. Sohasem hallottam, hogy szitták vóna, amir el kellett menni katonának«. (JNKSz. XIV. 362) — mondja egyik mezőtúri adatközlőnk, felidézve a Kossuth-kori katonanóták hangulatát. Vajda János közhonvédként átélte ezt a pezsdítő eleven hangulatot, s első-sorban a szabadságharcos hadsereg ifjúságában lelta magyarozatát, de rá-mutat arra a döntő tényre (aminek legmélyebb kidolgozását a sztálini hon-védelem elmélete adta), hogy a 48-as hadsereg a legsajátabb érdekeiért, egy felszabadult nemzet jövőjéért harcolt :

»A vitézség a legfőbb tulajdona egy csapatnak, és így a magyarnak is, de nem csupán e fő erény az, ami e seregbeni életet oly rendkívül vonzóvá, kedvelté teszi. Az ama törhetetlen vidámság, derült hangulat, s a dévaj tréfálkozásra, mondhatni gyermekded csintalanságokra való irthatlan hajlam, mely a magyar katonát a legveszélyesebb, legkétségbeejtőbb helyzetekben, a legkínosabb, legsanyarúbb viszontagságokban soha el nem hagyja. Ebben azt hiszem, a magyar katona egyetlen, páratlan a világon. És e tulajdonsága különösen a 48-i hadseregben kulminált, aminek több oka volt. Egyik, hogy e sereg meg volt győződve, miszerint legsajátabb érdekeért harcol; másik, hogy vezénylete tisztán nemzeti volt, végre, hogy a legfiatalabb a 19 éves korosztályból, tehát úgyszólván gyermekekből állott. Mert notabene a sorozás a 19. éven kezdődött ugyan, hanem azért nagy volt azok száma, kik 15—16 éves koruk dacára önként beállottak.«⁴⁸

⁴⁸ Vajda János : i. m. 1461.

Márcsak ezért is elfogadhatatlan Deme László egyik kéziratos tanulmányának az a feltevése, hogy a 48-as katonai emlékek egybeolvadtak a boszniai okkupáció és az első világháború katonai emlékeivel s azoktól csak annyiban különböznek, hogy az utóbbiak frissebbek. A 48-as szabadságharc katonadalait és az okkupációs-, világháborús katonadalokat egy egész világ választja el egymástól. Kálmány joggal mutat rá az egyik dalhoz fűzött jegyzetében: »A szabadságharc után kelt katona dalokon meglátszik a levertség, a katonának nem szívesen való menés«. ⁴⁹ Katona Lajos pedig idézett cikkében szintén élesen különböztet — visszafelé: »A felszabadított jobbágy, a kit a 48-iki törvények váltottak meg az úrbériség igájából, a kibe Kossuth lángelke öntötte a hazaszeretet nemes hevét, az ő »igaz fiá«-nak érzi magát, mikor először megy önként s nem kötéllel fogják »Magyarország katonájá«-nak. Számosával idézhetnék annak a példáit, hogy a honvéd a »Kossuth-katonájá«-nak érzi s vallja magát... A verbunkos tánczra most már

Kossuth Lajos udvarába'
Muzsikálnak... «

Így is van, ezt bizonyítják e korból való népdalaink, ezt bizonyítja katonadalaink története. Az egyik legszebb s még a francia háború idejéről való verbunkos dalunk, mint Dégh helyesen állapítja meg, 48-ban teljesedik ki, nyeri el utolsó strófáit s igazi honvédő értelmét:

Jaj be sokat végig mentem
Ezen az uccán,
Még se' láttam a rózsámat
Kivú' kapuján.

Eccer, a mint felsétáltam,
Seprett udvarán,
Akkó láttam kikönyököt'
Rózsás ablakán.

Katona már az én nevem
Édes angyalom,
Fel is kötik ódalamra
Vitézlő kardom.

Az kardomnak markolatytya
Csupa ezüsbül,
Aranynyâ van megfuttatva,
Nem sârga rézzê.

Râsût a nap a kardomra,
Csak úgy tündöklik,
Férefordul a galambom,
Êkeseredik.

⁴⁹ Szeged népe, III. 240.

Ne sírj, ne sírj, én galambom,
 Enyém vagy te má',
 Lépes méznek erejétül
 Mérget ne igyál.

Kossut' Lajos kitüzette
 Veres zászlóját
 Ugy kütte el minden felé
 Magyar verkbunkját.

(Kálmány: Történeti énekek és katonadalok, 278.)

Egy másik verbunkos nóta így szól:

Tisza szélén van egy deszka csárda,
 Abba tánczol Kosút katonája.
 Jaj de szépen pöng a sarkantyúja,
 Bús szívemnek megvidámítója.

Vagy a másik :

Szépen szól a Kosút muzsikája,
 Szépen jár a kis, pej lovam lába ;
 Arany zabla, arany kantár szárja,
 Ha jel indul, vigyázni köl rája :
 Hogy el ne szakaggyon a zablája,
 Szépen illik gyöngé testöm rája.

(Kálmány : Szeged népe, II, 47 : 9, 10.)

Ugyanez a hangulat árad a következő nótából is:

El kell menni
 Gyulára, a vásárra,
 Lovat venni
 Kossuth Lajos számára ;
 Piros pántlikás legyen a
 Kantárja ;
 Voltam is én,
 Leszek is én
 Kossuth Lajos huszárja.

(Kálmány: Koszorúk, I, 150 : 37)

S hogy mennyire érezte a magyar nép a döntő különbséget, nem kell erre felsorolnunk a katonanóták nagy seregét, melyekből csak úgy árad a keserűség, a sorozó bíró, a jegyző, a pap átkozása, a keserű búcsú anyától, szeretőtől — erre elég bármelyik népköltési gyűjteményünket fellapozni. (Azzal sem kívánok most foglalkozni, hogy milyen aljas mesterkedéssel alakították át 48-as katonadalainkat »Ferenc Jóska«, sőt Horthy Miklós nótájára. Mondani sem kell, hogy ezek nem a nép, hanem a parancsolók nótái, parancsolt nóták voltak.) A különbség érzékeltetésére elég egyetlen kis strófa :

Jobb szerettem vóna
Kosút fínyes kargyát,
Mint a kit a német adott :
Panganétos puskát.

(Kálmány : Koszorúk, II, 127: 22.)

S a különbség népi érzéklésének azok a közismert s közkedvelt Kossuth-váró dalok is elegendő bizonyosságul szolgálhatnak, amelyekben Türr Istvánnal s Garibaldival együtt várják vissza, hogy újra kedve legyen a felszabadító háborúra a magyarnak. Ahogy az egyik göcseji nótában a verbunk még nyolc esztendő t sem sajnál a szabadságért való harcra (»Nyuoé esztendő nem a világ«)⁵⁰, úgy nem sajnálta volna ezeknek a Kossuthot újra s újra hadba s visszaváró daloknak számtalan változata a harcot az elnyomó németek s urak ellen. Kiss Samu idézett cikkében mutat rá arra, hogy a szabadságharc utáni katonadalok a többi közt azért is gyökeresen különböznek a jókedvű, bátor szabadságharcos katonadaloktól, mert a népünk gyűlölte az idegen vezényszót s nem egy népdal panaszának ez volt a forrása. S hogy parasztságunknak a boszniai okkupációkor milyen volt a hangulata, az öngyilkos katonákról, a levert, elkeseredett hangulatról szóló novellák sora tehet tanúbizonyosságot.⁵¹ Ilyen öngyilkos katonákról népdalaink is tudnak.

A magyar katonaköltészetnek egyik legdicsőségesebb szakasza volt a szabadságharc idején keletkezett, vagy akkor megújuló katonaköltészetünk. A névtelen népi költők dalaiból éppúgy mint Petőfi költészetéből gazdag eszmei tartalom tör elő : a haza védelme, igazságunk tudata, a megértett szabadságszeretet, a feltámadott nép haragja s ellenségeink gyűlölete mind-mind sugárzik ezekből a dalokból. S ezek az eszmék, ezek a harcra mozgósító gondolatok a jókedvű, bátor hangulatnak, az elszánt küzdeni vágyásnak megtalálták a formai kifejezőjét is: a vers magával ragadó lendülete a formákat is áthatja. Az efféle népszerű kis dalok is jól mutathatják :

1848-ban nem így volt,
Mikor Kossuth osztotta a kommandót :
Előre vitézek! kiáltják a vezérek,
Jaj, de futott a német.

Nemcsak a mi Adattárunkból ismerjük több változatát, de pl. egy dunántúli változat (MNGY. VIII, 268 : 9) nyíltan szembeállítja a német vezényszóra kelletlen magyar bakát a szabadságharcosok harcikedvével. Még az ilyen »emlékező« népdalokon is átragyog a szabadságharcok ereje, lelkesültsége. Hát még a közvetlen átélés hangja, ahogy a toborzásról, a harcokról, a futamodó ellenségről szól a lelkesültség, a diadal s a gúny váltakozó hangjain. Csak néhány példát ezek közül is :

Most szép lenni katonának,
Mert Kossuthnak verbuválnak,
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a nemzet!

⁵⁰ Gönczi Ferenc: Göcsej népköltészete, 180 : 19. Zalaegerszeg, 1948.

⁵¹ Így Tömörkény Istvánnak, ki maga is ilyen közlegény volt, nem is egy novellája szól erről.

Kossuth volt az indítója,
Magyarország szószólója ;
Kossuth Lajos nem lett volna,
Katona sem lettem volna.
Éljen a nemzet!

(MNGY. VIII, 265 : 1.)

Egy másik dal az önkéntességet hangsúlyozza s a törhetetlen szilárdságot :

Önkénytesen álltam a zászló alá,
Kedves hazám szeretete vett reá ;
Ha a golyó mint a zápor úgy esik, úgy esik,
El nem hagyom, el nem hagyom utolsó csepp véremig.

(MNGY. I, 288. : 17)

Egyik palóc népdal Buda ostromára emlékezik :

Akkó' zengett Buda vára
Mikó' honvéd rohant rája.
Poros, rongyos, poros, rongyos a ruhája,
Mégis bátran, mégis bátran rohant rája.

(Pap Gyula: Palóc népköltemények. 41.
Sárospatak, 1865.)

Nem akarjuk most itt sorra venni mindazokat a dalokat, amelyek Jellasics futását, Windischgrätz seregeit csúfolják s a magyar diadaloknak örvendenek, a magyar vezéreket dicsőítik, mindnyája előtt Kossuthot, mert e dalok szerint Kossuth nemcsak a politikai vezér, hanem a győzelmes hadaknak is irányítója, lelke. Nem célunk itt egy teljes antológiát összeállítani, csak az egyik gúnydalt idézzük, mert népszerű is volt s a maga módján az egész hadviselésről, vezérekről való véleményét összefogja :

Első, első, legelső
Kossuth Lajos az első,
Második a Windischgrätz,
Kinek népe mindig vész.

Harmadik a Jellacsics,
Kinek népe soha sincs,
Negyedik a Görgei,
Ki a népet töreti.

(MNGY. I, 290 : 22.)

Íme, kit a nép árulójának tart, mindennél utolsóbb sorba helyezi, ezt hirdeti a többi közt ez a szolnoki népdal. Csak megemlítjük, hogy népdalaink mind árulónak tartják Görgeyt (pl. MNGY. II, 173, Kálmány : Koszorúk I, 146, Szeged népe, III, 50, Pap Gyula, i. m. 47, stb., stb.) viszont a 48-as Bizottság által gyűjtött Adattár anyaga, a prózai visszaemlékezések már nem ilyen egyértelműek, ha több is az elítélő vélemény, már találnak

keresnek mentséget : mit tehetett volna a túlerővel szemben stb. A népdal, mint végső s költői ítélet nem talál magyarázatot, nem mentetet.⁵²

A szabadságharc költészetében a győzelem dalait mihamar felváltják a keserű bánat s a nagy nemzeti gyász siralmas énekei. Ahogy a harci kedv, a győzelem költeményeit is át meg át hálózták az előző évszázadok katonaköltészetének fordulatai, állandósult kifejezés-formái, ugyanúgy kapcsolódnak a kesergők, kuruc bujdosó nóták, balladás énekmondás fordulatai, kifejezései ehhez a költészeti csoporthoz. Népköltészetünknek ebben a csoportjában is megfigyelhetni, mint nyer új tartalmat, mint telik meg az új helyzet új gondolataival, eszméivel nem egy régi formai eszköz, kifejezési mód, s így ez a régi is megváltozik, megújul. A népköltészetnek az a megejtő varázsa éppen, hogy viszonylag igen kevés formai elemmel (s ez nemcsak a dallamvilág építőelemeire vonatkozik, hanem a szöveg stílusfordulataira, verstani elemeire, vers-szerkezeti ötleteire is) mindegyre megelevenülő változásra, minőségi átalakulásra képes. S aki azt hiszi, hogy a »formulák« alkalmazása a népköltészetben holt, magatehetetlenül vonszolt sablon, ismétlődő képlet, az mélységesen téved. Népköltészetünk is eleven bizonyosság arra, hogy a költői kifejezés, a költői nyelv, forma nem pusztán nyelvi kifejezés, hanem igenis mindig az adott történeti-társadalmi helyzetben, a maga felépítményrendszerében értelmet kapó része a tartalom és forma egységének. A 49-es bukás fájdalmainak énekei is számtalan példát nyújtanak erre. Így az egyik balladás énekünk, amely Nagy Sándor hadainak debreceni vereségét siratja ; érdemes egész terjedelmében ide iktatnunk :

Édes fiaim, huszárok!
Futnak-e már a kozákok?
Hej, Nagy Sándor gyenerális,
Oda van a huszárod is!
Édes fiaim, honvédek!
Futnak-e már a németek?
Hej, Nagy Sándor gyenerális,
Oda van a honvéded is!
Lehajtja a fejét ő is,
A Nagy Sándor gyenerális ;
Hullik a könny két szemébül, —
A magyar ég elsötétül.

(Idézi Kiss Samu: Népköltészetünk hangulata a szabadságharc alatt, i. h.)

Csak megemlíjtük a balladai hangú énekekkel kapcsolatban, hogy Sándor István vizsgálatai szerint az aradi 13 kivégzésével kapcsolatban Damjanich lett a népdalok központi alakja, s kivégzésének a napoleoni háborúk indulóinak versformájában megénekelt balladája a Kossuth-nóta után a legnépszerűbb volt ; számos változatát ismerjük. Ehhez a megállapításhoz csak annyit tartunk megjegyzendőnek, hogy ez az ú. n. Damjanich-ballada megrekedt — változatainak ellenére is — a félnépi fokon, a műköltői tevékenység nagyon sok nyomát viseli magán. Megemlíjtük mint valóságos kuriózumot Vikár Béla kéziratoss gyűjtésének azt a kalotaszegi balladáját, melyben a Gacsaj Pesta ismert balladájának formájában, szerkezeti motívumait is

⁵² A Görgey-ellenes közvéleményhez l. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés és története. 166, 168 kk. Budapest, 1936.

követve Kossuth Lajos halálát is megéneklük. Ez a forma azonban inkább kivételes jelenség. (Annál gyakoribb azonban a Gacsaj Pesta balladájában Rózsa Sándor behelyettesítése.) De nemcsak ez a balladai hang üti meg fülünket, a kuruc bujdosók hangja is felelevenül ismét. Kiss Samu szépen elemzi a hazája határán visszatekintő magyar honvéd énekét, ki a török földre indul s lovát éppúgy biztatja, mint a bujdosó kuruc vitézek. Ebben az időszakban is egyre-másra keletkeznek a dalok, mint a harcra mozgósítás szakaszában, amire a Vasárnapi Újság cikkírója emlékezik vissza. (R. S.: A divatos nótákról. 234—35, 1873.) S ebben a körben is megfigyelhetni a népivé válás folyamatának menetét. Egyiknek még szinte minden során érződik a névtelen költőnek, tanítónak, bujdosó honvédnak pennamarkolása (pl. MNGY. II, 174 : 14), a másokban már egyetlen strófa tömör egységbe foglalja össze a tragédiát, a búcsút, a reménytelenséget, mint fentebb idéztük volt. Van olyan népdal, amelyik ismert műköltői formulát (»kitették a holttestet az udvarra«) olvaszt bele a maga eleven s szép szerkezetébe. Hogy a nép körében terjedt, tilalom, börtön ellenére is a satirikus ének az árulókról, az elnyomó rendszer szolgáiról, hivatalnokairól, erről ebben az összefüggésben részletesen nem kívánok szólni, csak annyit jegyzünk meg, hogy ezek a satirikus versek is nem egyszer egy-egy népdal ötletén, jelzői fordulatán épülnek.

Kossuth Lajos alakjával, szerepével foglalkozó népdaloknak zárószakasza a »hazavárás«-költészete. Ezek a dalok is néhány motívum köré építik ki változataikat. Az apánknak, vezérünknek elmondandó panasz a haza rossz sorsáról, az elbujdosott siratása s biztatása, a fenyegető dac, amely a győztes hadaival hazatérő Kossuthtól és szövetségeseitől reméli sorsa jobbrafordulását s az osztrák bűnhődését. Zsilinszky Mihály gyűjteményében együtt találjuk a nép ajkán keletkezett dalokat az olyan versekkel (pl. Kapácsi Dezső stb.) amelyek népi motívumokra épülnek, vagy beleszövik a népdal fordulatába a politikai eseményeket, mint Kossuthnak Deákhoz írt híres kárhóztató levelét (Zsilinszky, i. m. 127). Feltámad a régi portioénekek hangulata az áradó panaszból:

De szeretnék a Kossuthtal beszélni,
De még jobban szobájában sétálni,
Megmondanám én a Kossuth Lajosnak,
Hány forint az adója a magyarnak.

De szeretnék a császárral beszélni,
De még jobban szobájában sétálni,
Megmondanám én a Ferencz Józsefnek,
Ne hordja el a magyar legényeket.

(MNGY. I, 288 : 15)

Vörös Antal írja említett tanulmányában, hogy Kossuth hazavárásának hangulata mily eleven volt. Nemcsak a rémlátó jelentésekben, kémiratokban szerepelnek Kossuth remélt hazatérésének hírei, az olasz földön katonáskodó legénynek is erről ír az apja, a parasztság terheit megtagadva Kossuth hazatérésével biztatja magát s fenyegeti rossz urait. Ezt a hangulatot tartották ébren a népdalok is. Igen tanulságos ebből a szempontból a már említett népivé váló Sárosy-dal, a »Farsangi dal«, amely egy 1859. májusából való

debreceni kémjelentésben szerepel.⁵³ Érdeemes ezt a »Debreczeni Tanuló Társaság« által közreadott dalt idézni, mert a hazaváráásra is jó példa, de arra is — a már idézett csiki példánál is inkább, — hogyan alakít, egyszerűsít a szájhagyomány :

Tánczolatok leánykák, tánczolatok
Hisz már úgy is rég nem tánczoltatok
Magyarország vígalom színhelye
Éljen most lesz a Magyar táncznak ideje.

Tekintsetek Arad és Pest felé
Ott is járják szinte fúlnak belé
Járják a Német kötél tánczot
Csörgetik a szabadság rabláncot.

Majd meg segét minket az ég,
Kossuth Lajos vissza jön még
Visza hozza a koronát
Mácsás király igasságát.

Angol, Orosz, és Francia
Lett a Magyar jó barátja
A németnek meg van írva
Mindnyájoknak akasztófa.

Kossut Lajos, Kossut Lajos
Az ország, az ország mostan bajos
De csak addig lesz a bajos
Mig vissza jó Kossuth Lajos.

S ha visszajő Kossuth:

Majd elkészül mán majd az a vasút :
Akin ésétál a Perczel, Ko'sút,
Elhozza a háromszínű lobogót,
Mögáj némöt, szük lösz még a bugyogód!

(Kálmány, Szeged népe, I, 34 : 16)

Egy népdallá váló vers szerint — persze az országot járó politikai hírek, kortesbeszédék, titkon terjesztett agitáció nyomán, — nem is akármilyen sereggel tér haza Kossuth, az európai szabadsághősök segítik a magyar szabadságharc hőseit. Egyik szép változat így szól :

Szenynyes az én ingem,
De még a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát.
Éljen Garibaldi!

⁵³ Az eredeti Sárosy-féle verset l. *Zsilinszky* i. m. 80., a kémjelentésben szereplő dalt, *Koltay-Kastner* i. m. 233—34.

Kossuth, Klapka és Türr,
Mind be fognak jönni.
Sereg is jön velük
Husz-harmincz ezernyi.
Éljen Garibaldi!

De sok itt a holló,
De kevés a kard s ló,
Majd hoznak ők, csak mi
Készen legyünk halni.
Éljen Garibaldi!

Csendes most a tenger,
Még habokat sem ver;
A menekülteknek
Csendes útvok lészen.
Kossuth Lajos éljen!

Türr, Kossuth és Klapka,
Mért nem jöttök haza?
Hisz' úgy vár a nemzet:
Számlál minden perczet,
Hozzátok el Perczelt!

(Kálmány: Koszorúk, I, 136 : 14)

Egy másik kedvelt Garibaldi-nóta így kezdi :

Garibaldi csárdás kis kalapja,
Nemzeti szín pántlika van rajta,
Nemzeti szín pántlika van rajta,
Kossuth Lajos neve ragyog rajta . . .

(MNGy. II, 190 : 37)

A várakozásnak, reménykedésnek ezeket a dalait számos változatban ismerte az ország, megfigyelték, hogy ismét divatossá válik a »Felszállott a páva«, mint a rab nemzet jelképes éneke s olyan dalok is keletkeznek, amelyekben a sírjából is felkél Kossuth, hogy segítsen nemzetén, »ha majd ütni fog az óra«. (EA. 290 : 6, JNSz. XVI, 24.) De a mind jobban fokozódó elnyomás, majd a kapitalizmussal szövetkező feudalizmus rothadt rendszerében egyre fogy a remény s nem egyszer a csüggedés váltja fel : »Benyílt mán az ut — Elmaratt Kosút . . .« mondja a népdal, sőt Kálmány olyat is feljegyzett, amely már kárhóztatja a haszontalanul volt háborúért.⁵⁴ Ez azonban a szórványosabb, az egészen ritka hang. Az elnyomatás legsötétebb éveiben is reménykedett a magyar nép, hogy visszahozzák neki megálmodta szabadságát, mit Kossuth nevéhez kapcsolt. Ezt tekinthetjük Kossuth alakját megőrző, harcait a nép harcának tudó népköltészet záróakkordjának. Nem várt hiába népünk, ha közel egy évszázadot is kellett várnia.

*

⁵⁴ L. Kálmány: Történeti énekek és katonadalok. 313 kk.

Nem foglalkoztunk, csak néha, utalásszerűen a magyar szabadságharc népköltészeti anyagának nem elsősorban Kossuthhoz kapcsolódó motívumival.⁵⁵ Ezzel a kérdéssel bővebben foglalkoznak az említett kéziratok, publikálásra váró tanulmányok. Csak utalok arra, hogy népdalaink között a szabadságharc vezéreit dicsérő énekeket, vagy a vesztest kigúnyoló énekeket is találunk; pl. Perczel alakjával kapcsolatban kétféle vélemény alakult ki, Görgey árulásával gyűlölettel foglalkoznak stb. Szerepel a szabadságharcos nóták körében a betyárnóták egy csoportja is, Rózsa Sándor alakjáról, szabadságharcos szerepéről prózai mondák is bőségesen szólnak. Herman Ottó közül olyan népszerű Rózsa Sándor nótát is, melyben a Garibaldi-nóta Kossuth-motívuma szerepel.⁵⁶ Különösen nagy helyet foglal el népköltészetünkben a szabadságharc elvesztésének siratása. A csatáról szóló félnépi verseket is hűséggel őrizte a népi szájhagyomány. A népdal siratja a katonasorsot az osztrák ármádiában, a nehezedeő adóterheket, panaszolja a jobbágyi életsorsot visszaállítani törekvő reakciós rendszer bűneit, s szájhagyományunk őrzi az aradi 13 emlékezetét sokszor nehézkes, a népvivé válás útján épp csak meginduló költeményekben. Sándor István igen tanulságosan bizonyítja, hogy a világhosi fegyverletétel s az aradi kivégzés hiteles történelmi eseményeit mennyire híven, a valóságnak megfelelően őrizte meg közel száz éven át a nép emlékezete. Adattárunk ilyen anyaga valóban megdöbbentő hűségről tesz tanúbizonyságot s ez akkor is tanulságos a szájhagyományozó előadás jó emlékezetére, ha tudjuk, hogy számos baloldali írat, meg naptár, népi ponyva segített a megőrzésben. Ismertetésüket azonban most nem tarthattuk feladatunknak. Lényegében ezekben a dalokban, félnépi versekben is ugyanaz az eszmeiség fejeződik ki, mint a Kossuth-dalokban.

4.

A felszabadulás utáni 48-as gyűjtésnek egyik igen nagy érdeme a Kossuth-hagyományok népmesei elemeinek gazdag feltárása. Ezen a téren mindezekig igen sovány anyagra hivatkozhattunk.⁵⁷ Az új gyűjtés aztán éppen ezen a téren hozott értékes anyagot, azt is bizonyítva, hogy Kálmánnak van igaza, ki egyik idézett passzusában kifejti, hogy csak a gyűjtés elmaradt volt, nem pedig a népi emlékezet az oka történelmi népköltésünk fogyatékoságának. Másrészt azért is igen tanulságos ez az anyag, mert alakulásában, mintegy megszületésének első időszakában, előző mondakörökhöz való kapcsolódáson keresztül mutat meg egy újkori történelmi mondakört. Természetesen nem kész, kerek történeteket kaptunk: inkább a születő (vagy csak töredékesen maradt?) formák azok, amelyekre hivatkozhatunk, de még ebben a formájukban is értékes bepillantást engednek a paraszti szájhagyományozás, átalakítás természetébe. (Egyrésztüket a 2. fejezetben ismertettük már.)

⁵⁵ Itt említjük, hogy egy páros-tánc nótában, a gyermekjátékok közé is elkeveredett a »Kossuth Lajos írdeák« motívuma, I. A Magyar Népzene Tára, I. Gyermekjátékok, 538: 902 sz. Bpest, 1951.

⁵⁶ *Herman Ottó*: A magyar pásztorok nyelvkincse, 30. Bpest, 1914.

⁵⁷ Csak példaképp említjük az Ethn. I, 411 helyén ismertetett, a vízaknai bányatemető körül kialakult — nyilván tudákos — mesei hiedelmet a holtakból hazatérő 48-as hősekről s *Lakatos Károly* egyik cikkében (Ethn. XXI, 83–4) szerepel a régi szegedi halászoknak az a hiedelme, hogy a holdban Kossuth Lajos képét látták fel-tűnni. Ez is ismert hiedelmek utánképzése.

A meseivé formálásnak egyik állomása az, hogy ismert, közzsájon forgó Mátyás-történeteket alakítanak át Kossuth nevére. Van olyan történet, amelyben Kossuth menekülését és a korona elrejtését kapcsolják össze Mátyás megkoronázásának mondájával. E történetben még kettejük közt különbséget tesznek (Szab. I, 53.), de már a következő rövid kis történet Kossuth királlyá választásának mesei formáját mondja el: (egy borsodmegyei öreg pásztor elmondása):

»Kossuth király volt. Szegény szolgafiú volt. Egy Jánosi nevűvel szántottak. Éppen királyválasztás volt. A fiú egy száraz üsztöge fát bevágott a földbe: »Akkor leszel király, mikor ez az üsztöge kihajt!« Hát kihajtott. Ó lett a Kossuth király«. (Bo. XXV, 13.)

Csak megemlítjük, hogy a koronával kapcsolatban egy zempléni halász a korona elrejtését úgy mondja el, hogy a »Tisza mentén, egy ficfa tövében« ásták el s mindjárt elmeséli, hogy hasonlóan rejtették el Attilának a hármaskoporsóját is »föld alá, víz alá, holdsugarba, napsugarba, fekete éjszakába«. (Ze. IV. 70.) Az ilyen kapcsolások arra a föltevésre is módot adnak, hogy az együtt emlegetett népi hősök történetei így kapcsolódhatnak később az egyikhez, a fiatalabbikhoz. Természetesen ezt nem általános érvényű folyamatnak tekintjük, hanem csak az egyik lehetőségnek, olyan lehetőségnek, ami pl. megmutatkozik a közmondások kapcsán is, mint látni fogjuk.

Hasonló az eset a Mátyásnak a szolgabíró (bíró) udvarában történt kalandjával is. Egyik történet még így szól:

»Elszökött Kossuth, azért bukott meg a pénz is. Azt is mesélte szegény anyám, mikor itt vándorolt Mátyás király rongyos ruhába, azt ütötték a rabokat, leült a szolgabírói hivatal előtt. Hát osztán kimentek és ütet is bezárták. Oszt fát vágta a rabok. És egy nagy fába beleírta a nevét. Aztán nem vették észre, boglyába rakták a fákat. Aztán előjött már nem rongyos ruhába és kérdezte, hogy bánnak a rabokkal. Mondták, hogy jól. Hát megmutatta, hogy ü itt járt. Azut osztán jól bántak velök«. (Ze. II, 66.)

Ugyanítt, Bodrogeresztúron, mondja a következő egymondatos töredéket a 70 éves Sánta bácsi: »Kossuthnak a története: el volt zárva, el volt fogva, nem tudták kit fogtak, és elvágatták a fát vele és ez Munkácson volt és mikor vágta a fát, beleírta a nevét a fába«. (Ze. II, 19.) Ez a rosszul, zökögökkel elmondott pár szó mégis inkább a keletkezésnek, mint a romlásnak az útját mutatja.

Egy egerbaktai változat már kerekesebb is:

»Kossuth híres ember volt. Egyszer más ruhát vett és bement egy községbe. Nem tudták, hogy ő az. A bíróhoz ment be épen, aki akkor vert egy szegény embert és dolgozni hajtotta. A bíró Kossuthot is elővette és dolgozni hajtotta. Vágta is a fát, nem szólt egy szót sem, de egy tőkébe beírta a nevét. Aztán másnap is megjelent, de akkor már kiötözve és kérdezte a bírót, hogy hogyan bánnak a szegény emberekkel. A bíró azt mondta, hogy mindenkivel jól. Erre Kossuth mondta, hogy nézze meg a nevét az egyik tőkén. Megijedt nagyon a bíró, mert látta, hogy a gonosztságot nem tudja eltitkolni, Kossuth be is csukatta«. (He. VI, 23.)

Ez a három változat már egy törvényszerű folyamatra, a mondalakulás egyik módjára enged következtetni. Ebbe a körbe tartozik az urakat megkapáltató Mátyás — Kossuth mondája is:

Kossuth Lajos egyszer maga köré gyűjtötte az urakat és ott helyben megkérdezte tőlük:

— Ki érdemli meg a szőlő levit?

Az urak mind azt felelték, hogy az, akié a föld.

— Na urak, menjünk akkor kapálni!

Neki is fogtak. Kossuth Lajos kapált legelől, de nem olyan közönségesen, hanem a hegynek felfelé. Eltelt egy kis idő, akkor egy kis pihenőt engedett nekik és azt kérdezte:

— Ki érdemli meg a szőlő levit?

Az urak erre megint mind azt felelték, hogy akié a föld.

— Na urak, megyünk akkor még kapálni!

Neki is fogtak megint, csak úgy izzadtak bele az urak.

Kossuth megint megkérdezi:

— Ki érdemli meg a szőlő levit?

— Az is, akié a föld, meg az is, aki megkapálja és izzad vele.

De Kossuthnak még ez sem volt elég, hanem megint azt mondta:

— Na urak, menjünk akkor kapálni!

Még egy jó csomót megkapáltak, aztán Kossuth újra megkérdezte:

— Ki érdemli meg a szőlő levit?

De erre már mind azt felelték az urak, hogy az, aki megkapálja, és jó, ha egy kicsi jut annak is belőle, aki csak a lábát lóbálja.

(Ortutay—Katona: Magyar parasztmesék, 277)

Ebbe az ismert anekdota-körbe több Kossuth-történet is tartozik. (Bo. XXII. 69, Nő. XVII. 23. Szab. XIII. 29), tehát a Mátyás-mesék mellett már teljesen önállósodott, saját epikai hitele támadt. Ismerünk olyan Mátyás-mesét, Kálmány kéziratos gyűjtéséből,⁵⁸ melyben a halott király hazajár, amíg a rab Kossuthot a magyar deákok ki nem szabadítják. A kiszabadítás egyes mozzanatait, mintha Tánicsics alakjához kapcsolódnának. Ismerünk olyan töredékes fogalmazást is, melyben Rákócziéval mosódik egybe alakja s egy bujdosó hiedelem is kapcsolódik meneküléséhez:

»Kossuth azt akarta, hogy a jobbágyokat felszabadítsa a robot alól. Nem sikerült ez neki, mert később megölték. A patkóját visszafelé fordította a lován, mikor menekült, mégis megölték, megfogták. Azt is hallottam, hogy Rodostóba halt meg.« (Au. III. 60.)

Bálint Sándor egy közlésre váró cikkében ismerteti a Szegedi Híradó 1885. évf. 237. számában megjelent visszaemlékezést, amely »Szegedi« álnevű szerzőnek, Osztrovszky Józsefnek a cikke: »Rákóczi nótája. Egy elfeledett dal«. Ez a cikk a többi között elmondja, hogy Kossuth 1848-as szegedi látogatásakor a szegedvidéki öreg parasztok között az a hit élt, hogy Rákóczi Ferenc jött vissza, aki nem halt meg, hanem ismét a nép szabadságáért harcol s makacsul állították, hogy Rákóczi és Kossuth ugyanaz a hős. Ez a rövid hírlapi közlés, amely hiteles eredetű színhagyományra épül, tanulságosan példázza egyrészt a halhatatlan hős motívumának újkori megszületését, másrészt arra is jó példa, hogyan kapcsolódnak az egyik népi hős személyéhez fűződő történetek, mozzanatok egy későbbi alakjához.

Nem egyszer a fogalmazás már valóságos mese-kezdetre emlékeztet: »Kossuth szegény pásztor volt. Egyszer hat ökröt befogott. Na, szegény ember, neked is legyen és odaadta...« (Bo. XXV. 14.)

⁵⁸ Közöltük *Ortutay—Katona: Magyar parasztmesék*, I, 275. Bpest, 1951.

Ismerünk történeteket, amelyek már jobban tapadnak Kossuth alakjához még a mesei fogalmazáson, az anekdotikus, népi történelem-elképzelésen keresztül is. Ezek közül való az a többször is elmondott vándor-anekdota, hogy Kossuth hogyan szánja meg a téli csikorgó hidegben az őrt álló katonát, kit hanyag tisztjei elfeledtek leváltani. Őrt áll helyette s megbünteti a lelkiismeretlen tisztet. (Bi. XV. 14. JNSz. XVI. 55.) Együtt borozgat a királlyal a fiatal Kossuth s mint a furfangos, cseles mesehősök, ő is borozgatás-nótázás közben írat alá egy levelet a királlyal. »Ebben volt a magyar szabadság megírva«. (Ve. XVI. 16.) Ilyen mesei elképzelés a királlyal való levelezése, hogy milyen feltételeket köt ki ő is, a király is, hogy hazajöjjön. Vagy, ahogy kivont karddal támad rá a mérges Ferdinándra, adja meg a magyarnak a szabadságot s a makaeszkodó királyt megfenyegeti, hogy majd lesz néki serege! (Ba. LV. 13.) Görgeyvel való ellentétének is van mesei fogalmazása, ahogy Görgey az ajtónál hallgatózik s megtudja Kossuth szándékát, mikor a felesége kérdi: »No, Lajos, mikor koronáznak?« — »Nem fogol te király lenni« — mordul föl mérgében Görgey s inkább leteszi a fegyvert. (Ze. IV. 12.)

Akad olyan történet is, amely a Szilágyi és Hajmási epikumokhoz hasonló, prózai történetet mesél a szultán lányának elszöktetéséről Kossuth egyik hívével kapcsolatban. (Pe. XXXVII. 96.) Sorolhatnók még fel a történeteket, anekdotákat, töredékesebb, kerekesebb elbeszéléseket. A szabadságharcnak is, s Kossuthnak magának ezek a prózai hagyományok is őrzik emlékét s az adatok, emlékezések áradó bőségéből következtetve állíthatjuk, hogy a mondaformáló, történetalakító erő nem halt ki népköltészetünkben. Sokszor s indokolatlanul is szerettünk siránkozni a kapitalizálódás időszakában a tényleges rombolás láttán, hogy népünk alkotóereje, hagyományainak őrzése megroppanóban, egyenesen megszűnőben van. A szovjet folkloristák elutasították ezeket a tételeket s rámutattak a dolgozó nép mindig megújuló alkotóerejének számlálhatatlan bizonyítékára. Ma már mi is látjuk az efféle siránkozások fölösleges voltát, látjuk, hogy ma, szemünk előtt születik az új népköltészet s ugyanakkor őrizni tudja múltjából mindazt, ami igazi érték, múltjának minden gazdag, harcos hagyományát.

A 48-hoz kapcsolódó betyártörténetekben is nem egyszer előfordul a Kossuthra való utalás, emlékezés, sőt fölmagasítják a nagy szabadsághős mellé a betyárok vezérét, hitük s emlékezetük szerint a szegény nép gyámlítóját, urak ostorát. Egyik kabai adatközlőnk a bevezető sablonos mondat után úgy folytatja, hogy akár Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-a kezdetének is becsületére válna: »Az is bizonyos, hogy Rózsa Sándor a többi kivetett szegénylegénnyel együtt beállott a Kossuth seregébe s ott mindenütt győztek, ahol Rózsa Sándor bandája harcolt. A Rózsa Sándort nem fogta a golyó, mindig a sereg élén járt. Puska a kezébe, karibán a vállán, aj de szép egy legény vót!« Persze a paraszti emlékezők közül többen is hivatkoznak arra, hogy a szabadságharc után Rózsa Sándorék csak visszaálltak ismét betyárnak, de ezt alig vetik a szemükre. Elmesélik, hogy hallgatta Rózsa Sándor Kossuth szónoklatát, hogyan beszél meg a hadba állását s ennek föltételeit, van olyan történet is, amely szerint nagyobb volt a Sándor serege, mint magáé Kossuthé. Elmondják, mint keresi fel Kossuth a reszkető, gyáva szegedi főbíróval Rózsa Sándorék titkos szállását, jellemzik Kossuth bátorságát s Rózsa jószándékát. Ismerünk olyan történetet is Sárbogárdról, amelyben (itt a névhasznosság is szerepet játszott) Rózsa Sándort Dózsa György alak-

jával keveri össze az előadó s Rózsának tűzön való megégetéséről tud s arról, hogy nagy paraszthatat szervezett az urak ellen. Ezek a kavargó, kapcsolódó, alakuló történetek is mutatják, hogy a népi történeti emlékezet (nem egyszer való csodálatos pontossága mellett) nem a ténytörténet szolgálai megőrzésére törekszik, hanem a maga jelképeket alkotó, lényegre törő módján a kis reális elemeket új meg új egységbe vonja. Népi epikánk keletkezésének, alakulásának törvényszerűségeit talán elsősorban ezen a területen figyelhetjük meg.

*

Negyvennyolcas közmondásaink, szólásmódjaink összegyűjtése még nem történt meg. A »nem enged a negyvennyolcból« szólásunk e területen a legközismertebb, a »kemény«, »konok negyvennyolcas« fordulatokkal együtt. Ilyen közmondások még Csongrádról: »világé (világgá) ment mint Kossuth«, amit akkor mondanak, ha valaki váratlanul tűnt el, vagy elveszett. Ugyancsak csongrádi közmondás: »Rövid mint 48-ban az éjjeli mise«. A csongrádiak szerint 48-ban a Félegyháza felől érkező osztrák csapatok felgyújtották és kirabolták a várost, ez volt a »nagy szaladás«. (Katona Imre szíves közlése.) Közmondásaink alakulástörténetében is ismétlődik a Mátyás-trufák, történetek tapadási törvényszerűsége. Itt is a lazább, elmosódó fogalmazás felől jutunk el a tömör, zárt közmondásig. Érdeemes röviden az egyik legismertebb ilyen közmondásunknak az átalakulását néhány példán nyomon követni, adattárunk anyaga alapján. Egyik közlőnk ezt mondja: »... sokszor úgy járt a nép közt, mint Mátyás király«. (Pe. XXXVIII. 4.) Nyírmihálydiban már az urakat kapáltató Mátyás képzete is benne van a két mondatban: »Kossuth, tudom, hogy vaót király. Nem tudom, melyik vaót az az igazságos, aki az urakkal húzatta az igát és felfelé húzatta velek a feődet«. (Szab. XIII. 29.) Békésben már így mondták: »Kossuthot nagyon szerették. Mátyás után emlegettik, hogy az igazságot szereti...«. (Bé. I. 26.) Ezután már csak egy lépés a teljes közmondás felé: »Meghalt Kossuth Lajos, oda az igazság«. (Au. V. 36., Au. XVI. 10., Ve. I. 62.) Mint fentebb láttuk már a népivé alakuló Sárosy-dalban is szerepel ez a kapcsolat. Itt csak utalunk arra, hogy hazai szlovák közmondásokban szintén szerepel Kossuth.

5.

Csak egészen röviden foglalkozunk Kossuthnak a nép körében élő nem szóbeli emlékezetével, a ponyvára, naptárakba, röplapokra került elbeszélésekkel, történetekkel, népi és félnépi versekkel. Nem jelenti ez azt, mintha a Kossuth-hagyomány kialakításában s megőrzésében ennek a ponyvára került irodalomnak ne lenne nagy szerepe. Azt hisszük, sokkal jelentősebb ez a szerep, semmint ma gondolnánk. Az az igazság, hogy néhány kezdemény után (pl. Turóczi-Trostler, Trócsányi Zoltán, Borbély Mihály s mások cikkei után) módszeresen s kellő türelemmel senki sem foglalkozott a ponyva-irodalommal, a kalendáriumokkal, mint olyan olvasmány-anyagával népünknek, amely a legjelentősebb közvetítő és szűrő réteget jelentette az írásbeliség felől. Itt még a feladatok módszeres kitűzése is ránk vár, ami eddigi történet, utalásnak is alig nevezhető.⁵⁹ Pedig a Kossuth-hagyomány kérdése-

⁵⁹ Csak megemlítjük *Ortutay Gyula*: Kalendáriumolvasó magyarok, Tükör, IV, 7, amelyben a kalendáriumok s köztük a Kossuth-kalendáriumok szerepéről írtunk, *Dégh Linda*: Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez, Magyar Századok, 299, Bpest, 1948., a ponyva néhány fontosabb folklorisztikai kérdéséről tárgyalta s elég bő irodalmat is ad.

ben nem jelentőségnélküli, hogy a kalendárium és a ponyva éppen a XIX. században válik gyakori népi olvasmánnyá. S ahogy a nagygazdák gazdaköreivel, »kaszinóival« szemben a dolgozó parasztság, a földmunkások a maguk földművesköreit rendre Kossuth-körnek, 48-as Körnek nevezték s ezek a körök a radikalizálódó, az agrárszocializmus felé haladó parasztságnak otthonai lettek, ugyanúgy tudjuk, hogy ez a parasztság olvasmányainak megválogatásában is ragaszkodott a Kossuth-hagyományhoz. Persze itt is elsősorban az Alföldön és Tiszántúl. Sokan soha nem vettek mást, csak 48-as kalendáriumot, Kossuth-naptárt. S ezek a naptárak rendszerint a szabadságharc történeteiből közöltek való, vagy regényes elbeszéléseket, népdalokat, jó-rossz verseket egyaránt, Kossuth életéből, üzeneteiből, beszédeiből részleteket. Így járult hozzá a naptár a Kossuth-hagyomány megőrzéséhez. Tudjuk, hogy a naptárkészítő nagyon is ügyelt vásárlóinak igényére s azt íratta, közölte, amit a függetlenségi, szélsőbali magyar olvasni, sillabizálni akart. Ezért ezeket a naptárakat némiképp úgy is tekinthetjük, mint a nép ízlésének, hagyományainak egyik irodalmias, lerögzített formáját, valamiféle közvetítő formát a hagyománygyűjtés és a hagyománytovábbadás között. 48-as Adattárunk anyagának összevetése ezzel a kalendáriumi anyaggal (természetesen a kalendáriumban évről-évre sok az ismétlés, de ismétél a szó-hagyomány is!) elháríthatatlan kötelességünk.

A Kossuth-hagyomány írásos népi formáját jelentik azok a ponyva-füzetek is, amelyek a kalendáriumok mellett ugyancsak népszerűek voltak s újra meg újra való kinyomatásuk bizonyítja keresettségüket. Igaz a szabadságharchoz kapcsolódó ponyván szerepel nem is egy olyan művészetlen, hitvány verses történet, aminek valójában semmi köze sincs sem Kossuthhoz, sem a 48-as szabadságharchoz,⁶⁰ s itt a történeti hivatkozás inkább csak arra volt jó, hogy a szabadságharc szeretetét, hitelét használja fel selejtes árúja eladására. Különben a reklámnak ez a pozitív fogása is mutatja, hogy mennyire szerették 48 történeteit élőszóban is, nyomtatásban is. E népi ponyvafüzetekék közül a legkedveltebbek közül való éppen a Kossuth Lajos életével foglalkozó.⁶¹ Rudnyánszky életrajza megfelelt annak a képnek, amit a magyar nép őrzött Kossuthról és a szabadságharcról, a hősi küzdelmekről, Görgey szerepéről, igazságot szolgáltat az elhunyt aggastyánnak, idézi a Kossuth-dalok főbb motívumait, s minden bizonnyal alkalmas volt arra, hogy népünk szívében megőrizze a Kossuth iránti szeretetet s hitet a szabadságharc eszméiben. Természetesen vulgarizál, az lenne a csoda, ha nem tenné, de épp így tudott elérni széles és tartós hatást. Egy sereg sztereotíp fordulat a Kossuthra való prózai emlékezésekben ebből a ponyvából való, de az összehasonlítás azt is kimutathatja majd, hogy mennyire a maga szóhagyományozó módján s előbbi hőseihez tapadó előbbi mondái alapján építi történeteit, mondáit népünk.

Erre vonatkozóan már az előbbieken adtunk példákat. A különböző ponyvatörténetek természetesen nem mind készülnek historikus, életrajzi

⁶⁰ Pl.: Csákán Laczi, a csodaerejű magyar ember életviszontagságai és tettei fiatal korától fogva 1848/49-ig. Bpest, 1898, vagy A mostoha. Elbeszélés az 1848-iki időkben. Bpest, 1887. stb.

⁶¹ *Rudnyánszky Gyula: Kossuth Lajos.* Bpest, é. n. több kiadást ért meg; itt említjük a Rózsa Kálmán és neje-féle Népkönyvtár füzetait, mint pl. Kossuth Lajos küzdelme a farkasokkal. Elbeszélés az amerikai vadonból, Bpest, 1913. Kossuth megmenti a várost, Örnagy és polgár harca, Elbeszélés a szabadságharcból, stb. stb.

igénnyel, ha az igény ponyvai mértékű is, mint Rudnyánszkyé. A ponyva-történet regényesen alakítja át élete futását, ifjúkorát, a gyermekkort éppúgy, mint a fiatal politikus küzdelmeit. A fogságát is kitalált, regényes részletekkel tüzdeli, s kalandos elbeszélések szólnak a szabadságharcok során mutatott hősiességéről, menekülésének szorongató izgalmairól. Ismerünk ponyvát, amely képzelt elbeszélésekkel díszíti amerikai útját, indiánokkal való ünnepléses találkozását, a farkasokkal való küzdelmét a téli erdőn s kedvesen primitív rajzok ábrázolják az ékes fejdíszű indiánok körében, majd a farkasoktól körülugrált szánt, a ráugró farkas ellen kést ragadó bátor Kossuthot s a téli éjszakai erdő táborüzében elmerengő nagy száműzöttet. Az efféle történetek mind alkalmasak voltak arra, hogy az érdeklődés, rajongás, a hazavárás érzéseit táplálják. S hogy a könyvélményen keresztül is mily eleven hagyomány áradt népünkhöz, azt lépten-nyomon leleplezhetjük. Itt csak egyetlen példát. Zsilinszky Mihály mondja el azt az anekdotikus hírességű történetet Kossuth emigrációjával kapcsolatban, amikor nem engedték Marseille-ben partraszállni, a nép ezrével ült csónakba, hogy legalább hajóján üdvözölhesse a nagy szabadsághóst. Egy szegény napszámos leszorulván a csónakról is, elúszott egészen a hajóig, csak azért, hogy kezet szoríthasson Kossuthal.⁶² Ezt a történetet egy mezőkeresztesi földműves így mondja el:

»Teljes gőzzel haladt a Marseille-i partok mellett a hajó, amelyiknek a fedélzetén fáztak a magyarok. Egyszer csak emberlubickoláshoz hasonló zajt hallottak. A kormányos, illetőleg a kapitány várta, hogy a hajó felé közeledjék. Felhúzták a didergő idegent, aki több mint egy mérföldet úszott a hajó után. Mikor átöltözött, — közben megtudták, hogy nem más, mint egy marseille-i vargamester — bemutatták Kossuth Lajosnak. Meglátva Kossuth apánkat, kezét csókolgatva így kiáltott fel: No, most már kész vagyok meghalni is!« (Bo. XII. 6.) A két történet egyszerre mutatja a könyvélményt is, az átvett anyag továbbképzését is. Ilyen s ehhez hasonló példákat még hozhatnánk fel az eltérés különböző fokozatain át az egyre autonómabb népi előadásformáig. Itt szándékkal az eredeti szöveghez viszonylag közelálló példát választottunk. Mindez mutathatja e néhány utaláson keresztül is a ponyva szerepének jelentőségét a népi tradálás újkori szakaszán. (Nem kis mértékben vonatkozik ez a Sándor István által vizsgált világosi és aradi események történeti hűségű előadására is, ezt azonban most nincs terünk részletezni.)

Magától értetődő, hogy a ponyva ilyen jelentőségét a Kossuth-ellenes agitáció is felismerte s fel is akarta használni céljai érdekében.⁶³ A ponyván igen sok császárpárti, szabadságharc elleni irat is megjelent, így a klerikális Zimándy Ignác füzetei Bagó Márton ponyváiról ismert nyomdájában. Bizonyos, hogy azok a nyilatkozatok, melyek részint Görgeyt mentik, részint Kossuthot és a szabadságharcot kárhoztatják ilyen ponyvákban s mint láttuk, mindenekelőtt az elmondók osztályhelyzetében (nemesek, nagygazdák) lelik magyarázatukat.

A Kossuth-hagyomány írásbeli vonásaihoz tartozik az is, hogy a már öntudatosodó, a maguk egyéni hangját kereső paraszti költők is szívesen fordultak a kossuthi hagyomány megénekléséhez. (Hogy a paraszti, öntuda-

⁶² I. m. 15—16.

⁶³ Dégh: Beszámoló... Ethn. LVIII, 232.

tosodni kezdő verselők a ponyvát mily szívesen forgatták, az eléggé ismeretes.⁶⁴ Így ír verset Kiss János erdőcsokonyai földműves »Kossuth fiához«, akit ő is (mint Herman Ottó!) méltatlannak tart az apja nevére, Habsburg-lakájnak tartja.⁶⁵ Ez a költészet az átmenetet jelenti a szájhagyományozó költészet formáitól az írásbeliség felé. Ennek az alakuló új költészetnek a szabadságharccal foglalkozó része csekélyebb annál, hogy megemlítésén túl foglalkozunk vele.

*

Itt említjük meg, hogy a nép emlékezetében élő szabadságharcos hagyományok és a Kossuth-kép szívósságát Kossuthnak magának az emigrációból írt levelei, üzenetei is táplálták, valamint a hozzá zarándokló s itthon a hírt szétvivő küldöttségek. Hogy ezekben az üzenetekben, levelekben, a küldöttségek előtt elmondott szónoklatokban Kossuth nem egyszer mennyire az elevenére tapintott az itthoni szörnyű gazdasági helyzetnek, a fokozódó kapitalizálódás fokozódó kizsákmányolásának bűneire s gyarmati helyzetünk gazdasági, társadalmi jelenségeire, az eléggé ismeretes s vizsgálata nem is ránk tartozik, csak azért említjük, mert a hagyomány őrzésében jelentős szerepük volt; ezeket a kossuthi »szózatokat« az egész alföldi, tiszántúli magyarság megvitatta s a politikai pártokat, a magyar belpolitikai helyzetet ezen keresztül ítélte meg. Azt sem vizsgáljuk most, hogy a századvégi agrárszocialista mozgalomban hogy fonódik össze március 15-ike baloldali, radikális megünneplése az első vörös május elsejével. Jelképe lehet ennek az az orosházi május elsejei »zászló-tüntetés«, mely a francia forradalom és az alakuló munkásmozgalom eszméit a március 15-i zászlóünnepségek példájára igyekszik megvalósítani.⁶⁶ Ugyancsak Katona Imre idézi azt a kortesnótát, amelyet a Kossuth-nóta dallamára énekeltek Tánicsics megválasztásáért harcolva az agrárszocialista eszmék csirázása idején:

Tánicsics Mihály, Tánicsics Mihály
Jaj de sok gúnyt mondanak rád,
De mi ezzel nem törődünk,
Nagyvennyócas pártid vagyunk.⁶⁷

Az orosházi, a vásárhelyi, a szabolcsi, a békési agrárszocialista mozgalom történetében feladatunk lesz nyomozni a 48—49-es eszmék, s a kossuthi hagyaték kapcsolatát a szocializmus születő magyarországi mozgalmaival. Ennek a kapcsolatnak mélysége és ereje eleven bizonyossága annak, hogy a munkásosztály magyarországi kibontakozása, első harcai mennyire egybeforrtak legjobb nemzeti hagyományainkkal s a »hazátlan munkásosztály« a parasztsággal együtt nemzeti hagyományainknak legelevenebb forrásából táplálkozott az elnyomók elleni harcában. A nemzeti és a nemzetközi e harcokban nem került ellentétbe, egymást erősítette. Hogy mily

⁶⁴ V. ö. *Takács Lajos*: Népi verselők, hírversírók, Ethn. LXII, 37.

⁶⁵ Pacsirta-dalok, Paraszttírók Ktára, 2. sz., 63. Kaposvár, 1940. A vers természetesen még bizonytalan, gyenge, elszakadt a népköltészet hangjától, de az eléggé jobboldali összeállítású kötetben néhány verssel együtt a baloldali parasztság hangját képviselte.

⁶⁶ L. *Katona Imre*: Az első véres május 1. a Viharsztrókban, Akad. Közl. Múz. sorozat, I. 2: 217.

⁶⁷ I. h. 211.

sokat köszönhetünk szegény-parasztságunknak a Kossuth-hagyomány fenn-tartásában, aligha kell bizonygatnunk; részletes feltárására, dokumentá-lására azonban még csak ezután kerülhet sor, a sajtó, a politikai röpiratok, a politikai pörök áttanulmányozása és Adattárunk közléseivel való össze-hasonlítása után. E fejezetben éppen azért tárgyaltuk, mert az összehason-lítás anyagát szinte teljesen írásos, nyomtatott dokumentumokból merít-hetjük.

6.

Úgy érezzük, hogy a Kossuth-szóhagyomány történetének azt a feje-zetét is legalább röviden érintenünk kell, amely a nem magyar nyelvű hagyo-mányt foglalja össze. Ahogy Mátyás királyról s Rákóczi Ferencről is ismerünk történeteket, mondákat, meséket, népdalokat a keleteurópai népek ajkán, ilyen dalokat, meséket — ha kisebb mértékben, — Kossuthal kapcsolatban is feljegyezték. Már 1868-ban, az első magyar gyűjteményben említi Zsilinszky Mihály is a »német és tót« nyelven írott Kossuth-dalokat, de ezek-nek közrebocsátását akkor még nem látta célszerűnek. Ha Zsilinszkynek ilyen gyűjteménye volt, az bizonyára elveszett, de Sztripszky tanulmánya óta⁶⁸ több ilyen gyűjteményt ismerünk, elsősorban Sztripszky kutatásai nyomán. Maga Sztripszky nem tudta kellő tárgyilagossággal megvilágítani a fölvetett kérdést. A virágzó Kossuth-kultusz idején olyan ukrán, ruszin dalokat ismertet, amelyek kevés rokonszenvvel tárgyalják a szabadságharcot s e szövegekbe igyekszik belemagyarázni az együttérzést, lelkesedést, miköz-ben a közölt szövegek ellene mondanak fejtegetéseinek. Az igazság az, hogy ezek a ruszin dalok nem kis részükben Kossuth-ellenesek, ellenszenvvel nézik a magyar és lengyel összefogást. Ezt bizonyítja a közölt anyag jórésze. De az is hiba lenne, ha az ilyen dalokban nem látnók meg ugyanazt a törvény-szerű jelenséget, ami a magyar katonanóták meghamisításánál megmutat-kozott. Egy helyen utal erre Sztripszky is,⁶⁹ amikor a »szakaszvezetőnél megrendelt« katonanótáról beszél, amit az osztrák parancsnok kívánt a maga dicsőségére s a magyarok szidalmazására. Azt kell hinnünk, hogy ezeknek a szabadságharcunkról és Kossuthról szóló daloknak egy része, éppen a *gyűlöl-ködők*, valóban ilyen *megrendelt dalok voltak* (tudunk röplapokon való hiva-talos terjesztésükről is!) s azt a célt szolgálták a Habsburg divide et impera politikának megfelelően, hogy a *nemzetiségek ne kapcsolódjanak a magyarság szabadságküzdelméhez*. Miként a román, horvát, szlovák területen, úgy itt is, a ponyvairatokon, röplapokon »nép«-dalokon keresztül is folyt a szabadság-harc-elleni agitáció. A keleteurópai folklorisztika összehasonlító-történeti vizsgálatának egyik szép feladata lenne a magyar szabadságharchoz fűződő ukrán, ruszin, szlovák, horvát stb. anyag teljes feltárása és összehasonlító vizsgálata. Az minden bizonnyal kiderülne, hogy volt népköltészetüknek egy olyan rétege — a kezdődő sovinizmus magyarellenes hangjai, s a nemzeti sérelmeket feltáró hangok mellett, — amelyet mesterségesen is tápláltak a szabadságharc gondolata, a jobbagyi sorsból való felszabadulás gondolata

⁶⁸ Sztripszky Hiador: Kossuth Lajos a rutén népköltészetben, Ethn. XVIII, 157, 235, 299. Tanulmányában a nevesebb gyűjteményeket is ismerteti. G. A. Vollan: Ugro-russzkija narodnija pjesznyi, St.-Peterburg, 1885. Dr. Franko Iván: Košut i Košutska vojna, Zytie i Slovo, 1894. I, 346, 461. M. Vrabely: Uhro-ruski narodny spivanky, Bpest, 1900.

⁶⁹ Ethn. XV III, 242.

ellen. Ez nem valódi népköltészet, hanem szándékosan, tudatosan megszer-
vezett népies költészet, melynek éle éppen a nép ellen irányult. Hogy ez így
van, azt az eddigi fogyatékos adataink alapján is több tény bizonyítja. Így
a Sztripszky által közölt változatok további alakulása mutatja, hogy a magyar
szabadságharc elleni dalok a nép ajkán átalakulnak *török ellenes* énekekké
s az újabb dalokból a régiek lejegyzéseivel szemben egyre inkább eltűnik
az osztrák császár sajnálata, eltűnik az együttérzés a megtámadott császár
iránt s a hangsúly eltolódik a felé — természetesen népi logikával, — hogy a
császár a hatalmas cár segítsége nélkül semmit sem ér, annak segítségével
könyörög. Az is tanulságos, hogy e dalok egy része úgy állítja be a magyarok-
kat és lengyeleket, hogy ők támadják meg a védtelen ruszin népet, de a nép-
dal, csak a háború elhárításáért könyörög. Emellett a mesterségesen szított
agitáció mellett a népdal megtalálja az együttérzésnek, részvevő szánalom-
nak a hangját is. Így fordít le Sztripszky Golovackij gyűjteményéből egy
dalt⁷⁰ :

Üldögélget Kossuth, magas létrán üldögél,
Levelet irogat, küldözgeti szertesét.
Bánatra vagy búra, avagy szomorúságra?
Kár, Istenem, nagy kár Kossuth verbunkjáért.
Kossuthunk, Kossuthunk mért verbuválsz minket?
Kevés a te pénzed, mivel látsz el minket?
Kár, Istenem, nagy kár Kossuthért is magáért,
Hogy elfutott, menekül szegény országából.

— Ebben s az ehhez hasonló dalokban fejeződik az igazi népi hang, amely,
látni, nagyon is megértette reménytelenségében is, elveszettségében is a
szabadságharc gondolatát, Kossuthot is, népét is sajnálja. Az ilyen szánó éne-
kek mellett megrendítő dalok szólnak Kossuth nyomorú szenvedéséről, kolduló
feleségéről, ki gyermekeinek könyörög egy falat kenyérért. Mindez azt bizo-
nyítja, hogy a bécsi udvar szervezett propagandája ellenére a népköltészet
háttérbe szorítja a terjesztett ponyva állításait s egyre inkább behelyettesíti
a maga rokonszenvező, sajnálkozó énekeivel. (Különben ez a példa is bizo-
nyítja, hogy a ponyva kérdése mennyi felderíthetetlen s fontos kérdést állít
elénk.)

Ez a folyamat tükröződik a szlovák népköltészetben is. Már Steiner
Lajos említi,^{70a} hogy a Kossuth-nótát hamarosan lefordítják, még 48—49-
ben, szlovákra s egyben közöl olyan szlovák költeményt is, amely a 48-as
harcokkal rokonszenvez s a magyarság harcaiban a szlovákságért, a világ-
szabadságért való harc tényét is felfedezi. Ugyanitt közöl császárhű, ma-
gyarelles propaganda dalt is.

A 48-as Adattárunk hazai szlovák anyagában is találunk utalást
Kossuthra s nem is egy emlékezés szlovák hazafinak vallja, aki az egész
népet fel akarja szabadítani, de az urak szövetekezése megbuktatta. (Bé.
XXXIV. 6.) Egy másik adatközlőnk, 62 éves szlovák földműves úgy tudja,
hogy Kossuth magyar-barát szlovák hős volt, aki szerette népünket, fel
akarta szabadítani. Elmondja, hogy Kossuth jóbarátja volt Petőfi Sándor

⁷⁰ J. T. Golovackij: Narodnyja pjesni Galickoj i Ugorskoj Rusi III, 132 : 67,
Moszkva, 1878. I. Ethn. XVIII, 238.

^{70a} A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben. I, 271—2. Budapest, 1938.

is, aki »szegény énekes« volt. (Pe. XXXII. 3.) Közmondásokban, szólásokban is szerepel Kossuth neve a hazai szlovákságnál. (Csa. II. 10., Ze. XXX. 132.)

A délszláv anyagból Bellosics Bálint közöl egy horvát dalt,⁷¹ amelyet Perczel Móricnak letenyei győzelmével hoz összefüggésbe (különben erről a győzelméről az Adattár számos prózai emlékezést is tartalmaz) s tagadhatatlan, hogy az eredetiben is, fordításban is közölt dal inkább kárhóztatja Jellasic hadainak támadását s nem szól gyűlölettel a győztes magyar harcosokról :

Te horvát,
Mit akarsz
A magyarok földjén?
Szeretném,
Szeretném
A magyar koronát!
Nem fogod,
Nem fogod,
Nem fogod azt bírni soha,
Kardodnak
Élét mért
Tartottad a magyar ellen! stb.

A román népköltészetnek 48-ra és Kossuth alakjára vonatkozó anyagának feltárása hasonló törvényszerűségeket mutathat, mint a kárpát-ukrán, ami csak igazolja ezzel kapcsolatos feltevéseinket e dalok egyrészének szervezett, központi irányításáról. Kántor Lajos kivonatos közléséből⁷² is világosan kitűnik a kárpát-ukránhoz hasonló szerkezet : a magyar elnyomók elleni izgatás, a magyar hadak győzelme, a császárnak levelet kell írnia a cárhoz s csak így győzedelmeskedhetik. Kántor arra is utal, hogy a szabadságharc elvesztésén szánakozó énekről is van szó a román népköltészeti gyűjteményekben. A részletek felderítése még ránk váró feladat. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (nem tévesztendő össze a 48-as Adattárral) a még leltározatlan anyagban szerepel Balázs Bélának és Dancs Lászlónak Turc-on (a volt Ugocsa-megyében) 1943-ban gyűjtött anyaga. Ebben a románság néhány emlékezése található Kossuthra vonatkozóan. Így az egyfilléresek »Kossuth-pénzének« hívják, a viharos, dörgéssel-villámmal járó időre azt mondják »Kossuth ideje van«. Emlegettek régi Kossuth-harcosokat saját népük köréből s ez is együttérzésükre mutat. Lejegyeztek egy anekdotikus történetet is Kossuthról, magyar fordítása így hangzik :

»Régen, mikor Kossuth volt a császár, berepülte (repülőgépen) az országot és látta, hogy az urak rabságban tartják a népet, száznegyven napot dolgoztatnak velük. Megsajnálta őket és kigondolt egy ravaszságot. Összehívta az urakat és aláíratott velük egy papírt, amelyen rajta volt, hogy a

⁷¹ Ethn. III, 84. Muraközi szlovén dalt is ismerünk, amely Kossuthot élteti, l. Gönczi Ferenc: Muraköz és népe, 114, Budapest, 1895.

⁷² L. dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben. Erd. Tud. Füzetek, 53. 5. Cluj-Kolozsvár, 1933.; idézi C. Rădulescu-Codin : Legende, tradiții și amintiri istorice adunate din Oltenia și din Muscel, XI. és 105 pp. helyeit. București, 1910. Néhány Kossuthra vonatkozó szakadékos megjegyzést találhatunk Scurtu Vasile : Cercetări folklorice în Ugocea românească. Anuarul Arhivi de Folklor VI, 88, 94. București, 1942. (Scurtu könyvére Gunda Béla hívta fel a figyelmemet.)

rabokat szabadon fogják engedni. Az urak azt hitték, hogy a börtönökben lévő rabokról van szó és aláírták. Meghallotta azt a nép is és mire az urak észbekaptak, a nép otthagya az uradalmakat és szétszéledt. Így aztán, mivel már a nép is szétszéledt, meg a törvényt is aláírták, az uraknak nem volt mit tenniük. De bosszút esküdtek Kossuth ellen és Kossuthnak menekülnie kellett. . . « Tanulságosan találkozik ez az anekdota azzal a magyar változattal, amely szűkszavúbban említi Kossuth cselét, mikor a császárral iratja alá borozás közben a magyarok szabadságlevelét, (Ve. XVI. 16) mint már fentebb idéztük.

Ez a vázlat csak arra tart igényt, hogy rámutasson az összehasonlító történeti folklorisztikának feladatára a népi demokráciák országaiban. Egyik legfontosabb tennivalónk, hogy nemzeti szabadságharcainknak, volt ellentéteinknek egész hatalmas problémakörét a szovjet tudomány útmutatásai szerint feltárjuk. Ez azért is szükséges, hogy ezen keresztül jó harcot vívhassunk a néprajz sovíniszta irányzatainak bármilyen fajtája ellen. A Kossuth alakja köré fonódó népköltészet erre is alkalmat ad.

7.

Bár feladatunk e tanulmányban csak a Kossuth-hoz kapcsolódó szabadságharcos népköltészet (s az ezzel érintkező területek) áttekintése volt, mégis kell néhány szót szólnunk a szabadságharcnak s Kossuth alakjának népművészetünk egyéb területeire is gyakorolt hatásáról, ha csak egészen futó vázlat formájában is. (Ezzel a kérdéssel teljes részletességében Vajkai Aurél foglalkozik, vázlatunk előadásának sokat köszönhet.)

A Kossuth-kép a családi fényképek között a magyar parasztházak tiszta szobájának állandó díszje volt.⁷³ Erről különben a 48-as Adattár is több alkalommal megemlékezik. Kossuth, valósággal mint minden magyar paraszt család pater familias-a élt e hívős tiszta szobákban s véleményünk szerint nem kis része van ennek abban, hogy oly hosszú időközön át megmaradt a férfi-viseletben éppúgy, mint pl. a Kossuth-szakáll divatjában a 48-as férfi divat. A szabadságharc hőseinek, mindenekelőtt Kossuthnak a portréja különben nemcsak acélmetszetek, olajnyomatok formájában terjedt népünk körében, hanem maguk a paraszti művészek, fafaragók is fölhasználják spanyolozott díszítésű boton, kézitükrön (Veszprém, Zólyom, Gömör megyékben). Ugyanígy feltűnik a Kossuth-portré a parasztság számára készült gyári agyagárukon is.

Népművészetünk díszítőelemei közül, mint Vajkai bizonyította, szabadságharcos hagyatéknak kell tekintenünk azokat a magyar címereket amelyekről következetesen hiányzik a korona. Az így díszített tükrösök, mángorló lapickák, faragott botok, borotvatartók stb. címeres motívuma dekoratív dísz is, ugyanakkor jelképes kifejezője a nép Habsburg-ellenességének, köztársasági érzelmeinek is. Sőt van egy olyan papírtartóknak, amelyen a pörge-kalapos, zsinóros-ruhás magyar a kétféjű sas fejét tépi szét. Vajkai óvatosan tárgyalja a korona-nélküli címer kérdését, mondván, hogy a korona

⁷³ V. ö. *Sajóvölgyi G. Péter*: Dorogma néprajzához, NÉ. I. (1900), 72. említi, hogy minden Borsod-megyei falusi házban főhelyet a Kossuth-kép kapja. Méginkább így volt ez az Alföldön, Tiszántúl.

elhagyása lehet véletlen, politikum nélküli stilizálási szándék is, azt hisszük azonban többről van szó: valóban a néma, csak az értőnek szóló tüntetésről, az állásfoglalás egyik formájáról.

Megerősít bennünket ebben a Kossuth-bankó díszítő-motívumainak népi díszítő motívummá válása is. Elöljáróban tudnunk kell, hogy már 1850-ben ítéleteket hoznak parasztok ellen is a Kossuth-bankók elrejtéséért, egy bács megyei földművest — hogy csak egy példát hozzunk a sok közül — négy évre ítélnék el, mert hét forint értékű Kossuth-bankót találtak nála.⁷⁴ Természetesen a Kossuth-bankók őrizgetésében a politikai lelkesültség mellett a köztársaságot visszaváró gazdasági kalkuláció is benne volt, de ez önmagában kicsinyes magyarázat lenne s nem értetné meg velünk, miért húzódik a kétforintos Kossuth-bankó tulipánszerű mintája a borsod-megyei Tard szötteseire, keresztszemes hímzéseire. Dajaszászné Dietz Vilma kutatásából tudjuk, hogy ezelőtt már nyolcvan évvel alkalmazták ezt a motívumot kenyérendőn, szötteseken, lepedőkön, de előkerült ez a motívum női vászon ingvállakon, kézelőn, férfiing mellrészén, surcokon is.⁷⁵ Azt bizonyítja ez a kedvelt, s joggal mondhatjuk politikai díszítő motívum, hogy a nép, ha az üldöztetések miatt nem volt módjában nyíltan állást foglalni, megtalálta a módját a jelképesen való állásfoglalásnak is. Ahogy Kossuth neve helyett nem egyszer csak »Lajos bácsi«-ről szólt az ének, vagy a Kossuth-nóta dallamára énekeltek szerelmi dalt, vagy értelmetlen szöveget is, ugyanúgy őrizték a korona nélküli címerek ábrázolásán, a Kossuth-bankós motívumokban valódi érzelmeiket az avatatlan, kémkedő szemek elől.

Nyíltabban szól a népi faragásaink egy részén, butellákon a felírás. Ezek a felírások is részei a díszítésnek, a tulajdonos nevét örökítik meg boton, tükrösön, pálinkás butellán, korsón is elemi verses köszöntőket is adnak sztereotíp formákban. Ezek közt a felírások közt több olyan van, amely 48-at, a magyar szabadságot, Kossuthot magát élteti, így az egyik butellán: »éljen Kossuth meg a haza mindaz, ki a negyvennyóccatt tartja Isten éltesse«.

Népművészetünk tárgyi anyaga is őrzi tehát Kossuth emlékét, ez ebből a rövid áttekintésből is kitészik. Szaporíthatnók a példákat: a monoki, maconkai asszonyok viseletének ú. n. Kossuth-gyászruháját, a férfi-viseletnek egyes emlékeit: Kossuth kalpag, Kossuth-zsinóros, a fokos stb. Nagyon valószínű, hogy a motívum-alakulásnak nem is egy törvényszerűsége hasonló utat követ, mint a szóhagyományé. Lehetne még további területen is nyomoznunk, pl. népi virágneveink körében. Katona Imre szíves közléséből tudom, hogy Csongrádon és Csanádapácán egy bizonyos virágféléket — mindkét helyen mást — *kosútká-virágnak* neveznek.

8.

Végig kísértük Kossuth emlékezetének népi hagyományait, igyekeztünk összefoglalni legfőbb vonásait. Ez a hagyomány nem a hivatalos Kossuth-ünnepségek hangján szól, hiszen felszabadulásunk előtt ezeknek az ünnep-

⁷⁴ Vörös Antal adata, ugyanitt jó példákat hoz arra is, mint terjedtek a Kossuth-proklamációk s hogy olvasták, őrizték azokat.

Itt említjük Móra Ferenc egyik novelláját: »Mi tetszett a legjobban«, amelyben leírja azt a szegedkörnyéki temetési szokást, amely szerint a halott családfő temetési ünnepelő ruhájának zsebébe Kossuth-bankót tettek. L. Túl a palánkon, 179. Budapest, é. n.

⁷⁵ L. Dajaszászné: Borsodmegyei régi keresztszemes hímzések, Bpest, 1951. pl. a IV/6, a IX/3 »Kossuth-bankós« nevű díszeket.

ségeknek javarészt az volt a föladata, hogy népünk előtt elfödje ne csak azt, amit a szabadságharc nem hajthatott végre, hanem szinte azt is, amit tűzön-vízen át megvalósítani akart, amiért harcain tízezrek vére folyt Petőfiével együtt. A nép arra is emlékszik, hogy sok helyen csak 40—50 éve engedélyezték egyáltalán a márc. 15-ét, s inkább csak iskolai ünnepeket engedtek, mert egy-két példa megtanította az urakat arra, hogy mily közel esik március 15 a május elsejéhez.

Ünnepelni, gyászolni a nép a maga módján tudott. Egy öreg gyomai földmunkás így emlékszik vissza Kossuth halálának meggyászolására kinn a békési tanyákon: »Mikor Kossuth meghalt, kinn szógáltam, mint gyerek. Oszt a gazdaasszonynak vót egy fekete kötője. Felvittem egyik magos-jegenye-nyárfára, annak a legtetejére vittem fel«. (Bé. VIII. 428.) Elmondja, hogy jó sokáig lobogott ott a sík tanyai földek fölött ez a »gyász-lobogó«. Népünk úgy emlékszik, hogy hosszú évtizedeken át gyászolnia kellett az országnak, mert elbukott a külső és belső reakció erőinek összefogásán a szabadságharc, mert nem voltak meg a dolgozó osztályok győzelmének anyagi, társadalmi-történeti előfeltételei. S ma már úgy emlékeznek vissza e száz esztendő idősakra, mint a megvalósult szabadság népe, ezért hasonlítják Rákosi Mátvás munkáját Kossuthéhoz, ezért tartják Kossuthot is a nép olyan vezérének, mint a nagy Sztálint.

Valóban a magyar nép, ha a szabadságharc küzdelmeiről épülő jelenére fordítja tekintetét, mintha emlékező szavaiban a régi fájdalom helyett már Rákosi Mátvásnak 1948. március 14-én elhangzott mondatai zengenének vissza:

»A magyar nép útja az egyenesbe fordult. Nekünk jutott az a történelmi feladat, hogy valóra váltsuk és kiteljesítsük mindazt, amiért az 1848-as forradalom hősei Kossuthal, Petőfivel, Táncsicsal az élükön küzdöttek. Mi büszkén vállaljuk ezt a történelmi feladatot s el vagyunk szánva, hogy végre is hajtjuk. Nem fogunk visszarettenni az akadályoktól, nem kíméljük a verejtéket és áldozatot: megvalósítjuk végre a 48 hagyatékát: a szabad, boldog magyarok független, virágzó köztársaságát.«⁷⁶

1951. december

Ortutay Gyula

ОБРАЗ ЛАЙОША КОШУТА В ПРЕДАНИЯХ ВЕНГЕРСКОГО НАРОДА

Автор исследует в своей статье значительную роль, которую играет в народных преданиях освободительная борьба 1848 г. и образеж вождя Лайоша Кошута. Автор занимается тем, как запечатлен образ Кошута в сознании народа, в народном творчестве — в поэзии, народном искусстве и т. д. В сводной части своей статьи он суммирует результаты прежних исследований. Он констатирует, что после поражения освободительной войны, образ Кошута и воспоминания о борьбе 1848 г. занимали центральное место в исследованиях историков-этнографов. Во время фашизма работа в этом направлении прекратилась, не считая нескольких исключений. После освобождения Венгрии, в 1947—48 гг. в сотнях сел работали этнографические экспедиции, которые нашли богатый материал. Из этого материала видно, что венгерский народ даже сто лет спустя с большой любовью вспоминает вождей освободительной борьбы 1848 г. Статья ознакомляет с чертами, которые трудящееся крестьянство придает образу Кошута, кроме знакомых черт героя-освободителя. Он анализирует то явление, что в народном

⁷⁶ Rákosi Mátvás: Épitjük a nép országát. 114. Bpest, 1949.

творчестве, борьба за независимость постепенно вытесняется борьбой за интересы угнетенного крестьянства, за отмен крепостничества. Из исследований видно, что образ Кошута живёт совершенно иначе в памяти бедного крестьянства и в памяти угнетателей. Народное творчество подчёркивает эти различия. Дальше статья рассматривает произведения народного творчества времени освободительной войны, исследует процесс создания «песни Кошута» и других песен, мобилизующих на борьбу, разбирает процесс формирования устных эпических произведений, и то явление, что в них черты давнейших героев передаются новому герою. Пример этому, что в сказках, пословицах, поговорках, событиях, связанные с образом короля Матиас (XV в) связываются впоследствии с образом Лайоша Кошута.

Автор дальше пишет о том, каким образом сохраняет народная поэзия румын, словаков, закарпатских украинцев и хорватов образ Кошута, и как его образ разработан в народных орнаментах.

LAJOS KOSSUTH IN HUNGARIAN POPULAR TRADITION

The War of Independence of 1848—49, the most significant fight for liberty of the Hungarian nation, stood at the centre of national interest during the centenary celebrations in 1948. The present study connects up with the centenary celebrations; it deals with that fight for liberty and mainly with the figure of its outstanding leader: Lajos Kossuth. The author examines how the War of Independence and the person of Lajos Kossuth have been preserved among the Hungarian people, in their popular poetry and in other manifestations of popular art. The introductory chapter takes stock of Hungarian research in this line, and conclusively shows that Kossuth and the fights of 1848—49, have ever since been in the centre of interest with the Hungarian ethnologists. This continuity of interest, however, was temporarily broken during the period of fascism (1933—45) with the exception of one notable instance. After the liberation of the country from fascism (1945) ethnological field-work was organised on a large scale culminating in 1947—48 and bringing in a rich harvest from many hundred villages. The material gathered in has borne witness to the lively interest that the Hungarian people still bear to the memory of their heroic leaders of a century ago. Lajos Kossuth figures in the imagination of our peasantry as a hero liberating his nation from foreign rule, but in addition to this outstanding trait a number of other features have come to be added. From the fight for national independence the centre of interest has perceptibly been shifted towards the struggle for the liberation of the oppressed peasantry and the efforts to abolish serfdom and labour exactions. It has become increasingly clear in the course of the investigations that the person of Kossuth has taken a shape with the poor peasantry and the working peasant that differs from the picture formed by the oppressing classes. Such differences can clearly be established.

The author proceeds to examine the popular poetry of the War of Independence, the origin of the well-known Kossuth-song, the songs calling on the people to join the fight for liberty, the changes which popular epic works have undergone in oral tradition and the traits the newer hero was invested with from a portraiture of former heroic figures. Thus it could be proved that stories, anecdotes and proverbs connected with King Mathias Corvinus (1458—1490) have become associated with the features of Kossuth in popular imagination.

The author further deals with the figure of Kossuth and the War of Independence as reflected in the popular poetry of the Roumanian, Slovak, Carpatho-Ukrainian and Croatian peoples. Winding up the discussion the author examines the portrayal of Kossuth in popular decorative art and popular costumes.

A viaskodó táltoshika és a samán állatalakú életlelke

Amikor egy nép kultúráját vizsgáljuk, számolnunk kell a kultúra összetettségével, rétegződésével; régebbi és újabb kultúrelemek összefonódásával. E bonyolult kultúra egyes rétegei szétválasztásához az illető nép története adja meg a kulcsot. A nép története mutatja meg, hogy milyen népekkel érintkezett, milyen volt az érintkezés időtartama, intenzitása stb., vagyis a nép kultúrájára milyen kultúrák hathattak, mennyi ideig tarthatott ez a hatás, milyen lehetett erőssége stb. Természetes tehát, hogy a magyar nép kultúrája egy kis részének: honfoglaláskori világnézetének vizsgálatakor is elsősorban a magyar nép történetét kell vallatóna fognunk — részletesebben éppen a honfoglalás előttiét, — mert csak így látjuk világosan: mely népekből alakult ki, s mely népek alakították ki a honfoglaló magyarságot, milyen volt ezeknek a népeknek az anyagi és szellemi kultúrája s következésképpen: milyen lehetett a belőlük és általuk kialakult magyar nép kultúrája, illetve leszűkítve az általunk vizsgált területre: milyen lehetett a magyar nép világnézete.

A magyarságra vonatkozó etnogenetikai kutatás ma már világosan tárja elénk a magyar nép őstörténetét.¹ Kétségtelen, hogy a magyarok ősei finnugor eredetűek, mert a nyelvtudomány megállapítása szerint a finnugor nyelvek rendszerébe tartozik a magyar nyelv s az előbbieik közül a vogulhoz és az osztjákhhoz áll a legközelebb.² A magyar őstörténészek ezen eredményeiket megerősítik a marrizmus téveszméitől megtisztított szovjet nyelvtudomány kutatásai. Így pl. legutóbb V. V. Gudkova—Szenkevic — aki a nyelvek finnugor családjában vizsgálta a nemzeti csoportok és a nyelvcsaládok eredetének kérdését — szögezte le világosan: »Megközelítőleg időszámításunk IX. századában az obiugorok két törzsre szakadtak: chantikra és mansikra. Az ugorok más része, — az a része, amelyik elvándorolt a Fekete tengeri steppékre — a IX. század végén a mai Magyarország területén telepedett le magyar néven. Eltekintve a nagyszámú turcizmustól és szlavizmustól, a magyar nyelv megőrizte a finnugor nyelvcsalád nyelvtani rendszerét és alapvető szókészletét.«³

Az obiugoroktól való elválás — ami a magyarság önálló, külön életének kezdetét jelenti — i. e. 1000 táján mehetett végbe. A magyarság ekkor még az Urál-hegység európai oldalán lakott mintegy 1500 esztendőn keresztül. Uráli hazájából — itteni életének utolsó századaiban — átkerül az ezen a

¹ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930.; *Ligeti Lajos*: A magyarság őstörténete. Budapest, 1943.

² *Zsirai Miklós*: Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937.

³ В. В. Гудкова—Сенкевич: К проблеме происхождения родственных групп и семей языков. Советская Этнография, 1951, № 2, 193.

részen könnyen járható Urál-hegység keleti oldalára. Időszámításunk V. századában kelet felől egy nyugati irányban előretörő török népvándorlás zúdul az akkor már lovasnomád magyarság nyugatszibériai, Tobol-Isim vidéki szállásaira. A magyarság csatlakozik az új hazát kereső török népekhez s ettől kezdve csaknem ötszáz esztendeig, egészen a honfoglalásig, törökök szövetségében és szomszédságában él. Törökök között — szövetségükben vagy nyomásukra — vonul az Uráltól a Kaukázusba, onnan pedig Levedián, majd Etelközön át a mai hazába.⁴

A magyarság tehát honfoglalás előtti története folyamán két néppel állott kapcsolatban: a finnugorokkal (közelebbről a mai vogulok és osztyákok őseivel) és a törökökkel. A kapcsolat foka az előbbiekkal rokonság, az utóbbiakkal inzenzív érintkezés. Következésképpen mindkét nép kultúrája döntő a magyar kultúra kialakulása szempontjából.

A finnugorok kultúrája jellegzetesen zsákmányoló életmódon nyugszik. Példaként lássuk a vogulokét: »A vogulok nagy többsége jobbára az ősi zsákmányoló élet színvonalán áll: főleg vadászattal, halászattal foglalkozik. A vidék északon még ma is elég gazdag jávorszarvasban, különféle nemesprémű vadban (coboly, nyest, nyuszt, róka, menyét, medve, kivált pedig mókus), értékes húsú, vagy tollazatú fajdfélékben, valamint vízimadarakban. Főfegyverük ma már a kováspuska, de használják elvétve a régimódi nyilat is. Komolyabb igényű íjukat több, rendszeren háromféle fából enyvezik össze. Nagy kelendőségű és tágkörű alkalmazásuk van a különféle dárdáknak, csapdáknak, hurkoknak, töröknek és hálóknak is. A vadászat ősszel kezdődik, mikor a felnőtt férfilakosság zöme — gyakran kisebb-nagyobb csoportokba szervezkedve — nagy becsben tartott kiténő kutyáikkal kísérve nekivág az erdőségnek. Augusztusban, szeptemberben főleg a nyári eleségen meghízott jávorszarvast űzik, majd fokozatosan áttérnek a prémes vadak keresésére. A zsákmány prémjét értékesítik, vagy ruházatul használják; az ehető húst néha nyersen eszik, rendszeren azonban szárítják, füstölik, télen fagyasztják.

A nyári időszakban rendszerint halászattal foglalkoznak. Különféle rekesztő, kerítő, állító készülékekkel, hálóikkal és szigonyaikkal néha nagymennyiségű halat sikerül összefogdosniok. A halat is szárítják vagy fagyasztják, s ami a házi szükségletre nem kell, piacra viszik.

A Szoszva- és a Szygva-vidék voguljainál a rénszarvastartás is igen fontos foglalkozás. Itt északon ez az igénytelen és szapora állat az emberi élet legfontosabb, szinte egyedüli forrása, biztosítéka: rénszarvas az ember vonós állata, húsa szolgáltatja a táplálékot, bőre a ruházatot, ágyneműt és sátoztakarót, csontjából készülnek a nélkülözhetetlen szerszámok, eszközök, szarvából pedig a különféle edények, tokok stb., stb. Egy-egy vogul családnak kb. 20—50 rénszarvasa szokott lenni, míg a száz állatnál népesebb réncsordák tulajdonosai manapság már gazdag ember számba mennek.⁵ — Ez a (századfordulón élt) vogulság életformáját tükröző anyagi kultúra nagy vonásaiban vonatkoztatható a vogulok ugor egységben élő őseinek életmódjára is.

A török népek kultúrájának a nomád, illetve félnomád állattenyésztő életmód az alapja. Példaként a kirgizekét mutatjuk be: A kirgizek áprilisban

⁴ Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete. 6. Budapest, 1943.

⁵ Zsirai Miklós: i. m. 167—8.

— »a juhok bárányozása« és »a kancák csikózása« terminussal jelölt időszakban — már megkezdik a téli szállás (*kišlak*) felszámolását. A fiatal férfiak ekkor már messze kimennek a pusztaságra a ménessel és a tevenyájjal, s a juhokat is készen tartják az útra, a lányok és asszonyok pedig elkezdi a kettős borítékú téli sátrak lebontását és felmálházását a teherhordó állatokra. És napokon, heteken, sőt hónapokon át megszakítás nélkül vándorolnak egyik legelőről a másikra, a pusztaság mélyenfekvő helyeiről a hófedte hegy-csúcsok alatt elvonuló völgyekbe, mindenüvé, ahol fű nő és iható víz van. A nomád pásztor jól meg tudja különböztetni, melyik terület melyik állatfajtajának adja meg kedvelt táplálékát, jól ismeri az állatok táplálkozására alkalmas növényeket. A lovak számára 30, a juhok számára 65, a szarvasmarha számára 10, a tevék számára több mint 20-féle táplálkozásra alkalmas növényt ismer. (Összesen több mint 120-at.) — A férfiak öröködnék a jószág felett (rablók, farkasok ellen védik), az asszonyok fejnek, sajtot készítenek, lebontják és felállítják a sátrakat, kallózzák a nemezt, gerebenezik a teveszórt és a juh-gyapjút, szövök a szőnyegeket. A nyár vége felé, amikor már a juhok második nyírása is megtörtént, amikor a lovak a néhány hónapi bő legeléstől megerősödtek, a család férfitagjai rabló és bosszuálló portyázásokra (*barantákra*) indulnak. — S mielőtt a középázsiai pusztákra beköszöntené a tél, a nyári szállásról (*jajlakról*), a fennsíkról, a hóborította hegyek szomszédságából a mélyenfekvő völgyekbe vagy a hajdani folyók medrébe húzódnak vissza a téli szállásra. Télen józágaiknak lábnyi magas havat kell felkaparniok, hogy valami élelmet találjanak. Ha azonban nagyon magas a hó, akkor a lovak — amikor élelmüket keresik — patáikkal széttaposzák a különben is nyomorult fűszálakat, s így a juhoknak, tevéknek, marháknak semmi sem jut. De veszélyt rejt magában a kevés hó is! Ilyenkor a föld felszíne kőkeménységűvé fagy, amit csak a lovak tudnak áttörni erős patáikkal, a gyengébb patájú állatok nem, s így az állatállományra éhhalál vár, a *džut*. De éhhalál vár a pásztorra is, mert az állat adja a húst, a faggyút, a zsírt, a tejet s az ezekből készített egyéb termékeket. A nomád pásztor ilyenkor új helyet keres, ahol a kedvezőbb hóesés megkönnyíti a legeltetést; a téli szállás továbbköltözik. . .

Szerepet játszik a nomád életmódban a vadászat is. Madarakra, prémes állatokra és az állatállományt pusztító ragadozókra vadásznak. Tőrrel, hurokkal, puskával — korábban íjjal — és ragadozó madarakkal: kabsólyommal, kis sólyommal, karvallyal, vándor-sólyommal, közönséges héjával, kerecsen-sólyommal, vadász-sólyommal és szirti-sassal.

A folyók, tavak mellett lakó kirgizek halásznak is szigonnyal, merítő-és kézi hálóval; az Etrek, a Görgen, a Jaxartes és az utóbbi mellékfolyóinak partjain a halászat az élelemszerzés egyik jelentős módját képezi.⁶ — A (századfordulón élt) kirgizek életformáját tükröző anyagi kultúráját nagy vonásaiban jellemzőnek fogadhatjuk el azoknak a török népeknek a kultúrájára vonatkozóan is, amelyekkel a magyarság honfoglalása előtti történetében érintkezésbe került.

A finnugor és török népek életformájában — mint a fentiekben láttuk — eltérések mutatkoznak (az állattartás, halászat, és vadászat intenzitásában) s ezek a különbségek jelentkeznek szellemi kultúrájukban is, azonban a jelen-

⁶ V. ö. *Vámbergy Ármán*: A török faj. 22—45. Budapest, 1885; *Almássy György*: Vándorutam Ázsia szívében, 540—55. Budapest, 1903.

leg bennünket érdeklő *hiedelmekben* (azok archaikus volta miatt) sokkal kisebb mértékben, inkább csak a részletekben, mint a nagy vonásokban. Éppen ezért, amikor szellemi kultúrájuknak e részét általánosságban vázoljuk, akkor ezekre a részletekben mutatkozó eltérésekre nem térünk ki, s így a két nép e sajátosságai, amit a tudományos irodalom samanizmus néven foglal össze, együtt mutathatók be. A samanizmus az animizmus egyik megjelenési formája, lényege az a hit, hogy vannak olyan egyének, akik különös rátermettség — emellett esetleg tanulás — révén szándékosan és közvetlenül érintkezésbe léphetnek a szellemekkel. Ezek a kiválasztott egyének a samánok.⁷ Különös képességüket a szellemektől kapják, azok választják ki őket; ekkor eszelősként viselkednek, betegeskednek, majd bizonyos időre elalszanak, ekkor testüket a természetfeletti lények feldarabolják, csontjaikat átszámolják (mert csak az lehet samán, akinek csontszáma nagyobb a normális ember csontszámánál), ezután felébrednek és bizonyos avató szertartás után (ami a jurtnban felállított s a jurtt füstnyílásán át az égbe nyúló samánfa szertartásos megmászásából áll) a jelölt samánna lesz. Elkészíti (elkészítetteti) samánészkezeit: sajátos viseletét, dobját, samánbotját stb., s megkezdí működését: érintkezik — amikor szüksége van rá — a szellemekkel, hogy olyan dolgokat tudjon meg segítségükkel, amelyek másképpen meg nem tudhatók. A szellemekkel való érintkezés módja — amit táncolás, dobolás, éneklés stb. révén ér el — kettős: vagy beléköltözik a szellem — s a samánon keresztül ad felvilágosítást —, vagy a samán megy el a szellemek világába samánlovára (dobjára vagy botjára) ülve s úgy szerzi meg a szükséges értesüléseket. — Feladata általában jóslás, gyógyítás és szelleműzés. Szellemekkel való érintkezéseikor mindig magára ölti samánruháját, agancsos vagy madártollas fejviseletét és nyakába akasztja samántükrét. A samánok egymással gyakran összeütközésbe kerülnek, ilyenkor szarvas, bika vagy csödör alakban viaskodnak s a küzdelem többször az egyik samán halálával végződik.⁸

Röviden így jellemezhető a samanizmus, amely nemcsak a finnugorok és a törökök, hanem minden északázsiai és a legtöbb belsőázsiai nép szellemi kultúrájában is igen jelentős helyet foglalt el. A samanizmus nagy vonásaiban ilyen lehetett abban az időben is, amikor a magyarság még honfoglalás előtti történetét élte.

Miután megismertük azoknak a népeknek anyagi és szellemi kultúráját, amelyek szerepet játszottak a honfoglaló magyarság kultúrájának a kialakításában, vessünk egy pillantást arra, hogy milyen volt a magyarság életmódja a honfoglalásig. Összefoglalásunkban a legújabb kutatásokra, *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig (Budapest 1949.) című munkájára támaszkodtunk.

Az ugor korszak életformája az íjjal-nyíllal űzött vadászat volt, amit halászat és gyűjtögetés egészített ki. A magyar-ugorok élelmüket vadászattal, halászáttal és bogyók, rügyek, gyökerek, valamint erdei méhek mézének gyűjtésével szerezték. Földet nem műveltek, szelidített állataik a vadászatnál felhasznált kutya kivételével nem voltak. A vadászatot íjjal-nyíllal űzték, halászcsonakjaikat fatörzsből vájták, vagy fakéregből készítették. Amellett,

⁷ V. ö. *Bán Aladár*: A samánizmus fogalma és jelenségei. Ethn. XIX (1908), 86.

⁸ *Uno Harva*: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki, 1938. *G. Nioradze*: Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. Stuttgart, 1925.; *A. Ohlmarks*: Studien zum Problem des Schamanismus. Kopenhagen, 1939. Stb. V. ö. Harva és Ohlmarks gazdag bibliográfiáját.

hogy nyers húst ettek, a fából kivájt vagy a fakéregből készített edényekben tartaltékolni is főztek. A vadhúst, halat tudták már szárítás, füstölés, fagyasztás útján tartalekolni is. Értettek a gyékény- és kosárfonáshoz. A fonalat, amit állati ínból, növényrostból és háncsból pusztá kézzel készítettek, halászháló előállítására és állatbőr-ruhák összevarrására használták fel. Eszközeik anyaga a fa mellett, túlnyomóan a csont és a szarvasagancs volt, s csak másodlagos a csiszolt kő. (18.) E korszak, elég bizonytalan nyelvi következtetések szerint az i. e. 2. évezred eleje körül kezdődhetett. Vége már határozottabban megállapítható: i. e. a 8—7. századnál későbbre nem esik. Ezt a korszakot őstörténetünkben az ananyinói kor váltja fel, amelynek ismerete már első sorban régészeti leleteken alapul.

Az ananyinói korban az előző életmód még uralkodik, de állattenyésztéssel és földműveléssel egészül ki.

A szóbanforgó terület délfelé a száraz pusztaság övével érintkezik. Valahol itt térhetett át a magyarság elődeinek egy része — az időszámításunk kezdete körüli évszázadokban — a félnomád állattenyésztésre. Ezzel megkezdődik e nép nagy területekre történő vándorlása. Lakhelye a száraz pusztaság után a Kubán-vidék, majd »Levédia«, azután »Etelköz« lesz, míg végül útja a Duna-Tisza vidékére vezet. A félnomád állattenyésztés a magyar őstörténet harmadik és utolsó korszakának az életmódja. (15—7.) — A száraz pusztá növény- és állatvilága feletle szegényes. Növényi élelmiszert csak keveset lehet gyűjteni rajta és gyéribben fordul itt elő a vadászható állat is, mint az erdőövben. A pusztára került magyar-ugorságnak pótolnia kellett tehát azt a hiányt, amit az élelemelőállításban a gyűjtögetés és vadászat hozamának a csökkenése előidézett. De a földművelést ebből a célból lényegesen ki nem terjeszthette, mert a pusztá szárazsága útját állotta. A halászatot sem űzhette a nyugatsibériai pusztákon több eredménnyel, mint az uráli erdővidéken. A száraz pusztá egyedül az állattenyésztés kifejlesztésére nyújtott lehetőséget, mert növényzete csupán a legelő jószágoknak szolgáltat elegendő táplálékot. Ezért vált pusztai pásztornéppé a pusztaságba jutott magyar-ugorság. (44—5.)

E pásztorkodó magyar-ugor törzsek a fejlettebb állattenyésztés módszereit a magyar nyelv török eredetű szavaiból kitűnőleg, török pásztortól sajátították el. A magyarság a történetben mint törökös kultúrájú lovasnomád nép jelent meg. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a magyar-ugorok a kubánvidéki török pásztorokkal szoros kapcsolatra léptek. Ennek eredményeként embertanilag, a gazdasági rendet és kultúrát illetően minőségileg új etnikai típus keletkezett, melyet »törökös-ugor«-nak nevezhetünk. — A török eredetű etnikai elemek a magyar-ugor alapréteghez fokozatosan csatlakoztak: átadták az utóbbinak, embertani jellegük mellett, fejlettebb termelőtechnikájukat és kultúrájukat, de az ugor eredetű zöm a szókincset illetően a török elemeket lényegileg asszimilálta. (89.)

A magyar nemzetségek gazdasági feltételei a honfoglalás után megrosszabbodtak, mert az állattenyésztésük alapját képező legelőterület az új hazában összesűkülte. A honfoglaláskor közös tulajdonukba jutott terület létszámukhoz képest és adott termelőerők mellett túlságosan kicsiny volt. (113—4.) A magyar népet ebből a válságból az ekés földművelésre való áttérés, vagy legalább a földművelés lényeges kiterjesztése vezethette volna ki. De a pásztorember, aki megszokta a külterjes állattenyésztés könnyű munkáját, mindaddig nem tér át a földművelés nehéz munkájára, amíg más

lehetőségek is kínálkoznak. Azok tehát, akik a hagyományos munkakörből kiszorultak, a fegyverforgatásban kerestek megélhetést.⁹ (116—7.) Géza és Szent István idejében, a X. század utolsó és a XI. század első évtizedeiben a földművelés a magyarság körében tovább terjedt, de Gellért püspök erről az időről még azt jegyzi fel, hogy a magyarok csak a lóhoz és az istállóhoz értenek. A tihanyi alapítólevél is még mindig olyan viszonyokat tükröz vissza, amelyekben a földművelésnek az állattenyésztés mellett kis szerepe van. (163.) A földművelés jelentősebben fejlődhetett I. Béla uralkodásától, a fegyveres harcok korszakának lezárulásától Szent László haláláig terjedő időben.

A fordulópont Kálmán király uralkodásának idejére, a XII. század elejére tehető. Kálmán törvényei már lényegesen más gazdasági viszonyokat szabályoznak, mint Szent István király törvényei. Azonban az I. kereszteshadjárat részvevői, akik az országban jártak, a toronymagasságú asztagokon kívül töméntelen nyájról, gulyáról, a lovak végtelen sokaságáról s így még mindig az állattenyésztés előtérben állásáról számolnak be.¹⁰ A XII. század eleje tehát fordulópontul a magyarság termelési rendjében csak annyiban tekinthető, hogy a pásztorkodás és a földművelés korszakai között átmenetet képvisel, ami mellett ezek viszonylagos súlya országrészenként még erősen különböző volt. (163—5.) Az északibb Alföldön a sátorozás még a XIII. században is divott és a külterjesen üzött állattenyésztés az egész középkoron át s még azután is a legfontosabb termelőág maradt.¹¹ Azok az újabb ásatások, amelyek a XIII. és XIV. századi duna-tiszaközi magyar települések szerszámkészletét felszínre hozták, kétséget kizáróan bebizonyították, hogy a magyarság ezen a vidéken, a honfoglalástól kezdve az egész középkoron át, elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott. (166.)

S így volt ez szinte a legutóbbi évtizedekig is. Györffy István Nagy-kunsági krónikájában olvassuk: »Nagyapáink, szépapáink nem voltak földműves emberek. Szántottak és vetettek ugyan, de csak annyit, amennyi kenyérnek éppen elég volt. — De valamiből mégis csak élni kellett. Éltek is mégpedig jobban mint most. — Ahol máma zöld akácok között apró tanyák fehérlenek, ott a kövér fűvű legelőkön címeres szarvú fehér marhák rázták a kolompot. Ahol a legelő szárazabb szikesbe csapott át, apró tippanos fűvét juhnyájak borotválták. Ahol a lábnym vagy szekérút belevezetett a haragoszöld rétbe, ott a konda bányászott. Ha nyári forróság leperzselte a legelőt, bevették a jószágot a rétbe, ahol még mindig talált harapnivalót, s ha az évtizedes aszály ide is utánuk jött, felesendült a pásztor ősi pogány éneke.«¹² A szilaj vagy rideg pásztorok esztendőn át künn éltek a gondjaikra bízott jószággal a rétségeken és a lápokon. Ha szüksége volt a gazdának a jószágra,

⁹ A X. században a bizánci császár, a kievi orosz fejedelem, a volenceiek, az Elba-menti szlávok zsoldjában találunk magyar csapatokat. Más részük pedig a magyar főnökök, különösen leggazdagabbjaik, a törzsfőnökök katonai kíséretébe lépett. Vö. *Molnár Erik*: i. m. 116.

¹⁰ Az is az állattenyésztés hagyományos formájának fennállására mutat, hogy a szabadoktól háború esetén lovakat lehetett beszedni. — A sok legelő az országban a II. kereszteshadjárat résztvevőinek még a XII. század közepén is feltűnt. Vö. *Molnár Erik*: i. m. 165.

¹¹ Ennek következtében Magyarország a nemzetközi árucserében a földművesiparos Nyugateuróppal szemben még sokáig állattenyésztő országgént szerepelt. Vö. *Molnár Erik*: i. m. 166.

¹² *Györffy István*: Nagy-kunsági krónika. 5—6. Karcag, 1922.

kiment a rétbé, s a szilaj pásztorok kiszakították számára a teljesen elvadult jószágát, vagy rovásra vették és a többihez hozzáverték a hozott állatot. Az egész gulya azonban sohasem jött ki a rétből valamint a pásztorok sem. Volt szilaj pásztor, aki harminc esztendeig nem fordult meg a városban.¹³ »A mult század derekán azonban megváltozott ez a táj és ez az élet. A Tiszát megregulázták 1866-ban. A sárréti ekeszarvat, kapa-, kaszanyelet fogtak a markukba. A vizek vesztett birodalmában az eke lett urrá. A rétet és a kövér mezőket eltemették a fekete barázdák. A megmaradt szűk legelőkről eltűntek az ezüstszőrű marhák, a hosszúgyapjú juhok, meg az ordas réti disznók.«¹⁴ Eltűnt a pásztorokodás ugyan, de csak a XIX. század második felében.

A magyarság tehát, noha története folyamán életmódja háromszor megváltozott (vadászat halászattal és gyűjtögetéssel párosulva, állattenyésztés és végül földművelés), egyes területeken egészen a XIX. századig megőrizte azt az életmódot, amelynek gyökerei az i. e. IX—VIII. századig, az ananyinói korig nyúlnak vissza, s ami teljes egészében akkor fejlődött ki, amikor a »magyar-ugorság«-ból minőségileg új etnikai típus: a »törökös-ugorság«, azaz a magyarság kialakult. Ebből a tényből önként kínálkozik az a feltevés: ha a magyarság életmódja — legalább is az ország egyes területein — szinte változatlanul fennmaradt a XIX. századig, akkor szellemi kultúrájának — legalább is egyes — elemei éppen olyan változatlanul (sőt a hagyományok szívósabb volta miatt még változatlanabban) fennmaradtak napjainkig. S valóban: akikről Györffy István nagykunsági krónikája mesél, akik Szűcs Sándor régi Sárrétének világát élték, még jól tudnak olyan hiedelmekről, amelyek — mint az elmondandókból kiderül — még az ananyinói korra nyúlnak vissza, s amelyek mai megfogalmazásukat akkor kapták, amikor a vadászatra alkalmas erdőrégióból csak a pusztai pásztorokodásra alkalmas pusztaságba jutott a »magyar-ugorság«, illetve, amikor a steppén kialakult a »törökös-ugorság«: a honfoglaló magyar nép.

Hogy melyek ezek a hiedelmekörök? Az eddigi kutatások — inkább csak sejtetései mint bizonyítékai — alapján ilyennek tartott az a hiedelmekomplexus, ami a táltos köré fonódik.¹⁵ De milyen az a táltos, akiről pl. Róheim Géza is azt írja: »Mintha más szín vegyülne a magyar folklóre szokott hangulatába, amikor a táltos sajtáságos személyéhez nyúlunk.«¹⁶ A táltos teljes mivoltának megismerése céljából s azért, hogy a vizsgálándó kiszakított motívum helyét világosan lássuk a táltoshiedelmekör egészében, bemutadjuk a táltost úgy, ahogy annak alakját a sárréti pásztorok napjainkig megőrizték: »Táltossá csak a hetedik gyerek lehetett s az, aki foggal, vagy tizenegy ujjal jött a világra. Volt azonban a táltosságnak egyéb külső jele is. Az ilyen gyerek sokáig szopott és különösen erős volt, de kevésszavú, csendes magaviseletű. Hét esztendő korában egyszercsak elszökött hazulról, mert ki kellett mennie a rét valamelyik porongjára, — melyikre, azt tudta már ő magától, — hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráusztatott farkasokkal. Ha ezeken úrrá lett, azután még a fekete bikává változott vénekkal kellett neki kiállani a birkózó próbát, de anyaszült meztelenül. Hatalmas szél

¹³ Györffy István: i. m. 7.

¹⁴ Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. 7. Budapest, é. n.

¹⁵ A legújabb és legteljesebb összefoglalás: Vargyas Lajos: A magyarság néprajzi kapcsolatai a Szovjetunióban élő népekkel. *Bolgár Elek: A Szovjetunió.* 450—562. Budapest, 1946.

¹⁶ Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. 8. Budapest, é. n.

támadt ilyenkor mindig — olyan, amelyet ma is *táltosszél*-nek hívnak. Ha egyik sem tudta földhöz teremteni, elnyerte a táltos-tudományt, amivel hosszú élet, de korai öregedés járt; ha pedig alól maradt a birkózásban, csak amolyan örökké kötekedő, mogorva ember lett belőle. Valamint akkor sem lett a gyerekből táltos, ha a bába kitördelte a fogát. A táltos halála után odajutott, ahol a nap éjszaka tartózkodik. Amikor végórája elérkezett, ott termett a föld pereménél és belekapaszkodott a lenyugvó napba. Avval ment el.

A gyógyítás, a boszorkányok kézrekerítése és téteményeiknek elrontása könnyebb mesterségükhöz tartozott. Támaszthattak vihart; csinálhattak esőt, havat; jövendöltek bajt és időt; elháríthattak veszedelmet; megmondták mi a teendő különös bajokban, mely tájakat ajánlatos elkerülni és miért, bizonyos éjszakák idején. Arról álmodtak, amiről akartak; tisztán láttak olyan dolgokat is, miket közönséges ember szeme észre se vehetett s mivel az elásott kincset is meglátták, emlegettek több olyan helyet a határban, ahová aranyat, ezüstöt, rejtettek el régen. Akkor változhattak csődör csikóvá, vagy fekete bikává, amikor úgy tartották szükségesnek. Roppant nagy erejüknel fogva pedig még a levegőbe is felemelkedhettek.¹⁷

Ha összevetjük a táltos alakját a samánéval, valóban feltűnő a nagy hasonlóság s valóban kézenfekvőnek látszik az a feltevés (mivel ez a hiedelem szomszédos népeinknél ismeretlen), hogy a táltos tulajdonképpen nem volt más, mint a magyar samán. — A fentebb elmondottak alapján világos, hogy a magyarság életmódja az ugor korszakban éppen olyan, mint a vadászó, halászó és gyűjtögető ugoroké, illetve finnugoroké; majd ez a steppéről való lehúzódas következtében átalakul olyanná, mint amilyen a nomád állattenyésztő törökségé volt. Az életmódtól pedig elválaszthatatlan a szellemi kultúra. Ha tehát a magyarság elődeinek életmódja azonos az ugorokéval, illetve később a törökökével, akkor szellemi kultúrája sem lehet más — vagy lényegesen más, — mint az ugoroké, illetve a törököké. A finnugorokhoz tartozó ugarság, illetve a törökség szellemi kultúrájának pedig éppen a bennünket érdeklő része — a világnézetük — a samanizmus. Nem meglepő tehát az a tény, hogy a magyar nép szellemi kultúrájának egyes elemei »hasonlítanak« a finnugorok illetve a törökök szellemi kultúrájának egyes elemeihez, hogy a magyar szellemi kultúrában előcsillannak a samanizmus nyomai. Éppen az ellenkezője lenne meglepő.

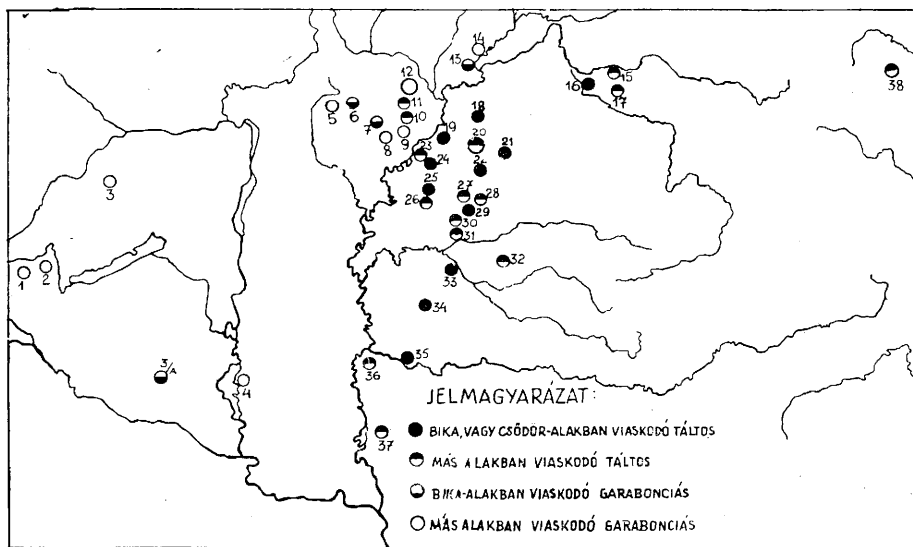
Azonban nagy kérdőjel mered elénk: hogyan maradhatott fenn napjainkig ez a hiedelemkör — ha valóban a honfoglalás előttről való; hogyan őrizhette meg a magyarság ennyi évszázadon, sőt évezreden keresztül eredeti szellemi kultúrájának egyes részeit; kik voltak a kultúra ezen ősi rétegének a hordozói?

Ha számbavesszük a táltosról szóló hagyományokat, kiderül, hogy a táltos-hiedelemkör korántsem mutat egységes képet. Ez a különbség azonban nem a táltos-hiedelemkör motívumbeli különbségét jelenti — itt szigorú egységet találunk — hanem a hiedelemkör kerektségének, részletességének, más szóval: a hiedelemkör bírásának a különbségét. Az egész magyar etnikum jól ismeri a táltos azon jellemzőit, hogy: foggal születik, gyermekkorában (amikor hét éves) elviszik; csak akkor lehet táltossá, ha fogait nem veszi el stb. — azonban az ezekhez a magvakhoz fűződő kerek, színes történeteket jobbára csak az Alföldön ismerik. Sokkal kopottabban, szegényesebb kön-

¹⁷ Szűcs Sándor: i. m. 38—9.

többen bukkan elő a Mátra és a Bükk vidékén és szinte teljesen hiányzik a Dunántúlon. Sőt itt még a táltos név is elveszett s a foggalszületés, a tej kedvelésének, a kincs meglátásának stb. motívuma már a garabonciás nevéhez fűződik.

A táltos-hiedelemkör intenzitásának néprajzi térképe tehát így vázolható fel: legintenzívebb az Alföld középső és északi részén, sokkal kevésbé intenzív a Duna alsó folyása mentén, de még itt is a táltos nevéhez fűződik. Ezzel szemben Dunántúlon már csak a legáltalánosabb vonások ismertek, azonban már ezek sem a táltos, hanem a garabonciás köré csoportosulnak, itt tehát már a táltos-hiedelemkör önállóságát is elvesztette.

1. Rózsásszeg, Zala megye. NÉ. III. 66. 2. Nagykapornok, Zala megye. Saját gyűjtés. 3. Lovászpataona, Veszprém megye. Saját gyűjtés. 3/A. Boda, Baranya megye. Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. Pécs, 1940. III, 266. 4. Szeremle, Bács-Kiskun megye. Saját gyűjtés. 5. Szuhá, Nógrád megye. Saját gyűjtés. 6. Bodony, Heves megye. Saját gyűjtés. 7. Kerecsend, Heves megye. Gémes Magda gyűjtése. 8. Besenyőtelek, Heves megye. Ethn. XXI, 29. 9. Szihalom, Heves megye. Saját gyűjtés. 10. Mezőkövesd, Borsod megye. Saját gyűjtés. 11. Tard, Borsod megye. NÉ. XIV, 242. 12. Borsod megyei palóc. Ethn. XXII, 298. 13. Mád, Zemplén megye. Saját gyűjtés. 14. Erdőbénye, Zemplén megye. Saját gyűjtés. 15. Tiszabecs, Szatmár megye. Ethn. XXXVIII, 206. 16. Matalec, Szatmár megye. Ethn. XXXIX, 117—8. 17. Nagyhódos, Szatmár megye. Saját gyűjtés. 18. Hajdúnánás, Hajdú megye. Igmándy Zoltán, EA sz. n.	19. Tiszacsege, Hajdú megye. Kovács Péter, EA 2. 429. 20. Hortobágy, Hajdú megye. Ethn. LXII, 407. 21. Debrecen, Hajdú megye. Komáromy Andor, i. m. 362— 22. Hajdúszoboszló, Hajdú megye. Ethn. LXII, 408. 23. Faluvéghalmos, Heves megye. Ethn. LXII, 407. 24. Tiszaigaz, Szolnok megye. Saját gyűjtés. 25. Böcsa, Szolnok megye. Ethn. LXII, 406—7. 26. Karcag, Szolnok megye. Ethn. XIV, 60. 27. Sárretudvari, Bihar megye. Ethn. LXII, 405. 28. Bihartorda, Bihar megye. Ethn. LXII, 403. 29. Biharnagybajom, Bihar megye. Ethn. LXII, 401. 30. Füzessgyarmat, Békés megye. Ethn. LXII, 403. 31. Füzeshalom, Békés megye. Ethn. LXII, 403. 32. Nagyshalonta, Bihar megye. Ethn. XXV, 316. 33. Békés, Békés megye. Durkó Antal, EA sz. n. 34. Pusztaföldvár, Békés megye. Magyar Sándor, EA 1. 394. 35. Csanádapátfalva, Csanád megye. Ethn. XXVIII, 262. 36. Szőreg, Torontál megye. Ethn. XXVIII, 264. 37. Beodra, Torontál megye. Saját gyűjtés. 38. Istensegits, Bukovina. Saját gyűjtés.

Mi lehet ennek az oka? Ha ezt az »intenzitás-térképet« ráhelyezzük a honfoglaló magyarság honfoglaláskori életmódjának, a pásztorkodásnak az »intenzitás-térképére«, azt tapasztaljuk, hogy a két térképezett probléma — a táltoshiedelemkör és a külterjes állattartás — intenzitása pontosan fed egymást. Ugyanis Molnár Erik kutatásai szerint a földművelés előretörése

a pásztorkodással szemben a következő volt: a földművelés legkorábban a Dunántúlon lehetett legközelebb ahhoz, hogy a magyarság uralkodó termelőgá válgék, a Délvidéken, a Duna alsó folyásának környékén is jelentős szerepet játszhatott, míg az Alföld északibb részein az állattenyésztést még mindig csak kiegészítette, akárcsak a pásztorkorban, ha fontossága azóta kétségtelen itt is nőtt.¹⁸ S ez a tény megint nem meglepő: természetes, hogy a táltos-hiedelemkör ott a legintenzívebb, ahol a honfoglaláskori életmód — a külterjes állattartás — a legtovább megmaradt, s ott a legszíntelenebb, legkopottabb, ahol az életforma legkorábban megváltozott.

A táltos-hiedelemkör fenntartója tehát a pásztorkultúra, hordozói pedig a pásztorok. S az a néhány évtized, ami a XIX. század második feléig fennmaradt pásztorkultúra eltűnése óta eltelt, nem felejtethette el az addig megőrzött hiedelmeket: »A régi világ emléke nem törlődött még ki sem a természetből, sem az emberek lelkéből. A hajdani mocsár helyén, ha végigmegyünk a dűlőutakon úgy dübög lábunk alatt a föld, mintha sírok felett járnánk. Az itt eltemetődött náderdők és libegő lápok emlékeztetnek. Ezeknek a felszínen már finom porrá vált anyaga, a kotú, alkotja itt a talajt. Tavasszal végig-végig seprik a böjti szelek s úgy tetszik, mintha messze a láthatáron fekete, vészes viharfelhők tornyosulnának az égre. Öreg csőszök, tanyai emberek, faluba húzódtott vén pákász- és pásztorivadékok felemlegetik ilyenkor, ami elmúlt. Kinn Ecsegen, a csillaghímes pusztai éjszakában, a pásztortüzek világánál, a hagyomány szavára visszaváltozik a táj. Végláthatatlan náderdők szökkennek szárba. A rónán éjjeli legelésből megtérő gulya vonul át. Amott a porong oldalában elfekvő szilaj ménes horkant. Majd meg úgy fordul minden, ahogy a történet hozza. Hőpustoló vihar süvölt végig az avarba tört nádason. A karámból a gulya párája száll. A magasbacsapó nádtűz mellett farkasleső komondorok nyüszítenek. Mintha megint itt járnának az avas szárnyékok körül a valahai babonáshítű, táltoshírű vén számadók.«¹⁹ — »Főként szilaj pásztoraink és a mocsarak nádereit buvácskoló pákászaink sorából váltak ki ama »koberló vén emberek«, az ősi hiedelem örökhagyói.«²⁰

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy jogosan kereshetjük a magyar nép hiedelemanyagában azt a réteget, amely a honfoglalás korában a magyarság kizárólagos hiedelemrendszere, világnézete volt, s nyilvánvaló az is, hogy ha ezt a hiedelemréteget megtaláljuk, az más, mint a honfoglaló magyar nép samanizmusának az emléke, nem lehet. Így a kutató előtt, aki a honfoglaló magyar nép hitvilágát, világnézetét óhajtja rekonstruálni, csupán az a feladat áll, hogy a magyarság mai szellemi kultúrájából kiválassza azokat a motívumokat, amelyek eredete (a nyugati párhuzamok hiánya miatt) honfoglalás előttinek látszik és a bizonyítékok súlyával, a párhuzamok minél nagyobb számával igazolja, hogy a kérdéses elem, amíg az európai hiedelemkörből hiányzik, addig az észak- és belsőázsiai hiedelemanyagban jól ismert, vagyis az valóban honfoglaláskori kultúránk része lehetett.

Jelen kutatásunk tárgya, a táltos-hiedelemkör viaskodás-motívuma, éppen ilyen elemnek látszik. Ez Európában ugyanis — bizonyos délszláv népcsoport hasonlóan tetsző (de lényegében különböző) hiedelmén kívül — az eddigi kutatások alapján ismeretlen.

¹⁸ Molnár Erik: i. m. 165.

¹⁹ Szűcs Sándor: i. m. 7–8.

²⁰ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 404.

A táltosviaskodás motívuma 1851-ben Karcsay közlése²¹ alapján vált ismeretessé a tudományos irodalomban: »A táltos-ember fogakkal jön a világra . . . , ha egy ilyen egy táltos-lovat szerzett, azzal nagy dolgokat vizsgál véghez A táltosnak tudománya nagy, . . . tehetségében áll alakját változtatni, különféle állatformát vehet magára; jobbra pásztor vagy béres alakjában lappang, minden hetedik évben kénytelen elmenni más országba és az ottani táltossal megvívni, s amelyik e vívásban győz, annak országa ez évben igen termékeny leend.« Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent Magyar mythológiájában gyűjtései alapján már részletesebben festi meg a viaskodó táltos arcképét: »Neki meg kell vívnia, és pedig egy bikával, a vívásakor ő is bikává lesz«²² s a táltosok, »a régi pogány magyarok bölcsői és papjai,«²³ tehát a magyarok »sámánjai«²⁴ már ezzel a vonással kerülnek be a magyar »mitológiába«.

Ennek a kérdésnek a tisztázása felé nagyobb lépés csak több mint hat évtized múlva történik, amikor Kálmány Lajos táltos-hiedelemkörünk ezen motívumának önálló tanulmányt szentel.²⁵ A viaskodó táltost Kálmány a vogul Jarkummal veti egybe. A Jarkum ~ táltos egyeztetéssel kapcsolatban azonban egy lényeges mozzanatra kell felhívni a figyelmet: a Jarkum nem a vogul 'samán', hanem csak 'óriás', így mindaddig, amíg a vogul samán és a Jarkum viszonya tisztázatlan, fenntartással kell fogadnunk a Jarkum ~ táltos összehasonlítást.

Kálmány összehasonlító kísérlete után számos táltosviaskodásra vonatkozó anyagközlés jelent meg a különböző magyar kiadványokban s ezek lehetővé tették a táltos alakjának teljesebb megrajzolását, sőt az egyes vonások értékelését is — abból a szempontból: vajjon honfoglalás előtti vagy utáni elemek-e azok a táltoshiedelemkörben. Ezt a munkát 1926-ban Róheim Géza végezte el A táltos c. dolgozatában.²⁶ Róheim a viaskodó táltosok motívumával kapcsolatban összehasonlítása során három egyező vonást mutat be a magyar táltos és a török samán között.²⁷ Róheim után Solymossy Sándor vizsgálja, illetve állítja össze táltos-hiedelemkörünket. Összehasonlító munkát nem végez, csupán kiemeli: »Legfeltűnőbb vonás a táltos viaskodása egy ellenséges táltossal, mikor is a levegőbe emelkednek és úgy ütköznek

²¹ Új Magyar Múzeum, II, 500.

²² *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. 449. Pest, 1854.

²³ *Sándor István*: Toldalék a magyar-deák szókönyvhöz. 1908.; *Kresznerics Ferenc*: Magyar Szótár. 1831-2. táltos címszó.

²⁴ A táltost és a samánt — eddigi kutatásaink szerint — *Bodor Lajos* állította először párhuzamba: Magyar pogán hitregék. 92—3. Kolozsvár, 1842.

²⁵ *Összeférhetetlen Táltosainkról*. Ethn. XXVIII (1917), 206—5.

²⁶ *Róheim Géza*: A táltos. Nyr. LV. (1926), 35—42, 70—7; e tanulmány megjelent később a Magyar néphit és népszokások (Budapest, é. n.) első fejezeteként is.

²⁷ Róheim egyeztetései a következők: 1. »A táltos avatása . . . abból áll, hogy más táltosokkal küzd. Az áltái samánra a táltosság olyképpen jön rá, hogy valamelyik ősráugrik és fojtogatja.« (19.) 2. »A táltos . . . működése . . . abból áll, hogy más táltosokkal küzd.« »A jakutoknál . . . , mikor a hó elolvad, a samánok ie-kuái, azaz az állatalakú védőszellemei vagy külső lelkei, amelyeknek alakját a samán magára tudja öltetni (szó szerint: anyaállat), felkerekednek rejtekhelyeikről és vándorútra indulnak. Ilyenkor az ie-kuák rettentő zajjal összeverekednek egymással, míg a samánok, akiknek a lelkei az állatalakba bújtak, betegen fekszenek odahaza.« (20.) 3. »Táltosaink két állattal tartanak szorosabb rokonságot, ezek a ló, meg a bika, ámbár a göcseji táltos más »párás állat« alakját is magára öltheti; lehet disznó vagy kecske. Forrásaink a jakutok ie-kua-inak felsorolásánál első helyen óriási bikákat és csödöröket emlegetnek, azután következik a többi állatfaj.« (20.)

meg.« A szőke és a fekete bika viaskodásában a fehér és a fekete samán emléket látja.²⁸

Legújabbban, 1945-ben ifj. Kodolányi János mutatta be a táltos-hiedelemkör viaskodás-motívumát, az eddigi irodalmi anyag teljes számbavételével.²⁹ Legfontosabb megállapításai a következők: Táltosaink legjellemzőbb vonása, hogy viaskodnak egymással. A táltosnak meg kell vívnia ellenfelével, nem térhet ki a küzdelem elől s előre érzi, hogy mikor, hol, kivel és milyen alakban kell megvívnia. Általában állatalakban viaskodnak egymással, leggyakrabban bika képében. A táltos kevés kivételtől eltekintve, szőke vagy fehér, ellenfele pedig fekete bika. (Ha lángalakban viaskodnak, akkor is különböző színek, az egyik kék, a másik vörös.) Szoros kapcsolatban áll a bika a felhővel; gyakran felhőből lesz bikává s a küzdelem után újra felhővé válik. A táltos igen gyakran külső segítséget kér és csak ezzel a segítséggel győzi le ellenfelét. A viaskodás széllel, viharral, zivatarral jár együtt. Végül: a küzdelem az időjárásért, a termésért és az égi birodalomért folyik.³⁰

Ez a tartalma tehát annak a motívumnak, ami szellemi kultúránk honfoglalás előtti rétegébe tartozónak látszik. Mielőtt azonban hozzákezdenénk az összehasonlító munkához, tisztáznunk kell motívumunk elterjedésének térbeli nagyságát és időbeli mélységét.

A táltosok állat (bika) alakban való viaskodását a néprajzi irodalom egyelőre Békés, Bihar, Csanád, Hajdu és Szatmár megye területéről ismeri,³¹ azonban e hiedelem földrajzi elterjedése ennél kétségtelenül nagyobb, hiszen a táltosok viaskodása ismeretes Borsod, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Torontál és Zala megyében is, csak hogy itt az eddig megkérdezett adatközlők nem adtak feleletet arra, hogy milyen alakban küzdenek egymással a táltosok. Ezt az előfordulási területet már a rendelkezésünkre álló kéziratok gyűjtések és a magunk kutatásai is kiszélesítik.

Békés megyéből pl. Pusztaföldvárról is feljegyezték a bikaalakban való viaskodást: »Többen kinn vótak aratni, mindég bús volt a legény. Kérdik tülle az emberek: mi bajod he (nem gyanították, hogy ez táltos vóna), hogy úgy búsulsz? Hogyne búsulnék — mondgya vissza — mikor amoda gyün az a nagy fekete főjhó, gyün egy nagy zamankó; de ne féjjenek kentek semmitül, mer elgyütt az az üdő, mikor nekem meg köll vónom a táltosokkal utójjára. Ha most legyöznek, akkor mindég rám járnak, ha pedig nem bírnak velem, akkor többet nem félek tüllük, mer én is ojjan táltos leszek mint ük, vagy még különb. Most én leszek egy fehér bika, abbul a főjhóbül lesz egy füstös bika. Ne hagyjanak kentek, ha tán a füstös lenne erősebb, üssék a csüdjit vagy a lába élit. Alighogy kimondta, eltünt. Nemsokára gyütt egy izmos fehér bika, mán ekkor látszott a füstös bika is. Sokan fétek, mer nagy zamankóval gyütt. Mikor összecaptak a bikák, sokan bíztatták a fehéret: »Tukk neki fehér!« Csunya zákonyos idő lett. De elverte a fehér bika a füs-

²⁸ A magyar ősi hitvilág. A táltos. Magy. Népr. IV.² 370.

²⁹ A táltos a magyar néphagyományban. Ethn. LVI (1945), 31—7.

³⁰ A táltosok viaskodását, pontosabban a táltosok viaskodásához hasonló küzdelmet nemcsak a magyar néphit ismeri; megtaláljuk azt meseanyagunkban is. Ezzel azonban nem foglalkozunk, mert L. Kovács Ágnes önálló tanulmányban vizsgálja ezt a kérdést.

³¹ Vö. Igmándi Zoltán, Kálmány Lajos, Luby Margit, Szilágyi László, Szücs Sándor és Végh József alább idézendő gyűjtéseit.

töset, nagy bűgással szaladt bele az esőbe, utána a fehér bika. Mikor már nem látszottak is, hallották a csattogásukat.«³²

Heves megyéből ugyancsak idézhetünk bikaalakban vívott táltosküzdelmet: »A tátosoknak vót kijelölt éjszakájuk, akkor birkóztak, megmarakodtak, mint a bika. Vót nekik olyan helyük, ahol viaskodtak. Bikának változnak és úgy viaskodnak; füstös vagy fekete és fehér bikaalakban.«³³ Heves megye északi részében, a palócoknál is ismert az állat (bika) alakban való viaskodás, itt azonban már a garabonciás személyéhez fűződik: »Begyütt a verboncás a faluba, három nap nem ett, mer küzdeni vót. A verboncás küzdött a bikával. — Itt is vót egy ember Bodonyba, foggal született. Mihál Miska vót. Régen vót. Az is ment minden este küzdeni a bikával. Mentek az emberek a bikával, azt a kis körmét verték mindig, mert megölte volna a verboncást. Azért küzdött, mer az foggal lett.«³⁴

A garabonciás-hiedelemkörbe átszúzva még távolabbi területeken is megtaláljuk a viaskodásmotívumot. Pl. Zemplén megyében Erdőbényén úgy tudják, hogy mikor nagy viharok vannak, a garabonciás diákok verekednek.³⁵ Mádton azt is tudják, hogy bikaalakban viaskodnak egymással: »A majorba vót egy fiú, foggal született. Mink kivittük lányok, mikor kimentünk a földre dolgozni és ott megkérdeztük: Na Pista, milyen idő lesz máma? És ő mindig meg tudta magyarázni. — De az, ha zengett, úgy félt; csak úgy bujt a csapat közé. — Babot vetettünk. Egyszer azt mondja: No édesanyám, nézze meg azt a borulatot, mi lesz abból. Az a borulat bika lesz és avval meg kell viaskodnom. Ha az a borulat felül fog járni, akkor nem jövök vissza. Egyszer egy forgószél gyűtt, a fiú eltűnt és akkor az édesanyja azt mondta: Ülünk le a hantra, azt nézzük. Délután négy óra fele volt az idő. Egymással viaskodott az a borulat. A nagyborulat felül volt, az győzött s a gyerek nem is jött vissza. Eltűnt a fiú.«³⁶

Veszprém megyében szintén ismeretes ez a motívum: »Még azt is mondta az a garabonciás, hogy minden tizenkét évben találkoznak valamilyen jelben s amelyik erősebb, az leveri a másikat. Bika vagy oroslány jelben találkoznak és így verekszenek a levegőben.«³⁷ Stb.

A táltos-hiedelemkör állatalakban való viaskodásának motívuma tehát egyáltalában nem helyi sajátosság, ismeri az egész magyar etnikum (lásd a táltosviaskodás elterjedési térképét), de bizonyos intenzitás-különbséggel: szigorúan követve a honfoglaláskori életforma megmaradásának intenzitását.

A viaskodás-motívum időbeli kiterjedésének vizsgálatakor rá kell mutatnunk arra, hogy a történeti adatok soha nem fedik a teljes valóságot, a kép csonkább és hézagosabb annál. A táltosviaskodás nemcsak a XX. századból ismeretes, feljegyezték már a XIX. században is, vö. Karcsay³⁸ és Ipolyi³⁹ közlését. De megtaláljuk ezt a motívumot régebről is. A XVIII. századból boszorkánypereink adatai alapján ismerjük a táltosviaskodást. Egy 1725-ből való debreceni boszorkányper jegyzőkönyvében Balási Erzsébet erre a kér-

³² Magyar Sándor: EA. 1394.

³³ Tiszaigar, saját gyűjtés.

³⁴ Bodony, saját gyűjtés.

³⁵ Saját gyűjtés.

³⁶ Saját gyűjtés.

³⁷ Lovászipatona, saját gyűjtés.

³⁸ Új Magyar Múzeum. II, 500.

³⁹ Magyar mythologia. 449—51.

désre : »Ha Tátos, micsoda erejek s tiszték van a tátosoknak?«, azt feleli : »Viaskodnak az égben a birodalomért.«⁴⁰ Egy ugyancsak 1725-ből való Bereg megyei boszorkányperben Borsi Ilona azt vallja, hogy hét éves korában eljött érte egy férfi- és egy nőtáltos. Ez a férfi- és nőtáltos bikává változva egy óra hosszat viaskodott.⁴¹ Valószínűleg ide tartozik a következő adat is: egy 1721-es Komárom vármegyei boszorkányperben az első tanú azt vallja, »hogy Fehér István lányának beteg lábát gyógyította Barta Kata, egy Hajduné nevű társával ; a leányt bizonyos füvekből készült fürdőben meg is fűrésztötték ; a leány látta, hogy Barta Kata és Hajduné két bika képében bógve mennek rajta, hogy megökleljék, de amidőn tehát agyonöklelték volna, Széki János madari lakos megvédelmezte ellenök a leányt. A leány azt is látta, hogy minekelőtte szállásukra bementek volna, ismét asszonnyá változtak.«⁴² Egy 1711-es debreceni perben Szaniszlai Mihályné ellen az első tanú azt vallja, hogy »Magát Tátosnak mondotta : a Körtvélyesi mezőn ők megvagdalkoztak.«⁴³ A tizennegyedik tanú megerősíti ezt a vallomást : »Hallottam, magát Tátosnak mondotta ; már három ízben csatázott meg a német tátosokkal s megnyerte.«⁴⁴

A XVII. századból, még pedig annak első negyedéből is van adatunk a táltosviaskodásra : Egy 1620-ból való határperben az egyik tanú azt vallotta, hogy »a Békési Tátus a Dobozi Tátussal megbirkózott, az Dobozi Tátos bírja vala meg a Békési Tátost.«⁴⁵

A táltosviaskodás korábbi nyomait egyelőre a középkori források ilyen szempontból való feldolgozásának hiánya miatt nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy a táltosképzet sokkal régebbi századokra nyúlik vissza, hiszen a táltos már a XV. században megjelenik írásos emlékeink között,⁴⁶ így valószínű, hogy a további kutatások a viaskodás motívumához is szolgáltatnak majd adatokat.

A táltosviaskodás tehát — mély időbeli és széles földrajzi elterjedése miatt — kétségtelenül igen régi eleme szellemi kultúránknak : vagy közvetlen honfoglalás utáni átvétel vagy éppen honfoglalás előtti maradvány. A vagy-vagyot az összehasonlító néprajz dönti el azzal, hogy megmutatja: a magyarsággal érintkező népek közül melyek szellemi kultúrájában található meg a kérdéses motívum ; azoknál-e, akikkel a honfoglalás után érintkezett, vagy azoknál, akikkel a honfoglalás előtt.

Ha ilyen szempontból vizsgáljuk meg szomszédnépeink hiedelemkincsét, akkor a németeknél, az északi szlávoknál (cseheknél, szlovákoknál, lengyeleknél) és a románoknál negatív eredményt kapunk. Ezzel szemben a délszlávoknál — mint Róheim Géza kimutatta⁴⁷ — ismeretes a viaskodás-motívum. Így pl. Görz vidékének lakói szerint a boszorkányok szent Iván éjszakáján a *krstnik*ekkel viaskodnak, ilyenkor a boszorkányok nagy veszélyben forognak, mert a *krstnik*ik tuskókkal támadnak rájuk. A *krstnik*ik védik

⁴⁰ Komáromy Andor : A magyar boszorkányperek oklevéltára. 362. Budapest, 1910.

⁴¹ Lehoczky Tivadar : Bereg vármegye monográfiája. II, 250. (1831).

⁴² Alapi Gyula : Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében. 8. Komárom, 1914.

⁴³ Komáromy : i. m. 249.

⁴⁴ Komáromy : i. m. 253.

⁴⁵ Haan Lajos : Békés vármegye hajdana. II, 225.

⁴⁶ Magyar Oklevél Szótár ; táltos címszó. Budapest, 1902.

⁴⁷ Róheim Géza : i. m. 23–5.

a világot a boszorkányok támadásai ellen.⁴⁸ A hercegovinaiak úgy tudják, hogy a *stuhak*, a férfi boszorkányok védik hozzátartozóikat más törzsek boszorkánymesterei ellen. A *stuhak* uralkodnak a szeleken és a jégesőn és az a törzs, amelyiknek a férfi boszorkányai a fellegcsatában alul maradnak, sokat szenved a jégesőtől.⁴⁹ A viaskodó délszláv boszorkánymesterek fegyvere a seprű és a tejessajtár. Aki elhódítja a másiktól a sajtárt, azzal bő tejelővé bővülte törzse teheneit, aki pedig a seprűt szerzi meg, az biztosította a nyári vetést.⁵⁰

Ezekben a hiedelmekben tehát a délszláv emberfeletti lények viaskodnak ugyan, de nem állatalakban. Ismerünk azonban állatalakban történő viaskodást is. A fiumeiek hiedelme szerint a *kresnik* »jelente gyakran kutyává, lóvá vagy óriássá változik és így küzd a boszorkányokkal, kik rendkívül rettegnek tőle, elannyira, hogy fehér lepedővé változva felemelkednek s így menekülnek előle.«⁵¹ Állatalakban viaskodik a *krstnik* az isztriaiak szerint is: »A nép azt hiszi, hogy minden nemzetségnek van egy *kudlakja* (*vukodlak*) és egy *krstnikje*. Ezek ellentétes erők: a *kudlak* azon mesterkedik, hogy ártson az embereknek, a *krstnik* pedig, hogy megvédje őket. Mindenféle állattá át tudnak változni, főképpen bakokká, ökrökké és lovakká. A *kudlak* leginkább feketévé, a *krstnik* fehérre vagy tarkává. A *kudlak* megtámadja éjjel az embert, hogy megijessze, megüsse és meg is ölje; ekkor azonban előugrik a *krstnik* és vad küzdelembe kezdenek. Ebből főleg a *krstnik* kerül ki győztesen. — Egy falusi ember mesélte: Éjjel tértem haza Ponikve-ről (kis tó Dubasnica és Krk városa között), amikor egyszer csak észrevettem egy fekete bakot, ami elállta utamat. Hirtelen odarohant egy tarka bak és elkezdtek viaskodni, elkezdték ütni egymást. Először azt hittem, hogy legyőzi a fehéret, de a végén ez belökte a feketét egy pocsolyába és ott megfojtotta. Másnap találkozik velem a barátom az úton és azt mondja: Ha én nem lettem volna éjjel, nem élnél többé. Tedd lábad az én jobb lábamra! Így tettem és akkor meghallottam Spalató város harangjainak hangját. Ekkor barátom — a *krstnik* — megjegyezte: íme annak az éjjeli baknak — *kudlaknak* — a temetésére harangoznak.⁵²

De elemezzük a délszláv viaskodás-motívumot:

A) Emberalakban való viaskodás:

1. boszorkány vagy *kudlak* (szintén boszorkány) viaskodik a *krstnik*kel,
2. vagy *stuha* (boszorkánymester) a *stuhával*,
3. a viaskodás emberalakban folyik le,
4. szent Iván éjtszakáján,
5. tuskókkal, seprűvel vagy tejessajttal viaskodnak,
6. hogy a tejessajtárt vagy seprűt megszerezzék egymástól
7. s ezzel biztosítsák a bő tejhozamot vagy a nyári vetést;
8. amelyik *stuha* alul marad a fellegért vívott csatában, annak törzse sokat szenved az esőtől.

⁴⁸ Krauss S. Friedrich: Slavische Volkforschungen. 41—2. Leipzig, 1908.

⁴⁹ Grgjić—Bjelokosić: Volksglaube und Volksbräuche in der Herzegovina. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. VI. 630. (1899).

⁵⁰ Grgjić—Bjelokosić: i. m. 630.

⁵¹ Kőrösi Sándor: Fiume néprajza. Ethn. III (1892), 171.

⁵² I. Milčetić: Vjera u osobita bića. Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. I. 224—5. Zagreb, 1896. Ezt az adatot Deisinger Margitnak köszönöm.

B) Állatalakban való viaskodás :

1. a *krstnik* viaskodik a *kudlak*kal, boszorkánnyal
2. állatalakban, de ez az állat kecskebak, ökör, ló vagy kutya.
3. Mindig éjtszaka viaskodnak,
4. a legyőzött ellenfél fehér lepedővé változva elmenekül,
5. utána rendszerint elpusztul;
6. a viaskodás oka : a *kudlak* megtámadja az embereket, a *krstnik*

pedig megvédi.

7. A viaskodó állatok ellentétes színűek : az egyik fehér, a másik tarka vagy fekete.

Ha az A) és a B) viaskodásmotívumot összevetjük a magyarral, akkor csupán három egyező elemet találunk :

1. esőért viaskodnak a *stuhak* is, a táltosok is,
2. az állat legyőzése együtt jár a *kudlak*, illetve a táltos pusztulásával,
3. ahogy a viaskodó *kudlak* és *krstnik* ellentétes színű (fehér és fekete bak), éppen úgy a viaskodó táltosbika is szőke és füstös (fekete).

Az összehasonlítás alapján tehát annak a szomszéd népnek a hiedelem-anyaga is negatív, amelyben megvan a viaskodás, sőt az állatalakban való viaskodás. A magyar és szomszéd népek emberfeletti lényeihez fűződő hiedelmekörök összehasonlítása után csak az vonható le : nem vehettük át a viaskodás motívumát a honfoglalás után, mert a magyarság mai hazája körül élő népek nem, vagy pedig másként ismerik az emberfeletti lények egymással való viaskodását ; itteni átvétel szempontjából csupán három részlet jöhet számításba : az esőért és a fehér és fekete színben való viaskodás, illetve az emberfeletti lénynek a legyőzött állat pusztulását követő halála.

A táltos-hiedelmekör viaskodás-motívumát tehát azoknak a népeknek a szellemi kultúrájában kell tovább nyomoznunk, akikkel a magyarság a honfoglalás előtt érintkezett, vagyis a finnugorokéban és a törökökében.

E népek hiedelemrendszerében, a samanizmusban — ami Eurázsia valamennyi természeti népénél fennmaradt a legutóbbi időig — jól ismert ez a motívum — a samánok állatalakban való viaskodásaként.

Legközelebbi rokonainknál, a voguloknál, amikor a samán a megrontott beteg felett samánkodik, akkor elmondja a »megrontás ellen való istenidézetet«. Közben »az istenidéző férfira (a samánra) az isten heve, bálvány heve jön rá«, ezután, mint a vogul szöveg mondja : »a megrontó, vagy bosszúságot okozó ember bálványalakja im az ő bálványalakjához jött. A mint megjött, egymásnak nekimentek. Miközben a folyó alvidéke felől valami 'poczkos kántor' (medve) termett elő, a folyó felvidéke felől egy vas jávorbika termett elő. — Ugyan mi fog ezután történni?! (A samán úgy megijedt, hogy) im a szánja alá bújt el. A szán alól a mint előjött, a vas jávorbika és a medve öreg im birokra kelve összefogózkodtak. Hosszú ideig ügyeskedtek, vagy rövid ideig ügyeskedtek, a vas jávorbikának két homlokszarva letört, a medve öregnek egyik előfoga kitört. Azután im kétfelé válva távoztak (t. i. a két samán). Hazaérkeztek két (különböző) vidéken levő falujukba. ... A megrontó ember ... elpusztult (megdőglött), a poczakja fölpukkant. ... Az istenigézés dolga im ilyesneműk.⁵³

A lappoknál a samánok főszelleme a rénszarvas. Minél erősebb ez a rénszarvas, annál hatalmasabbnak tartják a vele rendelkező samánt. A lappoknál

⁵³ Munkácsi Bernát : Vogul népköltési gyűjtemény. II, 1. 374—5. Budapest, 1892.

az ellenségeskedő samánok főszellem-rénszarvasaik útján viaskodnak egymással.⁵⁴

Megtaláljuk ezt a motívumot a finnugor népekkel igen szoros kapcsolatban álló szamojédéknél is. Pl. a Turuhanszkij vidék szamojédjei azt hiszik, hogy minden samán közelében állandóan ott tartózkodik egy-egy szolgál, aki »rénszarvas alakjában él«. Egy bizonyos titokzatos szalag — amiről azt állítják, hogy összehúzódik és megnyúlik aszerint, hogy az állat a samán ügyeiben milyen messzire vándorol el — köti össze az állatot urával. Néha két vagy három samán egyesült erővel elkezd a nem szívesen látott samán üldözését, vagyis »rénszarvasbikáikat« elindítják, amelyek azután együttesen megtámadják az utóbbi »rénszarvasát«.⁵⁵ A nyeneceknél a samán ereje és élete igen szoros kapcsolatban áll a *korgu taga* szellemmel, amit a samán rénszarvasalakban képzel el. Az egymás között ellenségeskedő samánok szellem-rénszarvasaikat küldik viaskodni.⁵⁶

Az altaji törökök is ismerik ezt a motívumot. Pl. a sóroknál a samánok egymás között rénszarvasbikák módjára viaskodnak.⁵⁷ A teleutok szerint a kám (a samán) a kámmal szellemei segítségével viaskodhatik. A viaskodás idején a nagyobb erejű kám ellophatja ellenfele *tjn-buraját* (szellem-szarvas-állatát) és levághatja az utóbbi lábát, fejét. Ha akkor elpusztul a *tjn-bura*, akkor 2—3 nap múlva meghal maga a kám is, akihez az (t. i. a *tjn-bura*) tartozott.⁵⁸

A Mütahszkij naszlegben lakó jakutok mesélték, hogy *Mitaxciba* valamikor régen élt egy samán, *Mongkurdaax*. Ugyanebben az időben élt a Viljuj mentén egy előljáró (egy ulusz feje), aki egyidejűleg samán is volt. Ez az előljáró vitába keveredett egy híres viljuji samánnal afelől, hogy *Mongkurdaax* samán sokkal erősebb, mint az a samán és hogy az nem tudja őt felfalni. A viljuji samán azt mondta: »Nem, én legyőzöm őt és felfalom!« Veszekedni kezdtek és fogadtak egy lóban. Annak a viljuji samánnak a gonosz szelleme ... *Mitaxciba* indult. ... A samán-szellem felzavarta *Mongkurdaax* anya-állatát, egy jávorszarvast és üldözni kezdte azt. Mindkét jávorszarvas átgázolt a Léna folyón, a *Tojon-Arij* sziget mellett. ... Itt öklelőzött, viaskodott a két jávorszarvas. *Mongkurdaax* jávorszarvasa halálra döfte ellenfelét. Éppen ezért a viljuji samán állítólag meg is halt szülőföldjén.⁵⁹

A második Maljzsegarszkij naszleg jakutjai mesélték, hogy a viljuji samán, *Suolta* anya-állata ... felmászott a felhőkre, legelni. Egy másik samán, *Balgij* anya-állata, szintén felmászva a felhőre, feliasztotta az előbbi jávorszarvast, az megijedve ellenségétől, gyorsan leereszkedett a földre. Az (t. i. a támadó) nyomon követte. Ugyanebben az időben egy harmadik samán, *Ütümäxtäax-Üodzalba* anya-állata, amelyik szintén jávorszarvas volt, az *Ürdük Biraan* (a »Magas Domb«) csúcsán feküdt, mivel ott vert tanyát. *Balgij* samán jávorszarvasa üldözője elől menekülve, váratlanul odaszaladt az emlí-

⁵⁴ J. Kildal leírása a XVIII. századból. Idézi *Reuterskiöld*, Kälskrifter till lapparnas mytologi, 92; vö. *U. Harva*: Die religiösen ... 479.

⁵⁵ Третьяков: Туруханский край, его природа и жители. 212. Спб. 1871.; vö. *U. Harva* Die religiösen ... 478—9.

⁵⁶ Третьяков: Туруханский край. 426; vö. Михайловский, Шаманство. 92. Москва, 1892.

⁵⁷ Потапов: Следы тотемистических представлений у алтайцев. Советская Этнография. 1935, № 4—5, 146.

⁵⁸ Анохин: Душа и ее свойства по представлению телеутов. СМАЭ VIII. 259

⁵⁹ Ксенофонов: Хрестес. Шаманизм и христианство. 88. Иркутск, 1929.

tett dombra, a samán-jávorszarvas tanyájához. Az utóbbi ijedtében össze-rezzent és egy ugrással ott termett a *Naacabíl* tó mellett, ami attól a helytől 60 versztnyire feküdt.

Ebből az alkalomból *Ütümäxtääh-Uodzalba* állítólag azt mondotta: »amikor anya-állatom jóllakottan feküdt, akkor ez a *Balgij* samán, viaskodást kezdve a viljuji samánnal, felriasztotta őt és nagy hasmenést okozott nekem!« *Ütümäxtääh-Uodzalba* anya-állata megöklelőzött *Suolta* samán anya-állatával és legyőzve azt, visszasuhant.⁶⁰

A mandzsú-tungúzoknál szintén megtaláljuk a samán állatalakban való viaskodásának képzetét. A tungúz *Čoko* Iván samán szerint minden samánnak van *onindarja*, anya-állata (*onii* 'anya'), ez szarvasállat alakjában jelenik meg, szarvai vannak.⁶¹ A Marhinszkij ulusz jakutjai szerint a tungúz samán anya-állata »foltos rénszarvas«. Ez az állat állítólag nagyon messze él. Azt mondják, hogy az anya-állat akkor játszik szerepet, amikor a samán viaskodik a másik samánnal.⁶²

Az idézett példák alapján kétségtelen, hogy a samánok állatalakban való viaskodása közismert hiedelem-motívuma a samanizmus világnézetében élő népeknek, így tehát a magyar néphit viaskodás-motívuma valóban a honfoglalás előtti korból származhatik.

Azonban valóban onnan származik-e? Mert amíg a táltosok leggyakrabban bikaalakban küzdenek egymás ellen, addig az idézett párhuzamok szerint a samánok nem bikák, hanem szarvasok (rén- és jávorszarvasok), — ha a feljegyzések pontosabbak, akkor szarvasbikák — alakjában viaskodnak.

Ezzel a ténnyel kapcsolatban egy figyelmen kívül nem hagyható mozzanatra kell rámutatni: a táltos és a samán összehasonlítása során nemcsak időbeli, hanem hatalmas területi különbséggel is számolnunk kell. Ez a területi különbség éppen ennél a kérdésnél igen jelentős, hiszen *bizonyos állatfajtákhoz* fűződő hiedelmeket kell összehasonlitanunk, ezeknek az állatfajtáknak az elterjedése pedig döntően függ az éghajlattól, a földrajzi környezettől. Különösen döntően függ akkor, amikor a Kárpátmedence éghajlata alatt élő magyarság állatismeretét hasonlítjuk össze az arktikus, szubarktikus éghajlat alatt élő népek (lappok, vogulok, szamojédek stb.) állatismeretével. Mint tudjuk, ezeknél a népeknél a szarvasállatot nem a szarvasmarha képviseli (mint nálunk), hanem a rén- és jávorszarvas stb. Bikaalakban viaskodó táltosaink párhuzamául bikaalakban viaskodó samánokat ezeknél a népeknél tehát hiába várunk. Nyilvánvaló, hogy csak a bikát ismerő, azaz szarvasmarhát tenyésztő népek hiedelmében élhet a samán bikaalakban való viaskodása. Az állattenyésztő népek legnagyobb része pedig a samanizmust felcserélte a mohamedánizmussal (a törökök) és a buddhizmussal (a mongolok). A samanizmust követő népek közül a minuszinszki és az altaji törökök, valamint a jakutok ismerik a szarvasmarhát. Náluk természetesen megtaláljuk már a bikaalakot öltött samánt is:

»A minuszinszki tatárok egy része, a beltirek, a kalarok, a karagaszok és a sojotok a földalatti világot három rétegben képzelik el, amit a lélek három éven belül jár be. Ennek a birodalomnak saját holdja és csillagai vannak, amelyek azonban nem gyengébb fényűek az égi csillagzatoknál. Ott is vannak samánok, akik időről-időre megjelennek, hosszúhajú bika-

⁶⁰ Ксенофонтов: Хресгес. 97.

⁶¹ Ксенофонтов: Легенды о шаманах. 56. Иркутск, 1928.

⁶² Ксенофонтов: Легенды. 37.

alakban, nagy szarvakkal. Az élő samánok lelkei gyakran meglátogatják a földalatti birodalmat és ott találkoznak az azelőtti samánokkal, akik bevezetik őket a gyógyítás tudományába.⁶³ Forrásaink sajnos a bikaalakban való viaskodásról nem emlékeznek meg, valószínűleg csak azért, mert nem jegyezték még fel azokat.

Az Altaj-hegységben élő török népek, pl. az altajiak, teleutok, lebed-tatórok, sórok, szagájok, kojbálok, kacsinok, küerikek szintén ismerik a szarvasmarhát, így a bikát is.⁶⁴ Sajnos az altaji törökség samanizmusának kutatói — Anohin, Dürenkova, Potapov és mások — nem gyűjtöttek vagy nem közöltek elegendő idevágó anyagot, így a szarvasállat alakban való samánviaskodásra vonatkozó s már idézett sór és teleut adatokon kívül mást nem ismerünk, pedig azok gazdagságáról fogalmat ad Anohin egy odavetett mondata: »A samánviaskodásról sok legendás tartalmú elbeszéléssel találkoztunk a samánok között.«⁶⁵ Ezzel szemben szépszámú idevonatkozó anyag áll rendelkezésünkre egy másik szibériai török néptől, a jakutoktól.

Már a fentebb idézett adatokból kitűnik, hogy a jakut samánok anyaállatuk alakjában viaskodnak egymással. S amíg a Felső-Viljuji ulusz Kentinszkij naszlegében lakó jakutok szerint a nagy samán anya-állata jávorszarvas-, a kis samánoké rénszarvasalakú,⁶⁶ a Jakutszkij és a Viljujszkij körzet határán élő jakutok szerint pedig az anya-állat vagy ósalak-állat (*inü kijl, káp kijl*) leggyakrabban jávorszarvas-, ritkábban medve-alakban mutatkozik,⁶⁷ addig a Namszkij ulusz jakutjai úgy tudják, hogy az anya-állat, az *ijä-kjla* a jávorszarvason és a fekete medvén kívül óriási bika is lehet.⁶⁸ A bikaalakú anya-állatot természetesen nemcsak a Namszkij ulusz jakutjai ismerik; pl. a Felső-Viljuji uluszbeli jakutok is úgy tudják, hogy a jakut samánok anya-állata a bika,⁶⁹ a Marhinszkij ulusz jakutjai szerint pedig a jakut samán anya-állata (*inü-kjila*) kékestarka bika.⁷⁰

A Namszkij ulusz jakutjai a bikákat éppen »ördögi harcosoknak és viaskodóknak nevezik: *abasj keiktaxn*; ez a cím a leghízelgőbb a samánra nézve.⁷¹

A jakut samán bikaalakban való viaskodásáról éppen olyan kerek történeteket ismerünk, mint a magyar táltos bikaalakban vívott küzdelmeiről. Pl. a Dzsobulgában lakó jakutok mesélték, hogy egyszer élt két samántestvér. A fiatalabbat *Džaanaj*nak nevezték. *Džaanaj* már megöregedett és elerőtlenedett. Egyszer háznépéhez fordulva azt mondotta: »Jaj, ez maga az előkelő idősebb bátyám, *Čuburuku* úr, fenegyerek, megnevezve engem, idejön; rejtőzettek el mind a földalatti verembe, én elindulok, hogy megbirkózzunk!« Bikává változva, bögve és ordítva rátalált ellenfelére, az szintén nagy bögés és ordítás közepette támadott. Amint kinyíltak az ajtók, öklelőzni kezdtek. Attól a reggeltől kezdve egészen a következő nap reggeléig öklelöztek, mindaddig, amíg a nap teljesen meg nem jelent a láthatár felett. A küzdelem

⁶³ *Nioradze*: Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. 17. Stuttgart, 1925.

⁶⁴ V. ö. Радлов: Опыт словаря тюркских наречий. *пуҕа* 'bika' címszó. Спб. 1911.

⁶⁵ Анохин: Душа. 259.

⁶⁶ Ксенофонтов: Легенды. 40.

⁶⁷ Ксенофонтов: Легенды. 35.

⁶⁸ Серошевский: Якуты. 626. Спб. 1896.

⁶⁹ Ксенофонтов: Легенды. 37.

⁷⁰ Ксенофонтов: Легенды. 37.

⁷¹ Серошевский: Якуты. 626.

közepette hirtelen felhangzott a samán hangja: »Akinek győzni kellett, az győzött, akinek le kellett győzetnie, az legyőzetett; gyorsan az ágyamra, a heverőmre!« És ahogy a lovat szokták megölni — felszakítva a főütőerét, — nyögések és nehéz sóhajtások közepette végzett vele ellenfele. — Amikor a tehenek esti fejésének idején kinéztek az emberek a veremből, az öreg már holtan feküdt ágyán.⁷²

A Középső-Viljui vidékén lakó jakutok mesélték: »Régen az *Üötteex* nevű helységben, a mai Bappagijszikij naszlegünkben — amint a legendákból kitűnik — két samántestvér született. Az egyiket *Ićim*nak, a másikat pravoszláv nevén *Basilaj*nak (Vaszilijnak) nevezték. Egyszer *Ićim* ellopta a Felső-Viljui mentén lakó samán, *Böluökä Uola* szárítottthal-készletét és mind megette. Ez okul szolgált az egymás közötti gyűlölködésre. Egy este *Ićim*, miután levetkőzött, hogy lefeküdjék ágyára, azt mondotta háznépének: »Igen, úgy látszik, hogy közeledik az óra, amikor ellenségem, *Böluökä Uola* végez velem. Emberek, akik az én napom alatt jártok, amikor viaskodni fogok velem, akkor jöjjetek segítségemre, ki jégtörővel, ki vadászlándzsával. Csak mindég maradjatok mögöttem, semmi szín alatt ne menjetek elém.« Ezután levetkőzött és lefeküdt, azonban azonnal bukfencet vetett a földön és bikaként bögve a kezeivel túrni kedte a földet (ahogy a bika teszi azt, mielőtt hareba indulna ellenfelével). Ebben a pillanatban feje tetején szarvak nőttek. Szarvaival tovább túrta a földet, gödröt ásott az ajtóküszöb alatt és ezen a nyíláson át kiment az udvarra. A háziak szemmel tartották és látták, hogy egyedül — bikának tetteve magát — nagy nyögések közepette láthatatlan ellenfelével öklelőzött. Az emberek megrémülve a látottaktól, mind elrejtőztek. — Végül abbahagyva a küzdelmet, bement a jurtba és zokogva ezeket mondta: »Mi az, hogy ti, bár láttátok, mégis megengedtétek az őrdögi gyermeknek, hogy felökleljen engem?« Bizonyos idő múlva nyaka körben megduzzadt és emiatt nemsokára meg is halt.⁷³

Táltosaink azonban bikaalakon kívül — ritkábban — csődőralakban is viaskodnak. Pl. egyszer a Bajomba igyekvő Földesi szekerére felült egy 18 esztendő forma nyurga suhanc. A fuvaros megkérdezte tőle, hogy mi járatban van? »Rábé meg Bajom közt, tudja a hajlásnál van egy kis halom a sziken, nahát, azon a kis halmon, majd megláthatja, egy nagy szürke *csődör* áll. Oda kell nekem mennem«. A kis halom tetején csakugyan ott állt a nagy szürke ló. Az öreg Földesi hátraszólt a fiúnak, de az már nem volt ott. Ellenben egy *pejcsődör* ette a saroglyából a szénát. Azután nagyot nyerített s odavágtatott a szürkéhez, egymásra ágaskodtak, harapták, farral összefordulva, megvadulva rúgták, vágták egymást, lobogott a farkuk, serényük, alig látszottak a kavargó időben. Egyszer csak a nagy szürke csődör hirtelen eltűnt, a pej meg elvágatott magában szél alá.⁷⁴

A csődör alakjában való viaskodást is megtaláljuk a samanisták között, természetesen csak annál a népnél, amelyik ismeri a lovat. Mint láttuk, a jakut samánok anya-állataik révén viaskodnak. A Namszkij uluszbeliek szerint a samán anya-állata *csődör* is lehet, sőt azok a legerősebb és leghatalmasabb samánok, akiknek az *ija-kij*ajak éppen a csődör.⁷⁵

⁷² Ксенофонтов: Легенды. 49.

⁷³ Ксенофонтов: Легенды. 49–50.

⁷⁴ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 406.

⁷⁵ Серошевский: Якуты. 626.

A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai szerint Dzsjsuszegej helységnek valamikor *Bükäs-Džuarin* volt a samánja. Ennek a samánnak volt egy nővére, *Kursumar-Bokujdaan* samánnó. Egyszer ez azt mondta a testvérenek: »A viljuji *Naača* samán a legerősebb samánok egyike; az egész Léna folyó mentén — az Olekmától lefelé — megsemmisítette, felfalta az összes samánokat; valószínűleg bennünket is legyőz. Ragadozó farkassá változva megkísérlem megragadni őt marjának szőrénél, te pedig kegyetlen medvévé változva vedd rá magad hátsó combjára. Ha érzem, hogy nem tudjuk legyőzni, akkor kiáltok hogy elmenekülhess. Kékesszürke, égszínkéék színű *csödörré* változva — amelynek hátgerincén ragyogó fehér csík fut — rohanj felfelé az ösvényen az *Uordaaχ Džüsögöj*höz, ott rejtőzz el és keress védelmet. Hogy én mit csináljak, majd rájövök magam.« A viljuji samán valóban berobogott, hogy megvívjon velük. Úgy cselekedtek, ahogy megbeszélték: a samánnó átváltozott farkassá, megragadta ellenfelét marjánál fogva, a másik samán pedig medvealakban igyekezett hátsó lábát megkapni. A viljuji samán jávorszarvas alakot öltve állított be. Amikor lerázta sörényéről a samánnót, a samánnó érezte, hogy nem képes tovább kitartani, akkor ezt kiáltotta a testvérenek:

kün χaan kiaraata! »A nap és az ég elhomályosodik (számomra)!
kuotooχ buollaxχina kuot! Ha tudsz, futva menekülj!»

A samán azonnal *csödörré* változott és elfutott, lefelé a Dzsjsuszegej ösvényen. Azonban szerencsétlenségére egy tungúz samán, névszerint Hata-mah éppen akkor ereszkedett le medvealakban az ösvényen. Ez a medve, miután meghallotta a futó csödör patáinak dobogását, a meglepetéstől össze-rezzent s hátsó lábaira állt. A csödör megijedve a medvétől félreugrott és lecsúszva a gyalogútról, beleesett a mocsárba, amibe még a pók is belesüllyed. . . A samánnó héjává változva felrepült és leült egy felhő szélére. A viljuji samán — ellenségeit keresve — körültekintgetett és felemelte szeméit. Ebben a pillanatban a felhőkön ülő héja belemocskolt a samán szemeibe. Ettől a samán elvesztette látását. — Ezután a samánnó elkezdett samánkodni, hogy kihúzza lentről bátyja lelkét, az azonban aztmondotta neki: »Ne fáradozz hiába! Nem tudsz elérni hozzám, nem tudsz kihúzni sem, mivel hangod itt már olyan gyöngén hallom, mint a szúnyog zümmögését.« — Természetesen a samán meghalt.⁷⁶

Eurázsia erdő- és steppelakó népeinek szellemi kultúrájában az idézett példák tanúsága szerint megtaláltuk tehát azt, ami a magyarság mai szomszédainak szellemi kultúrájából hiányzott: az emberfeletti lény állatalakban való viaskodásának motívumát, még pedig azoknál a népeknél, amelyeknek anyagi kultúrája hasonlít a magyarság anyagi kultúrájának pásztorkodó rétegéhez, (vagyis azoknál az állattenyésztőknél, akik ismerik a szarvasmarhát és a lovat) — pontosan úgy, ahogy azt a magyar néphit ismeri. Mielőtt azonban a táltos- és a samánviaskodás motívumának részletekben való egyeztetését megkísérelnénk, egy kronológiai kérdést kell tisztáznunk:

Hiába hiányzik a táltosviaskodás motívuma szomszédnépeinknél, hiába találjuk meg azt azoknál a népeknél, amelyekkel a magyarság a honfoglalás előtt együtt élt, ha nem tudjuk igazolni azt, hogy az összehasonlítandó jelenség már akkor is megvolt azoknak a népeknek a kultúrájában, amikor a magyarság azokkal kapcsolatban állott. A recens magyar és a recens finnugor és török hiedelem összehasonlítása — bármennyi részletben egyezik is az — csak

⁷⁶ К с е н о ф о н т о в : Х р е т е с . 89—90.

akkor lesz feltétlen meggyőző, elfogadásra kényszerítő, ha közējük már az érintkezés megszakadása előtti korból való adat ver hidat.

Írásos forrásokra — a kínaiakon kívül (mert az arab, perzsa források ilyen szempontból már késeiek) nem igen gondolhatunk: egyedüli kisegítőnk a régészet lehet. A samánok állatalakban való viaskodásának kérdésénél azonban ennek a forrásnak bizonyító értéke kétes: egy állatviaskodást ábrázoló jelenet nem okvetlen kultikus, samanisztikus viaskodás. Az ilyen ábrázolás csak akkor bizonyító erejű, ha igazolható — a többi rajzok, az előfordulás helye stb. révén, — hogy az valóban kultikus, samanisztikus jellegű.

2. Viaskodó állatokat ábrázoló sziklarajz a szajmalü tasi szentélyben I. e. II—I. évezred. (Szovjetszkaja Etnografija, 1952. No. 2, 58.)

De van-e ilyen lelet? A régészeti kutatások szerint igen, nevezetesen: Szajmalü Tas.

A Kirgiz Szovjet Szocialista Köztársaság területén a Ferganai hegygerinchez tartozó Szajmalü Tas (*Sajmalü Taš*) vízvásztón hatalmas tömegű sziklarajz maradt fenn napjainkig. Ezeket a maguk nemében páratlan sziklarajzokat 1902-ben N. G. Hludov festőművész fedezte fel⁷⁷ s először I. T. Poszlavszkij tanulmányozta, 1903-ban.⁷⁸ 1946-ban B. M. Zimma,⁷⁹ legújabbán, 1950-ben pedig a Pamir-Ferganai régészeti-néprajzi expedíció⁸⁰ vizsgálta Szajmalü Tast.

⁷⁷ Хлудов: Перевал «Саймалы Таш», на котором найдены камни с надписями: ПТКЛА VII, 40—43.

⁷⁸ Пославский: По поводу заметки Н. Г. Хлудова. ПТКЛА VII, 44—8.

⁷⁹ Зимма: К вопросу о происхождении наскальных изображений. ТКПИ II. 2.

⁸⁰ Бернштам: Наскальные изображения Саймалы Таш. Советская Этнография. 1952, № 2, 50—68.

Erről a sziklarajz-lelőhelyről A. N. Bernstam az alábbiakat írja : »Szajmalü Tas mindenekelőtt igen gazdag forrás azon vadász és állattenyésztő törzsek életmódja és gondolkodásmódja megismerése számára, akik a hegyeket, a természetet, a szoláris-kozmikus ábrázolásokat tisztelték és totemjeikért rajongtak. Ez olyan emlékcsoport, amelyben első pillanatra kidomborodnak a vadászmagia vallásos funkciói és a totemisztikus-genealogikus hagyományok. Szajmalü Tas szentély, ami az azt megalkotó emberek elképzelésében megsokszorozza a természet javait és a nemzeti közösséget. Ez az emlék ahhoz a korszakhoz tartozik, amikor a samanizmus eszméi kialakultak. Szajmalü Tas a szák-wuszun (i. e. VIII—I. század) és a hun-török (I—VIII. század) kor törzseinek, a Tien-sán régi lakóinak grandiózus szentélye, akik elsősorban Ferganába hatoltak be és ott kulturális téren meggazdagodtak. Szajmalü Tas Fergana tien-sáni eredetű nomád törzseinek és azoknak a tien-sáni törzseknek a szentélye, akik Fergánán és Alajon át kulturális és politikai kapcsolatot létesítettek a Pamírral, Középázsiaival és Előkelettel.«⁸¹

Hogy ez a lelőhely valóban rászolgál a »szentély« elnevezésre, azt a sziklarajzok tartalma igazolja. E rajzok egy része ugyanis rituális-kultikus jelene- teket tartalmaz : rituális táncokat, samánokat, akiket az istenített állat (*arxara*) mellett vagy között, valamint a napkorongban, a lakás mellett stb. ábrázoltak. Ide kell számítani Bernstam szerint azt a jakokkal való szántást, esetleg általuk húzott kocsin való utazást, ami világosan kultikus jellegű. Ezek mellett az ábrázolások mellett számtalan kultikus-genealogikus témát is találunk ; ezek az állatok és emberek szaporodásának kultikus-mági- kus eszközeit jelenítik meg. Ide tartoznak azok a házaspár-ábrázolások, amelyeken a férfiak nemiszerveit szerfölött kihangsúlyozzák. Előtérbe kerül- nek továbbá a csoportos szaturnáliák, igen gyakoriak az olyan emberek, különösen férfiak, akiket állatoknak álcáztak. Ezek az emberek, mint a ritu- ális jelenetekben általában, a sziklarajzokon ábrázolt álruhában is fantasz- tikus külsőt nyernek. Különösen gyakoriak az agancsos vagy tollas (?) fej- díszek, valamint a hosszú farkok, amelyek legvalószínűbben szarvasállatokéi.⁸²

Kétségtelen, hogy itt a samanizmus szertartásainak, hiedelemköreinek sziklába vésett rajzai maradtak fenn. Hogy ezeket az ábrázolásokat mennyire a samanizmus emlékeinek kell tartanunk, azt legjobban Bernstam alábbi szavai világítják meg : »Az ábrázolások tartalmának feltárása szempont- jából jelentősek az írásos források és a néprajz adatai. Nagy részük olyan néprajzi anyaggal való összehasonlítás révén fejthető meg, mint amilyenek az altaji vagy tágabban a délszibériai samándobokon levő rajzok. Így pl. N. P. Dürenkova és L. P. Potapov által közölt samanisztikus ábrázolások között számos olyan témát találunk, amelyek Szajmalü Tasban is meg- vannak.«⁸³

Szajmalü Tasban fennmaradtak a viaskodó szarvasok ábrázolásai is. Az itt található ábrázolások kultikus, samanisztikus jellege miatt nem gondol- hatunk arra, hogy ezek a rajzok mindennapi szarvasok hétköznapi viaskodá- sát ábrázolják. Egy szentélyben ábrázolt állatviaskodás okvetlen kultikus állatviaskodás, s ha az a szentély ahhoz a korszakhoz tartozik, »amikor a

⁸¹ Бернштам : i. m. 65—6.

⁸² Бернштам : i. m. 61—2.

⁸³ Бернштам : i. m. 67—8.

samanizmus eszméi kialakultak, akkor a szarvasok küzdelme kétségtelenül samanisztikus szarvasviaskodást ábrázol. A samanisztikus szarvasviaskodás pedig, amint az idézett példákból kitűnt, a samánok egymással vívott küzdelme szarvasalakban.

Ilyen állatviaskodás-ábrázolás maradt fenn a szák-wuszun korból, vagyis az időszámításunk előtti VIII—I. századból, de készült és fennmaradt a szarvasok (nevezetesen rénszarvasok) küzdelmének rajza a megelőző »szák előtti« korból (i. e. II—I. évezredből) is. (L. 2. ábra.)

A szajmalü tasi szentély állatviaskodás-rajza alapján kétségtelen, hogy a samánok állatalakban való viaskodása már akkor is a samanizmus alkotóeleme volt, amikor a magyarság kapcsolatban állt a samanizmust követő finnugor és török népekkel.

Miután a kronológiai probléma tisztázódott, megkísérelhetjük a táltos- és a samánviaskodás hiedelmének részleteiben való egyeztetését. A táltoshiedelemkör állatalakban való viaskodásának motívumát a következő elemek alkotják:

1. Táltosaink legjellemzőbb vonása, hogy küzdelmet kell vívniok egy másik táltossal.

2. Általában állatalakban viaskodnak,

3. ez az állat leggyakrabban bika,

4. ritkábban csődör.

5. A táltos nem kizárólag a bika vagy a csődör alakját ölti fel, lehet más, 'párás állat' is.

6. A viaskodó táltosok különböző (ellentétes) színűek: világos (fehér vagy szőke) bika küzd a sötét (füstös vagy fekete) ellen,

7. vagy vörösszínű táltos harcol a kékszínűvel.

8. A táltos előre tudja, hogy viaskodnia kell.

9. nem térhet ki a küzdelem elől, meg kell vívnia ellenfelével.

10. A táltos előre tudja, hogy milyen alakban kell viaskodnia.

11. Azt is tudja előre, hogy kivel,

12. mikor

13. és hol kell megvívnia.

14. A táltos gyakran fél a küzdelem kimenetelétől, ilyenkor kéri az embereket, hogy segítsenek neki. A segítséggel győz is.

15. A viaskodás széllel, viharral, zivatarral jár együtt.

16. Az állatalakú táltos szoros kapcsolatban áll a felhővel; gyakran felhőből lesz bikává s a küzdelem után újra felhővé válik.

17. A viaskodás legtöbbször a levegőben folyik le, illetve a táltos révülete alatt megy végbe.

18. Általában valamilyen nagy kár, elemi csapás elhárításáért küzdenek (időjárásért, termésért).

19. Különböző vidékek, országok táltosai viaskodnak egymás ellen.

20. Táltosainknak fiatal korukban meg kell vívniuk az idősebb táltosokkal; ha fogaikat nem vesztik el, csak akkor lesznek táltosokká.

Ezeket az eddig is számontartott elemeket még néhány elemmel ki kell egészítenünk:

21. Nemcsak férfitáltos viaskodik a férfitáltossal, hanem nőtáltos is,

22. sőt éppen a nőtáltosok a kegyetlenebbek.

23. Néha több táltos fog össze és úgy viaskodnak egymással.

24. A táltos a küzdelem után gyakran összetört, fáradt, beteg,

25. sőt harcuk néha halálos kimenetelű.

26. A táltos viaskodása néha hosszabb ideig tart.

27. A táltos bikával való küzdelme — a viaskodás jellegének különbsége szerint — három típusra oszlik:

a) a táltos első küzdelme (a táltos táltossá válásakor),

b) a táltos megismétlődő viaskodásai (táltossága folyamán),

c) a táltos utolsó viaskodása (a táltos halála előtti küzdelem).

28. A táltosok igen gyakran valamilyen dombon viaskodnak.

29. Az egymással küzdő táltosbikák nemcsak színben, hanem néha nagyságban is különböznek egymástól.

Az állatalakban való viaskodás motívumának eredete csak akkor lehet kétségtelen, ha az összehasonlítandó hiedelemkör azonosnak látszó motívumában a táltosmotívum minél több — az alapvetők közül valamennyi — eleme kimutatható.

Motívumunk első négy elemének párhuzamait fentebb már bemutattuk, így áttérhetünk a következő pontokra:

5. A táltos nem kizárólag bika vagy csődör alakban mutatkozik meg — bár a bika túlnyomó, — lehet más állat is. Pl. a göcseji táltos más »párás állat« alakját is magára öltheti, lehet disznó vagy kecske.⁸⁴ A dévai csángók-nál, »hogy táltosnak született-e valamelyik, azt könnyű megismerni, mert a táltosgyermek születése után 6 hetes koráig hol hallá, hol galambbá vagy egyébbé változik.⁸⁵

A samánoknál sem kizárólagos a samán szarvasállat vagy csődör alakja. Pl. a Namszkij ulusz jakutjai szerint a bikán, jávorszarvason és csődörön kívül feketemedve, sas, holló, farkas vagy kutya is lehet *ijä-kila*.⁸⁶ A Jakutszkij és a Viljuji körzet határán élő jakutok, szerint is ölthet az *injä-kijl* medvealakot.⁸⁷

6. Az állatalakban viaskodó táltosok nem akármilyen, hanem meghatározott színűek. Ha bika alakban küzdenek, akkor a bikák színe mindig ellentétes: világos (fehér vagy szőke) bika viaskodik a sötét (füstös vagy fekete) bika ellen.

A hajdunánási táltos azt mondotta: »Minygyá jön nekem az ellésigem. Majd jön egy bárna fellek és mikor az ideir, lez belőülle egy naty füstözs bika. Ém pedig leszek egy naty szőűke bika. És nekünk mek kell együt vívni.«⁸⁸ A mátészalkai táltosleány azt mondta, hogy amikor mek kell neki vívnia, akkor ellenfele fekete bika alakjában fog megjelenni. Ő szőke bikává fog változni.⁸⁹ A bajomiak mesélték Gali Bálint táltosról: egyszer »besötétedett, elfedte a napot a felhő. A halom mögül meg felemelkedett egy roppant nagy fekete bika feje . . . Bálint meg nem volt sehol már. Ellenben egy nagy szőke bika ugrott el felettük a levegőben . . . összecsaptak.«⁹⁰

Hasonlóképen a samánok küzdelmekor is meghatározott, éppen ellentétes (fekete és fehér) színűek a viaskodó állatok. Például a jakut *Aadza*

⁸⁴ Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. 175. Kaposvár, 1914.

⁸⁵ Kolumbán Samu: Ethn. XV (1904), 40.

⁸⁶ Серошевский: Якуты. 626.

⁸⁷ Ксенофонтов: Легенды. 35.

⁸⁸ Szilágyi László: Magyar Népryelv. III, (1941), 354.

⁸⁹ Luby Margit: Ethn. XXXIX (1928), 117.

⁹⁰ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 404.

samánért samánjelölt korában tiszta fekete bika jött el.⁹¹ A második *Mal-žegarskij* naszleg jakutjai azt mesélték, hogy a viljuji *Suolta* samán anyáállata egy fehérpofájú fekete színű jávorszarvas az őt megtámadó *Balgij* samán anyáállata pedig egy vízszínű jávorszarvas volt.⁹²

7. A fekete és fehér ellentétes színpár-viaskodás mellett ismeri néphitünk a vörös és kék szín harcát is. A lángalakban viaskodó táltosok vörös és kék színűek. Pl. a szatmármegyei táltos viaskodása előtt megmondotta, hogy ellensége kék láng alakjában fogja őt támadni, ő meg vörös láng lesz. Látták is a kék és a vörös láng küzdelmét.⁹³ Valószínűleg a kék és vörös színpár-viaskodáshoz tartozik a következő adat is: az öreg Balogh Földesi Imre azt mesélte, hogy a viaskodó táltosok *szürke* és *pejcsödör* alakban viaskodtak.⁹⁴

A fekete, füstös és a fehér, szőke bika mellett ismeri a magyar néptudás a vörös táltosbikát is: a nagyszalontaiak hite szerint a táltos át tud változni veres bikává is.⁹⁵ A kerecsendiek szerint »egyszer egy ember ment a kápolnai úton és egy másik megszólította, hogy segítsen rajta, mert fog jönni egy vörös bika és neki azzal kellene megbirkóznia. Mindig a horgas-inát üsse a bikának és akkor legyőzi. Jött is a vörös bika és az az ember is átváltozott bikává. Tényleg a horgas-inát ütötte és mikor már Kerecsend határába értek, legyőzte a vörös bikát és visszaváltozott emberré.«⁹⁶ A vörös bika ellentétes színpárja — a vörös és kék láng harcának analógiája alapján — feltehetően a kékes színű bika. Ilyen színű bikát azonban eddigi anyagunk alapján nem ismerünk.

A samán-hiedelemkörben is gyakori a vörös és a kék szín ellentéte. Pl. a Marhinszkij ulusz jakutjai úgy tudják, hogy a jakut samán anyáállata (*inā-kijla*) kékes tarka bika.⁹⁷ A jakut *Bükäs-Džaarjn* samán a viljuji samánnal való küzdelemben kékes-szürke, égszínkék színű csödörré válik, ellenfele, *Naača* samán pedig olyan jávorszarvasalakban viaskodik, amelyek «pofája egész vörös».⁹⁸ A Njurba falubeli jakutok szerint, amikor *Lagrarij Šaman* samán a pestisjárvány szellemével viaskodott, akkor »a viaskodók zaja annyira borzasztó volt, hogy az asszony nem tudta elviselni és ... kinyitotta a jurt ajtaját, hogy megnézzé, mi történik ott. Két öklelőző bikát látott, amelyek közül az egyik kékes-tarka, a másik pedig vöröses-tarka volt.«⁹⁹

8. A táltos előre tudja, hogy vívnia kell. Pl. a békésiek mesélték, hogy a táltos »éccēr nyomtatás közbe aszonygya, māj diltá látnak itt ety fekete és ety szőüke fülleget. Abbúl a fekete füllegbül lész egy naty fekete bika ..., aval a nagy bikával kēl megverekēdni.«¹⁰⁰ A hajdunánási táltos, »ety fijatal embēr ... , csak rettenetes szomorkodott s kérdésztük túlle az embe- rek, mír vagy ojä szomorú ... De a fijú nem akārt nyilatkozni, mír ojä szomorú, mért asz monta, útyse tudnak rajta segíteni. De addik faggatták, hogy mégis monta, hogy: »Minygyá jön nekem az ellēsigem. Māj jön egy

⁹¹ Ксенофонов: Легенды. 30.

⁹² Ксенофонов: Хрестец. 97.

⁹³ *Luby Margit*: Ethn. XXXVIII (1927), 204.

⁹⁴ *Szücs Sándor*: Ethn. LXII (1951), 406.

⁹⁵ *Szendrey Zsigmond*: Ethn. XXV (1914), 316.

⁹⁶ Kerecsend, *Gémes Magda* gyűjtése.

⁹⁷ Ксенофонов: Легенды. 37.

⁹⁸ Ксенофонов: Хрестец. 89.

⁹⁹ Ксенофонов: Легенды. 51.

¹⁰⁰ *Végh József*: Sárreți népmesék és népi elbeszélések. 43. Debrecen, 1944.

bárna fëlleg és mikor az ideír, lez belõülle egy naty füstõzs bika. ... És nekünk mek kell eggyütt vívni«. ¹⁰¹

A samán is tudja előre, hogy meg kell vívnia valamelyik samánnal. A Középsõ Viljuj mentén lakó jakutok szerint *Icím* samán, aki egyszer megharagította az egyik Felső-Viljuj mentén lakó samánt, egy este azt mondta háznépének: »Igen, úgy látszik, hogy közeledik az idõ, amikor ellenségem, *Bölkökä-Uola* végez velem«. Valóban meg is küzdöttek egymással bikaalakban. ¹⁰² A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai mesélték, hogy *Kursumar-Bokujdaan* samánnõ egyszer azt mondotta testvéreinek, aki szintén samán volt: »a viljuji *Naača* samán a legerõsebbek egyike ... valószínûleg bennünket is legyõz. ... A viljuji samán valóban berobogott, hogy megvívjon velük«. ¹⁰³

9. A táltosnak meg *kell* vívnia a másik táltossal, nem kerülheti el az összecsapást. Karcsey szerint a táltos »minden hetedik évben *kénytelen* elmenni más országba és az ottani táltossal megvívni«. ¹⁰⁴ A csanádapátfalviak hite szerint a táltosnak az ellenséges táltossal »muszáj volt neki összemenni«. ¹⁰⁵ A sárreziek »azt mondják, hogy az öreg Telegdi Ambrus (nyugodjék) szintén táltosgyerek volt. Egyszer nádat vittek Udvariba s a Szõlõskert sarkánál leugrotta szekerrõl«. »Hát te mit akarsz? — kérdik tõle«. »Látják azt a fekete bikát amoda a halom oldalában? Na, hát avval még ma *meg kell* birkóznom«. ¹⁰⁶

A samán sem kerülheti el az összecsapást, okvetlenül meg kell vívnia ellenfelével. Pl. a Njurba falubeli jakutok szerint régen élt két testvér. Az idõsebbet *Lagrarij-Samannak*, a fiatalabbat *Sabikjnak* hívták. Egyszer himlõjárvány tört ki. Megbetegedett a fiatalabb samán is. A járvány kezdetén megkérték az idõsebb testvért, hogy samánkodjék a betegek felett. A fiatalabb — ágyán fekve — figyelmeztette bátyját, mondván: »Nem szabad vitába bocsátkoznod a himlõ szellemével (szó szerint: »öklelõznöd,« — mintha két bika viaskodásáról lenne szó), mert ezzel helyrehozhatatlan szerencsétlenséget okozol. El fogja pusztítani egész népünket!« Bátyja azonban nem hallgatott rá és öklelõzni kezdett. A samánnak tehát még akkor is meg kell viaskodnia, ha tudja, hogy a küzdelemben alul fog maradni. ¹⁰⁷

10. A táltos előre tudja, hogy milyen alakban fog vívni. Pl. a magyar-szentmártoniak szerint egyszer, amikor »nagy szaladó esõ támt« — azt mondta a táltos a gazdájának: »No, ebbül a felhõbül gyün egy Tátos, Bika lész belüle, én is elváltocczok Bikának, majd tülekedünk«. ¹⁰⁸ A hajdunánási táltos egyszer azt mondotta: »Majd jön egy bárna fëlleg és mikor az ideír, lez belõülle egy naty füstõzs bika. Ém pedig leszek egy naty szõûke bika«. ¹⁰⁹

A samán is előre tudja, hogy milyen alakban fog megküzdeni ellenfelével. A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai azt mesélték, hogy az egyik samánnõ, amikor látta, hogy megtámadja õt a viljuji samán, azt mondta testvéreinek, aki szintén samán volt: »Ragadozó farkassá változva megkísérlem megragadni õt marjának szõrénél, te pedig kegyetlen medvévé

¹⁰¹ Szilágyi László : i. m. 353—4.

¹⁰² Ксенофонтон : Легенды. 50.

¹⁰³ Ксенофонтон : Хресец. 89.

¹⁰⁴ Új Magyar Múzeum. II, 500.

¹⁰⁵ Kálmány Lajos : Ethn. XXVIII (1917), 262, jegyzet.

¹⁰⁶ Szücs Sándor : A régi Sárrét világa. 132.

¹⁰⁷ Ксенофонтон : Легенды. 50.

¹⁰⁸ Kálmány Lajos : Ethn. XXVIII (1917), 262, jegyzet.

¹⁰⁹ Szilágyi László : i. m. 354.

változva vesd rá magad hátsó combjára. Ha érzem, hogy nem tudjuk legyőzni, akkor kiáltok, hogy elmenekülhess. Kékesszürke, égszínkék színű csődörré változva — amelynek hátgerincén ragyogó fehér csik fut — rohanj felfelé az ösvényen...»¹¹⁰

11. A táltos előre tudja, hogy kivel kell megvívnia, pl. egy hajdúsági táltos elmondta gazdájának, hogy azért nézi olyan nagyon a felleget, »mert a felleg idejön, egy nagy fekete bikává változik, nekem azzal a bikával kell megbirkóznom.«¹¹¹ A mátészalkai táltoslány azt mondta, hogy meg kell neki vívnia ellenfelével, aki fekete bika alakjában fog megjelenni.¹¹² A sárreíti táltos — amikor nádat vittek, egyszer leugrott a szekérről. »Hát te mit akarsz?« — kérdték tőle. »Látják azt a fekete bikát amoda a halom oldalában? Na, hát avval még ma meg kell birkóznom.«¹¹³

A samán is előre tudja, hogy kivel kell viaskodnia. Pl. a Dzsobulgában lakó jakutok szerint *Džaanaj* samán, amikor már megöregedett, egyszer ezt mondotta háznépének: »Jaj, az maga az előkelő idősebb bátyám, *Čuburuku* úr, fenegyerek, megnevezve engem, idejön ... , én elindulok, hogy megbirkózzunk!«¹¹⁴ A Középső-Viljui mentén lakó jakutok mesélték, hogy *Ičim* samán előre tudta, hogy *Böluöka-Uola* samánnal kell megküzdenie.¹¹⁵ A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai szerint *Kursumar-Bukujdaan* samánnal előre tudta, hogy meg kell viaskodnia a viljuji *Naača* samánnal.¹¹⁶

12. A táltos előre tudja, hogy mikor kell megvívnia táltos ellenfelével. Pl. a békési táltos »nyomtatás közbe aszonygya, māj *dilutá* látnak itt éty fekete és éty szőjike felleget.« Mindkettőből bika lesz, az egyik ő lesz, a másik pedig az ellenfele. Meg kell verekedniök egymással.¹¹⁷ A szatmári táltoslány előre tudta, hogy *hajnalban* kell megvívnia ellenfelével, aki fekete bika alakjában jelenik meg.¹¹⁸

A samánok is előre tudják, hogy mikor kell megküzdeniök. Pl. A Középső-Viljui vidékén élő jakutok szerint »egy *este Ičim* (samán) miután levetkőzött, hogy lefeküdjék ágyára, azt mondta háznépének: »Igen, úgy látszik, hogy *közeledik az óra*, amikor ellenségem, *Böluöka-Uola* (samán) végez velem.« Azután valóban meg is érkezett ellensége és meg is vívtak.¹¹⁹

13. A táltos előre tudja viaskodásának helyét. Pl. a hajdúságiak szerint a táltos, miután már megvívott a bikával, akkor azt mondta: »Gazduram, én elmegyek majd a hegyek közé, ott is meg kell birkóznom evvel a fekete bikával.«¹²⁰

Az alábbi adat arra utal, hogy a samánok is előre tudják azt a helyet, ahol meg kell viaskodniok: a Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai szerint »messze keleten, a *Džugzuur* hegygerincen, amint mesélik, van egy sziklás térség, itt találkoznak és viaskodnak a samán szellemek (*ojun-kürsär*)«¹²¹

¹¹⁰ Ксенофонов: Хрестец. 89.

¹¹¹ Igmándi: EA. sz. n. 36.

¹¹² Luby Margit: Ethn. XXXIX (1928), 117.

¹¹³ Szűcs Sándor: A régi Sárret világa. 132.

¹¹⁴ Ксенофонов: Легенды. 48.

¹¹⁵ Ксенофонов: Легенды. 49.

¹¹⁶ Ксенофонов: Хрестец. 89.

¹¹⁷ Végh József: i. m. 43.

¹¹⁸ Luby Margit: Ethn. XXXIX (1928), 117.

¹¹⁹ Ксенофонов: Легенды. 49.

¹²⁰ Igmándi: EA. sz. n. 36.

¹²¹ Ксенофонов: Хрестец. 88.

14. Közismert táltoshiedelmünknek az az eleme, hogy a viaskodásra készülő táltos nem bízik saját erejében, ezért megkéri ismerőseit, hogy segítsenek neki. Gyakran csak segítségükkel tud győzedelmeskedni. Pl. a hajdunánási táltos, amikor afelett szomorkodott, hogy egy igen erős bikával kell megküzdenie, akkor »kérdeszti az emberek, hogy nem tudnának-i segíteni. Hát oszt a monta, hogy tudnának, de csak annak a fekete bikának az elsőjü körmit¹²² üssik a gagucs hátújjával, de egyebüt ne üssik, se ütet valahogy meg ne üssik. És mikorra el lett a beszíd végezve, ott is lett a füstözs bika. A fíjú felált és az is let röktönn egy bika. És asztán összedültek és egymázs bírkoszták. Az emberek csak meretten niszti, hogy mit tegyenek, elgázójja úked, de azír sikerült a körmit ütni. És eccer a szójüke bika mekseggeltette a barnát és akkor eltűnt. Nem is látták az emberek, hová lettek, csak egyik a másik utá szalatt. ... Hát akkor osztán ... ú visszajött. Az emberek osz csak csudálkosztak rájta, ú meg rettenetes köszönte a szívésségeket, mert mozs biztos elpusztúlt vóna, ha nem lett vóna a segiccsig.¹²³ A csanádapátfalvi táltos azt mondta viaskodása előtt gazdájának: »'Abból a fellegből majd jön egy bika, ha erősebb lesz mint én; akkor a gazduram — lesz olyan szíves — segít.' Ó is bika lett, a két bika összement. Mikor látták, hogy nem gyöz (a Tátosuk), akkor körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval — ki mivel tudta — szúrták, ütötték. Az erős bika eltűnt, a gyengébb emberré vált vissza. Akkor mondta (a Tátos): 'hála Istennek! megszabadultam.«¹²⁴

A samán is kéri bizonyos esetekben az emberek segítségét. Pl. a jakut *Ićim* samán egyszer így szölt a háziakhoz: »Igen, úgy látszik, hogy közeledik az óra, amikor ellenségem, *Bölüökä-Uola* [samán] végez velem. Emberek, akik az én napom alatt jártok, amikor viaskodni fogok vele, akkor jöjjetek segítségemre, ki jégtörővel, ki vadászlándzsával! Csak mindig maradjatok mögöttem, semmi szín alatt se menjetek elém«. ... A háziak szemmel tartották és látták, hogy egyedül — bikának tetetve magát — nehéz nyögések közepette láthatatlan ellenfelével öklelőzött. Az emberek megrémülve a látottaktól, mind elrejtöztek. — Végül abbaahagyva a küzdelmet, bement a jurtba és zokogva ezeket mondta: »Mi az, hogy ti, bár láttátok, mégis megengedtétek az ördögi gyermeknek, hogy felökleljen engem?«¹²⁵

15. Amikor a táltosok viaskodnak, akkor szél, vihar, zivatar támad. Pl. egy szatmári táltos azt mondta, amikor szomorúságának oka felől kérdezték, hogy »azért szomorú, mert még ma nagy zivatar lesz. A zivatarral együtt érkezik az ő ellensége, akivel neki még ma meg kell vívnia.«¹²⁶ A nagyszalontaiak szerint a táltosok egymást hétéves koruktól gyűlölik, mindig marakodnak s ilyenkor borzasztó vihar támad.¹²⁷

Ezt az elemet is megtaláljuk a samánviaskodásban. Pl. a Mütahszkij naszlegbeli jakutok mesélik, hogy a viaskodásra készülő viljuji samán gonosz szelleme erős széllel és viharral indult *Mjtaŕci*-ba. Itt lakott ugyanis a samán ellenfele: *Mongkurdaaŕ*. Éppen akkor *Mongkurdaaŕ* samán leánya a ház

¹²² A bika körméhez fűződő hiedelem — a köröm, horgas-in, stb. verése — a táltos-hiedelemkör más motívumához tartozik, ezért ezt más alkalommal fogjuk vizsgálni.

¹²³ Szilágyi László: i. m. 354.

¹²⁴ Kálmány Lajos: Ethn. XXVIII (1917), 262. jegyzet.

¹²⁵ Ксенофонтов: Легенды. 49.

¹²⁶ Luby Margit: Ethn. XXXIX (1928), 118.

¹²⁷ Szendrey Zsigmond: Ethn. XXV (1914), 316.

körül munkával volt elfoglalva, a szél felkapta a leányt és a tóba dobta. Azután ez a samán-szellem felzavarta *Mongkurdaax* anya-állatát — a jávorszarvast — és üldözni kezdte. Mindkét jávorszarvas átgázolt a Léna folyón és a *Džugzuur* hegygerincen öklelőztek, viaskodtak.¹²⁸

16. A táltos ellenfele, esetleg mind a két táltosbika, felhőkből jön elő a viaskodásra. Pl. a magyarszentmártoni táltos azt mondta: »No, ebből a felhőből gyün egy Tátos, Bika lész belüle, én is elváltocczok Bikának, majd tüleködünk.«¹²⁹ Csanádapátfalván a táltos egyszer azt mondta: »abból a fellegből majd jön egy bika, ő is bika lett, a két bika összement.«¹³⁰ A hajdúságiak is úgy tudják, hogy a táltos ellenfele felhőből lész bikává és a küzdelem után ismét felleggé változik.¹³¹ A békési táltosmondta: »dílutá látnak itt éty fekete és éty szőjike félleget. Abbúl a fekete féllegbúl lész égy naty fekete bika, a kisz szőjike féllegbúl lész éty kis fehér bika, a pedig é lészék. És nekém aval a nagy bikával kél megverekédni.«¹³²

A viaskodó samánok állatainál is megtaláljuk a felhővel való szoros kapcsolatot. Pl. a sór samánok *tag buraik*,¹³³ a teleut samánok pedig *tin-buraik* révén viaskodnak egymás ellen.¹³⁴ A *bura*-val kapcsolatban pedig Potanin — hivatkozva *Pakjan* tuba samán dobjának leírására — rámutat arra, hogy a dob rajzának alsó rétegében van egy olyan ábrázolás, amit a kám (samán) *buranak* nevezett. A *burat* pedig egyesek 'felhőnek', mások pedig 'égi lónak' értelmezték.¹³⁵

A samán viaskodó-állatainak felhővel való kapcsolata, sőt a felhőből való előbukkanása ismert a jakutoknál is. A második Maljzsegarszkij naszleg jakutjai mesélték, hogy »a viljuji samán, *Suolta* anya-állata — egy fehérpofájú, fekete színű rénszarvas — felmászott a felhőbe, legelve. Egy másik samán, *Balgij* anya-állata, egy vízszínű jávorszarvas, szintén felmászva a felhőre, felriasztotta az első jávorszarvast, az azonban megijedve ellenségétől, gyorsan leereszkedett a földre. Az (t. i. a támadó) nyomon követte«. Viaskodás közben felriasztották egy másik samán, *Ütümäxtäax-Uodzalba* anya-állatot is.¹³⁶

17. A táltosok állatalakban való viaskodása a táltos révülete alatt ment végbe, mert a beregmegyei boszorkányper (1725) szerint a táltosok lovaikon repültek a küzdelem színhelyére¹³⁷, a táltosló pedig Róheim kutatásai óta nagyon valószínű, hogy a samándobbal azonos, amivel a samán extázisba juttatja magát és amin a levegőben lovagol az extázis alatt.¹³⁸

Hasonlóképpen a samánok is a samánkodás, azaz a révület alatt viaskodnak. A vogul samánra, mielőtt viaskodna, »az isten heve, bálvány heve jön rá«,¹³⁹ vogulul *tarem-re'ine, pupi-re'ine joxtawe*, ez a *re* 'hő' pedig azonos a magyar *révül* ~ *rejtetik* ige tövével,¹⁴⁰ tehát a vogul samán révülete alatt

¹²⁸ Ксенофонов: Хресец. 88.

¹²⁹ Kálmány Lajos: Ethn. XXVIII (1917), 262, jegyzet.

¹³⁰ Kálmány Lajos: uo.

¹³¹ Igmáncsi: EA. sz. n. 35.

¹³² Végh József: i. m. 43.

¹³³ Потапов: Следы. 140.

¹³⁴ Апохин: Душа. 259.

¹³⁵ Потанин: Очерки северо-западной Монголии. IV, 48. Спб. 1883.

¹³⁶ Ксенофонов: Хресец. 97.

¹³⁷ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája. II. 250. (1881).

¹³⁸ Róheim Géza: i. m. 9—11.

¹³⁹ Munkácsi Bernát: i. m. II, 1. 374.

¹⁴⁰ Pais Dezső: Reg. A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből. 2—6. Budapest, 1949.

viaskodik jávorbika-alakban. A sóroknál a *tag-bura* (hegyi rénszarvas) a samán főszelleme. Ha viaskodás közben a *tag-bura* elpusztul, akkor az elkerülhetetlenül maga után vonja a samán, a *tag-bura* tulajdonosának a halálát. A samán a *tag-burat* egy eldugott hegyi tajgában tartja és csak a samánkodás idején hívja elő.¹⁴¹ A Njurba falubeli jakutok szerint egyszer régen, amikor himlőjárvány tört ki, megkérték az egyik samánt, hogy samánkodjék a betegek felett. Ez a samánkodás abból állott, hogy a samán bikaalakban megvívott a himlő bikaalakú szellemével.¹⁴²

18. A táltos viaskodásának célja : az elemi csapás elhárítása. »Győzelmük esetén 7 évi jó termés ígérkezik, az ellenség győzelmével pedig 7 rossz év következne.«¹⁴³ Sárrétudvariban mesélte egy juhász, hogy régen, amikor még Eceseg faluja fennállott s az ittenkörüli földekért perlekedett Kisújszállással, akkor »az ecegi tátus mindig legyőzte az újszállásit, osztán kilenc esztendőn át minden idén viharral meg jégesővel verette ezt a földet.«¹⁴⁴

Ugyanezt az elvet találjuk meg a samánok viaskodásában is. Pl. a dzso-bulgai jakutok szerint élt két testvér, akik samánok voltak. Egyszer a két testvér félvén a délről közeledő himlőtől, elfutott a hegyekbe. Átköltözve jószágokkal, elhelyezkedtek az éjjeli szállás helyén és felállították sátrukat. Táborukból azonban elfutott egy vörösoltos kanca. *Džaana*jnak azt mondta akkor testvére : »Hé legény, kancánk elszaladt, menj és hajtsd vissza!« Az lóra ugorva azonnal elindult. Elment addig a helyig, ahol előző nap táboroztak. Meglátta : ott áll a kanca és nyalja a kialudt tábortűz hamuját. Odament a kancához és nagy lendülettel hátgerincére ütött egy bottal. A kanca abban a pillanatban bikává változott — homloka közepén fehér folt volt — és szarvainak csapásával felhasította *Džaana*j hasát. Az hátrabukva, kitóduló beleit visszadugta hasába és tenyerére köpve betapasztotta sebeit. Amikor visszaérkezett bátyjához, ezt mondta : »Ime nézd, a boszorkány himlő hogy megölt engem, a nélkül, hogy előre figyelmeztetett volna!« Miután ezt elmondta, lefordult lováról és meghalt. Az idősebb fiú felkiáltott : »Ó milyen keserűség, íme, hogy elpusztította drága testvéremet!« Meghempertgett a földön és ökörszerű tarkaszínű bikává változott, szarvai mintegy öt hüvelyk hosszúak voltak. Ezután lassú bögést hallatva elszaladt. Miután találkozott a himlő szellemével, megállapodott azzal a viaskodás színterében. Ebből a küzdelemből ő, a samán-bika került ki győztesként : beleszúrta szarvait a himlő-bika mellső lábai közötti mélyedésbe és kifordította tüdejét. Ekkor a himlő kötelezettséget vállalt, amit vérrel erősített meg : »Az elkövetkezendő századokban nem fogok a te véredényeid elágazásából származó ivadékaid közé menni, hogy a te naszleged kilenc nemzedéken keresztül boldogan éljen, a bánat és a betegségek egyetlen felhőcskéje nélkül!« *Džaana*j nemzetsége mind a mai napig él, a himlő nem látogatja meg, bár a körülöttük lakók között gyakran pusztít.¹⁴⁵

A Mütahszkij naszleg jakutjai mesélik : »valamikor réges-régen volt — azt mondják — amikor az egész Mütahszkij naszleg őse, névszerint *Naača-*

¹⁴¹ Потапов: Следы. 140.

¹⁴² Ксенофонов: Легенды. 50.

¹⁴³ *Solymossy Sándor* : A magyar ősi hitvilág. Magy. Népr. IV², 371.

¹⁴⁴ *Szűcs Sándor* : Ethn. LXII (1951), 405.

¹⁴⁵ Ксенофонов: Легенды. 47—8.

bíl samán élt. — Létezik állítólag egy nagy Úrhölgy (így nevezik a jakutok a himlőjárvány szellemét, mivel félnek kimondani igazi nevét). Egyszer az Úrhölgy eljött ehhez a samánhoz. Megöklelőztek a Nácsabül nevű tónál. A samán átváltozott kékestarka bikává, az Úrhölgy [a himlő] szintén bikává változott. Azt mesélik, hogy az ellenfelek egyike sem győzte le a másikat, egyenlő erőknek mutatkoztak. Állítólag elválásukkor szerződést kötöttek, hogy többé nem fognak találkozni; az Úrhölgy kötelezte magát, hogy sohasem fog a samán ivadékai közé menni. A műtahszkiji jakutok között, akik ennek a samánnak az utódai, valóban sohasem lépett fel himlőjárvány.¹⁴⁶

A Njurba falubeli jakutok mesélték, hogy régen élt két testvér. Az idősebbet *Lagrarij-Samannak*, a fiatalabbat *Sabikínak* nevezték. Egyszer himlőjárvány tört ki. A fiatalabb samán is megbetegedett. A járvány kezdetén megkérték az idősebb testvért, hogy samánkodjék a betegek felett. A fiatalabb — ágyán fekve — figyelmeztette bátyját: »Nem szabad vitába bocsátkoznod a himlő szellemével (szó szerint: »öklelőznöd«, mintha két bika viaskodásáról lenne szó), mert ezzel helyrehozhatatlan szerencsétlenséget okozol! El fogja pusztítani egész népünket!« Bátyja azonban nem hallgatott rá és öklelőzni kezdett. Mielőtt kiment volna az udvarra, hogy megvívjon a himlő szellemével, azt mondta feleségének a samán: »Bármilyen lármát, robajt hallasz is az udvaron, ne menj ki megnézni!« Ezzel elment. Azonban a viaskodás zaja olyan borzasztó volt, hogy az asszony nem tudta elviselni és a parancs ellenére kinyitotta a jurt ajtaját, hogy megnézzé, mi történik ott. Két öklelőző bikát látott. Amikor az asszony kilesett az ajtó mögül, férje egy kissé arra fordította a fejét, hogy reá tekinthessen. Ellenfele azonban kihasználva ezt a balfogást, a samán nyakába dőfte szarvait. Két-három nap múlva a samán meghalt. Ettől a himlőtől a két samán nemzetségében 40 ember elpusztult, csak kettő maradt életben.¹⁴⁷

A vogul samán is azért csap össze a másik samánnal, hogy a beteg, megrontott embert meggyógyítsa.¹⁴⁸

19. Viaskodáskor különböző vidékek, országok táltosai csapnak össze. Már Karcsey értesít arról, hogy a táltos »minden hetedik évben kénytelen elmenni más országba és az ottani táltossal megvívni.«¹⁴⁹ A szóregiek szerint »mikor szemközt villog az ég: a törökországi mög a magyarországi Tátos viaskodni készül.«¹⁵⁰ Egy Sárrétudvariban lakó réti juhász mesélte, hogy az ecsegi tátus mindig legyőzte az újszállásit, a bajomi öreg Szabó Miklós pedig arról tudott, hogy a gyarmati táltosnak bizonyos éjtszakák idején még mindig viaskodnia kellett a karcagi vagy kisújszállási táltossal.¹⁵¹ — Egyszer a faluvéghalmosi gulyásokhoz ment oda valami ténfergő öregember. Nagy fák álltak a kis tanya mellett s ezekre tekintgetett felfelé. »Szép magas fáid vannak, fijam,« — azt mondja a számadónak. »Na, majd jól megzúgatják őket az éjszaka.« »Hogyhogy?« »Úgy, fiam — azt mondja, — hogy az ohati meg a zámi tátusok hadakoznak az erdőtől idáig.«¹⁵²

¹⁴⁶ Ксенофонов: Легенды. 52.

¹⁴⁷ Ксенофонов: Легенды. 50—1.

¹⁴⁸ Munkácsi Bernát: i. m. II, 1. 375.

¹⁴⁹ Új Magyar Múzeum. II, 500.

¹⁵⁰ Kálmány Lajos: Ethn. XXVIII (1917), 264, jegyzet.

¹⁵¹ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 405.

¹⁵² Szűcs Sándor: Ethn. LXII, (1951), 407.

Ezt a hiedelmet is megtaláljuk a samánok között. A vogul samánok viaskodásakor »a folyó alvidéke felől valami ‚poczkos kántor‘ (medve) termett elő, a folyó felvidéke felől egy vas jávorbika termett elő.« A viaskodás után pedig »kétfelé válva távoztak (t. i. a két samán). Hazaérkeztek két (különböző) vidéken levő falujukba.«¹⁵³ A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai értesítenek arról, hogy Dzszsuszegej helység samánja, *Bükäs-Džaarın* a viljuji samánnal viaskodott.¹⁵⁴ A Középső-Viljuj vidéki jakutok mesélték, hogy a Bappagijszkij naszleg samánja a Középső-Viljuj vidéki samánnal küzdött meg bikaalakban, mert az utóbbi ellopta szárított halait.¹⁵⁵ A Mütahszkij naszleg jakutjai úgy tudják, hogy a mütahszkiji samán egy viljuji samánnal viaskodott.¹⁵⁶

20. A táltos már táltosjelölt korában viaskodik a bikával. »A tardi matyók a foggal született gyermeket ... 'táltos'-nak hívják, 7 éves korig, amikor 'próbát' kell kiállania. — Az erősebb 'tátosok' ugyanis 'füstös bikává' változnak át, s úgy kelnek a felavatandóval birokra.«¹⁵⁷ A sárrétiek szerint a táltosjelölt »hét esztendőskorában egyszer csak elszökött hazulról, mert ki kellett mennie a rét valamelyik porongjára — melyikre, azt tudta már, ő magától —, hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráusztatott farkasokkal. Ha ezeken úrrá lett, azután még a fekete bikává változott vénekkel kellett neki kiállani a birkózó próbát, de anyaszült meztelenül.«¹⁵⁸

A samánok szintén samánjelölt korukban találkoznak először anya-állatokkal. Pl. Vasiljev szerint a jakut samán *ijä küljät*, anya-állatát samántisztségre való hívásakor látja először.¹⁵⁹ A jakut *Taappına Uola* samán 25 éves korában, még a samántehetség megkapása előtt három éven át örült volt. A hisztériás éneklés rohamai után elvesztette eszméletét. Ekkor az anya-állat, miután elment a középső v lágba, szétszórta testét.¹⁶⁰ A *Tojon-Arijj* szigeten élő jakutok szintén kiemelik az anya-állat szerepét a samán samánná válásakor: amikor a samánjelölt lelke felserdül és tud uralkodni magán, akkor az anya-állat felmegy a középső földre és itt szétvagdalja a samán testét apró darabkákra és szétszórja.¹⁶¹

A táltos táltossá válása és a samán samánná válása világosan meg-egyezik a pillanatnyilag bennünket érdeklő mozzanatban: akkor találkozik a táltosjelölt a bikával, a samánjelölt pedig az anya-állattal, amíg — mint már láttuk — többek között szintén bika. A másik mozzanat: a táltosjelölt bikával való harca a fogért és a samánjelölt »feldarabolása« az anya-állat által, ez már nem az állatalakban viaskodó táltos problematikájához, hanem a táltos táltossá levéséhez tartozik s ezért ennek vizsgálatát más alkalomra kell halasztanunk.

21. A táltosok egymás elleni viaskodásában nemcsak táltosférfi küzd a táltosférfi ellen, hanem táltosnő is. Pl. egy 1725-ből való Bereg megyei

¹⁵³ *Munkácsi Bernát*: i. m. II, 1. 375.

¹⁵⁴ Ксенофонов: Хрестец. 89.

¹⁵⁵ Ксенофонов: Легенды. 49—50.

¹⁵⁶ Ксенофонов: Хрестец. 88.

¹⁵⁷ *Istvánffy Gyula*: Ethn. VII (1896), 367.

¹⁵⁸ *Szűcs Sándor*: Ethn. XLVIII (1936), 39.

¹⁵⁹ Васильев: Изображения долгано-якутских духов как атрибуты шаманства. Живая Старина, 1909, 277.

¹⁶⁰ Ксенофонов: Легенды. 18.

¹⁶¹ Ксенофонов: Легенды. 17.

boszorkányperben Borsi Ilona elmondja, hogy 7 éves korában érte jött egy férfi- és egy nőtáltos. A táltosok a városon kívül felrepültek lovaikon és elrepültek Székesfehérvárra egy nagy őrhelyre. Itt a lovakat egy fához kötözték, azután pedig a két táltos bikává változva egy óra hosszat viaskodott. A nőtől lett bika látta, hogy nézi őket, felszaladt hozzá, biztatta, hogy ne féljen, majd ismét lement a völgybe és ott viaskodtak tovább a levegőben.¹⁶²

Megtaláljuk ezt a sajátságot a samán-hiedelemkörben is. Pl. a Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjainak az elbeszélése szerint *Mongkurdaax* samán nagyon félt egy viljuji samánnótól. Egyszer az odunini samán, *Akdaka* (pontosabban az ő szelleme) a Viljuj folyóhoz érkezve, felriasztotta annak a samánnőnek a jávorszarvasát. A jávorszarvasok összeöklelöztek.¹⁶³ A 2. Maljzegarszkij naszleg jakutjai mesélték, hogy a viljuji *Naača* samán is viaskodott samánnóval, *Kursumar-Bokujdaan*-nal.¹⁶⁴ Popov gyűjtése szerint is viaskodnak a samánnók férfisamánokkal.¹⁶⁵

22. A táltosférfi és a táltosnő viaskodásában a táltosnők tűnnek ki vérengzésükkal. Pl. a mezőkövesdi matyók közismert táltosa, Beller Ferkó mesélte viaskodásáról: »Vót egy vén lyány köztük. Az vót a legkutyább. Beller Ferkó mesélte, hogy milyen kegyetlen volt. Ez is táltos volt. Mikor a levegőben találkoztak, akkor viaskodtak együtt.«¹⁶⁶

A samán-hiedelemkörben is sokkal erősebbek, kegyetlenebbek a samánnők a férfisamánoknál. Pl. a Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai szerint amikor *Akdaka* samán egy viljuji samánnóval viaskodott, a samánnő jávorszarvasa kezdte legyűrni ellenfelét. Ezért *Akdaka* samán jávorszarvasa futásnak eredt.¹⁶⁷ A Namszkij ulusz jakutjai szerint különösen harciasnak és féktelennek mutatkoznak a samánnők; ha közöttük igazi varázslók akadnak, akkor azok senki előtt sem hátrálnak meg.¹⁶⁸ A 2. Maljzegarszkij naszleg jakutjai mesélték, hogy a viljuji *Naača* samánt, a legerősebb samánok egyikét éppen egy samánnő, *Kursumar-Bokujdaan* vakította meg viaskodás közben.¹⁶⁹ Popov közli, hogy a jakutok a samánnőket általában a férfiaknál erősebb samánoknak tartják, a küzdelemben sebezhetetlenek. Ha egy samán samánnő elleni hajszába bocsátkozik, akkor a samánnő felrepül a felhőre és onnan menstruációs váladékot fröcsköl a samán szemébe.¹⁷⁰

23. Néha több táltos fog össze és úgy viaskodnak egymással. A matyók táltosáról, Beller Ferkóról (akit egyesek tátos, mások verboncás névvel illettek) mesélték Mezőkövesden a következőt: »Egyszer azt mondja Ferkó: Elmegyek, nem dógozok holnap se. — Hová mégy? Hát most megyek fel a hegyekbe, mert most lesz a nagy összecsapásunk. Kérdezte apám: Láttuk-e azt mi Ferkó? — Majd meglássátok. Majd Pest felől, mikor egy nagy felhő jön, abba leszünk, figyeljétek meg. — Felhő mindig jön! — Majd észrevesző

¹⁶² *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monográfiája. II, 250. (1881); *uő.* Hazánk (1887), 305.

¹⁶³ Ксенофонов: Хрестес. 88.

¹⁶⁴ Ксенофонов: Хрестес. 89–90.

¹⁶⁵ Попов: Получение «шаманского дара» у вилюйских якутов. Труды Института Этнографии, II (1947), 292.

¹⁶⁶ Saját gyűjtés.

¹⁶⁷ Ксенофонов: Хрестес. 88.

¹⁶⁸ Серошевский: Якуты. 626.

¹⁶⁹ Ксенофонов: Хрестес. 89–90.

¹⁷⁰ Попов: Получение. 292.

tek, mer a kubikos furikot a víz elviszi a helyiről. — Á, bolond vagy te Ferkó! — Főznek... hát egy fekete felhő jön Pest tájékáról. Az emberek hozzáfognak viccelni: Na gyön má Ferkó! Úgy is vót. Mikor föléjük ért a fekete felhő, lezúdult. Előbb egy orkán volt. A furikot mind elvitte a víz. Másnap hazajött Ferkó, se ing, se kabát; teljesen szét volt tépve. — Most olyan ütközetet vívtunk a felhőbe, hogy még mióta verboncás vagyok, ilyet még nem csináltunk. — Hát melyik volt a nyertes? — Minket legyőztek — ő az egriekhez tartozott, — mert kevesebben voltunk, mint a sárospatakiak.¹⁷¹

Ez a viaskodási mód ismeretes a samánok között is, pl. a szamojédek szerint minden samánnak van egy szolgája, aki rénszarvas alakban él. Néha két vagy három samán egyesült erővel üldözni kezd egy nem szívesen látott samánt: elindítják a rénszarvasbikáikat, amelyek azután együttesen megtámadják az utóbbi rénszarvasát.¹⁷²

A jakutoknál — a csődőralakban viaskodó samán fentebb idézett történetében is — több samán, nevezetesen *Kursumar-Bokujdaan* samánnó és *Bükäs-Džaarjn* samán együttesen harcol a Viljuj folyó menti *Naača* samán ellen.¹⁷³

A Szajmalü Tasban feltárt samánviaskodást ábrázoló sziklarajzon is a két viaskodó szarvas egyikét megtámadja egy másik állat.¹⁷⁴ (Vö. 2. ábra.)

24. A táltos a viaskodás után gyakran összetört, fáradt, beteg. Például Mátészalkán egy öregasszonyhoz beállított egy 18 év körüli leány. Szállást kért éjszakára. »Édes lányom, adok neked vacsorát,« kínálta a leányt, de az nem fogadta el, csak 2 tojást kért. — Az öregasszony maga mellé fektette a leányt az ágyba, amely éppen a hódvilágban állott az ablak mellett. Látta, hogy a lány teste tele van tépett, hasított sebbel, nem állhatta meg, megkérdezte, hogy mi lelte. A lány elmondta, hogy ő táltos gyerek.¹⁷⁵

A mezőkövesdiek szerint a tátosok nagyon fáradtak voltak, mert nagyon küzdöttek, viaskodtak együtt. Betegek lettek azok, akik vesztesek lettek. Csak egymást püfölték ám.¹⁷⁶

A tiszazigariak hite szerint a tátosok bikának változnak és úgy viaskodnak füstös vagy fekete és fehér bikaalakban. Pézásó Pista is úgy össze vót törve sokszor, hogy alig tudott menni.¹⁷⁷

Ugyanezt a képzetet megtaláljuk a samánoknál is: a lappoknál »ha két varázsló 'rénszarvasát' egymás elleni harcra küldte, akkor amilyen mértékben győz vagy vereséget szenved a viaskodó 'rénszarvas', olyan mértékben győz vagy szenved vereséget a varázsló is; ha az egyik 'rénszarvas' a másik agancsát kettétöri, akkor a varázsló, — akié az eltört szarvú 'rénszarvas' — megbetegszik. A viaskodás olyan módon is lefolyhat, hogy amilyen fáradt és kimerült a viaskodó rénszarvas, olyan bágyadt és összetört az a varázsló is, akiért a 'rénszarvas' viaskodik.«¹⁷⁸

A teleutok szerint a kám (a samán) a kámmal szellemei segítségével viaskodik. A viaskodás idején a nagyobb erejű kám ellophatja ellenfele *tjn*

¹⁷¹ Saját gyűjtés.

¹⁷² Третьяков: Туруханский край. 212; vö. *U. Harva*: Die religiösen... 478—9.

¹⁷³ Ксенофонов: Хресгес. 89—90.

¹⁷⁴ Бернштам: Наскальные. 58.

¹⁷⁵ *Luby Margit*: Ethn. XXXIX (1928), 117.

¹⁷⁶ Saját gyűjtés.

¹⁷⁷ Saját gyűjtés.

¹⁷⁸ *J. Kildal* leírása a XVIII. századból. Idézi *Reuterskiöld*: Kålskrifter till lapparnas mytologi. 92; vö. *U. Harva*: Die religiösen... 479.

buráját (szellem-szarvasállatát). A legyőzött kám csak betegen szabadul meg, és csak akkor gyógyul meg teljesen, ha egyesül ellopott *tin burá*-jával.¹⁷⁹

A jakutok szerint »a tapasztalatlan vagy heves samánok gyakran dula-kodásba kezdenek, ami annak a samánnak a megbetegedésére ... vezet, akinek az *ijä-kilaját* legyőzték. Néha a viadalon különösen erős samánok kerülnek össze és több hónapon, sőt éven keresztül is összeakaszkodva maradnak, mivel nem tudják ebben a helyzetükben egymást legyőzni, ez alatt az idő alatt ezeknek az *ijä-kilak*nak a tulajdonosai súlyosan betegek; egészen addig, amíg egyikük meg nem hal, és szabadon nem bocsátja a másikat.¹⁸⁰ Popov szerint a jakutok azt hiszik, hogy eltekintve a teljesen független élettől, az anya-állat szoros kapcsolatban áll a samán sorsával. A samánok anya-állatai gyakran viaskodnak egymás között és azok veresége esetén az a samán gyöngélkedik, akinek az anya-állata vereséget szenvedett.¹⁸¹

25. A táltosok viaskodása néha halálos kimenetelű. Pl. a Karcag vidékén levő Csehsziget nevéhez az a monda fűződik, hogy »Cseh és Bolygó Szabó foggal született 'táltosok' útjuk közben ott találkoztak egymással s annyira összevesztek, hogy tusakodásuk közben Szabó megölte vetélytársát, Csehet.«¹⁸² A Hajdúságban azt mondta az egyik táltos, miután megvívott már a bikával: »Elmegek majd a hegyek közé, ott is meg kell birkóznom evvel a fekete bikával, de ott már nem igen fogok győzni, lehet, hogy többet nem is látnak ebben az életben.«¹⁸² A hajdunánási táltos egyszer igen szomorkodott és hosszú faggatásra azt mondta, hogy »Minygyá jön nekem az ellésigem (...) És nekünk mek kell együtt vívni és amék így győüz, legyúri a másikat.« Hát asz monygya: »Nekem is ez lessz az utóulsóu vívásom és filek, hogy most elpusztúlok, mért az erőüssebb, mint én.«¹⁸⁴ A békési táltos egyszer azt mondta: jön majd egy fekete bika, »és nekem aval a nagy bikával kél megverekédni. És ha még nē verēm, az úgy jött el, hogy ű engēmet megöl.«¹⁸⁵

A samánok viaskodása is gyakran halállal végződik. Pl. a vogul samánok viaskodása után »a megrontó ember (=samán) elpusztult (megdőglött), a poczakja fölpukkant.«¹⁸⁶ A lappoknál »ha két varázsló 'rénszarvasát' egymás elleni harcra küldte, akkor amilyen mértékben győz vagy vereséget szenved a viaskodó 'rénszarvas', olyan mértékben győz vagy szenved vereséget a varázsló is; ha az egyik 'rénszarvas' megöli a másikat, akkor az a varázsló, akinek a 'rénszarvasa' elpusztult, meghal.«¹⁸⁷

A szamojédok szerint minden samánnak van egy szolgálja, aki rénszarvas alakban él. Néha két vagy három samán egyesült erővel megtámadja egy másik samán rénszarvasát. Ha ez a rénszarvas nem tud ellenállni, hanem a viadalban alul marad, akkor a samán is elveszti életét.¹⁸⁸

»A sóroknál a samán rénszarvasának, azaz szellemsegítőjének a száma 7, 9 vagy ennél is több. Közülük kiemelkedik az ú. n. *tag bura*, azaz 'hegyi

¹⁷⁹ Анохин: Душа. 259.

¹⁸⁰ Серошевский: Якуты. 626.

¹⁸¹ Попов: Получение. 284.

¹⁸² Kinnach Ödön: Ethn. XIV (1903), 60.

¹⁸³ Igmándi: EA. sz. n. 36.

¹⁸⁴ Szilágyi László: i. m. 354.

¹⁸⁵ Végh József: i. m. 43.

¹⁸⁶ Munkácsi Bernát: i. m. II. 1. 375.

¹⁸⁷ J. Küldal leírása a XVIII. századból. Idézi Reuterskiöld: Kälskrifter till lapparnas mytologi. 92; vö. U. Harva: Die religiösen... 479.

¹⁸⁸ Третьяков: Туруханский край. 212; vö. U. Harva, Die religiösen... 478—9.

bura' (hegyi rénszarvas) ... A samán a *tag burát* egy eldugott hegyi tajgában elrejtve tartja és azt csak a samánkodás idején hívja ki. Gyakran ez vagy az a sór samán igyekszik samán ellenfelének a *tag buráját* lelőni, ami elkerülhetetlenül a samán, a megölt *tag bura* tulajdonosának a halálát vonja maga után.¹⁸⁹

A teleutok szerint a kám (a samán) a kámmal szellemei segítségével viaskodhatik. ... Ha ekkor elpusztul a *tjn-bura*, akkor két-három nap múlva meghal maga a kám is, akihez az (t. i. a *tjn-bura*) tartozott.¹⁹⁰

»A samán — az öreg jakutok felfogása szerint — sohasem hal meg természetes halállal, hanem a többi samánokkal vívott küzdelemben pusztul el.«¹⁹¹ Vasiljev szerint a jakutoknál minden samánnak van főszelleme, *ija-külja*, anya-állata, akitől élete és halála függ. »Az anya-állat rendszerint előbb hal meg, mint maga a samán. Ha ez a szellem valamilyen véletlen következtében elpusztul, akkor ennek elkerülhetetlen következménye a samán halála is. Az anya-állat mindig egy helyen tartózkodik, ami néha a samán korai halálát is okozhatja. Ugyanis a samánkodás alatt bármelyik samán megláthatja a másik samán szellemét s ha a samán ellenséges érzületű a másik samán irányában és szándékosan annyira megrémíti (a samán-szelleme), hogy annak következtében a szellem elpusztul, akkor utána meghal a tőle függő samán is.«¹⁹² A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai mesélték, hogy *Bükäs-Džaarın* samán Dzsuszjegej helységnek volt a samánja. Húsz éven keresztül samánkodott s egy viljuji samánnal való viaskodás után halt meg.¹⁹³ Popov szerint a jakut samánok anya-állatai gyakran viaskodnak egymás között. Ha ekkor valamelyik anya-állat elpusztul, akkor az a samán meghal, akinek az anya-állatával a szerencsétlenség történt.¹⁹⁴

26. A táltosok viaskodása néha hosszabb ideig tart. Pl. egy magyarlapádi mesében »másnap dél felé kimentek a rangyas hídra s várakoztak. Hát gyün ám nagy zajjal a rangyas bika, s elkezdték verekedni. Má délután vót az idő, s még min verekettek. Pihentek egyet s esmét hozzá faktak. Eczczer csak megfakta a rangyas bika a kicsi bikácskát s a sánczba hajította, hogy at pusztút el.«¹⁹⁵ »Hét nap, hét éjjel vívnek az ország táltosai a külső országok táltosaival.«^{195a}

A samánoknál is megtaláljuk a hosszabb ideig tartó viaskodást. Pl. a Dzsobulgában lakó jakutok azt mesélték, hogy amikor *Džaanaj* samán bátyjával, *Čuburuku* samánnal viaskodott, akkor a bikák »reggeltől egészen a következő nap reggeléig öklelöztek, egészen addig, amíg a nap teljesen meg nem jelent a láthatár felett.«¹⁹⁶ A Namszkij ulusz jakutjai szerint »néha a viadalon különösen erős samánok kerülnek össze és több hónapon, sőt éven keresztül is összeakaszkodva maradnak, mivel nem tudják ebben a helyzetükben egymást legyőzni.«¹⁹⁷

¹⁸⁹ Потапов: Следы. 140.

¹⁹⁰ Анохин: Душа. 359.

¹⁹¹ Ксенофонов: Легенды. 38.

¹⁹² Васильев: Изображения. 277—8.

¹⁹³ Ксенофонов: Хрестес. 89.

¹⁹⁴ Попов: Получение. 284.

¹⁹⁵ Lázár István: Alsó-Fehér vármegye magyar népe. 178. Nagyenyed, 1896.

^{195a} Csongrád m.. Magyar Sándor. EA 1394 : 2.

¹⁹⁶ Ксенофонов: Легенды. 49.

¹⁹⁷ Серошевский: Якуты. 626.

27. A táltos bikával vívott küzdelme — a viaskodás jellegének különbözősége szerint — három típusra oszlik :

- a) a táltos első viaskodása a táltos táltossá válásakor,
- b) a táltos megismétlődő viaskodásai, élete folyamán,
- c) a táltos utolsó viaskodása (a táltos halála előtti küzdelem).

E három típus példáit már bemutattuk a 20., 18. és a 25. pont alatt. Ezt a hármas tagozódást megtaláljuk a samán-hiedelemkörben is: a Felső-Viljuj uluszbeli jakutok szerint »a jakut samán anya-állata a bika. A samán haláláig háromszor jelenik meg.«¹⁹⁸ Vasiljev szerint a jakutoknál »minden samánnak sok szellem áll a rendelkezésére. . . . Ezeken a szelleme-ken kívül minden samánnak van még főszelleme is, az *ijä kyl*, az anya-állat, akitől a samán élete és halála függ. Ezt a szellemet maga a samán is mind-össze háromszor látja egész életében; először: samántisztásra hívásakor, másodszor: samánműködésének közepén, harmadszor: halála előtt.«¹⁹⁹ Popov gyűjtése szerint a jakut samán élete folyamán mindössze csak háromszor látja anya-állatát: az első samánkodásnál, élete közepén és saját halála előtt.²⁰⁰

28. Táltoshiedelemkörünkben igen gyakori, hogy a táltosok valamilyen dombon viaskodnak; pl. a bajomiak hite szerint, amikor Gali Bálint táltos egyszer megvívott a vén Koloncos táltossal, akkor éppen egy halmon csaptak össze.²⁰¹ A Hármashatár tájékán, »a rétvjárók ismerték ott ezelőtt a Koloncos halmát, úgy is mondták, hogy a Tátushalom, mert hogy nem vitte vissza az időt (Koloncos táltos), ezen birkóztak meg a ladányi táltossal.«²⁰² Vig Sámuel réti juhásznak, amikor bojtárként szolgált Ecegen s egy halmon üldögélt, akkor azt mondotta számadója, hogy »ne felejtse el, fiam, azelőtt ezen a halmon birkóztak a tátusok.«²⁰³ Egy hortobágyi öreg kospásztor hallotta az előtte élőtől, hogy egyszer a Hortobágy folyása mentén egy kis halmon, nem messzire a Malomháztól, csaptak össze a táltosok.«²⁰⁴ Egy 1725-ből való debreceni boszorkányper jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a táltosok a »Hortobágyon Szendeli halmánál viaskodtak.«²⁰⁵

Megtaláljuk ezt az elemet a samánok viaskodásában is, pl. a Mütahszkij naszlegben lakó jakutok szerint messze keleten, a Dzsugzúr hegygerincen, amint mesélik, van egy sziklás térség, itt találkoznak a samán-szellemek (*ojun kürsär*). Itt öklelőzött, viaskodott a két jávorszarvas, t. i. a viljuji samán és mütahszkiji samán jávorszarvasa.²⁰⁶ A dzsobulgai jakutok azt mesélték, hogy amikor *Džaana*j samán testvére, — aki szintén samán volt — bikaalakban megvívott a bikaalakot öltött himlővel, akkor a «Tiszteletre méltó hegy»-en (*ittik xajja*) levő Bisagas nevű helyen öklelőztek meg.²⁰⁷

29. A viaskodó táltosbikák nemcsak színben, hanem néha nagyságban is különböznek egymástól. Pl. a békési táltos egyszer azt mondotta: »māj dilutā látnak itt ety fekete és ety szőűke fülleget. Abbúl a fekete füllegbül

¹⁹⁸ К с е н о ф о н т о в : Легенды. 37.

¹⁹⁹ В а с и л ь е в : Изображения. 277—8.

²⁰⁰ П о п о в : Получение. 284.

²⁰¹ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 404.

²⁰² Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 405.

²⁰³ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 405.

²⁰⁴ Szűcs Sándor: Ethn. LXII (1951), 407.

²⁰⁵ Komáromy Andor: i. m. 362.

²⁰⁶ К с е н о ф о н т о в : Хрестес. 88.

²⁰⁷ К с е н о ф о н т о в : Легенды. 48.

lész egy naty fekete bika, a kisz szőüke füllegből lesz egy kis fehér bika, a pedig é leszék. És nekem avál a nagy bikával kél megverekedni.²⁰⁸

A samánok viaskodó állatai is különböző nagyságúak. Pl. a Mütahszkij naszleg jakutjai szerint, amikor *Mongkurdaax* samán és a viljuji samán viaskodni indult egymással, akkor »mindkét jávorszarvas átgázolt a Lénán, a *Tojon-Arij* sziget mellett. *Mongkurdaax* jávorszarvasának a víz csupán lábszára közepéig, a viljuji samán szarvasának azonban egészen a térdéig ért«. Ennyivel kisebb volt a viljuji samán jávorszarvasa.²⁰⁹

A táltos-hiedelemkör viaskodás-motívuma tehát minden lényeges (szám szerint 29) elemében pontosan egyezik a samán-hiedelemkör viaskodás-motívumával. Ezek az egyezések kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a táltosok állatalakban való viaskodása honfoglalás előtti eleme táltos-hiedelemkörünknek; másszóval: a samánhiedelemkör egyik napjainkig fennmaradt emléke.

A magyar samánizmus ezen emlékével kapcsolatban azonban még néhány kérdést tisztáznunk kell:

- A) Mi volt a táltosviaskodás eredeti célja,
- B) milyen alakban viaskodtak eredetileg a táltosok,
- C) mi lappang a táltos állatalakja mögött?

A) Az első kérdésre vonatkozólag a legújabb, ezzel a problémával foglalkozó tanulmányában Szűcs Sándor a következőket írja: »Ide tartozó emlékeinkben elsősorban szembetűnő táltosainknak az időjárás elemeivel való kapcsolata. Ezekből úgy látszik, hogy az időért viaskodnak egymással. Valóban, ezt tarthatjuk szertartásszerű ádáz birkózásuk igazi okának. Az időjárás eligazítása, jóra vagy rosszra fordítása a táltosi viaskodás valódi célja.

A természet ölen élő nomád nép boldogulása az időjárástól függ. Így a pásztorkodó, halász-vadász, majd földdel bánó magyarság is ezzel küzdött. Érthető, hogy ennek befolyásolását varázserővel bíró táltosaitól várta. Ezek aztán (talán valóban is, vagy csak jelképesen, avagy csak hitbeli elképzelés szerint) öltrementek, birokra keltek egymással, vívtak, hogy ki-ki a maga törzsének földjére, faluja határára vigye a csendes esőt, mely növeli a füvet, a vetést, s elhárítja a nyáját szerteűző vihart, a pusztító jégverést.²¹⁰

Azonban az eddig bemutatott ázsiai párhuzamok nem ismerik az esőért vagy a vihar távoltartásáért viaskodó samánokat. Ez természetesen magábanvéve még nem jelent sokat, lehet anyagismeretünk hiányosságának következménye is. Azonban amíg ez az elem »keleten« — tudomásunk szerint — hiányzik, addig »nyugaton« jól ismert. Pl. már idéztük azt az adatot, amely szerint a hercegovinaiak azt hiszik, hogy a *stuhak* (férfiboszorkányok) uralkodnak a szeleken és a jégesőn és az a törzs, amelynek férfiboszorkányai alul maradnak a küzdelemben, sokat szenved a jégesőtől. Még élesebb a délszláv *grabancijaš dijak* kapcsolata az esővel, jégesővel.²¹¹ Ez a *grabancijaš dijak* pedig közismert emberfeletti lény a magyar néphitnek is (garabonciás diák), sőt éppen szoros kapcsolatban áll a táltossal.²¹² Tehát az eső-, jégvihar-

²⁰⁸ Végh József: i. m. 43.

²⁰⁹ Ксенофонов: Хрестец. 88.

²¹⁰ Szűcs Sándor: Időért viaskodó táltosok. Ethn. LXII (1951), 403.

²¹¹ Vö. Jagić: Die Südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak. Archiv für slavische Philologie. II, 437—65.

²¹² Vö. Holló Domokos: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. Ethn. XLV (1934), 19—34, 110—26.

motivum átvételének közvetítése a délszláv *grabancijaš dijak* stb. hiedelemből a magyar táltoshiedelembe a magyar garabonciás diák révén igen kézenfekvő. Az átvételt nagymértékben elősegíthette az a tény, hogy az eredeti táltoshiedelmkör is ismerte az idővel, nevezetesen a rossz idővel (vihar, szél) való kapcsolatot, t. i. a viaskodás széllel, viharral, zivatarral jár együtt, vö. a 15. pontot. Ez az elem kétségtelenül nem a délszláv »időjárásmotivumból« való, mert amíg például a táltosviaskodáskor keletkező szelet a Sárréten,²¹² Kiskunhalason²¹⁴ és másutt *táltosszélnek* nevezik, addig máshol *tátorjanszélnek* hívják. Pl. »A táltos ott járt, azért vannak most azok a *tátorjanszelek*«²¹⁵, más vidékeken pedig csak *tátorján* névvel jelölik.²¹⁶ A *tátorján* szó pedig etimológiai kapcsolatban áll a *táltos* szóval: »A török *tal* 'ermüden, ermatten' és 'in Ohnmacht fallen, die Besinnung verlieren' ige *talt* műveltetőjének *-yš* vagy *-uš* képzős nomenje van meg táltos szavunkban, az ige *taltyr* műveltetőjének *-yan* képzős nomenjével pedig a szélnévben szereplő magyar *tátorján* függ össze«²¹⁷.» Hogy a táltosviaskodáskor keletkező szél, vihar valóban honfoglalás előtti eleme táltos-hiedelmkörünknek, azt a nyelvészeti megfontásán kívül a néprajzi egyezés is igazolja: láttuk, hogy a samánviaskodáskor is szél, vihar támad.

A táltos tehát eredetileg általában elemi csapások ellen küzdött, többek közt talán a vihar, jégeső ellen is, de csak másodlagos fejlődmény eredménye a mai »időért való viaskodás« kizárólagossága. Emellett természetesen az akkor még valóságban élő táltosok egyéni sérelmei miatt is viaskodhattak, mint ahogyan azt a samánoknál is láttuk (pl. a halkészlet ellopása miatt),²¹⁸ s esetleg (ha ez a kettősség valóban fennáll!) helyet kapott a »fehér« és »fekete« táltosok egymás elleni engesztelhetetlen gyűlölete is a viaskodásban.²¹⁹

Valószínűnek tartjuk, hogy esőért, illetve a jégeső ellen való viaskodás csupán másodlagos, eredetileg a táltos az elemi csapások más fajtái ellen is küzdött, nevezetesen éppen a járványok ellen, mint ahogy a jakut samánok is teszik. Ez annál is könnyebben feltételezhető, mivel a táltos gyógyítószerepe kétségtelen, és ismertük a gyógyítás »samanisztikus« módját is.²²⁰ Valószínű tehát, hogy a táltos nemcsak a már beállott betegséget gyógyította, hanem preventív intézkedéseket is tett, igyekezett legyőzni a járvány szellemét és lehetséges, hogy a táltos győzelme eredetileg nem a jégesőtől mentesítette »9 éven keresztül« faluja lakosságát, hanem valamilyen járványtól, amint pl. a jakut samán himlőszellemen aratott győzelme is »9 nemzedéken keresztül« mentesíti nemzetségét a himlőjárványtól. Feltehető, hogy a »samanisztikus« gyógyítás is részben a táltos állatalakban való viaskodását jelentette, amint legközelebbi rokonainknál is úgy gyógyítja a samán a megrontott beteget, hogy állatalakban megküzd — és legyőzi — a rontó samánt.²²¹

²¹³ Szűcs Sándor: Ethn. XLVIII. (1937), 39.

²¹⁴ Nyr. XV (1886), 429.

²¹⁵ Csongrád megye, Mindszent. MTsz. 674.

²¹⁶ Vö. MTsz. *tátorján* címszó.

²¹⁷ Pais Dezső: MNy. XXX (1934), 192.

²¹⁸ К с е н о ф о н т о в : Легенды. 49—50.

²¹⁹ Ezt a kérdést, mivel csak kis mértékben kapcsolódik az állatalakban való viaskodás problematikájához, most nem vizsgáljuk.

²²⁰ Vö. Róheim Géza: Samánkodó gyógyítás nyomai egy gyermekversben. Ethn. XXIII (1917), 360—2.

²²¹ Vö. Munkácsi Bernát: i. m. II, 1. 374—5.

B) Hogy a második kérdésre megfelelhessünk, ahhoz előbb azt kell tisztáznunk, hogy milyen alakban viaskodtak eredetileg a samánok.

Mint láttuk, a lappoknál, a szamojédeknel, a sóroknál és a tungúzoknál rénszarvas a samán viaskodó állata. E népek hiedelemköreiben a viaskodó állat tehát kizárólag a rénszarvas. Nem ilyen egyszerű a kérdés a teleutoknál és a jakutoknál, akiknél a samán *tjn bura*, illetve *inä kilja* révén viaskodik. Kérdés, milyen állatot takar a *tjn bura* és az *inä kil*.

U. Harva szerint »az altaji teleutok a samán egy bizonyos külön-szellemeről is beszélnek, amire a *tjn bura* (»szellem *bura*«) jelzót alkalmazzák, s amit a névből következőre (*bura*, *pura* állatot jelent, vö. karagasz *pur* ,jávorszarvas', jakut *bur* ,rénszarvas', mongol *buir* ,jávorszarvas') állatalakban képzeltek el.²²² Már a Harva által idézett adatok is arra utalnak, hogy a *buraról* nemcsak annyi állapítható meg, hogy állatalak, hanem az is nyilvánvaló, hogy szarvasállat. Ezt teljes mértékben megerősítették Potapov kutatásai, Potapov ugyanis megállapítja, hogy »a *pur bur pul bul* terminussal eredetileg a vad szarvasállatokat jelölték.«²²³ A teleut samánok tehát szintén vad szarvasállat képében viaskodtak.

A jakut anya-állat, az *inä kil* ma már igen sokféle állat lehet, pl. rénszarvas, jávorszarvas, bika, csödör, medve, farkas, kutya, sas, holló. Az állatok sokfélesége kétségtelenül másodlagos fejlődmény következménye, az eredeti állat nyilvánvalóan az lehetett, amit az *inä kil* szó eredetileg jelentett. A jakutok anya-állata — mint láttuk — az egyes gyűjtők feljegyzése szerint jakutul a következő: Szerosevszkijnél *ijä kila*, Vasiljevnél *ijä kil*, Kszenofontovnál *inä kila*. Az *ijä~inä* szó jelentése ,anya', vö. Böthlingk 37 *ijä* (= *inä*) ,anya' ;²²⁴ a *kil~kiil* (a *kila* szóvégi *-a*-ja egyszám harmadik személyű birtokos személyrag) jelentése ,vadon élő állat', vö. Böthlingk 65 *kil* ,vadonban élő állat', tehát az *inä kil* terminus pontos jelentése nem ,anya-állat', hanem ,anya vadállat' illetve a ragozott variánsban ,anya vadállata'. De milyen állat ez a ,vadon élő állat'? A jakut nyelv erre is megfelel: Böthlingk a kérdéses *kil* szóra példát is mutat: *kil taba* ,vad rénszarvas'. A *taba* szó a jakutban (Böthlingk, 91) ,rénszarvas' jelent; a vadon élő és a megszelídített rénszarvas megkülönböztetik, nevezetesen a *kil* és a *tanara* szóval: (Böthlingk, 91) *kil taba* ,vad rénszarvas', *tanara tabata* ,szelíd rénszarvas'. A *kil* tehát jellegzetesen a *taba*, a ,rénszarvas' jelzője, vagyis az *inä kil* eredetileg *inä kil taba*-nak, azaz ,anya vadrán'-nek hangzott, ez kopott le ,anya vad'-dá, (az állatneveknél olyan gyakori tabuvá válás következményeként). A jakut anya-állat tehát eredetileg szintén szarvasállat, sőt éppen rénszarvas volt. Erre utal egyébként az is, hogy a legutóbbi időkben — pl. 1925-ben is — többek között a rénszarvas képviseli az anya-állatot.

Tehát a recens néprajzi adatok és a nyelvészet tanúsága szerint a samánok viaskodó állata a rénszarvas volt. S ezt az eredményt igazolja a régészet is, mert a Szajmalü Tasban fennmaradt szentély i. e. II—I. évezredből való sziklarajzán — mint láttuk — rénszarvas alakban viaskodnak a samánok.

A néprajz, a nyelvészet és a régészet adatai szerint tehát eredetileg rénszarvasalakot öltöttek a samánok, amikor egymásközötti küzdelmüket vívták.

²²² U. Harva : Die religiösen ... 478.

²²³ Потопов : Следы. 136.

²²⁴ Über die Sprache der Jakuten. Spb. 1851.

A viaskodó állatot azonban még közelebről is meg tudjuk határozni. Ahol a gyűjtők nem elégedtek meg csupán az állat fajtájának a feljegyzésével, hanem a nemét is jelezték, ott mindig *hímállatok* szerepelnek, pl. a szamojédeknel is, a sóroknál is rénszarvas bika, sőt a jakutoknál is, mert Pekarszkij szótárában a *kil* szó jelentése ‚vad rénszarvas híme.‘²²⁵ Erre utal az a tény is, hogy a jakut hiedelemkörbe másodlagosan bekerülő állatok is, pl. a szarvasmarha, ló stb. közül is éppen a hímállatok viaskodnak (bika, csödör). A vogul samán viaskodáskor szintén hím állat, jávorszarvasbika képében viaskodik.²²⁶ A samánok tehát Eurázsia-szerte hím szarvasállatok, eredetileg valószínűleg hím rénszarvasok alakjában viaskodtak.

Ebben a megállapításban ellentmondás mutatkozik: amíg a néprajzi adatok szerint, amit alátámaszt a jakut *kil* szó etimológiája is, a samánok hím szarvasállat alakjában viaskodnak, addig a jakut terminus (az *inä kil*) szerint ez az állat a samán »anya-állata.« Vagyis a jakut *inä kil (inä kil taba)* kifejezés jelentése ‚anya vadrénbika‘ ~ ‚anya vadrén bikája‘. (E különös »anya-bika« kifejezés tisztázását lásd alább.)

Ami a táltos viaskodó állatát illeti, aligha lehet kétséges, hogy eredetileg a táltos állata is a rénszarvas volt, csak az ugor-kor után, amikor a magyarság mind távolabb került a rénszarvas zónától, kezdte helyettesíteni azt más szarvasállattal, nevezetesen a szarvasmarhával. Más állat nem lehetett a táltos viaskodó állata, hiszen a finnugor és szamojéd népek samánjai kizárólag rénszarvas alakjában viaskodnak és viaskodtak és rénszarvas alakjában viaskodtak eredetileg — mint a nyelvi adatokból kitűnik — a török népek, sőt az összes eurázsiai samánok is.

Hogy a szarvas valóban szerepet játszott a magyar hiedelemben, azt világosan megmutatja a magyar *szarvas* (*szarv*) szó is: bizonyos homályos utalásokat a közelmúltban vagy a ma is élő hiedelmekben is találunk, pl. »volt idő, mikor a szarvasokról hitték azt, hogy ők látják a megholt emberek lelkeit.«²²⁷

Természetesen a szarvassal kapcsolatos hatalmas problémásor feltárása még a jövő kutatások feladata, az azonban az eddigiek alapján minden bizonynyal elfogadható, hogy a magyar táltos is rénszarvas, vagy legalább is valamilyen vad szarvasfajta alakjában viaskodott.

Itt is meghatározható közelebről az állat neve: kétségtelenül szarvasbikák küzdöttek egymással, ezért léphettek helyükbe — amikor annak az állatfajtának az ismerete már megszűnt — a jelenleg is ismert állatok (szarvasmarha, ló) hímjei: a bikák és a csödörök.

C) Végül utolsó kérdésünk: mi lappang a táltos állatalakja mögött. Előbb itt is a samanizmus vonalán kell megadni a választ.

A rendelkezésünkre álló adatok egy része szerint a samán ölt állatalakot, Pl. a dzsobulgai jakutok mesélték, hogy két samántestvér viaskodott egymással bikává *változva*, mindaddig amíg az egyik bika fel nem szakította a másik nyakán az ütőeret; természetesen a samán meghalt.²²⁸

²²⁵ Пекарский: Словарь якутского языка. Петроград, 1917. *kil* címszó.

²²⁶ Munkácsi Bernát: i. m. II, 1. 375.

²²⁷ Edvy Illés Pál: Miben áll a magyar nemzetiség? Magyar Hazai Vándor. V. (1835), lásd Ethn. XL (1939), 213.

²²⁸ Ксенофонов: Легенды. 49.

A Nyugat-Kangalasszkij ulusz jakutjai szerint a samánok viaskodás közben farkassá, medvévé, csödörré *változnak*. Egy másik samán jávorszarvas-alakot öltve jelent meg a viaskodáskor.²²⁹ Stb.

Sőt a samán — alakoskodó játékként — meg is játssza a viaskodást. Pl. A Középső-Viljui menti jakutok mesélték: amikor egyik samán érezte, hogy meg kell vívnia a másikkal, akkor levetkőzött, lefeküdt, de azonnal bukfencet vetett a földön és bikaként bögve kezeivel túrni kezdte a földet (ahogy a bika teszi azt, mielőtt hareba indulna ellenfelével). Ebben a pillanatban feje tetején szarvak nőttek. Az udvaron bikának tettetve magát, nagy nyögések közepette láthatatlan ellenfelével öklelőzött. Ellenfele halálra sebezte.²³⁰

Ezzel szemben áll az adatok másik csoportja, ahol a samán szelleme (örző szelleme) ölt állatalakot. Pl. a Mütahszkij naszleg jakutjai szerint a samán gonosz szelleme öltött jávorszarvas alakot és az viaskodott a másik samánnal. Az állat elpusztulásával együtt járt a samán halála is.²³¹ A Turuhanszk környéki szamojédeknel a samán *szolgája* él rénszarvas alakjában, akit bizonyos titokzatos szalag köt össze a samánnal, s ha ez a rénszarvas a viadalban alul marad, akkor a samán is elveszti életét.²³² A lappoknál a samán *főszelleme* a rénszarvas s ha az egyik 'rénszarvas' megöli a másikat, akkor az a samán, akinek a 'rénszarvasa' elpusztult, meghal.²³³ A teleutoknál a samán *szelleme*, *tjn bura*-ja segítségével viaskodik. Ha a samán *tjn bura*-ja elpusztul, meghal a samán is.²³⁴

Tehát amíg az első csoportban a viaskodó állat lykanthropikus-, addig a másodikban guardian spirit-jellegű.

Az kétségtelen, hogy a két csoport között a viaskodó állat lényegében nem lehet nagy különbség, mert pl. a jakutok mindkettőt ugyanazzal a terminussal (az *inü kij* szóval) jelölik és mindkettő igen szoros kapcsolatban áll a samánnal: a viaskodó állat pusztulása okvetlenül a samán halálát vonja maga után.

Mivel a néprajzi anyag a kérdést nem tudja eldönteni, ismét a nyelvhez kell nyúlnunk: mit vall a *tjn bura* és az *inü kij* kifejezés ebből a szempontból?

A teleut samánok viaskodó állata a *tjn bura*. Ezt Harva (forrásai alapján) 'szellem *bura*'-nak, 'szellem állat'-nak fordítja. Már láttuk, hogy a szó második tagja pontosabban nem egyszerűen állat, hanem 'vadon élő szarvasállat'. S ahogy megadta a nyelv a szó második tagjának a pontos értelmét, ugyanúgy megadja az első tagét is. A *tjn* ugyanis nem egyszerűen 'szellem'; van 'lélek' jelentése is, vö. Radlov: ujur, altaji, lebed, sór, szagáj, kojbál, kacsin, küerik, kirgiz, kun, kazak *tjn* 'lélek'.²³⁵

Mint tudjuk, a természeti népek kétféle lelket ismernek, van »árnyék- vagy képmáslélek« és »élet- vagy leheletlélek«. ²³⁶ Ugyanezt a kettőséget

²²⁹ Ксенофонов: Хрестес. 89—90.

²³⁰ Ксенофонов: Легенды. 49—50.

²³¹ Ксенофонов: Хрестес. 88.

²³² Третьков: Туруханский край. 212; vö. *U. Harva*: Die religiösen... 478—9.

²³³ *J. Kildal* leírása a XVIII. századból. Idézi *Reuterskiöld*: Kälskrifter till lapparnas mytologi, 92; vö. *U. Harva*: Die religiösen. 479.

²³⁴ Анохин: Душа. 259.

²³⁵ Радлов: Опыт словаря тюркских наречий. Спб. 1911. *tjn* címszó.

²³⁶ *B. Ankermann*: Totenkult und Seelenglaube bei afrikanischen Völkern. Zeitschrift für Ethnologie (1918), 89—153.

megtaláljuk a samanizmust követő népeknél is.²³⁷ Kérdés tehát, hogy a *tjn* szó melyik lelket jelenti a kettő közül? Egyéb jelentéseiből és etimológiájából ez is kiderül. A felsorolt nyelvjárásokban ugyanis a *tjn* szónak van 'lélekzet, lehelet, élet' jelentése is, s maga a *tjn* névszó is a 'lélekzeni' igéből származik, vö. Radlov : ujgur, altaji, teleut, szagáj, kojbal, kacsin, kazak, kirgiz, toboli, kun, karaim *tjn*-, 'lélegzeni'.²³⁸ A *tjn* szó tehát e török népek életlélek fogalmát jelenti, a *tjn bura* pedig »életlélek szarvasállat«, vagyis : szarvasállat alakban megjelenő életlélek.

Harva csak valószínűnek tartja, hogy a *tjn bura* a »szellem állat« tulajdonképpen állatalakban megjelenő »lélek«. ²³⁹ A fentiekbőlaizonban kitűnik, hogy nem »valószínű«, hanem bizonyos, hogy ez a samán lelke, sőt bizonyos az is, hogy a kétfajta lélek közül pontosan a samán *életlelke*.

Mivel a *tjn bura* mindig egy-egy samán tulajdona — minden samánnak van *tjn buraja* — ebből következik, hogy a *tjn bura* a samán életlelke szarvasállat alakjában. Természetes tehát, hogy ha elpusztul a samán *tjn bura*-ja, vagyis a samán szarvasállat alakot öltött életlelke, akkor maga a samán is meghal.

Az elmondottakat csak megerősíti a jakutok *inä kyl* — anya-állat — képzelete. — A jakut *inä kyl* szó etimológiájához tudnunk kell azt, hogy a jakutok elképzelése szerint is több lélek van, nevezetesen *salgin kut* 'levegő lélek', *buor kut* 'föld lélek' és *inä kut* 'anya lélek'. E kifejezésekben a *salgin* jelentése 'levegő', a *buor*-é 'föld', és az *inä*-é — mint láttuk — 'anya' ; a kifejezések második tagja a 'lélek'. Nevezetesen 'élet lélek', mert a *kut* jelentése : 'élő-lények (ember és állatok) lelke', 'élet', 'vitalitás', 'lehelet', 'lélekzet'.²⁴⁰ (A jakutban tehát a lélek-képzet bizonyos bonyolult képet mutat, mert itt az életlélek differenciálódott 'levegő-', 'föld'- és 'anya-életlélek'-ké.) — Ezek előrebocsátását a következő Viljuj-menti jakut hiedelem tette szükségessé : »Annak a gyermeknek a születésekor, aki samánná lenni hivatott, a szellemek elrabolják mind a három lelkét : a 'levegő lelket' (*salgin kut*), a 'föld lelket' (*buor kut*) és az 'anya lelket' (*jijä kut*). Az újszülött 'anya lelkét' a betegségek vize területére viszik, ahol mindörökké ott is marad, fantasztikus állatalakú *anya-állat* alakot öltve fel. — Eltekintve a teljesen független élettől, az anya-állat szoros kapcsolatban áll a samán sorsával. A samánok anya-állatai gyakran viaskodnak egymás között és azok veresége vagy elpusztulása esetén az a samán, akinek az anya-állatával a szerencsétlenség történt, gyöngéledik vagy meghal.«²⁴¹

Az *inä kyl* 'anya-állat' kifejezésben tehát az *inä kut* (a Viljuj-menti nyelvjárásban : *jijä kut*) 'anya-lélek' szó van meg, hiszen az »anya-lélek« ölt »fantasztikus állatalakot«, nevezetesen *kyl taba* 'vad rén bika' alakot. Tehát a mai *inä kyl* 'anya-állat' kifejezésben eredetileg az *inä* szó nem a *kyl* jelzője, hanem a *kut* 'lélek' szóé. Eredetileg nem *inä kyl* (*inä kyl taba*) kifejezéssel jelölték a samán állatát, hanem az *inä kut kyl taba*-val, azaz az 'anya-lélek vad rén bika' ~ 'anya-lélek vadrén bikája'-val. Ez a kifejezés

²³⁷ Диосэги : Тунгусо-маньчжурское зеркало шамана. (Материалы к представлению о душе тунгусо-маньчжурских народностей). Acta Orient. Hung. I. (1951), 359—83.

²³⁸ Радлов : Опыт словаря тюркских наречий. Спб. 1911. *tjn*- címszó.

²³⁹ Harva : Die religiösen, ... 478.

²⁴⁰ Пекарский : Словарь якутского языка. Петроград, 1917. *kut* címszó.

²⁴¹ Попов : Получение. 238.

— hosszú volta miatt — lekopott, lerövidült, *inä kyl*-lá vált, (a rövidülési folyamatban nem eshetett ki az *inä kut* 'anya-lélek' szóból az *inä* jelző, mert akkor nem lett volna, ami megkülönböztesse az 'anya-lelket' a másik két lélektől, a *salgjn kut*, a 'levegő-lélek'-től és a *buor kut*, a 'föld-lélektől', amelyek szintén fontos szerepet játszanak a samán-hiedelemkörben, s melyek közül az egyik, a 'föld-lélek' szintén állattá alakul át; azonban nem négylábú állattá, azért ezzel a kérdéssel most nem foglalkozunk).

Az elmondottakból kétségtelen, hogy a jakut *inä kyl* is, akárcsak a teleut *tjn bura*, a samán állatalakot öltött *életlelke*. Sőt így megvilágosodik az *inä kyl* kifejezés különös »*anya-vadrénbika*» jelentése is: ez az ellentmondás a kifejezésben beállott rövidülés (*inä kut kyl taba* 'anya-lélek vadrén-bika' ~ 'anya-lélek vadrén-bikája' > *inä kyl* 'anya vadrén bika' ~ 'anya vadrén bikája') eredménye.

Valójában tehát nincs egy különálló lykanthropikus- és egy különálló guardian spirit-jellegű viaskodó állat, hanem egy egyetlen képzet kétféle megjelenési formája mutatkozik meg az eurázsiai samanizmusban. Ez a képzet: a samán állatalakban való viaskodása, amikor vagy a samán teste, vagy a samán életlelke ölti fel a viaskodó állat alakját. Ez a viaskodás — mindig a samán viaskodása, nem pedig »szellemének«, »főszellemének«, vagy »szolgájának« a küzdelme. A bennszözlött terminológia alapján ez kétségtelen.

A samán-hiedelemkör szempontjából tehát megfeleltünk a felvetett kérdésre: a samán állatalakja mögött a samán életlelke lappang, s azt gondoljuk, hogy ez a felelet a táltos-hiedelemkörrel kapcsolatban is. Ugyanezt a szoros kapcsolatot látjuk a táltos és viaskodó állata között, mint ami a samán és viaskodó állata között mutatkozik. Pl. az állat veresége a táltos betegségét, az állat elpusztulása a táltos halálát jelenti.

Hogy a táltos viaskodó állata valóban a táltos életlelke lehetett, azt lehetővé teszi az a tény, hogy a magyarság is ismerte a lélek kettősségét, nálunk is megvolt az árnyéklélek és az életlelke fogalma, s a magyar néphit szerint is önálló útra indulhat az ember életlelke — amíg gazdája alszik — valamilyen állatalakban.²⁴²

* * *

A bevezetőül elmondottakban abból indultunk ki, hogy egy nép bonyolult, összetett kultúrájában az összefonódó rétegek szétválasztásához az illető nép története adja meg a kulcsot azzal, hogy megmutatja: milyen kultúrák hatottak (milyen időtartammal, milyen erősséggel) az illető nép kultúrájára.

A magyar etnogenetikai kutatások eredményeinek (a finnugor rokonság és az intenzív török hatás) ismeretében feltételeztük, hogy a honfoglaló magyar nép kultúrája lényegében közel állhatott a finnugor és török népek kultúrájához s így szellemi kultúrájának általunk vizsgált része, a magyar nép világnézete sem lehetett lényegében más, mint e népek világnézete, a samanizmus.

A történeti és néprajzi kutatások alapján kétségtelenné vált, hogy a honfoglaló magyar nép életformája országunk bizonyos területén (megszakítás nélkül) fennmaradt a legutóbbi évszázadig, s ennek alapján feltételezhető, hogy az ebben az ősi életformában élő emberek nemcsak az anyagi, hanem a szellemi kultúra egyes régi elemeit is megőrizték, nevezetesen: a samanizmus töredékeit.

²⁴² Szendrey Ákos: A magyar lélekhit. Ethn. LVII (1946), 34—46.

»Intenzitás-térképünk« segítségével igazoltuk azt, hogy a honfoglalás-kori szellemi kultúra emlékei nemcsak ezen a területen, hanem — a honfoglalás-kori életforma változásának megfelelő intenzitással — az egész országban, az egész magyar etnikum tudásában fennmaradtak. A fentiek alapján feltételeztük, hogy a magyar néptudás egyes elemei (bizonyos hiedelemkörök), amelyek a szomszédos népek hiedelemkincsében ismeretlenek, elvileg nem honfoglalás utáni átvételek, hanem a honfoglalás előtti kor magyar samanizmusának napjainkig megőrzött emlékei.

E következtetésekből kiindulva összehasonlító módszerrel megvizsgáltuk egy honfoglalás előttinek látszó hiedelemkörünk motívumát: a táltos állatalakban való viaskodásának komplexusát. A bizonyítékok minőségi és mennyiségi súlya következtében arra az eredményre kellett jutnunk, hogy amit a magyar nép történeti alakulásának ismeretében lehetségesnek tartottunk, az nem csupán feltevés, hanem valóság, mert a táltos-hiedelemkör vizsgált részlete egyezik a samán-hiedelemkör megfelelő részletével.

Egyezik, de nem maradéktalanul! S ez a tény megerősíti állításunk igazát. Mert csak akkor kétségtelen a kultúra valamelyik rétegének egy bizonyos korban való megléte, ha az a réteg mindazokat a változásokat tükrözi, amelyek az azt a kultúrát hordozó népet története folyamán érték. Ennek alapján a táltos-hiedelemkörnek, illetve a viaskodás-motívumának — ha valóban a samanizmus emléke — alapvető vonásaiban egyeznie kell a samanizmus megfelelő motívumával, mert *abból* szakadt ki: részleteiben azonban különböznie kell, mert *abból kizakadt!* Ennek az eltérésnek azokat a változásokat kell tükröznie, amelyek a magyar nép kultúrájában a történeti, gazdaságtársadalmi alakulás következtében beállottak.

Mivel a samanizmus — és benne a vizsgált motívum — nemcsak a török népek világnézete, hanem a finnugor népeké is, ebből az következik, hogy a táltos viaskodás-motívum már a finnugor korban része volt szellemi kultúránknak. (Ezt a datálást megerősíti a Szajmalü Tasban feltárt »samán szentély« viaskodást ábrázoló sziklarajza (i. e. II—I. évezred) és az a tény, hogy ez a motívum ismeretes a paleoázsiai népeknél is.) Ez viszont annyit jelent, hogy a motívumnak tükröznie kell már az ugor-magyarság képzetét, valamint az azóta beállott változásokat. (Ez egyúttal megállapításunk helyességének próbakövéül is szolgál.)

A finnugoroknál és a velük azonos életformában, földrajzi és éghajlati viszonyok között élő népeknél a samán állatalakban való viaskodásakor szarvas (rénszarvas) alakot ölt. A magyar néphitben találunk utalást erre a mozzanatra (ma is szarvas állat a viaskodó állat, a szarvas látja a lelkeket — mint a samán, s a *szarvas* név eufémisztikus elnevezés), ez az utalás azonban szerfelett halvány, a többi viaskodó állatok képzete sokkal erőteljesebb. Ez pedig aligha utalhat másra, mint arra, hogy a magyar világnézetben a legrégebbi időpontban játszhatott szerepet. De a kronológiai utalás mellett földrajzi utalást is tartalmaz a magyar samán ezen viaskodó állata: a magyar nép olyan területen élhetett, ahol a szarvas előfordult. Ez a terület nem lehet más, mint valamilyen erdős-hegyes vidék. — A kronológiai és a földrajzi utalások révén — ha az időbeli és térbeli távolság miatt felette halványan is — kirajzolódik a magyarság ugor korszaka.

A szarvasnál lényegesen határozottabban mutatkozik meg a táltos viaskodó állataként a ló (a csödör). Ebből alkalmasint nem vonhatunk le más következtetést, mint azt; ez az elem már későbbi lehet a szarvasképzet-

nél. Másrészt a lónak a viaskodás-motívumban való megjelenéséből arra is következtethetünk, hogy ezt az új képzetet megismerő nép életformájában bizonyos változás állhatott be. Az erdős-hegyes területről olyan vidékre költözhetett, ahol alkalma nyílt az intenzívebb lótarásra is. Ha figyelembe vesszük a magyar őstörténetkutatás azon megállapítását, hogy a magyarság lóismerete már ugorkori (mert a *ló* szó ismeretes, mint a voguloknál, mint az osztjákoknál), de azt a magyarság már önállóan — az obiugoroktól elszakadva — fejlesztette tovább.²⁴³ akkor arra következtethetünk, hogy a táltos lóalakban vívott küzdelmének képzete akkor alakulhatott ki, amikor a magyarság elvált az ugoroktól s lekerült a steppére, ahol megkezdte a pásztorkodó életmódot — amelyben, mint tudjuk, legfontosabb állata a ló volt — vagyis az anyanyinói korban.²⁴⁴

A lónál sokkal élesebben, az egész magyar etnikum tudásában általánosan uralkodóan mutatkozik meg a viaskodó táltosbika képzete. E képzet előbbiekkal szembeni nagyobb intenzitása arra enged következtetni, hogy időben az előbbieknél később alakult ki; ezt a feltevést megerősíti az a tény, hogy *bika* szavunk honfoglalás előtti ugyan, de már török eredetű. Kézzenfekvő tehát annak feltevése, hogy táltos-hiedelemkörünk állatalakban való viaskodásának motívumában a bika akkor jelent meg, amikor a már eddig is pásztorkodó magyarság török hatásra igazi lovasnomáddá lesz, tehát abban a korban, amikor »a gazdasági rendet és a kultúrát illetően új etnikai típus« alakult ki, a »törökös-ugor«, vagyis a honfoglaló magyar nép.

Az életformák változása tehát élesen tükröződik a táltosviaskodás motívumában: az állatfajta változásában. A viaskodó táltosállat azonban alapvető vonásait e változások ellenére is megőrizte! A samán viaskodó állata a *szarvasbika*, s ez a döntő vonás megmaradt akkor is, amikor az állatfajtaiban változás állott be: mind a »magyar-ugorok«, mind a »törökös-ugorok« hitében *szarvas* állat (*szarvas*, illetve *szarvasmarha*) és *hím* állat (csődör illetve bika) alakjában viaskodik a táltos.

Természetesen nemcsak az anyagi kultúra változása hagyott nyomot a táltosviaskodás motívumán, hanem a szellemi kultúráé is. Pl. amíg a viaskodó samán állata a samán állatalakot öltött életlelke, addig a viaskodó táltos állata maga a táltos. Pedig a magyar néphitkutatás alapján kétségtelen, hogy a magyar nép is ismerte a kettős lélek fogalmát. Ha tehát a magyar néphitben nem a táltos életlelke, hanem már maga a táltos viaskodik, akkor az nem lehet másnak a következménye, mint egy olyan hatásnak, ami azt eredményezte, hogy a kettős lélek fogalma átalakult egyetlen lélek fogalommá. S ennek a hatásnak a megléte nemcsak feltevés, hanem konkrétum, nevezetesen a kereszténység. — A samánok viaskodásának céljában jelentős helyet foglal el a járvány szellemének legyőzése. A táltos viaskodásában ez a képzet nem lelehető fel. Ez a tény alkalmasint nem magyarázható mással, mint azzal, hogy a magyar népnek a járványok okairól alkotott elképzelése — hitének alakulása folytán megváltozott.

Az elmondottak alapján kitűnik, hogy a táltos-hiedelemkör viaskodás-motívumában mélyreható nyomot hagytak mind az anyagi, mind a szellemi kultúrában beállott változások. Éppen úgy tükrözi a vadászó-halászó életformának pásztorkodó, állattenyésztő életmóddal való felcserélését, mint a »pogány« magyar hiedelemrendszerrel a »keresztény« világnézetre való

²⁴³ *Ligeti Lajos*: A magyarság őstörténete. 59. Budapest, 1943.

²⁴⁴ V. ö. *Molnár Erik*: i. m.,

áttérést. S természetesen ezek mellett az időbeli különbségek mellett tükröződnek mint láttuk a földrajzi különbségek is.

A táltos- és a samán-hiedelemkör tehát azokban a vonásokban, amelyekben egyeznie »kell«, valóban megegyezik és azokban a részletekben, amelyekben »nem szabad« egyeznie, valóban el is tér. Az összehasonlító módszer e követelménye olyan következetesen érvényesül, mint egy nyelvészeti hangtörvényben: megvan a nélkülözhetetlen egyezés és megvan a szükséges eltérés. A táltos- és a samán-motívum nem egyezik olyan pontosan, mint a magyar *fiú* és a román *fiú* szó. Ha olyan pontosan egyeznék, akkor nem is lenne az egyezés igaz, mint ahogy a magyar *fiú* és a román *fiú* egyezés sem az, mert a magyar *fiú* egy korábbi **pog8* alapszóra megy vissza a román pedig a *filium*-ra.²⁴⁵ A táltos- és a samán-motívum éppen úgy eltér egymástól, mint a magyar *fiú* és az osztják *poç* szó, de éppen ezért igaz az egyezés, mint ahogy a magyar *fiú* és az osztják *poç* egyezés is az, mert mind a kettő egy korábbi **pog8* alakból származik.²⁴⁶

Az összehasonlításnál éppen olyan súllyal esnek latba az eltérések, (a törvényszerű eltérések), mint az egyezések. A táltos- és a samán-motívum alapvető vonásokban megegyezik, de igen sok részletben különbözik. Ezek az eltérések azonban törvényszerűek: a magyar nép története folyamán anyagi és szellemi kultúrájában beállott változások velejáró különbségei.

Vizsgálódásunk eredménye nemcsak azt jelenti, hogy a táltos-hiedelemkör viaskodás-motívuma honfoglalás előtti világnézetünk emléke, vagyis: a samanizmus valóban alkotórésze volt a honfoglaló magyarság kultúrájának, hanem azt is, hogy módszeres kutatás során kultúránknak ez a rétege feltárható. (Ez a dolgozatunk éppen a magyar samanizmus feltárását célzó kutatásunk egyik kiszakított részlete.)

Diószegi Vilmos

БОРЬБА ЖРЕЦОВ ПОД ВИДОМ ВЫКОВ

Жрец — это по венгерскому народному верованию сверхъестественное существо. Его характерная черта — это постоянная борьба под видом животного. Мотивы верования в эту борьбу состояли из следующих элементов.

Самая характерная черта наших жрецов — это борьба, которую они должны вести с другим жрецом.

Они борются обыкновенно под видом быков, реже превращаются в жеребцов (иногда принимают образ других животных) и под их видом ведут между собою борьбу.

Противники принимают вид животных разной масти (часто противоположной), так бык светлой масти борется с быком темной масти, рыжий — с синим. Борющиеся быкжрецы различаются не только по своей масти, но и по своей величине.

Каждый жрец знает, что ему предстоит борьба, но уклониться от нее он не может. Он знает вперед все, он знает с кем ему придется бороться, под видом какого животного, где будет происходить борьба и когда.

Жрец иногда боится исхода борьбы, в таком случае он просит помощи у людей. Получив помощь, он побеждает.

Борьба сопровождается всегда непогодой, ветром, бурей.

Жрец под видом какого-либо животного стоит в тесных сношениях с тучами; часто из туч он спускается быком, а после борьбы снова становится тучей.

В большинстве случаев борьба происходит в воздухе, она происходит, когда жрец находится в экстазе. Но часто борьба происходит на каком-нибудь холме.

²⁴⁵ *Kniezsa István*: Nyelvészeti és őstörténet. *Ligeti Lajos*: A magyarság őstörténete. 180. Budapest, 1943.

²⁴⁶ *Budenz József*: Magyar-ugor összehasonlító szótár. 523—4. Budapest, 1873.

Вообщем они борются за то, чтобы предотвратить какую-нибудь беду или стихийное несчастье.

Борются обыкновенно жрецы различных местностей, стран.

В молодости нашим жрецам надо бороться со старшими жрецами; и если они в борьбе остаются целыми, то становятся жрецами.

Борются не только жрецы со жрецами, но и жрицы.

Часто после боя жрец устает, он чувствует себя разбитым, иногда бой бывает со смертельным исходом.

Борьба иногда продолжается в течение длительного времени.

Борьба жреца с быком, по характеру этой борьбы, подразделяется на три типа: а) первое состязание жреца происходит тогда, когда он борется за звание жреца, б) повторные бои в течении его жизни, в) последнее состязание жреца перед его кончиной. Ворование в борьбу жрецов распространено по всей площади этнографической Венгрии (смотри прилагаемую карту). Борьба жрецов—это древний мотив верования народа в жрецов. У нас, кроме данных из XX века, имеются данные и из XIX, XVIII и XVII столетий, и несомненно, что и в еще древнейшие времена эти верования существовали.

У народов, соседних с венгерским, только определенная часть южных славян знает о некоторых сверхъестественных существах, которые под видом животных ведут борьбу между собою. В то же самое время о такой борьбе жрецов было известно и у некоторых евразийских народов, веровавших в шаманов: шаманы боролись друг с другом под видом животных, например: у маньсеев, ненцев, таггийцев, чукчей, хантов, бурят, якутов и тунгузов. О сходстве верований можем сказать, что оно отнюдь не поверхностное; все вышеперечисленные венгерские элементы находятся и у народов, верующих в шаманов. Несомненно и то, что варварское верование с мотивом борьбы жрецов предшествовало принятию христианства венгерским народом. Если мы проведем параллель с верованиями в Азии то, можем установить, что а) главная, подлинная цель борьбы жрецов направлена против стихийных бед (эпидемий и др.); б) первоначально жрецы боролись, превращаясь в оленей (самцов) по всей вероятности, северных оленей; в) собственно говоря жрец в образе животного не означает самого жреца, а только его дух, и когда они борются, то не жрецы борются, а их души, сами жрецы находятся в экстазе (трансе). На основании проведенных параллелей установили, что верование в жрецов это — оставшийся до сих пор пережиток шаманского верования, сохранившего все главные черты, которые были характерными до христианской эры.

LA LUTTE DU TAUREAU MIRACULEUX ET L'ÂME VITALE DU CHAMAN SUSCEPTIBLE DE REVÊTIR LA FORME D'UN ANIMAL

Une des particularités les plus marquantes du «táltos» (être surnaturel de la mythologie populaire hongroise) est sa capacité de livrer combat sous la forme d'un animal. Le motif de ce combat qui fait partie d'une série d'autres croyances cristallisées autour de la figure du «táltos» embrasse les éléments suivants: Les «táltos» ont à livrer combat avec un autre «táltos». D'une manière générale, ils se battent sous forme de taureaux ou, plus rarement, d'étalons; parfois on voit paraître aussi d'autres animaux. Les adversaires ont des couleurs différentes ou opposées: un taureau de couleur claire se bat avec un taureau de couleur sombre, un taureau rouge avec un taureau bleu, etc. Dans certains cas les taureaux mythiques se distinguent aussi par leur grandeur. Le «táltos» sait d'avance qu'il doit se battre; il n'y a pas de moyen d'éviter ce duel. Il sait, sous quelle forme, avec qui, quand et où il devra se battre. Il arrive souvent que le «táltos», craignant de subir une défaite, demande aux hommes de lui venir en aide. Avec leur secours il triomphe. Le combat amène un vent fort, voire une tempête. Le «táltos», sous sa forme animale, est en rapport avec les nuages: quittant sa forme de nuage, il se métamorphose en taureau, mais, le combat fini, il reprend son aspect antérieur. Dans la plupart des cas le combat se déroule dans l'air; il peut avoir lieu aussi au moment où le «táltos» est déjà en «transe». Le combat peut se dérouler aussi sur un monticule. D'une manière générale, les «táltos» livrent combat pour chasser un des fléaux de la nature. Dans un certain nombre de cas les «táltos» engagés dans le combat représentent des régions ou des pays différents. Selon certaines croyances, les jeunes «táltos», avant d'atteindre la maturité de leurs facultés miraculeuses, doivent se battre avec des «táltos» âgés: au cas où ils ne perdent pas leurs dents pendant le

combat ils se transforment en «táltos». Outre les duels des «táltos» masculins, on entend parler aussi des combats de figures féminines analogues. Après le combat le «táltos» est souvent très fatigué ; parfois le duel se termine par la mort d'un des adversaires. Il y a des cas où le combat se prolonge pendant un laps de temps plus ou moins long.

Selon le caractère du combat, le duel du «táltos» avec un taureau présente trois types: *a)* le premier combat du «táltos» (lors de sa transformation en être surnaturel ; *b)* les combats successifs du «táltos» au cours de sa vie ; *c)* le dernier combat du «táltos» (avant sa mort).

La croyance de ces combats est partout connue dans les régions de langue hongroise. A coup sûr, il ne s'agit pas d'un motif de date récente ; outre les données du XXe siècle, nous possédons d'autres renseignements qui s'échelonnent du XVIIe siècle au XIXe. Il n'est pas douteux que ce motif date d'une époque beaucoup plus ancienne.

En ce qui concerne les peuples voisins, seuls les Slaves méridionaux connaissent dans certaines régions des combats mythiques similaires.

D'autre part ce combat est connu à tous les peuples de l'Eurasie, chez lesquels fleurissait le chamanisme : signalons à ce propos les Vogouls, les Lapons, les Samoyèdes, les Chors, les Téléutes, les Yakouts et les Toungouses. Les analogies sont nombreuses : tous les motifs des croyances hongroises se retrouvent chez les peuples que nous venons d'énumérer. Dans ces conditions il nous paraît absolument certain que le motif du combat des «táltos» est un motif préchrétien de la mythologie populaire hongroise.

Les parallèles asiatiques nous permettent de préciser quelques faits significatifs : *a)* à l'origine, le but du combat était d'éloigner un des fléaux de la nature (épidémie etc.) ; *b)* selon la forme primitive du mythe, le «táltos» se battait comme cerf (ou, probablement, comme renne) ; *c)* la forme animale du «táltos» n'est, en dernière analyse, rien d'autre que «âme corporelle» (souffle) du «táltos» en tant que prêtre payen ; pendant que les «táltos» (prêtres) entrent en transe, leurs âmes livrent combat sous des formes animales.

Tout bien considéré, nous sommes à même de dire que le motif en question est une survivance du chamanisme : on y retrouve jusqu'à nos jours tous les traits essentiels qui l'avaient caractérisé à l'époque préchrétienne.

Legényavatás

A népi közösségben jelentős a nemek szerinti tagozódás, ezen belül pedig a korok szerinti.

A gyermek is résztvesz a munkában képességéhez és erejéhez mérten, azonban ez még inkább csak a beletanulás, beleszokás időszaka. Amint azonban eléri az ifjúkort, teljes jogú és kötelességű tagja lesz a közösségnek. Ez a korcsoport erősen elkülönödik mind le, mind felfelé. Lefelé, a serdülő, de még legénnyé nem érett korcsoportot külön névvel is szokták megjelölni: a székelységben fickó, fi-, Szatmárban cenk legény, Szegeden surbankó legény, Nagykunságban siheder, suttyó, lurkó, Tárkányban a 13–15 éves kutyur legény, a 15–18 éves siheder, a matyóknál suhanc, sokféle sittyó, Cserháton legényke, Kalotaszegen zabolás.¹ Felfelé pedig a házasság választja el a legényeket és emeli ki a legények soraiból. Az alulról felfelé való törekvés állandó, a növekvő gyerekek, legénykéek már a nagyokat utánozzák s a soraikba akarnak jutni. Ez azonban nem történhetik egyszerűen, csak akkor, amikor a legényke már bizonyosságot nyújt arra, hogy megállja helyét a nagyok sorában. A mindenkori termelési mód határozza meg az ember munkakörét, feladatait s az ehhez szükséges képességet, tudást kell megszereznie a legények sorába kerülőnek.

Vizsgáljuk meg először, mik azok a próbák, amiket az avatandónak teljesítenie kellett, hogy bekerülhessen a legények sorába. Kisdisznódon a templom kerítése körül 5–10 (sic) mázsás fővenykövek vannak, régen minden legényjelöltnek egy ilyen kőgolyót kellett fölvennie a völgyből a hegyre.² Nagyfödemesen keresztapjával 10 avatót hív meg a legény, akik megjelennek a kitűzött időpontban az avatandó házában, ahol az öreggazda előbb megadja az engedélyt. A kiválasztott 10 markos legény a már előkészített különböző gazdasági eszközöket, terményeket felemeli két, majd egy kézzel és végül utolsónak az ifjú legény is utánuk csinálja a próbát.³ Sajólenken három próbát kellett kiállani a legénynek. Egy búzával telt zsákot kellett vállra vennie, a zsák szája nem volt bekötve, azt egyik kézzel összefogta s úgy vette fel; ha egy szem sem esett ki a zsákból, a próba sikerült. Ha esetleg nem sikerült, egyszer megismételhette. Másodiknak egy liszteszsákokkal megrakott szekeret kellett kimozdítania a helyéről és elhúzni legalább húsz lépésre. Harmadik próba egy fiatal, még soha be nem fogott csikó megnyergetése volt. Ha nem sikerült a próba, a következő évben próbálhatta meg

¹ Székelység, Nyr. V, 377; Szatmár m., Nyr. X, 430, 525; Szeged, Kovács: Szeged, 306; Nagykunság, Nyr. XVI, 475, XX, 45; Tárkány, Táj és Népk. Középk. pályázatok: K. 110 (1943). (Felker Béla); Cserhát, Nyr. IX, 131; Kalotaszeg, Nyr. XXVII, 84; matyó Ethn. VII, (1896), 82.

² Kisdisznód, Hunfalvi, Magyarország és Erdély, III. 72.

³ K. (Középk. pályázatok) 188/1943. (Rostás Gábor).

újra,⁴ Abdán el kellett vinnie a zsákot és levágni a rendet.⁵ A matyóknál szükséges volt, hogy kaszálni tudjon a legény és bírja a zsákot.⁶ Fertőrákoson akkor avatták a legényt, amikor jól tudott kaszálni.⁷ Lébényben, amikor az úgynevezett »tízröndösbe« lépett: egy nap legalább két rend szénát tudott lekaszálni.⁸ Baráton a legénynek szekeret kellett tudni rakni.⁹ Ócsárdon az öregek szerint akkor avattak, ha jól tudta ülni a legény a lovat,¹⁰ s itt és Győrszabadhegyen ha 16 éves korában egy liter bort egy hajtásra megivott valamely búcsún¹¹ és sokfelé, ha az első verekedést bátran kiállotta. Tömörkény István egy novellájában írta le a legényéletnek ezt a fordulópontját. »A másik hétfőn a napszámos fogadásnál a teljes napszámban állók sorában foglal helyet a Sátán. — Hát te? — mondja a gazda. Te fiú? — Nem — mondja a legény. — Nem — mondja egy másik katonaviselt is, — nem gyerekek ez mán, hanem legény. Ténnap mán vereködött a tánchelyön. — Úgy, úgy — mondja a többi.«¹² Parnón a legényjelöltnek birokra kellett mennie a legfiatalabb legénnyel s a legénybíró döntötte el, érdemes-e a legény névre. Ha a legényjelölt leterítette birkózó ellenfelét, vagy ha a birok húsz percnél idő alatt nem dőlt el, méltónak találták. Ha a jelölt terült el, úgy kéthónapi gyakorló időt adtak neki. Ezidő alatt a legügyesebb birkózó legények taníttatták. Két hónap múlva a birkózás már csak negyedórásig tartott. Ha ekkor sem vált volna be a jelölt, akkor egy évig kellett várnia, s akkor avatták fel.¹³ Győrújvárosban, ahol a férfiak legnagyobbbészre kovácsok voltak, érdekes szokás alakult ki, bizonyára a céhélet hatására. A 14–15 éves legényke letette a próbát, amint a céhéletben szokásos volt a remek elkészítése. Két öreg kovács ellenőrzése mellett maga készített el egy patkót, amit azután rendszeren szerencsepatkónak használtak. Ezt a munkát 2 1/2–3 óra alatt kellett elvégeznie. Ha ez idő alatt nem készült el, még 2–3 hónapig kellett várnia a »gyerekbúcsúval«.¹⁴ A próbák javarészen arra vonatkoznak, hogy a jelölt a gazdasági munkák keretében mutassa meg erejét, ügyességét, rátermettségét.

A siheder legénykék már ott sündörögnek a legények körül, mutatni akarva, hogy már ők is legénynek számítanak. Ennek azonban rendszeres verés a vége, a legények elzavarják őket. Rákospalotán, ha már igen bevették magukat a korcsmába, az egyik öreglegény elkiáltotta magát: Jukra nó! A többi legény felugrott, megfogták a gyerekek kezét, lábát, jól »megtalalkolták« s azzal a nyitott ajtón át kihajigálták őket az utcára. Régebben, amikor még a legények gubát hordtak, a gyerekek fejét egy gubába csavarták, hogy ne lásson, illetve, hogy a fejét ne nagyon üssék.¹⁵ A matyóknál a suhanc gyolcsruhát, lajbit, nyakkendőt s a kalapjánál bokkrétát nem viselhetett

⁴ Sajólenke, K. 18/1942. (Csizmadia Ernő).

⁵ K. 186/1943. (Reider József).

⁶ Matyó. Ethn. VII (1896), 82.

⁷ K. 67/1943. (Bókon Imre Árpád).

⁸ K. 77/1943. (Henez Géza).

⁹ K. 145/1943. (Veszprémi Ernő).

¹⁰ Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok. III, 83. I–III. Pécs, 1940.

¹¹ K. 148/1943. (Tüske László).

¹² Legényavatás a jegények alatt.

¹³ EA. 901. (Vilinszky Béla).

¹⁴ K. 146/1943. (Sönnfeld József).

¹⁵ NÉ. XV, 218.

ünnepen, mert különben kigúnyolták.¹⁶ A szükséges kort elérve, illetve a megfelelő próbatétel után, a legénykéek rendszeren egy vagy két keresztapát kértek föl a legények közül, aki pártolta őket és beszerezte a legények közé. Bényben a legénycéh szavazta meg, hogy a suhancárt felvegyék-e maguk közé.¹⁷ Ácson először külön ültek a suttyók a korosmában, a legénybíró felszólította őket, hogy most már mars haza, az idő eljárt. Erre a legbátrabb megszólalt: »legénypoharat akarunk fizetni«, vagy »a keresztelőt akarjuk bevenni«. Az idősebb legények látszat tanácskozást tartottak, hogy beengedjék-e őket a legénycéhbe.¹⁸ Menyhén a cihelés régebben a fonóban kezdődött. A fel nem cihelt legényeket a nagyobb legények megfogták az utcán, bevitték a fonóba, ott lenyomták a földre, néha meg is kötözték őket addig, amíg azt nem mondták, hogy keresztapát fogadnak.¹⁹ Somorján, Pardón a legények elmentek az ifjú szüleikhez és kikérték, hogy engedje meg a fiúknak a legénység közé való belépését.²⁰ Moldvában a legénytársaság vezetője a lányoktól kapott csokorral hívta meg az új legényeket.²¹ Sarródon az a legény, aki már legénysorba való, de azért nem lép be abba, hogy ezzel a legénysereget haragítsa, vagy a pár liter bor árát sajnálja, nem merészkedik ki éjjel az utcára: ha elkapták, jól elcsépezték, vagy a legközelebbi kútnál jól megfürösztötték.²²

A legénység szervezetéről a leírásokból nem sokat tudunk, szólnak a legénycéhéről, de közelebbit nem tudunk róla. Egyes megjegyzések arra vallanak, hogy néhol az egyház vette kezébe a szervezetét vagy legalábbis az irányítást. Egyedül a somorjai legénykompánia Törvénykönyvét s ennek alapján egész szervezetét ismerjük, amelyben teljesen a Csallóközben virágzó céhélet, céhszervezet hatását ismerhetjük fel. A Törvényeket 1706. február 2-án foglalták írásba az új könyv szerint, ebbe másolták be a régi Törvénykönyvből.²³

Az avatás neve különböző az egyes vidékek szerint. Jákfán, Újkéren, Mesterházán, Nicken, Vámoscsaládon, Somorján, Abaujszinán, Sajólenkén legénykeresztelés, Lövön, Kapuváron bekeresztelés, Balatonfelvidéken bekáfolás, Kéthelyen legényfelavatás, Hidas- és Tornynosnémetin feltusolás, Kalocsavidéken, Szakmáron sittyóáldomás.

A legényavatás időpontja rendszeren valami ünnepi alkalom: karácsony, szent István vértanú napja, húsvét, pünkösöd, farsang, hamvazószerda, lakodalom, búcsú napja.

A jelenlevők a legénység és az avatandók, néhol azonban, ahol táncal egybekötött alkalom, ott lányok is megjelennek. Kifejezetten két adatban találjuk meg, hogy csak férfiak lehetnek jelen, így Gyulafirátóton²⁴ Kalmáncsán pedig lányok nem léphetnek be.²⁵

Az adatok keveset szólnak arról, hogy mennyiben érvényesül a legények közösségében az osztályhelyzet, osztálykülönbség. Sajólenkei adat szerint

¹⁶ Ethn. VII (1896), 82.

¹⁷ NÉ. XIV (1913), 49., Esztergom m. monogr. 80.

¹⁸ K. 98/1943. (Sméja Miklós).

¹⁹ Ethn. LII (1941), 211.

²⁰ Ethn. XLII (1932), 19.

²¹ NÉ. XXVII (1935), 62.

²² *Élő Dezső*: Sarród monográfiája. 84. Bp., 1934.

²³ Ethn. XLIII (1932), 19.

²⁴ K. 176/1943. (Hadnagy László).

²⁵ Kalmáncsa, K. 193/1943. (Vas János).

nincs különbség szegény és gazdag között.²⁶ Sarródon mindenki anyagi erejéhez mérten fizetett 5–30 liter bort a legényseregnek.²⁷ Itt és Baráton a gazda, iparos, zsellér és szolga fia között nincs különbség.²⁸ Gyirmóton és Gutoron a gazdag legény többet fizetett, a szegényebb kevesebbet.²⁹ Lébényben azonban azt jegyezték fel, hogy ez az avatás leginkább a gazdafjak körében otthonos.^{29a} Valószínűleg az lehetett a helyzet, hogy régebben, a jobbágyság idején még nem érvényesült annyira az elválasztódás, különösen nem a legények körében. Később azonban ez is szerepet játszik s az is, hogy a szegényebbeket munkájuk jobban elfoglalja és így elválasztja a gazdagabbaktól. Adataink elégtelenek, nem ismerjük azt sem, hogy mi volt a helyzet olyan falvakban, ahol bocskoros nemesek éltek együtt jobbágyokkal. Mi volt az idegenből bekerült legény helyzete. Az összeházasodásnál régi időre visszamenőleg ismerjük az elválasztódást, a fiatalok korábbi életében azonban nem.

Az avatás módja is gyakran arra mutat, hogy megállja a férfiasság próbáját. Hont megyében hat botcsapással szabadították fel a siheder fiúkat legényekké³⁰. Tárkányban is megsapták a legényt.³¹ Szerecsenyben amint kiment az ajtón, az ajtóban az első legény ráütött s azt mondta: »állj meg keményen a próbát, mert az életben keményebben kell küzdened«. Végigment a jelölt a legények sora között, kik rácsaptak a pálcával. Visszafelé az ajtóban az elsőlegény kijelentette, hogy mától kezdve legénynek számít.³² Parnón a birkózás után minden legény ráütött egyet a jelöltre, hogy engedelmes, béketűrő legyen az idősebbekkel szemben.³³ Rábacsanakon a falu közepén csapták meg.³⁴ Esztergályon az idősebb, felavatott legények egy kört csináltak s a felavatásra váró legényeket beállították a körbe s őket a körülálló legények megcsapták. A csapás után mindegyik öreglegény kezét fogott a csapással felavatott legénnyel.³⁵ Felsőgallán a legénybíró ráütött a vállára, azt jelentette ez, hogy most már az ő alattvalója, azaz a legények közé számít.³⁶ Gyulakeszin a legények nekiestek és kifoszták a gyereket belőle.³⁷ A szokásban nyomai érezhetők a régi lovaggáütés szertartásának, ahol az avató ütést azt jelentette, hogy ez legyen az utolsó, más ütést nem fogadhat el megtorlatlanul.

Gyakori módja az avatásnak az avatandó felemelése s alfelének odaütése. Nyugaton többfelé ismeretes a különböző alkalmakkor történő avatások alkalmával, valószínű, hogy onnan került el hozzánk a betelepült németsséggel. Erre mutat néhol a neve is. Eddigi adataink nagyobb része a Felföldről való, illetve a német betelepülőkhöz közeli területekről.³⁸ Pusztafaluban

²⁶ K. 18/1942. (Csizmadia Ernő).

²⁷ Élő, i. m. 84.

²⁸ K. 145/1943. (Veszprémi Ernő).

²⁹ K. 121/1943. (Klein Antal).

^{29a} K. 77/1943. (Hencz Géza).

³⁰ Honderú, 1847. I. 93.

³¹ K. 110/1943. (Felker Béla).

³² K. 119/1943. (Kauker István).

³³ EA. 901. (Vilinszky Béla).

³⁴ K. 121/1943. (Klein Antal).

³⁵ K. 160/1943. (Karácsony György).

³⁶ K. 109/1943. (Éles Tibor).

³⁷ K. 142/1943. (Török Tamás).

³⁸ V. ö. Hessische Blätter, 166.

a legények megfogják a suhancot és felszentelik mondván: »esztánd legény leszél, jöhetsz a legények közé mulatságokon, táncolni«. Ezután megfogták az avatandót s alfelét a mestergerendához verték.³⁹ Dercenben markos legények megfogták, felemelték s háromszor négyszer odacsapták alfelét a gerendához.⁴⁰ Kalocsavidékén a legidősebb és legmarkosabb két legény hasrafektette a sittyót a kecskelábú asztalon, kezét lábát jobbról balról megfogták, kiálltak vele az ivó közepére, nagy ívben meglóbálták s ülőkés felét erősen a mestergerendához ütötték. Ha az ütéseket szisszenés nélkül kiállta a sittyó, akkor legény a talpán és mindegyikkel kezét foghat, de ha eljajdította magát, akkor kiséprűzték az ivóból. Újra kellett jelentkeznie próbatételre. Kétszeri sittyóavatás azonban ritkán történt egy-egy fiúval, kiállotta mind-egyik az avatási tortúrát még akkor is, ha a csontja tört.⁴¹ Hidas- és Tornyosnémetiben feltusolták a fiút, 2–3 legény megragadta és a szabadban a házhíja alatt feltolták a gerendázig. Borzásújlakon is szokás volt a leöntés után a fölemelés.⁴² Fertőrákoson a poharazás után a keresztapák emelték fel magasba az avatandó legényt s közben a fülébe súgták, hogy most már nyíltan mehet a lányokhoz.⁴³ Kiskovácsvágáson valamelyik tánemu-ltság alkalmával »felemelik legénynek«. Barkán felemelik háromszor a padlásig, azután elengedik.⁴⁵ Kalászon a korcsmában ugyancsak felemelték.⁴⁶ Erdélyben a legények feldobták a fiúkat a levegőbe.⁴⁷ Galántán felemelték a legényt egy széken s háromszor megemelgették, háromszor kirántották alóla a széket s a keresztapa a legények közé lökte. Utána megitták a legénypoharat.⁴⁸ Ácson a felavatandó felállott egy alacsony zsámolyra, szemközt vele a keresztapja, aki ellátta az egész életre szóló tanácsokkal. Poharazás után a keresztapa gyengéden lelökte keresztfiát a zsámolyról s így szólt: »Leléptél a gyermekkorból s átléptél a legénysorba«. ⁴⁹ Más alkalmakkor is előforduló szokás, hogy az átlépést ilyen realisan való-sítják meg pl. az újesztendőbe való átlépésnél.

Vízhez kapcsolódó kereszteléssel, avatással elvétve találkozunk. Moson-szentmiklóson estefelé a legények elmentek a lányosházakhoz s a fiatal legényt beküldték az egyik házhoz vízért s ugyanakkor beszóltak, hogy vizesrabló van kinn. A gazda kijött, leöntötte a kannával, kintől pedig a legények öntötték le. Ha nem jajgatott, a következő napon történt meg az avatás. Ez tehát egyben bátorságpróba is volt.⁵⁰ Mosonmagyaróváron kivonultak a Dunára, ott a jelöltek a legények válláról beugrottak a vízbe. Ebben még inkább megnyilvánul a bátorságnak és ügyességnek próbája.⁵¹

Általánosan szerepel a borral való leöntés s ez már rendszeren az áldomás-ivással kapcsolatos, ezért azután már általában a korcsmában tartják. Lövőn a búcsút megelőző napok egyikén összejöttek a legények valamelyik korcs-

³⁹ NÉ. XXXI (1939), 157.

⁴⁰ Saját gyűjtés.

⁴¹ Gábor Lajos, Kalocsa-vidéki népművészet és népszokások. Kalocsa, 1937.

⁴² Nyr. XXXI. 350.

⁴³ K. 67/1943. (Bókon Imre Árpád).

⁴⁴ EA. 512 (Manga János).

⁴⁵ EA. 513. (Manga János).

⁴⁶ EA. 518. (Manga János).

⁴⁷ Diószegi Vilmos gyűjtése.

⁴⁸ K. 82/1943. (Malrovics János).

⁴⁹ K. 98/1943. (Sméja Miklós).

⁵⁰ K. 114/1943. (Hécz János).

⁵¹ K. 80/1943. (Kiszelka Ferenc)

mában s magukkal vitték a bekeresztelésre váró legényeket is. Itt egy öregebb legény a konyhából fődöt és tűzfogót hozott az ivóba, felállott az asztalra, a fődöt, fogót összeverte s így szólt: »Gyerekek vannak köztünk, be kell őket keresztelni.« Erre az eléje álló legényeket felszólította, hogy válasszon mind-egyik keresztapát. Ezután a keresztapák is, meg a többi legény is leöntözte jól borral a gyerekeket.⁵² Mosonszentmiklóson a régi legények az avatás napján délben megjelentek az újonc házánál, háromszor megverték az ajtót és bebocsátást kaptak. Az egész ház népe fogadta őket, megebédeltek, s utána a vendéglőbe mentek. Ott a legidősebb legény észrevétlenül felkapott egy liter bort és az újonc fejére öntötte. Aki ráöntötte, az lett a keresztapja.⁵³ Dunaszentpálon ivás után a keresztapák keresztfiaikat egy-egy üveg szódavízzel megkeresztelték.⁵⁴ Nyulon a legény megvett egy hordó sört, két öreg legény a karjába vette, a harmadik egy pohár sört öntött a fejére, ez lett a keresztapja.⁵⁵ Ravazdon két keresztapa volt, az egyik leöntötte borral, a másik letörölte.⁵⁶ Lakon és Nórápon az új legény keresztapát választ magának s akkor »megfogyják a kezit, leöntik borruó, valamit mondanak.«⁵⁷ Nicken a keresztapa és keresztfia jobb karját egymásba kulcsolta s az így kiürített első pohár bor egy részét a keresztapa a keresztfia arcába »bukja«. Utána összecsókolóztak.⁵⁸ Zsedényben a keresztapa szintén leköpte borral keresztfiát s ezt mondta: »Adja Isten, jó keresztapád lehessék. Utcában és csárdában segedelmed lehessék. Ha egy hajad szála tart is, az utolsó én húzhasam ki. Én utcáról járhasak, te kert alul járhasak a lányokhoz.«⁵⁹ Rábacsanakon keresztapjával egymásba karoltak ellenkező irányba fordulva, ittak a keresztapa az ital egy részével a szájából lespriccelte keresztfiát.^{59a} Gyulakeszin az öreglegény a suttyóval szembeült a korcsmában, a többi legény körülöttük, poharaztak, s egyszerre csak az öreglegény egy pofa borral szembeköpte a suttyót.⁶⁰

Balatonfelvidéken a bekáfolás egyszerű áldomásfizetéssel járt.⁶¹ Áporkán nyolc katonaviselt legény ivás közben koccintással legénnyé fogadta az ifjút.⁶² Sümegprágán az apa odaadta fiának a pincekulcsot és a vele koros társait meghívta mulatni.⁶³ Az avatandó rendszeren együtt iszik a kiválasztott keresztapával. Az áldomás költségeit pedig általában az avatandó fizeti. Kalászon az áldomásra költött pénzt bikapénznek nevezik.⁶⁴ Vas megyében általában a regölés befejezése után tartották a legénykeresztelést a korcsmában.⁶⁵ A sopronmegyei Újkéren csak azokat a házakat keresték fel a regölők, ahol leány vagy olyan serdült ifjú van, aki nincs »bekeresztelve«⁶⁶

⁵² Mohl Adolf, Lövvő története 190.

⁵³ K. 114/1943. (Hécz János).

⁵⁴ K. 92/1943. (Oross Oszkár).

⁵⁵ K. 90/1943. (Nagy Lajos).

⁵⁶ K. 165/1943. (Tárnoki László).

⁵⁷ NyF. XVII. 62.

⁵⁸ *Sebestyén Gyula*: Regősénekek. MNGy. IV. Budapest, 1902.

⁵⁹ *Sebestyén*: i. m.

^{59a} K. 121/1943. (Klein Antal).

⁶⁰ K. 142/1943. (Török Tamás).

⁶¹ NyF. XL. 62.

⁶² *Réső Sándor*: Magyarországi népszokások. 64. Pest, 1867.

⁶³ K. 153/1943. (Fülöpp Gyula).

⁶⁴ EA. 518. (Manga János).

⁶⁵ *Sebestyén*: i. m.

⁶⁶ *Sebestyén*: i. m.

Vámoscsaládon az avatandók bort hoztak az asztalra s belőle egy-egy pohárral kiki azt a korosabb legényt kínálta meg, akit fel akart szólítani arra, hogy fogadja el keresztfiának. Ekkor a kiválasztott keresztapa balkezét keresztfia vállára tette s azt mondta: »Szerbusz, keresztfiam, legény vagy«⁶⁷ Garamvölgyében, amikor a fiú kijárta az iskolát, öt-tíz öregebb legényt felkért keresztapának, ezeknek egy-egy itce bort kellett fizetnie. Poharazás közben így szolt a keresztapa: »Eddig tartottalak jó barátomnak, most már tartlak jó keresztfiának. Úton vagy útfélen, ha valaki megsért előttem, majd elbánok vele.«⁶⁸ Sarródon az léphetett legénysorba, aki a »társopoharat« megvette: a belépő öt-tíz liter bort fizetett a legényseregnek. A társopoharat vevők az öreglegények közül keresztapát választottak, akit az időtől fogva nagyobb tiszteletben tartottak.⁶⁹ Lébényben egy sajtárban kb. tíz liter bort tettek az asztalra a korcsmában s a legény kiválasztott két keresztapát a jelenlevő legények közül, azután sorban ivott a jelenlevőkkel.⁷⁰ Bényben a belépő suhancár megváltotta a »pimbort«, ez állott egy liter pálinkából a legények számára és két rövid szivarból a legénybíró számára. Kellott választania körösztapát is, aki a céhbe való felvételekor a »körösztfijáé« legalább félliter pálinkát fizetett.⁷¹ Abaújszínán is keresztapát választott a jelölt és bort fizetett.⁷² Menyhén a felavatandó legény kezét fogott a két kiválasztott keresztapával, koccintottak és megitták az áldomást. A keresztapa odalépett hozzá és azt mondta: »Isten éltessen keresztfiam«, mire a felcihelendő, miközben kezét fogtak, azt válaszolta: »Isten éltessen keresztapám!« Az áldomást rendszeren a korcsmában itták.⁷³ Kálmáncsán a korcsmát feldíszítették, szürkület után érkezett a jelölt öreglegény barátjával, bort rendelt s a keresztapjával kezdve minden legénnyel koccintott, utána kezét fogott.⁷⁴ Fertőrákoson hét-nyolc keresztapát hívott a legény s mindegyikkel fenéig ürítette poharát.⁷⁵ Abdán, aki legelőször megitta a pohár borát, az lett a keresztapa s maga mellé ültette.⁷⁶ A beregmegyei Dereczenben az avatandó egy liter pálinkát és szivart fizetett a legényeknek, az öreglegény markába csapott s azt mondta: »jónapot öregapám.«⁷⁷ Kalocsavidéken megvendégelte a falu összes legényét.⁷⁸ Hontmegyében a legények hamvazószerdán tartották az ú. n. böngötetést, a legénykéek megcsapása után beástak a földbe egy pintes üveg bort, s az elmúlt évben beásottat elővették és megitták.⁷⁹ Tárkányban a jelölt a korcsmában egy fertály bort s fejenként 2 szivart fizetett.⁸⁰ Parnón a legény szülei házánál itták meg az áldomást. — A régi kézművesek versennyel szereztek

⁶⁷ *Sebestyén*: i. m.

⁶⁸ Társadalomtudomány, XXI, 297.

⁶⁹ *Élő*: i. m. 84.

⁷⁰ K. 77/1943. (Hencz János).

⁷¹ NÉ. XIV (1913), 49; Esztergom m. monogr. 80.

⁷² EA. 1615. (Hámori Vince).

⁷³ Ethn. LII (1941), 211.

⁷⁴ K. 193/1943. (Vas János).

⁷⁵ K. 167/1943. (Véber Lajos).

⁷⁶ K. 186/1943. (Reider József).

⁷⁷ Saját gyűjtés.

⁷⁸ *Gábor*: i. m. 23.

⁷⁹ Honderű, 1847, 1, 93.

⁸⁰ K. 110/1943. (Felker Béla).

meg a dékánmesterséget, azaz az első legényi címet : az áldomást a céhmesterek fizették a győztesnek. A céhéletben »társpohárnak« nevezték az avatást, a felavatott legény vagy mester adta társainak, a tudománypohárral együtt. A halászcéhben »halászkeresztelő« volt az avatási áldomás neve. Akkor tartották, amikor az apród először vett részt valami nagy fogásban. Az áldomást a mester adta az apródnak. Keresztelőnek nevezték a tőzsérvatást is ; a felavatott azonban nem italt, hanem pénzt adott a céh tagjainak, s ezek abból csapták az áldomást. Ugyanilyen avatással találkozunk a selmechányai bányászfukszok avatási áldomásánál is.⁸¹

Nyúlón a legénybíró határozata alapján a kitűzött napon megkezdték a felavatási szertartást. Templom után hazamentek, s apjukkal megnézték az egész gazdaságot, felbecsültek mindent, mert eszerint lesz a fizetség a délutáni verbunkon is. Ezután az apa a kinti vagy nehéz földmunkától félrevonult, s mindent a fiára hagyott. Ebéden felkészítették a legényt utójára s pénzzel ellátva útjára bocsátották. Litánia után gyülekeztek az avatandók tollbokrétás vagy virágdíszes kalappal, ezeket a díszeket arájuktól kapták. A lányok is díszesen felöltöztek. A termet virágfüzerekkel, láncokkal díszítették. U-alakban rakták össze az asztalt s a végén a középen foglalt helyet a legénybíró pódiuma, erre különböző képeket aggattak. Az ülés zárt jellegű volt, más nem mehetett be. Mindenki leült, a legénybíró méltatta az avatás utáni komoly időt, a jegyző »fiskális« méltatta a legénysort. Rendesen egy fiú is felállott s megköszönte az útravalót, s kijelentette, hogy készek a fogadalmat letenni. Felállott az olvasó — kezében az írással — s az egész gyülekezet, s elmondták a szöveget az olvasó után : »Fogadjuk mi mindnyájan a jelenlevő gyülekezettel együtt s elhanyagoljuk fiúi dolgunkat s mind erős férfiak igyekeznünk jó hazafiak és családapák lenni. A falu törvényeit tiszteletben tartjuk, a szülénkhöz ragaszkodóak s tiszteltetők leszünk«. Kezüket összefogták a szomszédokkal, s felemelték vállmagasságba. A fogadalmatétel után tíz percig csendben ültek. Az új bíró megválasztása után evés következett, minden fogásnál verset mondtak, majd táncoltak.⁸² Erősen érezhető rajta az egyházi hatás is. Még jobban érezhető a külső szervező, főleg azonban a céhélet hatása a somorjai legényavatás szertartásában. Ha valamelyik ifjú a legények közé akart állni, két legény elment a szüleihez és megkérte, hogy engedjék meg a fiúknak a legénység közé való belépését. A legényavatás előtti este (vasárnap) bál kezdődött, mely reggelig tartott. Előzőleg minden keresztfiúnak kötelessége volt a bál alatt, mégpedig éjjel előtt, keresztanyát és keresztapát keresni vagy felkérni. A legénység közé való belépés hat liter borba került. A legényavatás hétfőn délelőtt kezdődött, amikor összegyülekeztek erre az időre a vendégek és legények. Valamikor megjelent a városbíróval a magisztrátus is. A teremben a cigánymuzsikuskok előtt egy hosszú asztalnál foglaltak helyet az öregek, mellettük derékszögben elhelyezett asztalnál állott a legénybíró, ez volt az ő asztala. Az asztalok előtt szabad tér volt, ahol a közönség állt. A tér közepén egy pad, e fölött lógott a koronaformájú aratókoszorú, mely az előző évi aratás befejezésekor készült. A keresztanyák és az avatandó legények a közönség soraiban voltak. Azután a táncmester felszólítására mellé állott az első felavatandó legény a keresztapával, s így sorban ahány felavatandó volt, mindegyik a keresztapjával.

⁸¹ Szendrey Ákos, A magyar áldomás. Ethn. LIII (1942), 128.

⁸² K. 90/1943. (Nagy Lajos).

A legényövet most felcsatolták a felavatandó derekára. Mikor már mindenki a helyén volt, a bormester egy klarinétos cigány kísérete mellett, aki a Rákóczi-indulót fújta, behozta a csikónak nevezett hatalmas borosüveget. Vele jött az egyik keresztapa, aki három borosüveget hozott és egy kis borospalackot. Ezeket letette a legénybíró asztalára. A bormester a csikóból megtöltötte a palackot s azután a palackból a három poharat. Utána a Rákóczi-induló hangjai mellett felléptek az ott előkészített padra. A bírótól mindegyik egy szalaggal átkötött borospoharat kapott a kezébe. A táncmester három köszöntőt mondott, elsőt a városra, másodikat az ifjúságra, harmadikat a közönségre. Minden köszöntő után kiitták a pohár bort, s a bormester újra töltött. Ezzel megtörtént a keresztelés. Utána leugráltak a padról, s a Rákóczi-induló hangja mellett minden felavatott a keresztapjával a bíró asztala mögé állott. A táncmester most a következő legénnyel újra megismételte az előbbi keresztelő jelenetet. Ez addig tartott, míg volt felavatandó. Mikor minden legényt felavattak a legényöfövel, akkor a táncmester sorba állította a keresztanyákat, hozzájuk csatlakozott egy leány sugárnak. A táncmester összefogódzott a keresztanyával és még két lánnyal és táncot lejtett. Azután megállott és segítséget kért. A bíró erre azt mondta — miközben az első felavatott legény a keresztapjával hozzájuk csatlakozott — : »Tessék eljární!« Erre a táncmester tréfával felelt : »Köszönöm, nem járhatom el, mert le kell hengerelnem az Öreg-Dunát.« Utána nyomban következett a tánc, melyet láncban összefogódzva jártak körben egy darabig, azután egy legény és egy leány kaput csinált, s ezen az egész láncsor átbújt. Utána mindegyik a maga párjával körültáncolt a teremben, majd valamennyien rövid csárdást jártak. Ez a jelenet megismétlődött minden felavatott legénnyel. Ezzel befejeződött az avatás. Utána tánc volt estélig. Gyertyagyújtáskor felsorakozott a legénység, s a hadnagyok és a bíró vezetésével cigányzene kíséretében elmentek a bíróházához legénytorra. Itt a keresztanyák is megjelentek.⁸⁸

Sajátságos szokás alakult ki a szatmármegyei Kispaládon. Lajtha László feljegyzése szerint a hagyomány úgy tartja, hogy a szokást Lengyel Pali nevű ember hagyta itt, aki Lengyelországból menekült az 50-es években. Mások szerint megvolt azelőtt is, csak ő újíttotta fel. Pünkösöd első napján kivonultak a legények, házasemberek, nagy marhakongót rázva a méneshez. Kinn tüzet raktak, körülülték, s *megrakták* (megválasztották) a hivatalnokokat : egy szolgabíró, két orvost, csendbiztost és négy pandúrt. Újonc nem választhatott, csak aki már volt a tavalyi tűznél. A fiatalokat felállították egy sorba meztelenül s az orvos a tűz mellől vizitálta őket ; parancsára a tűz körül kellett járniok. Azután a két orvos fölkelt, hol sorbaállította, hol megindította a legényeket és közben »megcsónározta« (csalánnal megcsapdosta) őket, a segéd meg erre a tűzön megmelegített pipafödéllel megsütötte a tomporukat, hogy rajtuk legyen a bélyeg. Aki megszökött, azt a csendbiztos a pandurokkal visszahozatta és megcsapatta. Meztelenül lefektették a gyepe és vesszővel ötöt-hatot vertek rájuk. Ez volt a sorozás és utána az újoncok átugrották a tüzet. Ezután felöltöztek s a fiatalok bementek a faluba virágért, s koszorút, bokrétát kötöttek embernek, állatnak egyaránt. A bokrétát a kalap bal oldalára kötötték, hogy lehúzta azt féloldalra. Reggelig tartott kinn az áldomás, akkor indultak be a faluba. Feldíszítették a lovakat, meg az ökröket. A fiatalok lovon mentek, s a menetben ment a lovas és ökrös szekér is szépen fel-

⁸⁸ Ethn. XLIII (1932), 19.

díszítve. Nótával többször végigjárták a falut. Amelyik gazda nem ment ki, ökre szarvát kinn a gulyán telerakták tövissel.⁸⁴

Kéthelyen tréfás mulatsággá vált a legényfelavatás, amelynek azonban megtalálható a párhuzama nyugaton a németiség körében.⁸⁵ Hogy hogyan és miként történik a felavatás, a legényke csak akkor tudta meg, amikor a szokásos szertartásokon már ő is túlesett; mert akit legénnyé ütöttek, szótartónak kellett lennie és semmit sem volt szabad a vele történetekből elárulnia. Akit a legénység kebelébe föl akart venni, azt egyik legényismerőse által elhívták. Az illető mit sem sejtve, megjelent. Akkor a legények legidősebbike, ú. n. mestere, összeszedte az egybegyűlt legénység kalapjait, nem hagyván ki a felavatandóét sem, kivitte a konyhába, mint ő mondta, megbabonázní. A legényjelölt kalapját szénnel erősen bekente, visszavitte valamennyit a szobába és felszólította a legényeket, hogy kiki válassza ki kalapját és dörzsölje be vele saját arcát. A mester szavainak mindegyik engedelmeskedik s nyomban nagy nevetés támadt. Mikor már mindnyájan kifáradtak a nagy nevetésben, odaállott a mester a felavatandó elé és így szólította meg: »Öcsém, ördög vagy.« Az illető természetesen szabadkozott, de végre is, mikor tükröt adtak a kezébe s látta, hogy az arca csupa korom, kénytelen volt meggyőződni, hogy hasonlít az ördöghöz. A kormot mindaddig nem volt szabad letörölnie az arcáról, míg meg nem ígérte, hogy bizonyos mennyiségű bort fizet. Ez az ú. n. ördögváltság, melyet farsang első napján fogyasztott el a legénység.⁸⁶

A felavatott legény a legénység teljes jogú tagja lett. Kálmáncsán a kézfogas után következett a legényoktatás.⁸⁷ Felsőgallán az avatáson felolvasták, hogy mihez kell a legénynek tartania magát.⁸⁸ A Kalocsa-vidékiek szerint: »akkor járhat a «szállásba», furkósbottal a kezében éjjel kóborolhat, végigmehet dalolva a falun, járhat a lányokhoz, résztvehet a korcsmai táncmultságokon, beleszólhat a legénység közös ügyeibe, szabad verekednie más falubeli legénnyel, mehet fonóházhoz.⁸⁹ Nógrádmegyében a keresztapa jelentette ki az avatáson, hogy az ő druszája mától legényszámba megy, nem szabad tehát a szájából kiverni a pipát, sem pedig megriasztani, ha esténként bekopogtat valamelyik lányosház ablakán.⁹⁰ Pusztafaluban az avatás után jelentik ki: »Esztánd legény leszel, jöhetsz a legények közé multságokon, táncokon.«⁹¹ Szerecsenyen a verés után jelentette ki az első legény, hogy mától kezdve legénynek számít.⁹² Parnón a legénybíró ráütött a vállára, hogy most már alattvalója.⁹³ Lövön az öreglegény tréfás beszédben oktatta ki a bekeresztelteteket, hogyan kell viselkedniök az immár elnyert legénysorban.⁹⁴ Parnón a legénybíró ráadta a legénymellényt és kalapdísz.⁹⁵ A borsodi matyóknál is a legény 17 éves korig még nem legény, hanem suhanc s mint ilyen gyolcsruhát, lajbit, nyakkendőt s a kalap-

⁸⁴ Ethn. XLVI (1935), 143.

⁸⁵ *Békefi*: Kéthely és környékének néprajza. 47. Budapest, 1884.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ K. 193/1943. (Vas János).

⁸⁸ K. 109/1943. (Éles Tibor).

⁸⁹ *Gábor*: i. m. 23.

⁹⁰ Nógrád m. monográfiája. 155.

⁹¹ NÉ. XXXI (1939), 157.

⁹² K. 119/1943 (Kauker István).

⁹³ EA. 901. (Vilinszky Béla).

⁹⁴ *Mohl*, i. m. 190.

⁹⁵ EA. 901. (Vilinszky Béla).

jánál bokkrétát nem viselhet ünnepen, mert különben mind a legények, mind suhanc pajtásai részéről könnyen gúnyolódásnak tenné ki magát.⁹⁶ Garamvölgyében a keresztapa mondotta avatás után: »Eddig tartottalak jó barátomnak, most már tartlak jó keresztfiamnak. Úton vagy útfélen, ha valaki megsért előttem, majd elbánok vele.«⁹⁷ Természetesen az egyházilag szabályozott társulatok szigorúbb rendelkezéseket is belevettek rendelkezéseikbe, így a hátfalusi legénytársulat szabályzataiban »elrendeli a rendszabály, hogy az elavult szokások, mik a jobb időszellemmel ellenkeznek, vagy éppen kicsapongásokkal vagynak összekötve s feslettségekre adnak alkalmat, ú. m. karácsonyban a' Heródes játék, husvétban a' feresztés' s tikmonyázás (mangyolázás) 's ezekhez hasonlók mindenütt komolyan tiltassanak meg«. Továbbiakban megállapítja a büntetéseket a különböző kihágásokra.⁹⁸

Menyhén az áldomás után következett a szólótánc, amikor csak a felciheltek és a keresztapák táncoltak egy csárdást.⁹⁹

Menyhén, Ácson ettől az időtől magázták egymást a keresztapa és a legény.¹⁰⁰

Dercenben az avatás után két csoportba oszolva elmentek tojást szedni. Négyen mentek egy csoportban, a becsapókból választottak egyet-egyet, a többi pedig az öregebbekből telt ki. Az ajtón kopogtattak, vagy az ablak alá mentek. Az öregebbek közül egyik a kosarat vitte, ebbe szedték a tojásokat. A fiatal csak ment velük. Beköszöntöttek a házba: »Ma van husvét napja, jól tudják a lányok, mi kell kosaramba. Adjátok ki a pár hímet cifra kosaramba. Kicsiny az eszterha, nem férünk alatta, olyan havak estek, mint egy porció széna«. Amikor összegyűjtötték a tojást, bevitték a korcsmába, a többi addig ott maradt. A tojásokat elosztották, kinek mennyi jutott. A nyers tojást elhasználták az öregebbek rántottának, a hímet megosztották.¹⁰¹

Lébényben az avatás után egy lányos háznál evett vacsorát a legény.¹⁰² Abdán, Garamvölgyében a keresztapa vitte el a legényt a lányokhoz.¹⁰³ Garamsallón is a vacsora után a keresztapa vezette el a legényt a lányokhoz.¹⁰⁴ Kapuváron a keresztapa elkísérte és átadta a kiválasztott lánynak¹⁰⁵ Csornán a keresztapa mutatta be a lányoknak.¹⁰⁶

Kálmánésán az új legény a következő mulatságon az első legény, ő fogadja a bandát.¹⁰⁷

A szokás a megfelelő gazdasági-társadalmi helyzet alapján alakult ki idők folyamán, még a mult század végén alapjában virágjában élt a legtöbb helyen s attól kezdve fokozatosan kezdett hanyatlani. Öregebb adatközlőink szerint is a fiatalabbak már kezdték szégyelni, és inkább egyszerű beállással, kocsmái ivással alakult. A falu legénysége egy részének munkára eljárása

⁹⁶ Ethn. VII (1896), 82.

⁹⁷ Társadalomtudomány. XXI, 297.

⁹⁸ *Kolumbán*: Hétfalusi csángók a multban és jelenben. 40. Brassó, 1903.

⁹⁹ Ethn. LII (1941), 211.

¹⁰⁰ K. 98/1943. (Sméja Miklós).

¹⁰¹ Saját gyűjtés.

¹⁰² K. 77/1943. (Hencz Géza).

¹⁰³ K. 186/1943. (Reider József) és Társadalomtudomány 21, 297.

¹⁰⁴ EA. 515. (Manga János).

¹⁰⁵ K. 151/1943. (Étlinger József), K. 88/1943. (Molnár Imre).

¹⁰⁶ K. 174/1943. (Freier József).

¹⁰⁷ K. 193/1943. (Vas János).

azután már szinte a legényközösséget is felbontotta s csak kisebb bandák, pajtások tartottak össze. Ezt erősítette az osztályok élesebb szétválása is.

A Népművészeti Intézet kezdeményezésére az ország több helyén tartottak avatást 1951-ben a május elsejei ünnepség keretében. A jelentések ből¹⁰⁸ lesűrődő eredmény az, hogy lényegesen mások azok a társadalmi-gazdasági körülmények, amelyek annak idején az avatás szokásait kialakították és fenntartották. A régi hagyományon alapuló szokás csak úgy tartható fenn és fejleszthető tovább, ha új tartalommal telítődik meg az új gazdasági-társadalmi körülményeknek megfelelően. Ezen az alapon kell kialakítani a felvételt, az avatás próbáját is. Ez lehet, amint egyik megfigyelő megjegyezte: a ház belső és külső tisztántartása, a gazdasági udvar, szerszámok rendbentartása, az állatok gondozása, virágos kert gondozása, a különböző alkalmakon való pontos megjelenés és fegyelmezetttség, különösképpen a közösségi munkában való aktív részvétel. Ez serkentőleg hat a munkára, versenyt ébreszt. Ezzel azután természetszerűleg fejlődik az ifjúság megbecsülése: megbecsülik a munkáját. Az avatás így nevelési tényezővé válik, a fiatalság komoly, öntudatos belenevelése a közösségbe. Természetesen ehhez feltétlenül szükséges, hogy alapos előkészítés alapján történjék az avatás, mert különben, mint sok jelentés megjegyzi, elsiklik az értelme, az ünnepi műsor egyik előadása lesz, játék, amit nem értenek meg, s ezért nem vesznek komolyan. Ez kiolvasható az ünnepséggel kapcsolatban rendezett közvéleménykutatásból is. Ha azonban megfelelő az előkészítés, még olyan helyen is, ahol nincs vagy elfelejtődött a hagyományos gyökere, jelentőséget nyer s alapja lehet új, fejlődőképes szokáshagyomány kivirágzásának.

Szendrey Ákos

ОБЫЧАЙ ПРАЗДНОВАНИЯ ВОЗМУЖАЛОСТИ У ЛИЦ МУЖСКОГО ПОЛА

В крестьянском быту имеется особое подразделение по возрасту, последствием чего установилась некоторая церемония при переходе лица из одного возраста в другой. Особенно важным актом у лиц мужского пола считался переход с детского возраста в юношейский, когда крестьянский мальчик становился парнем. Прежде всего мальчику нужно было доказать, что он уже достаточно силен, ловок и может исполнять работу парня. Обыкновенно такая проба силы и ловкости происходила в порядке какой-либо хозяйственной работы, требующей особенной силы и ловкости.

Дата такой пробы и празднования часто совпадала с каким-нибудь праздником. Среди способов пробы часто встречаются — качание на руках, обливание испытываемого водой или вином. Но чаще всего это был простослучай к тому, чтобы погулять, причем испытываемый платил угощение. В некоторых местах это была просто игра, или случай к развлечению. В других местах такое произведение в парни выражалось церемонией, характерной тем, что она содержала черты старой цеховой жизни. Эта церемония происходила в особых для того одеждах и среди особой обстановки. Принятый в среду парней, мальчик становился полноправным членом этой среды.

Обыкновенно такая церемония кончалась гулянием, на котором во многих случаях принимали участие и девушки. Признавали право ухаживания за девушками и право принимать участие в танце.

Этот обычай создавался на почве экономическо-общественного положения и еще в конце прошлого столетия процветал, но потом стал постепенно выходить из жизни. Деревенские парни стали наниматься на работу, и это прекратило тесное общение парней, так что только маленькие группы подростков-приятелей сохранили тесную связь между собою.

¹⁰⁸ L. Népművészeti Intézet irattára.

В 1951 году, по почину Этнографического института, во многих местах страны были устроены такие празднества возмужалости мальчиков и приурочены к праздникам 1-го мая. По полученным с различных местностей сведениям был сделан следующий вывод: теперь экономическо-общественные условия существенно отличаются от тех, которые в свое время создали этот обычай и сохраняли его. Этот обычай, созданный на древних традициях, можно сохранить и развить дальше только, если его наполнить другим содержанием соответствующим новым экономическим общественным условиям. На такой основе может быть создан прием и проба возмужалости. Таким образом этот обычай может стать важным фактором в деле воспитания глубокой сознательности и коллективизации молодежи.

JÜNGLINGSWEIHE

Die Gliederung der Bauerngesellschaft nach Alter brachte es mit sich, dass der Übertritt aus der einen Altersklasse in die andere mit gewissen Weiheriten verbunden war. Besonders bedeutungsvoll war das bei dem Übertritt aus dem Knabenalter in die Gemeinschaft der Jünglinge. Vorerst musste der zu Weihende bezeugen, dass er im Besitz entsprechender Kraft, Geschicklichkeit sei, um die auf ihn erwartende Arbeit der Jünglinge verrichten zu können. Zur Erbringung dieser Tüchtigkeitsbeweise waren im allgemeinen die Verrichtung einer besondere Kraftanwendung erheischenden landwirtschaftlichen Arbeit vorgeschrieben.

Der Zeitpunkt der Weihe ist im allgemeinen irgend ein Festtag des Jahres. In der Art der Weihe kommt es zur Geltung, dass der zu Weihende die Männlichkeitsprobe bestehe. In den Weihearten kommt oft das In-die-Höhe-Heben, das Überschütten mit Wasser oder mit Wein vor. Oft wurde es aber bloss zur einfachen Unterhaltungs-Gelegenheit, bei der der Jüngling die Zeche zu zahlen hatte. Hie und da wurde es zum schlichten Spiel, zur Gelegenheit der Zerstreung. An einigen Orten bildeten sich, als Reste des einstigen Zunftlebens, ganz charakteristische Weiheriten, mit zu dieser Gelegenheit benützten Geräten und Kleidung aus.

Der Geweihte wurde vollgültiges Mitglied der Jünglingsgemeinschaft.

Die Weihe endete meistens eine Unterhaltung, an der oft auch die Mädchen teilnahmen. Dadurch wurde gleichzeitig die zweite Tatsache der Vollberechtigung bezeugt, dass der Jüngling das Recht zu den Mädchen zu gehen erwarb, und dass er sich am Tanz beteiligen darf.

Der Brauch bildete sich im Laufe der Zeit auf Grund der entsprechenden Wirtschafts-Gesellschaftslage, er war noch am Ende des vorigen Jahrhunderts in voller Blüte, sank aber seit damals zusehends von Stufe zu Stufe herab. Ein Teil der Dorfjugend, der zu Arbeiter wurde, löste die Jünglingsgemeinschaft auf, und nur kleinere Banden, Kameradschaften blieben beisammen.

Auf Initiative des Volkskunst-Institutes wurden im Jahre 1951 im Rahmen der 1. Mai-Feste an mehreren Orten des Landes Jünglingsweihen abgehalten. Die eingelaufenen Berichten darüber bezeugen, dass die heutigen gesellschaft-wirtschaftlichen Umstände wesentlich andere sind, als jene, die einst den Brauch herausgebildet und aufrechterhalten hatten. Der auf alter Überlieferung beruhende Brauch kann nur im dem Fall auch weiterhin erhalten und entwickelt werden, wenn er den neuen wirtschaftlich-sozialen Verhältnissen entsprechend mit neuem Geist beseelt wird. Auf dieser Grundlage kann die Probe der Jünglingsweihe, der Aufnahme-Ritus gestaltet werden. Auf diese Art wird die Weihe zum Erziehungsfaktor, zum ernstesten, selbstbewussten Hinienerziehen der Jugend in die Gemeinschaft.

ADATKÖZLÉSEK

Adatok a komádi tanyák történetéhez és a tanyai lakosság életmódjának mai átalakulásához

A Magyar Tudományos Akadémia 1951. december havában tartott szakülésén Erdei Ferenc »A tanyarendszer kérdései a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban« c. előadásában négy problémát vetett fel.¹

1. Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének fontos politikai és gazdasági feltételein : a szocialista gyáripar, az állami gépállomások hálózatának kiépítésén, példamutató állami gazdaságok megszervezésén, termelőszövetkezeti mozgalom megindításán, valamint a dolgozó parasztság szívós, türelmes meggyőzésén túl felmerül mezőgazdaságunk egyik különleges települési formájának, a tanyarendszer megoldásának kérdése. A fenti feltételek szükségesek ahhoz, hogy mezőgazdaságunk szocialista átszervezése meginduljon, továbbfejlődjék és a fejlődés alapján a szétszórt egyéni parasztgazdaságok társas nagyüzemi szövetkezeti gazdaságokba való egyesülése létrejöjjön.

Ezt a fejlődési folyamatot helyi lehetőségek : falvaink nagysága, régi nagybirtokok majorjai, tanyarendszerű települések, vagyis különböző települési és gazdasági viszonyok elősegítik vagy hátráltatják. Az említett befolyásoló tényezők közül legbonyolultabb helyi viszonyokat jelent a tanyarendszer, mivel a tanyai település politikai, társadalmi és kulturális elmaradottságot, gazdaságilag pedig az egyéni parcellagazdálkodás legélesebb formáját jelenti², mely nehezíti, hátráltatja a mezőgazdaság szocialista fejlődését s ez az elmaradottság jellemzi a településhelytől elszakadt, távoli területekre teljes egészében kitelepült tanyai lakosságot, illetve az ahhoz kapcsolódó termelőhely, gazdasági telep lakóját. Viszont a települési helyen való együttlakás és a távoli föld megművelése olyan üzemszervezési forma, amely közös vonást árul el az egyéni gazdálkodás alapján álló tanyarendszer és a szocialista üzemszervezés között. Természetesen nagy a különbség a kapitalista világ szülte tanyarendszer és a szocialista mezőgazdaság üzemszervezése között. Mindkettő közös ugyan abban, hogy a távoli földek megművelését oldotta meg, és ez a közös vonás nyújtott lehetőséget újabban a szovjet kolhozok jobb munkaszervezésének biztosítására az állandó jellegű nyári szállások megszervezésével és építésével.

2. A mi tanyarendszerünknek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos problémáit teljes egészében a tanyarendszer kifejlődésének történeti áttekintése tárja fel.³ Történeti szemlélet szerint tanyás településeink

¹ A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán 1951. december 13-án tartott előadás. Akadémiai Értesítő LIX (1952).

² Parcellagazdálkodás mezőgazdasági vonatkozásairól részletesen dr. Hantos László: A mezőgazdasági ingatlanok elaprózódása. Bp., 1944. c. dolgozata tájékoztató.

³ Tanyatelepüléseink kutatását összefoglalta Barabás Jenő: Tanyás települések kutatás címen megjelent dolgozata. Acta Ethnographica I, (1950), 139—59.

kezdeti korszaka a túlnyomórészt állattenyésztő gazdálkodás időszakára esik, amelyet a múlt század közepétől — a földművelés kiterjedésével — a kifejlődött tanyák sűrűbb hálózata, a tanyák üzemgazdasági és települési jellegének átalakulása vált fel.

A XIX. század elei tanyai lakosság túlnyomó részét a nagygazdák cselédei alkották, később a cselédet tartani nem tudó kisebb gazdák maguk költöztek ki. A XIX. század második felében, a XX. század elején távolabbi területek megművelésére egyre többen költöztek ki olyanok, akik véglegesen megváltak belterületi lakásuktól, s így keletkeztek a távoli szóróványtelepülések, a mai tanyák nagyobbik fele. Ezt az alapvető jellemvonást tükrözik a felszabadulás után a földreform (1945) nyomán kialakult tanyák is.

3. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a tanyarendszer megoldásának problémája két kérdést vet fel: egyik a lakóhely, másik a gazdasági telep, termelési üzem, az egyéni gazdasági telep kérdése.

A fejlődés perspektívájában felmerült, hogy a meglévő városok és községek elegendők-e a tanyai lakosság befogadására, vagy esetleg szükség van-e új községek létesítésére? Eddigi gyakorlat szerint a lakosság inkább a meglévő települések fejlesztését, mint új települések létesítését kívánja.⁴ A tanyai lakosság városokba, falvakba való beköltözését vajjon elbírja-e a meglévő település? Igen, mert a beköltöző tanyai lakosság jelentékeny részének a településhelyeken háza van, vagy amennyiben nincs, házhelyet kap, ahová tanyáját lakóhelyként betelepítheti. Határban maradt tanyák fekvésük és állapotuk szerint a társas nagyüzemi gazdaság ideiglenes gazdasági telepei, sertésfenyvesztő, borjúnevelő, baromfityényszató, brigádszállás, mezei szállás stb. — lesznek vagy lebontásra kerülnek.

4. És végül a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a tanyarendszerrel kapcsolatban külön problémája a termelőszövetkezeti városok építésének a kérdése.

Ezek azok a szempontok, amelyek az 1951. december havában tartott Akadémiai Nagyhéten szöbakerültek és amelyek a néprajzi módszerrel folytatott tanyakutatást új szemponttal gazdagítják. A tanyakérdéssel kapcsolatos régebbi kutatások — apró, praktikus szempontokon kívül — két kérdés körül mozogtak. Igyekeztek megfogalmazni a tanya fogalmát és megjelenési formáját. Györfly István megfogalmazásában: »A tanya vagy régebbi nevén szállási alatt a Magyar-Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, amelyek ma a mezőgazdasági munkák s általában a gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábasjóság teletetőhelyei voltak.«⁵ A tanya fogalma Györfly István fogalmazásában tisztázódott. A tanya megjelenési formáját viszont Erdei Ferenc összefoglaló munkája magyarázta meg.⁶ De mivel a tanya nem önálló településforma, hanem a hozzátartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye, nem is vizsgálható attól függetlenül.⁷

Tanyarendszerünk kifejlődése és mai átalakulása csak történeti áttekin-téssel érthető meg. Éppen ezért a tanya, mint határbeli magányos település

⁴ Jelenleg mindössze 120, a jövőben 150 az előirányzott, fejlesztésre kijelölt új községi központ. *Erdei*: i. m.

⁵ *Györfly István*: Magyar tanya, Földrajzi Közlemények XLV (1937), 70.

⁶ *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák. Bp., é. n.

⁷ A monografikus jellegű feldolgozások: Nyíregyháza, Karcag, Debrecen, Makó, Szeged, Szarvas, Kiskúnhalas, Kecskemét, Nagykőrös, és a Jászság kutatásában ezt a kettős szempontot egybekapcsolva kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesítették.

keletkezése és fejlődése tisztázásához elsősorban a település körülményeinek, a település határa történeti képeinek a rekonstruálására van szükség. Dolgozatomban ezt kísérlem meg nem nagy történeti múltú, természeti adottságoknál fogva későn tanyásodott bihari tájegységben, az egykori Kissárréten.

Bihar a kevésbé tanyásodott tájak közé sorolható. Területén három tanyásterületet különböztethetünk meg: Hosszúpályi-Monostorpályi, a bérestanyák, Komádi a szabályosan fejlődött paraszt tanyák és Okány az elkésettanyák típusait képviselte.

A három tanyatípus közül legjellegzetesebb a komádi tanyák fejlődése.

Komádi (Bihar m., biharkeresztesi járás) a vizek, rétek közé települt, elpusztult középkori falvak (Iráz, Kót, Ós, Hat, Megyer) romjain épült kismemes, jobbágyközség volt az újkor elején.⁸ A két társadalmi réteg külön településmag körül tömörülve, sokáig külön életet élt. A jobbágyok lakta Kiskomádi a mai község helyén települt, míg a nemesek elpusztult Nagykomádija a mai Faluszigetdűlő területén lehetett.⁹ — (Lásd az I. sz. térképet.) A külön életet élő településről nem sokat tudunk, de valószínű, hogy a XVI. század végével az erdélyi fejedelem birtokába kerülhetett ez a terület is, mivel Bocskai győztes hajdú vitézei közül egy csapatot Komádi területén telepített le. Így Kiskomádi is részesült az újkor első, igazi telepítési akciójában Komádival együtt 20 bihari helységben (Szalonta, Ürögd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Vekerd, Sas, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berettyóújfalu, Sáránd, Tépe) települtek hajdúk, mint kiváltságos népelem.¹⁰ A törzslakosság és a megtelepült katonaelemek között nem lehetett valami nagy megértés, mert a folytonos exekúció miatt az erdélyi fejedelemnek Nádas András kapitányt, Vasass András, Gyökeres Mihály, Nagy István hajdú vitézeket több társukkal együtt meg kellett erősítenie korábban nyert adományukban.¹¹ A törzslakosság gyűjtögető, halászó, vadászó életmód mellett nagyarányú állattenyésztéssel (sertés, juh, szarvasmarha) foglalkozott.¹² Határunk gazdag volt. Erre hivatkozik az erdélyi fejedelem is, amikor letelepített és kiváltságaikban megerősített hajdú vitézeitől a katonáskodáson kívül »hízó marháinak határunkban habozás és bántás nélküli tartását kéri.«¹³ Hadgyuk azért és parancsoljuk... nevezett Híveinknek megírt Eős nevű praediumukat... élyék megírt mód szerint, minden exakció nélkül.¹³ A század második felében a közös életmód (állattartás) közelebb hozta egymáshoz a két népelemet. A hajdúk közül azok,

⁸ *Osváth Pál*: Bihar vm. sárréti járása leírása. 435—438. Nagyvárad, 1875. — *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. 11—13 és 281—282. Bp., 1940.; a sárréti települések iskolapéldájaként említi Komádit, 11. l. 40. hiv. jegyzetében.

⁹ A határ egyes helyein szórványosan megtelepült mezőségi talajokon az eke vasa középkori települések reliktumaként hamut, égetett cserépedény darabot fordít a felszínre. A község településére lásd még: *Mezősi Károly*: Bihar vm. a török uralom megszűnése idejében, Bp., 1943. térképmellékletét.

¹⁰ *Dr. Móczár József*: Nagyszalonta 1606—1906 41. Nagyszalonta. 1906. — *Korbély József*: A Körösök és a Berettyó szabályozása. Vízügyi Közlemények, VI—VII (1916—17), VI. 185.

¹¹ A felizgatott kedélyeket a fejedelem azzal igyekszik lecsillapítani, hogy letelepült vitézeit nemcsak megerősíti korábbi adományaikban, hanem határukat is növeli. A fejedelem 1653. aug. 2-án kelt megerősítő levele olvasható Bihar megye Levéltára, Derecske csomó rendezetlen anyaga között, valamint az Orsz. Levéltár Urbariae et Conscriptio Fasciculus 12 No. 46. A továbbiakban O. L. U. et C. 12 : 46.

¹² O. L. Conscriptio Decimarum Bihariensis Tom. VIII.

¹³ O. L. U. et C. 12 : 46.

akiket a harci kedv, a vitézi élet nem szólított tovább, lassan megbarátkoztak a természet nyújtotta életlehetőséggel. Családot alapítottak, végkép megtelepültek és közülük azok, akik a törzslakossággal való összeházasodás alapján a helyi hagyományokkal korábban megismerkedtek, még az időnkénti földművelést is megszokták. — Nem is lett volna semmi baj, ha 1632-ben a komádi Tarsoly család Nesta, Pethlen, Bosod, Papi, Böczy és Homorok egykori birtokukban való megerősítésüket nem kéri. Ezt a komádiak sérelmesnek találták, mivel az említett határbeli és környékbeli birtokok nagyobb részét bérelték, s számukra a nagy állattartás és a bizonytalan vízjárás miatti ingadozó határ életkérdéssé tette a környékbeli határ birtokjogát. A lakosság jelentékeny része jobbágy volt, de földesurat nem ismert és nem is kívánt ismerni, ezért ellentmondott a megerősítésnek, amiből másfélévszázados per lett. Hogy mi lett a per vége, azt a források nem derítik ki, de az bizonyos, hogy a komádiak hosszú időn keresztül használták az említett pusztákat.¹⁴

Az általános török pusztítás a természeti adottságok miatt kevesebb gondot okozott a komádi lakosságnak, mint az udvar politikája, amely már a század végén megkezdte a kiváltságos hajdútelepek felszámolását. 1702-ben a kamara számbavette a bihari hajdútelepeket és ius armorum címén 100.000 Ft váltságdíjat követelt tőlük. S minthogy fizetni nem tudtak, a nagy birtokszerző Esterházy hercegi család birtokába jutottak zálog címén. Ez a csapás nem jelentett számukra tűrhetetlen állapotot, mivel a puszták birtokában zavartalanul megmaradhattak, ami állattartásuk miatt igen lényeges volt. A herceg jelentős területekhez jutva, Derecske központtal külön uradalom szervezésére gondolt, amelyet Mária Teréziánál kieszközölt adománylevél — 1745. április 13. — és birtokcsere alapján a megye összlakossága a nagyváradi káptalan és püspök tiltakozása ellenére az 1745. május 15-én megkezdett birtokba-iktatással meg is szervezett. A beiktatás megtörtént ugyan, de megnyitotta annak az évszázados pernek a kezdetét, amely az 1863—75 között kötött úrbéri egyezséggel ért véget.¹⁵

Történeti források a helység századvégi elnéptelenedéséről beszélnek, mivel a török uralom megszűnése utáni első adóösszeírás e helység négy lakosát találja Derecskén.^{15a} Ez a történeti adatközlés azonban vitatható, mivel a vízzel, nádasokkal körülvett helységet az ellenség nehezen közelíthette meg. Ha a dombosabb határrészen meg is közelítette valaki, levágták mind egy szálig.¹⁶ Ebben az időben a helység természeti viszonyai is olyanok voltak, hogy az adóösszeírók nem is egykönnyen érthették el a lakosságot.

Tény az, hogy a XVIII. század első felében, 1713-ban már 50 családot írtak össze a helységben, és egy-két eset kivételével a helység adózó lakossága az egész XVIII. század folyamán nagyobb ingadozást nem mutat.¹⁷ 1715-ben 16, 1720-ban 63,¹⁸ 1723-ban 156,¹⁹ 1726-ban 140 — és

¹⁴ O. L. kúriai perek, 4—337 (1723—28); 4—1206 (1726); 4—1106 (1730); 4—3307 (1735).

¹⁵ *Móczár*: i. m. 53—54. O. L. U. et C. 12: 46, (1728) alapján: Gáborján, Berettyó-újfalú, Derecske, Bajom, Kaba, Sáránd, Bagos, Konyár, Félégyháza, Szentmiklós, Feketebátor, Szalonta, Zsadány, Komádi, Sas, Tóti községek.

^{15a} *Mezősi*: i. m. 209 és 271.

¹⁶ Ez a határrész ma is rácvágás. *Osváth*: i. m. 441., valamint I. térkép.

¹⁷ *Conscriptio processus Sárrethiensis*. 7/D.

¹⁸ *Acsádi*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1715. 20. Magyar Stat. Közlemények. Új folyam XII.

¹⁹ *Conscript. Proc. Sarrethiensis*. 18/D.

5 nemes.²⁰ 1728-ban 107,²¹ 1730-31-ben 124,²² 1735-ben 142,²³ 1743-ban 133,²⁴ 1746-ban 107,²⁵ 1750-ben 93,²⁶ 1753-ban 99— és 3 nemes,²⁷ 1763-ban 118,²⁸ 1767-ben 105,²⁹ és 1772-ben 90 jobbágyot, 74 házas zsellért, 20 háználküli zsellért vettek számba az adóösszeírók.³⁰ Az összeírók XVIII. századi kimutatása alapján állattartásuk és szemtermelésük figyelembevételével jó átlagon felüli anyagi körülmények között élhettek. Ha már most a lakosság XVIII. századi állatállománya közül a gazdasági néprajz, valamint a népi társadalom tagozódása miatt oly fontos igavonó állatot, az ökröt vesszük számba, azt látjuk, hogy *Komádiban* az alábbi években az ökrfogatok száma :

Év	Ökrfogatok száma							
	2-es	4-es	6-os	8-as	10-es	12-es	14-es	16-os
1713	17	14	6	2	—	—	—	—
1723	22	30	25	8	2	17	—	—
1726	31	19	8	—	—	—	—	—
1739	45	31	9	—	—	—	—	—
1731	52	28	5	1	—	1	—	—
1735	29	25	17	1	—	—	—	—
1743	20	17	4	—	—	—	—	—
1746	16	8	2	—	—	—	—	—
1750	11	9	—	—	—	—	—	—
1753	3	4	4	—	—	—	—	—
1763	14	8	3	1	—	—	—	1
1767	16	16	6	1	—	1	—	—

stb. volt³¹.

És íme, ha a nagyarányú állattenyésztés adataiból az annyira jellemző igavonó állat fogata számát emeljük ki, azt látjuk, hogy az összlakosság számarányához viszonyítva, a középparasztok fogatának száma jóval felülmúlja a nagygazdák fogata számát. Mégis az utóbbiak gazdasági ereje már a XVIII. században nagy társadalmi eltolódást jelent a lakosság körében. Állattenyésztési adatai mellett a szemtermelés eredményei is ezt igazolják az egész XVIII. század folyamán.

A nagyarányú állattenyésztés és jelentős szemtermelés fokán nézzük, hogyan rendezkedett be a lakosság határbeli gazdasági építményeiben. Közvetlen adatok hiányában csak a határ és település képének ismeretében következtethetünk erre. Az egész XVIII. század folyamán a település — a lakosság egyre növekvő arányszáma ellenére — igen keskeny földszávon húzódtott meg, amelyet félkörben állandó víz övezett.

²⁰ Uo. 25/D.

²¹ Uo. 29/D.

²² Uo. 34/D és 38/D.

²³ Uo. 45/D.

²⁴ Uo. 61/D.

²⁵ Uo. 66/D.

²⁶ Uo. 73/D.

²⁷ Uo. 79/D.

²⁸ Uo. 91/D.

²⁹ Uo. 95/D.

³⁰ Bihar vármegye Levéltára. 1772-es Urbéri Tabella.

³¹ A statisztikai összeállítás Bihar vm. korábban idézett (19—29 jegyzet) XVIII. századi összeírásai alapján történt.

Még a XIX. században is csak a település nyugati csúcsából vezetett sárból készült gát (korábban hajóút) a pár kilométerre fekvő, legközelebbi szállásig. Távolsági szárazulatok, szállások megközelítése csak hajóval volt lehetséges. A települést csak északkeletről övezte legelő, amely a házkörűli jószággállomány szükségletét elégítette ki.

A határ nagyobbik felét állandóan víz borította. De a ritkábban vízzel borított területek közül sem lehetett tudni, hogy mely területet meddig nyaldos a víz. Ezért az egész XVIII. század folyamán határbeli állandó szállás mellett gyakoribbak az időszakos szállások; vízerek, laponyagok, nádasok szélárnyéka szolgált oltalmul jószágnak és embernek egyaránt. (I. sz. térkép).

Régi írások, valamint öregek elbeszélése alapján a régi szállások ideiglenesek és állandók voltak. Az ideiglenes szállások a jószágg összetartására, az állandók inkább a jószágg védelmére szolgáltak. Lehettek természetesek: árkok, száraz-medrek, fenekek, nádasok, mélyebbvízű erek szegei és zugai, vagy mesterségesek, karámok, hodályok, ólak. A komádi határban leginkább a nádasok árnyékát, az erek szegeit és zugait használták szállásul.

Az állattenyésztő-földművelő foglalkozás mellett jellegzetes, a határra jellemző életet élő emberek voltak a pákások: a nép külön rétegét alkotó elem. Komádi határában nem egy olyan halászó, vadászó, madarászó ember élt, aki a határban született, élt és ott is halt meg anélkül, hogy a községet valaha is látta volna. A pákászó ember rétbeli, kontyos kerek kunyhójában élte le életét. A különböző parasztszállások mellett ezek a pákáskunyhók voltak a határ első ideiglenes és állandó telephelyei. A XVIII. század második feléből 8—10 ilyen pákáskunyhóról tudunk. Nevük már az adózók lajstromában is szerepelt.

A XVIII. századi gazdasági összeírások alapján a lakosság zöme állattenyésztéssel foglalkozott. Szarvasmarhát, disznót, juhot és lovat tenyésztettek. A jószágg a határ és környékbeli puszták legelőit és kaszáló réteit élte.

Komádiban az egész XVIII. század folyamán az volt a szokás, hogy a jószágtartó gazda kora tavasztól késő őszig a határban tartózkodott, egyesek még télen is. Állattartásuk jellegzetessége volt, hogy a gazda a jószággat maga legeltette, gondozta. A számosabb jószággal rendelkező szállást épített. A csekély jószággállománnyal rendelkező nem épített szállást, esetleg állást készített; maga számára pedig nádból kerek kontyos kunyhót. A kunyhó közelében egy-két vaskos culápot ásott be, abba karikát húzott, s éjszakánként amellé kötötte lábasjószággát. Az ilyen gazda a tél beköszöntével beszorult és a kertes városokhoz hasonló akolkertben épült ólakban gondozta jószággát.

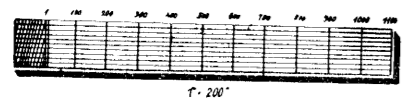
A XVIII. század második felében a nagyobb jószággállománnyal rendelkezők enyhelyül, védelmül szolgáló teelők építményeket: karámot, hodályt és ólat készítettek.

Ezek az építmények építési anyagban és módban csaknem kivétel nélkül megegyeztek, legfeljebb alaprajzi formájukban különböztek egymástól.

A XVIII. század elején és korábban a nagy marhatartók, disznótartók semmiféle építményről sem gondoskodtak, természetes enyhelyet kerestek a határban.

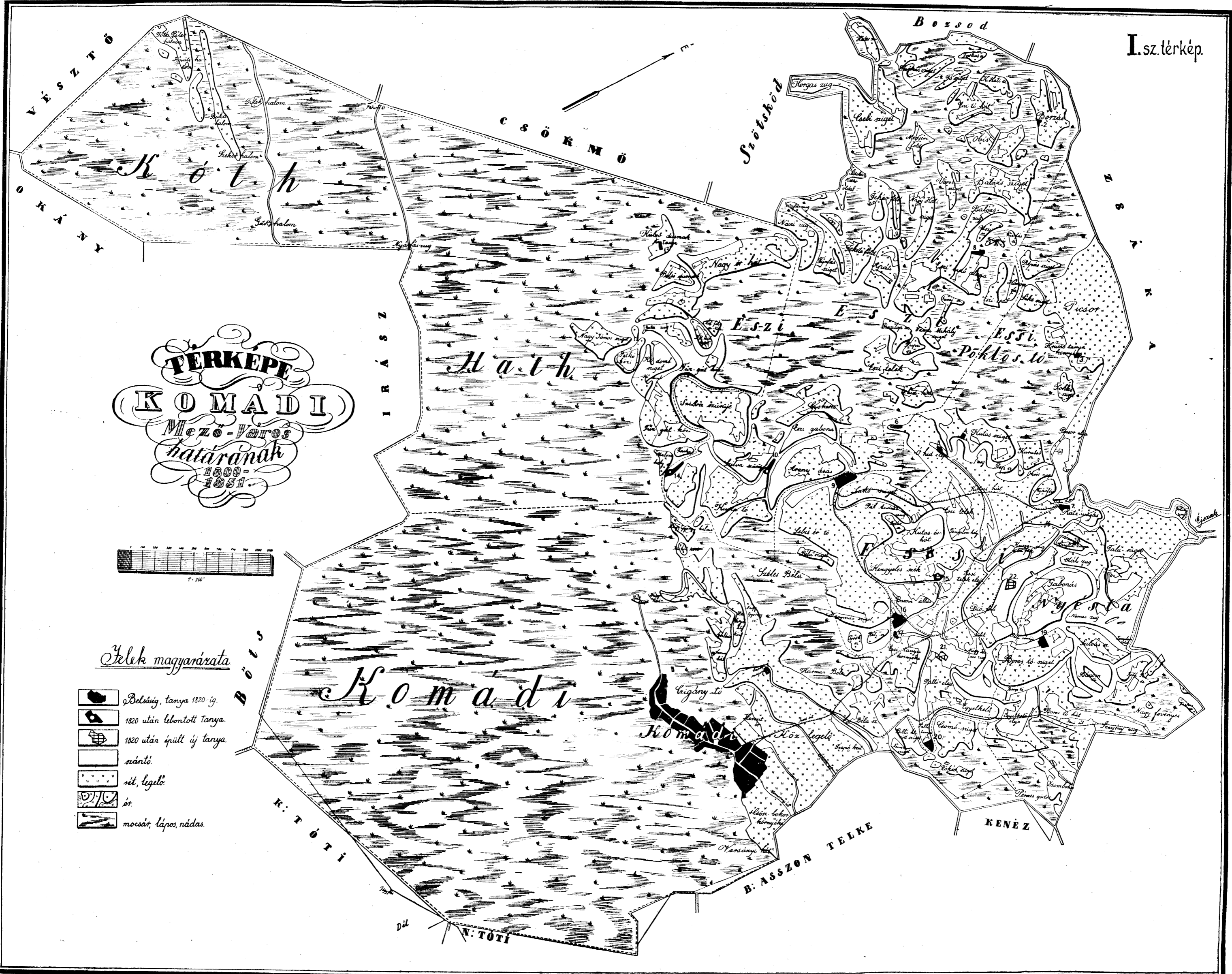
A XVIII. század végén azonban a nagy kerek alakú disznókarámok, ú. n. bányák, a téglalap alakú juh-hodályok, ú. n. seggenülők és nádólak már erősen tarkázták a határt. Magasabb porongokon (porongy) szegekben és zugokban építették ezeket az építményeket.

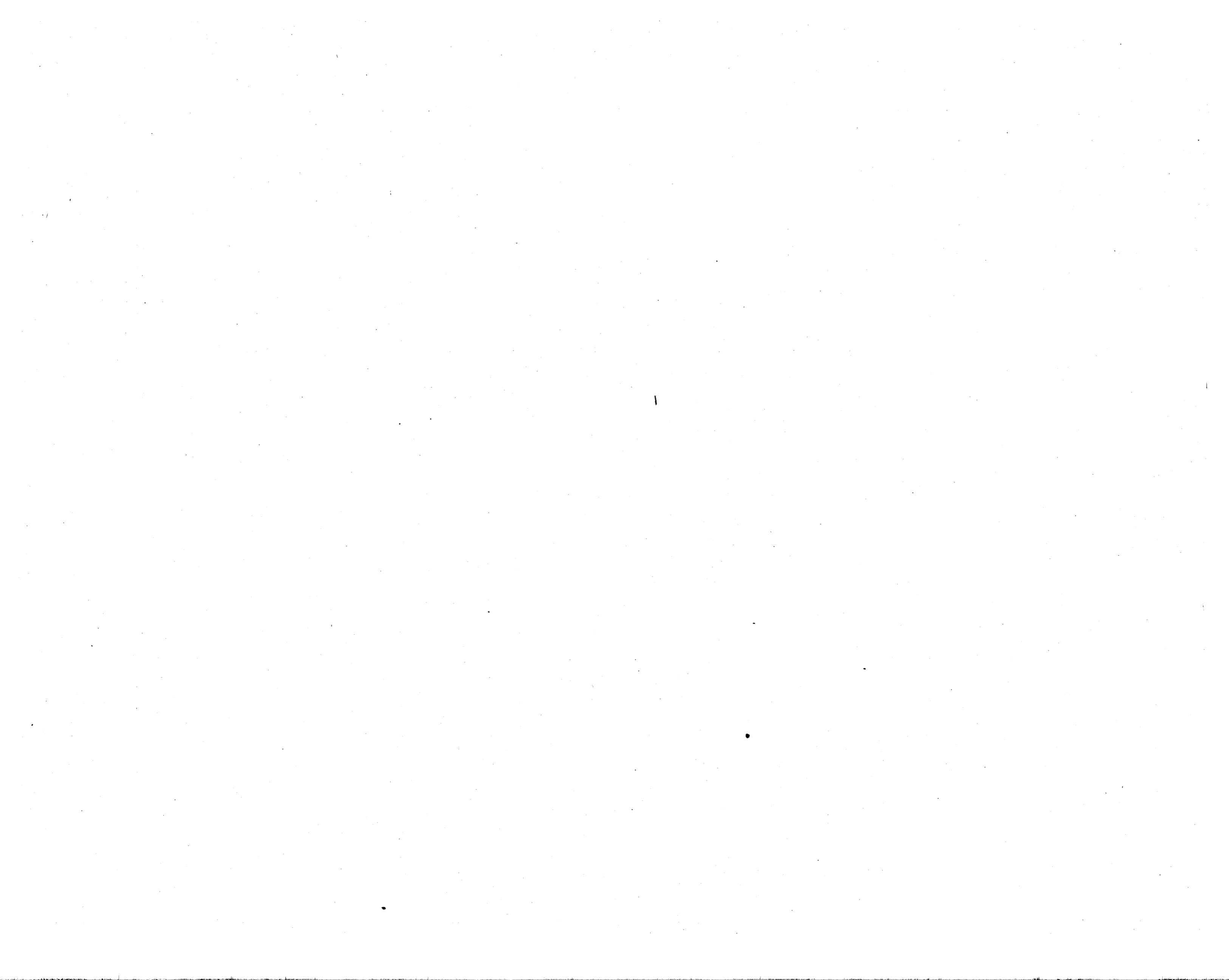
TÉRKEPE
(KOMADI)
Mező-Város
határainak
1800-
1851.

Telkek magyarizata

- Belésség, tanya 1820-ig.
- 1820 után lebontott tanya.
- 1820 után épült új tanya.
- szántó.
- rét, legelő.
- ór.
- mocsár, lápos, nádas.

Azon a helyen, ahol a nyáj (disznókonda) a legszívesebben tanyázott, nagy kerekalakú, körbefutó gödröt ásott a pásztor. Ebbe a gödörbe jó kétöles, egyhelyen kévébe kötött nádat állított sűrűn egymás mellé úgy, hogy az befelé dőljön. Az így sűrűn egymás mellé állogatott nád tövére hányta a kiásott földet, azt jó erősen letömte (lefurkózta). A falként álló nádkévéket kb. 90–100 cm magasságban jó erősen bekorcolta. A korcolás úgy történt, hogy a kéve nádat kétfelé vette, s az így kétfelé vett félkéve nádat ismét kettéválasztotta. A kétfelé tett negyedkéve nádat hegyével összeeresztette, s azt kívül-belül méternyi magasságban a nádfal mellé illesztette. Az odaillesztett nádcsomót jó érett, sodrott vesszővel a nádfalhoz fűzte, korcolta.

A karám délkeleti oldalán (észak-nyugati az uralkodó szél!) 6–8 m-es kaput hagyott. Kapufélfának tövestől kiemelt fát vert le. A kaput vesszőből fonta és sövénykapunak nevezte. A karám nagysága szerint kisebb vagy nagyobb kapunyílást hagyott. Ha nagyobbat hagyott, közepére jó magas culápot állított le osztónak. Az osztóhoz simult a földbeásott tölgyfa sarkon mozgó kapufélfához vesszőgúzzsal erősített sövénykapu.

Ezek a disznókarámok egy-, másfél-, két- és háromsoros nádfalból készültek. Az egysoros úgy készült, hogy a kévenádat szorosan egymás mellé állították, másfélsorosnál minden egymáshoz szorosan tapadó kéve nád közé kívülről még egyet állítottak. Kétsorosnál a szorosan egymásmellé állított kévék közeit kitöltő kévéhez tapadt kétoldalt a második sor, tehát lényegében két és félsoros, a három soros hasonlóképpen három és félsoros volt. Az így készülő karámba bejáró disznók a friss kotus vagy rétiagyag földre olyan dúrást végeztek, hogy a dúrásban egészen eltűntek. Az így kidúrt gödröt — különösen a vemhes kocák — gyékénnyel, nádcsőrmővel, gizzal bélelték.

Az alapos munkával készült disznókarám évenkénti toldozással, foltozással évtizedekig eltartott.

A juhhodály készítése technikában azonos volt a disznókarám készítésével. Pusztán formájában különbözött, mert téglalapalakú volt. A juhhodályon belül az egyik sarokban a gyenge bárányok védelmére szinféléből enyhelyet építettek.

A pásztor kontyos kunyhója a karám bejárájától délkeletre pár méterre épült. Az igazi nagykarámoknál pedig olyan távolságban, hogy a számadó a kunyhó elől az egész karámot belássa. Télszak idején a karám körül éjszakánként hatalmas tüzek égtek azért, hogy világítsanak és távortartsák a kártékony állatokat, a farkasokat. (Öreg nádvágó emberek beszéltek, hogy télen, ha farkasveszedelemmel állottak szemben, összekiabálták egymást és minél nagyobb tüzet raktak, hogy a kóborló farkasok útat veszítsenek!)

Míg a disznónak és juhnek már igen korán építettek állandó enyhelyet, a lónak, szarvasmarhának a nádas árnyékában, zugában kerestek védelmet. A szarvasmarhaféle, ha megszokta a helyet, éveken keresztül nem szívesen változtatta azt. Így keletkeztek a határbeli »baromállás« stb. elnevezések (I. sz. térkép). A határbeli kinntartózkodás egyre állandóbbá vált azáltal, hogy a ló, de különösen a szarvasmarha számára állandó jellegű építményt, nádolat építettek. Ez a nádól négyszögletes, nádfalú, gyékény, nád nyereg-tetős culápokra épült építmény volt.

Jó erős 4–5 m-es 8 culápot ástak le a földre, a partosabb helyeken. Négyet a négy saroknak, kettőt ajtófélnek azon az oldalon, ahová a bejárat szánták. A két végére szelemet tartó két ágast. A leásott villás culápokra —

alacsonyabb ágasfa — helyezték a koszorúfákat. A koszorúfákon és a szelemenen átfektettek néhány szarufát, a szarufákon nagyobb távolságokban keresztlécet és ezzel kész volt az ól váza. Az összes faanyag bárdolatlan gömbfa volt. A földbeásott culápok között jó félméteres vagy mélyebb gödröt ástak, a kiásott gödröt végigálgatták jó kétöles nádkévékkel. Egy-két, esetleg három helyen megkorcolták. A bejárathoz vesszőből sövényajtót fontak. A tetőre egy sor nádat terítettek, s arra sást, gazt, szalmát hánytak. Sokszor egy-két doronggal még le is kötötték, hogy az idő ki ne kezdje. Rendes gazda a szélét és gerincét be is szegte.

A jószág trágyáját, ganéját egész télen át a nádfal mellé hordták kívül, úgyhogy tavaszra a nádfalhoz jó méteres, másfélméteres trágyafal is tapadt. Ablaka, kéménye nem volt, világosság az ajtónyíláson szűrődött be. A gőz, füst ott gomolygott ki. Ezen nádólak, tüzelősólak beosztása lényegében meggyezett a Nagykunságról Györfly István leírásából ismert tüzelősóllal.³²

A XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején ezek a pásztor-építmények állandó jellegű állattartó tanyává váltak azáltal, hogy a tél beköszöntével egyre kevesebben vitték faluba a jószágukat. A határban a nagyobb gazdák közül mind többen és többen építettek karámot, hodályt, nádólat, mivel e vidéken az volt a fő jövedelmi forrásuk abban az időben, hogy résziben teleltették a jószágot. Már korábban is láttuk, hogy a jószágot a gazdája nevelte és gondozta ebben az időben. A nagyobb gazdák a nádól építésével üzemszerűen rendezkedtek be erre a jövedelmi forrásra.

A gazda irányításával a nádól körül a család, közvetlen rokonság, sógor, koma férfitagjai összeállottak a közös munka elvégzésére. A közös munka a nádól megépítéséből, tatarozásából, télire takarmánygyűjtésből és a jószág gondozásából állott. A jószág gondozása a gazda irányításával történt. Szava nélkül vagy annak ellenére senki sem mert cselekedni. Érthető is, mert neki volt a legtöbb tapasztalata a jószág ügyes-bajos dolgaiban. És bizony igaz az, hogy a nádól környékén kevés jószág hullott el, akármilyen veszedelem járt. A XVIII—XIX. század folyamán a tanya- nádóltulajdonos gazdák közül az állatorvoslásban egyesek olyan tapasztalatra tettek szert, hogy a különböző állatbetegségek orvoslására készült kenőcsökből, gyógyszerekből valóságos kis gyógytár gyűlt. Még a múlt században élt a híres állatgyógyító gazdák egyike: Fekete János (a sebeséri tanya tulajdonosának leszármazottja és birtokosa, lásd az I. sz. térképen), akinek orvosságát a múlt század végén, jelen század elején még a patikában is árulták. — Úgy hívták, hogy »Fekete János kenőcse«.

A kisebb gazdák egyrésze néhány darab jószágát a tél beköszöntével falusi istállóba vitte, ahol egész nyáron át gyűjtött takarmánnyal takarmányozta. — Számosabb állattal rendelkezők a tanyán, a nádólakban vagy akörül teleltettek. Azok a kisebb gazdák, akiknek nádóluk nem volt, jószágukat nádól-, tanyatulajdonos gazdáknál teleltették. Az ilyen kisebb gazdák már tavasszal megállapodtak a tanyatulajdonossal, hogy télire bizonyos számú jószágot szeretnének vinni az ólba. A gondos tanyatulajdonos ügyelt arra, hogy kinek a jószágát kötteti óljába. De maguk az állattartó gazdák is arra törekedtek, hogy az általánosan ismert jó tanyahelyen biztosítsanak helyet jószáguknak. A teleltetésért fizetség járt. Leggyakoribb volt tavasszal a jószágállományban való részelés vagy részesmunka: kaszálás, gyűjtés, takar-

³² NÉ XI (1910), 132 — 141.

mányhordás, esetleg ledolgozás aratásnál, nyomtatásnál, szórásnál (gabonatisztításnál). A teletetés árát a gazda szabta meg.

A századfordulón — XVIII—XIX. század — a komádi határban a város majorján kívül tizenöt nagy állattartó tanya épült. (Lásd az I. sz. térképet). Nagyobb részük részes teletetéssel is foglalkozott. Ezért egy-egy tanya helyen több nagy nádól épült. Egyik-másik nagy tanya valóságos major volt. Az ilyen nagygazda teletető helyeken csak a módosabb gazda teletethette jószágját. Szegénytől el sem fogadták. Éppen ezért a falu szegény népe, zsellér népeisége, hogy pár darabból álló jószágállományát kiteletethesse, saját tanyát, nádolat épített a XVIII. század második felében. A határ vízesebb területein kiült prongokat, amelyek körül kevesebb legelő- és kaszálóterületek voltak, megülhették. Tanyájuk még a XIX. század első negyedében is megvolt. (Lásd az I. sz. térképet). A XIX. század 20-as éveitől azonban a gazdák fokozatosan művelés alá vonható területek elfoglalásával mindinkább háttérbe szorították a határ zsellérnépeiségét. A XIX. század elején ugyanis szokásba jött az, hogy a tanya körül egyre nagyobb területet vontak szántóföldi művelés alá s ezzel maga a tanya is átalakult, mert a nádól mellé — a nádólból nyíló ajtóval — egy lakóház is csatlakozott. Ez is nádból épült. De belülről már be is tapasztották. Így az egyosztatú tüzelősől kétosztatú ól-lakóházzá alakult át. A lakóház végére kezdetleges ablak is került.

A XIX. századi tagosítatlan határ tanyái

	1820 hold n.-öl	1850 hold n.-öl	1863 hold n.-öl
1. Városmajor	—	—	—
1a Közlegelón gazdák tanyája	—	—	6 844
2. Borzasszigeti tanya	894	894	—
3. Pícsoron Krucsó-tanya	1 982	—	.5 512
4. Kutason Sós István-tanya	1 406	—	3 292
5. Óhid elei tanya	1 828	—	2 1090
6. Óhid elei újtanya	—	—	—
7. Kutasháti tanya	4 530	—	—
8. Ószerdő aljai tanya	3 363	—	7 780
9. Sebeséri tanya	11 222	—	12 81
10. Kurtatói tanya	3 356	—	—
11. Nagyréti tanya	—	—	952
12. Belsődúsnoki tanya	—	—	416
13. Külsődúsnoki tanya (Bere-tanya)	860	—	—
14. Malomhely (Szegények tanyája)	4 480	—	9 1000
15. Kengyeles-tanya	2 796	—	—
16—17. Esi-tanya	8 45	—	5 1032
18. Ceglédi tanya	798	—	—
19. Borostói tanya	5 45	—	—
20. Pallótanya (Csoma)	5 30	—	7 620
21. Pallóeleji tanya	—	—	—
22. Dióféli tanya	—	—	—
23. Külsőkódombszigeti tanya	—	—	630
24. Belsőkódombszigeti tanya	—	—	570
25. Kótpusztai régi Malomhely-tanya	—	—	110
26. Kótpusztai csószház	—	—	80
27. Kótpusztai gazdák tanyája	—	—	168
28. Kótpusztai gazdák tanyája	—	—	3 236
29. Kótpusztai gazdák tanyája	—	—	3 550

N. B. A tanyák sorszáma sorszámonként szerepel az I. és II. sz. térképen.

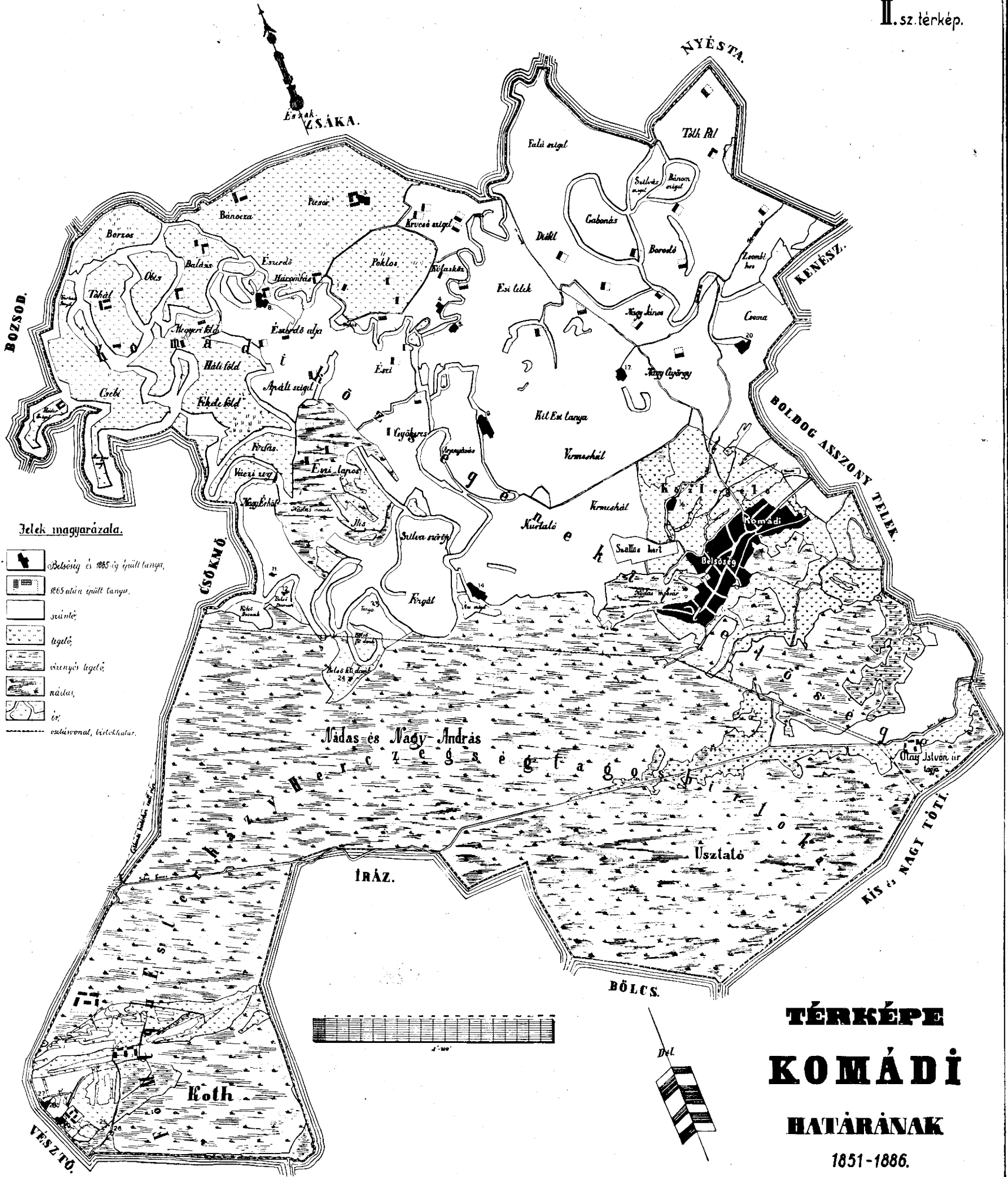
A tanya jellegét nagyban befolyásolta a határ művelési ág szerinti beosztása is. A XIX. század elején 1200 négyszögölével számítva művelési ág szerint, a község határa a következőképp oszlott meg:

Belterület és tanyák.....	141 hold	460 négyszögöl
Belterület	86 «	936 «
Tanyák	64 «	624 «
Szántóföld	2332 «	1016 «
Kaszáló	3106 «	484 «
Állandó nyomás.....	1212 «	781 «
Nádvágó rét	22999 «	81 «
Itatóvíz	6075 «	677 «
Utcák, utak, mesgyék	55 «	823 «

Ebben az időben a tanyák körül már jelentékeny szántóföldi terület van, ami az állattartó tanya földművelő tanyává való átalakulására utal. A községet északkeletről övező közlegelő területén épült az apaállatok gondozására szolgáló városmajori tanya. A tanyák az északnyugati, északi, északkeleti peremen fekvő árvízmentes partokon épültek. A határ északnyugati sarkában Borzas szigetén épült kis tanya (I. sz. térképen 2.) körül 80 h. 342 □-öl jó kaszáló és 5 h. 804 □-öl szántóterület van, különben az egész tanya környékét járhatatlan mocsár övezi. A Borzas-tanyától keletre a szikes, árvízmentes padon, Pícsoron épült Krucsó-tanya (I. sz. térkép 3.) körül jó kaszálókon kívül már 11 h. 433 □-öl szántó is van. Kutasszigeten a nagy állattartó Sósok tanyájánál (I. sz. térkép 4.) 8 h. 350 □-ölet szántogatnak. A Kutasháton lévő Kutas-tanyához (I. sz. térkép 7.) 4 h. 530 □-öl viszonylag jelentéktelen szántóföld tartozik. A Balázszugban meghúzódó Őszerdőaljai tanyához (I. sz. térkép 8.) szintén nagyobb területű szántóföld tartozik. A legrégebbi állandó sebeséri tanyához (I. sz. térkép 9.) már 44 h. 925 □-öl szántóföld kapcsolódik. A Kurtatótói (I. sz. térkép 10.) és a Szegények tanyája (I. sz. térkép 14.) között lévő szántóföld területeknél nehéz megvonni a határt. A mocsárral övezett külső dusnoki Bere-tanyához (I. sz. térkép 13.) egy talpalatnyi szántóterület sem tartozik. A Kengyeles-tanyához (I. sz. térkép 15.) szétszórtan már 20 h. 995 □-öl szántóterület kapcsolódik. Az Esitelki Kettóstanyához (I. sz. térkép 16., 17.) 41 h. 895 □-öl jóminőségű szántóföld tartozik. A régi falu határában lévő kisceglédi tanyának (I. sz. térkép 18.) 3 h. 125 □-öl szántóterülete van. Az ér mellé települt Borostói tanya (I. sz. térkép 19.) körül 26 h. 156 □-öl a szántóföld, míg a Pallózugba húzódott Pallótanya (I. sz. térkép 20.) körül már kevesebb a szántóföld. — S ezzel megismerkedtünk a XIX. század eleji tanyaterületekhez tartozó szántóföld mennyiségével.

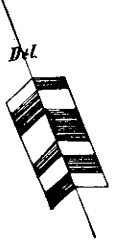
Vagyis a XIX. század elején már jelentékeny szántóterület állott művelés alatt. A XVIII. század végi nagy állattartás a XIX. század elején viszonylag csökkent. A földért való harc élesedett. A határbeli tanyák fokozatosan, de szemelláthatólag átalakultak földművelő jellegű tanyává. Már a századközepi tanyák ennek a fejlődésnek a képét mutatják. Kialakult a kétosztatú lakóház — pitar és lakószoba — a külön nádól, valamint a házkörüli gazdálkodás egyéb —sertés- és baromfiól — gazdasági építménye is.

A helybeli nagyobb gazdák földéhsége mellett a XIX. század első felében történt úrbérrendezés alapján a helység földesura is területi igényvel lép fel a lakossággal szemben.

Jelek magyarázata.

- Belsőig és 1885-ig épült tanya.
- 1865 után épült tanya.
- rét.
- legelő.
- vöröserős legelő.
- nádas.
- víz.
- osztályonál, határhatal.

TÉRKÉPE
KOMÁDI
HATÁRÁNAK

1851-1886.

A község két nagy társadalmi eleme: a gazdák és szegénység közötti ellentét a XIX. század első felében megindult úrbérrendezéssel a korábbinál is sokkal erősebb lett. A gazdák ugyanis minden talpalatnyi földet maguknak szerettek volna megszerezni. A szegénység sorsát súlyosbította az is, hogy a helység földesura herceg Esterházy 1844-ben peres úton akarta legelőrészlégének és víz alól szabadult földterület jogigényének érvényt szerezni. A községi elöljárók és a velük azonos állásponton lévő gazdák különböző módon a vízmentes földterületekből egyre többet foglaltak el. Ezen földfoglalásukra a szegénység a nép érdekét képviselve tiltakozott: ellentmondott a herceg jogigényének, valamint a gazdák igazságtalan birtokszerzésének. Hiábavaló volt azonban a szegényparasztok minden tiltakozása, mert »a száraz évek által vízmentessé vált földek ismételten élénken csiklandozták az elöljárók és a vagyonosabb lakosok birtokvágyát« — amint periratukban panaszolják.

Az 1850-es években megkezdett vízlecsapolások és a szárazság által művelhetővé vált Poklos (II. sz. térképen a községtől ÉNy-ra) és Iszap (I. sz. térképen a községtől DK-re) birtoklásáért folyt a harc a nagygazdák és a szegénység között. A szegénység ugyanis ahhoz ragaszkodott, hogy a víz alól felszabadult két dűlőt az összlakosság között egyenlően osszák fel. A gazdagok, hogy a szegénységet teljesen kiforgassák a határ minden területéről az időnként felszabadult földeket birtokarány és különböző osztály szerint osztották fel egymás között. Ezért a gazdagok amikor »a Poklos és Iszap felszabadult a víz alól, három osztályt csináltak s így az Iszap és Poklos három rátájú kiosztás szerint — a Gazdag háromannyit kap — munkátlanul — önereje nélkül — a szegénység semmit, vagy igen keveset«. Érthető volt tehát a szegénység kívánsága »hogy a két dűlő minden komádi ember — szegény és gazdag között — egyenlően osztasson fel, mivel nincs érdeme a gazdagnak a szegény felett és a szegénység nem tűri a gazdagok elnyomását«. A herceg igénye és nagygazdák spekulációja feletti szomorúságnak adtak kifejezést, amikor a későbbiekben ezt mondják: »Minden kalászra, minden fűszálra vér könnyűket hullatnak, melyen a kalangyák, s nyájak között a tönkretett lakosok (szegénység) átkos nyögései visszhangzanak«.

A szegénység a gazdagok ellen folytatott perében követelte a törvénytől, hogy pertársul a herceget is vonják be, mivel nézeteltérésükben a herceg irattárában lévő iratok dönthetnek csak. A bíróság azonban ezt a kívánságukat visszautasította, mire a szegénység a következő panasszal élt: »Nem volt talán az országban soha olyan úrbéri per, hol csak béresek, de úr ne szerepelt volna, hiszen az úrbéri per természetszerűleg megköveteli, hogy az egyik alanya úr, volt földesúr legyen, — a másik alanya volt úrbéresekből származzék.«

A herceg és a lakosság két társadalmi eleme között folyó pernek az lett a vége, hogy a herceg a határ területének több, mint felét átengedte a lakosságnak térítés ellenében. A pernek azonban nem lett vége, mivel a szegények és a gazdagok több mint egy fél évszázadig (1904) folytatták a pert.

A gazdagok tagosítással a határ jelentékeny részét megszerezték maguknak, s így a szegénység a tagosítás után nyújtotta tanyásítás lehetőségétől már ekkor elesett.

Mindezek után a földért, igazságért, szabadságért folytatott pert a nagygazdák befejezettnek hitték. A per azonban folyt tovább, mert a kizsákmányolt szegénység változatlanul kereste a maga igazát, s a pert folytatta mindaddig (szóbeli közlés alapján 1904-ig), míg anyagilag végképi nem merült.

Miközben a kizsákmányolók és kizsákmányoltak egymással vívnak élet-halál harcot, a természet önmagával és az ember természetátalakító munkájával küzd. (Lásd az I. és II. sz. térképeket). Az 50-es években megindult ármentesítés szárazság következtében a nádas, szántóföld és legelő-rét rovására állandóan csökkent. (Lásd a II. sz. térképet). Sőt az ármentesítési munkálatok 3 évtizedes küzdelem után a határt végkép megszabadítják a nádasoktól.^{32a}

	1875		1878		1883	
	kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl
Szántó	3.201	518	3.553	830	3.532	938
Rét	3.785	1.555	4.310	1.047	4.355	1.231
Kert	92	244	—	—	—	—
Szőlő	9	1.250	—	1.500	—	1.500
Legelő	2.925	259	2.067	580	2.137	722
Nádas	4.930	848	5.333	13	—	—
Termőföld	14.944	1.484	15.265	770	15.359	1.204
Terméketlen	4.221	1.231	3.897	1.127	3.897	1.127
Összes terület	19.166	1.115	19.163	297	19.257	731

Ilyen társadalmi és természeti adottságok mellett a XIX. század folyamán egészen átalakul a határ. Átalakul maga a határbeli építmény, a tanya is.

A XIX. század elei határ képével, határbeli építményekkel korábban megismerkedtünk. (Lásd a 379. lapon közölt tanyakimutatást, valamint az I. sz. térképet)). Az e korbéli tanyák fokozatosan földművelő tanyává alakulnak át, közülük egyik-másik a Kurtatói (I. sz. térkép 10.) és a szegények tanyája (I. sz. térkép 14.) megszűnik, viszont egyes helyeken, az Óhíd elején (I. sz. térkép 6.) Diófélen (I. sz. térkép 22.) és Palló-elején (I. sz. térkép 21.) új tanyák épülnek. A Kengyeleséri-tanya (I. sz. térkép 15.) kifürkészhetetlen okból megszűnik, illetve valamivel keletebbre települ át. (I. sz. térkép 15.).

A tanyák 1851–1886 között

A század második felében a tanya egyre határozottabban földművelő jellegűvé válik. A tanyák közül több eltűnik (I. sz. térkép 2., 6., 10., 13., 15., 18., 19., 21., 22.), újak épülnek (I. sz. térkép 1a, 11., 12., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29.) és mindössze egy, a szegények tanyája (I. sz. térkép 14.), amely a földesúri elnyomás és a nagygazdák kizsákmányolása következtében, elpusztult, épül újjá (II. sz. térkép 14.).

A nádólatkat átépítik vagy meghagyják, de amellet vályogból lepadlásolt ablakokkal, ajtókkal ellátott többosztatú tanyaépületet építenek.

Hosszú vályogépületet építenek, amelyben van : lakóház, pitar, külön nyíló kamra, istálló, szín a szekér és gazdasági szerszám részére (5., 6., 7. sz. kép). Rendszerint az új épülettel szemben megmarad a nádól, sőt a gazdasági

^{32a} A Sebeskőrös valósított ártér területe adatait a megyei földmérési igazgatóság (Debrecen) iratanyaga alapján állítottam össze.

udvar végében — keresztben — disznó-, baromfiól is helyet kap. Egyes helyeken az egyre intenzívebbé váló gabonatermelés következtében — a gabona tárolásához szükséges »magtár« is megépül. 1865—85 között a határ korábbi földművelő, állattartó jellegű tanyái közül kettő épül át (II. sz. térképen 3., 8.) állandó földművelő tanyává. Az átépült két új tanyán kívül a földművelés igényeit kielégítő 40 új tanya épül, amelyek közül egyik-másik a majorsági gazdálkodás igényeit is kielégíti (lásd a II. sz. térkép új tanyáit).

A tagosított határ természeti viszonyai

A XIX. század második felében az egykor vízzel borított komádi határ kiszáradás, lecsapolás következtében jó termőföldre változott. Talajának nagyobb része (barna mezősegi talaj, réti agyag, öntés agyag, tőzeges kotus és iszapos hordalék anyagokkal telített talaj) jó termőföld. Viszonylag igen nagy területen rossz szikesek (Esitelek, Lucernás, Közlegelő, Borostó, Egyelkelő-híd környéke, Falusziget, Gabonásér, Megyeri föld, Ószerdő, Sebesér) található, amelyek egészben vagy csak részben alkalmasak földművelésre.

Mezőgazdasági földművelésre teljesen alkalmatlan területek, a Nagybosod, Szöcsködi-tanya környéke valamint a kisérzugi és pécseri területek (lásd a II. sz. térképet).

A megváltozott természeti és állandóan változó gazdasági és társadalmi viszonyok új képet varázsoltak a határ életébe. A mérnök dűlözte és a birtokos tulajdonjoga szerint parcellákra osztotta a határt:

Sor sz.	Dűlők neve	Területe	1885—1945 között épült tanyák száma
1.	Belsőség	411 kat. h. 1440 □-öl	—
2.	Varsánykert	58 « « 93 «	—
3.	Temető előtti dűlő	44 « « 820 «	—
4.	Keresztér	59 « « 960 «	—
5.	Méhkert	72 « « 293 «	2
6.	Egyházhivatalnokok tagja	190 « « 1339 «	2
7.	Sasi útfél	131 « « 604 «	2
8.	Csoma	65 « « 707 «	11
9.	Beregát	63 « « 16 «	—
10.	Rókás	99 « « 940 «	—
11.	Kenézi rét (Kinizsy rét)	214 « « 445 «	6
12.	Zsombokos	180 « « 1241 «	10
13.	Kolduszúg	65 « « 408 «	2
14.	Farkassziget	135 « « 156 «	7
15.	Szilvás	321 « « 732 «	8
16.	Falusziget	198 « « 1583 «	13
17.	Falusziget és Gabonás	480 « « 240 «	11
18.	Diófél	189 « « 1562 «	12
19.	Borostó	169 « « 1030 «	6
20.	Borostó és Nagy János tag	172 « « 593 «	1
21.	Egyelkelő híd környéke	163 « « 974 «	7
22.	Nagy tanya környéke	349 « « 817 «	7
23.	Kengyeles	186 « « 6 «	3
24.	Esi szik	306 « « 677 «	22
25.	Sebesér-tanya környéke	203 « « 663 «	8
26.	Közlegelő	275 « « 992 «	—

Sor sz.	Dűlők neve	Területe	1885—1945 között épült tanyák táma
27.	Daru	181 « « 952 «	6
28.	Lövőfok környéke	254 « « 1372 «	2
29.	Lucernás	430 « « 225 «	8
30.	Szélmalom környéke	93 « « 15 «	1
31.	Vermeskert	55 « « 1236 «	2
32.	Cigánytó	221 « « 776 «	—
33.	Kistanyahely környéke	219 « « 397 «	4
34.	Szilvaszerű	158 « « 523 «	9
35.	Választóvonal melletti dűlő	278 « « 1141 «	3
36.	Kutashát	272 « « 441 «	23
37.	Kutasköz	541 « « 521 «	22
38.	Esitelek	578 « « 600 «	14
39.	Pícsor	709 « « 1113 «	15
40.	Ószerdő	629 « « 566 «	9
41.	Csébi	684 « « 594 «	17
42.	Feketeföld	488 « « 1108 «	5
43.	Darabészi lapos	240 « « 520 «	4
44.	Élis	456 « « 844 «	10
45.	Város és egyház tagja	1276 « « 1536 «	2
46.	Móricz Pál tagja	2290 « « 637 «	61
47.	Hercegföld	2570 « « 524 «	48
48.	Legelő	1535 « « 24 «	—
49.	Iszap-(belső)	987 « « 290 «	12
50.	Úszató (Külső-Iszap)	210 « « 1117 «	8
51.	Úszató	2871 « « 918 «	42
52.	Iráz	2809 « « 327 «	28
53.	Kót	2562 « « 1367 «	93

A Sebes-Köröstől északra fekvő hercegségi illetőségű terület egy része Móricz Pál ügyvéd közvetítésével került a lakosság tulajdonába. Ezért kapta ez a dűlő a Móricz-föld elnevezést. A Sebes-Köröstől délre eső terület a nagybirtokos Tisza Kálmán spekulációs közvetítésével a lakosság és a Juricskai család kezébe került. A Juricskaiaktól hosszú időn keresztül tőkés vállalkozók bérelték a területet. Ezen a területen épült 1888—1892. között az iszap-pusztai és a dobai-pusztai major (I. és III. sz. térkép). Az iszap-pusztai majorban ma az állami gazdaság van, míg a dobai-pusztai majort a gépállomás használja. A terület egy részét még a múlt század végén és a jelen század elején a komádiak bérelték; legeltettek rajta, marhával törettek.

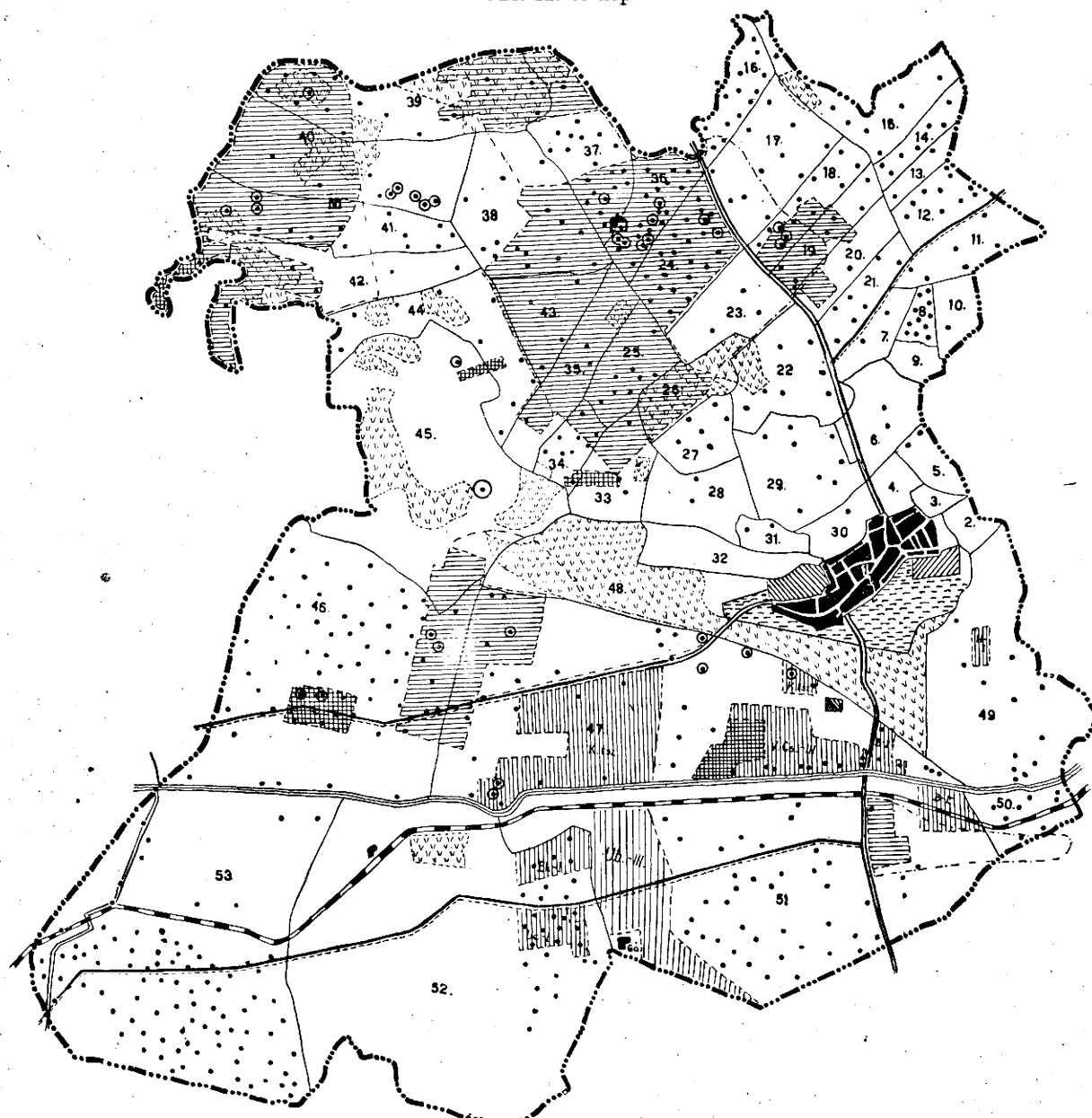
A Vésztő határában fekvő Kót-pusztát a komádiak évszázadokon keresztül bérbeadták. A komádiakon kívül főképpen a vésztőiek bérelték, akik nagyon gyakran ideiglenes vagy állandó jellegű szállást is építettek e területen. A tagosítás után erősen tanyásodott pusztát az 1948-as területrendezés Vésztőhöz csatolta.

A tagosítás után épült tanyatipusok

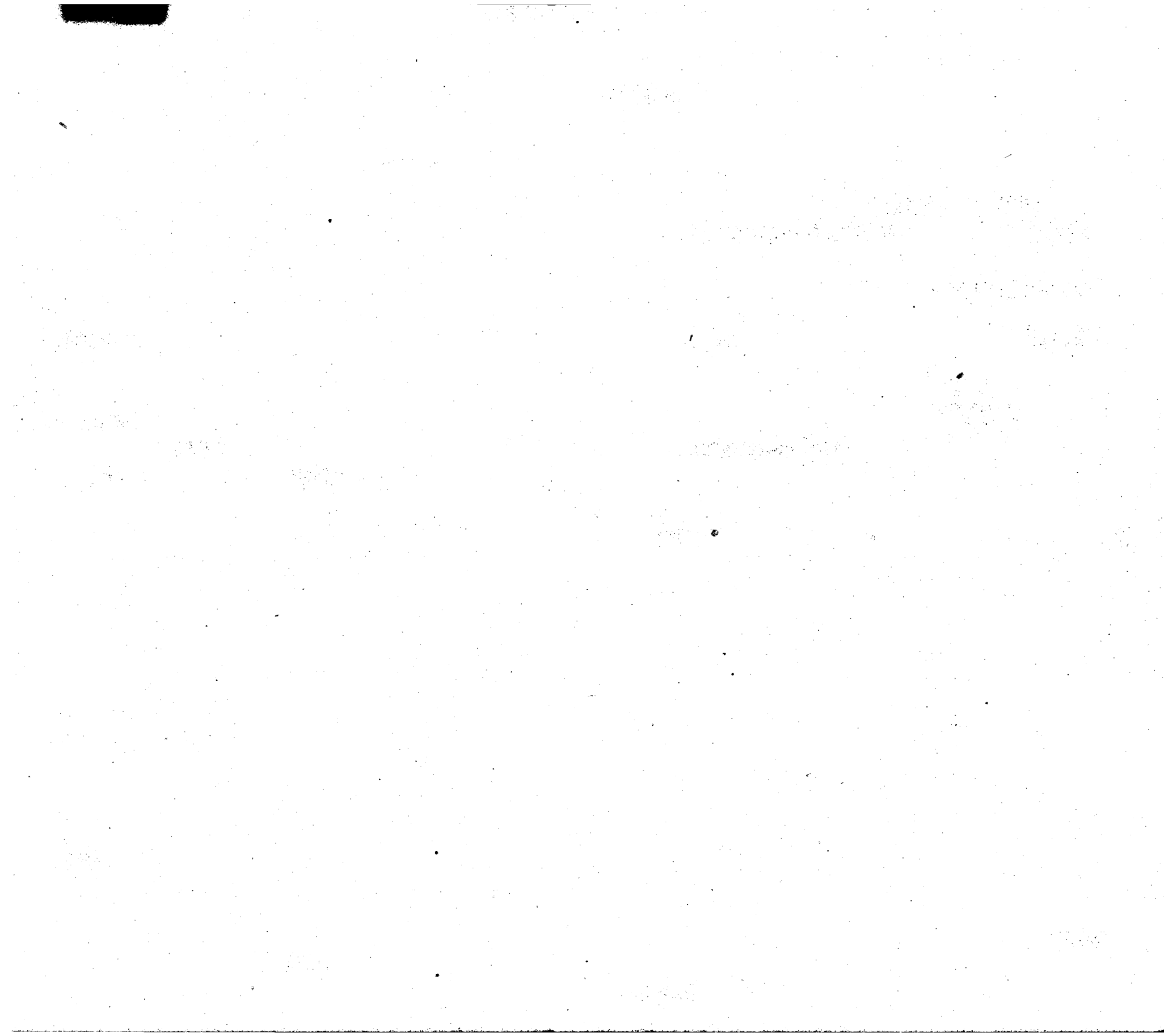
A tagosítás előtt a komádi gazdák kezdetleges földművelésen kívül állattartással foglalkoztak. Tagosításkor — az ármentesítés következtében — nagyméretű legelőkhöz és szántóföldhöz jutottak. Mivel a korábbi állattartó életmód miatt a földművelésben elmaradtak voltak, a földművelésre alkalmas területeket bérbeadták, hogy munka nélkül jövedelemhez jussanak. Bérlők jöttek az Alföldről — Mezőberényből, Békésről, Dévaványáról, Gyomáról,

III. sz. térkép

1.		Sebes-Körös
2.		Tervezett kövesút
3.		Kövesút
4.		Vasút
5.		Délihatár
6.		Legelő
7.		Belterület 1920-ig
8.		Belterület 1910—1925
9.		Belterület 1925—1945
10.		Belterület 1945
11.		Tanya
12.		Lebontott tanya
13.		Major
14.		Géppállomás
15.		Állami gazdaság üzemi központja
16.		Állami gazdaság határa
17.		Állami gazdaság tervezett határa
18.		Állami gazdaság területe
19.		Tszcs-területek állami gazdaság kezelésében
20.		Tszcs-területek
21.		•Kossuth• tsz.
22.		•Vörös Csillag• III. típusú tszcs
23.		•Új Barázda• III. típusú tszcs
24.		•Haladás• I. típusú tszcs
25.		•Béke• I. típusú tszcs
26.		•Ezüst Kalász• I. típusú tszcs
27.		•Új Élet• I. típusú tszcs

Komádi határa 1886—1951

Öcsödről stb. — Az említett helységekben kevés gabona termett és földhiány is volt, ezért sokan húzódtak a komádi pihent, jó gabonatermő földek felé. Adatközlők megjegyzése szerint minden fejlődés, haladás, az Alföld felől (!) jött a községbe. Az alföldiek mellett akadt helybeli és környékbeli bérlő is. A bérletek 3, 6, 10 évre szóltak, s katasztrális holdanként 6, 8 10 forintot számoltak, de 1910-re már a 35 forintot is elérték, mikor 1 q búza ára 6 Ft volt.

A bérlők, falujuk vállalkozó szellemű földművelői, akik néhány hold földjüket és egyéb ingatlanukat falujukban eladják, s az így szerzett pénzen termelőeszközt vásárolnak, hogy azzal földben bővelkedő területeken gazdálkodjanak.

A bérlők a szórványosan korábban is művelt, árvízmentes külső földeket bérelték. »A kinti földek — egy pár gazda, pl. Polgárok, Óbis dűlőbeli földjük kivételével — bérletbe voltak 1890—1910 között«.

A Kutason — ahol ma az Állami Gazdaság legnagyobb üzemegysége épül — (lásd a 8—13. sz. képeket) Bujdosó József, Megyeri József, Sós Károly és a Vácziak mintegy 300 kat. holdját 1890—1906. között a mezőberényi Perk József bírta.

Sógora, Nagy Sándor, Nagy János 60 kat. holdját, Schuckäger Ádám Bere Károly 65 kat. holdját, P. Kis József M. Kóti János 183 kat. holdját, Boda József Seprenyi Lajos (Katona Károly mellett) 40 kat. holdját, Majdán János Pálfi István 30 kat. holdját, Bereczka Pál Hevesiek 60 kat. holdját bírta. Mindannyian mezőberényiek voltak. Közülük többen, pl. Bereczka Pál, amikor bérletbe nem kapta meg a földet, felesbe vette ki. A bérlők közül nem egy örökáron is megvette a bérletes felesföldet.

Torma Ferenc békési, a Papp József-féle 200 kat. hold földet; Varga Gábor a szürkelovas Bujdosó Bálint feketeföldi 80 kat. holdját, Turi János Pálfi Dániel hercegföldi 50 kat. holdját bírta. Mindketten dévaványaiak voltak.

A Móricz-földön és a határ egyéb területein — apró földek lévén — a bérletes felesföldek nem voltak szokásban.

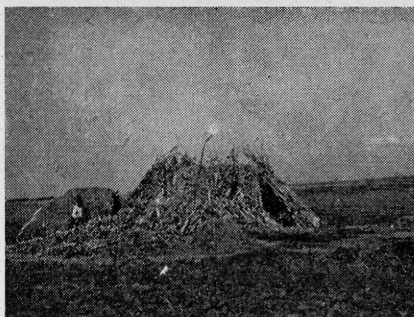
A bérlők, felesek törték fel a határ, komádi határ szűz területeinek nagyobb részét. Alapos munkát végeztek, de fizetett is bőven. A komádi gazdák látták a bérlők gazdálkodási módját, tapasztalták gazdag bevételüket, különösen az 1905-6-os bő termés idején. Ezért egymás után vették saját kezelésbe a földeket. A jó termés és a gazdálkodás egyre intenzívebbé válásával sorra épültek a fehérre meszelt tanyák. Pár éves gazdálkodás után a gazdagok földéhsége annyira megnőtt, hogy még a szomszédos kistóti Csáki birtok területén is vettek földet, amikor az 1910-ben kiosztásra került. Drága föld volt. Kat. holdját 500 forintért adták. Mivel az Angol Magyar Bank finanszírozta, törlesztésre is lehetett venni, de a kamat igen súlyos volt. Felvették a gazdák 3%-os kamatra a kölcsönt, de a második évben már 6%-os, a harmadik évben 8%-os lett a kamat s bizony a gazdák kivétel nélkül levettek volna, ha ki nem tör a háború.

A tagosítás után az erős tanyásodást a bérletes tanyák indították el. A tipikus felesbérletes tanya mellett a nagygazda, kiscgazda és farm-tanyatípus egyaránt megtalálható a határban.³³

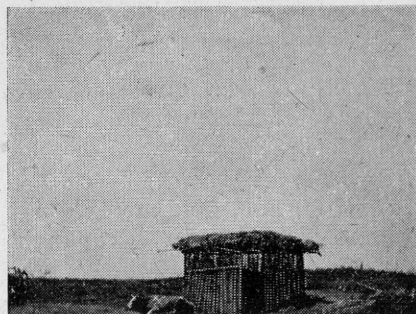
³³ *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák, 142—148. Bp., é. n.

1. Horváth János nyári szállása, Iszapedülő. Évenként újjáépül

2. Turbucz János nyári szállása állat és ember védelmére, Ószerdő. Épült 1947

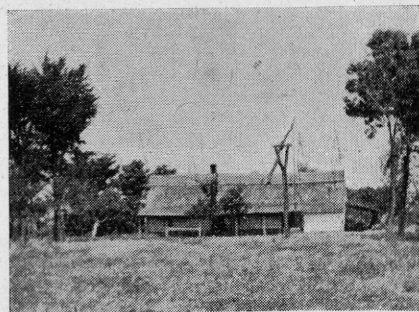
3. Szabó János nyári szállása, Ószerdő. Épült 1951

4. Farkas János nyeregvetős ólja

5. Papp Gergely földhözjuttatott tanyája, Hercegföld. Épült 1947-ben

6. Volt Bagossy-tanya, Hercegföld. Épült 1888-ban

Az első világháború után földhöz juttatott agrárproletárok tanyái új tanya-fejlesztési típust vezettek be. A földhözjuttatott párholdas tulajdonosok igaerő hiányában nyaranként, általában aratás után, jószágállományukkal együtt kitelepültek a juttatott párholdas földre, ahol napraforgószárból, később vályogból ideiglenes és állandóbb jellegű szállást, óltanyát építettek (lásd az 1., 2., 3., 4. sz. képet). Az így épült tanyák nagyobb része ideiglenes szállásul csak egy évre szolgált. Az építésük évenként megismétlődött. Akadt azonban olyan földbemélyesztett, nyeregtetős, nyári szállásul szolgáló ideiglenes építmény, amely évenkénti tatarozással évekig megmaradt.

Az igaerő nélküli, határbeli földekhez jutott kisebb birtokosok állandóbb jellegű síkfödémés, vagy nyeregtetős óltanyát építettek, amelyet zsúppal, gyékénnyel, náddal vagy cseréptetővel fedtek (lásd az 1—6. sz. képet).³⁴

Nagyobb birtoktesten állandó kintlakást jelentő, több helyiségből — szoba, konyha, ól, szin — álló nagyobb tanyák épültek. (Lásd 5—6. sz. képet.) Üzemszerűen gazdálkodó nagygazda több helyiségből álló több-épületes csoporttanyát épített. (Lásd a 7. sz. képet).

A tanyásgazda földjén rendszerint maga gazdálkodott. Kiöregedett, vagy nem földművelésből élő családok bérletbe vagy felesbe adták tanyájukat. Az utóbbi negyedszázad alatt mindössze egyetlen olyan harmados tanyáról tudok, ahol a tanyatulajdonos állandóan a tanyán lakott, harmadosának a tanyán lakóházat (mellékhelyiségekkel) épített. A gazdasági felszerelés a tulajdonosé volt. A teljes munkaerőt a harmados adta. Jogviszonyuk alig különbözött a gazda-béres jogviszonyától.

Tagosítás következtében a tagosításig, 1886-ig meglévő tanyák száma megtízszereződött. A tagosítás következtében bekövetkezett változások a tanya életében nemcsak alaprajzi elrendezésben és építőanyagban jelentettek változást, hanem megváltozott a tanyán lakók élete is. Határba került a falusi lakóház sok vonása, ami a külterületi életmódban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változást is hozott.

A rohamosan megnőtt tanyák száma már az első világháború után elérte a félezret. 1932. év végére 515-re, 1935-re 530-ra, 1936-ra 546-ra, 1937-re 560-ra, 1939-re 580-ra emelkedett. Ez a szám 1945-ig lényegesen nem változott — 587 lett.

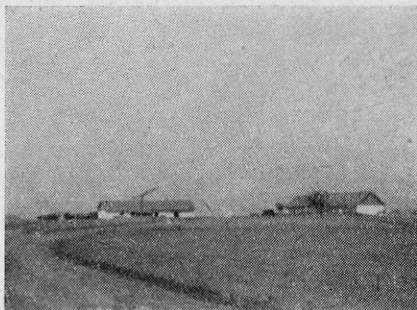
A tanya rohamos fejlődését nagyban elősegítette a határ művelési ág szerinti megoszlásában bekövetkezett változás is, amely határozottan a földművelő jellegű tanya kialakulására mutat.

Ez volt a tanyafejlődés vonala 1945-ig, vagyis addig, míg a határ 2206 földbirtokrészletéből 751 tanyásodásra alkalmas földbirtokterület állott rendelkezésre. Ez a szám a nagy birtoktestek miatt erősen módosult.

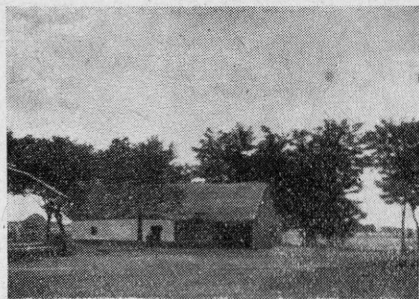
*

A felszabadulás utáni 1945-ös földbirtokreform 3767 birtoktestet talált a községben. Ez a 3767 birtoktest az igénybevett 6999 kh. 822 □-öl kiosztásával növekedett. A felparcellázott birtokból 1108 fő részesült 1—14 kh-ig terjedő birtoktesttel (1 kh-at kapott 48, kettőt 115, hármát 265, négyet 203,

³⁴ Vargha László: A tilalmasi tanyák építkezése, Bp., 1940. c. munkájában a Nagyunság egyik határrészének tanyafejlődéséről ír. 62—63. l. a tanya alaprajzi és berendezéstechnikai fejlődését világítja meg. A síkfödémés tipikus óltanya képét lásd a munkájához közölt fényképek között az 1.; nyeregtetős óltanya tipikus képét a 2. sz. képen.

7. Gy. Pálffi Gyula-féle nagytanya,
Csébi dűlő. Épült 1892-ben

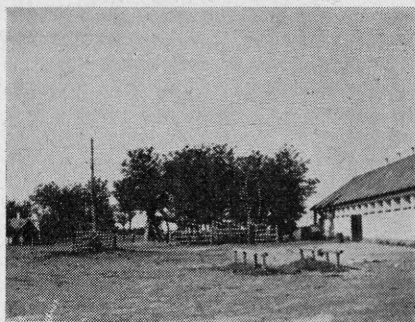
8. Cselédlakás, szín, volt Bujdosó-
tanya, Kutas-dűlő

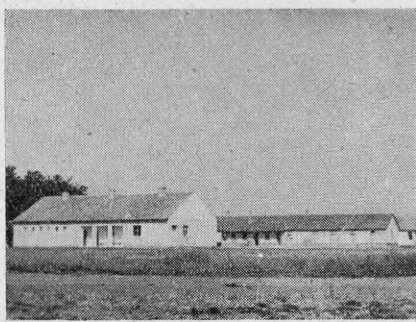
9. Cselédlakás, istálló, volt Bujdosó-
tanya, Kutas-dűlő

10. Megyeri József volt tanyája,
Kutas-dűlő

11. Állami Gazdaság, Kutas-dűlő

12. Munkásszálló Bujdosó József és
Megyeri József tanyahelyén. Épült
1952-ben

ötöt 196, hatot 119, hetet 65, nyolcat 55, kilencet 16, tizet 19, tizenegyet 4, tizenkettőt 5, és tizennégyet kettő. 1771 kh. a község és a földművesszövetkezet

A határ művelési ág szerinti megoszlása :

	1864 ³⁵ kh.	1896 ³⁶ kh.	1935 ³⁷ kh.
Szántó.....	4.622	17.254	20.948
Kert	—	219	265
Rét	7.702	3.118	927
Szőlő	—	43	77
Legelő	1.349	6.571	4.437
Erdő	—	5	100
Nádas	7.972	18	8
Földadó alá nem eső terület ..	6.860	843	1.656
Összesen	28.505	28.071	28.418

között oszlott meg, 268 kh. 822 □-ölet az OFA-hoz osztottak.³⁸

Béresek, cselédek és törpebirtokosok jutottak földbirtokhoz. Az új birtokosok jelentékeny része a kapott földterületen tanyát épített. Tanyát épített, mert nem volt lakóháza, s ezzel nemcsak a lakás, hanem mezőgazdasági termelésének feltételei is megoldódtak. Így 1945-től 1948 második feléig a tanyák száma az 1945. előtti 587-ről mintegy 765-re emelkedett. (Az új tanyák típusát l. az 5. képen). Ez a tanya megegyezett az agrárproletárok 1920—40 között épült tanyáival; a lakóház igényeit is csak szűkösebben elégítette ki. Építőanyagban s azok felhasználásában évszázadokban való visszaesést jelentett. A tanyák falai vályogból vagy vertfalból épültek, tetőszerkezetük és tetőfedésük primitív volt. Szalmával, kóróval, gyékénnyel, náddal, esetleg cseréppel fedték. Ez a tanyaforma néhány évig élt csak, azután fokozatosan beolvadt a kialakuló kollektív mezőgazdaság életébe (5 sz. kép).

A kollektív mezőgazdálkodás kialakulása

A komádi termelőszövetkezeti mozgalomnak is a Párt országos kezdeményezése adta meg az igazi alapot. Rákosi elvtárs kecskeméti beszéde óta Komádiban is gyökeret vert a társasgazdálkodás iránti érdeklődés és elhatározás. A helybeli kommunisták munkájának eredményeként megteremtődtek a feltételek az állami gazdaság és termelőszövetkezeti csoportok létrejöttéhez.

Ezt a kezdeményezést segítette a dolgozó parasztok saját tapasztalata és a kulákkorlátozás napirendre tűzése.

A község lakosai közt a kollektív gazdálkodás iránti érdeklődés már 1947-ben kezdődött. Akkor, amikor egy kisebb csoport felvetette a kollektív

³⁵ Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme. Hivatalos adatok szerint a nm-u Helytartótanács rendeletéből kinyomtatva Budán a M. Kir. Egyetemi Nyomdából, 1865.

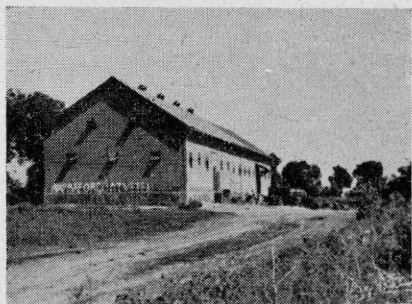
³⁶ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. Bp., 1897.

³⁷ Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat. 99. kötet.

³⁸ A földbirtokreform adatait a tanácsközi iratok adatai alapján állítottam össze.

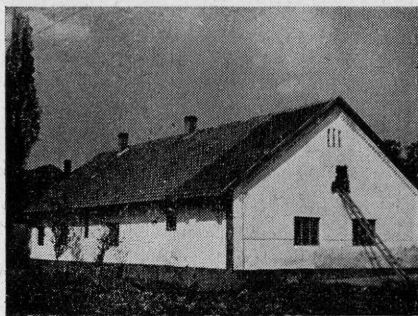
13. Új istállók, Kutas-dűlő, Állami Gazdaság. Épültek 1952-ben

14. Magtár, Dobai-puszta. Épült 1898-ban. Ma Állami Gazdaság

15. Tehénistálló, Iszap-puszta. Épült 1893-ban. Ma Állami Gazdaság

16. Magtár, Iszap-puszta. Épült 1892-ben. Ma Állami Gazdaság irodái

17. Cselédlakások, istállók, Iszap-puszta. Épültek 1892-ben. Ma Állami Gazdaság: irodák, lakások, istállók, műhelyek

gazdasági életre való áttérés lehetőségét. Azonban a község politikai megoszlása és maradi szelleme miatt a felmerült lehetőség nagy ellenszenvre talált. Ennek ellenére a politikailag fejlettebb parasztok állandóan felszínen tartották a kollektív mezőgazdálkodás kialakításának a lehetőségét.

A kollektív gazdálkodás szárnyait a helyi Földműves Szövetkezet segítségével a dolgozók egy kis csoportja bontogatta azzal, hogy a Fűzfásban beállított, de gondozatlanul hagyott rizstelepet gondjaiba vette. A rizstelepet 10—12 családnak akarta kiadni a Földműves Szövetkezet. Sőt, mivel a kezdeményező lépés több nehézséget támasztott, a rizstelep megmunkálásához még messzemenő támogatást is ígért. Így a komádi társasgazdálkodás megszervezésének terve és a terv végrehajtása a Földműves Szövetkezetben merült fel először. Végül is a rizstelep munkálatainak elvégzésére 13 család állott össze 48-ban. A közösség vezetője Kolozsvári János lett. Irányításával a közös gazdálkodás első kísérlete oly jól sikerült, hogy a közös munkában résztvevő családok jó anyagi viszonyok közé kerültek.

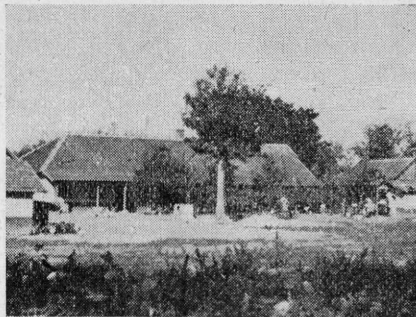
A kulákok nem tudtak és nem akartak eleget tenni az állam iránti kötelezettségnek, egyre-másra ajánlották fel földjeiket az államnak. Ezeket a felajánlott földeken 1949. tavaszán a gazdag tapasztalatokkal rendelkező dolgozók egy kis csoportja a közös gazdálkodás útjára próbált térni. Az a tizenhárom család, amely az elmúlt esztendőben Kolozsvári János irányításával a fűzfási rizstelepet közösen megmunkálta, elvállalta a Fűzfáson és Sebeséren felajánlott két nagyobb területű föld megmunkálását.

»Elvállaltuk az egyes számúban — mondja a közösség egyik tagja — anélkül, hogy tudtuk volna, hogy mit jelent az. Tanácstalanul álltunk, segítséget vártunk, s a várt segítséget meg is kaptuk.« Az őszi gabona már a földben volt, a tavaszihoz meg segítséget kaptunk: a gépállomás traktorral felszántotta földünket, 25%-os kedvezménnyel, sőt a szántási díjat is csak újkor kellett fizetni. A vetőmagvakkal (zab, napraforgó stb.) kampányszerűen gazdálkodtunk, mégis szépen haladtunk, — mondja a közösség vezetője. Minden hiány, nehézség ellenére ez a közösség annyira összekovácsolódott, hogy az 1948/49-es gazdasági év is nagyon jól sikerült. »A közösen művelt földön annyira összeszoktunk s úgy megszerettük azt a két darab földet, mintha mindig a miénk lett volna« — mondja a csoport vezetője. »Ekkor láttuk először, hogy csoportosan jól keresünk, érdemes csoportban gazdálkodni.« Éppen ezért a két csoport (az 1947/48-as rizstermelő és az 1948/49-es növénytermelő) 1949. augusztus 21-én I. típusúban megalakította 13 családdal a Kossuth termelőszövetkezeti csoportot. Az elnök a rizstermelő csoport vezetője (Papp Károly) lett, de a csoport összehozásán és az ügyek intézésében legtöbbit a növénytermelési csoport irányítója (Kolozsvári János) fáradozott. »Akkor még senki se hitte el, hogy Komádiban ez a 13—14 család megvetette a közös, kollektív gazdálkodás alapját, — mi magunk se gondoltuk, pedig a gépállomáson kívül mi voltunk azok, akik mégis csak a közös gazdálkodás útjait egyengettük.« (Kolozsvári János közlése). A közös kezdeményezés, az egyelőre tervszerűtlen, de fejlődőképes gazdálkodásunk a kezdet kezdetén nehézségekkel küzdött. Az alakulóban lévő Állami Gazdaság igényt tartott a csoport területére. Még csak augusztus közepe volt, s máris az új gazdasági év nehézségei előtt állottak a csoport tagjai.

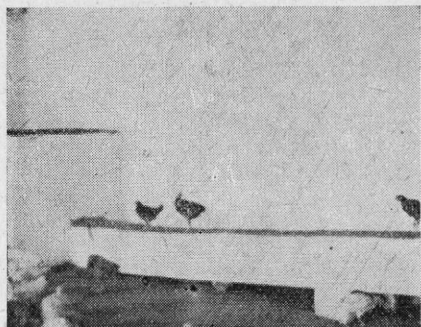
1949. augusztus 21-én megalakult a Kossuth termelőszövetkezeti csoport, valamint az Állami Gazdaság és néhány nappal később létrejött irázpusztai Rákóczi szövetkezeti termelőcsoport. A rendelet értelmében a megyei Föld-

18. Bujdosó P. Gyula volt tanyája, Hercegföld. Épült 1887-ben

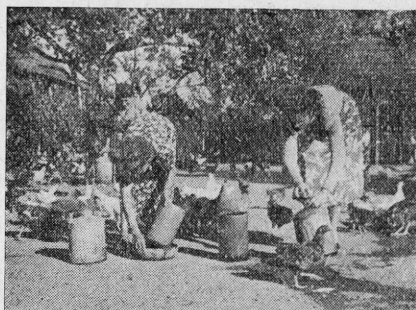
19. Szilágyi János-féle tanya, Diófél-dűlő. Épült 1940-ben. Ma Állami Gazdaság baromfitelepe

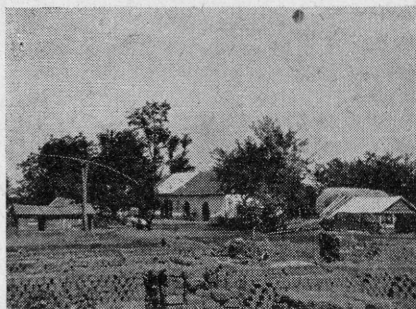
20. Állami Gazdaság baromfitelepe beépített ülőpad, Diófél-dűlő

21. Állami Gazdaság baromfitelepe, Diófél-dűlő

22. Állami Gazdaság baromfitelepe; itatók felöntése, Diófél-dűlő

23. Varga Gergely volt tanyája, Hercegföld. Épült 1902–1903. Ma Kossuth tsz.

hivatalhoz fordultak tagosítási engedélyért. Augusztus 30-án a Kossuth termelőszövetkezeti csoport és az Állami Gazdaság, egy nappal később az iráspusztai Rákóczi szövetkezeti termelőszövetkezeti csoport is megkapta a kért tagosítást.

A tagosító bizottság már szeptember második felére betagosította a Kossuth term. szövetkezeti csoport 168 kat. holdat kitevő hercegföldi tábláját. Miután a tszcs ezt a darab földet egy táblába kapta meg, elérkezettnek látta az időt, hogy III. típusú tszcs-vé alakuljon át.

A Kossuth tszcs példamutató, jó munkájára még abban az évben 58 taggal 382 kat. holdon megalakult Komádiban Vörös Csillag néven a III. típusú termelőszövetkezeti csoport.

A politikailag fejlettebb, tapasztalatokban gazdagabb Kossuth tszcs sok nehézséget leküzdve, napról-napra fejlődött, gyarapodott. 1950. tavaszára a helybeli pártszervezet nyújtotta támogatással a 13 családból álló Kossuth tszcs száma 16-ra szaporodott, sőt a komoly tavaszi munkák megindulása idejére 25 családra emelkedett a tagok száma. »A nép legalsóbb rétegéből adódott ez a 25 család. A tavaszi munkák megindulásakor a tagok nagyrészenek kenyere sem volt. A nagy munkák megindulása idején mindössze két család rendelkezett kenyérrel. Egyelőre a csoporttagok számával nőtt a gondunk is, mivel mindenki kezébe kenyeret kellett adni. De megoldottuk ezt is. A Párthoz, a Tanácshoz fordultunk segítségért és a Párt segített is rajtunk« — mondja Kolozsvári János. A kezdet kezdetén a kollektív gazdálkodás útjára lépett közösségek szervezési nehézségekkel küzdöttek.

Még nálunk — mondja Kolozsvári János, — ahol már komoly két év tapasztalataira tekinthetünk vissza, sem volt sok nyoma a munkaszervezésnek. »Azt lehetne mondani, hogy bandába dolgoztunk. Próbáltunk brigádokat szervezni, de munkánk ekkor sem lett tervszerűbb. Kampányszerűen végeztük a munkát, mindig oda nyomtuk az erőt, ahol a mezőgazdasági munka legjobban sürgetett bennünket« (Kossuth tszcs tagjainak közlése).

Közös gazdálkodásunk kezdeti nehézségei a gazdasági felszerelés hiányosságából és rossz munkaszervezésből adódtak. »A csoport megalakulásakor mindössze négy lóigával és ahhoz tartozó kezdetleges gazdasági felszereléssel rendelkezünk. Egyéb gazdasági felszerelésünk, gépünk stb. még semmi sem volt, úgy, hogy az 1950-es évi terményünket a gépállomás gépeivel csépeztük el úgy, hogy gépeseknek a csoport tagjai álltak össze. Erős igahiányunk miatt gabonánk nagyobb részét kocsiról csépeztük, ami nagyban hátráltatott bennünket.«

»Hosszú időn keresztül csoportunknak nem volt irodahelyisége, ami a szervezési munkákat nagyban akadályozta. Végre olyan házhoz jutottunk, ahol a társasgazdálkodás irányításának minden kelléke (irodahelyiség, gyűlésterem, magtárak, gazdasági melléképületek) egyhelyen volt. Ez csoportunk életében nagy változást jelentett, mert volt hely, ahol problémáinkat közösen megbeszélhettük és fejlődő gazdaságunkat építhettük« — mondja Kolozsvári János.

A csoport kitartó jó munkájának meglett az eredménye, a tagok száma napról-napra nőtt, úgy, hogy már 1950. őszen 33 család dolgozott együtt.

A Kossuth tszcs 1951. január 6-i közgyűlésén már elnökképző tanfolyamot végzett elnököt választott tagjai közül, ami további fellendülést jelentett életére. Az új vezetőség irányításával a Kossuth tszcs már pár hónap múlva

önálló termelészövetkezetté alakult át, 7 tagú igazgatóságot választott, havonként közgyűlést, hetenként csoportgyűlést tartott.

1950. őszen Új barázda néven új tszcs alakult és így 1950. őszével már 5 közös gazdálkodás útjára lépett csoport működött Komádi területén.

A Kossuth termelőcsoport példamutató jó munkája alapján a dolgozók napról-napra léptek a társasgazdálkodás útjára. Így 1951. őszével további öt tszcs alakult (Béke, Ezüstkalász, Aranykalász, Haladás, Új élet). 1951. végére a következő közös gazdálkodás útjára lépett csoportok alakultak meg : 1. Kossuth I. típusú tszcs 1949. VIII. 21-én 13 családdal 168 kat. holdon. A csoport még az őszen III. típusúvá alakult s 1951. őszére 63 családtaggal 417 kat holdon gazdálkodott. 2. Vörös Csillag III. típusú tszcs 1949. novemberében alakult 60 családdal 407 kat. holdon. 3. Rákóczi III. típusú tszcs 1949. augusztusában alakult 67 családdal 400 kat. holdon. 4. Új Barázda tszcs (I. típusú) 84 családtaggal, 480 kat holdon alakult 1950. szeptemberében.

1951. nyarán és őszen a következő termelészövetkezeti csoportok alakultak : Béke, 67 taggal 340 kat. holdon. 2. Ezüstkalász, 38 taggal 180 kat. holdon. 3. Haladás, 22 taggal 74 kat. holdon. 4. Új Élet 25 taggal 159 kat holdon. 5. Aranykalász 20 taggal 139 kat. holdon.

Így a község határából 1951. év végére 38—40% már szövetkezeti, illetve az Állami Gazdaság kezelésébe került, de a kollektív gazdálkodás iránti érdeklődés napról-napra nőtt.

A kollektív gazdálkodás útjára lépett csoportok életében új jelenség a középparasztok jelentkezése. Első típusú tszcs-be 1951. év végére 52 olyan család lépett be, akik 7 kat. holdon felüli birtokkal rendelkeztek.

A tszcs-ek és állami gazdaságokat kutató munkacsoport keretében Komádi területén két kollektív csoport életét figyelhettem meg : az Állami Gazdaságét és a Kossuth tszcs-ét.

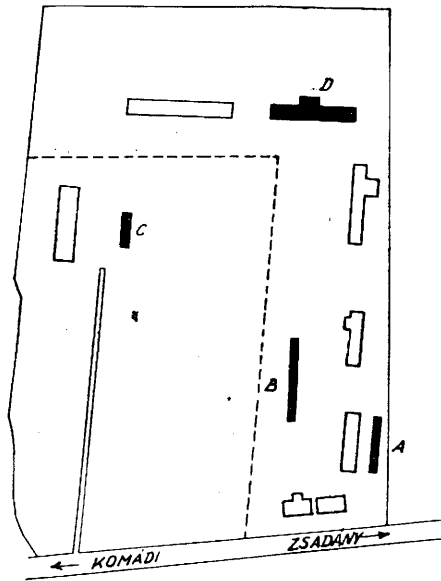
Az Állami Gazdaság kialakulása, szervezete, gazdálkodása és élete

Az Állami Gazdaság a Kossuth tszcs-vel egyidőben alakult. A megalakult gazdasági ingatlan a község területén 73 birtoktestet képezett. Ezért a megalakulását követő napokban tagosítást kért és kapott. Tagosított 2983 kat. hold területe 11 táblát alkotott. Az újabb területekkel gyarapodott ingatlan 1951. őszére 4418 kat. holdra növekedett. Ma meghaladja az 5600 kat. holdat.

A gazdaság területe a legkorábban tanyásodott határ területén alakult ki. (Lásd a III. sz. térképet.)

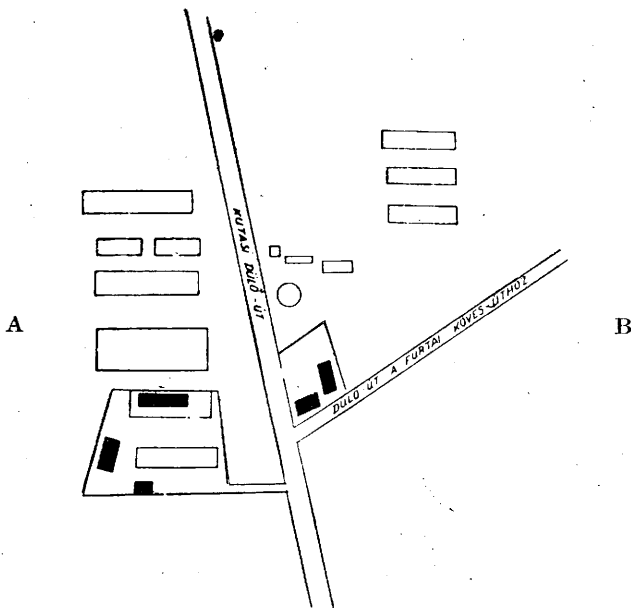
A gazdaság megszervezése elé sok akadály tornyosult. A gazdaság vezetésében a fennálló nehézségek miatt nagy ingadozások állottak be. Sok szakmai és személyi akadályt, nehézséget kellett megoldani, amíg végül megszilárdult az üzem vezetésének a kérdése és sikerült az egész gazdaságot a célszerű szociális termelés irányvonalára beállítani.

A személyi nehézségek megoldása után soha nem látott intenzitás és speciális irányú gazdálkodás vert gyökeret a komádi határban. Ez a tény, és az, hogy a gazdaság területének egyes táblái nagyon messze estek egymástól, szükségessé és időszerűvé tette a gazdaság nagyobb birtoktesteinek helyi irányítására kialakítandó üzemegységek megszervezését. Így az egész gazdaság területén 1950. őszen három üzemegység alakult meg :

I. rajz. Iszap-pusztai gazdaság, ma az Állami Gazdaság igazgatósága.

■ = lebontott régi tanyaépületek, ólak (A C, D); B új disznóól
 □ = átalakított régi uradalmi épületek

2. rajz. Bujdosó József és Megyeri József volt tanya, Kutas-dűlő. Ma az Állami Gazdaság kutasi üzemege

■ = régi tanyaépületek
 □ = új építmények
 A oldal: istállók, ólak
 B oldal: munkásszállók, irodák, silók

1. Iszap-Hercegföldi üzemegység, amelyet az Iszapi Gazdaságból irányítottak ;

2. A Csébi-dűlőbeli üzemegység, amelynek a központja az egykori Gy. Pálfi Gyula tanyáján székelt ;

3. A Kutasi-üzemegység, a Bujdosó József és Megyeri József-féle tanyákat vette igénybe (8—10. sz. kép.)

Ma már üzemgazdaságilag kialakult, személyekben összehangolt teljes apparátussal működik a gazdaság vezetősége, amely a gazdaság igazgatójából, személyzeti (politikai) felelősből, főállattenyésztőből, két agronómusból — a növénytermesztési és állattenyésztési — üzemgazdászából, három üzemegység-vezetőből — növénytermesztési agronómus és két brigádvezető — gépcsoport-vezetőből, építésvezetőből, a növénytermesztési és állattenyésztési brigád-vezetőből, főkönyvelőből és pénztárosból áll.

A gazdaság jellege szerint vegyes volt. Újabban állattenyésztő, szarvasmarhanivelő jellegű gazdálkodás felé törekszik. Növénytermesztés mellett eddig is foglalkozott állattenyésztéssel (juh, szarvasmarha, sertés) és baromfi-neveléssel.

A szervezeti felépítés mellett a gazdaság a mult évben kezdte meg üzemegységenkénti nagyarányú építkezését. Ma már befejezéshez közeledik a kutasi üzemegység építkezése. Ott, ahol valamikor dűledező tanyák, egészségtelen épületek (8., 9., 10. sz. kép) jelezték az elmaradt egyéni gazdálkodást, ma modern, tiszta, világos, kényelmes istállók (11. és 13. sz. kép, a kép sarkában baloldalon a régi gazdálkodás építménye látszik, az új istálló építése mellett) higiénikus munkásszállók (12. sz. kép) hirdetik a fejlődés útját.

A kutasi üzemegység építkezésén kívül az állattenyésztésre és növénytermelésre a gazdaság területén lévő tanyákat használja a gazdaság. A tanyák életében pusztán annyi változás történt, hogy a kutasi üzemegység területén a gazdálkodást akadályozó tanyák közül kilencet lebontottak, s kettőt átalakítottak, illetve az üzemegység központjában az egyik tanya már csaknem egészen eltűnt, a másik tanya eredeti formájában áll, — a belső alakítástól eltekintve. Az üzemegység területén lévő Megyeri József-féle tanyán (10. kép) a konyhát és az ebédlőt helyezték el. A Csébi-dűlőbeli üzemegység területén a táblás gazdálkodást akadályozó négy régi tanyát bontottak el. Az üzemegység központját a régi Gy. Pálfi Gyula féle kulák tanyában (7. sz. kép) helyezték el. A tanya régi formájában változatlanul áll.

Az Állami Gazdaság igazgatósága a Komádi-Zsadány kövesút melletti iszappusztai majorban rendezkedett be. (Lásd az 1. sz. rajzot.) A gazdaság igazgatóságát képező major tulajdonképpen két régi major, illetve majorrészleg egyesítéséből keletkezett. Az egyik rész régi magtári épület (14. sz. kép) és hozzátartozó mérlegház (1. sz. rajz C.), a dobai-pusztai (ma gépállomás) gazdasághoz tartozott 20 kat. hold földdel. Az Állami Gazdaság igazgatósági székhelyének másik része csaknem változatlanul állott 1945-ben is. A major épületében mindössze annyi változás történt, hogy az 1. sz. rajzon szereplő A. jelű disznókutricát elbontották, valamint a major végében lévő egykori kenderkikészítő telep épületét is (1. sz. rajz D.). Ez év tavaszán a major területén mindössze egy disznókutricát építettek (1. sz. rajz D.). A major régi épületeiben mindössze annyi változtatás történt, hogy egyes épületrészeket osztófalakkal irodahelyiséggé és lakássá alakítottak át (15—17. sz. kép).

Az Állami Gazdaságot irányító igazgatóság iszappusztai székhelye az egyes üzemegységektől 6—8—15—17 km távolságra van, ami a gazdálkodás irányításában pillanatnyi nehézséget okoz.

Az egykori parasztgazdaságok birtokain lévő különböző épületek közül a rossz állapotban lévőket, vagy azokat, amelyek anyaguknál fogva felhasználhatók voltak, lebontatta a gazdaság. Egyeseket — csekély átalakítással — (Tóháton Bujdosó Pál féle tanya) brigádszállásnak, illetve különböző ideiglenes állattartó, állatnevelő helynek, baromfitelepnek használt fel (18—19. sz. kép).

A kollektív gazdálkodás útjára lépett községekben a korábban álmodni sem mert speciális gazdálkodás vert gyökeret. A növénytermesztésben pl. olyan növényeket (gyapot, ricinus, fűmagvak) termesztettek, melyekről a felszabadulás előtt a lakosság nagyobb része még csak nem is tudott.

Ugyanígy az állattenyésztésben is, ahol a korábbi egyéni baromfitenyésztéssel szemben példaként vizsgálhatjuk az állami gazdaság baromfitelepét.

A gazdaság legfiatalabb üzemrészé a kutasi üzemegységhez tartozó dióféli volt Szilágyi János tanyában elhelyezett baromfitelepe (19—20. kép). A telep 1952. április 23-án létesült. Vezetője Veres Mária zsákai születésű, Mosonmagyaróváron tanfolyamot végzett gondozónő, aki a tanfolyam elvégzése után egy évig baromfitelepet vezetett Zsákán. Komádiba a baromfitelep létesítések került. A baromfitelep csibéit a derecskei keltetőtelepről hozták Komádiba. A baromfitelep az egykori Szilágyi János-féle tanyában rendezkedett be. A tanya belső berendezésében mindössze annyi változtatás történt, hogy vályogból ülőpadot építettek (20. sz. kép).

A tanya csekély beépítéssel az ideiglenes baromfitelep kérdését megoldotta. A fejlesztést a telep bővítésével ugyanezen a helyen kívánja megvalósítani a gazdaság. Még ebben az évben modern új baromfitelep részleget épít. A telep gondozását a gondozónő és két nő-segítség intézi. Napi munkamenetük a következő: reggel $\frac{1}{2}$ 6 órakor az itatókat kisúrolják (lásd a 21. sz. képet), felöntik és a baromfinak kukoricát szórnak (lásd a 22. képet), — darabonként 7 dkg-ot számítanak. Azután a baromfiólat kitakarítják. A takarítás a következőkből áll: a baromfi piszkát kigereblyélik, a falat leporolják, a fal alját kb. 70 cm magasságban lemeszelik, a baromfiak alá friss homokot szórnak. Hetenként egyszer klórmésszel fertőtlenítenek. 11 órakor *kevernek* — korpát vízzel paráholják (gyengén megöntözik és összekeverik) és azt öntik a baromfinak. 2 órakor ezt megismétlik. $\frac{1}{2}$ 6—6 órakor vacsorára ocsút szórnak. A vizet naponta többször felöntik, hogy frissítsék. A baromfi nagyobb része a telep környékén, a gaz tövén (19. sz. kép) kukorica, napraforgó stb. kúpban hál nyáridőben. Vész még eddig nem bántotta. De a patkány és róka erősen megdézsmálta. Kb. 7—8%-át elhordta. Jelenleg a baromfiállomány meghaladja a 3500 darabot. Az egész állományt három nő gondozza. A gondozásért 6 hetes korig 33,1 fillért, míg nem tojik 50 fillért, tojóért 98 fillért fizetnek darabonként. Havonta állatorvos rendszeresen többször ellenőrzi a telepet.

A baromfiitatók mázatlan cseréptálakban elhelyezett mázatlan hengeralakú edények, amelyeket hengeralakú gombos fogóval ellátott mázatlan bűrák fednek (lásd a 22. sz. képet). A fenekes hengeralakú edényt megtöltik vízzel, amelynek mázatlan falán keresztül leszívárog a víz a tálba. A borítóhenger a felmelegedéstől, moszat-szemét behullásától védi az itatót.

Alkalmazottak, munkások

A gazdaság korra, nemre való tekintet nélkül állandó (szerződött) és idegymunkásokat alkalmaz. Számuk 200, illetve 8—900 körül mozog. Legtöbb állandó alkalmazottat foglalkoztat az állattenyésztés, míg a növényápolás munkásai inkább idegymunkások. A munkások főként hely- és környékbeliek. Elvértve az ország különböző pontjairól is kerülnek. Az állattenyésztésben működő állandó munkások rendszerint a régi uradalmak cselédeiből, alkalmazottaiból kerülnek ki, akiket mint tapasztalattal rendelkezőket szívesen alkalmaz a gazdaság, viszont ők örömmel vállalják ezt a munkát, mert hivatásuknak élhetnek és megbecsülik őket. Valamennyien mosolygós arccal beszélnek elért eredményeikről, a jól végzett munka jutalmáról.

A gazdaság alkalmazottainak viszonya a vezetőséghez és a munkához

A gazdaság vezetősége régi elméleti és gyakorlati és újabb termelés-technikai tudással rendelkező emberekből áll, akik sokszor naponként tartanak tapasztalatcserét egymás közt és a gazdaság gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező alkalmazottaival. Az alkalmazottak között többen régi uradalmak állattenyésztésében vagy növénytermesztésében dolgoztak, s ott szerzett tapasztalataikat részben értékesítik, részben továbbfejlesztik. A vezetőség és a kiemelkedő dolgozók nemcsak egymásközött, hanem a környékbeli gazdaságok dolgozóival is folytatnak tapasztalatcserét.

A dolgozók előtt ismeretlen az a régi átkos fogalom és gyakorlat, hogy »állami tulajdon, tehát szabad préda«, — beszélnek a fejük. A gyakorlottabbak, tapasztaltabbak élen járnak. Példát mutatnak, a lemaradókat segítik. Ez a segítség különösen a tehenészetben tapasztalható.

Kulturális élet, szórakozás, sport

Mivel a gazdaság üzemenkénti szervezése, építkezése (munkásszállók stb.) csak most van folyamatban, a gazdaság dolgozóinak szervezett kulturális életéről, szórakozásairól stb. beszélni ma nehéz. Vannak közösségi alkalmak (pl. aratóünnepség, bál), szórakozási lehetőségek, de ma még a fiatalság nagyobb része korábbi falusi közössége felé húzódik. A társaságban végzett munkát nem volt alkalmam megfigyelni, így a társadalmi szokások, illetve a változások rögzítése további kutatást igényel.

A dolgozók életszínvonala

A dolgozók mai életformája össze sem hasonlítható a régi, uradalmi és egyéni gazdálkodók kizsákmányolása folytán keletkezett életszínvonallal. Régen a dolgozó kis darab kenyérrel, esetleg — ha volt — szalonnával napföljötte elért órákhosszat gyalogolhatott munkahelyére, ma a dolgozókat autóval, illetve kocsifogattal szállítják naponként a munkahelyre, ill. lakóhelyre. A dolgozókat ebédre és vacsorára tápláló, meleg étel várja naponként. A gazdaság vezetősége a dolgozók munkáját könnyíti azzal is, hogy kényelmes munkaruhákat biztosít a dolgozóknak.

A termelőszövetkezetek

1951. év végéig a község területén kilenc termelőszövetkezeti csoport alakult ki. A tszcs-k közül mindössze egy, a Haladás I. típusú tszcs területére nem esik tanya. A többi csoport területein több-kevesebb régi tanyát találunk. A termelőszövetkezetek területein lévő tanyák közül a csoportok megalakulása óta egyetlen tanyát sem bontottak le. A tszcs-k területére esett lebontott tanyákat a tulajdonosa bontotta le. A tszcs területén fekvő tanyáknál belső építkezés mindössze néhány helyen történt, így a Vörös Csillag tszcs egy 50 szarvasmarhára szóló istállót épített a hercegföldi Pálfi Dániel féle tanyán. A régi tanya változatlan formájában megmaradt, azon egyetlen istálló kivételével, amelynek helyén ez az új épült. A Kossuth tszcs a táblásított területére esett Bujdosó P. Gyula-féle tanyán jelentéktelen beépítkezést eszközölt. A tanya istállóját baromfigondozásra alkalmas helyé alakította át. A hercegföldi Szücs Bálint-féle tanyán az ököristállóba fiaztató disznókutricákat épített.

A tszcs-k istállók és egyéb állattenyésztő ólak építését a jövő évre irányozták elő. Így a Vörös Csillag tszcs, a hercegföldi K. Nagy Lajos féle tanyán épít szarvasmarha ólat, a Kossuth tszcs a hercegföldi Less Juliánna féle tanya helyén disznókutricát, a Varga Gergely-féle hercegföldi tanyán (23. sz. kép) juhhodályt épít.

A régi tanyák vályogfalból épültek. A termelőszövetkezetek megfelelő istállók építésére szénporos téglát égetnek. A Vörös Csillag tszcs a Bere Károly és Bere Pál-féle tanyán, a Kossuth tszcs a Szücs Bálint-féle tanyán égeti szénporos tégláját (23., 24., 25. 26. sz. kép).

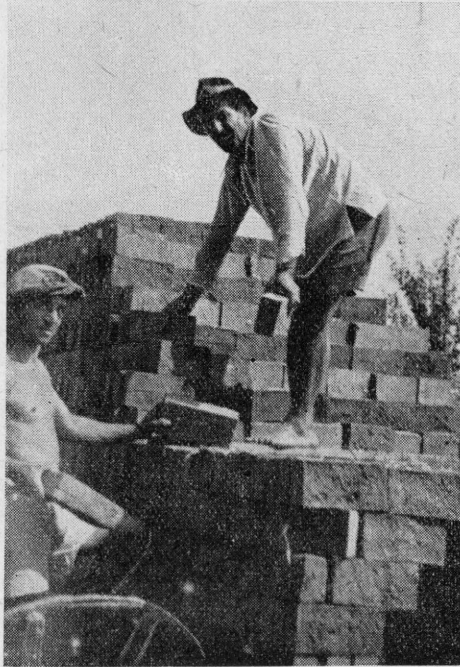
A Kossuth tsz üzemgazdasági élete

A csoportot nincstelen dolgozó parasztok alakították. A csoport gazdálkodásának mérlegére hosszú időn keresztül kihatással volt az, hogy a csoporttagok jelentéktelen munkaerővel alakították meg a csoportot, illetve gyarapították a csoport tagságát. Mégis már az első zárszámadásuk 1950. november 20-án kedvező eredménnyel zárult, mert gépi felszerelésük, állatállományuk, termény-, takarmány- és egyéb készletük és folyó évi jövedelmük 386 667 Ft 39 f-t tett ki. Ezzel szemben a tagság természetben részesült 75 738 15 Ft-ban, míg készpénzben 193 702 95 Ft-ban, s mindössze 10 360 Ft 56 f ki nem fizetett hitel volt esedékes, amelynek fedezésére készpénzben, illetve takarmányban 90 619 Ft 57 f állott rendelkezésükre.

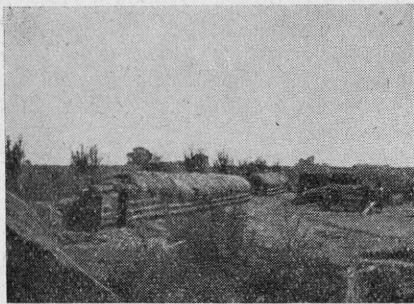
1950-ben a nagyarányú beruházások miatt kifizetésre kerülő pénzösszeg kevés volt.

A termelőszövetkezet életében uralkodó zavarok, a munkaszervezés hiánya miatt elért munkaegység-mennyiségük viszonylag alacsony volt. De a jól dolgozó tagok ebben az évben is elérték 260—70 munkaegységet. 1950-ben a munkában résztvevők átlagos száma 72 volt.

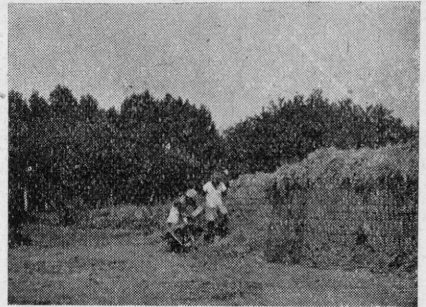
1951. június 30-i állapot szerint 420 kat. hold területükön 66 család dolgozott. A munkában résztvevők átlagos száma 86 főre emelkedett. Október 1-én lezárt munkaegységük összege 11 422 volt. 1951-ben egy munkaegységre a részesedés búzából 6 kg, árpából, zabból 2 kg, kukoricából 2 kg, cukorból 0,27 kg, olajból 0,764 dl. volt, s készpénzben 7.40 Ft-ot fizettek.

24. Szénporos téglamáglya rakása a G. Szűcs Bálint-féle tanyán, ma Kossuth-tsz.

25. Szénporos téglaegetés, Kossuth tsz.

26. Szénporos téglahordás, Kossuth tsz.

A munkaegységre eső pénzrészesedésük azért volt ilyen alacsony, mert beruházások miatt nagyobb összeget kellett tenniük a közös alaphoz. A múlt évi munkaegységmennyiséggel szemben ebben az évben már többen megközelítették az 500 munkaegységet.

A termelőszövetkezet legjobb munkása, Balázs Antal munkaegysége 461 volt. 4031 Ft 91 f pénzrészesedés, búzából 27,66 q, árpából 9,22 q, kukoricából 9,27 p, cukorból 265,53 kg, olajból 7,9 l, krumpliból 101,42 kg, takarmányrépából 461 q volt a részesedése.

Mint egyéni dolgozó még csak nem is remélhetett egy-egy gazdasági évben ilyen jövedelmet, amit a közös gazdálkodás keretén belül könnyen elért.

A csoport élete

A csoport 1951. május óta önálló. Így életéről az igazgatóságon keresztül maga a tagság dönt; követik az alapszabály előírta rendeleteket.

A csoport tagjait csak azután veszik fel, miután a csoportba belépni szándékozó alaposan meggyőződött a kollektív gazdálkodás előnyeiről. Mivel a község életében a Kossuth tsz a legjobban dolgozó csoport, tekintélyre tett szert a községben. Nagyon sok egyénileg dolgozó paraszt felkeresi, hogy közvetlenül meggyőződjék a kollektív gazdálkodás nyújtotta előnyökről. A csoport tagjai szeretettel fogadnak minden egyéni dolgozót és a csoport gazdálkodásán, saját életükön keresztül világitanak elért eredményeikre. Belépésre senkit sem kényszerítenek. Az egyéni dolgozók közül többen minden évben felkeresik a csoportot, hogy elbeszélgessenek a csoport gazdálkodásáról. Fokozatos meggyőződés után maguk is a csoport tagjai közé lépnek. Ma már akad a csoportban olyan egyénileg dolgozó paraszt, aki a gazdasági szerszám kölcsönzésén vagy segítségen keresztül győződött meg a csoport életében folyó munkáról s így lett maga is a csoport tagja. A csoport életén belül minden tag nagyarányú felvilágosító munkát végez, s ennek meg is van az eredménye, mert taglétszáma állandóan nő. Hitelük a falu minden dolgozója előtt emelkedik. A faluban az egyénileg dolgozók kollektív gazdálkodással kapcsolatos problémáikban csak a Kossuth tsz-hez fordulnak tanácsért. A társasgazdálkodás nyújtotta lehetőségről meggyőződött belépni szándékozó tag a belépési nyilatkozat kitöltése előtt részletesen megállapodik a belépés részleteiről. (A csoportba hozott föld, gazdasági felszerelés stb.).

A csoport igazgatósága minden szerdán ülést tart. Ezen az ülésen beszél meg a belépni szándékozók nyújtotta feltételeket. A tagfelvétel iránti kérést szombatonként a csoportgyűlés, amióta önállóak, a közgyűlés vitatja meg, s a többség véleménye alapján dönt a tagfelvételtől, vagy kérelmének elutasításáról.

A tagság viszonya a munkához

A termelőszövetkezetnek folyó gazdasági évi ütemterve nem volt. Vagy ha volt, az csak papíron volt meg. Munkacsoportok, brigádok ugyan alakultak, ennek ellenére a munkát kampányszerűen végezték. Az 1951. évi bő termés következtében beállott munkaerőhiány ellenére munkájukat jól elvégezték. Társadalmi munkával mindössze 30 kat. hold gabonát arattak le. Pedig a nehéz aratás ellenére 1951. nyarán 9000 gabonakeresztjük lett.

A tagság politikai fejlődéséért legtöbbit a helybeli pártszervezet küzdött. Tagadhatatlanul nehéz utat kellett megjárniuk a sok megnemértés, félelem, önzés stb. miatt, amely nagyban gátolta a közös út előrehaladását. Ezért még 1950-ben nagyon gyakran előfordult a csoport életében az, hogy a meggyőzés, politikai felvilágosítás ellenére egy-egy munkacsoport naponta nem sokat törődött azzal, hogy elvégzett munkájuk alapján milyen munkaegységeket érnek el. 1951-ben már annyira jutott a csoport a politikai felvilágosítás, meggyőzés alapján, hogy egy-egy munkacsoportban ha csak egy ember akadt, aki felelősséget érzett a munka iránt, az meggyőzte dolgozótársait munkáik jó elvégzésének eredményéről.

A fejlődés útjára lépett csoport életében a mult esztendőben még előfordult az, hogy pl. növényápolásért vagy növénytermesztési munkák idején az egyik munkacsoport nem túl sokat törődött a másik munkacsoport teljesítményével. Az idén már jól megszervezett brigádok új munkaszervezéssel végezték termelő munkájukat.

Az új munkaszervezésen túl már technikai újítással is igyekeztek elért eredményüket fokozni. Az idén a csoport tagjaiból két brigádot alakítottak és brigádok szerint az elvégzendő munkát a brigádok száma alapján területarány szerint osztották fel. Az egyes területeken a brigádok tagjai személy szerint felosztották az elvégzendő terület gazdasági munkálatait. A tapasztalat azt mutatta, hogy jó munkát tudnak végezni. Ha a csoport életében csak a kendermunkákkal kapcsolatos munkafázisokat figyeljük meg, azt látjuk, hogy az egyéni gazdálkodók régi munkamódszeréhez viszonyítva, újítással meggyorsítják az elvégzendő munka egyes fázisait. »Még régen apró kenderkévét, ma a levágott kenderkévéből kiemelt néhány szállal kötjük be a kévét s ezzel igen nagy munkát takarítunk meg,« mondja Marhás István Kossuth tsz, Petőfi-brigád csoport tagja. A kendervágás egyes mozzanatait a tagság ma is úgy végzi, mint régebben. (Lásd a 27., 28., 29., 30. sz. képeket.)

A csoport kulturális viszonyai

A csoport fejlődésének rúgója a Pártszervezet, amely a csoport kulturális és szervezeti életét is nagyban támogatja. A Párt támogatásával a csoport keretén létrehozták a csoport DISz. szervezetét.

A csoport idősebb tagjai a DISz fiatalok közül azokat becsülik, akik szabadidejükben ujságot, folyóiratot vagy tartalmas könyveket olvasnak. A fiatalság nagyobb része azonban a sport felé húz.

A csoport tagjai gyakran látogatják a mozielőadásokat. Olyan mozi-darabot, ahol a kollektív gazdálkodásról vagy életükkel kapcsolatos eseményről van szó, közösen nézik meg. A mozielőadás témáját, az előadáson szerzett tapasztalatokat közösen nem szokták megbeszélni, kiértékelni, s ezt most már a csoport minden tagja nagy hiányosságnak tartja.

A csoport minden tagja ujságolvasó, annak ellenére, hogy a személyi ujságmegrendelések körül hiányok vannak. A mindennapi élet hírei, kül- és belpolitikai élet eseményei iránt állandóan érdeklődnek. A csoportnak a Szabad Nép, ezenkívül minden csoportnak a Hajdu-Bihari Néplap és a Szabad Föld jár.

A csoportnak 1950. óta van könyvtára is. Becslés szerint mintegy 250 kötet. Nagyobb része szépirodalmi, kisebb része szakmai és népszerűen tudó-

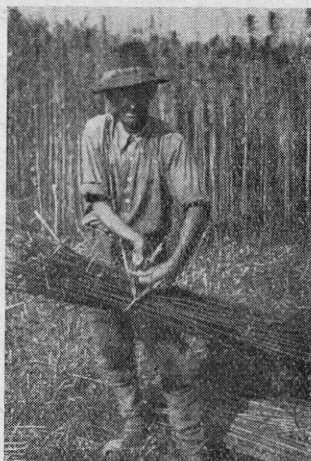
27. Kendervágás, Petőfi-brigád,
Kossuth tsz.

28. Kenderkévekötés, Petőfi-brigád,
Kossuth tsz.

29. Kendervágás, Petőfi-
brigád, Kossuth tsz.

30. Kenderkévekötés,
Petőfi-brigád, Kossuth tsz.

mányos jellegű. Amióta könyvtárunk van, a csoport minden tagja sokat olvas. Olyanok, akiknek iskolahagyás óta könyv se volt a kezükben, az elmúlt évben 5—6 kötet könyvet olvastak el. A könyvtári kölcsönjegyzékük alapján 1951. telén 62 tag 179 művet olvasott el 180 kötetben. Ebből szakmai 9 (csirke-keltetéssel, neveléssel, ló-, szarvasmarha-, juhtenyésztéssel, növényápolással stb. foglalkozó) és népszerűen tudományos jellegű 27 munka.

Társadalmi életük, szociális viszonyaik

Szociális jóléti alapjuk egyelőre nincs. De ha közülük valakinek betegség, haláleset vagy egyéb családi esemény miatt támogatásra van szüksége, a csoport minden lehetőet megtesz. A csoportban pl. ha valaki megbetegszik, kórházi ápolásra szorul, annak útiköltségét a csoport tagsága fizeti. Betegség miatti távollét alatt hattizedes munkaegységet a javára írnak, ami átlagos keresetének kb. a felét jelenti. Adott esetben a beteget valaki a csoport tagjai közül a kórházba is elkíséri. A kísérő is megkapja az útiköltséget és a hattizedes munkaegység jóváírását.

A csoport fennállása óta a tagság közül ketten alapítottak családot. Az új családi élet alapításához a csoport tagsága erejéhez mérten hozzájárult. 1950. novemberében volt az első, 1951. októberében a második. Lakodalmat csak első alkalommal tartottak. A lakodalomhoz a csoport két birkával és 100 l borral járult hozzá. Nagyon ügyeltek arra, hogy az egyéni gazdálkodók mögött el ne maradjanak. A lakodalom az általános helyi szokás szerint zajlott le, mégis sokban különbözött a régítől. Eljegyzést nem tartottak, csak polgári házasságot kötöttek. A lakodalomra 60 — a menyasszony részéről 25, a vőfély részéről 35 — családot hívtak meg. Vőfély hívogatott felpántlikázott vőfélybottal. A vőfélybotra a pántlikát és kendőt a menyasszony vette, s azzal a nyoszolyólányok díszítették fel a vőfélybotot. A lakodalom napja régi szokás szerint szombaton volt. Az esküvőre egy háztól vonultak fel, mivel egy háznál laktak. A szokásos menyasszonyi búcsúztatót azért megtartották.

Esküvő után kb. 9 órakor volt a vacsora, amelyen csigalevest, birka-pörköltet krumplival, tortát és különböző tésztákat ettek. Vacsora után kb. 10 órakor kezdődött a tussolás. (A cigányok mindenkinek elhúzták a kívánt kedvenc nótáját). A tussolás $\frac{1}{2}$ 12—12 óra körülig tartott. De egyesek már 12 óra körül táncra is perdültek. 12 órakor táncközben a vőfély óvatlan pillanatban kiosont a menyasszonnyal a szobából, hogy kontyolásra az alsó szobába vihesse.

A kontyolást a menyasszony keresztanyja végezte. A kontyolásnál a keresztanyján kívül a menyasszony testvérnénje volt jelen.

Sötétbarna szövet kontyolóruhát a menyasszony keresztanyja vette. A menyasszonyi ruhát a szülők vették és készítették.

A menyasszony eltűnése utáni rövid idő múlva — amikor már felkontyoltnak vélték a menyasszonyt — tánc és nótázás közben egyik — másik legénykoma bekiáltotta, hogy »ellopták a menyasszonyt«. A vőfély ijedséget mutatott, nézett jobbra-balra, szemmel kereste menyasszonyát, közben a legénykomák viccelték. Ijesztgetés, viccelés tartott mindaddig, míg a nász-nagy fel nem állt, útnakindulva karjával intett és hallható szóval ezt mondta: »na gyerünk, keressük meg«. Az alsóházban, miután a menyasszonyt felkon-

tyolták, elfújták a lámpát, s a menyasszony az ágy végéhez vagy valamilyen bútordarabhoz bújt. A vőlegény a násznaggyal komái kíséretében berontott a szobába, s a sötétségre megtorpant. Mire komái ezt mondták: »Na hé, keresd meg az asszonyt.« A vőlegény, karját előre vetve, a menyasszony keresésére indult. Miközben komái előtte, körülötte táncoltak, s ha véletlenül hozzájuk ért, nyafogó hangon ezt mondták: »Na, csiklandós vagyok.« Ha sokáig nem találta meg, akkor viccelték. Menyasszonyára találva, megölelte, megcsókolta, miközben a körülötte lévő legények, komák nagy kurjantással megéljeneztek.

A fiatal párt a vőlegény vőfélye bevitte a felső szobába, átadta a násznagynak, aki hosszú beszédben áldását adta rájuk. A násznagy végszavára következtek a búcsúzások és a beköszöntő. A beköszöntők elhangzása után a vőlegény vőfélye jelt adott a zenészeknek, azok rázendítették (csárdást húztak), miközben a vőlegény vőfélye táncra hívta a menyasszonyt.

A vőfélytől a násznagy, azután a vőlegény, attól a nyoszolyólányok, hozzátartozók, rokonság kérték fel a menyasszonyt. A menyasszonnyal táncra perdülhetett mindenki, aki a lakodalomban jelen volt.

A felszabadulás előtti korszakban szokás volt, hogy éjfél után rendszerint a vőfély vagy a násznagy a cigányokkal elhúzatta a Himnuszt, amit a lakodalmas nép énekszóval fennhangon kísért.

Éjfél felé a lakodalomban felcsendültek a mozgalmi dalok. Dalolásuk egyre fokozódott úgy, hogy másnap két óraker mozgalmi dalokat énekelve vonult haza a lakodalmas nép még ottmaradt része.

*

Dolgozatomban egy ártéri területen települt község határának életét, változását írtam le. Bemutattam röviden a XVII. század eleji megtelepülés körülményeit (hajdútelep, katonanép és egyben állattartó). A megtelepült hajdúk itt már a megtelepülés korában meglévő két társadalmi népelemmel — nemesek és szerződéses jobbágyok — találkoztak, úgyhogy megtelepülésük pillanatában már kialakult a későbbi három társadalmi réteg: nagygazdák, kisértők, szegénység körvonala. E három társadalmi réteg társadalomtörténeti problémáit nem tárgyaltam, céloom csupán a határ életének és a határkép változásának bemutatása volt a fejlődés jelenlegi szakaszában. A cél eléréséhez a természeti és társadalmi, gazdasági és politikai befolyásoló tényezőket sorakoztattam fel. A XVIII. századi gazdasági összeírások, a földesúrral és egymás között folyó perlekedések a gazdaságilag tanyásodásra alkalmas területek birtoklásáért folytatott harc dokumentumai. A gazdasági összeírások, a határ életének pontos képét igazolták a XVIII. század kezdetétől, a XIX. század huszas évéig; A XIX. század 30—40-es éveiben megindult pereskedés — Esterházy herceg és a lakosság, valamint a lakosság különböző társadalmi rétegei között — részletes adatokkal igazolták a határ életét a század fordulójáig, s ezzel felsorakoztattam azokat a legfontosabb érveket, amelyek a határbeli építmények — tanyák — létrejöttének, alakulásának, változásának, fejlődésének körülményeit igazolják.

A határbeli építmények, tanyák mennyiségi és minőségi változásainak bemutatására természeti, gazdasági, társadalmi és politikai adatokat sorakoztattam fel.

Történeti fejlődésében a tanya korábban határozottan állattenyésztő-állattartó, majd csaknem egy évszázadon keresztül állattartó-földművelő-

illetve földművelő-állattartó jellegű lett. S a XIX. század végén a bérletes tanyák a szűz területek feltörésével indították el a tanyák fejlődését. A kialakult nagygazda-kisgazda tanyák csak a bérletes tanyák felszámolásával alakulhattak ki, de kialakulásuk feltételei már a korábbi gazdasági-társadalmi és politikai harcokban adva voltak.

1865—85. körül kialakult a szabályos földművelőtanya: major, nagygazda-, kisgazda-, szám szerint — 42 tanya. Közöttük csak két olyan tanyát találunk, amely a korábbi földművelő-állattartó tanyából alakult át földművelő tanyává, (lásd a II. sz. térképet), a többi új tanya.

Az 1885—1945. között épült 587 tanyából öröklés — vétel — építés útján a második világháború óta két gazdának volt 5, háromnak 4, ötnek 3 és huszonnyolcnak 2 tanyája. A felszabadulás után épült 180—190 tanya közül a nagyobb része alig érte meg a 3—3 esztendő. Lebontódott és tulajdonosa anyagát az újonnan kiosztott házhelyre vitte, ahol lakóházat épített, vagy meglévő falusi házát toldotta meg valamilyen melléképülettel.

1885—1945. között épült tanyákból egyéni adatgyűjtésem alapján 39 tanya tűnt el. Az eltűnt tanyák egy részét 1945. után lebontotta a gazdája.

A kollektív mezőgazdaság területére jutott tanyák nagyobb részét az Állami Gazdaság bontotta le. Lebontotta, mert rossz állapotban volt a tanya és akadályozta a táblásgazdálkodás kialakulását: anyagát felhasználta modern gazdasági épületeinek építésénél.

A termelészövetkezetek a területükön lévő tanyák nagyobb részét változtatás nélkül, vagy kevés módosítással (pl. Vörös Csillag tsz., Pálfi Dániel herceg-földi tanyája) hozzáépítéssel hasznosítják.

*

A dolgozat forrásai

A közvetlenül felhasznált és hivatkozott irodalmi és levéltári forrásokon kívül a tanya szakirodalmának ismeretében írtam dolgozatomat. A rendelkezésre álló nagy irodalom felhasználására a kérdés fejlődésének ismertetésénél nem volt szükség. Dolgozatomban idéztem, de nem hivatkoztam anyagot a község úrbéri peres iratanyagából vettem (Debrecen, Megyei Közlevéltár rendezetlen úrbéri peres iratok).

A határ gazdasági építményeire vonatkozó adataim helyszíni adatgyűjtésemén kívül, — főként Kóti Antal, Kolozsvári András, Széll Márton stb. 1940-es évekig elhalt komádi öreggazdák szóbeli közléséből valók.

Molnár Balázs

ХУТОРА В ОКРЕСТНОСТЯХ С. КОМАДИ И ИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЕ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

Социалистическое преобразование нашего сельского хозяйства подняло вопрос об одной специальной форме селения — о хуторах. Хутор — это одинокое селение животноводов и земледельцев-животноводов Альфельда (Большой Венгерской Низменности). Строительство нового экономического строя означает переворот в жизни хуторов. Статья описывает историю и развитие хуторов около с. Комади, в восточной части Венгрии в так называемом Кишшарет. В этой области в течение долгих столетий господствовали вода, болото и характерные для такого края флора и фауна.

Население этой области с начала XVII в. вело охотничье-рыбачье и животноводческое хозяйство на территории, которая до середины XIX в. была покрыта болотами. Земледелием можно было заниматься только периодически, когда перемены климата разрешили. Вследствие осушения болот и после ожесточенной, открытой классовой борьбы, которую население вело в течение полувека против феодального гнета за владение землей, в XIX в. с. Комади стало хозяином всей прилегающей к нему земли. Таким образом, только в конце XIX в. хутора животноводческие стали хуторами полужемледельческими. Этот тип хутора перерастает в наши дни в коллективное сельское хозяйство (государственное сельское хозяйство или производственный кооператив).

DIE GEHÖFTE DER UMGEBUNG VON KOMÁDI UND IHRE UMWANDLUNG IM SOZIALISTISCHEN SEKTOR

Die sozialistische Umorganisation der ungarischen Landwirtschaft hat das Problem der Lösung einer spezifisch ungarischen Siedlungsform, des Systems der Gehöfte (ung. *tanya*) aufgeworfen. Das Gehöft (*tanya*, oder mit seinem älteren Namen *szállás*), eine Einzelsiedlung der *nur* Viehzucht, später Ackerbau und Viehzucht treibenden Bewohner der ungarischen Tiefebene, ist jetzt im Aufbau des Sozialismus an einen neuen Wendepunkt angelangt. Die vorliegende Arbeit beschreibt den Entwicklungsprozess, indem sie vorführt, wie im östlichen Randgebiet Ungarns, in der Kissárét genannten Gegend der Komitate Bihar und Békés, wo jahrhundertlang das Wasser und dessen Tier- und Pflanzenwelt dem Lande seinen Anstrich gaben, die Einwohnerschaft auf dem Gebiete der Ortschaft Komádi gelebt und gewirtschaftet hat, und wie diese jetzt im neuen, den Sozialismus aufbauenden Wirtschaftssystem an ihrer Zukunft arbeitet.

Das Volk dieses Gebietes, das vom Beginn des XVII. Jahrhunderts an im Besitz der herrschenden Klasse war, lebte bis zur Hälfte des XIX. Jahrhunderts auf dem immer wieder vom Wasser überschwemmten Lande von Fischfang und Jagd und trieb Viehzucht. Das Land konnte es nur zeitweise — je nach den Launen des Wetters — bebauen. Nach Entwässerung und Trockenlegung, sowie nach einem äusserst scharfen offenen, fünfzigjährigen Klassenkampf der von ihrer feudalen Gebundenheit befreiten Bevölkerung gelangte die Gemeinde in den Besitz des ganzen Gebietes. So wird die durch zwei Jahrhunderte *nur* Viehzucht treibende Gehöftwirtschaft erst am Ende des XIX. Jahrhunderts durch die Ackerbau und Viehzucht treibende Gehöftwirtschaft abgelöst. Dieser Gehöfttypus wächst heute in die Anforderungen der kollektiven Landwirtschaft (staatliche Wirtschaft, Produktionsgenossenschaft) hinein.

Újabb szempontok a viselet kutatásához

A test technikája

Minél jobban közeledik a néprajz a kultúra vizsgálatától az azt produkáló és abban élő ember felé, annál több figyelmet igyekszik fordítani magára a csoportban élő emberre is. Egy évtizeddel ezelőtt még csak annyiban vizsgáltuk az embert — itt csak az ember testéről lesz szó — amennyiben azzal valamilyen szépségideált akart kifejezni birtokosa. Tehát viseletkutatásaink során súlyt helyeztünk arra, hogy milyen a közösségtől, csoporttól megkívánt haj-, szem-, arc- és főleg testforma s hogy a ruhaadta lehetőségekkel hogyan igyekeznek a természettől igényeiknek meg nem felelő testalkatot a mindenkori helyi követelményeknek megfelelővé tenni: a csipőt szélesíteni, kerekíteni, a derekat karcsúbbá tenni, a mellet laposítani, és így tovább. Egy Tard közösségbeli adatközlőnk a maga öltözetét és a benne rejlő testalakítási lehetőségeket a gyűjtő városi ruhájához viszonyítva így fejezte ki: »maguk a ruhába olyanok amilyenek, mi meg amilyenek lenni akarunk.«

Mindezek olyan körülmények, melyek a test kifejező jellegét mutatják, de még nem tartoznak abba a fejezetbe, amelyikbe a »test technikáját« vagy kevésbé idegenszerű elnevezéssel: a gesztusokat soroljuk. Nem szeretnénk itt úgy feltűnni, mint hogyha ezeket nem vettük volna eddig észre és több gyűjtőnk ne próbálta volna fényképen meg is rögzíteni (a tánckutatókról, lévén feladatuk egészen speciális, itt nem szólnak). Gondolhatunk itt akár a fejésmódra, egy-egy szerszám fogásának módjára, arra a módra, ahogyan visszakézből nyövik a kendert vagy sőt dobnak a rosszra; megfigyeltünk és rögzítettünk egyes guggoló formákat s egyetlen egyszer lehattunk tanúi annak a jelenetnek, amikor egy órhalmi palóc asszony elindította hatéves kislányát sok hosszú szoknyájában azzal, hogy szaporán lépkedjen, nehogy szoknyája úgy tegyen, mint a huyagiaké, hogy »rozs, rozs, rozs, hanem úgy tegyen, hogy búza, búza, búza, búza«.

A II. világháború után az osztrák néprajzosok tűzik ki elvégzendő feladatuk a »gesztusok« kutatását (Leopold Schmidt: Stand und Aufgaben der östereichischen Volkskunde. Öst. Zft. f. V. 51, 4.). M. Mauss posthumus munkájában (Sociologie et Anthropologie, Paris 1950) új néprajzi fejezetet nyit meg »A test technikája« címen. Ebbe foglalja össze azt az ugyancsak szegényes anyagot, ami e téren, főleg a természeti népek köréből gyűjtődött, illetve publikálódott, valamint a maga tapasztalatait a városi lakosság köréből. Test technikáján azokat a módokat érti, ahogyan az ember a különböző társadalmakban, hagyományos módon él a testével, használja testét, miután minden szoros értelemben vett technikának megvan a maga formája is.

Úgy hisszük, tudott tényt ismétlünk, amikor azt mondjuk, hogy régi és új jelenségeket, kultúrjelenségeket változásuk, cserélődésük időpontjában ismerhetünk meg legjobban. Amikor nem lassú, folyamatos alakulásról van szó, amelynél az egyes jelenségek finom, sokszor csak árnyalati különbségek közbeiktatásával futnak át, simulnak át a másikba, hanem akkor, amikor a réginek újjal való felcseréléséről, váltásáról van szó. Amikor kézi vetés helyett vetőgépet hoznak használatba, amikor sokszoknyás, úgynevezett népviselet helyett városi ruhát öltenek, tehát öltözetet cserélnek. Ilyen esetekben nem

találkoztunk — legalábbis ezideig — még egyetlen esettel sem, amikor a régi elmúlása előtt elerőtlenedett, elhalványodott volna, sőt miután éppen ekkor, a váltás időszakában válik tudatossá, kontúrjai ekkor lesznek legélesebbek, legerősebbek, maga a jelenség pedig a legteljesebbé éppen ekkorra válik, úgy is mondhatnánk, hogy ekkorra lesz érett. Ahhoz ugyanis, hogy valami újat megtanulhassunk, el kell hagynunk az annak megfelelő régít; ahhoz pedig, hogy elhagyhassuk, meg kell ismernünk, tudatosítanunk kell. Ily módon ismeretállományunk egyszerűen gazdagszik a régiek ismeretével is — melyben egy egész életen át élünk anélkül, hogy arról tudomásunk lett volna és az újéval, amellyel ezentúl élni és hatni kívánunk.

Legutóbbi (1952. szept.) mezőkövesdi gyűjtésünk a viselet cserélődésének abban a fázisában történhetett, amikor 5—7 évi alkalmi váltás után a kövesdi fiatalasszonyok egy része eljutott odáig, hogy véglegesen letegye a matyó ruhát és helyébe »iparosos«, »városi« öltözéket vegyen. Nem tartozik ide a folyamat közlése, amelynek a haj rövidrevágatása befejező kritériuma; ide csupán az új tartás, az új gesztusok tartoznak, melyek e váltás velejárói. Hogy mennyire tudatosak ezek, s mennyire ismerik minden fázisát a váltás véghezvivői, néhány ábránkon szemléltetjük. Ezek magyarázására tudnunk kell, hogy más a kívánalom a matyó alakkal és más a városival. Más a nyak, mell, kar, derék, csípő, láb ideálja, azzal a megszorítással, hogy »matyóba hitvány nincs, abba csak csinos van«. Ha a kívánalomnak nem felelne meg formája, »kiigazítja magát«.

A matyó felsőttesten viselt ruha szoros, feszes; az alsóttesten hordott pedig hosszú és bő. A helyi kívánalom az, hogy feszesen, egyenes háttal, kitartott mellel (de lapos mellel) álljon és mozogjon a nő és, hogy szoknyája »mozduljon rajta«, »forduljon rajta.« Ahhoz, hogy a szoknya forduljon, aprókat lép a matyó nő és lépésenkint fordít egyet-egyet a csípőjén jobbra és balra. Ehhez a mozgáshoz szeretik a magassarkú csizmát, mert »abban szebben tud menni, jobban forgatja magát, a lapossarkúban nem megy jól«. »A matyó kihúzza magát, feszesen van, a ruha hátát feszíti, egyenesen hordozza magát.« „A matyó feszesen lép, aprókat, minden lépésnél csípőbe fordít egyet-egyet.« »A kislány nehezen indul matyóba, de a matyó ruha löki az embert, — öt éves korára már tud járni benne«.

Karját ehhez a járáshoz »lóbázza« a matyó nő, egyenesen tartva löki előre és hátra lépésenkint; keze feje nyitva, ujjai feszítve. Ha áll, egyenesen áll »feszesen, kitartotta magát«. »Aki az iparosba nem szokta meg, kifeszíti magát — milyen furcsán áll.« »Ha megszokta, elengedi magát«. Tehát a városi ruhához nem illik a feszes tartás. El kell engednie magát annak, aki hordozza. Csak így más a járás is, mert a szűk ruha nem mozdulhat. »Egyenletes, síma lépés«-ben kell menni, egész talpára lépjen, s hogy ezt megtehesse, minél hosszabbakat.

Karját nem »lóbázza« többé, »egyenesen«, könnyedén tartja, elengedett ujjakkal, csukott ököllel, befelé fordított hüvelykkel. Szeretik, ha táská van náluk (lehetőleg vállszíjas), mert akkor »fölfogom«, tartani, fogni lehet és nincs gond a karral.

Ezt a tartást és járást nem könnyű megszokni. Van, aki úgy találja, megegyezően a közvéleménnyel, hogy »nem áll rajta a városi ruha, matyónak pedig gyönyörű volt«. Az ilyen visszaöltözik. Azok, akik eredményesen szoktatják magukat az új ruhához, 5—7 éven át hordanak nyáron munkában városi ruhát. Ez azonban egymagában még nem elégséges, mert otthon és

munkában nem ér rá magára ügyelni, »attól függ, mennyit jár fölfelé«. »Otthon kéveset gondol magára, de ha megy fölfelé, akkor kicsit segít magán«. Tehát mikor befele megy a városba, akkor »segít magán«, ügyel mozdulataira és próbálja újra meg újra elengedni, lazán tartani magát, laposakat, hosszúkat lépve, majd nem csúsztatva; karját elengedve, lógatva. (Hogy ezek a törekvések még mennyire nem eredményesek, ábráink is mutatják. Amikor a járáson van a hangsúly, elfeledkeznek karjáról vagy fejtartásáról).

»Mi, akik kiötöztünk, minket is ki lehet válogatni« — mondja 24 éves adatközlőnk, aki azoknak a fiatalasszonyoknak csoportjába tartozik, akik ezen a nyáron »István király napjára« levágatták hajukat s ezzel végkép áttértek a városias ruha viselésére. »Benne születünk a matyóban, sose lesz városi nép a matyó nép«. »Lehet, hogy még moderálni tudja magát, de a matyó vér megmarad«. Vagyis tudja jól, hogy az ő »városias« tartása, mozgása még mindig más, mint az igazi városiaké, sőt nem is hiszi, hogy ezt utolérhesse »modernségben«, hanem a felé vezető út közepén megmarad, állandó nosztalgiával tekintgetve előre. De megható nosztalgiával nézeget vissza is az úton; kislánya számára eltesz egy teljes matyó öltözetet, mert »világhíre« volt ennek, s egyéb maradék ruhájából méteres nagyságú babát kíván készíteni, — volt ön maga képmását, emlékül . . .

Ez a néhány mozdulat, amit fényképekkel illusztrálva mutatunk itt be, nyilván csak kezdete és bevezetője kíván lenni a kutatásnak területünkön. Szeretnénk, ha gyűjtőink figyelme minél erőteljesebben ráirányulna a test technikájának vizsgálatára, már csak azért is, mert ez a nagy változások időszakában, amilyenek napjaink is, tehető meg a legkönnyebben.

A gesztusvizsgálatok természetszerűen ne csak a viselettel kapcsolatosan történjenek, hanem minden más téren, egészen a táncfejezetbe tartozó mozgásokig. Figyeljük és rögzítsük — hogy csak a fontosabbakat emeljük ki: a fekvés, alvás, állás, ülés, guggolás, térdelés; a szülés, szoptatás; a halottkinyújtózatás formáit; a járásét, futásét, úzásét, mászásét; a kézfogást, ölelést, csókot, kalaplevételt; a mosakodást, masszírozást, fésülködést, borotválkozást; az étkezést, ivást; a botok és különböző kézi eszközök tartását, a velük való bánást; figyeljünk továbbá az eszköz nélküli csakúgy, mint bármely eszköz segítségével történő minden munkamódra. Ide tartozik a fejés technikáján kezdve a burgonyahámozás technikája csakúgy, mint a kender nyövéséé, a fonásé; a marokszedésé, a pányva vetéséé, vagy a kapa fogáséé; a fazekas korongolásától a szabó-olló és tű kezeléséig mindaz, ami az emberi testtel, vagy annak egyes részeivel hagyományos módon végeztetik.

Mindezek gyűjtését legelőbb nemek, majd korkategóriák, társadalmi rétegek és végül foglalkozási ágak szerint gyűjtjük.

Fél Edit

1. Fialalasszony »matyóban« feszes tartással

2. Ugyanaz »városiban« laza testtartással

3. Matyós tartás beszélgetéskor

4. Városias tartás ugyanekkor

5. Matyós állás : csipőre tett kezek

6. Városias állás : zsebbe bujtatott kezek

7. Matyós állás : feltartott fej, feszes hát és vállak

8. Városias állás : lehajtott fej, laza hát és vállak

9. Matyós lépés : apró, közben a csípő fordul s a ruha erősen csapódik

10. Városias lépés : hosszú, lapos lépés, alig mozduló csípővel

11. Matyós járás : egyenesen tartott fej, merev vállak és karok

12. Városi járás : előrehajtott fej, leengedett vállak, laza karok

13. Kartartás: matyós járáshoz mereven »lóbázza« karját

14. Városias járáshoz elengedi karját

15. Matyós kéztartás

16. Városias kéztartás

17. Matyós ülés mód feszes felsőtesttel

18. Városias ülés mód laza felsőtesttel

НОВЫЕ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ НАРЯДА

Статья призывает исследователей обращать внимание на явления техники тела. Автор статьи рекомендует наблюдать и описывать такого рода явления по категориям пола и возраста, общественных слоев и профессий. Он перечисляет в общих чертах те традиционные движения, наблюдение и описание которых было бы легко сегодня, в период больших перемен.

Он устанавливает, что явления культуры становятся сознательными в период перенятия нового. Одновременно становятся сознательными и старое и новое. В качестве примера он указывает на технику ношения народного наряда: народный наряд требует сдержанности в движениях, мелких шагов, двигающих бедро, тогда как новый городской наряд разрешает более свободно держаться и двигаться.

NEUE GESICHTSPUNKTE DER TRACHTFORSCHUNG

Die vorliegende Abhandlung stellt einen Aufruf an die Sammler dar, die in den Kreis der Technik des Körpers gehörenden Erscheinungen zu sammeln. Die Verfasserin schlägt vor, die Sammlung dieser Erscheinungen nach folgenden Gruppen vorzunehmen: Geschlechts- und Alterskategorien, Gesellschaftsschichten und Berufsstände. Sie zählt auch in grossen Zügen die traditionellen Körperbewegungen auf, deren Sammlung in der Gegenwart im Zeitalter der grossen Umschaltungen, leicht durchgeführt werden kann. Sie stellt hierbei fest, dass die kulturellen Erscheinungen in der Übergangszeit bei der Übernahme des Neuen in die Bewusstseinssphäre gelangen, u. zw. das Alte und das Neue gleichzeitig. Die alten Erscheinungen erlangen zu diesem Zeitpunkt ihre Ganzheit, ihre Reife. Es wird z. B. die Technik des Tragens der Kleidung vorgeführt: die straffe Haltung beim Tragen der Bauernkleidung, die kurzen Schritte, die eine Hüftbewegungen zur Folge haben, im Gegensatz zur lockeren Haltung und den lockeren Bewegungen, die durch die neue, städtische Kleidung bedingt sind.

Az erdőhorváti pereg-sütő asszonyok

I

A házilag készített pereg országszerte elterjedt népi táplálék,¹ melynek neve és külföldi kapcsolatai kultikus eredetre utalnak.² Eddigi ismereteink szerint Debrecenben,³ az Órségben,⁴ Ormánságban⁵ és Göcsejben⁶ foglalkozik parasztságunk pereg-sütéssel.⁷ Részletes adatok híján csak annyit tudunk, hogy egyedül Debrecenben készítik háziiparszerűen, tehát nem csupán saját fogyasztásra, hanem értékesítés céljából is.

Hazánk északkeleti részén, a Hernád, Tisza és országhatár közé zárt területen⁸ közismert és egyúttal közkedvelt táplálék a pereg. A Hegyalja nagyobb vásáraitól még ma is elmaradhatatlan a horváti pereg épúgy, mint még néhány évvel ezelőtt is a ladányi kalács.⁹ A környék lakosságát Erdőhorváti község látja el pereccel, de nem ismeretlen — bár ma már inkább csak a hagyományból — a debreceni vagy a somogyi¹⁰ pereg sem. A horváti pereg formában és ízben különbözik a másik kettőtől: a debreceni jóval kisebb volt, akkora csak »mint egy gyűszűnek a teteje. Az becsebb volt, mint a mienk, ugyanazért a pénzért többet adtak belőle. Felfűzték és az emberek a nyakukban vitték haza«. — mondják az erdőhorváti pereg-sütők. A somogyi pereg a déli vásározó helyekről (Tokaj, Bodrogkeresztúr, Sárospatak), a somogyi pedig az északiakról (Gönc) szorult ki. 1945 előtt a horvátiak nem is jártak Göncre, vagy környékére, mert az a somogyiak területe volt.

A gyűjtőterületünkön ismert perecet azért nevezzük horváti perecnek, mert túlnyomórészt Erdőhorváti község asszonyai állítják elő. Erdőhorvátin kívül más községekben is akadnak asszonyok, akik értenek a mesterséghez, de az egybehangzó vélemények szerint ezekben a falvakban nincs hagyománya a pereg-sütésnek; minden esetben Erdőhorvátiból odakerült asszonyok művelik. Ilyen községek a Hegyalján: Tolcsva, Erdőbénye és Sárospatak. Ezek termelése azonban jelentéktelen Erdőhorváti mellett, amit bizonyít az, hogy míg Erdőhorvátiban tizenkilenc pereg-sütő dolgozik, addig a másik három községben összesen négy, és azok közül is a tolcsvai asszony haza (tehát Horvátiba) jár sütni, mert Tolcsván nincs kemencéje.

¹ Magyarország Néprajza². I, 84.

² B. S. Fonott kalácsok és perecek. NÉ. VI. (1905), 210–215. Szerző a »perec« szót a német »Bretzel«-ből származtatja. Bárczi megállapítása szerint a középfelnémet *brez(e)* »pereg« jelentésű szó átvétele. Szófejtő Szótár. L. még ehhez Melich J.: Német vendégszók. Nyr. 1895, 351.; Gombóc Z.: A régi magyar ételnevek eredetéről. MNy. I, 164.; a pereg szónak a déli szláv nyelvekbe való magyar közvetítéséről vö. Munkácsi B.: Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. NyK. 1883, 105.; Techert J.: Csokonai nyelvforrásai. MNy. 1937, 14.

³ Ecsedi I.: A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. A debreceni pereg. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1935. 282–287.

⁴ Kardos L.: Az Órség népi táplálkozása. 124. Budapest, 1943.

⁵ Magyarország Néprajza. i. h. — Kiss G.: Ormányság. 129, 130. Budapest, 1937.

⁶ Nyr. VIII, 468.

⁷ Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára. Pest, 1862. i. h. »debreceni, füredi, rábaközi perecz«-ről tesz említést.

⁸ A sárospataki Rákóczi Múzeum gyűjtőterülete, melynek határain belül megfigyeléseinket folytattuk.

⁹ Tiszaladány község Tokaj közelében. A ladányi kalács zsemlyealakú édes tészta, amelyet — erdőhorváti adatközlők szerint — »tepsiben árulnak a vásáron«.

¹⁰ Somodi: Csehszlovákia határmenti községei.

A perec a Magyar Nyelv Szótára szerint »általán, körös, tekervényes fonadék, vagy olyan alakú test, melyet pergetni, forgatni, kerék gyanánt hajtani, hengergetni lehet.«¹¹ A gyűjtőterületünkön ismert háromféle perec formájában megegyező: mindegyik csaknem szabályos köralakú, helyesebben karika alakú sütemény, melyek — mint már említettük — csak méreteikben, vagy anyagukban (tehát ízben) különböznek egymástól.

Az erdőhorváti perec kétféle: tojásos- és *bütös* (böjtös) perec. A tojásos-perec átmérője általában 5 centiméter, a böjtös perecé 6 cm. Alakjuk egyforma, de a tojásos perec édes, omlós, cukorral és vajjal készül. Míg a böjtös perec mindennapi árucikk, amelyet nagyobb tömegben, közszükségleti fogyasztásra készítenek, addig a tojásos perec csemegezámba megy. Keveset készítenek belőle és az ára magasabb a böjtös perecénél.

Dolgozatunk célja a perecsütésnek, mint háziiparnak vizsgálata. Leírjuk a készítés technikáját és ezen belül foglalkozunk a kemence alakulásával. Röviden tárgyaljuk a technikai tudás, a tapasztalat átadásának módját, annak múlt és mai vonatkozásait. Vizsgáljuk a munka kooperatív jellegét, az ebből eredő adottságokat, az értékesítés módját, az elvándorlással összekötött munkalehetőségeket és a férfiaknak a háziiparban vállalt szerepét. A perec felhasználásának, raktározásának ismertetése után megvizsgáljuk a mesterség kialakulásának és napjainkig való fennmaradásának okát, végül összevetjük a mai helyzetet a felszabadulás előttivel.

II

Napjainkban a peracet nulláslisztből készítik. A hagyomány szerint mindig a legfinomabb fehérlisztet, az *első lisztet* használták hozzá. A múlt század végéig vízimalma is volt a községnek, ebben azonban csak »parasztul öröltek«, de akkor is a legjobb minőségű *paraszt liszt*ből sütöttek peracet. Azt nevezték paraszt lisztnek, amit a vízimalom örölt, ellentétben a gőzmalom lisztjével, amelynek *pille*, vagy *pillés liszt* volt a neve. A vízimalom örleményét három fajta szitával, három minőségi csoportra választották szét. A derce-szitával a derce nagyját vették le, amit a sertésnek adtak, a ritka szitán közepes finomságú lisztet kaptak és végül a sűrű szita után fehér liszt maradt, amelyből galuskát és különböző tésztákat sütöttek, így peracet is.

A sütés napját megelőző este a lisztet Sátoraljaújhelyben vásárolt drótszitával vásári, cigánykészítette fateknőbe átszitálják, majd megkovászolják. Böjtös perecnél annyi vizet öntenek a lisztre, amennyit feliszik, majd sót, cukrot, élesztőt tesznek bele (pl. 15 kg lisztbe: 2 marék só, 30–35 db kockacukor, 2 dkg élesztő) és meggyúrik. Jelenleg általánosan ezekből az anyagokból készítik a peracet, de vannak, akik kevés tejet is tesznek bele. — Még ma is csinálnak azonban (ami egy-két évtizeddel ezelőtt kizárólagos lehetett) olyan peracet, amelyben són, liszten, élesztőn és vízen kívül semmi más nincs. Az öregek az ilyen peracet jobbnak tartják, mert ropogósabb és jobb az íze. Az eredetre utal némileg az efféle, perecsel kapcsolatos izlés-megnyilvánulás is: »Ha bütös perec, akkor legyen bütös!« — Ha tojásos peracet akarnak sütni, nem öntenek rá vizet, hanem ehelyett tejet, vaját és tojást tesznek bele. Pl. 2 kg lisztbe 0,5 l tejet, 10 tojást, 25 dkg cukrot tesznek.

A gyúrás általában egy óra hosszáig tart, a hagyományos terminológiával élve: »Addig gyúrik, míg tiszta nem lesz a kezük«. Fontos, hogy a tészta jó

¹¹ Czuczor — Fogarasi: i. m. V, 174.

kemény legyen, vagyis »keményre kell hagyni«, különben nem szárad majd ki a kemencében. Megjegyzendő, hogy bár a munkafolyamatnak ezt a részét kovászolásnak nevezik, kovászt egyáltalán nem használnak hozzá. Az adatközlők több ízben meg is jegyezték: »Nem úgy kell begyúrni a tésztát, mint a kenyérhez. Nem kell bele kovászt tenni.« Feltevésünk szerint a ma már értelmetlenné vált elnevezés egy, a hagyományból már kihullott technikai változás emlékét őrzi, amelyet megelőzően az első meggyúrás alkalmával tették a pereg tésztájába a kovászt.

1. Csíkolás. A háttérben kiskabolás kemence, előtte a szárító asszony, balra a masinán lábasokban meleg víz a pereg kifőzésére

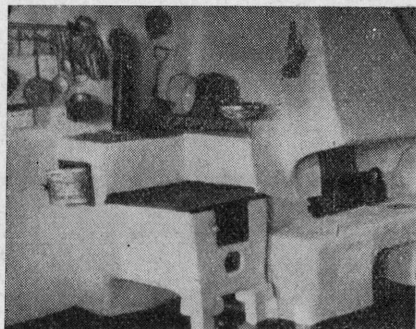

2. Szárítás. Elötérben a képből kissé kieső kemence előtt, a gödör szélén ülő asszony, kezében a *pacsitra* felszedett kész perecekkkel, melyeket a jobbkezénél lévő nagy lábosba húz le. Nyelével a lábosra, hegyével a kemence szájára támasztva perecsütő lapát, rajta yers perecek. A háttérben csíkolás

A mai eljárás szerint másnap hajnalban megdagasztják a tésztát, vagyis »meggyúrnak kovászra a teknőben«, majd egy óra hosszat állni hagyják, amíg a tészta megkél. Kb. 1900. előtt kovász helyett *pártésztákat* használtak. Utoljára a párt a második világháborúban alkalmazták, amikor nem lehetett élesztőhöz jutni. A kovászolás, illetve a tészta megkeleése után megkezdik a *csíkolást*: jó maroknyi darabokat vágnak le késsel a teknőben lévő tésztából, majd azt a gyúródeszkán vagy *táblán* vékony szeletekre hasítják és tenyérrrel a szeletek végét vékonyra nyújtják, *csíkolják*. Ha eléri a pereg szokásos vékonyságát, 10–12 cm-nyit ujjal lecsípi belőle, a két végét kézzel hegyesre sodorják és összeragasztják: A két hegyes véget összeillesztik, majd ujjukat a karikába dugva, a gyúródeszkán néhányat sodorítanak rajta, míg a tészta két vége össze nem tapad.

A nyers pereceket forró vízbe teszik. Sütés alatt a tűzhelyen állandóan ég a tűz, hogy a vizet kellő hőfokon tudják tartani. A víznek nagyon melegnek kell lennie, de nem szabad forrnia, mert akkor nem lesz fényes a pereg. 40 perccet tesznek egyszerre a fazékba, annyit, amennyi majd a sütőlapátra fér. A tészta addig áll a vízben, míg meg nem keményszik. Akkor felmegy a víz tetejére és egy 30–35 cm hosszú, ú. n. görbe bottal kiszedik a vízből. A görbe bot gyengén ívelt szerszám, amelyre 10–15 perccet szednek fel egyszerre és a botról egy tálba öntik őket. A tál rendszerint az asszony lába mellett, a földön van.

Ez után következik a pereckészítés utolsó munkafázisa, a sütés vagy szárítás. Még egy órával előbb befűtenek a kemencébe. Vékonyra hasogatott, száraz fával szoktak fűteni, ezért — ha nyers fájuk van — sütés után beteszik száradni a még meleg kemencébe. A fa előkészítésének fontosságára utal ez a közmondásuk: »Nincs tűz fa nélkül, nincsen ebéd pénz nélkül«. A tüzet a kemence közepére rakják. A 20–30 évvel ezelőtti viszonyoktól eltérően már

3. Nagy-kabolás kemence, szája előtt elitővel, mellette masinával

csak elvétve használják tüzeléshez a *vasmacskát* (tűzikutya). Ha egy öl fa elégett, annyira meleg lesz a kemence, hogy lehet benne sütni. A tüzet *pacsit*-tal (egy 120–160 cm hosszú mogyorófa vessző) a kemence balfelére tolják, míg az üresen maradt jobboldalt vizes seprővel (hajdan *pemetével*) kitisztítják a hamutól a perecek számára. Sütés alatt állandóan táplálni kell a tüzet. A tűz jobb szélére, *elébe* mindig egy vastagabb fát kell tenni azért, hogy se a perecek, se a lapát meg ne égjen. Ha *sokallják* a tüzet vagy lángol az oldalra kitett fa, kihúzzák a *kocikra* (a kemence padkája) és lelocsolják.

A sütőasszony *sámedlín* ül a kemence szája előtt. Az újabb típusú kemencéknél gödör van a kemence előtt a földön, annak a szélére ül és a lábát a gödörben tartja, hogy kényelmesebben üljön. A sütőasszony felszerelése: egy hosszú, keskeny lapát, egy mogyoróvessző (*pacsit* vagy *szedőbot* l. feljebb), egy *csutak* (rongydarab), egy kis vaskalapács és egy vesszőkosár. Az utóbbi a kemence előtt, a földön áll és a sütőasszony a kész perccet teszi bele. Mikor egy fazék kifőtt perccet hoznak neki, a lapát nyelét a kosár szélére, a hegyét a kemence padkájára, a *kocikra* teszi, majd vizes csutakkal letörli a lapátot, hogy ráraakassa a pereceket. Hármat rak egy sorba, majd mikor 40 perccel megtelik a lapát, bedugja a kemencébe és leteszi a kemence *földjére*. Pár percig szikkadni hagyja a pereceket azért, hogy ne tapadjon rájuk a hamu, majd hirtelen megfordítja a lapátot és a kemence végébe állított kis kőre,

a *kövecskére* üti a végét, mire a percek lehullanak a kemence földjére. A pacsittal jobbra tolja őket a kemence oldalához, hogy helyet csináljon a következő lapát perceknek. Mikor a percek teteje megpirult, a pacsittal megfordítja őket: a bot hegyével megbillenti a perccel kifelé eső részét és az a kemence szája felé átfordul a másik oldalára. Ha ezt az oldalát is elég pirosnak találja, pacsittal összeszedi a perceket ugyanúgy, mint a forgatásnál, csak az átfordulás pillanatában beledugja a pacsit végét a percebe. Mikor 15–20 darabot rászedett a botra, kiveszi a kemencéből és a pacsit vastagabb, kifelé eső végén keresztül lehúzza őket, bele a füleskosárba. A kész perceket kenderfonalra, a *póréra* fűzik. 10 perccel van egy *fűzérben* vagy *kötetben* vagy *csomóban*.

4. Kis-kabolás kemence, mellette masinával

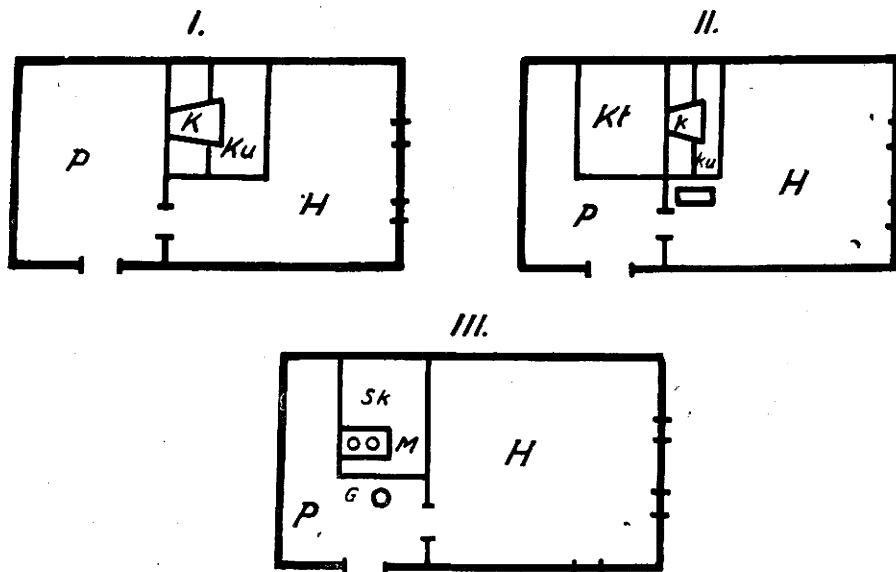
Az adatközlők szerint a sütéshez nagy türelem kell, »az csak nyugodt asszonynak való«. »Ez olyan (munka), hogy reggel leül az ember a kemencéhez vagy a táblához és estig ott ül. Ettől nem lehet semmit se csinálni« — mondják. A percek forgatásához, kiszedéséhez pedig rendkívüli ügyesség és gyakorlat szükséges. Első kísérletre ritka asszony tudja megcsinálni, csak annak sikerül, aki *próbás vele*, vagyis sokat próbálta. A kemence elejéről a füst, az *első füst* rendszeresen kicsapódik és megfájdul tőle a sütőasszony feje. Az pedig, hogy órákon át állandóan tűzbe kell nézni, gyengíti, végül elrontja a szemét.

A gyűjtés idején Erdőhorvátiban háromfajta kemencében sütöttek perccel. Ezek között kétséget kizáróan a nagy *kabolás* vagy *kobulás* kemence a legrégebb.¹² A századforduló előtt minden házban ilyen kemence volt, akkora, hogy a ház egy negyedét elfoglalta. Ilyen kabola már csak ott van, ahol meg-

¹² *Ébner S.*: Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. NÉ. XXIII (1931) 6–16.

öregedett az asszony a perec-sütésben és »még nem góratta ki«. A nagy-kabolás kemencének két formája ismeretes Erdőhorvátiban. A két forma anyagban és az anyag természetéből adódó csekély szerkezeti eltérésben különbözik egymástól. A ma még látható kemencék nagyobb részének kabolája pacsitból vagyis fűzfavesszőből van, kívül-belül sárral betapasztva. Mindössze egy másfajta kemencét találtunk a faluban, ennek a kabolája nem vesszőből, hanem kályhacsempékből készült. Míg a fűzfavesszős kabola szabadon áll a padka felett, addig a cserépkabola alsó peremét vaspánt fogja össze és a két sarkát egy-egy vasvessző tartja a padka felett. Az egyetlen, ma még meglévő cserépkabolás kemence 1860–1880. között készülhetett.

Adataink szerint a nagykabolás kemencéket 1900. táján már nem építették, »akkor már nem csinálták, hanem elrontogatták őket«. Abban az

5. A kemence alakulása, fokozatos átkerülése a házból a pitvarba.

Jelmagyarázat: P = pitvar, H = ház, K = kabola, Ku = kucik, M = masina, Sk = sűbertos kemence, G = gödör

időben — de csak a perec-sütőknél — új típus alakult ki: a kis-kabolás kemence. A kettő között az a különbség, hogy míg az előbbi egész terjedelmében a házban van, addig az újabbnak csak a kabolája, a kucikja (padkája) és elülső elemei. Maga a kemencetest a falon túlra, a pitvarba kerül úgy, hogy a kemence szája a falat töri át. A kabola is kisebb méretű. Így a kemence a szobából fűtődik ugyan, de jóval kisebb helyet foglal el a házban. Az új kabola anyagban és formában a régivel azonos. A kemence szája előtt ugyanúgy deszkából készített *elitő* (tévő) van, ha a kemence nincs használatban. Az elhelyezésen kívül a méret ad még különbséget: a régi fajta kemencékbe három lapát perec fért, a mostaniakba pedig csak kettő megy be.

Az adatközlők emlékezete szerint a legrégebb szinten, amikor még nincs masina a kemence mellett, a vizet szabad tűzön, a kabola alatt levő padkán, a kocikon melegítették vagy háromlábú cserépfazékban vagy vasháromlábba,

drájfuszra tett bármilyen fazékban. Egyes visszaemlékezők szerint a szabad tűzön való főzést s vízmelegítést azért hagyták el, mert sok »szeméttel, hamuval járt«. A kemence mellé épített masina általános térhódítása 1920. és 1930. közé tehető.

A kemence harmadik típusa a *súbertos kemence* vagy kenyérsütőkemence, amely rendszerint fekvő hasábalakú és négyszegletes szája bádoggal zárható. Elhelyezése (kb. 1940. óta) vagy a konyhában, vagy az udvaron vagy (csak egy esetben!) egy külön, perccsütésre épített kis nyárikonyha-félében történik. Minthogy a négyszegletes kemencéknek nincs kocikjuk, ebből eredően *kocikaljuk* sincs, vagyis egy olyan félköralakú lyuk a padka alatt, ahova a sütőasszony a lábát teheti. Ennélfogva ehhez a típushoz hozzátartozik egy gödör is a kemence szája előtt, melynek a szélén ül a sütőasszony és a lábát benne tartja. Az udvaron elhelyezett kemence a hideg miatt télen nem használható. Ha gazdája mégis sütni akar, olyanhoz megy, akinek kabolás kemencéje van. Általános vélemény az, hogy ebben a legjobb sütni.

III

A perccsütéshez a munka folyamatossága kedvéért legalább két asszony vagy lány szükséges. Egy csikol és főzi a tésztát, egy pedig állandóan a kemencénél ül és süti a pereceket. Van eset, hogy hárman végzik a munkát, a csikoló asszonynak segít valaki — rendszerint nagyobb lány — abban, hogy főzi a tésztát és odaviszi a fazekat a kemencéhez. Végszükség esetén egy személy is elvégezheti a munkát, ez azonban igen lassú és fáradságos. — A munkában részt vevő személyek nagyjából a családból vagy a rokonságból adódnak. A férjezett lánytestvérek pl. együtt sütnek, az egyik átmegy ahhoz, akinek kemencéje van. Rendszerint annak van kemencéje, aki a szülői háznál maradt, mert a kemence is a szülőktől hagyatott rájuk a mesterségbeli tudással együtt. Van olyan eset is, hogy az egyik lány a szomszéd községbe, Tolcsvára ment férjhez, de hetenként (esetleg többször is) hazajár és napokat tölt otthon, hogy a nővérel együtt süssön a kabolás kemencében. A nyersanyagot összeadják és a perecekből annak arányában osztozkodnak.

A pereceket külön értékesítik.¹³

A munka jellegéből következik, hogy már a múlt században fellép a perccsütésnél a bérmunkás alkalmazása. Olyan családban, ahol csak egy asszony van vagy bármilyen oknál fogva a kemence tulajdonosa nem talál magának társat, elhívják egy asszonyt segítségül, aki a csikolásért, vagy a szárításért valami ellenszolgáltatást kap. »Háztul adnak érte, ami nekem nincs : egy kis lekvárt, krumplit, lisztet meg pénzt is. Megkérdik, mit adjanak« — mondja a jelenleg egyetlen bérmunkás asszony. Ezek az asszonyok, akik csak a más sütéséhez jártak segédkezni, — adatközlőim szerint — nincstelenek voltak, és annyira szegények, hogy még a legminimálisabb tőkével sem rendelkeztek. »Én gyarló vagyok ahhoz, hogy lisztet vegyek és magam süssem« — mondja.

Megélhetést nyújt egyeseknek az, hogy a községből vagy más faluból a gazdák nyersanyagot hoznak, hogy részért, vagy élelemért süssék meg

¹³ A községben sokan tudnak perccet sütni, de nem mindenki dolgozik eladásra. Míg az előbbieket a saját használatukra sütnék, addig a kisebb rész elsősorban értékesítésre dolgozik. Dolgozatunkban az utóbbiakkal foglalkozunk.

számukra perecnek. A községbelieknek hordásra vagy géplésre sütnek kis mennyiséget : 2—4 lapáttal, de más falubeliek szekérral jönnek és 1—2 zsákra való peracet süttetnek. Olyanok szoktak jönni, akiknek rokonuk van Horvátiban, ahol meg is hálhatnak.

A perecesek legnagyobb része saját anyagból, saját kemencében, kivételre szokott sütni, amely mellett jelentéktelenebb szerepe van a helybeli eladásnak vagy rendelésnek. A helybeli asszonyok jórésze maga is elkészíti a peracet, de mégis, vannak alkalmak, amikor rászorolnak arra, hogy mástól vegyék. Különösen az erős munka ideje alatt (aratás, hordás, eséplés stb.) szoktak rendelni vagy vásárolni (részletesebben lásd alább). Szegény asszonyok vették akkor, ha nem volt kenyerük, lisztjük : vettek peracet és ezt adták a gyerekeknek. A jobb módúak általában süttetni szoktak.

A termék legnagyobb részét azonban nem helyben, hanem a környék városaiban és falvaiban adják el. Miskolctól Sátoraljaújhelyig kocsmák, élelmiszerüzletek kirakatában, vásárokon, piacokon látható számtalanszor tízesével (legújában hetesével) a madzagra fűzött horváti perec. Majdnem minden hétköznap reggelén lehet látni Horvátiból Olaszliszka-Tolcsva vasútállomásra vezető 8 km-es úton nagy batyuval az állomásra igyekvő pereces asszonyokat. Házivászonból készült zsákok varrnak, beleteszik a felfűzött peracet, az egészet abroszba, *ajdába* vagy batyuba rakják és hátra kötve viszik. A tojásos peracet *szervétába* kötve, külön teszik a zsákba. Az abrosznak két *szeglete* és négy *tracskája* van, ezeket összehajtják és összekötik csomóba, az asszony a hátára veszi és a csomót lefelé húzva, viszi.

1945. előtt szekerekkel jártak a vásárra. Öt pereces fogadott meg egy kocsit, a perecel telt zsákokat a koci farába pakolták, hideg időben pálinkát vettek és végig dalolták a falut. Elinduláskor asszonnyal nem szeretnek találkozni, olyankor azt mondják : No, má nem lesz szerencsénk ! Leginkább vásárra és piacra járnak, nevezetesen az őszi és tavaszi vásárookra. Erősen számon tartják a környékbéli vásárok és hetipiacok időpontját. A vásárban vagy a piacon abban a sorban szoktak árulni, amelyben a tejtermékeket árusítják. »A perec csak olyankor kél, ha oszlik a vásár. 9—10 órakor pakoljunk csak ki«, előbb nem érdemes. Babonából az első vevőnek olcsóbban adják a peracet — ha úgy kéri. Az első pénzt meg is köpdösik : »Apád, anyád ide jöjjön!«. A vásárokbán tréfásan *kerekgyártóknak* hívják őket, a perec kereksege miatt. Mikor látják a pereceseket helyükre vonulni, megjegyzi néhányan : »Gyönnek má Horvátiból a kerekgyártók!« Úgy kínálják a portékát, hogy »Friss a perec, a minap sült!« — még akkor is, ha nem ép az előző nap készítették. Ezt a mondást Horvátiban és a környéken a nem egészen hiteles dolgok jellemzésére is használják. A legények viccelnek a lányokkal a pereces asszony előtt : »Gyere, veszek neked perecbűl a lyukat!« Rendszerint nem is vesznek mást a legények, mert a szélét nem veszik meg.

A piacon és vásáron kívül nagy szerepet játszanak a perec elhelyezésében a *kész helyek*. Sokan kész helyre viszik : kocsmába, üzletbe, kofának (csak 1948. óta) vagy magános megrendelőnek. Kész helyre rendszerint kisebbet készítenek és olcsóbban is adják. Míg saját eladásban 1 forintért adnak 10 darabot, (1951-es ár) addig a viszonteladóknak vagy nagyobb rendelésre — 80 fillérért. »Nekik is kell valamit fogni rajta!« — mondják. Utóbbi esetben újabban nem is fűzik fel. — Öreg emberek szerint 50—60 évvel ezelőtt jóval nagyobb volt a perec, mint ma. »A régi perecekből ha megevett hármát éhgyomorra, hát elég volt. Most meg olyanok, mint az egér farka!«

A készáru eladásával vetekszik jelentőségben az elvándorlás útján szerzett jövedelem. A horváti asszonyok még más megyébe is eljárnak rendelésre mások számára perecet sütni. A rendelő vagy elhívhatja a perecsütőt levélben, esetleg szóbeli üzenettel vagy maguk az asszonyok indulnak neki cséplés után bejárni a környék falvait és maguk keresnek munkát. Ha elhívadják őket valamelyik faluba, leginkább több gazda a megrendelő, akiknél azután sorban sütnék. Ilyenkor az útiköltséget a rendelők közösen fizetik a pereces asszonyoknak. Az ilyen helyen legkevesebbet egy hetet töltenek el. »Vasárnapolni« nem szoktak idegenben, arra a napra hazajönnek. Ketten, esetleg hárman mennek. Amíg a sütés tart, a gazda szállást és kosztot köteles adni. Hagyományosan »háztul fizettek« a sütésért: lisztet és zsírozót adtak. Pl. ha kisütöttek három véka lisztet, ketten egy véka lisztet és egy kis zsírozót (zsír, olaj) kaptak. Három véka lisztet ketten megsütöttek »egy nap, éjtszakával pótolva: hajnali két-órától este tízig«. Mikor hazamennek, a gazda útravalót, kenyeret és szalonnát ad nekik.

A saját házuknál süttetők kétségtelenül a módosabb parasztság vagy a polgári lakosság köréből kerültek ki. A szegény hegyi falvakba (Újhuta, Komlóska stb.) el sem mentek, ott olyan kevés a termőföld, hogy a kenyérré való is alig terem meg. A hagyomány szerint a süttetők között a legfontosabb a sárospataki református kollégium volt. A horváti asszonyok hetenként egy mázsa perecet süttöttek a kollégium konyhájára. A század első évtizedében súlyra süttöttek a perecet és ezekből 6 darabot kapott egy diák vacsorára. Magánosok régebben véka számra (1–3 véka), most kiló számra (10–20 kg) süttetnek.

Mesélik a pereces asszonyok, hogy az idegen falvakban az ő ottlétük alatt számtalanszor megpróbálkoztak perec-sütéssel az odavaló asszonyok is. Alsóregmecen pl. egy asszony többször elment figyelni, hogyan sütnék. Mikor már úgy vélte, hogy eleget tud, ő is bedagasztotta a tészta és nekifogott a sütésnek, de nem sült meg a perec. Mikor látta, hogy kárba vesz a lisztje, átment rimánkodni a horváti asszonyoknak, hogy segítsenek rajta, fejezzék be a munkát. — Egy másik alkalommal a Hernádvölgy valamelyik községében hasonló eset adódott. Egy asszony nekikezdett a sütésnek, de a perecet nem tudta megforgatni a kemencében s így nem tudta felszedni a botra. Mikor látta, hogy nem akar sikerülni, átment a horvátiakhoz és elkérte az ő pacsitjukat, mert a saját botjában kereste a hibát. Oda is adták neki jószívvel, de még azzal sem tudott eredményt elérni. Visszament újra panaszkodni a perecsütőkhöz, de azok már elküldték, azt mondván, hogy az ő botjuk végén mágnes van, az húzza magához a perecet, de csak akkor, ha az ő kezükben van a bot. Féltékenyen őrizték a sütési eljárás titkait, vigyáztak arra, hogy más községekben ne sajátítsák el.

A perec-sütés tehát az eddig elmondottak szerint túlnyomórészt női munka. A férfiak segítsége leginkább a favágásra, a tüzelésre korlátozódik. Nem mindig lehet a férfiakat bevonni még ebbe a munkába sem, mert nem csinálják szívesen. Sokszor — ha az asszonyok nem érnek rá — favágáshoz a szomszéd gyereket kell áthívni, mert az ember nem csinálja meg. Az a véleménye, hogy végezze mindenki a maga munkáját, a perec-sütés minden mellékletével az asszony dolga.

A községtől a vasútállomáshoz vezető 8 km-es utat az asszonyok rendszerint gyalog teszik meg. Csak a legritkább esetben mennek egyedül, a szomszédok, rokonok összehbeszélnek és együtt mennek az állomásra. Még lisztért

is ketten-hárman mennek. »Jobb az embernek, ha nem egyedül megy. Ha nem volt cimbora, néha én is elmentem egyedül, de mással jobb« — mondja az egyik 40 éves asszony. Ezekre az utakra — a községből az állomásig — nagyon ritkán a férfi is elmegy. »Ha jókedvibe van, segít az ajdát is vinni.«

A férfi és női munka tehát a család szükségleteinek megszerzésében a házastársaknak némi egyenlőséget biztosít, bár nem lehet kétséges, hogy a család létfenntartásának alapját a férfi állandóbb jellegű, megbízhatóbb keresete alkotja. Mind a perec-sütésből, mind a férfi munkájából befolyt jövedelmet közösen kezelik, *közre adják*. Megfigyelésünk szerint általában pénzügyekkel a férfi nem sokat törődik. »Az uram sose kérdezi, hogy mennyi jött be a perceből« — mondja az egyik asszony. A pénzt az asszonyok kezelik. Amit a férfi keres, azt is odaadja az asszonynak. »Mink parancsolunk a pénzben, nem az emberek« — mondják. A férfiaknak, a gyerekeknek vagy maguknak — mindent az asszonyok vásárolnak meg. Ha a férfinak pénzre van szüksége, kér az asszonytól. Az asszonyoknak a család pénzügyeiben való irányító, vezető szerepét szerintük az indokolja, hogy a férfiak »könnyebben bánnak a pénzzel«, mint a nők.

A munka elvégzéséhez szükséges tudás és tapasztalat »firul-fira marad«. A lányok még kiskorukban rendszerint anyjuktól tanulták a perec-sütést. »Mikor sütötte, néztem. Úgy lehet azt megtanulni« — mondja az egyik adatközlő. Matisz Péterné 74 éves perec-sütő-asszony így beszél a kérdésről: »Mikor 14 éves lányka voltam, akkor kezdtem. Akkor csíkkoltam, azután megtanultam a sütést is. Először csak *porost* sütöttem. Akkor lesz poros, ha még vizes a perec, még nem szikkadt meg és leesik a lapátról. — Mikor elálmosodtam, édesanyám bunkócskával (ezt kalapács helyett használták még akkor) ráütött a fejemre meg a csutakot a szemem közé vágta.« — A régi idők gyerekányai szorgalmasan tanulták a perec-sütést, mert nem volt előttük más lehetőség, csak az, amit anyjuk, nagyanyjuk életéből megismertek. A mai lányok nem akarják megtanulni, »nem rontják a szemüket vele«. Vagy ha meg is tanulják, csak maguknak akarnak sütni, eladásra nem. A perec-sütő asszonyok utódai tehát nem akarják átvenni a hagyományos mesterségbeli tudást, vagy ha el is fogadják, nem akarják azt életlehetőségnek tekinteni: iskolába akarnak járni, intellektuális tudást szerezni, amire ma jóval inkább alkalmuk nyílik, mint anyáiknak vagy nagyanyáiknak, az ő korukban. A perec-sütés ősi, primitív eljárásnak látszik a szemükben és inkább a mai élet felkínálta új lehetőségek felé fordulnak.

IV

Jó perecet nem mindenki tud sütni, ami abból is látszik, hogy a perec íze nem mindig jó. Van olyan asszony, akinek a perece savanyú, a másiké pedig olyan mint a gúzs: puha ugyan, de szívós, nehéz elrágni. A *gúzsos* perec színtelen, nem törik jól, szakítani kell. Nem olvad el a szájban, nehéz megrágni. Ha soká áll a tészta: megposhad és savanyú lesz.

Adatközlők szerint a perec minőségét a »liszt is viszi«. Ha nem jó a liszt, rossz a perec. »Ha meg hideges a víz, lágy a tészta, oszt színtelen lesz, ha megsül. Ha pedig főj a víz (tehát magasabb hőfokú a kelleténél), akkor meg összezugorodik . . ., tökéletlen: felpattog a haja a perecnek.«

Ha sütés alatt valami baja lesz a perecnek — pl. szétválik a lábosban vagy a kemencében poros lesz —, ráfogják, hogy *rokkant* és prézlinek darálják

meg. Ezekkel a hibákkal ugyanis a perccel fogyasztásra való alkalmassága semmiféle csorbát nem szenved, mert az előbbi esetben csak alakja deformálódik, az utóbbiban pedig szürkés színt kap a rátapadó csekély mennyiségű hamutól, ez azonban nem teszi élvezhetetlenné.

A tojásos perccet mindig nyersen, vagyis minden további sütő-főző eljárás mellőzésével fogyasztják, ellentétben a bűtös perccel, amelyet *megöntés*-sel főtt ételnek készítenek el (részletesen l. alább). A tojásos perccel összejövelelek alkalmával, »társaságokban, gyülekezetekben« a sütemény szerepét tölti be, de nem minden háznál, csak ott, ahol megtehetik, hogy sütik vagy süttetik. Báiban árulni szokták, zsebre rakják és úgy *rágcsálják*, megeszik. A tojásos perccel a gyermekek kedvelt csemegéje.

Falun a bűtös perccet rendszerint nem nyersen eszik, mint a tojásost, hanem főtt ételnek készítik el. Kézzel összetöredelikek kisebb darabokra, forró vizet öntenek rá, mire a perccel darabok erősen megdagadnak. Úgy mondják: minél szárazabb a perccel, annál *ömlősebb*, vagyis annál jobban szívja magába a vizet, annál jobban megduzzad. — A perccelről leszűrjük a vizet, azután zsírozót, tehát zsírt, olajat vagy vajot tesznek rá, majd túró, diót, lekvárt, vagy mákot. Az így elkészített ételt a Bodroghözön, Hegyalján, Hegyközben (azokban a falvakban, ahol ismerik, l. a térképet) *öntött perccel* néven ismerik. Vallási okokból elsősorban a görögkatolikusok készítik olajjal az öntött perccel. A görögkatolikusok *bűtben* vagy egyszerűen cukorral vagy savanyú káposztával eszik. Mikor *megömlött* a perccel, megolajozzák és cukrot vagy savanyú káposztát tesznek rá. Egyes vélemények szerint ez az *igazi bűtös perccel*. Újabban — városi módra — elterjedt az is, hogy kávéba aprítva eszik. A perccel-sütő asszonyok tudnak arról is, hogy a gyomorbetegségeknél szabad perccel enni, a városi emberek között sokan a gyomruk miatt veszik, hogy kenyér vagy főttészta helyett fogyasszák. Szívesen emlegetik a perccel-sütőket, hogy van egy ember Tolcsván, aki két évig gyomorbetegséggel betegeskedett, sok volt a gyomorsava. Egy orvos azt mondta neki, hogy egyék kétszersültet, de ő perccel evett. »Állandóan a zsebében volt, mindig azt dörmölte« és ki is gyógyította a perccel egy év alatt.

Falun, így Erdőhorvátiban is, a legnagyobb mennyiség *géplés*kor fogy belőle, akkor ugyanis hagyományos a segítőknek a húsléves után adott öntött perccel. Hasonló a helyzet szüret alatt. A munkásoknak rendszerint öntött perccel ad a háziasszony, ami költségesebb ugyan más tésztaféléknél, de »megunják a galuskát enni« — mint az egyik főttaplálékot — és elvárják ilyenkor, hogy perccel kapjanak ebédre. 70—80 évvel ezelőtt, mikor még a legények maguk rendeztek mulatságokat, rendszerint az öntött perccel is szerepelt a bálban kapható ételek között. »Hatan rendezték a bált: vót egy sódarjok, 2 hordó borok, öt forintért vettek perccel (330—340 perccel volt 1 forint). A perccel önteni vették túróval. Az apámnak volt vagy 150 juha, volt túró, juh, vaj« — emlékezik az egyik 70 év körüli adatközlő. — Manapság is van még szerepe a bálban. A cigányok éjjélkor rendszerint öntött perccel kapnak. A bűtös és tojásos perccel pedig egyaránt árulni szokták. — A falu értelmisége is átveszi, a néptől ezt a hagyományos ételt. Különösen a görögkatolikus papra mondják, hogy ahányszor »a parókián papi gyűlés volt, búcsú vót, nem maradhatott el a perccel. Megöntötték vajjal, túróval.«

A perccel a tésztafélék népi konzerválási módjának egyik kitűnő példája. Három hónapig is eláll, »csak nem ládába kell tenni, hanem zsákba, szellős

helyre«. Legtöbben a kamrában, a padláson, vagy a házban szögre akasztva tartják.

Különösen tavasz felé, amikor fogyóban van az aratáskor megkeresett vagy ősszel elcsereált gabonaféle, nagy keletje van még a perecnek. Kenyér vagy tészta helyett fogyasztják szegényebb helyen, különösen a multban, amikor a liszt beszerzése nehézségekbe ütközött. Általános vélemény, hogy egy fűzér, vagyis 10 darab perec megöntve túróval vagy mákkal egy embernek déli étkezésére kielégítő.

V

Az alábbi sorokban röviden a perec-sütés kialakulásának, fennmaradásának és létfenntartó szerepének körülményeivel foglalkozunk. Arra a kérdésre, hogy miért csak Erdőhorvátiban voltak a multban (és nagyjából a jelenben is) perec-sütő asszonyok, nem tudunk válaszolni a hagyomány negatív felelete és a történelmi források hiánya miatt.¹⁴ Azt azonban meg tudjuk vizsgálni, hogy a valamilyen módon birtokukba jutott mesterségbeli tudást miért fejlesztették a horvátiak olyan fokra és miért termeltek olyan mértékben, hogy saját szükségletükön kívül egy nagyobb terület, csaknem egy egész vármegye lakosságának ilyen természetű szükségleteit képesek voltak kielégíteni.

A lakosság geneziséről semmiféle nyomtatott forrással nem rendelkezünk. Különböző »monográfiáink« tárgyalják ugyan a község történetét, ezek azonban pusztán az évszázadok alatt egymást váltó földesurak hangzatos nevének egyhangú felsorolásai, nem a nép története. Az állatokat legeltető, erdőben bujkáló, földet túró szegénység történelméről ez ideig senki sem emlékezett meg.

Erdőhorvái a nevezetes Hegyaljának egyik községe. Általában bortermeléséről ismeretes.¹⁵ A hagyományban élő történelem soráni vagy napjainkban azonban a szőlő korántsem játszik olyan jelentős szerepet a község életében, mint ahogy azt a kívülálló gondolná. A község határának 8596 kat. holdjából mindössze 131 kat. h. a szőlő és 1226 kat. h. a szántóterület. A szőlőnek 1945. előtt még a fele sem volt a falusiak kezén (lélekszám 1371)¹⁶ Még rosszabb volt a helyzet a határ nagyobb részét alkotó erdőterülettel.

1935-ben a hivatalos statisztika szerint a következő birtokviszonyokat találjuk a községben :

¹⁴ Az egyik, Balassagyarmaton megtartott ideológiai és szakmai továbbképző konzultáción, tudományos munkánk megbeszélésekor Manga János felvetette annak a lehetőségét, mely szerint a perecnek kapcsolata lenne a görögkatolikus egyház szertartásaival. Ez egyszeriben fényt vetne a keletkezés különben homályos kérdéseire, az előttünk ismert adatok azonban nem elegendők ahhoz, hogy rájuk építve, ebben az irányban közelebb jussunk a megoldáshoz.

¹⁵ »Az erdőhorvái hegyek s . . . szőlők, a világhírű hegyaljai, közönségesen tokaji nevezet alatt ismeretes, legjobb borok közé helyezhető borokat teremnek és szorosan a Hegyaljához számítanak.« *Fényes E.*: Magyarország leírása. I. 295., 303. Pest, 1847.

¹⁶ *Csikvári A.*: (szerk.): Zemplén vármegye. Vármegyei monográfiák XI, 195. Budapest, é. n.

Sor- szám	Gazdaságok nagysága	Gazdaságok száma	Birtokukban lévő földterület kh.	A gazdasá- gokra eső átlag kh.
1.	Szántóföld nélkül	35	16	—
2.	1 kat. holdon alul	31	19	0,6
3.	1— 5 kat. h.	134	360	2,68
4.	5— 10 « «	71	519	7,3
5.	10— 20 « «	56	754	13,46
6.	20— 50 « «	7	184	26,36
7.	50—100 « «	2	136	68
8.	100—200 « «	2	219	109,5
9.	1000 kat. h.-nál nagyobb ...	2	6389	3194,5

Az összes gazdaság száma : 340.¹⁷

A táblázatból kitűnik, hogy még az 1—5 kat. holdas kategóriába besorol-
tak átlaga is csak két és fél holdnál alig több földdel rendelkezett, tehát az
1—3 kategória nagyjából magában foglalja a falu szegénységét. Ez kerekén
200 család, a falu teljes lakosságának (340 család) több mint a felét (58,82%)
alkotja. Kétségtelen, hogy a lakoságnak ez a része vagy nemcsak a saját
földjéből élt, vagy semmije sem volt, tehát munka után kellett járnia.

Ezek az adatok meggyőzően bizonyítják a lakosság nagyobb részének
a földművelésen kívül más kereső foglalkozásra utaltságát.¹⁸

A hagyomány szerint a jobbágy-zsellér korszakban az ősök nagyrésze
állattartással és főleg juhászattal foglalkozott. Feltehetően a nagymérvű
juhtenyésztéssel magyarázható — legalább is részben — az, hogy a mult
században több gubás-mester is akadt a falu lakossága között. A multban és
a jelenben egyformán egyik legfontosabb kereső foglalkozásuk a fuvarozás.
Fával, borral, szőlővel fuvaroztak és a mult században — még a vasút kiépítése
előtt — Pozsonyba, Bécsbe is elmentek. A bérfuvarozás mellett igen fontos
szerepe volt még a szekérrel való faluzásnak is. »A községnek nem volt soha
elég terménye, rá volt szorulva az Alföldre... Mindig hordták le a fát
Tokajba, Rakamazra. Egy szekér fa ára egyenlő volt egy mázsa búza árával« —
mondja az egyik adatközlő. »Augusztus végétől szekereken lehurcolják (a-
szőlőt) a Bodrogekbe és búzát, lisztet, kenderkócot hoznak érte.«¹⁹ Adat-
közlők szerint még a századforduló előtt gyümölcessel jártak a Nyírségbe.
»Nyíretháza vidékén egy csapós véka szilvaért egy tetés véka búzát adtak«

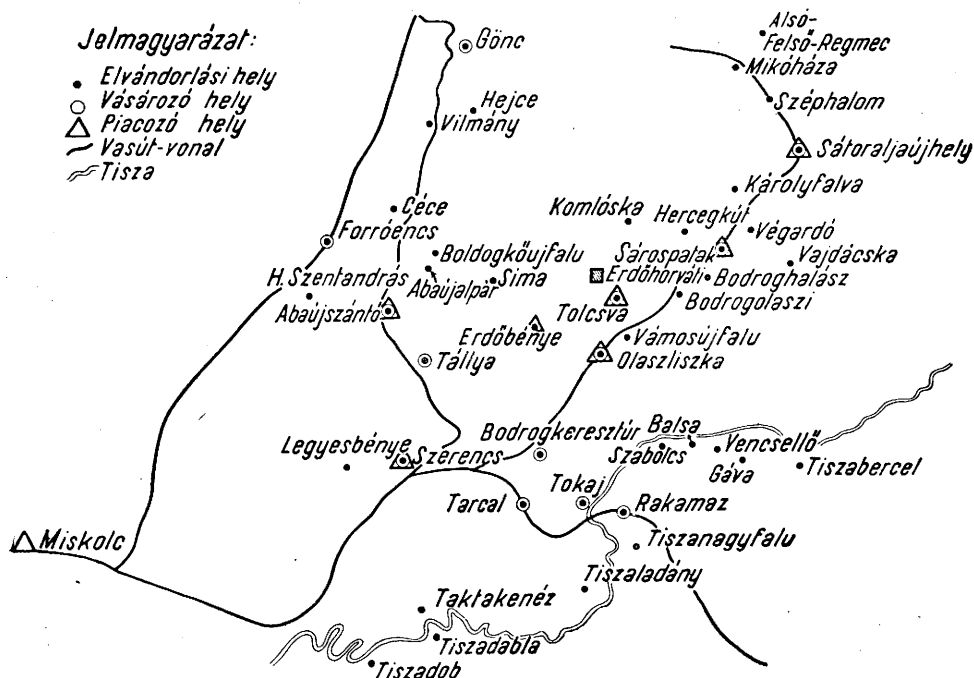
Hogy Erdőhorvátiban milyen nagy volt az elesettség részben a vagyon
igazságtalan elosztása, részben a természeti körülmények szükségessége miatt,
az leginkább a népi táplálkozás akkori kutatóinak feljegyzéseiből világlik ki.
Olyan kevés a szemes termény, hogy »falusiak állítása szerint nincs tíz ember
a faluban, akinek újtól újig kitartana a kenyere, s ami falvakban elég ritka,

¹⁷ Magyar Stat. Közl., Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az
1935. évben. 514—515. Budapest, 1938.

¹⁸ Igazolja ezt Győri K.-nak a megállapítása is: »A lakosság cca 60%-a vagyon-
talan ember, aki szőlőnap számból, erdőirtásból és favágásból él.« Győri K.: Gyülekezet-
történeti adatok. (Erdőhorvát). 1934. Kézirat a sárospataki Ref. Kollégium Faluszemi-
náriumának Adaléktárában. At. 646. sz.

¹⁹ Gyula I.—Czirák L.: Erdőhorvát község monográfiája. 1936. Kézirat a Sáros-
pataki Múzeum adattárában. sz. n.

péktől szerzik be helyben az elfogyó kenyeret.«²⁰ Adatközlőink számtalanszor említették, hogy 1945. előtt Tolcsváról naponta járt át a pék és kenyeret, zsemlyét, kiflit árult. A kenyérgabonában szűkölködő erdőhorvátiak kénytelenek voltak így, magas áron megvenni azt a kenyeret, amiért az alföldi paraszt nem kényszerült pénzt adni. »Szomorú tényként jegyzem fel — írja 1935-ben

6. Az erdőhorváti perec-sütők működési területe

a község tanítója —, hogy március, április, május hónapokban a proletár népesség egyenesen éheznek. Ekkorra már elfogy a téli eleség, gyümölcs még nincs — és ilyenkor a legdrágább a kenyér. Sok szegény asszony felsóhajt: csak már érne az eper! — Sokszor előfordul, hogy a cselédnépességnek nem tudják idejében kimérni tavasszal járandóságát (konvencióját) és a gyerekek hetekig főtt paszulyon, főtt kukoricán (szárazon főtt!) élnek.«²¹

Az eddigiek után világos, hogy az erdőhorvátiak községük határának terméséből élelmiszerszükségletüket nem tudták fedezni. Ezért különböző utakat kerestek ahhoz, hogy hozzájussanak az Alföld termésfőlségéhez.

Az egyik ilyen út volt számukra a perec-sütés.

A perec-sütéshez azonban olyan nyersanyag szükséges, amely Erdőhorvátiban a legkevésbé található: a lisztben való szűkölködéstről az előbbie-

²⁰ Kovács I., Erdőhorváti. A falu életszínvonalának rajza. I. Táplálkozás. 1935. Kézirat a Ref. Koll. Adaléktárában. At. 1132.

²¹ Cziráky L.: Néhány megjegyzés Kovács I., Erdőhorváti életszínvonalának rajza c. dolgozatához. 1935. Kézirat a Ref. Koll. Faluszemináriumának Adaléktárában. At. 1133.

ben már szoltunk. A nyersanyag megszerzése tehát a perec-sütő asszonyok számára mindig égető probléma volt.

A mult század közepén a búza, illetve a liszt jórésze cserekereskedés útján került a faluba. Somfával, borral, szőlővel járták a déli, jól termő vidékeket, hogy beszerezzék mindazt, ami nem termett meg saját, szegényes földjükön. A falusi kereskedők megjelenése előtt ez lehetett a liszt beszerzésének általános módja, a más falvakban végzett sütés részes keresete mellett.

Már a mult század végétől a helybeli és környékbeli kereskedők ellátták a perec-sütőket a szükséges lisztmennyiséggel. »Góstány vót itt a bótos, három szekér lisztet hozott a pataki malombul, Stark is három szekér lisztet hozott a malombul hetenként. Még hitelbe is adták a pereceseknek« — vallják. A bótos előzékenysége ellenére azonban mindig akadtak, akik elmentek Tiszakarádra, Vissre, Kenézlőre lisztet vagy búzát venni, mert így mégis csak olcsóbb volt. Még a gyűjtőnek is volt alkalmá látni a bodrogi közti kisvasúton hatalmas *ponyva*-rakomány alatt görnyedő horváti asszonyokat, amint hátalták az Alföldről a lisztet hazafelé.

A hagyomány szerint a multban perec-sütéssel mindig a legszegényebbek foglalkoztak.²² »Vette a lisztet a bótba, mégis kigyött belőle. Fát a hátán hozott. Ha hazajött a vásárból, ment az erdőre, hozta a fát, reggel mán dagasztotta« (a lisztet) — mondják.

A gyűjtés idején hivatalos adatok szerint a községben tizenkilenc asszony és leány foglalkozott perec-sütéssel.²³ Ezek a legszegényebb társadalmi rétegből kerültek ki, bár akadt közöttük egy ötholdas paraszt és egy iparos lány is. Az általános kép jellemzésére bemutatjuk néhány perec-sütő vagyoni helyzetét :

M. Péterné : 340□-öl kert (vagyonatlan).

R. Mihályné : 2 kat. h., 200□-öl szántó ; 1 kh. 200□-öl rét (juttatott).

N. Ferencné : 4 k. h. szántó, 125□-öl kert, 3 k. h. rét, 250 □-öl szőlő (nagyobb része juttatott).

G. Béláné : 2 k. h. szántó, 1450□-öl rét, 1 k. h. szőlő (nagyobb része juttatott).

S. Ferencné : 1. k. h. szántó, 1 k. h. rét (juttatott).

F. S. Lajosné : 1 k. h. szántó, 1 k. h. rét, (juttatott).

K. Gizella : vagyonatlan, iparos leánya.

Z. Jánosné : vagyonatlan.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a felsoroltak nagyobb része társadalmi helyzete szerint a szegényparasztsághoz tartozik és különösen oda tartozott 1945. előtt, amikor még a juttatott földek nem voltak birtokukban.

1945., a felszabadulás éve tárgykorunk történetében is változást jelentett. A földreform a nincstelen lakosság egy részének földet juttatott, bár — tekintettel a határ kis termőterületére — nem annyit, hogy az újonnan szerzett földterület a megélhetés kizárólagos alapját képezhetné. A perec-sütés, mint háziipar alakulása szempontjából a változás nem annyira a mesterséggel

²² Értelmiségi adatközlők szerint valaha Erdőhorvátiban olyan nagyban ment a perec-sütés, hogy még a papné is foglalkozott vele. A gyűjtés során bebizonyosodott, hogy ez az állítás az »Ez a falu Madaras, hol a pap is fazakas«-hoz hasonló, vagyis minden tényleges alap nélkül való, de rámutat a község lakosságának egyik sajátos vonására.

²³ A helybeli tanácselnök szíves közlése. E helyen köszönöm meg a Tanács tagjainak és Szabó Ferenc igazgatótanítónak megértő támogatását, amely hozzásegített munkám eredményes elvégzéséhez.

foglalkozók számának csökkenésével — bár az is észrevehető —, hanem a termelés kisebb arányával mérhető fel. Nem lehet azt mondani, hogy ma lényegesen kevesebb a perec-sütő mint 1945. előtt (annak ellenére, hogy egyes értelmiségi adatközlők ezt állítják), csak a háziipari termelés és az abból bevett jövedelem fontossága szorult háttérbe. A mezőgazdaság helyi szocialista átszervezésével, a gépesítés bevezetésével és a lakosság iparba való átállásával fokozatosan várható a jövőben a mesterség kapitalista árutermelő jellegének megszűnése, amikor a perec-sütő asszony csak a saját fogyasztására fog termelni.

VI

Dolgozatunk eredményeképpen leszögezhetjük a következőket :

1. A perec-sütésnek, mint háziiparnak eredete a rendelkezésre álló adatokból nem deríthető fel, árutermelő jellegének kialakulását és napjainkig való fennmaradását azonban a termelési mód determinálja. A falu egész társadalma szempontjából legfontosabb termelő erő, a szántóterület és szőlő nagyobb része a kiváltságos osztály egyes képviselőinek kezében volt. Ez a körülmény lehetlenné tette a horvátiak számára azt, hogy a létfenntartáshoz szükséges anyagokat falujuk határain belül szerezzék be. Ennek a kérdésnek a megoldásához vitte őket közelebb a perec-sütés. — A mesterség fennmaradását erősen befolyásolta az egyetlen lényeges termelőeszköznek, a kemencének korunkba való átöröklődése is. Tapasztalatunk szerint sehol a környéken nem találni annyi kabolás kemencét, mint Erdőhorvátiban, mert a kemence, közelebről pedig a házban elhelyezett kemence használata, egyik fő feltétele a munkának. A kemencét, mint alapvető fontosságú termelőeszközt, sikerült a modernizálódás követelményeinek megfelelően alakítani a nagy-kabolástól a súbertos kemencéig, tehát nem vált anakronizmussá és így az emberi találékonyság utat nyitott számára (helyesebben a mesterség számára) a jövő felé.

2. A község társadalmában a perec-sütők a község legszegényebb társadalmi osztályához tartoznak. Ez a legalsó osztály nem mondható azonban egységesnek — mint láttuk —, még ez is szépen elválasztható rétegekre bomlik :

a) a nincstelen, még a primitív termelőeszközzel; a kemencével sem rendelkező bér munkások egész kyszámú rétegére, akiknek emellett semmi tőkéjük sincs ;

b) a termelőeszköz birtokában lévő, de elegendő forgótőkével nem rendelkezők rétegére, amelynek tagjai odahozott anyagból más számára sütnek ;

c) és végül a harmadik rétegre, amely a termelőeszköz és a csekély tőke birtokában saját maga számára, de értékesítés céljából süt, a terméket messze földre elszállítja, sőt távoli községekbe eljár azért, hogy ott idegen anyagból, idegen termelőeszközzel — a nyersanyag megszerzése érdekében — részes munkát végezzen.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a parasztság társadalmi rétegződésére jellemzően a perec-sütők ez utóbbi, *legmódosabb* kategóriájának életszínvonalra sem éri el a középparasztságot. Az elmaradottságot magyarázza a kis méretekben történő termelés, valamint az előállított termék alacsony értéke.

Bakó Ferenc

ЭРДЕХОРВАТСКИЕ КРЕНДЕЛЬЩИЦЫ

В северо-восточной Венгрии, у подножья Токая в селе Эрдехорвати крестьянки бедных семейств пекут на продажу небольшие, круглые бублики и продают их в различных местностях, далеко расположенных от их села. Очерк описывает заготовку теста для бубликов, способ их печения, знакомит с нужными к этому приспособлениями в том числе и со старинной печью, которая в последнее время была переделана как по своему размещению так и по форме. Крендельщицы пекут кренделя не только у себя дома, но идут по зову по деревням и там пекут по домам, для других. Зарплату получают, в большинстве случаев, натурой и сырым материалом. Готовые кренделя обыкновенно употребляются следующим способом: им отпаривают кипятком, потом, подмешав жиру, едят их с творогом или с маком и. т. п. Сначала это было постное блюдо, но тогда вместо животного жира подмешивали растительное масло. Такие крендельщицы принадлежали к беднейшему слою общества, но и среди них замечались следы классового подразделения.

DIE BREZELBACKENDEN FRAUEN AUS ERDŐHORVÁTI

In dem Dorfe Erdőhorváti backen die ärmeren Frauen kleine runde Kuchen (Brezel), die sie dann in fernen Gegenden zum Verkauf tragen. Verfasser beschreibt die Bereitung des Brezelteiges, das Backen und die dazu benützten Geräte. Er beschreibt auch den altmodischen Backofen, welcher in letzterer Zeit in Form und Anlage umgeändert wurde. Die Frauen backen nicht nur daheim, sondern gehen auch in die Nachbar-dörfer um für die Bewohner zu backen. Zur Entgeltung bekommen sie meistens Lebensmittel. Die fertigen Brezel werden im allgemeinen erst abgebrüht, dann mit Fett und Topfen (Quark) oder mit Mohn zusammen verzehrt. Ursprünglich war das eine Fastenspeise, und wurde mit Öl oder Butter zubereitet. Die Brezelweiber gehören zur ärmsten Schichte des Dorfes, und doch sind auch unter ihnen noch Spuren einer Klassengliederung zu entdecken.

Ősi temetkezés nyelvi emléke a permi népeknél

Harva-Holmberg írja Die Religion der Tscheremissen című munkájában, hogy a mezei- és hegyi-cseremiszek (*mari-k*) a halott koporsójának két oldalába kis négyszögletes »ablakot« (*törza*) vágnak, hogy a halott »szobájában« (*pört*) világos legyen, s ezen keresztül mindent láthasson, ami körülötte történik. A kazáni mezei-cseremiszek két ablakot is szöktak a koporsó mindkét oldalába bevágni, melyet a gazdagabbak néha be is üvegeztettek. A koporsó-készítő munkája megkezdésekor azt mondja: »Most készítek neked *szobát*, ne haragudj, ha nem tetszik neked!« (16. l.)

Karjalainen szerint a messze északon lakó osztjások (*hhanti-k*) néha a holttestet a földön egy fából ácsolt sírkunyhóba helyezik. A vogulok alacsony csűrserű építményt emelnek a sír fölé, s az oldalfalba ablakot illesztnek, sőt faragott díszeket és keresztet is alkalmaznak. A szurguti osztjásoknál a nyugati oromfalán van kis ablaknyílás (Die Religion der Jugra-Völker I, 109—110).

Mindez arra vall, hogy e népek felfogása szerint a halottak a másvilágon a földihez hasonló életet élnek, a koporsó tehát az ő házuk, lakásuk. Ennek a felfogásnak az emlékét őrizte meg a zürjén (*komi*) V VU S Peč L Le I U P *gort* szó, melynek jelentése: 'Haus, Heim' (VU), '(Eltern)haus' (Le), 'Haus' (U P), 'Wohnung' (VU P); 'Wohnort' (VU), 'Heimat, Geburtsort' (U), azonban a szó 'koporsó, Sarg' jelentésben is használatos a V VU S Peč L Le I U nyelv-járásban. A V nyelvjárásban *gu-gort* 'Grab mit dem Sarg' (*gu* 'Grube' (VSLIUP 'Grab' (VSLI U), 'Keller' (VS Peč LP), 'Lager (des Bären)' (V) (Wichmann—Uotila: Syrjänischer Wortschatz, Helsinki, 1942.). A *gort* szónak e kettős jelentésére már Nalimov rámutatott (1. Harva-Holmberg; Permalaišten

uskonto, 19). A megfelelő votják (udmurt) *gurt* szónak azonban csak 'lakás, lakóhely, falu' jelentése van.

Van azonban még egy 'ház' jelentésű szó a zürjénben : V S Peč L Le U *kerka*, V U S *ter-ka*, I *ker-ka*, P *ker-ku* 'Haus, Wohnhaus, Stube' (V S Peč U V U I P), 'Stube, Haus mit einem Zimmer' (L Le) (Wichmann-Uotila i. m.), KP *kér-ku*, *kór-ku* 'Haus, Wohnstube' (Genetz : Ost-permischer Sprachstudien, JSFOu. XV, 1 : 12). Ez a szó is megvan a votjában : *korka* (*kor-ka*) 'Haus, Stube' (Wichmann : Wotjakische Chrestomathie mit Glossar, Helsingfors, 1901.), 'ház, de különösen (a nyári lakásul szolgáló *kwa* sátorral szemben) a kemencével ellátott téli lakás' (Munkácsi : A votják nyelv szótára). Ez összetett szó, melynek előtagja a votják *kor*, zürjén V S Peč L U P *ker*, I *ker* 'gerenda' szó. Utótagja azonos a magyar *ház*, finn *kota* szóval, s az egész összetétel tulajdonképp azt jelenti : 'boronaház'.

A votják szótárakban a *kor-ka* 'ház' szónak csupán az említett jelentéseit találjuk, sehol semmi nyoma, hogy valamelyik nyelvjárásban koporsót is jelent. Hogy azonban egyes votják nyelvjárásokban is van a 'ház' jelentésű szavaknak 'koporsó' jelentése, arra becses adatokat szolgáltatnak Munkácsi Bernátnak az első világháború alatt gyűjtött szövegei, melyek tavaly jelentek meg a helsinki-i Finnugor Társaság kiadásában : Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi herausgegeben von D.R. Fuchs. Helsinki, 1952. (Suomalais-ugrilainen Seura. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 102). A szarapuli nyelvjárás egyik közleményében pl. ezt olvassuk : *kor-ka letjini kulä* 'man muss einen Sarg machen' (82). A jegyzet szerint itt a ház szónak 'koporsó' jelentése eufemisztikus kifejezés, de a fent kifejtettek ennek ellentmondanak.

Ugyanebben a nyelvjárásban a *gid-kyä* 'Häuschen, Hofhaus' szónak is van 'koporsó' jelentése : wenn ein Wotjake bei uns stirbt, ruft man seine Nachbarn zusammen und verfertigt einen Sarg (*gid-kyä*) (42) ; die abgefallenen (eig. gemachten) Späne des Sarges (*gid-kyä*) (43) ; nachdem man seinen Sarg (*gidzä-kyazä*) gänzlich verfertigt hat, legt man den Toten mit folgenden Worten in den Sarg (*gidaz-kyalaz*) : »Siehe, wir führen dich nun in dein Haus (*korkad*) hinein« (42). Ebben az adatban különösen érdekes, hogy magának a halottnak mondják, hogy a házába viszik.

Beke Ödön

ЯЗЫКОВЫЕ СЛЕДЫ ДРЕВНЕГО ПОХОРОННОГО ОБРЯДА ЕРМЯЦКИХ НАРОДОВ

На основании семантического анализа автор доказывает, что слова в диалектах коми, маньсей, и сарапул, означающие одновременно дом и гроб, сохраняют следы верований, по которым мертвые в своем «доме» т. е. в гробе, имеющем даже окошко, ведут жизнь похожую на жизнь на этом свете.

SPRACHGESCHICHTLICHES DENKMAL ATAVISTISCHER LEICHENBESTATTUNG BEI DEN PERMISCHEN VÖLKERN.

Verfasser berichtet darüber, dass das in den Dialekten der Zürjenen, Vogulen und Sarapulen vorkommende, gemeinsam für Haus und Sarg bedeutende Wort die Erinnerung an den einstigen Glauben bewahrt, dass der Tote in seinem »Haus« — im Sarg, an dem man sogar Fenster schneidet — im Jenseits sein dem diesseitigen gleiches Leben weiterführt.

VITARÓVAT

A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásának néhány kérdése*

A fordulat évében indult el a magyar dolgozó parasztság leghaladóbb része a szövetkezés útján, amikor Rákosi elvtárs 1948. aug. 20-án emlékezetes kecskeméti beszédében rámutatott a szövetkezeti gazdálkodás nagy-szerű fejlődési lehetőségeire.». . . A kérdés, hogy merre menjen a dolgozó parasztság, fel van vetve és a válasz is világos. A dolgozó parasztság a szövetkezés, a kölcsönös segítség és a közös munka útját választja . . . És ebben teljes erővel támogatja őt a város dolgozó népe, az egész demokrácia.«¹ S valóban 1952. évre már az ország bevetett földterületének több, mint egynegyed része a szocialista szektorhoz (termelőszövetkezet, állami gazdaság) tartozott, termelőszövetkezeti városok, falvak keletkeztek, ahol új kultúra és életmód kezd kivirágozni. Ez a kialakulóban levő életmód és kultúra alapján különbözik a régítől, az elnyomott, kizsákmányolt parasztság kultúrájától és életmódjától, bár a réginek különösen az átalakulás idején sok elemét megtartotta. Mivel »a kultúra tartalmát tekintve változik a társadalom fejlődésének minden új szakaszával«,² nekünk a magyar néprajztudomány dolgozóinak elsőrendű feladatunk, hogy a szocializmus építésének időszakában a szövetkezeti parasztság kultúrájában és életmódjában beállott változásokat feljegyezzük és értelmezzük. E munka fontosságára a szovjet néprajztudósok 1951-ben tartott értekezlete is felhívta a figyelmet: »A szovjet etnográfusok munkájában fontos helyet kell elfoglalnia a népi demokráciák országai néprajzi tanulmányozásának; elsősorban a népi tömegek kultúrája és életmódja átépítésének folyamatát kell vizsgálni, mely jellemző a mai életre.«³ Éppen ezért e kérdés parasztságra eső részének vizsgálatát nekünk is sürgősen meg kell kezdenünk.

»A néprajz központi feladata, hogy nemzeti és etnikai specifikumában, történeti kialakulásában és fejlődésében tanulmányozza a világ népeinek kultúráját, bármely stádiumában legyenek is ezek a történelmi fejlődésnek«⁴ — állapítja meg Tolszov Sz. P. S valóban nekünk a kialakulóban levő

*A dolgozat a magyar néprajztudomány előtt álló egyik legfontosabb kérdéssel foglalkozik. E kutatások helyes munkamódszerét csak széles alapon meginduló vitával, a szovjet útmutatások eredményeinek figyelembevételével alakíthatjuk ki s ezért közöljük ezt a dolgozatot s ezzel egyben megnyitjuk az Ethnographia vitaróvátát.

Szerkesztő Bizottság

¹ Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. 298. Bp., 1949.

² Sztálin I. V.: Marxizmus és nyelvtudomány. 20. Szikra. Bp., 1950.

³ A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Néprajzi Intézetében a Szövetséges és Autonóm köztársaságok képviselőinek részvételével 1951. január 23. és február 3. között tartott értekezlet határozatai. Ethn. LXII, 467.

⁴ Sz. P. Tolszov: V. I. Lenin és a néprajz aktuális problémái. Sz. E. 1949. 1. 3.

új élet területén is a nemzeti és etnikai specifikumokat kell vizsgálnunk. »A szocialista tartalmú proletárkultúra a szocialista építésbe bevont különféle népeknél a nyelveknek, életmódnak stb. megfelelően, különböző formákat ölt és különféleképpen jut kifejezésre.«⁵ A szocializmus építése és a szocializmus korszaka a nemzeti nyelv és kultúra felvirágozásának korszaka, mint azt világosan mutatja a szovjet népek példája. A nemzeti elnyomás megszűnésével hatalmasan felvirágozik a nemzeti kultúra minden ága, felvirágoznak és tovább fejlődnek azok a nemzeti sajtóságok, melyről Sztálin I. V. mondja : »Minden nemzetnek, legyen az nagy vagy kis nemzet, megvannak a maga sajátos tulajdonságai, amelyek csakis ennél a nemzetnél találhatók meg és más nemzeteknél hiányoznak. Ezek a sajátosságok alkotják azt az értéket, amellyel minden nemzet gyarapítja, kiegészíti, gazdagítja a világkultúra kincsházát.«⁶

E nemzeti sajtóságokat több tudományág tanulmányozza, de vannak a nemzeti kultúrának olyan oldalai, melyeket a néprajzon kívül semmi más tudomány nem vizsgál. Így többek között : a település és lakóház, ruházat, étkezés, népművészet, folklór, a házkörüli élet s általában az életmód a maga sokrétűségében. Kétségtelen az, hogy az élet ez oldalainak tanulmányozása nélkül egyetlen szocialista nemzet jellemzése sem lehet teljes.⁷

A magyar néprajztudománynak éppen az a feladata, hogy a szocialista nemzet kialakulásának folyamatát a saját tudományos területén vizsgálja és nyomon kísérje. Mi folyamatokat vizsgálunk, mert azon belül az egyes jelenségeket csak így tudjuk megérteni. »Az élet szakadatlan mozgásban van, tehát az életet mozgásában kell vizsgálnunk és fel kell tennünk a kérdést : hová halad az élet?« — tanítja Sztálin elvtárs.⁸

Éppen ezért nemcsak a születő új felé kell fordulnunk, hanem figyelemmel kell kísérenünk a régit, mely ádáz harcban áll az újjal. A kapitalista, esetleg az azt megelőző korszakokból származó csőkevények a szocialista élet fejlődésének komoly akadályai, ezek feltárása néprajztudományunk egyik elsőrendű feladata. De figyelemmel kell lennünk azokra a jelenségekre is, amelyek nem ma keletkeztek ugyan, de általánosan jellemzőek a szövetkezeti parasztság életmódjára és kultúrájára. Ezt meg kell vizsgálnunk olyan szempontból is, hogy mi alkalmas belőle arra, hogy a szocialista kultúrában és életmódban tovább fejlődhessék. De kétségtelen mindegyiknél jobban érdekel bennünket a most keletkező, a most születő új. »A dialektikus módszer számára mindenekelőtt nem az a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd elhalni, hanem az, ami keletkezőben és fejlődőben van, még ha az adott pillanatban nem is látszik szilárdnak, mert a dialektikus módszer szempontjából csak az a legyőzhetetlen, ami keletkezőben és fejlődőben van.«⁹ Ezekhez az új hajtásokhoz úgy kell közelítenünk, hogy mindig lássuk bennük a szocialista életmód majdan erős oszlopait. V. I. Lenin is erre tanít bennünket : »Gondosan tanulmányoznunk kell az élet új hajtásait,

⁵ *Kammari, M. D.*: Sztálin és a nemzeti kérdés marxista-leninista elmélete. Sztálin és a szovjet tudomány. 194—195. Bp., 1950.

⁶ Sztálin elvtárs beszéde a finn kormányküldöttség tiszteletére 1948. április 7-én rendezett ebéden. L. Sztálin és a szovjet tudomány. 198. Bp., 1950.

⁷ *Kusnyer, P. I.*: A kolhozparasztság néprajzi tanulmányozásáról. Sz. E. 1952. 1. 135—141.

⁸ *Sztálin* Összes Művei. 1. 314.

⁹ *Sztálin I. V.*: A dialektikus és történelmi materializmusról.

a legnagyobb figyelmet tanúsítsuk irántuk, minden eszközzel segítsük növekedésüket és „ápoljuk” ezeket a zsenge hajtásokat».¹⁰

Az etnográfus az új élet tanulmányozása területén sem lehet a tények egyszerű regisztrátora, hanem aktívan kell harcolnia a mult káros csökevényei ellen. »Az etnografusnak meg kell jelölnie a kultúrában és életmódban azt, amit a közeli és távoli jövőben fejleszteni kell»¹¹. Ezek érdekében minden tudását vesse latba, vegyen részt az új életmódnak a dolgozó parasztság minél szélesebb körben való megismertetésében, s erre ne csak az irodalmat, hanem elsősorban a múzeumok kiállításait használja fel. »... feladatunk: a kultúrmunka a parasztság között. S ennek a parasztság közötti kultúrmunkának gazdasági célja éppen az, hogy a parasztságot szövetkezetekbe tömörítsük. Ha a szövetkezetek mindenkit átfognának, már mindkét lábunkkal a szocializmus talaján állnánk».¹² Ebben a kultúrmunkában az etnografusok hatalmas segítséget nyújthatnak dolgozó népünknek.

A kialakulóban levő új falusi élet vizsgálatában a marxizmus-leninizmus klasszikusaira kell támaszkodnunk, de mindenekelőtt Sztálin elvtársnak a nemzetről, a szovjet kolhozokról, a nyelvtudományról szóló tanításaira. Ezek a művek a legbonyolultabb kérdések megoldásához is hozzásegítenek bennünket.

Sokat tanulhatunk a szovjet kolhozparasztság között végzett kutatásokból. Ezek a kutatások ugyan már a harmincas évek közepén, a kollektivizálás idején megindultak, de kellő eredményre sematikus voltuk miatt nem vezettek. Igazában a kutatás csak 1947—48-ban erősödött meg s ez időtől kezdve igen nagy számban jelentek meg a szovjet néprajzi folyóiratokban és önállóan is a kolhozparasztsággal foglalkozó dolgozatok. A kutatás területének és módszereinek megvitatása a Szovjetszkaja Etnografija hasábjain 1952-ben indult meg.¹³ Mi ebből az anyagból rendkívül sokat tanulhatunk, de nem szabad az útmutatások felhasználásakor elfelejtenünk, hogy a kolhozparasztság és a magyar szövetkezeti parasztság között jelentős fejlődésbeli különbség van. A Szovjetunióban »A volt béresek, szegény- és középparasztok között véglegesen elmosódtak a határok, helyettük egységes kolhozparasztság van».¹⁴ Mi még ezt nem mondhatjuk el, hiszen nálunk a szövetkezeti mozgalom most van kibontakozóban. De jelentős mértékben különbözik a magyar szövetkezet a szovjet kolhoztól szervezetében is. Mindezek figyelembevételével az igen gazdag szovjet irodalomból nagyon sok fontos útbaigazítást nyerhetünk.

Nagyon fontos lenne a szomszédos népi demokráciák ilyen irányú anyagának ismerete, azonban mindezideig nem ismerjük a szövetkezeti parasztság körében végzett munkájukat.

Végül nem feledkezhetünk meg kutatásaink során arról a felhalmozódott anyagról és tapasztalatról, mellyel a magyar néprajztudomány rendelkezik. Mindaz, ami ebből haladó, rendkívül nagy segítséget jelent a mai élet kialakulásának néprajzi vizsgálatában.

¹⁰ *Lenin V. I.*: Válogatott művek. 2. 582. Szikra. Bp., 1949.

¹¹ *Vozdbizsenszkaja O. N.—Lasuk L. P.*: A kolhozparasztság tanulmányozásának néhány kérdéséhez. Sz. E. 1952. 1. 149—153.

¹² *Lenin V. I.*: Válogatott művek 2. 1004. Szikra. Bp., 1949.

¹³ Ennek összefoglalását l. folyóiratunk mostani számában.

¹⁴ *Abroszenko K.*: A parasztság szocialista nevelése. 51. Szikra. 1949.

Kérdés most az, hogy mit kell vizsgálnunk: a termelőszövetkezetet vagy a termelőszövetkezeti parasztságot? Eddigi kutatásaink abba a hibába estek, hogy a szövetkezetet magát, annak gazdálkodását kutatták s megfeledeztek a néprajz eredeti célkitűzéséről. Feladatunk az, hogy a szövetkezeti parasztság kultúráját és életmódját tárjuk fel, szoros kapcsolatban a termelőszövetkezettel, mint gazdasági és társadalmi egységgel a faluval és az egész környékkel. Az átalakulást, a keletkező újat, az elhaló, esetleg tovább élő jelenségeket a szövetkezet keretén túl is kell vizsgálnunk. A termelőszövetkezet munkájának helyi változatokat nem mutató agrotechnikai részét pedig hagyjuk az e kérdésekkel foglalkozó tudományok számára.

A kultúrát és életmódot kétféleképpen tanulmányozhatjuk, vagy teljes egészében egy helyen vagy egy vidéken, vagy egyes részleteiben lehetőleg nagyobb területen. Az előbbi monografikus módszer, csak kutató-brigádok útján, hosszabb kutatás és megfigyelés után lehetséges, de a kutatók különböző felkészültsége és érdeklődése miatt mégsem ad teljes átfogó képet. Az új néprajzi jelenségek hajtásai eltűnnek a mult anyagának nagy tömegében. Az átalakulás mai szakaszán éppen ezért inkább ajánlhatjuk a második ú. n. tematikus kutatást, ahol egy kutató mélyebbre hatolva könnyebben feltárhatja a kialakulóban levő szocialista kultúra és életmód új elemeit. Ebben a kérdésben A. I. Robakidze felfogását tartjuk követendőnek, aki megállapítja, hogy az átfogó monográfiák részére csak elmélyült tematikus kutatás után lehet szilárd talajt teremteni.¹⁵

Tekintettel arra, hogy kutatóink részéről már nem egyszer felmerült az a kérdés, hogy tulajdonképpen ezen az új területen mit is kell kutatnunk, nem tartom haszon nélkül valónak, ha néhány olyan témakörre rámutatok, ahol a régi eltűnőben van, a régi harcol az újjal, az új élet hajtásai jelentkeznek vagy a régi formák új tartalommal megtelve, tovább élnek. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez csak néhány példa, melyek számát állandóan lehet szaporítani, de különösen akkor lehet majd egyre nagyobb számúvá tenni, amikor a kutatás újabb és újabb területeket hoz majd felszínre.

Így a település vizsgálatának területén egyik legfontosabb kérdés a tanyarendszer átalakulásának vizsgálata. A tanyák lakosságának a falvakba való bevándorlása a termelőszövetkezeti mozgalom erősödésével egyre inkább fokozódik. E megmozdulásnak jelentőségét mutatja az is, hogy a négy nagy alföldi szövetkezeti városban (Túrkeve, Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás) a lakosság 22,2%-a költözött be a tanyákról. Az üresen maradt tanyaépületekben gyökeresen megváltozik az élet. Van, amelyikből nyári, mezei brigádszállás lett, ezek csak ideiglenes szállások és csak nyáron lakják őket. Másokból sertéstenyésztő, borjúnevelő, vagy baromfi-telepeket alakítottak át. Mindkét esetben az életmód, a tanyai épületek használata jelentős mértékben megváltozott, melynek néprajzi felmérése elsőrendű kötelességünk. Nagymennyiségben bontanak le tanyai épületeket, építenek az alkatrészekből benn a faluban lakóházakat, vagy kinn a határban megfelelő gazdasági épületeket, máshol a már meglévő tanyaépületekhez építenek hozzá. »Az eddigi tapasztalatokból világosan levonható az a következtetés, hogy az olyan tanyák, amelyeknek lakosa a városba költözik, alkalmasan felhasználhatók

¹⁵ A. I. Robakidze: Az új élet néprajzi tanulmányozásának néhány vitás kérdéséhez. Sz. E. 1952. 2. 129—137.

szövetkezeti gazdálkodás céljaira, részben jelenlegi állapotukban vagy kevés átalakítással, részben lebontás útján.«¹⁶

Megváltozik a falu egész külső képe is, a szövetkezeti falvakban és városokban, éppen úgy, ahogy a Szovjetunióban is megváltozott. Nálunk is egyre inkább valóra válik, amit Sztálin elvtárs mondott: »A régi falu, melyben a legszembeűnőbb helyen a templom állt, aztán az előtérben néhány jobb ház, a zsandaré, a papé, a kulaké, a háttérben pedig a parasztok félig bedőlt viskói, kezd eltűnni. Helyébe lép az új falu, társadalmi és gazdasági épületeivel, klubjaival, rádiójával, mozgóképszínházával, iskoláival, könyvtáraival és bölcsődéivel, traktoraival, kombájnjaival, cséplőgépeivel, automobiljaival.«¹⁷

A falu településének átalakulására vonatkozó vizsgálat igen fontos feladat, de különös gondot kell fordítanunk, az új falvak kialakulásának kérdésére. Az egész országban számos új falu, új település, tanyaközpont jött létre az utóbbi években, vagy jön létre napjainkban, (pl. Györgytarló, Ebes és még 120 település I. Erdei i. m.). Ezeknek kialakulását pontosan meg kell figyelni, össze kell gyűjtenünk a közösen végzett munkák módjait, az egymásnak nyújtott segítséget, a faluban létrejövő új szokásokat.

Az egész országban ezrével épülnek a falusi házak, melyek többé vagy kevésbé magukon viselik a környék építkezési módjának jellegzetességeit. Az új házak azonban igen sok vonásban különböznek is a régiektől. Éppen azt kell megvizsgálnunk, hogy melyek azok a vonások, melyek megmaradnak az új ház építésénél is, melyek azok, amelyek eltűnnek. A házak legtöbbször ma is a régi, a helyszínen megadott építőanyagból készülnek s erre a Földművelésügyi Minisztérium is felhívja a figyelmet. A vályog és a vertfalú házak, de különösen gazdasági épületek ma is készülnek. »A jól megépült vályog- vagy vertfalú épületben a legszebb jószágállomány felnevelhető.«¹⁸ A mátészalkai Zalka Máté tsz.-ben pl. a baromfiólakat úgy készítették el, hogy az oldalukat napraforgó szárral bekerítették, két oldalt polyvás sárral betapasztották és hóféherre bemeszelték. Fontos megfigyelni, hogy ahol régi építőanyagot használnak, inkább megmaradnak-e a régi formák, mint ahol új építőanyag foglalja el azoknak a helyét.

Az új anyag készítésében első hely illeti meg a szénporos tégláégetést, mely mind nagyobb és nagyobb területet hódít meg. De sok termelőségvetkezet maga bányássza az építkezéshez szükséges kőanyagot is. S arra is felhívást kaptak a termelőségvetkezeti csoportok, hogy égessenek házilag meszet. Ezt sok helyen meg is fogadták, mint pl. a leányvári Előre termelőségvetkezet, ahol már nemcsak a tsz. és a tagok szükségletét tudják ellátni, hanem eladásra is bőven jut. Az építkezésben a régi és az új építőanyag, a régi és az új formák egymással való harca igen sok tanulságot tartalmaz a néprajzkutató számára.

De átalakul a ház belseje is, nemcsak azzal, hogy új berendezési tárgyak, rádió, varrógép, könyv stb. kerülnek bele, hanem az életmód megváltozásával is, melynek részleteit ugyancsak fel kell derítenünk.

A háztáji gazdálkodás megvizsgálása ugyancsak szükséges. Eddig szerves tartozéka volt az egész család gazdálkodásának, most pedig a termelőségvetkezetben kapott részesedés kiegészítő része, éppen ezért van meg-

¹⁶ *Erdei Ferenc*: A tanyarendszer kérdései a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban. Bp., 1952.

¹⁷ *Sztálin*: A leninizmus kérdései. 544. Szikra, Bp., 1949.

¹⁸ Hogyan építkeznek a termelőségvetkezetek. 9. Bp., 1951.

határozva, hogy »a háztáji gazdaságban maradhat : egy tehén szaporulatával' egy koca ugyancsak szaporulatával, egy vagy két hizósertés, korlátlan mennyiségű baromfi és méhesalád stb. A háztáji gazdálkodásban nem lehet ló...«¹⁹

A háztáji gazdálkodás a család összes jövedelmének legfeljebb 25—30%-át teheti ki és így másodrendűvé válik a szövetkezettől kapott részesedés mellett. A megváltozott helyzetnek megfelelően jelentős változáson megy át, az állatok tartása, nevelése is.

Mint már említettük, sokan gondolják, hogy a termelőszövetkezeti kutatás, a termelőszövetkezet gazdálkodásának kutatásával jelent egyet. Ebből a tévedésből következik, hogy sok gyűjtő meglegedett azzal, ha a termelőszövetkezet adatait kiírta annak számadáskönyvéből, megismerte a vetéstervét, a termés növelésére indított versenyének eredményét, gazdasági felszerelését, esetleg történetét stb. Ezzel a nagyon fontos kutatással, azonban még nem tett eleget a néprajzi követelményeknek s ezt azok a jól sikerült összefoglalások elvégzik, melyek sorozatosan megjelennek.²⁰ A szövetkezet gazdálkodását elsősorban az etnografus szemével kell vizsgálnunk vagyis megnézni, hogy milyen változást hozott létre a lakosság életmódjában. De magában a gazdálkodásban is számos kutatni való akad. Így pl. azok a helyi tapasztalatok, melyek a talaj, az időjárás ismeretéből adódnak, s amelyek szerencsésen egészítik ki az új nagyüzemi gazdálkodást. De magában a nagyüzemi gazdálkodásban is számos helyi vonás van, mely jelentősen megkülönbözteti az ország egyik részének földművelését a másiktól.²¹

De a munkaszervezés terén is bőven adódik tanulmányozni való. Az új küzd a réggel, amikor a szövetkezeten belül is ragaszkodnak a régi summás szokásokhoz, az aratóbandák egyenlő részesedéséhez. Végül azonban a brigádokban, munkacsoportokban végzett teljesítmény-díjazás győzedelmeskedik az előbbieket felett. — Az igazsora nem is olyan rég a szegényparasztság egyik legszörnyűbb kizsákmányolási formája volt, hiszen egy-egy igásnap-számért gyakran 5—10 vagy még több gyalognapszámot kellett szolgálnia. Ennek a termelőszövetkezet egyszersmindenkorra véget vetett, helyét az I. típusú csoportokban méltányos alapon álló kölcsönös segítség foglalta el. »A kölcsönözés segítség formájában végzett munkákat vagy pénzben értékeli ki és így számolják el egymás között, vagy pedig az igás- és gyalogmunkákat a már előbb megállapított arányszámok alapján számolják el. Az igával végzett minden munkanapért 2—3 gyalog munkanapot kell teljesíteni.«²² Az átmeneti formáknak ilyen és ehhez hasonló formái megérdemlik az alapos néprajzi tanulmányozást.

Megváltozik a családon belül a családtagok helyzete is. Ennek egyik legfontosabb tényezője a női munka fokozott térhódítása a gazdasági mun-

¹⁹ Hegedűs András: A magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései. Bp., 1951.

²⁰ Így lett milliomos a mihályi »Táncsics« termelőszövetkezet.

A kúnszentmártoni »Zalka Máté« termelőszövetkezet a boldog élet útján.

Hogyan lett többszörösen milliomos termelőszövetkezetté a tiszadobi »Táncsics«.

Az ürömi »Béke« termelőszövetkezet fejlődése.

A környei »Dózsa« termelőszövetkezet fejlődése 1949-től napjainkig.

A tengelici »Petőfi« termelőszövetkezet hároméves fejlődése.

A turkevei »Vörös Csillag« termelőszövetkezet fejlődése.

²¹ Vö. Kiszljakov N. A.: A kolhozok néprajzi tanulmányozásának kérdéséhez. Sz. E. 1952. I. 146—149.

²² Az I. típusú termelőszövetkezeti csoportok munkájának megszervezése. 7. Bp., 1951.

kában. Igen hálás téma a nők multbeli és mai helyzetének sokoldalú, részletekbe menő vizsgálata. »A nők bevonulása termelészövetkezeteinkbe osztályharc kérdése, a haladás kérdése, az újnak a régivel, világosságnak a sötétséggel, a szocializmusnak a reakcióval folytatott harcának kérdése.«²³ A kérdés fontosságát mutatja az is, hogy a Szovjetunióban ez a téma, mint kandidátusi dolgozat szerepelt, s azóta is állandó kutatás folyik ezen a területen.²⁴— De a családtagok egymáshoz való viszonyában is változás következik be, hiszen most már nem a családfő tartja kezében az egész család gazdasági életét, mert a családtagoknak is van saját jövedelmük. Az így adódó tényleges változás, átalakulás részleteit azonban nem ismerjük még.²⁵

De nemcsak a család belső szerkezete, hanem a családhoz kapcsolódó ünnepek is megváltoznak. Így a lakodalom tartása a szövetkezeten belül egyre inkább a szövetkezet ünnepévé válik s annak közös ünnepe lesz, mint erre már pl. Komádiból is tudunk példát.²⁶ Galgahévízen is nemrégiben a lakodalmakban már új szokások is jelentkeznek. »A közelmúltban két lakodalomban is már a felelevenített és részben újjáalakított szokásokat láttuk: elhangzottak a vőfélyköszöntő ízes rigmusai, a különféle ételek humoros bejelentései, a megható és komoly tanításokat adó menyasszonybúcsúztató; előkerültek a szép lakodalmas táncok (párnatánc, stb.)«²⁷ Az új lakodalom új szokásainak megismerése is jövendő feladataink közé tartozik.

»A termelészövetkezeti csoportokban — mint ahogy a felszólalók is sorban rámutattak — a szó szoros értelmében kivirult, új életre kelt a régi elnyomott parasztság.«²⁸ — mondotta Rákosi elvtárs — Ez nemcsak nagyszerű gazdasági eredményekben, az életszínvonal emelkedésében, az életmód átátalakulásában nyilatkozik meg, — hanem a szokásokban, népdalokban és a díszítő népművészetben is.

A többnyire régi dallamra énekelt dalokban már az új élet öröme és boldogsága tükröződik. Így pl. Kiskörén a Kossuth-nóta dallamára éneklük az új dalt:

Kisköre a Tisza mellett
Szövetkezeti község lett.
Fel hát közös jó munkára,
Rákosival, párt szavára.
Éljen a magyar szabadság!
Éljen a haza!²⁹

Az alábbi dalt Balla Péter gyűjtötte, s a dal világosan mutatja azt, hogy a nép új életével együtt, hogyan jelentkezik az új népdal is:

²³ A dolgozó nők és a termelészövetkezet. Szabad Nép, 1951. XII. 9.

²⁴ Я. С. Смирнов: Абхазская женщина в дореволюционном прошлом и в советскую эпоху. С. Э. 1951. I. 183—184.

²⁵ L. ehhez Kusnyer P. I.: A kultúra és életmód tanulmányozásának programja a Szovjet Pribaltikum kolhozaiban. Kratkie Szobocsenija XII (1950), 130—135. Magyarul: Ethn. LXII, 3—4, 470—474.

²⁶ Molnár Balázs közlését itt is megköszönöm.

²⁷ Bj.: A népművészet megújulása Galgahévízen. Művelt Nép III (1952), 8. sz. 29.

²⁸ Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. 230. Bp., 1951.

²⁹ Joós Imre: Új nóta születik, új termelőcsoport alakul. Béke és Szabadság. 1952. aug. 20. 9.

Szánt a traktor, mélyen szánt a berényi határba',
 Szánt a traktor, nyolcas eke utána.
 Kemény a föld, de a traktor felszántja!
 Traktorosnak — úgy járja — legszebb lány a babája!³⁰

Ma már a békási Vörös Csillag termelőszövetkezet dolgozói is új dalokat énekelnek :

Aratnak a termelőcsoportban
 Kaszálnak a legények mind sorban,
 Markot szednek utánuk a lányok,
 Még az ég is lemosolyog rájuk.

Megérett már minden szőlő,
 mint a méz oly édes,
 Puttony számra hordják tőlünk
 a szorgalmas méhek.

De a legédesebb fürtre
 hiába is vágynak :

Elküldjük a pártközpontba,
 Rákosi elvtársnak.³¹

Sztálinváros ópentelei részének Kossuth Lajos termelőszövetkezeti csoportja a régi formájú aratókoszorút a következő rigmussal nyújtotta át ;

Kossuth Lajos nevét
 Viseli csoportunk,
 Ennek nevében
 Szép koszorút hoztunk.
 Fogadja szívesen
 Pártunk és Tanácsunk,
 Hiszen idén is lesz
 Kenyerünk, kalácsunk.³²

Ez a néhány kiragadott példa is meggyőz bennünket arról, hogy van új anyag, van új népdal, csak gyűjtőinknek szorgalmasan meg kell keresni azokat.

De nemcsak a régi dallamok, hanem a régi szokások is új tartalommal teltek meg és már sok helyen tükrözik a kialakulóban levő új élet. Így pl. Gartán a párttitkárt, a falu vezetőségét, a munkában élen járó dolgozókat 1952. május 1-én májusfával lepték meg a falu dolgozói.³³ De él sok helyen új formában a legénybíró választás, így Galgamácsán is, ahonnan helyi adatközlőnk a következőket írja : »És mais fen ál aszép fiatalos multság melyet a Disz rendez és ottis vanám a gavallériás Disz-vezető, mert szépen haladnak.«³⁴ Szendrey Ákos éppen folyóiratunk jelen számában a legényavatás új jelentőségének kérdését veti fel, melynek felélesztésére már több helyről van adatunk.³⁵ De hozhatnánk példát az arató, szüreti vagy más szokások terü-

³⁰ Pór Anna: A művészeti tömegmozgalom munkásainak szakmai tudásáért. Művelt Nép III (1952), 7. sz. 17.

³¹ Volly István: Világvárosunk népművészete. Művelt Nép. III (1952), 9. sz. 11.

³² Boross Marietta: 1952. Sztálinváros EA 2760.

³³ Kresz Mária: Jelentés a májusi szokásokról és viseletgyűjtés. EA 2759.

³⁴ Vankó Imréné Dudás Júlia: A régi gavalléria Galgamácsán. 1952. EA 2612.

³⁵ Szendrey Ákos: Legényavatás. Ethn. LXIII, 369

letéről is, melyeknek mennyisége úgy fog gyarapodni, ahogy a szocializmus építése falun mind jobban és jobban előrehalad.

De ugyanígy megtaláljuk az új élet csiráit a falusi népművészet területén is. Folyóiratunk hasábjain már rámutattunk arra, hogy Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja hogy vált az új magyar népi díszítőművészet hatalmas forrásává.³⁶ Vizsgálódásaink során azt is megállapíthattuk, hogy az új témák legelőször és legszembetűnőbb módon ott jelentkeznek, ahol erős a mezőgazdaság szocialista szektora. Nem véletlen az, hogy balmazújvárosi faragó munkáján jelenik meg a magyar-szovjet barátság jelvénye, a galamb és a béke fővárosában a messzemutató Kreml tornya. Nem véletlen az, hogy nádudvari fazekas mintázta meg azt a nagy természetátalakító munkát, a falu építését fekete edényén, melyet az I. Iparművészeti kiállításon láttunk.³⁷ Új életünknek jelvényei: ötágú csillag, magyar címer, pártjelvény, Magyar Szovjet Társaság jelvénye, sarló és kalapács és mások, valamint jelenetek már a szötteseket, hímzéseket, faragásokat, fazekas tárgyakat egyaránt díszítik, annak bizonyosságául, hogy ezen a területen is megindult a nagy átalakulás.

A fentiekhez hasonló módon hozhatnánk példákat a táplálkozás, a viselet, a mesterségek vagy a néprajz bármely más területéről is. De azt hiszem ennyi is elegendő, hogy meggyőzzön bennünket arról, hogy van mit kutatni, s ez a terület rendkívül nagy tanulságokat magába foglaló anyagot rejt magában.

De nemcsak magukat a változásokat kell rögzítenünk, mert így munkánk egyoldalú és egysíkú lenne, hanem azt is, hogy mi előzte meg a mai formát, mi hozta a változásokat létre, milyen körülmények között megy az végbe helyenként és esetenként.

Ismernünk és kutatnunk kell a település, lakosság történetét, néprajzát a megelőző korszakokban, mert a mai fejlődést, változást e nélkül nem tudjuk megérteni.³⁸ A történeti kutatás fontosságára, a nemzet egészének megértésével kapcsolatban Sztálin I. V. mutat rá: »Persze, a nemzet elemei — a nyelv, a terület, a kulturális közösség stb. — nem az égből hullottak, hanem lassanként jöttek létre, még a kapitalizmus előtti időszakban.«³⁹ De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy egyes vidékek, tájegységek, etnikai csoportok, nemzetiségek a fejlődésnek más és más fokán állottak, amikor a szocializmus építését megkezdték. Ezek a különbségek a Szovjetunióban az őstársadalom és a fejlett kapitalizmus fokozatai között sok átmeneti formában nyilatkoztak meg. »Oroszországban huszonnégy végvidék van s ezek közül egyes végvidékek iparilag annyira fejlettek, hogy ipari tekintetben alig különböznek Közép-Oroszországtól, más vidékek viszont nem mentek át a kapitalizmus szakaszán és gyökeresen különböznek Közép-Oroszországtól, a végvidékek harmadik csoportja pedig teljesen elmaradt.« Éppen ezért figyelembe kell venni »a fejlődés különböző fokain álló különböző nemzetek és népek életmódjának kultúrájának és gazdasági állapotának sokféleségét

³⁶ Ethn. LXIII, 1 kk.

³⁷ Rényi Péter: Az I. Iparművészeti kiállításról. Szabad Nép, 1952 aug. 17. 7. l. Lengyel Béláné cikkét folyóiratunk mostani számában.

³⁸ A történeti vizsgálat jelentőségét a szovjet kolhozoktatás is elismeri, de különösen hangsúlyozza A. I. Robakidze: Az új élet tanulmányozásának néhány vitás kérdéséhez. Sz. E. 1952. 2. 129—137.

³⁹ Sztálin Művei. II. 11. 366.

és ennek megfelelően a föderáció egyik vagy másik formáját alkalmazzuk.⁴⁰ Ezt a sokféleséget a szovjet néprajztudomány a szocialista életmód kutatásában sohasem téveszti szem elől.⁴¹

Magyar viszonylatban a fejlődés területén nem voltak ilyen nagy különbségek, de hogy különbségek voltak és vannak, azt senki sem tagadhatja. Az árutermelő gazdálkodás különböző fokon jelentkezett hazánk egyes vidékein, a parasztság osztálytagozódása sem volt egyformán előrehaladott az ország minden területén, ehhez járulnak még a helyi etnikai sajátságok, melyek egyike sem hagyható figyelmen kívül, ha valóban mélyen fel akarjuk tárni a mai élet néprajzi vonatkozásait.

A változást előidéző okok közül első helyen kell említünk a termelőszövetkezeti mozgalmat. Sztálin I. V. mondja ezzel kapcsolatban: »... a szovjet parasztság teljesen új parasztság, melyhez hasonlót az emberiség története eddig nem ismert.«⁴² Ez az új parasztság nálunk most van kialakulóban, ahogy termelőszövetkezeti mozgalmunk nő és terebélyesedik: »Ebben a légkörben a parasztság teremtő erői is felszabadulnak. Két vagy három éve mindenki csak magával törődött, az volt az elve: kaparj kurta, neked is lesz. A termelőcsoportban dolgozó parasztságnak a beállítottsága egészen más. Kiszélesedik előtte a látóhatár és ugyanúgy, mint az ipari munkás felismeri a saját és az ország építése közt az összefüggést és a kölcsönhatást...«⁴³ Nekünk ennek a felszabadult új, kialakulóban levő parasztságnak az életmódját, kultúráját kell kutatnunk. De itt sem szabad azt gondolnunk, hogy a termelőszövetkezetbe belépett paraszt attól a pillanattól kezdve mássá lesz, gyökeresen megváltozik. A termelőszövetkezeti parasztság összetétele sem mindenütt egyforma: »az első évben túlnyomórészt agrárproletárokból állottak, azokból a földmunkásokból, akik a nagybérletek felosztásánál kaptak földet...«⁴⁴ Agrárproletárok, szegény és középparasztok élnek egymás mellett, akik mind más és más szemléletet s a népi kultúrának más rétegét hozzák magukkal a szövetkezetekbe. A szocialista társadalom abból az emberanyagból épül fel, amely burzsoá körülmények között nőtt fel és ennél fogva elkerülhetetlenül burzsoá lelki tulajdonságokkal itatódott át.⁴⁵ Ezeket a szempontokat figyelembe kell vennünk, ha helyesen akarunk közelíteni az új élet tanulmányozásához.

A termelőszövetkezeteket létrehozó erő a párt, s hathatós segítséget nyújt a Szovjetunió előttünk álló példája. Az eddig faluja határát ritkán átlépő parasztember előtt kitérült a világ. Sokan személyesen is megismerkedtek a Szovjetunió élenjáró kolhozgazdaságaival, s az országon belül tapasztalatcsere formájában gyakran felkeresik egymást. A párt és tömegszervezetek oktató és nevelő munkája, a sajtó, irodalom, a szakkönyvek, tanfolyamok, iskola, mozi, rádió, kulturális tömegmozgalom mind-mind nevelik, alakítják szövetkezeti parasztságunk életmódját s ennek ismerete ugyancsak szükséges a néprajzi jelenségek helyes megismeréséhez és értékeléséhez.

⁴⁰ Sztálin művei 5. 49. és 24.

⁴¹ V. ö. pl. Potapov L. P.: Az altájiak élete és szocialista kultúrája tanulmányozásának tanulságai. Sz. E. 1948. 107—138; Maszlova G. Sz.: A moszkvai terület kolhozainak telepei és építményei. Sz. E. 1951. 2. 42—72. magyarul SzNT. 1951 III. 204—233.

⁴² Sztálin I. V.: A leninizmus kérdései. 605. Szikra, Bp., 1949.

⁴³ Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. 231. Szikra. Bp., 1951.

⁴⁴ Hegedűs András: i. m. 14.

⁴⁵ Abroszenko K.: A parasztság szocialista nevelése. 56. Szikra. Bp., 1949.

A multban a falu és a város egymással szembenállottak. A falunak a városi kultúrából csak a szemét, a salak jutott, a falu kultúrája legfeljebb a »Gyöngyösbokréta« korcs vonalán juthatott el a városba. Ma: »A város és falu dolgozó népének kölcsönhatása egyre erőteljesebb. Ez a fejlődés, ez a kölcsönhatás a jövőben még csak növekedni fog.«⁴⁶

A munkásosztálynak a parasztságra gyakorolt hatása, az utóbbi szocialista tudatának kialakítására rendkívül fontos. »A munkásosztály a bolsevik párt és a szovjet állam a szovjet rend fennállásának első éveitől óta beoltotta a parasztság tudatába a szocializmus, a szocialista kollektívizmus eszméit.«⁴⁷ Így van ez nálunk is, amint azt mindennap tapasztalhatjuk.

Végül, de nem utolsó sorban számolnunk kell azzal a hatással, melyet a szocializmus nagy építkezései gyakorolnak a szomszédos területek lakosságának életére. Sztálinváros környékén, a Tiszalöki vizierőmű közelében, a nagy öntözések és erdősítések területén gyorsabban alakul át az életmód, mint az ország más területein. A szovjet néprajztudomány is igen fontosnak tartja az ilyen irányú megfigyeléseket. »Az etnográfusnak pontosan fel kell mérnie a kolhozisták életmódjában bekövetkezett olyan változásokat, melyek a nagy állami építkezésekkel (városok, gyárak áramfejlesztők, csatornák, vasútvonalak stb.) vannak kapcsolatban.«⁴⁸ Ezért végeznek jelentős kutatásokat a szovjet etnográfusok pl. a Lenin-csatorna mentén az Uralban s általában olyan területeken, ahol hatalmas építkezések gyorsan változtatják meg a lakosság életmódját.

Összefoglalóan megállapíthatjuk az új falusi kultúra és életmód kialakulásának vizsgálatában csak akkor végezhetünk jó munkát, ha ismerjük szocialista tudat alakulásának helyi vonatkozásait, a termelőszövetkezetek adott történetét, a környéknek a nagy gazdasági tervekkel (ötéves terv) való kapcsolatait, ismerjük a lakosság korábbi történetét, néprajzát, társadalmi és gazdasági körülményeit. Egyszerűen mindazokat az adatokat, melyek az új élet kialakításában jelentős tényezőként hatnak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a kialakulóban levő szocialista életmód kutatása rendkívül bonyolult feladat, melyet éppen ezért nem lehet gyorsan, felületesen végezni. Az új hajtások, csírák csak lassan bontakoznak ki, a meglevő káros csökevényeket is csak alapos történeti kutatással tudjuk feltárni. Éppen ezért a kiválasztott területet, települést legalább 3–4 alkalommal, különböző évszakokban, évenként kell felkeresni s csak ha már a mult s a fejlődés egész kérdését tisztáztuk, gondolhatunk átfogó publikációra. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfigyeléseinket, észrevételeinket ne közöljük azokkal, a kik a termelőszövetkezetek fejlődésének irányítását végzik, s annak hasznát vehetik.

Ismereteink elmélyítése érdekében nem elégedhetünk meg csupán a rákérdezéssel végzett gyűjtéssel, hanem az állandó megfigyelésnek is jelentős szerepet kell biztosítanunk. Ez utóbbi módszer természetesen hosszú terepen való tartózkodást követel meg, s elsősorban azok tudják megoldani, akik állandóan a helyszínen tartózkodnak (pl. vidéki muzeológusok, tanárok, tanítók), de arra kell törekednünk, hogy lehetőség szerint a termelőszövet-

⁴⁶ Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. 299. Szikra. Bp., 1949.

⁴⁷ Konsztantyinov F. V.: Történelmi materializmus 767. Bp., 1952.

⁴⁸ Vozdbizsenszkaja O. N. — Lasuk L. P.: A kolhozparasztság tanulmányozásának néhány kérdéséhez. Sz. E. 1952. 1. 149–153.

kezeti csoportban legyen olyan gyűjtők, aki kérdőívekkel, állandó levélbeli összeköttetéssel a szükséges anyagot maga fel tudja tární.

Ezek a kérdések merültek fel bennem a falun épülő új szocialista kultúrával és életmóddal kapcsolatban. A felvetett kérdéseket elsősorban a tovább élő, átalakuló, új tartalommal megtelítő haladó hagyományaink kutatási problémái irányába kell kiszélesítenünk. Az itt felvetett és a további problémák megvitatása ma a néprajztudomány egyik legfontosabb soronkövetkező feladata.

Balassa Iván

НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ДЕРЕВЕНЬ

Прекрасные результаты венгерского производственно-коллективного движения поставило перед венгерскими трудящимися-этнографами неотложную задачу исследовать, этнографически, новую жизнь, развертывающуюся в деревнях. В журнале *Этнография* был открыт диспут по вопросу создания методов для работ нового характера. Этот очерк является первой статьей, открывающей этот диспут.

В работе нового характера можно использовать все те методы, которые находятся в распоряжении венгерской прогрессивной этнографической науки, но огромную помощь оказывают ей результаты советских этнографических исследований в области коллективизации хозяйства. Нам нельзя забывать, что у нас производственные кооперативы создаются только теперь и в связи с этим мы можем встретить новую форму жизни только в зачаточном состоянии.

Исследования должны идти в трех направлениях: первое — надо исследовать имеющиеся и теперь феодально-капиталистические этнографические пережитки, которые препятствуют формированию новой жизни, второе — нельзя оставлять без внимания и старые, но и сегодня ещё господствующие характерные черты, третье — с исключительным вниманием и заботой нам надо исследовать строящуюся социалистическую жизнь и формирующиеся этнографические явления.

Нам надо исследовать не сам производственный кооператив, а крестьян работающих в кооперативе. В поселениях (например: вопрос о хуторах), в доме, в стройках домов, в хозяйстве, в питании, в одежде, в народных обычаях, в фольклоре, в семейной жизни, в народном искусстве мы уже можем найти зачатки новых этнографических характеристик, начинающихся развертываться под влиянием коллективизации хозяйства. Естественно, что новые формы хозяйства, коллективное хозяйство оказывают, в наибольшей мере, влияние на все изменения происходящие в культуре и жизненной форме. Но вместе с тем при анализах необходимо учесть и прежние исторические анализы деревень, сёл или местностей потому, что без них мы не поймем разницы, замечаемой в новой жизни этих местностей. Необходимо принять во внимание и то влияние, которое оказывают одни местности страны на другие, принять во внимание значительное влияние Советского Союза, примеры Советского Союза влияющие на наш трудящийся народ. Но и тогда мы еще не получим полной картины развертывающегося социалистического быта, если мы не примем во внимание влияние Партии, массовых организаций, школ, радио, литературы, прессы, кино. Великие стройки социализма например Сталинварош, Тисалёк, Инота, принесли большие перемены в жизни деревенских жителей этих местностей. При раскрытии словесного материала надо прежде всего базироваться на проверенный материал и тогда пополнять его накопленным ранее и теперь писанным материалом (архивным материалом, протоколами кооперативов, хозяйственными и другими актами, статистическими данными и др.).

Ныне, когда производственные кооперативы находятся у нас ещё в процессе развития, у нас имеется мало возможности сделать общие монографические итоги, и поэтому исследование дает больше результатов и успешнее оно, если оно тематическим (например: семья, обычай, народное искусство и т. п.). Исследование новых форм науки нельзя проводить приблизительно или спешно, в короткий срок; это дело требует серьезного глубокого подхода, серьезного собирания материала, и только тогда оно будет закончено с успехом.

Все наши этнографические данные, относящиеся к новой жизни, освещают одну часть пути, в порядке которого формируется венгерская социалистическая нация.

QUELQUES PROBLÈMES DE L'ÉTUDE ETHNOGRAPHIQUE DE LA VIE SOCIALISTE AUX VILLAGES HONGROIS

Les brillants succès des coopératives de production imposent aux ethnographes hongrois le devoir d'étudier les nouveaux aspects de la vie rustique dans notre pays. Pour jeter les fondements de la méthode à appliquer, la revue *Ethnographia* ouvre ses colonnes à une discussion de large envergure : la présente étude fut écrite en guise d'introduction.

Naturellement, on peut recourir à toutes les méthodes que possède l'ethnographie hongroise progressiste ; néanmoins l'aide la plus précieuse nous est offerte par les conclusions que les ethnographes soviétiques ont dégagées de l'étude des kolkhoz. Essayant d'appliquer leur méthode à la vie de Hongrie, on ne doit pas oublier que les coopératives hongroises naissent sous nos yeux ; par conséquent, le village hongrois d'aujourd'hui ne peut présenter que les germes d'une nouvelle vie collective.

On a à entamer des recherches dans trois domaines : 1. on doit étudier les survivances féodales-capitalistes qui semblent entraver la cristallisation d'une nouvelle manière de vivre ; 2. on ne doit pas négliger les particularités anciennes qui ne cessent de prédominer ; 3. enfin, il faut attacher une grande importance aux phénomènes de **a** vie socialiste en plein essor.

Au lieu d'étudier la coopérative elle-même, on a à observer la paysannerie qui y participe. Les formes d'établissement, (cf. p. ex. la question des fermes), la maison et sa construction, le régime d'exploitation économique, la nourriture, l'habillement, les coutumes populaires, le folklore, la vie de famille, l'art populaire etc. présentent déjà les germes de certaines particularités ethnographiques qui se forment sous l'effet de l'économie collective.

Inutile de dire que le régime collectif d'exploitation économique exerce une influence décisive sur les changements de la manière de vivre et de la civilisation. En même temps on ne doit pas perdre de vue l'étude historique des conditions d'hier de la région ou du village, puisqu'elle seule est susceptible d'expliquer les variétés régionales de la vie nouvelle. On doit tenir compte de l'influence d'une région sur l'autre, ainsi que de l'exemple encourageant de l'Union Soviétique. En outre, l'étude de la vie socialiste, pour être encore plus complète, doit embrasser l'effet du Parti, des organisations de masse, de l'école, de la radio, de la littérature, de la presse et du cinéma sur les paysans travailleurs. Et que dire des grandes constructions du socialisme (p. ex. Sztálinváros, Tiszalök, Inota) qui ont provoqué des changements profonds dans la manière de vivre de la paysannerie d'une région entière !

En matière de documentation il faut s'appuyer sur des communications orales dûment contrôlées : elles doivent être complétées par les sources écrites d'hier et d'aujourd'hui (pièces d'archives, procès-verbaux des coopératives, documents concernant leur régime d'exploitation, statistiques, etc.). A l'heure actuelle où la formation des coopératives favorise peu le traitement monographique, il vaut mieux étudier tour à tour certains aspects essentiels de la vie rustique (p. ex. la famille, les coutumes, l'art populaire, etc.). L'étude des nouvelles formes de la vie collective demande des recherches patientes : sans avoir le temps nécessaire, on ne peut recueillir et classer les matériaux qui élucident les divers aspects de la question.

Chaque donnée ethnographique concernant la vie nouvelle des villages jette une lumière nouvelle sur les détails du processus qui aboutira à la transformation du peuple hongrois en un peuple socialiste.

ADATOK A NÉPRAJZ TÖRTÉNETÉHEZ

Móricz Zsigmond néprajzi gyűjtése

1.

A külföldre iktatószám: 196/1903.

»Méltóságos

dr. Vargha Gyula
min. tanácsos úrnak,

a Kisfaludy Társaság Főtitkárának

Budapest.

Méltóságos Uram!

Midőn tisztelettel betérjesztem a nyáron Szatmár megyében végzett népköltészeti adatgyűjtésem eredményét, — hálásan köszönöm meg a Méltóságod ajánló levelét, melynek eredménye az volt, hogy mindenütt nagyon szívesen fogadtak.

Nem ringatom magam abban a hitben, hogy az egész gyűjtemény eddig ismeretlen anyag. Igaz ugyan, hogy Szatmár megyét még nem kutatták ki gyűjtők, de a dolog természetéből folyólag, nincsen már Magyarországon kiaknázatlan bányák, hisz a dal az egész ország közkincese.

Mégis azt hiszem értékes ez a dal-csomó; sok benne a gyöngy, a művészi értékű darab, — a szemetet pedig vagy fel sem szedtem, vagy kirostáltam belőle.

Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy e gyűjteményt elfogadni méltóztassék, — és súlyos anyagi helyzetem arra kényszerít, hogy a Tek. Társaságtól némi anyagi jutalmat merjek reményelni kiadásaim és fáradozásaim után.

Maradok Méltóságos Uramnak s a tek. Társaságnak

alázatos szolgálója

Budapest 1903. okt. 23.

Móricz Zsigmond«

¹ Móricz Zsigmond itt publikált 3 levelét dr. Gergely Pál találta meg és másolta ki a Kisfaludy Társaság levéltárából. Érdemesnek tartjuk e levelek közlését, márcsak azért is, mert világot vethetnek Móricz Zsigmond munkásságának erre a kevésbé ismert részére is, halálának 10. évfordulója alkalmából, amikor a magyar néprajz munkásai őszinte kegyelettel gondolnak nagy írónk emlékezetére.

Csak megjegyezzük, hogy e levelekből is kitűnik, hogy ezekben az években Móricz Zsigmond milyen nagy anyagi gondok közepette küzdött. Móricz Zsigmond egy-két helyen novelláiban, visszaemlékezéseiben maga is előhossa népköltészeti gyűjtő útjait s azok fontosságát hangsúlyozza írói munkásságának kialakításával kapcsolatban. Előttünk áll a feladat, hogy felkutassuk Móricz elveszett népköltészeti gyűjteményét és feltárjuk az ezzel kapcsolatos adatokat.

O. Gy.

2.

Külzetén: 161 sz./1904. iktatószám.

»A Kisfaludy Társaság Méltóságos Elnökéhez.

(Bent) Méltóságos Uram!

Már két ízben voltam szerencsés a Kisfaludy Társaság Népköltészeti gyűjtésének gyarapítása végett Szatmár megyében hosszabb időt tölteni. Mind a két alkalommal nyáron, aratás idején voltam, mikor a nóta-kedv legnagyobb, de a csendesebb szórakozásokra nincs ideje a népnek. Ezért eddigi gyűjteményem jobbára dalokból áll, — ezernél több dal van már birtokomban, félig rendezett állapotban. Még egyszer szükséges volna hogy kiránduljak a teljes gyűjtemény végett Szatmárba s ezt a télen szeretném megtenni december, vagy január hónapban.

Most azért a következő kéréssel járulok a Kisfaludy Társaság elé: méltóztassanak nekem ez utra utiköltséget utalványozni, és pedig ha lehet úgy hogy azt én november elsejére kézhez kaphassam.

Ezek után a Tekintetes Társaságnak és Méltóságos Uramnak e sziveségért előre is köszönetet mondva

Budapest, 1904. okt. 20. maradok igaz, mély tisztelettel
alázatos szolgáljuk
Móricz Zsigmond.»

Külzetén ikt. szám: 77/1907.

»Méltóságos

Beóthy Zsolt urnak

a Kisfaludy Társaság elnökének

Budapest.

Méltóságos Uram!

Mély tisztelettel jelentem, hogy a szatmármegyei népköltési gyűjtemény adatgyűjtő munkáját elvégeztem. 1903 nyarán tettem az első utat, azóta összesen öt körutat tettem, a legutolsóra mult év június havában kapván megbízatást s uti segélyt. Ez alkalommal Szatmár megye keleti részében, az erdői és szinyérváraljai járásban jártam be a magyarlakta helyeket: Pálfalva, Ombod, Pettyén, Kaas-szent Márton, Udvari, Szinyérváralja, Patóháza, Krassó, Batiz, Sárközujlak, Adorján községeket.

Bizony sem a magyar népköltészetre, sem általában a magyarságra nem örvendetesek azok a tapasztalatok, a melyeket tettem. Alig sikerült valami eredményt elérnem, törmeléket vagy értéktelen dolgokat hallhattam, s ez uton végzett gyűjtésemnek csak igen csekély része gazdagíthatja az egész gyűjteményt. Pedig tisztább kiejtéssel sehol sem beszélnek a megyében, mint ennek a vidéknek tiszta magyarsága, annál szomorúbb látni, hogy lo-pózik be a mondattanba sok hiba és szabálytalanság...²

² Az elhagyott mondat a magyar-román érintkezések e korbéli sovíniszta felfogás-módját tükrözi, ezért jobbnak láttuk elhagyni.

Most folytatom és befejezem a kötet rendezését jegyzetekkel való ellátását s az ősszel már teljesen elkészítve szándékozom benyújtani Szatmár-megye népköltési kötetét.

Ezek után maradok Méltóságos Uramnak és a Tekintetes Társaságnak hálás köszönetet mondva, hogy módot nyújtott szülőmgyém népköltésének egybegyűjtésére

mély tisztelettel
alázatos szolgáljuk

Budapest, 1907. márczius hó. 20.

Móricz Zsigmond. »³

Здесь публикуем три письма большого писателя Ж. Морица, касающиеся его фольклористической деятельности.

Die hier veröffentlichten drei Briefe vom berühmten ungarischen Schriftsteller S. Móricz weisen auf seine folkloristische Sammeltätigkeit hin.

XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában

(Előzetes közlemény)

Hosszabb ideje folytatónk kutatásokat abból a célból, hogy a lehetőségekhez képest teljes képet kapjunk XVIII. századi délamerikai utazóinkról. E helyen a kutatás eddigi eredményeinek rövid összefoglalását adjuk, mellőzve a speciálisan amerikanisztikai vonatkozású kérdések megtárgyalását.

Utazóink tárgyalása előtt azonban szükséges, hogy néhány — Dél-Amerika gyarmatosítására vonatkozó — problémát felvázoljunk.

I.

Ismeretes, hogy Amerika felfedezése és gyarmatosítása milyen óriási hatással volt Európa gazdasági-társadalmi fejlődésére. Európa ekkor — legalább is a nyugati területeken — gazdasági szempontból átmeneti korszakban volt. Ezt a korszakot *Marx* így jellemzi:

»A világpiacon hirtelen kitágulása, a forgalomba kerülő áruk megsokszorozódása, az európai nemzetek versengése, hogy Ázsia termékeit és Amerika kincseit hatalmukba kerítsék, a gyarmati rendszer, lényegesen hozzájárultak a termelés hűbéri korlátainak szétrobbantásához.«¹

Európa piacain forradalmat okoztak a gyarmatarúk, de főként az óriási mennyiségben behozott arany. Ez utóbbi igen hatékony szerepet töltött be az európai kapitalizmus kialakításában.

Célunk most elsősorban az, hogy röviden vázoljuk a gyarmatosítás hatását magára Dél-Amerikára és ezen keresztül mutassuk ki, milyen történeti szerepet játszottak — éppen a gyarmatosítás jellegéből következőleg — a missziók. E terület gyarmatosításának történetében két szakaszt kell megkülönböztetnünk:

1. a *felfedezés*, mely *egyértelmű a »conquista«-val*, és
2. a *»conquista«* második fázisa, mely a tulajdonképpeni *gyarmatosítás*. A *conquista* lezajlása a következő volt:

³ Az ív 4., külső oldalán a Társaság valamelyik tisztviselőjének megjegyzése 1906-ban 200 Kor. segílyt kapott.

¹ *Marx, K.*: A Tőke. III, 375. Budapest, 1951.

Adva volt a két fél: A) a hódító spanyol és portugál feudális állam; közös céljuk új területek szerzése. A megszerzés eszközeiben nem is válogattak (Cortez, Pizzaro); B) a meghódítottak; ezek között különbséget kell tennünk, mert voltak olyan népek, melyek már a civilizáció korai fokain állottak s így viszonylag fejlett kultúrával rendelkeztek (aztékok, inkák); másrészt olyan indián tömegek, melyek ősközösségi viszonyok között éltek, lényegesen fejletlenebbek voltak az előzőeknél (pl. a braziliai indiánok.) Ez a különbség az első, hódító periódusban nem domborodik ki annyira, mint a második szakaszban.²

Erre az első hódító fázisra az a jellemző, hogy elsősorban területek birtoklásáért folyt a harc s ez bizonyos egyöntetűséget adott ennek a folyamatnak. Ez az egyöntetűség abban nyilvánult meg, hogy a hódítók fejlett és fejletlen népeket egyaránt pusztítottak, legfeljebb az ellenállás mérvében volt különbség.³

Ha most megvizsgáljuk e folyamat konkrét lezajlását, bizonyos eltérést kell látnunk a spanyolok és portugálok hódító »módszerében«. A két »módszert« befolyásolták a hódítók hazai, európai viszonyai,⁴ de döntő mértékben a meghódítottak viszonyainak különbségei határozták meg.

A spanyolok Mexikóban és Peruban államalakulatokkal állottak szemben, ezek fejlettebb termelőerőkkel rendelkezve, komoly ellenállásra voltak képesek. Ez magyarázza azt, hogy a spanyoloknak miért kellett olyan véres háborúkat folytatniuk.⁵ A komoly ellenállás mégsem volt akadály a hódítók előtt, mert Mexikóban, az azték birodalomban leigázva tartott számos nép lázongó tevékenységével megbontotta a benszülőttek egységét, gyengítette az aztékok erejét; Peruban szintén belvillongások voltak s ez a belső anarchia akadályozta az ellenálló benszülőtt erők egészségesítését.⁶ Természetesen a harcokat alapjában véve az döntötte el, hogy a hódítók mind technikailag, mind a gazdasági-társadalmi fejlettség tekintetében, s ebből következőleg hadászati is magasabb fokon állottak, mint a meghódítottak.

A portugálok Braziliában jóval primitívebb népességgel állottak szemben, mint a spanyolok a maguk hódította területen. Brazília akkori indiánjai nagyrészt zsákmányoló életformát folytattak, csak igen kevés csoportjuk folytatott valamelyes, egyáltalán nem számottevő, primitív földművelést. A területért folytatott harc itt úgy zajlott le, hogy a komoly ellenállásra képte-

² Ennek a kettős jellegnek az értelmezésére több kísérlet történt már. *Benedict, R.*: Two Patterns in Indian Culture. American Anthropologist. 1943, Vol. 45, Nr. 2. 212: Szerző idealista módszerekkel a politikai intézményekben levő különbségekből vezeti le ezt a kettős jelleget; *Pineda, R. G.*: Colonización e Inmigración y el Problema Indígena. Boletín de Arqueología. Vol. II, N. 4, 361. Bogotá, 1946. Kolumbia gyarmatosításának periodizálása során a miénkhez lényeges vonásaiban hasonló felosztást alkalmaz: *Freyre, G.*: Casa Grande e Senzala. 58–59. Rio de Janeiro, 1938. A meghódítottakat négy csoportba osztja.

³ *Foster, W. Z.*: Az amerikai földrész rövid politikai története. 42. Budapest, 1952; *Rein, F.*: Widerstand der Indios gegen die Fremdenherrschaft in Mexiko. Acta Ethnographica. T. II, F. 1–4. Budapest, 1951.

⁴ *Lufft, H.*: Geschichte Südamerikas. II, 45. Berlin und Leipzig, 1913; *Boloff, G.*: Geschichte der europäischen Kolonisation seit der Entdeckung Amerikas. Heilbronn, 1913; *Foster*: i. m. 43, 61; *Rein*: i. m. 348; *Diercks, G.*: Spanische Geschichte. Leipzig, 1905; *Diercks, G.*: Portugiesische Geschichte. Berlin und Leipzig, 1912.

⁵ *Prescott, W.*: Die Eroberung von Peru. Wien, 1937; *Collier, J.*: The Indians of the Americas. 94–113. New-York, 1947; *Foster*: i. m. 45–52.

⁶ *Foster*: i. m. 42–43; *Rein*: i. m. 351.

len kis indián csoportokat könnyűszerrel elkergették, ahol némi ellenállásra találtak, ott egyszerűen kiirtották őket.⁷

Az első, hódító fázis tehát lezajlásában, pillanatnyi eredményeiben regresszív. Az — akár vadász, akár földművelő — indián tömegek számára a hódítás első periódusa nem jelentett mást, mint kultúrájuk lerombolását, végső fokon pedig saját fajtájuk fizikai megsemmisítését.

A hódítók pusztító tevékenységére éles fényt vetnek a népességi adatok: Mexikó, Közép- és Dél-Amerika lakossága a *felfedezés*kor kb. 20 millió fő; ugyanezen a területen 1940-ben nem él több 10 millió indiánnál. Pl. az Antillákon — ahol a felfedezéskor nagy létszámú indián törzsek éltek — a hódítók olyan alapos irtást hajtottak végre, hogy félévszázad alatt mind egy szálig kipusztították a benszülötteket.⁸

*

A *második szakasz* értékelésével kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a hódítás két fázisát elméletileg elválasztani lehet, de szembeállítani nem, hiszen a második az elsőből fejlődik tovább.

A conquista második periódusa akkor veszi kezdetét, amikor a hódító spanyolok a »felszínen« (tehát az indiánok birtokában) található nemesfémeket és kincseket már elrabolták.⁹ Az indiánok aranya rohamosan fogyott, a hódítók nekikényszerültek a bányászat megszervezésének. A spanyolok, miután az indiánok nagyobb ellenállását letörték, nekiláttak a meghódított területek rendszeres kizsákmányolásának.¹⁰ Egy bizonyos stabilizáció következik be. A megszállt területeket kezdték adminisztratív módon is meghódítani s az ideiglenesen nagyobb ellenállásra képtelen indiánt munkára kényszerítették, hogy a spanyol udvar fokozódó mohóságát kielégíthessék. Meg kell említenünk, hogy a korábbi időkben a spanyolok állandóan a meghódítottak lázongásaival kerültek szembe.¹¹ A spanyol hatalom azonban a belviszonyokat legyőzve lassanként megszilárdult s kiépítette kizsákmányoló szervezetét. A spanyoloknak szükségük volt a benszülöttek munkaerejére, tehát bizonyos mértékig a termelőelem »védelme« következett be.¹² A leigázott indián tömegeket belekényszerítették egy félfeudális keretbe, melyet a spanyolok hazai mintára építettek ki.¹³ Ennek a folyamatnak az eredménye az lett, hogy általánosságban az indiánok fejlettebb termelési viszonyok közé kerültek.

Lássuk most, mi volt a helyzet a portugálok hódította területen. A gyarmat kiépítése itt lassúbb volt.¹⁴ A portugálok a partvidéken rendezkedtek

⁷ Roloff: i. m. 56; Foster: i. m. 53—54; Serrano, J.: História do Brasil. 95. Rio de Janeiro, 1931; Varnhagen, J.: História Geral do Brasil. 264—277. São Paulo — Rio de Janeiro, é. n.

⁸ Steward, J. H.: The Native Population of South America. Handbook of South American Indians. Bureau of American Ethnology, 1949. Bull. 143, Vol. V, 666. Számos kísérlet történt már annak megállapítására, hogy a felfedezéskor hány indián élt Amerikában; Dél-Amerikára vonatkozólag a legújabb becslések 8,4 és 48,5 millió között ingadoznak.

⁹ Pineda: i. m. 361; Foster: i. m. 49, 74.

¹⁰ Roloff: i. m. 39; Pineda: i. m. 361 kk; Foster: i. m. 62—71, 81 kk.

¹¹ Rein: i. m.; Foster: i. m. 85—87; Kubler, G.: The Quechua in the Colonial World. Handbook of South American Indians. Bureau of American Ethnology, Bull. 143, Vol. II, 1946. 350—352.

¹² Friede, J.: La encomienda y la propiedad. Boletín de Arqueología. Vol. I, Nr. 1. 72. Bogotá, 1945.

¹³ Foster: i. m. 59, 61—71, 117; Rein: i. m.

¹⁴ Roloff: i. m. 56; Lufft: i. m. 45.

be, innen pedig az indiánokat már kiirtották vagy elűzték. Aranyat, kincseket nem találtak a primitív viszonyok között élő indiánoknál, s csak a Brazília belsejébe irányuló felfedező utak tárták fel a hódítók előtt a terület természeti kincsekben való gazdagságát.¹⁵ A felfedezést közvetlenül követő időkben elsősorban a braza-fával folyt kereskedés, később pedig az első gyémánt-leletek óriási gyémánthajszát eredményeztek. A portugálok belső gazdasági viszonyaik kialakítása során megkezdték a földművelés és állattartás szervezését. Pl. többezer holdnyi cukornádültetvények alakultak, megindult a gyapottermelés stb.¹⁶ Gazdaságuk felépítése kapcsán felmerült a portugálok előtt a munkaerő kérdése.¹⁷ Az indiánnal nagybárra hiába kísérleteztek; ha munkára kényszerítették, megszökött vagy belepusztult. Természetesen folytak indiánvadászatok,¹⁸ de főleg a néger rabszolgák tömeges alkalmazása előtt. Meg kell azonban említenünk, hogy bár a férfiakat tömegével irtották, a portugálok — főleg a korai időkben — szívesen keveredtek indián nőkkel.¹⁹ Az indián munkaerő kérdése számunkra teljesen világos: az indiánok ősközöségi rendszerben éltek, a földművelést alig, az állattartást egyáltalán nem ismerték. Éppen fejletlenebb gazdasági viszonyaikból következik, hogy eleinte nem voltak képesek beolvadni a portugálok által kiépített gazdasági rendbe. Honnan szerezte hát a gyarmatosító portugál a hatalmas területek kiaknázásához szükséges munkaerőt? Afrikából! A néger alkalmasabb munkaerőnek bizonyult, szívósabb, kitartóbb az indiánnál. Ennek okát egyszerűen abban kell keresnünk, hogy a rabszolgakereskedelemben bevont négernek hazájukban is rabszolgák voltak, ha a portugál viszonyoknál primitívebb körülmények között is. Afrikában akkor már számos kezdetleges bennszülött állammal találkozunk, s ezek jól ismerték a rabszolgatartást. A néger tehát otthonában fejlettebb gazdasági rendszerben élt, mint a brazíliai indián. Ebből következik, hogy a néger jobb munkaerőnek bizonyult, és ebben rejlik annak magyarázata, hogy a legnagyobb rabszolgatömegeket miért éppen Brazíliába szállították.²⁰ A portugálok által kiépített gazdaság alapvető termelőerőit a négerség képviselte, ezért, ha latinamerikai »bennszülött-kérdésről« beszélnünk, lehetetlen a négereket figyelmen kívül hagynunk. Indokolja még ezt az előállott keveredés is: először a portugál elemnek az indiánnal, később mindkettőnek a behurcolt négerrel való keveredése határozta meg alapjában a kialakuló »brazíl« nép, a recens bennszülött tömegek magvát.²¹

¹⁵ *Serrano*: i. m. 177—193. A felfedezést követő első tíz évben összesen két ilyen jellegű expedíciót szerveztek, az elsőt 1501-ben, azonban a XVI. század második felében és a XVII. században ezek a felfedező utak mind gyakoribbá váltak. Ezeket az elsősorban nemesfémeket kutató expedíciókat sürgetővé tette az a tény, hogy a főkiviteli cikk — a braza-fa — kereskedelmi haszna igen csekély volt. A braza-fa (*Caesalpinia Echinata*) vagy másnéven pao brasil (Brazília erről kapta nevét) vöröses festékanyagot tartalmazó fa; főleg Brazília partvidékein igen nagy mennyiségben fordul elő.

¹⁶ *Freyre*: i. m. 149, 178, 195.

¹⁷ *Foster*: i. m. 81, 83, 117.

¹⁸ *Serrano*: i. m. 178; *Foster*: i. m. 83.

¹⁹ *Sell, M.*: Die schwarze Völkerwanderung. 76. Wien, 1940. *Varnhagen*: i. m. 264—277.

²⁰ *Ramos, A.*: Die Negerkulturen in der Neuen Welt. 142. Zürich, 1947. A felfedezést követő három évszázadban kb. tizennyolc millió néger rabszolgát hurcoltak Brazíliába. *Sell*: i. m. 80; *Bebber, O. A.*: Südamerika. Klima, Bevölkerung und Wirtschaft, Kultur, Politik und Geschichte. 95. Leipzig, 1938.

²¹ *Vianna, O.*: Evolução do Povo Brasileiro. 123—194. São Paulo, 1933; *Freyre*: i. m. 197, 198, 230, 321.

Fentebbiekből azt a következtetést kell levonnunk, hogy *Braziliában* az indiánt a gyarmatosítók *közvetlenül* nem tudták feudális gazdasági rendjükbe bevonni. A *közvetett* »belénevelésre« irányuló erőfeszítések tették szükségessé a missziók tevékenységét.

Brazíliaba az első portugál jezsuiták a XVI. század közepén kerültek ki. Számuk a század folyamán és a XVII. században egyre nőtt. Ez a jezsuita bevándorlás Dél-Amerikába a XVIII. században érte el tetőpontját. A jezsuiták 250 év alatt kiterjesztették uralmukat a felső Amazonas, Kelet-Bolívia, Gran Chaco, Paraguay és Argentina indián törzseire, valamint Braziliában az Amazonas torkolatától Brazília déli határáig.²² Miért létesültek jezsuita missziók elsősorban a portugálok által meghódított területeken, vagyis, miért létesültek redukciók főleg olyan vidékeken, ahol az indián tömegek primitívebb állapotok között éltek?

Mint láttuk, a portugál gyarmatosok az indiánok munkaerejét — azok adott fejlettségi fokából következőleg — nem voltak képesek kihasználni.²³ A munkaerő-kérdés egyik megoldási módszerét fentebb már vázoltuk: ennek lényege az idegen (néger) munkaerő behozatala, a rabszolgák tömegeinek a gazdaságban való alkalmazása. Lássuk a minket most közelebbről érdeklő másik megoldási módot: ez a missziók szervezése, hittérítő tevékenysége.

A jezsuita missziók (redukciók) elsőrendű feladata az volt, hogy az indián törzseket összegyűjtsék, megtelepítsék, és szószerint véve megszelidítsék.²⁴ A gyarmatosítók hamar felismerték, hogy a rabszolgaság egyetlen formája, amit az indiánokra rá tudnak kényszeríteni, a *peon*-rendszer. A misszionáriusok különösen Braziliában az indián munkaerő feletti uralmat a *peon*-rendszer formájában próbálták megszerezni.²⁵ A jezsuiták megtanulták az indiánok

²² Métraux, A.: Jesuit Missions in South America. Handbook of South-American Indians. Bureau of American Ethnology, 1949. Bull. 143, Vol. V, 645; Freyre: i. m. 77 kk.

²³ Roloff: i. m. 55—56; Boehmer, H.: Die Jesuiten. 105. Leipzig, 1913.

²⁴ Boehmer: i. m. 107; Braziliában az első redukciót Nobrega, portugál jezsuita szervezte; zérete az volt, hogy a misszionáriusok minden hittérítői tevékenysége meddő marad, ha az indiánokat nem gyűjtik össze és megtelepedésüket nem segítik elő. Ezért 1553-tól a megkeresztelt indiánokat rendszeresen misszionáriusok vezetésé alá álló redukciókba tömörítették. Manicoba — a mai São Paulo államban — volt az első ilyen redukció jellegű település. Freyre: i. m. 78: »A jezsuiták számos indián törzset telepítették redukció nevű falvakba; ezek száma 1630-ban 20 volt 70.000 indiánnal«. Smith, T. L.: Brasil — People and Institutions. 533. Louisiana, 1947.

²⁵ Foster: i. m. 102: »A kizsákmányolók a nyugati féltekén a gyarmati korszak folyamán a munka-rabszolgaság három nagy csoportját fejlesztették ki: az indiánok számára a *peon*-rendszert, a négerek számára a rabszolgaságot és a fehérek számára a bérrabszolgaságot.« U.o 69—70: »A nyugati féltekén a nagy gyarmati földbirtokok különböző gazdasági formákat öltöttek. Először is ott volt a spanyol *encomienda*, amelyet nagyjából a feudális Spanyolországról másoltak le és már Kolumbusz idején meghonosítottak a gyarmatokon. Ezt a formát alkalmazták általában az egész spanyol gyarmatvilágban és bizonyos mértékig Braziliában is. Az effajta földbirtok esetében, legalább is a rendszer korábbi szakaszaiban, a birtokos nem birtokolta ténylegesen a földet és annak megművelőit. Engedélyt kapott a föld használatára és a vele való rendelkezésre élete végéig, vagy ameddig teljesítette az adományozás feltételeit. 'Rábíztak' bizonyos számú munkást, indiánokat, akiknek jólétéért állítólag felelős volt és akik részben saját földjeiken, részben pedig, bizonyos szolgáltatás fejében, az *encomenderók* földjein dolgoztak. Az *encomenderók* lényegében szabadon rendelkeztek rabszolgáik és *peon*jaik életével. Mindez összeillett a 'köz munkák' céljait szolgáló kényszermunka *repartimiento*-rendszerével. Spanyolország 1720-ban hivatalosan megszüntette az *encomiendát*. (Az 'encomienda' és a 'repartimiento' kifejezéseket eredetileg felváltva használ-

nyelveit, közel férkőztek hozzájuk, redukciókba tömörítették őket.²⁶ A katolikus irodalomban elterjedt nézet az, hogy ezek a missziók a kommunizmus gyakorlati alkalmazását jelentik. »Valójában azonban a misszióknak semmi köze sem volt mindehhez. A spanyol feudális encomienda egyházi változata volt, annak minden alapvető kizsákmányoló jellegzetességével, amelyet a vallási propaganda és az egyházi szertartásosság mázával kentek be. A papok az indiánok primitív közösségi rendszerét saját céljaiknak megfelelően alakították át.«²⁷

Az eddigiekből könnyen érthetővé válik, miért volt szükség a gyarmat kiépítése során missziókra. Fő célkitűzésük az volt, hogy megszervezzék az indián munkaerőt és bekapcsolják az indián tömegeket a feudális kizsákmányolási gépezetbe. A missziók elsőrendű támaszai lettek a gyarmati kormánynak. A jezsuiták működésükkel idővel olyan hatalmasokká és az Új Világban szerzett óriási birtokaik révén olyan gazdagokká váltak, hogy végül Portugália és Spanyolország hatalmi helyzetét is fenyegették. A XVIII. század vége felé megmerevedett feudális rendszerük ellentétbe került Amerika gazdasági fejlődésével, s ez az ellentét oda vezetett, hogy az érdekelt kormányok a jezsuitákat 1759-ben kiűzték Portugáliából, 1767-ben pedig Spanyolországból és gyarmataiból.²⁸

»A nagyszabású 'missziós birodalom' a XVIII. század utolsó negyedében kezdett gyöngülni. A missziók léte ellentétben állt a kapitalizmus amerikai fejlődésével. A jezsuiták kiűzése is súlyos csapást mért a missziós rendszerre. További bomlasztó tényezők voltak: az állam ellenséges magartatása, amely a missziókban politikai hatalomra törő vetélytársat látott, és a földbirtokosok gyűlölete, akik a missziókkal élesen versengtek a piacokért. Csökkent továbbá az utánpótlás indián jobbágyokból, akik egyre inkább szembeszálltak a missziós papok kívánságaival, és kialakultak a meszticek nagy tömegei, akiknek egyáltalán nem volt inyére a missziós élet. A XIX. század első negyedében csaknem teljesen eltűnt az a száz és száz misszió, amely egykor olyan komoly zerepet játszott a spanyol és portugál gyarmati életben.«²⁹

II.

Az első jezsuiták 1549-ben kerültek ki Brazíliába.³⁰ Szórványos adatok szerint már az első jezsuita szállítmányok között voltak magyarok is. Annyit tudunk, hogy az 1561-ben létrejött nagyszombati kollégiumból állandóan

ták, de végül is az első az indiánoknak juttatott hosszúlejárátú földadományokat jelentette, a második pedig az indiánok rövidlejárátú mozgósítását különleges feladatokra).

Másodszor, ott volt a nagybirtok misszió-típusa. Ez a spanyol encomienda-rendszer vallásos alkalmazása, amely jelentős mértékben elterjedt, főleg a spanyol Paraguayban, Mexicóban, Californiában és a portugál Brazíliában is. Egy bizonyos vallásos rend — a jezsuiták, ferencesek vagy valamelyik más — birtokolta a földet, míg az indiánok végezték a fizikai munkát a nagyobb birtokokon, állítólag a kereszténység dicsőségére és a misszió életének valamennyi résztvevője javára. Az indiánokat papi gazdáik valójában rendkívüli mértékben kizsákmányolták.« — *Friede*: i. m. 72–74; *Collier*: i. m. 133–148; *Magidovics—Szept*: Kolumbusz utazásai. 88, 96. Budapest, 1952.

²⁶ A redukciók életét részletesen leírják: *Boehmer*: i. m. 115; *Fülöp-Müller, R.*: *Macht und Geheimnis der Jesuiten*. 351 kk, 360 kk. Berlin, 1929.; *Bangha B.*: *Dél Keresztje* alatt. 168–172. Budapest, 1934.; *Freyre*: i. m. 78; *Foster*: i. m. 122.

²⁷ *Foster*: i. m. 122, 91; *Bebber*, i. m. 91.

²⁸ *Foster*: i. m. 112–113.

²⁹ *Foster*: i. m. 124.

³⁰ *Serrano*: i. m. 102.

kerültek Bécsbe és Sevillába hittérítők.³¹ Azonban a XVI. és XVII. századra vonatkozó adataink igen gyérek és tudományosan alig vannak feldolgozva. Annál bővebb anyag maradt ránk a XVIII. századból. Eddigi ismereteink szerint tizenhét misszionárius és két világi személy tett nagyobb utazást Dél-Amerikában az 1700-as években. Az 1754. évi hivatalos katalógus szerint az osztrák rendtartománynak, melynek kötelékébe akkor Magyarország is tartozott, 54 tagja működött a tengerentúl.³² Biztosra vehető, hogy az eddig ismert tizenhét magyar jezsuita neve mellé a további kutatások újabbakat fognak állítani.

Tizenkilenc utazónk életrajzát, s a rájuk vonatkozó egyéb adatokat nem látjuk fontosnak itt nagyobb részletességgel közölni: meglegszünk egy rövid felsorolással, megemlítve amerikai működésük idejét, helyét és összefoglalva munkásságukat. Az utazókat alfabetikus sorrendben közöljük, majd tevékenységük színhelye és ideje, hagyatékuk s az irodalmi idézetek következnek. (Elsősorban a magyarnyelvű irodalmat soroljuk fel, mivel ezekben amúgy is megtalálhatók az esetleges idegen forrásokra vonatkozó utalások).

³¹ Velics, L.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. 42. Budapest, 1912–1914. I.

³² Pinzger, F.: Magasztos eszmék útján. 10. Budapest, 1931.

Brentano vagy *Brentán Károly* (1694—1750?). Ecuadorban (akkori nevén Quitoban)³³ működött kb. 1734—1750-ig. 1744-ben már a peru-bolíviai rendtartomány vezetője. Itt végzett munkája a mi szempontunkból nagy-jelentőségű. Mint rendtársa, *Éder X. Ferenc* (l. alább), nagy földrajzi munkásságot fejtett ki, térképezte a Chiguitos-provinciát, a rio Madeira forrásvidékéig. Ezt a nagy munkát a spanyol-portugál határper miatt kellett elvégezni; *Brentán* térképei alapján állapították meg a végleges határokat 1743. decembereiben.³⁴ *Pinzger* adatai szerint hagyatékaik közé tartozik a quito-i tartomány térképe, amit 1751-ben Rómában nyomtattak ki és egy kéziratos munkája: »Historia de las misiones del Marañon« (A marañoni missziók története).³⁵

Éder X. Ferenc (1727—1773).

Messze a legjelentősebb XVIII. századi utazókn. 1750-től Peruban és Bolíviában dolgozott a Mamoré folyó partján, a *mojo*-indiánok között.³⁶ Bolíviáról és a *mojo*-indiánokról közel 400 oldalas munkát írt: »Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano« címmel, mely a terület néprajzi és földrajzi kutatóinak ma is alapvető forrásmunkája.³⁷ Méltatására még visszatérünk.

Fáy Dávid (1721—1767).

Éder mellett a másik jelentős utazókn.³⁸ 1753-tól 1760-ig tartózkodott Dél-Amerikában. Északkelet-Brazíliában a *guajajára* és *amanayé* indiánok között dolgozott.³⁹ 1760-ban rendtársával, *Szluha* Jánossal az *amanayé* indiánok térítése közben összeütközésbe került a portugál hatóságokkal és e miatt azok börtönbe zárták. Forrásértékű levelei az Egyetemi Könyvtár kézirat-gyűjteményében található; 1753-ban kelt leveleit a Magyar Állam c. folyóirat és *Ács Tivadar* közli.⁴⁰ 1755-ben írt két levelét *Szinnyei* ismertette először⁴¹ és *Zakarjás* János leveleivel együtt a Földrajzi Közlemények 1910-es évfolyamában jelentek meg.⁴² Levelezésének további kutatása jelenleg is folyik.

Ferder Fülöp (1713—?).

³³ *Murra, J.*: The Historic Tribes of Ecuador. Handbook of South-American Indians. Bureau of American Ethnology, 1946. Bull. 143, Vol. II, 812—814.

³⁴ *Ács T. (I)*: Délamerikai magyar utazók a XVII. és XVIII. században. A földgömb. Budapest, 1938. IX. évf. 2—4. sz. 69; *Ács T. (II)*: Akik elvándoroltak. 142—143. Budapest, 1940; *Ács T. (III)*: Magyarok Latin-Amerikában. 9. Budapest, 1944; *Halász G.*: Világjáró magyarok. 17. Budapest, é. n.

³⁵ *Pinzger*: i. m. 18.

³⁶ *Molnár, J.*: Éder — Descriptio . . . c. művének ismertetése. (A kézirat alapján.) Magyar Könyvház. III, 154. Pozsony, 1783; *Márki S.*: Egy ismeretlen magyar utazó. XII, 302—312; *Pinzger*: i. m. 18; *Ács*: i. m. (I) 69; *Ács*: i. m. (II) 141—142; *Ács*: i. m. (III) 8—9.

³⁷ *Eder X. F.*: Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano. Budae, 1791. A munkát Makó apát rendezte sajtó alá *Eder* jegyzetei alapján s a könyvben közölt térkép egy részét szintén Makó készítette.

³⁸ *Fáy Dávid* néprajzi vonatkozású hagyatéka egy később megjelenő tanulmányban kerül feldolgozásra.

³⁹ *Nagy, J.*: Memoria Ordinis Societatis Jesu. Fasc. Eceles. Litt. II, 303. Pestini 1842; *Felics*: i. m. I. k. 16, III. k. 59; *Szinnyei J. (I)*: Magyar Írók élete és munkái. III, 218. Budapest, 1894; *Pinzger*: i. m. 18; *Ács*: i. m. (III) 14; *Halász*: i. m. 15.

⁴⁰ Magyar Állam. 260 és köv. sz. Budapest, 1890; *Ács*: i. m. (I) 70—74, 113—117 150—152. *Ács* közlése hiányos.

⁴¹ *Szinnyei J. (II)*: Egy magyar hittérítő úti élményei a múlt század derekán. Földrajzi Közlemények. IV, 332—341. Budapest, 1876.

⁴² *(An.)*: »Zakarjás János és Fáy Dávid délamerikai jezsuita misszionáriusok úti levelei«. Földrajzi Közlemények. XXXVIII, 115—128, 215—236. Budapest, 1910.

1746 óta működött hittérítőként Paraguayban. Erről a jezsuitáról egyedül *Pinzger* tesz említést.⁴³ *Ferderről* minden valószínűség szerint lehetetlen bővebb adatokat szerezni, mert egyenesen a paraguayi rendtartományba lépett be, és már kezdettől fogva a paraguayai rend névtárában szerepel. Hagyatékáról semmit sem tudunk.

Haller József vagy *Ferenc* (1725—?).

Körülbelül 1753-ban került ki Dél-Amerikába; először a maranhãoi (Brazília) missziónál, majd Bolíviában ténykedett, *Éder* utódként. *Ács* szerint Quitóban (Ecuador) ölték meg a *chollo* indiánok.⁴⁴ Ecuadorban *cholo*-nak nevezik az indiánt vagy meszticet.⁴⁵

Hedryk vagy *Hedry Márton* (1709—1768?).

1748-tól 1760-ig működött Chilében, az *araukán* indiánok között.⁴⁶ Bővebb adatunk ezen és bizonytalan születési helyén kívül nincsen róla.

Kayling vagy *Keyling József* (1725—?).

1753-ban került ki Braziliába és hét évig dolgozott egy Maranhão-beli misszión. Kb. 1760-ban *Fáy* Dáviddal és más rendtársával szintén a portugálok fogságába került.⁴⁷ Működéséről bővebb adatok nem állnak rendelkezésünkre.

Limp Ferenc (1695—1768).

1726-tól misszionárius Paraguayban, ahol 1768-ban meghalt.⁴⁸ *Pinzger* szerint a Concepción nevű redukcióban működött, majd 1738-ban a Paranáfolyó mellett fekvő redukció vezetője lett. Később Uruguayba ment.⁴⁹ Egy adat szerint *Limp* a loretoi redukció papja volt.⁵⁰ Paraguay földrajzáról és a *guarani* indiánokról szóló levelét *Stöcklein* közölte a *Welt-Bott* XXXII. kötetében »Brief R. P. Francisc. Xav. Limp missionarii der Gesellschaft Jesu in Paraquarien . . . an R. P. Raab, dersellben Gesellschaft . . .« címen.⁵¹

Lyro Ignác (1717—?).

1750 tájékán kerülhetett Dél-Amerikába, az ecuadori Quitóban ténykedett. Egy földrajzi leírásokat tartalmazó levele maradt ránk, amelyet szintén *Stöcklein* tett közzé a *Welt-Bott* 775. számában.⁵²

Mikus Mátyás (?—?).

A paraguayi jezsuita redukciókban tevékenykedett a XVIII. század közepe tájékán.⁵³ Bővebbet nem tudunk róla.

Orosz László (1697—1773).

1726-ban került ki Dél-Amerikába azzal a céllal, hogy a paraguayi missziókra kerül. Cordobában azonban visszatartották és az ottani kollégiumban tanárkodott. Később Buenos Airesbe került és 1767-ig volt ott.⁵⁴ *Ács* adatai szerint ő alapította a cordobai egyetemet és egy spanyol-kínai szótárt

⁴³ *Pinzger*: i. m. 20.

⁴⁴ *Ács*: i. m. (I) 69; *Ács*: i. m. (II) 142; *Halász*: i. m. 17.

⁴⁵ *Murra*: i. m. 820.

⁴⁶ *Pinzger*: i. m. 20; *Ács*: i. m. (I) 69; *Ács*: i. m. (II) 143; *Ács*: i. m. (III) 10.

⁴⁷ *Pinzger*: i. m. 20; *Ács*: i. m. (I) 70, 153; *Ács*: i. m. (II) 145, 149, 170; *Ács*: i. m. (III) 13; *Halász*: i. m. 16.

⁴⁸ *Szinnyei*: i. m. (I) VIII. k. 1228; *Ács*: i. m. (II) 184; *Ács*: i. m. (III) 18.

⁴⁹ *Pinzger*: i. m. 21.

⁵⁰ *Bangha*: i. m. 139, 172.

⁵¹ *Stöcklein*: *Welt-Bott*, XXXII. rész, 637; *Szinnyei*: i. m. (I) VII, 1228. *Stöcklein* munkáját sajnós, csak idézetből ismerjük.

⁵² A munkát sajnós csak idézetből ismerjük. *Szinnyei*: i. m. (I) VIII, 165; *Ács*: i. m. (II) 184; *Ács*: i. m. (III) 19.

⁵³ *Ács*: i. m. (I) 69; *Ács*: i. m. (II) 143; *Ács*: i. m. (III) 10.

⁵⁴ *Pinzger*: i. m. 21.

készített, melyet a kínai hittérítők kéziratban használtak.⁵⁵ *Bangha* említést tesz egy argentin munkáról, melyben *Orosz* tevékenységével foglalkoznak.⁵⁶

Plautich Miklós (?—?).

Ács adatai szerint *Mikussal* és *Szerdahelyivel* dolgozott egy ideig a paraguayi redukciókban, később Californiában dolgozott *Koncsak Nándor* magyar jezsuitával.⁵⁷ További adataink nincsenek róla.

Rér János (?—?).

A perui misszióknál dolgozott; tizenhét évig a *quechua*-indiánok között volt, majd 1745-ben a limai egyetemen tanárkodott.⁵⁸ Az alább tárgyalandó *Zakarjás* tesz róla említést egyik levelében.⁵⁹

Szentmártonyi Ignác (1718—1793).

A portugál király udvari csillagásza volt. 1749-ben került ki Brazíliába azzal a feladattal, hogy térképezze fel az Amazonast és mellékfolyóit. Munkája befejezés előtt állt, amikor a rendet feloszlatták. Kiküldetésének fő oka az volt, hogy a spanyol-portugál határperrel kapcsolatban pontos méréseket eszközöljön. A brazíliai Maranhão-ból kiindulva, óriási területet beutazva feltérképezte a rio Xingu, rio Tapajoz és rio Madeira egy részét.⁶⁰ Nagy-jelentőségű munkájával bővebben foglalkozik *Ács Tivadar*.⁶¹

Szerdahelyi Ferenc (1717—?).

1750 tájékán került ki Dél-Amerikába, ahol *Pinzger* szerint Uruguayban *Ács* szerint Paraguayban folytatott hittérítői tevékenységet. Több adat szól azonban paraguayi tevékenysége mellett. *Bangha* szerint az Apostoles nevű redukció vezetője volt, s Szerdahelyi honosította meg ott a gyapot-, dohány- és matétermelést.⁶²

Szluha N. János (1725—1773).

1753-tól 1759-ig működött Brazíliában. *Fáy* Dávid leveleiben többször tesz említést *Szluháról*, akivel többször dolgozott együtt a maranhãoi missziókban. *Szluha Fáyval* együtt résztvett az *amanayé* indiánok térítésében, aminek az eredménye az lett, hogy ő is a portugálok börtönébe került.⁶³

Zakarjás János (1720?—1772).

1749-től 1769-ig dolgozott Dél-Amerikában. Peruban, majd Bolíviában működött a rio Mamoré vidékén számos indián törzs között: *mojo*, *cayubába*, *canisianá* stb. *Fáy* Dávid leveleivel együtt tizenegy levelét őrzi az Egyetemi

⁵⁵ *Ács*: i. m. (I) 68; *Ács*: i. m. (II) 140—141; *Ács*: i. m. (III) 12.

⁵⁶ *Bangha*: i. m. 70, 110.

⁵⁷ *Ács*: i. m. (I) 70; *Ács*: i. m. (II) 143; *Ács*: i. m. (III) 10.

⁵⁸ *Ács*: i. m. (II) 280; *Ács*: i. m. (III) 7.

⁵⁹ Lásd 42. jegyzetet: 9. számú levél, 225. lap.

⁶⁰ *E. I. P.*: Szentmártonyi Ignác, jezsuita emléke. Magyar Kurír. 1823, I. 15. *Edvi, I. P.*: Összeírása Hazánkból származott néhány jeles férfiakkal és familiáknak a' külföldön. Tudományos Gyűjtemény. X, 100—101. 1835; *Szinyvei*: i. m. (I) XIII. k. 763; *Pinzger*: i. m. 23; *Ács*: i. m. (I) 70, 152; *Ács*: i. m. (II) 143, 168, 170; *Ács*: i. m. (III) 13—14; *Halász*: i. m. 16.

⁶¹ *Ács*: i. m. (II) 184—192: »Szentmártonyi Ignác a brazíliai magyar csillagász címmel közöl tanulmányt.

⁶² *Pinzger*: i. m. 24; *Bangha*: i. m. 172; *Ács*: i. m. (I) 69; *Ács*: i. m. (II) 143; *Ács*: i. m. (III) 10.

⁶³ *Nekrológia* — Zeitschrift von und für Ungarn. N. 6. 268—269. Pesth, 1803; *Pinzger*: i. m. 25; *Ács*: i. m. (I) 70, 152; *Ács*: i. m. (II) 144, 168, 169; *Ács*: i. m. (III) 14; *Halász*: i. m. 16.

Könyvtár Kézirattára (l. Fáy Dávid).⁶⁴ Utolsó három levele, különösen az utolsó igen gazdag néprajzi anyagban.

Ezzel lezárul a misszionárius utazók sora. Két világi magyar utazónkról lényegesen kevesebbet tudunk, mint az előbbiekről. Feltehetőleg a további kutatások során ezek száma is gyarapodni fog.

Balogh József (?—?).

Az erdélyi származású botanikus Holland-Guyanában dolgozott. Feladata volt a holland birtok természeti viszonyainak és a gyarmatosítás lehetőségeinek a vizsgálata.⁶⁵

Henke Tádé (1761?—?).

Szintén botanikus, 1788 tájékán került ki Dél-Amerikába. Elsősorban Argentínában dolgozott. Vitatott alakjáról, kalandos utazásairól bőven ír *Ács Tivadar*. Állítólag az Orinoco torkolatától vándorolt Montevideoig, majd Argentínán keresztül Chilébe utazott, bejárta mindkét Amerikát és Peruban kötött ki. Onnét eljutott a Gran Chacoba és ott annak növényföldrajzát dolgozta fel. *Gusinde* adatai szerint német származású.⁶⁶

*

XVIII. századi utazóink fenti felsorolása után összefoglaljuk, kinek milyen jellegű hagyatékát ismerjük.

Brentano és *Szentmártonyi* hagyatéka elsősorban a földrajz, közelebbről a térképészet körébe vág. *Limp* egy ismert levele szintén elsősorban földrajzi vonatkozású. *Lyro* Ecuadorból írott levele is földrajzi leírásokat tartalmaz.

Semmiféle hagyatékot nem ismerünk a következő utazóinktól: *Balogh*, *Ferder*, *Haller*, *Hedryk*, *Kayling*, *Mikus*, *Plautich*, *Rér*, *Szerdahelyi* és *Szluha*.

Henke európai botanikai munkásságáról *Ács*⁶⁷ tesz említést. Ugyancsak ő írja, hogy *Henke* feldolgozta a Gran Chaco növényföldrajzát.⁶⁸ Erről bővebben nem tudunk.

Orosz, mint mondtuk, Cordobában dolgozott és ott nemigen érintkezhetett benszülöttekkel. Leveleiről *Ács* tesz említést.⁶⁹

Néprajzi szempontból *Éder*, *Fáy* és *Zakarjás* hagyatéka a leggazdagabb.

Éder X. Ferenc kétségtelenül a legjelentősebb XVIII. századi utazóink közül. Közel 400 oldalas munkája, a »Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano« ma is egyik alapvető forrásmunkája az amerikanisztikának Kelet-Peru, Nyugat- és Kelet-Bolívia föld- és néprajzi viszonyaira vonatkozólag.⁷⁰ Ennek több oka van. Elsősorban az, hogy amikor a misszionáriusok az

⁶⁴ *Szinnyei*: i. m. (II) 332—341; *Ács*: i. m. (II) 279—285; »Zakarjás János a perui hittérítő« címmel közöl tanulmányt; *Ács*: i. m. (III) 7; *Halász*: i. m. 16.

⁶⁵ *Ács*: i. m. (II) 185; *Ács*: i. m. (III) 21; *Halász*: i. m. 17.

⁶⁶ *Ács*: i. m. (II) 171—175; *Ács*: i. m. (III) 20; *Halász*: i. m. 19; *Gusinde*, *M.*: Beitrag zur Forschungsgeschichte der Naturvölker Südamerikas. Archiv für Völkerkunde. B. I, 8, 81. Wien, 1946. Szerző szerint *Henke* Kreibitzben, a Szudétaföldön született.

⁶⁷ *Ács*: i. m. (II) 171.

⁶⁸ *Ács*: i. m. (II) 174. *Henké*nek csak egy megjelent munkájáról van tudomásunk. A műhöz, sajnos, nem tudtunk hozzáférni. *Haenke*, *T.*: Noticia de la vida y trabajos científicos de Tadeo Haenke... Anales de la Biblioteca Nacional. I, 172—185. Buenos Aires, 1900.

⁶⁹ *Ács*: i. m. (II) 141.

⁷⁰ *Métraux*, *A.*: (II) The Native Tribes of Eastern Bolivia and Western Matto Grosso. Bureau of American Ethnology. Bull. 134, 2. 1942: »Kelet-Bolívia indiánjaira vonatkozólag legjobb forrásunk *Eder* (1791) 'Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano'... című munkája...«

1700-as években ezekre a területekre léptek, terra incognita-ra kerültek, az indiánokat teljes »érintetlenségükben« figyelhették meg. A hosszabb időre berendezkedő, az indiánok életét tervszerűen figyelő misszionáriusok beszámolóí ezért részletesebbek és nyilván hitelesebbek is, mint az arra tévedő első utazóké.

Éder könyvét még kézirat alakjában *Molnár* ismertette.⁷¹ Fentebb említettük már, hogy *Éder* könyvét halála után *Makó* apát rendezte sajtó alá. A könyvben közölt térkép is *Makó* műve, aki azt a szerző jegyzetei alapján állította össze. Csak egy század elteltével esett szó róla újból a magyar irodalomban. 1884-ben *Márki Sándor* »Egy ismeretlen magyar utazó« címmel részletesen taglalta a munkát.⁷²

Éder a mai Bolíviában, a Mamoré folyó tájékán levő missziókban működött. Azon a területen — akkor Mojo Provinciának hívták — *mojo* (moxo) indiánok éltek. *Éder* tizenöt évet töltött ezek között, így bőven volt alkalma megfigyeléseket tenni és azokat lejegyezni.

A *mojo* indiánok átlagosan 100-főből álló falvakban laknak. Gazdaságuk alapja a földművelés, halászat és vadászat. Kerek kunyhóikat folyók vagy tavak partjain, a gyakori árvizek miatt rendszerint magaslatokra építik. Ruházatuk igen egyszerű, egyetlen hosszú, ingszerű köpenyt hordanak. Az ajak-, orr- és füldíszek számos formája megtalálható náluk. Technikáik közül kiemelkedő a háncsanyag-készítés és a kerámia. Fegyvereik az íj, nyíl, dárдахajító, fúvócső stb. Társadalmi szervezetükre jellemző az ősközösségi viszonyok bomlása: hadifoglyok és azok rabszolgaként való kezelése, öröklődő főség stb. Igen híressé váltak a *mojok* táncai, melyeket csodálatos tollkoronákkal járnak el. Vallásukban kiemelkedő szerepet játszik a jaguár-kultusz.⁷³

Éder leírásai a *mojok* kultúrájának minden részére igen használhatóak, de különösen értékesek a gazdasági életéről és a technológiai eljárásokról szóló részek. Anyagban igen gazdag az indiánok vallásáról írt fejezet.⁷⁴ A társadalomra vonatkozó leírások igen gyérek, ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen a misszionáriusok teljesen értetlenül állottak szemben a jórészt ősközösségi társadalmakkal. *Koszven* az Észak-Amerikában működő francia jezsuiták jelentéseivel kapcsolatban megjegyzi, hogy családtörténeti adatok alig találhatók azokban, mivel a jezsuiták a társadalmi rend körül nehezen ismerték ki magukat.⁷⁵

A mű eredeti kézírata az Egyetemi Könyvtárban van; a közeljövő egyik feladata lesz a kéziratnak a *Makó*-féle kiadással való módszeres összehasonlítása.

*

Zakarjás János nagyjából azon a területen dolgozott, ahol *Éder*. Fentebb már említést tettünk hagyatékáról. Tizenegy közölt levele közül különösen

⁷¹ *Molnár*: i. m. 154 kk.

⁷² *Márki*: i. m. 302–312.

⁷³ A *mojo* indiánokra lásd: *Métraux*, i. m. (II) 53–79; *Métraux*, A.: Tribes of Eastern Bolivia and the Madeira Headwaters. Handbook of South American Indians. Bureau of American Ethnology. Bull. 143, Vol. III, 408–424. 1948.

⁷⁴ *Éder* könyvében — földművelésre lásd 98 kk; halászatra 301–307; technikákra 307 kk; vallásra 241 kk.

⁷⁵ *Koszven*, M. O.: Matriarchátus. Budapest, 1950. 42: »A házassági és családi viszonylatok leírásai általában kimerülnek a nő 'rabszolgaságáról' stb. szóló sablonos kijelentésekben«.

az utolsó tartalmaz igen gazdag néprajzi anyagot. *Zakarjás* a Mamoré folyó mindkét partját utazta be és említést tesz a *mojo*, *guarayú*, *itonama*, *bauré* stb. indiánokról. Az *Itenes* folyó mentén a *mure*, *quatarro* stb. törzseket találta. Utóbbi törzsekre vonatkozó adatai igen nagyjelentőségűek, mivel azon a területen *Zakarjás* járt először, legalább is ezekről az indiánokról ő ír elsőként.

Adatainak jelentőségét növeli az a tény, hogy ezekről a törzsekről nevükön kívül mindmáig az amerikanisztika semmit nem tudott.⁷⁶ Természetesen *Zakarjás* levelei sem nyújtanak rendszeres leírást: legtöbbit az indiánok vallásáról ír, majd beszámol a koponyatorzításról, táplálkozásról stb. Jelentős adatokat közöl az *Itenes*-menti indiánok temetkezési szokásaira vonatkozóan.

*

Fáy Dávid egészen más területen, Észak-Kelet-Brazíliában működött. Leveleiben (lásd 42-es jegyzet) a *guajajára*, *gamella* és *amanayé* indiánokról szól. Jelentős adatokat közöl a *guajajára* indiánok földművelésére és igen értékes anyagot szolgáltat nyelvükre vonatkozólag. *Fáy* az első aki részletebben foglalkozik ezekkel az indiánokkal.⁷⁷ A *gamella*-indiánokról az első irodalmi említés 1713-ból való, azonban ezekről az indiánokról bővebben először *Fáy* tudósít.⁷⁸ Az *amanayé* indiánokról pedig az egész irodalomban elsőként tesz említést.⁷⁹ Szintén igen értékes anyagot szolgáltatnak még az *Ács* által leközlött levelei (lásd 40-es jegyzet).

Zakarjás és *Fáy* adatainak rendszerezése, adatainak összehasonlító módszerekkel való feldolgozása és a nemzetközi Amerika-kutatás számára hozzáférhetővé tétele jelenleg folyamatban van.

Boglár Lajos

⁷⁶ *Métraux*: i. m. (II) 153.

⁷⁷ *Wagley, Ch.*: Notas sobre aculturação entre os Guajajara. Boletim do Museu Nacional. N. 2, 2. Rio de Janeiro, 1943.

⁷⁸ *Nimuendaju, C.*: The Gamella Indians. Primitive Man. Vol. X, Nos. 3-4, 3. 1937.

⁷⁹ *Nimuendajú, C.*—*Métraux, A.*: The Amanayé. Handbook of South American National. Bureau of American Ethnology. Vol. III, 199. 1948.

ВЕНГЕРСКИЕ ПУТЕШЕСТВЕННИКИ XVIII В. В ЮЖНОЙ АМЕРИКЕ

Статья является частью издаваемого позднее очерка. Она резюмирует всё, что мы знаем о венгерских путешественниках XVIII в. в Южной Америке. Большинство этих путешественников было миссионерами, принимавшими активное участие в колонизации Южной Америки. Поэтому необходимо вкратце излагать ход колонизации в Южной Америке до XVIII в.

Первая глава ознакомляет с влиянием колонизации на Южную Америку и старается показать почему необходимость применения миссий вытекала из самого характера колонизации.

В истории колонизации можно отличать два периода: 1. открытие, т. е. подчинение территории и 2. сама колонизация. Первый период, период покорения, в своём процессе и результатах был регрессивным. Во второй период испанцы вынудили покорённые индейские племена вступить в полуфеодальный строй, построенный на испанский образ. Португальцы организовали свои колонии медленнее. В строительстве экономики возник вопрос о рабочей силе. Вначале они не могли включить индейцев, живших в первобытно-общинном строе, в свой экономический строй. Другой способ была организация миссий. Главной целью иезуитских миссий была организация рабочей силы и включение ее в феодальную эксплуатацию. К концу XVIII в. миссии иезуитов уже не соответствовали экономическому развитию Америки, поэтому они были изгнаны из колоний Испании и Португалии.

Вторая часть статьи сообщает имена, место и время деятельности а также и данные о наследии венгерских путешественников. Самый значительный из них, Эдер, оставил книгу в 400 страниц о Перу, которая представляет ценность как источник. Наследство Фаи и Закарнаш, до сих пор не разработанное, содержит богатый материал об этнических, культурных и политических условиях в Боливии и Северо-Восточной Бразилии XVIII в.

18th CENTURY HUNGARIAN EXPLORERS IN SOUTH AMERICA

This essay, forming part of a study to appear at a later period, briefly sums up all we know about the Hungarian explorers in the 18th century in South America. The Hungarian explorers in the 18th century were for the most part missionaries — taking an active part in the colonization of South America — and so it is necessary, first of all to survey the colonial development of South America up to the 18th century.

I. This chapter gives a brief sketch of the effect of colonization on South America itself and in doing so it tries to demonstrate why — owing to the very characteristics of colonization — there was a need for missions.

In the history of colonization two phases may be determined: 1. discovery, which is equivalent to conquest, and 2. actual colonization. As regards the first phase of conquest we have to point out that the whole process in its progress and momentary results was regressive. In the second phase the Spaniards forced the subjected Indian masses into a half-feudal framework, built up according to national pattern. With the Portuguese, colonial organization was a slower process. In the course of the development of their economy, the question of man-power arose. The Indians, living under a system of primordial community, were unable, at the beginning, to adapt themselves to the economic system of the conquerors. Another way of solving the problem was the organization of missions. The principal aim the Jesuit missions had in view was to organize Indian man-power and to fit it into the machinery of feudal exploitation. Owing to the rigidity of their system, the Jesuit missions, towards the end of the 18th century, came into conflict with the economic evolution of America, and for that reason the Jesuites were later expelled from the Spanish and Portuguese colonies.

II. This part of the essay imparts the names of the Hungarian explorers in the 18th century, place and time of their activities as well as data relating to their legacies. The concluding part of the essay emphasises the activity of *Eder*, who among Hungarian explorers in the 18th century accomplished the most important research work in South America writing a book of documentary value of 400 pages on Peru. The legacies of *Fáy* and *Zakárjás*, — as yet unexploited —, contain rich material regarding the ethnical, cultural and political conditions in Bolivia and North-Eastern Brazil of the time.

NÉPRAJZI MÚZEOLÓGIA

A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Néprajzi Bizottságának határozatai a néprajzi kiállítások kérdésében

A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Néprajzi Bizottsága több ízben foglalkozott a néprajzi kiállítások kérdéseivel, egyes kiállításokkal és általánosan egyaránt. A Bizottság kezdeményezése alapján a Múzeumi Központ ez év folyamán az 1950—51. évben rendezett valamennyi jelentősebb néprajzi kiállítást megvizsgáltatta s a Bizottság által a szovjet néprajzi múzeológia eredményeinek szem előtt tartásával kidolgozott szempontok alapján azokról bírálatot készítettett. Az így összegyűlt anyagból ez év májusában a Bizottság vitaülést rendezett, melyen a kiállításokat rendező néprajzi szakemberek zöme részt vett s az elhangzott felszólalások jelentősen előrevitték kiállításaink számos kérdését.

A Bizottságon belüli megbeszélések, a befutott bírálatok és a vitaülés alapján a Bizottság a kiállításokkal kapcsolatban az alábbi megállapításokat és határozatokat szögezte le 1952. szeptember 12-én tartott ülésén.

A magyar múzeumi terület, — különösen a vidéki múzeumok — a felszabadulás előtt a magyar tudományos élet legelhanyagottabb területe volt. A felszabadulás múzeumaink előtt a fejlődés hatalmas lehetőségeit nyitotta meg. 1945—1949 között múzeumaink munkáját a fasiszta háború okozta károsodások eltüntetése és az anyag számbavétele foglalta le s emellett kiállítások rendezésére alig-alig jutott idő.

A fordulat éve érezte hatását a múzeumok vonalán és 1949-ben a múzeumi kiállítások területén is megindult a munka. Ez évtől kezdve kutatóink egyre jobban megismerték az élenjáró szovjet múzeológia eredményeit s kiállításaink rendezésében a szovjet múzeumok kiállítását tekintették példaképnek. 1950-ben megkezdte működését a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és az eddig széteső múzeumi terület egységes elveken nyugvó irányítását kezébe vette. Ettől kezdve a dolgozók igényeinek megfelelően a Múzeumi Központ irányításával az ország múzeumainak legtöbbjén új kiállítást rendeztek. Ez úgy valósulhatott meg, hogy Pártunk és kormányzatunk az ötéves terv éveiben eddig soha nem látott támogatásban részesítette múzeumainkat.

Múzeumaink néprajzi kiállításai igyekeztek eleget tenni a felmerült követelményeknek és az 1950. évtől kezdve az új néprajzi kiállítások hatalmas előrehaladásról tanúskodnak. A kiállítások eszmei színvonala, tudományos felépítése, technikai kivitele bizonyítja azt, hogy múzeológusaink megtették az első lépéseket a marxista-leninista tudományos munka útján s néprajzi viszonylatban is megkezdődött a dialektikus materializmus alkotó alkalmazása. Néprajzi kiállításaink szakítottak a mult arisztokratizmusával s többé nem egy kis csoport, hanem az egész dolgozó nép igényeinek figyelembevételével készültek. Az új kiállítások általában világosak, áttekinthetők, közérthetők, izlészesekek és tanítóak.

Bár néprajzi kiállításaink a múzeumi munka komoly fejlődéséről tanúskodnak, mégis számos hibájuk és hiányosságuk állapítható meg, melyeknek kiküszöbölése előfeltétele a további fejlődésnek és haladásnak. Kiállításaink némelyikéből a multat s a jelent tekintve, hiányzik a világos politikai állásfoglalás, még mindig felfedezhető a polgári áobjektivizmus hatása, a szocializmus építésének problémáitól való elszigetelődés. Ennek megnyilatkozása, hogy a jelen átalakulását csak kevés kiállításunk mutatja be. Új kiállításaink legtöbbször nem előzte meg alapos, elmélyedt tudományos kutatás. Éppen ezért a paraszti osztálytagozódás kérdését csak a legtrikább esetben tudták megfelelő módon ábrázolni, mert a polgári kutatás, melyre ezek a kiállítások támaszkodtak, ezt a kérdést nem látta világosan. A kiállítások periodizációjának kérdésében nem alakult ki egységes állásfoglalás.

Figyelembe véve az elért eredményeket és a meglévő hiányosságokat, a Bizottság a néprajzi múzeumi kiállító munka megjavítására az alábbi határozatokat hozta :

1. A magyar múzeumok néprajzi kiállításainak feladata az egész ország, táj-egységek, nemzetiségek etnikai specifikumainak történeti kialakulásukban, összefüggésükben és fejlődésükben való bemutatása tárgyak segítségével, abból a célból, hogy a dolgozók széles tömegei számára harcos politikai állásfoglalással tudományos ismereteket közvetítsen. Minden néprajzi kiállítás — a multa és jelenre vonatkozóan egyaránt — határozottan és világosan foglaljon állást a dolgozó nép érdekei mellett. A mult anyagából elsősorban azokat a vonásokat kell kiemelni, melyek a jelen harcaiban is tanulságul szolgálnak.

2. Minden néprajzi kiállítást alapos tudományos előkészítés, az eddigi irodalom feldolgozásának, értékelésének a helyszínen végzett tárgy, feljegyzés és fénykép gyűjtésének kell megelőznie.

3. Törekedni kell arra, hogy minden múzeum állandó kiállításban mutassa be gyűjtési területének teljes néprajzi anyagát, a körzet népi kultúrájának teljes egészét. Emellett egy-egy témát bemutató időszakai és vándorkiállítások dolgozzák fel az egyes jellemző részkérdések teljes anyagát. Monografikus és tematikus kiállításoknál egyaránt kapjon különös hangsúlyt a népművészet. A kiállítás témájának kiválasztásakor a helyi párt- és tanácsszervek indítványait, a dolgozók alulról jövő kezdeményezéseit mindig figyelembe kell venni. Vidéki múzeumainkban a néprajzi kiállítások az eddiginél kapjanak nagyobb teret.

4. Az Európán kívüli népekkel kapcsolatos néprajzi kiállításokat az Országos Néprajzi Múzeum rendezi. Ennek célja az Európán kívüli területek népeinek áttekinthető megismertetése, különös tekintettel az osztársadalmi formák bemutatására, illetve átalakulására; egy-egy egyetemes néprajzi probléma bemutatása, tekintettel a gyarmati népek szabadságharcainak aktuális eseményeire. Vándorkiállítások segítségével ezeket a problémákat vidéken is mutassa be.

5. A néprajzi anyag bemutatásának periodizációjában a felszabadulás utáni magyar történetírásban elfogadott időszakbeosztás az irányadó. Minden esetben el kell választanunk a felszabadulás előtti és utáni korszakot.

6. A mult anyagának bemutatásában törekedjünk a paraszti osztálytagozódás tárgyakon keresztül való ábrázolására.

7. Feltétlenül törekednünk kell a szocializmus építése korszakának néprajzi eszközökkel való bemutatására, ez minden esetben megvalósítandó a teljes kiállításokban, de lehetőség szerint a részlet-kiállításokban is.

8. Az eddigi tapasztalatok során a folklór anyag alkalmazása kiállításainkon bevált, ezért a mult és jelen bemutatásánál egyaránt alkalmazandó.

9. Az állandó kiállításokhoz feltétlenül, az időszakai kiállításokhoz lehetőleg olyan vezetőket kell szerkeszteni, melyek a kiállításban felvetett problémákat szélesebb tudományos alapon tárgyalják.

10. A kiállítási tapasztalatok közlése és kicserélése érdekében szükséges egy múzeológiai folyóirat megindítása. Az eddigi néprajzi múzeológiai ismereteket egy néprajzi múzeológiai kézikönyvben kell összefoglalni, melyben a magyar anyagon kívül különös nyomatékkal kell ismertetni a Szovjetunió és a népi demokráciák néprajzi múzeológiájának eredményeit.

11. A szabadtéri múzeumok szervezése kérdésének megvizsgálását napirendre kell tűzni.

12. A néprajzi kiállítások mondanivalójukat elsősorban tárgyakra építik fel. Ezt csak kiegészíti a fénykép, rajz, grafikon és szöveg, ezek azonban csak segédeszközök, a tárgyak mellett szerepük másodrendű.

13. A néprajzi kiállítások technikai kivitelének a pontosságra, alaposra és izlésességre kell törekednie, mindig szem előtt tartva a szocialista művészet törvényeit.

14. A kiállítás felszerelésének (vitrinek, tárlók, alátétdobogók stb.) olyannak kell lennie, hogy az a tárgyak biztonságát, épségét és állagát kellően biztosítsa.

Népművészetünk és iparművészetünk találkozása

Művészeti életünk jelentős eseménye volt az augusztus 9-én megnyílt I. Iparművészeti Kiállítás, amely azt a feladatot tűzte ki, hogy megmutassa iparművészetünk és népművészetünk felszabadulás óta megtett fejlődésének útját. Az iparművészet és népművészet együttes bemutatása szerencsés kezdeményezés volt, hiszen mind a kettő alkalmazott művészet, mind a kettőnek az a hivatása, hogy mindennapi életünket, otthonunkat, környezetünket szebbé, színesebbé, változatosabbá tegye. Az iparművészet és népművészet együttes jelentkezése a fejlődés irányát, távlatát mutatja.

A kiállítást hosszas előkészítő munkálatok előzték meg. Iparművészeink és népművészeink legszebb tárgyaikat küldték be. A kiállított iparművészeti tárgyak arról tanúskodnak, hogy iparművészeink a klasszikus hagyományok továbbfejlesztése mellett mind gyakrabban fordulnak a kimeríthetetlen népi hagyománykincshez. A kiállításon még élesen megmutatkozik a felfogásbeli és néha technikai különbség az iparművészeti és népművészeti alkotások között, de vitathatatlanul megindult az egész dolgozó népünk-höz szóló egészséges »népi iparművészet« kialakulásának folyamata. Ez megmutatkozik különösen a textil- és kerámiatárgyak nem egy kiállított darabjában.

A kiállítás egyik alapvető jelentősége, hogy először jelentek meg a népművészek, mint egyéni alkotók. Ez mutatja, hogy — a Szovjetunió példája nyomán — tehetséges népművész nálunk is a művészársadalom megbecsült egyéni alkotójává válik. A kiállítás másik nagy jelentősége, hogy megmutatja népművészetünk felszabadulás óta meg-

Népművészeink a kiállítás előtt

Részlet a kiállításból

tett fejlődését. Számos alkotás bizonyítja, hogy a népművészet nem merül ki a hagyományos formakincs mechanikus ismételtetésében, hanem dolgozó parasztságunk új, szabad élete új formákat, új megoldásokat is teremt.

Elsőnek említjük meg Fazekas István nádudvari fazekas fekete vázáját, amelyen plasztikus megoldásban megjelenik előttünk a Hortobágy régi és új élete, valamint a szocialista jövő képe. Az első képen egy hősi emlékmű magasan fénylő ötágú csillagahirdeti: »A szovjet hősök áldozata nem volt hiábavaló«. A további képek megmutatják, hogyan tudott élni a magyar nép szabadságával, hogyan gazdagodik, kulturálódik az új magyar falu.

A sárospataki Szikresák néni több szép beküldött tárgya közül különösen felhívja magára a figyelmet az a tál, amelyet nagy szeretettel készített Rákosi elvtárs születésnapjára. A művész virágdíszei —, amelyek helyi hagyományt teremtettek — életörömet sugárzó bőséggel valósággal elborítják a tálat. A virágdíszek gazdag színpompája igazi festői hatást kelt.

Témában, formában és színekben igen változatosak, művészi kultúráról és tudatos-ságról tanúskodnak Kántor Sándor karcagi népművész tálai, tányérjai, butykosai, kulacsai, miskái. Az építés optimizmusát kifejező felirata a mai emberhez szólnak.

A faragók alkotásai közül kiemelkedik R. Tóth István balmazújvárosi népművész Rákosi elvtárs születésnapjára készített szép karikásostor-nyele, amelyen a falu mindennapi életének jelképei közt ott láthatjuk a Kreml népi fantáziával megmunkált képet.

Idősebb Kapoli Antal, legöregebb népi faragónknak (Somogyhárshegy) — aki a hagyomány élő megtestesülése — munkáiból sokat tanultak és tanulnak a fiatalabb nemzedékek. A kiállításra beküldött tárgyai — pásztorbotok, kobak és dobozok — között különösen szép, fényes szögekkel díszített botja és az a doboz, melynek fedelén a somogyi virágdíszek között megjelenik Rákóczi alakja, hirdelve a magyar nép szabadságvágyát, amely az elnyomatás századaiban élt benne.

Fiatalfaragóink munkái közül különösen kiválnak Nagy Ferenc alkotásai. Művészi fantáziája és egyéni technikája megnyilvánul dobozain és finoman kidolgozott barackmag-faragásain. Az ő művészete példája annak, hogy miképpen mutatkozik meg népművészetünkben felszabadult népünk politikai tudata. Népünk új életének, harcossá válásának ábrázolása a legőszintebben, a legéletszerűbben nyilvánul meg munkáiban.

A kiállítás hímzés- és szőttés anyaga igen változatosan és magas művészi színvonalon tükrözi a gazdag hagyományokat. Különösen szép darab Kis Jankó Bori néni terve alapján készült pazar színpompájú mezőkövesdi falvédő és Bali Istvánné decsi szövőasszony galambos szőttés terítője.

Népművészeink négyen tartják az iparművészek alkotásait

A hagyományok ápolása és felújítása mellett megállapítható, hogy a népi textil-munka a múlthoz képest sok helyütt színesedik és gazdagodik. Különösen szép példája ennek a folyamatnak az a kötény, amelyet a kalocsajárás hímvőasszonyok munkaközössége Rákosi elvtárs születésnapjára készített. Nagy és apró virágokból álló koszorú tölti be a kötény közepét, szegélyén pedig változatos fehér csipkemintájú dísz vonul, az ötágú csillagvirág motívumával gazdagodva.

Nem kétséges, hogy iparművészeink és népművészeink munkáinak közös kiállítása tevékeny hatással lesz népművészetünk és iparművészetünk továbbfejlődésére. Ezt a hatást elmélyíti az a körülmény, hogy az alkotóknak személyes tapasztalateserére is alkalmuk nyílt. A kiállítás megnyitójára 35 kitűnő népművész feljövetelét és háromnapos budapesti tartózkodását tette lehetővé népi demokráciánk gondoskodása. Abból a fogadtatásból, amelyben részesültek, népművészeink érezték, hogy művésztársadal-munka befogadta őket. Hosszasan tanulmányozták a kiállítást és megismerkedtek a kiállító iparművészekkel is. Itt-tartózkodásuk gazdag programjából mély hatást tettek rájuk a Szovjetunió és a népi demokratikus országok népművészeti életét és munkáját bemutató filmek. Maradandó élmény volt számunkra a Néprajzi Múzeumban tett látogatás. Szakmai csoportokra oszlottak és élénken megvitaták a látottakat és munkaterületük kérdéseit. További munkájukhoz komoly ösztönzést adott a gyűjtemények gazdag anyaga, amelyben többen felismerték saját, hagyománnyá váló alkotásaikat is.

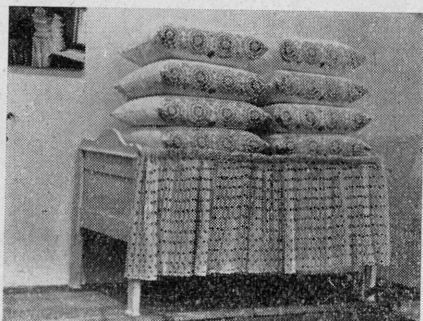
Iparművészeink és népművészeink találkozásának nem múlik el nyomtalanul: egyrészt előmozdítja majd népművészeink művészi tudatosodását, technikai tudásuk fejlődését, másrészt pedig hozzásegíti iparművészeinket a népművészetben gyökerező gazi nemzeti forma felismeréséhez és új alkotásokban való megvalósításához.

Lengyel Györgyi

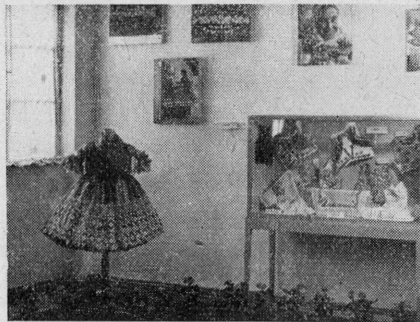
Nagybudapest népművészetének kiállítása Rákospalotán

Alkotmányunk harmadik évfordulójára rendezte meg a Fővárosi Tanács Népművelési Osztálya a Népművészeti Intézet szakmai irányításával a budapesti kerületek népművészetét és munkáshagyományait bemutató kiállítását a XV. kerületi (Rákospalota) Bocskay-utcai általános iskolában. A kiállítás megnyitását a kerületek tánc-csoportjainak versenye követte, amikor is az első alkalommal mérték össze erejüket Budapest paraszti lakosságú kerületeinek kultúrcsoportjai.

Ez a kiállítás első ízben mutatta be Nagybudapest élő népművészetét. A gazdag népművészeti anyagot az iskola első emeletének három tantermében és az előtte lévő folyosón állították ki. A kiállítás célja az volt, hogy bemutassa azokat a Budapest területén még elevenen virágzó népművészeti hagyományokat, amelyek viseletben, szobaberendezésben, díszítésben és a lakosság sajátos szokásaiban nyilatkoznak meg. Ugyanakkor a kiállítás nem elégedett meg a népművészeti tárgyak egyszerű felsorakoztatásával, hanem arra törekedett, hogy kiemelje ezeknek a népművészeti alkotásoknak a mai életben való felhasználását, további sorsát és fejlődési perspektíváit.

Rákospalotai vetett ágy

Cinkotai leányviselet

A feljárati lépcsőházzal szemben a falon egy hatalmas térkép sematikusabban ábrázolta Budapest kerületeit: s rajta egy-egy kerület tipikus népviseletét színes kartonbaba illusztrálta. A folyosó további részét a népművészeti hagyományok mai felhasználásának bemutatására szánták. Itt helyezték el a felelevenített, a régi hagyományokon alapuló mai aratóünnepséget, szüreti mulatságot stb. ábrázoló fényképeket, melyek beszédes dokumentumai megváltozott boldogabb, szebb életünknek. A képek alá az egyes kerületek parasztbútorai kerültek.

Az első terem a kerületi népviseletek töltötték meg: minden népviselettel rendelkező kerületet egy teljesen felöltöztetett bábú jellemzett, melléje meg a vitrinekbe az illető kerület díszes népviseletének darabjai kerültek. A főszerepet ebben a teremben a XV. kerület, Rákospalota vitte. Míg a többi kerületet csak egy-egy bábú reprezentálta, addig Rákospalotát egy palotai menyasszony teljes dísze, egy fiatal leány és egy menyecske viselete mutatta be. A terem a palotai táncsoport nagyméretű fényképe zárta le, beszédes dokumentumként: miként használta fel a kulturális tömegmozgalom a palotai fiatal leány ünnepi viseletét.

A második terem a paraszti lakáskultúrát mutatta be. A kiállítás törekvése itt az volt, hogy lehetőleg azokat a jellegzetes, más kerületektől eltérő bútordarabokat szemléltesse, melyek formában, díszítésben, elhelyezésmódban leginkább kifejezik a helyi lakosság sajátos ízlését. Így került a terem egyik oldalára egy palotai konyhának tányérokkel gazdagon díszített fala, alája pedig a jellegzetes palotai konyha fehérre festett padja. A másik falsíkot egy palotai szobabelső foglalta el vetett ággyal, sublóttal és a falon bekeretezett menyasszonyi koszorúval és népviseletet ábrázoló fényképekkel. Mivel az enteriőröknél csak egy falsíkot tudtak természetes mivoltában bemutatni, azért szükséges volt, hogy fényképek segítségével adjanak teljes képet a szobáról. A bemutatott fényképek harmonikusan egészítették ki a kiállított tárgyakat. Még ebben a teremben kapott helyet a »rákoscsabai szobasarak« faragott sarokpaddal s előtte asztallal. A pad felett a Rákoscsabára oly jellemző hollóházi tányérok díszítették a falat. A fennmaradó teret egyes szebb bútordarabok töltötték ki: egy mult századból származó

festett faragott láda Rákoskeresztúrról, ácsolt szekrény és tulipános láda Cinkotáról. A két cinkotai láda a »szekrény« fejlődésének két fázisát mutatta be. A bemutatott szobabelsők főként a közel multat jellemezték, a mai paraszt-szobát egy teremlezáró fénykép illusztrálta, amely már egy teljesen polgári lakást ábrázolt.

A harmadik terem a népi díszítőművészet alkotásainak és alkotóinak volt szánva. Itt voltak láthatók az egyes kerületek íróasszonyainak fényképei és munkái: az általuk írt köténysarkok, pruszlikok stb. és a régi motívumoknak mai felhasználásai: konyhatéritők, kendők stb. Az íróasszonyoknak a sorát követték a gyári textiltervezőknek ezekről a mintákról készített rajzai. Ezek a rajzok azért készültek, hogy felfrissítsék, szebbé tegyék textiliparunk mintáit. Jövő textilgyártásunk már a népi motívumok felhasználásával készíti anyagait. A megnyitáson a paraszti kerületek íróasszonyai ebben a teremben versenyeztek, itt mutatták be tudásukat, rajzoló-díszítő gyakorlatukat. Az ott készített rajzaikat a helyszínen a Népművészeti Intézet által szervezett bizottság értékelte és a három legjobb íróasszonyt megjutalmazta.

Itt versenyeztek a kerületek legjobb faragói is, akik szintén a helyszínen faragták ki díszes tükröseiket, dobozaikat, páváikat stb.

A terem mozgalmasságát kiegészítette a rákospalotai kiskötőüzem, amely a kiállítási teremben készítette a viselethez szükséges harisnyákat. Mint a falon bemutatott tércép is ábrázolta, ez a kisüzem látja el Dunakeszit, Sződöt, Órszentmiklóst, Galgamácsát, Váccegrest, Bujákot, Zsámbokot stb. harisnyával. A térképről az is kiderült a bemutatott készítmények segítségével, hogy ez a kisipar mennyire alkalmazkodik a helyi ízléshez és kívánalomhoz. Minden község számára elkészíti a maga jellegzetes harisnyaviseletét; Palotának a fehér selyem bordás menyasszonyit, a kék hétköznapi, a környéknek pl. Bujáknak a rózsaszínt piros és sárga csíkokkal és így tovább.

A kiállítás technikája az adott körülményekhez alkalmazkodott és ideiglenes jellegének megfelelően igyekezett megfelelő megoldást találni. Kisebb fogyatékoságok természetesen itt-ott észrevehetőek voltak. Körforgalmat nem lehetett teremteni, mert a tantermek különbéjratúak voltak, bent meg eléggé szűkek. A falakat fehérre meszelték, az olajos padlót azonban csak a kiállított tárgyakat kerítő lépcsőgélyen belül lehetett agyagos sárral felkenni s így a színhatásokat némileg kiegyensúlyozni. Kellemesen hatottak a szegélyeknél elhelyezett virágcserepek. Kevés és elégtelen vitrin állott a kiállítás rendelkezésére, így a rendezők gyakran kényszerültek a tárgyakat falra helyezni, egyébként a tárgyak elhelyezésében itt-ott még kirakatrendezői vonások is érvényesültek. A falsíkok szűkös voltának tudható be, hogy egyes tárgyak és fényképek a szemmagasság fölé kerültek.

E kisebb fogyatékoságoktól eltekintve, a kiállítás ízléses volt és anyagát előnyösen mutatta be.

A kiállítás hatalmas meglepetés volt nemcsak Nagybudapest dolgozóinak általában, hanem a szakembereknek is. Kiderült, hogy fővárosunk az ország egyik leggazdagabb lelőhelye az élő, virágzó népművészetnek. Egyedül gazdag színeivel, ízléses változataival méltóan sorakozik az ország legszebb és legpompásabb népviseletes vidékei mellé.

Fel lehet vetni azt a tervet, hogy hasonló alkalmakkor a vidéki múzeumok is a maguk körzetének népművészetét ugyanilyen jellegű kiállítás keretében rendezzék meg.

A kiállítás sikeréről tanúskodott az a sok ezer látogató is, akik rövid egy hét alatt bőséges élményanyagot és tanulságot vittek haza Budapest élő népművészetének első kiállításáról.

Boross M.

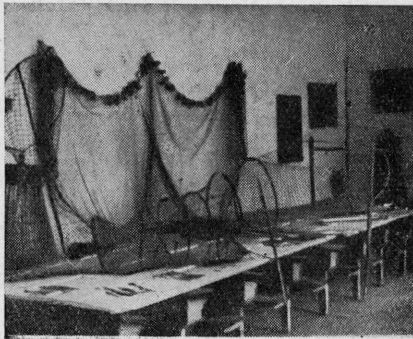
Néprajzi kiállítás Dörben

»Ismerd meg szülőföldedet, a Rábaköz néprajzát!« — ezzel a jelmonddal nyílt meg a Rábaköz első iskolai néprajzi kiállítása Dörben, Győr-Sopron megyében. A kiállítás csak 1952. május 1. és 4. között, tehát csak néhány napig gyönyörködtette és tanította a látogatókat, de ez a rövid idő is elegendő volt ahhoz, hogy jelentős érdeklődést váltson ki a falu és a környék lakóinak körében, hasonlóan az előző évben rendezett régészeti kiállításához.

A kiállítás rendezői, élükön Kovács István igazgatótanítóval, a helyi általános iskola helyiségeinek adottságait ügyesen felhasználva, a folyosón és két, faltörés útján egyesített teremben helyezték el az anyagot. A tárgyak részben padokon vagy asztalokon helyezkedtek el, részben pedig a falon függtek, mivel a szokott kiállítási segédeszközök nem álltak rendelkezésre.

A folyosón főleg textiliákat láttunk: izléses, egyforma képkeretekben állították ki a halottas lepedőszeleket, pólyacsavarókat, férfi-ingmelleket, kézelőket, ünneplő férfimellényeket és egyéb hímzéseket. A híres kapuvári recék (a puppogó, borsólyuk, krepin, tyúkláb) kiállított példányai mellett a népi elnevezés is fel volt tüntetve. A textilanyagokon kívül kobakok, faragott famángorlók helyezkedtek el a kiállítási folyosón.

A teremben elhelyezett részletgyűjtemények felépítése áttekinthető volt: középen Dör anyaga (halászat, szatyorfonás), mellette jobbról-balról a környező községké; a terem minden sarka egy-egy falu anyagát mutatta be. A dőri Babares-tó halászati eszközeit a padokon és a falon elhelyezett hatalmas kerítőháló, tapogatók, a használat szerint kifeszített varsák, nádvágó szerszámok stb. képviselték. — E mögött a kapuvári asszony viselete volt látható: a falon képkeretekben kötények, fejkendők, kézelők, női ingek, alul két díszes tulipános láda. Különválasztva helyezkedett el a szanyi viselet, majd a másik sarokban a csornai női ruházat; különös tetszést keltett a lila bársony a lapon ezüstös hímzéssel borított díszes csornai nagykendő. Itt sem hiányzott a tulipános láda, rajta a vállkendők, a *tilangli* és a *rátetes*. Ezt a sarkot faragott székek, mángorlófák, díszes kobakok tették teljesebbé.

Részlet a kiállításból

A kiállításnak talán a legértékesebb része a dőri szatyorfonást mutatta be. A rendezők jól megértették, hogyan lehet egy falu életéből a legjellemzőbbet kiragadni. A nyersanyag, a szerszámok, a félkész és festett kész tárgyak szinte maguktól beszéltek: felirat alig volt szükséges. A látogatók örömmel fedezték fel a kiállításban saját munkájuk termékét: ezt a részletet állták körül a legtöbben. A néprajzi kiállítást természettudományi kiállítás egészítette ki: ennek anyagában is a helyi adottságok uralkodtak.

Figyelemreméltó az a sok elmés ötlet, amely a kiállítás nem-múzeológus rendezőit a technikai segédeszközök hiánya miatt támadt nehézségeken átgátította: a tárgyak elhelyezése a padokon, a mag-gyűjteménynek használt villanykörtékben való kiállítása megannyi példája az ötletességnek. A kiállítás anyagát jórészt kölcsön kapták a tárgyak tulajdonosaitól: ebben a munkában a tanulóifjúság is kivette a részét. Még értékesebbé teszi szemünkben a lelkes vállalkozást az, hogy anyagi segítség nélkül, tisztán saját eszközeikkel valósították meg a lelkes rendezők.

A dőri iskolai kiállítást nyitvatartásának néhány napja alatt másfélezer környékbeli dolgozó nézte meg s szinte minden látogató kifejezést adott tetszésének, érdeklődésének. Ez is figyelmeztet arra, hogy országszerte eleven az igény a hasonló helyismereti kiállítások iránt. Az ilyen falu-kiállítások olyan érdeklődést keltenek, amely nemcsak elősegíti a néprajz ismeretterjesztő munkáját, hanem a társadalmi gyűjtések élénkebb tételével magának a tudományos munkának a lehetőségeit is nagyban növeli.

Szabó Máttyás

Termelőszövetkezeti kiállítás Karcagon

Karcag szövetkezeti város múzeumának vezetője Szűcs Sándor, az Alkotmány ünnepére tett felajánlásaképpen terven felül egy nagyobb szobára terjedő termelőszövetkezeti kiállítást készített el. A kiállítás létrejöttében hathatós segítséget nyújtottak az Országos Néprajzi Múzeum dolgozói. A kiállítás jól csatlakozik Karcag régi gazdálkodását és életét bemutató korábban megnyílt két teremre terjedő kiállításához. A kiállítás hibája, mint eddig minden ilyen kiállításunknak, hogy túlteng benne a fénykép, a dokumentum s aránylag kevés benne a mai életet bemutató tárgy.

A kiállítás Rákosi elvtárs 1948-ban Kecskeméten mondott beszédével kezdődik, melyben megmutatta a magyar dolgozó parasztság számára a felemelkedést jelentő szövetkezés útját. Nemsokára rá Karcagon is megalakultak az első termelőszövetkezeti csoportok, bizonyosságul annak, hogy dolgozó parasztság megértette Rákosi elvtárs szavát. De komoly eredmények csak a Szovjetunió baráti segítségével születhettek. Ilyen segítség volt, amikor a karcagiak is személyesen megismerkedhettek a Szovjetunió élenjáró mezőgazdaságával. Az útmutatások nyomán csakhamar virágzó gazdaság alakult ki az eddig terméketlen szikesekben, gazdagon fizetett a rizs, szép gyümölcsösöket telepítettek. De nem feledkeztek meg arról sem, hogy az állattenyésztés nélkül nem lehet fejlett mezőgazdaság. Korszerű istállók, disznóólak, tyúktenyésztő telepek létesültek, melyek mind hozzájárultak a jövedelem emeléséhez. Fontos probléma a nőnek a termelésbe való bevonása, melyet a napközi otthonok nagy mértékben elősegítenek. Fényképek mutatják be a fiatalságnak »a mi reménysejneknek« vidám és boldog életét a karcagi napközi otthonokban. Karcag termelőszövetkezeteiben sok kiváló munkás dolgozik, akik közül már többen jutalomban, magas kitüntetésekben részesültek. Ahol pedig a szocialista élet virágzik, ott fellendül a népművészet is. Így van ez Karcagon is, ahol a régi fazekasság újraéledt, a régi formák új tartalommal teltek meg, amint arról a kiállított tárgyak tanúskodnak.

Ez a kiállítás tartalma s bár még az egész konstrukción megérződik az, hogy a magyar múzeológia nem találta meg az új, az épülő szocialista élet múzeumi kiállításának megnyugtató formáját, ne felejtjük el, hogy minden kísérlet, így a karcagi is, ehhez visz bennünket egy lépéssel közelebb.

Balassa Iván

SZOVJETUNIÓ

A népi díszítő művészet és az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság iparművészeti alkotásainak kiállítása

A díszítő iparművészet, amelyet országaink népei több évszázad folyamán teremtettek meg, a szovjet időben a fejlődés legmagasabb fokát érte el. A legjobb nemzeti hagyományok alapján fejlődik és sokoldalúan tökrözi vissza a szovjet nép életmódját és vívmányait. A népművészet kézműiparainak és az Orosz Sz. F. Sz. K. iparművészetének az utóbbi években (1947–1951) való fejlődését a Szovjet Művészet Akadémiájának termeiben megrendezett kiállítás mutatja be, amelyet az Orosz Sz. F. Sz. K. minisztériumainak Tanácsa mellett működő Művészeti Bizottság szervezett meg. A kiállítás bemutatta a szovjet alkalmazott művészet számtalan fajtáját: fafaragásokat és fafestéseket, lakk miniaturákat, művészi textiliákat, szőnyegeket, kerámiákat, porcellánt, üveget és ékszer-művészetet. Összesen több mint 25.000 tárgyat mutattak be, amelyek készítésében 700 szerző vett részt.

A fafaragást a bogorodi faragók szobrai képviselték. Kiemelkedik O. Usakov és N. Makszimov »Kolhoz-lóverseny« című szoborcsoportozata, a lovak gyönyörűen visszadott mozdulataival és »A vadász meséje« című hét szoborból álló sorozat egészesen humora (a szerző V. Balajev).

Értékes munkát állított ki I. O. Sztulov, a korábbi bogorodi faragó. I. V. Sztálin szobor-portróját készítette el. A szobor, amely kaukázusi diófából készült, I. V. Sztálint teljes nagyságban ábrázolja. Sztálin alakját ábrázolja N. M. Abramov (Moszkva) is, aki a faberakás mestereként emelkedett ki. N. Abramov munkáit a kiállításon néhány mély tartalmú tárgy képviselte. Megjegyezzük, hogy a faberakásos technika a múltban csak a mindennapi tárgyak díszítésére, most azonban a karaktert ábrázolására is szolgál.

Az itt kiemelt fafaragások mellett bemutattak puszpángból (Szoesi város), nyírfakéregből készült tárgyakat is — kiváló semogodi faragásokat (vologodi kerület), kitűnő színű fajtékocokot, edényeket (a moszkvai kerület. Bábenki faluja), kiállították a gor-

kiji (Szemjonov falu), a kalinyini és a moszkvai-kerület festett és faragott használati tárgyait is.

A művészi fafestéseket a gorkiji kerület Szemjonov falujából való »Hohlomi festés«-szövetkezet által, valamint ugyenezen kerületben a Kovernin vidékének szövetkezetei (a kuligini és szemini a novo-pokrovi ipari kombinát), a hrjascsevi kolhoz-ipar által készített mintadarabok képviselik. A különböző fából faragott esztergályozott díszítésű edényt és bútort arany díszítés fedi fekete vagy vörös alapon. A jellegzetes hohlomi ornamentika növényi motívumokból (virágokból, veresberkenye bogycsokból, szőlőfürtökből) és madarakból áll. Széles a növényi elemek köre, amelybe belezárják a tematikai kompozíciót, szervesen beledolgozva az ornamentika összetételébe a nélkül, hogy megsértenék stílusának általános jellegét. Így például N. Novozsilova mester az asztal kiformálására a »Moszkva — Oroszország szíve« (1951.) témát használta fel. Az egész kompozíció oválisan helyezkedik el; a középpontban: a kremli bástyák ábrázolása. A többi területet sugárzerű vonalakkal tíz részre osztotta, amelyek különböző növényi ábrázolásokat foglalnak magukban: rozs és búzakalászatok, gyapotot, lent, lóherét, kukoricát hohlomi módon kidolgozva. A díszített szegély ugyanezekből a virágokból áll, de átfonva szalaggal és lezárva az egész kompozíciót. A hohlomi mesterek munkájára jellemző a gonddal kiválasztott növények reális ábrázolásmódja; a vörös pipacsok, az arany körmőcskék, a fehér székfű virágok és a többi virágok reálisak mind a rajzban, mind a színskálában.

Elterjedt motívum a hohlomi festésekben a repülő békegalamb olajágot tartva a csőrében. Növényi díszítéssel veszik körül, ezzel díszítik a dekoratív vázákat, bútorokat és a különböző használati tárgyakat. Sikeresnek kell elismerni azt a kísérletet, amelyet a hohlomi mesterek végeztek az orosz faedények területén, hogy t. i. a rendkívül dekoratív merítőket madarak és állatok alakjában ábrázolják valamint a viaszkosvászonból készült dekoratív futószőnyegek festését, amelyek a legáltalánosabb mindennapi szükségletekre is használhatók.

Ugyanebben a teremben mutatták be a »Metallopodnosz« szövetkezet (moszkvai kerület, Zsesztovo falu) festett fém készítményeit, a híres zsesztovoi tálcákat. A festés alapmotívumai pompás csokrok, virágok és gyümölcsök (a virágok kerti virágok, eltérően a hohlomi festéstől). Különleges ünnepélyességet kölcsönöz a tálcának a világoszöld és az aranyló színek használata az alapjában sötét, többségében fekete színű alapon. A zsesztovoiak készítette dekoratív tárgyak új korszakot jelentenek e művészet fejlődésében.

A kiállításon bemutatott »Sztálinnal a békéért« című pannót 1951-ben készítette I. Leontyev, A. Gocsek és P. Plehanov.

A pannón I. V. Sztálint világos ruhában ábrázolták; háttérben: zászló a szovjet emblémával és ezekkel a szavakkal: »A békéért«; az alap kék ég könnyű felhőkkel, a fény és az öröm benyomását kelti. A pannó központi részét virágfűzér veszi körül, ahogy az a zsesztovoi stílusnak megfelel.

Szerfelett sokféle lakkmunkát mutattak be. Ennek a művészetnek legrégebbi centruma, a moszkvai kerület fedoszkini szövetkezete — a realiztikus hagyomány hordozója — kompozíciókat és portrékat állított ki. Ehhez tartozik azoknak az ékszerdobozoknak a sorozata, amelyeket a Nagy Színház jubileumának szenteltek; a fedőn a Nagy Színház művészeinek portréit készítették el.

A művészek elvtársi viszonya nemcsak a lakk miniatúrák területén mutatkozik meg, hanem a porcelánfestéseken, a monumentális fali festményeken és a színházi dekorációk és köztűmök vázlataiban is. A kiállításon kiállították T. J. Zubkova művésznő munkáit: a »Bőség« című porcelánváza festményét és a legfinomabb lakk miniatúrákat. Érdekesek A. Borjunov munkái: »Az utolsó kéve« (az aratás befejezésének ábrázolása a kolhozban) és »A román parasztok küldöttsége a kolhozban«. I. Zaganova »Cséplés«-e, I. Bakurova »Ruszlán és Ludmilá«-ja és »Vitézek«-je tiszteletre méltó alkotás. Itt is bemutatották a vladimiri kerület mesteri miniatúráit és az ivanovi kerület Holuj falujában újjászülető miniatúra-művészetet.

A kiállítás egyik látványos része a csont és a vas művészi megmunkálása.

A csontfaragást e mesterség régi központjainak készítményei képviselték: az archangelszki kerület holmogori vidékének Lomonoszovról elnevezett szövetkezete, Tobolszk város és a Jakut Autonóm Köztársaság csontfaragó szövetkezetei, valamint a nemrég alakult »Népművészet« szövetkezet a moszkvai körzet Hotykovó falujában. Mindezeknek a csontfaragó központoknak megvannak a maguk jellemző sajátosságai.

A holmogori faragás meglep a kupák, szelencék és más tárgyak áttetsző ornamentikájának finomságával. Különösen felkeltette a figyelmet két mammutcsontból faragott kupa: P. P. Csernyikovics művésze »Sztálini hadvezérek« (1946) és A. Stang művésze

»Marx-Engels-Lenin-Sztálin legyőzhetetlen törvénye« (1950) c. alkotása. A faragó mesterek, megvalósítva a bonyolult tematikai elgondolást, magas művésziességet értek el a legfinomabb áttetsző díszítések kivitelezésében, amelyek hasonlítanak a csipkére és amelyek a reliefszerű medaillonok háttérül szolgálnak.

A tobojszki mesterek alkotásaiban előtérbe kerülnek a szobrok. Kedvenc témák a jelenetek a hantik és a mansik életéből, rénszarvasokkal és kutyafogatokkal; ezeket dolgozzák fel új módon, de gyakran a mai kolhozéletből is bemutatnak bizonyos jelenségeket. A mammut- és a rozmáresontból készült miniatűr szobrok tárgyköre szerfölött kiszélesedett és magában foglal portrészű szobrokat, gyermekéletből való témákat stb.

Az a csontfaragó szövetkezet, amely nemrégiben alakult meg a Moszkva alatti Hotykovó faluban, általában marhacsontot használ, amely nem engedi meg a nagy térfogatú szobrok készítését (bár nem zárkóznak el más csont elől sem, amelyből szintén kitűnő tárgyakat készítenek). A marhacsontból készített dekoratív díszítéseket és témábrázolásokat fára erősítik (szelencék, dobozok és más használati tárgyak). Eredeti módon használják fel a marhacsontot; domború felületén — (mivel a csont közepén üres) — a szoborfigurák gyűrűalakban helyezkednek el. Ilyen miniatűr szobor illusztrálja pl. a krülovi mesék témáját. Ebben sok közös a bogorodi faragók alkotásaival, mind a téma kiválasztásában, mind a képek tolmácsolásában. Az anyag olesósága miatt ezek a művészi elkészített tárgyak nagytömegű elterjedésre tarthatnak számot.

A hotykovói faragók tárgyai közül kiemelkedik Sz. Jevangulov mester »Harc a békéért« (1951) és Loginov »I. V. Micsurin« (1951) c. alkotása, Sz. Jevangulov mammutcsontból készített »Paul Robson« (1951) c. szoborfeje és D. Szkulenko »Sport« (1948) c. doboza.

A miniatűr szobrászat céljaira alkalmas új anyagot nagyon sikeresen használta fel a Népművészet leningrádi háza: a madarak és az állatok figuráit művészi faragással készítette el P. F. Szimankov — orgsztyeklóból (azaz műanyagból).

Az orosz ékszerművészetet a kosztromi kerület »Vörös kézműiparos« (Krasznóje falu: az ékszerművészet régi központja), »Május 1.«, »Út a kommunizmus felé« szövetkezetek, a vladimiri terület Usztyerszkij szövetkezte és a gorkiji kerület nem régen alakult kazakovi »Fém munkás« szövetkezte képviselték munkáikkal. A kiállításon igen finom filigrán vázakat, kupákat és számos más, a mindennapi életben használt tárgyat mutattak be, valamint ékszereket is (brosztúket stb.) — a legrégebbi időtől napjainkig. Kiállítottak egy nagyon gazdag sárgarézből való kupát, amelyen mélyítést, verést, áttörést és aranyozást alkalmaztak. Mintájában kifejezésre jut »A kommunizmus építésé«-nek bonyolult témája.

A vologodi kerület Felső Usztyug városában működő »Északi niello« szövetkezet niello-díszes ezüstöket készített. Különféle használati tárgyakon — cigarettatárcák, pohártartók, étkészletek, kupák, dobozok, papírvágókészek stb. amelyeket fekete rajzokkal díszítettek, — előtérbe kerülnek a tájképek, városok látképei (különösen Moszkváé), történeti személyek arcképei és gazdag virágos díszítések. J. Lilynyikovszkij művész vázlata alapján elkészült a kiállítás számára egy teljes pohártartókészlet a tizenhat köztársaság címerével. A fém művészi megmunkálásának legnagyobb központja a cseljabinszki kerület Zlatonszt városa és a gorkiji kerület vacsszki vidékének Pavlovo faluja. A zlatonszti mesterek véséseket és acél-aranyozásokat készítettek nemzeti lovassági fegyvereken, szelencéken, papírvágókészeken és más tárgyakon. A rajzok alapvető témái: tájképek (természet után), amelyeket igen apró növényi ornamentikával fogtak körül.

A fém művészi megmunkálásának orosz központjain kívül bemutatták a kiállításon a kubániak (a Dagesztán Autonóm Szocialista Szovjet Köztársaság kubacsi aulja »Művész« szövetkezetének) művészetét is, amelyik megérdemelt dicsőségnak örvend. Dekoratív kupák, vázák, korsók, tálak, nemzeti fegyverek markolatai és hüvelyei, amelyeket sajátos kubáni mintákkal díszítettek s amelyeket vésés, niello, ezüstön aranyos bemetszés és aranyozás alkalmazásával készítenek.

Az utóbbi évek alkotásai közül okvetlen meg kell említeni Mahomedov Gadzsi Behmuda »V. I. Lenin és I. V. Sztálin« c. féldomborművét, amelyen különböző anyagokat és technikákat alkalmaz együttesen. Ezüst tábla — közepén mammutcsontból készült medaillonnal, amelyet bevágással, nielloval, cizellálással és gravírozással díszített. Ovális medaillonok fémből és csontból, amelyeket keretre helyezett el, egyensúlyozzák ki az egész kompozíciót. Figyelmet keltenek a vázák (vas, ezüst bemetszés, aranyozás és politúrozás) apró növényi díszítésekkel: Ahmed Samov kubáni mester munkái, (1951).

Általában kevesebb figyelmet fordítanak a hímzésre, kivéve a művészi hímzőszövetkezeteket, amelyek az utóbbi években hatalmas eredményeket és jelentős fejlődést értek el az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságban. A kiállított mintadarabok

mégis megfelelő képet adnak a művészi hímzés fejlődésének irányáról. Az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság minden kerületének megvan a maga sajátossága — a kedvelt stílusbeli és technikai eljárásokban, a színek kombinációjában stb., amely e kerületek népi hagyományai alapján fejlődik tovább.

A rjazani kerület hímzését a geometrikus mintáknak különféle varrásokkal (kereszt, festés, színes átfonás) való kombinálása jellemzi. A tarusszki szövethézet (kaluzsszki kerület) munkáit színes minták képviselik, amelyeket elsősorban színes átfonással valósítottak meg.

Különösen sikeresen alkalmazták a népi geometrikus ornamentikát a divány-párnák hímzésénél. Kétségtelenül pozitívumnak tekinthető a használati tárgyak hímzéseinél a népi ábrázoló motívumokhoz (pl. pávák, fák motívumaihoz) való visszatérés, azonban kívánatos, hogy a díszítő motívumok szervezesebb kapcsolatban legyenek a tárggyal. Észak főleg fehér letűzött hímzésekkel szerepelt. A novgorodi kerület »Keresztöltéses hímzés« szövethézete néhány kiváló tárgyat mutatott be, ezeknél a »vologodi üveg« technikát alkalmazták (a letűzéses technika egyik válfaját).

Nagyszerű fátlyákat és függönyöket mutattak be a gorkiji kerület szövethézetei, ezeket guipure technikával készítették. Különösen érdekes a gallyas motívumú függöny (gorkiji kerület Cskalov vidéke Katunki falujának szövethézete), valamint az a függöny, amelyet L. Matyuhina művésznő készített hímzőnők segítségével; ezeket magasépületek ablakain szándékoznak elhelyezni.

A kalinyini kerület kusalinszki vidéke Vjednoje falujának szövethézete letűzéses készítményei közül V. Kozüreva művésznő »Fiatal erdészek« c. függőnye (1951) tűnik ki. Nagyon jó a kalinyini hímzőnők által a kiállításra készített asztalterítő, amelyet a karéliei fejrevalók hímzéseinek motívumaival hímeztek ki (jávorszarvasok, amelyek a fánál állnak).

Legjelentősebb a vladimiri kerület Usztyerü falujának fehér sima hímzése. Különösen két pannó keltette fel a figyelmet: »A tizenhat köztársaság« (1947) és »A nagy átalakító« (1951); ezek V. Noszkova tervei szerint készültek.

»A nagy átalakító« c. pannón fent I. V. Sztálin portréja helyezkedik el; a mező központi részét átlós osztják fel: csatornák és szántóföld-védő erdőültetvények ábrázolása. Ennek az átlós hálónak minden egyes rombuszában az építkezés egy-egy jelenetének ábrázolása helyezkedik el: vízi villamoserőmű, gyár, olajfűtőtorony, kolhozmajor, a moszkvai egyetem magas épülete stb. Virágokból és kalászközből álló széles díszítés keretezi a pannó központi részének derékszögű mezőjét.

Érdekesen dolgozta fel a helyi hímzőnőkkel Z. M. Dmitrijeva és A. I. Kaltanova a gyermektakarókat, mesék és mondákbéli témáinak hímzésrajzaival. A hímzés növényi formáinak színességével és zamatoságával készülnek a »vladimiri varrások« hímzések, amelyek függönyöket, párnákat és más használati tárgyakat díszítenek. (A vladimiri kerület szövethézete.)

Az arannyal hímző iparág Torzska városi központját a N. K. Krupszkaja nevét viselő szakszervezeti technikai iskola munkái képviselik. A hímzést bársonyos, szattyánbőrön és különböző színű posztón »magas sima hímzéses« technikával készítették. A gazdagon színezett ornamentikán kívül a hímzésben kitűnik Torzska a tartalmi kompozíciókban, a növényi mintás szegélyekben is. A kiállított munkák közül meg kell említenünk Z. Sarufurina »I. V. Sztálin kerti háza Goriban« (1951) c. alkotását és N. Balaseva repülőgalamb díszítésű »Békét a világnak« c. írómappáját.

Sajátos nemzeti stílusban készültek a Csuvas Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság hímzései: a »Poha-Tere« szövethézet munkái (férfiingek, diványpárnákhoz való párnahéjak stb.). Geometrikus minták vagy madarak és fák ábrázolásai; szövött anyagon készültek. A hímzés csillogó fonalak felhasználásával és ferde tűzés-technikával készült, a mintának jellemző fekete kontúrokkal (festéssel) való körvonalazásával.

Nagyon szép az a függöny L. Bjugusina művésznő vázlata szerint készült. A szerző sikeresen alkalmazta a mari (cseremiszi) hímzés motívumait. A mari népi hímzés kitűnő ismerete segítette a művészt abban, hogy a színezésben is, a díszítésben is, a kompozícióban is, valamint a hímzés sötétvörös szövetsávkokkal való kombinációjában visszatükörözze a mari díszítőművészet sajátosságait és hogy felhasználja azokat a mai használati tárgyakon is.

A népi hímzések ruhán való felhasználását férfi ingek, női blúzok és ruhák mintái mutatták be. Különösen kiválóak a Modellek Össz-szövetségi Házának (Moszkva) munkái: modelltervek az orosz, az ukrán, a fehérorosz, a mordvin és a Szovjetunió többi népének népviseleti motívumai alapján. A népviselet kiapadhatatlan forrás a modelltervező művészek számára, felhasználhatók szabási és díszítési elemei egyaránt.

A szövést csupán a rjazani kerület Szanozskovszkij vidékének sokszínű díszítésű készítményei képviselték a kiállításon, amelyek az előállítás korlátozottsága miatt sajnos, nem terjedhettek el szélesebb körökben.

Csipkeminták jellemzik az Orosz Sz. F. K. csipkekészítésének legkiválóbb központjait: Vologodot, Orlovot, Kirovot. Meg kell említenünk a leningrádi kerület csipkeit is. Különös választékossággal és finomsággal tűnnek ki azok a függönyök, amelyek a jeleci csipkeverőnök munkái (orlovi kerület, Jelec város); legnagyobb részük csillagos motívumokból álló díszítésű. A nagy tematikájú tárgyak közül megemlíthetjük a vologodi csipkések »Békeszerető Moszkva« pannóját: a Kremlt ábrázolja, felette két békegalambbal.

Nagyszerűek a bemutatott dekoratív szövetek. A »Dekoratív szövet« és a Markov nevű viselő moszkvai gyárak növényi díszítésű szöveteket állítottak ki (motívumaik: csipkerózsa, rózsa, egres, gyermekláncfü stb.). Felhasználták a népi ornamentikát is: a díszítés alapjául orosz, fehérorosz és ukrán motívumok szolgáltak. Nagyon gazdagok a középületek számára készült szövetek, nagyszerű tematikai díszítéssel remekbe készültek a Szovjetunió építészeti akadémiájának szövei.

Nagy helyet foglalnak el a kiállításon a szőnyegek. Több mint 70 kézzel és géppel szőtt szőnyeget mutattak be. A Roszpromiszovjet nagyobb sikereket ért el a voronyezsi és a kurszki kerület felújított kézzel szőtt készítményeivel. Színes dekoratív bolyhozatlan szőnyegek növényi díszítményekkel; több szövetkezet készít ilyeneket.

A kézzel szőtt szőnyegek mellett bemutatták a géppel szőtt szőnyegeket is, amelyek Dagesztánban és a moszkvai kerületben készülnek. (A ljuberecki és az obuhovszki ipari kombinátban). A »Bőség« szőnyeg vagy »A tizenhat köztársaság«, amelyet a moszkvai kerületben készítettek, képviseli a szőnyegmesterség alkotását. Ennek tervezője — a fiatal Jeremejeva művésznő — 16 népviseletben levő leány rendkívül kifejezőteljes ábrázolását készítette el, akik a szövetséges köztársaságokat személyesítik meg. Mindegyik szülőföldjének terméseit tartja kezében. A leányok helyzete, könnyed mozgásukkal, megadja a kompozíció kiegyensúlyozottságát. A szőnyeget négy színnel oldották meg. Meg kell emlékeznünk még egy géppel szőtt szőnyegről, amelyet Dagesztánban készítettek: közepén Szulejmán Sztalyszkij arcképe, szélén tematikus és geometrikus díszítések kombinációja.

Érdekesek azoknak a szőnyegeknek a vázlatai, amelyeket gyártásra készítenek. Ezekben gyakran bonyolult témát oldanak meg ornamentálisan. Így a djuberecki ipari kombinát Malkova művésznője aprólékosan kidolgozta »A pusztaság öntözése« c. szőnyeg tervét, ahol a díszítő motívumokat fák, fűfélék, kertek, csatornán úszó gőzhajók, magasfeszültségű villamoserőátviteli oszlopok stb. alkotják. A díszítő kompozíció összhangja és a színezés nyugodt háttére ezeket az alkotásokat a szovjet szőnyegszövés legjobb példányainak sorába állítja.

A kiállítás kis részét szentelték a kerámiának. Itt állították ki a rjazanszki kerület Szkopina városa dekoratív mázas cserépkészítményeit és a voronyezsi kerület Kalacs városában ismét felújított fazekasság cserépedényeit (és dekoratív szobrai) és a Kazánban működő »Munka«-szövetkezet mázas kerámiáit. Ezenkívül bemutatták a dagesztáni aulok, Balhar stb. sajátos készítményeit: víztartó edényeket, vajköpülő edényeket stb. Ez a mázatlan edény eredeti mind formája, mind díszítése tekintetében is — színes agyagból készül. Figyelmet kelt az a hatalmas mázas kerámia váza is, amely a terem közepén áll, s amely a Jakut Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság ajándéka I. V. Sztálin 70. születésnapjára. Formája a jakut faedényre — a csoronra — emlékeztet. A vázát jakut nemzeti ornamentikával díszítették.

Érdekes a művészek leningrádi társaságának kísérlete, hogy különös összetételű agyagot használjanak az edények számára, amely sokkal könnyebb és sokkal olcsóbb anyag (Moh művész kísérlete.)

Általános figyelmet keltettek a dümkovi (Kirov város) játékszobrok. A kedvelt szobrászati eljárásokat és a pompás színezést sokszínű aranyos mintákkal alkalmazzák, s a dümkovi mesternők meglepően kiszélesítik készítményeik tematikáját. Az állatok hagyományos formáin kívül — jávorszarvas aranyzarvakkal, almásszürke lovak, gyermeklányok fejdíszben — feldolgoztak különböző mai jeleneteket is: »Káposzta-betakarítás«, »Sárgarépa-betakarítás«, »Disznópásztor«, »Teheslány«, »Vendégségben«, »Matrózok szabadidőben« és mesetémákat: »Mása és a medve«, »Terem-termecske«, »Tűzmadár« stb.

Az Ural művészi készítményeit a cseljavinzski kerület Kaszli városának vasöntvényei (szoborcsoportok és használati tárgyak) és kőből faragott készítményei képviselték (sárga és fehér anhidridből készült szobrok, jáspisből és malachitből készült szelencék). Az orosz drágakőből készült művészi alkotásokat a Molotov kerületből állí-

tották ki. Ennek a mesterségnek új központjai alakultak ki a gorkiji kerületben is (»Bornukovszkij barlang« szövetkezet, a pavlovi kófaragó termelőszövetkezet Pavlovo faluban).

Hatalmas területet, mintegy öt termet töltöttek meg porcelánból, fajanszból és üvegből készült művészi alkotásokkal. Itt állították ki a kalinyini kerület Kalinyinról elnevezett fajansz-gyáranak, a moszkvai kerület porcelángyárainak: a dmitrovinak és a »Pravda« nevet viselő dulevinak; a Lomonoszov nevét viselő leningrádinak, a leningrádi kerület »Vörös porcelánkészítő« gyáranak, a novgorodi kerület »Proletár« gyáranak készítményeit. Nagy érdeklődést keltettek a fajansz készítmények: használati tárgyak (vajtartók, tálak, korsók, vázák stb.), amelyeket levelekből és gyümölcsökből álló mintákkal díszítettek és mélyebb vagy lágyabb tónusban festettek meg. Érdekesek a palehi művész, Navozov rajzos vázái. Meg kell említeni az »Alenuska« c. asztali szobrot (M. Holodnij szobra). A szerzőnek sikerült az orosz serdülő leány ábrázolása. A földön ülve ábrázolja, amint arany almát gurít az ezüst desszerttányérra. A »Koreai leány« c. szoborban (leány galambbal), amely ugyanennek a művésznőnek a munkája, jól visszatükröződik a nemzeti típus. Sokkal erőteljesebb azonban az az ugyanezen témát ábrázoló szobor, amelyet a dulevi porcelángyár állított ki N. Malüsevától: a »Koreai gyermekek« — fiúcska és leánya, amint galombokat eresztenek el (mázatlan porcelán-biszkvit), Malüseva művésznő nagy mestere a gyermektémák ábrázolásának, miniatűr szobrok egész sorozatát állította ki, ezek a Szovjetunió népeinek életével foglalkoznak: »Táncoló úzbec leánya«, »Kazah fiúcska sólyommal« stb.

A dulevi gyár munkái érdekesek festéseikkel, amelyekben felhasználták a nemzeti hagyományokat. A gazdag díszítés és a színezés intenzitása nagy dekoratív hatást biztosít készítményeiknek.

A Lomonoszov nevét viselő leningrádi gyár nagymennyiségű szobrot állított ki. Meg kell említenünk »A Sztálini Alkotmány napja alatt« című sokfigurájú kompozíciót, amely 30 figurából és egy központi csoportból áll. A tizenhat köztársaság nemzeti viseletbe öltözött képviselőit kitűnően alkották meg mind szobrászati, mind színezési szempontból. Figyelmet kellett az »I. V. Sztálin és Mao-Ce-Tung« c. szoboresoport, amely a fiatal Sklovskij szobrász alkotása.

Megérdemelt hírnevet értek el a gyár azon porcelán készítményei, amelyek állatokat és Sz. Mihalkov meséinek témái alapján szatirikus csoportokat ábrázolnak.

A művészi üveget és kristályt nagyszámú tárgy képviselte. Kitűnő tömegmunkát és egyedi darabokat bocsát ki a brjanszki kerületbeli djatjkovi üveggyár, amelyet újjáépítettek a fasiszta bitorlók rombolása után. A legrégebb gyárak egyike — a »Kristály Liba« — kitűnő csiszolt kristály-készítményeket mutatott be. Az orosz dramaturgok arcképével díszített vázorosozat háromrétegű üvegből készült mély maratással. Sikerültnek kell tartani a sokszínű dekoratív üveggakas figurákat is. Szükséges lenne, hogy a szobrok analógiájára az állatalakú népi edények hagyományos formáit is elkészítsék. Az üveg színezésének intenzitása következtében, amelyre a szovjet tudósok és a gyakorlati szakemberek törekedtek, ezek a tárgyak dekoratívabbak lesznek. Sok újat mutatott be az 1940-ben alapított leningrádi gyár a művészi üveg és az edényfajták szempontjából, készítményeiben a legkülönbélebb technikákat alkalmazza: gyémánt-csiszolást, vésést, színezést és az üveg fűvását. A gyár először alkalmazta az üvegöntést, hogy lehetővé tegyék az üvegszobor készítését. Különös érdeklődésre tarthat számot a gyár munkái közül három váza: a »Micsurinszkaja« Je. Alekszejevától, »Az Északi sarkvidék meghódítása« N. Poljakova művésznőtől és a »Lomonoszovszkaja« N. Ejszmont művésztől.

A kiállítás megmutatta, hogy a szovjet alkalmazott díszítőművészetben sokoldalúan jelentkezik a szovjet nép életének, gondolkodásának és reményeinek visszatükröződése, legizgatóbbak az utóbbi évek témái: az egész haladó emberiség harca a békéért; a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége — a béke támasza az egész világon; a kommunizmus építése országunkban (»A kommunizmus nagy építkezései«, »Bőség«, »A pusztaság feléléstése« stb.). Ezek a témák különösen élesen mutatkoznak meg az 1950—1951-es évek alkotásaiban.

A díszítő művészet tematikai alkotásainak hatalmas tömegét szentelték a szovjet nép és az egész haladó emberiség szeretett példaképeinek és vezérének: V. I. Leninnek és I. V. Sztálinnak.

Igen gyakoriak a következő témák: »A népek barátsága«, »A soknemzetiségű Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége«, »Moszkva — a Szovjetunió szíve«. Sok alkotást szenteltek a tudomány, a művészet és az irodalom nagy képviselőinek, a szocialista munka hőseinek, az orosz hadvezéreknek, a szovjet sportnak. Ezek mellett nagy helyet foglalnak el a népköltészet — az orosz fantasztikus mese, monda, bilina — témái, valamint

az irodalmi alkotások motívumai és típusai. Alkotóan aknázták ki a gazdag növény- és állatvilág bemutatásának hagyományait és a geometrikus ornamentikát. Mindez a mai alkalmazott díszítőművészet tematikájának nagymértékű változatosságáról, eszmei tartalmának bonyolultságáról tanúskodik. Új nyilatkozik meg az eddig még nem használt stílus-eljárások, a régebben nem ismert technika, színezés keresésében, eredeti anyagok felhasználásában, amelyek megkönnyítik és olcsóbbá teszik a munkát. A kivitelezés magas művészi sikere mellett meg kell említenünk a termelő központok mennyiségi növekedését is: a népművészet új központjainak létrehozását és régi központjainak felújítását.

A népművészet és a művészi ipar együttes bemutatása teljesen jogszerű. A népi mestereket szerfölött gyakran bevonták a művészi iparban végzett munkába, a művészi ipar felhasználja a népi díszítőművészet mintáit. Kívánatos, hogy ez a kapcsolat megszilárduljon, mind mélyebbé és szervezettebbé váljék.

A művészi ipar kiállításon bemutatott mintadarabjaik közül azok a legjobbak, amelyekben továbbfejlődnek a népművészet hagyományai. A visszafordulás ehhez a forráshoz, gazdagítja a mai művészek művészetét.

Maszlova G. Sz.-Faljejeva V. A.:
(Szovj. Etn. 1952. 2. 186-193)

NÉPRAJZI HÍREK

Néprajzi munka 1951-ben

1951. év folyamán néprajzi kutatóink komoly lépésekkel haladtak előre a dialektikus materializmus tanításainak elsajátítása terén. A rendszeresen folyó szakmai-ideológiai képzés eredményei már hatásosan érvényesültek mind a gyűjtő-, mind a feldolgozó munkában. A különböző intézmények keretében lezajló viták sok tisztázatlan kérdés megoldását vitték előre s a marxiz-stálini tanítások alkotó alkalmazásának útját egyengették.

Az elvi jelentőségű előadások rendezésében a Néprajzi Társaság járt elől. Rendszeresen megtartott havi ülései keretében ankét formájában megvitatta *Koszen*: »A matriarchátus« c. könyvét. Elméleti szempontból jelentős volt még »A gyarmati néprajz kérdéseihez«, fejezetek a »Bevezetés a néprajztudományba« c. készülő tankönyvből, »Népi verselők, hírversírók« c. témák megtárgyalása. A szűkebbkörű viták közül meg kell említeni az Akadémia Állandó Néprajzi Bizottsága és a Néprajzi Múzeum szakkörének keretében lefolyt megbeszéléseket, melyek a tudományterület egy-egy aktuális elvi fontosságú kérdését ölelték fel.

Új intézményként jött létre a Népművészeti Intézet, melynek feladata a haladó népművészetnek a kultúrforradalomba, az egész dolgozó nép kultúrájába való beépítése és a népművészet támogatása. A múzeumok és intézetek nagyon sok támogatást nyújtottak ennek a fiatal, de nagyfontosságú munkát betöltő szervezetnek. Több új néprajzi profilú múzeum is alakult vidéken.

Különösen élénk tevékenység folyt a gyűjtőmunka terén. A siófoki néprajzi ankét (I. Ethn. LXII. 226.) határozata alapján létrejött munkaközösségek (I. Ethn. LXII. 226.) és munkacsoportok megkezdték működésüket. A népi gazdálkodást vizsgáló munkaközösség Tálasi István irányítása mellett munkatervének megfelelően vizsgálta a földközösség maradványainak, a határhasználatnak változását, továbbá a gabonatermés, aratás és cséplés munkamódjait és társulásait különös tekintettel az eszközváltozásra, az állati és gépi munka bevonására. Ennek a munkálatnak kapcsán kiemelkedő jelentőségű volt a munkaközösség filmezési tevékenysége, amely pontosan rögzítette a különböző régi aratási és cséplési munkamódokat s ezek jóformán utolsó élő megnyilvánulásait örökítette meg a tudományos feldolgozás és népművelés számára. Orosházán a takarást, nyomtatást, Nemespátrón a kéziéppel való cséplést, Sárospatak környékén a sarlós aratást vette filmre. Ezeken kívül a munkaközösség K. Kovács László közreműködésével több települési és állattartási témakörbe vágó filmfelvétellel gazdagította a néprajzi anyagot. A szántóföldi kapásnövények és szántóföldi kertészet anyaggyűjtésében Budapest környékén és Szabolcs megyében jelentkezett legtöbb eredmény. Az állattartás vonalán a kutatás kiterjedt a külterjes állattartás, a szilaj és félszilaj tartás anyagának gyűjtésére, a paraszti kezestartásra, rét- és takarmánygazdálkodásra, az állati munkaerő betanítására, tejelő és hizóállat szoktatására, húsállattartásra. A Tiszántúlon és Dél-Dunántúlon, valamint Kiskunhalason végzett gyűjtések figyelemreméltó eredményeket hoztak. A munkaközösség tevékenységének eredményeként jelent már meg K. Kovács Péter: A járó-, vonó- és fejszóság betanítása c. cikke s ezenkívül több részlettanulmány is elkészült.

A Népművészeti Munkaközösség gyűjtési tevékenységének középpontjában az ismeretlen vagy alig ismert népművészeti gócpontok felderítése állott. Több, mint 30 helyen végeztek ilyen jellegű kutatást, amely főleg az egyes bútor- és fazekas-központok megismerése, továbbá a mezőkövesdi hímzések részletes analízise terén volt eredményes. Az év nyarán a munkaközösség bekapcsolta az Iparművészeti és Képzőművészeti Főiskola hallgatóinak legjobbait a munkába, rövid tanfolyamon ismertették velük a gyűjtés szempontjait és technikáját, majd szakmák szerint megosztva, elvitték őket Mezőtúrra, Hódmezővásárhelyre, Szakmárra, Kazárra és Hollókőre. A gyűjtés nemcsak a főiskolai hallgatók nevelődése, a népművészet megismerése szempontjából volt kiemel-

kedő, hanem a tényleges eredmény is figyelemreméltó. Az elkészült 240 igen kiváló minőségű rajzot a Néprajzi Múzeum időszaki kiállításban együttesen is bemutatta (l. Ethn. LXII. 460.).

Rokonsági intézmények anyagának gyűjtése Átányon, Sárközben és Nemespátrón folyt, elsősorban a családkatalógus vonatkozásában.

A paraszttársadalom alakulásának vizsgálata főleg Tiszaigarra lokalizálódott ez évben.

A Munkásfolklor Munkaközösség a Rákosi Művekben indította meg a néprajzi vizsgálatot, elsősorban a vasmunkások régi szokásaira, szervezeteire, életmódjára, sztrájkokra, bérharcokra, május 1-i ünnepre, 1919-re és a Vörös Hadseregbe vonatkozóan gyűjtött anyagot. Ezen túlmenően Salgótarján környékén, Kishartyánban megkezdte a paraszt-, bányász-életforma vizsgálatát és Rákosi elvtárs itteni 1919-es tevékenysége emlékének gyűjtését.

A Folklorisztikai Munkaközösség tevékenysége 1951-ben elsősorban az anyagfeldolgozásban nyilvánult meg, de számottevő népköltészeti anyag is gyűlt össze Szabolcs, Hajdú és Csongrád megyékből. A déltiszai kubikosság történeti és népköltészeti anyaga, valamint a rozsályi népmese gyűjtés a feldolgozás megkezdéséig jutott el. A munkaközösség elméleti szempontból feldolgozta az agrármozgalmak folklor anyag vizsgálatának kérdéseit.

A Néphitkutató Munkaközösség tervének megfelelően főleg a kereszténység felvétele előtti világkép nyomainak feltárásával, rekonstruálásával, ezek ázsiai és kelet-európai kapcsolataival, a népszokás és babonaanyag összegyűjtésével foglalkozott. Gyűjtést végeztek Baranya, Szabolcs, Pest, Somogy, Borsod, Heves és Fehér megye több községében.

A Matyó Munkaközösség Mezőkövesd, Tard és Szentistván községben végzett gyűjtést s a vizsgálat főleg az etnikai specifikumok megállapítására, ezek elemzésére irányult.

A Néprajzi Lexikon munkálatai folytatódtak. A címszóanyag összeállítása indult meg ez év folyamán.

Az Egyetemcs Néprajzi Munkaközösség összeállította a Gyarmati Archivum törzssanyagát és azt folyamatosan kiegészíti. Megindult a kutatómunka a nemzetiségi társadalom alakulásának vizsgálata kapcsán, valamint a gyarmatosítás-történet, a gyarmati szabadságmozgalmak elméleti feldolgozása köréből. Munkájuk eredményeként megjelent *Bodrogi Tibor*: »A gyarmati népek kipusztulásának kérdéséhez. Tasmánia.« c. tanulmánya.

Valamennyi munkacsoport megindította munkáját, tervének megfelelően végezte gyűjtését. Munkájukra itt most részletesen nem térünk ki. Amennyiben a feldolgozás stádiumába is eljutottak, a továbbiakban amúgy is említés történik eredményeikről.

A gyűjtőmunka méreteit mutatja az, hogy kutatóink kb. 2100 munkanapot fordítottak terepen való gyűjtésre, amit a Tudományos Akadémia támogatása tett lehetővé. A gyűjtések eredményeként kb. 25.000 kéziratoldal jegyzetanyag, 10.250 fotónegatív, 10.430 múzeumi tárgy, több ezer méter keskenyfilm-felvétel, számos térkép, rajz, kotta, színes diapozitív, magnetofon és fonográf-felvétel gyarapította gyűjteményeink néprajzi anyagát, beszédesen jelezve népi demokratikus államunk nagymértékű anyagi segítségben is kifejezett megbecsülését.

A gyűjtőmunkával párhuzamosan folyt a feldolgozás is és külön csak azokat a munkákat emeljük ki, amelyek anyaggyűjtése már korábban lezajlott, de kidolgozásuk az 1951. évre esett, továbbá azokat a kutatásokat, amelyek jelentőségük miatt külön kiemelésre tartanak számot.

A Néprajzi Múzeum Tiszaigari Munkaközössége 1951-ben befejezte tevékenységét. A Munkaközösség tagjai elkészítették az év első negyedében az egyes részfejezeteket, ezek alapján Kardos László foglalta össze az eredményeket és írta meg Tiszaigari monografiáját, amely sajtókészen áll. A Munkaközösség jelentősége főleg abban áll, hogy a magyar néprajz területén először kísérte meg a marxista tanítások következetes alkalmazását; Tiszaigari község életének feltárásával egy alföldi agrárproletár falu jellegzetes arculatát rajzolta meg. A két éven keresztül Tiszaigaron folyó kutatás olyan részletességgel vizsgálta a falu néprajzát, amire a magyar kutatásban még nem volt példa. A község életének 200 éves korszaka a szocialista községgé való átalakulással zárul le és a feudális elnyomatás eklatáns példáinak s a dolgozó parasztság szocializmust építő győztes harcának bemutatásával túlnő a szűkebb néprajzi érdeklődés keretein.

Befejeződött a Néprajzi Társaság és a Néprajzi Intézet keretében folyó Kálmánymunkálatok első szakasza is. Kálmány kiadatlan munkáinak feldolgozása és közzététele

haladó hagyományaink ápolásán túlmenően szemléletes bizonyítéka azoknak a kitért lehetőségeknek, amelyek tudományunk előtt megnyitáltak. A hatalmas, több ezer oldalra terjedő gyűjtemény kiadását a kapitalista társadalom nem tudta, sőt nem is akarta biztosítani, hisz ennek a népköltészeti anyagnak a mondanivalója az elnyomott nép panaszaival, szabadságvágyáról beszélt s gyűjtését Kálmány íróasztalba kényszerült zárni. Az öt kötetben kiadásra kerülő anyag első részét: »Történeti énekek és katonadalok« Dégh Linda, Katona Imre rendezte sajtó alá és látta el bőséges jegyzetanyaggal, kommentálással. A kötet elé Péter László írt igen alapos életrajzot, amely feltárja az üldözött etnografus pap küzdelmes életének minden részletét.

A Magyar Tudományos Akadémia hatalmas népzenei kutatómunka keretében összegyűjti és kiadja a magyar népzene teljes anyagát. E munkálatok során elkészült és megjelent »A magyar Népzene Tára (Corpus Musicae popularis Hungaricae)« I. köteteként Kerényi György rendezésében a Gyermekjátékok c., közel 60 ives kötet. A Corpus I. kötetének szerkesztését Kodály Zoltán még Bartók Bélával együtt végezte. A további kötetek folyamatosan készülnek. Kodály Zoltán—Vargyas Lajos: Magyar népzene c. munkája szintén elhagyta a sajtót s Vargyas által összeállított példatárral bővítve hozza Kodály nagy összefoglaló tanulmányát. Megjelent Fokos-Fuchs Dávid összeállításában a »Volksdichtung der Komi (Syrjänen)« c. munka is. Nyelvrokonaink kultúráját ismertető munkálatok sorában meg kell említeni nyelvészeink munkájának eredményeként megjelent, de néprajzi érdekű könyvek sorából Zsirai Miklós: Osztyák (chanti) hősénekek, és Beke Ödön: A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai. I. c. kiadványokat.

A Néprajzi Múzeum tudományos tevékenységének egyik része gyűjtemény-anyagának rendszeres publikálására irányult. Ennek során elkészült Szolnoky Lajos: Az Országos Néprajzi Múzeum Guzsalygyűjteménye. I. Elsősorban múzeumi gyűjteményanyagot publikált Dajaszászné Dietz Vilma: Borsodmegyei régi keresztzsemes hímzések és Keresztzsemes párnavég-hímzések c. munkája, a Magyar Népművészet sorozatának XIV. és XV. füzeté.

A szélesebb érdeklődésre számot tartó, ismeretterjesztő, népszerűsítő publikálás üteme is megjavult, számos kisebb tanulmány, önálló füzet hagyta el a sajtót kutatóink tollából. Az e műfajba eső nagyobbigényű könyvek sorában ez évben Ortutay—Katona: Parasztnesék és Vajda László: Nagy magyar utazók (XIX. század) c. munkák jelentek meg. Vajda könyve szépszámu, eddig még alig ismertetett és felhasznált adata miatt túl is nő műfajának keretén.

A folyóiratok közül megjelent az Ethnographia, a magyar néprajztudomány vezető organuma 62. évfolyama 32 ív terjedelemben. A folyóirat sokoldalú feladatának megfelelően tanulmányokat, adatközléseket, néprajzi, múzeumi híreket, beszámolókat, könyvszemlélt közölt. Az év folyamán profiljából szerkesztésileg is kiemelt jelentőségű új irány a tudomány-történeti rész, mely a magyar néprajz kiemelkedő eredményeit kívánja ismertetni, felhívja a figyelmet a magyar tudomány elfelejtett, vagy elhallgatott alkotásaira, illetőleg feltárva tudományunk multjában a haladó és reakciós erők küzdelmét. A Magyar Tudományos Akadémia lehetővé tette azt is, hogy ezután a magyar néprajz eredményei a külföld számára is hozzáférhető nyelven közölhetők legyenek s Acta Ethnographica címmel folyóiratot ad ki, amely világnyelveken közöl tanulmányokat. 1951-ben hagyta el a sajtót az első évfolyam 30 ívet meghaladó terjedelemben. — Az Acta Ethnographica a jövőben rendszeresen jelenik meg. Az Akadémia II. Osztályának Közleményei sorában 1951-ben külön néprajzi szám jelent meg 4 nagyobb tanulmányt közölve. Az Osztályközlemények közölte Ortutay Gyula »A néprajz és kulturális forradalom« c. programmatikus előadását, melyben vázolja azokat a feladatokat, melyek elé országunk szocialista átalakulása a néprajzi kutatást állította.

A folyó feldolgozó munkálatok nagyobb részben kapcsolódnak az egyes munkaközösségek terveihez és azok célkitűzéseinek megfelelően egy-egy részterület kimunkálását végzik. A munkaközösségek kutató, gyűjtő és feldolgozó munkájába az ország valamennyi kutatója bekapcsolódott. Az egyes rész munkák állásának tárgyalása túlnőne a beszámoló keretein, ezért csak a nagyobb jelentőségű összefoglaló jellegű feldolgozó munkáról, készülőben lévő könyvekről és tanulmányokról szólhatunk.

1952-re készül el Kresz Mária: A XIX. század magyar népviselete c. munkája, melyben az egykori ábrázolások és korabeli leírások alapján vizsgálat alá veszi a kiegészítést megelőző időszak paraszti viseletét, a termelőerők és termelési viszonyok viseletalakulásra gyakorolt hatását. Tálas István, a magyar földművelés területén a munkaracionalizálás kérdését vizsgálta főleg a XVIII—XIX. század viszonylatában különböző agrártechnikák kapcsán. A folklorisztikai munka keretében Bakos József befejezéhez közeledő »Mátyusföldi népi gyermekjátékok« c. munkája a játékok leírásával szervesen

egészíti ki a Magyar Népzene Tára I. kötetét. Katona Imre a déltiszai kubikusok életének és kultúrájának alakulását vizsgálta. Balassa Iván a Néprajzi Múzeum története, Csilléry Klára Szuhahuta fajpara, Szendrey Ákos a magyar szokás- és babonalexikon, Barabás Jenő a magyar tanyás településrend kialakulása, Dégh Linda 1848. néphagyományai, K. Kovács László és Csermák Géza a Kisbaltaton vízi élete c. témák feldolgozását végezték. Kiss Lajos Kossuth-díjas etnográfus elkészítette a Régi Rétköz helynevei c. könyvének kéziratát.

Élénk tevékenység folyt a speciális múzeumi munka vonalán. Az Országos Néprajzi Múzeum hatalmas erőfeszítéssel befejezte raktárainak generális újjárendezését s ezáltal hozzáférhetővé vált a teljes anyag. A raktárak célszerű polcrendszer beállításával kellően biztosítják és védik a gyűjteményanyag állagát s lehetővé teszik a tudományos feldolgozást. Több vidéki múzeumban is megindult ilyen jellegű munka, s főleg Pécsen, Debrecenben és Szegeden ért el szép eredményeket. A leíró katalógusok készítése rendszeresen folytatódott s 33.838 leíró karton készült el.

Kiemelkedő volt a kiállítás-rendezési munka. Az Országos Néprajzi Múzeum két nagyobb kiállítást nyitott meg: A magyar pásztorművészet, valamint Bíró Lajos emlékkiállítás és a Csendes-óceán szigetvilága. Mindkét kiállítás komoly haladást jelentett mind elméleti, mind technikai szempontból a kiállításrendezéseink terén. A vidéki múzeumokban Nyíregyházán (halászat, gabonatermelés, szűcsmesterség), Hajdúböszörményben (pásztorokodás, földművelés, szűcsipar), Balassagyarmaton (palóc viseletalakulás), Baján (halászat, vízimolnárság, kismesterségek), Kiskúnfélegyházán (világítás, fűsűcsmesterség, szélmolnárság, halászat, vesszőtechnikák), Kaposváron (halászat, állattartás, pásztorművészet) és Szekszárdon (szőlőművelés, Sárköz) nyílt meg számottevő állandó néprajzi kiállítás. Ezekon kívül még több kisebb jelentőségű és számos időszakos néprajzi kiállítást rendeztek a különböző múzeumok.

Figyelemreméltó az a tudományos felvilágosító, tudománynépszerűsítő munka, amelyet főleg a Néprajzi Múzeum és néhány vidéki múzeum végzett. A rendszeresen tartott kiállításvezetések mellett üzemekben, tömegszervezetekben számos néprajzi előadás hangzott el, főleg a népművészettel kapcsolatban. A Néprajzi Múzeum dolgozó népviseleti, népköltészeti és táncoktatást állítanak össze a Népművészeti Intézet számára. Egyre többen keresték fel a múzeumokat tanácsadás, szakvéleményezés, adatszolgáltatás céljából. Ezek egyrésze közvetlenül vagy a termeléshez kapcsolódott, vagy a kulturális forradalom egyes problémáihoz nyújtott segítséget.

Az egyetemen rendszeresen tovább folyt a muzeológus képzés, amely a néprajzi káderutánpótlást biztosítja. 1951. évben már az új oktatási rendszer szerint egyszakos muzeológus-képzés folyt. Megalakult a második néprajzi tanszék Budapesten, amelynek professzora Tálasi István lett.

A megnövekedett néprajzi munka kifejezője annak a támogatásnak, amelyet dolgozó népünk a Párt és állami szervek minden vonatkozásban nyújtottak. A szovjet irodalom egyre intenzívebb megismerése, az elméleti, ideológiai felkészültség növekedése, további fejlődésnek is előfeltétele. Az 1951. évi munka tanúsítja, hogy a néprajzi munka elindult a helyes úton és az eredmények további növekedése elé várakozással tekinthetünk.

Barabás Jenő

A termelészövetkezetkutató munkaközösség munkája

A felszabadulás nyomán létrejött hatalmas változások néprajzi vonatkozásainak felmérésére irányuló kísérlet korán jelentkezett. *Ortutay Gyula*¹ már 1947-ben megállapítja, hogy a néprajztudomány igen fontos feladata, hogy a földreform nyomán létrejött belső vándorlásokat, áttelepüléseket figyelemmel kísérje, mert »a magyar népben a történet megadta kemény keretek között indult meg egy etnikai jellegének új, az eddigi döntő változásokkal legalább egyértékű, ha nem fontosabb alakulás«. Ez a kutatás, mely elsősorban a bukovinai székelyek között végzett jelentős munkát, még nem láthatta azt az eddiginél hatalmasabb forradalmi átalakulást, mely Rákosi elvtárs kecskeméti beszéde nyomán a magyar termelészövetkezeti mozgalomban bontakozott ki.

Eppen ezért lényegében az első olyan néprajzi kutatás, mely már a szocializmus falun történő építésének néprajzi vizsgálatát is célul tűzi maga elé, az Országos Néprajzi

¹ *Ortutay Gyula*: Két előadás. A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás. Akadémiai székfoglaló előadás 1947. április 14-én. Bp., 1947.

Múzeum Tiszaigaron (Szolnok m.) megindított munkája, mely így munkaközösségünk közvetlen elődjének tekinthető. »A történeti anyag feltárása mellett élénk figyelmet szentelünk a mai egyre élesedő osztályharcban formálódó új falunak. Igyekszünk bemutatni, hogy Tiszaigaron, ahol a falu túlnyomó többsége urasági cseléd vagy agrárproletár volt, de a középparasztság is fokozott mértékben élt úri elnyomás alatt, a felszabadulás után hogyan vált a dolgozó lakosság mindinkább öntudatosná, hogyan lettek az eddig minden önállóságuktól megfosztott emberek a Párt irányító munkája mellett uraivá saját életüknek, hogyan épülnek ki a szocialista közösségek (termelőcsoportok).² Mikor a munka 1949 nyarán megindult, akkor alakult meg az első termelőszövetkezeti csoport s mire a munka 1951 tavaszán befejeződött, Tiszaigar már termelőszövetkezeti község volt.

Az 1950-ben Siófokon tartott néprajzi megbeszélés ugyancsak leszögezte a falu szocialista átalakulása néprajzi vizsgálatának szükségességét. »A mai falu vizsgálata, a termelőszövetkezetek alakulásával, a falusi osztályharc fokozódásával előállott új helyzet, komoly feladatokat ró kutatóinkra.«³ Mindennek ellenére a kutatás mégsem indult meg, mert kutatóink előtt nem volt világos a kutatás feladata és módszere.

Itt jött segítségünkre az élenjáró szovjet néprajztudomány fokozatos megismerése. Tolsztova a legfontosabb feladatok sorába állítja azoknak a hatalmas változásoknak rögzítését, »amik nagy szocialista hazánk népeinek kultúrájában és életformájában szemünk láttára következtek be.«⁴ Innentől kezdve a Szovjetszókija Etnografija és más kiadványok cikkein keresztül nemcsak azt láttuk meg, hogy a szovjet etnográfusok a kérdésnek mily nagy fontosságot tulajdonítottak, hanem azt is, hogy milyen jelentős munkát végeznek ezen a téren. A lefordított s a Szovjet Néprajztudomány c. sokszorosított kiadványban közölt cikkek, kérdőívek pedig pontos útmutatásul szolgáltak a kérdéssel kapcsolatban. A szovjet példák nyomán szinte önmagától indult meg az ilyen tárgyú kutatás, hiszen vidéki kutatóink nap mint nap szembetalálták magukat ezekkel a kérdésekkel, a rendezendő kiállítások egyre sürgetőbbben vetették fel a falu szocialista átalakulása múzeumi bemutatásának szükségességét. A kutatásnak azonban nem volt megfelelő kerete, megfelelő szervezete.

A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Néprajzi Bizottsága 1951. év végén elhatározta a »Termelőszövetkezetkutató munkaközösség« létrehozását, melynek vezetésével Balassa Ivánt bízta meg. A munkaközösség munkáját 1952. január 1-én öt taggal kezdte meg, akiknek száma a félévre tízre emelkedett. 1952. júliusában a Múzeumi Központ az összes vidéki néprajzi érdeklődésű muzeológusokhoz körlevéllel fordult, melyben a munkásfolklor és termelőszövetkezetek kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Azt, hogy a téma iránt vidéki muzeológusaink részéről milyen nagy érdeklődés nyilatkozik meg, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a munkaközösség tagjainak száma néhány hét alatt 32-re emelkedett. Legtöbbször azonban ilyen irányú munkájukat csak a következő tervévben kezdik meg.

Mivel a néprajzi kutatásnak ezen az új területén még a kutatás módszerét ezután kell kialakítani, feltétlenül szükséges a munkaközösség tagjaival a szoros kapcsolat fenntartása, a munkaközösség tagjainak megfelelő anyaggal való ellátása. Elsőrendűen fontos, hogy a szovjet kolhozok kutatásainak eddigi eredményeit megismerjék, ezért a Szovjet Néprajztudományban a legfontosabb cikkeket lefordítva közöljük, egy-egy kérdéssel kapcsolatban összefoglalásokat juttatunk el tagjainkhoz. A bibliográfiai munkacsoport munkáján belül összeállítjuk a termelőszövetkezetekre vonatkozó legfontosabb munkákat, s ezt az anyagot igyekszünk hozzáférhetővé tenni. Mindezeket túl a kutatásban felmerülő nagyszámú probléma megoldására, valamint az 1953. évi terv részleteinek megbeszélésére és összeegyeztetésére 1952. decemberében összes tagjaink és a magyar néprajz vezetőinek bevonásával megbeszélést tervezünk, mely nagy mértékben elősegíti ez új munkaterületen az eredményes munkát.

Munkaközösségünk komoly figyelmet szentel olyan kérdések megoldásának, melyek termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődésének egyes szakaszaival vannak kapcsolatban, ezért a Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztályával ezeket a kérdéseket időről időre megbeszéli. Így hívta fel a minisztérium a figyelmünket a tanya kérdés, a munkaszervezés és a nők termelőszövetkezetekbe való bevonása problé-

² Vincze István: Beszámoló az Országos Néprajzi Múzeum Tiszaigar községben folyó kutatómunkájáról Ethn. LXI. 126.

³ Barabás Jenő: Néprajzi ankét Siófokon, Ethn. LXII. 224.

⁴ Tolsztor Sz. P.: A szovjet etnográfiai iskola. Sz. E. 1947. 4., magyarul: Ethn LX. 45.

májának vizsgálatára. Már eddig is igyekeztünk ezeken a területeken a kutatásokat megindítani.

A megindult munka már sok esetben túljutott az első lépéseken, s néhány esetben a publikáció az elkészítés stádiumában van. Az alább felsorolandó kutatási körök többségében a munka azonban éppen csak megindult, vagy most van megindulóban, ennek megfelelően eredményei is csak a jövőben fognak jelentkezni.

A település kérdései közül különösen a tanyák problémája, a tanyai életmód átalakulása foglalkoztatja a kutatókat. Molnár Balázsnak a Bihar megyei Komádiban végzett ilyen irányú kutatása már befejezéshez közeledik, Szűcs Sándor Karcag, Fehér Judit Szeghalom környékén foglalkoznak a tanyák átalakulásának kérdésével. Nagyszámú új településünk és tanyaközpontok kialakulása eddig kevésbé magára mutatott figyelmet. Ezen a területen Bakó Ferenc dolgozik, aki Sárospatak közelében Györgyartló új település kialakulását figyelni kezdettől fogva. Munkája befejezés felé közeledik, eredményeit kiállítás formájában is be akarja mutatni. Szolnok János megkezdte Ebess (Hajdu-Bihar m.) új település néprajzi vizsgálatát. A település, házépítés mai problémáit Túrkeve termelőszövetkezeti városban gyűjti és vizsgálja ugyanő.

A munka zöme eddig a gazdálkodás különböző területeire esik, itt azonban a jövőben a technikai kérdések vizsgálatán túl, egyre inkább az életmód változásának kérdései felé kell fordulni. V. Nyilassy Judit a budai hegyek jelenlegi gyűjtögetését vizsgálja, ahol a gyűjtögetés, különösen a gyógyóvénnyűjtés az utóbbi években újraéledt. Hulesch Béláné a Dél-Dunántúl erdőmunkáival kapcsolatban foglalkozik az erdőmunkások életmódjának megváltozásával. A halászszövetkezetek kérdései iránt ugyancsak jelentős az érdeklődés: Solymos Ede a Velencei-tavi szövetkezeti halászatról szóló dolgozatát az *Ethnographia* 1952. 1—2. száma közli, de ugyanő foglalkozik a bajkörtényi halászszövetkezetek kérdésével is. A nagyüzemi szövetkezeti halászatot a Balatonon Gaál Károly vizsgálja, míg a Közép-Tiszán Nyárády Mihály kezdte meg a szövetkezeti halászat anyagának gyűjtését.

Az állattartás területén a legjelentősebb kutatást eddig Kovács Péter végezte az Ohati Állami Gazdaságban, hazánk legnagyobb területtel rendelkező állattartó gazdaságában. Itt van a magyar szarvasmarha kitenyészésének központja s a gazdaság dolgozóinak jelentős része hortobágyi pásztorokból tevődött össze. A kutatás a közeljövőben eljut az első összefoglalásig. Két állattartó vidékünk kutatása így megkezdődött; a Hortobágy átalakulását Balogh István is figyelemmel kíséri, míg Bugac környékén Komáromy József végez gyűjtéseket.

A földművelés területén Dömötör Sándor a Vas megyei termelőszövetkezeteket kutatja, míg Balassa Iván a munkaszervezés kérdéseit vizsgálja elsősorban a Dél-Alföldön. Többben egy-egy speciális termelési ág átalakulását kísérik figyelemmel. Így Boros Marietta vizsgálta a paradicsomtermelés szövetkezeti formáját Pestkörnyéken, majd a dinnye művelését Csányon és a környei Állami Gazdaságban. Takács Lajos a dohány szövetkezeti művelésével kapcsolatban végzett gyűjtést, míg Nagy Dezső szakdolgozatában, külön fejezetet szentel a mai szövetkezeti dohánytermelés kérdéseinek a Nyírségben. Vincze István a borsodi szövetkezeti szőlőművelés vizsgálatát vette tervébe.

Sajnos, a táplálkozás kérdésével csak egy munkatársunk, Sz. Morvay Judit foglalkozik a turkevei »Vörös Csillag« termelőszövetkezetben. A népszokások mai felelevenítésével kapcsolatban Manga János palócföldi kutatásától várhatunk jelentős eredményeket.

A folklór területén Péczely Attila Hódmezővásárhelyt, Nagy Dezső Szeged környékén és Béres András Hajdu megyében kezdi meg a vizsgálódásokat.

Igen fontos kérdés a falusi kisipari termelőszövetkezetek (pl. gyékényszövő, szalmakalapkészítő, fazekas stb.) munkájának és a tagok életmódja átalakulásának vizsgálata. De ezen a területen egyedül Domonkos Ottó vett tervébe Sopron környékén kutatásokat.

Geguss Imréné Sztálinváros öpentelei része szocialista átalakulásának kutatását kezdte meg. Itt a szövetkezeti életmód kutatásának kérdését különösen időszerűvé teszi Sztálinváros hatalmas építkezése, mely a mellette lévő falu életére is rányomja bélyegét. Különös gonddal kell a nemzetiségek ilyenirányú kutatása felé fordulnunk. Ezen a téren Lükő Gábor a gyulakörnyéki román, Manga János a Nógrád megyei, Tábor György a Békés megyei szlovák, Deisinger Margit a délszláv szövetkezeti parasztság néprajzi kutatását indította el, illetve kívánja elindítani.

De nemcsak munkaközösség tagjai foglalkoznak a gyűjtés kérdésével, hanem az Országos Néprajzi Múzeum pedagógus- és diákpályázata révén sok jelentős megfigyeléssel, dolgozattal és minden valószínűség szerint munkatárssal is fog munkaközösségünk gyarapodni.

A fentiekből kitetszik az is, hogy munkaközösségünk nem elégszik meg kizárólag a termelőszövetkezetek és a szövetkezeti parasztság vizsgálatával, hanem kiterjeszkedik mindazokra a jelenségekre, melyek a szocializmus falun történő építésével kapcsolatban a néprajzi vizsgálódás körébe utalhatók.

Tudjuk azt, hogy nagy és nehéz feladatok állanak előttünk, de mindent megteszünk, hogy eredményeink együtt növekedjenek a szocializmus hazánkban történő diadalmas építésével.

Balassa Iván

Új népzeneutató munka

A fenti címen nem beszélünk a magyar népzeneutató új fejezetéről olyan értelemben, hogy a kutatás egészen új területeken indult volna meg, vagy a tudományos eredményeket gyökeresen új szemlélet alapján szűrték volna le. Ennek oka nem a kutatók egyöntetű konzervativizmusában rejlik, ellenkezőleg: Bartók és Kodály tudományos tevékenysége az egész világ ítélete szerint azon a klasszikus szinten mozgott, melyen már a be nem járt utak és a le nem győzött magaslatok is ki vannak tűzve és meg vannak mérve, évtizedekre szóló, elismert programmként. De mégis új tudományos munkáról beszélhetünk olyan értelemben, hogy az elmúlt évek tempója olyan módszereket tett lehetővé, olyan megoldásokat hozott látótávolságba és olyan eredményekre vezetett, melyekre egy évtizeddel ezelőtt csak messzi reménységgel gondolhattunk.

Az 1946-ig terjedő idő eredményeit áttekinthetően és hézagpótló bibliográfiával összefoglalta Vargyas Lajos (A Magyar Népzeneutató. »A Magyar Népkutatás Kézikönyve«-ben, 1949). Az ő munkájának szemmel tartásával vesszük számba azt, ami a népzeneutató munkájának kezdeményezés vagy újabb eredmény.

Vargyas összefoglalásának fejezeteit (gyűjtés, lejegyzés, rendszerezés, filológiai feldolgozás) sorra véve, mindenütt egy közös jellemző tűnik szemünkbe, melyet előjáróban hangsúlyoznunk kell: a népzene iránti érdeklődés országszerte annyira megerősödött, a népzenei jelenségeket a köztudat annyira kezdi számontartani, hogy ez a — most már mondhatni — társadalmi magatartás érezhetően hat a tudományos munka minden szakaszára.

1. A gyűjtés természetesen nem eddig ismeretlen dallamok felfedezésére irányul (bár addig, amíg a népzene élő valóság, új dallamokkal is számolnunk kell), hanem a tulajdonképpen örökké kimeríthetetlen variánsokon túl főként különleges szempontok alapján történő keresésre és számbavételre. Ezeket Kodály a »Magyar Népzene«-nek már első kiadásában, 1937-ben részletesen felsorolta. Szépités nélkül meg kell mondanunk: az 1952-es harmadik kiadás maradéktalanul megismételheti a felsorolást, mert Járdányi és Vargyas monográfiáin kívül másutt még nem kerültek programra.

De rámutathatunk olyan gyűjtés-eredményekre, melyeket aktuális munkálatok, vagy az általános érdeklődés sürgettek. Így a »Magyar Népzene Tára« kiadása számára egy-egy dallamcsoport (gyermekjátékok, regösénekek, szertartásos énekek, siratók) gyűjtése vált szükségessé, az ország különböző vidékein és több gyűjtő részvételével: a szervezett gyűjtés megindulásának vagyunk tanúi. Itt ki kell emelnünk a Népművelési Minisztérium példaadó bőkezűségét, mellyel különösen a Népművészeti Intézetet keresztül lehetővé teszi a fiatal gyűjtők gyakorló-, vagy már komoly eredményekkel járó gyűjtőútjait. Nemesac gazdag, de tanulságos is Lajtha cigányzene-gyűjtése (1950 óta folyik). A széki táncdallamok lejegyzései először a zeneszerzők és a népi zenekarok vezetői között keltettek nagy érdeklődést, majd néhány tánc jutott nagy népszerűsége a népi zenekarok előadásának nyomán. Az erre megnyilvánuló és folyton növekvő igények erősen közrejátszottak abban, hogy Lajtha a cigányzenekarok verbunkos- és csárdás-hagyományának gyűjtésével már eddig is érdekes és gazdag eredményt ért el. Az Orsz. Néprajzi Múzeumi népzenei osztálya két év óta rendszeresen folytat gyűjtőmunkát az áttelepült moldvai csángók között, ugyancsak a Népművelési Minisztérium támogatásával. Az eredményekről monografikus beszámoló készül.

2. A lejegyzés technikája új eszközök használatával erősen megváltozik. A fonográf mindinkább háttérbe szorul az erősen népszerűsödő magnetofon mellett. Ez utóbbi lehetővé teszi teljes siratók, gyermekjátékok és szertartások felvételét. Mindenesetre a kezdő gyűjtők számára ugyanannyi veszedelemmel jár, mint haszonnal: elfelejti a készülék nélküli, helyszíni lejegyzés fontosságát. A jártas gyűjtőnek már nélkülözhetetlen; hangtechnikailag olyan jó felvételeket biztosít, hogy azok közvetlen lemezre is kerülhetnek. A múzeumi gyűjtések legnagyobb része már ilyen ideiglenes lemezfelvételekről kerül lejegyzésre.

Múzeumi szempontból különösen nagyjelentőségű, hogy a magnetofon segítségével a régi, száradástól megmenthetetlen fonográfhengerek anyagát lemezre lehet átjátszani és az eddig veszendőnek hitt zenei kincset az utókor számára megmenteni. Az átjátszási munkálatok már túljutottak a kísérleti stádiumon; a Népművelési Minisztérium segítségével előreláthatólag biztosítja a még használható teljes régi hengeranyag megmentését.

A lejegyzési munkálatok 1946. óta mindig erősödő iramban folynak. Itt elsősorban a Magyar Népzene Tára mindenkori igényeihez kell alkalmazkodnunk; a Népzene-tár bizottsága és a Néprajzi Múzeum népzenei osztálya a lejegyzési módszerben, a hangjelzések alkalmazásában, a lejegyzések külső formájában is egységes eljárást követ, hogy a kiadást ezzel is meggyorsítsa. A szövegek fonetikus írását mind a két intézmény részére ugyanaz a tudományos erő végzi. A társadalmi használatra igényelt lejegyzések (széki gyűjtés, körispataki hangszeres darabok, erdélyi dallamok) három önálló kötetben nyomdakészen állnak és így a későbbi népzene-tári kiadás számára is időt és munkát takarítanak meg.

A lejegyzés munkájába tantervileg előírt kiképzést nyernek a Zeneművészeti Főiskola zenetudományi tagozatának növendékei és a Népművészeti Intézet gyakorló gyűjtői. Velük előreláthatólag megoldódik a tudományos utánpótlás annyira fontos kérdése, szerencsére akkor, amikor a gyűjtés, kiadás és feldolgozás feladatai annyira megnövekedtek.

3. A rendszerezés és feldolgozás terén regisztráljuk népzene-tudományunk legnagyobb eseményét: a Magyar Népzene Tára I. kötetének (Gyermekjátékok) megjelenését. Ugyancsak nagyfontosságú Kodály Magyar Népzenejének példatáros kiadása (Vargyas szerkesztésében). Másutt mind a kettőt részletesen ismertetjük; itt csak beszámolónk teljessége kedvéért fűzünk hozzájuk egy-egy megjegyzést. A MNT I. kötetének előszava rámutat arra a hosszantartó kísérletezésre, mely a gyermekjátékok végleges rendjét javaslatok, viták és próbarendezések útján kialakította. Mint Kerényi játékrendezési kísérlete és Vargyas kettős mutatója a Magyar Népzeneben, ez is igazolja, hogy a magyar népzene-kutatás legkritikusabb területe a rendszerező munka, éppen úgy, mint a nemzetközi kutatásnak ez a legmegoldatlanabb problémája. Nyitja valahol a többféle rendszer koordináta-síkján lesz; ugyanakkor megnyílik majd az összehasonlító munka síma műútja is. (Kodály összevetései és dallamtörténeti fejtegetései mutatják, hogy ezt el lehet végezni kialakult rendszer segítségével nélkül is, de csak intuitív látás, rendkívüli dallamemlékezet és adattudás birtokában. Ezek nélkül a mechanikusan alkalmazott rendszerbeli segítség is könnyen tévútra vezethet; példa rá a 40 körüli évek német dallam-filológiája, vagy egy-egy fiatal kutatónk összevetési kísérletei.) A nagyarányú összehasonlítás természetesen a nagy kiadáshoz van kötve; ezért érthető, hogy művelőinek száma nem nagyon szaporodik; a fiatalok között Vargyas a legeredményesebb kezdeményező.

Nem is gondolnánk, hogy ez az egészen elméletinek látszó feladatkör mennyire metszi a mindennapi élet érdeklődési körét. A múzeumi közönség-szolgálat kapcsán állt elő az az érdekes helyzet, hogy a népzenei anyag rendszerezésének szempontjait a látogatók kíváncsainak szemmel tartásával vettük sorrendbe, bátran mondhatjuk, a rendszernek csak előnyére. Eddig elkészült hely- és kezdősor-katalógusunkat a megkezdett zenei és reálkatalógusok egész sora követi.

Ez is egyik bizonyítéka annak, ami egész népzene-tudományunk legerősebb oldala megmarad Bartók és Kodály hagyománya mellett és nem szakad el öncélúságával a néptől, melytől legfőbb értékeit nyerte.

Rajeczky Benjamin

SZOVJETUNIO

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkája 1951-ben

Az 1951. évben a Néprajzi Intézet tudományos kollektívája a néprajz, az antropológia és a folklór területén alkotó módon elsajátította és alkalmazta azokat a zseniális tanításokat, melyeket *Sztálin I. V.*: »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkája tartalmaz, ez a mű megnyitja a fenti tudományágak művelői előtt, éppen úgy, mint más tudományágak tudásai előtt fontos tudományos problémák megoldási lehetőségét.

Sztálin I. V. fentidézett munkája irányszabó volt a Néprajzi Intézet minden munkájában. Az egyes kérdések konkrét elméleti kidolgozásai, Sztálin I. V. munkájának szellemében, szorosan kapcsolódtak az Intézet problematikájához és a kidolgozást meghatározott terv szerint a tudományos munkaközösség végezte. (Az etnogenetikus kutatások módszere a nemzetről és nyelvről szóló sztálini tanítások fényében, »Az ős-társadalom történetének periódizációs kérdései«, »A folklór és a disztómívészet eredete«

stb.) A sztálini tanulmányok határozta meg az Intézet által 1951-ben rendezett értekezletek előadásai többségének témáját.

Az év elején, január 23-tól február 3-ig tartották azt a Néprajzi Értekezletet, melyet az Intézet 1950-ben már előkészített. Az értekezlet, melyen 137 delegátus, a tudományos intézetek, az egyetemek és múzeumok képviselői valamennyi szövetséges és a legtöbb autonóm köztársaságból megjelentek, az Intézet életében a legnagyobb esemény volt. Az általános és részleges üléseken összesen 117 előadás hangzott el, melyek részben általános elmélettel, részben a néprajz, embertan, folklorisztika, továbbá a tárgykorok történetével és a múzeumi munka kérdéseivel foglalkoztak. Az előadásokból 50-et az Intézet munkatársai tartottak, míg 60-at az egyes vidéki kiküldöttek.¹ Az értekezlet megállapította a szovjet néprajztudomány fejlődésének tényét, mely ma már nem kizárólag a régi kultúrák archaikus formáit és csökevényeit vizsgálja, hanem a Szovjetunió népeinek és nemzetiségeinek szocialista kultúráját, életmódját és a külföldi országok népeinek mai életét. A szövetséges és autonóm köztársaságok néprajzi intézményei képviselőinek előadásai meggyőzően bizonyították, hogy az az átépítés, melyet a Néprajzi Intézet kezdeményezett, valamennyi szovjet etnográfus részéről elismerésben és támogatásban részesült. Ezzel egyidejűleg az értekezlet a néprajztudományban mutatkozó számos hibára is rámutatott: így a néprajzi munka gyenge fejlődésére a szövetséges köztársaságokban, elmaradás az elméleti kérdések kidolgozásában és az újonnan összegyűlt anyag általánosításában stb. A legsúlyosabb hiba, amint arra az értekezlet határozatai rámutattak, hogy »sok etnográfus munkájában egész a legutóbbi időkig Marr N. J. hibás idealista felfogását vallotta a nyelvtudomány általános kérdéseivel kapcsolatban, s ez igen károsan befolyásolta a néprajzi kutatások olyan fontos területét, mint az őstársadalom problémájának és a mai népek eredetének kidolgozása.« Rámutatott arra, hogy Marr és követőinek ez a káros hatása a Szovjetszkaja Etnografija hasábjain is megmutatkozott.²

Marr N. J. idealista örökségének felszámolása az Intézet fő feladataként jelentkezett munkásságában és megbeszélések előkészítésében egyaránt (*Tolszov Sz. P.*, az Intézet igazgatója: »A szovjet etnográfia alapvető problémái és soronkövetkező feladatai«; *Csebokszarov N. N.* prof.: »Az etnogenezis tanulmányozásának jelenlegi helyzete és soronlévő feladatai Sztálin I. V. nyelvtudományi munkáinak világánál«; *Bunak V. V.* prof.: »A gondolkodás és beszéd fejlődésének kezdeti szakaszai az antropológia adatai szerint«). Meg kell említenünk az értekezlet munkájában komoly hiányosságokat is, pl.: Marr kártékony nézeteinek bírálata hiányzott az általános tervből s nem vették konkrét bírálat alá azok tükröződését az egyes etnográfusok munkájában.

Sztálin I. V. tanításainak alkotó elsajátítása és a »nyelvről szóló új tanítás« felszámolása pontjából nagy jelentősége volt annak az ülésnek, melyet 1951. májusában az őstársadalom történetének kérdésével kapcsolatban a »Folklor és díszítőművészet« eredetét vizsgáló kibővített tudományos kollektíva tartott. E gyűjteményes munka tanulmányai 1949–50-ben készültek s így többségükben magukon viselik Marrnak a kinetikus beszédről szóló teóriáját és a »munkamágikus zagyvaságát«. Sztálin I. V. munkájának megjelenése után ezeket a tanulmányokat teljesen átdolgozták s a fentebb említett értekezleten alaposan megbírálták. Ezenkívül az értekezleten megvitatták *Okladnyikov A. P.*: »Marr a művészet eredetéről szóló elméletének kritikája« (megjelent átdolgozva a Sz. E. 1952. 2. 3–22.).

1951. végén a »Folklor és a díszítő művészet eredete« c. gyűjteményes munka elkészült s tervbevétték annak 1952-ben való kiadását. A gyűjtemény egyes tanulmányokat tartalmaz, melyekben konkrét néprajzi és régészeti anyagon mutatják be a művészet egyes ágainak keletkezését (díszítőművészet, zene, folklor) és bírálják e kérdésnek burzsoa elméleteit (Lewy—Bruhl, Frobenius és mások).

Sztálin I. V. munkájának alkotó elsajátításában nagy szerepet játszott az az értekezlet, melyet az Intézet kezdeményezésére a sztálini nemzetről és nyelvről szóló tanítások útmutatása alapján az etnogenetikai vizsgálatok módszerének kialakítására okt. 23. és nov. 3. között tartottak. Az értekezlet előkészítésére a Néprajzi Intézet a félév során az Anyagi Kultúra Története Intézetének, a nyelvészek, a keletkutatók, történészek képviselőinek bevonásával számos megbeszélést tartott. Az előkészítő munka során 14 megbeszélést tartottak, ahol alkotó viták keretében alakították ki az értekezlet téziseit. Az értekezleten 25 előadást hallgattak és vitáltak meg, melyből 12-t az Intézet munkatársai készítettek elő. Ezek az előadások vagy az etnogenezis általános kérdéseivel,

¹ Az értekezletről szóló beszámolót 1. Sz. E. 1952. 2. 221–230.

² Sz. E. 1951. 2. 231. magyarul Ethn. LXII, 466.

vagy az egyes népek eredetének kérdésével foglalkozva, széles etnikai és nyelvészeti általánosításokat tartalmaztak, egyidejűleg bírálták a mult hibáit és megkísérelték, hogy új úton közelítsék meg ezeket a kérdéseket. Az előadások rendkívül élénk megvitatása után a résztvevők többé kevésbé egységes véleményt alakítottak ki a néprajzi, nyelvészeti, régészeti, antropológiai anyagnak az etnogenetikus problémák megoldására való felhasználásában. Az értekezlet meggyőzően bizonyította azt, hogy az egyes tudományágak képviselői eddig nem működnek eléggé együtt az etnogenetikus problémák megoldásában, ezért 1952-ben meg kell szervezni a közös munkát a Tudományos Akadémia Intézetei között.³ Az értekezleten elhangzott legfontosabb előadások kiadását 1952-re irányozták elő.

1951. végén a Néprajzi Intézet az Anyagi Kultúra Intézetével együtt még egy értekezletet szervez, melyen az őstársadalom periodizációs kérdéseivel foglalkoznak. Ez az értekezlet is, mint az előzőek, közvetlenül kapcsolódnak Sztálin I. V. a nyelv eredetéről és fejlődéséről szóló munkáihoz. Az értekezlet megtartását 1952. második felére tervezik. Az előadók felhasználják az őstársadalom új, tudományosan felépített periodizációjához gyűjtött hatalmas néprajzi és régészeti anyagot. Ezenkívül meg fogják vitatni a probléma egyes részletkérdéseit is: a nemzetség korai formája, a matriarchatusról a patriarchatusra való átmenet gazdasági feltételei, a paleolitikum periodizációja stb. A Szovjetszkaja Etnografija megkezdte az olyan tanulmányok közlését, melyek az értekezlettel vannak kapcsolatban.

A számos értekezlet előkészítése és vezetése, melyek a néprajztudomány időszerű kérdéseivel voltak kapcsolatban s közvetlenül összefüggenek az Intézet munkájával, jelentős sikert jelentenek, s látszik, hogy az Intézet arra törekszik, hogy a sztálini tanítást: a szembenálló vélemények és a szabad kritikának a tudományt előrevivő útmutatását megvalósítsa. Ez év folyamán a különböző értekezleteken és megbeszéléseken a következő kérdések körül alakult ki élénk vita: a munkásosztály és a Szovjetunió népei kolhozparasztságának néprajzi vizsgálata, Tolszov Sz. P. hipotézise az »őstársadalmi nyelvfolytonosságról«, az exogamia eredetéről, a nemzetség és törzs történeti viszonyai a művészet eredete stb. A Szovjetszkaja Etnografija végrehajtotta a Néprajzi Értekezlet, határozatát és az 1951. 2. számtól megnyitotta a vitarovatot, mely a vitatott kérdésekkel kapcsolatos anyagot közöl.

1950. évben a Szovjet Tudományos Akadémia elnökségi határozata értelmében 1950. febr. 15-től az Intézet megkezdte a »Nemzeti konszolidációs folyamat Dagesztánban« c. téma kidolgozását.

1951-ben kidolgozták a kutatás részletes tervezetét és tovább folytatták a munkát az avarok és a köztársaság más népei között az Intézet által vezetett dagesztáni expedícióban. Befejeződött a terepkutatás a Dagesztán ASzSZK. öt népe közül az egyiknél, s ennek a munkának előzetes eredményeit 1952-ben publikálják. Megkezdődött az Intézet másik munkája is, mely ugyanezzel a témával van kapcsolatban: Szibéria népei nemzeti konszolidációs folyamatának vizsgálata. A Hegyi Altaj és Hakasz Autonóm Területeken végzett kutatások eredményeképpen jelentős Dél-Szibéria népeire vonatkozó anyag gyűlt össze.

»A nemzetté válás problémája gyarmati körülmények között« c. témakör afrikai anyaggal foglalkozott; tanulmányozták a délafrikai bantuk és Szudán népcsoportjai nemzeti konszolidációs folyamatát. *Potyehin I. I.* és *Olderogge D. A.* ezzel kapcsolatos munkáit: »Nemzetiségi kérdés Dél-Afrikában« és a »Hausz nyelv problémája« a témakörön belül önálló befejezett dolgozatoknak tekinthetjük.

Az etnikai statisztikai és kartográfiai osztály ezekkel a kutatásokkal és a »Világ népei« kiadvánnyal kapcsolatban az etnikai kartográfia új módszerét dolgozta ki, hogy a néprajzi térképen ne csak a nemzetiségi összetétel, hanem a lakosság sűrűsége is tükröződjék. Ezzel a módszerrel készítette el a szerző Tareckij P. E., az Intézet önálló kutatója, a Dél-Afrikai Egyesült Államok térképét, mely a Sz. E. 1952. 2. 92—97. számában jelent meg. Előkészületben vannak a néprajzi térképek »A föld népeinek osztályozása« c. kötethez; elkészült továbbá India és Pakisztán néprajzi térképének vázlata. Végül kidolgozás alatt van az Intézet tervével kapcsolatban »Dél- és Délkelet-Ázsia etnikai összetétele« című téma.

Ezenkívül »A világ népeinek etnikai összetétele« c. tárgykorhoz kapcsolódik az Intézet számos kutatása. Itt kell megemlíteni a »Világ népei« harmadik kötetének (»Elő-ázsia népei«; »Délkelet-Ázsia népei«; »India népei«) szerzői és szerkesztői munkáját, melyet nyomtatásra készen 1952-re kell elkészíteni; 1951-ben elkezdték »Az orosz nép

³ Az értekezlet munkájáról az előzetes jelentést 1. Sz. E. 1951. 4.

etnográfiai atlaszá«-nak készítését, mely az Intézet egyik központi problémája. Az »Atlasz« komoly segítség az orosz nép anyagi kultúrájának történetéhez, az »Atlasz«-nak az a feladata, hogy megmutassa az orosz kultúra nemzeti sajátosságait és nagy jelentőségét az egész világkultúrában. 1951-ben összeállították az »Atlasz« előzetes tervét s megkezdték a munkát a könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban (többek közt az Össz-szövetségi Földrajzi Társaság leningrádi levéltárában) a következő tárgykörök feldolgozásával kapcsolatban: »Mezőgazdasági technika«; »Település és lakóház«; »Ruházat«. 1952-ben az Intézet hozzáfogott az »Orosz néprajzi expedíciók Atlasza« anyagának gyűjtéséhez.

Az Intézet munkájának jelentős részét képezte 1951-ben, éppenúgy, mint a megelőző években is (1947–48-tól kezdve), a Szovjetunió népei kolhozparasztsága kultúrájának és életmódjának tanulmányozása. A kolhozparasztság néprajzi tanulmányozása területén felhalmozódott anyag lehetővé tette az egyes nemzetiségek kultúrája és életmódja monografikus leírásának megkezdését országunk különböző nemzetiségi vidékein s a tipikus kolhozok sokoldalú tanulmányozását. 1951-ben az orosz (Voronyezi kerület) és kirgiz (Tien-Sani kerület) kolhozokban kezdődött meg a munka és folytatták az 1950-ben a Leninabadi kerületben (Fergani völgy) megkezdett munkát: a tadzsik kolhozisták életének vizsgálatát.

Az orosz etnografia, antropológia és folklorisztika történetével kapcsolatos munkák 1950-ben, ennek a nagykiterjedésű munkának tervezetével kezdődtek el, 1951-ben a tényleges megvalósítása is megindult; a szerzői kollektíva résztvevői (Koszven M. O., Szokolova V. K., Debec G. F., Bunak V. V., Puskareva L. A. és mások) egy egész sor tanulmányt írtak a Kaukázus néprajzi tanulmányozásának történetéről, a folklorisztika és antropológia történetéről a XIX. században és a XX. század elején. A néprajz, antropológia és folklorisztika történetének az Intézet által ajánlott periodizációját megvitatták a Néprajzi Értekezleten és közreadták a Szovjetszkaja Etnografiában.⁴

Az Intézet nagy munkát végzett az »Általános néprajz« c. tankönyv elkészítésében is, melynek nagyobb részét már megírták. 1952-ben a tankönyvet nyomtatásra átadják a Felsőoktatási Minisztériumnak.

Nagy érdeklődés nyilatkozott meg az Intézet antropológusainak munkájával kapcsolatban, akik a kollektív munkában való részvételen kívül egy sor speciális monografián is dolgoztak, többek közt Bunak V. V. professzor megkezdte »A koponya formai sajátosságai az emberréválás és fejlődés folyamatában« c. téma kidolgozását; Geraszimov M. M. saját plasztikus antropológiai módszerével négy szobrászi koponya-rekonstrukciót készített el, melyet neolitikus településekből és temetőkből ásott ki; azonkívül második kiadásra készítette elő (jelentősen kibővíve és új anyaggal kiegészítve) »Az arc helyreállítása a koponyából« 1950-ben Sztálin-díjjal kitüntetett munkáját. Két nagy néprajzi monográfiai munkája kezdődött el: *Belicer: V. N.*: »Komi-permjakok és komizürjének« és *Dolqih B. O.*: »Szibéria népeinek nemzetségtörzsi összetétele a XVII. században«. Az utóbbi munka — a történeti néprajz területéről — a szerző pontos levéltári kutatásán alapszik és igen nagy jelentősége lesz Szibéria számos népe eredetének kutatása szempontjából.

A tudományos publikációk közül meg kell említeni Kjúner N. V. sinologus befejezett szerzői munkáját, melyben lefordította és feldolgozta a »Kínai tudósítások Szibéria népeiről« tárgykör anyagát. Elkészült ezen kívül az Antropológiai és Néprajzi Múzeum anyagából egy sereg tudományos leírás, mely közül *Popov A. A.*: »Szibéria népeinek vadász eszközei a XIX. században és a XX. század elején« c. nagy illusztrációs anyaggal rendelkező publikációt kell kiemelnünk.

Végül az 1951. befejezett év tudományos kutató munkájának jellemzésekor meg kell említenünk, hogy az Intézet, mint az elmúlt évben is, részt vállalt a kommunizmus nagy építkezési munkájában. Ezt a munkát Tolsztovszki P. vezetésével a munkatársak kollektívája »Horezm népei kultúrájának története« c. munkaközösségben valósította meg. A horezmi régészeti-néprajzi expedíció közvetlenül kapcsolódik az Intézet fentvázolt kutató tervéhez és sok éven keresztül az építendő Turkmén Főcsatorna területére terjedt ki (az Amu-Darja alsó balpartja, az Uzba régi medre), 1950-től kezdve az expedíció előtt új feladatok állanak: 1. azoknak a kiadott emlékeknek pontos számbavétele és rögzítése, melyeket a Turkmén főcsatorna építése során lebontanak vagy elárasztanak, a többi emlék megőrzésének szervezése, melyek az építés területéhez tartoznak; 2. egy sor tudományos kérdés megvilágítása, melyeknek közvetlenül van jelentősége a Turk-

⁴ Tokarjev Sz. A.: A forradalom előtti orosz és a szovjet néprajz fejlődésének fő szakaszai. Sz. E. 1951. 2. 169–172; magyarul Ethn. LXII, 257–276.

mén-csatorna építése szempontjából és a föld következetes felhasználása a csatorna útjában, ezzel kapcsolatban szükséges a föld öntözési hálózata megváltozásának (Tasauzi kerület, Turkmen SzSzk) vizsgálata és az Uzboa problémájának a megoldása — az Amu-Darja vize áramlásának megszűnése idején (visszatér) régi medrébe; rendkívül fontos a vízforrások megvilágítása, mely a lakosságot ellátta, vizsgálták a kultúra visszamaradt nyomait a folyómeder partján. 1951-ben az Uzboa problémáját tanulmányozták, az expedíció osztagai mindkét partját bejárták, gyűjtöttek a Káspi-tengertől a Kunja-Urgencesig és az Amu-Darjáig, alapos vizsgálat alá vették az Uzboa partvidékét. Ez a munka lehetővé tette, hogy általános vonásokban megrajzolják az ember történetét az Uzboa völgyében, megállapították, hogy a partvidék sűrűn lakott volt a neolitikumban és a bronz-korban és kétségtelenül tanúskodik a víz meglétéről az i. sz. előtti I. évezredig. Az ó- és középkorban a földműves kultúra emlékeinek teljes hiánya az Uzboa folyásának megszűnéséről beszél ebben a korszakban; ezzel egyidejűleg a középkorban a meder árkában karavánút vezetett, a régi út közelében a karaván-szerájok romjainak egész sora található víztárolókkal, melyekben a víz volt, amint ma megállapítható, nem a kiszáradt Uzboából, hanem a környező takirokból, ahol különleges vízgyűjtő sáncokat építettek, árkokat és csöveket a levegő nedvességének összegyűjtésére. Az 1951. évi tudományos munka eredményeit a Turkmén főcsatorna építésvezetőségének adták át. Jelenleg az Intézet a Horezmi expedíció munkálatainak II. kötetét készíti elő, mely azokkal a kulturális emlékekkel foglalkozik, melyek a Turkmén főcsatorna útjának területére esnek.

Amint a Horezmi, úgy az Intézet többi hat expedíciója is: a Pamir-Fergani régészeti-néprajzi (az Anyagi Kultúra Történetének Intézetével együtt), a dagesztáni, a szajano-altaji, az urali (az Ural munkássága életmódjának tanulmányozására), a kolhozparasztság életmódját tanulmányozó expedíció, a Szovjetunió népei lakóházát kutató expedíció — teljesen kitöltötték az Intézet ilyenirányú munkásságát.⁵

1951-ben a fentebb említett három tudományos értekezleten kívül, az Intézet tudományos tanácsa 15 ülést tartott, melyen egész sor tudományos előadást vitattak meg, többek között azon az ülésen, melyet Sztálin I. V. nyelvtudományi munkái megjelenésének évfordulóján tartottak, meghallgatták és megvitatták a következő előadásokat: *Tolszov Sz. P.* »A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete munkájának átépítésében elért eredmények Sztálin I. V. »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkájának világánál; *Levin M. G.* »A szovjet antropológia fejlődése Sztálin I. V. nyelvtudományi munkáinak világánál«, *Csicserov V. I.*: »A szovjet folklórisztika fejlődése Sztálin I. V. nyelvtudományi munkáinak fényénél«. Decemberben élénken megvitatták, de egyhangúan helyesnek találták Tareckij P. E., az etnikai kartográfiába bevezetett új módszerét.

Ezenkívül a Tudományos Tanács ülésén 12 disszertációt védtek meg, hasonlóképpen megvitatták és jóváhagyták az Intézet 16 kész munkáját, melyet az 1951. évi kiadási tervben adtak ki.

A tudományos tanács egyik ülésén éles kritikában részesítették a Szovjetszkaja Etnografija munkáját. Elismerték a folyóirat kétségtelenül meglévő eredményeit, a tudományos tanács rámutatott azonban lényeges fogyatékoságaira is, melyek egészükben az intézet munkájának gyenge részeit tükrözik.

Az Intézet tudományos szervezeti kapcsolata a szövetséges köztársaságok akadémiáival és a Szovjet Tudományos Akadémia fiókkintézeteivel megnövekedett és megerősödött. A tudományos együttműködés fejlődésében igen nagy szerepet játszott a Néprajzi Értekezlet (l. fentebb). A határozatoknak megfelelően az Intézet résztvevő Pribaltikum népeinek néprajzát tárgyaló értekezlet előkészítésében, s ennek megfelelően 1951-ben aktívan bekapcsolódott az e kérdéssel kapcsolatban rendezett két megbeszélés munkájába a Lett és Litván SzSzk-okban: a Szovjet Pribaltikum folklórisztáinak (Riga, 1951. márc.) és a Szovjet Pribaltikum etnografusainak (Vilnyusz, 1951. nov.) kongresszusán. Az expedíciók többségében az Intézet együttműködött a köztársasági tudományos intézetekkel. Az Intézet a szövetséges köztársaságok intézeteinek és múzeumainak évi jelentésére 14, tudományos kutatási terveire 12 esetben adott bírálatot és véleményt.

1951-ben az Intézetnek 11 munkája és a Szovjetszkaja Etnografija 4 száma jelent meg, összesen 275 nyomtatott ív terjedelemben. Ezek közül a munkák közül kettő *Maszlova G. Sz.*: »A felsővolgamenti karélok díszítőművészete« (12 ív), *Belicer*

⁵ Az intézet expedíciós munkájáról a beszámolót 1. Sz. E. 1952. 2. 177.—179.

⁶ Mindkét előadás a Sz. E. 1951. 3. számában jelent meg.

⁷ A beszámolót az ülésről 1. Sz. E. 1951. 4. 211.—215.

V. N.: »Az udmurtok népviselete« (12,5 ív) olyan monográfia, mely az etnogenezis kérdését néprajzi anyag alapján nézi. Ezeket a munkákat a felhasznált anyag történetisége, a szomszédos tudományágakban, elsősorban az archeológiában való jártasság jellemzi. Mindkét munkát pozitívan értékelte a bíráló.⁸ Belicer V. N. munkájának többek között igen nagy jelentősége van az udmurt nép története régi korszakának megvilágításában.

Kusnyer munkája »Etnikai területek és etnikai határok« (24 ív) azzal a módszerrel és gyakorlati szempontból rendkívül fontos kérdéssel foglalkozik, hogyan kell a lakosság nemzetiségi összetételét megállapítani és áttekinteni az etnikai kartografia módszereit. Ezeket a kérdéseket Európa néprajzán dolgozta ki a szerző. A munka első része a kutatás módszerét tartalmazza, a második részben a szerző alkalmazza a módszert Délkelet-Pribaltikum népei etnikai történetének tanulmányozására, leleplezi a burzsoá-nacionalista »tudomány« hamisításait a Pribaltikum népei etnikai összetételének vizsgálatában.

Debec G. F. könyve »A Kamcsatkai-kerület antropológiai vizsgálata« az »Északkeleti expedíció munkái« sorozatban jelent meg s a szerző sok éves terepkutatásainak eredményeit tartalmazza, kutatásai során elsőnek gyűjtött antropológiai anyagot Északkelet-Ázsia egész sor nemzetiségétől és etnikai csoportjától. A munkában kimerítő összegezést és elemzést adja a jelenkor és Szibéria legrégebbi lakossága antropológiai anyagának. Ez lehetővé teszi a szerzőnek, hogy nemcsak Kamcsatka etnikai antropológiájának sok fontos kérdését világítsa meg, hanem az egész Szibéria és Távolkelet több vidékének is és hogy megmutassa az antropológiai anyag konkrét fontosságát Észak-Ázsia népei etnogenezise megoldása kérdésében, továbbá hogy feltárja Ázsia és Amerika antropológiai típusainak kölcsönhatását, mely Szibéria és Távolkelet, továbbá az amerikai szárazföld lakossága között megvolt.

Kollektív munka eredménye »Az ember eredete és az emberiség legrégebb települése« (34 ív) c. gyűjtemény. Egyes szerzőknek a munkáit tartalmazza s az antropogenezis egyes fontos kérdéseinek kifejtését adja a munka szerepe az emberreválás folyamatában Engels elméletének világánál, áttekinti azt az utat és korszakokat, melyet az emberiség bejárt a földgolyó különböző területein. A munka alapja antropológiai anyagra van felépítve, de ez a kollektív alkotás jelentősen kiegészül a szomszédos tudományok — a régészet és néprajz — anyagával. A nyelv keletkezése kérdésének tárgyalásában, az antropogenezis egyes kérdéseiben a kollektíva azokból a tanításokból indult ki, melyeket *Sztálin I. V.*: »Marxizmus és nyelvtudomány« és más munkáiban lefektetett. A gyűjtemény élesen bírálja a burzsoa irodalomban széles körben elterjedt idealisztikus felfogást az ember eredetével kapcsolatban s a rasszista tanokat a rasszgenézis és az emberiség településének történetével kapcsolatban.

A »Nemzetiségi társadalom« (21 ív) az őstársadalom két fontos kérdéssel foglalkozik: a nemzetiségi szervezet keletkezésével egyrészt, szétesésével, széthullásával másrészt. A gyűjteményben közzétett eredeti anyag nagy érdeklődést keltett manapság mikor az őstársadalom periodizációjának kérdése közül a különböző tudományágak körében heves viták zajlanak.

»Az angol-amerikai néprajz az imperializmus szolgálatában« (9,5 ív) cikkek tartalmaz, melyek feltárják az angol és amerikai néprajzban és antropológiában uralkodó tudományellenes, reakciós irányzatok forrásait, melyek ezekben az imperialista országokban a tudomány szétesését jellemzik. A gyűjtemény bebizonyítja, hogy a mai burzsoa néprajz az angol-amerikai imperializmus szolgálatában áll, mely ezt a tudományt a teljes elfogulás útjára viszi. A gyűjtemény szerzői nem korlátozódnak a burzsoa-tudomány reakciós képviselőire, hanem leleplezik azokat a burzsoá etnografusokat is, akik az »objektivitás« és »tudományosság« álarcában munkáikban a rasszizmusnak és kozmopolitizmusnak olyan tételeit csempézik be, melyek a mai angol-amerikai néprajzban és szociológiában uralkodnak.⁹

1951-ben megjelent az Antropológiai és Néprajzi Múzeum kiadványának soron következő (XIII.) kötete, mint az előzőek is néprajzi és antropológiai anyagot tartalmaz. Az utóbbiakból ki kell emelnünk Bunak V. V. kutatásait, melyet a Tesink-Tas barlangból előkerült elöregkoponya endokranjának (a koponya belső ürege) szentelt; ez a koponya neandervölgyi ember jelentős lelete a Szovjetunió területén.

⁸ L. Belicer V. N. könyvéről *Szmirnov A. P.* prof., *Musslova* könyvéről *Lebedeva N. J.* bírálata a Sz. E. 1952. 1. számában.

⁹ L. Bazskin M. P. prof. recenzióját a Sz. E. 1952. 1. számában.

Megjelent az Intézet előkészítésében Mikluho-Maklaj N. N. gyűjteményes munkáinak III. (1. rész) kötete, mely a nagy utazó és tudós néprajzi és antropológiai munkáit tartalmazza; a III. kötet 2. része, hasonlóképpen a IV. (gyűjteményleírás) és V. (a Mikluho-Maklaj gyűjteményt, rajzait és fényképeit tartalmazó album) kötetet nyomásra előkészítették és megjelenik 1952-ben, amivel a kiadvány befejeződik.

Nagy munkát végzett az Intézet a káderek képzése területén is. Az aspirántúra állománya 1951-ben 50 fő volt, ebből 2 doktorandus, 48 aspiráns. Ehhez járult még 25 fő aspiráns, akik a szövetséges köztársaságok akadémiáinál (Kazah, Üzbeg, Turkmen, Észt, Azerbajdzsán, Tadzsik) és a Szovjet Tudományos Akadémia fiókjainál (Dagesztán, Komi, Baskir, Moldva, Karél-finn) működtek, valamint az Adigei Autonóm Terület Tudományos Kutató Intézetében és a vilnai pedagógiai Intézetben dolgozó aspiránsok. Kilenc aspiráns védte meg dolgozatát, egyik a Néprajzi Intézet segédkutatója és kettő külső munkatárs, mások az Állami Történeti Múzeum (Moszkva) és a Kirgiz Állami Pedagógiai Intézetben (Frunze) működtek. A következő témájú disszertációkat védtek meg: »Jazgulemok« (Monogasova L. F.); »A szantalok társadalmi szervezete« (Bolesok B. E.); »Az altaji törzsek nemzeti konszolidációs folyamata a szocializmus körülményei között« (Tadijev P. G.); »Dél-India lakosságának etnikai összetétele« (Guszeva N. P.); »A mozdoki oszétek« (történeti-néprajzi tanulmány) (Kalojev B. A.); »Az ocsimesiri kerület abharai« (Akaba L. H.); »A lokajok állattenyésztésének néprajzi vázlata« (Karsiseva B. H.); »A tadzsikok népi színházának forrásai (Kuljabi-terület anyaga)« (Hurdzanov N.); »A kazalkalpakok etnikai terület Észak-Horezmben a XVIII–XIX. században« (Andrianov B. V.); »Paraszt lakóházak a Nizsegorodi kormányzóságban a XIX. sz. közepén« (Zsegalova Sz. K.); »A kézművesség és háziipar technikája a kirgiz kolhozokban« (Burkovszkij. A. F.).¹⁰

Zsdanko T. A.

Szovjetszkaja Etnografija 1952. 2. 172–177.

¹⁰ Jelentés a megvédésről i. *Zsdanko T. A.* 1. Sz. E. 1951. 2. és 4.: 1952. 1. számában.

KÖNYVSZEMLE

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI IRODALOM

Kodály Zoltán: A magyar népzene. 3. kiadás. A példatárt szerkesztette: Vargyas Lajos. VIII, 0 l. és XII képtábla. Budapest, Zeneműkiadó. 1972.

Népzenetudományunk eredményei között a Magyar Népzene Tára I. kötete mellett ez a mű az utóbbi évek legnagyobb eseménye. Tekintetbe véve, hogy szövegrésze Kodály 1937-ben megjelent tanulmányának néhány pontban kibővített 3. kiadása, a fenti értékelés talán túlzottnak látszik. (Az előszóban a szerző is eléggé szkeptikusan nyilatkozik az első két kiadás 10.000 példányának valószínű hasznáról és nem látja, hogy a jegyzetek adatai nyomot hagynának az olvasóközönségben. Szerintünk a léptenyomon megnyilvánuló tájékozatlanság nem éppen a mű olvasóinak soraiból árad, az újságcikkek tájékozatlanságán keseregni pedig egyelőre csak meggyőződéses optimistának van joga). De meg kell gondolnunk, hogy Bartók Magyar Népdala, 1924-től a magyar népzene egyetlen példatáros összefoglaló tanulmánya, nemcsak a mű elfogytával, hanem éppen Kodály tanulmányának elterjedése arányában lassan visszahúzódott népzene-kutatásunk, ha elsőnek is említett, de mégis történeti értékei közé; csak a dallamgyűjtemény maradt belőle aktuális. Mindez nem értékjelzője Bartók munkájának; a Magyar népdal eredetisége, különösen ritmikai részének ereje változatlanul elismerésre tart számot. De Kodály tanulmánya átfogóbb, és ez a tulajdonsága mindinkább átmegegy a köztudatba: innen van növekvő népszerűsége.

A mult század végén O. Fleischer indítására erőteljesen fellendült az összehasonlító népzene-kutatás (Sammelbde d. Internat. Musikgesch. I.: Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft), melynek egyik alapelve az, hogy a zenetörténeti és néprajzi irányú vizsgálatok összekapcsolásából jutunk a népzenenek egységes, összefoglaló képéhez. (Fleischer Herodotoszal és a Linos-dallal indult, 50 év múlva pedig C. Sachs általánosan elfogadottnak jelenti ki azt a tételt, hogy a zenetörténet első fejezete a primitívek zenéjéről szól. (Nálunk éppen Kodály állt ennek az iránynak élére (Néprajz és zenetörténet, 1932.); mellette Szabolcsi Bence a legerősebb hazai képviselője.

A 30-as évek elején már látható volt, hogy ez a szemléletmód szinte számtalan rétegre fogja bontani Bartók »régij-új, architektonikus-nem architektonikus, parlandogiuisto«-kategóriáit és a dallamok egészen új tárgyalásmódjára vezet. Időrend, történeti csoportok, stílusok szempontjai szerepelnek a formai elemzésekben; hangnemek, hangsorok, ritmika és dallamformálás: lehetőleg multbeli kép és jelen hangzás egybevetéséből alakulnak hajlékony, élő jellemzésé.

Láttuk, milyen népszerű lett Kodály ilyenirányú munkássága. Iskolásgyerekeink énekelték dallamainkat mári vagy tatár variánsokkal, és mindenütt hallható, mindennapi téma volt — ha kevés hozzáértés mellett is — a pentatónia és az »igazi« magyar népdal. Ezért kellett és (a mai kiadás keletje mutatja) kell a dallamgyűjtemény a tanulmány mellé. Az olvasóközönség védelmében legyen mondva: hogyan is várhattuk, hogy a 10.000 példány olvasói átrágnák magukat a jegyzeteken is, mikor a »Magyar Népdal« és az »Erdélyi Magyarság« még 1000 példányban sem állt rendelkezésükre?

Az első kiadás előszavában felsorolt feladatokat és a gyűjtésre vonatkozó tanácsokat érdemes volna a főiskolások részére külön füzetben, bővítve kiadni (mint a Bartók: miért és hogyan gyűjtünk népzene? c. füzetet). A közelmult tapasztalatai szerint a sok előkészület nélküli gyűjtőtűt és a kényelmes magnetofonhasználat sokat rontott a gyűjtések minőségén. A zenetudományi hallgatók lehetnének az elsők, akiknek a hosszan tartó, ismétlődő megfigyelést, a vele kapcsolatos részlettéma-kidolgozást a tanulmányi rendben és az ellenőrzés biztosításával megadhatnák.

A 3. kiadás előszavában Kodály hangsúlyozza, hogy a tanulmány gyökeres átdolgozásának, bővítésének nincs még itt az ideje. A Magyar Népzene Tára I. kötete mutatja, mennyire bővül majd (tegyük hozzá: végeláthatatlanul) minden dallamcsoport, a tanulmány minden fejezetének, sőt egy-egy bekezdésének tárgyalása. Ezt szem előtt tartva teszünk szívesen szóvá egy-egy kérdést, közlünk egy-egy adatot: nem hiánylásképpen, hanem különösen a fiatal olvasók igényeire gondolva.

1) Újabb időben az eddiginél nagyobb hangsúlyt kapott az egyszólamú vagy többszólamú ének kérdése. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni arra is, hogy a kvintszerkezet és a kvintválasz sajátosságosan független a többszólamú énekléstől vagy a hangszeres gyakorlatától. Hughes az organum eredetét éppen a kvintválaszos sequentia-strófák hatására akarta visszavinni (l. Reese: Music in the Middle Ages, 251. l.); feltevéset éppen a mári és a magyar népzeneire való hivatkozással tarthatjuk valószínűtlennek: ha a dallami kvintelés kvintpárhuzamokra vezetne, akkor elsősorban nálunk és a máriknál kellett volna a többszólamúságnak kifejlődni.

2) A hangolás, hangnemek és hangsorok szerzteágazó, de mégis meglepően összefüggő rendszerét kitűnő világossággal tárgyalja C. Sachs: The Rise of Music in the Ancient World. c. munkájában (75—6, 114—35, 165—71, 211—15, 279—84 és 295—307. 1943.). Ő is hangsúlyozza, mennyire el van terjedve a kirgizeknél a vezérhangos dur dallamtípus, mint ahogyan a terc-struktúrás, sokszor vezérhangos dur-jellegű, kis ambitusú dallamok a finn-ugoroknál. — A dunántúli ingadozó terc magyarázatát is inkább az itt tárgyalt hangolási árnyalatokban, mint a nyugati dur-hatásban kereshetjük.

3) Két rokon török dallamra Bartók figyelmeztet anatóliai gyűjtésében: Muz. Fon. 3158/b és 80/a (Zentalke) — 3161/a és 320/a (Erdőtelek). A finn-ugor típusra jellemző Lach zürjén lakodalmasa összevetve a Gyere ki szívem—csángó lakodalmassal (Domokos gyűjt.) Pálóczy Horváth Lajos: Népünk dalai c. füzetében (47—8. 1941.).

4) A legerősebb, most is észlelhető idegen hatást valószínűleg a moldvai csángók dallamaiban mutathatjuk ki (teljes dallamok átvételében). Jellemző, hogy tánczenére a rádió most is szívesen kapcsolják be Bukarestet. — Érdekes dallamkölcsonzés-esetet mondtak el Szuhahután: a Szlovákiába patriálók számára két fiatal asszony egy lakodalmi vacsora alatt szlovákra fordította egy magyar dal szövegét: »ha már Szlovákiába mennek, szlovák nótát vigyenek magukkal«.

5) Radó Polikárp közlése nyomán találtunk rá Bársony Mihályra, Tiszaújfalun, aki még tekerőkészítéssel foglalkozik.

Vargyas a dallamgyűjteményben nehéz problémát oldott meg: a »Magyar Népdal és az »Erdélyi Magyarság« anyagát kellett úgy csoportosítania, hogy a tanulmány olvasójának a tanulmány minden fejezetéhez elegendő és jellemző példával szolgáljon. Tipikus, de reprezentáns, »szép« dallamokat kellett keresnie. A variális folyamatát tanulságos és érdekes példákkal kellett bemutatnia. Teljes dicséret szerkesztői munkájának: nemcsak hogy megfelelt a fenti igényeknek, de ezenfelül sok »új«, az előző gyűjteményekben eddig fel nem használt dallamot is tudott közölni. Különösen a variánsok összeállítása szolgál az olvasó örömeire; példaképpen csak a 334—38. és 360—63. számok csoportjaira utalunk. Megjegyzésekkel az egyes dallamoknál sem fukarkodik (pl. 179., 302., sz.); az olvasót állandóan a tanulmányra irányítja.

A példátár nem hozza külön csoportba a siratókat és a regösöket, mert azokról a tanulmány behatóan, elegendő példa felsorolásával foglalkozik. Egyedül a gyermekjátékokból jutott kevés példa a tanulmányba, nyilván a megjelent gyermekjátékötetre való tekintettel. Kétoldalnyi dallam itt is elegendő tájékoztatás lenne azoknak, akiknek a nagy gyűjtemény nincsen kéznél. — Megfontolásra érdemes: nem kellene-e az Iskolai Énekgyűjtemény példájára néhány fontosabb műdal-típust eredeti formában közölni, külön csoportban.

A dallamok sorrendje igen helyesen a tanulmány beosztását követi: mutatóiban lehetőleg külön is utal annak fejezeteire és jegyzeteire. Három mutatója: a 2. sz., sorvégzők szerinti, a 3. sz., szótagszám és ritmus szerinti és a 4. sz. betűrendes szövegmutató, pillanatok alatt a keresett dallamhoz segít; tiszteletreméltó, nagy munka van bennük. Az első mutató (típusok, eredet szerint) megkísérli az egész anyag történeti rendbe sorolását. Érthető, hogy az egyes csoportokon belül ismétlődő rendezési címszavak (táncdallamok, azok különböző típusai, kvintváltó és nem kvintváltó, ismétlődő és ismétlődés nélküli dalok, feszes vagy szabad ritmussal stb.) nem adnak kellő világos tájékoztatást egy-egy dallamról vagy ágról. Ajánlatosabbnak látszanék a teljes alkalmazkodás a tanulmányhoz, úgy, hogy a számszerinti sorrendben tartalomjegyzékbe foglalt dalok száma mellé utalást kapnánk a tanulmány megfelelő fejezetére.

Részletekre vonatkozó megjegyzéseink:

1. A hangnemjelzésben (leginkább a gyakran kiütköző pentatónia és a szűkebb sorok gyakorisága miatt) a terminusokat lehetőleg óvatosan kellene használni, különösen dur helyett dur-jellegűt, moll helyett ugyanúgy. l.: 202., 213—14., 236. számokat. A 208. és 210. sz. nem mixolid.

2. ABBA helyett inkább AA⁵A⁵A jelzés illenék a 396., 397., 406., 410., 420. sz. dallamokra.

3. Esetleg rá lehetne mutatni a következő párok variáns-viszonyára: 156—362., 239—240.-hez a szépen cifrázott hanglemezfelvétel is jó kiegészítés lenne, 252—253., 244—327., 392—393 és 387. sz. A 471. sz. példához érdekes pentaton változat található Járdányi kidei gyűjtésében (34. sz. dallam).

4. A rendszerezés folyamán a 167. és 75. sz., azonos dallam egyszer »ismétlése«, máskor »nem ismétlése«-jelzést kapott.

5. Az új típusú dallamok között alig találunk olyan példára, ahol a második sor oktávnál nagyobb ugrással kezd, pedig ez jórészükre jellemző.

6. A példatár szövegrészében még nincsen egységesen megoldva a helyesírás, ill. a hangzójelzés (e, a-hangok, stb.). A nagy kiadás revíziójával kapcsolatban itt is elvégezhető a későbbi kiadásokban.

A »Magyar Népzene« idegennyelvű kiadásai remélhetőleg nem sokáig váratnak magukra. Ez a kötet egész bizonyosan közönségünk legnépszerűbb könyvei között foglal helyet.

Rajeczky Benjamin

Hegedüs Lajos: Moldvai csángó népmerek és beszélgetések. Közoktatásügyi kiadó-vállalat. 352 l. 6 kép. Budapest 1952.

A felszabadulás óta Hegedüs Lajos immár másodízben jelentkezik olyan nyelvészeti szempontból felvett és lejegyzett szöveggyűjteménnyel (1. Népi beszélgetések az Ormánságból. Pécs, 1946. 184. l., 1 képmelléklet: ism. Banó István Ethn. LVII., 109—110), mely a néprajztudomány érdeklődésére számot tarthat. Ismertető kiadványában A Bákó vidékéről (Leszped, Pusztina, Klézse, Somoska, Pokolpatak, Diósfalu, Gajcsána) 1942-ben Délvidékre, majd 1945-ben—46 Baranyába (Mekényes, Bikal, Szárász, Egyházaskozár) telepített csángókról értékes, s néprajzi szempontból forrásértékű feljegyzéseket közöl.

Felvételei technikai kivitele korszerű eszközökkel történt: magnetofonnal, illetőleg hanglemezvágó készülékkel. »A csángó gyűjtés anyagából eddig 161 db. hanglemez a pécsi Dunántúli Tudományos Intézetben, 100 db. pedig a M. Tud. Akadémia Nyelv- tudományi Intézetében van«. Itt bármikor a kutatók rendelkezésére áll. A gyűjtést első sorban nyelvészeti cél vezette s a jelentős anyaggal a különböző szempontú nyelvi elemzésekhez kívánt anyagot adni (14—15). A könyv három jól elkülöníthető részből áll: 1. Bevezetés (A csángók gazdasági, társadalmi és kulturális helyzete. A gyűjtés módja. Hangjelölés (5—24.); 2. Az anyagközlés (a moldvai település szerint csoportosítva (25—301.); 3. Szójegyzék (303—348).

A bevezetésben kétlapnyi terjedelemben foglalkozik a csángó név eredetével, történetükkel és nyelvjárásukkal. Jól tudjuk azt, hogy egy szövegkiadvány előszavának nem feladata alapvető kérdések tisztázása, mégis az ilyen túlságosan is sommás összefoglalást túlzásnak tartjuk. Így pl. a csángó szóról szólva, utal arra hogy »a szó eredetének teljes irodalmát az Etymológiai Szótár foglalja össze«; mint az a jegyzetből is azonnal kiderül az Etymológiai Szótárnak ez a füzet 1916-ban jelent meg. Azóta talán semmi sem történt a csángó népnév magyarázata területén? Természetesen harminchat év óta többször is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, többek között a szép számmal megjelent monográfiák. A csángók történetéről szólva, az etelközi eredeztetéssel kapcsolatban Domokos Pál Péter 1941-ben megjelent munkájára utal (A moldvai magyarság. 21. l.), holott ez 1747-től kezdve egyik legkedveltebb magyarázat, melynek többek között Rubinyi Mózes (A moldvai csángók multja és jelene, Ethn. XII., 115—124; 166—175.) is híve volt, akinek munkásságáról teljesen megelégedezik a szerző. Lükó véleményét (A moldvai csángók... Bp., 1936.) ismerteti ugyan, elfelejti azonban megjelölni, hogy az idézetet honnan veszi (Lükót csak később (20) más kérdéssel kapcsolatban idézi). Erdélyi Lajos egyik idézett munkája (A csángók eredete nyelvjárásaik alapján Nyr. XXXVII., 1—13.; 63—75.) nem a moldvai, hanem a háromszéki és brassói csángókról szól. A csángók történetével kapcsolatban meg lehetett volna említeni Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei c. munkáját s legalább utalni kellett volna, Mikecs László: Csángók Bp., 1942. c. kompendiumára, mint ami a csángó irodalmat összefoglalja, de ugyanakkor rámutat e munka nacionalista beállítottságára.

Nagyon helyes az, hogy Hegedüs néhány nagy vonásban ismerteti a csángók gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetét, de ennek néhány pontját szeretnénk kiegészíteni. Így pl. a földesúri és egyházi kizsákmányoláson kívül, feltétlenül meg kellett volna emlékezni a kulákok szerepéről, hiszen tudjuk azt, hogy a csángók egy kis része

kulák volt, s az elmúlt évek során élesen szembenálltak a romániai szocialista átalakulással (Kovács György: *A szabadság után...* Kolozsvár, 1950.). Ezzel még jobban alá lehetett volna húzni, hogy a magyar és román dolgozó parasztság érdekei ma is éppen úgy azonosak, mint 1907-ben voltak. Az »ösi soron« (9) időmeghatározót sikerült a néprajzi szakirodalmunkból mint pontatlan fogalmat számúznunk, nem kívánatos szerintünk újra való meghonosítása.

Mindezeket összefoglalva, a szép kötet, gazdag anyag megérdemelt volna egy szélesebb alapú, nagyobb körülményekkel összeállított bevezetőt.

A második részben a szövegközlésben a moldvai falvak a lehetőséghez képest egyenletesen vannak képviselve. A 41 adatközlő egyharmadrésze nő és kétharmadrésze férfi, általában a korosztályok 20—60 év között arányosan vannak képviselve, de hiányoljuk a 60 éven felüliektől (összesen 1) és a 20 éven aluliaktól gyűjtött szövegeket. Az előbbieket a régebbi nyelvet, az utóbbiak az iskola, úttörők, rádió hatása alatt fokozott mértékben fejlődő nyelvet mutatták volna be.

A bevezetőben (14) ígéretet kapunk arra, hogy az új, kialakuló szocialista étellel kapcsolatos anyagot is kapunk; bár néhány tényleg apró közlés (59., 250.) van is ezzel kapcsolatban, de ez csak elenyészően kis részét teszi a kötetnek. Éppen ezért örömmel várjuk Hegedüs ígéretének valórváltását: »Gyűjtésünk következő szakaszának feladata lesz, hogy az új társadalmi élet megnyilvánulásait és alakuló nyelvi állapotát rögzítsük majd meg«.

A közölt, multa vonatkozó anyag: a mesék, a hitvilágra, házépítésre, kendermunkára, földművelésre, bőrkikészítésre, társadalmi viszonyokra stb. néprajzilag igen érdekes és jól felhasználható. Tudjuk azt, hogy a közölt megválasztása erősen korlátozott volt, de még így is szeretnénk azok kiválasztásánál a lehető válogatásra felhívni a figyelmet, a jó előadók kikeresése nem csökkentette volna a szövegek nyelvészeti értékét. S bár nyelvészeti szövegjegyzésről van szó, mégis szívesen láttunk volna néhány visszamelékezést az 1907-es romániai parasztmozgalmakkal kapcsolatban.

A harmadik rész a szójegyzék, melybe olyan szavakat vett fel a szerző »melyek a köznyelv szókincséből teljesen hiányoznak vagy pedig hangalakban és jelentésben lényegesen eltérnek a köznyelvi alakoktól« (24). Zárójelben az illető szó után mindig közli, hogy melyik moldvai faluból való. A szójegyzék jó segédeszköz a szöveg megértéséhez, melyben ritka kivétellel (pl. *puj*) minden szót megtalálunk.

A felsorolt néhány hiányosság ellenére is Hegedüs Lajos könyvét a néprajzi adatok komoly gyarapodásának tekintjük, melyet az egyes részlet-néprajzi tanulmányok gyakran fognak idézni. Szükségét látjuk azonban, hogy a csángók körében végzett néprajzi és nyelvészeti gyűjtés szempontjaiban is összeegyeződjék, és ha ezt ezen az egy helyen sikerül elérni, akkor már az együttműködést könnyebb lenne kifejleszteni az egész népnyelv és néprajzkutatás területére.

Balassa Iván

Lugossy Emma: 77 leánytánc. — *Rajzokat készítette: Csikós Tóth András, zenés munkatárs Volly István, néprajzi munkatárs: Gönyey Sándor.* — 120 l. Budapest, 1952. Zeneműkiadó.

A tánc kutatás újabb eredményét jelenti Lugossy Emma 1952. év nyarán megjelenő 77 leánytánc c. könyve, a szerző bevezetőjével és Muharay Elemér előszavával. A könyv elsősorban táncmozgalmunkat és táncoktatóinkat kívánja szolgálni. Hosszú gyűjtőmunka gyümölcseként született csak leánytáncainknak ilyen átfogó ismertetése. Táncmozgalmunk fejlődésének legfontosabb alapfeltétele eredeti néptáncaink minél alaposabb és mélyebb megismerése. »Táncszerkesztők és táncosok munkája pedig azáltal lesz alaposabb és jobb, ha minél több gyermek- és leánytáncot alkalmaznak eredeti alakjukban és közben módszeresen tanulmányozzák azok tartalmát és stílusát.« (Muharay: Előszó).

A közölt táncok mind eredeti gyűjtésű játékok és táncok. Tapasztalt gyűjtővel állunk szemben, aki mind a gyűjtés közben, mind gyűjtései közlésekor alaposságra és hitelességre törekszik a gyűjtés színhelyének, időpontjának és adatközlőjének megjelölésével. A koreográfiai megfigyeléseken túlmenően bizonyos mértékig gondot fordít a néprajzi összefüggések feltárására is. Nagy érdeme, hogy bemutatja a gyermekjátékok és leánytáncok szoros kapcsolatát. Példamutató abban is, hogy a gyermekjátékok pontos koreográfiai és mozgás leírását adja, ami eddigi gyermekjáték-kiadványainkból

szinte mindig hiányzott. Ugyanilyen úttörő lépés, hogy a népszokásainkban szereplő szertartásos táncok mozgását, koreográfiáját is igyekszik lerögzíteni. Ezzel is adósk maradtak eddig mind a tudomány, mind a mozgalom kiadványai. Pedig táncmozgal-munkban sűrűn szerepelnek éppen az ilyen táncok, tánc csoportjaink egyre szívesebben adnak elő összefüggő népi játékokat, ünnepi népszokásokat.

Táncukatásunk elmélyítésének egyik fontos útja a változatok felismerése és regisztrálása, ez képezi egyik alapját a táncfejlődés vizsgálatának, egyes alaptípusok megalkotásának. A könyv határozottan felhívja a figyelmet a táncváltozatokra, bőven hoz rá példát, így a Bújj, bújj zöldág gyerekjáték hat változatát ismerteti.

Mindezek alapján a szerzőnek sikerül magyar női táncainkról gazdag átfogó képet adni koreográfusaink számára. Leánytáncaink, asszonytáncaink, legjellemzőbb típusait megtaláljuk ebben a gyűjteményben, (a különböző játékos táncok közül a hidas-játékot, a filázást, zöldágjárást, a kórtáncok különböző válfaját, négyes forgókat, a fonótáncok közül a szarkatáncokat, a lakodalmas táncok közül a marsot, üvegtáncot, párnatáncot, menyasszonytáncot stb.).

Csoportjaink eddigi eléggé szegényes lánytáncainak felrisszülését, gazdagodását várhatjuk ettől a könyvtől. A táncoktatóknak számos koreográfiai ötlettel szolgál, fantáziájukat megmozgatja. De ezen túlmenően helyes koreográfiai útmutatásokat ad a bevezető második részében, habár szerkezetileg nincs eléggé logikusan csoportosítva mondanivalója.

A szerző nem akar »tudományos tanulmányt adni a táncok tartalmi és formai, azaz koreográfiai elemzéséről és esztétikai vizsgálásáról«, ennek ellenére közelebb jutot-tunk női táncaink tartalmi, formai, stílussajátságai megismeréséhez. Lány- és asszony-táncaink legfontosabb alkalmi szép számmal szerepelnek, ami egyúttal a táncok tar-talmi mondanivalójára vet fényt. A leánytáncok szerkezeti felépítéséről (a karikázók lassú és gyors részéről, a dinamikai fokozás gyakori előfordulásáról) is fogalmat alkohtan-kunk. A legjellemzőbb alaplépések (csárdáslépés, ridalépés) és térformák világosan állnak előttünk. Egyszerűségükben rejlő szépségük megragadja az olvasót.

Ha a könyv célja nem is tudományos tanulmány közrebocsátása volt, feltétlenül tudományos igényességgel lép fel, hiszen amint az előszó írja jó példával jár elől a könyv aiban is, hogy a játék- és táncanyagot a legjobb értelemben vett közérthetőséggel közli, de ugyanakkor hitelességével a tudományos munka számára is teljes értékű anyagot ad. « Nem beszélve arról, hogy a tudományos igényességet minden népszerű kiadványunkkal szemben is fenn kell tartanunk, hiszen csak a valóság keresése, az alapos elmélyült marxista, leninista alapokon álló kutatómunka válhat a művészi munka igazi segítségévé.

Ezt a szempontot tekintve feltétlenül meg kell említeni a könyvnek néhány hiányosságát, ami a könyv használhatóságát is csökkenti. Táncukatatóinknak, gyűjtő-inknek egyik legnagyobb nehézséget mindig az eredeti táncok rögzítése okozta. Hogyan lehet a táncot a maga valóságában, gazdagságában, tartalmi mondanivalójában, jelleg-zetességeivel, formai finomságaival megragadni. Sajnos, ezt Lugossy Emmának sem sikerült jól megoldania. Ha a közölt táncokat a maguk egymásutánjában olvassuk, sematikusnak tűnnek, az egyes táncok mintha mind ugyanarra a kaptafára készültek volna. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy leánytáncaink között valóban sok hasonlóság van, de annál inkább kellett volna törekedni az egyes táncok külön-leges stílusjegyeinek kidomborítására. A tánc jellemrészek nem elég alaposak és mélyek, nem terjed ki a figyelme a mozgás minden részére, árnyalati finomságaira. Néha az az érzésünk, hogy a táncok elszegényedtek a leírás révén a sokkal gazdagabb élő tánc mellett. Nem volt minden esetben körültekintő, alapos gyűjtés. Az eddigi tapasztala-taink során pl. sokkal gazdagabb formákkal ismerjük a drágszéli fércelőt, a homok-mégyi marsot, a siógárdi karikázót, a bagyi leánytáncot vagy a Kalocsa-vidéki gazda-asszonyok-táncát. A gazdasszonyok-tánca ma is élő lakodalmas táncaink egyik leg-dinamikusabb tánca. A felfokozott asszonyi jókedv egyik legszínesebb megnyilatkozása. A könyvben ennek elhalványodott képét kapjuk. Pl. az öregcsertői szakácsasszonyok tánca egyetlen csárdáslépés leírását tartalmazza és zárójelben egyszerű rida-forgás-ét.

Ezt az elhalványodást elősegíti, hogy sok tánecnál nem lehet tudni, hogy a gyűjtés közvetlen megfigyelés útján vagy hallomás útján történt-e. Ilyen a fonó és lakodalmas táncaink nagyrésze, amelyeknél adatközlőként kizárólag idősebb asszonyok vannak fel-tüntetve. Köztük olyan táncok is előfordulnak, amelyek tudomásunk szerint már jó ideje nem élnek, pl. a tűztánc vagy hajnal-tánc. Természetesen nagyon is helyes, hogy ezek a táncok is szerepelnek a gyűjteményben, de szükségesnek tartjuk annak megjelölé-sét, hogy a gyűjtés élő tánc megfigyelése alapján, rekonstrukció alapján, vagy elmondás alapján történt-e.

A táncok ki vannak ragadva a maguk társadalmi valóságából. Nem esik szó arról, hogy a népi tánc éppen úgy, mint a népi művészetek bármely ága, mint a népi kultúra bármely jelensége, állandóan fejlődik a társadalom fejlődésével együtt. Különösen a bevezetőt hibáztatom, hogy még csak nem is igényli történeti szemlélet kialakításának szükségességét. Úgy tesz említést táncokról, szokásokról, mintha azok öröktől fogva, a jelenben és a jövőben egyazon állapotban élének. Táncaink történeti multjának, mai változásainak vizsgálatára nemcsak azért van szükség, mert táncutatásunk egyetlen komoly alapját képezi, hanem azért is, mert csak ennek megismerésével törekedhetnek koreográfusaink az új mondanivaló helyes kifejtésére.

Az alkotót, a táncoló embert, leányt vagy asszonyt, multjukkal, vidékükkel, életmódjukkal, művészetükkel nem érezzük eléggé a táncok mögött. A bevezető tárgyalságának egyik legfontosabb vizsgálati szempontja a női táncok változása az életkor szerint. Természetesen ez igen fontos női táncaink kutatásánál, de nem helyettesítheti táncaink meghatározásának olyan fontos tényezőit, mint a történelem, életmód, népművészet egyéb ága. De még a leánytáncok életkor szerinti megoszlásával sem értünk mindenben egyet. Nem tudjuk például, hogy a »közös öröm és közös munka megbecsülése« miért elsősorban a 12–16-ig terjedő korszakra jellemző.

A könyvön végigfut az a helyes törekvés, hogy a táncokat a hozzájuk tartozó összefüggésben mutassa be. Azonban ez gyakran csak formális, nem a tartalmi, mélyebb szerves összefüggések kerülnek előtérbe. Különösen a lakodalmas táncoknál nem áll elég világosan az olvasó előtt, hogy valamilyen tánc a lakodalom melyik mozzanatához tartozik, milyen mondanivalóval, milyen dramatikus tartalommal. Kirívó megnyilatkozása ennek a szemléletnek a bevezetőnek az a része, ahol a táncok csoportosításában külön beszél azokról a táncokról, amelyekben eszközök szerepelnek. Így a pünkösddőlő-tánc olyan értelemben szerepel, hogy benne nagyobb kendőt használnak, amit sátor-szerűen a pünkösdi bimbó feje fölé tartanak. A guzsalyos táncról annyit tudunk meg, hogy guzsaly van a lányok kezében. »A lakodalmas« gyertyás-tánc végén a menyasszony után dobálják (Nagyréde) a gyertyákat; azt mondják: »annyi családja lesz, ahány gyertya éri«.

A táncoknak ilyenfajta értelmezése könnyen eltérít a mélyebb tartalmi elemek megkeresésétől. Ennek a szemléletnek túlhajtásából fakadnak azok a torz koreográfiák, melynél az eszköz használata, virtuóz csillogtatása a kizárólagos cél, nem törődve a táncnak alapvető mondanivalójával.

A tánc és a zene általában helyesen találkozik a kiadványban, de kívánatos lett volna a zenei gyűjtésnek időpontját és adatközlőjét is feltüntetni, mert abból kivilágolt volna, hogy a gyűjtött táncokat a gyűjtés alkalmával a közölt dallammal kísérték-e vagy mással, megtudtuk volna, hogy a közölt dallam abból a faluból származik-e, melyből a tánc vagy máshonnan.

A táncok méltón képviselik legjellemzőbb magyar női tánc típusainkat, de a gyermekjátékoknál nem tudjuk, mi vezette a szerzőt éppen ezeknek a játékoknak kiválasztására. A játékok között akad néhány olyan, amely távolról sem képviseli legszebb népi gyermekjátékainkat, pl. Ajtó-ablak nyitva van, Margitka ül egy körbe, Nyuszi ül a fűben stb.

Összefoglalólag Lugossy Emma könyve komoly értéket képvisel gyűjtött anyagával, olyan szempontok érvényesítésével, amelyek egy lépéssel közelebb vittek eredeti leánytáncaink gazdaságához, a valóság megragadásához. Táncmozgalmunk nemcsak anyagot kapott, hanem megismerheti leánytáncaink nemes egyszerűségét, megszeretheti női táncaink szépségét. Ahhoz, hogy az olvasó szívébe zárja a kiadvány táncait, nem kis mértékben hozzájárul a könyv ritka szép és gondos kivitelezése, elsősorban a bájos és élményt adó rajzok. A rajzok nemcsak a viseletet ábrázolják, a maga valóságában, egyszerűségében és színességében, hanem a mozgás és tánc elképzeléséhez is hozzásegítenek.

Gábor Anna

A SZOVJETUNIO NÉPRAJZI IRODALMA

A szovjet kolhozok néprajzi kutatásának módszeréről szóló vita.

Kusnyer (Knisev) P. I.: A kolhozparasztság néprajzi tanulmányozásáról. Sz. E. 1952. I. 135–141. ; *Vorobjev N. I.*: A kolhoz parasztság néprajzi tanulmányozás kérdéséhez. Sz. E. 1952. I. 142–146. ; *Kiszljakov N. A.*: A kolhozok néprajzi tanulmányozásának kérdéséhez. Sz. E. 1952. I. 146–149. ; *Vodbizsenszkaja, O. N.*—*Lasuk L. P.*: A kolhozparasztság tanulmányozásának néhány kérdéséhez. Sz. E. 1952. I. 149–153. ; *Robakidze, A. I.*: Az új élet néprajzi tanulmányozásának néhány vitás kérdéséhez. Sz. E. 1952. 2. 129–137.

A Szovjetszkaja Etnografija 1951. 2. számában vitarovatot nyitott a néprajztudomány legidősebb elméleti kérdéseinek megvitatására. 1952-ben került itt sor a kolhozok kutatás kérdéseinek széles körben való megtárgyalására, de ez még az ismeretendő öt cikkkel egyáltalán nem tekinthető befejezettnek, s nagy érdeklődéssel várjuk annak további folytatását. Érdeklődésünk több irányú. Elsősorban lényeges segítséget kapunk szárnyát most bontogató termelőszövetkezeti kutatásunk számára, másrészt alaposan megismerjük azt az alkotó vitamódszert, mely a nép érdekét szolgáló tudomány előrevitelét tartja feladatának, s minden személyi és egyéb vonatkozást félretéve, rendületlenül az igazság elérésére törekszik.

Ismertetésem során igyekszem azokra a csomópontokra rámutatni, melyekben a vita résztvevői megegyeztek, illetve kezdetben is egyetértettek, másrészt rámutatni azokra a még többé-kevésbé nyitva maradt kérdésekre, melyeknek eldöntése a folytatólagos vita további feladata.

Valamennyien megegyeznek abban, hogy a néprajz »központi feladata a világ népei kultúrájának tanulmányozása nemzeti és etnikai sajátosságában, történeti kialakulásában és fejlődésében, — bármely fokán álljanak is a történeti fejlődésnek« (Tolsztovsz. P., Lenin V. I. és a néprajz aktuális problémái. Sz. E. 1949. 1. 3.). Mindezt Kusnyer egy rövid mondatban így foglalja össze: »A néprajztudomány tárgya: a népek etnikai vagy nemzeti specifikumainak tanulmányozása«. A szocializmus korszakának néprajzi kutatása falun hatalmas jelentőségű, mert a »szocialista életmód nemzeti formái általában a faluban jönnek létre, ahol erősebbek a nemzeti hagyományok, köztük a jó hagyományok is, ezek helyes alakban bevonulnak a szocialista életbe s valamennyi hosszasan megőrződik abban (Vorobjev). Eppen ezért a szovjet néprajztudomány egyik alapvetően központi kérdésének tekinti a kolhozparasztság kutatását: »Ennek a kérdésnek sikeres megoldása megköveteli a szovjet etnografusoktól az anyag terepen való összegyűjtésével egyidejűleg a kultúra és életmód átépítése általános tapasztalatának elmélyedt elméleti kidolgozását is a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában« (Sz. E. 1951. 2. 232). Ennek megfelelően három olyan jelentős útmutató is született meg, melyet a terepen gyűjtők haszonnal forgathatnak. Korbe O. A. a Kazah Sz. Sz. K. kolhozok kutatásával kapcsolatban állított össze kérdőívet, Kusnyer P. I. a Pribaltikum köztársaságaival (Lett, Litván, Észt Sz. Sz. K.) kapcsolatban (Kratkie, Szobocsenyija XII/950.), 130—135: magyarul Ethn. LXII, 470—474, míg Vorobjev N. I. a Volgamente népei kolhozparasztsága között végzendő néprajzi kutatásaira ad hasznos tanácsokat (Sz. E. 1951. 4. 180—198., magyarul Szovjet Néprajztudomány 1951. III., 281—312).

A vita valamennyi résztvevője foglalkozik az eddigi eredményekkel és hiányosságokkal, melyek az 1947—48. óta erőteljesen meginduló szovjet kolhozokutatást jellemzik. Megállapítják, hogy az anyag mennyiségileg jelentős ugyan, de minőségileg semmiképpen sem kielégítő. »Szovjet etnografusaink nem találták meg a kolhozparasztság tanulmányozásának módját és útját, de nem tudták meghatározni azt a specifikumot sem, ami a néprajzi tanulmányozás körébe esik a szovjet faluban« (Kiszljakov). Eppen ezért új módszer kidolgozására van szükség, mert az eddigi publikációk azt bizonyítják, hogy az eddigi módszer nem volt helyes (Vozdbizsenszkaja—Lasuk). A hiba a kutatási módszer tökéletlenségében és a néprajzi tanulmányozásra alkalmatlan téma kiválasztásában van (Kusnyer). Megállapítják, hogy a Szovjetszkaja Etnografijában egyetlen olyan cikk sem jelent meg, mely a kolhozparasztság életében az új nemzeti forma kifejlődését tárgyalta volna (Vozdbizsenszkaja—Lasuk). Ezért a vitában részt vevők többsége szinte az összes eddigi tanulmányokkal kapcsolatban negatív álláspontra helyezkedik, egyedül Robakidze az, aki — bár — az eddigi munkák kétségtelen hibáira rámutat — megállapítja, hogy ezek a munkák sok pozitív vonást is tartalmaznak s ezeket tovább fejlesztve kell az új élet néprajzi kutatásának módszerét megállapítani.

A vita legélesebben a kutatás tematikus vagy monografikus volta körül lánogolt fel, mint ahogy az 1951. elején tartott moszkvai értekezleten is ez volt a kolhozokutatásról szóló vita egyik pontja. Itt a különböző állásponton lévő etnografusok végül is megállapodtak abban, hogy a tematikus kutatást nem kell a monografikussal szembeállítani, de a Szovjetszkaja Etnografija hasábjain a vita mégis tovább folytatódik. Kusnyer látszólag mind a tematikus, mind a monografikus kutatás jogosultságát elismeri ugyan, mert szerinte nem az a kérdés, hogy tematikusan vagy monografikusan vizsgáljuk-e a kolhozot, hanem az, hogy elmélyülten tudományosan vizsgáljuk azt. Ennek ellenére cikke végén megjegyzi: »A tematikus feldolgozás a szovjet etnografusok körében vitatott, hogy miért, arról most ebben a cikkben nem szólok«. Így lényegében mégis a monografikus kutatás mellett foglal állást. Mindkét kutatási mód jó, megvannak mindkettőnek előnyei és hátrányai. A monografikus kutatás nagyobb felkészültséget, többoldalú tudást követel, de átfogóbb képet ad, míg a tematikus kutatás lehet mélyebb, de azzal a veszéllyel jár,

hogy kiszakítjuk a témát környezetéből. (Vorobjev). E kérdéssel legmélyrehatóbban Robakidze foglalkozik s fejtegetésében megállapítja, hogy igazán mélyre csak a tematikus (pl. család, lakóház, étkezés, folklór stb.) kutatás segítségével lehet jutni s így lehet megbízható tudományos alapot teremteni a monografikus feldolgozás számára. »A kutatás tematikus és monografikus formáját nemcsak két különböző eljárásnak tekintjük az életmód néprajzi tanulmányozásában, hanem a kutatásban két egymás után következő fok, melyek végeredményben a jelenkori élet és kultúra tanulmányozásának legteljesebb alakját adják«.

Ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik a kutatás földrajzi területének kérdése. Kusnyer szerint semmiképpen sem csak a kolhoz, hanem az egész település és az egész lakosság a kutatás tárgya. Ezekben a települési pontokon az etnográfus tanulmányozza a lakóház típusait, annak belsejét, a ház körüli élet jellegzetességeit, összefüggésben a kolhoztermeléssel, a családi viszonyokat, a társadalmi életet, a kultúrát, a népművészetet a maguk változatosságában és genetikus fejlődésében. A kolhoz és a falu elválasztását azonban nem mindenki látja ilyen élesen hiszen »területileg a kolhoz lépten-nyomon összeolvad a faluval és a falu egész életmódja (épügy a gazdasági rendszer is) ugyanabban az időben a kolhoz életmódja is« (Kiszljakov). A vitában részt vevők azonban valamennyien megegyeznek abban, hogy az eddigi kolhozkutatásoktól eltérően, lehetőleg nagyobb területet (néprajzi egységet [Vorobjev]) kell vizsgálni, mert csak ebből vonhatók le nagyobb általánosító következtetések. »A mult évek gyakorlata is azt mutatja, hogy nekünk szép számmal vannak cikkeink egyes kolhozokról, melyek népeknek vagy népcsoportoknak kis részei, de egyetlen egy olyan összehasonlító tanulmány sincs, mely az egész néppel, nemzettel foglalkozna« (Vozdbizsenszkaja—Lasuk). Az irányzat a nagyobb egységek felé való fokozott haladás.

Mi az, amit a fenti elvek szerint a néprajztudománynak az új élet kialakulása terén kutatnia kell? Mindenekelőtt az eddigi munkák egy negatívumára mutatnak rá az ismertett cikkek. Ez a gazdasági adatok túltengése. Egyes etnográfusok dolgozataikban csupán a termelési és gazdasági folyamatot vizsgálják: »A termelési folyamatot, a tejtermékek növekedését, a kolhoz munkaerejének és felszerelésének helyes kihasználását a kolhoz termelés tervének teljesítését, a kormányzat, Sztálin—Lenin pártjának a kolhoztermelésre vonatkozó rendelkezéseit«. Mivel ezen a téren az etnográfusok nem voltak specialisták, ezért nem egyszer hibákat követtek el, de egyúttal szem elől tévesztették a néprajzi kutatás legfontosabb feladatait is. Vizsgálunk kell a kolhoz gazdasági életét, mert az új élet kialakításának jelentős tényezője, de nagy hiba csak ezt vizsgálni (Kusnyer). Komplex-expedíciókkal lehet segíteni ezen a kérdésen, ahol a néprajzi szakemberek mellett gazdaságiak is működnek (Kiszljakov). A kolhozok gazdálkodását néprajzi szempontból kell megvizsgálni, vagyis azokat a tényeket kell megneézni, melyek a kolhozisták életében változásokat idéznek elő (Vozdbizsenszkaja—Lasuk). »A kolhoz az alap, mely rendkívül lényeges az egész életmód szocialista elveken való átépítésének kutatása számára, de mégis az etnográfus főfeladata a nép életmódjában megnyilatkozó nemzeti sajátosságok tanulmányozása és megmagyarázása« (Vorobjev). Mindebből az tetszik ki, hogy elsősorban a kolhozparasztság életmódját kell tanulmányozni, másodszorban a kolhozt mint gazdasági egységet, mely lényegében a kultúra és életmód szocialista átépítésének alapja (Vozdbizsenszkaja—Lasuk) s a kolhoz nemcsak gazdasági egység, hanem üzemi, társadalmi és politikai kollektíva is, s erről nem szabad elfelejtkezni (Kiszljakov).

Tanulmányozni kell tehát a kolhozparasztság életmódjának minden részletét (település, lakóház és berendezése, háztáji gazdálkodás, étkezés, népviselet, szokások, folklór, család stb.) szoros kapcsolatban azokkal a tényezőkkel, melyek ennek alakulásában jelentős szerepet játszanak. »A néprajz az életmód bármely oldalát vizsgálhatja tematikusan, a falusi lakóházakat különböző népeknél, ruházat, étkezés, család és házasság, gyermeknevelés, a nők helyzete a családban és a társadalmi életben, a nemzedékek egymáshoz való viszonya régen és most, népművészet, folklór és más kisebb vagy nagyobb terjedelmű téma« — írja Kusnyer.

A szovjet népek baráti együttélése során kölcsönös kulturális csereviszony alakul ki közöttük, mely észrevehetően megváltoztatja minden nemzetnek és nemzetiségnek az arculatát. Különösen intenzív a nemzeti kultúrák gazdagodása az orosz nyelv- és kultúra kincsesházából... Ennek a folyamatnak vizsgálata a néprajzkutató fontos feladata« (Vozdbizsenszkaja—Lasuk).

De a szovjet kolhozparasztság életmódjának kialakításában »vezető szerepet játszik a szovjet állam nemzetiségi politikája, a kulturális felvilágosító intézmények munkája, a szovjet iskola, sajtó, mozi, rádió. Mindezek hozzájárulnak a szovjet kolhozparasztság ideológiájának kiépítéséhez. Erről a tényről kutatás közben elfelejtkezni

a legsúlyosabb módszertani hiba lenne» (Vozdbizsenszkaja—Lasuk), mert az öntudat fejlődésének fokától is függ az életmód alakulása (Kusnyer).

De a szovjet etnográfus az életmód átalakító okai között meg kell lássa a hatalmas építkezések és természetátalakító munkálatok életmód formáló erejét is.

Mindezek figyelembevételével nem szabad a kutatást csak a jelenre korlátozni, hanem az egyes jelenségek, népek, nemzetek történetét, néprajzát a N. O. Sz. Forradalom előtt is vizsgálni kell. Hiszen ebben a korszakban Oroszország népei a társadalmi és gazdasági fejlődés különböző fokain állottak, melyek későbbi szocialista fejlődésükben is éreztették hatásukat. »Nem szabad egy síkon végezni a néprajzi kutatást, azaz csak a jelent vizsgálni, mert minden elem, amit a nemzet, nép összehord, beleértve életmódját is, Sztálin kifejezése szerint »nem az égből hullott alá«, hanem hosszú fejlődés eredménye a nép története folyamán» (Vorobjev). Éppen ezért a mai élet tanulmányozásában a kutatásnak ki kell terjednie a szocialista társadalmat megelőző korszakra is (Robakidze). Ez elvnek semmibevétele sok hibához vezethet, mert tudjuk azt, hogy a kultúra a nép minden fejlődési periódusában változtatja tartalmát, ugyanakkor a mult régi hagyományait jellemző vonásait is megőrzi. Éppen a történetiség követeli azt meg, hogy »figyelemmel kell lenni azokra a jelenségekre is, melyek nem most keletkeztek ugyan, de amelyek a jelenben jellemzőek a kolhozisták életére (Vozdbizsenszkaja—Lasuk). De igen nagy körültekintéssel kell elemezni a régít, nagy politikai érzékkel kell a kiválasztást végezni, eldönteni, mi az értékes és továbbfejlesztendő a régi hagyományokból, de ezt megfelelő történeti kutatás nélkül nem lehet elvégezni (Vorobjev). Az etnográfus nemcsak a tények, az események regisztrátora, — hanem aktívan harcol az új szocialista élet kialakításáért, a csökevények felszámolásáért. »Az etnográfusnak meg kell jelölnie a kultúrában és életmódban azt, amit a közeli és távolabbi jövőben fejleszteni kell».

Az eddigi kolhoztanulmányok többsége nem volt kielégítő s ennek oka jelentős részben a gyűjtés felületességében, elnagyoltságában keresendő. »A publikált tanulmányokon látható, hogy anyagát egyetlen úton gyűjtötték, minden a jelenségek fejlődésében való alaposabb elmélyülés nélkül. Az anyagot nem gyűjtötték fel megfelelően, hanem csak felderítették» (Kusnyer). Eddig nem volt elég mély a kolhozparasztság életébe való behatolás, nem volt elegendő a kolhozista életmódjában végbemenő folyamatok megfigyelése és megértése. Éppen ezért a jövőben nem szabad csak a kérdezve való gyűjtéssel megelégedni, hanem ennek befejezése után »következik a második periódus, a megfigyelés periódusa, ami az esetek többségében megköveteli, hogy az etnográfus a vizsgálandó családdal, kollektívával hosszú időn át együtt éljen» (Kiszljakov). Éppen ezért, ha megvalósítható, kívánatos lenne az is, hogy tartós időt töltsünk a meghatározott helyen, sőt bizonyos állandó nem néprajzi elfoglaltságot is lehet vállalni, mert ezzel jobban meg lehet közelíteni a lakosságot és annak bizalmába jobban be lehet hatolni (Vorobjev). Az etnográfus azonban ezt csak ritka esetben teheti meg, s ezért legjobb a komplex-expedíciós módszer alkalmazása. De a kutatócsoport ne álljon 2—3 tagnál többől, mert ellenkező esetben az egységes tudományos program végrehajtása és az egységes irányítás nagyon megnehezedik. »A komplex-brigádoknál a tárgy tanulmányozását meg lehet rövidíteni, de a kolhozparasztság életmódját figyelemmel kell kísérni minden mezőgazdasági időszakban» (Kusnyer). Ha nem nagy néprajzi területről van szó legjobb néhányszor különböző évszakokban meglátogatni a területet és 2—3 hétig ott tartózkodni. Azonkívül a helyi emberekből levelezőhálózatot kell alakítani, akik az etnográfus látogatásai közben megbízatása szerint megfigyeléseket végeznek (Vorobjev). Valamennyi vitarésztevő megegyezik abban, az új élet kutatása teljes embert kíván, mert a kutatást nem lehet elnagyoltan, elhamarkodva végezni, mert akkor nem hozza meg a kívánt eredményt: a szocialista életmód teljes, alapos, történeti megismerését.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy a szovjet néprajztudomány legfontosabb feladatának tekinti a szocialista kultúra és életmód kialakulása útjának a megvilágítását. »Az ilyen tanulmányozás értékes hozzájárulás a nemzetről szóló tudományhoz, a nemzeti specifikumok fejlődésének törvényszerűségeihez a szocializmus körülményei között, és igen nagy gyakorlati jelentősége is van».

Balassa Iván

РОДОВОЕ ОБЩЕСТВО. Этнографические материалы и исследования. Академия Наук СССР. Труды Института Этнографии им Н. Н. Миклухо—Маклая Новая Серия, Том XIV. Москва, 1951. Nemzeti társadalom. A Szovj. Tud. Akad. Néprajzi Intézetének munkái, Új sorozat XIV. Moszkva 1951.

N. A. Butinov, Az exogámia problémája. (Ausztráliai anyag alapján).

Az exogámia problémája a néprajz legbonyolultabb problémái közé tartozik. Eredete a legősibb korba megy vissza, az őshorda korszakára. A régészet feltárja a korszak anyagi emlékeit, de az ősember társadalmi életéről keveset mondhat, és következtetéseit ezen a területen főleg a néprajz adataira alapítja. A rokonsági osztályok rendszere — amint a szerző megállapítja — a legfontosabb forrás az exogámia problémái megoldásában. Kétféleképpen lehet megközelíteni a rokonsági osztályok értelmezését. Az első, s ez az uralkodó a külföldi irodalomban, hogy elsődlegesen tartják a rokonság megnevezését az individuális család keretei között. A rokonsági osztályok rendszerét az individuális család viszonyai kiterjesztéseként vizsgálják a rokonok legtávolabbi csoportjaira. Ez a felfogás található Morgannál is, de szerinte a páros család hosszú fejlődés eredménye, megelőzte ezt a promiszkuitás, vérrokonságon alapuló család, a punalua család. Ezen a módon nem lehet megoldani az exogámia problémáját. A másik felfogás az, hogy eredetileg megvolt az emberek különböző csoportjainak osztályozása, azoké, akik a termelés és életmód következtében kölcsönös kapcsolatban voltak egymással. A szerző ismerteti az ausztráliai kutatás irodalmát, a házassági rendszer fejlődését, a gyarmatosítás erőszakos telepítéseinek befolyását. A rokonsági rendszer közeli rokonsági kapcsolatokat állít fel az egész gazdálkodási közösségen belül függetlenül a házassági osztálybeli válaszfalaktól. Végeredményben két házassági osztály, amelyek egy helyi csoportba lépnek, egymással szoros kapcsolatba kerül. A nyolc házassági osztály rendszerének nem régi eredetét nyilvánvalónak lehet tartani. Ezzel kapcsolatban nagy jelentőséget nyer annak a folyamatnak tanulmányozása, miként semmisítik meg a gyarmatosítók az ausztráliaiakat, űzik el földjükről. Az angol kapitalizmus barbár gyarmatpolitikájának Ausztrália törzsökös lakosságára gyakorolt befolyására tekintet nélkül nem lehet megérteni az ausztráliai társadalom késői formáit, s abban az ilyen intézményt, mint az exogámia.

D. A. Olderogge, Maláji rokonsági rendszer.

A szerző részletesen vizsgálja a problémát. Munkájának feladatául tartja azoknak az érveknek megvizsgálását, amelyeket felhoznak a maláji rokonsági rendszer elsődlegességére a következő példákon: 1. a polinéziaiak maláji rokonsági rendszere, 2. Afrika népeinek maláji rendszere, 3. a rokonság kínai rendszerének maláji vonásai, 4. a rokonsági rendszer maláji vonásai Északkelet-Ázsia népeinél; mindezek megvizsgálásával a maláji rokonsági rendszer eredetét akarja megmagyarázni. Kutatásai alapján megállapítja, hogy a maláji rendszer vonásai a korábbi, igen zavaros turano-ganováni típusú rokonsági rendszer leegyszerűsödésének eredményei. Ez utóbbi a rokonság tipikus rendszere, amely visszatükrözi a nemzeti szervezeti, az ösközösségi rendszer körülményei között megvolt és nemzeti exogámiával állott kapcsolatban. A nemzeti szervezeti bomlásával, az osztálytársadalom megjelenésének eredményeként, a régi rokonsági rendszer megváltozott: Kínában — az osztálytársadalom (előbb rabszolga-, azután feudális rendszer) keletkezésével, Északkelet-Ázsiában és Afrikában a nemzeti szervezeti bomlásának hatására, a vagyoni különbözőség keletkezésének és részben (Afrikában) az áru-pénz viszonyok megjelenésének és a termelés új kapitalista eszközének eredményeként. Óceániában a rokonsági rendszer a polinéziai társadalom sajátos fejlődésének következtében változott meg. A rokonsági rendszer »maláj« vonásainak megjelenése, a turano-ganováni rendszer leegyszerűsödésének eredményeként, mindenütt a nemzeti, nemzeti exogámia eltűnése és a család új alakja megjelenése következményének látszik: a nagy patriarchális család Kínában, a joruboknál, Dahomeyben vagy a kétoldali típusú családszervezetek Óceánia szigetein. Ezek alapján megállapítja, hogy a maláji rokonsági rendszer másodlagos valamennyi vizsgált példában és a turano-ganováni rendszer leegyszerűsödésének eredményeként alakult ki.

M. O. Koszven, Átmenet a matriarchátusról a patriarchátusra.

A matriarchátus és patriarchátus a nemzeti társadalom szervezetének két egymás után következő egyetemes történeti alakja, az őstörténet két külön szakasza. A szerző e munkájában azokkal az általános kérdésekkel foglalkozik, amelyek a fel-

vetett problémával kapcsolatosak s a kérdés tanulmányozásának bevezetését alkotják. Részletesen ismerteti a kérdés történeti alakulását, kezdve Thomas Hobbesnek a XVII. század közepén megjelent munkájával. Majd J. Millar, Eckstein munkáját ismerteti, részletesen foglalkozik Bachofen munkájával s az utána következő irodalommal. Kétségtelen, hogy Bachofen idealista módon fogta fel a kérdést, amikor az anyai vonalú rendszerről az apaira való átmenetet úgy mutatta be, mint a napnak és Dionysos vallásának győzelmét a föld és hold, Demeter vallása fölött. Idealista szerkezete ellenére a patriarchátusra való átmenet megvilágítását gazdagította. Ezután Engelsnek a patriarchátusról a patriarchátusra átmenetéről szóló tanításával kapcsolatban a kutatott téma általános kérdéseivel foglalkozik. A történeti áttekintés és értékelés után megállapítja, hogy a patriarchátusnak megvan a maga története, ami a különböző konkrét patriarchális társadalmak történetében fejeződik ki. A patriarchátus vagy anyai vonalú nemzetségi rendszer különböző módon fejlődhetett ki, és fejlődött ki a különböző társadalmakban konkrét történeti körülményektől függően, nagyobb vagy kisebb mértékben. Éppen ezért helytelen volna a különböző patriarchális társadalmakban a formáknak és viszonyoknak a patriarchátus számára kötelező, típuszerű sorát keresni. Ellenkezőleg azok a jól fejlett formák és viszonyok, amikkel az egyik patriarchális társadalomban találkozunk, hányozhatnak, helyesebben nem lehetnek és nem kell meglenniük a másikban. Amint nincsen egységes, »tipikus« patriarchátus, nincsenek megnyilatkozásának általános, »kötelező« alakjai sem. Nyilvánvaló ily módon, hogy különböző az átmenet az egyes patriarchális társadalmakból a patriarchátusra. Különösen sajátos azoknál a törzseknél, amelyek elmaradt nemzetiségi szervezetben, patriarchátusban élnek, pl. az ausztrálieiak. Gyökéresen különböző az egyes konkrét társadalmak esetében a patriarchális társadalom ellenállóképessége, miközben patriarchális társadalommá alakul át, valamint különböző az átmenet üteme és időtartama. Rosszul fejlett nemzetségi társadalmak aránylag gyorsan indulnak bomlásnak és változnak át, a magasfejlettségű patriarchális társadalomnál az átmenet lassúbb, különösen hosszú az átmenet időszaka. Az átmenet korszaka közelebb van a jelenhez, mint a patriarchátus korszaka, így az átmenet tanulmányozására szinte előttünk történő adatokkal rendelkezünk. Különösen sok mindent találunk meg csökevényekben, főleg olyan társadalmakban, amelyekben teljességgel uralkodik a patriarchális rendszer vagy osztálytársadalomban élnek. Itt megfigyelhetők a patriarchátus csökevényei és sajtósági átmeneti alakok a patriarchátusról a patriarchátusra aránylag tiszta alakban, gyakran csökevényes alakban. A jelenségnek mind a három alakja gyakran együtt él ugyanabban a társadalomban. Végül megállapítja, hogy bármilyen bonyolult is a kérdés, tanulmányozása a szovjet tudomány soronlevő feladata.

B. O. Dolgih és M. G. Levin, Átmenet a nemzetségtörzsi kapcsolatokról a területihez Észak-Szibéria népeinek történetében.

Észak-Szibéria népei társadalmi szervezete kérdésének nagy irodalma van. Ezek a munkák az egyes népek társadalmi szervezetének konkrét alakjával foglalkoznak s csak néhány olyan kutatást találunk, ahol ezeket a kérdéseket általános elméleti alapon vizsgálják. A forradalom előtti kutatók észak népei társadalmi szervezetében csak a nemzetséget és a család különböző archaikus alakjait látták, hamis sémát állítva fel. Eszerint Észak-Szibéria népei nemzetségekre oszlottak, a nemzetségek családokra és zavarba jöttek minden olyan esetben, amikor a konkrét anyag nem illett bele ebbe a sémába. Ez a séma az általános irányelvek helytelenségéből eredt, amikor a nemzetséget és a családot statikusan vizsgálták, elszakítva fejlődésük konkrét történeti körülményeitől és nem vettek tudomást a társadalmi szervezet más egyéb alakjairól. Csak a szovjet kutatók szakítottak ezekkel a hagyományos sémákkal, kiindulva a marxizmus klasszikusainak munkáiból, és először vetették fel a kérdést, hogy a multban Észak népeinél törzsek és frátriák voltak. Az ú. n. közigazgatási (az orosz közigazgatás alkotta) »nemzetségek« történetének tanulmányozása megmutatta, hogy az esetek nagy részében megfeleltek a törzseknek, s ezek annak idején alapul szolgáltak az orosz közigazgatás számára a közigazgatás egységének szervezéséhez. Ezek a közigazgatási egységek nem nemzetségi, hanem területi elvek alapján épültek ki, találunk azonban sokkal szélesebb területi csoportokról adatokat, ezek nemcsak különböző nemzetségi összetételű gazdaságok, hanem különböző törzsi, sőt etnikumú összetételűek. Különösen fontos lett a kérdés, amikor a szovjet építés gyakorlatával kapcsolatban a hatalom szovjet szervei a társadalmi egyesülés konkrét formáinak tanulmányozása előtt állottak. Első időben a szűkségesség következtében felhasználták a megszokott régi közigazgatási egységeket. Észak-Szibéria népei szomszédi kapcsolatainak két formáját különböztetik meg. Az

egyik szélesebb területet fog át, megfelel annak a csoportosításnak, amit 1931-ben fektettek le a nomád és falusi tanácsok szervezésének alapján. A másik sokkal szűkebb, az első határai közt, ez a gazdaságok kisebb csoportjának termelő egysége volt, halászatra, szarvastenyésztésre, pl. az evenkiknél. Sajnos a néprajzosok nem fordítottak elegendő figyelmet ezeknek a területi csoportoknak (szomszédsági közösség) tanulmányozására, nem találunk pontos meghatározást ezek lényegéről, határaitól, történetükről és belső kapcsolatukat képező viszonyokról. A szovjet építés gyakorlata Észak lakossága terület szerinti szétosztásának részlettanulmányozására serkentett, megelőzve ezzel a néprajzi kutatást. A szomszédsági közösségek tanulmányozásának feladata annál lényegesebb, mert belőlük lehet megfigyelni a néprajzi közösség alakulásának folyamatait eredetük szerint, különböző körülmények között. Fontos ez Észak-Szibéria különböző népei etnogenezise kérdésének tanulmányozásában. Még fontosabb a kutatás Észak népei között a szovjet szocialista építés gyakorlata számára. A szocialista építés fejlődése, a kolhozok létrehozása és a kizsákmányoló elemek felszámolása Észak népei egész társadalmi-gazdasági élete gyökeres megváltozásához vezetett. Észak valamennyi népénél a gazdasági egységek alapja a kolhoz lett. Az északi kolhozok fő termelőegységei a termelőbrigádok lettek és kisebb mértékben a munkacsoportok. A nomád népesség letelepedésével kapcsolatban a település új típusa lép fel, a kolhoz központok, kolhoz telepek, ezekkel az adott kolhozgazdaságok csoportjai kapcsolatban vannak. A termelő-területi kapcsolatok mindezen új alakjai a multbeli termelő-területi egyesülések felváltásával keletkeztek a társadalmi egyesülés minőségileg új típusait mutatják.

A. F. Anyiszimov, Az evenkik lélekképzetei és az animizmus keletkezésének problémája.

A szerző a gyűjtött anyag alapján ismerteti az evenkik háromféle lélekképzetét. Magyarazatot akar adni az animisztikus képzetek analízise alapján, a képzetekben élő lelkek sokaságáról. Ezek a zavaros és ellentmondó képzetek magyarazatukat a régi emberek létviszonyaiban találják meg. Az első, a hanjan, az ember igazi képmása, amely addig van az embernél, amíg él, elhagyhatja a testet, a másik, a bejen, nem távozik el soha, amíg az ember él, össze van kapcsolva az ember fiziológiai működésével. Ha a betegségek szellemei megeszik a bejnt, akkor meghal. Harmadik, a main, az ember léleksorsa, ez nincsen az emberben, hanem a mítikus nemzetségi folyó forrásában. Egy samánnó rajza alapján bemutatja, hogyan végzi el a samán a lélek elkísérését a halottak világába. A bemutatottak alapján megállapítja, hogy ha ezeknek a képzeteknek az anyajogú nemzetséggel való kapcsolata kétségtelennek látszik, éppúgy bele játszik más körülmény, a totemisztikus képzetek, az omi lélek mielőtt átalakulna emberré, bizonyos ideig állat vagy madár alakban él. S ez az omi lélek települ be az anya méhében. A testlélek képzetei ezért érdekesek, mert hozzájuk animisztikus vonások kapcsolódnak olyan hiedelmekkel, amelyek régebbiek az animizmusnál. Ezek arról tanúskodnak, hogy eredetileg magát az ember testét ruházták fel különös természetfeletti tulajdonságokkal és ez a bemutatás jelentkezett mint az illuzórius tükörkép első alakja az élet és halál különbségének tudatában.

Sz. V. Ivanov, Az asszonyt ábrázoló burját ongonok eredete.

A XVIII., XIX. és XX. század elejére jellemző, burjátok készítette ongonok: szellemábrázolások, festett, vagy nemezből, fából, fémből kifaragott alakok. Marco Polo, Rubriquis és Plano Carpino szerint megvolt a XIII. században is s a mongol törzsek legtávolabbi multjába megy vissza. A XIX. századi és XX. század eleiek között jelentős helyet foglalnak el a nőt ábrázoló ongonok. Figyelemreméltó, hogy ezeket a nőt ábrázoló ongonokat nem egyszer maguk az asszonyok készítették, hozzájuk is tartoztak és a jurtt női felében voltak elhelyezve. A burjátok ebben az időben patriarchális viszonyok között éltek. Felvetődik a kérdés, hogy vajjon ezek az ongonok az anyai vonalú nemzetiség ideológia maradványai vagy bennük valami jelenkori társadalmi-gazdasági jelenség tükröződik. Ezek után feltárja azt a vallásos eszmei tartalmat, ami ezekkel a női ongonokkal kapcsolatos. Két csoportba oszthatók: az első csoportba tartoznak azok az ongonok, amelyek női szellemeket és istenségeket ábrázolnak, s ezek az asszonyok oltalmazói, védelmezői, a másodikhoz pedig azok, amelyek kárt okoznak az asszonyoknak és gyerekeiknek, valamint a házi állatoknak, különösen pedig a növendék-állatoknak. Kimutatja, hogy a női ongonok keletkezési ideje visszavihető az anyai nemzetség korszakához s ezek természetük szerint jóindulatúak: női vonalú ősök, emberalakú totemek, szellemek,

a nők oltalmazói, a termékenység szellemei. A jelenlegi ongonok között természetesen nem mindig sikerülhet a pontos szétválasztás, mert a nemzetségek régebbi anyaga ismeretlen számunkra. De a későbbi idők ongonjai alapján megállapíthatjuk, hogy azok a női halottak, akiknek életútja eltért a szokottól, az anyai törvényes rend normáitól, haláluk után félelmet sugalmaznak, rossz szellemeknek számíthatnak. Igazolására összehasonlító példákat hoz fel Szibéria és Távolkelet népeitől. Mindezen esetekben világosan előtérbe lépnek a társadalmi vagy társadalmi-gazdasági okok, amelyek okul szolgáltak a szellemek bizonyos kategóriáiról szóló képzetek keletkezésének.

Sz. M. Abramzon, Nemzetségtörzsi szervezet formái Közép-Ázsia nomádjainál.

A szerző a kutatás feladatául tűzte ki a patriarchális nemzetségi és törzsi szervezet alapítusainak megvizsgálását Középázsia nomád és félnomád népeinél. A munka kronológiai keretei — a XIX. sz. vége és a XX. sz. kezdete. A szervezet alapvető vonásainak alapos ismertetése után foglalkozik a »forma és tartalom« kérdéssel. Megvitatja egy amerikai etnográfus, A. E. Hudson, a kazahok társadalmi szerkezetével foglalkozó könyvét. Alapos taglalása után megállapítja, hogy Hudson könyve nemcsak, hogy nem mozdította elő a kazahok társadalmi rendje történetének kidolgozását, hanem ellenkezőleg, reménytelenül összezavarta az egész kérdést s ezzel csak kárt okozott az ügynek, mert félrevezette a külföldi olvasókat azzal, hogy rosszminőségű, semmire sem alkalmas anyagot adott kezükbe az egyik legnagyobb szovjet nép történetéről és néprajzáról. Kutatásainak eredményeit összefoglalva megállapítja: 1. Középázsia nomádjainak nemzetségtörzsi szervezete nem jelenik meg előttünk minden esetben ténylegesen társadalmi szerkezet minőségében, gyakrabban ideális sémát találunk. Ez azonban nem zárja ki a rokonsági kapcsolatok határozott jelentőségének megőrzését, és a sokkal nagyobb csoportok gazdasági élete közösségének bizonyos vonásait, amely közösségeket soha sem szabad a nemzetséghez hasonlítani. A közösségek mindezen egységeiben döntő jelentőségű az osztálypolitikai momentum. 2. A legkisebb »nemzetségi« csoportokban a patriarchális nemzetségi hagyományok ténylegesen reális alakot öltenek magukra, s nagyjelentőségű bennük a vérkonon eredet, a termelő együttműködés elemei, a fogyasztási közösség, csoporton belüli összetartás vonásai. Mindez sajátosan összefonódik a fokozott vagyoni egyenlőtlenséggel, amely végül is eléri az osztályelkülönülés fokát.

K. L. Zaduhina, Korosztályok maradványai Középázsia népeinél.

Az eddigi leírások nem tárják fel a jelenségek jellegét, történeti szerepüket, sem pedig történeti helyüket. Újabban Tolszov és Popov foglalkoztak a kérdéssel. A szerző analizálva az egész anyagot, megállapítja, hogy Közép-Ázsia népeinél megőrződtek hosszú ideig a nem-, kor-csoportok bizonyos elemei. A korfokozat rendszere elveszítve elsődleges jelentőségét, őseredeti társadalmi vonásait, elavult alakká vált s a nem- és korcsoportoknak csak bizonyos jelentéktelen és formális jeleit őrizte meg. A korfokozatok maradványainak látszanak az ifjúság avatásának csökevényei és torzult szokásai. Bizonyos elemek az ősi korosztályoknak a házassági osztályokkal való kapcsolatára mutatnak. Tolszov tanulmányai alapján megállapítható, hogy Közép-Ázsia területén egészen az arab hódításig megőrződött a férfiház szerepe, mint a nép társadalmi életének központja. Ez időben életük a matriarchátuson alapuló nemzetségi szervezetben, rabszolgatartó és fejlődő patriarchális viszonyok között folyt. Az osztálytársadalom körülményei között a korosztályok elvesztették jelentőségüket és elkoresosultak s szokások, jelentéktelen csökevények alakjában maradtak meg.

N. A. Kiszljakov, Kalim és hozomány a tadzsikoknál.

A szerző részletesen ismerteti a tadzsikok lakodalmi szokásaiból a kalimmal és a hozománnyal kapcsolatos szokásokat. A szokásanyag analízise alapján megállapítja, hogy a nővásárlás az asszonyért fizetett váltságdíj, a kalim alapján, jellegzetes a patriarchátus korszakára és kétségtelenül a nagy patriarchális családdal kapcsolatos, bár keletkezésének ideje sokkal korábbi korszakra utal. Ezt a kérdést a tadzsik és szomszéd népek anyaga alapján megfigyelni nem lehet, azonban az általános néprajzi anyag arra mutat, hogy a nővásárlás talán még kezdetleges alakjában, megvolt az apai nemzetség fokozatán, amely megelőzte a patriarchális családi közösséget. Engels állapítja meg, hogy a nőrablás és nővásárlás egyidős a párházassággal. Végül pedig rámutat a szerző

az intézmény eltűnésének, pusztulásának okaira : a patriarchális közösség pusztulásával, az élet patriarchális-naturális feltételeinek bomlásával, más szóval az áru-pénz viszonyok megjelenésével, a patriarchális közösséget felváltotta az egyéni kis család, elpusztult a kalim is. A növasárlás és ezzel a kalim keletkezését a gazdagság felhalmozása, a munkamegosztás, csere növekedése, a magántulajdon fejlődése idézte elő. A patriarchális viszonyok bomlása idején a gazdaság elaprózódása, a kiscsalád megjelenése idézi elő megszűnését, a kalim fizetése a kiscsalád létét fenyegette. Természetesen nem tűnt el egyszerre, hanem csak fokozatosan s végül is a lakosság kulturális színvonalának emelése és kolhozparasztság öntudata szüntette meg.

Z. A. Nyikolszkaja, A patriarchális nemzeti rendszer maradványai az avaroknál a XIX. században és a XX. század kezdetén.

Dagesztán avar társadalmának bemutatott szerkezete jellemző volt a félpatriarchális-félféudális társadalomra. A kis család, Dagesztán sajátos helyi körülményei miatt (földinség, a mezőgazdaság alacsony technikája, a vízhasználat és az állattenyésztés sajátos rendszere), alapvetőnek látszott, de nem az avar társadalom egyetlen társadalmi sejtjének. Vele együtt megőrződött bizonyos gazdasági szerep és a patriarchális nemzetség is. Ez utóbbinak sok mellérendelt sejtje volt s ez a rendszer jellemző a patriarchális nemzeti viszonyok bomlásának korszakára. Csak a gazdasági közösség egyes elemeit őrizték meg : kisebb szántóterületet, kemencét, malmot stb., ezek egységes egységként szerepeltek a mezőgazdasági munkák idején, házépítéskor, nevezvényoláskor, házasság, temetés idején. A kiterjedtebb nemzeti közösség (roszo), a patriarchális nemzeti közösség maradványa, a vizsgált időben már nem őrzött meg semmi egységet. A »bo« a vizsgált időben azt a településfajtát képviselte, amely egy hegyszorosban helyezkedett el s bizonyos erdő és legelő volt közös tulajdonuk. Ezt a csoportosulást támogatta a cári kormányzat is, mint közigazgatási egységet. Az avarok patriarchális-nemzeti sejtjeit a XIX. század végén és a XX. század elején a gazdag és szegény nemzeti tagok belső küzdelme jellemezte. A gazdagok mindjobban és nyitabban zsákmányolták ki a nemzeti közösséget, a nemzeti intézményt.

I. I. Patyohin, A matabelek katonai demokráciája.

A szerző ismertette a XIX. századi afrikai gyarmatosítás történetét, bemutatja a matabelek társadalmi rendszerének átalakulását. Először a gazdag állattartó vezető földesúri réteg válik ki, ezzel kapcsolatban ismerteti a kizsákmányolás formáinak fejlődését. Közben a matabelek etnikai állománya is átalakuláson megy keresztül és az angol kutatók szerint három etnikai csoport alakul ki. Ezután következik be a matabelek nemzeti csoportosulásának helyettesítése katonai beosztással és ezzel együtt nemzeti tanácsot a hadvezérek tanácsa váltja fel.

Szendrey Ákos

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG NÉPRAJZI IRODALMA

Thurnwald, R.: *Aufbau und Sinn der Völkerwissenschaft*. Vorgetragen in der Gesamtsitzung am 19. Juni 1947. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Jahrgang 1947. Philosophisch-historische Klasse. Nr. 3. 39. 1. Akademie-Verlag. Berlin, 1948.

Az 1947 júniusában a Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája Filozófia-történeti Osztályának ülésén elhangzott előadás azt a célt tűzte maga elé, hogy az etnografia lényegét és felépítését ismertesse a rendelkezésre álló szűk keretek között. Az előadás így már célkitűzésénél fogva is érdeklődésre tarthat számot és ez az érdeklődés csak annál nagyobb, mert a német tudományos élet legmagasabb fóruma előtt mintegy hivatalosan is lerögzíti a német néprajztudomány akkori állapotát. Az elmondottakból azonban az tűnik ki, hogy a háború előtti és utáni évek német néprajztudománya között elvi különbség nincsen.

Az előadás első fejezete a néprajztudomány általános előfeltételeivel foglalkozik. Megállapítja, hogy a német néprajztudomány nem állott a «Kolonialpropaganda» szolgálatában és hogy a természeti népek életében bekövetkezett változások kutatása, amely általános emberi és szociológiai törvényszerűséget mutathat ki, »éppoly kevésbé 'Kolonialpropaganda', mint az afrikai vagy pápua nyelvek vagy zene tanulmányozása«. A jelenleg élő visszamaradt népek vizsgálatából szinte természetesen következnek az hogy a néprajztudomány nem zárkozhat el a társadalomfejlődés korai periódusainak

vizsgálatától sem. Így a néprajztudomány az őstörténettel együtt a legfontosabb szak-tudomány, amely az emberi haladás irányát felvázolhatja. Ennek a pontnak a végén Thurnwald terminológiai megállapításokat tesz. Véleménye szerint a német Völkerkunde szó az etnográfia és etnológiát jelöli. A kettő között lényeges különbség van: az etnográfia népleírást jelent, míg az etnológiát leghelyesebben néptudománnyal (Völkerwissenschaft) fordítjuk le. Az előbbinél tehát anyagmegismeréssel, az utóbbinál pedig feldolgozással és rendszerező összefoglalással állunk szemben.

A második pont azokat a módszereket vizsgálja, amelyek segítségével megbízható adatokra tudunk szert tenni. Különösen a terepmunkát, a hosszabb ideig egyhelyütt tartózkodást tartja célravezető módszernek, az adatközlőktől kapott válaszok többszörös ellenőrzésével.

A második fejezet az összefüggések kiderítésének kérdését kutatja. Az anyag feldolgozása során Thurnwald a részmonog ráfiákat látja különösen helyes összezerzési mód-nak és nyomattékl rámutat arra, hogy az egyes jelenségek alapos, mélyreható vizsgálátát és a pszichológiai összefüggések kiderítését kell előnyben részesítenünk az extenzív feldolgozási módszerrel szemben. Az anyag feldolgozása és az összefüggések megismerése természetesen elméleti alapot is követel. Thurnwald ezért a továbbiakban azokat az elméleteket vizsgálja, amelyek segítségével a néprajztudomány eddig összefüggések megállapítására törekedett. Az evolucionizmusnál a fokozatok felállítását tartja döntő jelentőségűnek és úgy véli, hogy ezzel minden téren történeti perspektívát tudunk adni kutatásunknak. Részletesen foglalkozik a kultúrkörelmélettel és a kultúrtörténeti módszerrel, amelyek eredményeit és hibáit egyaránt ismerteti; az amerikai «cultural area» irányzattal, majd még ugyanebben a részben Malinowski tevékenységével is, akinek a történetiségi elhanyagolását veti szemére és úgy véli, hogy ez a történetietlenség szükségzerű következménye az alkalmazott anthropológiai irányzatnak. Az áttekin-tés és a kritika után felvázolja a maga elgondolásait. Kiindulásként az egyes kultúr-jelenségek, lényeges kultúr vonások (Leitgedanken) fontossági fokát igyekszik megállapítani. Arra a következtetésre jut, hogy ezek között az élet fenntartását célzó eljárások a leglényegesebbek és hogy ezek a hagyományozódott eljárások az egyes népcsoportok életének egészét befolyásolják. A hagyományos létfenntartási eljárásoktól való elszakadást, az itt és ennek következtében mindenütt mutatkozó változásokat a különböző etnikai egységek összetalálkozása és egymáshatása okozza. Ennek következményeként nemcsak az anyagi élet területén történnek változások, hanem pszicho-szociális folya-matok is indulnak meg. Ezek eredményeként: a) az egyenlők között baráti szövetségek jönnek létre; b) felülrétegződés megy végbe, különösen, ha pásztor- vagy tengerjáró-népek nyomulnak be alacsonyabb kultúrfokon álló etnikai egységek közé (politikai-lag a felülrétegződés az állam kialakulásához vezet); c) dinamikus szempontból az érintkezés eredményeként létrejött etnikai alakulatok sokkal kevésbé stabilak, mint az egyszerű élelemszerzési módokon alapuló etnikai egységek (bizonyos körülmények között az etnikai különbségek kiegyenlítődnek és új, átfogó egységek alakulnak ki, azaz az etnikai alaprétegek rehomogenizálódnak (újraegységessülnek), gyakran új társadalmi rétegződés kialakításával).

Az előadás harmadik része az élet fenntartására szolgáló anyagi javak megszer-zésének formáival foglalkozik. A zsákmányoló életforma átmeneti eljárásokon keresztül részint a növénytermesztéshez, részint pedig az állattartáshoz vezet el. Az eljárások össze-foglaló leírása mellett Thurnwald felvázolja az életformára jellemző egyéb jelenségeket, így a zsákmányolók és növénytermesztők tárgyalásánál a klánnal, a klánon belüli vér-ségi kapcsolatokkal, a patriarchátussal és matriarchátussal, couvade-val, kézműves-séggel stb. foglalkozik. A nagyállattartás legjellemzőbb társadalmi velejárójaként a harc-os ifjú-szervezeteket említi meg; megállapítja, hogy a magántulajdon kialakulásá-val ebben az életformában találkozunk; a magántulajdon pedig tökélepsződéshez, így új fejlődés kezdetéhez vezet. A növénytermesztőkre és nagyállattartókra való szét-válás már lehetővé teszi, hogy e két csoport összetalálkozásakor gazdasági-társadalmi folyamatok menjenek végbe, amelyek következtében kasztok, speciális foglalkozási ágak alakulnak ki. Mindez természetesen hatással van az érintkezési folyamatban részt vevő csoportok egész lelki világára is, amelyeknek eredményeként a vallás területén az erősebb, pásztor vagy tengerjáró csoport istene lesz fő-istenné, míg a leigázott növény-termesztők hitvilágának alakjai «a despoták összellemeinek és isteneinek szolgálkiként tűnnek fel».

A negyedik fejezetben Thurnwald azt kívánja kideríteni, hogy az anyagi javak megszerzésének egyik vagy másik fajtájában specializálódott csoportok történetileg hogyan és miképpen hatnak egymásra, ha e csoportok között érintkezés, kapcsolat jön létre. A vizsgálatot egyes esetek leírása során végzi el; így foglalkozik a keletafrikai

Iramba-fennsík benépesülésével, amely népmozgások eredményeként ment végbe; összefoglalja azt a folyamatot, amelynek során az eredetileg zsákmányoló életmódot folytató cigákból és batwa-pimeusokból növénytermesztők és állattartók lettek. Az érintkezés eredményeként másutt, mint a keletafrikai benáknál, a törzs kettéhasadása következett be: az egyik törzsfél megtartotta korábbi földművelő foglalkozását, míg a másiknál a pásztornépek által végrehajtott felülrétegződési folyamat a törzstagokat szolgásgába süllyesztette s egy új keverékkultúrát hozott létre.

A fejezet utolsó pontja azt a folyamatot vizsgálja, ahogyan klán- és törzsszervezetekből katonai államalakulatok, erőszakszervezetek alakultak ki. Példaként a mandzsukat és a délafrikai zulukat említi, akiknél a klán- és törzsszervezetek racionális úton, részben erőszak alkalmazásával (mint Shaka esetében), részben anélkül alakultak át hatalmi szervezetekké.

Az ötödik fejezet annak az elvnek a megvalósulását mutatja, amelyet Thurnwald bevezetésként hangoztatott: nevezetesen, hogy a néptudománynak a társadalom korai fejlődési szakaszaival is kell foglalkoznia. Miután már korábban is tett östörténeti összehasonlításokat, az előadás e részében azt vizsgálja: mi a jelentősége a társadalom életében az ekés földművelésnek és más technikai újításoknak. Példaként az archaikus kultúrákat választja, ahol az életfenntartás módjainak tökéletesedése városi élet, rabszolgaság, központi hatalommal és hivatalnoksereggel rendelkező állam, ezzel együtt pedig másfajta szellemi kultúra kialakulásához, új lelki tulajdonságok megszervezéséhez vezetett. A fejlődés itt az arisztokratikus fejedelemségen keresztül vezet a centrális hatalmon nyugvó királysághoz. Ilyen folyamat megy végbe napjainkban pl. a kelet-afrikai Ruandában, ahol erősen rétegzett «hivatalnokállamokkal» találkozunk és ahol az ennek alapjául szolgáló etnikai rétegződés még kimutatható.

Változási folyamat megy végbe az európai kultúrával való összeütközés esetében. Így pl. az afrikai ngonik egész életét átalakította a gyarmati uralom, a missziók eltörölték a régi törzsi hagyományokat és a törzs fiatal tagjai úgy nőnek fel, hogy a régi kultúrától teljesen elszakadnak. Ez az elszakadás, a multhoz vezető gyökereknek ez a természetszerűleg bekövetkező elvágása azonban új fejlődés lehetőségeit rejtje magában. A céltudatos európai befolyások elősegítik az «egyensúlyi állapot» visszaszerzését és a réginek a romjain így új gazdasági társadalmi alakulatok jönnek létre. Mindennek a hatása megmutatkozik a gondolkodási formák változásában is.

Az előadás utolsó, hatodik fejezete az eddig elmondottak összefoglalásaként a haladás kérdésével foglalkozik. Thurnwald szerint eljárások és ismeretek felhalmozódása, koncentrációja specializálódáshoz, a technikák szétágazódásához és tökéletesedéséhez vezet. Ezekből a folyamatokból tevődik össze az, amit mi materiális haladásnak nevezünk.

A technika fejlődése a társadalmi életre is hatással van. A közlekedés fejlődése vagy a béketerületnek az egyre növekvő kiterjedése pl. társadalmi, nyelvi, vallási stb. változásokat eredményezhet. Nem szabad azonban azt a morális haladást sem lebecsülnünk, amely nagy filozófusok és vallásalapítók tanításaiban rejlik. Ha a buddhizmus, taoizmus, kereszténység stb. magas erkölcsi követelményei nem is valósulnak meg, törekvéseik mégis a morális nivó emelkedéséhez, tehát morális téren is haladáshoz vezettek.

A történeti fejlődés során a család formái is változáson mentek keresztül. Thurnwald megkísérli, hogy felállítsa a családformák fejlődési vázát és úgy találja, hogy a fejlődés az ősi családtól (anya és gyermek) a nagycsaládon keresztül a felülrétegződés folytán kialakult patriarchális, individuális családhoz vezet.

Az elmondottakból kitűnik — foglalja össze Thurnwald fejtegetéseit, — hogy a helyi feltételek különböző gondolati és társadalmi képződményeket hoztak létre, amelyeket nem lehet minden további nélkül egyszerűen fokozatoknak nevezni. A haladás nem egyirányú; különböző területeken megy végbe, amelyek nem függnek szükség szerűen egymástól. Annyi azonban mégis bizonyos, hogy minden kitérő, minden visszaút ellenére az egész emberiség kultúrája egyre magasabb és magasabb szinten fekvő «kultúrtájra» jut el, bár végső célja természetesen rejtve van előttünk. A néptudománynak a hivatása az, hogy e haladáson belül »minden kor és minden nép emberi társadalmainak általános magatartását és általános pszichikai alapvonásait vizsgálja.« Ezért a néptudomány művelőinek munkája nem korlátozódhat pusztán múzeumi tárgyak leírására és összehasonlítására, vagy csak az irodalom tanulmányozására. Magát az embert; a legérdekesebb és legproblematisabb földi lényt kell a néptudománynak vizsgálnia. A tudáshoz végül is csak akkor jutunk el, ha ez embert mindennapi életének cselekvéseiben ismerjük meg.

Sajnos, a Német Demokratikus Köztársaságban folyó néprajzi munkáról olyan gyér ismereteink vannak, hogy Thurnwald előadását nem tudjuk megfelelően elhelyezni

az 1945-ben minden bizomnyal megindult fejlődés kereteiben. Az előadás a nagymultú német néprajz hagyományaira támaszkodik és nyomát sem találjuk annak, hogy Thurnwald a maga korábbi álláspontján észrevehető, lényeges változtatásokat eszközölt volna. Az Akadémián elhangzott és elfogadott előadásból így az tűnik ki, hogy 1947—48-ban a német néprajztudomány még nem tett kísérletet arra, hogy kutatásait új irányba terelje és elméleti alapjait megváltoztassa.

Az előadás maga új gondolatot nem igen mutat fel. Tömör és sok helyütt elnagyolt összefoglalása annak, amit Thurnwald különböző munkáiban, főleg pedig a »Die menschliche Gesellschaft«-ban már korábban behatóan ismertetett. Részleteivel itt természetesen nem áll módunkban foglalkozni. Annyit kívánunk megjegyezni csupán, hogy az előadásnak kielégítő módon még az adott lehetőségek keretein belül sem sikerült felvázolni az emberiség fejlődésének alapvető törvényszerűségeit és hogy az etnikai érintkezési folyamatoknak, különösen a felülrétegződés bonyolult folyamatának sokszor túlzott jelentőséget tulajdonít.

Bodrogi Tibor

A NYUGAT NÉPRAJZI IRODALMA

Blackwood B. : The Technology of a Modern Stone Age people in New Guinea. Occasional Papers on Technology, 3.

Pitt Rivers Museum, University of Oxford. 60 l. 1950. 16 tábla. 19 szövegekőzti ábra.

Az oxfordi egyetem demonstrátorának munkája a Mandated Territory of New Guinea, Morobe District területén, a Watut felső folyása mentén élő pápuák — teljesen kőkori — technikáját mutatja be. Az itt élő népcsoportok — elzártáguk, területük nehezen megközelíthetősége miatt — még 1936—37-ben, a szerző kilenc hónapos terepmunkája idején is, régi hagyományos eljárásaikkal készítették szerszámaikat, nyersanyagul csak követ, fát, csontot és fogat használva fel. A vas még cserekereskedelem útján sem jutott el ide, tekintve, hogy a kormányzat befolyását csak a legutóbbi években, a Morobe-vidéki aranybányák kiaknázásának megkezdése után terjesztette ki erre a területre.

A munka röviden ismerteti a kutatóterületen élő népcsoportokat, majd második fejezetében az *eszközök* készítésére tér át. Részletesen foglalkozik a köpengéjű balta, a faháncs-verő s egyéb fa- és csontszerszámok előállításával. A következő fejezet a *fegyverek* készítését vizsgálja. Bemutatja a köfejjel felszerelt buzogány, a fabunkó, az íj és a nyíl, valamint a pajzsok előállítási folyamatát, majd rátér a mindennapi élet egyéb területén ismeretes technikai eljárások tárgyalására. Ebben a fejezetben főleg a tűzgerjesztésnek, a fonalkészítésnek, a ruházatnak és a különböző ékszereknek szentel a szerző különösebb figyelmet.

Az egyes eszköz-, fegyver- és használati tárgy-típusokat, előállításuk egyes fázisait nagyszámú rajz és fénykép illusztrálja. A fényképek közül külön is ki kell emelnünk a köpenge előállítását a nagyolástól kezdve az élezésig végigkísérő sorozatot, amely után a balta használatát, a nyél faragását, a penge felerősítésének egyes eljárási mozzanatait láthatjuk. Hasonlóan érdekes és tudomásunk szerint egyedülálló az a fényképsorozat, amely a gömbölyű buzogányfejek átfúrását mutatja be. A fúrás egy idáig kevésbé ismert módszer, az ú. n. pontkalapálás segítségével történik.

A munka elsősorban technológiai szempontból mind a néprajzkutató, mind a régész és technika-történész számára hasznosnak és hézagpótlónak mondható. Mind a mai napig csak igen gyér számú olyan feldolgozással rendelkezünk, amely egy kőkori technikával rendelkező népcsoport technológiai eljárásait teljes egészében ismertetné, a modern tudomány igényeinek megfelelően az egyes munkafázisokat részletesen bemutató rajzokkal és fényképekkel. *Blackwood* munkája hasznosan egészíti ki az ugyancsak 1936—37-ben a *kukukuku*-król készült filmfelvételeket (*Marót* K.: Beszámoló a III. Nemzetközi Anthropológiai és Ethnológiai Kongresszusról. Ethn. LIX. (1948). 10) amelyek — sajnos — még nem állnak rendelkezésünkre, valamint szerzőnek »Some Arts and Industries of the Bosmun, Ramu River, New Guinea« c. (Südseestudien. Gedenkschrift zur Erinnerung an Felix Speiser, Basel 1951) tanulmányát. A munka felhasználhatóságát még az a körülmény is emeli, hogy felvételeivel ki tudjuk elégíteni azt az igényt is, amely a kőtechnika bemutatásával kapcsolatban néprajzi és régészeti kiállításokon jelentkezik.

Bodrogi Tibor

Hinderling, Paul: Über steinzeitliche Beile der Südsee. 247 l. Aarau (Svájc), 1949.

A fiatal svájci szerző munkája az oceanisztika egyik, idáig meglehetősen elhanyagolt területével, a balták kérdésével foglalkozik. Monográfiikus munkája ahhoz a sorozathoz kapcsolódik, amelyet *M. Schurig* (Die Südseetöpfe, Leipzig, 1930.) és *H. Tischner* (Die Verbreitung der Hausformen in Ozeanien, Hamburg 1934.) indítottak el az óceániai kultúrtörténet egy-egy problémájának a tisztázása terén. A könyv két szempontból is jelentős: részint azért, mert a múzeológus számára hasznos segítséget nyújt anyaga rendezéséhez, részint pedig azért, mert az egyes baltatípusok elterjedésének ismertetése nyomán hozzásegít egyes kultúrtörténeti kérdések és az óceániai migrációk problémáinak a megoldásához.

Hinderling monográfiája három nagy részre oszlik. Az első rész az anyag tárgyalásához szükséges definíciókat adja meg és technológiai kérdéseket tárgyal. Érdeme ennek a résznek, hogy a pengék, a nyélformák, a felerősítési módok stb. terén idáig uralkodó összevisszaságot logikus tipológiai beosztással helyettesíti és ezzel megadja az alapot az elterjedési vizsgálat számára. A technológiai rész a legfontosabb kérdésekre terjed ki és a nyersanyag megszerzésétől a pattintáson vagy csiszoláson keresztül a nyélbelerősítésig terjedő technikai folyamatokat vizsgálja. A rendelkezésre álló források gyér volta nem tette *Hinderling* számára lehetővé, hogy ezt a részt érdemének megfelelően fejtsse ki. (Az időközben megjelent munkák, mint pl. *Blackwood, B.*: The Technology of a Modern Stone Age People in New Guinea, 1950; valamint *Mitchell, S. R.*: Stone-Age Craftsmen, 1949. az itt mutatkozó hiány pótlásához hozzásegítenek.)

A második rész az egyes területek baltatípusaival foglalkozik. Szerző a vizsgálatot itt a rendelkezésre álló, főleg svájci és hollandiai múzeumok tárgyi anyaga és a baltákra vonatkozó, kiterjedt irodalom alapján végzi. Módszere figyelemreméltó és az anyagot gyorsan áttekinthetővé teszi: először közli a megvizsgált tárgyi anyag raktározási helyét, majd a terület baltáival foglalkozó irodalmat veszi számba. Ezután az első részben lerögzített elvek alapján meghatározza a területre jellemző egyes típusokat, majd a pengét, nyelet és a felerősítést tárgyalja és végül összefoglalást ad.

A munka harmadik része az anyagból kultúrtörténeti következtetéseket von le. Kritikailag analizálja az eddigi, a baltatípusokból levont elméleteket, amelyek közül Leo Frobeniusét, Fritz Graebnerét, Robert Heine-Geldernét és Felix Speiserét tartja figyelemreméltónak. Saját következtetései erősen hipotétikusak, mint maga is megjegyzi és lényegében a *Heine-Geldern* (Urheimat und früheste Wanderungen der Australonier. Anthr. 1932. XXVII.), valamint *Speiser* (Versuch einer Siedlungsgeschichte der Südsee. Zürich, 1946.) által kifejtett téziseken alapulnak.

Hinderling munkáját hasznosnak és — lehetőségeihez mérten — alaposnak tartjuk. Saját anyagunk feldolgozásához kétségkívül értékes segítséget nyújt. Sajnálatos, hogy az Astrolabe-öböl és a Berlinhafeni (Eitape) anyag tárgyalásánál nem vette igénybe a terület baltáira vonatkozóan leggazdagabb anyagot szolgáltató *Biró-féle* munkákat, amelyek a svájci könyvtárakban minden bizonnyal rendelkezésre állottak. Ez a tény, ugyanakkor a fentemlített területekre és a Huon-golf környékére vonatkozó külföldi múzeumi és irodalmi anyag szegényessége újból azt a feladatot állítja elénk, hogy a Néprajzi Múzeum óceániai gyűjteményének sok tekintetben egyedül álló anyagát minél hamarabb a nemzetközi tudományosság rendelkezésére bocsássuk.

Bodrogi Tibor

Henry Miller Madden: Xántus Hungarian Naturalist in the Pioneer West. Oberösterreichischer Landesverlag. 312 p. 7 t. Linz, 1949.

Madden, az amerikai kutató, művével sok olyan adatot tett hozzáférhetővé a természettudományok és a néprajz magyarországi szak-búvárainak, melyek Xántus János pályájának egyik legváltózatossabb, de hazai viszonyaink közt legnehezebben megközelíthető, közel másfél évtizedre rúgó, Amerikában eltöltött időszakával vannak kapcsolatban. Forrásként az amerikai tudományos intézetekben lappangó rendkívüli gazdag irattári anyagot használja fel, de bőven aknázza ki az amerikai tájakra vonatkozó expedíciós irodalmat is, amennyiben Xántus pályájával kapcsolatba hozható. Az adatok és idézetek bősége ad könyvének jelentőséget. A pozitívizmus virágkorára emlékeztető

aprólékosság olykor egészen nyersen adatszerűvé formálja művét, amely a legkevésbé sem könnyű olvasmány s inkább a szakkutató, mint a nagyközönség számára vonzó.

Fejtegetései sok tekintetben módosítják azt a romantikus arcképet, amely magyar földön az önkényuralom korszaka óta megrögződött Xántusról, a kifogyhatatlan vállalkozó kedvű, ezeroldalú kutatóról és gyűjtőről, aki csodálatos gyűjteményekkel gyarapítja két világrész múzeumait s fontos tudományos intézmények egész sorának bölesőjét ringatja. Madden adatai és következtetései alátámasztják azt az óvatos álláspontot, amely a Xántusra vonatkozó újabb magyarországi tanulmányokban mutatkozott s amely a negyvennyolcas emigráns honvéd igazi nagyságát sokkal inkább gyűjtői, mint tudományos feldolgozó munkásságában kereste, érettebb kori tudományos teljesítményeit amerikai eredményeinél nagyobb elismeréssel értékelve. Az Új-világ szabadversenyének tülekedésében Xántus rendkívüli nehézségekkel küzd s rossz néven is kell vennünk a szerzőtől, hogy a hazája-vesztett, talajtalan és nyomorúságos életviszonyok közt vergődő hős taktikázását, ügyetlen ügyeskedéseit nem a megértő emberiség hangján tárgyalja. Felrója például Xántusnak, hogy álnevet vesz fel s ezzel éppúgy, mint a személyét nyomatékosító hamis állításokkal maga nehezíti meg a késői kutató munkáját. Ha azonban megfontoljuk, mint szorultnak ki a szabadságharc menekültjei az európai politikai viszonyok alakulása folytán Nyugat valamennyi nagy birodalmából s ennek folytán mennyire az utolsó lehetőség számukra Amerika, e ködösítések nagyon is érthetőkké és indokolttá válnak. Hogy a műszaki jellegű megbízatásokra pályázó Xántus a bécsi Politechnikum egykori növendékének vallja magát, holott ismeretei kizárólag önképzésének és a tüzérségnél szerzett térképészeti tanulmányainak eredményei, a kenyérgondokkal küzdő, biztos megélhetéssel nem rendelkező ifjú helyzetében emberileg ugyancsak érthető. Végeredményben az eredmények, amelyeket amerikai megbízatásai során elért, adhatják meg a mértéket annak elbírálására, vajjon mekkora kár származott kifogásolható tetteiből, nyilatkozataiból.

Annál jelentősebbnek véljük Madden művében azt a megállapítást, hogy Xántus leveleinek, sőt könyveinek jelentős részét inkább szépirodalmi érdekű, tudomány-népszerűsítő kísérleteknek, mint önálló és közvetlen tapasztalatból származó alkotásoknak kell minősítenünk. Ezekben a magyar földön nagy élvezettel olvasott írásokban, amelyek sokban hozzájárultak az Amerikáról uralkodó fogalmak tisztázásához, Xántus bőven aknázza ki a korábbi expedíciókkal foglalkozó amerikai szakirodalmat. Amerikai barátaihoz, munkatársaihoz intézett irataiban ebből Xántus legkevésbé sem csinál titkot s Madden megállapításai éppen Xántus saját nyilatkozatai alapján születhettek meg. Ez a körülmény jóval nagyobb óvatosságra int Xántus műveinek felhasználásában, mint amennyit eddig hazai kutatóinknál tapasztalhattunk. Madden megállapításai fontos kritikai szempontokat biztosítanak a további kutatóknak s alkalmasak arra, hogy nyomukban lelkiismeretesen végezzük el az amúgyis meglehetősen szegényes hazai Xántus-irodalom egyes tételeinek revízióját.

Madden igazi érdeme azonban mégsem ezeknek a hibáknak és hiányosságoknak feltárása, nem a kritika többé-kevésbé jogos szempontjainak eleven feltevése, hanem azoknak a tudományos teljesítményeknek nagyon pontos és sok részletkérdésre kiterjeszkedő felmérése, amelyeket Xántus amerikai tartózkodásának második fele hozott. Élete ezen korszakának állomásai: 1857-től 1859-ig Fort Tejon; 1859-től 1861-ig a Szent Lukács-fok; végül magyarországi látogatásából visszatérve 1862-től 1863-ig Colima és részben Manzanillo. Kevésbé tudtuk és a hazai szaktanulmányokban nem is tettük mérlegre azt a körülményt, hogy Xántus munkásságának jó részét az amerikai hadsereg kötelékében, mint katona végzi, minthogy életkörülményeinek megnehezülése folytán ez az életpálya úgyszólván a megmaradt egyetlen útként merült fel előtte. Rokonszenves arcvonásokkal jelentkezik Madden művében Spencer Baird tanárnak, a Smithsonian Institution asszisztens titkárának egyénisége, aki nemcsak pártfogója, hanem mestere is a nehéz feladatokkal küzdő magyar természetkutatóknak. Sok éves összeköttetésük nagyban hozzájárult Xántus életsorsának alakulásához, kiemelkedő tudományos gyűjtőmunkájának világsikereihez. Madden fejtegetései azonban nem lépnek át a természettudományok illetékességi körén s a néprajz kutatója csak másodlagosan értékelheti kutatásainak eredményeit.

Az amerikai korszakot megelőző és követő évek ismertetését olvasva újra meg újra Goethe szavai merülnek fel a Xántus-kutatásban némileg jartas olvasó előtt: »Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen.« Madden csak ott mozog biztonságosan, ott mér többé-kevésbé helyes szemmértékkel, ahol hősenek amerikai élményeit amerikai dokumentumok alapján kíséri nyomon. Egyéb megállapításai sokszor szorultnak helyesbítésre vagy kiegészítésre. Általában meg kell állapítanunk, hogy e fejezeteket könnyű kézzel és különösebb elmélyülés nélkül írja. Jó példa erre a 18—19.

lapok jegyzetanyaga, amely kétségbe vonja Xántus állítását, hogy t. i. emigrációjának londoni hónapjaiban a Magyar Hírlap levelezője volt. Aki a Magyar Hírlap megfelelő évfolyamait figyelmesen áttanulmányozza, egész sor »X« jelzésű londoni levéllel találkozhatik, amelyeket nemcsak Xántus sajátos írásmodora, hanem somogyi vonatkozások, természettudományos és műzeológiai mozzanatok is kézzelfoghatóan Xántus munkáinak mutatnak. Mindaz, amit a családi hagyományok Xántusnak az egykorú munkásmozgalommal való kapcsolatáról fenntartottak, szintén szoros párhuzamot mutat a Magyar Hírlap »X« jelzésű londoni leveleinek megfelelő helyeivel. A hazai kutató éppen e levelek alapján tehet jól megalapozott kísérletet az emigrációba kényszerült negyvennyolcas honvéd politikai és emberi magatartásának meghatározására.

Bármily hasznos szolgálatot tesz Madden értékes adatgyűjteményével, gazdag könyvszerzetével és egyáltalában a magyar kutató életművének nagy érdeklődést és rokonszenvet feltételező felmérésével a magyar néprajz tudománytörténeti kutatásának, a szigorubb kritika mértékével kell megmérnünk. Ez az egyetlen lehetséges értékelő módszer, amely könyve hőiséhez, a magyar néprajz haladó hagyományainak kiválóságához, a Néprajzi Múzeum megalapozójához és első öréhez méltó.

Sándor István

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYOIRATA

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhez orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és a szerkesztősséggel kapcsolatos levelezések a szerkesztőség címére (Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40.) küldendők. Minden évéb. a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címzendő.

A folyóirat és 1949-től megjelent évfolyami megrendelhető a **Posta Központi Hírlapirodánál** (Budapest, V., József-nádor-tér 1. Csekk számlaszám: 61.256.). Évi előfizetési díj 24 forint. Egy évfolyam ára megjelenés után 30 forint.

Az *Ethnographia* 1949. előtt megjelent évfolyamaira a **Magyar Néprajzi Társaság titkársága** (Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40., Táv.: 331—142. Csekk számlaszám: 3019.) ad felvilágosítást.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

Главный редактор — Rédacteur en chef:

ORTUTAY GYULA

Редакционная комиссия — Membres de la rédaction:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VARGYAS LAJOS

Редактор Rédacteur:

BALASSA IVÁN

СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

- Ortutay Gyula*: Шестидесятилетняя годовщина со дня рождения
Кодалья. — Le soixante-dixième anniversaire de Zoltán
Kodály 257—262

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ — ÉTUDES

- Ortutay Gyula*: Образ Лайоша Кошут в преданиях венгерского
народа. — Lajos Kossuth in Hungarian popular tradition 263—307
- Diószegi Vilmos*: Борьба жрецов под видом быков. — La lutte
du taureau miraculeux et l'âme vitale du chaman sus-
ceptible de revêtir la forme d'un animal 308—357
- Szendrey Ákos*: Обычай празднования возмужалости у лиц муж-
ского пола. — Junglingsweihe 358—370

СООБЩЕНИЕ ДАННЫХ DOCUMENTATION

- Molnár Balázs*: Хутора в окрестностях с Комади и их преобра-
зование в социалистическом секторе. — Die Gehöfte der
Umgebung von Komádi und ihre Umwandlung im sozia-
listischen Sektor 371—407
- Fél Edit*: Новые точки зрения при исследовании наряда. — Neue
Gesichtspunkte der Trachtforschung 408—415
- Bakó Ferenc*: Эрдегорватские крендельщицы. Die brezelbacken-
den Frauen aus Erdőhorváti 416—432
- Beke Ödön*: Языковые следы древнего похоронного обряда пер-
мянских народов. — Sprachgeschichtliches Denkmal ata-
vistischer Leichenbestattung bei den permischen Völkern 432—433

ДИСКУССИИ — DISCUSSIONS

- Balassa Iván*: Несколько вопросов этнографического исследо-
вания социалистической жизни деревень. — Quelques
problèmes de l'étude ethnographique de la vie socialiste
aux villages hongrois 434—446

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

Budapest, VIII., Könyves Kálmán-körút 40.

VOL: LXIII.

1952.

3—4

К ИСТОРИИ ЭТНОГРАФИИ — CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE L'ETHNOGRAPHIE

- Этнографическая деятельность Жигмонда Мориц. — Folkloristische Sammeltätigkeit des Schriftstellers Sigismond Móricz 447—449
- Boglar Lajos*: Венгерские путешественники XVIII в. в южной Америке. — 18th century Hungarian Explorers in South America 449—462

МУЗЕОЛОГИЯ — MUSEOLOGIE

- Резолюция Постоянной этнографической комиссии Венгерской академии наук по вопросам этнографических выставок. — Résolutions de la Commission Permanente Ethnographique de l'Académie Hongroise des Sciences au sujet des expositions ethnographiques 463—464
- Lengyel Györgyi*: Встреча нашего народного и нашего художественного искусства. — Contact de notre art populaire et de notre art décoratif 464—466
- Boross M.*: Выставка народного искусства Большого-Будапешта. L'exposition de l'art populaire des faubourgs de Budapest 467—468
- Szabó Mátyás*: Этнографическая выставка в Дёре. — Exposition ethnographique à Dör 468—469
- Balassa Iván*: Колхозная выставка в Карцаге. — Exposition kolkhozienne à Karcag 470
- Maszlova G. Sz.*—*Faljejeva V. A.*: Выставка произведений народного искусства и художественной промышленности РСФСР. L'exposition des oeuvres de l'art populaire et des oeuvres de l'art décoratif de la République Fédérative Socialiste Russe 470—476

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗВЕСТИЯ — NOUVELLES ETHNOGRAPHIQUES

- Barabás Jenő*: Этнографическая работа в 1951 году. — Activité ethnographique en 1951 477—480
- Balassa Iván*: Этнографическое исследование колхозного крестьянства в Венгрии. — Rapport sur le travail des enquêteurs des kolkhoz hongrois 480—483
- Rajeczky Benjámín*: Новое исследование народной музыки в Венгрии. — Nouvelles recherches sur le terrain de la musique populaire hongroise 483—484
- Zsádkó T. A.*: Работа Института этнографии в 1951 году. — Travail de l'Institut Ethnographique de SSSR en 1951.. 484—490

РЕЦЕНЗИЯ — REVUE LITTÉRAIRE 491—510